

وهو لله في من غول ووتس ناز

له نيوان بلاو بوونر وه و تيكشكاندا

نوسيني
دكتور علي محمد الصلابي

وه رگيراف
له بوبه كره سول محمد

دارالمعرفة
به يرووت

تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نارین

وَهْ وَلَمْ تَحْ
مَرْ غُولِ وَتَمْ تَارْ
له یتوان بلا و بونو، وه و تیکشکاندا

مافی له چاپدانی پارینزراوه بۆ کتیبخانه ی نارین

ناوی کتیب: دهوله تی مه غول و ته تار له نیوان بلاویونه وه و تیکشکاندا
نووسینن: دکتور علی محمد الصلابی
وه رگی پرانی: نه بویه کر په سول محمد
نه خشه سازی ناوه وه: محمد علی احمد
سالی چاپ: ۲۰۱۰ ز
شوینی چاپ: بهیروت - لوبنان
ژماره ی سپاردن: (۲۴۱۱) ی سالی (۲۰۰۹) ی پیدراوه.

نارین

بازاری زانست بۆ کتیب و چاپه مه نی

www.nareenco.com

E-mail: nareen_1@yahoo.com

ته له فون: ۲۵۱۱۹۸۲ ۶۶ (۰۰۹۶۴)

وہ ولہ تیج سہ خول وفتہ ناز

لہ نیوان بلاوونہ وہ و تیگشکاندا

نوسینئ
دکٲور علی محمد الصلائی

وہ رگیرافی
ٹہ بوبہ کرپہ سول محمد

نارین

دارالمعرفة
به یروت

پیشکش بی به :

هر موسلمانیک بۆ سه رخستن و ده سه لاتدارکردنی دینی خودا تیده کوشی.
ئەم کتیبە پیشکش ده که م و له خودای پهروهردگار ده پارپمه وه به ناوه جوانه کانی و
سیفه ته به رزه کانی ئەم کاره م تایبه ت بی به زاتی پاک و پووی پیروزی خویه وه.

خودای به رز ده فه رمویت:

﴿مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾ (الكهف: ١١٠).

علي محمد محمد الصلابي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پیشہ کی

ان الحمد لله نحمده و نستعينه و نستغفره، و نعوذ بالله من شرور أنفسنا و من سيئات أعمالنا، من يهده الله فلا مضل له و من يضلل فلا هادي له، و أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، و أشهد أن محمداً عبده و رسوله.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ ۖ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ (آل عمران: ۱۰۲).
 ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَجِدَّوْا وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ ۖ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ (النساء: ۱).
 ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾ (۷۰) ﴿يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ (الاحزاب: ۷۰-۷۱).

خودایہ سوپاست دہ کہم بہو شتیوازہی شایستہی پووی پیروڑہ و دہ سہ لاتی مہ زنت بی، سوپاس بۆ تو تا پازی دہ بی، سوپاس بۆ تو کہ پازی بووی، سوپاس بۆ تو دوی پازی بوونت، سوپاسیک بۆ خودا لہ زاتی مہ زنی بوہ شیتہوہ، ستایشیک بۆ خودا لہ گہ ل کہ مالی بیتہوہ، سوپاسیک بۆ خودا زاتی بہرز و مہ زنی پیی پازی بہ، پاش تہ مہ:

تہم کتیبہ: دریزہ پیدہ ری کتیبہ میژوویہ کانمہ، کہ باس لہ سہ ردمی پیغہ مہ ریٹی و خیلافہ تی پاشیدہ و دہ ولہ تی تہ مہ وی و میژوونامہ ی جہنگی خاچہ رستان دہ کن، نالقیہ کی گرنکہ دوا بہ دوی سہ ردمی سلجوقی و زہنگی و صلاح الدین و چوار بہ لامارہ کہی خاچہ رستان (۷، ۶، ۵، ۴) دیت.

تہم کتیبہ: بہ گویرہی ناویشانی۔ سہ بارہت بہ نہ خشہ و پیلانی مہ غولہ کان و ہوکارہ کانی بلاوہ و نہ و ہیان و لہ پاشان شکست خوار دنیان لاپہرہ کانی خوی نیشانی خوینہ ران دہ دات.

لہ فہ سلی یہ کہمدا: قسہ لہ سہر پیروڑہی مہ غول و داگیر کردنی ولاتانی جیہانی نیسلام
 کراوہ:

له باسی یه که مدا: نهم چند بابه تانه توژژاونه وه:

باهی خلی لیکۆلینه وه میژووی (مهغۆل)، پیناسهی (مهغۆل)، نیشتمانی ئه سلی (مهغۆل)،
ئو هۆز و تایه فانهی کۆمه لگای (مهغۆل) یان پیکه پناوه، ژیا نی کۆمه لایه تیان، ئاینیان،
داخوازیه کانی کۆمه لگای (مهغۆل) پیتش هاتنی (جهنگیز خان)، ئازاوهی نیو کۆمه لگای
(مهغۆل)، ههول و تهقه لاکانی یه کهخستنی هۆزه کانی (مهغۆل)، بارودۆخی جیهانی ئیسلامی
پیتش داگیرکردنی له لایه ن (مهغۆل) هوه، وهک: خیلافهتی عه بیاسی، ئه بیوبیه کان له میسرو
شام، بلۆبویه وهی تاوانه له نیو به ره کانی وهک مهی خواردنه وه و که نیزهک و گۆرانی و
مۆسیقا.

له باسی دووه مدا: نهم بابه تانه توژژاونه ته وه:

دهرکه و تنی (جهنگیز خان) له گۆرپه پانی پووداوه کاندای، چۆنیهتی گه شه سهندن و
په روهرده کرانی، (پهنج کیشانی دایکی)، هاوسه رگیری (جهنگیز خان)، ههلبژێردرانی به
(خان)، جهنگه کانی، سه ره تای یه کگرتنی هۆزه کانی (مهغۆل) له ژێر سه رکرده یه تی (جهنگیز
خان) دا، دروستبوونی ئیمپراتۆریه تی (مهغۆل)، چهند هه لۆیسته یه ک له به رامبه ر هۆکاره
کاریگه ره کانی سه رکه و تنی نه خشه ی (مهغۆل) له سه رده می (جهنگیز خان) دا، وهک:
که سایه تی جهنگیز خان، گرنگترین سیفه ته کانی وهک: ئازایه تی و دلآویی و به خشنده یی و
غیرهت و دلپهقی و، دلسۆزی له به رامبه ر هاوه لانی و، سه رناسی و چۆنیهتی سه رکرده یه تی
کردنی سه رکرده کانی، ده ستوری ده ولته (یاسا)، ده قه میژووییه کانی (یاسا)، هه لۆیسته ی
شه ریعه تی ئیسلام له به رامبه ر (یاسا)، بایهی خلی نوسینه وهی وته ی پاشایانی (مهغۆل)،
پیکه خستنی ئه رکه خزمه تگوزاریه کانی (خان) و سوپای (مهغۆل)، چهند وه سیپتیکی (جهنگیز
خان) بۆ سوپاکه ی، به رنامه ی چه کداری و ئاماده باشی جهنگ لای (مهغۆل) و، شیوازی
جهنگان و په یوهندی نیو سوپایان، شاره زایی سه رکرده، به رنامه ی شه ر و چۆنیهتی په فتارو
هه لسه که وتیان له گه ل دۆژمه نه شکاوه کانی به رامبه ریان، گرنگی دانایان به شاره زای بوون و
ئه زمون و سوود وه رگرتن له زانایان و دانایان و خاوه نپایان، گریدانی کۆنگره یه کی سالانه ی
مه غۆل (کۆریلتای) و به شداریوونی شاره زایان و پسپۆپان تیتیدا و ئالوگۆپکردن و
هه لسه نگاندنی بیروپا و بۆچونه کان و گفتوگۆکردن له سه ر مه سه له کان، پاش ئه نجامگیریش
پیکه وتن له سه ر پاپه پاندن و جولان به پیتی ئه و به رنامه سازیه له لایه ن سه رکرده کانی

(مه غول) هوه، داب و نه ريتنه كومه لايه تيه كاني مه غول و هه نديك له نه فسانه و شته پړوپوچه كانيان.

له باسي سيته مدا: نه م چنه د مه سه له خراونه بهر باسه وه:

(مه غول) و له نيتوبردني ده ولته تي (خواره زم)، كورته ژياننامه ي سولتانه كاني (خواره زم)، سروشتي تېكه له چونه كاني نځوان ده ولته تي خواره زمي و خيلافه تي عه بياسي، هڅيه كاني هيرشي (مه غول) بڅ سر ده ولته تي (خواره زم)، هيلې پړپړه وي داگيركاري (مه غول) له ولا تي (ما وراء النهر - پشت پړوباري جه يحون) هوه و دريژبوونه وه ي، داگيركردني شاره كاني (نه تړاپ و جه ند و بانكوت و خه جه نده و بوخاراو سه مه رقه ند)، زه وتكردني هه ريتمه كاني به شي پوژئاواي ده ولته تي (خواره زم)، مردني (محمد خواره زمشا) و، سه ركردايه تيكردني سوپاي (خواره زم) له لايه ن (جلال الدين مونكه به رتي)، گه مارؤداني شاري (خواره زم) و داگيركردني، نه و شتانه ي پړوياندا له خواره زم - به پتي وه سفي ابن الاثير، خوپر كپيشكردنه نيو (خوارسان) و، ده سته سه رد اگرتني (به لڅ) و، داگيركردني (نسا) و له نيتوبردني دانيشتوانه كاي كوشتارگاي (مه پوه)، توله سه ندنه وه له دانيشتواني (نه يسابور)، خوبه ده سته وه داني (هه پات)، زه وتكردني هه ريتم (غه زنه)، كوتايي هاتني (جلال الدين مهنكه به رتي) و كوژداني، هه لويسته يه ك له بهرام بهر گرنگ ترين هوكاره كاني له نيتوچووني ده ولته تي (خواره زم):

- ۱- شكست خواردني (خواره زم) هكان له هينانه دي ته وژميكي شارستاني.
 - ۲- بيژراني ده ولته تي (خواره زم) له لايه ن جه ماوه ري گه له وه.
 - ۳- كيشه ي نيتو خويي نيو بنه ماله ي حوكمراني (خواره زم).
 - ۴- لاوازي سيستم ي جه نگ لاي (خواره زم).
 - ۵- خوشويستني دنيا و پق ليږبوونه وه ي مهرگ.
 - ۶- يه كنه گرتن و سته مكردن دهره ق به به نده كاني خدا.
 - ۷- خوپه رستي و پړوخاني مه غه وي ي (محمد علاه الدين) ي خواره زمي.
 - ۸- كه سايه تي (جلال الدين مهنكه به رتي).
 - ۹- كورتيبيني خه ليفه (الناصر لدين لله) ي عه بياسي.
 - ۱۰- ديارنه بوون و به شداري پيښه كردني زانايان.
 - ۱۱- پړوژه ي مه غولي.
- ئينجا ناماژه م به مردني (جه نگيز خان) كردوه.

لە فەسللى دووھەدا: باسوخواسەكان سەبارەت بە پووخانى (بەغدا)ن:

لە باسى يەكەمدا: ئەم چەند بابەتە تانە توڭژاۋنەو:

جېنشېنەكانى (جەنگىز خان)، دابەشكردى مەملەكەتەكەي، ھەلبىژاردنى (تۆكتاي) بە خانى گەورەي مەغلۇل، بەردەوامبۇنى لىشاۋى سەربازانى (مەغلۇل) بەرەو ولاتىنى ئىسلامى، گرتنى ھەرىمەكانى باكورى (چىن)، پەلاماردانى خاكى ئەوروپا، مردنى (تۆكتاي خان)، ئەو چاكسازىانەي لە سەردەمى (تۆكتايخان) دا ئەنجامدران، ھەلسوكەوتى لەگەل ژىردەستە موسلمانەكان، كرانى (كيوكخان) بە خانى گەورەي (مەغلۇل)، سىياسەتى (كيوكخان) لەگەل مەسىحىيەكان، مردنى (كيوكخان)، ھەلبىژىردانى (مەنكۆ) بە خانى گەورەي (مەغلۇل)، چاكسازىيە نىوخۇيىيەكانى، چاك كىردنەوئى نىۋانى ھۆز و تايەفەكانى ئىمپراتورىيەتى (مەغلۇل)، داكۆكى كىردنى لەپىئاو دروستكردى ھاۋپەيمانى نىۋان (مەغلۇل) و (مەسىحىيەكان)، بە مەرجىك: (خانى مەغلۇل) تاكە (گەورەي جىهان) بىت و دۆستەكانى شوپىنپى ھەلبىگىرن، بەلام دەبى دوژمنەكانى لە پەگورپىشەو دەربەيتىرنى يان ملكەچ بن، ھەولەكانى (ھۆلاكو) بۆ لەناوبردى (ئىسماعىلىيە) و ھەلگىشەكانى پەگورپىشەيان، بەرىكەوتنى سوپاكەي بەرەو (بەغدا) و گەمارقۇدانى و كوشتن و تالان و بېرىكردى، كوژدانى خەلىفە (المستعصم بالله)، كاولكردى شارسىتانىيەتى بەغدا، تەتەرەكان و لەنىو بىردنى كىتەبخانە زەخمەكانى (بەغدا)، ھوكومەتى ھۆلاكو (ئىلخانى) لە عىراق و چۆنىيەتى بەپىۋەبىردنى كاروبارەكانى لە سەردەمى (الجوينى) دا، سەردانى (ھۆلاكو) لەلايەن مېرەكانەو، ئىنجا باس لە ھۆكارەكانى پووخانى خىلافەتى عەبباسى كراو و ھەلوپىستەيان لە بەرامبەر كراو، گىرنگىرتىنى ھۆيەكان:

- ۱- ديارنەبوونى سەركردايەتى يەكى لىزان.
- ۲- پشتگوپىخستنى فەرىزەي (جىھاد) لەلايەن (عەبباسىيەكان).
- ۳- لەدەستدانى يەكىتى سىياسى لە جىھانى ئىسلامىدا.
- ۴- لاۋازى سوپاي عەبباسى.
- ۵- لاۋازى دەمارگىرى بۆ دەولەتى (عەبباسى).
- ۶- لاۋازى نىرخى پەيمانەكان.
- ۷- لاۋازى ھىممەتى مېرومەلىكەكانى دەۋرۋىر.
- ۸- سازشە سىياسىيەكان نىشانەي زەبوونى دەولەتى (عەبباسى)ين.

- ۹- فره مه لېه ندى له هيز و بږيارداند.
- ۱۰- داگيركرانى سهنگر و هيله كاني پيشه وهى بهرگرى.
- ۱۱- پولي مه سحيه كان له پوخانى دهوله تى عه بياسى.
- ۱۲- پولي حوكمرانانى موسلمانان له پوخاندنى دهوله تى عه بياسى.
- ۱۳- دورخستنه وهى كه ساني هه لكه وتو و ده گمن.
- ۱۴- نه خشه ي عه له ويه كان.
- ۱۵- خوشگوزهرانى و كاريگرى له سهر له نښوېردنى دهوله تى عه بياسى.
- ۱۶- گه يشتن به دوا خالي ليكه لوه شان و هره سهيتان.
- ۱۷- هره سى بارودوخى نابورى.
- ۱۸- مملاني خويه خو له (به غدا).
- ۱۹- ناپاكيه كاني شيعه (ابن العلقمي) و وزير.
- ۲۰- نه زمونديده ي نه سپسوارانى ته تار و به هيزى ئيمپراتوريه تى مه غولى.
- ننجا نامازه به دهره نجامه كاني پوخانى به غدا دراوه، له و دهره نجامانه:
- ۱- نه مانى دهسه لاتي نه ده بى و پوحي.
- ۲- پاشكوبوونى شارى (به غدا).
- ۳- هره سى زانسته كان و پيگه ي زمانى (عهره بى).
- ۴- دلخوشى و شادومانى مه سحيه كان.
- ۵- بوونى (قاهره) به پايتختى خيلافه ت.
- ۶- بڼاويونونه وهى (شيعه).
- ۷- ته قينه وهى كانگه كاني وزه ي ئوممه ت (قانونى ته حه وي و بهر به ره كاني).
- نهم كاره ساته گه وړه و كاريگرى له سهر دل و دهره وونى موسلمانان به گشتى،
به تايبه تيش شاعيران، دانراني چه ندين قه سیده شيعرى لاواندنه وه و خه مناميژ له لايه ن
شاعيرانه وه، له وينه ي نهم قه سيدانه، شيعرى (شمس الدين الكوفي الواعظ) ه كه ده لي:
عندي لأجل فراقكم آلام فإلام أعذل فيكم وألام
تا ده لي:
- إن كنت مثلي للأحبة فاقداً أو في فؤادك لوعة وغرام
قف في ديار الظاعنين ونادهم يا دار ما صنعت بك الأيام

ھەرۈھە دەلى:

والله ما اخترت الفراق وإنما حكمت عليّ بذلك الأيام

لە فەسلى سىيەمدا:

باسى دەولەتى (مەمالىك)م كىردۈۈ: چەكە و بىنچەكەى (مەمالىك)، چۈنەتى دروستبۇونيان، سىستەمى پرايىنان و پەرۈردە و قۇناغەكانى خۇيىندىيان، سىستەمى دەرچۈون و كۇتايى ھىنان بە خۇيىندىن، زامانى (مەمالىك)، چۈنەتى پەيۈەندى مامۇستا و خۇيىندىكارانيان، تىكۇشانىيان بۇ تىكۇشكاندەنەۋەى ھىرشى ھەۋتەمى خاچپەرستان، وئەيەك لە ئازايەتى يان، ھۇكارەكانى تىكۇشكانى خاچپەرستان و دەرەنجامەكانى، گرنگىرىنيان، ئەمانەن:

۱- بەرز بوۈنەۋەى پىگە و بەھىزىتر بوۈنى دەسەللاتى (مەمالىك).

۲- دەستەۋستان بوۈنى (فەرەنسا) لە بەئەنجامگەياندنى ئامانجەكانى.

ئىجا چۈۈمە سەر باسى: كۇژرانى (تورانشا)، لە نىۋچۈۈنى دەولەتى (ئەيىۋى)، چۈنەتى كۇژرانى (تورانشا)، ھۇكارەكانى پوۋخانى دەولەتى (ئەيىۋى)، كە گرنگىرىنيان ئەمانە بوۈن:

۱- ۋەستانى پەيپەۋ و پىۋگىرامى خۇ تازە كىردەۋە و چاكسازى.

۲- زۇلم و ستەم.

۳- خۇشگۈزەرانى و پۇچۈۈن لە ھەۋەسبازىدا.

۴- پەكخستنى شۇپا.

۵- كىشەى خۇبەخۇ و خۇخۇرى نىۋ بىنەمالەى (ئەيىۋى).

۶- دۇستايە تىكىردنى مەسىحيان.

۷- سەرنەكەۋتنى (ئەيىۋىيەكان) لە بەدەستەيىنانى بىزۈتنەۋەيەكى شارستانى.

۸- لاۋازى ھوكۇمەتى ناۋەندى.

۹- لاۋازى سىستەمى ھەۋالگىرى.

۱۰- بەشدارنەكىردنى زانايانى خۇدايى لە دەركىردنى بىپارە سىياسىيەكاندا.

۱۱- مەردنى مەلىك (صالح نجم الدىن) و ئالەبار بوۈنى جىگەرەۋەكەى.

ئىجا باسى (شجرة الدر) كراۋە: ئەيىۋى بوۈە يان سەر بە (مەمالىك) بوۈە؟ چۈن دەسەللاتى بە دەستەۋە گىرت؟ ھەلۋىستى خەلىفەى عەبباسى و زانايان لە بەرامبەر

حوکمپانی (شجرة الدر)، چوڼ بوو وازی له دهسه لات هیټنا و (عزالدين ثایبه کی) بو ټم پوسته هه لېژارد؟ چوڼیه تی شوکړدنی به (عزالدين ثایبه ک) دواى ټمه، حوکمی شهریه تی نیسلامی له بهرامبهر حوکمپانی کاروباری گشتی نوممته له لایه ن ژنه وه، ټو مه ترسیانه ی پووبه پووی (عزالدين ثایبه ک) بوونه وه، وهک مه ترسی (ټه ییوبی) و (خاچپه رستی)، هه ولوته قه لای (لوپسی ټوهم) بو سود وه رگرتن له کیشه ی خوبه خوی موسلمانان و به کار هیټانی ټم هه له به رژه وه ندی خویدا، هاموشوی نوینه رانی سولتان و پاشاکانی میسر و شام و (لوپسی ټوهم)، هه ولدانی خه لیفه ی عه بیاسی بو ناشت کړدنه وه ی (مه مالیک) و (ټه ییوبیان)، هه لوپستی (مه مالیک) له بهرامبهر هه لگه پانه وه ی هژه عه ره بیه کانی (میسر)، پاره ستانی (عزالدين ثایبه ک) له بهرامبهر هاوه لانی خوی له ده ولته تی (مه مالیک)، کوژرانی (فارس ټوکتای)، دواى ټمه ش کوژرانی (عزالدين ثایبه ک) و (شجرة الدر).

ننجا باسی دهسه لاتى (علي ابن العن) کراوه، پاش ټویش حوکمپانی (سیف الدین قطن)، (قطن) و پیکه ستنی کاروباری نیوخو.

له فه سلی چواره مدا: باس وخواسمان دهریاره ی: جهنگی (عه ین جالوت) ی هه میشه له یاد و تیکشکانی (مه غول) ه، به پیکه وتنی (مه غول) به ره و هریمه کانی تر دواى گرتنی (به غدا)، چوڼیه تی داگیر کړدنی (شام) و (جزیره) له لایه ن (مه غول) ه وه، پونکړدنه وه ی نه خشه و پیلانی (کامیلی ټه ییوبی) بو پووبه پووبونه وه ی (ته ته ر)، به رگری پاله وانانه ی (کامیل) و چوڼیه تی شه هید کرانی، خوږاگری شاری (میا فارقین) ی تیکوشه ر و مواهید له بهرامبهر ټم هیرشه دا، تیکه له چونی توندوتیژی نځوان خه لکی شار و (ته ته ر) له ژیر سه رکړدایه تی (کامیلی ټه ییوبی)، ژور خایاندنی ماوه ی ټابلوقه دانى شاری (میا فارقین)، نه مانى پنز و پوزی و خواره مه نی، پهیدا بوونی قات و قری، بلأوبوونه وه ی نه خویشی، پووخانی دیواره کانی شار به ناگر و به ردبارانی مه نه نیقی (ته ته ر)، له نیو چوونی ژورینه ی دانیشتونى شار، برساییه تی و نه خویشی و ټابلوقه ی دوژمن به ته واوه تی ده ستیان له بینه قاقای خه لکی (میا فارقین) نا، سالی ۶۵۸ ک/ ۱۲۶۰ ز دوا سه نگری به رگری له (جزیره) گیرا، (ته ته ر) چوه نیو شاری (میا فارقین) ه وه، ته ماشایان کړد جگه له (۷۰) که سی نیوه زیندو هه موو دانیشتوانه که ی مردوون، ته ته ر (کامیلی ټه ییوبی) گرت، هولاکو ژور به توندیو بی به زه ییانه له گه لی جولایه وه، فه رمانیدا گزشتی به دهنی کوت کوت لیکه نه وه و به ده میوه بکن تا ده مرئ، که مرد سه ریان بری، سه ره که یان به سه ر سه ره پمدا کړد و له

ولات دهیانگیرا، ئم کارهساته له ۶۵۷/ك ۱۲۵۹ز دا بوو، سه ره که یان گه یانده (دیمه شق)، به سه ره گای (فه رادیس = باخچه کان) هه لیانواسی، هه ره به هه لواسراوی مابوو هه تا خه لك هه یتیان هه خواره وه و ناشتیان.

سولتان (ناصری ئه ییوی) له شام: دوو دلبوونی له نیوان به ره نگار بوونه وه و خۆبه دهسته وه دان دا، ترسی زۆری لینیشتبوو، چونکه (مه غول) به نامه هه په شه یان لیکردبوو ئه گه ره خۆ به دهسته وه نه دا ئه وه ی به سه ره به غذا و خه لیفه یان هه یتاوه به سه ره شام و سولتان هه که یدا دینن، له نامه که یاندا ئم جوړه هه په شانه نو سرابوون:..... (خه لیفه) ی به غدامان هه یتاوه به رده م لئیر سینه وه، پرسپاری هه ندیک شتمان لیکرد به درۆ وه لامی داینه وه، تووشی په شیمانی بووه، به لام ئه مه لای مه دادی نه دا، خه زینه ی به نرخ و گرانبه های په سمه نده کردبوون، ده روونکی پیسی هه بوو، مالی کۆکردبووه و بایه خی به پیوان و شوپه سواران نه دابوو، زۆر ناوی ده هه یتراو به پیزو مه زن سه یر ده کرا، ئیمه په نا به خوا ده گرین له کاملی و تیر و ته واوی:

إذا تمَّ أمرٌ دنا نقصه	توق زوالاً اذا قيل تم
اذا كنت في نعمة فارعها	فإن المعاصي تُزيل النعم
وكم من فتى بات في نعمة	فلم يدر بالموت حتى هجم

هه ركات ئم نامه یه ی منت خوینده وه، به خۆت و پیوانت و مال و سامانت و ئه سپو و لاخانت به په له وهرنه ژیر فه رمانی سولتان زه مین و شاهه نشای سه ره پوی زه وی: له شه پی چه پاله ده درۆ ی و له خیر و بیری به هه ره مه ند ده بی، وهك خودا ده فه رموی:

﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ۖ (۳۹) وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ ۖ (۴۰) ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءُ الْأَوَّلَىٰ ۖ﴾
(النجم: ۳۹-۴۱).

په یامه یتنه ره کانمان لای خۆت گل مه ده وه و به ند مه که، وهك پيشدا ئم کاره ت کردبوو، ﴿فَأَمَّا أَكُ مَعْرُوفٍ أَوْ تَصْرِيفٍ بِإِحْسَانٍ﴾، هه والمان پی گه یشتوو هه که بازرگانه کانی شام و خه لکی تریش به زیون و به ره و (کاروانسه را) هه لاتوون، خۆ ئه گه ره بچه نیو شاخه کانه وه

به سهرياندا ده پوختين، نه گهر بچنه نيو زهوى يوه به ناڅي زهوياندا ده بيه خواره وه، نه م
 جهنگه د هرونيه به شيك بوو له جهنگي (مه غول) له به رامبه ر دوژمنه كانياندا، (مه غول)
 دريژهيدا به هيرشه كاني بو سهر هريمه كاني تري جيهاني نيسلام، (هله ب) گيراو
 (ديمه شق) خوى به ده سته وه دا، مه غول ده ستي به سهر ته واوى ولا تي (شام) دا گرت،
 هه لسوكه وتيان به رامبه ر موسلمانان زور توندوتيز بوو، هر خيرا ده ستيان به پووخاندني
 قه لا و ديواره كاني ولات كرد، وهك قه لا و ديواره كاني (هله ب، ديمه شق، حيمس، حه ما،
 به عله به گ، بانياس، و هى تريش)، به م شيوازه نه وهى دا گيركه راني خاچپه رست
 نه يانتوانى بيكه ن (مه غول) هكان نه نجامياندا، هر له سهره تاي لي شاوه كه يان بو پوژمه لاتي
 نزيك په يوه ندى دوستانه يان له گه ل په گزي (مه سيحي نه ستوپي) به ست، سولتان (ناسر)
 ده سته پاچه و بى ئيراده وپا ميه وه، له كوتاييدا بوو به ديلي (هولاكق)، پاش بيستنى هه والي
 تېكشكاني (مه غول) له جهنگي (عين جالوت) (هولاكق) كوشتي.

له دهره نجامه كاني گيراني ولا تي (شام) له لايه ن (مه غول) و هاوپه يمانه كانيانه وه: ترس و
 بيم بالي به سهر ته واوى ولاتدا گرت، خه لك به ره و ولا تي (ميسر) هه لاتن، سهر كر دايه تي
 نيسلامى ميسر: باوه شى بو ئاواره كاني شه پي (عيراق و شام) گرته وه، ئينجا خوى بو
 جهنگي په كلاكه ره وهى گه ل (مه غول) ساز كرد، سولتان (سيف الدين قطن) سهر وكي
 سه لته نه ت بوو، زاني مانه وهى ده ولته لاهه كه ي به نده به دهرچوونى له م تاقي كردنه وه
 گه ورده دا، كه خوى له هيرشه دا گيركاريه كه ي (مه غول) دا ده بيني ته وه بو سهر ته واوى ولاتاني
 جيهاني نيسلام، ئيستا كه نه م هيرشه سهر سوئي ولا تي (ميسر) گرتوه، برپاري دا
 بيسه لمي نيت كه هه لېژاره دى راسته قينه و به هق جيگه ي متمانه ي ميران و فره مانده كاني
 (ميسر) ه و پياوى سهر دهمى خويه تي!، دواى نه وهى نه و فره مانده كوك بوون له سهر
 لاداني (مهليك مه نسور و عه لي كوپي موعين) و داناني (سيف الدين قطن) له جيگه يدا و كردني
 به سولتاني ده ولته تي (مه ماليك)، (سيف الدين) ده ستي به ناماده كردني به ره ي نيو خو كرد،
 پريزه كاني پيگخته وه و ناشته وايي له گه ل نه ياراندا نه نجامدا، شه ريعة تي نيسلامى كرده
 ده ستوورى ده ولته كه ي، (شيخ عزالدين بن عبدالسلام) ي وهك پي به ريكي خوى داناو
 پيتما بيه كاني نه وي وهرده گرتن، به توندى وه لامى نامه كه ي (هولاكق) دايه وه و برپاري
 جهنگي له دژي (مه غول) پاگه ياند، گرتني نامه هينه ره كانيان و له گهر دن دانيان له به رامبه ر

دەرگاكانى (قاھىرە) و ھەلۋاسىنى سەرھەكانىيان بەسەر دەرگای (زۈۋەيلە)دا، مىنداللىكى نامەھىنى (ھۆلاڭقۇ) لاي خۇي گلدایەۋە و خستىە پىزى كۆيلەكانىيەۋە، بۇ يەكەمىن جار بوو لە مىسردا سەرى مەغۇلەكان ھەلۋاسرىن، دەستى بە خۇسازدان و ئامادەسازى سوپاكەى و چەك و چۆلى ئەم جەنگە يەكلاكرەۋە كرد، موسلمانان لە ژىر سەركردايەتى (سيف الدين قطن)دا سەرگەوتنىكى گەۋرەيان بەسەر (مەغۇل)دا تۆمار كرد، ولاتى (شام) لە دەسەلاتى (مەغۇل) پاكسازى كرا، (سيف الدين) كاروبارەكانى حوكمپرانى ھەرىمەكانى (شام)ى پىڭخستەۋە، ئىنجا بەرەو ولاتى (مىسر) گەپايەۋە، لە پىڭگاي گەپانەۋەيدا و لەسەر دەستى (ركن الدين بىبىرس) و ئاقمە سوارىكى (مەمالىك) پەشەكوژ كرا، ئەم كورزانەى (سيف الدين) لەبەر چەند ھۆيكە بوو لەم كىتەبەدا باسايان لىۋە كراۋە، ئىنجا باسى گىرنگىرىن ھۆكارەكانى بە ئەنجام گەيشتىنى ئەم سەرگەۋتە مەزنىەى (عەين جالوت) كراۋە، لە پستەى ئەو ھۆيانە:

- ۱- سەركردايەتى شارەزا و لىزان.
- ۲- سىياسەتى مرقۇشى شىاۋ بۇ شوپىنى شىاۋ.
- ۳- سوپاي بەھىز.
- ۴- زىندوكرەنەۋى گىيانى جىھاد.
- ۵- ئامادەسازى و دەستگىرتن بە ھۆكارەكان.
- ۶- شارەزايى لە نەخشە و پىلان داناندا.
- ۷- دووربىنى (سيف الدين قطن) و سەركردايەتتە لىزانەكەى.
- ۸- تىدابوونى سىفەتەكانى (الطائفة المنصورة: كۆمەلە سەرخرەۋەكە).
- ۹- گىرتنەبەرى پىيازى ھەنگاۋ بە ھەنگاۋ لە پىلانى بەرەنگارىيۈنەۋەدا.
- ۱۰- پىشت بەستىن بە زانايان و پراۋىژ پىكردىيان.
- ۱۱- دىنيا نەۋىستى.
- ۱۲- كىشمەكىشى نىۋوخۇيى نىۋ بىنەمالەى حوكمپرانى (مەغۇل).
- ۱۳- قانۇنى خودا: لە گىرتنى ستەمكاران و زالمان.

ئىنجا دەرم خستۈۋە: كە ھۆكارەكانى سەرگەۋتەنى موسلمانەكان لە جەنگى (عەين جالوت)دا پىكەۋە بەستراۋنەتەۋە، ھەر ھۆكارىك كاردانەۋەى ھەبۈۋە بەسەر تەنىشتەكەيدا، ئەم ھۆكارانەى باس كراۋن ژمارەيەكن لە ھۆكارەكان و بىرىتى نىن لە ھەموو ھۆكارەكان، كاتىك لىكۆلەران ئەمدىۋنەۋدىۋى لاپەپەكانى مېژوۋ دەكەن دەتۈۋانن دەرك بە ھۆكارى تىرىش

بکه و وانه و په ندی زیاتر له یاسا گرنگه کانی بایه داربوونی دهوله ته کان و پووخانیان و سهرکه وتنی گه لان و تیکشکانه کانیان وه ربگرین، سیفه ته کانی سهرکرده و سهرکرده ایته سهرکه وتوو و شاره زایانی پاپه پین و هه ستانه وه بناسین.

خودای بالاده ست دهفه رموویت:

﴿لَقَدْ كَانَتْ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ (یوسف: ۱۱۱).

نینجا هاتووم گرنگترین دهره نجام و شوینه واره کانی سهرکه وتنی موسلمانان له جهنگی (عهین جالوت) م کورت کردوونه ته وه، له پسته ی نه و دهره نجامانه:

۱- پزگارکردنی ولاتی شام له ژیر دهسه لاتی (مه غول).

۲- یه کگرتنی ولاتی (شام و میسر).

۳- دامرکانه وه ی هیزه نه یاره کانی (مه مالیک).

۴- سهرکه وتنی (نیسلام) به سهر (بت په رستیدا).

۵- پووداوکی یه کلاکهره وه له میژووی مروفایه تیدا.

۶- دروست بوونی گیانیکی تازه له نیو نوممه تی نیسلامدا.

۷- شپزه کردنی سوپای (مه غول) و هومیدپراو کردنی.

۸- هه لوه شانعه وه ی هاوپه یمانی خاچپه رستان و ته ته ر.

۹- لاوازبوونی قهواره ی خاچپه رستان.

۱۰- شاری (قاهره) پایته ختی (مه مالیک) ه.

۱۱- له دایک بوونی دهوله تی (مه مالیک) ی تازه لاو.

۱۲- پوولی په مزی (خیلافه تی عه بباسی).

۱۳- گه شه پیدانی سوپای (مه مالیک) و نو یکردنه وه ی چهک و چول و بهرنامه ی سهریازی.

له بازنه ی نه م لیکوئینه وه دا سروشتی پیلانی هیرشی (مه غول) و خاله به هیز و لاوازه کانی نه و پیلانم ناساندووه، چوئیه تی زه وتکردنی جیهانی نیسلامی و چوئیه تی ههره سی شاره کانی: وهک (بوخارا و سه مه رقند و کابول و بهغدا و هی تریش) له بهرامبه ر سوپای (مه غول) دا.

چون: دهست دریژی کرایه سهر ولات و شاره کان، په رده ی شهره ف و ناموس هه لدرایه وه، سهره و ت و سامان دهستی به سهر دا گیرا، هوکاره کانی سهرکه وتن دیار

نەمابوون، ھۆکارەكانى بەزىن لە نىۋ ئوممەتدا لە بەرامبەر نەخشەى داگىركارى خۇيان زەق كىردىۋە، سۈننەتەكان و قانونەكانى خودايى خاتىرى كەسىيان نەگرت و كارى خۇيان كىرد، موسلمانان كەوتنە غەم و پەژارە و دامامى و دەستەپاچەيى و زەبوونىيە، تا ئەو كاتەى: سەركىرايەتى ئىسلام لە (مىسر) زانستى بەرەنگاربوونەو، بەرپۆئەبەرايەتى كىردنى مەملانىيى بە تەواوۋەتى خىستە دل و مىشك و زەينى خۇيەو، تىگەيشت چۆن قەدەرى خودا بە قەدەرى خودا لادەچى و ئەم بەلایەى بەسەر جىھانى ئىسلامدا ھاتوۋە: تەنھا بە گرتنە بەرى شاپىگەكانى سۈننەتى ھەستەنەو و دەست گرتن بە ھۆكارەكانى سەركەوتن پادەمالى و لە ئىقەدەكرىتەو.

ئەم ئەنجامە سەرسوپھىنەرى جەنگى (عەين جالوت) لە ئەنجامى ئەو ھاتەدى: كە (سيف الدين قطز) بە پىي نەخشەيەكى ئىسلامى خاوەن پاىە و پاگرەكانى خۇپاگرى و بەرەنگارى ھاتە مەيدانەو و سەركەوتنى بە دەست ھىنا، تىپوانىنى بۆ بابەتەكە پوون بوو، خۇيشى و دوژمنىشى بە تەواوۋەتى ناسى، لایەنى ئىمان و بىروباوۋەپى پەچاۋ كىرد، لە شارەزايى سىياسەتدا پىشكەوتوۋ بوو، ھىزە سەربازىيەكەى لە ھەردوۋ بوارى مادى و مەنەويدا تىر و تەسەل بوو، (زانايان) و پۆلى ئەوانى فەرامۇش نەكرد، دەيزانى (زانايان) چ پلە و پاىەيەكى مەزنىان لە نىۋ ئوممەتدا ھەيە، كاريگەرى پوحيان ھەيە لەسەر جەماوەر، خەلك گويپايلانە! بۆيە لە خۇي نىزىك كىردنەو و پىزى لى نان و دەرگاكانى فىركىردن و ئامۇزگارى و پىنمايى بۆ كىردنەو، ئەوانىش پۆلى كاريگەرى خۇيان لە خۇسازدانەوۋەى ئوممەت بۆ ھەستەنەوۋە بىنى، ئوممەتيان ھاندا لە دەورەى (سيف الدين) و پىرۆۋە ئىسلامىيەكەى كۆبىيىتەو. كە خۇي لە بەگۇداچوونەوۋەى (مەغلۇل) داگىركەردا دەبىنيەو.

بىگومان مىژۋى ئوممەت: سامانىكى فىكرىيە و نافەوتى، خەزنىيەكى زانبارىيە و نابرىت، پەسەنايەتى و عىززەتى ئىمان و سەروەرىمان پى دەبەخشىت، خەزىنەى شارستانى ئىسلامى: يارمەتىمان دەدات بۆ دروست كىردنى كىيانى ئىستامان، پۆشن كىردنەوۋەى ئايندەمان، بەردەوام بوونى ژيانى بەرپۆزانە و سەربەرزانە لە بانەى كۆمەلگايەكى ئىسلامىدا: ئەو كۆمەلگا ئىسلامىيە: ئىمان سەركىرايەتى دەكات، عىبادەت پاكسازى دەكات، ھەست و سۆزى بەرز جەموجۆلى ۋەبەردەخا، ياسا و پىساكانى لە ھەموو بواردەكانى ئابوورى و ھونەرى و سىياسى ھوكمى بەسەردا دەكەن و ئاراستەى دەكەن، بۆيە كاتىك ئاۋر لە پابىردوۋمان دەدەينەوۋە بۆ ئەو نىيە بەرەو دواۋە بكشىينەوۋە، بەلكو بۆ ئەوۋەى ھىز و گوپى

پۆشتنمانی بۆ به ره و پێش چوونی پێ زیاتر بکهین، تا پابردووی شکۆدارمان به ئایندهی پۆشنمانه وه گری بدهین، شکۆمهندی نویمان به شکۆمهندی به ره همدارمان ببهستینه وه.

چاک دهزانین پۆچوون له پابردودا به تهنها، بریتیه له خهویان سپیوون، پۆچوون له ئایندهش به تهنیا خو له گێلی دان و شیتی یه، پۆچوون له ئه مپۆش به تهنیا دهسته و ستانی و پۆکهوتنه، ئیمه دهمانه وی و زه ی داینه مۆ و وه گه پخه رمان له پابردوومان وه ریگرین، مه شخه لی پیمان له ئاینده مان بخوازین و پشتیشمان به پایه کان و په ناگه کانی ئه مپۆمان ببهستین. باش دهزانین: شکۆمهندی و دهسه لاتی له دهست چوو به س به خویندنه وه ی فه رموده و وتار ناگه پێته وه، بابای زیندانی کۆت و زنجیرکراو به باس و خواسی ئازادی و گۆرانی مه لگوتن به خو شیه کانی ئازاد نابیت، باسکردنی سفره ی پازاوه ی پابردوو برسی تیر ناکات، یادکردنه وه ی زه مانی هه بووی و شانازی کردن به و پاره و سامانه ی به زایه چوو خاوه نه که ی ده وله مه ند ناکات، پێداهه لگوتن و شیعر خویندنه وه به سه ر ده سه لات و غیززه تی باب و باپیران نابیته مایه ی پزگار بوون له دامای و ژیر چه پۆکی.

به لام ئه وه ش دهزانین که: ئه گه ر بابای زیندانی پۆزانی ئازادی له بیر بکات دیاره به کۆت به ند قایله و به دای هۆکاری ده روو لیکرانه وه و دنیا ی پوون ناکه وی، ئه گه ر بابای هه ژار پۆزانی ده وله مه ندی له یاد بکات دیاره قه ناعه تی به هه ژاری هه یه و به دای هۆکاری ده وله مه ند بووندا ناگه پێ، هه روه ها ئه گه ر بابای ژیر چه پۆکی و داماو شکۆمهندی باب و باپیرانی له زه یندا نه مێنی دیاره هۆگری دامای ده بیته و به دای به کاره یتانی هه ژدا ناگه پێ تا خۆی پێ پزگار بکات.

ئه گه ر به گه ریا ته ی و شکۆمهندی پابردوومان کیفایه ت بکه ی و پیمان وابی و تارێک به حمد و سه نایه وه و په خشانێک به ستایشیه وه به شمان ده کات و به سمانه، ئه و هه رگیز نه و شکۆمهنديه مان بۆ ناگه پێته وه، ئه گه ر له بیر خو شمانی به رینه وه که ئیمه پۆله ی سه ردارانی زه مین و مامۆستایانی دنیا بووین، ئه و پۆزێک له پۆزان ده ماری غیره تمان بۆ گێرانه وه ی نه و شکۆمهنديه نابزویت.

که واته با: ئه وه ند له پابردوومان وه ریگرین که سوودمان پێ ده گه یه نیت و زه ره رو زیانمان له سه ر لاده بات، ئه وه ی ده بیته مایه ی پۆکه وتن و سست کردن و سپکردنمان کۆلی لیده ی، ئیمه نامانه وی بۆ پۆزگاری پابردوو بگه پێینه وه، پۆزگار دیت و ده روا بۆ هه میشه و

ناوه سستیت و ناگه پیتته وه، ئیمهش بۆ ژیانی پابردوو ناگه پیتینه وه، واز له بهر مه کانی ئیستاش ناهیتین، به لام ئیمه بۆ نموونه بهرزه کان و په وشته په نده کان دهگه پیتینه وه که به تپیه پینی پۆزگار بایه خ و نرخیان له دهست نادهن، چون زێر و نه لماس کۆن بوون نایانگۆین و وهک ئاسن ژهنگاوی نابن، لایه نه مه عنه ویه کان وهکو زێر و نه لماسن له نیو کانزاکاندا.^۱

ئیمه ده مانه وی به رهو ژیانی نیو ئیمان و تهقوا و چاکه کاری و دادپه روهی و به ندایه تی پوخت و پاکی خودا - جل جلاله - و شریعه ته که ی بگه پیتینه وه، نهو شریعه ته ی حوکمرانی تاک و کومه ل و ئوممهت و ده ولت دهکات، ده مانه وی له هه موو جوړه کۆت و به ندیکی شیرکی دیار و نادیار ئازاد بین، وهک خودای بالاده ست ده فه رموویت: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾﴾ (النور: ٥٥-٥٦).

هه ستانه وه و پاپه پینی ئوممهت و، به رهنگار بوونه وهی نه خشه ی داگیرکاری پپیوستی به هه موو هیزه کان دهکات به هه موو جوړه کانیانه وه: له بهر نه مه یه قورئانی پیروژ بایه خیکی گه وره ی به پینمایی کردنی ئوممهت داوه تا ده ست به هه موو هۆیه کانی هیژ و پیژه وه بگرن، به لکو خودای بالاده ست به واجبی داناهه له سه ر ئوممهت ده ست به هۆیه کانه وه بگرن، چونکه به ده سه لات گه یاندنی دین نایه ته دی ته نها له پیی به کاره یانی هیژه وه نه بی به هه موو واتا تیر و ته واوه که ی، زانایانی زانستی (أصول) ده لێن: وما لا یتم الواجب إلا به فهو واجب.^۲ واته: پاپه پاندنی (واجب) یک په کی له سه ر شتی که وتبیت نهو شته ش (واجب) ده بیت.

قورئانی پیروژ له سه ر شانی شوینکه و توانی واجب کردوه هیژ ناماده بکه ن، خودای بالاده ست ده فه رموویت: ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِن قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ

۱ فصول في الدعوة والإصلاح، ص: ۱۴.

۲ فقه النصر والتمكين في القرآن الكريم، ص: ۱۲۳.

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ وَاٰخَرِيْنَ مِنْ دُوْنِهِمْ لَا تَعْلَمُوْنَهُمْ ۗ اللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ ۗ وَمَا تُنْفِقُوْا مِنْ شَيْءٍ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ يُوَفِّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَظْلُمُوْنَ ﴿٦٠﴾ (الانفال: ۶۰).

ته ماشا موسلمانان چنده حه وجبى په يداكردنى هو و نامرازه كانى هيزن، له كاتيكدا پوويه پووى پښميكى جيهانى هيزيكى نيوده ولته تى بوونه ته وه جگه له زمانى هيز هيج زمانيكى تر ناناسى، بويه پيوسته ناسن به ناسن بكوتنه وه و به په شهبه پووه و با بوه ستنه وه و به تازه ترين و چاكترين چه كى نوئ به رهنكاري دوژمن بينه وه و كه مته رځه مى نه كهن و ده سته و ستان پونه كه ون.^۱

سهر كرده كانى (مه ماليك) چه ندين چالاكى گه وره يان له گيانفيدايى و پاله وانى پيشكه شى نوممه ت كرد، له ماوه ي حوكمرانياندا توانيان مهردانه به رهنكاري دوو دوژمنى سته مكار بينه وه، كه چاوى ته ماعيان برپيووه خاك و ناو و نيشتمانى ئيسلامى و ويرانكردنى له پووى ثاينى و سياسى و نابورپه وه، هم دوو دوژمنه (مه غول) و (خاچه پرست) بوون، به لام نه يان توانى بگه نه هيو و ثاوات و نامانجه كانيان، چونكه (مه ماليك) وهك به ربه ستيكى به هيز و مه حكه م له پووياندا وه ستانه وه و خويان كرده سوپه ر و قه لغانى ولاتانى جيهانى ئيسلامى و پاريزگار و پاسه وانى ثاين و په وشتى موسلمانان، جيهاد و تيكوشانى (مه ماليك) به گه وره ترين كاري نيو ده فته رى كرداره كانيان داده نرېت، جهنگه كانيان له گه ل دوژمنانى ئيسلام چه ند لاپه ربه كى پووشن و پرشنگدارن و هر كاتيك موسلمانان بيان ه وېت عيززه ت و شكومه ندى بگيرنه وه بو خويان ده توان سوديان لى وهرگرن و بيانكه نه مه شخه لى پى سهر كه و تنيان، به پاستى (مه ماليك) توانيان ليوه شاوه يى و نازايه تى خويان له گورپه پانه كانى سياسى و سهر بازېدا بسه لمېتن، حوكمرانانى ده ولته تانى ئيسلامى و گه له كانيان به چاوى پېزو خوشه ويستى و گه وره يى ته ماشايان ده كردن، هيزه نيوده ولته تيه كانى بيگانه ش به چاوى ترس و پېزه وه ته ماشايان ده كردن، بويه له ترسى توله و ده ست وه شانديان نه رميان ده نواند و داوى ثاشتى يان ده كرد، به م شيوازه ده ولته تى (مه ماليك) پېز و گه وره يى خوى به سهر دوژمنان و دوستانيدا سه پاند، له نيو خوياندا پيشبركه ي دوستايه تى و ناشته وايى و به ستنى په يوه نديان له گه ل ده كرد، (قاهره) له ماوه ي هم چه ند سالي ميژووى حوكمرانى (مه ماليك) دا، چالاكيه كى سياسى گه وره ي به خويه وه بينى.^۲

۱ المصدر نفسه، ص: ۲۲۴.

۲ الحسبة في العصر المملوكي، ص: ۲۶۷.

سهردهمی (مه مالیک) به چەند وه سفیکی ناپه واً تۆمه تبارکراوه، گوايه ئه م سهردهمه: سهردهمی داپوخان و پوکانه وه و دواکه ویی و وشکه لاتن بووه و زانیاری تیایدا چۆپ و بپ بووه، ئه مه و چەندین بوختانی تر و حوکمدانی تر که له ده می پۆژه لاتناسه کانه وه بلۆکراونه ته وه، له گه ل هه موو ئه م — بوختان — انه شدا حه قیقه ته میژوویییه کان ئاماژه ده که ن که: گه وره ترین به ره می فیکری سهردهمه کانی ئیسلام له سهردهمی (مه مالیک) وه به ئیتمه گه یشتوو، به لام (جاستون) ی پۆژه لات ناسی فیه نسی به پله دووی داده نی له به ره می فیکریدا و ده لی: (قاهیره) له هیچ سهردهمیکی پابردودا وه کو (به غدا) و (قورتوبیه) مه لبه ندیکی زانستی نه بووه، به لام له سه ده کانی (۱۴ و ۱۵) ی زاینی / (۸ و ۹) ی کۆچیدا مه لبه ندیکی سیاسی و ئیداری بوو و به تاییه تیش مه لبه ندیکی سهره کی بازرگانی جیهانی بوو، هه رچه نده له ویدا زه وقی هونه ری له چله پۆپه ی به رزیدا بووه، به لام له بواری به ره می فیکریدا له چینی دووه مدایه،^۱ (بهۆکلمان) وه سفی ئه م به ره مه ده کات و ده لی: ئه م به ره مه فیکریه ی سهردهمی مه مالیک — هیچ په سه نایه تی و داهینانیکی تازه ی تیدا نییه.^۲

ده بینین ژماره یه ک لیکۆله ری عه رب و موسلمان پێک شوین پێی ئه م پۆژه لات ناسانه یان گرتوو و به ده وری سهرسام بوون پێیان وه حوکمدان و بیروپایه کانی ئه وانیان کاوێژ کردۆته وه و له پاسته شه قامی لیکۆلینه وه ی زانستیانه و بابه تیانه لایان داوه، (فیلیب) یه کێکه له و پۆژه لات ناسانه ی ئه مانه کردوویانه ته پێیه ری خۆیان: ده بینین حوکمدانه کانی به ته واوه تی له بابه ته کان دوورن، به پای (بهۆکلمان) یش سهردهمی (مه مالیک) له پانپرا و له درێژپرا و سهرتاپا بێ به شه له به ره می په سه نی داهینه ر، به پای (جاستون فیلیب) یش سهردهمی (مه مالیک) جگه له (مقدمه) که ی (ابن خلدون) هیچ به ره میکی فیکری تری تیدا نییه، که باوه پ ناکه م یه ک که س له لیکۆله ران ئه م قسه به هه ند هه لگرێ و ماوه ی (۳) سه ده به تاریکی له قه له م بدان: که ده یان زانی گه وره ی تیدا ژیاوه و ده توانین به په نجه ی ده ستیان بژمێرین و لای گه وره و بچوکی ئوممه ت ناسراون، زۆربه ی پۆژه لات ناسان چ به نه زانی و بێ ئاگایی چ به داخ و په وه سهردهمی (مه مالیک) یان به: چاخ ی هه ره س و دواکه و توویی و وشکه لاتوو وه سف کردوو و ناساندوو، ئینجا ژماره یه ک میژوو نووس که له سه ر شارستانی و پۆشنبری ئیتمه حیساب ده کرین، هاتوون هه مان قسه و قسه لۆکی ئه و

۱ القاهرة مدينة الفن والتجارة، مصطفى العبادي، ص: ۱۰۶-۱۰۷.

۲ تاریخ الشعوب الاسلامیة، ص: ۳۷۱.

پۆژهلآت ناسه داخ له دلانه یان به: چاخى ههرهس و بى سهر و بهر و عهیب و عار و لیك ههلوه شان ناوبردوو، له واقعیدا ئهم بیروپایه كه زۆریه پۆژهلآت ناسهكان پشتگیری دهكهن و بۆته بنیشته شینكهى زۆریه پۆژئاوا په رستهكانى پۆژهلآتیش: له پوانگهى ئهو بوغز و غهرزه و داخ و پقهى پۆژئاواییهكانه وه ده رچوو كه له بهرامبه ر (مه مالیک) دا هه یانه و له دللى ئه وندا پهنگى خواردۆته وه! ئهو (مه مالیک) هى خاچه رستهكانیان تیک شکاندن و له شامیان به دهر نان، وهك ئه وانیش (مه غۆل) ه هاوپه یمانهكانى ئه وانیان تیک شکاندن، شام و حیجاز و شوینه پیرۆزهكانیان له دهستی نه گریسى ئه وان پاراست و ماوهى (۳) سه دهى ته واو پاسه وانى سنورهكانى جیهانى ئیسلامیان كرد و سه ربه خۆییهكه یان وهك چاوى خۆیان پاراست.^۱

پاستیهكانى میژوو بۆ لیكۆله ره به ویزدانهكانیان سه لماندوو كه: سه رده مى (مه مالیک) به هیه جۆریك سه رده مى داپوخان و ههرهس نه بووه، به لكو شارستانیه تیکى گه و ره له هه موو بوارهكانى ژياندا له سه رده مه دا سه رى هه لدا، سه رده مى (مه مالیک) چاخى زۆپینی بیناسازى ئیسلامیه، ئه مه شتیكى ئاشكرا و پوونه كه ئیمپۆ (قاھیره) به شارى (هه زار مناره) ناوى ده ركردوو و شوینه واره شارستانیهكانى (مه مالیک) هه ر له (بیمارستانی مه نصورى، جامعى سولتان حه سن، خانه قای بیبرسى جاشنگیر، مزگه وتى ئه میره گ، مزگه وتى غورى، زۆر بینای تریش) شایه تی ئهم بیروپایه مان،^۲ ئه وانه ی سه ردانى (قاھیره) شیان نه كرده وه، ده توان ته ماشای شوینه واره شارستانیهكانى (مه مالیک) له دیمه شق بکه ن، وهك: خویندنگای (زاھیره) و (جه قه قیه) ی هاوسى و (مناره ی به شى پۆژئاوا) له منارهكانى (جامیعى ئه مه وى) ی، دواى سوتانى (جامیعى ئه مه وى) له سالى (۸۸۴) ی كۆچى سولتان (قایتبای) فه رمانى تۆزه نكرده وى (جامیعى ئه مه وى) و دروست كردنى ئهو مناره ی دا (له ماوه ی چه ند مانگیكدا دروست كرا) و به نمونه یه كى جوانى بیناسازى سه رده مى (مه مالیک) ته ماشاده كرى^۳، له گۆره پانى فیکر و هیزد و كارى زهینیشدا: سه رده مى (مه مالیک): به سه رده مى مه وسوعه گه و رهكانى ئه ده ب و میژوو ته فسیر و فیه و حه دیس و هى تریش به ناویانگه، له بوارى زانستهكانى (ئاین و فیه و حه دیس) دا مه وسوعه ی گه و ره مان دینه به رچاو وهك: پسته كتیبهكانى (ئیمامى نه وه وى،

۱ العصر المفترى علیه، عصر المماليك البحرية، ص: ۱۳.

۲ المصدر نفسه، ص: ۱۳.

۳ المصدر نفسه، ص: ۱۳.

ئىبن تەيمىيە، ئىبن پەجەب، ئىبن حەجەر، بەدرلەينى)، لە بواری (مىژوو) شىدا پىستە كىتەبەكانى (يوسفىنى، بەرزالى، ئىبن كەسىر، ئىبن خەلدون، ئىبن تەغرى بەردى، نووهىرى) دەبينىن.

لە بواری (زانست) يشدا ئەم كىتەبە گەورانه مان دىنە بەرچاۋ: (مسالك الابصار، صبح الاعشى، خطط المقرئى، ... هتد)، ئەمانە و هاو وىنەكانيان بە پلەى يەكەم كەلەپوورى ئىسلاميان پاراست و دوايش زانستى خۆيان پىۋە زىادكرد، لە پوانگەى ئەم كىتەبانه وە بە پاراست و دروستى تەواۋى وردەكارىهەكانى سەردەمى (مەمالىك) بە گىشتى و (قاھىرە) ياپىتەختيان دەخوئىنەنە، لىرەدا لايەنىكى ترەھىيە لە شارستانى (مەمالىك) كە زۆرىنەى خەلك لىتى بى ئاگان: ئەوئىش (لايەنى سەربازى) يە، چونكە ھەموو ئەو سەركەوتنە مەزنانەى (مەمالىك) تۆماریان كرد كە لە گۆرەپانى بەرەنگار بوونەوھى داگىرەكانى (مەغۆل) پۆژەلەت و (خاچپەرسى) پۆژئاۋا لە ماوھى (۴۴) سالىدا و بەس، واتا لە (۶۵۸ك) - (۷۰۲ك)، لە ئەنجامى ئازايەتى و ئيمان و گەشەسەندندا بوو كە بە زاراۋى ئەمپۇ پىى دەگوترى: پىشەسازى ئەندازيارى و سەربازى، ئەمە پالپىشتىكى گەورە بوو لە سەرخستنى موسلمانان لە پزگار كردنى قەلاى (عەكا) لە فەلەستىن، كە بە شاھىتى خودى پۆژئاۋايىھەكان: چى وای كە مەتر نەبوو لە گىرنگى گىرتنى (قوستەنتىنيە)، بە شىۋەيەكى ئاسايى و سىروشتى دەولەتى (مەمالىك) درىژەپىدەرى دەولەتى (ئەيىوبى) و مەلىك و سولتانەكانى پىش خۆى بوو، دەولەتىكى خاۋەن شارستانىەتىكى پەسەن بوو، حوكمپانەكانى غەيرە عەرەب بوون، سەركردايەتى جىھادى ئىسلاميان دەكرد لە پووى ئەو مەترسىانەى ھەپەشەيان لە موسلمانان دەكرد،^۱ يەككە لەو گومان و داڭغەى كارى لەسەر لىكۆلەران كردوۋە ئەوھىيە كە گوايە: پوخانى بەغدا لە لايەن (مەغۆل) ھو لە سالى ۶۵۶ك/ ۱۲۵۸ز بە خالى كۆتايى شارستانىەتى ئىسلامى دادەنرىت، بۆيە نايەن باسى ھەموو ئەو دەستكەوت و داھىتاروھ زانستيانە بگەن كە لە سەردەمى (مەمالىك) دا بەرھەم ھىنراون، ئەمە تەنھا بۆچوونىكى ھەلە و اھىمەيەكى بى بەھايە و پىۋىستە ھەلوپىستەيەكى باشى لە بەرامبەردا بگىرت،^۲ بە ئىزنى خوداى بالادەست لە كىتەبەكانى داھاتووماندا ۋەلامى ئەم بۆچوونە دەدەينەوھ و ژيانى زانستى و فىكرى سەردەمى (مەمالىك) و ژياننامەى زانا بە ناۋپانگەكانى پوون دەكەينەوھ.

۱ المصدر نفسه، ص: ۱۴.

۲ المصدر نفسه، ص: ۱۵.

نوممه تی نیسلام: به رده وام دل ګه وره که ی بڼ ژيان لیده دا، توانای تیپه پاندنی هه موو مهینه ته ګه وره کانی هیه، میژوو به به لګه ی به هیزه وه سه لماندوویه تی: هر کاتیک نه م نوممه ته پوویه پووی مه ترسی و به لا و موسیبه ت ده بیته وه به ئیمانی مه زن و سه بری جوانه وه هیز و پیزی یه کده خات و وزه شاراوه کانی دهرده خات و به رهنګاری پرژه داګیرکاریه کان ده بیته وه تا نه و کاته ی خودا - جل جلاله - دهروی خیری لی ده کاته وه و شه وی تاریک و نه نگوسته چاوی بڼ ده کاته به یاننکی پښن و پڅژنکی پرشنګدار.

هاوه له به پرژه کان و فتوحاتی پیروزی نه وانمان بیني - که پښنایان به جیهاندا په خش کرد، تابعیه کانیش به جوانی و پیک و پیک به پڼګه ی نه واندا پښشتن، کاتیکیش لی شاوی هیرش خاچپه رستان و مه غول خوی به جیهانی نیسلامدا کرد، ده وه ته کانی (سلجوقی و زهنگی و نه یوبی و مه مالیک) پوویه پوویان بونه وه، بیګومان نیسلام داینه مو و جولینه ری سه رکرده کانی نه م جیهاده نیسلامیه بوو وینه ی: (عمادالدین، نورالدین، صلاح الدین، سیف الدین قطز، رکن الدین بیبرس) و هه موو نه واننهش له سه ر پیبازی نه مان پښشتن، زمان حالی موسلمانان له پرابردو و نیستا و ناینده دا گوفتاری شاعیره که ده لی:

هَذَا نَشِيدِي الْمَلْهَم	اَنَا مُسْلِمٌ اَنَا مُسْلِمٌ
أَبْعَثْ لِحَنِّهِ يَتْرَم	مَنْ أَعْمَقُ الْأَعْمَاقِ
وَالْتَجَوَّارِحِ وَالسُّدَم	رُوحِي تَرِدُّهُ وَقَلْبِي
لَأَمْجَادٍ لَنَا تَتَكَلَّم	شَوْقاً وَتَحَنَّاناً
بِالرَّغْمِ مِمَّنْ يَحْقِدُونَ	أَنَا مُسْلِمٌ اَنَا مُسْلِمٌ
فِي مُوَكَّبِ الْحَقِّ الْمُبِينِ	أَنَا هَامِنَا بِشَرِيعَتِي

هه روه ها گوفتاری نه م شاعیره که ده لی:

خَابَتْ ظَنُونُكَ فَهِيَ شَرُّ ظَنُونِ	أَظَنَنْتَ دَعْوَتَنَا تَمُوتُ بِضَرْبَةِ
مَنَا كَحَدِ الصَّارِمِ الْمَسْلُولِ	بَلِيَّتِ سَيْطُكَ وَالْعَزَائِمُ لَمْ تَزَلْ
يَوْمَا فِي التَّارِيخِ بَرُّ يَمِينِي	تَاللَّهِ مَا الطُّغْيَانُ يَهْزِمُ دَعْوَةَ
بِالسُّوْطِ ضَعَّ عُنْقِي عَلَى السَّكِينِ	ضَعَّ فِي يَدِي الْقَيْدَ أَلْهَبَ أَضْلَعِي
أَوْ نَزَعَ أَيْمَانِي وَنُورَ يَقِينِي	لَنْ تَسْتَطِعَ حَصَارَ فِكْرِي سَاعَةً

فالنور في قلبي وقلبي في يتدي ربي وربى ناصري ومعنى
سأعيش معتمداً بحبل عقيدتي وأموت مبتسماً ليحيا ديني^۱

ئەوانەى توانيان بەرەنگارى پېرۆژە داگىركارىەكان بېنەو، شار و قەللا و پەناو پەسىو،ەكان لە ژىر چەپۆكى پەشى (مەغلۇل) و (خاچپەرستا) پزگار بگەن، ئەوانە ئەو كەسو دەولەتەنە بوون (پېرۆژەى ئىسلامى پاست و دروستيان) كىردبوو،ە مەشخەلى خۆيان، ئەوان پىلانە نىو خۆ و بىژۆكەكانيان ناسى و بە وىيى و عەزم ئىرادەى پۆلاینەو،ە لە پووياندا وەستانەو،ە، ەەر ئوممەت و نەتەو،ەيك دەپەوئى پاپەپئى و خۆى لە تەمى تەپ و تۆزى داگىركەران پزگار بگات، دەبىت تۆمارى مېژووى خۆى بخوینىتەو،ە تا لە پوانگەى ئەم مېژو،ەپەو،ە فېرى وانەكانى سەرکەوتن و پەند و سوننەتەكانى ژيانى مرقۇفایەتى بىئى و لەسەر بناغەى مېژووى خۆى بىناى سەرکەوتن ەلچنى و ئىستا و ئايندەى پۆشن و گەشاو،ە بگات.

بىگومان ەەر كەسك (لېكۆلەر) بى يان (سەرۆك) بى يان (شا) بى و لە ەەر پۆستىكدا بى كاتىك مېژو،ە دخوینىتەو،ە تەمەنى خەلكانى پېش خۆى دەخاتە سەر تەمەنى خۆى، چونكە تىگەشتن لە مېژو،ە بەرەمدارە و كار لەسەر گۆپىنى واقع دەكات و ئايندەش بەرەو لوتكەى سەرکەوتن دەبات، بۆپە پاپەپىن و پېشكەوتنى ەەر گەلېك بەبى پۆشنپىرى و مېژووناسى و ناسىنى سوننەت و قانونەكانى خوا و وەرگرتنى پەند و ئامۆزگارىەكانى مېژو،ە زۆر مەحالە.

پاپەپىن و ەەستانەو،ە بە واتا گشتىەكەى پېوىستى بە چەكى زمان و قەلەمە، ەيچ پېرۆژەپەكى پاپەپىن لە مېژو،ە بەبى بەكارەيتانى قەلەمى بە بېرشت و زمانى پاستبىژ سەرکەوتنى بە دەست نەهتەو،ە، چونكە زمان و قەلەم دوو ئامرازى سەرەكى بانگەوازى پاپەپىن و بىر و بۆچوونەكان لە پېئانەو،ە بە نىو خەلكدە پەخش دەبن، ەەبوونى كىتېبى بەسود لەم بوارەدا و لە جىهانى گفەت و گۆ و ململانى و داواى مافەكان و پەتكردنەو،ەى جەور و ستم شتىكى زەرورى و پېوىستە، ەەموو كاتىك بانگەواز و پاگەياندن بىر بۆچوون و بىوباو،ەپ و پۆشنپىرى و پەپەرەو و پېرۆگرامىكى لە پشتهو،ەپە و ئەوېش پالئەرى ەەر كارىكى سىياسى و سەربازىيە كە دوبەدواى ئەمە ئەنجام دەرىن، چونكە ەەر بەرنامەپەكى سىياسى

فراوخواز پښوښتی به بېرېواوه پ و پوښنېری و کلتور هه یه تا بهره و پېشه وه پالی بنین، بیت شمشیری لی له دایک ده بی، ددان له زمان ده زئی کتیبه کانیش که تیبه کان بهرهم دینن، بابته جهنگه یه که له دواي یه که کانی خاچه رستان: قوتابیانی ده ولته تی سلجوقی و سرده می ده ولته تی زهنگی و صلاح الدینی نه یوبی لی بهرهم هات. نه کتیبه وه لامي نوری نه و پرسیاران نه داوه ته وه که له سر ناستی ناوچه یی و جیهانی دهر باره ی نه م بابته په یدا بوون.

نه م زه مه نه میثووه ی نوممه ت شایه دیکي دلنیا که ره له سر نه وه: که نوممه تی نیسلام هر کات بیه وی به نیت و نیازی پاکه وه و نیمانی پاست و دروسته وه و پابه ندبوونی بهر پرسیاران وه و زیره کی هوشمندان وه و وهرگرتنی زانستانه ی سوننه ت و قانونی شارستانه کانه وه و بینا کردنی ده ولته وه پاپه پین بکات و جووله به خوی بخت، نه و ده توانی پو لی شارستانیه و سرکردایه تی دنیا بوی خوی بگپیتته وه و خه که له به ندایه تی کردنی به نده کانه وه بوی به ندایه تی کردنی خودا بپیتته وه و له تنگه بهری دنیا بیانیه پیتته وه نیو فراوانی دنیا و له جه و رسته می دینه کان بیانیه پیتته ژیر سایه ی دادپه روه ی نیسلام.

به م شیوه یه له ساعات (۸:۱۰) هشت و ده ده قیقی نیواره ی یه کشه ممه و دواي نویژی خه و تنان له (۲۸/ محرم/ ۱۴۳۰ کچی) به رامبه ر (۲۵/ ۱/ ۲۰۰۹ زاینی) له نویسی نه م کتیبه م (دولة المغول والتتار بین الانتشار والانکسار) بوومه وه، فه زل و چاکه له پېشدا و نیستا و دوايه ش هر هی خودایه، له خودای پاک و بهرزه پاپیمه وه نه م کاره م لی وهریگریت و دل و زهینی به نده کانی بوی بکاته وه و سوودی لی ببین و به سه خاوه ت و به خشنده یی و چاکه ی خوی به ره که تداري بکات، خودای بالاده ست ده فرمویت:

﴿ مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾ (فاطر: ۲).

له کوتایی - نویسی - نه م کتیبه دا هیچ نه ماوه، جگه له پاوه ستان نه بی به رامبه ر (خالقی گه وره م) و خودای به خشنده م: به دایکی داچله کاو و توبه کار دان به چاکه و به خشنه کانی داده نیت، ته به پرا له هیز و هه ولدانم ده که م، له هه موو جووله و وه ستان و ژیان و مردنم په نا بوی نه و ده به م، (الله) دروستکه رمه و چاکه کاره، په روه ردگاری به خشنده م و یارمه تیده رمه، په رستراوی مه زنه و سه رخه رمه، نه گه ر - خوا نه کا - وازم لی

بِئْنَى وَبِه عَقْلٍ وَنَهْفَسَى خَوْم بَسْبِئْرَى، عَه قَلَم تَه پ ده بَى و گیل ده بَم، دهین و زاکیره م ده کوژیتته وه، په نجه کانم وشک هه لده گه پَئِن، سَوَز و عاتیفه م ده پوکیتته وه، هه ست و نه ستم په ق و ته ق ده بَى، قه لَه مَم له پوون کردنه وه شکست ده خوات، ئه ی خودایه چ شتیک تو پازی ده کات بینایم به رامبه ری به هیز بکه، سینگمی بۆ فراوان بکه، ئه ی خودایه: هه ر شتیک تو نارپازی ده کات: لیمی دوربخه ره وه، له نِیو دَل و ده روون و زهینمی ده ربکه، خودایه: به ناوه جوانه کانت و سیفه ته به رزه کانت لیت ده پاریمه وه ئه م کاره م له به ر خاتری پووی پیروژت بی، بۆ به نده کانت به سوود بی، له سه ر هه ر پیتیک نووسیومه پاداشتم بۆ بنووسی و بیخه یته نیو تا ته رازووی کرده وه جوانه کانه وه، پاداشتی هه مو ئه و برایانه شم بده یته وه هاریکاری ته واکردنی ئه م هه ول و کوششه یان داوم، خودایه ئه گه ر - پشتیوانی - زاتی پاکت نه بوایه ئه م به ره مه په یدا نه ده بوو، له نیو خه لکدا بلالو نه ده بووه، تکایه هه ر موسلماننیک ئه م کتیبه ده خوینیتته وه به نده ی هه ژاری له بیرنه چیت و داوی لیبوردن و چاوپوشی و به زهیی و په زامه ندی بۆ له په روه ردگار بکات، خودای به رز ده فهرموویت:

﴿رَبِّ اَوْزَعْنِ اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ اَلَيْ اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَلَدَيْكَ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَاَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ﴾ (النمل: ۱۹).

به م ئایه ته پیروژه کوتایی به م پیشه کیه دینم:

﴿وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ (الحشر: ۱۰).
 ((سبحانک اللهم وبحمدک أشهد أن لا اله الا أنت أستغفرک وأتوب إليك)).

هه ژاری به ر ده رگای لیخوش بوونو

په حمه ت و په زامه ندی خودای په روه ردگار:

علی محمد محمد الصلابی.

خودا له خوی و بابو داکو و ته وای موسلمانان خوش ببی.

فه سلی یه کهم

پروژهی مه غول و داگیرکردنی ولاتانی جیهانی ئیسلام

باسی یه کهم: رهگ و ریشه میژووییه کانی مه غول:

یه کهم: بایه خی لیکوئینه وهی میژووی مه غول:

کانتیک میژو نووس دهیه وی له میژووی مه غول بکوئیتته وه تووشی چه ندین کۆسپی بی پەزا ده بی، چونکه ژباننامه ی هۆزه پەوه ند و خپله کی یه کان که متر وایه له ناستیکدا بوه ستی و پیک بکه وی، هه روه ها به هۆی ئالۆزی و پشیوی زۆری پووداو و کاره ساته کانی میژووی نه وه ته وه یه مه حاله سه ره داویکی به نه ته سبیجی نه م که له ده سته که وی که هۆزه کانی له پسته یه کدا کۆی کردوونه ته وه، نه وهی ده بیته مایه ی زیاتر سه ر لیشتیوانی میژوونوس و په کخستن یان سست کردنی له م کارهیدا زۆری پووداو و کاره ساته نښو خۆییه کان و جهنگ و هه را هه لایساوه کانی نښان هۆزه کانی نه م که له ن - که پتویسته میژوونوس لیان قول بیته وه و توئینه وه یان له سه ر بکات تا ده گاته ده ره نجامی نه و هاوپه یمانه ی نه م هۆزانه ی له دواين کاتی بیته و به ره و بگره و به رده کاندایه کخستوه و له چوارچیه ی یه ک نه ته وهی (مه غول) دا کۆی کردوونه ته وه، زیاد له مهش که میژووی سه ره تای مه غول تاریک و ایله و به نهفسانه و شتی پرپوچ تیکه له و، هیچ به لگه نامه و تۆماریکی پاست و دروستیش ده ست ناکه ویت تا میژو نووس له م بواره دا پشتی پی ببه ستی.^۱

کۆسپیکی تری به رده م میژوونوس و لیکۆله ر فراوانبونی نه و خاک و زه مینه یه هۆزه مه غوله کانی تیدا نیشه جی بون، میژووی مه غول سنووریکی جوغرافی دیاری کراوی نیه و پوویان له هه ر خاکیک کردبیت تخویه که ی له بهر ده میاندا تهخت بووه، به هۆی سیفه تی نازییه تی و به جه رگی له عاده ت به ده ریان توانیویه نه: ده شته کاکي به کاکیه کان بچن و، به نښو دۆل و چیاکاندا تپه پڼ و، به سه ر پوویاره گافریته کان و ده ریا و زه ریا فراوانه کاندایه په پنه وه و، خۆیان له هه موو ئاو و هه وایه کی ساز و ناساز بدهن و، سه بر و تهحه مولی

برسیایه تی و نه خۆشیه کان بکه ن و، له هه پشه و مه ترسیه کان نه ترسین و له سه نگه ر و قه لا مه حکه مه کان نه گه پینه وه و، به سه ر و لاتان و گه لانی دوور و نزیکدا زال ببن، په ویان له هه ر شوینیک کردییت به لیشاو هیرشیان بر دووه و هه رچی سۆز و به زه ییه له ئاست به رامبه ره کانیندا به کاریان نه هیناوه، چه ندین شاری پازاوه و گه شاوه له ماوه ی یه ک شه ودا له پێخوست و سمکۆلی و پێی (خۆیان و ولاخه کانیندا) و یران بوون و جگه له شوینه واری کاول بوون و چه ند گرد و دیواریک که به لاشه و که له سه ری قوربانیه کان دروستیان کرد بوون هیچ شتیکی تری به پاوه نه مابوو.

ئه و هیمنی و مات بوونه ی جهنگی داگیرکه رانی مه غۆل له دوا ی خۆی دروستی ده کرد، له راستیدا ئاسایش و هیمنی نه بوو، به لکو بریتی بوو له و نه رمه هه ناسانه ی هه ر که س و ئومه تی که له کاتی سه ره مه رگیدا و پێش له گۆرپانی هه لیان ده کیشی، گه لانی که له کوشت و کوشتار و جهنگ و هه را بیزار ببوون و ده یانه ویست سه ره له نو ی له به رو بوومی شارستانی هت به هه ره وه ربگر نه وه.^١

میژووی په شی توخمی (مه غۆل)، یان په و به ری دوور و فراوانی جی ته راتیینی و قه له مبابی (مه غۆل)، هۆکاریکی تره بۆ میژوونووس و لیکۆله ران تا له میژووی ئه م گه له پاوانخوازه بکۆله وه، شیوازی سروشتی لیکۆلینه وه ده رباره یان و هه ر ئه نجامگیریه کی لیشیه وه ده رده چیت، بێگومان ده بیته جیی گرنگی پیدان و به ره می خۆی ده بییت.

وه ک زانراوه: (مه غۆل) په لاماری (پوسیا و مه جه پ و سیلیزیای دا، گۆرپانکاریه کی گه وره شیان له سه ر ئاستی (ئه وروپا) دروستکرد، ئه م گۆرپانکاریه کاردانه وه ی خۆی دروست کرد و جهنگ و هیرش خاچه رستانی لیکه وه وه و موسلمانان و مه سیحیه کانی به شه پدان و، دوژمنایه تی نیوان ده سه لات ی پاپا و ئیمپراتۆریه تی لیکه وه وه، ئه وروپا و شام و یکرا له پاست له نیو بوردنی ده سه لات ی (حشیشیه)^٢ دامان، به لام به لای مه غۆله کانه وه کاریکی زۆر ئاسان بوو و له سا لی ١٢٥٦ دا سه نگه ر و نیشتمان ه که یان به سه ردا ته پاندن.

له واقیعدا ناوی (مه غۆل) لای ئه وروپیه کان بریتیه له سه رچاوه ی ترس و تۆقاندن، حال به وه گه یشتبوو له پاست هیرش چاوه پوانکراویندا ده سه ته پاچه پاوه ستن و هیچ به رگریه ک نه که ن، خۆ ئه گه ر (قطن ی سولتانی (مه مالیک) له سا لی ١٢٦٠ ی زاینیدا پانه په پاییه و ئه م

١ المصدر نفسه، ص: ٢٤.

٢ حشیشیه نیسماعیلیه.

داگیرکه ره زلهیزه ی شکستخواردوو نه کردبایه، نه و تا نئو جهرگه ی نه وروپا نه ده وه ستایه وه، هه رچه ند هیچ گومانی تیدا نیه به شیکی زوری نه وروپا گهردنگه چیان بیوو، به لام نه و مه ترسی و به لایه ی له لایه ن (مه غول) وه تووشی (ئاسیا) هات، نه مه به سه ره وروپادا نه هات، سالی ۱۲۵۸ز: شاری (به غدا) کاولکرا و خیلافه تی (عه باسی) ی پوخیئرا، سالی ۱۲۳۴ز په چه له کی بنه مالهی (کین) ی حوکمرانی (چین) له بیخ ده رهینرا و (باشووری چین) و (خواره زم) و (فارس) و تیکرای هه ریته هاوسینگانیان داگیرکران و حوکومه تی (مه غول) له (هیندستان) دامه زینرا، نه مه ی گوترا به شیکی کاره ساته کان بوون و، یه کیکیان به سه بکریته به لگه بۆ گرنگی لیکۆلینه وه ی میژووی مه غول.

یه کیک له و دیاردانه ی شایانی گرنگی پیدان بیت: نه وه یه هه ر کاتیك شارستانییه تیک دهری، بزوتنه وه یه کی ژیانه وه ی گه وره له نئو دار و به ردی که لاوه پووخواه کانی نه و شارستانییه ته که هیرش و په لاماره یه که له سه ره که کان ویرانیان کردوو سه ره هه لده دا، بۆ نمونه:

— پاش ده ست به سه رد اگرتنی (یۆنان) له لایه ن (پۆمان) وه بزوتنه وه یه کی ژیانه وه له بواری نه دهب و هونه ره له و ولاته دا سه ری هه لدا.

— پاش ده ست به سه رد اگرتنی شوینه واره کانی ده ولته تی (بیزه نته تی) له لایه ن عوسمانیه کانه وه لیکۆلینه وه ی خه زینه کانی زانست زیاتر پيشوازی لیکرا.

— پاش فه تحکرانی (ئیسپانیا) له لایه ن موسلمانیه کانه وه له چاخه کانی ناوه راستدا تیشکی خۆری زانست و پزیشکی و فه لسه فه و شیع ره سه ره خاکی نه وروپادا په خشان بوو.

نه م نمونانه به سه ره (مه غول) یشدا ده چه سپین، چونکه پووخانی (به غدا) له پۆژگاری نه واندان سه ری کیشا بۆ گواستننه وه ی مه لبه ندی تووژینه وه ئینسانیه کان بۆ ولاتی (میس)، له هه مان کاتدا زانیان و نه دییان به هه موو شوینه کانی جیهانی ئیسلامیدا بلاو بوونه وه و به سه ره زانکو و قوتابخانه کاندان دابه ش بوون، به م شیوه یه هیز و توانای نه و قوتابخانانه زیادیان کرد،^۱ له گه له نه مه شدا گوازاننه وه ی (مه لبه ندی سه رنج پاکیشان له به غداوه بۆ (قاهره) کارئاسانی بۆ نه وروپا کرد تا به سینایی له پۆشنیری و زانستی پۆژه لاته به هه ره مه ند بی،^۲ به هاوشانی پیکه له شاخانه کان له سه رده مه کانی جهنگی خاچه رستیدا.

۱ المغول، د. السيد الباز العريني، ص: ۲۶.

۲ المصدر نفسه، ص: ۲۶.

له لایهکی ترهوه دهركهوتنی (مهغۆل) به نيسهبت ئاسيا زۆر به گرينگ داده نریت، له پووی چەند پيشكهوتنیک که له سەردهمی ئەوانهوه به خۆیهوه بینى، که دهكریت دروست بوونی (یهكیتی ئاسيا) له پيش هه موویانهوه دابنریت، به لām بۆمان نه هاتووه به واتا و زاراوهی ئيمرۆ تهفسیری بکهين پیتی بلتين (یهكیتی سیاسی) یان (یهكیتی هاویره گەزی)، حکومهتی (مهغۆل) ئيمپراتۆریهتی گهوهی پیکهینا و هیمنی و ئارامی تهواوی بۆ دهسته بهر کرد و هه موو پێگاکانی هاموشۆی کردنهوه و کاروانچی و پێپواران به دلنیاوی هاموشۆیان پێدا ده کرد، به لām خوانه کرده تووشیان به تووشی تهرمی خانیک بوایه ئەوا له لایه هه لگرانی ئەم تهرمهوه پووبه پووی مه رگی هه تمی ده بوونهوه.^۱

یهكیک له تاییه ته نه دیه کانی (مهغۆل) که پیتی ناسرابوون: (ئازادی ئایینی) بوو، هه ندیک لیکۆله رهۆی ئەم تاییه ته نه دیه یان ده گێر نه وه بۆ ئەوهی که (مهغۆل) هکان گوئیان به ئاین نه داوه، به لām ئەم قسه یه بناغه ی به هیزی نییه، پای په سەند ئەوه یه که تاییه ته نه دی (ئازادی ئایینی) لای حکومهتی (مهغۆل) له بهر خاتری سوود وه رگرتیان بووه له که سایه تی و خه لگانی کارامه و لیوه شاهه به جیاوازی ئایینیانه وه.^۲

دووهم: ناساندنی (مهغۆل):

(مهغۆل) هکان له کۆتایی سه دهی شه شه می (۶) کۆچی / دوا ده هه می (۱۲) زاینی له سه ر گۆپه پانی پووداوه کان ده رکه وتن.

ئینجا له ماوهی هه ردوک نیوه سه دهی (یه که م و دووه می) سه دهی هه وت می (۷) کۆچی / سێ زده هه می (۱۳) زاینی وه کو زله یزیککی جیهانیی خاوهن ناویانگیککی ئێوده وه لته تی سنوور فراوان خۆیان ده رخست و له باز نه ی سنووری ولاتی ئەسلایان واته (مهغۆلیا) تێیان په پاند، توانیان له کورته رین ماوه دا - واته (۳۰) سال - گه و ره ته رین ئيمپراتۆریه تی جیهانی له میژووی مرقایه تیدا دابه زینن، که سنووره که ی له دوورگه کانی زه ریای ئارام له پۆژه لاته وه به ره و نیوجه رگه ی ئەوروپا له پۆژئاواوه، له سیبریا و ده ریای به لتیق له باکووره وه تا سنووره کانی باکووری نیوه دوورگه ی عه ره بی له ولاتی شام و فه له ستین له باشووره وه درێژ ببۆوه.

میژوونووسه کانمان به تاییه تی میژوونووسه عه ره به کان - ئەوانه ی له سه ر ده می داگیرکاری مه غۆلدا زیان - ناوی ئەم داگیرکه ره زله یه زه یان به (ته نه ر) یان (ته تار)

۱ المصدر نفسه، ص: ۲۶.

۲ المصدر نفسه، ص: ۲۶.

ناوبردوه، میژوونوسه کانی دواى ئەمانیش ئەمیان دوویاره کردۆته وه، زۆریه ی میژوونوس و لیکۆله ره کانی ئەم سهرده مهش هه ر به م ناوه وه ناویان بردوه، جگه له میژوونوسه موسلمان و عه ره به کانی نا موسلمانان کانی به تایبه تی گه پیده نه وروپیه دیرینه کان ناوی (مه غۆل) یان به (ته تار) ناوبردوه، که ئەم ناوه (ته تار) هه له یه و ناوی (مه غۆل) له جی خۆیدا یه و پاست و دروسته، به لام میژوونوسه پۆژه لاتناسه نه وروپیه گه وره کانی وهك (بریتسکنیدهر و بارسۆلد - که هه ردوکیان پوسین -، سیلولی ئەلمانی، بۆیل ی به ریتانی، هی تریش) جیاوازیان خستۆته نیوان دوو ناوی (مه غۆل) و (ته تار)، ئەمە ی گوتمان (رشید الدین الوزیری) میژوونوسی موسلمان له نووسینه کانی خۆیدا به تایبه تی له کتیبه به ناویانگه که یدا (جامع التواریخ) دا پوونی کردۆته وه.

میژوونوسه چینه کانی به (مه غۆل) ناویان بردوه، به تایبه تی له و کتیبانه یاندا که وه ریانگێراونه ته سه ر زمانه تازه نه وروپیه کانی وهك ئینگلیزی و فه رهنسی و ئەلمانی و پوسی، پۆژه لاتناسه کانی له و نووسینه یاندا که به زمانی (مه غۆل) بلاءو کراونه ته وه، هه ر به (مه غۆل) ناوی ئەم داگیرکه ره یان هی ناوه، ئەم به شیوه یه کی سه ره کی له کتیبه به ناویانگه که ی (التاریخ السری للمغول او تاریخ المغول السری - میژووی نه یی مه غۆل) زه ق بۆته وه له سه ر ئەم بنه مایه: بۆمان پوون ده بیته وه که (مه غۆل) شتی که و (ته تار) یش شتی کی تره، ده توانین په یوه ندی که پێناسه ییش له چوارچێوه ی ئەم چه ند وتانه مان له نیوان هه ردو ناوه که دا دروست بکه ین:

(ته تار) بریتی یه له (مه غۆل)، به لام (مه غۆل) بریتی نیه له (ته تار)، لی ره دا (مه غۆل) بنه چه که یه (ته تار) یش چه که یه و لقی که له (مه غۆل)، له گه ل ئە وه شدا (ته تار) هۆزێکی نیو نه ته وه ی (مه غۆل) بوون، به لام نزیکه ی سه ده یه ک ده ول ته ی سه ره بخۆیان هه بووه و حوکمرانی نه ته وه ی (مه غۆل) یان کردوه، به لام - وهك له مه ودوا و به ئیزنی خودا باسی لێ وه ده که ین - (مه غۆل) هات و له ژێر سه رکردایه تی (جه نگیزخان) دا (ته تار) ه کانی تیکشکاند و پیاوه کانی کوشتن و ژنه کانیانی بۆ خۆبردن و منداله کانی شیانی کردنه کۆیله، به م شیوه یه ده بینین (ته تار) ه کان له سه ر ده سته ی (جه نگیزخان) ی سه رۆکی گه وره ی (مه غۆل) له نیو چوون، (مه غۆل) ه کان بوونه خاوه نی ده سه لات و ئیمپراتۆریه تی کی گه وره یان له میژوودا بۆ خۆیان به ناوی (مه غۆل) نهك (ته تار) دامه زراند.^۱

سېھەم: نىشىتمانى ئەسلى (مەغۇل):

ھۆزەكانى نەتەۋەي (مەغۇل) لە ئاۋچەيەكى ئاۋەپاستى ئاسيا، لە نىۋان دوو پووبارى (سەيخون و جەيخون) لە بەشى پۇژئاۋاۋە تا سنوورى چىنى شاخاۋى لە لاي پۇژمەلاتەۋە تا دەگا بە ئەۋسەرى باكوورى پۇژمەلاتى ئاسيا دەژيان،^۱ ھەندىك - مېژوونوس - سنوورى نىشىتمانى (مەغۇل)يان لە مە بەرفراۋانتر دانائەۋە دەلېن: سنوورىان بەرەۋ دەرياي (ئەدرياتىكى) درېژبۇتەۋە و دەكرى گردى مەنغۇليا و زنجىرە چىاي (تيان شيان) و چىاي (تاي) و ھەموو ئەۋ گرد و نشېو و دۆلەنى دەكەۋنە نىۋان ئەم دوو چىايە و بانى باشوور و دەۋرۋەرى دەرياچەي (بايكال) و كەنارەكانى ئەۋ پووبارانەي كەۋتۈنەتە ئەۋ ئاۋچەۋە - بە نىشىتمانى (مەغۇل) دابنرېن.^۲ شوېنى نىشىتەجىي سەرەكى ئەم ھۆزانە لە زستاندا ئەۋ دۆل و دەشتە گەرە سىرانە بوون كە دەكەۋنە نىۋان زنجىرەچىياكان و، لەۋەپگايەكى باشىش بوون بۆ تېدا بەخىۋىكرىنى ئازەلەكانيان. لە ھاۋىنانىشدا بۆ ماۋەي (۲-۳) مانگ دەچۈنە كۆيستانەكان و لە ئاۋۋەۋەي سازگارى ئەۋ ئاۋچانە و لەۋەپى تەپ و تازە بۆ ئازەلەكانيان سوۋمەند دەبوون.

دوورى ئەم ئاۋچانە لە دەرياكان و لەگەل بەرزى زىادىيان لە ئاستى دەريا بوۋەتە ھۆكارىك ئاۋ و ھەۋاكەي (قارى - وشكەرۆ بېت)، پلەي گەرما لە زۆربەي شوېنى ئەم ئاۋچانە لە نىۋان ۳۸° پلەي سەدى سەروو سفر و ۴۲° پلەي سەدى ژېر سفر دېت و دەچىت، ئەمە سەردەكىشى بۆ بەستەلەك بوونى پووبار و دەرياچەكان لە ماۋەيەكى دوور و درېژى سالد، لەگەل ئەمەشدا بايەكى تۈندى سارد لە (سىبىريا)ي بەشى باكوورى ولاتپا بەسەر ئاۋچەكانى باشووردا ھەلدەكات.^۳

ئەم حالەتەي گوتمان لە زستاندا بوو، لە ھاۋىندا حالەتەكە پېچەۋانە دەبېتەۋە و بە جۆرىك پلەي گەرما بەرز دەبېتەۋە و پەشەباي لماۋى بەسەر ئەم ئاۋچانەدا ھەلدەكات،^۴ ئەم ھۆزانە لەسەر پاۋ و شكار و ئازەلدارى دەژيان و لەبەر كەمى ئاۋ لە دەشتى (جوبى) دەھاتن و دەپۇيشتن، ئاۋى (جوبى) بە واتاي (وشكەسالى و قاقپى) دېت، پاشان بە

۱ العالم الاسلامي والغزو المغولي، إسماعيل الخالدي، ص: ۱۹.

۲ المغول للعربى، ص: ۵-۸. العالم الاسلامي والغزو المغولي، إسماعيل الخالدي، ص: ۱۹.

۳ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۱۹.

۴ المصدر نفسه، ص: ۲۰.

۵ المصدر نفسه، ص: ۲۰.

مه به سستی دۆزینه وهی له وه پ بۆ ئاژه له کانیاوان به دۆل و نشیو و گرده کاندا ده پۆیشتن تا ده گه یشتنه سهر چیاکان ههر سالتیک وشکه سالتی بووایه یان گژوگیا کهم بووایه به ره و خاک و مه زرای هاوسی کانیاوان ده پۆیشتن و له و شوینانه به سه ریه کدا ده که وتنه وه و ژماره ی مه پ و مالات و پاتاله کانیاوان به زۆری خۆی ده نواند، حاله تی په وه ندی و کۆچ و کۆچباری بنه مایه کی سروشتی هه یه له ژیاوانی نه واند.

ههر کات باران نه باری یان له وه پگا تووشی ئافه تیک یان که می گژوگیا هات، شوانکاره خۆی له به رامبه ر مه ترسی له ده سته دانی ئاژه له کهیدا ده بینیته وه — که به سه رچاوه ی سه ره کی بژۆی داده نریت —، دوا ی ئه م به لایه تووشی برسیتی ده بیته وه، برسیایه تیش پالی ده نی به ره و دزی کردن و تالان و بپۆکردنی نه و هاوسی یانه ی به کاری کشتوکالیه وه خه ریک، جهنگ و هه را و ده ست درژی و داوا ی تۆله لیژه وه ده ست پیده کهن و دروست ده بن.^۱

له گه ل ئه مه دا که ئه م هۆزانه هه موویان یه ک بنه چه که یان هه یه و، به لام به سه ر چه نندین تیره و تایه فدا دابه ش بوون و به رده وامیش نه وه و نه تیجه یان لی ده که وته وه و لیکنتر جودا ده بوونه وه و ناوی تازه یان له خۆیان ده نا و پێیانه وه ده ناسران.^۲

چوارهم: نه و هۆزانه ی کۆمه لگای (مه غۆلی) یان پیک هیناوه:

له نیوه ی یه که می سه ده ی دوا زده ی (۱۲) زایینی / شه شه می (۶) کۆچیدا، چه ند هۆزیکی خیله کی دوا که وتوو له باکووری (مه نشوریا) و (مه نغۆلیا) و (تورکستان) کۆببوونه وه، کاری ئاژه لداری و پیشه ی پاو و شکاریان په چاو کردبوو، بۆ پهیدا کردنی له وه پی ئاژه له کانیاوان له شوینیکه وه بۆ شوینیکێ تر ده پۆیشتن، ئه م هۆزانه له بوا ی زمان و زاوا ی ئاخوتنه وه ده کرینه چه ند ده سته: (ده سته ی تورکیا، تاقمه کانی (مه نغۆلی)، تاقمه کانی ته نفوزیه) میژوونووس زۆر به ئاسته م ده توانی ئه م تاقمانه لیک هه لایری: چونکه له زۆر پوه وه پیکه وه به تسراونه ته وه و له زۆر شته دا به یه کتر ده چن: وه ک ناو و ناسناوی که سه کان، داب و نه ریت و کلتور، زمان و زاوا وه.

هه ندیک له و تاقم و هۆزانه ی که کۆمه لگای (مه غۆلی) یان پیک هیناوه، باس ده که یین:

۱- هۆزه (تورکی) یه کان:

— هۆزی تورکش: به ناوبانگترین هۆزی تورکی ناوچه ی پۆژاوا یه، ناسناوی سه رۆکه کانیاوان (خان) بوو، تا سالتی ۱۲۱ کۆچی / ۷۳۹ زایینی و هیژی سوبای ئیسلام به سه رۆکایه تی

۱ المغول للعربني، ص: ۱۲، العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۲۰.

۲ الحياة السياسية في العراق للدكتور القزاز، ص: ۵.

(نصرى كۆپى يىسار) سەربەخۆيى خۇيان پاراستىبوو، دواى ئەمە ھاتنە پىزى شوپىنگە وتووانى دەولەتى (ھوشامى كۆپى عبدالملك) ى ئەمەوى.

— ھۆزى قېغىز: ئەو توركانە بوون كە لە بارى سەرەوھى پووبارى (يىنسى) نىشتەجى بوون، ناسناوى سەرۋكەكانيان (خاقان) بوو، سالى ۲۵۰ كۆچى / ۸۴۰ زايىنى بەسەر ھۆزى (ئويغور) دا زال بوون لە (مەنغۇليا) و لە گۆرەپانى سىياسىدا ناويان دەرکرد، بەلام لە سەرەتاي سەدەى چوارەمى كۆچىدا ھۆزى (خەتا) لە (مەنغۇليا) يان وەدەرنان و تىكيان شكاندن، ئىنجا دەستيان بە پىشەى كشتوكال كىرد، پاشان لە سەردەمى (جەنگىزخان) دا و لە سالى ۱۲۱۸ زايىنىدا فەرمانبەردارى خۇيان بۆ حكومەتى (مەغلۇل) راگەياند.

— ھۆزى (ئۇغۇز) (الغز) لە زمانى عەرەبىدا:

ئەمىش يەككەلە ھۆزە توركىەكان، نەخشى ھەلگەنراوى (ئەرخۇن) لە سەردەمى (۲) ھەمى كۆچىدا / (۸) ى زايىنى بە ناوى (تەغزىن) باسى لىوہ كىردوون، (تەغزىن) بە واتاي (دەھۆزەكە) دى، چونكە ئەم ھۆزە لە (۱۰) ھۆزى بچووك پىكھاتبوو، ھۆزى (غون) لە كۆتايى سەدەى چوارەمى كۆچى / دەيەمى زايىنى بەرەو ولاتانى جىھانى ئىسلامى ھات، (سلجۇقى) يەكان سەر بە ھۆزى (غون) بوون، ئىمپىراتورىيە تىەكى گەورەيان دامەزاندەكە سنوورەكەى لە (توركىستان) ھەو بۆ سەر سنوورى (مىسر) دىرئ بىۋوہ.^۱

— ھۆزى (قارلوق): لە سالى ۱۴۹ك / ۷۶۶ز دواى گرتنى دۆلى پووبارى (جو) و، پاش پووخانى ئىمپىراتورىيەتى (خاقان) ى توركەكانى پۇژئاوا، خۇيان ھاويشتە نىو گۆرەپانى سىياسەتەو، ناسناوى سەرۋكى ئەم ھۆزە توركە (خاقان) نەبوو بەلگو (يىغو) بوو، تا سەدەى چوارەمى كۆچى / دەيەمى زايىنى بە بىياوھى مانەو، (ابن حوقل) دەلى: ولاتەكەيان لە (فرغانە) را^۲ ماوھى مانگە پىي پىيواريكى پىادەپەو، بە ھۆى نىكيان لە ولاتانى ئىسلامى، شارسىتانى ئىرانى كارىگەرى لەسەريان ھەبوو، ھىندەى نەخاياندوۋە خۇيان بە كشتوكالەو ھە خەرىك كىردوۋە، بۆ دواجار لە سەدەى ۱۳ز / ۴ك ئامازەيان بۆ كراو.^۳

۱ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۲۴.

۲ فرغانە ۵۰ قەرسەخ لە سەمەرقەندەو دودو.

۳ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۲۵.

ب - ھۆزە ناتوركيەكان:

(خەتا) يان (قەرەخىتايى) يان (خىتايى): ئەمانە ناۋى گەلى (خىتايى)ين:

پاستىيەكەى ئەو ھەيەكە ئەم ھۆزە دەچىتەو ھە ھۆزەكانى (تونفورىيە)، — ھەندىكىش
لايان وايە بچنەو ھە ھۆزە مەغۇل —، لەگەل توركەكانى پۇژەلات دوزمنايەتيان ھەبوو، لە
سەرەتاي سەدەى ەك/ ۱۰ ھۆزى (خىتايى) ھىرشىكى جەنگى كىردە سەر بەشى پۇژەلات،
دەستى بەسەر باكوورى (چىن) و باكوورى (مەنشورىا) دا گىرت و دەسەلاتى خۇيان لە
باشوورى (چىن) دا دامەزاند، پاشان قەلەمپەوى دەسەلاتيان لەسەر دەرياي (نيسى)
(قەرغىزيا) لە باكوورەو ھە تا باشوور درىژ بۆو، لە (خوارەزم) ى خۇرئاوا تا ولاتى (ئىغور)
پۇژەلات درىژ بۆو، شارى (بالاساغىن) پايتەختيان بوو، ناسناۋى پاشاكەيان (كۆرخان —
خانى خانان) بوو، كاتىك دەسەلاتيان پووخا دەسەلاتى ئەمىر (گچلەك) ى (نايمانى) ھاتبوو
ئىو دەسەلاتى ئەوانەو، دوا پاشاى (قەرەخىتايى) داب و نەرىت و جل و بەرگى ئىسلامى
پەچاۋىكرىبوو، بەردەوام دەسەلاتيان لە ھەرىمى ئەودىو پووبار بەرقەرار بوو، تا سالى ۶۱۲ ك
(علاء الدين محمد خوارەزم شا) دەستى بەسەردا گىرت، مەملەكەتى (قەرەخىتايى) بە ھۆى
چالاكى مىرە موسلمانەكان لە پۇژئاواو ھە شالاۋى (مەغۇل) لە پۇژەلاتىرا پوخا.^۱

— تەتار: (تەتار: لە سەدەى ەك/ ۸ ەز دوو بەش بوون: يەكەميان: لە (۹) ھۆز پىكھاتىبون.
دووەميان: لە (۳۰) ھۆز پىكھاتىبون.

ئەمانە لە باشوورى پۇژئاواى دەرياچەى (بايكال) ىرا تا پووبارى (كىرولىن) نىشتەجى
بىبون، ئەم ھۆزانە دەكرىن بە (۳) بەش:

- تەتارى سىپى: ئەم جۆرەيان لە دەرەو ھەى دىۋارى چىن نىشتەجى بىبون.
- تەتارى پەش: ئەم جۆرەيان پەو ھەند بوون، واتا كۆچەرى بوون، لە باكوورى بىابانى
(جوبى) نىشتەجى بىبون.

- تەتارى دارستان: ئەمانە لە قەراغ بەرزايىيەكانى دوو پووبارى (ئۇنۇن) و (كىرولىن)
دەژيان، لەسەر پىشەى پاۋ و شكار بە پىۋە دەوچوون، لەگەل ئەمەدا (مەغۇل) ەكان لە
سەدەى ۷/ ۱۳ شالاۋە بەناۋيانگەكانى خۇيان و كارە داگىركەركەكانىان لە جىھانى ئىسلامدا
ئەنجامدا، بەلام لە ھەموو شويىنك بە (تەتار) ناسرابوون ئەم ناو ە (خان) ە پىشۋەكانى

پېش (جەنگىزخان) و ھۆزى (نايمان) ھەۋە ۋەرگىراۋە، پاستىيەكەي ئەمەيە، كە (تەتار) چەند ھۆزىكى سەرەخۇ بوون و لە (مەغۇل) جودا بوون، لە ھالىكدا ناۋى (مەغۇل) بەسەر ھەموو ئەۋ ھۆزانەدا دادەبېي كە لە ژىر دەسەلاتى (جەنگىزخان)دا قەرارىان گرتىبو، ھىندەي نەخايند وشە و ناۋى (تەتار) بەسەر (مەغۇل)دا داپا و زال بوو، بە تايىبەتى لە بەشەكانى پۇژئاۋى ئىمپراتورىيەتى (مەغۇل)دا، لىرەۋە پىۋىستە پاستىيەكى گىرنگ پوون بىكەينەۋە كە دوو وشەي (مەغۇل) و (تەتار) دوو ناۋن بۇ دوو ھۆز كە لە بەشى پۇژمەلاتى ئاسىيى ناۋەپاست و باكورى پۇژئاۋى چىن و لە قەراغ پووبارەكانى (تۆلدزا، كىپۆلىن، ئەرخون، ئونون، عاموپ) دەژيان.^۱

— ھۆزى (كرايت): ئەم ھۆزە مەملەكەتتىكى گەرەيان دامەزراند، كە دەسەلاتەكەي لە پووبارى (ئەرخون) و چىيى (كەنتارى)را تا دىۋارى چىن درىژ بېۋو، لە سالى ۴۰۰—۴۰۲ك/ ۱۰۰۷—۱۰۰۹ز لەسەر دەستى ئوسقوفىكى نەستوپى — مەسىحى — نىشتەجى لە (مروە) دەچنە سەر مەزەبى نەستوپى مەسىحى، لە سەدەي شەشەمى كۆچى ۱۲ز سەرۋكەكانىيان ناۋى مەسىحيان لە خۇ دەنا، بە ناۋبانگىترىن پاشايان (توغۇل) بوو، تۈانى بە پىشتىۋانى سەر كىردەيەكى مەغۇلى بە ناۋى (يوسحاى) كە دەكاتە بابى جەنگىزخان بەسەر مامىدا زال بىت و لەسەر تەختى ھوكمرانى لىبەرئىت، ھەروەھا (توغۇل) تۈانى (تەتار) نابود بىكات و بەمەش بوو بە ھىزىترىنى پاشاي (مەغۇلىيا)، لە بەرامبەر ئەم سەر كەۋتەدا ئىمپراتور (كىن) ناسناۋى (ۋانجى)دا بە (توغۇل) و ناۋبانگى بە (ۋانجى خان) دەر كىرد.^۲

— ھۆزى (نايمان): بە ناۋەكەيانەۋە ديارە ئەمانە (مەغۇل) بن، (نايمان) ۋاتا ھەشت، بەلام ناسناۋى كەسەكانىيان تۈركىيە، بۆيە دەكرىت لەسەر تۈركى مەغۇلى ھىسابىيان بۇ بىكرىت، ھۆزى (نايمان) لە بەشى پۇژئاۋى نىشتەمانى ھۆزى (كرايت) نىشتەجى بوون، نىشتەمانىيان تا سەر پووبارى (ئەيتىش) درىژ بېۋو، ئاينى (شامانى)يان ھەبوو، پاشان ھاتنە سەر مەزەبى نەستوپى مەسىحى.^۳

— ھۆزى بەرچىقنى مەغۇلى: لە دەۋرۋەرى پووبارەكانى (تولا، ئەپنون، كىپۆلىن) نىشتەجى بوون، بىنەچەكەي (جەنگىزخان) دەگەپتەۋە بۇ بىنەچەكەي ئەم ھۆزە، دۋابەدۋاى

۱ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۲۶.

۲ المصدر نفسه، ص: ۲۷.

۳ المصدر نفسه، ص: ۲۷.

ئەم ھۆزە ھۆزەکانی تری مەغۆل لە کەنارەکانی ئەم پووبارانە و لە نزیک ئەم ھۆزە نیشتەجی بوون، سنووری ئەم ھۆزانە لە بەشی پۆژھەلاترا بە پووباری (کیپۆلین) دەست پی دەکات و لە پۆژاوارا بە دەریاچە (بیگال) کوتایی دیت.^۱

(مەغۆل) ھەرسەنەکان – باپیرانی جەنگیزخان – بە ھوکی ئەوێ لە نیوان دەشت و جەنگلستاندا نیشتەجی ببوون، خۆیان بە ئازەلدارێ خەریک کردبوو ژیانیکیشیان بە پاوو شکارووە بەند بوو، ھەروەھا بە ھوکی ئەوێ پووباری (سەرداریا) واتە (سەیحون) جیھانی تورکی مەغۆل و جیھانی ئیسلامی لیک جودا کردبوو، مەغۆلە تورکەکان لەسەر دابو نەریت و ئایەنەکانی خۆیان مابوونەووە وەک (بێپرستی، بوزایی، نەستوپێ)، شارستانیەتی چین گەورەترین کاریگەری لەسەر ئەم ھۆزانە (مەغۆل) دروست کردبوو.^۲

پینچەم: ژیاانی کۆمەلایەتی مەغۆل:

سیستەمی کۆمەلایەتی (مەغۆل) لەسەر بنەمای چینایەتی دامەزراوو، ھۆز بۆ سێ چین دابەش دەبوو:

چینی یەكەم: نەجیب و پیاوماقولا: ئەم چینیە سێ ناسناویان ھەبوو: (بەھادور) واتا ئازاو چەلەنگ، (توبان) واتا پیاوماقول، (ستسن) واتا دانا و ھەکیم.

چینی دووھەم: (نوکور) – واتا ئازادان – سیستەمی سەربازی و سیاسی (مەغۆلیا) لە سەردەمی (جەنگیزخان) دا لەسەر شانی ئەم خەڵکانە بەرپۆوە دەچوو، ئەم چینیە لە خەڵکی جەنگاوەر و شوینکەوتووانیان پیکھاتبوو.

چینی سێھەم: چینی (عەوام) – گشتی و کۆیلەکان، ھەر تاقمە و تیرەییەکی مەغۆل سەرۆکیکی ھەبوو، ئەگەر شا بووایە پێیان دەگوت (خان = قان) یان سەرکردە بووایە پێیان دەوت (باکی = بەکی)، سەرۆکی ھۆزە جەنگەلنشینەکان وێنە (ئۆپرات، مەپکیت) بەم ناسناوانە ناویانگیان دەرکردبوو.^۳

ھەندیک تیرە و تایەفە (بچوک) – وەک نەریتی ھەموو ژیانیکێ خەڵکی لە ھەر شویتیک بیت – بە خاتری خۆ بەھێزکردن خۆیان بە ھەندیک تیرە و ھۆزی لە خۆیان گەورەترەووە دەبەستەو، چونکە بە خۆیان بە تەنیا نەیان دەتوانی بەرگری لە خۆیان بکەن، بۆ نمونە:

۱ المصدر نفسه، ص: ۲۸.

۲ المصدر نفسه، ص: ۲۸.

۳ المصدر نفسه.

هۆزی (جه لائیر) په یوه ندى له گه‌ل باپیرانی (جه نگیزخان) به ستووه، هه‌روه‌ها هه‌ردووک هۆزی (قه‌نقپان و ئویرپایت) یش دواى گه‌ردنکه‌چ بوونیان بۆ (جه نگیزخان) ئه‌م کاره‌یان نه‌جامدا.

(ژینگه) کاریگه‌ری زۆر گه‌وره‌ی هه‌بوو له‌سه‌ر ژيانى کۆمه‌لايه‌تى و ئابوورى هۆزه‌کانى مه‌غۆل، که‌ش و هه‌واى (وشک و برینگ) و گه‌پان و سوپان به‌ دواى له‌وه‌پ و به‌ خێوکردنى مه‌پ و مالات و گوزه‌رانیکی درێژخایه‌ن به‌م شێوه‌یه، جۆره‌ ژيانیکی تایبه‌تى بۆ ئه‌م هۆزانه‌ دروست کردبوو.

تورکه‌ مه‌غۆله‌کانى نیشته‌جێ جه‌نگه‌لستان به‌ شێوه‌ ژيانیکی کتویانه‌ی له‌ ده‌وره‌یه‌ری ده‌ریاچه‌ی (بایکال) پووبارى (عامور) ده‌ژيان، له‌ دارستاندا پاوى گیانه‌له‌به‌رانیان ده‌کرد، له‌ ده‌ریاچه‌ و پووباره‌که‌دا پاوه‌ ماسیان ده‌کرد و به‌م شێوه‌یه‌ بژێوى ژيانیان په‌یدا ده‌کرد.

به‌لام ئه‌وانه‌ی له‌ (ئوستوبس) نیشته‌جێ بوون ژيانیان له‌سه‌ر به‌خێوکردنى ئه‌سپ و په‌شه‌ولاغ و مه‌پ و بزى بوو، بۆیه‌ به‌ ناچارى به‌ دواى له‌وه‌پدا ده‌گه‌پان، ئه‌م شوانکارانه‌ بۆ به‌ دوا گه‌پانى له‌وه‌پگا و ئاو بۆ ئاژه‌له‌کانیان به‌ درێژایی ساڵ له‌ کۆچ و کۆچ باریدا بوون، خه‌لکانیان هه‌بوون خۆیان فێرى ئه‌سپ سواری و شه‌په‌ شمشیر و تیره‌ندازى ده‌کرد بۆ ئه‌وه‌ی بتوانن له‌ ماوه‌یه‌کى کورتدا له‌وه‌پگای گونجاو بدۆزنه‌وه‌و (به‌ زه‌بر و زه‌نگ ده‌ستى به‌سه‌ردا بگرن)، ئه‌م جموجۆله‌ له‌سه‌ر یه‌کانه‌ و سنوور به‌زاندنه‌ زۆر جار سه‌رى ده‌کێشا بۆ نانه‌وه‌ی شه‌پ و هه‌را له‌گه‌ل دراوسێکانیان و پاوه‌دوونان و تالان بپۆ، بۆیه‌ ئه‌م شوانکارانه‌ی مه‌غۆل به‌ مرقى خاوه‌ن چه‌سه‌له‌ و تیکۆشه‌ر و ئازا و چالاک و نه‌ترس و پێخۆش بوونى جموجۆل و پووبه‌پووبوونه‌وه‌ی مه‌ترسیه‌کان و زال بوون به‌سه‌ر خه‌لکانى به‌رامبه‌ردا ناسرابوون، هه‌موو ئه‌م سیفه‌تانه‌ وایان له‌ پیاوانى ئه‌م هۆزانه‌ کرد بینه‌ سه‌ربازى چه‌له‌نگ و سوپا یه‌کى ساز و پاهێنراویان لێ دروست ببیت و له‌ کاتى پێویستدا کارى خۆیان پێ رابپه‌رێنریت، کاتیک (جه‌نگیزخان) هاته‌ سه‌ر حوکم توانى ئه‌م هۆزانه‌ یه‌کخات و به‌ سوود وه‌رگرتن له‌ ئه‌زموونى تفت و تال و ناپه‌هه‌تیان و جه‌نگ و هه‌راکانیان توانى جوړیک له‌ ژيانى کۆمه‌لايه‌تیان بۆ دروست بکات، له‌م پێناوه‌دا ده‌ستوورێکى بۆ پێک خستى که‌ به‌ (ياسا) ناوى ده‌رکرد.

۱ ياسا بریتیه‌ له‌ ده‌ستوور و پێنمايیه‌ی جه‌نگیزخان، ئۆیغۇریه‌کان به‌ پێنوووسى زمانى خۆیان بۆیان نووسیه‌وه‌، له‌ راستیدا ئه‌م کتێبه‌ له‌سه‌ر خواستى جه‌نگیزخان نووسرايه‌وه‌ و، خۆی له‌ خۆیدا تیکه‌له‌ی داب و نه‌ریت و کلتوره‌ پێشینه‌کانیان، مه‌غۆله‌کان پێپه‌ویان لێ ده‌کرد و له‌ کاتى کۆبوونه‌وه‌ی کۆریلتای واته‌ کۆبوونه‌وه‌ی گشتى بۆ دانانى خانى تازه‌ یان سازکردنى سوپاکانیان بۆ هێرش و په‌لامار بۆ لای ده‌گه‌پانه‌وه‌.

ئو و نذر داکوکی ده کرد هؤزه گهرده که چه ژیر دهسته کانی یه ک دهنگی و یه پهنګه کیان له بۆچوون و برپاره کانیاندا بۆ دروست ببیت و ملکه چی فرمانه کانی ئو و بېن، (یاسا): له پیناوی قه لاچوکردنی هؤکاره کانی ئالۆزی و پشوی و بهر قه رارکردنی هیمنایه تی نیوڅو سزاګه لیکي توندی بۆ سه ریچی کاران له څو گرتبوو، چەند به ندیکي قانونیشی تیدا بوو په یوه ندیان به په یوه ندیه کومه لایه تیه کان و په یوه ندیه کانی نښان چینه کانی هوکمپان و ته وای گه له وه هه بوو.

(جه نگیزخان) ئامانجه کانی خوی پیکان و توانی هؤزه کانی مه غول کوکاته وه و سوپایه کی ریکخراوی مه زبووتیان لی دروست بکات و به پپی چەند نه خشه یه کی توکمه و ته وای سهریازی ئاراسته یان بکات.

خؤراکی مه غوله کان: به شیوه یه کی گشتی بریتی بوو له گوشتی گیانله بهران - به هه موو جوړه کانیانه وه - له نه سپ و سه گ و گورگ و پوی و جرج و مشک.

خؤراکیان که م و کورت بوو به تاییه تی له زستاندا که سه رما و سؤله تهنگی پی هه لده چنن، بهرنامه یه کی تاییه تیان بۆ پاراستن و په سمه نده کردنی گوشت دانابوو، کاتیک گیانداریک یان ئازده لیک مردار ده بووه گوشته که یان ده کرده پارچه ی ته نک ته نک و له بهر خؤره تاو هه لیان ده واسی تا وشک بیتوه و بۆگه ن نه کات، ئینجا هه لیان ده گرت و له زستاندا ده یاخوارد.

پؤشاکیان: ساده بوو و له گه ل ئو ژینگه یه ده هاته وه که تییدا ده ژیان، به نؤری له خوری و تووکه و شتر چنرابوو، یان هر پیستی گیانله بهرانیان له بهر خویان ده کرد، جیاوازیه کی نذر له نښان جل و بهرگی ژنان و جل و بهرگی پیاوانیاندا نه بوو، نه ریتی مه غوله کان ئاوا بوو: که له ماوه ی دریزی زستاندا جل و بهرگی بهریان نه ده گوی، به لام هاوینان هر مانگ جاریک بهرگی خویان ده گوی، هه روه ها هرگیز جل و بهرگی خویان نه ده شؤرد و تا ده پزی و شپ ده بوو له بهریان ده کرد، به مه بهستی څو پاراستن له سه رما و شی، جه سته یان به پیو چه ور ده کرد.^۱

شه شه م: ئایینی مه غول:

لیکولری میژووی هؤزه کانی مه غول به نه سته م ده توانی بگاته بنه مایه کی پاست و درست سه بارهت به ئایینیان، هه ندیک سه رچاوه شتیکیان باس کردووه به لام به شی لیکولر ناکات و دادی نادات.

(ابن كثير) دهر باره ی بیروباوه پریان ده‌لئ: ئه‌وان کاتیك (پۆژ) هه‌لده‌هات كپنووشیان بۆ ده‌برد، هه‌چ - جۆره خۆراکیکیان - به‌ حه‌رام نه‌ده‌زانی، ئه‌وه‌ی ده‌ستیان بکه‌وتایه‌ له‌ گیانه‌به‌ر و مرداره‌وه‌ بوو ده‌یانخوارد.^١

وه‌ك (ابن كثير) له‌ (جوينی) ده‌گێڕێته‌وه‌: (یاسا)كه‌یان چه‌ند بریار و ده‌ستورێکی له‌ خۆ گرتبوو وه‌ك: هه‌ر كه‌سێك - چ كو‌چ پیاو، چ كه‌چ چ ژن - زینا بکات ده‌كوژێت، كه‌سێك كاری (نێربازی) بکات ده‌كوژێت، كێ درۆ بکات ده‌كوژێت، كێ جادوو بکا ده‌كوژێت، كه‌سێك میز بکاته‌ نێو ئاوی وه‌ستاو ده‌كوژێت، كێ خۆی له‌ ئاوی وه‌ستاو نقوم بکات ده‌كوژێت، كه‌سێك خواردن بداته‌ دیلێك یان خواردن بۆ كه‌سێك هه‌لدا ده‌كوژێت، به‌لكو ده‌بیئت خواردنه‌كه‌ به‌ ده‌ست هه‌لبگرێت و بیداته‌ ده‌ستی وه‌رگره‌كه‌، هه‌ر كه‌س خواردن ده‌دا به‌ كه‌سێكی ئازاد - نه‌ك دیل - ده‌بیئت له‌ پێشدا بۆ خۆی لیتی بخوات، ئه‌گه‌ر لای ئه‌و نه‌یخوات ده‌كوژێت، كه‌سێك گیاندارێك سه‌ربهرپێت وه‌كو ئه‌و گیانداره‌ سه‌ر ده‌بدرێته‌وه‌، به‌لكو پێش ئه‌مه‌ ده‌بیئت ناو سکی هه‌لدپێت و به‌ ده‌ستی خۆی دلێ ده‌ربه‌یتنێت.^٢

یه‌كێك له‌ شاكانیان مه‌نكۆخان (١٢٥١/ز - ١٢٦٠/ز) له‌ گه‌فت و گۆیه‌كیدا له‌گه‌ڵ (پویرکی)ی گه‌پیده، ده‌لئ: ئێمه‌ی (مه‌غول) باوه‌رمان وایه‌ كه‌ خودایه‌کی په‌رستراوی تاك و ته‌نها هه‌یه‌و، بۆ ئه‌و ده‌ژین و بۆ ئه‌و ده‌مرین و، به‌ خۆشه‌ویستی ئه‌و دلمان ئارام ده‌گرێت، به‌لام خودا چه‌ند په‌نجیه‌یه‌کی جیاوازی به‌ ده‌ست به‌خشییوه‌، به‌ هه‌مان شیوه‌ش چه‌ند به‌رنامه‌یه‌کی جیاوازیشی داوه‌ته‌ خه‌لك، كتیبی پیرۆز (ئینجیل)ی داوه‌ به‌ ئیوه‌، به‌لام مه‌سیحیه‌كان پارێزگاریان لێ نه‌کردوه‌، (شماناس)ی داوه‌ به‌ ئێمه‌ و فه‌رمانمان به‌ چ شتیك پێ بکات جیبه‌جی ده‌كه‌ین و به‌ ئاستی ده‌ژین.^٣

(جوينی) ده‌لئ: (جه‌نگیزخان) بۆ دینیکی دیاری كراو گه‌رمه‌ ته‌ریقه‌ت نه‌بووه‌، پۆله‌كانی به‌ ئاره‌زووی خۆیان پوویان له‌ ئاینه‌كان كردوه‌، هه‌یانه‌ پووی له‌ ئیسلام كردوه‌، هه‌شیانه‌ مه‌سیحیه‌تی هه‌لبژاردوه‌، تیشیاندايه‌ پووی له‌ بت په‌رستی كردوه‌، جگه‌ له‌ ئه‌مانه‌ش له‌ سه‌ر ئاین و نه‌ریتی باب و باپیرانیان ماونه‌ته‌وه‌.^٤

١ البداية والنهاية لابن كثير، نقلًا عن العالم الاسلام للخالدي، ص: ٣٢.

٢ البداية والنهاية ١٦٥-١٦١/١٧.

٣ الحياة السياسية في العراق للدكتور القزاز، ص: ٢٠-٢١.

٤ المصدر نفسه، ص: ١٩. العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ٣٣.

(ابن فضل الله العمري) ده‌لئ: ... ئه‌وه‌ی له تیکرپای مه‌زه‌به‌کانیان دیته به‌رچاو ئه‌وه‌یه که: باوه‌ریان به تاک و ته‌نهایی خودا مه‌بووه و پییان وابوو (الله) ئاسمانه‌کان و زه‌مینی دروست کړووه.^۱

دکتور (قه‌ززان) له پیتاسه‌ی ئایینی (شامانی) ده‌لئ: ئایینی په‌سمی (مه‌غول) به (شامانزم) ناوی ده‌رکړدبوو، خوی له په‌رستنی دیارده‌کانی سروشتدا ده‌نواند به تاییه‌تی په‌رستنی (پوژ)، — مه‌غوله‌کان به توندی گوپراپه‌لئ کاهینه‌کانیان ده‌کرد، قسه‌کانی (مه‌نکوخان) بۆ (پویدرکی) ی‌گه‌پیده ده‌بیته شایه‌دی ئه‌مه، به‌لام ئایین و پرتماکانی ئه‌م ئاینه له به‌رامبه‌ر ئاینه‌کانی گه‌لانی تر — ئه‌و گه‌لانه‌ی مه‌غول هیژمی کرده سه‌ریان — خوی پانه‌گرت و پوکایه‌وه، کار به‌وه گه‌یشت مه‌غوله‌کان له چین چوونه سه‌ر ئایینی (بوزایی)، له ولاتانی ئیسلامیدا چوونه سه‌ر ئایینی (ئیسلام) له پوسیا چوونه سه‌ر ئایینی (مه‌سیحی).^۲

(نه‌پۆلډ) ده‌نووسی: (شامانی) ئایینی کۆنی مه‌غول بوو، له‌گه‌ل ئه‌وه‌دا دانیان به خودایه‌کی گه‌وره و توانا‌دادینا، به‌لام نوپزیان بۆ ئه‌و خودایه نه‌ده‌کرد، به‌لکو چه‌ند تاقمه په‌رستراویکی په‌ستیان ده‌په‌رست، به تاییه‌تی ئه‌و په‌رستراوه شه‌په‌نگیزانه‌یان ده‌په‌رست که به بیروباوه‌ری خویان ئه‌مانه ده‌توانن ئازاریان بده‌ن، بۆ په‌واندنه‌وه‌ی ئازاری ئه‌م په‌رستراوانه قوربانی و خوینپزیان بۆ ئه‌نجام ده‌دان، به هه‌مان شیوه (پوح) ی‌باپیران و پیشینانیان ده‌په‌رست، چونکه پییان وابوو ئه‌مانه ده‌سه‌لات و کاریگه‌ری گه‌وره‌یان له‌سه‌ر ژبانی خه‌لکانی دوا‌ی خویان — واتا نه‌وه و وه‌چه‌کانیان — هه‌یه، له پیتناوی سه‌رکه‌وتنی (مه‌غول) له نیوان هیژه‌کانی ئاسمان و جسمانی خواره‌وه‌دا پشتی خویان به قسیسه‌کان ده‌به‌ست که بریتی بوون له: (شامان، جادویان، پزیشکه‌کان)، به بیروباوه‌ری ئه‌وان ئه‌م (شامان) و (جادوویان) و (پزیشکانه) دارای ده‌سه‌لاتیکی نه‌یئی و سه‌رسوپه‌یتنه‌رن بۆ سه‌ر په‌گه‌زه‌کانی مردن و پووحی مردوان، ئایینی (مه‌غول) له پیزی ئه‌و ئاینانه نه‌بوو که خاوه‌نی توانایه‌کی به‌هیز بوون و جه‌ماوه‌ر و پشتیوانیکی گه‌وره‌یان به ده‌وره‌وه بوو و (لاهویتیکی منظم) یان هه‌بوو و دارای هیژی قه‌ناعه‌ت پیکردن و پرکردنه‌وه‌ی پیداو‌یسته‌کانی ژیری و عه‌قلی هه‌بوو، ئه‌م ئاینانه خاوه‌ن دامه‌زراوه‌ی پیکخواو بوون بۆ پینگه‌یاندنی مامۆستایانی

۱ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۳۳.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۳.

ئايىنى، لىرەو مەغۇلەكان كاريگەرى ئايىنى ئەوگەلانىيان كەوتە سەر^۱ — كە ھىرشىيان كىردىبۇنە سەر —، ئەمە بىرۈباوھەپى شىۋىتىنراو و خراپ بوۋى مەغۇل بوۋ.^۲
(إسماعيل عبدالعزيز الخالدي) لىكۆلەر پىتى وايە:

بىرۈباوھەپى شىۋىتىنراۋى مەغۇل — كە مېژوونووسان لىرە و لەۋى ئاماژەى پى دەدەن — جگە لە پاشماۋەى بىرۈباوھەپىكى پاست و دروست كە لە لايەن ھەندىك پىغەمبەرەو بۆيان ھاتوۋە ھىچى تر نىيە، ئەم قەناعەتە لەم ئايەتەو ۋەردەگىرىت كە خوداى بەرز دەفەرموۋىت: ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾ (فاطر: ۲۴).

بەلام لادانى مۇقايەتى لە پى پاست كە خۆى لە دەست تىۋەردانى خەلكانىكىدا بىنىۋەتەو ۋەكو حوكمپان و سەرك، يان زانايان لەو بىرۈباوھەپ و ئايىنەدا: چ بە زيادكرن بى چ بە لى كەمكرن بى — بە فىتى شەيتان يان نەفس و ھەوا بە مەبەستى گەشتن بە ئارەزوۋىك يان ھەزكرن لە تۆلە سەندەنەۋەك يان بۇ خۇ دەرخستىن — يان ھەموو ئەم ھۆكارانە ئەم بىرۈباوھەپەيان بە شىۋەيەكى شىۋىتىنراوگە ياندۇتە دەست ئىمە، ئەوان — واتا مەغۇلەكان — دان بە خودايەكى تەنھا و تاقانەدا دىنن و دەلئىن ئەو خودايە ئاسمانەكان و زەۋى دروست كىردوۋە، بەلام ھەندىك دروست كراۋى بۇ دەكەنە ھاول لە پەرسىتىدا، ۋەك (پۇژ، پۇجەكان) و شتى تىرىش، ئەوان (كۈشتىن و زىنا و لىۋاتە و دۇ و سىحر و جادوو و جاسوسى) بە خراپ دادەنئىن، كە ھەموو ئەمانە لە لايەن خوداى پاك و بەرزەۋە و لە پى پىغەمبەرە پىزەكانىۋە بە ھەرام و قەدەغە دانراون، كە دەبىنن تۆلە و سزا لە بەرامبەر ھەندىك لەم تاۋانانە زۆر توندە، بەلام ئەمە خۆى لە خۇيدا نىشانەى شىۋاندەكەيە كە بە دەستى خەلكانى سىتەمكار ئەم گۆرىنە كراۋە، پىيان و ابوۋە بەم كارەيان و كەم و كۆپەكەيان پىر دەكەنەۋە يان سوود لە ئەزموئىك ۋەردەگىرن.

پۇختەى قسە: (ئۇستاد إسماعيل الخالدي) ئەم پاىەى پەسەند كىردوۋە: كە ئوممەتى (مەغۇل) بىرۈباوھەپ — و ئاين — يىكى پاست و دروستى ھەبوۋە، بەلام بە تىپەپىنى چەرخى زەمانە شىۋىتىنراۋە و پاشانىش زۆر لە فەرمانەكانى وازيان لى ھىتىراۋە، كە (جەنگىزخان) ھاتە سەر حوكم فەرمانى نووسىنەۋەى بە خەتى (ئۇيغۇرى) دەكرد، ئىنجا بۇ خۆشى چەند

۱ الدعوة الى الاسلام، أرنولد، ص: ۲۵۹.

۲ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۳۴.

شتیکی پیوه زیاد کرد که به بیروباوه پی خوی سوود به نوممه ته که ی دهگه یه نیت و مهمله که ته که ی به هیتر دهکات.^۱

به م شیوه یه ناین و بیروباوه په ناسمانیه کان به جوړه ها شیوه ی گورین و شیواندن و لی زیاد کردن و لی که مکردن له لایه ن مرقه کانه وه دهست دریشیان کراوه ته سر، ثم دهست دریشیه له سهره تارا کراوه ته سر نه و ناینه ی بق بابیه ناده م (علیه السلام) تا به ناینی (نبراهمی و نیسماعیل) راده گات که له لایه ن -خه لکی نیوه دورگی عهره بیه وه - شیوینراوه، ناینه که ی (موسا) ش له سر دهستی جووله که گوردراره، له دوایشدا ناینی عیسا له لایه ن نه صرانیه کانه وه دهستکاری کراوه،^۲ قورنانی پیروز له زور شویندا ثم پاستیه ی چند باره پات کردوته وه، ثم نایه ته پیروزه به سه بیکه یه به لگی ثم قسه یه مان: خودای به رز و مه زن دهفه رموویت: ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهُ وَحْدٌ سُبْحَنَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾﴾ (النساء: ۱۷۱).

مهروه ها خودای به رز دهفه رموویت: ﴿فِيمَا نَقُصُّهُمْ مِنْهُمْ لَعْنُهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَلَسِيَةً يُغْرِقُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ﴾ (المائدة: ۱۳).
 جهوته م: کیشمه کیشمه کانی کومه لگای (مه غول) له پیش (جه نگیز خان) ۱۵:
 ۱- نازاوه ی نیو (مه غولیا):

له راستیدا جگه له تورکی (تویغور و خه تا) ی دانیشتوی باشوری ناوچه ی (نوستوبس) له گه ل (مه غولیا) ی نه سلې، ته وای مه غولیا که وتبوه بارود ختیکی یه کجار نالوز و په شیو، نه و کات له نیوان (ته ته ره کان و مه غوله کان و کرایت و نایمان) ولاتیکی ناسراو به ناوی شاره کانی (به لات)، پایته ختی حکومت له نارادا نه بوو، شاره کانی (تویغور) جگه له چند سهریازگه یه کی دوره ی په شماله کانی سه رۆکه که یان زیاتر نه بوون، نه وه ی پویشن بیت ثم سهریازگانه دوی کوچپه وی سه رۆک یان (خان) داده پمان، له (نوستوبس) ی مه غولی پا تا به

۱ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۳۵.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۵.

ته‌واوی ناوچه دارستانه‌کان راده‌گات هیچ له‌م سه‌ریازگانه‌ی لی نه‌بوون، په‌یدابوونی ئەم سه‌ریازگانه به له دایک بوونی (جه‌نگیزخان) هاتنه ئاراوه، له‌و ناوچانه‌دا جگه له چه‌ند گوندیکی بچکۆله که چه‌ند خیزانیکیان تیدا نیشته‌جی ببوون و به پیشه‌ی شوانکاریه‌وه سه‌رگه‌رم ببوون شتیکی تر نه‌ده‌بینرا، جار هه‌بوو له ناوچه‌یه‌کی گه‌ورده‌دا ته‌نها گوندیک ده‌بینرا، ئەم‌ه‌ی گوتمان نمونه‌یه‌کی ئەو ژیان و گوزه‌رانه باوه بوو له کاتی سه‌ره‌تای لاویتی (جه‌نگیزخان) و براهه‌کانی دا باوبوو، ئەمان کاتیک مامه‌کانیان به هه‌تیوی به‌ره‌لایان کردن، به ناچاری پووین کرده پاو و فه‌راهه‌مه‌یتانی ژیانیکی کوله‌مه‌رگی بۆ خۆیان،^۱ ئەوه‌ی پاستی بیت له نیوه‌پاستی سه‌ده‌ی (۱۲)ی زایینیدا په‌یوه‌ندی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی (مه‌غول) به هۆی ئەو ئالۆزی و گرژییه‌ی ماوه‌یه‌کی زۆری خایاند پارچه‌پارچه ببوو و لیکه‌له‌وه‌شابوو، مه‌غولی (تایجیوت) و ته‌واوی مه‌غوله‌کانی تریش به هۆی ئاژاوه و هه‌رای گشتی بی (خان) بوون، کیشمه‌کیشی نیوان (تایجیوت) و (جه‌نگیزخان) و دوزمنایه‌تی نیوان (جه‌نگیزخان) و (جاموکا) و شه‌ر و هه‌رای نیوان ته‌واوی تیره و هۆزه مه‌غوله‌کانی تریش له‌سه‌ر له‌وه‌پگا و پوش و پاوان و جینگ و پیگه‌ی سه‌ریازگه‌کانیان ئەم ئاژاوه و پشیویه‌یان له‌و ولاته‌دا نیشان ده‌دا، به‌لگه بۆ ئەم هه‌را و بگه‌ره و به‌ردانه‌ی نیوخۆی (مه‌غول): هه‌ول و ته‌قه‌لاکانی (جه‌نگیزخان) دوا‌ی مردنی بابی بۆ کۆکردنه‌وه‌ی هۆز و تایه‌فه په‌رته‌وازه‌کان، هه‌روه‌ها دروستکردنی هاوسه‌رگیری مه‌غوله‌کان له‌گه‌ڵ عه‌شیره‌ته‌کانی تر چ له پێی په‌زامه‌ندیه‌وه چ له پێی هه‌لگرته‌وه، وه‌ک ئەوه‌ی له هاوسه‌رگیری خودی (جه‌نگیزخان) و باوکیدا پووین داوه هه‌موو ئەمانه سه‌ریان کیشاوه بۆ شه‌رو هه‌رای زۆر و زه‌وه‌ند.^۲

۲- هه‌وله‌کانی یه‌کگرته‌وه‌ی هۆزه مه‌غوله‌کان:

پیش ده‌رکه‌وتنی (جه‌نگیزخان) یش چه‌ند هه‌ول و ته‌قه‌لایه‌ک له پیناوی یه‌کگرته‌وه‌ی هۆزه‌کانی (مه‌غولی) دران، به‌لام هه‌موو ئەم هه‌ولانه به هه‌واداچوون، میژوونووسان ده‌ریاره‌ی (بدانستار)ی باپیره‌گه‌وره‌ی مه‌غولی قسه‌یان کردووه، (بدانستار) له فیل و ته‌له‌که‌بازیدا ناویانگی ده‌رکردبوو، توانی خۆی بکات به سه‌رۆکی ئەو هۆزه‌ی که له نزیک خانووه‌که‌ی ئەو له‌سه‌ر که‌ناره‌کانی ده‌ریاچه‌ی (بایکال) هه‌لیان داوو و له چه‌ند خیزانیک تیپه‌ریان نه‌ده‌کرد، تا (قه‌یدۆ)ی کوپی بوو به سه‌رۆکیان، هینده‌ی نه‌خایاند ناسناوی (خان)ی خرایه‌پال، ئەم

۱ المغول، د. السيد الباز العريني، ص: ۳۸.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۹.

خیزانانه کاکلای په که می مهمله که تی (مه غول) بوون، (قهیدو) (۳) کوپی هه بوو، گوره که یان باپیره گوره ی بنه مالای (قیات) بوو که (جهنگیزخان) ی تیدا هه لکه وت، کوپه ناوه نجیه که ی (قهیدو) باپیره گوره ی بنه مالای (تایجیوت) بوو، (جهنگیزخان) له سهره تای لاویتییدا ناماده ی هه موو نه و هه را و ناکوکیه ی نیوان نه م دوو بنه مالای (قیات و تایجیوت) بوو. مهمله که تی (مه غول) ی په که م له سهرده می (کایل) و نه وه ی (قهیدو) و پاش توند و تول کردن ی په یوه ندی نیوان (مه غول) و بنه مالای (کین) ی حوکمرانی باکووری (چین) گه یشته لوتکه ی حوکمرانی، به لام بق و کینه له نیوان (کایل) ی خانی (مه غول) و (چای سونگ) ی شای (چین) دروست بوو و تا له سالی (۱۱۳۵) ی زاینیدا ناگری جهنگو هه را له نیوانیاند هه لایسا و له سالی (۱۱۳۹) ی زاینیدا سوپای چین تیکشکا، نه م میژووه به سهره تای (رپه پینی مه غول) داده نریت.

بنه مالای (کین): هه رچنده سهرکایه تی (مهنشوریا) و (باکووری چین) ی ده کرد، به لام زور له (مه غول) ده ترسا به تایبه تی پاش نه وه ی مه غوله کان ده سلاتیان به سهر باکووری پوژئاوای (مه غولیا) دا کیشا و (ته تار) هکانی نیشته جی که ناری باشووری پوویاری (کیرولین) یشیان خسته ژیر پکیفی فرمانره وایی خویانه وه، (چان) ی شای (چین) هه ولیدا ناگری فیتنه و ناژاوه له نیوان (مه غول) و (ته تار) دا هه لایستنی، چند جهنگ و هه رایه که له نیوانیاند پوویدا، (یه سوکای) ی نه وه ی (کایل) و باوکی (جهنگیزخان) سهرکرده ی که ته تاره کانی به ناوی (تیموجین) کوشت، بۆ زیندوو پاگرتنی نه م سهرکه وتنه ی مندالیک ی خوی که تازه له دایک بیوو به ناو نه و کرده وه و ناوی نا (تیموجین)، دوايه به (جهنگیزخان) ناوی ده رکرد.

پوژگار هات و پویش (ته تار) هکان به پشتیوانی سوپای خویان و پشتیوانی بنه مالای (کین) ی (چینی) له هه موو بواره کانی سهریازی و جهنگی و شیوازه کانی سیاست و فیل و ته له که بازیدا بوونه خاوه نی ده سلات و سولتانی گه وره ی ناوچه که، کار به وه گه یشت مهمله که ته تازه پیگه یشتوو که ی (مه غول) لیک هه لوه شیت و (ته تار) هکان ده ست به سهر پوژمه لاتی بیابانی (جوبی) دا بگرن — که له پيشدا له ژیر ده سلاتی مه غوله کاند بوو —، دواي نه مه (ته تار) بووه مایه ی هه په شه بۆ خودی بنه مالای (کین): بۆیه هینده ی نه خایاند بنه مالای (کین) ی پاشایه تی (چینی باکوور) له (ته تار) هکان هه لکه پایه وه، نه مه بوو به هه لیکی باش به ده ست (جهنگیزخان) تا به سهریاند سهرکه وئ، له گه ل نه وه دا (یه سوکای) ته نها سهرکی بنه مالای (بۆرجقین) بوو له نیو هۆزی (قیات) دا، به لام به جهنگاوهریکی نازاو

سەرکردە یەکی سەرکەوتوو ناوبانگی دەکردبوو، پێشدا ئاماژەمان بە سەرکەوتنی (یەسۆکا)ی کرد بەسەر (تیمۆجین)ی یەك لە سەرکردەکانی (تەتار)دا، ئینجا یارمەتی (توغرۇل)ی سەرۆکی ھۆزی (کراپیت)ی دا لە پۆژئاوادا بۆ گێژپانەوہی کورسی دەسەلاتی، ھەردووکیان بەست ببنە یەك دەست، دواى ئەمە (جەنگیزخان) سوودی لەم ھاوپەیمانیە وەرگرت.^١

(یەسۆکای بە ھادور) ھاوسەرگیری لەگەڵ (ھۆئیلۆن) ئەنجامدا کە لە تیرەى (مەپکیت) بوو، (٤) مندالی لەم ھاوسەرە لیكەوتەوہ کە گەرەکیان (تیمۆجین) بوو، ئەوانی دیش (جۆش، قسار، قاجیۆن، لەگەڵ کچیکیش)، لە دوو ھاوسەرەکەى تریش (بەکتەر و یەلجوتای) ئی کەوتەوہ.^٢

ھەشتەم: بارودۆخی جیھانى ئیسلامی پێش داگیرکاریەکەى مەغۇل:

جیھانى ئیسلام لە قوناغی سەرەتای ھێرشى مەغۇلدا بۆ چەند مەملەکەت و دەولەتێکی بچوک بەش بەش ببوو، ھەندیکیان لە بواری سەربازی و ئابووریدا بە ھێز بوون و ھەندیکیشیان بۆ ھێز بوون، لەگەڵ ئەمەشدا لەگەڵ یەکتەر ناکۆک بوون و، پرکێشى یەکتریان دەکرد و، ھەر یەك لە پاستی خۆی دەبویست ولاتی خۆی لەسەر حیسابی بەرامبەرەکەى فراوانتر بکات.^٣

ئەم (سەرۆکە) ناکۆکانە بەرژەوہندی خۆیان بەسەر بەرژەوہندیە بالاکانی موسلماناندا ھەڵدەبژارد، بۆ ھەوال لە فەرموودەى خودای بەرز و مەزن: ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَنفَشَلُوا وَتَذْهَبَ رِجَالُكُمْ﴾ (الانفال: ٤٦). لە پێ و پەسمى تاییەتى خۆیان و ھەلسوکهوتی گەڵ گەلەکانیان، یان خۆبەخۆی یەکتەردا وازیان لە بنەماکانی ئیسلام ھێناو و لەسەر ھێلە پانەکانی ترازابوون، کەوتبوونە نیۆ جلیتاوی تاوانە گەرەکانیان و بە خواردنەوہى مەى و کوشتنى کاتەکانیان لە ئاھەنگەکانی سەما و گالئە و گەپ و شەپوال پێسى و قسەى پرپوچەوہ سەرگرم ببوون، گەرە سەرکردەکانیان لاسایان دەکردنەوہ، بەلکو خەلکە نزیک و دەروربەرەکانیشیان ئەم کارە بەدانەیان پەچاو کردبوو، چۆن وانەبۆ؟، کە لە کاتیکیدا – گوتراوہ – خەلک لەسەر دینی شاکانیان، لە ئەنجامی وازھێنانیان لە پەوشتە

١ المغول للعیرنی، ص: ٤٢.

٢ المصدر نفسه، ص: ٤٢.

٣ المغول والأوروبیون والصلیبیون، محمود عمران، ص: ١٥.

به رزه کانی ئیسلام گیانی قوریانی دان و خۆشه ویستی شه هاده ت له دل و ده روونیا ندا نه مابوو، هر نه م هۆکاره ش بووه مایه ی به زین و پووخانیان له به رامبه ر هیرشی (مه غول) دا، نه م هۆکاره بریتی بوو له و (وهن) ه ی که پیغه مبه رمان (ﷺ) نيمه ی لی ناگادار کردووه ته وه: کاتی ده فـرموویت: ((يوشك ان تتداعى عليكم الأمم كما تتداعى الأكلة على قصبتها، قالوا: أمن قلة نحن يومئذ يا رسول الله؟ قال: بل أنتم يومئذ كثير ولكنكم غثاء كغثاء السيل، ولينزعن الله من صدور عدوكم المهابة منكم وليقذفن في قلوبكم (الوهن) قالو: وما الوهن يا رسول الله؟ قال: حب الدنيا وكراهية الموت)).^۱

(واته: خه ریکه گه لان هیرستان بۆ بیتن چۆن برسیه کان هیرش ده به نه سه ر سفره که یان، گو تیان: له و پۆزگارده دا به هۆی که میمانه وه یه؟ فه رمووی: به لکو ئیوه له و پۆزگارده دا زۆن به لام وه که ف و کولی سه ر ئاوی لافاون، خودا سامی ئیوه له نیو دلی دوژمنه کانتان دینیته ده ر و (وهن) یش ده خاته نیو دلی ئیوه وه، گو تیان: نه ی پیغه مبه ری خودا: (وهن) چیه؟ فه رمووی: خۆشه ویستی دنیا و بق لیوونه وه ی مه رگ).

به م شیوه یه ئوممه ت په رته وازه و پارچه پارچه ببوو، له هه ر هه ریمک سولتانیك و له هه ر تیره یه که نه میریک هه ببوو، په حمه تی خودا له م بیژره بی که ده لی:

مما یزمدني فی أرض أندلس	ألقاب معتمم فیها ومعتمد
ألقاب مملكة فی غیر موضعها	کالهر یحکي انتفاخاً صولة الأسد

له دوا ویستگه دا گه یشتن به به لایه کی سه رتاسه ری، خودای به رز ده رباره یان ده فـرموویت: ﴿الَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ﴾ (ابراهیم: ۲۸).

لای نه وان ژیان و خۆشگوزه رانی له پیتش هه موو شتی که وه بوو، مرؤف بی نرخ ببوو، سه ماخانه و قومارخانه کان ئاوه دان کرابوونه وه، په رستگا کان ببوونه وێرانه، حوکمران و کاربه ده ستان که میان لی مابوو په پابه ند بن به په وشته به رزه کانه وه، پێشمه ی هه و هه وه سیان به ردابوو، پێزی خه لکانی دوو پوو و بی باوه رپیان ده گرت، پێک نه م ئایه ته پیرۆزه یان به سه ردا ده چه سپا: خودای به رز ده فـرموویت: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ

ءَامَنَةً مُّطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِّنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ (النحل: ١١٢).

ئه‌وه‌ی لیڤره‌دا جی‌باسی ئی‌مه‌یه‌ به‌شی پۆژه‌لاتی جیهانی ئیسلامیه‌، به‌لام به‌شی پۆژئاوای -واتا مه‌غریب و ئه‌نده‌لوس- ئه‌وا له‌و‌یشدا ململانی‌ی نۆخۆ له‌گه‌ل به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی بزووتنه‌وه‌ی هه‌لگه‌پانه‌وه‌خوای له‌ ئارادابوو، به‌شی پۆژه‌لات به‌سه‌ر چه‌ند ده‌وله‌تی بچووکدا دابه‌ش ببوو، له‌ ولاتی (فارس یان ئی‌ران) ده‌وله‌تی (خواره‌زمی) حوکمی ده‌گی‌پا. سنووری ده‌سه‌لاتی له‌ چیای (ئۆپال)ی باکوور تا که‌ندای عه‌ره‌بی باشوور درێژ ببۆوه‌، له‌ چیای (سند)ی پۆژه‌لاترا تا سنووری (عی‌راق) پۆژئاوا درێژ ببۆوه‌، له‌ عی‌راقیش: (خه‌لیفه‌ی عه‌بباسی) له‌ به‌غدا‌ی پایته‌ختی خیلافه‌ت ته‌نها سه‌رکردایه‌تی مه‌عنه‌وی به‌ ده‌سته‌وه‌ مابوو، سه‌رکردایه‌تی سه‌ربازی به‌ ده‌ست نه‌مابوو، به‌لکو ته‌نها ده‌یتوانی له‌ پێگه‌ی میمه‌ری مزگه‌وته‌کانه‌وه‌ و له‌ کاتی نوێژی هه‌ینی و بۆنه‌ و هاتنه‌ پێشه‌وه‌ی کێشه‌کاندا بانگه‌وازی جیهاد بکات و دوعای خێر بۆ سه‌رکه‌وتنی مو‌سلمانان بکات.^١

له‌ میسر و شام: ده‌وله‌تی ئه‌یوبی کێشه‌ی تایبه‌تی خۆی هه‌بوون له‌گه‌ل مه‌مله‌که‌تی (بیت المقدس) و هێ‌رشى خاچه‌رستان له‌ که‌ناره‌ ده‌ریاکانی شامدا، ئه‌وه‌ی زیاتر کێشه‌کانی ئالۆزتر کردن ئه‌مه‌ بوو: له‌ کاتی ده‌رکه‌وتنی مه‌ترسیه‌کانی (مه‌غۆل)دا خاچه‌رسته‌کان له‌ هێ‌رشى پینچه‌میاندا (له‌ سالی ١٢١٨ی زایینی)دا ده‌ستیان به‌سه‌ر بورجی شاری (دمیات)دا گرت، ئه‌مه‌ سه‌ری کێشا بۆ وه‌فاتى (مه‌لیک عادل) و دابه‌ش بوونی بته‌ماله‌ی ئه‌یوبی بۆ چه‌ند مه‌مله‌که‌تی. که‌ هه‌ره‌ گرنگه‌که‌یان (میسر) بوو (مه‌لیک کامیل) له‌ ٦١٥-٦٣٦ک/ ١٢١٨-١٢٢٨ز حوکمی تێدا گێ‌پا، له‌ (دیمه‌شق)یش مه‌لیکی گه‌وره‌ (عیسا) له‌ ٦١٥-٦٢٤ک/ ١٢١٨-١٢٢٧ز حوکمی تێدا گێ‌پا.

ده‌وله‌تی (سلجوقی)ی پۆمیش له‌ ئاسیای بچووکدا و له‌ کاتی دروست بوونی‌وه‌ تا کۆتایی هاتنی به‌رده‌وام له‌ به‌رامبه‌ر جموجۆله‌کانی ئیمپراتۆریه‌تی (بیزه‌نتی) وه‌ستابۆوه‌. له‌گه‌ل هه‌موو ئه‌مانه‌شدا مه‌ترسی هێ‌رشى (خاچه‌رستان) له‌ ولاتی (شام) و پاشان مه‌ترسی (جیهانی پۆژئاوا) دوا‌به‌دوای داگیرکرانی (قوسته‌نتینییه‌) به‌ ده‌ست خاچه‌رستان له‌ هێ‌رشى چواره‌می خاچه‌رستان له‌ (١٢٠٤ز خۆی زه‌ق کردبۆوه‌).^٢

١ المغول والأوروبيون والصليبيون، ص: ١٦.

٢ فتح القسطنطينية، ترجمة الدكتور حسن حبشي، ص: ١١٤ وما بعدها.

۱- فیرقه‌ی ئیسماعیلیه‌ی باتینی:

(حه‌سن سه‌باح) به دامه‌زیننه‌ری پاسته‌قینه‌ی (فیرقه‌ی ئیسماعیلیه) داده‌نریت له ئیراندا، ده‌ستی کرد به هیرش کردنه سه‌ر شار و قه‌لاکانی ده‌وروبه‌ری ناوچه‌ی (کوهستان) که گرنه‌ترینان قه‌لا‌ی (مه‌رگ) بوو و له سالی ۴۸۳ ی کۆچی/ ۱۰۹۰ ی زاینیدا ده‌ستی به سه‌ردا گرت و کردی به پایته‌ختی مه‌مله‌که‌تی ئیسماعیلیه، هر به مه‌نه‌وستا و به یاریده‌ی شوینکه‌وتوانی توانی ده‌ست به سه‌ر ته‌واوی ناوچه‌کانی باشووری ده‌ریای (قه‌زوین) دا بگریته،^۱ فیرقه‌ی (ئیسماعیلی) ی له میژوودا به خه‌لکیکی جه‌نگاوه‌ر و شه‌پانی و توند و تیژ ناسراون، ترس و بیمیان خسته‌تته نیو دل و هه‌ناوی خه‌لکه‌وه و خراپه‌یان له زه‌ویدا بلاو کردۆته‌وه و له به‌رامبه‌ر سولتانه‌کانی ده‌وله‌تی (سلجوقی) پاوه‌ستاونه‌ته‌وه و به هۆیانه‌وه سه‌لته‌نه‌ت و خیلافه‌ت و یکه‌را پاچله‌کاوان، دوزمنایه‌تی توند و تیژی نیوان ئه‌وان و تیکپای موسلمانان سه‌یر نییه، چونکه ده‌زگایه‌کی تۆقینه‌ریان هه‌بووه که له پیکه‌راویکی نه‌ینی و کۆمه‌له لاویکی ئازای گیان فیدا و پاسه‌وانی بیروباوه‌ری فیرقه‌که‌یان پیکه‌اتبوو، ئه‌م که‌جه گیان له سه‌ر ده‌ستانه هونه‌ری خو‌مه‌لاسدان و خو‌حه‌شاردانیان چاک ده‌زانی، کاره‌که‌یان له‌گه‌ل سروشتی بانگه‌وازی فیرقه‌که‌یان واته (ئیسماعیلی باتینی) ده‌هاته‌وه که بریتی بوو له فیرقه‌یه‌کی نه‌ینی ته‌واو، به جۆریک که‌م که‌س ده‌یتوانی که‌سیکی باتینی له خه‌لکانی ترجیا بکاته‌وه، ئه‌ندامانی پاهینه‌ری ئه‌م ده‌زگایه لاوانی تازه پینگه‌یشته‌ویان هه‌لده‌بژاردن و له سه‌ر کاری به‌کاره‌ینانی چه‌ک و تیراندازی و شیوازه‌کانی جه‌نگ و پینگه‌کانی په‌شه‌کوژی و خوینرپیژی پاهینه‌ریان پی ده‌کردن،^۲ کاتیکی حوکمه‌رانیکی به‌توانا له ولاتانی ئیسلامی هاوسیدا په‌یدا ده‌بوو، گیانفیداکانی ئه‌م ده‌زگایه (به مه‌به‌ستی ده‌ریاز بوون له مه‌ترسیه‌کانی) به‌رنامه‌ی په‌شه‌کوژیان بو داده‌پشت و ده‌یانکوشتن.

یه‌که‌مین ئامانجی ئه‌م کاره‌یان ترس و بیم خسته‌نه نیو دل و ده‌روونی هه‌موو لایه‌ک و بلاو کردنه‌وه‌ی فیتنه و ئاژاوه و پشپۆی بوو له نیو پیزی دوزمنانی مه‌زه‌به‌که‌یان، چه‌ندین که‌سایه‌تی که‌وره و هه‌لکه‌وتووی ده‌وله‌تی (سلجوقی) بوونه قوریانی ئه‌م ده‌زگا سامناکه، تا کار به‌وه که‌یشت خه‌لکانی چالاکی بواری سیاسی و فیکریان پیوه نه‌ه‌یشت و به دواپۆژی خه‌فه‌تباری خو‌یان گه‌یاند، که‌وره‌ترین وه‌زیری سلجوقی و مه‌زنترین که‌سی عاقل و بیرمه‌ندی ئه‌و ده‌وله‌ته‌یان کوشته که‌ خواجه (نیزام‌ولموک) بوو، سالی ۴۸۵ ک/ ۱۰۹۲ ز یه‌کیک له گیان

۱ المغول في التاريخ للصياد، ص: ۷۷-۷۸.

۲ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۵۳.

فیدایانی ئەم دەزگایە لەسەر شیوەی پیاویکی سۆفی مەشرەب لێی هاتە پیشەوێ و بە خەنجەرەکی ورگی هەڵدەپێ و بەسەر پوواییدا خست، (نیزامولمولک) یەكەمین كەسایەتی گەورەى جیهانى ئىسلامى بوو بوو بە قوربانی دەستی ئەم مەزەبە خوێن پێژە،^۱ والی و حوکمرانی موسلمانان دژ بە دژی یەكتری كەسانی ئەم فیرقەیان دەسەلاتدار دەکرد تا لە دژی یەكتر بە کاریان بێنن، نموونەى ئەمە: كاتێك مەملانێى نێوان خەلیفەکانى (عەبباسى) و سولتانەکانى (سلجوقى) بەرپا بوو، سولتان (مەسعود) ی سلجوقى بەوێ تاونبار دەکرا کە گوايه ئەو ئاماژەى داوێتە تاقمێكى فیدایى باتینى تا خەلیفە (المسترشد) لە كۆڵ بکەنەو، ئەوێ بوو لە سالى (۵۲۹/ك/۱۱۳۴)ن كوشتيان و لووت و گوێيان بپین و بە پووتى بەجێيان هێشتبوو،^۲ بە هەمان شیوە لە سالى (۵۳۲/ك/۱۱۳۷)ن لە شارى ئیسفەهان خەلیفە (پاشید)ى كورپشيان كوشت، چونکە جەنگانى گەل خەلیفەکانى عەباسى ئامانجێك بوو لە گەل بیروباوەرەکانیان دەهاتەو، پێشداش (ئوغلەش)ى کاریبە دەستی دەوڵەتى (خوارەزمى)یان لە عێراقى عەجەمدا بە ئاماژەى خەلیفە (ناصر) پەشە کوژ کرد، مەملانێى نێوان (ئیسماعیلى) و (خوارەزمى) زیانیكى گەورە و گرانی بۆ هەردوو کلا لێکەوتەو.^۳

بە هەمان جۆر ئەم فیرقەى تاوانگەلێكى زۆرى دژی هەموو ئەو فیرقە ئىسلامیانە ئەنجامدا کە لە بیروباوەردا لەوان جودا بوون، ترس و تۆقاندنێان بۆ کوێردەو، هێندەیان زۆر ئەنجامدا تا کار بەوێ گەشت موسلمانان ئاواتەخواز بوون لەنیوچن، بۆ پێکانى ئەم ئامانجەیان هانى (مەغول)یان دەدا و پێگەیان بۆ خۆش دەکرد تا هەلبکوتیتە سەریان و لە نێویان بەریت، (ابن طباطبا) دەلێت (مەلیك ئىمامودین یەحیای کوپى ئیفتیخارى) بۆى گێڕامەوێ و گوتى لە یادەم کە لە (قەزوین) بووین کاتێك ئێواره دادەهات هەرچى کەل و پەلی مائەمان هەبوو لە جلوبەرگ و قوماش و قاپ و قاچاغ و پێخەف دەمانبەردە نێو هەورەبانى خانوو و دەمانشاردەنەو، ئەمە لە ترسى چەتە و شەوگەردى بێباوەرەکان بوو، کە شەوانە ماله و ماله قەزوین دەگەران، کە بەیانى دەبۆو کە لوپەلەکانمان دەهێنایەوێ دەرەو، لەبەر ئەمە بوو قەزوینیەکان چەق و چەکیان زۆر هەڵدەگرت، ئەم بێباوەرپانە ئەمە پیشەیان بوو تا سەردەمى (شمس الدین ی قازى)، ئەو هات و پووى لە (قائان) نا و سەربازى ئامادە کردن و قەلای بێباوەرەکانى پووچاندن.^۴

۱ المصدر نفسه، ص: ۵۳.

۲ المصدر نفسه، ص: ۵۴.

۳ المصدر نفسه، ص: ۵۴. نقلًا عن سيرة جلال الدين ص: ۵۵.

۴ الفخري في الآداب السلطانية والدولة الإسلامية، ص: ۲۵-۲۶.

(جورجانی) باس دهکات که: (قازی شمس الدین نه حمده نه لکافی قه زوینی) په یوه ندی به (مه غۆل) هوه دهکرد، نهو نیمایکي ټۆر مه زن بووه، جارێک چوو له لای (مه نکۆخان) و داوای لیکرد سنوورێک بۆ نه م بیاوه پانه دابنئ و خه لکی له خراپه ی نه وانه پزگاریان بیت، له کاتی قسه کانیدا — که به حه ماسه ته وه و به توندی وهک موسلمانێکی دیندار و به په رۆشه وه وه ده دوا — چه ند وشه یه کی وشکی له زار ده رچوون و (مه نکۆخان) یان تووپه کرد، کاتێک (قازی شمس الدین) لاوازی و دهسته پاچه یی خسته پال کاریه گریه کی گه وده که وته دل و ه ناوی (مه نکۆخان)، پئی گوته که نه و تا ئیستا نه یه توانیوه په گ و پیشه ی نه م فیرقه یه ده ربیتیت که (مه زه بیگ) یان بۆ خۆیان دیاری کردوه و پپچه وانه ی هه موو ناینه کانی (نه ساپا و موسلمانان و مه غۆله)، نه مه ش ته نها بۆ نه وه ده گه پیتته وه که نه وان (ئیسماعیلیه کان) به مال و سامان (مه نکۆخان) یان ته فره داوه و سوودیان له لاوازی ده ولته که ی نه و وه رگرتوه و له چیاکان و قه لایه کاندا شه وانه پارێز دیننه سه ر موسلمانان کان تا له نیویان به رن و شوینه واریان نه هیلن، پوخته ی قسه نه وه یه: (فیرقه ی ئیسماعیلی) گه وده ترین هۆکار بوون بۆ لاوازکردنی موسلمانان و بانگه وازی ئیسلامی و بانگخوازان و زیاده کردنی فیرقه له نیویاندا و هه رهس پپه ینانیان به شیوه یه که له به رامبه ری (مه غۆل) دا خۆیان پئی نه گریته و به ئاسانی له کاتیکی گونجاودا و لاتیان ئی داگیر بکریته.^۱

۲- خیل افه تی عه بباسی:

پیش ده رکه وتنی مه ترسی مه غۆل نیشانه کانی لاوازی و زه بوونی له خیل افه تی عه بباسی ده رکه وتن، په گی نه م لاوازیه ده گه پرایه وه بۆ نه و ساته وه ختانه ی فارسه کان خزابوونه نیو ده ولته وه و پله ی وه زاره تیان له خیل افه تی عه بباسی به ده ست هینابوو کیشه ی له نیو عه رب و فارسدا دروست کردبوو، نه م کاره سه ری کیشا بۆ هاتنه ناوه وه ی په گه زی (تورک) بۆ نیو ناوه ندی ده سه لات، به م شیوه یه سی سه ره کی کپه پکیی گرتنه ده ستی ده سه لاتیان ده کرد له به غدا: عه رب و فارس و تورک. هه موو نه م کپه پکییه وای کرد حوکمرانه کانی (به نی بوه یه) که ده ولته که یان له باشووری پۆژئاوای ئیران بوو چاو بپرنه ده سه لاتی به غداو له ئاکامدا به سه ر (خه لیفه) دا زالبوون، بوه یه یه کان سولته یان که وته ده ست و ناسناوی (سولتان) یان به کارگێره کانی خۆیانه وه لکاند، ده سه لاتیان له ژوور ده سه لاتی

خهلیفه وه بوو، ده یانتوانی به ئاسانی خیلافهتی عهیباسی ههلبوه شیننه وه، به لام له ترسی جیهانی ئیسلامی سوننی ئه م ههنگاوه یان نه نا، چونکه ئه م دهولتهی (بویه) سه ر به فیرقه یه کی شیعه بوو، هه موو ئه مانه کاریگه ریه کی گه وره یان خسته سه ر هه بیه تی خیلافه تی عهیباسی و سه ری کیشا بۆ ئه وه: والی ویلایه ته کان سه ر به خۆیی خۆیان پاگه یه نن و ته نها به ناو خۆیان بده نه پالّ خیلافه تی عهیباسی له به غدا، لیتره پا په یوه سته به هیزه کانی نیوان خیلافه ت و ویلایه ته کان پارچه پارچه بوون، فه سادی ئیداری له نیو خیلافه تدا دروست بوو، سه ر به خۆیی ویلایه ته کان وای کرد هه ر ویلایه ته هه قی به سه ر خۆیه وه بیّت و گوئّ نه داته ده ور به ری، هه ر بۆیه دهولتهی (سلجوقی) تورک - که سوننی مه زه ب بوون - ده سه لاتّی بویه یه کانیان له به غدا و ده ور به ری پامالّی و ده ستیان به سه ر (به غدا) دا گرت، له گه لّ مانه وهی خیلافه ت هه ر به ناو و هه یکه ل - ئه م سلجوقیانه ناسناوی (سولتان) یان به حوکمرانه کانیانه وه لکاند، یه که م وه جبه ی حوکمرانه کانیان به (سولتان) موعه ززه م) ناوده بران، (خهلیفه) له کۆشکه که ی خۆیدا له (به غدا) به بیّ ده سه لاتّی و داماو ی پالّی دابۆوه.

دهولتهی سلجوقی زهوی و زاره کانی له نیوان سولتان و ئه میره کانی خۆیدا دابهش کرد، کاتیکیش سولتانه گه وره کانی سلجوقی هه ره سیان هیئا سه رووی فوړات و باکووری شام و پاشان باشووری شی چهنده دهولته تۆچکه یه ک بوون که هیچ کامیکیان له شارێک به ده ور به ره که یه وه تیپه پی نه ده کرد، زهنگیه کان کاریان بۆ یه کخسته نه وهی ئه م دهولته تانه کرد و له گه لّ دهولتهی (فاتمی) له میسر که وتنه ململانیه وه، هه ریمه کان له حکومه تی ناوه ندی به غدا واته خیلافه ت جودا بوونه وه، خیلافه ت له بواری سه ربازیدا داماو و ده سته پاچه بوو و نه یده توانی پووبه پووی هیچ هیرشیکی سه ربازی ببیته وه، مه ترسی هیرشی مه غولیش مه ترسیه کی ئاسایی نه بوو.^۱ ئه مه حالّ و وه زعی خیلافه ت بوو پیش هیرشی مه غوله کان بۆ سه ر ولاتانی جیهانی ئیسلامی، هه موو ئه مانه ی گوتران نه ده بوونه پێگر له به رامبه ر ده رکه وتنی خهلیفه یه کی به هیژ و به ده سه لات و له پئی سوود وه رگرتن له هه ندیک بارودۆخی په خساو ته کانی به خۆ دابایه و هه ندیک چاکسازی ئونجام دابایه، به لام ئه م هات و هاوارانه زیاتر به داد و فوغان و ناله نالّی بیّ هۆشیه کانی سه ره مه رگ ده چوون.^۲

۱ المغول والأوروبيون وقضية القدس ص: ۱۸.

۲ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۷۵.

خه لیفه موسته ته سه م (۶۴۰—۶۵۶ ک/ ۱۲۴۲—۱۲۵۸ ز) ی دوا هه مین خه لیفه ی عه باسی
 نه مه ی له توانادا نه بوو، چونکه نه و پیاوێکی لاواز بوو و خه لکانێکی خراپ و هه لپه رستی له
 ده وره بوون و، نه خۆی نه نه وان نه یانده توانی بهر به م مه ترسیه سامناکه بگرن.^۱

۳- نه ییوبیه کان له میسر و شامدا:

پاش وه فاتی صلاح الدین له سالی (۵۸۹ ه/ ۱۱۹۳ ز) مه مله که ته که ی لیکه له و شا و به و
 ئه یعتیباره ی نه م مه مله که ته میراتی تاییه تی بنه ماله که یه تی له نیوان پۆله کانی بنه ماله ی
 نه ییوبی دابه ش کرا و کرایه (۱۵) به ش، به پیتی نه و جه نگانه ی خۆبه خۆ ده یانکردن یان
 له گه ل دوژمن ده یانکردن مه مله که ته کان زۆر ده بوو یان که م ده بوو، هینده ی نه خایاند
 هۆکاره کانی ناکوکی و به ش به شی نیو بنه ماله کال بۆوه و که سایه تیه کی وه ک (مه لیک عادل)
 نه م هه له ی قۆزته وه و هه ولیدا نه م په رته وازه ییه له ژێر بالی فه رمانی خۆیدا کۆبکاته وه،
 بۆیه به بی دوو دلی بریاریدا ده سه لاتی خۆی به سه ر میسردا به سه پینیت و خسته وه سه ر
 مه مله که ته که ی شامی نه ییوبی، نه مه و (۷) سال به سه ر وه فاتی (صلاح الدین) دا تینه په پی
 بوو (مه لیک عادل) توانی زۆربه ی پۆله کانی بنه ماله ی نه ییوبی یه ک بخاته وه، نه و گوته بوو:
 شتیکی ناحه زه به لامه وه مندالیک له گه ل پیری که یه کسان بکه م، سه لته نه ت به میرات نیه
 به لکو بۆ نه و که سه یه زاله،^۲ له گه ل هه موو نه مانه شدا (مه لیک عادل) نه ییتوانی به سه ر هه موو
 نه و مه مله که ته دا بالاده ست بی که صلاح الدین له دوا ی خۆی به جبی هیشته بوو، به لکو
 به رده وام نه م ده وله ته بۆ (۷) به ش دابه ش ببوو، زۆربه یان سه ریه خۆ بوون و په یوه ندی
 راسته وخۆیان به (میسر) هه نه بوو، نه وانی تریش ته نها به ناو فه رمانبه ردار ی —
 ده وله ته که ی (مه لیک عادل) بوون، هه ر کاتیک دوو لایه نیان شه پ و تیکه له چوون له نیوانیاندا
 پووی دابایه نه وایه کیان پشتی به لایه نیکی تر واته دوژمنی سیه م ده به ست بۆ لیدانی
 به رامبه ره که ی، به لکو کار به وه ده گه یشت هه ندیکیان پشتیان به خاچه رسته کان ده به ست
 له درژی خزمه نزیکه که ی خۆی له بنه ماله ی نه ییوبی،^۳ وێرای نه مه ولاتی شام له حاله تی
 دابه شبوون و دابه بوون و پق و کینه و بوغز و غه ره زیکی وادابوو که نه ئێران و نه خۆپاسان و
 نه عێراق به م شیوه یه نه بوو، زیاد له مه ش نه م ولاته — واته شام — بۆ ماوه ی یه ک سه ده
 هێرشه یه ک له دوا ی یه که کانی خاچه رستانی کرایه سه ر و هینده ی به ره نگاری کرد تا

۱ المغول والأروبيون والصليبيون، ص: ۱۸.

۲ السلوك لمعرفة السلوك ۱/ ۱۵۵.

۳ العالم الاسلامي والغزو الصليبي، ص: ۶۱.

شپړزه و لاواز بوو، بویه کاتیک (مه غول) هیرشه ویرانکاریه که ی بړ سه رولاتانی ئیسلامی دهست پیکرد، شتیکی ئاسایی و سروشتی بوو حوکمرانی ئهم ناوچانه - ی شام - له یارمه تیدانی برایانی پړژه لاتیاندا دهسته پاچه بوهستن، هموونه وهی کردیان له ئه نجامی نه ودها بوو به گرنگی پیدان چاره پړی دهره نجامی جه نکه که یان نه دده کرد و پیشبینی نه و نه نجامه تاله یان نه دده کرد که لئی ده که ویتته وه.^۱

هه روه ک سلجوقیه پؤمیه موسلمانان به رده وام به ره لستی ده ولته تی بیزه نته و پاشانیش هیرشی خاچه رستانیان ده کرد، سلجوقیه کان یه که مین هیزی ئیسلامی بوون به رهنکاری هیرشی یه که می خاچه رستان بوونه وه، هه روه ک حوکمرانانی ئهم ده ولته به رده وام له که له خه لکانی غیری خویان له سولتانه موسلمانان کان له کیشه دا بوون، به م تهماشا خیریه ده گونجی چاره پړی پوودانی جه نگی داهاتوو بکه ین که له نیوان موسلمانان له لایه ک و هوز و تیره مه غولیه کان له لایه کی تره وه پووده دات،^۲ کی چه ز ده کا زیاتر بجیته قولایی ئهم بابته وه با تهماشای ئهم کتیبه ی من (دولة السلاجقة وعصر الدولة الزنكية وصلاح الدين والحملات الصليبية الرابعة والخامسة والسادسة والسابعة) بکات.

بلاو بوونه وهی تاوانه که وره کان له نیو جیهانی ئیسلامیدا:

خودای به رز و مه زن ده فهرموویت: ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَرْنَاهَا تَدْمِيرًا﴾ (الإسراء: ۱۶). له و تاوانه که وره انه ی له و سه رده مه دا بلاو ببوونه وه نه مانه بوون:

۱- مه ی (خمر): خودای به رز و مه زن ده فهرموویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (۱۰) إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْهَوْنَ﴾ (المائدة: ۹۰-۹۱). - هاوه لان - گوتیان: نه ی په روه ردگار وازمان هینا، هه ره که سیك مه ی له لا بوو هینایه دهر له مال و پشته و له کولانه کانی (مه دینه) دا جوکه له ی به ست،^۳ مه ی خواردنه وه له نیو ئه میر و وه زیر و که وره پیاوانی ده ولته و هه ندیک خه لکی عه وامدا بلاو

۱ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۶۱.

۲ المصدر نفسه، ص: ۶۲.

۳ تفسیر ابن کثیر لسورة المائدة، الآية ۹۰-۹۱.

بېټو، نه وانهی له نښو باړې و مه یخانه کاندې کاریان ده کړد چ ژن چ پیاو خه لگانی ناموسلمان بوون، به لکو سهرپه رشتیاره کانیان جووله که و مه سیحی بوون، نه مان پیداکیریان ده کړد نه م ثافت و به لایه له نښو کومه لگای نیسلامیدا ته شه نه بکات، هه ولی بللو کړدنه وهی نه و شیعو هونراوانه یان ده دا که زیاتر ناوازدان و گورانی به به ژن و بالآ و جوانی و نه ندانه هه ست بزوینه کانی ثافت هه لده لښ و گه نجان به لایاندا که مه ندکیش ده کهن و فیری دلداری و هه وه سبازیان ده کهن و مهی و شهربیان له لا خوشه ویست ده کهن، چونکه ده یانزانی به م کاره یان لاوانی موسلمان له سهر پاسته هیل لاده به ن و پالیان پیوه ده نښ بۆ تیرکردنی هه ردوک غه ریزه ی سک و دامین و بیر و زهینیان، له چوارچپوهی نه مه دا کورت پی هه لدین و به م شیوه و به ئاسانترین پڼگا کوتایی به موسلمانان دین و کومه لگاکه یان له نښو خودا داده ته پښتن، باړه کان پې بوون له که نیزه کی چاوبازی سهرنچراکیش، که زوربه یان بیانی بوون و له په گزی هه مه پڼگ بوون، شاعیران و لاوان بۆ لایان ده هاتن، نه وانیش زور به بی شهرمی و بی پښتوه به بی پرده خویان بۆ نه وان شاعیران و لاوانه پده نواند، هه مو نه و هونه رانه یان به کار دینان که سهرنجی لاوان و جحیلانیان پی پاده کیشریت، پاسته وخو و نارپاسته وخو عاشقیان زور ده کړد، زور شت له ده وره یان ناماده کرابوو تا به م شیوازه ی تاوانه یان په فطار بکن، نه م که نیزه کانه بېوونه هوکار بۆ په یدابوونی زوریک له تاوان و خراپه.^۱

هه روه ها له پښتاو بنېرکردنی بانگه وازی نیسلامی و شکاندنی نیسلام له دل و ده روونی موسلماناندا هه ندیک له مه سیحیه کان دیره کانی خویان ده کړد خانه ی گالته و گپ و هوسه و فیکه کیشان، نه وهی زیاتر یارمه تی نه م کاره ی ده دا: نه وه بوو که مهی ناماده له و دیرانه دا دانزابوو و پیشکه شی میوانه کانیان ده کړد، نه م دیره که نیسانه له ده وره وپه ری به غدا و سامه پا و سهرتاسه ری ولاتانی نیسلامدا بللو بېوونه وه، شاعیران و گه نجان زیاتر بۆ مهی به لاش و هه له له و چه هه نه کیشان به لیشاو پوویان تی ده کړد، زوریان شیعو و گورانی به م دیرانه دا هه لده گوت وه (جام و کاسه و په رداخی مهی، مه یگپړه کان و پاهیبه نیرو مینه کان) هه روه ها تا کار به وه گه یشتووه چه ندین کتیب له م باره وه بنووسریت و بللو بکریته وه، وه کتیبی (الدیارات) که (شباشتی) نووسیویه تی و پری کردوه له شیعه رانه یان (ابن المعتز) و چه ند شاعیریکی تر، هر دیریک نا هه نگ و جه ژنیک سازه دا و

خەلك بەم بۆنەۋە پوويان تېدەكرد، ئەم دېرانە جەژنەكانى مەسىحيان بەكار دېنا بۆ بانگەشەى گەنجانى موسلمان تا بە سىننایى تاوانە گەرەكان ئەنجام بدەن، يەككە لەو جەژنانە جەژنى (زايىنى - مىلاد) بوو، زۆريان مۆم و ئاگر تېدا دادەگىرساند و پېيان دەگوت جەژنى (شعانىن) يان جەژنى (زيتونە)، ھەرۋەھا لە مانگى (ئۆكتۆبەر) ى ھەموو سالىكدا و لە گوندى (قوتپەبول) كە دەكەۋىتە باكورى بەغدا جەژنىكانى لە دېرەكەى ئەو گوندەدا بۆ قدىسە (ئەشمۇنى) ساز دەدا، كە زياتر بە بار و مەيخانە دەچوو، خەلك لە بەغدا و سامەپاۋە لە پىي و شكانىيەۋە بە سواری و لاخ و، لە پىي دەريايىشەۋە لە پوويارى دىجلەۋە بە كەشتى بەرەو ئەو جەژنە دەپۇيشتن، جل و بەرگى ھەمەپەنگيان دەپۇشى و شانازى و فیزیان بەسەر يەكتردا لیدەدا، لە دەۋرۋەرى گۇماو و دېر و بارپەكان و گۆشە و كەنارەكانى ئەم گوندە خىۋەت و پەشماليان ھەلدەدا، گۆرانى بېژو زوپناژنەكان دەيانكرد بە ھەرا، خەلكەكەش جامى مەيان بەسەردا دەكرد، شىۋەى ئەم جەژنە لە جەژنى (زەندورد) ى بەشى پۆژھەلاتى بەغداش ئەنجام دەدرا،^۱ لەگەل جەژنى مەسىحيەكان كە ئاھەنگى ئابروۋەرانە و بى شەرمانەيان تېدا دەگىپرەدا فارسەكانىش فېر بوون جەژنە كۆننەكانى خۇيان زىندوۋ بەكەنەۋە، بەم بۆنانەۋە جەژنيان دەگىپرا و مەيان تېدا دەخواردەۋە و جۆرە خواردنى وایان تېدا دەخوارد كە بە خەيالدا نەدەھات،^۲ لە پىزى ئەو جەژنە فارسىانە: جەژنى (نەۋزۆر) لە يەكەم پۆژى بەھاردا و جەژنى (مىھەرەجان = يەلدا) لە يەكەم شەۋى زىستاندا، گومانى تېدا نىيە ئەۋەى باسمان كرد بەرنامەيەكى ئامادەكراو بوو بۆ بلأو كردنەۋەى بى شەرمى و پووت و قوتى لە شارەكانى بەغدا و سامەپا و تېكپراى شارەكانى ولاتانى جىھانى ئىسلامى، مەى زۆرو زەۋەند بوو و شارەكانى لى پېركرابوون و كچە گۆرانى بېژە خۆ پېشكەشكەرەكانىشى لەگەل بوون و شىعەر و ھۆنراۋەى واش بلأو دەكرانەۋە كە پېك باسى لەش و لار و شوپنە ھەست بزوپنەكانى ئافرەتى دەكرد و سەرەنجى لاوانيان بۆ لای ھەۋەسبازى و تېركردنى غەرىزەى جنسى پادەكېشا و، لە ئامانجە سەرەكەكانىيان دور دەخستەنەۋە كە برىتى بوون لە واجبى گەياندن و گەشەپېدانى بانگەۋازى ئىسلامى و تېكشكاندنى ھەموو ئەو كۆسپانەى كە لە پىي ئەم بانگەۋازە قىت بوونەۋە كە بە پۆل و چىنى گەنج و لاۋان نەبى ئەم كارە ئەستەمە بكرىت، فإنا لله وإنا اليه راجعون.^۳

۱ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۶۹.

۲ تاريخ الادب العربي في العصر العباسي الثاني، د. شوقي، ص: ۹۵.

۳ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۷۰.

ب - که نیزه ک و ژن: ئەبو سه عیدی خودری (خوا لئی پازی بیّت) ده گێرپێته وه و ده لئی پیغه مبه ری خودا (ﷺ) فه رموی: (ان الدنيا حلوة خضرة وان الله مستخلفكم فيها، فينظر كيف تعلمون، فاتقوا الدنيا والتقوا النساء، فان اول فتنة بني إسرائيل كانت في النساء).^۱

واته: دنیا شیرین و سه وزه، خودا له دنیا دا کردوونی به جی نشین، ته ماشا ده کا چۆن په فطار ده که ن، جا خۆ له دنیا بپاریژن و خۆ له ژن بپاریژن: چونکه یه که م ئاژاوه ی به نی ئیسرائیل له سه ر ژن هه لایسا.

کۆیله له کۆمه لگادا زۆر بوون، له هه موو شوینیک هه بوون: له کۆشکه کان، له کارگه کان، له مه زراکان، هه موو جوړیکیان تیدا بوو: (زنجی، نه فریقی، حه به شی، تورکی، سه قه لی، چینی، خوړاسانی، نه رمه نی، به ربه ری)، کۆمه لگای ئیسلامی له و سه رده مه دا هه موو په گه ز و نه ته وه کانی له خۆ گرتبوو، موسلمانان شوین پیتی گه لانی تریان هه لده گرت، به شداری کرین و فروشتنی کۆیله یان له گه ل ده کردن و له م بابه ته دا له سنووری شه رعیان تیه پانده بوو، له هه ر شاریکی گه ورده دا بازاړیکی تاییه تی یان بۆ باززگانی کردنی کۆیله کان دروست کردبوو، چاو دیریکیان له سه ر دامه زرانده بوو پیتی ده گوترا (قیم الرقیق) واته هه لسه نگینه ری کۆیله، یان نرخ دانه ری کۆیله،^۲ هه روه ها له گه ل نه وه که شه ریه تی ئیسلامی خه ساندنی - مرۆفی - حه رام کردوو، به لام خه ساندن زۆر به خیرایی و له و سه رده مه دا له نیو جیهانی ئیسلامیدا بلاو بۆوه، کۆیله کان له ده ور به ری سنووری جیهانی ئیسلامی ده خه سینان ئینجا ده یانه پیتانه ئەم دیو سنووره وه و به ره و بازاړی کۆیله کانیا ن دینان له به غدا و شاره کانی ترده، به به راورد له گه ل ئەمه ژماره ی که نیزه که کان له ماله کان و کۆشک و باله خانه کاندای زۆر زۆتر بوون له کۆیله خه سیوه کان، زۆربه ی پیاوان ئەم که نیزه کانه یان به سه ر نه و کچه ئازادانه دا هه لده بژارد که ده یان نویست ماره یان بکه ن و به لام نیانده ناسین، چونکه ئەم که نیزه کانه له بازاړدا و له مالی کۆیله فروشه کاندای پاده نویترین و به ئاره زووی خویان ته ماشایان ده که ن و لێیان خوړد ده بنه وه، بۆیه به نه ندازه ی که وتنه به ردل و چاو هه لیان ده بژاردن، له به ر ئەمه نه گه ر هاوسه رگه ریان ده کرد ته نها یه ک ژنی ئازادیان ده خواست و بۆ فره ژنی پشتیان به کرپنی ئەم که نیزه کانه ده به ست، کرپنی که نیزه ک و هاوسه رگه ری له گه لێاندا له خه لیفه کان و نه میره کانه وه ده ستی پیکرد و خه لکانی تریش به پرتا و شوینیان

۱ مختصر صحیح مسلم، للحافظ المنذري ۳۱۰/۲.

۲ تاریخ الادب العربي في العصر العباسي الثاني.

كەوتن و لاسايان دەكردنه وه، بەلكو دايكى ژماره يەك خەليفە كەنيزەك بوون،^۱ بە تاييەتی كەنيزەكى تورك و پۆمى، ئەمانە خۇيان لە كاروبارى حوكمپرانى ھەلە قورتاند،^۲ بە بەردەوام بەيانيان و ئىواران خەلك دەچوونە بازاپى كۆيلەكان، دەرگای مالى كۆيلە فروشان بە بەردەوام لەسەر پشت بوو بۆ پيشوازی كردنى تەماشاجى و كپيارى كەنيزە شوخ و شەنگە تازە گەيشتووھەكان، ئەم كپيارانە زۆربەيان ديارى و بەرتيليان پى بوو بۆ كەنيزەك و دەلالەكانيان، بۆيە بەمە ئەرکی سەرشانى كپياران قورستر دەبوو، كەنيزەكەكان خۆشەويستى زياترى خۇيان بۆ ئەم جۆرە تەماشاجيانە دەرەخست، ئەگەردە شپۆيشتن خەمبارى و پەرۆشى خۇيان بۆ دەرەبەرين، جار ھەبوو كەنيزەكەكە بە يەكپارچە كەزى مووى سەرى يان پارچە پەپۆيەكى بەرگی بەرى خۆشەويستى خۆی لەگەل تەماشاجى دەگۆرپەوه،^۳ زۆر جاريش كۆيلەفروش و دەلالەكان لەبەر دەستكەوتنى مال و ديارى و بەرتيل لە ھەندىك خەلكى تەماشاجى بى ئاگادەبوون كە بۆ گالته و پابواردن دەستيان بۆ كەنيزەكەكان دريژ دەكرد، بە تاييەتی ئەگەر خودى كەنيزەكەكان بەمە پاڙى بوونايه.^۴

ج - بلأو بوونەوهی گۆرانى و موسیقا:

كەنيزەكەكان لەم كەش و ھەوا پەر لە گۆرانى و موسیقا و شیعەر و ئاوازەدا كاریگەرى گەورەيان دانا لەسەر بلأوبوونەوهی پووت و قوتى و ليك ھەلۆھەشاندنى پەوشتى گەنجەكان و زۆر لە پیرەكان و شاعیرە مەست و سەرخۆشەكان، بە شێوەيەك دل و دەروون و مېشك و زەينيان بە گۆرانى و موسیقا پەر كرابوو كە جگە لە گەپان بە دواى تێركردنى غەریزە جنسیەكانيان بېر لە ھېچ شتىكى تر نەكەنەوه، ھەروەك لە سەردەمى خيلافەتى دووھەمى عەبباسیدا ھەتیوبازى و شیعەر ھەلگوتن بە كۆپانى لوسكەلە و بەكارھێنانيان لە جياتى كچان لە كاری جنسیدا ببوھ شتىكى باو، ئەم تاوانە گەورانە پيشەكى لە نێو سەركرەكانى سوپا و سولتانەكاندا بلأوبوونەوه، يەكێكيان دەريارەى ھەتیوھەكەى دەلى:

لە دەستدانى ئەم ھەتیوھەم زۆر لە لا دزوارترە لە لەدەستدانى بەغدا بەلكو سەرتاپا خاکی عێراق،^۵ يەكێكى تریش بەبى ئەوھى خەجالت بێت و شەرم دايگريت مندالى بى موو و

۱ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۷۳.

۲ المصدر نفسه، ص: ۷۳.

۳ المصدر نفسه، ص: ۷۴.

۴ المصدر نفسه، ص: ۷۴.

۵ البداية والنهاية ۲۹۱/۱۱، العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۷۵.

کۆسه ی ماچ ده کردن،^۱ ټاهنگ و شهوه په شه بۆ گۆرانی و موسیقا و په قس و سه ما سازده کران، کاتیک مه لیک و سولتانه کان گهرم داده هاتن به خشش و شاباشی وایان پېشکesh ده کرد که به خه یالدا نه ده هات،^۲ کار به وه گه یشتبوو ده لال و گه ووادو قه حبه و ژنه دامین فروشه کان ماله کانیاں له به غذا و شاره کانی تردا دیار بوون و خه لکی داوین پیس سهر دانیان ده کردن و پاره و سامان و کات و ته مهنی خوین تیدا ده کوشت، به بی ئه وه ی گوئ بده نه ناین و له ده سه لاتیښ بترسن! بۆ وانه بی که له کاتیکدا خه لکان له سهر پی و په وشتی شاکانیاں،^۳ ئه م داوین پیسیه به س له سهر که نیزه ک و هه تیوان کورت هه لته هاتبوو، به لکو زورجار کچ و ژنه نازاده کانیشی ده گرتوه، پېغه مبه رمان (ﷺ) فه رموویه تی: (عفوا نساء الناس تعف نساؤکم = ژنانی خه لکی بپاریزن ژنه کانتان ده پاریزین)، دوا هه مین خه لیفه ی عه بیاسی زورینه ی کاته کانی به گوینگرتن له گۆرانی به سهر ده برد، ده لین: نامه یه کی بۆ سولتان (بدرالدین لؤلؤ) ی موسل نویسیوو داوای لی کردبوو تیپیککی باشی گۆرانی بیژ و موسیقاژهنی بۆ بنیړیت، له هه مان کاتدا نویڼه ری (هولاکوش) ده گاته لای سولتان (بدرالدین) و داوای لیده کات مه نجه نیق و ئامیره کانی گه مارؤدانی بۆ بنیړیت، (بدرالدین) گوئی: ته ماشای ئه م دوو دواکاریه بکه ن، ئینجا تیږ بۆ ئیسلام و نه هله که ی بگرین.^۴

نه مه ی تا ئیستا گوتمان ئه م واتیاه نادا به ده سته وه که: کۆمه لگای ئیسلامی هه مووی به ته واره تی بۆ کۆمه لگه یه کی خراپ گورابیت و له ئیسلامه که ی دوور که وتیته وه، به لکو کۆمه لگا: کۆمه لگایه کی ئیسلامی په سه ن بوو، چینی گشتی و عه وام – که زورینه یان پیک ده هیئا – ده ستی به ئیسلامه وه گرتبوو و فه رز و سوننه ته کانی و دروشمه کانی دینی به ته واره تی جیبه جی ده کردن، ئه م چینه خو شگوزهرانی، مه ستانه و سه رخوشانه و به دپه وشتانه ی نه ده ناسی، به لکو ته نگه ده ستی و به شمه ینه تی و هه ژاری به شی ئه و بوو، زور له چینی سه رووی خوین – واته سه رخوش و داوین پیسه کان – تووپه بوون، ئه م چینی عه وامه باوه پردار بوون و مزگه و ته کانیاں ئاوه دان ده کردنه وه، بانگخوازی پړگای خودا به رده وام خودا و پوژی دوا ییان به بیر خه لکی دینایه وه، ده یانگوت که پوژیک دیت هه موو خه لک له به رامبه ر خودا پاده نویڼرین و هه شر و حیسا ییان له گه ل ده کړیت ئیمانداران و

۱ البدایة والنهاية ۲۹۱/۱۱، العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۷۵.

۲ العالم الاسلامي والغزو المغولي، ص: ۷۵.

۳ المصدر نفسه، ص: ۷۵، نقلا عن البدایة والنهاية.

۴ الفخري في الاداب السلطانية، ص: ۲۹۰، العالم الاسلامي للخالدي، ص: ۷۶.

چاکەکاران بەرەو بەهەشت دەچن و بیباوەپان و تاوانبارانیش بەرەو دۆزەخ دەچن، لەم سەردەمەدا چینیکی زاهید و دنیا نەویست دروست بوون، خۆیان دوورەپەریز گرتبوو و بە ژیاڤی کولە مەرگی و هەژاری و تەنگدەستی خۆیان پاهینابوو و بە توندی خودا پەرستیان دەکرد، هەرچەندە ناکرێت بڵێن کە چینی گشتی و عەوام خراپەیی هەر تێنەکەوتبوو، بەلام چینه خۆشگوزەرانه خراپەکە سەرکردایەتی ئوممەتی دەکرد و بۆ گەیشتن بە هەوێس و مەرامەکانی خۆی بلأودەکردەوێ جەنگی پەوشت و ئاکار جوانی دەکرد و بەدەرەوشتی و ئاکاریسی، ئینجا چینی (سەریان) دەستی بە سەر کاروباری خەلکیدا گرت و بە مەبەستی گەیشتن بە حوکمرانی و فراوانکردنی قەڵەمپەوی دەسلەت، بۆ شەپی خۆبەخۆ و براکوژی پیشیان کەوت، ئەم هەلسوکەوتە گەمژانە هیندەیی تریان ئوممەتی ئیسلامی لاواز و گەندەل کرد و مائی ئوممەت لە لاوازییدا بوو بە مائی جالجالۆکە، لە لایەن دۆژمنەکانی دەورووبەرەوێ کە بۆی لە بۆسەدا بوون هێرشێ کرایە سەر و لە ژێر کاریگەری لێدانی ئەواندا بە ئاسانی هەرەسی هینا،^١ لەمەولا بە ئیزنی خودا لە لاپەرەکانی داها توودا تیشکی زیاتر دەخەینە سەر ئەم بابەتە.

باسی دووهه: دمرکه و تنی جه نگیز خان له سهر شانوی پووداوه کان:

یه کهه: پیڼگه یشتن و په رومرده کرانی:

به پتی گپړانه وهی ژوربهی میژوونوسان:

(جه نگیزخان) له سالی (۱۱۵۵ زایینی) له نزیك پوویاری (توتون) له دایك بووه، به پتی هندیك گپړانه وهی تر له سالی (۱۱۶۷ زایینی) له دایك بووه، (یه سوکای) ی باوکی له کاتی له دایك بوونیدا له مال نه بوو، به لکو له شه پی ته تهره کان بوو، له و شه په دا (تیموچین) ی گهره سهرکردهی ته تهره کانی کوشت و به سهرکه و تووی به ره و مال گه پایه وه، ته ماشای کرد (یولون) ی هاوسه ری زاوه و کورپکی بووه، کاتیک له شی مندال ساوایه که ی پشکنی پی و ابو پارچه گوشتیکي به سترای له شیوهی به ردیکي سوور له نیو له په ده ستیدا بینووه، (یوسوکا) ی سهرکی مه غول که باوه پی به نه فسانه هه بوو پتی و ابو نه م پووداوه نیشانه یه بۆ نه و سهرکه و تنه ی به سهر سهرکی ته تهره کانیدا هیناوه: له بهر نه مه بۆ زیندوو پاگرتنی نه م سهرکه و تنه ی کوپه ساواکه ی به ناوی نه و سهرکرده وه کرد، کاتیک (تیموچین) ته مه نی بوو به (۹) سال (یه سوکای) باوکی له گه ل خوی برد بۆ مال خاله کانی، له پتی نه م گه شته دا چاویان به سهرک هوزی (قنقراد) که وت که یه کیك بوو له سهرکرده کانی (مه غول)، نه م سهرک هوزه پيشبینی ئاینده یه کی به هره داری بۆ (تیموچین) خسته پوو، بویه پیداکر بوو له سهر نه وه (بۆرته) ی کچی بکاته هاوسه ری، که نه ویش ته مه نی نه ده گه یشته (۱۰) سال، (یه سوکای) دواي گه یشتنه وهی هینده ی پینه چوو له سالی ۱۱۷۶ زایینیدا مرد، پوپاگه نده به ولاتدا بڼا وپووه که گوايه ته تهره کان ژه هر خوار دویان کردووه.

۱- خه باتی دایکی جه نگیز خان:

دواي مردنی (یه سوکای) گوزهرانی خیزانه که ی واته مندال کانی و (یولون) ی بیوه ژن به ره و خراپی چوو، وه ک زانراوه (یه سوکای) له دوا پوژده کانی ژیانیدا له گه ل سهرکرده یه تی کردنی (قیات) ی هوزه که ی خویدا توانی چهند هوزیکي تریش بخاته ژیر چه تری حوکمپانی خویه وه، دواي مردنی هینده ی نه خایاند کینه و حه ساده تی دوژمنه کانی له دژی - خانه واده که ی - سهریان هه لدايه وه، له نیو نه م هوزانه دا هوزی (تایجوت) سهرسه خترین دوژمنی (یه سوکای) و هوز و بنه مال که ی بوون، کاتیک (یه سوکای) مرد سهرکیایه تی (تیموچین) ی کوپیان پرت کرده وه و گوتیان: قولترین بیره ئاو تووشی وشک بوون ده بیت و پته وترین گاشه به ردیش تووشی شکان ده بیت، که واته بۆ به تووه په یوه ست بین؟!

بیۆه ژەنەکی (یەسۆکای) دەبوا یە بۆ ژیانندی منداڵەکانی کە ھەرە گەرەکیان ئەو کاتە بچووک بوو بۆ پەیدا کردنی بژێوی زەروری بگەرێت، دەگەر پەڕا بەروبومی دار و درەختی دەچنن و بەروبومی گژوگیایە کە لە زەویدا سەوز دەبوو بۆی ھەڵدەکەندن، بەلام ئەم خانەوادە ئەو دەسەڵاتە ھۆزەکیان پێیانەو بە ناویانگ بوون لە گەرم و گۆپی ھێز و چالاکی و دان بە خۆداگرتن لەسەر ناگوزوریەکان و موسیبەتەکان، نا ئۆمیدی نەچوو نۆ دەروونی ھیچ کامێک لە ئەندامەکانی کە تا ئەو کاتە زۆریە پۆلەکانی یەسۆکای کەم تەمەن بوون، منداڵەکانی دەچوونە سەر پووباری (ئەنۆن) و پاوی گیانلەبەرە ئاویەکانیان دەکرد و خواردنی پۆزانەیان پەیدا دەکرد، (یۆلۆن) ی بیۆه ژن زۆر پێداگری دەکرد پەییوەندی نۆیان ئەندامانی خێزانەکی بە توند و تۆلی بمێنیتەو، کاتێک کێشە و ناخۆشی لە نۆیان کوپەکانی یەسۆکای باب براکان لە لایەک و داک و باب برا لە لایەکی ترەو سەری ھەڵدا سەری کێشا بۆ کوژرانی (بەکتار) ی کوپی (یەسۆکای) کە لە ژنیکی تری بوو، (یۆلۆن) بە پووی (تیمۆجین و قەسار) ی کوپی دا ھەڵتەقیەو و پێی گوتن: ئەی پیاوکۆژنە! ئەی (تیمۆجین) کە تۆ لە دایک بووی تۆ کوته گۆشتێکی بەستراوت لە دەست گرتبوو، ئیۆ تەنھا وەک ئەو پلەنگەن کە نیچیرەکی دادپەداپ دەکات، وەک شیری تووپەتان لیھاتوو، تەنھا وەک ئەو بازە وان کە خۆی بە ھەوزا ھەلواسیوو و لەسەر سیبەرەکی ھەڵدەنیشیتەو، وەک حوشتەتان لیھاتوو کە لە کاتی توپەبوونی بەچکەکانی بە ددانەکانی خۆی دەگەزی، وەک ئەو گورگەتان لیھاتوو کە لە گەردەلوولی تاریکاییدا و چەنگ بە خوین پەر دەداتە نیچیرەکی، دواي ئەمە و ئیستا، جگە لە نیسییەکانی خۆمان کە سمان بە دەستەو نەماو، ئەو نەھامەتیە تووشمان بوو بە دەستی ھۆزی (تایجۆت) قابیلی قبوول نیە، دەبیئت تۆلەیان لی بسێننەو، (تیمۆجین) و دایکی و براکانی ھێرشگەلێکی زۆریان لە لایەن ھۆزی (تایجۆت) ھەو کرایە سەر، تەنگیان پێ ھەلچنرا و بەخۆ و سەربازگەیانەو بەرەو شاخی (بروقان کالدون)، تا چیاي (کتای) بەرێکەوتن، ئەم چیاي بە باوہپی ئەوان خاوەنی پیرۆزی خۆیتە، بە بیروباوہپی (تیمۆجین) ئەم چیاي ئەوی لە دەستی دوژمنانی پاراستوو،^١ ھەژاری و تەنگ دەستی لە (تیمۆجین) و براھەکانی دانەبرا، ئەو ی ھەیان بوو لە (٩) ئەسپی تێپەر نەدەکرد، ھێرش بەران لە یەک ھەلەمەتدا (٨) ئەسپیان لی گرتن و تەنھا دانە ئەسپێکیان بۆ ماہەو.^٢

١ المصدر نفسه، ص: ٤٥.

٢ المصدر نفسه، ص: ٤٦.

٢- (تیمۆجین) دزهکان دهردهکات:

تیمۆجین سوور بوو له سهر دهرکردنی چهتهکان له ناوچه که دا، هر گه پا تا دواى (٤) پۆڅ گه نجیكى پهنگ پیاوانه ی بینى به ناوى (بۆرچۆ)، (بۆرچۆ) هستی هاوکاری بۆ لای (تیمۆجین) جولا و له گه لى كهوت بۆ گه پان به دواى نه سپه كاندا، نه سپه كانیان دۆزیه وه و بریدیاننه وه، کاتیک (بۆرچۆ) نازایه تی (تیمۆجین) ی بۆ دهرکهوت كه چۆن ده زانى تیراندازی بکات و پاشه کشه به دوزمه کانی بکات و له خویان دوور بخاته وه، به لى پاش بینى نه م شپه دهسته ویه خه یه (بۆرچۆ) په یوه ندى خوى له گه ل (تیمۆجین) توندوتول کرد، نه مه سهره تایه کی خوش بوو بۆ کاره شکوداره کانی داهاتوى (بۆرچۆ) كه نه جامیدان، (تیمۆجین) خاوه نی كه سایه تی هینده به هیز بوو هر كه سیكى دیبایه خوى به سهردا ده سه پاند، له م کاته را (بۆرچۆ) ی بۆ لای خوى كه مه ندکیش کرد، نه ویش دهره نجامی خوى به دهره نجامی (تیمۆجین) وه گریدا، له مه ولا شیوه ی نه م سهره نجراکیشانه ده بینن، كه کاتیک هۆزه کان یه كه له دواى یه كه ده هاتنه ژیر بالی ده سه لاتی نه وه وه، تیمۆجین به هره ی سهره نجراکیشانی پیدرا بوو، چونكه كه سیكى لیوه شاوه بوو له سهرکردایه تی کردن و هست کردن به دادپه روه ی و نواندن دلسۆزی بۆ هاوړپییانی و دان نان به نه نجامدانى نه و خرمه تانه ی كه پتویسته نه و نه نجامیان بدا، خوشه ویستی (تیمۆجین) بۆ هاوه لانی به په ند و نامۆزگاری ده هیتریته وه، یه کیک له ته بیعه تی په شمال نشینان: خوشه ویستی خه ست و خول بۆ هاوه لانه كه جگه له پقى داخدار به رامبه ر به دوزمنان هیچكه ی له گه ل به راورد ناکریت.^١

وانه و په ند: سهرکه کان تا حقیقه تی كه سایه تیان ساغ ده بیته وه و له پووداوه کانی زه مانه په ند وهرده گرن و له سهر ناره حه تیه کان پادین و توانای پشوو دریزی و بارقولی په یدا ده که ن به بارودۆخی توند و تیزدا تیده په پهن، له گرنگترین سیفته تی سهرکرده ی گه لان و نه ته وه و ده ولتانه: نازایه تی و بویری و هه نگاوانه به ره پيشه وه و کارامه یی و کارزانیه، وپیرای كه سایه تیه کی سهرکه وتوو و زال بوو به سهر هه موو نه و کیشانه ی بۆی دروست ده کرین، دانانی به رژه وه ندى گشتی له سه رووی به رژه وه ندى خودی، هیچ سهرکرده یه كه ناتوانی له گه ل داکۆکی کردن له سهر به رژه وه ندى خودیه کانی خوى و ته ماعی زور و زه وه ندى دا، خه لک بۆ لای خوى كه مه ندکیش بکات.

۳- ھاوسەرگیری تیمۆجین و بەخشینی سۆیندی لایەنگیری بە سەرۆکی کرایت؛

تیمۆجین - دوای ئەنجامدانی چەند کاریک - بیرى لە ھاوسەرگیری کردەوه، ھاتەوه یادى
 كە بابى كچى سەرۆك ھۆزى (قنقرات)ى دانىشتوى سەر پووبارى (كىرۆلین)ى بۆ خواستووه،
 بۆیە بەرەو ئەوى بەرپكەوت و بەم خوازینتیەى دل و دەروونی خەزورى زیاتر خۆشکرد، بە
 تايبەتى كە بینى بە زاوايەكى بەھیز و پتەوى وەك (تیمۆجین) زیاتر پشت ئەستور دەبیئت،
 دوای ئەنجامدانی ھاوسەرگیریەكە ھێندەى نەخایاند (تیمۆجین) بە خۆى و ھاوسەرى و
 تەواوى ئەندامانى خیزانەكەى بۆ سەر سەرچاوەى پووبارى (كىرۆلین) پۆیشتن و لەوى
 نیشتەجۆ بوون، (تیمۆجین) دوای دەرباز بوونی لە پیلانەكانى ھۆزى (تایجۆت) قەلەمەرەوى
 حوكمى بەرەو فراوانى و بەھیزی دەچوو و تەواوى تیرە و تايەفەكان حیسابیان بۆ دەکرد،
 ئیدى بوو بەو پیاوہ بەھیزەى كە دەیتوانى لە نۆ بارودۆخى سیاسیدا بەشدار بیئت و پۆلى
 كاریگەرى خۆى بنویشت و چووہ پىزى ئەو سەرکردانەى كە كیشەیان لەسەر حوكم گێرپانى
 پۆژھەلاتى مەنغۇلیا دەکرد، تیمۆجین چونكە پیاویكى چالاك و ھۆشیار بوو حەزكردن لە
 سەلتەنەت لە دل و دەروونیدا خرۆشا، بیرى لەوہ کردەوه كە دەبى بۆ پێكانى ئەم ئامانجەى
 مەلەبەندىكى بەھیز بەكاربێنى، بە جۆریك چەند پەیمانێك لەگەڵ تیرەكانى دەرەوہى
 ھۆزەكەى گری بەدا، چۆن (یەسۆكای) بابى كاتى خۆى پێگەى سیاسى سەرۆكى (كرايت)ى
 بەھیز كردو بوو بە گەورەترین سەرۆكى (ئۆستوبس) ئەویش پێگەى بابى بگرتە بەر و لە
 پێگای سەرۆكىكى بەھیزەوہ پایەكانى حوكمپانى خۆى داكویتتەوہ، بۆ ئەم مەبەستە بەرەو
 لای (توغرول) سەرۆكى كرايت بەرپكەوت لەسەر پووبارى (تولا)، پەیمانى داہە كە دەبیئتە
 یەكێك لە لایەنگر و شوپێنكەوتووەكانى ئینجا دەستى بە قسە كرد و گوتى: (پیشدا
 پەيوەندى خۆشەوێستى لە نۆوان جەنابت و باوكەدا توند و تۆل بوو، ئیستاش - كە بابم
 نەماوہ - تۆ لە جێگەى باوكمى)، توغرول بەم پەیمانەى (تیمۆجین) نۆر دلخۆش بوو،
 بەلێنى پێدا كە بۆ گێرپانەوہى سەر لەنویى تەواوى سەرۆك ھۆز و تیرەكان بۆ ژیر بالى
 سەرکردایەتى ئەو - كە بە مردنى باوكى بە سەرکردایەتى تیمۆجین قایل نەبوون - ھاوكارى
 تەواوى بكات، بەم ھەنگاوہى پۆژ بە پۆژ كاروبارى دەسەلاتى (تیمۆجین) گەورەتر دەبوو،
 ناوبانگى تەواوى دەرکرد، خەلكى لە تەواوى تیرە و تايەفەكان دەھاتن و دۆستايەتیان
 لەگەڵ دەبەست، (جیلیمى) ئەو كەسە بوو (یەسۆكای) بابى كردبوویە تۆكەرى (تیمۆجین)
 دڵسۆزترین ھاوڕێى بوو، جیلیمى و بۆرچۆ دوو دڵسۆز و برادەرى گیانى بە گیانى (تیمۆجین)

بوون، به هوی ئاموژگاریه کانی توغپوولی شای (کراپت) سهرکردهیه کی تری مه غول به ناوی (جاموکا) که سه رۆک هۆزی (جاجیرات) بوو بوو به هاوپپی (تیموجین)، خوشه ویستییه کی وا له نیوانیاندا دروست ببوو هه ر ده تگوت جووته بران، به لام هینده ی نه خایاند کیشه له نیوانیاندا سه ری هه لدا، هاوپه یمانی هه لوه شایه وه، هه ر که سه یان خه لکانیکی له گه ل که وت، پيشبينييه کان وایان نیشان ده دا که سه رۆکایه تی گه ل له ئاینده دا بۆ (تیموجین) ده بی، بۆیه زۆرینه ی تیره و هۆزه کان هاتنه لای ئه و، له نیو ئه و که سایه تیانده دا (٤) سه رکرده ی (مه غول) ده بیبران که خوینی پاشایه تی له ده ماره کانیاندا ده گه را، دای ئه وه ی له جاموکا جودا بوونه وه بوونه لایه نگری تیموجین.^١

دووهم: هه لباردنی (تیموجین) بۆ کرانی به (خان ی) مه غول:

چوار سه رکرده کانی مه غول - که لایه نگری تیموجین بوون - به و پیو و دانگه ی نوینه رایه تی کۆنترین خیزانی پاشایه تی و په سه نترین په چه له کی مه غول ده که ن، کۆبوونه وه و ده ستیان به ته گبیر و پا و پاوێژکردن کرد، ده ره نجام بپاریاندا (تیموجین) هه لبارتین و بیکه نه (خان ی) مه غول وه ک زانراوه (تیموجین) یش هه ر له م په چه له که بوو به لام وه ک ماف که س له (تای) کوپی (قوتولا ی) دوا هه مین (حاقان ی) مه غول بۆ ئه م پۆسته له پیشتر نه بوو، له گه ل ئه مه شدا دۆستایه تی و دلسۆزی و پشتیوانی ئه م چوار سه رکرده یه بۆ (تیموجین) - به پیی گێرانه وه کان - له م لیدوانه ی ئه واندا پووبه پووی (خان ی) تازه ده رده که وئ، (بپارماندا به (خان) بانگت بکه ی، له مه ولا ئیتمه له پیشه وه ی به ره کانی جهنگ ده بین له درێ دوژمنه زۆر و بی حیسابه کانمان، ئه وه ی ده ستمان ده که وئ له و جهنگانه دا له ژنانی جوان و کچانی شوخ و شهنگ و ئه سپ و ولاخی په سه ن پیشکه شی تو ی ده که ی، هه ر نیچیریک پاوی بکه ین ده یده ین به تو، ئه گه ر له کاتی جهنگدا سه رپیچی فه رمانی تو مان کرد یان له کاتی ناشتیدا شه رمان بۆ سازدای، ئه و کاته تو ئیتمه و هاو سه ره کانمان لیک جودا بکه وه، مال و سامان و که لوپه له که مان ئی زه وت بکه، ده نگمان ئی وه رگره و به ره لامان بکه)، هه موویان به م بپار هوه پابه ند بوون، (تیموجین) یان به (خان ی) مه غول هه لبارد، ناویان لیتا (جهنگیزخان)، له پاستیدا هه لباردنی (تیموجین) له لایه ن (٤) سه رکرده کی بنه ماله ی پاشایه تی مه غول که (تا ی) کوپی (قوتولا ی) شازاده شی تیدا ئاماده بوو ته نها به مه به سستی یه کگرتنه وه ی تیره و هۆزه په رته وازه کانی مه غول و

گێڕانەوێ سەرورێ بۆ بنەمالە (قیات) و چاوەڕێ کردنی قۆستەوێ هەلیکی لە بار بوو بۆ تۆلە سەندنەوێ لە تەتەرەکان، کە ئەمە تەنھا بە یەکیکی وەک (تیمۆجین) و خزمە نزیکەکانی ئەنجام دەدری، تەماشایان کرد تیمۆجین لە هەموو هەلمەتەکانی جەنگ و پاودا پێشەنگ، هۆشیار و کاروبارەکان پێک دەخات و سیفەتی پابەندی بە پەوشتەکانیەو دیارە،^١ خووخە و پەوشتەکانی سەرکردەیی وەک (فیل) و تەلەکە بازیو زیرەکی، ئەمە کرداری لە بەرامبەر هاوێلە دڵسۆزەکانی، ئەنجامدانی پراوێژو پرس و پا لە گەڵ سەرکردە و جێگرەکانی) لە کەسایەتی (جەنگیزخان) پەنگیان داووه.

١- جەنگەکانی جەنگیزخان و سەرەتای یەگەرتنەوێ هۆزەکان لە ژێر سەرکردایەتیە کەیدا:

جەنگیزخان کاروبارە بنەپەتیەکانی جەنگی و مەدەنی بە سەر پەشتیوانە هەرە دڵسۆزەکانی و خزمە هەرە نزیکەکانیدا دا بەشکرد، بە ناویانگترین تیراندازی کردە پاسەوانی تاییەتی خۆی، خەڵکانیکی کردە سەرپەرشتیاری دابین کردنی ئازوقە و خۆراک و ئاو و سازکردنی عەرەبانەکان، هەندیکیشی کردە پاسەوانی پیاوان و لەو پراگان، کارمەندانیکیشی کردە چاودێریکەر و سەرپەرشتیاری خزمەتکارەکان و پامێنانی ئەسپەکان و گەیانەندی فەرمانەکانی حوکومەت و پارێزگاری کردنی پۆتیم و بەرقەرار کردنی ئاسایش لە کاتی بەستنی کۆبوونەوێ پیاوماقولاتی تیرەکان (قۆریلتای)، (جەنگیزخان) لەم بارودۆخەشدا (بۆرچۆ و جیلمی) جووتە دڵسۆزی لەبەر نەکرد، لێی دەگێڕنەوێ کە پێی گوتوون: من لە بیرم ناچیتەوێ کە کاتیەک ئێو هاوێلە بوون هاوێلی ترم نەبوون، بۆیە دەتانکەمە سەرورێ هەموو ئەو خەڵکە لەبەر دەستمدایە، ئینجا پووی کردە پەغیتەکی و گوتی: ئێو هەمووتان وازتان لە (جامۆکا) هێنا و لایەنگیری منتان هەلبژارد، کەواتە ئێو هەمووتان ئەو هاوێلە پێشینەکانم باشتترین و هاوێلی منن لە ئیستا و ئایندەدا،^٢ پاش ئەمە جەنگیزخان پەيامنیری خۆی بۆ لای سەرۆک هۆزە بەهێزەکانی دەورووبەری بەپێکردن، هەوالی دانێ کە لە لایەن هەموو ئەو هۆزانە لە گەڵیدان بە سەرۆک (خان) دانراو، یەکەمین سەرۆک هۆزەکان بە بانگەشە کرد (توغرۆل خان)ی هاوڕێی بابی بوو (لە پێی گریبەستی باریەتی) یەو^٣ و

١ المصدر نفسه، ص: ٤٩.

٢ المصدر نفسه، ص: ٣٩.

٣ یەکیک لە دابەکانی پیاوماقولاتی مەغۇل هەلبژاردنی برادەری باش بوو، ئەم برادەرە وەک برا تەمەشا دەکرا و ناوی ئاندا ی بەسەردا دەبرا، ئاندا بەم واتایەتی کە ئەم جووتە باریە وەک یەکەسیان لێ دێ و یەکیان خۆی بە قوریانی ئەوێ تر دەکات.

(جاموځا) ی هاورپی خوی بوون، (توغرول) وه لامي بانگه شه که ی به ئه ری دایه وه و پشتیوانی خوی بۆ پاگه یاند، به لام (جاموځا) به گالته پیگردن و توپه ییه وه وه لامي بانگه شه که ی دایه وه، (جاموځا) و ته وای دوژمنه کانی ئیره ییان به هیژ و ده سه لاتی جه نگیزخان ده برد، هر بویه شه بۆ هر شوینیک پویشتبایه و گهرمین و کویتسانی به ئاژه له کانی بکردایه به ریکخستنی هیژی سهر بایزه وه ده پویشست، هیژه که ی ده کرده (۴) به ش: هیژی پیشه نگ، هیژی راست و چه پ، هیژی پاشه کی، ئاژه له و عه ره بانه ی خیزانه کانیش له نیوه راستدا ده پویشستن.^۱

۱- جهنگی عه ره بانه کان:

جاریک (جه نگیزخان) به م شیوه یی باسما ن کرد کاروانی به پیکرد چاودیره کانی پیش هیژی پیشه نگ هه والیاند که ته پ و توژنکی چوپر له ئاسووه به ره و به ره وه به دی ده کریت، کاتیک پی گه یشتن ده رکوت که هۆزی (تیدجۆن) ه و ژماره یان (۳) هه زار که سه و (تارجۆتای) سه ر کرده یانه، (جه نگیزخان) بپاریدا ده بیت یه کسه ر جه نگیان له گه ل بکریت، هیژه جه نگاوه ره کانی ته نها ئه سپسوار بوون له سه ر دوو شیوه:

۱- سوار ی هیرشه بر (الخیاله الثقيله): پیاوه کانی ئه م هیژه زری ئاسنینیان پویشیبوو و کلاروخودی پۆلانیان له سه ر کردبوو، دیوجامه (پیتستی خۆشکراوی ئه ستوریشیان له بهر ولاخه کانیان کردبوو، چه کی رمبو و قه لغانیان هه لگرتبوو.

۲- سواره ی تیره اویژ (خیاله الخفیه): پیاوه کان و ئه سپه کانیان ته نها دیوجامه یان پویشیبوو، ئه سپه کانیان ئه سپی کتبه پکی بوون، چه که کانیان تیر و که وان بوون، چه ک و چۆلی دوژمنیش هاو شیوه ی چه که کانی (جه نگیزخان) بوون.

(جه نگیزخان) پیاوه کانی دابه ش کردن بۆ چه ند سهریه که، هر سهریه که له (۱۰۰۰) جه نگاوه ر پیکهاتبوو و به سه ر (۱۰) پیزی پیکوپیکی (۱۰۰) جه نگاوه ریدا دابه شی کردبوون، به لام (تارتوځای) سهریه کانی خوی به م شیوه یه ریکخستن: هر سهریه که له (۵۰۰) جه نگاوه ر پیکهاتبوو و به سه ر (۵) سهریه دا پیزی ریک و پیکی (۱۰۰) جه نگاوه ریدا دابه شی کردبوون، دوو پیزی یه که می هیژی سواره ی هیرشه بر بوون، پیزی دایه ش هیژی سواره ی تیره اویژ بوون.^۲

(جه نگیزخان) هیژی ده سه ته راستی خسته نیو جه نگلستانیکی چر و پر و نه دیو له گۆره پانی جه نگه که دا، هه مو ئه و عاره بانانه ی ژنه کانیان و که لوپه له کانیانی هه لگرتبوون

۱ الغزوا المغولي لدار الاسلام، الفريق الركن، د. محمد فتحي امين، ص: ۳۹.

۲ المصدر نفسه، ص: ۴۰.

کۆکرده وه و چوارگۆشه یه کی گه وهری لی دروست کردن و ژن و منداله کانیشیان له نئوانیاندا به جی هیشتن و پاراستنیشی خسته نه ستوی میردمنداله کانی هۆز و تیر و که وانیشی پیدان، هیزی دهسته چه پی خسته باری عه ره بانه کان، نه و به پیچه وانیهی نه خشه ی دوژمن هیزی سواره ی تیرهاویژ له باری پیسه وه ی جهنگه که دا دانا و هیزی سواره ی هیرشبه ریشی له باری دواوه دانا.^١

هیزی سواره ی هیرشبه ری (تایجوتا) هیرشی کرده سه ر هیزی سواره ی تیرهاویژی (جهنگیزخان) و نه وانیش به لیزمه ی تیرباران پویه پوویان بوونه وه و ژماره یه کی نۆریان له گوپه پانی جهنگدا لی کوشتن، نه م هیزه نه ی توانی که لئین بخاته نئو پزه کانی سوپای (جهنگیزخان) وه، چونکه له (١٠) پیزی نه ستور پیکهاتبوو، هه رچه نده هیزی سواره ی تیرهاویژیان هه ولیدا نه م شکسته هه ستینیه وه و به پرتاو به سه ر لاشه که له که بووه کانی هیزی سواره ی هیرشبه ریان بازیاندا و دهسته و یه خه ی هیزه کانی (جهنگیزخان) بوونه وه، به لام له و کاته دا (جهنگیزخان) هیزی سواره ی هیرشبه ری لی به په لا کردن و به گزیاندا چوونه وه، به تیر و په کاننیا کاریکیان پیکردن با به دهواری په شی نه کردبیت و شکستیان ده رخوا دان، نه م جهنگه ناوی لی نرا (جهنگی عه ره بانه کان).^٢

نه م جهنگه شه پیکی په ش بوو به دریزایی نه و پۆژه تا تاریکایی شه و دریزه ی کیشا، (جهنگیزخان) تییدا سه رکه وت و وهک (یه که مین سه رکه وتن) بوی تۆمار کرا، (٦-٥) هه زار که سی له دوژمن کوشتن، (٧٠) سه رۆکی لی دیل کردن و به زنجیری شمشیره کانی خۆیان کۆت و به ندیان کردن و له به ر لاقی (جهنگیزخان) فریایان دان، شیر و کالانی شیره کانیا به ملدا کردبوون، ده لئین: (جهنگیزخان) فه رمانی دا نه م (٧٠) که سه به زیندوویی بخرینه ناو مه نجه له ناوی کولاه وه و به م شیوه یه بکوژدین.^٣

به م شیوه یه به ترساندن و تۆقاندن هاته نئو گوپه پانی جهنگی دوژمنه کانیه وه، به لکو ترس و تۆقاندن بوو به یه کێک له و هۆکارانه ی حکومه ته که ی له کاتی تیکه له چوونه کاندایه کاری ده هیئا، به تایبه تی له به رامبه ر نه و هۆز و نه ته وانیه ی هاوپه یمانه تیان له دژی حکومه ته که ی ده به ست.^٤

١ المصدر نفسه، ص: ٤١.

٢ چونکه جهنگیزخان عه ره بانه کانی بق پاراستنی هیزی دهسته چه پی - که دیار بوو - به کارهینا.

٣ المصدر نفسه، ص: ٤١.

٤ المغول للعربني، ص: ٥٠٠.

ب - مللانی هاوپه یمانیتیه کان :

به رژه وهندی (جه نگیزخان) وای ده خواست که هاوپه یمانیتی له گهل (توغرولخان) بیه ستیت و به جوته کوتایی به (ته تهره کان) دوزمنی هردو کلا بینن، له جه نگیزخان که نه جامیان دا توانیان نامانچ بیپکن و ته تهره کان به گشتی و هوزی (مه پکیت) و لایه کیش له هوزی (نایمان) به تاییه تی له نیو بهرن، وهک زانراوه کیشمه کیشمی نیوان (تایانک خان) ی پاشایان و (بویوروف) ی برای بووه مایه ی لاوز بوونی نه م هوزی (نایمان) که پاشانیش که وته بهر هیترشی (جه نگیزخان) و (توغرول خان)، نه وهی زیاتر پښگای بو نه م هیترشه خوشتر کرد: هرا و ناژاوه کانی سر گورپه پانی مه نغولیا بوون که له نیوهی دووه می سه دهی (۱۲) ی زایینی و به فیتی سیاسه تی حکومتی چینی و هندی که هکاری نیوخوی نه و ولاته پوویان دا، شیاوی باسه بنه ماله ی (کین) ی حکومرانی چینی باکور به و سیاسه ته پرفتاری ده کرد که چه ندین بنه ماله ی تری حکومرانی نه و ولاته پیی به پړوه ده چون له ناژاوه نانه وهی نیوان هوزه کان و سر کرده کانیان، پاشای چین به گهرمی داوای له (کرایت) و (مه غول) ده کرد بینه هاوپه یمانی، له سالی ۱۱۹۴ ی زاینیدا دهره نجامی جه نگ به به رژه وهندی هاوپه یمانه کان برپاری له سر درا، وهکو پاداشت شای کرایت ناسناوی (وانچ) ی پیدرا، کورپه که شی له پیزی سوپادا به رز کرایه وه و پله ی (سنجون) ی پیدرا، به هه مان شیوه (جه نگیزخان) یش ناسناویکی پزلیتانی پیدرا، به لام هیچ ناسناویکی تری جگه له ناسناوی نه سلی خوی له پایه به رزیدا پیوه نه لکاوه، له لایه کی تره وه هه موو نه و هوزانه ی ببوونه جیی هه پرشه و مه ترسی له لایه ن (جه نگیزخان) هوه: (جاسیرات و مه پکیت و تایجیوت و قه نقراط و ته تار) پیکه وه هاوپه یمانیتیه کیان پیکه پینا، (توکتا) ی شای (مه پکیت) و (جاموکا) ی شای (جاسیرات) له نیو شایه کاند ديار بوون، سالی ۱۲۰۱ ی زایینی پښکه وتن له سر دانانی (جاموکا کړوخان) به نیمپراتوری نیمپراتوریه تی هوزه تورکیه مه غوله کان، هینده ی نه خایاند نه و سوپایه ی جاموکا کوی کردبووه له سالی ۱۲۰۱ - ۱۲۰۲ تیکشکا، به لام دواي نه مه توانی (سنجون) و (توغرولخان) ی بابی له هاوپه یمانیتی (جه نگیزخان) پاشگه ز بکاته وه و سرنجیان به لای خویدا پاکیشی.^۱

ج - جهنگی (جه نگیزخان) له گهل شای (کرایت) :

سالی ۵۹۹ ک/ ۱۲۰۳ ز (وانچ خان) ی سر به هوزی (کرایت یان کریت یان قاریات) ی مه سیجی سه رۆکی هوزه تورکه پوژه لات نشینه کان بوو، هه رچه نده (جه نگیزخان) سر به

هۆزەکە ی ئەو نەبوو بەلام هەر لە تەمەنی مندالییەو پەشتیوان و پابەندی - بپیارەکانی - بوو، سەرۆکای تیرە و تایەفەکانی (کراپیت)ی هاوپیەمانی جەنگیزخان بە هۆی سەرکەوتنەکانیەو پق و کینەیان لە بەرامبەر جەنگیزخان کەوتە دل و دەروونەو، لە لای (وانج خان) بەخراپە باسیان لێو دەکرد، تا کار بەو گەشت (وانج خان) بە ناپاکی و خیانت جەنگیزخانێ تاوانبار کرد و بپیری گرتنی دا، ئەمە و لە پیلانیکی دووجەمسەریدا ویستیان بە سەرکردایەتی توکتاکی کۆپی (توغولبەک - وانج خان) و (جاموگا)ی دوژمنی سەرسەختیەو جەنگیز خان بکوژن، ئێوارە وەختی پوژیک، کاتیک جەنگیز خان بە خۆی و (۶) هەزار جەنگاوەر و خا و خیزانەکانیانەو لە ناوچەیە کدا هەلیاندابوو، هیزە گەپۆکە چاودێرەکان هەوالبان بە جەنگیزخان دا: کە هۆزەکانی (کراپیت) خۆ کۆدەکنەو و خەریکە لە سەر بازگە کەیان نزیک دەبنەو و پێ دەچیت شەو هیزشیان بکەنە سەر، (جەنگیزخان) بپاریدا هەرچۆنیک بێت و بەهەر فیلێک بێت خۆ لە دەستی دوژمن قوتار بکات، چونکە لە هەردوو بوارێ هیز و خیزاییەو لە دوژمنەکە لوازترە و خا و خیزانیشیان لە گەلدان کە سواری عەرەبانەکان و گاجوت و ئەسپ پرایندەکیشن، لەم کاتەدا دوو تۆکەری (وانج خان) هاتنە پیزی سوپای جەنگیزخانەو و هەوالبی نەخشە و وانج خانیان پێدا کە دەیهوێ دەست گیری بکات،^۱ (جەنگیز خان) نەخشەیهکی داپشت و داوای لە سەرکردەکانی کرد خال بە خال و بەو پەپی وریایی و هیمنی و پیکوپیکییەو جیبەجیبی بکەن، نەخشەکە ی بەم شیوەیە بوو:

أ - کشاندنەوێ ئاژەلەکان و ژن و مندال و خیزانەکان بەسواری عەرەبانە سوکەکان کە ئەسپ پرایان دەکیشن بەرەو دواو و بۆ شوینیکی نەدیو کە ۱۲کم لە سەربازگە کەیان دوور بێت.

ب - چۆلکردنی خێوەت و پەشمالەکان و داگیرسانی چرا تیاندان و بەجێهێشتنی گاجووتەکان بە عەرەبانەکانیانەو بە شیوەیە ک وازان سەربازگە کە ئاوەدانە.

ج - (جەنگیزخان) کۆمەلێکی گەلی لە بەرەبەیانێ ئەو شەو دا پێگای کشانەوێ ئاژەل و خیزانەکان شوینەون دەکەن، هۆزەکانی کراپیت سەربەژێر هیزشیان کردە سەر سەربازگەکە (جەنگیزخان)، کاتیک دیتیان سەربازگە کە چۆل و کەل و پەلەکانیان هەر لەوێدان، پێیان وابوو (جەنگیزخان) بە خۆی و سەربازەکانی و خا و خیزانەکانیانەو لە ترسان هەلاتوون، بۆیە لە هیزشە کەیاندا خاوبوونەو و بە دوايان نەکەوتن.

(جه نگیزخان) له پاش گردی کی پشت سربازگه که وه که پووباریکی بچوکیان له نځواندا بوو به خوی و سربازه کانی وه خوی حه شار دابوو، چاودیږی کردنی ناوچه ی شه پشی به پاسه وانه گه پڼکه کانی سپارد بوو، کاتیک هیزی سواره ی تیرهاویژی (کرایت) که پیش هیزی سواره ی هیرشه ریان که وتبوو پیشره وی کرد، جه نگیزخان و سوپاکه ی له پرتاو هیرشیان بډ بردن و، به بی ټه وه ی بیلن هیزه هیرشه ره که ی کرایت پی بزانیټ هیزی تیرهاویژیان له نیو برد، پاش ماوه یه ک (وانجخان) و سهرکرده کانی — که سهرکرده یه تی هیزی سواره ی هیرشه ریان ده کرد به مه یان زانی، کاتی جه نگی یه کلاکه ره وه نزیك بډوه، (جه نگیزخان) نه خسه ی خوی به م شیوه یه دارپشت:

ا- هیرشکرده سهر دوزمن پیش ټه وه ی دوزمن هیرش بیټی.

ب- ټه نجام نه دانی هیرش به ره یی: چونکه دوزمنه کانی له ټه و به هیزترن.

ج- سوود وهرگرتن له زه وی به گویره ی بډ لوان، تا له م کاته دا به تیکه ل و پیکه لی بتوانن که م و کوپی ژماره یان له دوزمن بشارنه وه، هیزی سواره ی هیرشه ری دوزمن هیرش ی کرد و خوی به نیو سوپاکه ی (جه نگیزخان) دا کرد، (جه نگیزخان) بانگی (جلدار) ی ټالاه لگری هزی کرد — که یه کیك بوو له سهرکرده هره ټازاکانی — گه مارډدانی بالی چه پی سوپای دوزمن و داگیرکردنی گردی (جویټای) هه لکه وتوو له پشت ټه م باله سهربازی خسته ټه ستو، ټه گهرچی سوپای (کرایت) له ټوچی هیرشه که یاندا بوون به لام (جلدار) توانی له یه که م ته کانیدا سوپاکه ناچار بکات که میك به ره و دواوه پاشه کسه بکات، جه ننگ تا تاریکایی شه و دریژه ی کیشا، جه نگیزخان، ده یزانی له پوژی دوه مدا به م هیزه که مه یه وه ناتوانی له به رامبه ر هیزه به هیزه که ی دوزمنیدا پاره ستیټ هیرشیکی توند و تیژی کرده سهر دوزمن و که لټینیکی گه وره ی له مه یاندا دروست کرد و خوی به ره و پوژه لات کیشایه وه.

دوا به دوی پاشه کسه کردنی (جه نگیزخان) (جویی) به سهر دوو سهربازگه که ی ناحه ز له به رامبه ر یه کتردا دابه ش بوو:

ا- سهربازگی (وانج خان) و هه موو ټه وانه ی هاتنه پالی دوی سهرکه وتنی به سهر (جه نگیزخان) دا.

ب- سهربازگی (جه نگیزخان) و هه موو ټه وانه ش هاتنه لای تا پشتیوانی بکه ن.

(جه نگیزخان) برپاری دا دوزمنه که ی له نیو به ری، هیرشیکی به هیزی سازکرد، له نه خافل به ره و سهربازگی (وانج خان) پیشره وی کرد، پیش هه لټوقانی به پوی دوزمندا (تابووری پینجه م) ی خسته گه پ تا به ته واهه تی له — چهند و چونی — دوزمن حالی بی، بډ ټه م

مەبەستە یەك لە سەرکردەکانی خۆی بە ناوی (پەنابەر) ناردە لایان، ئالایەکی (جەنگیزخان)ی ھەلگرتبوو و پایگەیاندا کە بۆیە بەم شیوازە ھاتووە تا لە دەست پەفتاری بەدی (جەنگیزخان) قوتاری بێ، کاتیگ گەیشتە سەربازگە (وانج خان)، وانجخان متمانە ی پێ نەکرد، بۆیە بە مەبەستی ھەرگرتنی زانیاری و ساغکردنەوێ ھەوالەکان ژمارە یەك لە سەربازەکانی خۆی لە گەل ناردنە سەر لوتکەکانی دەورەبەر و موسەیتەر بە سەر سەربازگە ی خۆی و ھاوسێکانی، نوێنەرە کە ی (جەنگیزخان) دە یە ویست نیشانە یەك داکوتی و سەربازگە کە ی دوزمن ئاشکرا بکات، کاتیگ ئە مە ی بۆ نە کرا، فیلایکی داھێنا و بە پە لە جیبە جیبی کرد، چووہ سەر لوتکە یەك و ئالاکە ی ھەلگرتبوو لە سەر ئە وێی چە قاند، ئینجا ھاتەوہ لە ولاخە کە ی دابەزی و بە پێ دە پۆیشت، سمی ولاخە کە ی بە دەستەوہ گرت، پرسساری لیکرا، بۆ وا دە کە ی؟ گوتی: بە ردیک چۆتە نیو سمی ولاخە کە وە، بە بیانوی دە رھینانی بە ردە کە خۆی و سەربازەکانی خاflاندن، پێشەنگی سەربازەکانی جەنگیزخان گەیشتنە سەریان تەواوی ئە م پیاوانە ی (وانجخان)یان بە خێزانە کانیانەوہ پەلبەست کردن، بۆیە (وانج خان) ئە نجامی ھەوالگریە کە ی پێ نە گەیشت،^۱ بە لکو سوارەکانی جەنگیزخان ھێرشیان ھێنا و شمشیر کەوتە سەر گەردنی پیاوہکانی.^۲

(وانج خان) و (توکتا بەگ)ی کوپی بریندار بوون و ھەلاتن، ھۆز تالان و بڕۆ کرا و ژنەکان دەستگیر کران و (جاموکا) کەوتە بەردەستی (جەنگیزخان)، فەرمانی دا بە نی ئاوریشم بکەنە گەردنی تا دەخنکێت،^۳ تەواوی دەمار و ئەندامەکانی لەشیان لێ کردنەوہ،^۴ ھەروہا (وانجخان) و کوپە کەشی دوا ی ھەلاتنیان لە لایەن شوینکەوتووہ کانیانەوہ بە مەرەدی کوشتن گەیشتن، سەری باوک لە نیو قاپیکی زیودا بە دیاری بۆ (جەنگیزخان) نێردرا،^۵ بەم شیوہ تیرە ی (قاریات) لە نیو برا و تەفر و تونا کران، ئینجا ھەرچی تیرە و ھۆزی بێ ھیز و بە ھیز ھەبوو بە جیاوازی ئاین و مەزەبە کانیانەوہ و بە ھەموو شوینەواری شارستانیان و پوختە ی زانستەکانەوہ بوونە گەردنکەچ و دلسۆزی سەرۆکی نوێی ئاسیا، دوابە دوا ی ئە م – سەرکەوتن – ھ پاداشتی ئە م دوو کۆیلە ی (وانجخان)ی دایەوہ کە ھەوالی ھێرش

۱ الغزو المغولي لدير الاسلام، ص: ۴۵.

۲ المصدر نفسه، ص: ۴۵.

۳ المغول للعربي، ص: ۵۲.

۴ الغزو المغولي لدير الاسلام، ص: ۴۵.

۵ المصدر نفسه، ص: ۴۵.

چاوه پوانكراو و نه خشه بۆكيتشراوى (وانچ خان)يان بۆ هيتابوو —، نازادى كردن و پله و پايه (ترخانى - نازاد)ى پى به خشين و به جورىك: ئەرکه كانى ده ولّه تيان له سەر شان نامىنى، هەرچى به تالانى ده گرن له جهنگه كاندا به تهواوهتى ده بىتته مالى خويان، شا هىچيان ئى ناسيتىت، به بى وهرگرتنى ئىزن و پىنگه پىدان ده توانن سهردانى سهرۆك بكه، ههر يه كه يان تا (۹) تاوانى به سهردا تىنه يه رى سزا نادرىت.^۱

(تاتانجۆ)ى كاتىبى شاي (نايمان) كه به پەچەلەك (ئۇيغۇر) بوو، له لايەن ھېزەكانى
جەنگيزخانەوہ - لەم جەنگەدا - دەستگير كرا، (جەنگيزخان) كرديه كاربه دەستی خوۋى و
بريارى دا زمانى (ئۇيغۇرى) بەكار بېتى، (تاتانجۆ) برپارى دا پۆلەكانى جەنگيزخان و چينى
بالا فيترى گفتم و گو و نووسيني زمانى (ئۇيغۇرى) بكات، شايانى باسە ئۇيغۇرەكان
كاريگەرى بەھيزيان لەسەر (ئەكۆتاى) كوپى (جەنگيزخان) و جيئشيني حكوپرانيەكەى
هەبوو.

سِيْهَم : دوو مه مله که تی (نه یمان) و گه ر دنکه چیان بو حوکمرانی (جه نگیز خان) :

(نەيمانىيەكان) يەككە بوون لەو ئىمپېراتورىيەتە زەلىزانەى وەك ھېزىكى جىھانى و خاوەن دەسلەتتىكى فراوان كە زۆربەى زۆرى خاكى كىشورەى ئاسىيا و بەشىكى گەورەى ئەوروپاى لە خۆ گرتبوو دەرگەوتبوون، ئەوانىش وەك تەواوى ھۆزەكانى تر پووبەپووى (جەنگىزخان) بوونەو لە كاتى سەرھەلدايدا، نەيمانەكان لە پەچەلەكدا دەگەپنەو سەر پەگەزى (تورك)، سنوورى ولاتەكەيان لە كۆندا بەم شىۋەى مەزەندە دەكرىت: لە باكورەو ھۆزەكانى (قەرقىن) و لە باشوورەو ھۆزەكانى (ئۇيغۇر)، لە پۆژەلەتەو ھۆزەكانى (كپايت) و (مەپكىت) و لە پۆژاواو (قەرەخەتانى) ھاوسنورىيان بوون، شاكانيان يان خانەكانيان پىيان دەگوترا: (كوتچلۆك خان)، كە بە واتاى (گەورە، بەھىز، سەردار... ھتد) دىت ھەروەك (رشيد الدين) ئاوا دەلىلى لە پىيازى ژيانيان و پىژىمى كۆمەلايەتيان و دابو نەرىت و كلتورىاندا ھاوشىۋەى ھۆزە ھاوسىكانيان بوون وەك مەغۇل و تىرە خىلەكىەكانى تر.

دهولته‌ی (نه‌یمان) گه‌ورترین دهولته‌ی نیوه‌پاستی ئاسیا بوو فراوانترین خاکی به دهسته‌وه بوو یه‌ک پاشا حکومرانی ده‌کرد، به‌لام له‌وکاته‌دا (جه‌نگیزخان) وه‌ک سه‌روک

١ المصدر نفسه، ص: ٤٥.

٢ المفعول للعريني، ص: ٥٣.

٢ سقوط الدولة العباسية، للقحطاني، ص: ٧٣.

ھۆزەكانى (مەغلۇل) دەرکەوت، دەبىنن ئەم دەولەتە دوو كەرت بوو، كەرتى پۆژمەلات و كەرتى پۆژئاوا، ھەر كەرتە و برايك حكومپانى بوو، (بويروخان) حكومپانى كەرتى پۆژمەلات بوو، (بىبوقاتاينگ) یش حكومپانى كەرتى پۆژئاوا بوو، بە تەماشالە سنوورى پۆژمەلاتى مەملەكەتى (نايمان) و ھاوسنورىيان لەگەل ھۆزەكانى (كرايت) و (مەركيت)، لە ئەنجامى كارەساتى جەنگى (ۆركۆ) و كوژرانى (تۆنك خان) سنوورەكانى نايمان لە پىوى ئاوارە و ھەلاتووەكانى ئەم دوو ھۆزە لە ترسى زەبرى جەنگيزخان ئاوەلا بوو، لە ئەنجامى ئەمەدا سەر لە نوئى مەملەكەتى نيوان (جەنگيزخان) لە لايەك و دوو شاكەى (نەيمان) لە لايەكى ترەوہ سەرى ھەلدايەوہ، دەرەنجامى ئەم مەملەكەتتە خويئاويە دريژخايەنە بە لەنيوچوونى ھەردووك دەولەتى (نەيمانى) و پيچرانەوہى دەسلەتايان كۆتايى ھات لە ناوہندى كيشوہرى ئاسيادا، ھەردووك (شاي) برا بە دواى يەكدا كوژدان، ئيمپراتوريەتە لاوہكەى جەنگيزخان بە يەكجا خويىن و خۆراكى ئەم دوو دەولەتەى ھەلمزى و خاك و ئاوى ولاتەكەشيانى ھەللوشى تا بىيىتە پارچەيەكى نەپچراو لە خاكى دەولەتى مەغلۇل.

مانگى پەجەبى ۶۰۲ك بەرامبەر مارسى ۱۲۰۶ز (جەنگيزخان) كۆبوونەوہىەكى گشتى پيخست، لەم كۆبوونەوہىەدا: (جەنگيزخان) كرا بە (خانى گەورە) تەواوى دەوارنشىنەكانى مەنقۇليا و ولاتە ھاوسىكانى ئەو ولاتە، (جەنگيزخان) نەخشەيەكى تازەى بۆ داگيركردنى ولاتان داپشت و بپارياندا لە سنوورى مەنقۇليا دەرچيىت، لەم كۆبوونەوہىەدا قانۇنە بە ناويانگەكەى خۆى بلاكوردەوہ، كە لە ميژوودا بە (ياسا) ناسراوہ^۱.

چوارەم: دامەزراندنى ئيمپراتوريەتى (مەغلۇلى):

ھەولەكانى جەنگيزخان بەس لە يەكخستنى ھۆز و تيرەكانى (مەغلۇل) دا پانەوہستان، بەلگە ئەم يەكگرتنە بووہ خالتيكى وەرچەرخان بۆ دامەزراندنى ئيمپراتوريەتەكى گەورە كە زۆرتەين ناوچەكانى جىھانى ئەوكات لە خۆ بگريىت، بۆ ئەم مەبەستەى و پيكانى ئەم ئامانجەى دەبووايە لە ھەموو لايەكاندا پەلى خۆى بھاويژيىت و پەوبەپووى نەتەوہ جۆراوجۆرەكان و كلتور و پۆشنبيريەكانيان بىيىتەوہ، لەم پيئاوہدا بە پيژەوكردنى چەند كوردەوہىەكى سەربازى چپ و پپ و ئالۆز وتوند و تيز دەستى بە كارەكانى كرد، بەم شىوہىەى خوارەوہ:

۱ سقوط الدولة العباسية، للقطاني، ص: ۷۶.

۱- بهرە ی چینی:

– کردە سەربازیه کانی دژی ولاتی چینی باکوور:

ا- مەملەکەتی (تانفوت):

(جەنگیزخان) سەرەتا ھێزێشی کردە سەر مەملەکەتی (تانفوت) یان مەملەکەتی (سی ھیای) لە (تبت)، (تانفوت) بێ ھێزترینی ئەو (۳) مەملەکەتانە بوو کە حکومرانی چینیان دەکرد لە و کاتەدا، چونکە ھەر کاتێک توانی ئەو ولاتە داگیر بکات ئەوا دەتوانی لە م پێگایەوێ حوکمی خۆی بەسەر (تورکستان)دا بسەپێنی و لە لای پۆژناویدا گەمارۆی مەملەکەتی (کین)ی دوژمنە لە مێژینەکە ی (مەغۆل) بدات.

(جەنگیزخان) لە سالانی (۶۰۲/ک / ۱۲۰۵ز، ۶۰۴/ک / ۱۲۰۷ز، ۶۰۶/ک / ۱۲۰۹ز) سێ جار پەلاماری ئەو ولاتیدایا و تەواوی خاکەکە ی پامالی، بەلام نەیتوانی بچیتە نیو (ننج – ھسیای) پایتەختەو، ماوہیەکی زۆر ئابلوقە ی دا، تا سەرۆکەکە ی – بە ناشتی – لە سالی ۶۰۶/ک / ۱۲۰۹ز بە سەرکردایەتی حوکمرانی (مەغۆل) بەسەر ولاتەکەیدا و دانی سەرانی بە جەنگیزخان قایل بوو،^۱ بەم شێوازە (جەنگیزخان) بوو بە سەرگەورە ی مەملەکەتی (تانفوت) واتە ھەریمی (کانسۆی چینی) ئیستا و دەشتەکانی (ئوردۆس و ئەلدشان) کە بە پشتینە ی سنووری چین دادەنرێن، سەرۆکی مەغۆلی پێویستی بە جێ پێیەک ھەبوو لە ولاتی چین تا لاقی خۆی تیدا بچەقینیت و لەوێرا پەلاماری مەملەکەتی (کین) بدات کە ھەندیک تیرە و تایەفە ی (تورک و مەغۆلی) ی لەگەڵ خۆداون.^۲

ب- مەملەکەتی (کین) = مەملەکەتی زێپ:

(جەنگیزخان) بە حوکمی بەھێز بوونی مەملەکەتی (کین) لە پەلامارەکانیدا بۆ سەر ئەو مەملەکەتە پووبەپووی چەند لەمپەرێکی گەورە بوووە کە لە داگیرکردنی (تانفوت)دا بوونیان ھەبوو، ئەم لەمپەرانی بریتی بوون لە ژمارە یەکی زۆر قەلای مەحکەم کە لە سنووری خۆرھەلاتی ئەو مەملەکەتەو تا سنووری خۆرئاوای دروست کرابوون و لەگەڵ دیواری گەورە ی چین ھێڵیکی بەرگری بەردەوامیان بۆ پاراستن و پاسەوانی کردنی مەملەکەتی زێپ (کین) پێکھێناو، ئەمە لەگەڵ ئەوەدا کە سوپای (جەنگیزخان) تا ئەو کاتە بەم جۆرە جەنگە – جەنگی گەمارۆدانی قەلا – پانەھاتبوو.

۱ جەنگیرخان قاھر العالم، ص: ۲۳۸، حروب المغول، د. حطیطة، ص: ۲۱.

۲ حروب المغول، د. حطیط، ص: ۲۱.

(جەنگىزخان) دواى تىرپامانى بارودۇخەكە، بە باشى زانى ھاوپەيمانىيەك لەگەل تىرەو تايەفەكانى (ئۇنغۇت)ى دانىشتىوى باكوورى (چىن) مەنغۇلىاي ئىستا ئىنجام دا، دواى پىدئانى كچىكى خۇى بە شاكەيان توانى ئامانجەكەى بېيىكىت و ھاوپەيمانىيەك لەگەل شاي (ئۇنغۇت)ى تازە زاواى ئىنجام بىدا، (جەنگىزخان) دەيزانى شاي (ئۇنغۇت) جىگەيەكى گىرنگو سىراتىجى بە دەستەوہىە و بەم ھاوپەيمانىيەى لەگەل ئىو پاسەوانى كردنى سنوورەكانى چىن دەستەبەر دەبىت و وەك چاودىرىكى جى متمانە لە پشت دىوارى گەورەى چىن پادەوہ سىتت، جەنگىزخان بە تەواوكردىنى ئىم ھاوپەيمانىيە بۆى دەرکەوت كارى تەواوہ و ھەموو گىرى كۆپرەكانى پىى داگىركردنى مەملەكەتى (كىن)ى بەبى ماندوويوون كىروونەتەوہ، بۆيە سنوورى ئىمپىراتورىيەتەكەى (مەغلۇل)ى بە ھىللەكانى پىشەوہ و سەنگەرەكانى تەماسى دوزمەن بەستەوہ.^۱

جەنگىزخان پىگا چارەى جۆراوچۆرى بە دەستەوہ بوون بۆ گەيشتن بە ئامانجەكانى و بە گۆپرەى پىويست ئالوگۆپى لە نىوانياندا دەكرى، ئەگەر ئامانجەكەى بە ھىزى سەريازى نەپىكەبايە چارەسەرى سىياسى و تەلەكەبازى بەكاردىنا، لە سالى ۶۰۷ك/۱۲۱۱ز بە مەبەستى پەلاماردانى (پەكىن) سەريازگەيەكى گەورەى لەسەر كەنارەكانى پوويارى (كىرۆلىن) لە مەنغۇلىاي خۆرەلات كۆكردەوہ و ئىنجا پىشپەوى كرد بە نىو سەنگەرەكانى تورك و ئىنغۇتا تىپەپى بەبى ئىوہ ھىچ گىرنتىك و بەرەستىكى بىتە پىشەوہ، سوپا گەيشتە باكوورى (چىن)، دەچوۋە نىو ھەر ئاۋەدانىيەك دەپرووخاند، بەلام بە ھۆى نەبوونى شارەزايى لە بوارى ئەندازەدا نەيتوانى شارە گەورەكان - كە بە قەلا دەورەيان درابوو - داگىر بىكات، جەنگىزخان و سوپاكەى ماۋەى يەك سال ۶۰۸-۶۰۹ك/۱۲۱۱-۱۲۱۱ز لە بەرامبەر قەلاكانى دىوارى چىن مايەوہ و جگە لە چەند مەلئەندىكى كەم بايەخ ھىچ شويىنىكى گىرنگى بۆ داگىر نەكرا، ھەلئەتە گرد و تەپۆلكەكان و زىنجىرەى چىا و چەقەنەكانى ناۋچەكە و تىپەپى بوونى دىوارەكەى (چىن) بە نىوياندا لە كەنداۋى (بىشلى)يەوہ تا پوويارى (زەرد) و لەۋىشەوہ تا باكوور لە (پەكىن و تاتونج) لە باكوورى (شان سى) بىبوو بە بەرەستىكى بەھىز لە پووى پىشپەوى كردنى (جەنگىزخان) و سوپاكەيدا، بۆيە سەر سوپاي مەغلۇل بە چەند سەر كەوتنىكى كەمى يەكلا نەكەرەوہ وازى ھىنا، وەك ئىو سەر كەوتنەى لە سالى ۶۰۷ك/ شوبات و ئازارى ۱۲۱۱ز لە جەنگى چىاي (بى - ھو)ى ھەلئەوتو لە نىوان (پەكىن) و (كالىجان) بە دەستى ھىنا.

کاتیک له په بیعی په که می ۱۲۱۲/ک/۶۰۸ از په کیک له فرمانده کانی (خه تایی) ی سهر به ده وله تی (کین) شو پشی کرد و پشتیوانی خوی بۆ سهرۆکی (مه غۆل) ناشکرا کرد، (جه نگیزخان) ئەم هه له زیږینه ی قۆسته وه و پشتگیری ئەم فرمانده شو پشگێڤه ی کرد و سهر کرده (جینی) - که په کیک بوو له یاریده دهره کانی - به ره وه رهیمی (لیاو- یانچ) باشووری (مه نشوریا) به ږیکرد، به لام هیزه مه غۆلیه که له به رامبه ر دیواره کانی (لیا- یانچ) شکستی خوارد، بۆیه (جینی) به مه بهستی خۆ پیکخته وه ی هیزه که ی بۆ ناوچه که ی هاوسی کشانده وه، ئینجا کتوپر به سهر شاری دادا و داگیری کرد و پایگه یاند که له مه ولا (بی- لو- ليو) شای گه لی (خه تایی) ی ژیر ده سه لاتی (مه غۆل) ه.^۲

له سالی (۱۲۱۰/ک/۱۲۱۳) (جه نگیزخان) به مه بهستی گرتنی پښگای ستراتیژی نیوان (کالجان- په کین) بۆ جاری دووه م به ره و چین به پښ که وته وه، پششکه ی دهستی به سهر (مه سوان- هوا) دا گرت، که په که مین شاری به قه لا ده وره دراوی سهر پښگا که بوو، ئینجا شاره کانی (نور- نان) و (هوا- لای) داگیر کرد و به پږه وه تاریک (تونیل) ه که ی (تشو- یونج- کوان- نان- کو) ی باشووری خۆرئاوای (هوا- لای) تپه پښی، که چهند قه لایه کی مه حکم به سهر ناوچه که یاندا ده پوانی و دیواره گه وره که ی (چین) یش له و پښا به ره و (په کین) لیژ ده بږوه، ئینجا (جه نگیزخان) خوی گه یانده ناوه ندی ده شتایی خۆره لاتی (چین) ی گه وره که له (په کین) وه تا (نان- کنج) دريژ ده بږوه، به م شپوه دهستی به سهر نه و پښگایانه داگرت که ده چوونه نیو خاکی (چین) وه، له ناوچه ی باکووری خۆره لاتیشدا دهستی به سهر قه لای (کویی- کو) دا گرت که به سهر پږه و ی سهره کی نیوان (شانغ- تی) و (په کین) ی باکووری خۆرئاوای ولاتی دا ده پوانی.

هه روه ها دهستی به سهر (تا- ئونغ) دا گرت که به حه شارگه یه کی گرنگ داده نرا له سهر هیلای دیواری (چین) و به سهر هه ریمی (شان- سی) یشیدا ده پوانی.

له په بیعی دووه می/ ۱۲۱۰/ک/ناب، ئەیلولی ۱۲۱۳ از (وی- شای) شای (چین) له لایه ن فرمانده یه کی نه و ولاته وه کوژا و بارودوخ به ره و ئالۆزی و پشپوی چوو، (جه نگیزخان) ئەم هه له ی قۆسته وه و له (۳) قۆله وه هتیشیکی به رفراوانی کرده سهر ناوه ندی مه مله که تی (چین):

۱ خه تایی: هۆزیکي به په گه ز مه غۆلیه، ماوه ی ۲ سه ده ی ته ولو ده سه لاتی به سهر په کیندا هه بږوه، پاشان له لایه ن پاشاکانی په کین په کینیان ئی سه نراوه ته وه، له پښاوی تۆله سه نده وه له پاشاکانی په کین هه لی خزمایه تیان قۆسته وه و خیرا له گه ل مه غۆله کان تیکه ل بوونه وه.

۲ حروب المغول، د. أحمد حطیط، ص: ۳۶.

-قۆلى ناوه پاست: (جهنگيزخان) بۆ خۆى سهركردايهتى ئەم بالەى كرد و (تۆلۆى) كوپيشى له گەل بوو، له دهشتى گهرههى چينى خۆرهلات پاشهكشهى كرد و بهرهو ناوهندى چين پيشپهوى كرد، پيشههكى خۆى له هيرشى سهر (پهكين) بوارد و بهرهو باشوور بايدايهوه، دهستى به تالان و بپۆى يهك له سهر يهكى شارهكان كرد، له شارى (باو-تۆنج) باشوورهوه دهستى پيكرت تا (پهكين)ى باكوور، ئينجا له (پهكين) پا ماوهى (۳۰۰) ميل تا خوارووى ولات پۆيشت و تا سهر شارى (هو-باى) هه لگه وتوو له سهر پووبارى (زهرد) نهگيرسايهوه، له بهر زۆرى ئاوهكه و تيزپهوى شه پۆلهكان نه يانتوانى له پووبارهكه بپه پنهوه، بۆيه (جهنگيزخان) به خۆى و سوپاكهى پووى كرده ناوچهى باشوورى خۆرهلات و خۆى گهيانده دهشتى به پيتى (شانتونج) و، شارى (تسى-تان)ى داگير كرد و ئينجا بهرهو بهرزاييهكانى (تاى-شان) هه لگشا و، بهرهو خۆرهلات پۆيشت و، دهستى به سهر شارى (لان-شان)ى سهر سنوورى (شانتونج) دا گرت، ئينجا قه لا چينيهكانى يهك به دواى يهك گرت،^۱ جگه له هه نديك قه لاى مهكهم كه نه يتوانى خۆى باويژيسته ناويان، ئينجا پاش تالانكردى ناوچهكانى دهشتى چينى خۆرهلات بهرهو لاي ديوارى گهرههى چين گهرايهوه.^۲

-قۆلى پاست: (جوجى و جفتاى و ئوكتاى) كوړانى جهنگيزخان سهركردايهتى ئەم بالەيان كرد، له پيگاي (بوا-تينج) و (شانتو) بهرهو (هو-باى)ى كهرتى خۆرئاوا به پيكهوت، له (هواى-كنج)ى ههرىمى (هانون)ى باكوورى پووبارى (زهرد) نزيك بۆوه، به سهر دواهمين گردۆلكهى (تاى-هانج) دا تپپه پى و پاشان بهرهو ههرىمى (شان-سى) سهركهوت، ئينجا پووى كرده دهرياچهى پووبارى (فن) كه ههرىمى ناوبراو به دريژايى هاتنه خوارهوى له سهراوهكه يهوه، له باكوورهوه بۆ باشوور دهكا به دوو كهرتهوه، دهستى به سهر شار و ئاوهدانىهكانى سهر كه نارهكانى پووبارهكه و دهووبهريدا گرت، كه خۆيان له م شارانه دا دهبينيهوه: (باى-بانج، فن-تشى، هسن-تشو)، ههروهها دهستى به سهر (تاى-يوان)ى پايتهختى ههرىمى (شان-سى) دا گرت و پاشان له پيگاي (تاى-تشو) و (تاتونج) پا بهرهو لاي ديوارى گهرههى چين گهرايهوه.

-قۆلى چهپ: (قاسان)ى براى (جهنگيزخان) سهركردايهتى ئەم بالەى كرد، له ئاقار شارى (پهكين) پا و له باكوورپا به پيگاي قه راغ دهريادا به پيكهوت، ناوچهى هه لگه وتووى

۱ المصدر نفسه، ص: ۳۶.

۲ المصدر نفسه، ص: ۲۶.

نیوان (شان-های کوان) و (جیهول-شانگتی) خسته ژیر پکیفی دهسه لاتى خۆیه وه، ئینجا به مه بهستی داگیرکردنى (مهنشوریای سهرو) به ره وه ریمی پووباری (نوتى و سنجاری) تا دهگا به پووباری (نامور) به پیکهوت.

له سالى ۶۱۱/ك/۱۲۱۴ز جهنگیزخان دهستپیشخهري ئیمپراتۆرى چینی بۆ خسته نه پووی ناشتی به هل وه رگرت، به پیتی ئه م ناشتی: (جهنگیزخان) ته وای ئه و شار و ناوچانه ی داگیری کردوون چ له نیو بازنه ی دیواری (چین) دابن چ له دهره وهیدا ده یانخاته نیو چوارچیوه ی ده وه ته که ی خۆیه وه، (جهنگیزخان) پایگه یانده پیشنیاره که ی ئیمپراتۆرى چینی قبوله، به لام هیشتا سه روکی (مه غول) له پیکه ی گه پانه وهیدا بۆ (مه غولیا) له پیره وى (تشو-یونج-کوان) دا له سنووری دیواری چین تینه په پى بوو، ئیمپراتۆر له پیشنیاره که ی خۆی پاشگه ز بۆوه و دهستی به نۆزه نکرده وه و قایم کردنه وه ی قه لا و حه شارگه کانی کردو پایته ختی دهسه لاتى بۆ شارى (کای فونج) ی باشووری ولات گواسته وه، تا له گۆره پانی جهنگ نزیك بیته وه و (په کین) یشی خسته نه ستۆی کوپه که ی خۆی، (جهنگیزخان) که به مه ی زانی سوپاکه ی بادایه وه و به په له به ره و (چین) گه پایه وه، له جهنگیکى دهسته ویه خه و یه کلاکه ره وه دا له گه لا سوپای (چین) تیک هه شاخا و دهره نجام له سالى ۶۱۲/ك/۱۲۱۵ز (په کین) ی پایته خت که وته ژیر دهسه لاتى (مه غول).^۱

پینجه م: پاگره کانی پرۆسه ی - داگیرکاری - مه غول له سه رده ی (جهنگیزخان) دا:

جهنگیزخان له پینا و خزمه تکرده ی ئامانجه کانی (مه غول) له فراوانخوای و دهسه لات و دهست گرتن به سه ر ته ختی سه رکرده ی تی جیهاندا له چواچیوه ی نه خشه یه کی دارپژراودا جموجۆلی ده کرد، له ماوه ی لیکۆلینه وه که مدا گرنگترین پاگره کانی پرۆسه ی ئه و داگیرکاریه م تییینی کردوون، له نیوانیاندا:

۱- که سایه تی جهنگیزخان: که سایه تی جهنگیزخان له سه رکرده ی تی کردن - ی سوپا - دا پله ی یه که می بۆ داده نریت، هه میشه شانسی سه رکه وتنی سه ربازی هه بووه له به رامبه ر هه ر که س و گه لیکدا پووبه پووی خۆی و گه له که ی بووبیته وه، له سه ده ی (۱۳) ی زایینیدا به هه ول و ته قه لای خۆی خۆی کرده سه رکرده ی نیوه ی جیهانی ئه وکات، ترس و بیمیکى سامناکی خسته ناخی ژماره یه ک نه وه ی مرقایه تیه وه، ناوی (تیموجین) بوو که به واتای

(پىياۋى پۇلا) دىت، مېژوو بە (جەنگىزخان)ى ناو بردووه، ئەم پىاوه مەغلۇلە ھەلگەتوو بوو
لە:

- پىكخستن و دامەزاندنى سوپا.

- ستراتىيەت.

- تاكتىك و تەلەكەباي.

- نەخشە دانان.

- سەرناسى.

- ھەلبۇاردنى يارىدەدەر.

- دۆزىنەوھى خالە لاوازەكانى خەلگ و پام كردنيان لە خزمەت بەرژەوھەندىەكانى خۇيدا.
ئەم سيفەتەنە بۇ ھەموو كەسىكى سەربازى و مەدەنى و ھەكو يەك پىيويستىن، مەغلۇى ژىر
دەيەوئەت زانىبارى بە دەست بخت لە ھەر سەرجاۋەيەكەوھە بىت، چونكە زانىبارى ھىز و پىزە،
مەشخەلە و تارىكايى نەفامى و سەربىچى پادەمالىت،^۱ پى نىشاندەرى ناسىنى پاستىەكان و
نەپنىەكانى مېژوو، سەقامگىرى دەولەت و فراوانبوونى شارستانىەكانە.

جەنگىزخان: پىياۋىكى كەلگەتى بالابەرزى دامەزراو بوو لە پىكھاتەى جەستەيدا،
سەرسۇماتە بوو و جگە لە كەمىك مووى پەنگ خۇلەمىشى ھىچ مووى بە سەرەوھە نەبوو،
چاۋەكانى ۋەك چاۋى پشیلە بوون، لە گفتوگۇدا جگە لە بەكارھىنانى چەند دەستەواژەيەكى
چىنى بە غەيرى زمانى مەغلۇلى نەدەدوا، نە لە ژيانى تايبەتى دا نە لە ژيانى گشتىدا، زۆر بە
كەمى لە ژيانى تايبەتى خۇيدا لە پەفتارەكانىدا تىي دەپەپاند، ھەر بۆيەشە خودى خۇى تا
كۆتايى ھاتنى دەستەبەرى پاراستنى چالاكىەكانى عەقل و جەستەى خۇى بوو.

لىكۆلەرەوان دەلەين: جەنگىزخان لە ژيانىدا بە پىياۋىكى داۋىنپىسى نەناسراوھە و لە
جلىتاۋى زىدەپۇيى جنسىدا پۇنەچوۋە، يارى بە لەزەت و پەسندكراو بە لاي ئەوھەوھە يارى
(بۆلۆ) و گەشتى (پاۋ) بوو، لە ھەردووك بوارەكەشدا شارەزا بوو، دەربارەى خواردنەوھى
مەى، لەگەل خزمەكانى خۇى دەيخواردەوھە، بەلام (جەنگىزخان) بە پىچەوانەى (ئۇغۇداى)
كوپى و جىنشىنى! پىگەى نەداوھە خواردنەوھە بەسەرىدا زال بىت و مەست بىت، بۆيە - پاي
خۇى دەربارەى ئەم عادەتە دەرپىوۋە و گوتويەتى: ئەگەر مەغلۇل نەيدەتوانى واز لە مەى

بیښی با له مانگیځکا ته نها (۳) جار بیخواته وه، نه گهر زیاتری خوارده وه نه وا تاوانی گه وره دهرهق به نه فسی خوی دهکات، نه گهر له مانگدا ته نها دوو جار بخواته وه نه وه باشتره، نه گهر (۱) جار بیخواته وه نه وه زور باشتره، خو نه گهر هر نه یخواته وه نه وا کاریکی وا گه وره ی نه نجام داوه که پیویسته پیږی بگریټ و ستایشی بگریټ.^۱

۱- نازایه تی (جهنگیزخان): (جهنگیزخان) به نازایه تیه کی له پاده به دهر ناسرابوو، نه و پیږی نازایه تی دۆستان و دوزمنانی خوی وه کو یه که ده گرت، له پیځای گه یشتنی به ته ختی ده سولات له درئی خه لکانیک پاره سستا که به نازایه تی له عاده ت به دهر ناسرابوون، له و نمونانه ی که به نازایه تی خه لک سهرسام بووه:

له سالی ۱۲۲۱ز و له لای پوویاری (سند) دوا ی سهرکه و تنی به سهر (جلال الدین) ی سولتانی ده ولته تی (خواره زم)، سهرسام بوونی خوی له به رامبه ر نازایه تی نه و دوزمنه لاه ی دهر پی، له گه ل نه وده دا داخ و په ژاره ی خوی بۆ دهر باز بوونی (جلال الدین) دهر پی کاتیځ به سوار ی و لاخه که ی به نیو پوویاردا خوی ه لدا و نه ویش هیږشی کرده سهر و یه که به خو هاواری کرد: ژنان پیویسته پوله ی ناوایان لی بیټ، وای داده نا که (جلال الدین) له نازایه تی و هه لمه ت بردندا برای داکو و بابیه تی.^۲

(بالاخراجا) سهر کرده یه کی دیلکراو بوو له لای (جهنگیزخان) پوژیک له جهنگیزخان ده پرسیت: خه لک پییان وایه تو پاله وانیکی گه وره ی به ده سولاتی، به لکه بۆ نه مه چیه؟ جهنگیزخان وه لاه ی دایه وه:

که مندال بووم پوژیکیان به سوار ی نه سپه که م له ده شتیکی کاکی به کاکی ده پویشتم (۶) که س - که له لای نه ستره ناویکه وه بۆ کوشتنم خویان لی مه لاس دابووم - به ره و پووم هاتن، منیش به شیره که مه وه به نیو لیږمه ی تیره کانیا نه وه هیږشم کردنه سهر و هر هه موویانم کوشتن، به پیځای خومدا پویشتم به بی نه وه ی هیچم به سهر بی، کاتیځ به هه مان پیډا گه پامه وه ته ماشام کرد نه سپه کانیا ن له وی ماون، منیش گرتمن و بۆ خوم بردنه وه.

جهنگیزخان نه م به سهرهاته ی خوی له وه لاه ی (بالاخراجا) دا دایه وه، وه که به لکه یه که له سهر نازایه تی و ده سته وکریه که ی، گرنگتر له مه به گپړانه وه ی نه م به سهرهاته ی خوی

۱ المصدر نفسه، ص: ۲۶.

۲ المصدر نفسه، ص: ۲۷.

جهخت له سهر بېروباوه په كې خوی ده كاته وه كه گوايه له ناسمانه وه پاريزگاری لئ ده كړيت و به گوتې خوی: (ناسمان بړیاری داوه به كوشتن نامری) نه ویش هه موو دوژمنه كانی كوشتن و دهستی به سهر نه سپه كانیاندا گرت.^۱

۲- دللاوایی و به خشنده یی: به پیاوړی سخی و دللاو ناسرابوو، هه ركات سهر كرده ی سوپا كانی چالاكیه كیان نه نجام داییت و نازایه تیه كیان نواندبیت خیرا خه لاتی كردوون، (جوينی) دهر باره ی نه م سیفه ته ی ده گپړتیه وه: پوژيک جوتیاريكي چینی (۳) كاله کی - به دیاری - بۆ دیني، له و كاته دا هیچ كام له خه زینه داره كانی له لا نابن، به (خاتوون) ی هاوسه ری ده لی: نه و دوو گواره ی گویت دانئ و پیشكه شيان بكه به و جوتیاره، نه م جووته گواره دوو مرواری به نرخیان تیکرابوون، هاوسه ره كې دلی نه هات دایني و وتی: تا به یانی بیپیلته وه - و پاره ی بده یه - چونكه نه و نازانی نه م - گوارانه - چ شتيكي به نرخن، جهنگیزخان وتی: جووته گواره كې بده یه، شه و ده پینرته وه لای خوت، ناكړيت نه م پیاوه به دله پاوكی - و دهستی خالی - لای نیمه بړوات، كی ده لی بړوات و دوا ی نه م هېچی دهست ده كه ویت!، نه م جووته گواره ش هه كه سيك بیانكړيت دوايه بۆ لای توپان دینيته وه، (خاتوون) گواره كانی دانان و دانیه دهستی جوتیاره كه، كه وه ری گرتن هوش و عه قلی له لا نه ما، نه یده زانی بايی چه ندن، بردنیه بازار و بازرگانتيگ به هه زار دینار لیتی كړی، بازرگانه كه ش بۆ لای پشای هیئا و نه ویش دانیه وه به (خاتوون) ی هاوسه ری.^۲

پوژيک به بازاردا گوزهری ده كرد، لای به قالتيك ترييه کی بينی و به په ننگه كې سهر سام بوو، حه زی چووه سهر و به دهر گه وانه كې گوت: كه به (بالس) يك بۆی بكړيت، دهر گاوانه كه به چاره كه (بالس) يك بۆی كړی، كاتيک خستیه پيش دهستی، هینده ی ترسه ری سوپماو گوتی: نه م هه موو ترييه بايی (بالس) يكه؟! دهر گاوان باقيه كې نیشان دا و گوتی: نه م نه ده ش له پاره كه ماوه ته وه، (جهنگیزخان) توپه بووو گوتی: كه ی كپیاريكي وه كو منی دهست ده كه ویت؟ (۱) بالسی به ته واوه تی بده نی.^۳

هه روه ها پیاوړي هه نارتيكي به دیاری بۆ هیئا، نه ویش شكاندی و دهنكه كانی به یه كسانی به سهر ناماده بواندا دابه ش كرد، نینجا فه رماني دا به ژماره ی دهنكه كانی نه م هه ناره (بالس) بدریت به خاوه نه كې، (جوينی) له كاتی گپړانه وه ی نه م به سهراته دا ده لی:

۱ المصدر نفسه، ص: ۲۷.

۲ البداية والنهاية ۱۷/۱۶۷.

۳ المصدر نفسه ۱۷/۱۶۷.

فلذلک تزدحم الوفود ببابه مثل إزدحام الحب والرمان
واته: له بهر هم - سه خاوه ته ی بوو - میوان وه که له که بوونی دانه ی هه نار له بهر
دهرگا که ی که له که ده بوون.

۳- دهمار و غیره: له م سیفه ته شدا زوری تیپه پاندبوو، هه رچ شتیکی به مولکی خوی
دانابایه خه تیکی سووری غیره ی به دهره ودا ده کیشا، دوا به دوا ی داگیرکردنی (جوړخند)
له سالی ۲۲۱ز (جوښی و جوغتای و توغدا ی) کوپي ته وای تالانه کانیا ن به سره خویاندا
دابه ش کرد و به شی بابیان دانه نا، کاتیک به ره و باره گای (ثیمپراتور) گه پانه وه ته ماشایان
کرد بابیان توپه یه و چاوی سوور بوون و که ف ده چینی، نه یانویرا لیی نزیک بینه وه ته ویش
پیشوازی لی نه کردن و پووی لی وهرگیزان، پاش ماوه یه کی زور هر هر سی پوویژکار (موخالی و
یوړکوچی و شیکی) پښیان باش بوو دهریاره ی هم مه سه له قسه له گه ل (جهنگیزخان) بکه ن،
چوونه لای و دهریاره ی هم هه لوښسته ی گازنده یان کرد و گوتیان: کوپه کانت نیمه یان
به سر (خواره زم) دا سرخست، هه رچی له شاردایه مولکی توپه، نیمه له م جهنگه دا به
یاریده ی ناسمان و زهوی سرکه وتین، مه مانان سرکرده ی سوپاکه تین، له خوښی - هم
سرکه وتنه - گه ش بووینه وه، بوچی نیستا تو و توپه ی؟ نیستا کوپه کانت دانیا ن به
هه له ی خویان داهیناوه و ترسی زوریان لی نیشتووه، بو ناینده ش به ناگاهاتوونه وه و
جاریکی تر هم ناماقولیه ناکه نه وه، ده ریگه یان پی بده بینه بهر ده ست، - به م قسانه -
توپه یی جهنگیزخان دامرکایه وه و قایل بوو کوپه کانی بینه خزمه تی، به لام کاتیک بینینی
وه که پیشدا رقی هه ستایه وه، هه رسی میره که له شهرمان و له ترسان نارهاییان له به ده نیا ن
ده تکا، له و کاته دا (۳) که س له پاسه وانانی تاییه ت که وتنه نیو بزیوانیه وه و گوتیان:
کوپه کانت وینه ی بیچوه دالاشن که تازه فیری پاو دهن، همه یه که مین جاریانه نه گه ر تو به
نارامی په فتاریان له گه ل بنوینی نه و له ناینده دا سوزیان بو لای تو ده جووایت، نیستا
لیره وله وی له خوړه لاتوه تا خوړناو دوژمنگه لیکی زورمان هه ن، بو جهنگی نه وانه مان
بنیره، وه کو سه گه دپه کانی (تبتی) هیرشیان ده که یه سر، نه گه ر ناسمان یاریده مان بی و
سرکه وتین نه و هه رچی زیړ و زیو و ناوړیشمه بو تو ی ده هینینه وه، له به شی خوړناو
(خه لیفه) یه که له (به غدا) هه یه بماننیره تا شه پی له گه لدا بکه ن، توپه یی جهنگیزخان به
ته واده تی دامرکایه وه و له کوپه کانی خوش بوو.

۴۔ دالپەقى و دېندەيى: جەنگىزخان چەندىن قەسابخانەى خويىناوى بۇ مۇقەكەن دروست كىردن و ژمارەيەكى تۆر كارى دېندانەى دەرەق بە مۇقايەتى ئەنجامدان، ئەم جۆرە كارەى ئەو لە كۆمەلگەى (مەغۇل) ئەو سەردەمەدا نامۇ نەبوو، كىتئىبى (بىلىك) واتە وتە جىماوہەكانى جەنگىزخان: زىاتر پووناكى دەخاتە سەر ئەم پېرەوہى جەنگىزخان، لەسەر زمانى ئەو دەلى: گەرەترىن خۇشى مۇقە تىكشەكانى دوزمەنەكانىيەتى، ئەو كاتەيە كە بۇ خۇى بە پال پېش خۇيان دەدات و دەرەيان دەكات و مال و سامانىيان لى زەوت دەكات و سواری ئەسپەكانىيان دەبىت و ژن و كچەكانىيان لە ئامىز دەگرىت.

جەنگىزخان بەم ھەست و نەستەى داب و نەرىت و كلتورى پۇلەكانى نەتەوہەكى خۇى لەو سەردەمەدا و ژىنگەكەى دەرەدەبىت و وىناى دەكات.^۱

دلىسۆزى بۇ ھاوہەلانى: جەنگىزخان ھاوپىيەكى دلىسۆز و گىيانى بە گىيانى ئەو كەسانە بوو كە بە دلىسۆزى لە خزمەتىدا بوون، ھەلسوكەوتى لەگەل سەر كىردەكانى سوپاكەى باشتىن بەلگەيە بۇ ئەم قەسمەن، ئەو ئامۇزگارى بە نرخی پېشكەش دەكرىن، وىنەى ئەمە: وەسىتى جەنگىزخانە بۇ (سۆبۇداى) كاتىك لە سالى ۱۲۱۶ز بۇ پەلاماردانى (مەركىت)ى نارد، تىيىدا ھاتوہ: پىويستە بۇ گەيشتن بە ئامانجەت بە تەنگەبەرى گەرووى چىا سەر كەشەكاندا تىپەپى و لە پووبار و چۆمە گافرىنەكاندا بېرەپەوہ، ھەرچەندە پىنگەت دور بىت، دەبى بۇ موداراي سوپاكەت ھەولدهى و پشوويان پى بدەى و ئاگات لە خورد و خۇراك بىت و پاشەكەوت فرامۇش نەكەيت و ولاخ و ئەسپەكان ماندوو و مجرۇ نەكەى، با پىشمە و لغاو و پالو و زىنيان ھىندە پىكوپىك بىت بن كلك و ئەستويان برىندار نەكات: نەبادا بگەنە دوزمەن و دەرەقەتيان نەيەن، ئەگەر سەربازىك يان سەر كىردەيەك سەرپىچى كرد و مەن دەمناسى بۇ لاي مەنى بىنرە، دەنا بۇ خۇت سزاي بدە.

(جۆشى) كوپى جەنگىزخان كە مىرد مىندال بوو بە سىفەتى سەر كىردەى بالا لە نىو سوپاكەدا بوو، پووى ئەم قەسمەنى لە ئەويش بوو بە تايىبەتى كە لە بوارى پاودا دەستى بالاى ھەبوو، بەلام ھىچ گومانى تىدا نەبوو كە (سۆبۇداى) سەر كىردەى كىردەيى پەلامارەكە بوو، چونكە جەنەرالىكى شارەزا و بە ئەزمون و سەر كىردەيەكى گەرە بوو، جەنگىزخان سەر كىردەكانى سوپاى بۇ سەر كەوتەن و گەيشتن بە ئامانجەكان ھەلدەنان و دوايەش ستايشى دەكرىن و پى ھەلدەگوتەن، لە ھاويىنى ۱۲۲۰ تا زىستانى ۱۲۲۲ (سۆبۇداى) لەگەل (جىبەى)

هاوړپټی سهرکردایه تی هیرشیکې گوره ی کرد بۆ سهر (خوړناوای ئیران و جورجیا و قهوقاز و پوسیای خوارو و بولغاریای گوره) و سهرکه و تنیکې سهرسوپهینه ری به دهست هینا، له سالی ۱۲۲۳ز دا جهنگیزخان له نیو ئاپوړای خه لکیدا و به م بونه یوه ئاوا ستایشی سوږدای کرد: (به پاستی سوږدای به سهر قه لغانه که یوه خه وی لیده که وت و دهیکرده سهرینی خوی، له چەندین جهنگی خویناویدا سهرکه وتنی به دهست هینا، چەندین جار ژیان و گیانی خوی بۆ سهر بلندی و سهرفرازی بنه مال که مان خسته مه ترسیه وه، ئیمه زور له ئه و پازین).

ههروه ها دوی تپه پینی سالانیکې زور به سهر ئه م میژووه دا ستایشی (مؤخالی) سهرکردی ده کرد، مؤخال ئه و که سه بوو که سهرکه و تنیکې سهرسوپهینه ر و دهستکه و تنیکې مه زنی له (چین) تو مار کردبو،^۱ به سینگیکی فراوان و هوشیکې گوره وه پیشوای له و شتانه ده کرد که چاوه پټی نه ده کرد پووبده ن، وهکو شکاندنی سهرکردی یه کی له هیرشه که یدا، بۆ نمونه: جاریک له دۆلی (بیروان) ی (نه افغانستان) گوړه پانی جهنگی به سهر کرده وه، ته ماشای کرد (شیکې کوتکۆ) ی زپکوپې سهرکردی سوپاکه له سهر دهستی (جلال الدین) ی (خواره زمی) یه وه شکستی خواردوه، ئه و یه کسه دهستی نه کرد به بۆله بۆل و سهر شکاندنه وه ی سهرسوپا، به لکو په خنه ی گرت له هه لباردنی مهیدانی جهنگ له لایه ن سهرکردی سوپاکه وه، ئینجا پوی کرده دهووبه ری و گوتی: (شیکې کوتکۆ) هه میشه باری به سهرکه و تنه وه گرتووه، هه تا ئیستا تالوی تیکشکانی قوت نه د اوه، نه مړۆکه ئه و تالاه ی چه شتووه: که واته له مه ولا زور و ریاتر و چالاک و چاپوکر ده بیت، — نه ک له به رامبه ر دوزمنانی به لکو ئاگای له سهرپچی سهرکردی کانی ژیر دهستی ده بیت و له سزادانیاندا بازنادات به سهریاندا و جاروباریش به ئارامی و نهرم و نیانیانی سهرپچی کهان چاره سهر ده کات.

سالی ۱۲۲۰ز (سوږدای و جیبه و تۆکوشار) ی (۳) سهرسوپای ده نیریته (نه افغانستان) تا (سولتانی خواره زم) له و ولاته ده ركات، فه رمانی پټی کردن: به س مولک و سامانی (سولتان) داگیر بکه ن و دهست دریزی نه که نه سهر خه لکانی تر و ماله کانیان، (سوږدای و جیبه) پابه ندی فه رمانه که بوون و له قسه ی دهر نه چوون، به لام (تۆکوشار) پڼگه ی به سهر بازه کانیدا له به شیکې هه ریمه که دا تالان و برۆبکه ن، کاتیک (جهنگیزخان) ئه م هه والی پټی گه یشت، سهره تا بریاریدا (تۆکوشار) بکوژیت، به لام دوی بیر کردنه وه له م بریاره

په ژيوان بڼه، وهك سزايهك گازانده يه كي توند و تيژي ئاراسته كرد و سهركرده يه كي تري بڼ لا نارد تا له سهركرديا ته كي كردني سوپاكه دا شهريكي بيت.^۱

بهم شيوه يه: جهنگيزخان متمانته ته واوي به سهركرده كاني هه بوو و دانسي به سهرهري و سهركه و تنه كاني نه واند ا دهنه و، خوي له غيره و هه سوودي ده پاراست و توانيوي به سهر توپه بويي دهروونيډا زال بيت، وهك ميژوو پيمان دهلي هه سوودي و نيره يي گه و رته ترين زياتي گورچوبري له په يوه ندي نيوان (نه سكه ندهري مهكدوني) و سهراني سوپاكه ي و (ناپليون پوناپارت) و جه نه پاله كاني داوه، جهنگيزخان بهم هه لسوكه و تانه ي تواني وه فاداريه كي بي سنووي خه لك بڼ خوي و بنه ماله كي به رهم بيتي، خه لك گه لي وادار كرد خوشه ويستي و گوپراهي و فرمانبه رداريه كي باشي بڼ بنويئن و هه موويان به دل و دهروونيكي بي غه ل و غه ش و عزم و جه زميكي نه پساره وه فرمان و پينمايه كاني جيبه جي بكن، بڼه زور به كه مي ده بينين نه يانتواني بي به سهر كوسپه كاندا زال نه بووين و ناره ته و به ربه سته كانيان تينه په راندين و نه شكاندين.^۲

۵ — سهرناسي (ناسيني پياوان) و سهركرديا ته كي كردني سهركرده كان: جهنگيزخان دهستيكي بالاي هه بوو له سهرناسي و ناسيني پياوان و توانايه كي گه و رده شي هه بوو له سهركرديا ته كي كردني سهركرده كاندا، هه له بهر نه مه شه گه ليك سهركرده ي گه و رده و مه زن له نيو نيمپراتوريه تي (مهغول) دا هه لگه و تن و نه مانه له په نا پياويكي وهكو (جهنگيزخان) دا به نه خشه و پلاني خويان و له سهر بهر پرسياري تي خويان چه ندين جهنگي گه و رده يان بهرپا كردن، له ژير چاوديري پاسته و خوي (جهنگيزخان) دا پشكي گه و رده يان هه بوو له نه خشه دارپشتن و جي به جيكرديدا، هه رچي چالاكي و جموجولي سهره كي له ژياني نه ودا كرابي برياري تاييه تي جهنگيزخاني بڼ ده رچوه و پشكي شير له هه موو سهركه و تنه كاني مهغولي په و هند بهر نه و كه و توه، تا كار به وه گه يشت ناوي به سهركرده يه كي سهركه و تنه دهنكي دايه وه.

نه گه ر چاويك به ميژوي جهنگه كاني نيمپراتوريه تي (مهغول) دا بخشينين ده بينين: له سالي ۱۲۲۱ز تا پايزي سالي ۱۲۲۲ز كاتيڪ جه نه پاله هه ره مه زنه كاني جهنگيزخان له خوي دوور بوون، (موخالي) له چين بوو و (سوږدای و جيبه) له پووسيا و نه وروپاي خوره لات بوون، له م كاته دا (جهنگيزخان) بهس به داگيركردني (خواره زم و خوراسان) پانه وه سته

۱ المصدر نفسه، ص: ۳۱.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۱.

به لږو پاش هم سهرکه وتنې سهرکه وتوانه به زنجيره چيا ترسناکه کاني (نه فغانستان) يشدا تپه پي و بړ جاري کيش سوپاکي پوښه پوښي هيچ جوړه مه ترسيه نه بڼوه .
دواي مه رگيشي مه غوله کان به سهرکرديا تي به ناويانگترين جهنه پالي و کوږه کاني و نه وه کانيشي هيچ دهستکهوت و سهرکه وتنيکي ويښي دهستکهوت و سهرکه وتنه کاني جهنگيزخانيان به دهست نه هيتاوه .

(جهنگيزخان) تواني کومه له سهرکرديه کي وا دروست بکات که جيگه ي تيرامان بنو خه لک پتيان سهرسام بيت، (يلوي تشي سي) يه کيک بوو له و سهرکرده حه کيما نه ي نه و که کاروباري چيني خستبووه ژير دهست، سهرکرده کاني ده وره شي وه ک کومه له نه ستيره يه کي پرشنگدري ناسماني دهوله ته کي بوون وه: (بوکوږجي، موخالي، سوږدي، جيبه، ساموڅا و که ساني تريش)، نه مه ي گوتمان به لگيه بو نه وه ي که: (جهنگيزخان) به س خودي خوي که سايه تيه کي گه وره ي تاقانه نه بووه، به لږو دووربيني نه و خه لک ناسيه کي و هه لږاردني که ساني کارزان و ليوه شاه له ده وره ي خوي زانايي و دانايي و هه لکه وتوويي نه و نيشان ده دن.^۱

هه لږاردن و دياريکردي جينشيني خوي له حالي حه ياتيدا به لگيه کي ته واهه بو نه و: که سهرناس و دانا و بيرفراوان و زهين تيز بووه، فريوي نه خوارد به (تولوي) که له بواري سهربازيده به ناويانگ بوو، فريوي نه خوارد به (جغتاي) که پياويکي نازا و توله سين بوو، به لږو گرنگي به (توکتاي) دا که سهرکرديه کي سهرنج پاکيش و خوشه ويست و له بهر دل بوو و که سيکي کراوه و دم به پيکه نين و سه خي و دلاوا بوو، به تيبيني کردن له وه که: (جهنگيزخان) سهرکرديه کي ئيراده به هيزي وا بوو هيچ کام له کوږه کاني هم سيفه تهيان لي به ميراث نه گرتبوو، که واته پيويست بوو هه موو نه نداماني خيزانه کي له دواي مردني به شداري له بهر پيوه بردني مه مله که تدا بکه ن، چونکه به پياويکي ئيراده به هيز و بير سه لامهت و پرهوشت پازاوه و خه لک په سند نه بيت يه کيتي ئيمپراتوريه ت ناپاريزريت.^۲

۷- پياوي دهولت و سياست: جهنگيزخان به س پاله وان و پياوي کوږه پاني جهنگ نه بوو، به لږو له په نا نه مه شدا پياوي دهولت و سياسته تيش بوو، عزم و ئيراده ي به هيز و ده سلا تي چند سيفه تيکي بهرچاوبوون له که سايه تي نه ودا و نه يانده هيشت بجه ميته وه و

۱ المصدر نفسه، ص: ۳۲.

۲ المغول للعريبي، ص: ۱۰۵.

لە سنوورى تواناي خۆى دەرېچىت، ھەمىشە پىداگىرى دەکرد نەخشە و پېرسەكانى لە سنوورى تواناي خۆيدابىن و لىيان تىپەر نەكات، بۆيە ھەرگىز تووشى شىكست خواردن و كارەسات نەبوو و ئىمپراتورىيە تىكى گەرە و فراوان و بەھىزىرەن سوپاي سەردەمى خۆى بۆ كۆپەكانى بەجى ھىشت.

ئەگەر بەراوردىك لە نيوان (جەنگىزخان) و ھەندىك سەركردەى مېژووى مۇقايەتى بىكەين جىاوازىەكى گەرە لە نيوانىندا بەدى دەكەين، بۆ وىنە: (ناپليۇن پۇناپارت) بە ناوبانگىرەن سەركردەى ئەوروپى بوو، ئەو لە بەرامبەر بەرەنگارى شارىكى بچووكى وەكو (عەكا) ى فەلەستىندا – تىكشكا و پاشەكشەى كرد، لە (مىسر) سوپايەكى تەواوى خۆى واز ئى ھىنا، لە ئىسپانىا كارىكى نەفامانەى ئەنجامدا، لە پووسىا سوپايەكى گەرەى لە نىو (بەفر)دا بەجى ھىشت، لە كۆتايىدا و لە (مەيدانى واترلو) شىكستى ھەرە گەرەى خوارد و لە لاي سەرسەختىرەن دوزمنى خۆى و لە زىندانى دورگەيەك دا و بە دىلكراوى مرد، بە بەر چا و گوڭى خۆيەو ئىمپراتورىيە تەكەى پوخىترا، دەستورەكەى دېئىرا و پۆلەكانى لە مىراتى ئەو بى بەش كران.

ئەگەر ئاورپىكىش لە (ئەسكەندەرى گەرە) بەدەينەو، دەبىنەن ئەو پالەوانە لاوھى بە ھەلكە و تووى و شايستەى خۆى لە سەردەمى خۆيدا جىھانى داگىر كرد، ھەر يەكسەر لە دواى مردنى جەنەپالەكانى لە سەر مىراتى بەجىماوى دەكەونە شەپ و پۆلە شىرەخۆرەكەشى ناچارى ھەلاتن دەكەن تا لەگەل داىكى خۆى و نەنكى (داىكى بابى)دا بە كوشت بچىت.

بەلام جەنگىزخان: واى لە خۆى كەردبوو بىتتە تاكە سەركە و سەرورەى زەمىن لە كۆرپاوە تا ئەرمىنيا و لە (تبت) سەريانى جىھانەو تا (فۇلغا)، كۆپەكەشى دواى مردنى بەبى بىتتە و بەرە و بگرە و بەردە جىگەى گرتەو و پاشانىش (قەبلايخان)ى نەوھى حكومپانى نىوھى جىھانى ئەو كاتى كرد.^۱

۲— دەستوورى دەولەت (ياسا): ھەرچەندە ھۆزى (مەغۇل) پىش دەركەوتنى (جەنگىزخان) ژيانىكى سەرەتايى و سادە و ساكارىان ھەبوو، بەلام ژيانى كۆمەلايەتيان واى دەخواست كۆمەلەك داب و نەرىت و كلتورى خۆيان ھەبىت، بەلام چونكە خويىندەوار نەبوون نەيان نوسىيۇو. كاتىك جەنگىزخان — وەك سەركە — دەركەوت، چاوى بەم كلتورى دە خشانوو و ھەندىكى ئى فېئدا و ژۆرەشى پەسند كرد و ھەندىك حوكم و بنەماى بۆ زياد

کرد و مؤرتکی په سمی دهولته پیوه نووساند، فهرمانی دا منداالانی (مه غول) فیږی پینووسی (تویغوری) بېن و نه م کلتور و حوکمانه ش به هه مان پینووس بنووسرینه وه و بخرینه دوو تویی کتیبه وه و له خه زینه ی میرانی مه غول پاریزگاری لی بکریټ.^۱

هر یه کیک له برکه قانونه کانی نه م کتیبه ی ناونا (یاسا)، وشه که مه غولیه و به واتای (حوکم، بڼه ما، قانون) دیت و له کتیبه عه ره بی و فارسیه کاندای به شیوه ی جوراوجور ده نووسریت و ده کو: (یاسا، یاسه، یسامه، یاسامه، یسمه)، هه روه ها نه م ناوه به سهر نه و برپارانه شدا ده چه سپیت که شا یان میر دهری ده کات، زږبه ی قانون و برکه دیاره کانی کتیبی یاسا په یوه ندیان به سزادان و کوشتنی که سی تاوانبار وه هه یه، بویه مردن یان کوشتن بۆته یه کیک له واتاکانی وشه ی (یاسا).^۲

به لام تیکرپی حوکمه نووسراوه کانی نیو نه و کتیبه — که جه نگیزخان برپاری له سهر داوڼ — پینان ده گوتریت (کتیبی یاسای گه وره).^۳

به بیروباوه پی (جه نگیزخان): پینماییه کانی (یاسا) بۆ هه موو کات و شوینیک ده گونجین، بویه به بی هه لاواردن به سهر هه موو لایه کیدا ده سه پاندن هه تا خویشی و نه ندامانی بڼه ماله که شی له گهل دایټ.^۴

پاهیپی میژوونووس (لیلانو کاربینی) سه بارت به مه ده لیت: نه و حوکمانه ی کتیبی (یاسا) به زور خستنه بواری جیبه جی کردنه وه، هر نه م شیوه جیبه جی کردنه ش بوو (مه غول) وادار کرد له هه موو گهلانی جیهان زیاتر گوټپرایل و فهرمانبه رداری سه رۆکه کانی بیت، به پاده یه ک ملکه چی (مه غول) بۆ سه رۆکه کانی له سه رووی ملکه چی پاهیبه کان بوو بۆ میرانی که نیسه، — جیبه جی کردنی — یاسا یه که مین هه نکاوی (جه نگیزخان) بوو بۆ نه هیشتنی کیشمه کیشم و تاقم تاقمین و هه موو نه و هوکارانه ی زیان به یه کیتی — گهل مه غول — ده گه یه نن،^۵ (خانی مه زنی مه غول) پیی و ابو یه کگرتن و یه کخستنی تیره و تایه فه کانی مه غول — که هه موویان به خوینی سهری یه کتر تینون — له ریگه ی دانانی قانونی نه بیت نه نجام ندریت، ده بیت له ده وره ی نه م (قانونه) کوښنه وه و گهردنه چی

۱ المغول في التاريخ، ص: ۳۳۸، تاريخ المغول عباس اقبال، ص: ۱۱۳.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۳۸، الدولة العربية الاسلامية، ص: ۴۷۳.

۳ المصدر نفسه، ص: ۳۹.

۴ جنگیزخان، ص: ۱۰۴.

۵ المصدر نفسه، ص: ۱۰۴.

بىرپارەكانى بن، دەبىت مادەكانى ئەم قانۇنە سزاي ھىندە توند و تىژ لە خۆ بگرىت كە بە ھىچ شىۋەيەك بەزەيى و سۆزى بۆ تاوانباران تىدا نەبىت، چونكە ئەگەر ئەم خەلكە وازيان لى بىئىرىت ئەوا كىشە كۆنىنەكانيان دەژىننەۋە و پاشان دەگەپىنەۋە بۆ سەر ھەمان ئاژاۋە و پىشىۋى كە كۆن تىيدا بوون لە يەكتر كوشتن و يەكتر ھارپىن لە پىناۋى پوش و پاوان و تالان و بېژدا. بەلام (ياسا) لە لايەكەۋە دوژمنايەتى و كىشەكانى نىۋ (مەغۇلەكان)ى كۆتايى پى ھىنا و لە لايەكى تىرشەۋە ئەم خەلكەى كە تا دويىنى ۋەك چەند پانە گورگىكى ھار و چەنگ بە خوین بوون و ھىچ زەبىت و پەبىتىكان بە يەكترەۋە نەبوو، ئەوا ئىمپۆ لە ۋالەۋە سوپايەكى پىكوپىكى سازوبازى لى دروست كردوون و فىرى كردوون چۆن نەخشەكانى خۇيان بە ۋەپەپى وردەكارى و دامەزراۋىيە ۋەسم كىش بكن، گەردەلول ئاسا چۆن پەۋە كوللە بەسەر كشتوكال دادەدات و ھەموو بەرھەمەكەى دەخوات بەسەر نەتەۋە پىشكە وتوۋەكاندا بدەن و ھەلىان لوشن.^۱

(مەغۇلەكان) لەم ھالەتەنەى خوارەۋەدا دەبوو بۆ دەقەكانى ياسا گەپابانايەۋە و بە پىي پىنماكانى كاريان كردبايە:

— كاتىك خانى نوئ لەسەر تەختى دەسەلات دادەنىشت.

— كاتىك كۆنگرەيەكى گىشتى بە ئامادەبوونى مير و سەركرەدەكان دەبەسترا بۆ گفتوگۆ كردن لەسەر سىياسەتى گىشتى دەۋلەت.

— لە ھالەتى پىچەككردن و سازكردنى سوپا بۆ جەنگ.^۲

(جەنگىزخان) — بەم شىۋەيە — لە پىناۋى بەستەۋەى ھەرىمەكان بە يەكترەۋە لە ژىر ھكومەتىكى يەكگرتوۋدا كۆمەلە قانۇنىكى بە ناۋى (ياسا) ۋە دەركردن كە لە قانۇنەكانى عورف و عادەت و داب و نەرىتى (ئوستوبس) ۋەرگىرابوون.

(ياسا) بە درىژايى ھكومپرانى جەنگىزخان بەش بەش دەرەچوۋ، ماف و ئىمتىيازاتى سەرۆك ھۆزەكان و مەرچەكانى خزمەتى سەربازى و تەۋاۋى خزمەتەكانى تروبنەماكانى سىستەمى باج و سەرانە و سزادان و بازىرگانى و مەدەنى و بىرپارەكانى پەيوەند بە (خان)ى تىدا دىارى كرابوون، بە دەرپىنىكى تر دەكرىت بلىين: ئەم قانۇنە پەيوەندى نىۋان ھاكم و

۱ المڧول، د. فۇاد عبدالمعطي، ص: ۲۳۹.

۲ المصدر نفسه، ص: ۲۳۸.

***- گەردنکە چى بۆ جەنگىزخان.**

* - سزای توند و تیژ یۆ هه موو تاوانبارێك.

(مه قريزي) دهرباره ي (ياسا) به م شيويه بومان ددوي:

—مه رکهس زینا بکات ده کوژیت، جیاوازی له هاوسه ردار و بی هاوسه ردا نیه.

- ھەر كەسنىڭ ھەتتە بىر ئۆي، ياكى بىر دۇكان، بىر مەكتەپ، بىر شەھەر، بىر قەلئە، بىر ئورمان، بىر تېغى، بىر دەريا، بىر ئۆزگىچە ئادەت، بىر سەمىمىيەت، بىر جاسوسى بىكەت بەسەر پەيدا قىلىشقا، يان لەسەر پەيدا قىلىشقا، دوو شەركەر بىكەت بەسەر پەيدا قىلىشقا.

٢ الخطط للمقرين، مجلد ٣، جزء ١، ص ١٤٦-١٤٧.

— ھەر كەسنىڭ لە نىۋو ئاۋدا مىز بىكات، يان مىز بە خۆلەمىشدا بىكات دەكۆزىت.
 — ھەر كەسنىڭ (۳) چار لەسەرىك كالا يەكى پىي بىرئىت و زەرەرى لى بىكات دەكۆزىت.
 — ھەر كەسنىڭ بەبى پرس خواردن بدا بە دىلىك يان پۇشاكى بداتى دەكۆزىت.
 — ھەر كەسنىڭ كۆپلەيەكى ھەلاتو يان دىلىكى پاكردو بىبىنى و بۇ خاۋەنەكى
 نەگىرپىتە ۋە دەكۆزىت.

— ئاۋەل: چوارپەلى دەبىرئىت و سىكى ئاۋەلا دەكرىت و دل و جگەرى دەردەھىنرىت،
 ئىنجا گۆشتەكى دەخورىت، ھەر كەسنىڭ ئاۋەلەكى خۇي ۋەكو موسلمانان سەر بىرپىت
 دەكۆزىت.

— ئەگەر جەنگاۋەرىك لە مەيدانى جەنگدا و لە كاتى ھەلمەت بىردىدا يان پاكردىدا بارەكى
 يان كەۋانەكى يان ھەر شتىكى تىرى لى بىكەۋىت و كەسىكىش لە دواۋەى بىت و كەلۈپەلەكى
 بۇ ھەلنەگىرپىتە ۋە نەيداتە ۋە خاۋەنەكى دەبىت بىكۆزىت.

— بە مەرج گىراۋە: نابىت ھىچ ئەركىك لەسەر پۇلەكانى ەلى كوپى ئەبى تالىت — سادات
 — دابىرىت و باج و خەراجيان لى بىسەنرىت، ھەروەھا: (ھەژاران و قورئانخوئىنان و زانايان و
 پىزىشكان و عابىدان و زاھىدان و بانگدەران و مردووشوران و خاۋەنەنى پىشەى زانست) ىش
 باج و سەرئەنىان لەسەرنى.

— بە مەرج گىراۋە: ھەموو مىللەتلىك بە گەۋرە دابىرىت و نابى دەمارگىرى لە نىۋانىندا
 ھەبىت، ئەم كارە مەۋۇ لە خودا نىزىك دەكاتە ۋە.

— ھەر كەسنىڭ خواردنىك دەدات بە كەسىكى تىر دەبىت پىشدا خۇي لىى بخوات،
 ئەگەرچى ئەۋكەسە ئەمىرىش بىت، ھەر كەسنىڭ خواردنىك بە بەرچاۋى كەسىكى ترەۋە
 بخوات دەبىت لەگەلى بەش بىكات، نابىت دوۋ ھاۋپى يەكىان تىر بىت و ئەۋى تىريان برسى
 بىت و يەكىان ئاۋ و سىفرەى ھەبىت و ھاۋپىكەى نەكاتە بىرەش، ھەر كەسنىڭ بە پەنا
 كۆمەلىكدا پەت بىت و بىبىنى خواردن دەخۇن بۇى ھەيە بەبى ۋەرگىرنى مۇلەت دانىشىت و
 تىر بخوات و كەسىش بۇى نىە پىگەى پى بىگىت.

— نابىت كەس — لەۋان — دەست بخاتە نىۋو ئاۋەۋە، بەلكو دەبىت شتىك بۇ ھەلىنجانى
 ئاۋ بەكارىننىت، شۇرىنى جىل و بەرگ قەدەغەيە و تا دەپزىت دەبى لەبەرياندا بىت.

— قەدەغەيە بە ھەر شتىك بللىن (بىسە)، چونكە ھەموو شتىك خاۋىنە، پىس و پاكىان
 لىك ھەلنەۋاردوۋە.

- نابې ده مارگیری بۆ هیچ کامیک له مه زه به کان بنوینریت، گه وره کردنی وشه و دانانی ناسناو قه ده غه یه، سولتان و خه لکانی تریش ته نها به ناوه کانی خویانه وه بانگ ده کرین.

- جه نگیزخان - له سر جینشینه که ی دوی خوی واجب ده کات: هر کاتیک ویستی به ره و جه نگ بروات ده بیت سهریازه کان و چهک و چول و که لویه له کانیاں بخرینه پروو ته ماشا بکرین، ده بیت بچووکترین شت وه کو (ده رزی و داو) یش ته ماشا بکریت، هر که سیک که مترخه می بکات له نیشاندانی پیداو یستی کهانی سه فیری نه و له لایه ن جینشینی جه نگیزخانه وه سزا ده دریت.

- له سر هاوسه رانی سهریازه کانی به پیکراو بۆ جه نگ واجب کاری پیاوه کانیاں له په یدا کردنی بژتوی ژیا نیاں بیکاریه کانی ده ولت پاپه پینن.

- هر کاتیک سهریازه کانی سوپا له جه نگ گه پانه وه ده بی زه حمهت بکیشن و هندیك هاوکاری بۆ سولتان بین و له دهره ی کۆ بینه وه.

- ده بی هه موو سهره سالیک که شونه کردووه کانیاں له به رامبه ر سولتان پانوینن، تا به ئاره زوی خوی بۆ خوی و کوپه کانی لیان هه لبریت.

- سه رده سته و سه رکرده ی بۆ سهریازه کانی داده نان: سه رکرده ی هه زار که س و دوو سه د که س و چه ند ده که سی دانابوون.

- نه گه ر گه وره ترین سه رکرده تاوانی نه نجام دا، نه و سولتان: خویتری ترین که سی لای خوی به مه به سستی سزادانی بۆ لا ده نیتریت، ده بیت له به ر ده سستی نه و که سه دا به دامای و گه ردنکه چی له سر زه وی بکه ویت و سولتان چی بۆ دانابیت ده بی جیبه جیتی بکات نه گه ر خۆ کوشتنیش بیت.

- نابیت میره کان جگه له سولتان هاموشوی که سیکي تر بکن، هر که س له وان وا بکات ده کوژریت، هر که سیکیش به بی موله تی سولتان له و جیگایه ی بوی دانراوه بۆ شوینیکي بچیت ده کوژریت.

- دانانی پۆسته چی له نیو مه مله که تدا تا سولتان هه والی مه مله که ته که ی بزانی.

- جه نگیزخان حوکی (یاسا) ی بۆ (جه غتای) کوپی به جیه یشت، که نه ویش مرد پوله کانی و شوینکه وتووانی پابه ندی نه م حوکه بوون، وه کو چۆن موسلمانانی هه ول

پابەندى (قورئان) بوون، ئەوانىش ئەم ھۆكەمەيان كىرەبوو (دین) و ئەزانراو ھەسەت كەسەت لىوان سەرپىچى كىرەبەت.^۱

ب - نووسراوى مېژوونووسى فارسى (جوینى) سەربارەت بە (ياسا):

مېژوونووسى فارسى عطا الملك الجوينى ۶۸۱ك زیاتر لە سەدە و نیویك پېش مەقرىزى ۸۴۵ك بە دوور و درىژى لەسەر (ياسە) نووسیو ھەسەت كە مەقرىزى ھەندەى نەنووسیو، بەلام: لە پاستیدا نووسینەكەى (مەقرىزى) بریتىيە لە پوختەى نووسینەكەى (جوینى)، بەلام (جوینى) زیاترى قسە لەسەر بايەخدان بە پېشپەكەى پاوو نېچىرەوانى كىرەو ھەسەت كە كاریگەرەكەى مەزن و بەرچاوى ھەبوو لەسەر ژيانى سەربازى ھۆزى مەغۇل،^۲ ئەوان نۆز گىنگیان بە نېچىرەوانى و پاوشكار دەدا و، دواى كۆتايى ھاتنى ھەر جەنگىك دەستیان بەم كارە دەكرەو، لە دل و دەروونى ئەواندا نېچىرەوانى يارى و گەمەيەكەى خۆشەويست بوو، لەگەل ئەمەشدا كىرەبووانە ئامرازىكى ئامادەسازى خۆيان بۆ ھەر كاتىك پېويست بوایە و بەرەو ھەلگرتنى چەك و گۆرەپانى جەنگ بانگ كرابانايە، ئەوان لە كاتى شكاردا خۆيان بۆ كاتى جەنگ پادەھىنا و، دەستە دەستە خۆيان پىزدەكرەو چۆن لە گۆرەپانى جەنگدا پىز دەبن و تەواوى چەك و چۆلى پېويستىشيان لەم مەشقەدا بەكار دەھىنا، لەگەل ئەمەشدا پېويست بوو لەسەريان ھەوالى دوژمنیان بزائن و جاسوسیان لەسەر بكن.

(بەرتول) دەلى: ھىرشى بە كۆمەلى سەر نېچىر لە گۆرەپانىكى بەرفراواندا كە تەواوى فەرمانەكانى تايبەت بە سىستەمى جەنگى بەوپەى وردەكارىو تېدا پەچاودەكرىت لە كاتى جەنگدا، يەكەكە لە ھۆكارە ھەرە بە نرخەكانى كاركرەن لەسەر پاراستنى ھۆكەمەت و مەشق پىكرەنى سەربازان و تاقى كىرەو ھەيان.^۳

مىرە گەرەكان - كە خا و خىزانەكانيان ھامراپوون و خواردن و خواردنەو ھەزىر ھەمەپەنگيان لە خەزمەتدا بوو - پاستەوخۆ سەرپەرشتى پاو و شكارەكانيان دەكرەو، كىتەپەكەى پاو لە مانگىكەو تا سى مانگ درىژەى دەكىشا، دەبوایە سەربازانى بەشداربوو بەوپەى وریایى و لەسەر ھەست بەسەر نېچىرەكەدادەن و، چۆن چاودەچاوى دوژمن دەكەن بپواننە گياندارە كىتەپەكان، گرىمان ئەگەر سەربازىك ئامانجى نەپىكەبايە و نېچىرەكەى

۱ المغول، د. الصیاد، ص: ۳۲۴.

۲ تاریخ جهانکشی للجوینی ۱/۱۹-۲۱، المغول، د. الصیاد، ص: ۳۴۲.

۳ دائرة المعارف الاسلامیة، الترجمة العربیة ج ۷، العدد الرابع ص ۱۳۷، مادة جهانکیزخان، المغول، د. الصیاد، ص:

نه کوشتابه نه واپووبه پووی سزای گوجانکاری ده بۆوه و، زۆرجار لیدانه که سهری ده کیشا بۆ کوشتن، نه وان به هیچ شیوه یه که دوو دل نه بوون له سه پاندنی سزا به سهر هر که سیگدا که که مته رخه می ده کات، نه گهرچی که مته رخه میه که یان تاوانه که ساده و ساکاریش بوایه.

پاش ته واپوونی پاو و شکاره که نوینه ره کان ده هاتنه لای (خان) و سهر واپوورتیکی دوو درێژیان سه بارهت به پووداوه کانی سهر گۆره پانی پاوه که یان ده خسته پی دهستی، که تا پاده یه کی باش نه م پاوه به موناوهره ی سهر بازی نه م سهر دمه ده چوو، هه موو نه مهش زیاتر بۆ نه وه بوو سهر یازه کان لایه نی جه نگیان له بیر نه چیتته وه و له پراویشدا هه رامووشی نه که ن، له لایه کی تریشه وه به م کاره یان گیانله به ریکی زۆریان ده کوشتن و گۆشتیکی زۆریان بۆ هیزی سهر بازی سوپا کانی مه غۆل په یدا ده کرد، کاتیک گیانله به ریکی زۆریان ده کوشت و سکی خۆیان لێ تیر ده کرد و نه وه ی تریشیان هه لده گرت و تارمایی برسیتی پۆژانی داهاتووی چاره پوانکراویان پی ده په وانه وه،^۱ مه غۆله کان نیچیره وانیان به به شیکی سهره کی ژبانی خۆیان داده نا و پنیان وابوو نابیت نه م پیشه له نه وان جودا ببیتته وه، ههر له ته مه نی مندالپرا خۆیان له سهر پاده هینا و خوویان پیوه ده گرت، ده گێژنه وه پۆژیک (جه نگیزخان) — له ته مه نی میردمندالیدا — که ده یه ویست به رازیکی وشکانی پاو بکات، له سهر نه سپه که ی به رده ببیتته وه و ده که ویتته سهر زه وی، له شانسی خۆی به رازه که هیرشی بۆ ناهینیت، کاهینیک — که له وی ده بیت — پیی ده لی: نه م به ره وه بوونهت هۆشدار کردنه وه ی تۆی تیدایه، به پاستی تۆ کاریکی شه په نگیزیت کرد که ویستت گیانله به ریکی — به سته زمان — بکوژیت، نه گهر په حمه تی ئاسمان نه بووایه به رازه که به ر شفره ی ده دای و هه لی ده دای و ده ی کوشتی، جه نگیزخان په دی دایه وه و گوئی: خودی خۆم هه ستم به مه کرد، ده شزانم نامۆزگاریه که ت بۆ من خیری له خۆ گرتووه، به لام ئیمه ی مه غۆل ههر له مندالپرا خوومان به پاو و شکاره وه گرتووه، ئیمه ناتوانین هه روا به ئاسانی داب و نه ریته کانمان بگۆرین.^۲ مه غۆله کان چه ند ده ستوور و پرسیایه کیان له کاتی پاو و شکاردا په پره و ده کردو، به وه پی ورده کاریه وه جیبه جییان ده کردن.^۳

ج — له په وشته کانی مه غۆل: (جه نگیزخان) له (یاسا) دا نووسیویه تی: که نه و به تایبه تی پقی له دزی و داوین پیسی ده بیتته وه و ههر که سیگ یه کیک له م دوو تاوانه نه نجام بدات

۱ المصدر نفسه، ص: ۳۴۳.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۴۴.

۳ المصدر نفسه، ص: ۳۴۴.

دەبیّت بکۆزیت، ھەرۋەھا بە پاشکای گوتوویەتی کە ئەو لەم ھالەتەندە زۆر توپە دەبی: کاتیک بزانئ پۆلەیک گۆپاپایەلی باوک و دایکی ناکات، بایەکی بچوک پیچەوانەیی ھەرمانی براگەورەکی دەجولیتەو، میزدیک دلی لە ژنەکی پیس دەکات، یان ژنیک لە قسە میزدەکی دەردەچیت، دەولەمەندیک یارمەتی ھەژاریک نادات، یان ژێردەستەکان پیز لە گەورەکانیان ناگرن، ھەرۋەھا نەمی لە شوینکەوتووانی کردووە خویان لە مەیی خواردنەو ھەلال بکەن و گوتوویەتی: پیایوی مەست و سەرخۆش وەکو کەسیکە بە تەپلی سەری کیشرابیت و ژیری و شایستەیی لە دەست دابی، کەواتە لە مانگیکدا زیاتر لە (۳) جار مەیی مەخۆنەو، چاکتر وایە ھەر نەیخۆنەو، بەلام کئ دەتوانئ بە یەكجاری وازی لی بیئئ؟^۱

دەولیتستی شەریعەتی ئیسلامی لە بەرامبەر (یاسا)دا:

کاتیک لە دەقەکانی یاسا خور دەبینەو دەبینن ھەندیکیان لەگەڵ شەریعەتی ئیسلامی پیوژتیک دەکەنەو، بەلام زۆری دەقەکان پیچەوانەنی، شەریعەتی ئیسلامی لەسەر بنەماکانی: پیزدانان بۆ مافەکانی تاک و پیگرتن لە خۆسەپاندن و سەرکەشی و بانگەشە بۆ کرد و کۆشش پاوەستاو، تاخەلک سود لە ئەزموونی خویان وەریگرن و بەرھەمی کاری خویان ھەلبیگرنەو، بەلام (یاسا) لەسەر بنەماکانی: زولم و زۆر و ھەلوەشاندنەوی کەسایەتی تاک و قورغ کردنی ئازادیەکانی و کۆت و بەند کردنی بە کۆت و زنجیری کۆیلەیی پاوەستاو.

لە کاتیکدا مەغۇلەکان بە دەقی (یاسا) (درو) بە تاوان دادەنن، بەلام ئەوان بۆ خویان ھەلال کردووە، بە تاییەتی لە کاتەکانی جەنگدا بە فیل و دوو پرووی و تەلەکەبازی ھەولیان داو ھەرتەوازیی بخەنە نیون دوزمنەکانی بەرامبەریانەو، ھەر بەمە پانەوستان بەلکو کاتیک بە ھەلیان زانیو ھەماننامەکانیان ھەلوەشاندنەو و سواری ئەسپی سەرکەش و غەدر و تۆلە بوون و دەستیان لە دوزمن وەشاندووە، بۆ وینە نەتەوێ تورک — ئەوئەندە لە (مەغۇل) نزیکن لە ھیچ نەتەوێکی تر نزیک نین، بەلکو (تورک) ژمارەیک کەتیبەیی سەربازیان لە پیزی سوپای مەغۇلدا ھەبوو، داب و نەریت و کلتوری پەروەندیانە لە ئاسیای نیوہراستدا زیاتر تورک لە مەغۇل نزیک دەکاتەو، لەگەڵ ھەموو ئەمانەدا مەغۇلەکان ھەولیان نەدا تورکەکان لەگەڵ خویان پیک بکەن و بەشداریان پی بکەن لە پڕۆسەیی داگیرکردنیاندا، ئەو گەفت و گویانەش جاروبارە لەگەڵ تورکەکان ئەنجامیان دەدا تەنھا

به شيك بوو له گه و فيلي جهنگي - كه خويان - پټوه گرتبوو، به درو دوپاته كاني
خويان له سر (په يوه ندي راستگوځيانه) يان ده يانه ويست زياتر بيانخافلئين و پرته وازه يي
زياتر بخه نه نښان دوزمنه كانيان و پاشانيش يه كه يه كه به سهر يانداده و قه لاچويان بكن.
چاك ده زانين كه جهنگيزخان نيازپاكي و راستگويي خوي له بهرام بهر دايكي (سولتان
محمدي خوارهزم شا) ده پري و به هوي نه و توند و تيزي له نښان نه و كوپه كيدا بوو له
لاي خوي گلي دايوه، چونكه ده يزاني نه م ژنه ژماره يه كه كه تيبه ي له ژير ده ستدايه و به ريدا
ده ست ده خاته نيو شه پر كه وه، له نه جامدا كرده ديل و دورى خسته وه، پاشان له خاكي
غريبي به داماي سهرى نايه وه و مرد.^۱

(هولاكو) نه وه (جهنگيزخان) يش له خورنواوي ناسيادا هه مان پولي باپيري دووباره
كرده وه، له كاتيكا كه گفتوگوي ناشتي - له گه ل (نيسماعيليه) و (خليفه ي عه عباسي)
نه نجام ده دا هينده ي پټنه چوو هيرشي كرده سر و هه مووياني پيشه كيش كردن و له نيو
بردن.

ه - له نيوچووني تاك له پټناوي كومه لدا:

كاتيك (مه غوله كان) بانگه شهي هاريكاري ده كهن، مه به ستيان نه وه يه كه تاك ببيت
قورباني كومه لگا و تيكرپاي مافه كاني كه سي خوي و نازاديه كاني لي زهوت بكرين، ده قه كاني
(ياسا) راده گه يه نن: كه هيچ كه س ناتواني ببيت خاوه ني شتيك كه كه سيكي تر چاوي پي
بكه ويټ، به لكو پټويسته له سهرى بيكا ته برابه ش و، نه گهر خواردن بيت ده بيت له گه لي
بخوات و دروست نيه كه سيك خوي تير بكات و هاره له كه شي هيچ نه خوات، به لكو ده بيت
خواردنه كه به يه كساني له نښان ياندا دابه ش بكرت. كه سيك به په نا كه سايكدا پرت بيت و
بييني خه ريكي خواردن و خواردنه وه ن، بوي هه يه به بي مؤله ت ليوه رگرتن دانيشيت و
ده ست بكا به خواردن و خواردنه وه و، كه سيش بوي نيه پيگه ي لي بكرت، ويته ي نه م ده قه
نابه جيانه نه وه مان بو درده خه ن كه كومه لگاي مه غول كومه لگايه كي پريزه پ و شاز بووه
له م ته رزه هاريكاريه دا، كه موؤ له به ره مي كار و كرد و كوششي خوي بيه ش ده كات.^۲

و - به ره لدايي - ثيباحيه ت: (ياسا) بانگه شهي به ره لدايي ده كات، كاتيک خه لکی
(ته تار) وادار ده كات له سهره تاي هه موو ساليكا كيژه شونه كرده ووه كانيان له پيشانگايه كدا

۱ المصدر نفسه، ص: ۲۴۶.

۲ المصدر نفسه، ص: ۲۴۶.

پانویتن تا سولتان و کورپه کانی شوخ و شهنگه کانیان بۆ خویان هه لبرژین، ئه م یاسایه بونیادی خیزان — که ئارامگای کۆمه لگه یه — لیک هه لده وه شیئیت.^۱

ز- خواردنی شته حه رامه کان: کاتیك موسلمانانی شاره زای داب و نه ریتی مه غوله کان ده بیئت به ده نی ویک دیت و بیژی لپیان هه لده سستی، ئه وان ئاماده ن هه ر شتیك ئیسلام خواردنی حه رام کردوه بیخۆن، تا حالیک خویان له خواردنی گیانه به ره پیسه کانیان نابوین، ئه وان پقیان له چوونه حه مام و خۆ شوړین ده بووه، قه ده غه بوو ده سته کانیان بخه نه نیو ئای پووباره وه و جله کانیان بشوړن، بۆیه له جله کانی به ریان ده گه پان و دایان نه ده نان تا نه رزییان، هه ر که سیکیش له م پینما و به نده یاسایانه ده رچیت حیسابی تاوانبارو ده رچوو له قانونی بۆ ده کرا و سزای کوشتنی به سهردا ده درا، هه روه ها سه ربپینی ئاژه ل له گه ردنپرا یه کیک بوو له و تاوانانه ی که چاوپۆشی لی نه ده کرا، کار به وه گه یشتبوو سه ربپینی ئاژه لپیان به ده ستووری شه ریعه تی ئیسلام له سه ر موسلمانانیش قه ده غه کردبوو، یاسای کوشتنی ئاژه ل لای ئه وان پێبازێکی دپندانه و بی ویزدانانه یه و له سه ر بنه مای سزادانی گیانه به ره که وه ستاوه و هیه به زه ییه کی له به رامبه ردا نانویتن، پێشدا سکی ئاژه له که هه لده پین و ئینجا ده ستیان ده خه نه نیو هه ناویه وه، که دلان ده ره یینا لی ده گه رپین تا مردار ده بیته وه.^۲

ح — پاشماوه ی کاریگه ری (یاسا) له سه ر موسلمانانی (مه غول):

(قلشقندی) ده لی: ئینجا (جهنگیزخان) له سه ر چ په یره ویک بوو و گه ردنی بۆ چ شتیك که چ ده کرد، به هه مان شیوه دوا ی خۆیشی شوینکه وتوانی هه مان به رنامه ی ئه ویان به رپۆه ده برد، که بریتی بوو له په یره و و پپۆگرامی (یاسا)، (یاسا)ش له چه ند به ندیکی قانونی پیکهاتبوو که له لایه ن خودی جهنگیزخان و به زه یین و بیرى ئه و دا پزایوو، چه ند حوکم و سزایه کی تیدا دیاری کرابوون که جگه له که میکیان نه بیئت ده نا زۆریه یان له گه ل حوکمه کانی شه ریعه تی (محمدی) پپچه وانه یه، ئه م کتیبه ی ناونا (یاسای گه وره) و نووسیه وه و فه رمانیدا له خه زینه ی (که له پور) دا هه لگه رپیت و پارێزگاری لی بکریت، مندالانی بنه ماله که شی فیڕ بین بیخویننه وه و ...

۱ العرب والتتار، ص: ۳۲-۳۳، المغول للصیاد، ص: ۳۴۶.

۲ تاریخ الادب فی ایران، الترجمة العربیة، ص: ۵۶۱.

هه روه ها جگه له م فه رمانانه ش چه ند فه رمانی تری دان و کتیبه که ی پښخست و تا نیستاش په پیره وی لئ ده کهن، له وانه یه سولتانی وایان هه بیت که موسلمانانیش بووه به لام هه ر په پیره وی لئ ده کات.^۱

نهمه ی (قلقشندی) رایگه یاند بۆ نه وه بوو راستیه کانی میژوو به ته واوه تی به راورد بکات، سولتانیکی وهک (به پره که) که خانی هۆزی (نده ه بیه) ی (قیجاق) بوو بۆ خۆی به ته نیا موسلمان نه بیوو، به لکو خیزانه کانی و پیاوانی ده ورو به ری و شوینکه وتوانی هه موو موسلمان بیوون، هه موو نه میریک مه لایهک و بانگده ریکی له گه ل بوو، قوتا بخانه ی قورئان خویندن و له بهرکردن ژور بوون، له گه ل هه موو نه مانه شدا: نه م موسلمان ه مه غولانه به رده وام بوون له سه ر داب و نه ریته کانی (ته ته ر) و کلتوره په پره ولیکراوه کانی نیو مه نفولیا که (یاسا) له خۆی گرتبوون، یه کیک له و نه ریته کانی که له گه ل نه ریته کانی نیسلاندا پیچه وانه یه: به کارنه هیتانی ئاوی پووبار بۆ شوشتن و خوشتن، کاتیک سولتان (زاهیر بیبرس) نوینره کانی خۆی بۆ لای ده ولته ی (برکه) ده نارد، له پیناوی به هیژکردنی په یوه ندی دوو لایانه دا — نه و نوینره وانه پینان ده گوترا که له بهر خاتری نه و توموسلمانانه پوښاکه کانیان له نیو پووباری (نوردو) دا نه شون، بۆیه که ناچار ده بوون جله کانیان بشون نه و به دزی نه م کاره یان ده کرد.^۲

نه و مه غولانه ش که هاتوونه ته (میسر) و تییدا ژیاون، شارستانی نیسلام کاری له سه ر کردوون، به لام تا نیستاش له هه ندی کاروباریاندا په پیره وی له ده قه کانی (یاسا) ده کهن،^۳ نه مانه له نیو ولاتی نیسلاندا گه وړه بوون و قورئانیان فیژکراوه و حوکمه کانی شه ریعه تی (محمدی) یان ناسیووه، پاش نه مه ش هق و ناهه قیان پیکه وه کوکړدو ته وه چاکیان له په نا خه راپ داناوه.^۴

واقیعه ن ده قه کانی (یاسا) له لایه ن مه غوله وه جیگه ی پښ و پیرۆزی بوون، موسلمانان چو ن قورئان به گه وړه و پیرۆز ده زانن، نه وانیش به هه مان شیوه (یاسا) به پیرۆز ده زانن، به جوړیک که س له وان به (سولتان) یشه وه ناویریت پیچه وانه ی حوکمه کانی بجولیته وه، هه ر

۱ صبح الأعشى ۳۱۰/۴-۳۱۱، المغول للصیاد، ص: ۳۴۷.

۲ المغول للصیاد، ص: ۳۴۸.

۳ المصدر نفسه، ص: ۳۴۸.

۴ المصدر نفسه، ص: ۳۴۹.

که سیکیش - نه گهرچی پایه به رزیش - بیت و له حوکمی (یاسا) ده رچیت پوه به پوهی سوکایه تی پیکردن و سزای توند ده بیتته وه.^۱

ط - تهیموری له نگ (یاسا) په پره و دهکات:

حوکمه کانی (یاسا) له نیراندا تا دوی پوهوخی ده ولته تی (نیلخانی) یش له لایه ن هوزو تیره تورکه کانه وه بایه خیای پی دهره، (تهیموریه کان) له به پتوه بردنی ولات و کاروباری سیاست و بونه کانی ژن و ژنخوایی و ژوبه ی ئاههنگه کانیاندا په پره ویان له (یاسا) ده کرد، (ئیین عهره ب شا) ده لی: (تیمورلنگ) باوه پی به بنه ماکانی (جهنگیزخانی) بوو، ههروه ها (جفتای) و خه لگی (دست) و (خه تا) و (تورکستان) هه موو ئه مانه قانونه کانی (یاسا) ی جهنگیزخانیان - له عنه تی خوای له سهر بیت - ده خسته پیش بنه ماکانی ئیسلام، له م پوهوه ماموستایان و سهروه رانی من (حافظ الدین البزازی - رحمه الله - و علاء الدین محمد البخاری - أبقاه الله -) و غهیری ئه مانیش له زانایانی ناودار و پیشه وایانی ئیسلام فتوای (کافر) بوونی (تهیمور) و هه موو ئه وان هه ش (یاسا) ی (جهنگیزخان) ده خه نه پیش شه ریه تی ئیسلامیان داوه، گوتراوه: که (شاهروخ) ته ورات و (یاسا) ی (جهنگیزخان) ی هه لوه شان دوونه وه و فه رمانی داوه سیاستیان به گویره ی شه ریه تی ئیسلامی بیت، من پی م وانیه ئه مه پاست بیت، چونکه (یاسا) له لای ئه وان بۆته شه ریه تیکی قابیل و بیروباوه پیکی پاست و دروست.^۲

ی - تۆمارکردنی وته کانی پاشایانی مهغول:

مهغوله کان فیربوون: وته ی شاکیان بنووسنه وه و دوی مردنیان هه لیان واسن، به لام ئه وان له نووسینه وه ی هه موو وته کانی شادا ئازاد نه بوون، به لکو به س ده یانتوانی ئه و وتانه بنووسنه وه که خودی (خان) پښه ی نووسینه وه ی دابایه، خه لکی عوامی مهغول پښی زۆر بۆ ئه م وتانه داده نښن، ئه م وتانه ناوی (بیلیک) یان لیتراره که به واتای (حیکمهت و په ند) دیت، په نده کانی (جهنگیزخان) کۆکراونه ته وه و بوونه ته سه رچاوه ی هه موو تیره و تایه فه کانی مهغول و ئه وان ئه م په ندانه ده که نه به لگی قسه کانیان و له هه موو پرسه کانی بواره کانی ژیاناندا چون ده که پښه وه سه ر حوکمه کانی (یاسا) ئاواش ده که پښه وه سه ر ئه و په ندانه ی له سه زمانی جهنگیزخانه وه نووسراونه ته وه، هه ندیک له و په ندانه:

۱ المصدر نفسه، ص: ۳۴۹.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۵۰.

- با کهستان له سهر دنیا نازاری کهستان نه دا، نه گهر په کیکتان ههستی کرد نازاری له لایه ن که سیکتان هه پي گه ییوه با په له بکات نازاره که نه هیلی، تا له شه پي دوژمانانان پاریزراو بن.

- هه ر که سیك مالی خوی به چاکی به پړیوه به ری، ده توانی مه مله که تیش به پړیوه به ری.
- که سیك بتوانیت (۱۰) که س به پړیوه به ری و به باشی پېشپره ویان بکات، نه وا پېشپره وی کردنی سو پایه کی گه وره شی له لا ناسان ده بیټ.
- هه ر که سیك ده سه لاتی به سهر پاک و خاوینی مال که ی خویدا بشکیت، نه وا ده توانی حوکومه ته که شی له دز و جهرده و خه لکی شه قاوه بیاریزیت.^۱

۲- ریڅخستنی نه رکه کانی خزمه تکرندی (خان):

دوای نه وه ی (جه نگیزخان) له یه کگرتنی هوزده کاند سهر که وتنی به ده ست هینا، نینجا بق ریڅخستنی ولات دهستی به دانانی پڑیمیک کرد، نه م پڑیمه کومه لیک نه رکی دیاری کردن و هه ر نه رکه ش له لایه ن که سیك یان چند که سیکه وه سهر په رشتی ده کرا، خو نه گهر هه ندیک له نه رکه کان گرنه بوونایه نه وا یه کیك له خزمه نزیکه کانی (خان) سهر په رشتی ده کرد، نه رکه کان به م شیوه یه بوون:

ا- (۴) که س سهر په رشتی هه لگرتنی تیر و که وانه کان ده که ن.

ب- (۳) که س سهر په رشتی خواردن و خواردنه وه ده که ن.

ت- یه که که س سهر په رشتی ناماده کردنی پوش و پاوان ده کات بق مه پ و مالات، (۳) که سیش سهر په رشتی پاسه وانی کردنی نه و پوش و پاوانانه ده که ن.

ج- یه که که س سهر په رشتی ناماده کردنی عه ره بانه سهر یازیه کان و نامراز و هوکاره کانی هه لگرتن و گواسته نه وه ده کات.^۲

ح- یه که که س سهر په رشتی کارمه ندان و خزمه تگوزارانی نیو کوڅکی (خان) ده کات.

د- (۴) که س به نوبه سهر په رشتی پاسه وانی کردن و هه لگرتنی شمشیران ده که ن.

ذ- (۲) که س سهر په رشتی کاروباری پاریزگاری کردنی نه سپه کان ده که ن.

س- (۴) که س نامه کانی (خان) ده گه یه نن.

۱ المصدر نفسه، ص: ۳۵۱، تاریخ العراق بین الاحتلالین ۱/ ۱۳۱-۱۳۳.

۲ المغول والاورویون والصلیبیون وقضية القدس، ص: ۳۹.

ش - (۲) كەس لە پياو ماقولان لە كاتى كۆيۈنەو گىشتىەكانى (مەغلۇل) دا ئەركى پاراستنى بارودۇخ و قانون دەگرە ئەستۆى خۇيان.^۱

پاسەوانانى (خان) پاىيەكى مەزنىان ھەبوو لە دەولەتدا، ھەريەك لە پاسەوانانە پلە و پاىيە لە سەر كەردەى ھەزار سەرباز بەررتىر بوو، ھەلبۇزاردىيان بەوپەرى بايەخ پىدان و وردەكارىيەو ئەنجام دەدرا، دوو تاقم سەرپەرشتى كاروبارى پاسەوانى كردىيان دەكرد، يەككىيان لە پۇژدا و ئەوى تريان لە شەودا، ژمارەى پاسەوانەكان گەيشتبوو (۱۰) ھەزار كەس كە بە ئازايەتى و بەھىزى ناسرابوون، لە كۆى ھەموياندا (۱۰۰۰) كەسيان ئى ھەلدەبۇزردا و ھەريەككىيان پى دەگوترا (بەھادور) - واتە پالەوانى ئازا -، ئەم ھەزار كەسە ھەمىشە لە دەورويەرى (خان) دەبوون و خزمەتى ئويان دەكرد و لەگەل (خان) نەبووايە بۇ جەنگ دەرنەدەچوون و جگە لە خودى (خان) فەرمانيان لە كەسى تر وەرنەدەگرت، وپراى (خانى گەرە) و پاسەوانەكانى، ئىنجا چىنى (ميران) بە دواى ئەواندا دەھات، ئەم چىنە لە باج و خەراج بەخىشرايوون، مافى دەست بەسەرداگرتنى تالانىەكانى كاتى جەنگيان ھەبوو بى وەرگرتنى مۆلەت دەچوونە كۆشكى (خان) و، (خان) یش پىزى تەواوى ئى دەنان و بە دەستى خۆى خواردنەوەى دەخستە بەر دەستيان.^۲

ھەر ھەموو مەغلۇلەكان حىسابى سەربازى نىو سوپايان لەگەل دەكرا، دەبوايە لە كاتى پىويستدا ھەمويان چەك ھەلبگرن، بۆيە ھەر مەغلۇلەك لە كاتى ئاشتيدا شوانى مەپ و مالات بوو لە كاتى جەنگ و ھەراشدا سەربازىكى چەك لە شان بوو، دەبووايە ھەمويان مەشق و پراھىتان لەسەر ئەو چەكانە بگەن كە لە كاتى جەنگدا بەكارىيان دىنن، (مەغلۇلەكان) بەو ھە ناسرابوون كە بە شىۋازى سەركوپىرانە و گوپراپەلى و فەرمانبەردارى سەركردەكانىيان دەكەن و بە ناپاكى و خيانەت و پەيمان شكاندن لە بەرامبەر دوژمنەكانىياندا پەفتار دەكەن و شەريان لەگەل ھەر نەتەوہەيكە كەردبايە بى بەزەبىيانە و دلپەقانە ھىرشىيان دەبرد و جىاوازيان لە نىوان جەنگاوەران و ژن و مندال و پىر و پەككەوتە و نەخۇشاندا نەدەكرد، بۆيە لە مېژوودا جەنگەكانى مەغلۇل بە (دلپەقى و پوخاندن و لە نىۋېردن) ناويان دەر كەردو.^۳

(جەنگىزخان) توانى سرنجى سوپاكەى بۇ لای خۆى پاكىشىت و پىزى تەواوى ئى بگرن، بە سەركى ھەرە مەزنى خۇيانىيان دادەنا، فەرمانەكانى ئويان بە پىرۆز دادەنا، گوپراپەل و

۱ المصدر نفسه، ص: ۳۹.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۹.

۳ المصدر نفسه، ص: ۳۹.

فرمانبرداري فرمانه کاني بوون، له بهر زکړنه وهيدا گياندبوويانه پله ي خوايه تي و بهرستن، که سيان تواناي سهرپېچي کړدني (خاني گه وره) ي نه بوو، زيره کي وليوه شاوه يي و فيلېبازي (جه نگيزخان) له و (پژيمه سهريازيه دا) پرهنگي دابووه که به دهستي خو ي پړکي خستبو.

۱- پړکخستني سوپاي (مه غول):

(جه نگيزخان) سوپاي (مه غول) ي به شيوه ي پله پله دروست کړدبوو و به سر چه ند يه که يه کي سهريازيدا داييه شيبوون:

• توکان (تومان): له (۱۰) هزار جه نگاوه ر پړکها تبوو، به سهرکرده کي ده گوترا (نويان) يان (نوين).

• نه ستيره: له (۵۰) که سي جه نگاوه ر پړکها تبوو و به فرمانده کي ده گوترا: (پوزباشي).

• پيشه نگ: له (۵۰) که سي جه نگاوه ر پړکها تبوو به فرمانده کي ده گوترا: (نونباشي).
• کومه ل (تاقم): له (۱۰) که سي جه نگاوه ر پړکها تبوو، نه مه يان بچووکترين يه کي سهريازي بوو و سهرياز ه کاني پړکه وه و به يه کساني ده جه نگان و ده ژيان و ده کورژان.

هر يه کيک له م يه که سهريازiane نه سپ سوار بوون و نه سپه کانيان يه ک په نگ بوون و هر جه نگاوه ريکيش بي له نه سپه کي ژير خو ي (۵) نه سپي يه ده گي بو ئاماده کرابوو، وه ک ده بينين (نه سپ) چه کي هره سهره کي سوپاي مه غول بووه جگه له چه ک و چو لي قورسي هنده سي و مه دفعي به نه سپ و عره بانه ه لده گيران و پاده کيشران، ته واي يه که سهريازيه کانيان له هي زي نه سپ سوار پړکها تبوون و هي زي پړو له نښانيدا به دي نه ده کرا، نه م سوپا نه سپ سوارانه ي مه غول بريتي بوون له (۳) جوړ:

— سريه کاني گيانفيدا يي: نه رکه کي بريتي بوو له ده ست پړکړدني جه نگ و ه لشاخان به رو ي دوژمندا.

— سريه کاني بريسو: نه مه يان هي زي نه سپ سواي قورس بوو، نه رکه کي: خو کړدن به نيو پريزه کاني دوژمن و به ده ست هي ناني سهرکه وتن بوو.

۱ قضايا العالم الاسلامي ومشكلاته السياسية للنبروي، ص: ۷۲.

۲ الغزو المغولي لدير الاسلام، ص: ۸۶.

— سىرىيە سوكەكان: ئەمەشيان ھىزى ئەسپ سوارى سوك بوو، ئەركەكەي: بەرگىرى كردن و پارىزگارى كردنى دو بالاكەي ترى سوپاكەيان بوو لە نىو گۆرپەپانى جەنگدا.
چەك و چۆلى ھىزى (برىسو = ئەسپ سوارى قورس) برىتى بوو لە: شمشىرو تىروكەوان و تەشوى.

كەلوپەلەكانى تريان برىتى بون لە: (زىيى پىستى (دېوجامە) — بۆ پاراستنى خۆيان و ئەسپەكانيان —، كالاخودەي پۆلا — بۆ پاراستنى سەر و گەردن —، تىردانىكى دژى شى — بۆ ھەلگرتنى تىرە يەدەگەكانى، لەگەل كارتىخىك — بۆ تىژكردنى سەرەتەرەكان، ژىيەدەگ — بۆ كەوانەكان —) جگە لەمانەش ھەريەكك لە سەربازەكان دەبوايە ئەم شتانەشى پى بوايە: {گورىستىكى گشت}: بۆ پاكىشانى ئامرازەكانى گەمارۆدان يان پاكىشانى ئەو ھەربانانەي لە نىو قوردا دەچەقەن يان وەردەگەپان يان لە پۆيشتن پەكيان دەكەوت، ھەروەھا (قاپ) ئىك بۆ تىدا كۆلانى شىر، (جانتايەك) يان (تويشە بەرەيەك) بۆ ھەلگرتنى خۆراكى يەدەك لە گۆشتى وشك كراو و نان و شىرى وشك، — ئەم شىرە وشكەي دەخستە نىو قاپەكەو و ئاوى بەسەردا دەكرد و تىكى دەدا و ھەك شىرى تازە دەيخواردەو —، (كوندەيەكى) بچووك بۆ ئاو}.

چەك و چۆلى سىرىيەكانى گيانقىداو سىرىيە سوكەكان (ئەسپەوي سوك) برىتى بوو لە: (پەمبو كەوان) تىكپراي ئامرازو كەلوپەلەكانى تىرشىيان وەكو كەلوپەلەكانى ھىزى (ئەسپەوي قورس) بەلام تىپى پاسەوان بە جودا لە ھەرسى يەكە سەربازىيەكە (قەلغان) ىشيان ھەلدەگرت تا خۆيان لە شمشىرى دوژمنا بپارىزن.

شاينى باسە ھەربەربازىك بى لەو ئەسپەي سوارى بوو — ئەسپى تىرشى ھەبوو، سوپا بە جوانترىن شىواز نەخشەي ھىرشەكەي جىبەجى دەكردو لە نەخاغل ھەلى دەكوتايە سەر دوژمن، (جەنگىزخان) بەسەر ھەموو كارەكانى خۆي پادەگەيشت، بەم شىوئەيە:

پۆلە جەنگاويرىكى لە پىشتەو دەدەنا بۆ پارىزگارى كردنى بەرژەوئەندىيەكانى مەملەكەت، پۆلىكى ترى تەرخان دەكرد بۆ بەرپۆھەبردنى ھەريە تازە داگىر كراوەكان.

دەزگايەكى سىخوپى تايبەت بە خۆي لاي خۆي دەھىشتەو، (تابور پىنجەم) ىشى لە نىو دەولەتە دراوسىكانىدا دروست كەردبوو، لەم بوارەدا پىشتى بە (دىارى و بەلگىن و ھاوسەرگىرى) بەستبوو، لە كۆتايىدا بە سەركردايەتى (جى نوپان) يارىدەدەرىو لە ژىر چاودىرى (ئىمپراتورى چىن) دا سوپايەكى بۆ شەپى بىنەمالەي (سونچ) ئامادە كرد، (جەنگىزخان)

توانی به ته واوه تی (نیمپراتوری چین) بناسیت و شیوازی نه خشه و پلانه کانیان بزانتیت و نهینی قه لاکانیان و خاله به هیزه کانیان و سه رچاوه نابووریه کانیان که شف بکات.^۱

ب - ژماره یه ک وه سیتی جه نگیزخان بۆ سوپاکه ی:

- نابی سهرکرده ی تومان (نویان) په یوهندی به (نویان) یکی تره وه ه بیټ و فرمانی نه و بۆ خه لگانی تر نایخوات.

- نابی هیچ سهریازیک له ناماده کردن و هه لگرتنی که لوپه له کانی خویدا وه ک داوو دهرزی بۆ جله کانی که مته رخه م بیټ، هر که سیټک سهرپیچی بکات به توندترین شیوه سزا دهریټ. - هر پۆله یه ک گوپرایه لی باوکی نه بیټ و هر برایه ک فرمانبه رداری کاکی نه بیټ و هر ژنیک له فرمانی شووه که ی دهرچیټ به توندی سزا دهریټ.

- پیویسته له جیبه جی کردن و دهرکردنی فرمان و بریاره کاندایه چاوی پله بهندی بکریټ، تاک جگه له نه رک و فرمانی خوی شتیکی تر جیبه جی ناکات، به م شیوه یه له خواره وه تا سهره وه هر که سه کاری تاییه تی خوی هه یه.

- هر که سیټک دزی یان پیگری یان هر تاوانیک بکات به توندی سزای دهریټ. - که سیټک ژيرو نازا بیټ سهرکرده تی کردنی دهریټه نه ستوو، تیکپای خه لکیش ده کریټه سهریاز، به لام تاکه لاوازو په ککه و ته کان ده کریټه شوان، کاره کان به م شیوه یه دابهش ده کریټن.

- تیکپای سهرکرده کان له نزمترین پله تا به رزترین پله له سالیټکدا جاریک (جه نگیزخان) ده بینن: تا فرمانی لیوه ریگرن و گوئی له ناموزگاریه کانی بگرن، گوتی: هر که سیټک نه مه بکات ده توانی، سهرکرده تی سوپایه کی گوره بکات.^۲

ج - چه کداری و ناماده سازی:

نه سپ له سوپای (مه غول) دا چه کی سهره کی بوو، جه نگاوه به شمشیریک و پمبیک و دوو تیروکه وان چه کدار بوو، تیروکه وانیکیان له سهر نه سپه که پرا تیراندازی پی دهرکرد، به نه وی تریشیان له کاتی ناساییداو به وپه پی ورده کاریه وه سیړه ی پی له دوژمن دهرگرتو، (۳) توره که شی پی بوون که پر بوون له تیری جوراوجورو نامرازی سه نگرلیدان و خوراکی یه ده ک، هه مبانیه کیشی به کلکی نه سپه که ی هه لده واسی و هه موو که لوپه له کانی خوی

۱ المصدر نفسه، ص: ۸۶، ۸۷.

۲ المصدر نفسه، ص: ۸۸.

تیده هاویشته و یارمه تیده ریکی باشی نه سپه که شی بوو له په پینه وهی چۆم و جۆبارو پووباره کاندو، جه نگاهور به که ولی گیانله به ریک خوی زریپوش ده کرد.^۱

به لام سه رکده کان: جگه له هه لگرتنی چه که کانیاں هه ریه که یان لوله کیکی درژی پی بوو که له پیسته ی ته نک دروست کرابوو و نه مسه رو نه وسه ری پوزه وانه ی بۆ دروست کرابوو سه روپه تیان تی هه لگیشرابوو جلو به رگو و چه که لوه په له کانی خویان تی ده هاویشته و چاک ده یانهاخنی و و ئینجا به به نه که توند ده یان به ست، پاشانیش ته وای که لوه په له کانیاں و کورتان و زینی نه سپه کانیاں ده خسته نیو هه مبانیه که وه و به په نا کلکی نه سپه که دا هه لیانده واسی، یه کی که له سه ریا زه کان ده چوو ه نیو چۆمه که وه و ده سستی به پشیمه ی نه سپه که یه وه ده گرتو به مه له پیشی ده که وتو پای ده کیشا، جاری واش هه بوو بۆ په پینه وه ی پووباره که سوودیان له سه لبه وهرده گرت ئینجا ده بوايه نه سپه کانی تریش به ریز به دوی نه م نه سپه دا بپویشته بانایه، به لام ته وای جه نگاهوره کانی تریش هه ریه که یان کونده یه ک یان جه وهنده یه کی چاکی هه بووو هه موو که لوه په له کانی خوی تی ده کردو سه ره که ی به توندی ده به ست و ئینجا بۆ په پینه وه ی له پووبارو چۆمه که به کلکی نه سپه که یدا هه لده واسی، به هه مان شیوه سه ریا زه کان له پویشتنی ده شته بی ناوه کاندو نه م (کونده) یان (جه وهنده) یان پر ده کرد له ناو.^۲

س - شیوازه کانی جه نگ:

سوپای مه غول به سه رکردایه تی جه نگیزخان له به ریه کی فراواندا له (۳) قوئی سه ره کی وه پیشپه وی ده کرد: بالی پاست و بالی چه پ و بالی نیوه پاست، بالی پاست و بالی چه پ له پاست یه ک و به تریبی ده پویشتن، بالی نیوه پاست له نیوه ندی هه ردووکلای که می که پیش ده که وت، به جۆری که پزگی هه بوو یارمه تی هه ر لایه کیان بدات به بی نه وه ی خوی تووشی هیچ پووبه پووبوونه وه یه کی دوژمن بکات، له هه مان کاتدا هه ردوو ک باله که پزگی یان هه بوو له دواوه پا توقی دواوه ی دوژمن بدنه نه گه ر بالی نیوه پاست تووشی هیرش ببوویه وه. جه نگیزخان پشتی به چه کدارکردنی گه ل به ست له دامه زرانندی سوپا که یدا، پشتی به جه نگه پارتیزانی به ستووه له نه خشه سه ریا زیه کانیدا، دوری نیون هه رسی باله که له ماوه ی پۆزه رییه که تیپه پی نه ده کرد، (جه نگیزخان) به شه وو پۆز پیشپه وی به سوپا که ی

۱ المصدر نفسه، ص: ۸۸.

۲ المصدر نفسه، ص: ۸۸.

ده كرد، له كاتى هيرش كردنيدا بۆ سر (پۆلۇنيا) ماوهى ۱۱۳۰ كم ى له (۱۵۰) پۆژدا بپى، له كاتى هيرش كردنيدا بۆ سر (هنگاريا) ماوهى (۴۵۰ كم) ى له (۳) پۆژدا بپى، چەند پۆژىكى كه م پيش گەيشتنى به شوينى مه به ست به س به شه و ده پويشت و نه و پە پى نهينى به كاردينا، كه ده شگەيشت له سپيدهى به يانيدا زنجيره هيرشيكى توندى ده ست پيده كرد، له كاتى جهنگدا نيشانه كانى گۆرە پانى به كاردينا، پۆژانه ئالای هەلده دان و شه وانه ش چراو ئاگروچكه ى به كاردينا، له جگه نكه كانيدا هه موو پيلانه كانى هه لئه تاندين و هه لمه تى كوتوپرانه ى به كار هينان، پيش راگه ياندى جهنگ ناشتى له گه ل دوزمن نه نجام ده دا ئينجا هه ولى ده دا په رته وازه ى له نيو نه و ده و له تدا دروست بكات و له ناوه و ده دا شلو پلى بكات، ژماره يه ك له سيخوپو به كرىگيراونى ده ناردن و جهنگى پرپواگه نده يان ده كرد و ده روونى خه لكان تيكده دا، پاش نه مه كتوپر به سهرى داده دان و ولاتى لى ويران ده كردن و دانيشتوانه كه شى قه ده كرد، له گه ل نه و ده دا پياويكى (بته رستى خويند) بوو، به لام له و نيو ده سهرۆك و سه ركرده يه كى بالاده ستيش بوو، نه و توانى (به هيزترين سوپا) پيك بينى و بالاده ستترين ئيمپراتوريه ت له ماوهى ميژوى سه ده كانى نيوه راستدا دامه زرينى.^۱

ش - گه ياننده كان له سوپاى (مه غۆل) دا:

(جهنگيزخان) نۆرى بايه خ به گه يانندن داوه گه يانندن له سوپاى (مه غۆل) دا به م شيويه بووه:

- گه يانندن له نيو يه كه سه ربازيه كاندا: به دوو شيواز پاده په پيتران:

- يه كه م: نيشانه هه وال - به رقيه: ئاماژه هه وال: پۆژانه به هوى نه و (به يداخ) هوه نه نجام ده درا كه له لايه ن ئالا هه لگري سه ركرده ى (تومان) هوه ئاماژه ى پى ده كرا، شه وانه فانتوسى سووريان به كارد هينا، يه ك ئاماژه به ئالاكه يان فانتوسه كه به س بوو بۆ پيشپه وى كردنى داواكراو له لايه نى سوپا كه وه.

- دووه م: گه يانندن له نيوان باره گاي سوپاى نيو به ره ى جهنگ و نه نجمه نى بالاي جهنگ له (قه ره قورم) ى پايتهخت: نه م شيوازه به هوى فه رمانده ى (هتلى گه يانندن) هوه نه نجام ده درا، به م شيويه:

پيگاي نيوان به ره ى جهنگ و پايتهخت بۆ چەند هه ريميك دابه ش ده بوو، گه وده ترين شار مه لبه ندى هه ريمه كه بوو، (داروچا) يان (فه رمانده ى هتلى گه يانندن) فه رمانده ى مه لبه ندى

گە ياندن بوو، مەغۇل پېتى دەلئىن (يام)، لە مەلئەندى ھەر ھەرىمىڭدا (قەرماندە يەككى گە ياندن) ھەبوو، كاتىبىڭىش ھەبوو كاتى گە يىشتىن و پۇيىشتىنى ھاتوچۇكەران و ئەو جەنگاۋەرلەنى دەنۋوسى كە بۇ جەنگ دەپۇيىشتىن، يان لە وئېرا دەھاتنەۋە، ژمارە يەك پاسەۋانىش پارىزگارى يان لە مەلئەندەكە دەكرد، ژمارە يەك ئەسپى تىژپەو بە زىنكرۋى و بۇ جولان و كارى گە ياندن ئامادە كرابوون، ئەو پىاۋانەنى كارى پۇستە و گە ياندن يان پىئ سىپىردابو دەبويايە لە پۇژىڭدا ماۋە (۸۰—۱۰۰ كم) يان بېرىپايە، (۳۰۰) ھەزار ئەسپ بۇ درىژە پىئدانى گە ياندن تايىت كرابوون.^۱

ع — سەركردايەتى:

خودى (جەنگىزخان) سەركردەي — سوپاكانى — لە نىۋ پاسەۋانە تايىتەكانى خۇي دىيارى دەكردن، بەم شىۋازە سەركردايەتى كىردنى ھىژە سەربازىيەكانى لە نىۋ پانتايى ئىمپراتورىيە تەكەيدا خىستە بەردەستى كەسانىڭ خودى خۇي بە شىۋە يەككى پاستە وخۇ دەيانناسىت و پىئشدا لە گۆرە پانى واقىعدا جەپپاندوونى، چاكتىن بەلگە بۇ بالادەستى جەنگىزخان لە سەرباش ھەلپىژاردنى سەركردەكانى ھەموو ئەۋكارو چالاكىيە زىندو شىكۆدارانەن كە ئەم سەركردايەتىيە بۇ (مەغۇل)ى بەرھەم ھىناۋە،^۲ جەنگىزخان گوتبۋى: (ھەر كەسىڭ بتوانىت مالەكەي خۇي بە چاكى بەپۆۋە بەرى، دەتۋانى مەملەكەتىش بەپۆۋە بەرى)، (ھەر كەسىڭ بتۋانى بەپۆۋە بەرەيەتى كىردنى (۱۰) كەس ھەلسۈرپىنى، سەركردايەتى كىردنى سوپايەككى گەۋرەشى لە لا ئاسان دەبى).^۳

سەركردەكانى مەغۇل تەنھا پاپەپىننەرىكى لىھاتۋى خواستەكانى (ئىمپراتۇر) بوون بەس،^۴ يەكە سەربازىيەكانى بە پىئى خواستەكانى بارودۇخ لىككەلدەۋە شاندەۋە و كۆي دەكردنەۋە و سەرلەنۋى پىكى دەخستەۋە، خودى خۇي بەدۋادىچۈونى جىددى ھەبوو بۇ ئەو دەرەنجامە شىكستىانەي جاروبارە لەلايەن ھىژەكانىيەۋە تۈشى دەبوون، (تۆلۈ)ى كۆرە بچۈكى (جەنگىزخان و ھەزىرى دەستەراستى لە كاروبارى سەربازىدا، ناسناۋى (نۈين)ى گەۋرە)ى لىئرا، (تموغا) و (بلغوتاي)ى ھەردۈك برا بچۈكى (جەنگىزخان)ىش ناسناۋى (نۈين)يان لىئرا، جگە لە نەۋەي (جۈجى قىس) ھىچ كامىڭ لە نەۋەي براكانى (جەنگىزخان)

۱ المصدر نفسه، ص: ۹۱.

۲ المصدر نفسه، ص: ۹۱.

۳ المصدر نفسه، ص: ۹۲.

۴ المصدر نفسه، ص: ۹۱.

له مافي (ثيمارهت=فرماندهي) به هره مه نند نه بوون، به لكو وهك چيني (نوروستوقراتي=پياوماقول) ته ماشايان دهكرا، نه نداماني سهريازي هم چينه ناسناوي (توره خان) يان ليترابوو، هه لكراني ناسناوي (توره خان) به هره مه نند بوون له: (له به خشيني باج و خه پاچ به خشرابوون، مافي خاوه ندراريتي نهو تالاني و ده سته وتانه يان هه يه كه له جهنگو راودا ده يگرن، هه كاتيك بيانه وږت ده توانن - به بې پرس - بچه كوشكي خان)، جكه له تاواني بړكه (۹) - ي ياسا - كه تاييه ته بهو تاوانانه ي سزاكه يان كوشتنه له هيج تاوانيكي تر لپرسينه وه يان له گه ل ناكريت، له سهر سفره كاني خواردن له باري سهر وه داده نيشن، كاسه يه كه مه ي - له لايه ن خانه وه - پيشكهش به هه ريه كه يان ده كريت).

له سهرده مي (جهنگيزخان) دا (۳) سهركرده ي (تومان) هه بوون:

يه كه م: (موقال): سهركرده ي بالي چه پ (به رهي پوژمه لات) بوو.

دوه ميان (بوكرجي): سهركرده ي بالي پاست (به رهي پوژناوا) بوو.

سيه ميان (نه ناي): سهركرده ي بالي نيوه پاست بوو.

نه ميران (نويد) بالاترين چيتي ولات (نوروستوقراتي) بوون، به لام (گه ل) به گشتي (خه لكي ساكارو په شو پووت) ته نها نامرازي به رده ستي ياريده ده راني (جهنگيزخان) بوون و به س.

۲- شپوازه كاني جهنگيان و هفتاريان له بهرام بهر شكست خواردوان:

(مه غوله كان) پيش هيرشكردنيان بو سهر هريميك نه خشه يه كي جهنگي يان بو پيشنيار ده كرد، هه كه نه خشه كه ساز دهكراو برياري جهنگ ده درا: سيخوپره كانيان به نيو هه ريمه كه دا بلاو ده كړنه وه، هه واليان ليره و له وي كوده كړنه وه و بارودوخي سوپا - ي هه ريمه كه يان - هه لده سه نگانده و قه لاي شاره كانيان تاقي ده كړنه وه، پاشان بو ولاتي خو يان ده رويشته وه، ته ووي زانيار په كانيان ده خسته به رده م سهركرده كاني سوپا پاشان (خان) چه ند نويته ريكي خوي بو لاي حوكم راني نهو هه ريم و دانيشتواني شاره كان ده نارود وواي گه رديكه چي و خو به ده سته وه داني لي ده كردن، كرده وه سامناك و توقينه ره كاني مه غول يه كسهر كاري له سهر هه ناو و ده رووني دانيشتواني نهو هه ريمه ده كرد كه مه غوله كان برياري هيرشكردنه سهر يان بو ده دا، له گه ل گيشتنې ناگاداري په لاماردان دل و ده رونيان پرده بوو له ترسو بيم و اقيان ده وړما، پييان ده گوتن: (نه گه ر خيرا خو به ده سته وه نه ده ن و ملتان بو نيمه كه چ نه كن، نيمه نازانين قه زاو قه ده ر چتان به سهر ديئي! هه ر خدا به ته نياو بو

خوی ده زانی چ به لایه کتان به سهردی^۱، نه گهر خو به دهسته وه دانیان پهرت کردبایه وه و به رهنکار بوونه وه یان هه لېژاردبایه، نهوا مهغوله کان پیشپه ویان ده کرد تا دهگه یشتنه بهر ده رگاکانی شار، بۆ دوا مه مین جار بانگی خه لکیان ده کردو داویان لیده کردن خو به دهسته وه بدنه، نه گهر سه رۆک و بریار به دهسته کانیان به دیاری به نرخه وه پیشواریان لیکردبانیاه و بریاری خزمه تکردنی سوپای مهغولیان دابایه، نهوا بهر ئازار و نه شکه نهجی مهغوله کان نه ده که وتن و به ناردنی حکومپانیک بۆ سهریان کۆلیان لۆ ده دان، (خان) بریار یکی په سمی بۆ نهو حکومپانه ی دهرده کرد، به م بریاره سام و هه بیه تیک بۆ حکومپانه که دروست ده بوو و خه لک به ته واوه تی گوپراه لۆ فره مان به رداری ده بوون، خو به دهسته وه دان له م حاله ته دا واتای شوینکه وتنی په هاو بی مه رجی لۆ ده فامریتته وه^۲ ده بی دهیه کی داهاتی هه ریم و شاره کانیش بدریتته ده ست حکومپانی مهغول له هه ریمه که دا.

به لام نه گهر دانیشتوانه که پیکه ی سه رپنچیان هه لېژاردبایه و بریاری به رگریکردنیان دابایه، نهوا مهغوله کان له گه مارۆدانی شاره که دا ته نها زیانیکی که میان لۆ ده که وت، نهوا له م حاله ته دا - ناشتیان له گه ل نه ده کردن، به لکو به رده وام جهنگیان له گه ل ده کردن، تا به ناچاری خو یان به دهسته وه ده دا، ئینجا (خان) فره مان یکی په سمی بۆ کوشتنی هه موو خه لکه که دهرده کردو جیاوازی به گه ورده و بچوک و ژن و پیاو نه ده کرد، به م شیوه یه فره مان ده دا شاره که بروخینریت و خه لکه که ش کۆکۆز بکریت، داب و نه ریتیان بۆ جیبه جیکردنی بریاره که ی خان به م شیوازه بوو:

مهغوله کان بانگی دانیشتوان ده که ن بینه گوپره پانی دهره وه ی شار، له سنعه تکه رو پیشه وه ره کان ده گه پان و پاشان بۆ (تورکستان و مهغولیا) یان به پیده کردن، خه لکانی به قه دو قیافه و به هیزیان لۆ هه لده بژاردن و هیزیکی غهیره نیزامییان لۆ دروست کردن و ناویان لۆ ده نا هیزی (حه شر)، ئینجا نه وه ی ده مایه وه به شمشیر سهریان ده برین.

به لام نه گهر خه لکی شار له گه ل ناچار بوونیشیان هه ر به رهنکاریان کردبایه و خو یان به دهسته وه نه دابایه و ماوه یه کی دوو رو دریش گه مارۆیان له سه ر بووايه، نهوا مهغوله کان هیزشیکی خهستیان ده کردنه سه رو به رۆره ملی دهستیان به سه ر داده گرت، نه گهر دوژمنه کانیان له دهره وه ی شار به رهنکاریان ببونایه وه نهوا شه وو پۆز له چوار لاه

۱ تاریخ جهانکشی ۱۸/۱ للجويني، المغول للصياد ص: ۳۶۴.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۶۵.

به به رده وامي په لاماريان دده دان تا به ته واوه تي شپږزه يان ده كړدن و هيزو پيږيان پټوه نه ده هيشتن، دهره نجام يان خويان به ده سته وه دده يان ه لده هاتن، دواي كوتايي جهنگه كه (خان) به عدالت تالان و ده سته و ته كه ي به سهر جهنگاوه ره كاندا دابه ش ده كړد، له ولاخه به رزه كه ي خوي داده به زي و پيشكه شي كه ستيكي ده كړد كه زوري پټويستي پټيه.^۱

شيواني په لاماري مه غول بؤ سهر ته واوي شارستانه كانی (چين و خوره لاتى ناسياو پاشانيش پوسيا) يه ك شيواني له سهر يه ك بوو، خويان به هر ولايت كدا كړد بابه ديها تيه كانيان ده گرتن و خريان ده كړدنه وه و پيش خويان دده دان و له گه مارؤداني شاره كانياندا وه كه لغان به كاريان دينان، هم په فتره يان لي ببوه خويه كي به رده وام و هم خه لكه په شو پووته يان ده كړده پيشه نكي سوپا: تا ليزم ي تيري دوژمن به رنه وان بكه وږت و پيگي چوونه پيشي سوپاش خوشكهن، جاروباره به مه به ستي نه وه كه خويان به زور نيشان بدن له بهر چاوي دوژمن تالايان به سهر دا دابه ش ده كړدن، گوتراوه: ژماره ي مه غوله كان له گه مارؤداني شاري (جه خند) ته نها (۲۰) هه زار كه س بووه، به لام ژماره ي نه و ديلا نه ي پيش خويان دابوون (۵۰) هه زار كه س بوون.^۲

هه روه ها ده بوايه هم ديلا نه سه نگر و خنده كيان بؤ ليډابانه يه و، نامرازي گه مارؤداني شاريان بؤ دامه زان دابانه يه، نه وه ي به لاي مه غوله كانه زور گرنه بوو: له كاتي جهنگه قورسه كاندا نه و ديلا نه يان ده خستنه باري پيشه وه ي هيرشه كه و پوويه پووي مه ترسي گه وره يان ده كړدنه وه، پيگي هه لاتن و پاشه كشه يان نه بوو: مه غوله كان له پيشه وه پرا سه يريان ده كړد، كاتيك ده يان بيني هيزي دوژمن شپږزه بووه، ئينجا خويان به مه يداندا ده كړدو هه لمه تيان بؤ ده بردن.^۳

(ابن الاثير) ميژوونووسي ناسراو نه مه به م شيوه يه باس ده كات: نه گه ر جهنگي شاريكيان كړد بابه دابو نه ريتيان تاو ابوو: ديله موسلمان ه كانيان پيش خوده دان و شه پيان پي ده كړدن، نه گه ر بكشابه انايه وه ده يانكوشتن، هم هه زارو داماوانه به زوره ملي شه پيان پي ده كړدن، وه كه دهر باره ي (نه سپي سوور) گوتراوه: نه گه ر بؤ پيشه وه بپوات سه رده بپردريت،

۱ المصدر نفسه، ص: ۳۶۵.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۶۵، دائرة المعارف الاسلامية ص: ۱۲۷.

۳ المغول للصيد ص: ۳۶۷.

ئەگەر بىتتە دواۋە ورگى دەدېرىت، مەغلۇلكانىش لە دواى دىلە مۇسلمانەكانەۋە دەجەنگان، ئەۋەى لە بەرەى ئەۋان دەكوژا مۇسلمان بوون و خوشيان هېچيان لى بەسەر نەدەهات.^۱ مەروەها مەغلۇلكان لە بەكارهيتانى مۇكارەكانى تەفرەدان و خاغلاندندا دەستىكى بالايان مەبوو، كاتىك گەمارۇى شارىكيان دابايە و دواى درىژەكىشانى گەمارۇكە هېچيان دەست نەكەوتبايە، وايان دەخستەپوو كە گەمارۇكەيان مەلگرتوۋە و لە و پىيەى پىيدا هاتبوون بۇ دواۋە دەگەپانەۋە، تا دانىشتوانى شار دلتيا دەبوون دوژمن پۇيشتوۋە و چەكيان دادەنا، ئىنجا مەغلۇلكان كىتوپر لە نەخاغل بەسەرياندا دەدان و پىش ئەۋەى خۇ بۇ شەپ ساز بگەنەۋە مەمويان كۆكۆز دەكردن و يەكسەر دەستيان بەسەر شاردا دەگرت.^۲

۵- گرنگيدان بە ئەزموونەكان:

مەرچەندە (جەنگىزخان) لە سىياسەتيدا بە پەقى و كەللەشەقى ناۋى دەركردبوو، بەلام لە سوود وەرگرتنى ئەزموونى گەلانى پىشكەوتو و خاۋەن شارستانىەكان بى ئاگا نەبوو، بۇيە لە مەموو بوارەكان بە گشتى و بوارى كاروبارى بەپىۋەبردن و مەوالگىرى و چالاكى سەربازى و دىپلۇماسيدا پىشتى بە خەلكانى شارەزا و پىسپۇرۇ مامۇستا و ئەزموونىدە دەبەست، وەك زانراۋە: پىكخستنى كاروبارى شارو شارستانىەت لە سەرەتاي حكوپرانيدا بە لاي جەنگىزخانەۋە كارىكى ئەستەم و قورس بوو، چونكە تا ئەۋكاتە مەغلۇلكان نەگەيشتبوونە ئەۋپلە بەرزە شارستانىەتەى كە نەتەۋە ژىر دەستەكانيان پىي گەيشتبوون وەكو نەتەۋەى (كپايت و نەيمان)، لەبەر ئەمە (جەنگىزخان) دوابەدواى يەكگرتنى مەنغۇليا زۆرى پىۋىست بە ئەزموونى ئەۋ خەلكانە بوو كە تازە كەۋتبوونە ژىر دەسەلاتى دەۋلەتەكەيەۋە، يەكەمىن كەسانىك كە مەلگىرى نامەى شارستانى بوون لە ولاتى (مەغلۇل) دا بازركانە مۇسلمانەكان بوون، بەلكو دلسۆزترىنى كەسى تىمۇجىن (جەنگىزخان) لە پۇژانى تارىكى ئەنگوستە چاۋى سەرەتاي دەرگەۋتنىدا برىتى بوو لە (۳) مۇسلمان بە ناۋى: (جەغفەر خۇجە، حەسەن، دانىشمەند حاجب)، لە كاتى ھىترشكردنى بۇ سەر دەۋلەتى (خوارەزمشا) سوۋدىكى زۆرى لە (حەسەن و دانىشمەند) كردو، پىشەكى ئەم دوانە بە ناۋى (خان) ەۋە سەردانى ولاتەيان كردو گفتوگويان لەگەل دانىشتوانە پەسەنەكەيدا كرد، كاتىكىش وىستى پەلامارى (چىنى باكور) بدات (جەغفەر)ى بە نوپنەر ناردە لاي (ئالتونخان)، ھىندەى نەخاياند بارودۇخى ئەۋ

۱ المصدر نفسه، ص: ۳۶۷.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۶۷.

ولاته و وهسفی نه و پړگا و بانه کانی چوونه نه و ولاته ی بڼ هینایه وه، (جه نگیزخان) سووډنکی چاکی له زانیاریه کانی (جه عفر) وهرگرت له سهرکه وتنیدا به سهر (نالتوون خان).

(جه نگیزخان) چهند پاوړیژکاریکی له نیو پیزی په گزه جوړاوجوړه کانی غهیره مه غول بو خوی ه لېژاردبوون له و پاوړیژکارانه: (محمود یلواج) موسلمان بوو، (تا-تا-تونجا) ئویغوری بوو، (لی لیو تشوسای) چینی بوو، نه مه یان خزمه تی دوا ه مین شای (نه یمان) ی کردو پوله کانی (جه نگیزخان) ی فیتری نووسینی (ئویغوری) کرد، پاست وایه که (محمود یلواج) نه و که سه بی که به (محمود خوارهزمی) ناسراوه و یه کیټ بوو له و (۳) نوینه رانه ی (جه نگیزخان) که له سالی ۱۲۱۸ ز بڼ لای (محمد خوارهزمشا) ی ناردبوون، محمود له و کاته وه به به رده وامی پاوړیژکاری (جه نگیزخان) بووه و، پاش داگیرکردنی ولاتی (ماوراء النهر = پشت پو باری سه یحون) له لایه ن (مه غول) وه (محمود) له لایه ن (جه نگیزخان) وه به حکومرانی نه و ولاته داده مه زریتری و، نه ویش به جوانترین شیواز به پړوه ی دهبات.

(لی لیو تشوسای) ی خیتایی چینی یش: خه لگی چینی باکور بووه، باوکی پوستی وه زاره تی بڼ بنه مالهی (کین) له (چین) دا به پړوه بردووه، (لی لیو تشوسای) پیاوړکی پو شنبیرو خوینده وار بوو - پاشان به دوو دریژی باسی ده که ین - به جوړیک (جه نگیزخان) زور سوودی له بیروپا و نه زمون و شار ه زاییه کانی نه و وهرگرتووه له به پړوه بردنی ده وله ته که یدا، بیگومان (جه نگیزخان) دیواری ئیداره ی ده وله تی مه غولی له سهر بنه مای نه و نه زمون و بیروپا و زانیاریانه دانا که له پاوړیژکارو پسپوړه بیانییه کانی وهرده گرت، به تاییه تی شارستانی چینی و ئویغوری و هی تریش.

۶- دانایه که له چین:

(لی لیو تشوسای) پوړیکی گرنګ و گرانی له دامه زرانندی (ئیمپراتوریه تی مه غول) دا گیرا، (جه نگیزخان) له یه که م چاوپیکه وتنیدا پیی سهرسام ده بی، نه و یه که مین فیهله سوفی چینی بوو چووه پیزی سوپای (مه غول) وه و به رده وام له زانسته کانی فلهسه فو پزیشکی و گهردوناسی ده کولیه وه، جاریک سهرکرده یه کی ناسراو گالته به کاره کانی ده کات و ده لی چون چینیه کی قوچی پیش دریژ که وان دروست بکات؟! ئینجا پیی ده لی: سوودی بوونی - پیاوړکی وه که تر - چیه له نیو جه نګاوه راندا؟ چینی وه لای ده داته وه و ده لی: دروستکردنی که وانی چاک پیویستی به دارتاشیک هیه، به لام به پړوه بردنی ئیمپراتوریه تی پیویستی به

مىڭى خاۋەن حىكمەت ھەيە، (جەنگىزخان) لە كاتى جەنگە زۆر دورو درىژەكانىدا لەگەل خۆى دەگىپراو پىزى تەواۋى لىدەنا، كاتىك مەغۇلەكان - دواى كۆتايى جەنگ - دەستكەوت و تالانىان كۆدەكردهۋە ئەم (حەكىمە) كىتەب و خىشتەى گەردووناسى و گىزگىيى پىزىشكى كۆدەكردەۋە، ھەموو كەپەتەك نەخشەى جوغرافى ھىرشەكان و جەنگەكان و شۆيىنەكانى تۆمار دەكرد، جارىكەيان شەپۆلىكى دەردوبەلا خۆ بە نىۋ پەشە سوپاى مەغۇلدا دەكات، لەر كاتەدا بە ھەلى وەرگرت تۆلەى خۆى لەو سەركردانە بىكەتەۋە كە گالتەيان بە خۆى و كىتەبەكانى دەكرد، ھەستا ئاۋىكى بە گەروودا كىرەن كە لە گىياكان دروستى كىرەبوو خودا بە ھۆيەۋە شىفاى دان.

(جەنگىزخان) لەبەر زانىارى و دل پاكىيەكەى پىزى لى دەكرت، ئەم (حەكىمە) ھەر ھەلىكى بۆ ھەلگەوتايە بۆ پاۋەستانى كوشتارو خوينىزى لە لايەن سوپاى مەغۇلەۋە درىغى تىدا نەدەكردو بە شىۋازى حەكىمانەى خۆى ھەولى بۆ دەدا، گىرپانەۋەيەك دەلى جارىك (جەنگىزخان) لە كەلپنە شاخەكانى (ھىمالايى خوارو) گياندارىكى لەسەر شىۋەى (ئەيل) دەبىنى: بەلام پەنگى سەۋزەو تەنھايەك شاخى بەسەرەۋەيە، لەم كاتەدا بانگى (حەكىم) دەكات و پىرسىارى ئەم گياندارەى لىدەكات، ئەۋىش بە پىزەۋەۋە بە دەنگىكى نزمەۋە دەلى: ئەم - گياندارە - (كىۋ-توان) ھە، زىمانى ھەموو نەتەۋەكانى سەرزەمىن دەزانى، ھەموو مىڭەكانى خۆش دەۋىن، بە كوشت و كوشتار ناپەحەتە، دەرگەۋىتى ئەم گياندارە لەبەر چاۋى جەنابت، ھۆشدارىيەكە بۆ تۆئەى (خان)ى مەزن، بانگەشەت دەكاتا ۋاز لەم پىيازى كوشت و كوشتار - ھە بىنى.

باۋەپىيكراتىرىن و پىروردەكارىترىن سەرچاۋە - لە بۋارى مىڭۋى مەغۇلەكاندا - كىتەب و نووسراۋە جىماۋەكانى (لى لىۋ تشوساى) حەكىمى چىنىن كە پىشتىان پى بىبەستىت، بەلگە نەۋىستە كارىگەرى شارستانى چىنى لەسەر (جەنگىزخان) و سىنورداركردى خوينىزى سوپاى مەغۇل و پىزگاركردى كىتەب و كەلەپوورى شارستانى لە سوتاندن و تالانى مەغۇلەكان و تۆيىنەۋەى گىادەرمانىيەكان لە كارى پىزىشكىداۋ بەكارھىتەنانيان لە قەلاچۇكردى ئەو مىكرۇبانەى بە ھۆى زۆرى لاشەى كۆزراۋان پەيدادەبوون، لە پىگەى ئەم حەكىمە چىنىيەۋە بوۋە، لەگەل ئەۋەدا (لى لىۋ تشوساى) دىلسۆزى زۆرى بۆ دەۋلەتى (مەغۇل) بە گىشتى و بىنەمالەى (جەنگىزخان) ھەبوو، بەلام كاتىك شارىك يان ھەرىمىكى دەبىنى دەۋرەدراۋە

خه ریکه خه لکه که ی پووبه پووی کوشتوپری مه غۆله کان ببنه وه، له و کاتانه دا هه ست و سۆزی ده خرۆشاو خۆی پئی پانه ده وه ستاو داوای ده کرد به زه بیان به رامبه ر بنوئیری.

(ئۆکتای) کۆپی (جهنگیزخان) به م وته یی - له به رامبه ر ئه ودا - ئاماژه یه ک به م هه ستی که حکیم ده دات و ده لئی: (ئه وه چیه به رده وام بۆ ئه و خه لکه ده گریه ی؟! و پیرای ئه مانه ش زیره کی و دانایی حکیم له نیو بیژوانیدا بایه خی خۆی هه بو له پاگرتنی هه ندیک کار و پیلاندا که وه ستانیان زۆر زه حمه ت بو، (حه حکیم) به تیبینی کردنی ئه وه که ئه و له په چه له کدا مه غۆلیه و به فه ره نگه ی شارستانی چینی گۆشکراوه و په روه رده بووه: که واته زۆر ئاساییه وه که سیکه نیو بیژوان له نیوان په گه زو نه ته وه شکستخوارد و وه کان و مه غۆله خۆسه پینه کان پاست بپته وه، ئه و نه وه که گوئی له قسه کانی نه گیرئ پاسته وخۆ له لای مه غۆله کان به رگری له کیشه ی مرۆفایه تی نه ده کرد، به لکو ده یه ویست بۆیان به سه لمینی که به زه یی نواندن یه کیکه له داخوایه سه ره که کانی سیاسه تی ساغ و سه لیم و به پیکوپیکه ئامانجی خۆی ده پیکئ، ئه و کاره دپندانه ش مه غۆله کان ده ره قی به رامبه ره کانیا نندا ئه نجامیان ده دان سه رچاوه که ی نه زانی و نه قامیه که پتیه وه به ناوبانگن.

له دوا هه مین هیرشی (جهنگیزخان) بۆ سه ر (کانشۆ) سه رکرده یه کی مه غۆلی ئاماژه ی دا که ئه م په عیه ته چینیه نوئیانه هه یج خه یرو بیریکیان پتیه نیه، چونکه له شه ر نازانو و به کاره ی تانیان له جه نگدا کاریکی نه گونجاوه، بۆیه چاک وایه ئه م دانیشه وانه له په گو پیشه ده ره یترین و قرانیان تی بخریت، که ژماره یان خۆ له (۱۰) ملیۆن که س ده داو لایه کی زه مینیشمان بۆ ده گه پتیه وه و ده یکه ی نه پاوان و له وه پگای په وه ئه سه په کانی سوپا، (جهنگیزخان) پیزی له دلسۆزی نواندنی ئه م سه رکرده سه ربازیه گرت، به لام (حه حکیمی چینی) که تا ئیستا تۆزقالیک گومانیان له دلسۆزی ئه ودا نیه یه کسه ره هه ستایه سه رپی و بیروپای خۆی بۆ مه غۆله کان ده ربیری و پایگه یانندن: که به رو بوومی ئه و زه ویه به پته کشتوکالیانه سوده که ی بۆ (مه غۆل) ده گه پتیه وه و، ده شکریت، ئه م په عیه ته نوئییه سودی چاکیان ئی وه ریگیردری، ئینجا چوه نیو ورده کاریه کانه وه که: ئه ندازه ی باج و خه پاچی سه ر زه وی و زاره کانیان و گومرگی به رو بازارپو بازرگانه کانیان خۆی له (۵۰۰) هه زار ئۆقیه زیوو و (۸۰) هه زار پۆشاکه ی ئاوریشم و (۴۰۰) هه زار جه وال دانه ویله ده دات، به م شیوه یه جله وی جه نگه که ی به لای خۆیدا پاکیشاو (جهنگیزخان) په یمانیدا به ئه ندازه ی ئه م بپه باجه ی ئه و داینا په فتار بکات.^۱

ئەو پېزوقەدر دانان و سوود وەرگرتەنەى لە لایەن (جەنگیزخان) دەوە باسى لىوہ دەکریت لە بەرامبەر خەلگانى شارستان نشین و پۆشنیرو زانايان و ئەزموندیدان، بە ھەمان شیوہ لە سەردەمى (ئوغلۇداى)ى کوپى (جەنگیزخان) و جیگرەوہ کەشى باسى لىوہ دەکریت، ئەم ھەکیمە چینیە بە تەنیا ئیمپراتوریەتى بە پىوہ دەبرد، توانى کاروبارى (جیبەجى کردنى سزاكان) لە ژۆر دەستى سەرکردە دلپەقەکانى (مەغلۇل) بىنیتە دەرو بیخاتە بەر دەستى ئەو قازیانەى بۆ پاپەپاندنى ئەم کارەى دامەزراندبوون، بە ھەمان شیوہ کۆمەلە کارمەندىكى پسپۆرى بۆ وەرگرتنى باجو و خەپاج لەسەر خەزىنەى دەولەت دامەزراندبوون، ئازابەتى و زانایى و زیرەكى بیر تیژیەكەى سەرنجى سەرکردەکانى مەغلۇلى بە لای خۇیدا کەمەندکیش دەکردو زۆرى پى سەرسام بوون، ئەو دەیزانى چۆن کاریگەرییان لەسەردانى، بۆ وینە: (خاقان ئوغلۇداى) زۆرى مەى دەخواردەوہ و پىوہى گیرۆدە ببوو، (ھەکیم) زۆرى ھەز دەکرد ئەم خاقانە تەمەنىكى زۆرى ھەببەت و ماوہىەكى زۆر لە ژياندا بەینیتەوہ، کاتىك بىنى ئوغلۇداى لە زەلکاوى مەیدا نقوم بووہ و ئامۆزگارىەکانیشى ھىچ سوودىكى پى ناگەيەن، پۆژىك پەرداخىكى لە ئاسن دروست کراوى بۆ ھىنا کە مەى تىدا ھەلگىرابوو لىواری پەرداخەكەش بە کاریگەرى مەيەكە خۆرکەى لىدراوو، پەرداخەكەى داپە دەست و دەيگوت: ئەگەر مەى بەم شیوہىە کاریگەرى لەسەر ئاسن ھەببەت، خۆت دەکەمە ھەكەم: دەبى کاریگەرى چۆن و چەند بى لەسەر گەدەو پىخولە کانت؟!، (ئوغلۇداى) بەم بەلگە بە ھىزە وازى لە خواردەنەوہى (مەى) ھىنا.

جارىك (ئوغلۇداى) لە بەرامبەر کارىكى (وہزىر = ھەحیم) ھە چینیەكە پەست دەببەت و ھەرمان دەدا بخرىتە نىو زیندانەوہ، پاش ماوہىەك لە برپارەكەى پاشگەز دەببەتەوہ و ھەرمان دەدا ئازاد بکرىت، بەلام (ھەکیم) ھەز ناکات بىتە دەرەوہ، (ئوغلۇداى) پرسىارى لى دەکات کە بە چ ھۆيەك نایەیتە دەرەوہ و نایەیتەوہ بۆ کۆشكى دەسەلات؟: وەلامى دەداتەوہ: تۆ منت کرد بە وەزىرى خۆت و خۆشت زیندانت کردم، کەواتە من تاوانبارم، تۆ ئىستا ئازادت کردوم، کەواتە من ئازادوم پرا ھى خۆمە، بۆ تۆ ئاسانە من بکەیتە گەمەى دەستى خۆت، بەلام پاش ئەمە چۆن دەتوانم کاروبارى ئیمپراتوریەت ھەلسوپىنم؟!، پاش ئەمەو گىرپدرايەوہ سەر کارى پىشوى خۆى – واتە وەزارەت –، ھەندىك لە سەرکردەکانى مەغلۇل تۆمەتى گەندەللیان دەخستە پالو دەیانگوت لە سەردەمى (جەنگیزخان) و (ئوغلۇداى) داو پاش کارەکانى سامانىكى زۆر بۆ خۆى پاشقول دەدات، بۆیە دواى مردنى چوون مالەکیان

پشكنى، جگه له چەند پارچه ئامېزېكې كۆنینه ی مؤسقا و چەند كټېبېكې خەتې و چەند نه خشه و خسته و بەردېك كه نووسینیان له سەر هه لگه ندرابوو هیچ شتېكې تریان نه دۆزیه وه.^۱

۷- (كۆریلتای) = ئه نجومه نی گشتی و پایه کانی دهولهت:

سالی جاریك ئه نجومه نی گشتی مه غۆل (كۆریلتای) كۆنگره ی خۆی ده به ست، ئه و شوینه ی بۆ دوا هه مین جار له زیانی (جه نگیزخان) دا بۆ كۆنگره كه ئاماده كرا شوینیكې به رفراوان به ئه ندازه ی ۴۰ كم بوو، فراوانی شوینه كه تا بلئی خه یالی بوو، به بیروبوو چوونی مه غۆله كان: گيا له سەر لیواری پووباره وه زه وی داپوشیوه، له وه پفره یه و نیچیر زۆره، كات سه ره تای به هاره، ئه و مانگه یه كه بۆ كۆنگره ی (كۆریلتای) په سندرکراوه، سه ركرده کانی سوپا له کاتی دیاری کراودا دین و ده گه نه جی، چ كه سیان دوانا کهون، جگه له (سۆبۆدای) كه ئه و له (ئه وروپا) پا دیت، (جه نه پال و خان و شاو نوینه ر) ه كان له ئه مسه ره و سه ری مه مله كه ته وه به پێكه و تن و گه یشتنه جی، پێه کی زۆریان بری تا گه یشتنه كۆنگره ی پیاوماقولاتی ئیمپراتۆریه ت، ژماره یه کی زۆر له كه سو و كارو ده ست و پێوه ندی خویشیان له گه ل هاتن.

له (چین) پا: عه ره بانه نه فەر هه لگه ره كان مانگا پایده كیشان و به ئاوریشم داپوشرا بوون و ئالایان له سەر ده شه كانه وه.

له چیا کانی تبت (یاك) پا: ئه و عه ره بانانه ی سه ركرده سه ریا زیه كانیان هه لده گرتن، ته پله کی زېږكفت و كه تانچن مېرنق یان بۆ كرابوو، و لاخه به رزه ی (تبت) پایان ده كیشان كه خاوه نی شاخی پان و كلکی ئاوریشمی سپی بوون، گه و ده بوون و له لای مه غۆل گرانبه ها بوون، بۆ هه لگرتنی ئالو به یداخه كانیان به کاریان دینان.

له (خۆراسان) پا: سه ره رشتیاری سه ركرده ی جه نگه كان هاتو به خۆو به ژماره یه کی زۆر له و لاخه به رزه ی سپیه وه گه یشته جی.

له نیو به فری کوڤیستانه كان پا: (جه غتا) هاته خوارو (۱۰۰) هه زار سه ره ئه سپی پێش خۆی داو و به دیاری بۆ (جه نگیزخان) ی باوکی هینا و.

هه ره موویان پۆشاکي زېږو ئاوریشمیان له بهر کردووه و فره ی سمۆره یان له سه رو گه ردنی خو یان پېچاوه، بۆ پاراستنی ئه م پۆشاکه به نرخه یان كه و لی گورکیشیان به سه ردا له بهر ده کرد، ئه سپه كانیشیان له جیاتی له بهر کردنی كه و ل كه به گوپانی ئاوه واو هه تاو

پهنگی تیک دهچوو به زړی زهنگوله دار زړیپوشکراپوون و پاژینرابوونه وه، زینه کانیشیان زیوکفت کرابوون و تیشکی زړیو زیو له و نیوه دا ناوی چاوانی دهبرد، هر هه موویان له نیو خپوه تیک سپیدا که جیی (۲۰۰۰) دوو هه زار کهس ده بۆوه کۆده بوونه وه، خپوه ته که ده رگایه کی تاییه ته به خانی هه بووو جگه له نه و کهسی تر بۆی نه بوو هاموشوی پيدا بکات، وه کو ته و اوای بۆنه کانی تر سه ربازان و پاسه وانان له وپه پری ناماده بییدان و سه رو قه لغانیان هه لگرتبوو و به شیوه یه کهس نهیده توانی سنووری مه ترسی پر سام و هه ییه تی نه وان بیه زینیت و خوی بکاته قوربانی و له باره گای (جهنگیزخان) نزیك بیته وه، خه لک چاکترین که لوپه لی تالانی خویان له نه سپ و ژن و چه که کانهزای به نرخیان ده هیئان و ده یانکردنه ده ستدیاری خویان بۆ خانی مه زن و ده یانخسته سه ر خه زینه کانی (نیوه ی جیهان) ی نه وکات، میژوونووسیکی مه غولی ده لیت: تا نه و کاته مه غول گه وره یی و شانازی له شیوه ی به خۆوه نه دیبوو، ئیستا: نه میرانی ئیمپراتوریه ته له جیاتی شیر ی ماین شیل ی ههنگوین و مه ی سپی گرانبه های فارس دهخونه وه، جهنگیزخان زوری حه ز له مه ی شیراز بوو،^۱ ئیستا جهنگیزخان له سه ر ته خته زپه که ی سولتان محمدی خواره زمی داده نیشی که له (سه مه رقه ند) پا هیئاویانه و تاج و گوچان ی سولتانی کۆچکردووشی له لایه، (جهنگیزخان) یه که م کۆبوونه وه ی ده ست پیکردو داوی له ناماده بووان کرد پوخته پاپورتی هیرش و په لاماره کانی (۳) سالی پابردوویان پیشکش بکه ن، تا نه و شوینه ی گوتی: وه ک ده بینین به هوی جیه جیکردنی (یاسا) وه چ پیشکشه و تنیکی گه وره هاتۆته دی، چ ده سه لاتیکی مه زن و بالاده ستمان ده سته و توه، که واته پیویسته هه موو لایه ک فه رمانبه رداری قانونه کان بن.^۲

جهنگیزخان به هه موو نه مانه دلخۆش نه بوو، به لکو گرنگترین شتیک به بیروبوچوونی نه و که پیویست بی بیته دی گه ردنکه چی و خو به ده سته وه دان بوو بۆ ده ستووری ئیمپراتوریه تی مه غول (یاسا)، نه و ئیمړۆ به پیویستی نازانی نامۆزگاری سه ربازان ی سوپا و سه رکرده کانیا ن بکات، چونکه نه وان ئیستا ده توان له سه ر به رپر سیاریتی خویان بریاری جهنگ بده ن و په لاماره کانیا ن نه نجام بده ن، نه و به پوونی تیپینی نه و مه ترسیه گه وره ی ده کرد که له نه نجامی ناکۆکی و دووبه ره کی نیوانیا ندا دیته دی، بۆیه پووی کرده هه رسی کۆپه کانی گوتی:

۱ جنکیزخان ص: ۳۲۸.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۲۸.

هرگیز پڼگ نه دهن ناحه زی له نښانتاندا دروست بیی؟!، ماوهی مانگیك ټاهه ننگ گڼپروران و سفره کانیان به خواردن و و خواردنه وهی جوراوجور پازاندنه وه، ښجا بلاوه کښه به کومه له ده کریت، (جه غتای) به ره و هریمی شاخوی خوی به پڼکه وت، نه وانی تریش هه موویان له پڼی گه پانه وه یاندا پوویان له (که پاکوم) - ی پایته خت - کرد، (جه نگیزخان) ده پوات و (سوږدای) له تهنیشته وه یه تی و باسی پاله وانیه تیه کانی خوی له جیهانی خورئاو ادا بڼ باوکی ده گڼپڼته وه، پاش نه مه (جه نگیزخان) خوی بڼ قایمترکردنی پایه کانی ښمپراتوریه ته زله که ی تهرخان کرد، که له (کوریا) وه تا (که نداوی عره ب) دريژ بڼووه، به م شپوه یه به چاودیری (یلوی شوتسی) ی هه کیمی چینی کارویاری به پڼووه بردن و حکومرانی به شپوه یه کی پر ورده کاری و تیرو ته و او پڼکخرا، نه وهی زور جیگای سهرنج و تیږامانه له پڼکه اته ی نه م ښمپراتوریه ته دا مه سه له ی فره ښاییه، (جه نگیزخان) پراوژکارنکی زوری له ښانه هه مه پنه گه کان: (بتپه رست، مه سیحی، بوزی، موسلمان) له ده وره ی خوی دانا بوون و پرس و پای پڼده کردن.

۸- ستراتیژی ته مه غول:

به هوکمی نه وه مه غوله کان دراوسی ښارستانی چینی بوون: بویه ناکری کاریه ری به هیزی پوښنبری چینی له سه ر کومه لگای مه غول فه راموښ بکریست، زور له وانه یه (جه نگیزخان) له بواری جه نگدا بیروپای سهریازی چینی کاریه ری له سه ر نه و دانابی، نه مه ش بڼ نه و هوکاره ده گه پڼته وه که کاتیك (جه نگیزخان) له پوخاندنی ښمپراتوریه تی (کڼ) ی چینی - که به ښمپراتوریه تی (زیرین) ناوی ده رکردبوو - سه رکه وتنی به ده ست هیئا، ژماره یه کی زوری زاناو سهریازو پیشه ووه رو هونه رمه ندانی چینی هیئاو به زوره ملی خستنه خزمه ت ښمپراتوریه ته که ی خوی، مه غوله کان پیش سنور به زاندنی دیواری گه وره ی (چین) یش له لایه ن بازگان و دورخواه سیاسیه کان و سهریازه هه لاتووه کانی چین له چنگ سنور پاریزانه وه کاریان له سه ر کرابوو، پازی نه م سه رکه وتنه سه یه ری مه غول له سه رکرده یه تی کردنی سوپادا ده گه پڼته وه بڼ تیگه یشتنی ته وای نه وان له سروشتی جه ننگ، به وپه پی زرنکی و فیلبازیانه وه جه نگیان ده کردو ده رفه تیان به دوژمن نه ده داو دهستی خوین ده وه شانندو سه رکه وتنه کانی خوین به بی نه رمی نواندن و ناشتی ده پاراستو، له هه مان کاتیشدا هه ولیان ده دا ترسو بیم له دل و ده روونی دوژمنه کانیاندا دابمرکښنه وه و به

هیمنایه تی دروژنانه ی بارودوخه که بیانخاله تینن و له شه وه تاریکیکی ئه نگوسته چاودا وه کو بریسو خو به شارو مائی دوژمنه خه وتوو ه کانیا ندا دابکه و قرائیان تی بخن، مهغوله کان نه خشه کانی جه نگیان به وپه پی ورده کاری و بایه خ پیدانه وه له کۆنگره ی گشتیان (کۆریلتای) که به ئه نجومه نیکی جه نگ ده چوو - ئاماده ده کردن، - پئیش ده ست پی کردنی هر جه نگیان - ژماره یه ک سیخوو به کریگیرویان به مه به سستی هیئانه وه ی زانیاری ته واوله سر کاروباری سه ریازی و سیاسی و ئابووری و جوغرافی ده ناردنه نیو خاکی دوژمن، به وپه پی زرنگی و وریایی و نه پینی تاکتیکه کانی خو یان له دژی دوژمن به کاردینان، که به زاروی ئیمپو (تابووری پینجه م) ی پی ده گوتریت، ده ست پی ده کرد، له چین و ئه وروپای خو ره لات دا سیاسه تی (ترسو توقاندن) یان به کاره ینا، له فارس (ئیران) و ولاتی (پشت پویاری جه یحون-) بلایان کردبووه که ئه وان خه شمو قینی خوی گه وه - له سه رزه ویدا -، پاش دانرانی نه خشه ی جه نگه که، سه رکرده کانی گوپه پانی جه نگیان ده ستیان و الاده کرا بو به کاره ینانی به هره و زانیاریه کانی خو یان، هه موو سالتیک سه ره تای وهرزی دروینه و کۆکردنه وه ی خه له و خه رمان که هیشتا جوتیاران و سه پانان له نیو ته پوتوزی کارو پیشه ی خو یاندا نوقوم ده بوون، هیترشی مهغوله کان بو جیبه جیکردنی ستراتیژی ته گشتی یان ده سستی پی ده کردو، وه ک په وه ی کولله زه رد به سه ریاندا دا ده دان و ئه وه ی پیو سیستان بوایه له دانه ویله بو خو یان ده بردو به رماوه که شیان له نیو ده برد.

نوسه ریکی ئه وروپایی شیوازی جه نگ و کوشتاری مهغوله کان به و شیوه یه ی به سه ر نه وریایاندا هیئاوه وه سف ده کات و ده لی:

ئیمپو ئه وروپا ده رک به واتای جه نگی مهغول و لایه نه کانی ده کات، به پپی پینماییه کانی (جه نگیزخان) ده بی دوی وه شانندی گورزی یه که م ترسو و بیم و ده پاوکی بالی په ش به سه ر سه رتاسه ری ولاته که دا بکیشی، چون کاره ساتیکی سروشتی - وه ک بومه له رزه - زه وی و ئه وه ی له سه ری ته ده یله رزینی و خاک و توژی به هه وادا ده داو ده سته وسانی به سه ر خه لکه که یدا دینی، ده بی ئاواش - به گورزی یه که م - خاکی ئه و ولاته پاته کینیت و خه لکه که شی شل ده بیته و به واق وپماوی دامینی، هه سستیکی و له ناخیان دروست بییت که هه ر به رگریکردنیا ن جگه له شیتی چی تر نیه، ئه وانه شه یسانی کوپی شه ی تانن، خودا - ئه مانی وه ک خه شمو قین و نه فره تی خو ی بو سه ر ئه وانه ناردوو.^۱

جه نگیزخان به شیوه یه کی دراماتیکی خوی پیشانی جیهاندا، په رده ی له سهر نرخ و بایه خی عه سکه رتاریه تی تیکه له له (ناماده سازی و پاگه یاندن و زه بت و په بت و جولان و گورزه وه شانندن) ه لدا یه وه، جه نکه کانی (جه نگیزخان) چۆن له سهرده می خۆیدا وانه و په ندیان لی وهرده گیران، ئیمپووش له نیوه پۆکیاندا شیای سوود لی وهرگرتن، بۆیه دانهرانی بیردۆزی جه نگی میکانیکی تازه و بانگه شه که رانی جه نگی تانک و زریپووشی وه کو (جه نه پال) قولله رو سیرلیدل هارت و می تریش) په نایان بۆ جه نکه کانی (جه نگیزخان) بردووه تا سوود له رینماییه کانی ببینن.^۱

چاکترین و به پیژترین په ند که له ستراتیژی ته می غولی و ده سته که ته سهریازییه کانی وه فیتری ده بین خۆ له واقعی تیکدا ده نوینی: که نه گهر سوپا خاوه ن قه واره یه کی پاهینراوی یه ک په نگ نه بوبیت و له سهر تیگه یشتنیکی گشتگیری فراوان گوش نه کرابیت و به یه کپیزی و پیکه وه جۆش دراوی تاکه کانی - هر له سهرکرده ی بالآوه تا سهریازیکی بی پله - به ره و نامانجه کانی ئاراسته نه کرابیت، نه و نه و سوپایه نه ده توانی بجه نگی نه ده توانی سهرکه وتن به ده ست بیی.^۲

نه خشه ی ستراتیژی مه غول به وه له نه خشه کانی تر - جودا ده کړتیه وه: له سهر دامه زراوه ی سهریازی چه قی به سته بو و، ناوو ناوبانگی ده رکړدبو، به چالاکیه عه سکه رتاریه ته کان و هیرشه خیراو له نکاوو کتوپر په کان و به کاره یانی فرت و فیل و هه لڅه له تاندن و گهردن پیکه چکر دنی هه موو کومه لگا بۆ مه به سته تاییه تییه کانی و خسته گه پی وزه یه کی زور له توندو تو لکردنی بارودوخ و پابه ندبوون به قانونه کان سی یاسا و کیشانی شه ونخونی بۆ جیبه جیکردنی هیزی سهریازی مه غول له م کاروباران ه ی خواره وه دا ده سته بالای هه بوو:

- ده سته به رکړدنی پاگه یاندنی ستراتیژی پیویست بۆ بلاو کړدنه وه ی پرپاگه نده ی ته فرده دان و هه لڅه له تاندن و سهر لی تیکدان، به مه به سته په رته وازه پیکردنی دوزمن.

- به رفراوانکردنی بازنه ی ناکوکیه نیو خوییه کانی دوزمن.

- هه لخواستن له خیرایی و وزه ی پیویست له کاتی په لمارو گورز وه شانندا.

- چه کدارکردنی خه لکه شکس خواردووه که و به کاره ینایان له سوپادا به مه به سته قه ره بوو کړدنه وه ی نه و وزه مړییه ی له هیزه کانیا نندا که وتووه و په رده پو شکردنی زیانه که یان.

۱ المصدر نفسه، ص: ۱۶۹.

۲ المصدر نفسه، ص: ۱۷۱.

— داگیرکردنى شاره كان پېش ئەۋەي ھېچ بەرەنگار بونەۋەيەكى جىددىيان تېدا پوۋېدا.
 — يەك پىزىيەكى پاست و دروست و لە ھەمان كاتىشدا ئاگا لە يەكبوۋنى مەفرەزە
 لېك دورە كان.

ھەموو ئەم سىفەتەنە سەردەكېشى بۇ پاراستنى وزە مۆيىيە سنوردار كراۋەكە و پاشانىش
 سەرگەۋتنى، سەرگەۋتنى سەربازى مەغلۇلە كان لە سەريەك ئاست بەدى نەھات بەلگە لە سەر
 ئاستى بەكارھىتەنى ھەموو لايەنە شياۋو لىۋە شاۋە كان بە لايەنە نامەغلۇلە كانىشەۋە ھاتەدى،
 چىنىيە كان چاكتىن ئەندازىاريان ئى بەرھەم دەھات، تورگە كان خىراتىن ئەسپان
 پادەھىتەن، مۇسلمانە كان زۆرتىن پالەۋانىيە ئى دەردە چوۋن، بەلام مەغلۇلە كان ھەموو توانا و
 دەسلەت و تايىبە تەندى مادى و پوحى و پەۋانى خۇيان لە چەكدار كەردى نەتەۋەيى و
 دروست كەردى ھىزىكى سەربازى ئامادە ساز بۇ جەنگ تەرخان دەكرد، مەغلۇلە كان خۇيان لە
 تىرە و تايەفە گەرى گواستەۋە بۇ دەۋلەتتىكى زەھىزى سەربازى ھەمەپەنگ و فرەپەگەز، سوپا
 بەھىزە كەيان بە گورجوگۇلى و لە سەر ھەستى و بازەدان بە سەر دوزمندا تۆكە كەرد و
 پاراستىان، تۆپە كانى پۆستە و گەياندەنيان و پۆستگە زۆرە كانى ئەم تۆپە لە ھەموو
 ھەرىمە كاندا، پىيان بۇ گەيشتىنى ۋە لامى خىراۋ بە پەلە خۇشتەر دەكرد سەبارەت بە ھەۋالى
 ھەركەس و خەلگانىك دەست درىژيان بۇ سەر سنوۋرە دوۋر و درىژە كانى ئەم ئىمپراتورىيە تە
 كەردبايە، ستراتىژىيە تى مەغلۇل سەرچاۋەكەى خۇمالى بوو، بە گويۋەى تواناى تەكتىكى و
 دەسلەتتى ستراتىژى بۇ لوۋيان پاست دەۋرەۋە گەشەى دەسەند.^۱

۹- داب و نەرىت و كىلتورى كۆمەلەيەتى؛

مەغلۇلە كان خاۋەنى داب و نەرىت و كىلتورى كۆمەلەيەتى تايىبەتى خۇيان بوۋن و
 جەنگىزخان و پۆلە كانىشى لە دۋاى خۇي پىپەرەۋيان ئى دەكردن، نەرىتە كانى ئەم گەلە نامۇ و
 ناۋازە زۆرە بوۋن، ئىمە ئامازە بەۋ نەرىتە ھەرە گرنگانەيان دەكەين كە لە سەردەمى
 جەنگىزخاندا بەشىكى پىرۋەسى ستراتىژىيە تى مەغلۇيان پىكەھىتابوۋ:

ۋەك زانراۋە مەغلۇلە كان ۋەكو ھەموو ھۆزە پەۋەندى و كۆچەرىيە كانى تر، لە نىۋ تاول و
 پەشمالدا نىشتەجى دەبوۋن، بە شوۋىنى نىشتەجىبوۋنى گەرمىن و كويىستانى — زىستان و
 ھاۋىنى خۇيان دەگوت (يورس) يان (ئوردو)، بەپىي ئەم داب و نەرىتەيان چەند شوۋىنكىيان

بق نیشته جیبوونی وه رزی هاوینیان دیاری ده کردن و پییان ده گوترا (بیلاق)، به هه مان شیوه به شوینی نیشته جیبوونی زستانیشیان ده گوت (قیشلاق)، نه مه و تا داگیرکردنی شاره گه وره کان و نیشته جیبوونی ناچاربیان له کۆشکی پایته ختی هه ریمه داگیرکراوه کاندا، هه ر له سه ر نه م کلتوره یان ده پۆیشتن، کاتیک له گه رمین (زستانه هه وار) یان کوستان (هاوینه هه وار) یان هه لده دا، ژماره ی تاولۆ په شماله کانیان هیند زۆر بوون ناوچه یه کی به رفراوانیان داگیرده کردو خۆیان به شاریکی گه وره نیشان ده دا، نه و خه لکانه ی تاوله کانیان له ده وره ی تاولی خان هه لده دا بریتی بوون له: هه موو چینه کانی خه لک له: (سه رکرده کانی سوپا، سه ره رشتیارانی قه زاوه ت، کاتبه کان، پیشه وه ران، بازرگانان، هی تریش)، پیشه وه رو سنعه تگه ره کان که لوپه لو نامرازه پتویسته کانیان به ره م دیتان و بازاپی کپین و فروشتنیان له و شاره گه پۆکانه دا گه رم داده هینا، به پپی داب و کلتوری خۆیان: هه ر کاتیک کاریکی گه وره و گرنگیان بق ده هاته پیش، وه ک دانانی شایه کی نوئ یان نه نجامدانی په لاماریکی سه ربازی، له پتگی (ئیلینجیان) واته (نوینه ره کانیا نه وه) بانگه یشتی میرو سه رکرده کانیان و که سه نزیکه کانیان ده کردو له سه ر به په ی گفتوگۆو کۆبوونه وه ی گشتی خۆیان پاویژیان ده رباره ی نه م مه سه له گرنگانه ده کردو بریاریان له سه ر ده دا، نه م کۆپو کۆبوونه وانه به زمانی مه غۆلی پپی ده گوترا: (کۆریلتای)، به لام ده رباره ی کلتوری (هاوسه رگیری) یان:

(خان) به ئاره زووی خۆی حه زی له چ ژنیک بووایه ده یکرده هاوسه ری خۆی، نه و پپه وه ی له پپبازی فره ژنی ده کرد، وا باو بوو که هه ر کاتیک به سه ر شایه ک یان میریکدا زالبایه یان هاوپه یمانی یان په کیتیکی له گه ل سازدابایه، نه و - خان - هاوسه رگیری له گه ل کچه که ی یان خوشکه که ی یان دایکی نه نجام ده دا، نه گه ر به سه ریدا زالبایه و - شای - بکوشتایه: نه و هاوسه رگیری له گه ل ژنه که ی نه نجام ده دا، جه نگیزخان نه م کلتوره ی پپه وه ده کرد، گوتراوه: زیاتر له (۵۰۰) هاوسه ری هه بووه، هه روه ها له نپۆ مه غۆله کاندا پیاو کام هاوسه ره ی له هه موو هاوسه ره کانی تری خۆشتر بویستایه، نه و پۆله کانی نه و هاوسه ره ی له پپش پۆله ی باقی هاوسه ره کانی تریه وه داده ناو حیسابی زیاتری بق ده کردن، وا باو بوو: دوا ی مردنی (خان) ته وای هاوسه ره کانی ده خرانه به رده سستی کوپه گه وره که ی، نه و ده ی توانی حه زی له کامه یان بی - جگه له دایکی خۆی - بیکاته هاوسه ری خۆی، هه روه ها بۆی هه بوو به شووشیان بدات و ده شی توانی ئازادیشیان بکات،^۱ ته وای پۆله و خزم و که سو

كارە نزيكەكانى (خان) يان (مير) پېيان دەگوترا (ئۆرۈغ) واتە (عەشیرەت) يان (پەشت)، بەلام دارو دەستە و پەغیەتە (خان) و تەواوی ژێردەستەكانى پېيان دەگوترا (ئولوس).^۱

۱۰- ئەفسانە و خورافە لە نێو مەغلۇلەكاندا:

بە بیروباوەپى مەغلۇل شەیتانەكان کاریگەرى گەورە لەسەر ژيان دادەنن، زۆر لە سیحرو جادو دەترسان، (ياسا) سزاگەلیكى توندی لە خۆگرتبوو لە دژی ھەر كەسێك تۆمەتبار دەكریت بە ئەنجامدانى جادوو لە پێى ئەم كارەووە زیان بە خەلك دەگەینە، پېيان وابوو (كاهینە بوزیەكان) بە تەنیا ئەوان دەتوانن سیحرو جادوو ھەلۆەشێننەووە زیانەكانى بپەوێننەو، ھەر یەكێك لەم - كاهین - انە پێى دەگوترا: (بەخش)، سیحربازیش پێى دەگوترا (قام)، ئەم كاهینانە - پڕوپاگەندەیان دەكردو دەیانگوت: كە ئەوان دەتوانن شەیتانەكان دەستەمۇ بكەن و خاوەن پۆخە شەپەنگیزەكان ھۆگریانن و بە فەرمانى ئەوان لەگەڵ شەیتانەكان و پۆخەكان ھەوالە نادیارەكان (غەیب) پاگەینن، لە كاتى ھەورەتیشقەو بریسودا دەتگوت پۆلە بالئەدە لەسەر سەریان وەستاووە بى دەنگ پادەووەستان و لە جى خۆیان دەحەپەسان، ئەگەر وا پێكەوتبايە كەسێك بریسوى لیدرابایە و نەمردبايە، ئەوا لە لایەن ئەندامانى خێزانەكەى و ھۆزەكەيەو یەكسەر دەردەكراو تا تێپەپینی (۳) سال نەیان دەھیشت بێتەو ژێر پەشمال، سەیرتر لەمە ئەو بوو: كە ئەوان پېيان وابوو ئەگەر كەسێك لە وەرزى بەھارو ھاویندا لە نێو ئاودا دانیشی، یان دەستى بە ئاوى پووبار بشوات و ئاوبكاتە نێو قاپى زێپو زیووەو، یان بە پۆشاکیكى شۆراووەو بچیتە دەشت و دەر، ئەوا لە ئەنجامى ئەمانەدا ھەورەتیشقەو بریسو زۆر دەبى، مەغلۇلەكان ئەوئەندەى لەمە دەترسان لە ھیچ شتیكى تر ھێندە نەدەترسان، بۆیە و بۆ خۆدوورخستەووە لە ھەموو ئەم مەترسیە سامناكانە: (ياسا) سزای زۆر توندوتیژی لە دژی ئەنجامدەرانى ئەم تاوانانە - بە حیسابى ئەوان - ی دەركردوون، كە دەبى یەكسەر جیپەجى بكرین.

بەم شیوہیە مەغلۇلەكان - بە دەربپینی خۆیان : زیاتر لە ھەموو ھێزێك لە ھیزی ئاسمانى ھەمیشەیی دەترسان، ھەورەكان و بریسو ھەورە تریشقەو گەردەلوولی بەفراوى لە ئاسمانەو دەین، بە ھەمان شیوہ گەرمای بەھاریش لە ئاسمانەو دەیت و باران و ژیان بە پووەك و گژوگیا دەبەخشیت.

هه نديک جار (جهنگيزخان) به تهنيا دهچوه سهر لوتکه شاخیکو له بهرامبه ر ئه م هیزو دهسه لاته نهینیهی نیو ئاسماندا سهری داده نه واندو به که فو کول ده پاراپیه وه ده یگوت: (پۆحه کانی چینی ئاسمانه به رزه کانم بۆ بنیره تا قسه کانم به پاست دانین، به لام له سهر زه ویدا پیاوانیکم بۆ بنیره تا پشتگیریم بکه ن و یاریده م بکه ن).^۱

هه روه ها هه نديک که سیان پییان وابوو بارینی به فرو باران ته نها ده بیته له پیی به کارهیتانی ئه و ورته ورتو قسه پرپوچ و بی و اتاو نیشانه وه بیته که سیحریازه کان به نایان بۆ ده به ن.

زۆر دلره قانه هه لسوکه وتیان له گه ل نه خۆشه کانیان ده کرد، وا بابوو کاتیک یه کتیکیان نه خۆش ده بوو، له سهر جینگه ی خه وی به جییان ده هیشتو نیشانه یه کیان له سهر ماله که ی دهدا تا بزانیته نه خۆشی لییه و که س بۆی نیه بجیته ناوه وه، پییان وابوو نابی جگه له خزمه تکاره که ی که س سهر دانی نه خۆش بکات، نوکه پمیک له سهر خیه ته که ی دهر او پارچه خوریه کی په شیان تیوه ده هالاند، به م نیشانه یه که سی نامۆ نهیده ویرا له و خیه ته نزیک بیته وه، کاتیکیش نه خۆشیه که ی تینی بۆدینا هه موو که سانی ده ووبه ری به جییان ده هیشت، چونکه که سیک ئاماده ی گیانکیشانی بی دوايه بۆی نیه بجیته نیو کۆشکی ئیمپراتوره وه یان نیوخیوه تی هیه سهر کرده یه کی گه وده ی تره وه تا مانگی نوئ هه لدیته وه، ئه وان به م په فتاره یان نه خۆشیان وه ک پاتالیک پیسو بۆگه ن سهر ده که ن،^۲

به م شیوه یه ئه فسانه و خورافه ی زۆر به شیوه یه کی بی په زاو سهر له نیو هۆزو تیره و تایه فه کانی مه غۆل بلأوبوونه وه و ته شه نه یان سهندبوو، زۆر له میژوونوسو گه پیده کان باسیان له مه کردوه.^۳

مه غۆله کان پاداشتی ئه و که سانه یان ده دایه وه که خزمه تی چاکیان ده کردن، یان له کاتی مهینه تباری و تهنگه دهستی و نارپه حه تیدا دهستی یارمه تیان بۆ دریز ده کردن، ئه وان بهرامبه به م چاكانه پیزان بوون، زۆر گرنگیان به ئه م جۆره که سانه ده داو پیزو سۆزیان بۆ ده رده بپین، ئه م سۆزلینان و پیز لیگرتنه به زمانی مه غۆلی (سیورغامش) ی پی ده گوترا، زه وی و زاری کشتوکالی و مولکو مالیان له قه به ل ده کردن تابۆخویان به رو بوومه که ی بخۆن، ئنجا ئه و زه وی و زارو مولکو ماله یان ده کرده ماله میراتی خویان و ده یاندا به نه وه وه چه ی

۱ المصدر نفسه، ص: ۳۵۵.

۲ المصدر نفسه، ص: ۳۵۶.

۳ المصدر نفسه، ص: ۳۵۶.

ئەو كەسانە، مىرات لە زمانى مەغۇلىدا (سىورغال)ى پى دەگوترا، جارى بارە لە وحەى زىپرین يان زىوين يان تەختە داريان دەدا بەو كەسانە كە بە (مەداليا)ى (سەردەمى نوئ) دەچون، قەبارەى لەوحەكە بە ئەندازەى لە پەدەست گەورەبوو ناوى (الله) يان ناوى (خان) يان ويئەى (شىئى)ى لە سەر ھەلگەنرابوو كە ئەمەى دوايەيان ھەرە بەنرخ و بەرزەكەيان بوو، بەلام كاتىك (خان) گومانى - خراپى - لە بەرامبەر يەككە لە شويئىكە وتوھكانى بۆ دروست ببوايە، ئەوا حەوالەى دادگاي دەكرد تا دادگايى بكەن،^۱

پىيان وابوو: دروست نيە جگە لە يەك حوكمپان لە سەر زەويدا حوكمپانى تر ھەبنو كىشمە كىشمى دەسەلاتى لە گەل بكەن، بەبىروباوھپى ئەوان: (يەك خۇدا لە ئاسمانە و يەك حوكمپانىش لە سەرزەوى ھەيە)، پىيان وابوو سەرپىچى كردنى (جەنگىزخان) و دەرچوون لە فەرمانبەردارى ئەو تاوانىكى گەورەيە و قابىلى لىخۆشبوون و چاپۆشى - لىكردن نيە، چونكە بەبىروباوھپى ئەوان فەرمان و بىرپارەكانى (جەنگىزخان) لە ئاسمانپادىن، سەرپىچى خانىش برىتيە لە سەرپىچى كردنى خودا، ئەندامانى خىزانەكەشى بەھەمان شىوھ بەپىرۆز تەماشادەكران، ئەگەر دەستدرىژى بكىتە سەر يەككە لەوان يان ئازارپكى توش بىيئ ئەوا دنيا بۆيان دەخرۆشى و ھەلدەستى و دادەنىشى، پوخپىنرانى شارى (نەيسابور) و سەر و ژور پىكرانى بە ھۆى كوژرانى (توغاجارى) زاوى (جەنگىزخان) ھوھ بوو، تەختكرانى (باميان) لە گەل زەوى لە ئەنجامى كوژرانى (موتوجن)ى كوپى (جەغتاي)ى نەوھى (جەنگىزخان) ھوھ بوو، ئەم بەلگانە پشتگىرى ئەم پاستىيە دەكەن.^۲

مەغۇلەكان لە سەرەتاي كاروبارىاندا ھىچيان لە كۆشكى فەرمانپەرەى و پايتەخت و شارو خانوبەرە و شەقام نەدەزانى: لەبەر ئەمە ھىچ بەرنامە و پىوپەرەسمىكى ديارى كراويان نەبوو بۆ تاج لەسەر سەردانان و پىشوازى پەرەسمى و ئەنجومەنى پاشايەتى، بەلكو پىوپەرەسمى ئەم بۆنە دەولەتپانە بە سادە و ساكار بەپىدەكران.

دواى مردنى (جەنگىزخان) كاتىك گەورە پىاوانى ھۆزى مەغۇل وىستيان تاجى شاھانە لەسەر سەرى (ئۆكتاي خان)ى كوپى جەنگىزخان بكەن و بىكەنە (خان) بەسەر خۇيانەوھ، سەرەتا پۆزى ئەم ئاھەنگ و پىوپەرەسمەيان لە پىئى ئەستىرەناس و سىحربازەكانەوھ ديارى كرد، لەم ئاھەنگەدا - بەپىئى داب و نەرىتى خۇيان - كالاوھكانيان لەسەر سەر ھەلگرت و

۱ المغول للعيني ص: ۳۵۸.

۲ المغول للصياد، ص: ۱۴۳.

به رزيان كړدنه وه، ښجا (جه غتاي) دهسته پاستي (توكتاي) گرت، (توكتين) ي برای (جه نگیزخان) یش دهسته چه پی (توكتاي) گرتو له سر ته ختی - حکوم پانیان - دانیساند، (تولی) جامه شه راییکی پیشکش کرد، پاشان تیکر پای ناماده بوان بۆ پیزلینانی (۳) جار له سر به ك نه ژنویان خسته سر زهوی و كړنوشیان برد، ښجا دولا هاتنه وه و له پكوعدا پیروزیابیان لیکرد، دوی کوتای هاتنی ټاهنگی (تاج له سره نان) (توكتاي) له گه ل تیکر پای میره كان هاته دهر و (۳) جار له به رامبه ر پوژدا به سر نه ژنودا كهوت و كړنوشیان برد، ښجا بۆ خواردن و خواردنه وهی ټاهنگ دانیشتن، دوی کوتای هاتنی ټاهنگ مه غوله كان بۆ ماوهی (۳) پوژ له سر به ك چیشتیان بۆ پوخی جه نگیزخان لیده نا، (۴۰) كچیان له میرزاده كان ه لېژاردو به جوانترین جوانیانه وه و پازاوه ترین پوښاکیانه وه به نرخترین خشلیانه وه سواری به نرخترین و شوخترین نه سپیان كردن، به لام له کوتاییدا - به بیرویاوه پی خویان - بۆ خوښنودی پوخی (جه نگیزخان) هر ه موویان به خویان و نه سپه كانیانه وه كوشتن،^۱ نه مه به شیک بوو له و خورافیات و كلتورو داب و نریته ی مه غوله كان باریان پیوه گرتبوو و به شیکیش بوو له پړوسه ی داگیرکاریان.

باسی سیهه م: له نیوچوونی دهولته ی (خوارزمی) به دهستی (مه غول):

جوغرافی ناسانی موسلمان پیکه وتون له سر دیاریکړدنی سنووری هریمی (خواره زم)، گوتویانه: سنووری لای خورنار اوای (ولاتی تورکی غوزده)، سنووری لای خوارووی (خوراسان)، سنووری لای خوره لاتی ولاتی نه و دیوپوباره، سنووری لای باکوریشی هر ولاتی تورکه.^۲

(نوستوخری) هریمی خواره زمی به به شیک له هریمه کانی (نه و دیو پوبار) حساب کړدوه، له م نځوانه دا جوغرافیناسیکی تری سده ی پینجه می کچی به به شیک شاره کانی خوراسانی حساب کړدوه،^۳ له وانه یه هو ی نه م حساب کړدنه ی بگه پیته وه بۆ نه وه که نه م هریمه له سده ی پیمجه مداو له سالی ۴۳۰/۱۰۳۸ز که وتبووه ژیر قه له مپه وی سه لجوقیه كان،^۴ نه م سنور دانانه ش واقعی سیاسی سه پاندبووی نه ك واقعی جوغرافی.

۱ المغول للصيد ص: ۳۵۷.

۲ الدولة الخوارزمية، د. نافع العبود ص: ۱۱.

۳ اکام المرجان في ذكر المداين المشهورة في كل مكان ص: ۱۴.

۴ أخبار الدولة السلجوقية ص: ۱۷.

بەلام (ياقوتى حەمەوى) كە لە ساڵى ۶۲۶ك / ۱۲۲۸ز دا مردووه: دەربارەى ئەم ھەرىمە دەلى: خوارەزم - ھەرىمىكى دابراوہ لە خۆپاسان و ئەودىو پووبار،^۱ بەلام لەم سەردەمەدا (خوارەزم) دەكەوتتە نىويەكىتى سۆفیتى - پىشوو - و لە نىوان دوو كۆمارى ئۆزبەكىستان و توركەمەنستانى سۆفیتى - پىشوو - دا دابەشكراوه،^۲ ئەمەش دواى داگیرکردنى ئەو ھەرىمە سەربەخۆیە لە لایەن پووسەوہ و لەسەرکارلابردنى خان (حیوة السید عبدالله خان بەھادور) لە ساڵى ۱۹۲۴ز دا.^۳

یەكەم: سولتانەكانى (خوارەزم):

بەچەكەى سولتانەكانى خوارەزم دەگەرێتەوہ سەر (ئەنوشتكین)ى كۆیلەى (بلباك)ى ئەمىرى سلجوقى، كە كاتى خۆى لە ولاتى (غور)ى سەر بە ئەفغانستانى ئەمپۆ كریبوى، ئەو ئەمىرە سلجوقیە نیشانەكانى پیاوہتى و ئەجابه‌تى لە جیسمى پێكۆپێك و دەروونى ھىندى و ئارامى (ئەنوشتكین)دا خۆیندەوہ، لێرەرا پىش خۆیداو بردى بۆ كۆشكى (مەلىكشا)ى سولتانى سلجوقى و كارى (ئاوگێر)ى پى سپێردرا.^۴ ئەم ئەركە ھەلى پلە بەرزبوونەوہى بۆ پەخساند، ئەوہ بوو لە ساڵى ۱۴۷۰ك / ۱۰۷۷ز بوو بە سەرۆكى دەزگای نىوخۆپاریز (پۆلىس)ى ھەرىمى خوارەزم، تا ساڵى ۱۴۹۰ك / ۱۰۹۶ز و ئەو ساڵەى تىیدا وەفاتى كرد لەسەر ئەم كارەى خۆى بەردەوام بوو، كاتێك (ئەنوشتكین) كۆپە ھەرە گەورەكەى خۆى - كە ناوى (قطب الدین محمد) بوو - بە مەبەستى خۆیندەى (ئادابى سەرۆكایەتى و پێوپەرەسمى فەرماندەبى) دەنێرێتە شارى (مەپوہ)، (قطب الدین محمد) لە پێى ئەم خۆیندەوہ ھەلى پلە بەرزبوونەوہى بۆ دەپەرەخسى، ئەمە و لە لایەن (مىرزادە حەبەشى)ى حكومرانى خۆپاسانەوہ كە سەر بە (بەركیاروق)ى (سولتانى سلجوقى) بوو لە ساڵى ۱۴۹۰ك دا دەكرێتە والى ھەرىمى (خوارەزم) و ناسناوى (خوارەزمشا)ى ئى دەنى.^۵ لە مانگى (جەمادى یەكەمى) ھەمان ساڵدا (بەركیاروق)ى سولتانى (سلجوقى) (مىر سنجرى) براى دەكاتە حكومرانى (خۆپاسان)، (قطب الدین محمد)یش لەسەر كارەكەى خۆى ماىوہ، تا ساڵى ۵۲۱هـ كاروبارى ھەرىمى (خوارەزم)ى بە فەرمانى (سنجرى)ى حكومرانى خۆپاسان

۱ معجم البلدان ۴/ ۴۰۰، الدولة الخوارزمية ص: ۱۱.

۲ الدولة الخوارزمية ص: ۱۲.

۳ المصدر نفسه، ص: ۱۲.

۴ نهاية الارب ۲۷/ ۲۹۷، الاتراك الخوارزميون ص: ۱۱.

۵ مفرج الكروب ۴/ ۳۲۲.

۶ الدولة الخوارزمية والمغول، حافظ الحمدي ص: ۱۹.

به پړوه ده بردو گوپړاپه ل و پا به ندی برپاره کانی بوو،^۱ هوی ئه م پا به ندیه ی (قطب الدین) ده گه پایوه بق زیره کی و زرنکی خودی خوی و پیزانی و نه مه کناسی له به رامبه ر چاکه ی سلجوقیه کان که له گه ل خوی و باوکیان کردبوو، جگه له وهش له و سرده مه دا سلجوقیه کان له ه پته هیژو ده سه لاتی توکمه و ته واودا بوون به تاییه تیش له سرده می فته ری یه که می حکومپانی سولتان (سنجر) دا، به لام (ناتزی کوپی قطب الدین محمد) که له ۵۲۲ هـ تا ۵۵۱ هـ له دوی باوکی حوکمی خواره زمی گپړا نه یتوانی نارام بگریت و له ژیر ئه م فرمانبه ری ده بمینیتته وه، ئه وه بوو له سالی ۵۳۰ هـ له ژیر فرمانی ده ولته تی سلجوقی دهرچوو و له گه ل سولتان (سنجر) که و ته ملاملانییه کی دریژخایه نه وه، شاری (خواره زم) (۳) جاران له لایه ن ده ولته تی سلجوقیه وه نابلققه درا، ئه م نابلققانه له سالانی (۵۳۳ هـ، ۵۳۸ هـ، ۵۴۲ هـ) یدا ئه نجام دران، دهره نجامی هه رسی نابلققه که به گه ردنکه چی و داوی لیبوردن و پیشکه شکردنی دیاری و به خشش له لایه ن (ناتسن) وه کوتایی پی ده هات و سولتان (سنجر) ی سلجوقیش لی قبولی ده کرد.^۲

له راستیدا سولتان (سنجر) فشاری دهره کی له سهر بوو و نه یده توانی به ته واوه تی خوی بق سهر کو تکردن و دامرکاندنه وه ی سهر پیچیه کانی (ناتسن) یه کلا بکاته وه، هه ر له و سرده مه دا سوپا گه وره که ی تووشی دوو دپړانی بیپه رزا بووه: یه که م شکستی له به رامبه ر هیژشی هوزو تیره بته رسته کانی (قهره خه تای) بوو، که ئه وکات حوکمی (تورکستان) یان ده گپړاو هه پره شه یان له شاره ئیسلامیه کانی ولاتی (ئه ویدیو پویار) ده کرد، ئه م شکسته له سالی ۵۳۶ کچی و له گوندی (قهره توان) پوویدا که (۵) فهرسه خ له (سه مه رقه ند) وه دووره، له ئه نجامدا: سوپای (سنجر) ته فرو تونا بوو و سهر کرده کانی سوپاو هاوسه ری (سنجر) به دیل گیران و (سنجر) یش به ره و شاری (تورمن) هه لات، ولاتی (ئه ویدیو پویار) یش به ته واوه تی که و ته ژیر ده سه لاتی (قهره خه تای) وه.^۳

له گه ل ئه وه دا (ناتسن) دهستی له هینانی (قهره خه تای) دا هه بوو بق سهر سلجوقیه کان – به مه بهستی تو له ئی سهندنه وه یان – به لام دوی ئه وه ی بوونه مایه ی هه پره شه له به رامبه ر (خواره زم) دا به ناچاری ناشتی له گه ل ئه نجامدان و به م پییه سالانه (۳۰) هه زار دیناری باجو خه پاچ ده دا به ده ولته تی (قهره خه تای).^۴

۱ تاریخ ایران بعد الاسلام ص: ۲۸۳.

۲ الاتراك الخوارزميون، صبري سليم ص: ۱۹.

۳ المصدر نفسه، ص: ۱۹.

۴ المصدر نفسه، ص: ۲۰، تاریخ ایران بعد الاسلام ص: ۲۸۵.

شكستى دووهمى (سنجر) له بهرامبەر هيرشى هۆزو تيره توركمانيه كانى (غون) بوو كه له دهوويهرى شارى (به‌لخ) نيشتەجى بيوون، ئەم شكسته له سالى ۱۱۵۳/ك ۱۱۵۴ز له لاي شارى مەپوه پوویدا، له ئەنجامدا: سەركرده كانى سوپاي (سنجر) كوژدانو، خۆي و هاوسەرەكه‌شى ديلكران،^۱ به‌م شيوه‌يه لاوازيوونى حكومپانى سلجوقيه‌كان له ئيرانداو له سەرده‌مى فەترەى دووهمى حكومپانى (سنجر)دا سەرى كيشا بۆ لاسەنگبوونى تەرازووى سياسى و سەربازى له ئاسيائى نيۆه‌راستدا، له (خۆره‌لات)پا: مەترسيه‌كانى (قەرەخەتاي) له (توركستان و ولاتى ئەوديو پووبار) كه‌فوكوليان دەكرد، له (باشور)پا: تيره و پەگەزەكانى (غون) به‌ تاييه‌تى له (كرمان و مه‌كران) سەرەتاتكىي هيرشه‌كانيان به‌ره و زيادبوون ده‌چوون، له (باكوور)پا: خواره‌زميه‌كان چاويان برپييووه سەرۆت و سامانه سروشتيه‌كانى (خۆپاسان)و ده‌يانەويست دەستى به‌سەردا بگرن، سەرەپاي مردنى (ئاتسن)ى سولتاني خوپه‌زم له (۹)ى جهامدى دووهمى ۵۵۱/ك ۱۱۵۶ز يداو،^۲ مردنى (سنجر)ى سولتاني سلجوقى له (۴) پەبيعى يەكه‌مى ۵۵۲/ك ۱۱۵۷ز يداو،^۳ مەملەنئى نيوان ئەم دوو سەلتەنەتە كۆتايى پېنەهات، به‌لگو (ئەيل ئەرسەلانى كوپى ئاتسن) كه له سالى ۵۵۱ كۆچى تا سالى ۵۶۸ كۆچى سولتاني ده‌ولەتى خواره‌زم بوو، دوابەدواى مردنى (سولتان سنجر) دەسەلاتى خۆي به‌سەر خۆرئواى (خۆپاسان)دا كيشا، دواى ئەويش (علا الدين تەكش)ى كوپى ئەيل ئەرسەلان) كه له سالى ۵۶۸ تا سالى ۵۹۶ى كۆچى سولتاني سەلتەنەتى (خواره‌زم) بوو، له پەبيعى يەكه‌مى سالى (۵۹۰/ك ۱۱۹۳)ن يدا توانى له لاي شارى (پەي) چۆك به‌ (توغرولى سيه‌هم) سولتاني سلجوقى دابات، به‌م شيوه‌يه دەسەلاتى سەلتەنەتى (سلجوقى) له عيراقدا پيچرايه‌وه^۴ و ده‌ولەتى (خواره‌زمى)يش له‌گەڵ خاكى خيلافەتى عەبباسى بوونەوه به‌ هاوسنور.

دووهم: تېكه‌ه‌لچوونى نيوان ده‌ولەتى خواره‌زمى و خيلافەتى عەبباسى:

ئەم هاوسنوريه پەزەمەندى هەردووكلای ئى نه‌كه‌وته‌وه، (الناصر لدين الله)ى خەليفەى عەباسى (۵۷۵-۶۲۲ك) كه پيشدا به‌ ئوميدى پزگاربوونى له دەسەلاتى سلجوقى دەستى له پشتى خواره‌زميه‌كان دەدا، دواى ئەمە بۆي پوون بۆوه كه دوژمنه پيرو پەكه‌وته‌كه‌ى به‌ دوژمنىكى لاوى سەرسەخت گۆرپوه‌ته‌وه، خواره‌زميه‌كان كه له خۆره‌لاته‌وه هاتبوون به‌س

۱ سلاجقة ايران والعراق، عبدالمنعم حسين ص: ۱۳۱.

۲ السلاجقة في التاريخ والحضارة، أحمد حلمي ص: ۱۱۸.

۳ العبر للذهبي ۱۴۸/۴.

۴ الاتراك الخوارزميون ص: ۲۱.

۵ المصدر نفسه، ص: ۲۱.

به داگیرکردنی مولگ و سامانی سلجوقیه کان وازیان نه هیئا، به لگو چاویان برپه هه موو نه و پله و پایه سه روه ریانه ی سلجوقیه کان له به غدا هه یانبوو له: نووسینی ناوی خویان له سه ر سکه ی پاره و هه بوونی کوشکیکی تاییه ت بق سولتان و هه روه ها زالبوونی ته وایان به سه ر کوشکی خیلافته له پووی کاروباری سیاسی و سه ربازیه وه.^۱

به مردنی سولتان (علاءالدین تکش)ی خوارهزمی له په مه زانی ۵۹۶ک/ ۱۲۰۰ز هیچ شتیک له بواری سیاسی گۆرپانکاری به سه ردا نه هات، کاتیک (علاء الدین محمد)ی کوپی ۵۹۶-۶۱۷ک جلّه وی سه لته نه تی گرت ه ده ست، خوارهزمیه کان جاریکی تر داوی پیدانی نه و پله و پایه سیاسیه یان کرده وه که پیش نه وان سلجوقیه کان له خیلافته ی عه باسیدا هه یان بوون، بویه (ناصر لدین الله)ی خلیفه به ناچاری دهستی به زمی پیشدای کرده وه و هانی (غوری)یه کانی ده دا له دژی خوارهزمیه کان بجه ننگن.^۲

پاشان زیاتر له مه ورد بۆوه و میرو حکومرانه نیوخوییه کانی خۆرئاوای (ئیران)یشی له دژ هاندان، به لگو هاوپه یمانی له گه ل (جلال الدین حه سه نی سیئه می) ئیسماعیلی (۶۰۷-۶۱۸)ی خاوه نی قه لاکانی (ئیسماعیلیه) له (کوهستان و ئالموت و پودبان) به ست، (جلال الدین) خوی وانیشان ده دا که وازی له مه زه بی (ئیسماعیلیه) هیئاوه و هاتۆته سه ر مه زه بی نه هلی سوننه ت و جه ماعت،^۳ سه ره پای نه مه ش: خوارهزمیه کان ده سه لاتی خویان له ته وای (ئیران)دا جیگیرکرد، له باکوور: ده ست به سه ر هه ریمی (مازنده ران)ی باشووری (ده ریای قه زوین)دا گیراو له سالی ۶۰۶ک خرایه سه ر ده وله ته که یان،^۴ له باشوور: له سالی ۶۰۷ک دا ده ست به سه ر هه ریمی (کرمان)و له سالی ۶۱۱ک-یش ده ست به سه ر هه ریمی (مه کران)دا گیرا، که پانتایی نه و ده شته فراوانه له خۆ ده گریت که به سه ر زه ریای ئارامه وه یه و مینای ستراتیژی (هورموز)ی بازرگانی لییه^۵ - (که ئیستا به به ندهر عه باس ناوده بریت)، له وپه پی پۆژه لاتدا: له سالی ۶۰۳ک دا توانیان دوو شاری (هه پات و به لّخ) بجه نه ژیر قه له مپه وی خویانه وه که له چوارچیوه ی ده وله تی (غوری)دا بوون،^۶ (غوری)یه کان له سالی ۶۱۲ک دا

۱ المصدر نفسه، ص: ۲۱.

۲ الدولة الخوارزمية والمغول، حافظ حمدي ص: ۳۷.

۳ تاریخ ایران بعد الاسلام ص: ۳۲۲، عباس اقبال.

۴ الخوارزميون والأتراك ص: ۲۲.

۵ المصدر نفسه، ص: ۲۳.

۶ المصدر نفسه، ص: ۲۳.

(غەزىنە) پايىتەختىيان ئىگىرا،^۱ ھۆكۈمرانلىق كەي لەوانەۋە بۇ (جلال الدين منكرىتى) كۆپە ھەرگەۋرەكەي سولتان (علاء الدين تەكش) خوارەزمى گوزرايەۋە، كورتەي قىسە لىرەدا ئەۋەپە كە: دەۋلەتى (خوارەزمى) لەۋ كاتەدا گەيشتە ئەۋپەپى فراۋانىۋ تىگىگىرانى لەگەل خىلافتەي عەباسى بىۋە شىتكى چاۋەپوانكراۋ.^۲

لە سالى ۶۱۴ ك/۱۲۱۷ز (سولتانى خوارەزمى) سوپايەكى گەۋرەي پىكخست و بۇ خۆي پىشى كەۋت و بەرەۋ خۆرئاۋاۋ بۇ ھىرشكردنە سەر (بەغدا) بەپىكەۋت، پىشت بەستوۋ بە فتۋاي كۆمەلە زانايەكى ۋلاتى (ئەۋديو پوۋبار) كە (الناصر لدين الله) بە شىۋاي پۆستى خىلافتە نازانى، ھىچ بە تاۋانى نەزانى كە لە ۋتارى ھەيىندا ناۋي خەلىفە لايىيات، پاشان يەككە لە نەۋەكانى (ھوسىنى كۆپى عەلى كۆپى ئەبىتالىب) لە شارى (ترىمن) بە ناۋي (علاء الدين أبو المكارم محمد بن أبي جعفر بن طاهر الحسيني) دىارى كىرد و كىردى بە (خەلىفە) ۋ ناۋي لەسەر سەكى پارە (ھەلگەند)، بۆيە خەلىفەي عەباسى ھىچكەي لە تۋانادا نەما دەستەپاچە لە بەرامبەر ھەموو ئەم بەرەركە كەنىيە پىرەترسىيە پامىنىۋ پاۋەستى، پاش ئەۋەي كە بە چاۋي خۆي بىنى چىيان بەسەر ھاۋپەيمانە كەنىدا ھىناۋ چۆن يەكەيەكە خىستىاننە ژىر پىتى خۆيانەۋە،^۳ بۆيە خۆي بۇ پوۋبەپوۋبۈنەۋەي ئەم مەترسىيە گەۋرە ئامادەكرد.

خوارەزمىيەكان بە مرادى خۆيان نەگەيشتن و نەيانتۋانى بگەنە (بەغدا) ۋ خىلافتەي عەباسى بىرۋىختىن و (الناصر لدين الله) خەلىفە لەسەر پۆستەكەي لاپەرن چۈنكە: كاتىك سوپاكەيان گەيشتە (ئەسەد ئاباد) خۆرئاۋاي (ھەمەدان) گەردەلۈلۈكى گەۋرەي بەفرو كپتۈەيان بەسەرداھات و ژمارەيەكى زۆر سەربازو ۋلاخىيان تىدەچۈن و مالىكى زۆرىشىيان ئى فەۋتا، كۆردەكانى دانىشتۋوي ئەۋ ھەرىمەش بەسەرياندا دان و سولتانى (خوارەزمى) ىش ھىچ كۈن و كەلەبەرىكى ۋاي دەست نەدەكەۋت پىيدا بگەپتەۋە بۇ ۋلاتەكەي خۆي.^۴

سېھەم: ھۆكارەكانى ھىرشى (مەغۇل) بۇ سەر خوارەزمىيەكان:

(جەنگىزخان) بىرى لەۋە كىردەۋە: كە كۆكردنەۋەۋ چىركردنەۋەي ھىزەكانى خۆي لە (ئەفغانىستان و ئۆزبەكىستان) دا لە كاتىكى ۋەك ئىستادا باشتىن شتە بۇ خۆشكردنى پىگاي

۱ المصدر نفسه، ص: ۲۳.

۲ المصدر نفسه، ص: ۲۳.

۳ الاتراك الخوارزميون ص: ۲۴.

۴ المصدر نفسه، ص: ۲۴.

چوونه عیراق و پووخاندنی خیلافه تی عه باسی له (به غدا)، چونکه نیوانی چین و عیراق ماوه یه کی دورو دریزه، که واته چاک وایه چهند بنکه یه کی گه وره ی به هاواروه چوونی جیگیر بۆ سوپای هیترشبه ری مه غول له نیوه ندی چین و عیراقدا دامه زریڼی، له لایه کی تره وه ئه م ناوچه یه — که به قه وقاز ناسراوه — له پووی زوری به روپوومی کشتوکال و ئابووریه وه ولاتیکی ده وله مهنده و یه کیکه له ناوچه شارستانی هکانی نیسلام و خاوه ن خه زینه ی پپو سامانی زورو زه وه نده، زیاد له مه ش ئه و به تاکتیک ناتوانی له درزی عیراق بجه نگیته و گه لانی موسلمانیش له پشته وه پاللی بدن، یان هیله کانی به هاواروه چوونی لی بگرن، هه موو ئه و هۆکارانه وای له (جه نگیزخان) کرد که له سه ره تای کاریدا بیر له هه لایساندنیه جه نگو هه را بکاته وه له درزی ئه و ناوچه یه ی خوره لاتیه ده ولته تی نیسلامی، که له و کاته دا به (ده ولته تی خواره زمی) ناسرابوو ژماره یه ک له هه ری می بایه خداری نیسلامی له خو گرتبوون وه ک (نه فغانستان، ئوزبه کستان، تورکه منستان، کازاخستان، تاجیکستان، پاکستان، چهند پارچه یه کی (ئیران) یش)، پایته ختی ئه م ده ولته ته فراوانه شاری (توجه نده) ی ولاتی تورکه منستانی نیستا بوو، (جه نگیزخان) نیمچه پیکه وتنیک نیوان خوشی له گه ل سولتان (محمدی کوپی خواره زمشا) نه نجامدا بوو، له گه ل ئه مه شدا جه نگیزخان له و که سانه نه بوو که بایه خیان به په یمانه کانیا ن ده دا، یان پیزیا ن له پیکه وتنه کانیا ن ده گرت، ئه م پیکه وتنه ی ته نها بۆ ئه وه بوو تا ئاسایشی خوره لاتیه ئاسیای بۆ دابین ده بیته و له باری پشته وه پرا له خوی دلتیا بیته، نیستاش که بارودوخی ناوچه ی چین و مه نغولیا جیگیر بووه، که واته کاتی ئه وه هاتوو به ره و خوړئاو بپوات و یه که یه که ولاتانی نیسلامی بخاته ژیر پکیفی خو یه وه،^۱ به لام چاک وایه جاریک — به م پیکه وتنه دروینه — جه نگ دیزه به ده رخونه ی لی بکریته و چاوه پئی هۆکاریک بکریته و بیانووی شه پ بدا به ده سته وه و بگوترئ که پیکه وتنه که به سه رچوووه و نی دی کاری پی ناکرئ، بویه (جه نگیزخان) له هۆکاریکی ئاوا گونجاوی ده کولیه وه،^۲ چاوه پئی کرد تا ئه و کاته ی ئه و هۆکاره هاته پی شه وه، له مه ولا به ئیزنی خودا قسه له سه ر ئه مه ده کریته، به لام لیته دا چهند هۆیه کی شاروه له پشت پوودانی ئه م هیتره داگیرکاریه هه بوون، گرنگترینیا ن ئه مانه بوون:

۱ تاریخ الدولة المغولية في ایران ص: ۵۰.

۲ قصة التتار، د. راغب السرجاني ص: ۲۲.

۱- ئەو وشكە سالىي ئاسىيائى خۆرەللاتى گرتبۆۋە:

بەھۇي وشكە سالىي بى بارانىيەۋە نەھاتى پوۋى لە (قەپاقوم)ى پايتەختى جەنگىزخان و تەۋاۋى ولات كىرەبو، بەردەۋام حەۋجىي خۆراك و ئازوخە و لەۋەپى پىۋىست بوون بۆ درىژەپىدانى ژيانى خۆيان و ئازەلەكانيان، بە ھەمان شىۋەش پىۋىستى زۆريان بە ھەندىك كەلۈپەلى ترەھەبوو كە لە تەۋمە سىروشتىيەكانيان بپارىژىت ۋەكو جىل و بەرگ و شتى تىرىش، كاتىك (علاء الدين محمد خوارەزمشا) پىگاكانى بازىرگانى لەسەر داخستىن و نەيىشت خۆراك و پۆشاك و كاللى تىريان بۆ بچىت، ئەمە ۋاي كىرەپوۋيان بەرەۋ - لىدانى - دەۋلەتى خوارەزمى بسۈپى.^۱

۲- ھالەتى بە ئاگايى و چوست و چالاكى مەغلۇل:

مەغلۇلەكان لەم كاتەدا لەۋپەپى بە ئاگايى و چوست و چالاكىدا بو، سەرگەۋتنەكانى پىشداي خۆيان لە چىن و ولاتىنى ترەبە بىر خۆ دىنايەۋە دەۋىاندەۋە، بەم ھۆيەۋە نەخشەيەكان بۆ دەست بەسەرداگرتىنى ولاتە دراۋسىكانيان دانا، دەرگوباسى دەۋلەتى خوارەزمىيان پىگەيشت كە: چەندە فراۋانە و خاۋەنى بەرۋوبوم و سامانىكى بى ئەندازە و لەپوۋى شارستانىشەۋە لەۋپەپى پەۋنەق و جوانىدايە.^۲

۳- كوزرانى چەند بازىرگانىكى مەغلۇل:

ھۆكارى راستەۋخۆ و سەرەكى بۆ ھەلايسانى جەنگ دەگەپىتەۋە بۆ كوزرانى چەند بازىرگانىكى مەغلۇل: پاش ھەۋلە شىكستخواردوۋەكەي (علاء الدين محمد خوارەزمشا) بۆ داگىركردى بەغدا لە سالى ۶۱۵/۱۲۱۸ز و گەپانەۋەي بۆ (بوخارا)، (جەنگىزخان) ۋەفدىكى (۳) كەسى لە بازىرگانە مۇسلمانەكان كە لە (محمۇدى خوارەزمى، على خواجهى بوخارى، يوسف كونكا ئەترارى) پىكەھاتبوۋ ناردە لاي (علاء الدين محمد خوارەزمشا)، ئەم ۋەفدە چەند ديارىيەكى بەرەھەمپىنراۋى ئاسىيائى ناۋەپاستىيان پىۋى بوو بە مەبەستى گىردانى چەند پەيۋەندىيەكى بازىرگانى پتەۋ لە نىۋان ھەردووك دەۋلەتدا كە خىزمەت بە بەرژەۋەندى ھەردووكلا بىكات ھاتبوۋنە ئەۋ ولاتە،^۲ (جەنگىزخان) نامەيەكى بە ۋەفدەكەدا ناردىبو، مېژوۋنوسان نامەكە بە نامەيەكى ناسكى مەغلۇلەكانى ئەۋ كاتە ۋەسەف دەكەن، تىيىدا: داۋاي ئاشتى ۋە ھاۋپەيمانى و گىردانى پىكەۋتنىكى بازىرگانى نىۋان ھەردووك دەۋلەت دەكەت،

۱ الكامل لأبن الأثير ۱۲/۱۶۹، عودة الروح للخلافة الإسلامية ص: ۱۸۰.

۲ الدولة الخوارزمية، حافظ احمدي ص: ۶۷، عودة الروح للخلافة الإسلامية ص: ۱۸۰.

۳ عودة الروح للخلافة الإسلامية ص: ۱۸۱.

ئهمه‌ی دادی ده‌قی نامه‌که‌یه: (نادیده نیه له لمان که چند شکودارو مه‌زنی، چند ده‌ست پویشتوو ده‌سه‌لات فراوانی، زانیومه که بالاده‌ستی و له زۆریه‌ی هه‌ریمه‌کانی زه‌ویدا حوكم ده‌گیري، من پيم وایه ناشتی کردن له‌گه‌ل تۆ به ئهرکی سهرشان ده‌زانم، تۆش لای من وه‌کو خۆشه‌ویستترین کوپمی، لای ئیوه‌ شاراهه نیه که منیش حکومپانی چین و دواي ئه‌ویش ولاته‌ تورکه‌کان ده‌که‌م، هه‌موو تیره و هۆزه‌کانیان گه‌ردنیا بۆ که‌چ کردووم، له هه‌موو که‌س چاکتر ده‌زانی که ولاتی من مه‌لبه‌ندی سه‌ریازانه و کانگه‌ی زیوه و ده‌وله‌مهنده و به‌خۆی به‌پۆیه‌ ده‌چیت، ئه‌گه‌ر ئه‌مه‌ت زانی و پیت چاک بوو پێگه‌ی هاتوچۆی بازرگانیمان له‌سه‌ر ناوه‌لا بکه، سوودو به‌رژه‌وه‌ندی هه‌موو لایه‌ک ده‌گریته‌وه)،^۱ به‌چاوپۆشی له‌و مشت و مپه‌ی له‌سه‌ر نامه‌که‌ دروست بوو له‌ لایه‌ن خۆینه‌رانیه‌وه و هه‌ریه‌که به‌ جوړیکی لیکده‌دایه‌وه، ده‌بی‌ نپوه‌پۆکی نامه‌که‌ شکوداری و مه‌زنایه‌تی سولتانی خواره‌زمی به‌ که‌م سه‌یرکردبی؟، یان به‌ سۆزه‌وه‌ نوسراوه‌ و زیاد له‌ پتویست به‌ به‌ژن و بالای سولتانی هه‌لگوتوه؟، ئه‌وه‌ی دواي خۆینه‌وه‌ی نامه‌که‌ پوویدا ئه‌وه‌ بوو: که (خواره‌زمشا) پیناخۆش بوونی خۆی ده‌رخست و نیازی خراپی خۆی له‌ دژی (جه‌نگیزخان) ئاشکرا کرد، یه‌کیک له‌ نوینه‌رانی جه‌نگیزخانی جودا کرده‌وه که (محمودی خواره‌زمی) بوو: به‌لێنی پێدا ئه‌گه‌ر وه‌لامی پرسیاره‌کانی به‌ پاستی بداته‌وه به‌ چاکه‌ له‌گه‌لی بجولیته‌وه، وه‌ک نیشانه‌یه‌ک بۆ پاست و دروستی به‌لێنه‌که‌شی بازنه‌یه‌کی گرانبه‌های له‌ مه‌چه‌کی ده‌ره‌ینا و پێشکه‌شی کرد و مه‌رجی له‌سه‌ر دانا که ده‌بی‌ ببیته‌ سیخوپی ئه‌و له‌ دژی جه‌نگیزخان، پاشان به‌ حوكمی ترسو ته‌ماع وه‌لامی پرسیاره‌کانی دایه‌وه.^۲

ئینجا داواي لیکرد پاست و دروستی نپوه‌پۆکی نامه‌که‌ی جه‌نگیزخانی پی‌ بلی، کاتیک به‌ پاستی وه‌لامی دایه‌وه، سولتان توپه‌ بوو، ئینجا به‌ توندی داواي لیکرد ژماره‌ی جه‌نگاوه‌رانی سوپای (جه‌نگیزخان)ی بۆ ئاشکرا بکات، — لی‌ره‌دا له‌ پیناو سه‌لامه‌تی و له‌ ترسی ژیا‌نی خۆی نه‌یوترا به‌ دروستی ولامی بداته‌وه، به‌لکو به‌وپه‌ی زیره‌کی و زرنکیه‌وه‌ گو‌تی: سوپای جه‌نگیزخان له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌م هه‌موو نه‌ته‌وه‌ و سوپا زۆره‌ - ی تۆ-دا وه‌ک سواریک وایه‌ له‌ به‌رامبه‌ر پۆله‌ سواریکی زۆردا، یان وه‌ک دوکه‌لێک وایه‌ له‌ به‌رامبه‌ر تاریکاییه‌کانی شه‌ویکدا، به‌لام (علا‌الدین محمد خواره‌زمشا) وی‌پرای ئه‌م وه‌لامه‌ش پاست و

۱ سیره‌السلطان جلال‌الدین من: ۸۳.

۲ سیره‌السلطان جلال‌الدین من: ۸۴، ۸۵.

دروستی ھەلۆیستەكەى زانى، بۆیە نوینەرەكان - ى جەنگیزخان - بە خۆو بەو پیکەوتنو
گریبەستەى بۆى ھاتبوون - لە ھاموشۆى بازرگانان لە نیتوان ھەردووک دەولەتدا گەرانەوہ.^۱

۴- ھاتوچۆى بازرگانان لە نیتوان ھەردوو دەولەتداو کوژرانی بازرگانانى (مەغلۇل)

پاش واژکردنى ئەم پیکەوتنە بازرگانى، (جەنگیزخان) بپیارى دەستەبەرکردنى بازرگانى
نیتوان خۆرھەلات و خۆرئاواى ئاسیای دەرکرد، ھەولئى تەواوى دا پشتیتەى بازرگانىكە فراوان
بكریت و ھیمنایەتى پیکگانى لە دەست دزو جەردە دەستەبەر بكریت، ئەمەو لەسەر ئەم
پیکگانە چەند بنكەىكى سەربازى بۆ پاسەوانى كردنى بازرگانى و كالاکانیان دانان، وەك
(ابن العبرى) دەلئى پاسەوانەكان (قەراقەجییه)یان پى دەگوتران بە واتای (پاریزگارار) دئ،
فەرمانى بۆ پاسەوانەكان دەرکرد: كە ھەر بازرگانىكى بیانى بە خۆى و كالاکانى ھات دەبییت
لەگەلئى بپۆن تا دەیکەىەنتە سەربازگەكانى مەغلۇل.^۲

(جەنگیزخان) زۆرى بايەخ بە لایەنى ئابووریداو دەیەویست ھیزىكى ئابوورى بپەرەزا
دامەزینئى، بەم شىوہیە کاروانە بازرگانىەكان بە دەستوورىكى پیکوپیک لە نیتوان
خۆرھەلات و خۆرئاواى ئاسیادا ھاموشۆیان دەرکرد، لەو سالاھەدا کاروانىكى بازرگانى كە لە
لایەن (۳) كەسى خەلكى بوخاراوہ سەرپەرشتى دەرکراو كالاکانیان لە پۆشاكى زىرچنو
بەشمین و لۆكە پیکەاتبوون و تریش كە لە خانەكانى مەغلۇل دەوہشانەوہ گەیشتە ولاتى
(جەنگیزخان)، پاسەوانەكان تەماشایان كرد یەك لە بازرگانەكان كە ناوى (احمد) بوو
پۆشاكىكى پتیە و شایانى شان و شەوكتى (خان)ە، بۆیە بەرەو كۆشكى خانیان بردن،
كاتىك (احمد) چووہ بەردەم خان، نرخىكى گرانى لەسەر پۆشاكەكە دانا، (خان) بەمە توپە
دەبییت و ھەموو كالاکانى لئى زەوت دەكات و بەسەر دارو دەستەكانى خۆیدا دەیانبەخشیتەوہ و
ئەحمەدیش دەخاتە زیندانەوہ، بەلام دوو ھاوہلەكەى تری: كاتىك پتیان گوترا: نرخى
كالاکانتان چەندە؟ لە وەلامدا وتیان: ئەم كالایانەمان بۆ فروشتن نەھیتناوہ، بەلگو دیاریەو
بۆ خزمەتى (خان)مان ھیتناوہ،^۳ لەو كاتەدا (جەنگیزخان) فەرمانى دا زۆپو زیویكى زۆریان لە
پاداشتى ئەمەدا بداتئ و دلئشى لە بەرامبەر (احمد)دا نەرم بوو ھەلسوكەوتى دوو
ھاوہلەكەى لەگەل كردو،^۴ لئى بوورى، ئینجا (جەنگیزخان) فەرمانى بە كوپەكان و خانەكان و

۱ تاریخ الخلفاء للسيوطي ص: ۴۶۹، عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۲.

۲ سيرة السلطان جلال الدين ص: ۸۵، عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۳.

۳ تاريخ مختصر الدول، ابن العبري ص: ۴۰۰.

۴ تاريخ مختصر الدول، ابن العبري ص: ۴۰۰، عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۴.

میره کانی دا ژماره يک (بازرگانی) هاوړلی ځویان به ځویان و (بۆلش) ی زیږو زیووه وه له گه ل
 هم بازرگانانده دا بۆ - خواره زم - به پئی بگن، تا چ پارچه و کالایه کی به نرخ هیه و بۆ
 نه وان گونجاوه بیکړن و بیهیننه وه، میژوونووسان دهرباره ی ژماره ی هم بازرگانانده - ی
 مه غول - پایان جیاوازه، (نسوی) پئی وایه (۴) بوون، (ابن العبري) وتی: (۱۵۰) بازرگانی
 موسلمان و نه صرانی و تورکی بوون،^۱ (جوينی) دهلی: (۴۰۰) بازرگان بوون و هه موویان
 موسلمان بوون،^۲ (ابن الاثير) و (ابن خلدون) یش له و نیوه دا نا ماژهیان به ژماره نه داوه،^۳
 ژماره یان هه رچند بوو بیت، جه نگیزخان له لایه ن ځویه وه نوینه ریکی (مه غولی) به
 نامه یه که وه نار دوته لای سولتان (علاء الدین محمد خواره زمشا) و تییدا دهلی: بازرگانه کان -
 تان - گه یشتنه لمان، به ساغو سه لامه تی و توکهری ځومان له گه ل نار دوتن تا هه ندیک کالای
 نایابی ولاتی نیوه مان بۆ بیښنه وه، پیویسته به ساغو سه لامه تی بگه پینه وه لمان و پیکه وتنی
 نیوانیشمان داکوکی له سر بگریته وه و دوپووی نیوانیشمان بنې بگریته.^۴

۵- کوژرانی بازرگانه مه غوله کان و ده سته سهر داگرتنی پاره و کالاکانیان:

بازرگانه مه غوله کان گه یشتنه شاری (نه ترار) ی هه لکه وتووی سر سنووری څوره لاتی
 دهوله تی (خواره زم) که نه وکات دهر وازه ی بازرگانی نیوان څوره لات و څورناوای ناسیا بوو،
 حکومرانی نه و شاره (یه نالخان) ی خالوزای (خواره زمشا) بوو، (۲۰) هزار سواریشی له گه ل
 بوو، (نه سه وی) ده لیت: - هم حکومرانه - نه وسه گلاوه که ی حزی چووه سر ماله که یان،
 هم خائینه پاتالڅوره نامه یه کی بۆ سولتان به پیکرد، تییدا دهلی: هم خه لکه له بهرگی
 بازرگاناندا هاتوونه (نه ترار) و بازرگانی نین، به لکو هه موویان سیخوپن و له شتی و
 ده کولنه وه که له گه ل پيشه که یان یه ک ناگریته وه،^۵ ئیدی هینده ی بۆ تیچاندن تا
 له نیوبردینان له لایه ن سولتانه وه به شتیکی باش حیساب بگریته، بویه داوای لیده کرد،
 بپاری کوشتنی ځویان و داگیرکردنی ماله که یان دهریکات، (خواره زمشا) داوای لیکرد جاریک
 تالوکه یان لینه کات و سه بریکیان له سر بگریته تا نه و کاته پای ځوی به لایه کدا ساغ
 ده کاته وه، به لام (یه نالخان) نارامی نه گرت و چاوه پئی پای سولتانی نه کردو سنووری به زاندو

۱ عوده الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۴.

۲ المصدر نفسه، ص: ۱۸۴.

۳ المصدر نفسه، ص: ۱۸۴.

۴ الدولة الخوارزمية ص: ۷۰.

۵ سيرة السلطان جلال الدين ص: ۸۵-۸۶، تاريخ الخلفاء ص: ۱۶۹.

قۆلبه‌ستی کردن و پاشانیش بۆ سهروشوین بوون و هه‌والیان نه‌ما، ئینجا (یه‌نالخان) به‌ فرت و فیل و ناپاکی هه‌موو مال و کالا که‌له‌که‌ که‌وتووهرانی بۆ خۆی برد.^۱

ئه‌مه‌ی گوتمان قسه‌ی (نه‌سه‌وی) بوو و (سیوتی) یش پشتگیری لۆ ده‌کات، به‌لام میژوونوسانی تر له‌ چهند پوهه‌وه‌ له‌گه‌لی جیاوان:

أ- (نه‌سه‌وی) ده‌لی: (یه‌نالخان) له‌ نامه‌که‌یدا سولتانی هانداهه‌ پێگه‌ی بدا ده‌ستبه‌سه‌ر ماله‌که‌یاندای بگریته‌ و بشیان کوژیت، به‌لام غه‌یری ئه‌و ده‌لین: ئه‌و جگه‌ له‌ ناردنی هه‌والی گه‌یشتنیان و داوای پای سولتان ده‌رباره‌یان هیچ شتیکی له‌مه‌ زیاتر نه‌نووسیوه‌.

ب- کاتیک (نه‌سه‌وی) ده‌لی: سولتان فه‌رمانی پێدا جارێک بیانیه‌یلته‌وه‌ تا پای خۆی ده‌رباره‌یان ساغ ده‌کاته‌وه‌، به‌لام (یه‌نال خان) په‌له‌ی کرد سنووری بپیری ئه‌وی شکاندو به‌بۆ ئیزنی سولتان کوشتنی.^۲

غه‌یری ئه‌و ده‌لین: (خواره‌زمشا) سه‌ره‌تا فه‌رمانی دا جارێک بیانیه‌یلته‌وه‌، داوی ئه‌مه‌ بپیری کوشتنیان و ده‌ستبه‌سه‌رداگرته‌ی ماله‌که‌یانی ده‌رکردوه‌.

ج- (نه‌سه‌وی) ده‌لی: (یه‌نالخان) به‌ ته‌نیا ماله‌که‌ی بۆ خۆی زه‌وت کردوه‌ و به‌شی سولتانی لۆ نه‌داوه‌، جگه‌ له‌ ئه‌ویش ده‌لین: ئه‌و داوی ئه‌وه‌ی کوشتنی هه‌موو مال و کالاکانی بۆ لای سولتان نارد، سولتانیش به‌سه‌ر بازرگانه‌کانی سه‌مه‌رقه‌ند و بوخارایدا دابه‌شکرد و نرخه‌که‌ی لۆ وه‌رگرت.^۳

(فامبری) ده‌رباره‌ی کوژرانی ئه‌و بازرگانه‌ ده‌لی: ئیمه‌ (جونی) به‌ پاست ده‌زانین کاتیک ده‌لی: خوینی ئه‌وانه‌ پێژرا، به‌لام له‌ به‌رامبه‌ر هه‌ر دلۆپه‌ خوینیکیاندا پووێاره‌ لافاوێک له‌ خوین هه‌ستا، سه‌ریان بپه‌را، به‌لام هه‌ر تاله‌ موویه‌کی سه‌ریان به‌ نرخێ ژیانی سه‌دان هه‌زار که‌س ته‌واو بوو.^۴

ته‌واوی بازرگانه‌کان - جگه‌ له‌ یه‌کیکیان که‌ پێگه‌ی هه‌لاتنی پێدرا بوو - هیچ کامیکی تریان پزگاری نه‌بوو، کاتیک گه‌یشته‌وه‌ کۆشکی (جه‌نگیزخان) چ کاره‌ساتیک به‌سه‌ر هاوه‌له‌کانیدا هاتبوو بۆ جه‌نگیزخانی گێپایه‌وه‌.^۵

۱ عوده الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۶، تاریخ مختصر الدول ص: ۴۰۰.

۲ العبر ۵/۵۱۹، عوده الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۶.

۳ سير اعلام النبلاء ۲۲/۲۲۳، كيف دخل التتار بلاد المسلمين، د. سليمان العودة ص: ۲۳.

۴ تاریخ بخاري ص: ۱۵۸، عوده الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۷.

۵ تاریخ بخاري ص: ۱۵۹، عوده الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۷.

۶- به گه پخستنی دیپلوماسیه تی مه غولی بۆ چاره سهری کیښه گه:

(جه نگیزخان) ویستی نه م کیښه یه به گرتنه بهری پښی ناشتیانه له گه ل خواره زمیه کان چاره سهر بکاتو پیښدا له راستی پووداوه که ناگاداریت، بۆیه په له ی نه کردو پای خوی له سهر چاره سهری ناشتیانه دامه زراند، جه نگیزخان به م هه نگاوه ی دانایی و دووربینی خوی سه لماند، هه روه که له کاتی پووداوه کانی پیښوودا دهرده که ویت که (خواره زمشا) چهند به سامو هه بیته له لای (جه نگیزخان)، بۆیه لیږه را دهستی به پوخاندنی دهوله ته که ی کرد له هه موو بواره کانی دهروونی و سیاسی و سهریازی و په وشتیه وه، (ثیبن که فچه ج بوغرا) و دوو (مه غولی) ی به مه بهستی داوای پوونکردنه وه ی پووداوه که ناردنه (خواره زم)، نامه یه کیشی بۆ (علاء الدین محمد خواره زمشا) پیدا ناردیوون، گوتبووی: (بۆ خوت نووسیووت و دهستی په یمانت دریزکردبوو که ده بی بازرگانه کان پاریزگاریان لی بکریت و نابی ده ستریزیان بکریته سهر، ناپاکیت کردو په یمانت شکاند، ناپاکی دزیوه، له لایه ن سولتانی ئیسلامه وه دزیوتره، نه گه ر ده لای (یه نالخان) به بی فرمانی من نه مه ی کردوه و راستیه که ی نه وه یه، نه و (یه نالخان) م بده دهست تا تو له ی نه م کرده وه ی لی بکه مه وه، به مه خوین ده وه سستیت و له مه زیاتر نارزیت، نه گه رنا پیگه بۆ جه نگیک ده ده ی پۆحه به نرخه کانی تیدا هه رزان ده بن و شیرو تیرو پمبی تیدا راست ده بنه وه،^۱ (علاء الدین محمد) هیتند له نامه که په ست بوو تا کار به وه گه یشته فرمانی دا به کوشتنی (ابن کفرج بغرا)، به لام دوو هاوه له که ی تری نازاد کران و پیگه یان پیدرا بگه پینه وه و چ پووداوه بیگپینه وه،^۲ هه رکه هه والی نه م دوژمنکاریه به جه نگیزخان گه یشته، به توپه یی یه وه گوتی: (دوو خۆر له یه که ناسماندا کۆنابنه وه، دروست نیه دوو (خاقان) له سهر یه که زه وی هه بن)، ئینجا نامه یه کی سهر پییانه ی بۆ ناردو له خراپه ی دهره نجامی کاره که ی ناگادار ده کاته وه: (تو بووی جه ننگت هه لېږارد، قه زاو قه دهر ناگه پښته وه، ئیمه نازانین دهره نجام چۆن ده بی، زانیاری نه مه لای خودایه).^۳

به م شیوه یه ده بینین که (علاء الدین محمد خواره زمشا) چۆن به م سیاسه ته کال ونه کوئیوه ی پووی هیڅرو په لاماری مه غوله کانی به لای (خواره زمیه کاند) سوپاند، نه گه را به دوا ی دهره ته تیکی پیکه وه ژیان و هه موو دهرگا کانی به پوودا داخستن جگه له دهرگای شه نه بی،^۴ (برو) بهرپرسیاریتی هیڅی مه غول بۆ سهر موسلمانان ده خاته

۱ مختصر تاریخ العرب، سیر امیر ص: ۳۴۳، عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۷.

۲ تاریخ الخلفاء للسيوطي ص: ۱۶۹، عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۸.

۳ هارلود لام، جنکیزخان ص: ۱۹۷، عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۸.

۴ عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۸.

ئەستۆي (علاء الدين) و دەلى: پاي دروست ئەو بوو كە هيچ بەلگە و بيانويەك نەبوو پى بە
 ھىرشى مەغۇل بگريت بەلام چاۋچىنۆكى و ناپاكى و بەدقەولى و دوودلى (علاء الدين) ى شاي
 خوارەزم پىگاي بۇ ھىرشە كە خۆشكرد و ناپاكىە كەى ئاشكرايە، چونكە ئەو نوپنەر و بازىرگانە
 مەغۇلىەكانى كوشتوبىر كىرد، بەم پەفتارەى بيانوى دايە دەست جەنگىزخان تا ھىرش
 بىنى، دلەپاوكىيەكەش بەم شىۋەيە بوو: كاتىك يەكەم گورنى مەغۇل بەر دەولەتەكەى كەوت
 لە جياتى ئەو خۆبەگە و رەزانى و شان و شەو كەوتەى پىشدا دەرى دەخت، دەستى بە ھات و
 ھاوارو بالوكردنە وەى ترسو دلەپاوكى كىرد لە نىۋ خەلگدا،^۱ كوشت و بىرى بازىرگان و نوپنەر
 مەغۇلەكان و زەوتكردنى كالاكانيان لە لايەن (علاء الدين محمد خوارەزمشا) تەنھا ھۆكارى
 ھاندەر نەبوو بۇ ھىرشى (مەغۇل) بۇ سەر ھەرىمەكانى خۆرەلاتى ئىسلامى، بەلگە
 ھۆكارىكى سەرەكى ترى ئەم ھىرشە ئەو بوو: كاتىك (سولتانى خوارەزم) دەولەتەكەى خۆى
 لەسەر حىسابى چەند ولاتىكى ترى خۆرەلات تا خۆرئاۋاي ئىسلامى فراوانكرد و ھەر
 ولاتىكىشى داگىر كىردبايە دەست بەجى حكومرپانەكەى دەكوشت، ئەمە وى كىرد –
 مەغۇلەكان – عەزىمان جەز مېيت و بە ئاسانى بتوان ھىرش بىن و دەست بەسەر ولاتدا
 بگىرن.

(ابن الأثير) دەلى: ئەم (تەتارانە) – لەم ھىرشەياندا – كاريان پاست بوو و ئىشيان
 سەرى گىرت، چونكە هيچ بەرىەستىك نەبوو پىشى پى بگريت، ھۆى نەبوونى (بەرىەست) ىش
 ئەمەبوو: (محمد خوارەزمشا) دەستى بەسەر ولاتان – ى ئىسلامى – داگىرت، واليەكانى
 كوشتوبىر كىردن، بە تەنيا خۆى وەك سەرۆكى ولات مايەو، كاتىك تەنھا خۆى لە بەرامبەر –
 مەغۇل – دا بەزى، سەر كىردەيكى تر نەبوو بەرگىرى لى بكات و ولات بپارىزىت، ئەمەش تا
 خودا شتىك بىننىتەدى كە دەبوايە بىي.^۲

لېرەدا خەلكانىك ھەن ھۆكارى داگىر كارى مەغۇل دەگىرنەو بۇ (الناصر لدين الله) ى
 خەلىفەى عەبباسى، كە گوايە ئەو (جەنگىزخان) ى ھاندائە ھىرش بكاتە سەر دەولەتى
 خوارەزمى، (ابن الأثير) ئەم تۆمەتە دەخاتە پال خەلىفە و دەلى: كە عەجەم دەلەين
 ھۆكارەكە – ھاندانى خەلىفە بوو – پاست و دروست واپو، چونكە ئەو ھانى تەتەرەكانىدا
 نامە و نامەكارى لەگەل ئەنجامدان تا چاۋ بېرنە جىھانى ئىسلام، ئەمە ئەو كارەساتە گەرە
 بوو كە ھەموو تاوانىكى گەرە لە پەنايدا خۇ بە چووك نىشان دەدا.^۳

۱ تاريخ الادب في ايران ص: ۵۵۶-۵۵۷.

۲ الكامل ۱۲/۱۴۹، عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۹.

۳ عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۸۹، الدولة الخوارزمية ص: ۴۰.

دوابه دواى (ابن الاثير) چەند ميژوونووسىكى ترى وهكو (ابن الوردى و ابن الفرات) يش هاتوون و نه م تومه ته يان دووپات كړو ته وه،^۱ هروها هه مان تومه ته له نيو چەند كتيبىكى خوړه لاتناسه كانيشدا هاتووه، وهكو (براون)، نه و كاتيك باسى په يوه ندى نښان خليفه (ناصر) و خواره زمشا دهكات دهلى: خليفه هانى مه غولى دا هيرشى بكه نه سر.^۲

(هارولد لام و كارتن) يش به جوتە گوتويانه: (خليفه) له نامه كيدا بؤ (جەنگيزخان) پيشنيارى كړدبو كه: تو له خوړه لاتوه هيرش بكه سر دهولته تى (خواره زم) و منيش له خوړناووه هيرشى بؤ دښم، پاشان به جووتە ته ختى دهكەين.^۳

هر كه سىك له قسه كاني (ابن الاثير) وردبښته وه په كسر تيده گا كه چەندى پق له (خليفه) بووه و به مه به ستى زپاندنى ناوه كه تومه تبارى كړدووه، كاتيكيش هيچ سرچاوه يه كى چاكى دهست ناكه وښت ناچار تومه ته كه ده گيرپته وه بؤ سرچاوه يه كى نادرست كه خودى عهجه مه خواره زميه كان بوون و دږى (خليفه) بوون، به م شيوه يه دهرده كه وښت كه خليفه له م تومه ته بى به ريه و، شايانى باسه جگه له (ابن الاثير) ميژوونووسىكى نذر هه بوون له و سرده مه دا ژياون و هيچ ناماژه يه كيشيان به بوونى په يوه ندى نښان خليفه (ناصر) و مه غول نه كړدووه، له پرسته ي نه م ميژوونووسانده:

(نسوي، سبط ابن الجوزي، ابن شداد، ابي شامة) و دواى نه وانش (ابن واصل، يونيني، ابن طباطبا) به رچاو دهكەون، با سه باره ت به و ميژوونووسه چينيانه ي كه هاوپى و هاوسه فەرى (جەنگيزخان) و پومه كان بوون له كاتى هيرشه كانياندا و پى به پى ميژووه كه يان بؤ تومار كړدوون، بى ناگا نه بين، خو نووسينه كاني نه وان و له بهر چاوى نه و ميژوونووسه موسلمانانە ي پاشان بوونه تو كه رى مه غول نادیده نه بوو،^۴ له بهر نه مه نيمه تومه تبار كړدى خليفه به هاندانى هيرشى دا گيركارى مه غول بؤ سر دهولته تى خواره زم به دروست نازانين و په تى دهكەينه وه، نه و به هيچ جوړيک به هوكارى نه م هيرش و په لاماره حيساب ناكريت، نيمه پيمان وايه په فتره كاني (خواره زمشا) به ته نيا به سر بوو پته هوكارى هه ستانى (جەنگيزخان) به م هيرشه ويرانكاريه ي سر خوړه لاتى جيهانى نيسلام.^۵

۱ الاعلام للزكلى ۱-۶، عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۹۰.

۲ عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۹۰.

۳ هارولد لام، جنكيزخان ص: ۹۰-۹۱، عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۹۰.

۴ الحياة السياسية في العراق في العصر الأخير للقران ص: ۲۳۱.

۵ عودة الروح للخلافة الاسلامية ص: ۱۹۱.

چۈرەم: ھېرشى مەغۇل بۇ ۋىلايىتى ئەۋدىيۇ پوۋبارو غېراقى غەجەم: ۱- ۋىلايىتى ئەۋدىيۇ پوۋبار:

دوا بە دۋاي كۆزىنى بازىرگەنە مەغۇلەكان، (علاء الدين محمد خوارەزمشا) — كە لە شارى (بوخارا) بوو — ھەندىك سىخوپى خۇي بە مەبەستى زانىنى چەندو چۇنى ئامادەسازى مەغۇل بۇ جەنگ بەرەدە ۋەروپەرى كۆكشى حكومپانى (جەنگىزخان) ناردن، ماۋەيەكى دوۋرودرىژ مانەۋە، لەۋ ماۋەيەدا تۈانيان ئەركى سەرشانىيان جىبەجى بىكەن، پاش گەپانەۋەيان گوتيان: مەغۇلەكان لە ژمارە نايەن، لە ھەموو كەس ئارامگرتىن لە جەنگدا، لە ھەموو كەس شارەزاتىن لە ھۈنەرەكانى جەنگدا، چەندىن كارگەي چەكيان ھەيە، خورودو خۇراكى زۇريان ھەيە، سىخوپەكان بە تەۋاۋەتى پاستىيەكانيان گوتىن ئامازەيان دا كە كەس ناتۈنى لە جەنگدا پوۋبەپوۋيان بىتتەۋە.^۱

(علاء الدين محمد خوارەزمشا) بە قىۋىلى لەم زانىيارىنەي كۆلىپەۋە، ئىنجا دەركى بە گەۋرەيى ھەلەكەي خۇي كىرد لە كۈشتىنى بازىرگانو نۆيتنەرەكانى مەغۇل، لەم كارەي پەژىۋان بۆۋە، بەلام ئىستاكاتى پەژىۋانى نىيە، بۆيە مىشكى خۇي خىستە گەپو دەستى بە دانانى چۆنىيەتى كارى كىرد،^۲ لەم بارەۋە پاۋىژى بە پىاۋىكى مەمانەدار كىرد كە (شەھاب الخىۋى الفقىيە) ى پى دەگوترا، كاتىك ھاتە بەردەمى پىي گوت: كارەساتىكى گەۋرە پوۋىداۋە پىۋىستە بىرى ئى بىرگىتەۋە، خىرا پىيەك دىيارى بىكەينو كارى لەسەر بىكەين: چونكە دوژمىنىكى سەرسەختى تۈرك كە لە ژمارە نايەن خۇيان سازو باز كىردۈۋە ھىرشمەن دەكەنە سەر،^۳ (خىۋى) گوتى: كە چاك وايە نەفىر عام واتە پەشەبىگىرى سەربازى پاگەيەنىۋ بانگەيشتى تەۋاۋى والىيەكانى ۋىلايىتى دەۋرەبەر بىكات بە خۇيانو سوپاكانىيەۋە پىشتىۋانى ئى بىكەن، ئەگەر ھەموو سوپاكان سازكران بەرەدە پوۋبارى (سەيخون)يان بەرىت كە سنوۋرى دەۋلەتەكەيەتى لەگەل مەغۇل لە خۇرەلاتەۋە،^۴ بەلام فەرماندەۋ پاۋىژكارانى دەۋلەت، پايان پىچەۋانە بوو، گوتيان كە چاك وايە خۇ لە مەغۇلەكان نەگەيەنرەت تا لە پوۋبارى (سەيخون) دەپەپنەۋە دەگەنە ئەۋ چالۋ چۆلۋ دەشتو دۆلۋ چىاۋ تەنگەبەرەنەي شارەزايان نىن و سەرى خۇيانى ئى دەرناكەن و كە گەيشتەنە (بوخارا)ش ماندوۋ شەكەتى تىنيان بۇ دىنىۋ لەم

۱ الكامل في التاريخ ۳۱۳/۹، عودة الروح ص: ۳۶۴.

۲ الكامل لابن الأثير ۱۲/۱۲-۱۵۰، عودة الروح ص: ۳۶۴.

۳ عودة الروح ص: ۱۹۳.

۴ الكامل في التاريخ ۱۲/۱۵۰، عودة الروح ص: ۳۶۴.

ساته وهخته دا ټيکړا له نښو ده برښو و قرانيان تڼي ده خريټ و سهرکه وتن مسوگر ده بيت،^۱ هينده ي نه خاياند (خواره زمشا) ده ستي به سازکردني سوپا کرد بڼو پوه پوهونه وه ي مه غول.^۲

له کاتيکدا (خواره زمشا) به خوي و سوپايه که وه به ره و خوره لات ده پويشت و خوي بڼو به رنگاريونه وه ي مه غول گورجوگول کردبوو، (جه نگيزخان) يش سوپايه که گوره ي ريکستبوو و هم فرمانه توندو تيژانه ي به سر سربازه کانيدا ده خوينده وه: ده ي ورن له گه لم، با به هم مو هيزي خومان شو پياوه له نښو به رين که سوکايه تي پيکرديوين و به که ممان ده زاني، نښو هم مومتان به شدان له سهرکه وتنه کانيدا، با هر فرمانده ي (۱۰) که سي يه که وه کو فرمانده ي (۱۰) هه زار که سي له سهرپي و ناماده و به ناگا بيت، هر که سيک سهرپيچي بکات يان له نه نجامداني کاره که يدا بيه زيت و سهرنه که وي شو ژيان و ژنو مندا له کاني له ده ست ده دا.^۳

۱- ده ست به سهرداگرتني شاري (نه تران):

له سالي ۱۶۱۵ ک/ ۱۲۱۸ ز جه نگيزخان به خوي و سوپايه که (۶۰۰) هه زار که سي هه لښارده ي نښو سربازه کاني له خوره لاتي جيهاني نيسلاميه وه ده ستي به داگيرکردني ولاتاني جيهاني نيسلام کرد، سهره تا له سهر ليواره کاني ده رايي (سهيحون) ي نزيک شاري نه ترار جيگير بوو، نه خشي داپشت له پيشدا ده ست به سهر ولاتي (نه وديو پويان) دا بگريټ که له خوره لاتو هه تا خورثاو به دوو پوياري سهيحون و جهيحون گه مارؤدراوه، له بهر نه مه برياريدا پانه وپان له چوار قولو هه هيزشي بکاته سر به جورتيک سوپاي به رگريکاري خواره زم تواناي ټيکشکاندنې هم هيزشه به ريلاره ي نه بيت.^۴

به م شيويه هه رچوار سوپاکه له يه کاتدا ده ستيان به جموجول کرد تا به سهر ولاتي (نه وديو پويان) داده و ده ستي به سهردا بکيشن، (خواره زميه کان) هيزشيان کرده سهر سوپاي مه غول، نه مه و شهي ده سته ويه خو پيکه لشاخان له نښوانياندا گه رموگوپ بوو، سوپاي مه غولي هم قولو به سهرکردايه تي يه کيک له کوپه کاني (جه نگيزخان) بوو، ژماره ي

۱ عوده الروح ص: ۱۹۳.

۲ الکامل في التاريخ ۱۲/۱۵۰، عوده الروح ص: ۱۹۳.

۳ عوده الروح ص: ۱۹۴.

۴ المصدر نفسه، ص: ۱۹۴.

۵ سيرة السلطان جلال الدين ص: ۱۰۰، عوده الروح للخلافة ص: ۱۹۵.

موسلمانان کورژاوه کانی ئەم جەنگە (٢٠) هەزار کەس بوو، هەمەغۆلەکانیش لە زۆریان نە دەژمێردان، لە شەوی چوارەمی جەنگە کەدا هەردو کلا لێک بوونەو، موسلمانانەکان گەپانەو (بوخارا)، (خوارەزمشا) فەرمانی بە دانیشتوانی (بوخارا و سەمەرقەند) کرد خۆیان بۆ گەمارۆدان تاقەت بکەن، (٢٠) هەزار سەربازی لە (بوخارا) و (٥٠) هەزاریشی لە (سەمەرقەند) بەجێ هێشت، ئینجا بە مەبەستی کۆکردنەوێ سوپا گەپایەو خوارەزم و خۆراسان.^١

شاری (ئەتپار) زۆر بە چاکی مەحکەم کرابوو، هێزێکی (٥٠) هەزاری پاسەوانی بوون و سوپایەکی (١٠) دە هەزاریش بە سەروکایەتی (فەپاجە)ی وەزیری سولتان هاریکاری دەکردن، ماوێ (٥) مانگ گەمارۆی سەر (ئەتران) درێژە کێشا، تا کار بەو گەیشت سوپای خوارەزمی لە بەرگری کردن شل و شەکەت بوو، ئینجا بەزی و تێکشکا، بەم شیوەیە داگیرکردنی شاری (ئەتپار)ی کلیلە ی دەروازە ی ولاتی (ئەودیو پووبار) بۆ سوپای مەغول مەیسەر بوو.^٢

هێرشێ مەغۆلەکان بۆ سەر ئەم شارە توندو تیژ بوو، هەلۆەدای (یەنالخان)ی حکومرانی شارو بکوژی بازرگانهکان بوون، دەیانەویست بیگرن و تۆلێ لێ بستیئەو، ئەمەو لە سالی (٦١٦/ک/١٢١٩)ن دەستیان بەسەر (ئەتران)دا گرت، تالان و بپۆیان کردو دانیشتوانە کەشیان بە دەرتنا، (یەنالخان)یش پاشەوپاش بەرەو قەلای شار کشایەو و ماوێ مانگێک خۆی لەویدا مەلەسدا، لەم ماوێدا زۆربە ی پیاوێکانی کورژان، لەگەڵ ئەمەشدا وەکو کەسیکی ناو میدو خوازیاری مەرگ بەرگری لە خۆی دەکرد، کاتیکی بینی لە هەموو لایە کەو دەورە دراو، خۆی هەلدا بە سەر بانی مائیک، دوو سەربازی مەغولی بەدوای کەوتن، هێچێ پێ نە مابوو بەرگری پێ لە خۆی بکا، لە لایەن ژنی مالهەکان هەندیک بەردی بۆ هەلدران، بەو بەردانە بەرگری لە خۆ دەکردو بەردبارانی سەربازەکانی پێ دەکرد، لە کۆتاییدا مەغۆلەکان قۆل بەستیان کردو بەرەو سەربازگە ی جەنگیزخان پێش خۆیاندا، کە ئەو کاتە لە بەرامبەر شاری (سەمەرقەند) بوو، (جەنگیزخان) بپیاریدا تۆلێ خۆی لێ بکاتەو، فەرمانی بە

١ الکامل فی التاريخ ٣٣١/٩-٣٣٢، عودة الروح ص: ١٩٥.

٢ عودة الروح ص: ١٩٥.

پیاوه کانی خوی کرد هه ندیک زیو بتویننه وه و به چاوو گویتیدا بکه ن، به م شیوه یه (جه نگیزخان) به لئینه هه په شه ئامیزه که ی خوی له به رامبه ر بکوژانی بازرگان و نویننه ره کانیدا هیتنا به دی، به پوخانی (ئه ترار) ده روزه ی ولاتی ئه ویدیوی پووبار ئاوه لا بوو.^۱

ب - ده سته به سهر داگرتنی شاری (جند):

ده ریهاری سوپای دووهم که له ژێر سهرکردایه تی (جوجی) ی کوپه گه وده ی (جه نگیزخان) دا بوو، پووی له شاری (جند) کرد له سهر پووباری (سه یحون)، پاش داگیرکردنی زۆریه ی شارو په ناگاکانی هه لگه وتووی ده وریبه ری سهر پووباری (سه یحون) و زالبوونی ته وای به سهر هه موو سهر چاوه کانی ئه م پووباره دا، (جوجی) به سوپایه که وه له شاری (جند) نزیک بووه، حکومرانی شار که به مه ی زانی به شه وه لات و کاروباری به رگری کردنی شار هه که ی بو دانیشته وانه که ی به جی هیشت، مه غوله کان به مه به سستی پوخاندنی دیواره کانی شار مه نه نیقیان له ده وریبه ری (جه ند) دامه زانندن، دانیشته وانی شار که ئه م ئاماده سازیه ی مه غولیان بینی دوو پایان بو دروست بوون، به پای هه ندیکیان به رگری کردن پیویسته، به پای ئه وانی تریش به رگری کردن دادی نیه و چاک وایه خویان و شار هه که یان به ده سته وه بده ن، به لگو ئه مه بیته تکا کاریکی باش خه لک له شمشیری مه غول بپاریزیته، زۆریه ی خه لکیش به به لگه ی ئه وه ی مه غوله کان به مه نه نیق له دیواره کانی شار یان داوه و له نیو شارپا هیه به رگریه ک و جموجوێک له دژی ئه وان دروست نه بووه پشتگیریان له پای دووهم ده کرد، له کوتاییدا شار به ده سته وه درا، کێ شه پی کردبوو کوژدایه وه و ته وای دانیشته وانی خویان به ده سته وه داو هیچیان ئی نه کرا، (جوجی) چه ند حکومرانیکی دلسۆزی له سهر شار هه داگیرکراوه کان دانان و پاشان فه رمانی به سهر بازه کانی دده دا له پووبار بپه پنه وه و به ره وه ره یمی خواره زم به پی بکه ون.^۲

ت - ده ست به سهر داگرتنی (بنکت و خنده):

به لام سوپای سیته مه ی (جه نگیزخان) پووی له شاری (بانکووت) ی سهر پووباری (سه یحون) و شاری (خه جه نده) ی لای باشووری پووباره که کرد، دانیشته وانی (بانکووت) به بی ده سته کردنه وه خویان و شار هه که یان به ده سته وه داو مه غوله کانیش په یمانی پاراستنی سه رو مالیان پیدان، به لام ئه م مه غولانه که هیه له واتای په یمان و به لئین نازانن کاتیک چوونه نیو

۱ الدولة الخوارزمية للمغول، حافظ احمد ص: ۱۳۹.

۲ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۴۰.

شارەوێ سەربازو خەلگیان لێک هەلاواردو ئینجا سەربازەکانیان کوشتن، لە نێو خەلگەکاندا کام گەنجە کە لەگەتو بەبەرشتە هەلیانبازاردن و خستیاننە نێو پیزی سوپای مهغولەوێ تا لە جەنگدا بە کاریان بێنن، ئینجا مهغولەکان بەرەو باشوور بە لای دەستەپاستی شاری (خەجەندە) ی سەر دەریای (سەیحون) پۆیشتن، - شاری خەجەندە بە باخچە و پارکەکانی بەرو بازارەکانی پاراڤۆو، دانیشتوانە کەشی بە ئازایەتی و بویری ناسرابوو-.

(تیمور مولک) ی سەرکردە ی پاسەوانانی خوارەزمی لەو شارەدا، بە چاکی زانی بە خۆو بە (۱۰۰۰) سەربازەوێ بچێتە دوورگە یەکی بچوکی نێو ڤووبارە کەو لە قەرەاغەکانی دوورگەوێتەو، بەم کارە ی خۆ لە تیربارانی مهغولەکان دوور دەخاتەوێ و شوینێکی باشیشە بۆ خۆپەنادان.

زیاتر لە (۲۰) هەزار سەربازی مهغولی کە پێشدا بە شداریان لە گرتنی شاری (تەتار) و شارەکانی تردا کردبوو و بە پشتیوانی (۵۰) هەزار گەنجی ڤەشبگیرکراوی خوارەزمی گەمارۆی (تەیمور مولک) یان دا، گەنجە خوارەزمیەکانیان بردنە سەر شاخ و لەوێرا گاشە بەردیان پێ هەلەدانه نێو ڤووبارە کەوێ تا ڤرێک بۆ مهغولەکان دروست ببیت و خۆی پێدا بگەیهننە (تەیمور مولک) و سەربازەکانی، بەلام (تەیمور مولک) ڤهارییدا نەخشە کە یان ڤوچەل بکاتەو، (۱۲) کەشتی گەورە ی بە دروستکردن دان و لاتە نیشتەکانی بە پێستە داده ڤۆشین، هەموو ڤۆژێک (۶) کەشتی ڤر سەربازی دەناردنە سەر ئێو مهغولانە ی کاریان لەسەر ڤر دە بازە کە دەکردو تیربارانیان دەکردن، (تەیمور مولک) لە کۆتاییدا بۆی دەرکەوت کە بەرگری کردن هیچ سودێک نادا بە دەستەوێ بۆیە ڤهاری هەلاتنی دەرکرد، پاش ئێوێ بارگە و کەلوپەلە کە ی خۆی و سەربازەکانی لە (۷۰) و لاخ بارکرد، چونکە مهغولەکان لە سەر هەردوک لیواری ڤووبارە کە هەبوون، ئێو ئێو بە نێو پاستی ڤووبارە کە داو بەرەو باکوور ملی لینا، کاتیک بەم شیوێ دە ڤۆیشت بە فیلێ (جوجی) کوپی (جەنگیزخان) ی زانی کە هیژێکی گەورە ی مهغولی لە نزیک (جەند) لەسەر هەردوو لیواری ڤووبارە کە کۆکردۆتەوێ بەری ڤووبارە کە ی بە کەشتی گرتووە، بۆیە (تەیمور مولک) بە ناچاری لە ڤووبارە کە هاتە دەر و بە سواری ئێسپە کە ی خۆی بە نێو دوژمندا کرد، شەڕێکی گیانبازانە ی لەگەل کردن، لەگەل ئێمەشدا توانی بە فیل خۆی دەر باز بکات و لە کۆتاییدا بگاتە شاری (خوارەزم)، کە ئێو کاتە (جلال الدین مەنکە بەرتی) ی کوپی (علا الدین خوارەزمشا) سەرکردایەتی پاسەوانەکانی ئێو شارە ی دەکرد.

ث - دهست به سهر داگرتنی شاری (بوخارا):

(بوخارا) یه کیک بوو له شاره کانی ولّاتی (نه ویدیو پوویار)، مه غۆله کان چاوی داگیر که رانه یان تی بپی، له کۆتایی سالی (۶۱۶ک/ ۱۲۱۹ز) دا (جهنگیزخان) به خۆ به سوپایه کی زله وه له ده ور به ری شار جیگیر بوو، هر به گه یشتنی گه مارۆیه کی توندو تیژی خسته سهر، (۲۰) هزار سهر یازی موسلمان نه رکی به رگری کردنی شاریان له سهر شان بوو، -ئیستا (بوخارا) شاریکی ده ولّه تی ئۆزه کستانه، شاری نیمای مه زن و موحه دیشی گه وره (محمد اسماعیل البخاری) ی خاوه نی (صحيح البخاری) یه -.

ماوه ی (۳) پۆژ له سهر یه ک هیرش کرایه سهر شار، دوا ی نه مه سوپای به رگری کار لاوازی که م فیلی لی ده رکه وت، بۆیه پاشه و پاش به ره و خۆپاسان کشایه وه، به حیسابی نه وه پزگاری بی، به لام پیتازی ده ر یازی و کشانه وه به نیتو نه وه موو په شه سوپایه ی مه غۆله دا مه حال بوو، سوپای نیسلامی له سهر جهنگ به رده وام بوو، شتیکی سهر که وتن به دهست هیئا، به لام له کۆتاییدا سهری شکینترایه وه، مه غۆله کان به دوا یان که وتن تا له نزیک پویاری (جه یحون) شکستی گه وره یان ده ر خواردان و جگه له ژماره یه کی که م نه بی که سیان لی ده ر یاز نه بوو،^۲ - پاش نه مه - نه وه خه لگه ی له شاردا مابۆوه ته ماشایان کرد هیژه که یان دهسته پاچه بووه و نا ئومیدی چۆته مه ناوی مه موو لایه که وه و سهر یازه ئازا کانیان شار جی دیلن، بۆیه (بدرالدین) ی قازی شاریان ناره لای مه غۆله کان و پیشنیاری به دهسته وه دانی شارو چه پاله دانی خه لگه که یان کرد، (جهنگیزخان) وه لامی دایه وه وه (۴) ی قوربانی ۶۱۶ک/ ۱۲۱۹ز یدا ده رگا کانی شاری بوخارا به سهر سوپای مه غۆله ئاوه لا کران، (جهنگیزخان) چوه نیتو شاره وه به په نا مزگه وتی (هاشم) دا تیپه پی، وه یزانی کۆشکی (سولتان) ه، بۆیه به سواری نه سپه که یه وه چوه ناویه وه، کاتیک پیتی گوترا: نه مه مزگه وته و مالی خودایه، له نه سپه که ی دابه زی و چوه سهر مینه بری مزگه وت و هاواری کردو گوتی: (تالیک براره، خواردن بده نه نه سپه کان)، مه غۆله کان له م دهسته واژه ی جهنگیزخان حالی بوون که ئاماره یان پی ده دا شار تالان بکن، یه کسهر په لاماری چهند سندوقیکیان دا که له قوربانی مزگه وتدا دانرابوون و چهند قورئانیکی گه وره یان تیدابوون، په په پریان کردن و خستیانه بهر سمی و لاخه کانیان، به م شیوه یه مه غۆله کان سوکایه تیان له به رامبه ر قورئان و مزگه وت و

۱ سیره السلطان جلال الدین ص: ۱۰۰، عوده الروح ص: ۱۹۸.

۲ الکامل فی التاريخ ۳۳۲/۹، عوده الروح ص: ۱۹۸.

۳ الکامل فی التاريخ ۳۳۲/۹، عوده الروح ص: ۱۹۸.

ئائىنى پىرۋى ئىسلامدا ئەنجامدا، مەيان لە پەنا مزگەوتدا دەخواردەو و گۇرانبىيىزىيان لە شارەكاندا دىئان و لە دەورى مزگەوت دەيانخواردەو و گۇرانبىيان پى دەگوتن.^۱ پىاو ماقول و ئىمامە گەورەكانىيان دىئان و لە كۆپى مەى خواردنەو و گۇرانى و سەمادا خزمەتى سەربازە مەغلەكانىيان پى دەكردن، يان دەبوايە بە گۆپرەى ئاوازی مۇسسىقاي مەغلۇل خودى خۇيان سەمايان بۆ بگردباناىە، (لىسوس البغال) يەكك بوو لە نىئو ئەو گەورە زاناىانەى ئەم دەورەيان پى دەبينن.^۲

پاش ئەمە (جەنگىزخان) خەلگەكەى كۆكرەدەو و داواى لىكردن سەرمایەدارەكانى بۆ دىارى بكن، (۲۲۰) كەسىيان بۆ دىارى كرىن كە لە نىئوانىاندا (۸۰) زەنگىن دەبينران، داواى لىكردن لىتى نىزىك ببىنەو، قەسى زۆرى بۆ كرىن و بۆى پونكردنەو كە ئامانچ لەم ھىرشەى تۆلە سەندنەو ھە لە سولتانى خوارەزم، ئىنجا گوتى: ھەلەيەكى گەورە و قىزەوتتان ئەنجامدا، سەرۆكەكان ھەر ھەموويان تاوانبارن، ئەگەر پىرسىار بكن من كىم؟ پىتان دەللىم: من تۆلەى خودام لەسەر زەويدا، ئەگەر نىئو تاوانبار نەبووناىە ئەوا خودا پىگەى منى نەدەدا بەم شىئو ھە سزاتان بدەم،^۳ داواى ئەو ھەى لە قەسەكانى بۆو، فەرمانى پىدان كە ھەرچى خەزنى شارەكەيان ھە ھەرى بىتن، ئەگەرنا بۆ خۆى دەزانى چۆناوچۆن بىاندۆزىتەو، سەر و سەربازى مەغللىشى كرىدە پاسەوان و چاودىريان تا بە تەواو ھەتى خەزەكانىيان پى كەشف بكن.

(۴۰۰) سەربازى خوارەزمى كە لەگەل ھىزى پاسەوان دەرنەچووبوون و لە نىئو شاردا مابوونەو خۇيان لە (قەلەى) شاردا مەلاس دابوو، مەغلەكان گەنجەكانى شارىيان پەشەبىگر كرىن و چەكىان دانى و بەرەو (قەلە) پىش خۇيان دان، قەلەكىيان گەمارۆدا پاش كونكردى دىوارەكانى بۇيان چوونە ژوورەو ھەر ھەموويان كوشتن، ئەم تاقمە سەربازە موسلمانە بەوپەرى ئازايەتى ماو ھەى (۱۱) پۆژ بەرگى كرىد ژمارەيەكى زۆرى لە مەغلەكان كوشت، وىپراى ئەمانىش ژمارەيەكى زۆرى لەو موسلمانانە كوشت كە لە گەمارۆى قەلەدا بەكارھىتربوون.^۴

۱ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۴۴.

۲ تاريخ بخاري ص: ۱۹۹، عودة الروح ص: ۱۹۹.

۳ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۴۴.

۴ المصدر نفسه، ص: ۱۴۵.

(جهنگیزخان) كه ته ماشای نه وه موو كوژراوه مه غولانه ی كرد له دهووبه ری قه لا كوژراون چاوی تاریك بوون و سواری سه ری خۆی بوو و فره مانى به سه ر خه لگی شاردادا له شار بیته ده رو جگه له جلو به رگی به ریان یه ك شت له گه ل خۆیان نه به ن، ئینجا مه غوله كان هیرشیان بۆ نیو ماله كانیان كردو هه رچی هه بوو له مال و سامان تالان و برۆیان كردو تووشی هه ر كه سیكى خه لگی شاریش ببوونایه یه كسه ر ده یانكوش^۱.

(ابن الاثیر) به م شیوه یه باسی په فتاری مه غوله كان ده كات له به رامبه ر نه م شاره: كافره كان چوونه نیو شاره وه و تالان و برۆیان كردو كه سیكیان دیبایه كه له نیو شاردا به جی ماوه یه كسه ر ده یانكوش، (جهنگیزخان) چوارده وه ری موسلمانه كانى گرت، فره مانى به سه ربازه كانى كرد به سه ر خۆیاندا دابه ش كه ن، هه ر كه سه به شى خۆی برد، پۆژىكى یه كجار نا په حه ت بوو، گریانی زۆرى ژنان و پیاوان و مندا لان ده گه یشته ئاسمان، لیكیان جودا كردنه وه مندالیان له دایكیان و ژنانیان له پیاوانیان جودا كردنه وه، ژنه كانیان به سه ر خۆیاندا دابه ش كردن، خانوو كۆشك و باله خانه كانى بوخارا پوخیتران و ئاداریان به سه ر پاداریانه وه نه ما، وایان لیكرد وه ك هه ر شار نه بووبی^۲.

به لام (ابن كثیر) ده لێ: هینده یان خه لك له و شاره دا كوشت مه گه ر هه ر خودای به رزو مه زن بزانیته چه ند بوون، ژن و مندا له كانیان به دیل گرتن، له به رچاوی كه سو و كار ه كانیان به دپه وشتیان له گه ل ژنه كانیان و كچه كانیان ده كرد، هه بوو كه نه مه ی ده دی خۆی گیانفیدا ده كردو به رگری له شه ره فو ناموسی خۆی ده كردو خۆی به كوشت ده دا، هه شیان بوو قۆلبه ست ده كراو به جۆره ها سزا نه شكه نجه ده درا، زۆرى گریان و دادو فوغان له شاردا دهنگی ده دایه وه^۳.

شایانی باسه مه غوله كان ئاگریان له شار به رداو سه رتاپا سوتا، چونكه زۆربه ی خانووه كانیان له دار دروستكرا بوون، جگه له و خانووانه ی به خشته ی سووركراوه (ئاجور) دروست كرا بوون یه ك خانووش به پتوه نه ما، له كۆتاییدا: نه و كه مه خه لگه ی مابۆه به ره و خۆراسان ئاواره بوون، به م شیوه یه مه غوله كان خه لگی شاری بوخارایان ده ربه ده رو ئاواره كرد كه خه لكانیك بوون به شه یدای زانست و هونه ر به نیویانگ بوون، شیاوی باسه: كاتیك یه كێك له دانیشتوانی نه و شاره گه یشته هه ری می خۆراسان له م ده سته واژه كورته دا

۱ المصدر نفسه، ص: ۱۴۵.

۲ الكامل ۹/ ۳۳۳، عودة الروح ص: ۲۰۰.

۳ البداية والنهاية ۱۷-۸۰.

كارەساتى شەپەنگىزى مەغلۇلەكانى بەرامبەر بە (بوخارا) و خەلگەكى دەربىرى و گوتى: (هاتن و پوخاندىان و سوتاندىان و كوشتيان و تالاندىانكرىدو جا پۇيشتن)،^۱ شارى (بوخارا) بەم شىۋەيە بەسەرەكەيدا داتەپىيۋو و يىرانەبوو تا ئو كاتەي (جەنگىزخان) بە ماۋەيەكى كەم پىش مردنى بە خودى خۇي چاكى كىردەو و سەر لەنۇي خانوۋەكانى دروست كىردنەو.^۲

ج - داگىر كىردى سەمەر قەند (۶۱۷) ك:

دوای ئوۋەي تەتەرەكان شارى گەۋرەي (بوخارا) يان پوخاندو خەلگەكى يان لەنۇي بىردو خانوۋەرە و مزگەوت و قوتابخانەكانى سوتاندن، ئىنجا بەرەو شارى (سەمەر قەند) ي ھاۋسىي ھىرشىيان بىرد.

- (سەمەر قەند ئىستا شارىكە لە دەۋلەتى (ئۆزبەكىستان) ي ئەمپۇ-، خەلگىكى پەش و پەۋتى نۇرى شارى (بوخارا) يان پىش خۇدابوون، (ابن الاثير) دەلى: بە ناشىرىنترىن و بى بەزەيى ترىن شىۋە پىش خۇيان دابوون، ھەر كەسىكىان ماندوۋ بوايە يان نەيتوانىبايە بىروا يەكسەر دەيانكوش،^۳ لەبەر ھۆكارىكى زۆر ئەم دىلانەيان لەگەل خۇياندا دەبىردن، لەو ھۆكارانە:

- ھەر (۱۰) كەسىان ئالايەكىان لە ئالاكانى تەتەر دەدانى، ئەگەر يەككە لە دوۋرەو چاۋى لە ئالاكان بايە دەيگوت ئەمانە ھەمويا تەتەرن، بەم شىۋەيە ژمارەيان لەبەر چاۋى دوژمنەكانىان بە شىۋەيەكى زۆر خۇي دەنۋاند، لە دوۋرپا دوژمن زەندەقى لى دەچوون و ئىدى ئوۋەي بە خەيالىاندا نەھاتبايە بەرگىرى كىردن بو.

- تۆبىزىان لە دىلەكان دەكرد بە ھاۋشانى ئەۋان شەپ لەگەل دوژمنەكانىان بىكەن، ھەر كەسىك ئەمەي پەت كىردبايەو يان ھىزى شەپ كىردى دەرنەخستايە دەيانكوش.

- لە كاتى گەيشتىيان بە ھىزى مۇسلمانان دەيانكردنە سوپەرو قەلغانى خۇيان و لە پىزى پىشەو يان دادەنەن و لە پىشت ئەۋانەو خۇيان مەلاس دەدا، تىرو پىمىيان دەھاۋىشتن و خۇشيان لە پەنایاندا دەپاراست.

- لەبەر دەروازەي شارە - گەمارۆدراۋەكاندا - دەيانكوشتن، بەمە ترسو تۇقاندنىان دەخستە دلى خەلگەو و ھۆشداريان پىدەدان: ئەگەر بەرگىرى بىكەن ئەم دەرنەجامە چاۋەپى ئىۋەش دەكات.

۱ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۴۵.

۲ المصدر نفسه، ص: ۱۴۵.

۳ الكامل في التاريخ، نقلا عن قصة التتار، د. السرحاني ص: ۳۰.

—نه گره ته تهره کان که سیان لی به دیل گیرابایه، بهم دیلانه دیله کانی خویان ده گورپه وه،
نه مه که م پویداو: چونکه سوپای ته تار که م تیکشکاوه.^۱

(سه مه رقه ند) گه وره ترین شاری (نه ویدو پوویار) بوو، پایته ختی هریمه که بوو، له په نا
نه مانه شدا مه لبه ندیکي گرنګی بازرګانی بوو، بویه به دیواری نه ستورو به رز حه وشه کرابوو،
ژماره یه ک بورجی به رز بۆ پاسه وانی و چاودیری به سره دوروبه ری شاریاندا ده پوانی، وه ک
(ابن الاثیر) ده لئی کاتیک (محمد خواره زمشا) له م شاره ه لالت هیزی پاسه وانی شار (۵۰)
هزار که س ده بوون.^۲ (ابن العبري) پیی وایه: (۴۰) هزار سواره بوون، (جه نګیزخان) به
همو ناماده سازیه کانی به رګری نه و شاره شاره زابوو، بویه نه خشه یه کی گه وره و توکمه ی
داړشت، که له لای دیواره کانی شار جه نګیکي دهسته ویه خه و توندو تیژ ده کات، بویه کاری
خوی پیکخست و همو هیزه کانی خوی — که له داگیرکردنی (نه تران)ی خوره لاتی ولاتی
(نه ویدو پوویار) دا پیداها تېوون — له ده وره ی شاری (سه مه رقه ند) کوکرده وه، ژماره یه کی
زوری له دیله کانی (بوخارا) له گه ل خو هینا بوون، تا له کاری گه مارژدانی شاردا به کاریان
بیینی.^۳

که گه یشته به رزاییه کانی (سه مه رقه ند) ته ماشای کرد سهریازه کانی زورن و له ژماره
نایه ن، پیی و ابوو (۳۰) هزاریان زیادن، نه م (۳۰) هزار سهریازه ی بانګ کردن و نه رکی
ده رکردنی (سولتان علا الدین محمد خواره زمشا) ی پی سپاردن،^۴ (جه نګیزخان) همو پښا و
بانه کانی ده وروبه ری شاری خسته ژیر پکیتی خویه وه و که لینیکیشی نه هیشته وه دوزمنه که ی
سودی لی بیینی، له پیکانی نه م نامانجه یدا سرکه و توو بوو.^۵

(خانی) مه غول پیش چهند سالتیک گرتنی قه لاو دیواری شاری خه ملاندبوو که هروا به
ناسانی ناگیریت، له م بیرو پوچوونه یدا پشتی به و قاره مانیه و بهر خودانه ی دو سرکرده ی
هیزی خواره زم له بهرامبر مه غوله کاندانواندیان به ستبوو، وپرای نه و همو زیانه گیانیه ی
له لایه ن نه وانه وه بهریان که وتبوو، له بهر نه وه برپاریدا بۆ خوی سرکرده یه تی گرتنی نه م
شاره بکات.^۶ پییشه کی توانی ده ست به سره هندیک ده روزه ی شاردا بګریت که له لایه ن

۱ قصه التتار، د. السرحانی ص: ۳۱.

۲ الکامل ۹/۳۳۳، عوده الروح ص: ۲۰۱.

۳ الکامل فی التاریخ ۹/۳۳۳، تاریخ بخاری ص: ۱۷۳، عوده الروح ص: ۲۰۱.

۴ تاریخ بخاری ص: ۱۷۳، عوده الروح ص: ۲۰۱.

۵ تاریخ بخاری ص: ۱۷۳، عوده الروح ص: ۲۰۱.

۶ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۲۴، عوده الروح ص: ۲۰۲.

سەرکردەکانی سوپای خوارەزمیەو پاسەوانیان لێدەکرا، لەو نێوانەدا زۆریەکی هێزە پارێزگارێکەرەکان — کە لە بنەچەکەدا (تورک) بوون، پێیان وابوو خۆ بە دەستەوێدان بۆتە شتیکی ناچاری، غەیری ئەوانیش پایان لە سەر جەنگ کردن و بەرگری کردن بوو، ئەمانە بە ناچاری خۆیان لە قەڵادا قایم کرد تا شەپ بکەن.^۱

(جەنگیزخان) — پێشنیاری تورکەکانی (سەمەرقەند)ی — ی — پەسەند کرد، بەلێنی پێدان ئەگەر خۆیان بە دەستەوێدەن دەیانخاتە پیزی سوپای مغولەو، بۆیە بە خۆیان و خاوەن خێزانەکانیانەو لە شار چۆنە دەرەو و پەییوەندیان بە سەربازگەکی (مغول)ەو کرد، (جەنگیزخان) ویستی بە کردار بەلێنەکەکی خۆیان بۆ بسەلمێتی، بۆیە بەفیل و خاقلاندن فەرمانی دا وەک نەریتی سەربازە تورکەکان سەریان بتاشن، بەلام لای دەمی ئێوارە (۳۰) هەزار کەسی لێ کوشتن کە لە نێوانیاندا گەورە سەرکردەکانیان دەبینران،^۲ زیاد لە مەش دانیشتوان و پارێزگارانی شار — ئەوانەکی لە سەنگەری بەرگیدا مابوونەو — هاتنە سەر ئەو باوەرە کە ئەگەر هێرش بەم شیوەیە بەردەوام بێ ئەوا هەموویان لە نێو دەچن، بۆیە لە پۆزی چوارەمی جەنگدا قازی شارو ژمارەیک زانایان بە وەفد ناردنە لای (جەنگیزخان) تا پەيامی خۆ بە دەستەوێدانێ خەلکیان پێ بگەیەنن بە مەرجێک ژانایان پارێزراو بێت، (جەنگیزخان) وەلامی دانەو و بەلێنی پاراستنی دانێ، بەلام کە دەرگاکی شاریان لە پوودا ناوەلا بوو، مغولەکان پابەندی بەلێنیان نەبوون، بەلکو فەرمانیان بە خەلکی شار کرد بچنە دەرەو، ئەوێ نەچوو دەرەو بە شمشیر کوشتیان، دەستیان بە سەر قەڵادا گرت، شاریان تالان کرد، مزگوتەکانیان سوتاندن، ئەم کارەساتە مەرگبارە لە (محرم)ی سالی ۶۱۷/ ۱۲۲۰زیدا بوو، ئینجا (جەنگیزخان) خەلکی بە تین و تاقەت و گەنجی لە نێو خەلکەدا هەلبژارد و بە زۆری چەکی بە ملدادان و خستنی پیزی سوپای مغولەو، باخەوانە شارەزاکی شارێ بۆ (قەراقورم)ی پایتەخت بە پێکردن، تاوێکو شاری (سەمەرقەند) بە باخچە و گول و گولزار بپارێزنەو،^۳ پیشەوەرە شارەزاکان بە تاییبەتی جۆلاو ئاوریشم چن و لۆکەچن و بەرگدرەکانی کردنە کۆیلە و لە خزمەت هاوسەرەکانی و خزمە نزیکەکانی دانان، هەندیکیش لەمانە لەگەڵ (خان) بەرەو خۆراسان بە پێکەوتی،^۴ پێگای بە

۱ الحیاة السياسية في عهد السيطرة المغولية ص: ۲۳-۲۴.

۲ تاریخ بخاری ص: ۱۱۶، عودة الروح ص: ۲۰۲.

۳ تاریخ بخاری ص: ۱۷۴، عودة الروح ص: ۲۰۲.

۴ عودة الروح ص: ۲۰۳.

(۵۰) هزار که سی دانیشتوانی شارددا بگه پینه وه نیو شار دوی ئه وهی (۱۰۰) هزار پارچه زێریان پیدای^۱ (ابن العبری) ئه م خۆکپینه وه به (۲۰۰) هزار دینار ده خه ملێتی و (۲) که س له دانیشتوانی (سه مه رقه ند) ئه م پارهیان کۆکرده وه، به م شیوه یه له سه ره تای سالی ۶۱۷ ک/ ۱۲۲۰ زی دا مه غۆله کان ده ستیان به سه ر ئه م شاره دا گرت.

(ابن الاثیر) به م شیوه یه باسی ئه م داگیرکردنه ده کات: له پۆژی چواره می هێرشه که دا بانگه وازی خه لکی شاریان کرد، که هه ره موویان بینه ده ره وه ی شار، کێ به جی بمینی ده یکوژن، جا هه موو خه لک له ژن و پیاو و مندال هاتنه ده ری شار، مه غۆله کان ئه وه ی له گه ل خه لکی (بوخارا) ئه نجامیان دا بوو له تالان کوشتن و گرتن و فه ساد ده ره ق به ئه مانیش کردیان، خۆیان به نیو شارددا کرد، هه رچی مال و سامان هه بوو تالانیان کرد، مزگه وته کانیان سوتاندن، په رده ی کچینی کچه کانیان دراند، خه لکیان به جۆره ها شیوه له پیناوی مال و ساماندا ئازاردا، ئه و ژنانه ی بۆ که نێزه کو کاره که ری نه ده شیان ده یانکوشتن،^۲ وێرای هه موو ئه و وێرانکاریه ی به سه ر ئه و شاره دا داها ت (جه نگیزخان) سالانه سه رانه ی (۳۰۰) هزار دیناری له سه ر خه لکه کی دانا.^۳

تا بزانی چ به لاو موسیبه تیک له ئه نجامی هێرشی داگیرکارانه ی مه غۆل به سه ر پایته ختی ولاتی (ما وراء النهر = ئه و دیو پووبار) دا هاتوه، ئه وه ی (شانج تون) نووسیویه تی سه به ره ت به ئه مه دینینه وه: (شانج تون) ئوسقوفیکی چینی بوو هاو پتی (جه نگیزخان) بوو، له کاتی ئه م هێرشانه ida، دانراویکی سه به ره ت به م گه شته نووسیوه، ده لێ: شاری (سه مه رقه ند) پیش پامالترانی ده ولته تی خواره زمی (۱۰۰) هزار خیزانی له باوه شی خۆی گرتبوو، به لام دوی داگیرکرانی له لایه ن مه غۆله وه جگه له چواره یه کی دانیشتوانه که ی که سی تیدا نه مایه وه، ده لێ: زۆریه ی کرێکارو پیشه وه ره چینیه کان له م شاره دا بلأوبوونه وه، هه رچه نده موک و مالی شار له ژێر ده ستی موسلمانه کاندایه وه، به لام به پێوه به رایه تی کردنی له ژێر چاودیری سوپای داگیرکه ری مه غۆلی بوو.^۴

پاش پووختی (سه مه رقه ند) ی پایته ختی سوڵتان محمدی خواره زم و هه لاتنی سوڵتان به به رچاوی هیزه مه غۆلیه کان، هه ردوو ک ده رگای خاکی بنه مالیه ی (خواره زمی) به بی

۱ الدولة الخوارزمية ص: ۱۴۷.

۲ الكامل في التاريخ ۱۶۹/۱۲، الدولة الخوارزمية ص: ۱۴۷.

۳ الدولة الخوارزمية ص: ۱۴۸.

۴ المصدر نفسه، ص: ۱۴۸.

پاسه‌وان به‌سه‌ر دوو لاشیپانیدا کرانه‌وه و هیژه‌کانی جه‌نگیزخان به‌بی ترسو بیم له‌ باری پانی و درێژه‌وه و له‌سه‌ره‌وه تا خوار به‌بی ئه‌وه‌ی به‌ که‌سیک له‌په‌ویاندا بوه‌ستێته‌وه تێیدا ده‌سوپانه‌وه، هه‌ر بۆیه‌ هیچ سه‌یر نه‌بوو که‌ دوا‌ی ئه‌مه‌ یه‌که‌یه‌که‌ی شاره‌کان و ناوچه‌کان دوا‌ی یه‌کدا ده‌پوخان و داگیرده‌کران، تا له‌ ده‌وره‌یه‌ری به‌هاری ئه‌و ساڵه‌دا مه‌غۆله‌کان ته‌واوی خاکی ولاتی (ئه‌ودیدو په‌ویار)یان داگیرکرد، له‌ شاری (جه‌ندی) باکووره‌وه تا شاری (بوخاراو سه‌مه‌رقه‌ند)ی باشوورو بانکۆت و خه‌جه‌ندیش له‌ نیوه‌پاسته‌وه.^۱

به‌م شیوه‌یه‌ له‌ گه‌ل هه‌ره‌سی ته‌واوی شاره‌کانی (ئه‌ودیدو په‌ویار) هیله‌کانی به‌رگری یش که‌ سوپای ئیسلامی پشستی پێوه‌دابوون هه‌ره‌سیان هێنا، پاشانیش داگیرکردنی هه‌ریمه‌کانی خۆره‌لاتی ده‌وله‌تی ئیسلامی بۆ مه‌غۆله‌کان ئاسان بوو.^۲

۲- له‌نیوبردنی هه‌ریمه‌کانی خۆرئاوای ده‌وله‌تی (خواره‌زمی) و مردنی (علا الدین محمد خواره‌زمشا)؛

وه‌ک ده‌رده‌که‌وێت ئه‌و گورزانه‌ی به‌ر هه‌ندیك پارچه‌ی ده‌وله‌تی خواره‌زمی که‌وتن له‌ لایه‌ن مه‌غۆله‌کانه‌وه و به‌ پوخانی قه‌لاو شاره‌کانی (ئه‌تاپو جه‌ندو بانکۆت و خه‌جه‌نده‌و بوخاراو هی تریش) کۆتایی پێهات، کاریگه‌ری گورچوپریان له‌سه‌ر دلاو ده‌روون و هه‌ناوی (علا الدین محمد خواره‌زمشا) دانا، بۆیه‌ کاتیك له‌ (بوخارا)پا هه‌لات و گه‌یشته (سه‌مه‌رقه‌ند) - ی پایته‌خت - بیری له‌ پۆیشتن و کۆچ کرده‌وه به‌ره‌و شوینیک که‌ بتوانی کاروباری ده‌وله‌ته‌که‌ی تیدا جیگیرو پارێزراو بکات، یان تێیدا بیر له‌ چۆنیه‌تی به‌ره‌نگاریبونه‌وه‌ی ئه‌و دوژمنه‌ زۆردارو داگیرکاره‌ بکاته‌وه و نه‌خشه‌یه‌کی گونجاوی بۆ دابنێ، له‌به‌ر ئه‌مه‌ وه‌زیره‌کانی و گه‌وره‌ سه‌رکرده‌کانی له‌ سه‌مه‌رقه‌ند کۆکردنه‌وه و کۆبوونه‌وه‌یه‌کی بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ پێکردن، له‌م کۆبوونه‌دا دوو پا سه‌ریان هه‌لدا: یه‌که‌میان: پیتی وابوو به‌رگریکردن له‌ ولاتی (ئه‌ودیدو په‌ویار) هیچ سوودیکی نیه‌، که‌واته‌ چاک وایه‌ خواره‌زمیه‌کان گرنگی به‌ پارێزگاری کردنی هه‌ریمه‌کانی خۆرئاوای ده‌ریاری (جه‌یحون) بده‌ن، دووهم پا: کشانه‌وه به‌ره‌و (غه‌زنه‌)ی له‌ باشوور په‌سند ده‌کرد،^۳ (خواره‌زمشا) پای دووهمی هه‌لبژارد و به‌ره‌و (غه‌زنه‌) پۆیشتن، کاتیك له‌م کۆچه‌ریه‌دا گه‌یشته (به‌لخ)، (رکن الدین)ی کوپی - و حکومرانی (غه‌زنه‌) - وه‌زیره‌که‌ی خۆی بۆ لا نارد به‌ پوالت تا پێ و شوینیکی باشی بۆ

۱ سقوط الدولة العباسية ص: ۱۲۳.

۲ عودة الروح للخلافة ص: ۲۰۳.

۳ عودة الروح ص: ۲۰۴.

دابنې به لام پاستيه كې نه وه بوو ديكټاتوريه تې بابې له خوي دور بخاته وه و پوي پې له (غه زنه) هه لسوړنې، كاتيك و وزير هه لويستې سولتان علا الدين و و رگرت - كه به نيازه له غه زنه نيشته جې بې -، به قسه لوس و فروفيللوي پې گوت كه چاك وايه پو له عيراقې عه جې نيستماني باب و باپيراني بكات، چونكه نه وې به سه روه ت و ساماني زور و خه لكې زور ده و له مهنده و جيگه يه كي قايم و مه كه ميشه و ته نها ده توانې له شوينكي ناوا گونجاو خوي له مه غوله كان بپاريژيت، سولتانيش پوړي و وزيرې په سند كردو به ره و شاري (نه يسابور) هه ري مي خوراسان به پړكه وت، به لام هينده ي پينه چوو هه والي بړ هات كه مه غوله كان له پووياري (جه يحون) په پيونه ته وه و خريكه لي لنيك ده بنه وه و لي ده گه پين، بويه هيشتا جې خوي له (نه يسابور) خوش نه كرد بوو كه به ناچاري له ویش هه لات و به ره و لايه كې تری عيراقې عه جې به پړكه وت.^۱

هيزه كاني مه غول له (سه مه رقه ند) پا شوين به شوين و پې به پې به دواي (سولتان) ده كه وتن، كاتيك نه م هيزانه گه يشتنه (نه يسابور) خوراسان ته ماشايان كرد نه ویش به جې هيشتوه، بويه هه دايان نه داو به دواي كه وتن، له نزيك شاري (په ي) توانييان خو بگه يهنه سوپاكي سولتان و شكستي ده رخوارد بدن، ليره دا (سولتاني خواره زمي) بېري كرده وه كه چاك وايه په نا بڼو خه ليفه ي به غذا به ريت هه رچنده دوژمنايه تيش له نښاناندا هيه، پويشت تا گه يشته (مرج ده ولت ثاباد) هه ري مي هه مه دان، تا نيره (۲۰) هه زار سوار په وي له گه ل مابووه و ليره شدا هيرشي مه غوله كانيان گه يشته سه ر،^۲ بويه به ناچاري به ره و باكوور بايدايه وه و پوي له هه ري مي (مازنده ران) ي باشووي ده راي (قه زوين) كرد، نينجا خوي گه يانده به نده ريكي سه ر ده ريا كه پې ده گوترا به نده ري (باب سكون = ده روازه ي نارامگرتن)، (نسوي) ده لي: له مزگه وتي گونديكي نه و به نده ره دا پيشنويزي بڼو خه لك ده كردو نه زرو سه ده قه ي له خو ده گرت: نه گه ر خودا ساغو سه لامه تي بڼو بنوسي و ده سه لات كه ي بڼو بگيرپته وه نه وا په ره به دادپه روه ري ده دا، مه غوله كان له ویش گه يشتنه سه ري و هيرشيان كرده سه ر جيگه كې، له و كاته دا سواري كه شتيه ك بوو خوي گه يانده يه كي له دورگه (نه ديوه) كاني ده راي (خه زه ن)،^۳ كه نه وكات دورگه ي (توغرتشالي) پې

۱ الكامل ۳۳۲/۹.

۲ الكامل في التاريخ ۳۳۲/۹-۳۳۴، عودة الروح ص: ۲۰۵.

۳ سيرة السلطان ص: ۱۰۶.

دەگوتراو ئىستا (لەسەر پای جىاوان) پىتى دەگوتريت (چىركن)،^۱ مەغۇلەكان تىربارانى بەلەمەكەيان کرد، ژمارەيك لە سەربازەكان وەيانزانى ھەنگاوتويانە بۆيە بە مەلە بەرەو لای پۆيشتن، نەيگە يىشتنى و خنكان، (خوارەزمشا) بە نەخۇشى گەيشتە دورگەى ناوبراۋ، ھىندەى نەخايند لە ۲۲/ ذى الحجەى سالى ۶۱۷ى كۆچى / ۱۲۲۰ى زاینى و لە و دورگەيەدا كۆچى دوايى کرد.^۲

(نسوي) بارودۇخى پۇژانى دوايى ژيانى (سولتان علا الدين) وەسف دەكات و دەلى: چەند كەسك لەوانەى لە نىۋ كەشتىكەدا ھاوپى سولتان بوون بۆيان گىپامەو كە: ئىمە كەشتىكەمان لى دەخوپى و سولتانىش نەخۇشەكى چەند لايەنەى توش ببوو دەستى پى لە ژيان بەردابوو، بە دلئەنگى و ھەناسە سوارى ئەم قسانەى دەکردن: (ئەو خاك و ولاتەى ھەمانبوو ھەموومان لە دەست دا، بە ئەندازەى مەترىكمان زەوى نەما تا ھەلى كۆلین و خۇمانى تىباوين، دونيا بۆ دانىشتوانەكەى نابىتە خانوۋى تىدا پالدانەو ھە پاستى، بەلكو دونيا تەفرەدان و ھەلخەلە تاندنە و بەس، دونيا بريتە لە خانوۋەك بە دەرگايەكيدا دەچپە ناويەو بە دەرگاگەى تىرىدا لىي دەچپە دەرەو، ئەى ژىرەكان پەند وەربگرن، (سولتان علا الدين) لە دواپۇژەكانى ژيانىدا بە مەبەستى خۇشاردنەو و خۇ پاراستن لە چىنگى مەغۇلەكان خۇى گەياندە يەككە لە دورگە بچوۋكەكانى دەرياي (خەزەن) و لە پەشمالىكدا نىشتەجى بوو، دانىشتوانى قەراغ دەرياي (مازندەران) خورد و خۇراك و پىداويستىكەكانى تىرى ژيانىان بۆ دەبرد، سولتان وەسپتى دەکرد — ئەگەر حكومەتەكەى جىگىر بۆو — دەبى زەوى و زار بۆ خەلكەكە دابىرپرديت، كاتىك (جلال الدين منكبرىتى) مەملەكەتى بابى بە چەند سالىك دواى مردنى بابى گىپايەو ۋىر پكىفى دەسلەتتى خۇى دانى بە وەسپتەكانى بابى داھىناو ئەو زەوى و زارانەى بەسەر خەلكەكەدا دابەش کرد، لىرەدا تىبىنى ئەو دەكەين كە ھەر كەسك ھاتبا و نىشانەيەكى — وەسپتەكەى — (علاء الدين) پىبايە (جلال الدين منكبرىتى) زەوى بۆ دادەبىرى.

ھەر كە (علاء الدين) نەخۇشەكەى پۇژبەپۇژ تىنى زياترى بۆ دىنى و (توركان خاتون) دايكىشى بە دىلى لەبەر دەستى مەغۇلەكان دايە، لە و كاتەدا بانگى ھەرسىك كوپەكەى خۇى (جلال الدين منكبرىتى و ئۇزلاغشا و ئاغشا) ى کرد، پاش ئەو ھەى پايگەياند كە تاكە كەسىكىان

۱ تاريخ بخارى ص: ۱۷۷، عودة الروح ص: ۲۰۵.

۲ سيرة السلطان ص: ۱۰۷-۱۰۸.

بتوانی د هـ و له تـی خواره زمی بپاریزی (جلال الدین) هـ، بویه کاروباری د هـ و له تـه کـه یـ خسته به رده ستی (جلال الدین منکبرتی)،^۱ یه کیک له و پسته قسانه ی بـ و کوږه کانی کردن نه م پسته یه یه که (نسوی) بـ و مان ده گپړته وه: (ده سته بنده کانی سه لته نه ت لیک پچران، بنه ماکانی د هـ و له ت داپمان، نه م دوژمنه به که لپه و چرنوکه کانی توند گرتوویه تی، جگه له (منکبرتی) ی کوپم که س ناتوانی تـ و له م بسینیتته وه، نه وه من نه وم له جیـ ی خـ و م داناو نیوه ش هـ ر دووکتان گوپړایه لی بن).^۲

پاش نه وه ی (سولتان علاء الدین) ماوه ی مانگیکی له و دوورگه یه دا به سر برد وه فاتی کردو هر له ویش نیژرا، نه وه ی جیـ ی داخ و مـ راق بوو پارچه قوماشیکیان ده ست نه که وت پتی کفن بکه ن، یه کیک له نزیکه کانی که ناوی (شمس الدین محمود) بوو کراسه که ی به ر خوی داناو پتی کفن کرد، (سیوطی) ده گپړته وه: به په تویه کی لـ و که چنراوی خوی کفن کراوه.^۳

(ابن الوردی) بارودخی دواپوژده کانی ژیانی سولتان علاء الدین محمد خواره زمشا) به م شپوه یه وه سف ده کات:

وفارق المسکین أوطانه وملكه ممتحناً بالمرض
وكم حوى من جوهر مئمن فما فدى الجوهر هذا العرض

(نسوی) یش که هاوچه رخی نه و پووداوانه بووه له نیو مالـ ه کانی خواره زمیدا خزمه تی کردوه و چند به یته شیعریکی دهر باره ی نه وان هـ و نیوه ته وه که له جوانترین وینه دا وه سفی بارودخی ژیان و گوزهرانی (علاء الدین) ده کات له سه رده می نه و په پی ده سه لاتیـ داو له سه رده می لیقه ومانیدا:

أذل الملوك وصاد القروم وصير كل عزيز ذليلا
وحف الملوك به خاضعين وزفوا إليه رعيلا رعيلا
فما تمكن من أمره وصارت له الارض الا قليلا
وأوهمه العز أن الزمان إذا رامه ارتد عنه قليلا
أنته المنية مغتازة وسلت عليه حساما صقيلا
فلم تغن عنه حماة الرجال ولم يجد قيل عليه فقليل

۱ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۵۱.

۲ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۵۲.

۳ تاريخ الخلفاء للسيوطي ص: ۱۱۳.

كذلك يفعل بالشامتين ويفنيهم الدهر جيلا فجيلا^۱

ئامانجی مهغولهكان گرتنی (سولتان علاءالدین) بوو، بهلام ئەم ئاواتەیان بۆ ئەهاتەدی، هەرچەندە لە کاتی بەدواکەوتن و لێگەپانییدا توانیان دەست بەسەر هەموو ئەو شارو قەلایانەدا بگرن کە دەهاتنە پێیان، (مازندەران) یەکیک بوو لەو گەورە شارانەی هاتە پێیان و بە قەلایە حەکەمەکانی ناویانگی دەرکردبوو، لە سالی ۶۱۷/ک/۱۲۲۰زیدا زۆر بە سوک و ئاسانی داگیریان کردو هیچ بەرگریەکی وای لێ نەکرا کە شایانی باس بێ.^۲

بەهەمان شیوە هەندیک لە مهغولهكان پووین لە شاری (پەڕی) کردو لە ناخافل بەسەریانداو هێندە نەخایاند داگیرۆ تالان و بڕۆیان کرد،^۳ بەلام مهغولهكان لە (پەڕی)یدا نیشتهجێ نەبوون، بەلکو بەپەلەو بێ دواکەوتن دواي (خوارەزمشا) دەکەوتن و هەر شارو دێهاتیکیان باتایە پێ تالان و بڕۆیان دەکردو شمشیریان لەسەر ملی دانیشتوانەکانیان داوەناو گەسکیان لە سەر وەت و سامانەکانیان دەدا.

کاتیک گەیشتنە دەورووبەری (هەمەدان)، حکومرانی شار بەرەو پووین هات و پێشنیاری (ناستی) بۆ کردن و دیاریەکی زۆرو بە نرخیشی لە پارە و سامان و پۆشاک و لاخە بەرزەو پەشە و لاخ و مەپومالات لەگەڵ خۆ بۆ هێنابوون، ئەوانیش دانیشتوانی هەمەدانیان چەپالەداو خۆیان تێ نەگەیاندن، لەوێرا بەرەو شاری (زنجان) پۆیشتن و پایانمالی، ئینجا بەرەو شاری (قەزوین) پۆیشتن، بەلام خەلکەکی بە توندو تیزی پووبەپووین بوونەووە و شەپۆکی گەرمیان لەگەڵ کردن، بەلام پاشان شکستیان خواردو (قەزوین)یش کەوتە بەر پکێفی مهغولهكان.^۴

ئینجا مهغولهكان بەرەو هەریمی (نازەربایجان) پۆیشتن، پێش ئەوەی بگەنە پایتەختی هەریمەکە بە شاری (سنجار)دا تێپەڕین و تالان و بڕۆیان کردو خەلکیکی زۆریشیان لە دانیشتوانی شار کوشتوبڕ کرد، دواي ئەویش پووین لە (قوس) کرد، بەلام دانیشتوانەکی خۆیان تێدا قایم کرد، ئیدی بەردەوام گەمارۆیاندا لە کۆتاییدا ئەویشیان داگیرکرد.^۵

کاتیک گەیشتنە (تەوریز) - ی پایتەخت - (تۆزبەکی کوپی پالەوان) بە سەرپووی خوش چوو پێشوازیانەووە و دیاریەکی زۆرو بە نرخیشی لە پارە و سامان و پۆشاک و لاخە بەرزەو

۱ سيرة السلطان جلال الدين من: ۴۸، الدولة الخوارزمية من: ۱۵۳.

۲ عودة الروح للخلافة من: ۲۰۶.

۳ تاريخ الخميس ۳۶۸/۲، عودة الروح من: ۲۰۶.

۴ العبر للذهبي ۶۴۴/۵-۶۴۵، عودة الروح من: ۲۰۷.

۵ تاريخ بان خلدون ۵۲۰/۵، عودة الروح من: ۲۰۷.

پەشەۋلاخ و ئاۋەل پىشكەش كردن و پايگە ياند لە مەولا شارەكەى دەبيته يەككە لە شارەكانى مەغۇل،^۱ بەلام مەغۇلەكان بە ھۆى ساردو سەرمای زستان بە ناچارى تەوريزيان بەجى ھىشتو بۆ خۆ گەرمكردنەوہ لە پىيى بىبابانى (موغان) ھوہ بەرەو كەنارە ئاوەكانى خۆرئاۋاى دەرياي (قەزوين) پۆيشتن و نىشتەجى بوون، لەم ساتەوہختەدا (حكومپانەكانى جۆرجيا و ئەتابەككەى ئارەزىيان و مەليك ئەشرەف موساى كوپى مەليك عادلى حكومپانى جەزيرە و خەلات) پەيماننامەيەكى بەرگرييان لە پىناۋى تىكشكاندەوہى ھىرشى مەغۇل بەستو بپارياندا لە ھەرزى بەھاردا ھىرشيان بگەنە سەر، بەلام مەغۇلەكان لەم پىلانە بى ھەوال ئەبوون، دەستيان بە پەلاماردانى ئەو گوندو دىھاتانەى دەوروبەريان كردو تىكيان شكاندن، پاشان دەستيان بەسەر قەلاكانى (جۆرجيا) دا گرتو پووخانديان، بەرەبەرە چوونە نۆيو تەواۋى ولاتەوہو لە ذى الحجەى سالى ۶۱۷ك/ ۱۲۲۰ز يدا دەستيان بەسەر (تفليس) پايتهختى (جۆرجيا) دا گرت،^۲ ھەركە لە داگىركردنى ولاتى (جۆرجيا) بونەوہ بۆ دووہم جار بەرەو (ئارەزىيان) باياندايەوہ، خەريك بوو بگەنە (تەوريزى) پايتهختى ئەو ھەريتمە، بەلام دانىشتوانەكەى پايانگە ياند كە خۆ بەدەستەوہ دەدەن و پەيماناندا سالانە سەرانەيەكى زۆر بدەن، ئىنجا مەغۇلەكان بەرەو شارى (مەراغە)ى سەر بە ھەمان ھەريتم پۆيشتن، حكومپانى شار ئۆنك بوو بپارييدا بە ھەموو تواناى خۆى بەرگري بكات، ئەمىرەخان خۆى لە يەككە لە قەلاكانى شاردا دامەزراندبوو، مەغۇلەكان بە مەنجهنىق بۆردومانى خەستى شارو قەلاكانيان دەكرد، ھىندەى نەخايد لە ۴/ سەفەرى سالى ۶۱۸ك/ ۱۲۲۱ز يدا داگىريان كرد، (ابن الأثير) دەلى: بە شمشىر خەلكەيان سەربى، ھىندەيان لى كوشتن لە ژمارە ناين، ھەرچى سەرەت و سامان و كەلوپەلىكى بە كەلكيان دەھات بە تالان برديان، ئەوہى ماشەوہ ئاگريان تى بەردا،^۳ مەغۇلەكان بۆ ئەوہى لە لەنىوچوونى ھەموو خەلكى شار دلتيا بن، فەرمانيان بە ژمارەيەك دىلى موسلمان كرد لە نۆيو كۆلان و بازارپەكاندا بانگ پايىلن: (كە مەغۇلەكان پۆيشتوون و لە شاردا نەماون) خەلكانىك كە لە ژىر زەمىن و پەناو پەسيوہكاندا خۆيان ھەشاردابوو بە قاين بەم بانگەوازە كردو ھاتنە دەرەوہ، مەغۇلەكان دەستگىريان كردن و ھەر ھەموويان كوشتن.^۴

۱ عودە الروح ص: ۲۰۷.

۲ المصدر نفسه، ص: ۲۰۷، مرآة الجنان ۳۷/۴-۳۸.

۳ مرآة الجنان للياقعي ۳۷/۴-۳۸، عودە الروح ص: ۲۰۸.

۴ الدولة الخوارزمية ص: ۱۳۴-۱۳۵.

ئهگه رچی خۆره لاتى دهوله تی ئىسلامى پووبه پووى ئه م هيرشه داگيركارىه سامناكه ی مهغول بۆوه، به لام له گه ل ئه مه شدا (الناصر لدين الله) خهليفه ی به غدا هه ولێكى ساكارىشى له پیناوى به گژداچوونه وه ی دا نه دا، گویشی بۆ هه یچ کامێک له و نوینه رانه شل نه کرد كه له لایه ن ولاته هیرش بۆکراوه کانه وه بۆ لای په وانه کرابوون، هه ر ئه م بى هه لوێستیه ی خهليفه، یان ئه وه هه لوێسته خراپه ی خهليفه له به رامبه ر ئه و ولاته نه داو به شداری نه کردنی له پزگارکردنیاندا وای له هه ندیک میژوونووس کردووه به تۆمه تی هه بوونی په یوه ندى له گه ل مهغول و هاندانی مهغوله کان بۆ داگيرکردنی دهوله تی خواره زمی تاوانباری بکه ن، کاتیک خهليفه زانی مهغوله کان له (مه پراغه) ده رچوون و به ره و شارى هه ولێر (ئه پبیل) به پێکه وتوون مه ترسیه کی گه وره ی پێ نیشته، بۆ ئه م مه به سه ته ئه و میرو حکومرانه ی سه ر به خۆی بوون له ناوچه که دا له م مه ترسیه ئاگاداری کردنه وه، (ابن الاثیر) به م شێوه یه باسی ئه و ترسو بیمه ی خه لکی (موسل) ده کات کاتیک هه والی هیرشی مهغولیان پێگه یشت كه به ره و هه ولێر (ئه پبیل) به پێکه وتووه: ئیمه ئه وه واله مان له (موسل) پێ گه یشته، زۆر ترساین، تا کار به وه گه یشت هه ندیک خه لک بپاریاندا له ترسی (شمشیر) ی مهغول - بپۆنه ده ری شار، هه رکه (خهليفه) هه والی هیرشی مهغولی بۆ سه ر هه ولێر (ئه پبیل) پێگه یشت ته نگاو بوو، ئه وکات (مظفر الدین کوکبری) له لایه ن خهليفه ی به غداوه ئه و شاره ی به پێوه ده برد، خهليفه ده ترسا مهغوله کان له جیاتى پێی هه ولێر (ئه پبیل) به پێی (داقوق) دا به ره و عیراقی عه ره بى به پێ بکه ون، له به ر ئه مه چه ند نوینه ریکی بۆ لای (سولتان مظفرالدین) ی هه ولێر (ئه پبیل) و (مه لیک بدرالدین لؤلؤ) ی (موسل) و مه لیک ئه شره ف موسای (جزیره) ناردن و فه رمانی پێکده بوون به خۆیان و سوپا کانیانه وه بۆ به ره نگاربوونه وه ی مهغوله کان خۆ بگه یه ننه (داقوق)، له حالیکدا بیانه ویت له پێی (ئه پبیل) لاده ن و پاشقول له عیراقی عه ره بى بگرن، (بدرالدین) به خۆی و هه ندیک له سوپاکه ی به ره و داقوق به پێکه وت، (مظفر الدین) یش له سه فه ری ۶۱۸/۱۲۲۱ز به خۆی و سوپاکه ی و ژماره یه کی زۆر له خه لکی خۆبه خش خۆی گه یانده (داقوق)، به لام (مه لیک ئه شره ف) داوا ی لیبردنی له خهليفه کردبوو که به خودی خۆی نه یه توانیوه له گه ل سوپاکه ی بیه ته (داقوق)، چونکه (مه لیک عیساى کوپی مه لیم عادل) ی مه لیکى (دیمه شق) هاتۆته لای و له دژی (فه ره نگ) که (دمیاط) یان داگيرکردووه هاواری تیبه ستووه.^۲

۱ الکامل ۱۲ / ۱۵۵-۱۵۶، عودة الروح ص: ۲۰۹.

۲ مرآة الجنان ۴/ ۳۷، ۴۸، عودة الروح ص: ۲۱۰.

هیزه کانی میرانی ئه پریل و موسلو جزیره گیشته (دقوق)، له هه مان کاتدا سوپایه کی (۸۰۰) سوارهش له لایه خلیفه وه،^۱ به سه رکردایه تی (قشتمری کۆیله ی گیشته، خلیفه) سه رکردایه تی هیزه کانی دابه دهست (سولتان مظفر الدین) و به لئینی پیدایه تی سه ربازی تریشی به هاواره و بنیوی، به لام حکومرانی و لاتانی ئیسلامی هیزی پیوستان پی کۆنه بۆوه.

کاتیک مه غۆله کان نزیک بوونه وه، هه والی کۆبوونه وه ی هیزه کانی سوپای ئیسلامیان پی گیشته، وایانزانی ئه هیزانه پووبه پووین دین و به دویان ده که ون: له بهر ئه مه پاشه و پاش کشانه وه و به ره و عیراقی عه جه می پۆیشن، سوپای ئیسلامی ماوه یه کی باش له (دقوق) جیگیر بوو، له و ماوه یه دا بۆی ده رکه وت که مه غۆله کان له پیکای ئه وان لایاندا وه و هیزه سه ربازه به لئین پیدرا وه که شیان بۆ نه مات، له بهر ئه وه بلاوه کینه یان کردو هه موویان له سالی ۶۱۸/ک ۱۲۲۲ از بۆ هه ریمه کانی خۆیان گه رانه وه،^۲ (مه غۆله کان) له م ماوه یه ی دوییدا به که یفی خۆیان له م سه ره و سه ری ولاته ئیسلامیه کانی (عیراقی عه جه م و ئاره زیاجان و ئیران و جۆرجیا) دا ته راتینیان ده کردو شارو قه لاکانیان ده پوخاندن و ئازارو ئه شکه نه جی دانیشته وانه کانیان ده دا و ئه وه ی بیانته وانبایه هه لیگرن له سه روه ت و سامان هه لیان ده گرتو ده یانبرد، ئینجا سوپای مه غۆل به سه رکردایه تی دوو سه رکرده یان له ناوچه ی هه لکه و تووی نیوان ده ریای (قه زوین) و ده ریای (پهش) به ره و ولاتی (قه فجاج) و (پوسیا) په رینه وه، له ویشرا به ره و (بولغاریا) پۆیشن و ترسو تۆقاندنیا گه یانده ئه و په پی سنووره کانی ئه وروپا.^۳

۳- داگیرکردنی (خوارهزم) له لایه ن (مه غۆل) وه:

هه ریمی (خوارهزم) یه کیک بوو له و هه ریمانه ی له لایه ن (تورکان خاتوون) ی دایکی سولتان (علاء الدین محمد خوارهزمشا) وه حکومرانی ده کرا، ده سه لاتی (تورکان خاتوون) له م هه ریمه دا زۆر له ده سه لاتی خودی سولتان پته و تر بوو، چونکه هۆزی (کانکالی) ی نیشته جیی ده شته کانی هه لکه و تووی باکووری خوارهزم و باکووری خۆره لاتی ده ریای قه زوین خه لکیکی زیده باش بوون و زۆریش دلسۆزی (تورکان خاتوون) بوون، سولتان (علاء الدین) هه رچه نده له گه ل دایکی ناکوک بوو، به لام کاتیک هه سته به مه ترسی هیرشی مه غۆل

۱ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۳۵-۱۳۶.

۲ عودة الروح ص: ۲۱۰.

۳ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۵۸.

کرد له به‌رامبه‌ریدا قیت بۆته‌وه‌و ژیا‌نی ده‌خاته‌ خه‌ته‌ره‌وه‌، بۆیه به‌ دوا‌ی دایکیدا ناردو داوا‌ی لێکرد له (خواره‌زم) ده‌رچیت و به‌ خۆی و هێزو دارو ده‌سته‌که‌یه‌وه به‌ره‌و هه‌ریمی (مازنده‌ران) ی (باشووری ده‌ریای قه‌زوین) بکشیته‌وه‌، له هه‌مان کاتدا که (جه‌نگیزخان) به‌ دووبه‌ره‌کی نیوان علا‌ الدین و دایکی زانی، نوینه‌ریکی خۆی به‌ نامه‌یه‌که‌وه بۆ لای (تورکان خاتون) ناردو داوا‌ی لێکرد پال به‌ نه‌وانه‌وه‌ بدات و، به‌لێنی ده‌دایه‌ نه‌گه‌ر کارێکی له‌و جو‌ره بکات نه‌وا (جه‌نگیزخان) دوا‌ی ته‌واوکردنی پڕۆسه‌ی داگیرکاریه‌که‌ی ده‌سه‌لاتی و مه‌مله‌که‌ته‌که‌ی خۆی ده‌داته‌وه‌ ده‌ست خۆی، به‌لام (تورکان خاتون) بایه‌خی به‌ نیوه‌پۆکی نامه‌که‌ نه‌دا،^١ کاتیکیش به‌ پاشه‌کشی (سولتان علا‌ الدین) ی زانی، نه‌وا له‌ کۆتایی سالی ٦١٦ه‌/ ١٢١٩زیدا بپاریدا به‌ خۆی و کاره‌که‌ره‌کانی و کوپه‌کانی (علاء الدین) وه‌هه‌ریمی (خواره‌زم) به‌جی بیلێت، هه‌رچی خه‌زنه‌و پارو و زیو و زیو سامان هه‌بوو تا توانی باری کردو بردی، به‌لام پێش ده‌رچوونی تاوانیکی دلپه‌قانه‌و نامرۆقانه‌ی نه‌جامدا، فه‌رمانیدا: هه‌ر کامێک له‌و سه‌رۆکانه‌ی (علاء الدین) ده‌ستی به‌سه‌ر ولات و مو‌لک و ما‌له‌کانیاندا گرتووه‌و ئیستا له‌ زیندانی خواره‌زمدا به‌ندن، هه‌ر هه‌موویان بکوژدین، پۆله‌کانی توغپوله‌گی دوا‌هه‌مین سولتانی (سلجوقی) عیراق و می‌ره‌کانی (به‌لخ و ترمز و بامیان و هه‌ردووک کوپی دوا‌هه‌مین مه‌لیکی دۆلۆغوری و ژماره‌یه‌کی زۆری تری می‌رو سه‌رکرده‌ کوشتن).^٢

(تورکان خاتون) بۆ خۆپه‌نادان به‌ره‌و عیراقی عه‌جه‌م به‌پێکه‌وت، له‌ پێگادا خۆی له‌ یه‌کیک له‌ قه‌لا مه‌حه‌که‌مه‌کانی (مازنده‌ران) مه‌لا‌سدا، (سو‌یوتای) ی سه‌رکرده‌ی سو‌پای مه‌غۆلی له‌ ماوه‌ی پاوه‌دونانی (علاء الدین) دا ده‌ستی به‌سه‌ر نه‌م قه‌لایه‌ داگرت، دوا‌ی ماوه‌ی (٣) مانگ گه‌مارۆ و برانی خواردن و خواردنه‌وه (تورکان خاتون) خۆی به‌ده‌سته‌وه‌دا، نه‌مه‌و خۆی و دارو ده‌سته‌که‌ی و پۆله‌کانی (علاء الدین) له‌لایه‌ن مه‌غۆله‌کانه‌وه دیلکران و به‌ره‌و سه‌ربازگی (جه‌نگیزخان) پاپیچ کران، (تورکان خاتون) به‌رده‌وام دیلی مه‌غۆله‌کان بوو تا نه‌و کاته‌ی به‌ره‌و ولاتی خۆیان پۆیشتنه‌وه‌و نه‌ویشیان له‌گه‌ل خۆیان بردو له‌ سالی ٦٣٠ه‌/ ١٢٣٣ز له‌ مه‌نقۆلیا مرد، به‌لام کوپه‌ بچوکه‌کانی علا‌ الدین به‌ نه‌بالقی له‌ لایه‌ن (جه‌نگیزخان) وه‌هه‌ر کوژان، (جه‌نگیزخان) دوو دانه‌ له‌ که‌چه‌کانی (علاء الدین) ی پێشکه‌شی (جه‌غتای) کوپی کردن، نه‌ویش هاوسه‌رگه‌ری له‌گه‌ل یه‌کیکیان کردو نه‌وه‌ی تریشی دا به‌

١ الدولة الخوارزمية ١٦١.

٢ المصدر نفسه ص: ١٦١.

یه کیک له پیاوه نزیکه کانی خۆی. ههروهها (جهنگیزخان) سیئهه مین کچی (علاء الدین) ی پیشکشی (دانیشمهندی) ده رکه وانی کرد.^۱

به م شیوهیه هه ری می خواره زم له حوکمرانه خواره زمیه کان خالی بوو چاوه پئی سه ره نجامی حه تمی خۆی ده کرد که له لایه ن مه غۆله کانه وه به سه ری بی.^۲

۱- گواسته وهی (جلال الدین منکبرتی) له خواره زم:

دوا به دوا ی مردنی (سولتان علاء الدین) له دورگه دابرا وه که ی ده ری ای (قه زوین)، هه ر سی ک کو په که ی سولتان (جلال الدین منکبرتی) و ئۆز لا غشا و ئا غشا) له و پرا به ره و هه ری می (خواره زم) په پینه وه، دانیش توان به و په پی دلخۆشی یه وه پیشواز یان لی کاردن و به خیرهاته وه یان لی کاردن، له و کاته وه تورکان خاتون ئه و هه ری مه ی به جی هیشتبوو و هه ر خه می خۆی له بهر ببوو له بهری چو بوو حوکمرانیکیان به سه ره وه به جی بیلی، ئه و (خواره زم) ی پایته ختی هه ری می (خواره زم) ئا زا وه و نا کو کی به رده و امی تیدا هاتبو وه ئا را وه، بۆیه به هاتنه وه ی کو پانی سولتان شادومان بوون، (نسوی) گه یشتنه وه ی (جلال الدین منکبرتی) و دوو برا که ی بۆ هه ری می (خواره زم) له م دهسته واژه یه دا وینا ده کات: هه ر که سولتان بهر په حمه تی خودا که وتو له دورگه که نیژرا، (جلال الدین) به خۆی و دوو برا که ی (ئۆز لا غشا و ئا غشا) سواری که شتی بوون و په پینه وه - خاکی خواره زم - ... به هاتنه وه یان خه لک مزگینیان ددها به یه کتری، خه لکانیک، نه خۆشیه که یان ته نگ ی پی هه لچنیبون و شه که تی کردبوون، به گه یشتنی ده رمان موژده یان ددها به یه کتری و، زیاد له (۷) هه زار ئه سپسواری سوپای سولتانی له ده وره یان کۆبۆ وه.^۳

له گه ل ئه وه دا (جلال الدین منکبرتی) و دوو برا که ی توانیان سوپایه کی گه وره بۆ به ره نگاریونه وه ی مه غۆل پیک به نه وه، به لام له به دبه ختی خواره زمیه کان، پیکهاته ی سوپاکه له و هۆزو تیره تورکانه پیک هاتبوو که خزمی نزیکی (تورکان خاتون) بوون و پا زی نه بوو (جلال الدین) له دوا ی باو کی جله وی ده سه لات به دهسته وه بگریت، (جلال الدین) ده یویست سوپاکه به نا چاری و له ژیر فشاری هیژدا گه ردنکه چی خۆی بکات، سوپاش پیلانی کوشتنی له دژی گیرا، جلال الدین جگه له هه لاتن و خۆده ریا زکردن هیچی تری به دهسته وه نه ما، به نا چاری له گه ل هیژکی (۳۰۰) که سی ئه سپ سوار به سه رکردایه تی

۱ المصدر نفسه ص: ۱۶۱.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۶۲.

۳ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۶۲.

(تەيمور مولك)ى حوكمرانى شارى (خەجەندە) بەرە و خۇراسان ھەللات، — ۋەك پېشدا زانيمان (تەيمور مولك) دواى داگيركرانى شارەكەى لەلايەن مەغۇلەكانەۋە بۆ ھەريمى (خوارەزم) ھەللاتبوو، — (جلال الدين) پاش بېرىنى ئەۋ ھەموو دەشت و بىابانە دوورو درىژەى نيوان (خوارەزم) و (خۇراسان) بە (۱۶) پۆزگەيشتە نزيك شارى (نەسا)،^۱ بەلام سوپاي پيلانگيڭي دژى (جلال الدين) لە (خوارەزم) مايەۋە تا ئەۋكاتەى مەغۇلەكان ھيرشيان بۆ ھيئا ئەويش لە ترسان بەرە و خۇراسان ھەللات.

بە كۆچى (جلال الدين منبكرتى) لە خوارەزم دواھەمين ھومىدى قوتاربوونى ئەۋ ھەريمەش لە چەنگى مەغۇلە ھيرش بەرەكان كۆچى دواى كرد، چونكە ھيژىكى واي تىدا نەمايوو بتوانى بەرەنگارى شەپۆلى ھيرشى مەغۇل بېيتەۋە. كاتىك كوپرەكانى (علاء الدين خوارەزمشا) ھاتنەۋە (خوارەزم) و سوپايەكى گەرەيان تىدا كۆكرەۋە، جەنگيزخان گوڭى بەمە نەداۋ لاي ئى نەكرەۋە، بەلكو سوپايەكى لە ژىر سەركردياھەتى (۳) كوپرەكەى خۆى (جوجى و جەغتاي و ئەغتاي)ى لەگەل سوپاكەى جەنگيزخاندا كە بەشدارى داگيركردى ولاتى (ئەۋ ديو پوياريان) كوردبوو، — بەرەۋ ئەۋ شارە بەپيكرد.

(جەنگيزخان) بە مەبەستى گەمارۆدانى كوپرەكانى (علاء الدين) لە ھەموو لايەكەۋە، فەرمانى بە سوپاكەى كرد لە خۇراسان لەسەر سنورەكانى باشور،^۲ لەۋ بىابانەى خوارەزم لە خۇراسان جودا دەكاتەۋە بوەستى، (۷۰۰) ئەسپسوار بەچەكەۋە لە نزيك شارى (نەسا) خۇيان سازدابوو، كاتىك دوو كوپرەكەى (علاء الدين) ويستيان بە پووى مەغۇلەكاندا ھەلشاخىن، ھيئدەى نەخاياند سوپاكەيان شكستى خوارد، ھەردووكيان ديلكران، (مەغۇلەكان) سەريان بېرىن، بە مەبەستى سوپاكەىتى كردن بە خوارەزميەكان و چاوترساندى خەلكى بەگشتى و خەلكى دەستكەرەۋە بەتاييەتى ئەم دووسەرەنەيان بە نوكة پەم ھەلگرت و بەنيو كۆچە و كۆلانەكانى ئەۋ ھەريمەداۋ بەبەر چاۋى خەلگەۋە دەيانسوراندنەۋە.

ھاۋكات لەگەل ئەمەدا لە ذوالعقدەى ۶۱۷ك/مايى۱۲۲۰ز يدا سوپاي مەغۇل بەرە و شارى (خوارەزم)ى پايتەختى ھەريمى (خوارەزم) پېشپەۋى كرد، جيگەى ئەم شارە لە نزيك سەرچاۋەى پويارى جەيخون و لە ھەريمىكى بىاباندا ھەلگەۋتوۋە، بەجۆرىك جگە لەم شارە

۱ المصدر نفسه ص: ۱۶۳.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۶۳.

ته نها چەند ښاره دئ یه کی بچوک و چەند گوندی کی به ربلاوو لیکی دی دور دینه به رچاوو به س.^۱

ب - گه مارۆدانی شاری (خوارهزم):

وهك گوتمان سهركردايه تي سوپاي مه غول به دهست جوجي و نه غتاي كوراني (جهنگيزخان) وهه بوو، به لام سهركردايه تي بالا به دهستي (جوجي) ي كورپه گه وره يه وه بوو، به م شيوه يه مه غوله كان به گياني مه عنه ويان و زوري سه ربازيان و پشتيواني كردنيان له لايه ن (جهنگيزخان) وهه به هيژو پشت نه ستور بوون، به لام سوپاي (خوارهزمي) له لايه ن كه سه وه سه رپه رشتي نه ده كراو سه روكي نه مابوو، به تاييه تي دواي هه لاتني (جلال الدين منبكرتي) و دوو براكه ي، له لايه كي تره وه نه م سوپايه له هوزه كاني (كانكالي) ي توركي پيڅه اتبوو كه زياتر له سوپايه كي لاهه كي و به كرځيگراو ده چوو نه زور نه كه م به لايه وه گرنگ نه بوو به رگري له خاكي (خوارهزم) بكات، هر سيك هيژي سوپاي مه غول گه يشتنه ده وره ي شار، داواي خو به دهسته وه دانيان له دانيشتوانه كه ي ده كردو به ليني هه لسوكه وتي جوانيان پي ده دان، (جوجي) ي پي پي راگه يانندن: كه باوكي به ليني پيداوه بيكا ته حوكمراني هه ري مي (خوارهزم) و نه ويش ده يه وي شاري (خوارهزم) به پايته ختي نه وه ري مه بميني ته وه و نايه وي بروخت و ويران بيت، هه روه ها هه والي داني كه هوشداري به سه ربازه كاني داوه كه ناي به هيچ شيوه يه كه دهستي نازار بو نه وه ري مه دريژ بكن.^۲

پيشداش (سولتان علاء الدين) ي كوچكردو - دوا به دواي هه لاتني له وه ري مه - نامه يه كي بو دانيشتواني شاري خوارهزم نارديوو ئاموزگاري كردبوون خو به دهسته وه بده ن و به رگري نه كەن، له نامه كه يدا نوسيبوي: (دانيشتواني خوارهزم مافي زور زه وهنديان به سه ر ئيمه و پيشينا مانه وه هه يه، بويه پيويسته دلسوزي و ئاموزگاري پيويستيان پيشكه ش بكه ين و به سوزو به زه يي يه وه بويان بپوانين، نه م دوزمه ن دوزمني كي زال و سه ركه وتوو، كه واته ناشتي بكن و پي ي نه رموونياني هه لبريژين، چونكه په تكرنده وه ي شه ر به پوي خوش سه ركه وتوتره.^۳

له گه ل هوشداري (جوجي) و ئاموزگاري (سولتاني خوارهزمي) يشدا دانيشتوان بو دوو پۆل دابه ش بوون: پۆليكيان باوه پي به خو به دهسته وه داني ناچاري هه بوو، پۆله كه ي تريش

۱ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۶۴.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۶۴.

۳ سيرة السلطان جلال الدين ص: ۹۳.

باوه پى به بهرەنگارى و بهرگرى كردن له خۆنیشتمان هه‌بوو، پاشان پشتيوانانى پاى دووهم زالبوون و شار هه‌لويسى بهرگرى كردنى هه‌لبژارد، دانیشتيوان خۆيان بۆ بهرەنگارىبوونه‌وه سازکرد، کاتيک مه‌غۆله‌كان هه‌ستيان به خواره‌زميه‌كان كرد خۆيان بۆ بهرگرى ئاماده کردووه، ئه‌وانيش له پاستى خۆيان هه‌ خۆيان بۆ جه‌نگ سازکردو ئامرازه‌كانى جه‌نگيان له مه‌جه‌نيق و مه‌تال و شتى تريشيان له ده‌وره‌ى شار دامه‌زrand، له‌به‌ر ئه‌وه‌ى مه‌غۆله‌كان پتيويستيان به به‌ردىكى زۆر بوو بۆ كاتى گه‌مارۆدان و له كاتى جه‌نگدا به هۆى مه‌جه‌نيقه‌كانه‌وه بۆ به‌ر دبارانكردنى شارو قه‌لاكان به‌كاريان دینان، به‌لام خاكى ده‌وره‌ى ئه‌م شاره ده‌شت بوو به‌ردى كه‌مى ئى بوون، بۆيه به ناچارى ده‌ستيان به برپىنى دارتووه‌كانى ده‌وروبه‌رى شارکردو قه‌ده‌كانيان پارچه‌پارچه ده‌کردن و وه‌ك تۆپى خپيان ئى ده‌کردن و بۆ ماوه‌يه‌ك له نيو ئاويان ده‌هاويشتن تا قورسو به‌هيزين، پاش ئه‌مه ده‌ياننتوانى به مه‌جه‌نيقه‌كانيان وه‌كو به‌رد بيا نهاويژن و ديوارى شارى پى بپوخين،^۱ له‌م نيوانه‌دا كه ئاماده‌سازى مه‌غۆله‌كان له‌سه‌ر پى و لاقو له‌ته‌ريان وه‌ستابوو، ژماره‌يه‌كى زۆر له ديله موسلمانه‌كان پاپيچ كران و هينرانه ده‌وره‌ى شار، مه‌غۆله‌كانيش له هه‌لكه‌ندنى سه‌نگه‌رو خه‌نده‌كدا به‌كاريان هينان و ئه‌م كاره‌يان له ماوه‌ى (۱۰) پۆژدا ئه‌نجامدا.^۲

ج - په‌لاماردانى شارو داگيركردنى:

هه‌ركه مه‌غۆله‌كان له ئاماده‌سازى خۆيان دلتيا بوون بۆ جه‌نگ، (۳) هه‌زار سه‌ريازيان هيزشيان كرد، به‌لام ئه‌مجاره خواره‌زميه‌كان به‌پوياندا هه‌لشاخان و شكستيان به هيزشه‌كه هينا، به‌م سه‌ركه‌وتنه گيانى مه‌عنه‌ويان به‌رزبووه‌و پتيان وابوو تازه سه‌ركه‌وتن ده‌بيته به‌شيان و مسۆگه‌ربووه، به‌لام له پاستيدا شكانى ئه‌م هيزشه ده‌گه‌رايه‌وه بۆ سه‌ره‌لدانى ئازاوه‌ى نيو خودى مه‌غۆله‌كان خۆيان، كه له ئه‌نجامى ناكۆكى نيوان (جوجى و جه‌غتاي) كورپانى (جه‌نگيزخان) دا دروست ببوو، له‌گه‌ل ئه‌م كيشه‌يه‌شدا گه‌مارۆى شار ماوه‌ى (۶) مانگ دريژه‌ى كيشا، له‌و ماوه‌يه‌دا هيزه‌كانى مه‌غۆل نامه‌يه‌كيان بۆ جه‌نگيزخان نارد - كه ئه‌و كاته له به‌رامبه‌ر شارى (تاله‌قان)ى بارى سه‌ره‌وه‌ى پويارى (جه‌يخون) بوو -، داويان ئى ده‌كرد يارمه‌تى و كۆمه‌كى مادى و مرۆپيان بۆ بنيريته تا ئه‌و كه‌لین و بۆشاييانى پى پريكه‌نه‌وه كه له ئه‌نجامى هيزشه شكستخواردووه‌كه‌دا تتيان كه‌وتووه، هه‌روه‌ها هه‌والى

۱ سيرة السلطان جلال الدين ص: ۹۳.

۲ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۶۵.

ناکوکی نښان (جوجی و جه غتای) یشیان بڼو ناردبوو، له گهڼ هه موو ټو نازاوه و پهرته وازه ییبه به موو ناکوکی ټم دووانه له نښو هیزه کانی مه غول که وتووه.

کاتیک (جه نگیزخان) ټم هه والانه ی بیستن ناره حهت بوو، یه کسه رکومه کی ناردو فرمانیشی دا (جه غتای) ی کوپی سیپه می ده بیته سه رکرده ی سوپاکه، فرمانی به (جه غتای) یش کردبوو دوو براکه ی پیکه وه ناشت بکاته وه، کاتیک سه رکرده ی تازه سوپاکه ی سه رله نوی پیکخته وه و کوتایی به نازاوه ی نښو سوپاکه هیئا، فرمانی به سوپادا هیرش باته سه ر شاری (خواره زم)، له کوتایی ټم شه په دا مه غوله کان توانیان دیواره کانی شار کون بکه ن و نالاکانی سه رکه وتن له سه ر ټو دیواره هه ل بدنه، ټینجا مه غوله کان ناگریان له مال و باله خانه کانی شار به ردا، هه رچند به م دیوار به زاندنه مه غوله کان تا پاده یه ک توانیان سه رکه وتن تو مار بکه ن، به لام خواره زمیه کان بریاری گیانفیدایی و به رگری یه کجاره کیان دا له پینا و خو یان و شاره که یاندا، ژنان و مندالانیش له م جیهاده دا به شداریه کی کاریگه ریان کرد،^۱ دوا ی ټمه خواره زمیه کان ماوه ی هه فته یه ک له سه ر به رگری کردن به رده وام بوون، له کوتاییدا دانیش توانی شار له (۳) گه په کدا کو بوونه وه، پاش ټو وه ی هیچ پیازنکی به رگریان نه ماو ته نگیان پی هه لچنرا پیشنیاری خو به ده سته وه دانی خو یان نیشانی (مه غول) دا، ټمه و زانای گه وره (عالی الدین) ی موخته سیبی (خواره زم) یان بڼو لای سه رکرده ی سوپای مه غول نارد، ټویش پړزی لینا و فرمانی کرد له خپوه ټیک ی تابه تیدا داینیشین، کاتیک نوینه ری خواره زمی و سه رکرده ی سوپای مه غول له به رامبه ر یه ک دانیشتن، نوینه ری خواره زم گوتی: (ټیمه - له م ماوه یه دا - سامو هه ییبه تی خانمان - به چاوی خو مان - بینی، ټیستا کاتی ټوه هاتووه په حمت و به زهی - خان - ببینن)، سه رکرده ی مه غولی توپه بووو گوتی: چ شتیکتان بینووه له هه ییبه تی من؟ پیاوی زوریان لی کو شتم، ماوه یه کی دووو دریز شه پریان کرد؟ ټوه منم سامو هه ییبه تی ټوانم دیوه، هه ر ټیستا هه ییبه تی خو میان نیشان ده دم!^۲ ټینجا سه رکرده ی مه غول فرمانیدا هه موو دانیشتون بچپته دهره وه ی شار، داوا ی له پیشه وهران کرد به ته نیا له شوینیک کو بینه وه، هه یانبوو وایکردو له مردن پزگاری بوو، هه شیان بوو به قسه ی نه کردن و پیان و ابو: ټم پیشه وهرانه بڼو ولاتی مه غول به پی ده کریڼو ټه وانه ی تریش مانه وه له ولاتی خو یاندا ده میڼه وه و نایانکوژن، پیشبینی خواره زمیه کان

۱ المصدر نفسه ص: ۱۶۶.

۲ سيرة السلطان جلال الدين منکبرتي ص: ۹۴.

دهرباره ی کۆچی پیشه وهران بۆ ولاتی (مهغول) پاست دهرچوو، به لام پيشبینی دووه میان به پاست دهرنه چوو، چونکه مهغوله کان هه موو خه لکه که یان به شمشیر سه رپیی، هه ر سه ربازیکی مهغولی (٢٤) خواره زمیان ده دانه ده ست و ده یکوشتن، نه گه ر نه وه مان زانی که به سوپاکه ی مهغول له (١٠٠) هه زار پیاو پیکهاتبوو نه و نه و ژماره زۆره ی خواره زممان بۆ دهرده که ویت که له لایه ن نه و سوپایه وه کوشت و بر کران.^١

له کۆتاییدا جگه له کیژۆله ی بچوک و مندالی نه بالق – که نه مانه کرانه به نده و کزیله ی مهغوله کان – که سیک له دانیشتوانی نه و شاره به ساغی دهرنه چوو.^٢

س – (ابن الاثیر) و وه سفی کاره ساته که ی (خواره زم):

مهغوله کان ویستیان شوینه واری نه م شاره له به رچاو ونکه ن، بۆیه به ربه سته کانی پووباری (جه یحون) یان به پوودا کردنه وه و ناو به سه ر شار گه پا قمی کردو هه رچی کۆشک و باله خانه هه بوون هه مووی داپمان، کاریکی وای به سه رهات وه کو دویئی شار نه بوو بیت، (ابن الاثیر) نه م کاره ساته له م ده سته وازه یه دا زۆر به وردی وینا ده کات و ده لی: ئینجا نه و – مهغول – انه نه و به ربه سته ی به ری ناوی (جه یحون) ی گرتبوو له به رامبه ر شار – ی خواره زم – دا، به ریان هه لدا، ناو هاته نیو شاره وه، هه موو شاره که قم بوو، کۆشک و خانوبه ره کان ته پین، شوینه که وه کو گۆماویک مایه وه، هه لبه ته که سیکی نه و شاره له و شاره دا به پوح دهرنه چوو، شاره کانی تر که مێک خه لکیان پزگاری بووه، هه یان بووه خۆی حه شارداوه و هه شیان بووه هه لاتووه، هه ندیکیشیان دهرچوووه و خۆی به ده سته وه داوه، هی واش هه بووه خۆی له نیو کورژاوه کاندایا کیشاوه و دوايه پزگاری بووه، به لام دانیشتوانی (خواره زم): نه وه ی له ترسی ته ته ره کان خۆی حه شارداوو ناو خنکاندی و داته پینی خانوو کوشتی، نه م شاره بوو به کاول و ویرانه بوو.^٣

هاوکات له گه ل نه مه دا که مهغوله کان ده ستیان به سه ر (خواره زم) دا گرت، ته ماشا ده که ی (جه نگیزخان) یش خه ریکی داگیر کردنی نه و شارانه یه که که وتوونه ته لای ژووری دهریای (جه یحون)، که گرنگترینیان (ترمز به لخ) ن، پووداویک که زۆر نامۆ ناوازه و داته زینه: کاتیک (جه نگیزخان) ده سته ی به سه ر شاری (ترمز) دا گرت، فه رمانی دا هه موو دانیشتوان بچه دهری شار، فه رمانی به سه ربازه کانی کرد هه هه موویان کوشت و بر بکه ن،

١ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ١٦٦.

٢ المصدر نفسه ص: ١٦٦.

٣ الكامل ١٢/١٨٢، الدولة الخوارزمية والمغول ص: ١٦٧.

له سه رويه ندى كوشتو پرته كه دا سه ربازيكى مه غولى خهريك بوو پيريزنه يه ك بكوريت، نه م پيريزنه ده يه ويست سه رى خوى به گه وه ريكي به نرخ - كه هه ي بوو - بكرپته وه، كاتيك مه غوله كه داواى گه وه ره كه ي ليكرد به بيرى هاته وه كه كه قوتى داوه، خيرا مه غوله كه سكي پيريزنه كه هه لده دپريت و گه وه ره كه دينيتته دهره وه، نه م هه واله به خيرا يى له نيو مه غوله كاندا بلاوبووه، گومانيان برد هه موو دانيشتوانى شار پاره و گه وه ره كانيان قووت داوه، له بهر نه مه (جه نكي زخان) فه رمانى كرد ده بى هه موو كوژاوو مردووه كان سكيان هه ليدردريت تا نه وه ي زپرو مروارى و جه واهير هه يه بياهنيتنه دهره وه.^۱

پاش نه وه ي مه غوله كان ده ستيان به سه ر هه ردوك هه ريمى (نه وديو پوويار) و (خواره زم) دا گرت، نينجا توانيان به ته واهه تى گه ماروى هه ريمى (خوراسان) بدهن، به جوريك يه ك له دواى يه ك گورزى خويان ده وه شانندن و شار له دواى شار داگيريان ده كردن و هيج به ربه ستيك و هيج به رگريكار تيكيشيان له پيگادا نه بوو.^۲

۴- له نيوبردنى (خوراسان):

له پايزى ۶۱۷ى كچى/۱۲۲۰ ز اينيدا فه رمان به (تولوى) كوپى (جه نكي زخان) كرا به ره و هه ريمى (خوراسان) پيشپه روى بكات، (جه نكي زخان) به نيازبوو به خودى خوى نه م هه ريمه داگير بكات به لام به به لگه ي نه وه كه نه و له كه نارى خورناواى پوويارى (جه يحون) په پيوه ته وه و به مه به ستى داگير كردنى شارى (به لڅ) كه يه كيكه له شاره ده وه مهنده كانو كه وتوته سه ر كه نارى خورناواى پوويارى (جه يحون) به پيكه وتووه نه و ده بى (تولوى) نه م نه ركه راپه پيښت.^۳

۱- ده سته سه ر داگرتنى (به لڅ):

شارى (به لڅ) قه لاو شووره يه كى واى بو نه كرابوون تا بتوانى له به رامبه ر هيرشو په لاماره كانى (مه غول) دا خوى راپگریت، نه م شاره له چهند پوويه كه وه به ناويانگ بوو: يه كيك بوو له شاره هه ره گه وره كانى خواره زمى، به حوكمى نه وه كه وتبووه سه ر يه كيك له راپه وه گرنگه كانى بازرگانى له ناسيائى نيوه پاستدا خاوه نى بايه خيكي يه كجار زوى نابوورى بوو، هه روه ها له پووى خانوبه ره و كوشك و ته لارو ناوه دانى و قه ره بالغي و به رو بازارپه وه له وپه پى پيشكه وتندا بوو، گوتراوه: (۱۲۰۰) مزگه وتى گه وره ي تيدابووه، بى له

۱ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۶۷.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۶۷.

۳ المصدر نفسه ص: ۱۶۷.

هه بوونی ئه وه ندهی تر له مزگه وتی بچکۆله، گه رماوی به کجار زۆری تێدابوو، به تایبه تی ئه وه گه رماوانه ی بۆ خه لکی بیانی و ئه وه بازرگانانه ته رخان کرابوون که ده هاتنه ئه وه شاره وه.^۱ له گه ل ئه وه دا ئه م شاره له سالی ۶۱۸ ک/ ۱۲۲۱ زی دا خۆی به ده سته وه دا، به لام له چنگی وێرانکارانه ی (جه نگیزخان) نه پارێزرا، هاوکات له گه ل پوو خاندنی شاره که دا (جه نگیزخان) دانیشته وانه که شی نه به خشی به لکو کوشته و پێی کردن، ئینجا (جه نگیزخان) به ره و دواوه کشایه وه و (تۆلۆی) ی کوپی به سه رکردایه تی سوپایه کی (۷۰) هه زار که سی به ره و (خۆراسان) نارد.

وه ک ده رده که وێت (جه نگیزخان) نه خشی جه نگی کوپی - و بۆ خۆی به ره و خۆراسان نه پۆیشت - ئه مه له وانه یه له به ر ئه وه بوو وێت ویستبێتی له م خالی وه سته وانه دا ده ست به مه مله که ت و سوپاکه یه وه بگرێت.^۲

ب - داگیرکردنی (نه سا) و له نێو بردنی دانیشته وانه که ی:

له سالی ۶۱۷ ک/ ۱۲۲۰ زی پێشه نگی سوپاکه ی (تۆلۆی) که له (۱۰) هه زار سه رباز پێکهاتبوو به سه رکردایه تی (توجاش) ی زاوای جه نگیزخان به ره و هه رێمی (خۆراسان) به پێکه وت، (توجاش) به خۆی و تێپه سه ربازی که یه وه پووی له (نه سا) کرد، له گه ل نزیک بوونه وه ی یه که مین که تیه ی سوپاکه موسلمانانه کان لێیان هاتنه ده ست و تیربارانیان کردن، ده ره نجام ژماره یه کی زۆریان لێ کوشتن، (بلجوش) ی سه رکرده ی که تیه که ش له نێو کوژراوه کاندابوو، کاتێک (توجاش) به خۆی و هێزه کانیه وه گه یشت، فه رمانی کرد (۱۵) مه نجه نیق له ده وره ی شار دابه زرێنن، دوا ی تێپه پینی (۱۵) پۆژ مه غۆله کان توانیان که لێنێک له دیواری شار بکه ن و پاشان له شه ودا داگیر ی بکه ن، که پۆژ بۆوه ده ستیان به تۆله سه ندنه وه ی (بلجوش) ی سه رکرده ی کوژراویان کرد، هه ره موو دانیشته وانیان هێنایه ده ره وه ی شار، ده ستیان له پشته وه را گرێدان، هه موویا به یه که وه به سته وه، ئینجا به ژن و پیاو و منداله وه کوشته و بریان کردن، گوته راوه ژماره ی کوژراوانی شار زیاتر له (۷۰) هه زار که س بووه، (نسوی) ئه م کاره ساته به شیوه یه ک وێنا ده کات که دل و ده روون بۆی ده هه ژێ، ده لێ: وه کو چۆن شوان مه پو مالات لێده خوێ، ئاوا پێش خۆیان دابوون، بریدیان هه پشت باخچه کان و له به تالاییه ک پایانگرتن، ته ته ره کان هێشتا ده ستی تالان و برێیان بۆ نێو شار

۱ المصدر نفسه ص: ۱۶۷.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۷۲.

دریژ نه کردبوو، هر هه مو ژنو مندالو پیاوی شاریان له دهشته فراوانه دا کۆکردنه وه، زیره زیږی ژنانو زيقه زیقی مندالانو هاتو هاوارو فوغانی پیران په رده ی ئاسمانی دهږی، ئینجا پییان گوترا دهستی یه کتر بگرن، له دامایان به قسه یان کردن، ئه گه به قسه یان نه کردبانایه وه لاتبانایه ئه و شاخ نزيك بوو و ژوربه یان پزگاریان ده بوو.

هه ركه دهستی یه كتریان گرت: بهر لیزمه ی تیرو كه وانه كانیان دان، له سه ر ته پۆلكه ی بهر ز پالیان خستن، کردیاننه خۆراکی دپنده كیویه كانو دالاشو قه له په شه كانی ئاسمان، خوینی نۆر پڑا په رده ی نۆر دپنرا مندالانی شیره خۆره به سه ر مه مکی دایكه كانیان وه كۆژا بوونو جی هیلرابوون، به زمانی خه لکی قوتارووی ئه و شاره و خه لکی غه واره ژماره ی كۆژاوانی ئه م كار ه ساته (۷۰) هه زار كه س بوون.^۱

(نسوي) ده گپێته وه: مه غۆله كان به نیو (خۆراسان) دا بلأوبوونه وه، هه ر كاتيك په لاماری ولاتيك یان شاریكیان دابایه جوتیاره كانی ئه و هه ریمه یان كۆده كردنه وه وه كو ئاژه ل پيش خویان ده دانو له گه مارۆدانی شاره كاندا وه كو سوپه رو مه تال به کاریان ده هینان، ترسو تۆقان دل و دهروون وه ناوی دانیشته وانی داگیر کردبوو، تا كار به وه گه یشتبوو حال و وه زعی كه سیك له نیو ماله كه ی خۆیدا بوو نۆر خرابتر بوو له حال و وه زعی كه سیك كه به دیل گیراوه، چونكه نهیده زانی سه ره نجامی به كوئ ده گات.

مه غۆله كان ئاغاو مسكینه كانیان په شبگیر ده كردنو به تۆبزی له كاروباری گه مارۆداندا به کاریان دینان، هه ر كه سیك ملی نه دابایه به وه پهی زه بوونی ده كوژا.^۲

ج – كوشتارگای شاری (مه پوه):

سوپایه کی گه وده ی (ته تار) به سه ركردایه تی چه ند كوړیكی (جه نگیزخان) دانیشته وانی دیلكراوی (به لڅ) یان پيش خۆداو به ره و شاری (مه پوه) پۆیشت، سوپاكه به سه ركردایه تی (تۆلوی) به پڼكه وتو له نزيك شارو له بۆسه یه كدا به سه ر هیژیکي سواره ی توركمانیان داداو زیاتر له (۱۰) هه زار كه سیان لی كوشتنو ئه وانی تریش هه لاتنو ژماره یه کی نۆر پانه مه پو ئاژه لی شاریشیان تالان کرد، له پۆژی دوایدا ۱/ محرم ۶۱۸ ك/ ۲۵/ فبرایر/ ۱۲۲۱ زیدا: (تۆلی) به خۆی و (۵۰۰) سواره وه – به مه بهستی ده ستیانشان کردنی قه لاكانی شار – هاته دهره و بهری شار، ماوه ی حه فته یه کی پینچه و ته وای هیژه مه غۆلیه كان له دهره وه ی شار

۱ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۷۲.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۷۳.

پۆڭڭى دواتر (مدیر الملك) سەرىكى شار بە مەبەستى دەرختىنى پېشىنارى خۇ
بە دەستە وەدان گەورە زانايانى ئاينى بۇ لاي (تۆلۆ) ناردن، بە مەرجىك سەرو مالى
دانىشتوان پارىزراو بى، (تۆلۆ) بە ئىنى جىبە جى كوردى داواكانى پېدان و بە پىي كوردنە وە،
خودى (مدیر الملك) ھاتە نۆو سەربازگەى (مەغۇل) و ديارى بە نرخى بۇ (تۆلۆ) ھىتابوون،
(تۆلۆ) بە ئىنى دايە خۇى و دارو دەستە كەى لە سەر حكومپرانى شار دەھىلئىتە وە و پىي گوت:
كە چاك وايە بانگھىشتى دارودەستە كەت بگەى تا پۆشاكى تايىبە تيان لە بەر بگەىن و خە لاتيان
پېشكەش بگەىن، (مدیر الملك) بانگھىشتى كوردن، كاتىك گەىشتنە نۆو سەربازگەى (مەغۇل)،
(تۆلۆ) ھە موويانى لەگەل (مدیر الملك) بە يەكتەرە وە بەستە وە و، داواى لىكردن ناوى خەلگ
لە دوو لىستى دوورو درىژدا بۇمىن:

لیستہ ی دووہم: ناوی پیشہ وہران و سنعتگہرہ شارہزاکان لہ خوبگریٹ.

ئىنجا (تۆلۈ) فەرمانى بە سوپا كەيدا ھەموو دانىشتوانى شار بېننە دەرەو، ھەموو ھاتنە دەرەو ۋە كەس لە نىو شاردا بە جى نەما، كورسىيەكى زىپريان ھىناو (تۆلۈ كوپى جەنگىزخان) لە سەرى دانىشتو ئىنجا بېيارەكانى خۆى دەر كردن:

● سه‌رؤکی شارو که وره سه‌رکرده کان و کار به ده‌سته بالاکانی به ده‌سته جه‌معی بیتنه پیشه‌وه و به‌ر چاوی دانیش‌توانی شار بکورتین، یه که به یه‌کی ئه‌م وه‌فده گه‌وره‌یان هیتان و شمشیریان له‌گه‌ردندان و خه‌لکیش ته‌ماشایان ده‌کردو ده‌گریان.

● دهره‌نیانی پیشه‌وهر و سنه‌ت‌گه‌ره شاره‌زاكان و ناردنیان بۆ (مه‌نغولیا) به مه‌به‌ستی سوود بینین له خۆیان و شاره‌زاییه‌كانیان.

• دهرهټناني سهرمايه داره كانو نه شكه نجه دانيان - به مه به ستي ناشكرا كړدني خه زنه و پولو پاره كانيان -، نه م په فته رهيان نه نجامداو خه لكانيك له ژير نه شكه نجه دان مردن، چونكه نه وه ي هه بيوو به شي كړينه وه ي سهر ي خوي نه ده كړد.

• چوونه نيو شارو پشكنيني ماله كانو دوزينه وه ي مالو كه لوپه لي به نرخ، كار به وه كېشت به نوميدو خولياي دوزينه وه ي زړو پاره كوي سولتان (سنجر) يشيان هه لدايه وه، نه م گه پان و پشكنينه (۳) پوژ دريژه ي كيشا.

• فهرمان ي پينجه م: كوي جه نكي زخان فهرمان ي دا: هه موو خه لك ي شار كوشت و بېر كړين، مه غوله كان يه ك به يه كي دانيشتواني (مه پوه) يان كوشت، ده يانگوت: نه م شاره ياخي بيوو له پومان هه لگه پابووه، هر كه سيكيش به رگري بكات نه مه سهره نجامه كه يه تي.^۱

به م شيوه يه شاري (مه پوه) له بهر چاوان بوو به شوينه واريكي كاو لو ويرانه، هه موو دانيشتوانه كه ي كوژا، (ابن الاثير) ده لي: ژماره يان (۷۰) هه زار كه س بووه، به لام (جويني) له كتيبه ميژووه كه ي خويدا (تاريخ جهانكشاي) دا ده لي ژماره ي كوژاواني شاري مه پوه - كه له و گورپه پانه دا كوژان - خوي له يه ك مليونو سيسد هه زار كه س داوه، نه مه جگه له تهرميكي زور كه له ملاوله ولاو په ناو په سيوان و شويني نادياردا كه و تبوون.^۲

د ټوله سندنه وه له دانيشتواني شاري (نه يسابور):

سالي ۶۱۷ ك/ ۱۲۲۰ زابني و پاش قه سابخانه كه ي شاري (نه سا)، (توجاشر) به ره و شاري (نه يسابور) به پيكه وت، بپرياريدا داگيري بكات، ده ستي به هيرشو په لامار كړد، له پوژي سيپه مي په لاماره كه دا تيريكي دوزمنه كان ي به ركه وت و كوژا، جيگره وه كه ي پي و ابوو هينده ي هيرزو سوپا له بهر ده سندا نيه به شي داگير كړدني شار بكات، بويه گه ماروي سهر شاري شكاندو به نوميد ي نه وه تا سوپا كه ي (ټولوي) به فرياي دي خوي به ده ست به سه ردارگتن ي هه نديك قه لاي ده وروپه ره وه خهريك كړد،^۳ نه مه و پاش كوكوژيه كه ي دانيشتواني شاري (مه پوه) (ټولوي) له ماوه ي (۱۲) پوژدا خوي گه يانده شاري (نه يسابور)، (ټولوي) بپرياريدا ټوله ي (توجاشر) بكاته وه، دانيشتواني شار كه ته ماشايان كړد مه غوله كان خويان بو هيرشو په لامار ساز ده كن، نه وانيش خويان بو به ره نگار بوونه وه ناماده كړد،

۱ قصة التتار، د. راغب السرجالي ص: ۴۷.

۲ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۷۵.

۳ المصدر نفسه ص: ۱۷۴.

بەلام كە وادەى ھىرشو بەرەنگاربوونەوہ نزيك بۆۈ سەركردهكانى سوپاي خوارەزمى و دانىشتوانى شار تەماشاي دەوروبەرى شاريان كىرد: ئاپۇپاي پەشى سوپاي مەغلۇيان بىنى، بەمە ترسو خەوف ھەناوى داگىركىردن، بۆيە بە ناچارى وەفدىكى خۇيان كە لە گەورە زاناينى ئاينى و پياوماقولاتى شار پىكھاتبو – بە سەرۇكايەتى (قاضي القضاة = سەرۇكى قازىھەكان)ى خۇراسان بەرەو سەربازگى (مەغلۇل) نارد، پىشنىيارى خۇبەدەستەوہدان و پىدنى سەرەنەى سالانەيان بۆ (تۆلۆى) خستەپوو، بەلام (تۆلۆى) ھەناوى بە ئاگرى تۆلەى (توجاشرى) مىردى خوشكى گرى گرتبووو كۆپەى دەكرىد، بۆيە ھەر پىشنىيارىكى وەفدەكە دەيخستە پوو پەتى دەكردهو،^۱ لە پۆزى دووہمدا (تۆلۆى) سەنگەرەكانى پىشەوہى بەسەركردهو ھەناى دەدان، لە پۆزى ۱۲ – صفر – ۶۱۸ كۆچى / ۷ – ئەرپىل – ۱۲۲۱ زائىنىدا (تۆلۆى) فەرمانى دا لە ھەموو لايەكەوہ ھىرش بىكرىتە سەر شار، بە درىزايى ئەو پۆزۇشەوہ جەنگ بەردەوام بوو، ئىنجا مەغلۇلەكان توانيان ژمارەيەكى ئۆر كون و كەلتن لە قەلاو دىوارەكانى شارددا پەيدا بكنەو لە ھەموو لاڭا بچنە نىو شارەوہ، كوچە و كۆلانەكان و نىو خانوبەرەكان بىوونە مەيدانى شەپو پىكدادان، لە كۆتايىدا مەغلۇلەكان دەستيان بەسەر تەواوى شارددا گرت، لە تۆلەى (توجاشرى)دا دەستيان بە كوشت و بېرى خەلك كىرد، ژنەكەى (توجاشرى) كە كچى (جەنگىزخان) بوو، بە سەركردايەتى (۱۰) ھەزار سەربازى مەغلۇلى خۇى بە نىو شارددا كىرد، ھەر كەسىكىان توش بىوايە لە ژن و مندال و پياو و پىر جەبىيان نەدەداو دەيانكوشت، ھەموو خەلكى شاريان كوشت، تەنەت سەگو پشيلەش لەم كوشت و بېرە پزگارىان نەبوو.^۲

بەلگەيەك بۆ ئەو قەسەيە: كە مەغلۇلەكان بەو پەرى سۆزۇ شەوقەوہ تۆلەيان لە دانىشتوانى نەيسابور دەكردهو، ئەوہيە: (تۆلۆى) تىببىنى كىرد خەلكانىك دەيانەوئەت بە خەوتووى خۇيان لە نىو كۆزراوہكاندا پاكىشن تا لەم كوشت و بېرە پزگارىان بى، بۆيە (تۆلۆى) بە مەبەستى ئەوہ كەسى ئەو شارە بە زىندووى دەرنەچى فەرمانىدا سەرى ھەموو خەلكە كۆزراوہكە بە شمشىر بېردىت و سەرەكان لە لايەك دابىرنىن و لاشەكانىش لە تەنىشتيانەوہ دابىرنىن.^۳

۱ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۷۶.

۲ المصدر نفسه.

۳ الكامل في التاريخ ۱۲/۱۸۱، الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۷۷.

پوخواندنی شار (۱۵) پڅی خایاند، نیشانه‌کان ته‌خت کران جگه له (۴۰۰) که‌س پیشه‌وه‌رو سنده‌تگر که‌سیان به زیندوویی له‌و شاره‌دا نه‌هېشته‌وه، (تۆلۆی) بۆ ئه‌وه‌ی دلنیا بې به‌ته‌واوه‌تی قه‌لاچۆی خه‌لکی کردووه پاش پڅیشتنی له‌ شار ژماره‌یه‌ک سه‌ریازی تیدا به‌جی هېشتن، تا هر که‌سیک خۆی به‌ ده‌ربخت بیکوژن، نه‌مه‌و دواي پڅیشتی سوپای مه‌غولی ژماره‌یه‌ک له‌ خه‌لکی شار له‌ بن دارو به‌ردی شار هاتنه‌ ده‌ره‌وه‌و نه‌وانیش له‌ لایه‌ن نه‌و پۆله سه‌ریازانه‌وه‌ کوشت و پر کران، شایانی باسه‌ پوخواندنی نه‌م شاره‌ به‌ (۲) مانگ دواي مردنی (علاء الدین خواره‌زمشا) پوویدا.^۱

س - گه‌ردنکه‌چی شاری (هه‌پات):

دوايه‌دواي کوشت و به‌و کاولکاریه‌که‌ی شاری (نه‌یسابور)، سوپاکه‌ی مه‌غول به‌ره‌و یه‌کێک له‌ شاره‌ گرنگه‌کانی هه‌ریمی (خۆراسان) به‌پێکه‌وت که‌ شاری (هه‌پات) بوو، (تۆلۆی)ی سه‌رکرده‌ له‌ پێگادا پۆله سه‌ریازیکی به‌ره‌و شاری (طوس) نارد، هه‌موو شاریان به‌ ئارامگای مه‌شه‌دی (علي بن موسی الرضا) و (هارون الرشید) یه‌شه‌وه‌ پوخواندن،^۲ کاتیک (تۆلۆی) گه‌یشته سه‌ر به‌ریزییه‌کانی (هه‌پات) نوێنه‌ری بۆ نځو شار نارد، داواي خۆ به‌ده‌سته‌وه‌دانی لێ ده‌کردن، نه‌وانیش به‌ کوشتنی نوێنه‌ره‌که‌ وه‌لامی (تۆلۆ)یان دایه‌وه‌و خۆیان بۆ به‌رگری کردن له‌ شاره‌که‌یان ئاماده‌کرد، هینده‌ی پینه‌چوو سوپای (مه‌غول) له‌ هه‌موو لایه‌که‌وه‌ له‌ یه‌ک کاتدا په‌لاماری شاری دا. دوايه‌دواي گه‌مارۆدانیک که‌ به‌ پړوپایه‌تی (ابن الأثیر) (۱۰) پڅی خایاند،^۳ به‌ پړوپایه‌تی میژوونووسانی تریش (۸) پڅی خایاند.^۴

خه‌لکی شار داوايان کرد نه‌گه‌ر - ژيان و گوژه‌رانیان پارێزراو بیټ خۆیان به‌ ده‌سته‌وه‌ ده‌دن، له‌ و کاته‌دا خه‌ریک بوو سوپای مه‌غول په‌رته‌وازه‌یه‌کی سامناکی تی بکه‌وئ، بۆیه (تۆلۆی) به‌ نابه‌دلیه‌وه‌ پېشنیاری شاری قبوول کرد، به‌لام که‌ چووه نځو شاره‌وه‌ په‌یمانی شکاندو ده‌وره‌ی (۱۲) هه‌زار که‌سی لێ کوشتن، ئینجا حکومرانیکی موسلمانانی به‌سه‌ره‌وه‌ دانان و به‌ فه‌رمانی بابی شاری (هه‌پات)ی به‌جی هېشت و بۆ خزمه‌ت (جه‌نگیزخان)ی باوکی گه‌رپایه‌وه‌ (تاله‌قان).^۵

۱ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۷۷.

۲ الكامل في التاريخ ۳۴۳/۹، الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۵۱.

۳ الكامل في التاريخ ۳۴۳/۹، عودة الروح ص: ۲۱۹.

۴ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۵۲، عودة الروح ص: ۲۱۹.

۵ الكامل في التاريخ ۳۴۳/۹، عودة الروح ص: ۲۱۹.

هېندەى نەخاياند دانىشتوانى (ھەپات) ھەوالى سەرکە وتنە كانى (جلال الدين منكبرتى) يان بىست كە لە ھەرىمى (غەزە) بە سەر مەغلە كانىدا تۆمار كردون، بۆيە ئەوانىش شۆپشيان لە دژى حوكمى مەغلۇلى لە شارەكەدا گېڤا، ئەمە وای لە مەغلەكان كرد ھېرشىكى خەست و خۆل بکەنە سەر شارو بە توند و تىژى داگىرى بکەنەو، تالان و بېۆيەكى زۆريان لىكردو پاشان كرديانە خۆراكى ئاگىبارانى خۆيان.^۱

بەم شىۋەيە ھەرىمى (خۆراسان) گەردنكەچى مەغلەكان بوو، شايانى باسە: لەو كاتەدا مەغلەكان پەلامارى (خۆراسان) يان دەدا، يەككە لە تىرە توركمانەكان كە لە نزيك شارى (مەپوھ) نىشتەجى بوو لە ترسى مەغلەكان ولات و مولك و مالى خۆيان بەجى ھىشت و بەرەو خۆرئاوا ھەلات و لە (ئەرمىنيا) جېگىر بوو، دواى (۸) سالى تر مەغلەكان ھېرشيان كرده سەر ئەو ھەرىمەش، ئەم تىرە ئەويشى بەجى ھىشت و بەرەو (ئاسىيى بچوك) پۆيشت، ئەم تىرە لە (۴۴۰) خىزان پىكھاتبوو (ئورتوغول) سەركردايەتى دەكرد، توانى لە ھەرىمى (ئەنقەرە) ى سەر بە سەلتەنەتى (سلجوقى) و ھەلگەوتوو لەسەر سنوورى دەولەتى (بىزەنتى) جىي خۆى بكا تەو، سەركردايەتى ئەم تىرە توركانە گەيشت بە (عوسمان): كە لە سالى ۷۰۰ كۆچى / ۱۳۰۰ زاینیداو پاش لاواز بوونى دەسەلاتى سلجوقى (لە ئاسىيى بچوكدا) توانى لەسەر بناغەى دیوارە پوخواوھەكانى ئەم دەولەتە دەولەتتىكى تازە بۆ خۆى دامەزىنى، ناسناوى (سولتان) ى بە خۆيەوھە لكاند، كەواتە (عوسمان) بە دامەزىنەرى پاستەقىنەى (دەولەتى عوسمانى) دادەنرىت.

۵- داگىركردنى ھەرىمى (غەزە):

كاتىك ھەوالى گەيشتنى (جلال الدين منكبرتى) بە خۆو بە سوپايەكى زۆرەوھە بۆ (غەزە) بە جەنگىزخان گەيشت، ئەويش بە خۆو بە سوپايەكى (۶۰) ھەزارىەوھە بە پەلە بەرەو ئەو ھەرىمە بەپى كەوت، لەپىگادا ھەندىك لە سوپاكەى پاسپارد گەمارۆى قەلاى (باميان) بدەن، زۆربەشى بۆ پوبەپوبوونەوھى (جلال الدين) بەپىكەوت، ھىندەى نەخاياند ھىزەكانى قەلاكان گرت و خۆيان بەنىوشاردا كرد، ھەرچى كۆشك و تەلارو مزگەوت و مەلبەندەكانى زيان و شارستانى ھەبوون ھەرھەمويان پوخاندن و تەختيان كردن،^۲

۱ عودة الروح ص: ۲۱۹، الكامل ۳۴۳/۹.

۲ عودة الروح ص: ۲۲۱.

له م کاته دا که (جه نگیزخان) سهرکه وتنی یه کلاکه ره وهی به سهر شاری (بامیان) دا
تۆمارکرد، هه والی بۆهات که (جلال الدین) توانویه تی سهرپای مه غۆل له ده شته کانی
(بهیره وان) ی نزیك شاری (غهنه) تیك و پیک بشکیتیت.

(جه نگیزخان) به هه موو سوپاکه یه وه بۆ پووبه پووبونه وهی پۆیشت، پیشووتیش: هه ندیک
له هیزه کانی خۆی به مه به سستی چاودیری کردنی جموجۆله کانی (جلال الدین) و به
هاواره وچوون و پیشکه ش کردنی یارمه تی به و سوپایه ی گه مارۆی (قهنده هار) ی داوه
ناردبوونه ده ووبه ری شاری (کابل).

کاتیک پيشه نگی سوپاکه ی جه نگیزخان له (قهنده هار) له لایه ن (جلال الدین) وه
تیكشکیترا، ئەم هیزانه پوویان کرده (بهیره وان) ی نزیك (غهنه)، جه نگو و پیکدادان له نیوان
ئەم سوپایانه و سوپای ئیسلامیداو له ده شته کانی ده ووبه ری (بهیره وان) پویدا،^۱ دوابه دوا ی
سهرکه وتنی له (قهنده هار) جلال الدین خۆی گه یانده (غهنه)، ده سستی به کۆکردنه وه ی
سوپا و ئاماده سازی کرد بۆ پووبه پووبونه وه ی له گه ل مه غۆله کان، ئەمه و ئەم سهرکرده
(سیف الدین بقرق الخلیجی، (أعظم الملك) ی حکومرانی (به لّخ) و هه ردووک ئەمیر: مظفر ملک
و حسن قزلق) به خۆیان و (۳۰) هه زار جه نگاوه ری ئەسپ سواره وه له خزمه تیدا ئاماده بوون،
به سوپاکه ی خۆیشو سوپاکه ی (أمین الملك) ئەوه نده ی تر ده بوون، به مه ژماره ی سوپا
گه یشته (۶۰) هه زار جه نگاوه ر، ئینجا پیشه ره وی کردو پۆیشت تا له گه ل هیزه کانی (تۆلوی
کوپری جه نگیزخان) له ده سستی (بهیره وان) پیکه لشاخان، جه نکه که به دریزایی ئەو پۆزه
به رده وام بوو، شه و لیک بوونه وه به ئومیدی ئەوه به یانی به یه کتر بگهنه وه، له گه ل ئەو
هه موو فرت و فیل و پیلانه جه نگیانه ی سوپای مه غۆل ده یزانین و به کاری هینان، به لام
نازایه تی (جلال الدین) گه وره ترین کاریگه ری هه بوو له سهر تیكشکانی مه غۆله کان و هه لاتنیان
له بهر چاوی سوارانی خواره زمیدا.^۲

(نسوي) زۆر به شیوه یه کی پاست و دروست و جوان وه سفی ناخی خواره زمیه کان ده کات
له و کاته دا، ده رباره ی ئەم سهرکه وتنه ده لّی: کاتیک ئاپۆرای دوو سوپاکه پیکه لشاخان،
(جلال الدین) خودی خۆی هه لّمه تی برده سهر دلّ و ده روونی (تولیکان)، سیسته می
سوپاکه ی لیکترازاند، ئالاکانی خسته به رسمه ی ئەسپه کان و ناچاری تیكشکان و هه لاتنی

۱ الکامل ۳۴۳/۹، عودة الروح ص: ۲۲۱.

۲ عودة الروح ص: ۲۲۲.

کردن، شمشیری تۆلە لەسەر گەردنیا بەرز بۆۋە، (جلال الدين) بەسەر شانى مەغۇلە كاندا بازى دەداو بە شمشیرەكەى لە شانیا نپا دايدە تاشين، چۆن وانەكا كە لە كاتیکدا: بە كوشتنى برايه كانى و لە دەستدانى باب و مەملەكەت و كەسو كارەكەى پشتيان شكاندوۋە، بەتەنى ماۋەتەۋە نە باب ماۋە نە كۆپ ماۋە نە سەيید ماۋە نە كۆپلە ماۋە.

(تۆلۇيخان) لە نىۋ بلیسەى ئاگرى شەپدا شكستى خواردو بەزى، دىلیكى زۆریان لیكرا، خوارەزمیەكان تۆلە یەكی توندو تیژیان لە مەغۇلەكان كردهۋە و بزماریان لە گوئی دیلەكان دادەكوتان، (جلال الدين) تەماشای دەکردن لە خۆشى ئەم سەرکەوتنە دەم و چاوی گەشابۆۋە.^۲

بە ھۆى ئەم سەرکەوتنەى (جلال الدين) ھەندیک شاری ئیسلامى كە پېشدا بە خۆشى خۆیان بە دەستەۋە دابوو كودەتایان بەسەر مەغۇلەكاندا كرد، یەككە لە و شارانە (ھەپات) بوو، بەلام كودەتاکە ھېشتا لە نىۋ لانكەدا بوو سەرکوت كرايەۋە، ھەرۋەھا ھەر بەھۆى ئەم سەرکەوتنەى (جلال الدين) ۋە ترسو تۆقین كەوتە دل و دەروونى ئەو سوپایەى قەلای (بەلخ) گە مارۆ دابوو، بە ناچارى گە مارۆكەيان لەسەر لابرد.^۳

سەرکەوتنى (جلال الدين) لە دەشتى (بیرەوان) سەرکەوتنیکى كاتى بوو، كاتیک دەستكەوتەكانى جەنگى لە نىۋ سەرکردە و سەربازانى سوپاكەیدا دابەش دەکرد دوو سەرکردەى بالا لەسەر ئەسپىكى عەرەبى كېشەيان لە نىۋاندا دروست بوو، كار بەۋە گەيشت یەككىيان شوپكە دارىكى بەسەرى بەرامبەرەكەیدا كېشا، سولتان بەم سوپاكەيتیە ناقایل بوو، بەلام شوپكە ۋە شىنەكە داۋای لیبوردنى نەكرد، دەرەنجام سەرکردەكەى تر بەخۆى و بە سەربازەكانیەۋە بەرەو شارى (بیشاورى) سەر سنوورى (ھىند) كشایەۋە، پاش ئەۋەى ھەموو ھەولەكانى سولتان بۆ گىژانەۋەيان بە ھەۋاداجو ژمارەيەكى زۆر لە سەربازانى (تۇيغۇرى) شارى غەزەنە پەيۋەندیان پېۋەكردن.^۴

لەم كاتەدا سوپای موسلمانان دووبەرەكى و دابەشبوونى تېكە و تېوو، (جەنگیزخان) — بۆ تۆلەى شكستەى دەروپەرى (بەیرەوان) — خۆى گەياندە (غەزەنە)، (جلال الدين) لەم كاتەدا كە ئاۋاۋە و پەرتەۋازەيى لە نىۋ سوپاكەیدا پەيدا بېوو — نە یەۋىست خۆى توۋوشى شەپى

۱ سيرة السلطان جلال الدين ص: ۸۰-۸۱.

۲ الدولة الخوارزمية ص: ۱۸۲.

۳ عودة الروح ص: ۲۲۲.

۴ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۱۸۷.

خوټرپښ بکات، له بهر نه مه برپاريدا بهره و دهشتيکي هه لکه و تووی خوړتاوای پوویاری (سند) پاشه کشته بکات، که گه یشته نه وی دهستی به نامه نووسین کرد بو نه و سهر بازو سهر کردانه ی له سوپاکه ی جودا بېوونه وه و دهیه ویست به لای خویدا پایانکی شیتته وه،^۱ نه مه و سولتانی خواره زمی له سالی ۶۱۸ کچی/ ۱۲۲۱ زاینیدا دهستی به پیکخته وه ی نه و سوپا سهر بازیه کرده وه که تا نیستا له گه لیدا مابووه، سهر کردایه تی کردنی دهسته پاستی سوپاکه ی به (ثامین مولک) ی سهر کرده سپارد و فهرمانی پيدا پشته به لای پوویاری (سند) وه بدات، فهرمانی به سهر کرده ی بالی چه پیش کرد پشت به بهر زاییه کانی چیا یه کی ناوچه که وه بدات، خویشی له و نیوونده دا مایه وه، نینجا ناگری جهنگ هه لایسا، له سهر تادا خهریک بوو مه غوله کان بشکین، به لام هینده ی نه خایاند له پشته وه پرا خویمان به نیو سوپای نیسلامدا کرد، له پشته وه شپا له بالی پاستی سوپای نیسلامیاند او دهره نجام موسلمانانه کان تېکشان،^۲ (جلال الدین) له گه ل نه مه شدا خو ی به دهسته وه نه دا، جگه له (۷۰۰) که سی به جهرگو نازا که سی تری به دهسته وه نه مابوو، بهرده وام جهنگی ده کرد، (ابن الاثیر) به م شیوه یه باسی نه م پووداوه دهکات: هر هه مو لایه ک دانیان به وه داهینا که ته وای جهنگه کانی تر له بهرامبه ر نه م جهنگه دا گالته و گه پ بوون،^۳ ثامانجی (جلال الدین) له م جهنگه دا نه وه بوو که دهیه ویست که لیتیک له نیو سوپای مه غولدا دروست بکات و دوايه ش به ناسانی خو ی پيدا قوتار بکات، به لام له کوټاییدا پوی له پوویاری (سند) کرد، به سواری نه سپه که یه وه خو ی به پوویاره که دادا که (۱۰) متر (۲۰ ذراع) قول بوو، به م شیوه یه توانی له پوویاره که بپه ریتته وه و بهره و که ناری خوړه لات بپوات، ژماره یه کی زور له سهر بازه کانی کوژران و نه وانه ش ویستیان بهره و که ناری خوړه لات هه لاین خویمان به پوویاره که دادا و خنکان، یه کیک له کوپه کانی — که ته مهنی (۷) سالان بوو — به دیل گیراو (جهنگیزخان) به دهستی خو ی کوشتی، که (جلال الدین) گه یشته سهر قه راغ پوویاری (سند) دایکی و دایکی کوپه که ی و خیزانه که ی هاواریان لیکرد توخوا نه گهر نه مانکوژی و له دیلکران پرگارمان نه که ی، فهرمانی پیکردن خویمان هه لدايه نیو پوویاره که وه و خنکان، نه مه یه کیک بوو له به لا سهر سوپه یتنه ره کان و موسیبه ته که م وینه کانی میژوو.^۴

۱ سیره السلطان جلال الدین ص: ۱۵۶-۱۵۷.

۲ عودة الروح ص: ۲۲۳.

۳ الکامل ۳۴۴/۹، عودة الروح ص: ۲۲۴.

۴ تمة المختصر فی أخبار البشر لابن الوردي ص: ۱۵۵.

شایانی باسه (جلال الدین منکبرتی) وه‌کو وه‌فاداریه‌ک بۆ ئه‌و ئه‌سپه‌ی که به سواری ئه‌و له پووباره‌که په‌په‌وه و بوو به مایه‌ی پزگارکردنی له لای خۆی هه‌شته‌وه و پارێزگاری لێده‌کرد، تا که‌پایه‌وه ولاتی خۆی - سواری نه‌ده‌بوو و خزمه‌تیکی باشی ده‌کرد.

مه‌غۆله‌کان زۆریان هه‌ز لێی بوو خۆ بگه‌یه‌ننه (جلال الدین) و - له پووباردا بیه‌گرن - بۆیه زۆریان به‌پاریاندا خۆ له پووبارده‌ن، به‌لام (جه‌نگیزخان) به‌په‌له‌هاته‌ پێشه‌وه و نه‌یه‌یشت ئه‌م کاره ئه‌نجام ده‌ن، کاتیکی (جه‌نگیزخان) بیستی (جلال الدین) فه‌رمانی داوه هه‌رچی زێڕو زیوی پێیان هه‌لێده‌نه‌ نێو پووباری سنده‌وه - نه‌وه‌ک به‌رده‌ستی مه‌غۆله‌کان بکه‌وی. هه‌ندیک له پیاوانی خۆی نارده‌و خۆیان له پووبار هاویشته‌و توانیان هه‌ندیک له‌و زێڕو پاره‌ بیه‌ننه‌ ده‌ره‌وه.^۱

له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌دا سولتانی خواره‌زمی و سوپاکه‌ی توشی ئه‌م شکسته‌ بێ‌ په‌زایه‌ و هه‌لوێسته‌ زێده‌ ناخۆشه‌ بوون، به‌لام (۴) هه‌زار سه‌ربازی خواره‌زمی توانیان خۆ له‌ چه‌نگ دوزمن پزگاریکه‌ن و به‌ پووباری (سند) دا بپه‌رینه‌وه - به‌ پووت و قووتی و پێخواسی وه‌کو تازه‌ له‌ گۆر هاته‌بته‌ ده‌ره‌وه‌ و بۆ مه‌یدانی هه‌شرو حیساب بچن - بگه‌نه‌ که‌ناری خۆره‌لاتی ده‌ریای سنده‌و له‌ ده‌وره‌ی سولتانه‌که‌یان کۆ بیه‌نه‌وه،^۲ شتیکی سروشتی و ئاسایی بوو که کاتیکی (جلال الدین) به‌م هه‌موو سه‌ربازانه‌ی خۆی گه‌یشت زۆر شادومان بێی.^۳

ئه‌وه‌ی گومانی تێدا نه‌بی: (جلال الدین) له‌و ماوه‌یه‌دا وای کاره‌ساتی سند که له‌ ولاتی هیند گۆزه‌رانندی (له‌ تاو خۆی و ده‌وله‌ته‌که‌ی) له‌ شیوه‌ی مرقی‌کی شکاوو داماو خۆی ده‌رده‌خست، (ابن الوردی) له‌ چه‌ند دێره‌ شیعریکدا وه‌سفی (جلال الدین) و ده‌وله‌ته‌که‌ی ده‌کات: که‌ چۆن له‌ پێشدا گه‌یشتبووه‌ لوتکه‌ی شکۆداری و بالاده‌ستی و دوایه‌ش چۆن که‌وته‌ دۆلی قولی دامای و زه‌بوونی، وه‌کو ده‌لی:

من ملك الدنيا ودانت له	فالجهل كل الجهل أن يحسدا
بقدر ما ترفع أصحابها	تحطمهم فالرأي قرب المدا
ويلي على المغري بعليائها	سيصنحك اليوم ويبكي غدا
تعطيه كالמשفق لكنها	تبطش في الأخذ كبطش العدا
مبتداً حلو لمن ذاقه	ولكن انظر خبر المبتداً

۱ الدولة الخوارزمية ص: ۱۸۷.

۲ سيرة السلطان جلال الدين منکبرتي ص: ۸۵.

۳ الدولة الخوارزمية ص: ۱۸۸.

غدارة خوانة أهلها ما زهد الزهاد فيها سدى^۱

(جلال الدین) له نازایه تی و پیشره وی کردندا به نمونه ده هیتریته وه، (جه نگیزخان) ی دوژمنی زوری پی سهرسام بوو، دهرباره ی نه و گوتبووی: (پیاوی نازا ده بی ناوایی).^۲ به کاربه ده ستانی ده ولته که ی خوی ده گوت: (نه و باوکه چهند به خته وهره که پوله ی ناوا نازاو به میزی وه (جلال لدین) ی لای ده بی، چونکه چیاوی نازا له لای پیاوی نازا نرخه ده زانری، نه گهرچی نه و پیاوه سهرسه ختترین دوژمنیشی بی).^۳

(غزنه) دواهمین هریم بوو له هریمه کانی جیهانی خوره لاتی ئیسلامی و له سهرده می (الناصر الدین الله) ی خه لیفه ی عه باسیدا له لایه ن مه غوله کانه وه دهستی به سهرداگیرا، پاش دلنیا بوونی (جه نگیزخان) له وه که به ته واره تی به سهر نه و هریمانه دا زالبووه و توله ی له بکوژانی بازرگانه کانی کردوته وه له شاری (نه ترپا) و خاکی فراوانی خوره لاتی ئیسلامیان له چین وه تا عیراق خستوته ژیر قه له مړه وی خویانه وه، ئینجا پیته کانی خویان له هه موو که رته کانی ده ولته تی (خواره زمی) چه قاندن، هریمه داگیرکراوه کان له خوره لاته وه تا خورناوا نه م ده ولته تانه ی ئیستا ده گریته وه:

- ۱- کازاخستان، ۲- قرغیزستان، ۳- تاجیکستان، ۴- ئوزبیکستان، ۵- تورکمنستان، ۶- پاکستان، جگه له ناوچه کانی باشووری که به هریمی (کرمان) ناسراوه، ۷- نه فغانستان، ۸- زورینه ی ئیران، جگه له ناوچه کانی به شی خورناوای سهر سنووری عیراق که ئیسماعیلیه کان تییدا نیشته جی بوون، ۹- نازهریایجان، ۱۰- نه رمینیا، ۱۱- جورجیا، ۱۲- باشووری خورناوای پروسیا.^۴

۶- کوتایی هاتنی (جلال الدین منکبرتی):

دواهمین سولتانی خواره زمی (جلال الدین منکبرتی) یش ۶۱۷-۶۲۷ک نه یتوانی هه تا سهر خۆ له به رامبه ر مه غوله کان پابگری، چونکه دوا به دوا ی سهرکه وتنه مه زنه که ی که له سالی ۶۱۸ک و له دهشتی ده وروبه ری (بهیره وان) ی نزیک شاری (کابل) به سهر مه غوله کانیدا تومار کرد، هه ر له هه مان سالداو به هوی ناکوکی و دووبه ره کی سهرکرده کانی سوپاکه یه وه له

۱ تتمة المختصر فی أخبار البشر ص: ۱۵۵.

۲ الدول المستقلة فی المغرب الاسلامی ص: ۱۸۸.

۳ المصدر نفسه ص: ۱۸۹.

۴ عودة الروح ص: ۲۲۴.

۵ قصة التتار ص: ۶۵.

بەرامبەر سوپاكەي (جەنگىزخان) دا تېكشكاو بە ناچارى لە پووبارى (سند) پەپەو و بەرەو
ولائى (هيند) ھەلات.^۱

بەر لەو ھى لە سالى ۶۲۱ ھىندستان بە جى بېلى، بېيارىدا پوو لە سنوورى ئوپەپى
خۇرئاوا بىكات، بە واتايەكى تر بېيارىدا خۇي سوپاكەي لە دوورتىن خالى
پووبە پووبوونەو ھى مەغلەكان جىگىر بىكات، لىرەو ھەستى بە پۆيشتن كىردو ھەموو ئو
بىابانە وشكەرۆيى بېرى كە خاكى ھىندستان و كرمان لىك جودا دەكاتەو، (بوراق حاجب) ى
حكومراني ھەرىمى كرمان بە گەرمى پىشوازي لىكردو دلسۆزى خۇي بۇ ئاشكرا كىردو بە
سولتان و گەورە ى خۇي قبول كىرد، لە گەل ئەمەشدا يەكك لە كچەكانى خۇي پىشكەش كىرد،
سولتانىش لىي قبول كىردو ھاسەرگىرى لە گەل كچەكە ى ئەنجامدا، بە ھەمان شىوہ (سعدالله
ئەتابەك) ى حكومراني ھەرىمى (فارس) و (علا الدين) ى حكومراني (يەزد) ىش ھەمان
ھەلۆيىستى حكومراني كرمانيان لە بەرامبەر سولتانى خوارەزمىدا نواندو بە سەرگەورە ى
خۇيان قبول كىرد.^۲

ھەنگاوى دوو ھى (جلال الدين) دەست بە سەرداگرتنى شارى (ئەسفەھان) ى پايتەختى
ھەرىمى كوھستان بوو لە ناوچە ى خۇرئاواي ئىران، كاتى خۇي (غياث الدين) ى براى لە لاين
(سولتان علا الدين) ى باوكىو ھە كرابوو ھەكومراني ئەم ھەرىمە، پاش پۆيشتنەو ھى
مەغلەكان بەرەو خۇرەلات (غياث الدين) دەسەلاتى خۇي بە شىوہ ى جاران تىدا جىگىر
كىردەو، لە گەل دەرگەوتنەو ھى (جلال الدين) ى براى ئەو ىش وەكو ھەكومرانيەكانى تىرى
ھەرىمەكانى ئىران چووہ ژىر ئالاي سولتان (جلال الدين) ھو، بەم شىوہ ى تەواو ى خۇرئاواي
ئىران چووہ ژىر دەسەلاتى (جلال الدين) ھو، دەولەتى تازە ى خوارەزمى لە گەل خىلافەتى
عەباسىدا بوونە ھاسنوورى يەكترى، بارو دۆخە سىياسىيەكان نۆريان يارمەتى (جلال
الدين) دا، لە شەوالى سالى ۶۲۲ كۆچىدا خەلىفە (الناصر لىدين الله) ى عەباسى و دوژمنى
خوارەزمىيەكان وەفاتى كىرد، خەلىفە (الظاهر) ى كۆپىشى تەنھا (۹) مانگ ژياو لە پەجەبى
۶۲۳ ى كۆچىدا وەفاتى كىرد، پاش ئەو ىش (المستنصر بالله) ى كۆپى لە سالى ۶۲۳-۶۴۰ ك
جەلەو ى خىلافەتى بە دەستەو گرت، بەلام ئەو (لە گەل خوارەزمىيەكاندا) ھەزى بە
پووبە پووبوونەو ھى سەربازى نەدەكىرد، تا كار بەو ھەگىشت لە كۆشكى خىلافەتدا پىشوازي
لە نوینەرى (جلال الدين) كىرد.^۳

۱ الأتراك الخوارزميون ص: ۲۵.

۲ كنز الدرر وجامع الغرر ۲۶۱/۷.

۳ المصدر نفسه ص: ۲۸.

له لایه کی ترهوه مه غوله کان له سالی ۶۲۴ ی کڅچیدا به مردنی (جه نگیزخان) ی خاقانی گه وره یانه وه سره گرم بیوون،^۱ به ناماده کردنی (کوریلتا) وه سرقال بیوون تا بتوانن خانیکي نوی بڼو خویان هه لښږن.

نهمو له ماوه ی (۲) سالدا (تولوی) کوپی جه نگیزخان کاروباری ولاتی به پړوه ده برد تا له سالی ۶۲۶ ک/۱۲۲۹ زاینیدا (توکتای) ی کوپی (جه نگیزخان) یان هه لښږادو کردیانه خانی گه وره ی خویان.^۲

هاوکات له گه ل نهم پووداوانه دا (جلال الدین) دهره تی وه رگرتو به رهو باکور پویششتو هریمی (نازه ربایجان) ی خسته ژیر پکیفی خویوه، له ویشه وه تیپه پی کردو هیژشی کرده سر (که ره ج) و مه سیحیه کانی تیکشکاندن و دهستی به سر شاری (تفلیس) ی پایته خندا گرتو تولی هه مو نه و تاوانانه ی ل کردنه وه که دهره ق به موسلمانان به گشتی و موسلمانانی نازه ربایجان به تایبه تی نه جامیان دابو.^۳

۱- سره تای کوتایی هاتنی (جلال الدین منکبرتی):

سره تای دهرکه وتنی خواره زمیه کان له ۲۸ ی جه مادی دووه می سالی ۶۲۷ ی کڅچی له شاری (خه لات) ی سر به دهسه لاتی (مه لیک نه شره فی کوپی عادلی نه یوبی) بوو به سره تای کوتایی هاتنی سولتان (جلال الدینی مونکه به رتی)، نهمو له ۲۸ ی په مه زانی ۶۲۷ ی کڅچیدا سوپای (جلال الدین) له نزیك نازه ربایجان له لایه ن سوپای نه ییوبیانو سلجوقیان ی پومی تالوی شکستی دهرخوارد درا، خودی سولتان به زی و به رهو نازه ربایجان هه لات و سر یازه کانیشی به مه بهستی هه سانه وه یه کی که م به رهو بیابانی (موغان) به پیکردن.^۴

نيسماعيلیه کان (له ئالموت) که پیشدا له لایه ن (جلال الدین) هوه ته نگیان پی هه لچنرابوو ناچاری پیدانی سرانه ی سالانه بیوون - نه یانه یشت نهم هه له دهست دهرچیت، له بهر نهم دهستیان به نامه و نامه کاری کرد بڼو (مه غوله کان) تا پیش نه وه ی له م زه بوونی ی هه سیتته وه به سریدا دان و کوتایی به دهسه لاتی بیخن، له پاستیدا مه غوله کان دهریاره ی نهم پیوئیستیان به هاندانی نيسماعيلیه کان و غهیری نه وانیش نه بوو، له گه ل

۱ جامع التواریخ رشید الدین ص: ۲۸.

۲ الأتراك الخوارزمیون ص: ۲۸.

۳ المصدر نفسه ص: ۲۸.

۴ المصدر نفسه ص: ۲۸.

ھەلبۇزاردىنى (ئۆكتاي) كۆپى (جەنگىزخان) بە خانى گەرەي (مەغۇل)، ستراتىژىيە تىكى تازەي (مەغۇل) سەرى ھەلدا، كە خۇي لە (۳) پېرۇسەي داگىركارى سەربازى بەدواي يەكدا دەخستەپو، يەكەميان: بۇ سەر باشورى چىن، دووهميان: بۇ سەر خۇرئاواي ئىران، سىيەميان: بۇ سەر خۇرھەللاتى ئۇروپا، بەم شىوئەيە خۇرئاواي ئىران بە تاييەتەش باكورى خۇرئاواي بوو بە ئامانجى سەرەكى ھىرشى مەغۇلەكان، كە (جلال الدين منكبرتى) سولتاني خوارەزمى و سەرەختەرتىن دوزمنى ئەوان خۇي لەوئىدا مەلاس داو.

ھەرچەندە سولتان (جلال الدين) لەگەل ھەموو لايەك ناتەبا بوو، بەلام ھەرچۇنئىك بوو دەستى بە نامە ناردن كرد بۇ لاي: (المستنصر بالله) خەلىفەي عەباسى و (مەلىك ئەشرەفى ئەيوبى) حكومپرانى دىمەشق و جەزىرە و (سولتان علاء الدين كەيقوباد) سولتاني سلجۇقىيەكانى پۇم و چەندىن مىرو حكومپرانى ترى ولاتانى موسلمان وەكو حكومپرانى (مىافارقىن) و (ماردىن)، داواي لىكرەدبوون بە ھاوارىو ھەبچن و سوپاي بۇ بىئىرن تا بە ھەمووان پووبەپووى ھىرشەكانى ئەم دوزمەنە داگىركارە بىنەو ھەپەشە لە ھەموو موسلمانان و جىھانى ئىسلام دەكات، بەلام وەلاميان نەدايەو ھەپشتىوانيان لى نەكرد.^۱

ب - تىكچوونى ھاوسەنگى سەربازى:

تىكشكانى يەكەمى خوارەزمىەكان لە لايەن مەغۇلەكانەو ھەنجامگىرىيەكى سامناكى لە پاش خۇي بەجى ھىشت و كاريگەرى گەرەي لەسەر پووداو ھەك لەدواي يەكەكانى خۇيەو ھەدانا.

سوپاي خوارەزمى شىكستىكى گەرەي خوارەبوو، كە خۇي لە: ھەزاران كوزراو و دىلو تىكچوونى سىستەمى سەربازى و لەدەستدانى زەبت و پەبت لە ئىو سوپاداو نەمانى ھەيىت و سامى سوپاكەيان لەبەر چاو و دلى ھىزە سەربازىيەكانى ھاوسىي دا خۇي دەنۈندەكە پىشدا مايەي مەترسى بوو.

ئەم تىكچوونە لە ھاوسەنگى ھىزى سەربازى ناوچەكەدا سەرى كىشا بۇ دەرەكەوتنى چەند ئامازەيەكى سىياسى لە لايەن ھىزە سىياسىيەكانى ناوچەكەو، زۆربەي مىرەكانى (جىزىرە) ھاتنە سەر ئەو باو ھەپەي كە ئەم ھەلوئىستە نوئىيە بە خىرايى دەيانخاتە ژۇر تاوئى دەسەللاتى (ئەيوبى) - ي كە خۇي لە مەلىك ئەشرەفى نىشتەجىي دىمەشقدا دەبىنئىتەو ھەلە لايەن (كامىل) ي براى و حكومپرانى مىسرەو ھەپشتىوانى لى دەكرىت -، لە لايەكى ترەو ھەروازەي

زۆریه‌ی شاره‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی سولتانی خواره‌زمی له‌ خۆره‌لاتی شاری (خه‌لات) له‌ به‌رده‌م (چاوی ته‌ماعی) سلجوقیه‌کانی پۆمدا کراونه‌وه،^۱ هه‌روه‌ها مه‌مله‌که‌تی (که‌پج)ی مه‌سیحیش به‌ تاییه‌تی (تفلیس)ی پایته‌خت به‌ خێرای خۆی له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی خواره‌زمی پزگار کرد،^۲ هینده‌ی نه‌خایاند: ژماره‌یه‌ک شاری گرنگی وه‌کو (ته‌وریزو کنجه) له‌ ده‌سه‌لاتی خواره‌زمی هه‌لگه‌پانه‌وه‌و له‌ هه‌ندێک شاردا خه‌لکیشیان لێ کوشتن، ئیسماعیلیه‌کانیش له‌ (ئالموت) فێر بیه‌وون ده‌ستی ده‌ستیان به‌ و باج و پیتاکه‌ ده‌کرد که له‌ لایه‌ن سولتانی خواره‌زمیه‌وه له‌ سه‌ریان دانرابوو.^۳

به‌لام مه‌ترسی هه‌ره‌ گه‌وره‌ مه‌غۆله‌کان بوون، هێرش و په‌لاماره‌که‌یان له‌ سه‌عاتی سفردا بوو، به‌ تاییه‌تی دوا‌ی ئه‌وه‌ی پێشه‌نگی سوپا که‌یان گه‌یشتبووه‌ شاری (په‌ی)، پێگای هه‌ری می‌نازه‌ریا بجان که سوپا به‌زیوه‌که‌ی خواره‌زمی تێیدا په‌رت و بلأو بیه‌و له‌ به‌رده‌میاندا کرابوو.

هه‌موو ئه‌و ئاماژانه‌ هه‌وائیان ده‌دا: ده‌وله‌تی خواره‌زمی ده‌پوخی و ئه‌ستێره‌ی (جلال الدین منکبرتی)ی دوا‌ین سولتانیشی ئاوا ده‌بی.^۴

ج - (جلال الدین منکبرتی) و ئه‌و هه‌لانه‌ی له‌ قوناغی دوا‌یدا که‌وته‌ نیویانه‌وه:
هه‌ر هه‌موو ئاماژه‌که‌ره‌کان پێمان ده‌لێن ده‌بی ده‌وله‌تی خواره‌زمی نه‌مێنیت و ئه‌ستێره‌ی سولتانه‌که‌شی ئاوا بیه‌یت، چونکه‌ دوا‌به‌دوا‌ی شکستی یه‌که‌می که‌وتبووه‌ نیو هه‌له‌ و په‌له‌یه‌کی زۆره‌وه، له‌و هه‌لانه‌:

- لاوازیبونی سیسته‌می زانیاری هه‌والگیری: کاتێک یه‌کێک له‌ سهریه‌کانی هه‌والی هه‌له‌ی ده‌ریاره‌ی گه‌پانه‌وه‌ی مه‌غۆله‌کان دا‌بوو، سهریه‌یه‌کی تریش که‌وتبووه‌ نیو بۆسه‌ی مه‌غۆله‌کانه‌وه له‌ لای شاری په‌ی، سهریه‌ی سێهه‌میش به‌ فه‌رمانی خودی سولتان پۆکه‌وت و هیچ کامێک له‌ ئه‌ندامه‌کانی بۆ مازنده‌ران و خۆراسان نه‌پۆیشتن.

- بیروبو‌چوونی هه‌له‌ی (جلال الدین) سه‌باره‌ت به‌وه: که‌ مه‌غۆله‌کان وه‌رزێ زستان له‌ (عیراقی عه‌جه‌م) ده‌مێننه‌وه‌و تا وه‌رزێ به‌هار نایه‌نه‌ نیو خاکی (نازه‌ریا بجان) ده‌وه، بۆیه‌ له‌ نکاوو له‌ حااله‌تی چاوه‌پوان نه‌کراودا به‌ سه‌ریان دا‌داو به‌ ناچاری ژنه‌کانی و خێزانه‌که‌ی له‌

۱ المصدر نفسه ص: ۳۰.

۲ المغول للعیرینی ص: ۱۸۰.

۳ الأتراك الخوارزميون ص: ۳۱.

۴ المصدر نفسه ص: ۳۱.

(ئەپاك)ى نزيك (تەورېن) بەجى ھېشتن و خۇيشى بە پەلە و بە مەبەستى كۆكردنە وەى سەربازە پەرت بووەكانى بەرەو (مۇغان) بە پىكەوت.^۱

— گېوگرتنى (جلال الدين) بۇ نووسىنى نامە بۇ (مەلىك ئەشرەفى ئەيوبى)ى ھكومپانى (جىزىرە و ئەخلات) بە مەبەستى بە ھاوارەو ھەو، لەگەل ئەمەشدا دلسۆزەكانى دەورەبەرى پىيان گوتبوو ئەمە ھېچ سوودىكى نابى، بە تايىبەتەش كە (جلال الدين) لە شەوى گەمارۇدانى شارى (ئەخلات)دا (ست خاتوونى كەپەجى) — ى ھاوسەرى مەلىك ئەشرەف و ھكومپانى ئەو شارە — ى گرتبوو سوورەش بوو لەسەر ھېشتنەو ەى لە لای خۇى ھەتا دواى تىكشكانىشى لە بەرامبەر سوپاى (مەلىك ئەشرەف) و سوپاى (سلجوقى)ى ھاوپەيمانى لە پەمەزانى ۶۲۷ى كۆچىدا.^۲

— تەرخانگردنى (۶) ھەزار ئەسپسواری خوارەزمى بۇ ھېرشکردنە سەر شارەكانى (خەتەرت و مەلەتە و ئەرزىجان) بۇ تۆلەسەندەو ە لە (علاء الدين كەيقوباد)ى سولتانى سلجوقى پۆمى، بەللى لەگەل ئەو ەشدا (جلال الدين) دواى شىكستى يەكەمى تەنگى پىئەلچىراپو و ھېرشى مەغۇلەكانىش سەرانسوئى لى دەكرد، ئەوا ئەو ھېزە ئەسپسواری خۇى ناردە سەر ئەو شارە پۆمیانە و تالاننىكى زۆريان گرت و ھېندەيان ئاژەل ھېتابوونەو سەربازگەى خوارەزمى كە (۲۰) مەپ بە دىنارىك دەفرۆشران،^۳ ئەنجامدانى ئەم كارە لە لایەن سولتانى خوارەزمى ەو ئەوپەپى كورتبىنى ئەو دەردەخا لە بواری سیاسەتى پۇژدا، چونكە ئەو بەم كارەى ھەموو ئەو ئومىدانەى تەفرو تونا كىردن كە بەند بوون بە ئەگەرى گۆپانى ھەلۆيستى سلجوقىەكان لەگەلیدا بە تايىبەتى لە مەملانى چاۋەپوانكراۋەكەى لە دژى ئەو مەغۇلانەى سەرەتاتكەى پەلامارى سەر پاشماۋەى دەولەتەكەى دەكەن.^۴

— تەفرەخواردنى (جلال الدين) بە نامەى (مەلىك ئەرتقى مەسعودى كوپى ئەپتق) ھكومپانى (ئامەد): ئەو لەو نامەيەدا ھانى دەدا ولاتى سلجوقىەكانى پۆم داگیر بىكات، بەلئىشى پىداپو (۵) ھەزار سەربازى بۇ پىشتىوانىكردنى بۇ دەنئىرى، كاتىك (سولتان جلال الدين) — ئەم نامەيەى پى گەشىت — پووى لە شارى (ئەسفەھان)ى پايتەختى ھەرىمى كوھستان (چىا) بەرەو (ئامەد) ۋەرسوپاند، كاتىك مەغۇلەكان پاۋەدوويان نا پەناى بۇ

۱ تاريخ ايران بعد الاسلام عباس اقبال ص: ۴۰۴.

۲ الأتراك الخوارزميون ص: ۳۲.

۳ المصدر نفسه ص: ۳۲.

۴ المصدر نفسه ص: ۳۲.

د یو اړو قه لاګانې نه و څاره برد، به لآم (مه لیک مه سعود) د هرګاګانې بڼ نه کړنه وه و ده سټی به پوه وه ناو څه لکه کښی به ردبارانیان کړد، بڼیه به ناو میډی ګه پاپه وه و به ناچاری و به ته نیا پوه پوهی مه غوله کان بڼه.

— متمانې ته وای خوی له سر (نوته رخان) داناوو، که به خزمایه تی له پښی خالوانه وه پښی ده ګه یشته وه، (نوته رخان) هه میشته ترسو بیمی وه بهر ده خست و ده یه ویست بهم شیوازه به سر ته لای هه لایدا بخت، جاریکیان وای خسته خه یالاه وه که مه غوله کان له سنووری (منازجرد) نه ماون و ګه پاونو وه، کاتیکیش په نای بڼ (نامه) بردو په نایان نه دا، له کاتی هه لاتنیدا ناماژهی پیدا که به هه مان پڼګادا بګه پڼته وه که پڼیدا هه لاتبوو مه غوله کان پاره دوویان نابوو، نه ویش — تا له نیوچوونی له هه موو لایه که وه به پای نه و بیت — به قسه ی کړدو به هه مان پڼدا ګه پاپه وه، هه روه کو (نسوي) ده لای: له کوتا خالدا به جڼی هیشت و به سه رهنجامی نادیاری سپاردو خویشی — واته (نوته رخان) — به حوکی هه بوونی نامه ګورپنه وه ی پیش وه خت له نښانیدا بڼ لای (مه لیک مظفر شهاب الدین غازي) حکومړانی (میافارقین) پویش،^۱ له لایه کی تره وه (جلال الدین) چنه ده لایه کی ناشیرین و بیژدای لی واقع ببوون، له وانه:

— خو ګرتن به مه ی خواردنه وه له ګل هاوه له هره نزیکه کانی، به تاییه تی له وکاتانه دا که له لایه نه مه غوله کانه وه ته نگاو ده کراو ګه ماروی ده درا، ده چوونه نښو تاو له که یه وه ته ماشایان ده کړد: خه وتوه و سه رخوش بووه و ده سه لاتی منداله ساوایه کیشی نه ماوه، نه م په فتاره ی جګه له وه ی پیچه وانه ی پڼنماییه کانی ثاینی نیسلامی پیروژ بوو، له لایه کی تریشه وه پیچه وانه ی ره وشته کانی ګورپه پانی جه نگ بوو، چونکه شوپڼیکی ناوا پڼویستی به هه بوونی پابه ندی سه ربازه کان به سه رکړده که یانه وه هه یه و سه رکړده ش پڼویستی به به کاره ی نانی عه قل و ژیری خوی و پوړی کاره کانی ده وروپه ریه وه هه یه، نه وه کو له ژیر تاو لی په شی دپان و به زیندا بتلیته وه.^۲

— کاره ساتی (قلج) ی خزمه تګاری: (قلج) ګه نجیکی خه ساوی سه روسیما جوانکیله بوو، (جلال الدین) تاییه تی کړدبوو به خو یه وه، کاتیک نه م کوړه مرد، (جلال الدین) خه م و هراقو داخو خه فته تیکی زوری بڼ خوارد که بڼ هیچ که سی تر نه مه ی نه کړدبوو، فه رمانی به سه رکړده و سه ربازه کانی کړد به پیاده له ګل ته رمه که ی بڼ، بڼ خو شی که میګ به پیاده

۱ المصدر نفسه ص: ۲۳.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۳، سیره جلال الدین ص: ۲۷۵.

پۆیشت، بەلام وەزیرو سەرکردهکانی بە زۆری سواری ئەسپەکیان کردەو، کاتیک گەیشتنە نزیك (تەویرین) بۆ لای دانیشتوانی نارد ھەر ھەموویان بێنە دەرەو و بە ماتەمینی پێشوازی تەرمی تۆکرەکە ی بکەن، ئەوانیش ئەمەیان کرد، بەلام پەخنە ی ئی گرتن کەوێک پێویست دلتەنگی و گریانیاں دەرەنەبڕیو، بۆیە بپاریدا سزایان بدا، بەلام سەرکردهکان تکیان بۆ کردن و ئەویش لێی بوورین، دوای ئەو بابای خەساو نەنیزرا، بۆ ھەر شوپینیک پۆیشتبایە لەگەڵ خۆی دەبیردو لە تاوانی بە دەم و چاوو سنگی خۆی دەکیشا، کار بەو گەیشت خواردن و خواردنەوێشی واز ئی ھێنابوو، ئەگەر خواردەمەنیاں دەخستە بەر دەمی، دەیگوت: لەم خواردنە بۆ (قلج) یش بەرن، کەس نەیدەوێرا بلی (قلج مردوو) چونکە دەکوژرا، خواردنەکیان بۆ (قلج) دەبردو دەگەپانەو لای (جلال الدین) و دەیانگوت: ئەو ئیستا زەوی ماچ دەکاو دەلی: من ئیستا حاللە پێشدا باشتەر !!

لەم بارودۆخیدا درپۆنگی و لوتبەرز و توندو تیژی زۆری لە بەرامبەر سەرکرده و وەزیرەکانی پێشاندان، ئەم پەفتارە ناھەمواری وای ئی کردن لە ژێر فەرمانی دەرچن و ببنە لایەنگیری وەزیرەکە ی، (جلال الدین) بە تاقی تەنی و بە سەرگەردانی مایەو و نەیدەزانی چ بکات، بە تاییەتی کاتیک مەغۇلەکان ھێرشیاں ھینایە سەر،^۱ (وەزیر) یش بەرەو شاری (حیزان) بە پیکەوت و سەرلەنوێ دروستی کردەو و یاخی بوونی خۆی لە (جلال الدین) پاگەیاندا بە پە لە نامە ی بۆ پاشا و حکومرەنەکان ناردو پایگە یاند کە ئەو پە یوھندی لەگەڵ ئەوان خۆش دەبیئت و ئەگەر حوکمی (ئاران و ئازەربایجان) بگێڕێ ئەو وتار بە ناوی ئەوانەو دەخوینیتەو، ئەمەو نامە ی بۆ (علاء الدین کە یقوباد) و (مەلیک ئەشرەف) نووسی و پایگە یاند کە لە (جلال الدین) ی دۆپا و جودا بۆتەو و لەمەولا بە فەرمانی ئەوان پەفتار دەکات.

(وەزیر) یاخی بوونەکە ی درێژە ی کیشا، کار بەو گەیشت ھەر کەسیک لە دارو دەستە ی (سولتان) لە کاتی ھەلاتنیدا لە مەترسی مەغۇلەکان بە سنووری قەلاکەیدا پەت بووایە قۆلبەستی دەکردو دەیخستە ژێر ئازارو ئەشکەنجەو و مالا کەشی ئی داگیردە کرد.^۲ بە لکو نامە ی بۆ (حسام الدین قلج أرسلان) ی میری ھەرە گەورە ی تورکمانەکانی (ئاران) نووسیوو، تییدا فەرمانی پێداوو: دەست بە شتە پێرۆزەکان و خەزنەکانی سولتانەو بگێرت و پارێزگاریان ئی بکات، ئەگەر خودی سولتانیش ھات نە یانداتەو دەستی.^۳

۱ الکامل فی التاریخ ۳۹۶/۹، الأتراك الخوارزميون ص: ۳۴.

۲ سيرة السلطان جلال الدين ص: ۳۵۷.

۳ المغول ص: ۱۷۶، الأتراك الخوارزميون ص: ۳۵.

(جلال الدين) به ناچارى دهستى به ناردنى نامه ي ته فره ناميزو سهرنج پاكيش كرد بۇ لاي (وه زير) تا له لاي ناماده بيت، كاتيك (وه زير) گه يشت چهند پوژيك له لاي خو ي هيشته وه و پاشان كوشتى.^۱

- فرمان كردن - به (تورخان) سهركرده ي سوپاكه ي له كاتيكدا مه غوله كان بۇ دواهمين جار گه ماروياندا - كه به خو و به سوپاوه به جى بيتن به لكو مه غوله كان شوينيان كه ونو خو ي به تنها پزگارى بى، نه و له م فرمانهيدا به هله دا چوو، چونكه وه كو (نسوي) ده لى: كاتيك (تورخان) لى جىابوو، ژماره يه كى زور له خه لك هاتنه پيزى سوپاكه ي، كه گه يشته هه وليز (هه ريل) (۴) هه زار نه سپسوارى له گه ل بو، به ره و (نيسفه هان) پويشت و ماوه يه كى زور تا هاتنى مه غوله كان حوكمى تيدا گيړا، (تورخان) تا سالى (۶۳۹) له ولاتى فارس ژيا، نه و سالى (نسوي) كتىبه به ناويانگه ميژوويه كه ي خو ي به ناوى (ژياننامه ي سولتان جلال الدين منكبرتي) تيدا نووسيوه.^۲

س - كوژنانى (جلال الدين منكبرتي):

(توكتاي) سوور بوو له سهر جيبه جيكردى وه سيته كه ي (جهنگيزخان) ي باوكى، كه نه خشه كانى به دوا نه نجام بگه يه نيت و دهست به سهر ته واوى جيهاندا بگريت. (جرماغون) يه كيك بوو له سهركرده سهر يازيه هه ره دياره كانى مه غول، (توكتاي) كردى به سهرسوپاى نه و هيرشه تازه ي كه به ره و خوړاواو بۇ كوژنايى پيښتاني (جلال الدين منكبرتي) به پيكرد، هه كه سوپاى مه غوله كان نزك بووه، (جلال الدين) ههستى به مه ترسى كه وده ي نه وان و لاوازيوونى خو ي له به رامبه رياندا كرد، بويه به په له پهل هاوارى له خليفه و حكومرانانى ولاتانى جيهانى ئيسلام به ستو به نامه داواى ليده كردن به هانايه وه بيّن تا به هه موويانه وه له به رامبه ر دوژمنانى ئيسلامدا بوه ستنه وه.

(عطا ملك الجويني) ميژوونووس به م شيوه يه نيوه پوكى نامه كه ي (جلال الدين) مان نيشان ده دا: (سوپا يه كى زور زه وه ندى ته تار وه ك ميروو مار له زورى و له دپيدا به ره و پوومان به پيكه وتووه، نه گه ر لى گه پيښ و به گزيده نه چينه وه نه واهه لاو شاره كان ناتوانن خو ي له به ر پاكړن، ترسو توكان كه وتوته هه ناوى دانىشتوانى نه م هه ريّم وه، نه گه ر بپوخيم و نيوانى ئيوه و نه وان خالى بيت، ئيوه ناتوانن به ر به م دوژمنه بگړن، كه واته من بۇ

۱ الأتراك الخوارزميون ص: ۳۵.

۲ سيرة السلطان جلال الدين منكبرتي ص: ۴۹۷.

ئۆيۈ لە جياتى بەربەستەكەى ئەسكەندەرم، ھەر يەككە لە ئۆيۈ با بە پۆلە سەربازىك بە ھاوارمانەوہ بىت، ھەر كە ھەوالى پىكەوتن و يەكگرتنى ئىمەيان پىگەيشت بەمە ھىزو پىزىيان لاواز دەبى و پىشتيان دەشكى و سەربازانى ئىمەش گىيانى غىرەتيان بەبەردا دەكرىتەوہ بەسەرياندا سەردەكەوين).^۱

لەگەل ئەوہدا بارودۇخەكە مەترسىدار بوو بەلام نە خەلىفەى بەغداو نە حكومپرانو سولتانى ولاتانى ئىسلامى وەلامى ھاتو ھاوارى (جلال الدين) يان نەدايەوہ، بەلكو لىي گەپان بە تەنيا بىت و تووشى سەرنەجامى شومى خۆى بىت.

لەم ئان و ساتەدا مەغۇلەكان ئامانجى خۆيان لەسەر لەنىوبردى (جلال الدين) و كۆتايى ھىنان بە دەسەلاتەكەى چىركىدبۆوہ، (جرماغۇن) ھىرشى كىردە سەرنەيمەكانى (جلال الدين) و پىشەكى (پەى) داگىركىدو ئىنجا دەستى بەسەر (ھەمدان) دا گىرتو لەوئىشەوہ تا سەرسنورى (ئازەربايجان) پۆيشت، (جلال الدين) ىش ھەر جارىك پوويەپووى مەغۇلەكان دەبۆوہ پىشەكى دژە ھىرشىكى دەكرىدو ئىنجا پاشەكشەى دەكرىد، ئەمەو مەغۇلەكان لە شوئىنكەوہ بۆ شوئىنكى تىر بە دواى دەكەوتن، لە كۆتايىدا گەيشتە ناوچەيەكى بارى سەرنەوہى (دىچلە)، لىرەدا (جلال الدين) لە دواھەمىن پوويەپوويەوہىدا لە بەرامبەر مەغۇلەكان پاوہستاو بە خۆو بە سوپاكەيەوہ بە پووياندا ھەلشاخاوپاش كوشتارىكى نۆرو كەوتنى زىيانكى نۆرى گىيانى سوپاكەى تىكشكاو خۆيشى بە تەنيا لە گۆرەپانى جەنگ ھەلات، بەردەوام لىرەو لەوئى خۆى شوئىنە ون دەكرىد، تا گەيشتە چىكانى كوردستان، ئەم پووداوە لە سالى ۶۲۸ كۆچىدا بووہ،^۲ لە كۆتايىدا كەوتە بەر دەستى ژمارەيەك كورد، يەككىكان لە ۱۵ شوال ۶۲۸ك ئۇغستوس ۱۲۳۱ زىدا كوشتى.^۳

تاقمىك لە پىاوماقولان بە بۆنەى كوژرانى (جلال الدين) ھوہ پىرۆزبايىان لە (مەلىك ئەشرەف) ى حكومپرانى دىمەشق كىرد، ئەوئىش لە وەلامياندا گوتى: (پىرۆزبايى ئەوہم لى دەكەن؟! لەمەولا دەرەنجامى ئەمە دەبىنن، سوئىند بە خودا ئەم تىكشكانە دەبىتە ھۆكارى ھاتنى تەتەرەكان بۆ نۆو ولاتانى ئىسلامى، دەولەتى خوارەزمى وئىنەى ئەو بەربەستە بوو كە لە نىوان ئىمە و ياجوج و ماجوجدا ھەبوو).^۴

۱ العراق بين سقوط الدولة العباسية والعثمانية ص: ۱۰۱.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۰۱.

۳ الأتراك الخوارزميون ص: ۳۵.

۴ العراق بين سقوط الدولة العباسية والعثمانية ص: ۱۰۲.

(مهليک شهاب الدين غازي نه يوبی) ی حکومتپانی (ميا فارقين) فرمانيدا بکوڅه کې (جلال الدين) بښنه برده می، هښايان و دانی به کوښتنه که دا هښاو نه سپو زین و شمشیره کې له گه ل ځویدا هښابوو، پېشدا گوتمان (نوترخان) و کومه لیک له ده ستو پټوه نده کانی سولتانی خواره زمی چو وپوښنه لای (شهاب الدين غازي) و له کوشکه کې نه ودا نېشته چې بپوښ، (شهاب الدين) فرمانيدا تهرمه کې سولتان به شه و له (گوند) پرا هه لگيریت، (شهاب الدين) به (نوترخان) ی گوت: ته ماشامه بزانه نه وه؟ که پینی گریاو گوتی: به لای، به شه و ناشتیا و گوره که یان له ترسی هه لدانه وه شوپنه ون کرد.

ک - ته فروتو نابوونی خواره زمیه کان:

خواره زمیه کان: دواي تېکشانیان له سره دهستی مه غوله کان و کوڅرانی (جلال الدين) ی دوا سولتانیان له هه موو لایه که وه پرته وازه بوون، خاله کې (جلال الدين) و هاوه له کانی چوونه لای (مهليک ظاهر شهاب الدين غازي) حکومتپانی (ميا فارقين)، له لایه کې تره وه هاوسه ره کې سولتان و نو که رو قهره و اشته کانی و هیزیکي گه وره ی سهریازی گه لای به ره و شاری (حهران) پوښتن و داویان له (نهمیر صواب) ی حکومتپانی (جزیره) ی سر به (کامیلی نه یوبی) کرد په نایان بدات، پېشدا په نای دان به لام دوايه ناپاکي له گه ل نه نجامدان، سهریازه کانیان چه ک کردن و مال و سامانه که یان لای سهندن و هاوسه ره کې له قه لای (حهران) دا به ند کرا، ښنجا به ره و (دیمه شق) به پیکرا و له ویدا نېشته چې بو. ^۲ به لام دهر باره ی که نيزه که کې سولتان - که به که میک پېش هیزشی مه غوله کان لای هاوه لیکي ځوی داینا بوو، کاتیک نه م هاوه لای هه والی راست و دروستی له سره له نیوچوونی سولتان بیست، که نيزه که کې له گه ل ځوی برده به غداو به دیاری پېشکه شی (المستنصر بالله) ی خلیفه ی کرد، که نيزه کې (جلال الدين) - تا نه و پوڅه ی وه فاتی کرد - به لای خلیفه وه له هه موو که نيزه که کان گه وره ترو پېزدارتر بوو.

تیره و تایه فه کانی تری (خواره زمی) به سره هریمه کانی (نه سیبین) و (موسل) و (سنجان) و (نرییل) و شاره کانی تردا دابه شپوون، پاشایان و په عیته کانیان بڼو ځویان دهر فاندن، کار به وه گه یشتبوو جوتیارو ده شته کې و دپهاتیه کانیش ته معایان تیده کردن و دهریان بردن و دهریان کردن به باره به رو خزمه تکاری ځویان.

۱ الأتراك الخوارزميون ص: ۳۶.

۲ المصدر نفسه ض: ۴۷، التاريخ المنصوري ص: ۱۵۷.

۳ مفرج الکروب ۴/۳۲۳.

به شیکي زوری خوارهزمیه کان به ره و ولاتی سلجوقیه کانی پۆمی پۆیشتن، (سولتان علاء الدین که یقوبادی کوری خه سره و) یش هه ریمیکی به خزمه تکاری و په یدارکردنی نانه سکی خویان له ویدا نیشته جیی کردن، ژماره یه کی تریش له و خوارهزمیانه به ره و (ترابزۆن) ی هه لکه وتوو له سه ره که ناری باشووری ده ریای په شو و ولاتی (که په ج) ی هاوسی هه لاتن،^۱ به م شیویه خوارهزمیه لیقه و ماوه کان له ژماره یه ک ناوچه ی خۆره لاتی نزیکي ئیسلامی گیرسانه وه، چاوه پوان ده کرا نه مانه له گه ل دانیش توانی نه و ناوچانه دا ناویته ببن، به لام نه و بارودوخه سیاسی له و کاته دا ده وری خۆره لاتی نزیکي ئیسلامیدا بۆ جاریکی تره لی دانئ تا له هیزیکی سه ربازی کاریگه ردا خویان پیکه نه وه و له بچووکترین ململانیی سیاسی و سه ربازیدا تا به گه وره ترینیان پاده گات پشکیان هه بیته، نه مه و له سالی ۶۴۲ ی کۆچیدا به به شداری چالاکانه ی (بیت المقدس) له خاچه رسته کان سینرایه وه و تا هه لایسانی جهنگی جیهانی دووم له ژیر ده سه لاتی موسلماناندا مایه وه،^۲ له و کتیبه مدا که ده رباره ی په لاماری (۴، ۵، ۶، ۷) ی خاچه رستانه، مه سه له ی کۆتایی هاتنی خوارهزمیه کانم پوون کردۆته وه.

پینجه م: هۆیه کانی له نیوچوونی دهولته تی خوارهزمی:

هۆیه کانی پووخانی دهولته تی خوارهزمی زۆن، به لام نه و هۆکاره ی که هه موو هۆیه کانی تریش له خۆده گریت: خۆباردنیان بوو له حوکمگێپان به پیی به نده کانی شه رعی خودا له سیسته می سیاسی و دارایی و کۆمه لایه تی و په وشتیدا، کاتیک شه رعی خودا له کاروباری دهولته دا فه رامۆش ده کری دهولته و نه ته وه کان و تاکه کانی ژیر سایه ی نه و حوکمه ته له دنیا دا تووشی ته مبه لی و دۆپان ده بن، وه ک زانیمان: هه له و تاوانه کانی (علاء الدین محمد خوارهزمشا) بوو به هۆکاری پووخانی دهولته تی خوارهزمی و هیئانی کاره ساتی هیرشی مه غول به سه ر ئۆمه ته دا، چونکه (علاء الدین) فه رمانی کوشتنی نه و بازرگانه ته ته رانه ی ده رکرد که بۆ بازرگانی هاتبوونه نیو ولاتی ئیسلامه وه، کاتیکیش (جه نگیزخان) – به مه به سته ی پوونکردنه وه ی هۆی کوزرانی بازرگانه کان – نوینه ری خۆی بۆ لای (علاء الدین) نارد، نوینه ره که شی کوشته، جه نگیزخان بلێسه ی توپه یی ل هه لسا، هیرشیکي بی نه مانی کرده

۱ المصدر نفسه ص: ۳۲۵/۴.

۲ الأتراك الخوارزميون ص: ۳۸.

سەر مه مه که تی (خواره زمشا)، پاشانیش پانه وه ستاو هه لیکوتایه سەر تیکرپای جیهانی نیسلام.^۱

ئه گەر له قورئانی پیرۆز ورد بینه وه که چۆن ئاماژه به گه شه سەندن و پیشکه وتنی گه لان و پوکانه وه و دواکه تنیان ده کات، چۆن به پیتی سوننه سابه ته کانی خودا گه لان به ره مه می کرده وه و په وشته کانی خویان ده بیننه وه، کاتیك قورئانی پیرۆز له سەرتهای سوپه تی (الاسراء) دای باسی هه ره سی نه ته وه ی به نی ئیسرائیلی و چه وسانه وه یان به دهستی پاشا ستمکاره کان و خهراپ بوونی مزگه وتی ئه قسا ده کات، هه موو هۆیه که ی ده گێریتته وه بۆ خودی نه ته وه ی به نی ئیسرائیلی و په فتاره به ده کانیان له لوتبه رزی و یاخی بوون و سهرکه شی و خراپه و خراپه کارییان له سەر زه ویدا.

وه که ده رده که ویت: هۆکاری راسته قینه ی پشت ئه م به لاقو موسیبه ته گه وره ی که به سەر جیهانی نیسلامیدا هات و سەر کوێرانه به پوویدا هه لتقوی ته نها به هۆی به درپه فتاری و هه له و تاوانی سیاسی و فیکری یه کیک له حوکومرانه کانی نه بوو، بێگومان ئه مه به ته نیا نابیتته هۆی هاتنی لاقاوێکی هینده گه وره که هه موو جیهانی نیسلامی به م شیوه یه له گه له خۆی پامالی، ئه گەر مه شخه لی قورئانی پیرۆز به ده سته وه بگرین و ته ماشایه کی بارودۆخی په وشته ی و ئایینی و کۆمه لایه تی و سیاسی ئه و سهرده مه بکه ی، وه که پۆژی پوون بۆمان ده رده که ویت: که ژماره یه کی زۆر هۆکاری گه وره تر له و هۆکارانه ی به بهر چاوه وه ن له پشت ئه م کاره ساته شوومه وه هه بوون و ده یسه لمینن که ئه م به لایه هه روا له خۆراو له نکاو به سەر جیهانی نیسلامدا نه هاتوه.^۲

له نیتوچوونی نه ته وه کان و پوخانی ده ولته کان و ئاوابوونی شارستانیه ته کان له په وپه وه ی میژوودا هه روا به خوت و خۆپایی پووناده ن، به لکو له ئه نجامی لادان له راسته پێ و زوڵم و زۆری خودی نه ته وه کان یان بنه ماله ی حوکمرانی ئه و ده ولته تانه وه بووه، ماوه یه کی دوورو درێژیان له بهر ده ستدا بووه و له سەر زوڵم و ستم و لادان به رده وام بوون، ده ره نجام بریاری خودایان به سهردا چه سپاوه و تۆله ی لادان و ستم و تاوان و سه رپێ چه کانیا ن لێ سه نراوه ته وه، ئایه ته کانی قورئانی پیرۆز به پاشکاو ی ده رباره ی ئه م جوړه نه ته وانه ده دویت و ده فهرموون: که کاتیك خودا - جل جلاله - نازو نیعمه تی خۆی به سەر هه ر

۱ رجال الفكر والدعوة في الاسلام ۲۷۰/۱.

۲ المصدر نفسه ۲۷۱/۱.

نه ته وه و دهوله تیگدا پشت، تا سپله یی و به دنمه کی لی پوونه دات شه و نازو نیعمه تانه ی لی ناسه نریتته وه،^۱ خودا (جل جلاله) ده فهرموویت: ﴿ذَٰلِكَ يَٰأَيُّهَا اللَّهُ لَمْ يَكْ مُغِيرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغِيرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ (الانفال: ۵۳). نایه ته کان ده ربارهی شه مه چ به رامبه ر به تانک چ به رامبه ر به کومه ل زدن، به لکو قورئانی پیروز هؤکاری هه ندیک به لاو نه هاهمه تی ده گپرتته وه بۆ شه وه که خودا (جل جلاله) ده روزه کانی نازو نیعمه تی خوی به سهردا شاه لا کردببون و پاشان موله تی دابوونی و پتی بۆ شل کردببون، له شه نجامدا نامانجی دروستکرانی خویان و شه و کارو کرده وانه ی پی پاسپیرد رابوون له زهینی خویاندا سپیپووه، به لکو خودی خاوه نی نازو نیعمه ته که شیان فهراموش کردبوو که خودای به رزو بالاده سته (جل جلاله)، فه لسه فه یان لی ده داو هه مو شه مانه یان به به ره می کردو کوشش و زیره کی و زه کاوه تی خویان داده ناو ده یانگوت: شه گهر شایان نه بوینایه شه م نازو نیعمه ته مان پی نه ده درا، قورئانی پیروز سه باره ت به م جوړه نه ته وانه ده فهرموویت:

﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ﴾ (۴۴) ﴿فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ (۴۵) (الانعام: ۴۴). گرنه شه ویه بزاین: خودا (جل جلاله) که س له نازو نیعمه تی خوی بیبه ش ناکات، به لکو نازو نیعمه ت به سهر باوه پردارو بی باوه پردا ده پرتیت، شینجا چاودیری هه مو لایه که ده کات، ههر که سیک سپله یی بکات و شه م نازو نیعمه ته له خراپه کاری و زولم و زردو لاساریدا به کاریینی شه و خودا (جل جلاله) ماوه یه کی له دنیا دا پی ده دات، سهره نجام سزای دادبه روه رانه ی خوی له کاتیکی گونجاودا به سهردا ده سه پیتی: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ (البقرة: ۲۸۶).

له لی کولینه وه ی هؤکاره کانی پووخانی ده ولته و شارستانی ته کاندای به دی ده کریت که: تاکه هؤکاریک به ته نها نابیتته هوی شه م داپوخانه، به لکو ژماره یه که هؤ به شداری به رپابوون و بالاده ستبوونی ده که ن و ژماره یه که هؤکاری تریش به شداری داپوخان و ههره سه پینه که ی ده که ن، هه ندیک له و هؤکارانه کاریگه ریه که یان سست و له سه رخویه، هه ندیک شیان کاریگه ریه که یان گه وره و خیرایه، هیچ ده وله تیک به یه که گورز ناپوخت، به لکو کومه له

هوكاريك به يه كه وه نه م كار ه يان پي ده كړيت، ده وله تي خواره زميش به م شيوه يه و كومه له هوكاريك بوونه مايه ي پووخاني، دواي هيرشو په لاماري مه غوله كان بډ سر ولاتاني ئيسلام، ده سه لاتي خواره زمي له سر نه خشه ي خوره لاتي ئيسلامي بډ هه تا هه تايه سپرايه وه، گرنگ ترين هوكاره كاني له نيوچووني - به ديدو بډچووني من - نه مانه بوون:

۱- شكست خوار د نښان له بهرام بهر به ديهي ناني ته وژميكي شارستاني:

كه وړه ترين هه له ي سولتانه كانيان خوي له بهر فراوان كړدني خاكي ده وله ته كه يان - له سره حيسابي ولاتاني تري جيهاني ئيسلام - و خو خهريك كړدن به دروست كړدني قه لاو شور ه ي دهره ي شاره كانياندا ده نواند، نه مه له لايه ك، له لايه كي تريشه وه هيچ بايه خيكيان نه ده دا به گه ياندني په يامي ئيسلامي پير وژ به نه و به شه مړ وځي كه هاوستيان بووو جيهانيكي سهر به خوي بډ خوي دروست كړد بوو، نه گه ر چاوپوشي له لايه نه ئاييني و واجبه ئيسلاميه كه ش بكه ين، نه وا ده بوايه به پي داخوازيه كاني حيكمت و سياست هه لسوكه وتيان بكر دايه و گرنگيان به خوگونجانندن و خوچه سپانندن له گه ل نه م دنيا بهر فراوانه ي مړ وځايه تيدا دابايه و - په يوه ندي ئيمانبيان له گه ل گه لاني تري ئيسلاميدا گرځيدابايه، نه گه ر به م شيوه يه په فتاريان كړدبايه شور ه و بهر به ستيكي گه ورو پته ويان داده مه زړاندو نه ك هه ر خويان له مه ترسي گه وړه ي - مه غوله كان - پي ده پاراست به ته نيا، به لكو هه موو موسلمانان نيشيان ده پاراست.^۱

هه روه ها (خواره زميه كان) نه يانتواني پوړزه يه كي شارستاني وا پيشكه ش بكه ن كه بتواني گيان و ژيان ده ولت نوي بكاته وه و ئامانجه كاني بډ ديارى بكاتو به گوړو تين بهر ه و پيشه وه ي بهر يت، به لكو خويان به نيو تونيله تاريخه كاندا كړدو دهره نجام ده ولت ته كه يان له نيو چوو، هه رچه نده خاكي ده ولت ته كه يان زور فراوان بوو، به لام نه يانتواني نه ياره موسلمانان كانيان بكه نه دوسي خويان و به هه موانيان له بواي بانگه وازو بلاو كړدنه وه ي ئيسلامو بانگه شه ي گه لان كار بكه ن، راگه ياندني ئاييني پير وژي ئيسلام بډ نه و گه ل و نه ته وانه به زماني عه ره بي و فير كړدنيكي راست و دروستي نه و گه لانه له سر پرتماييه كاني ئيسلامو ته رجه مه يه كي پاك و پوختي ئيسلام به زماني نه و گه لانه له نه ستوي نه واندو بوو كه نه يان كړد.

پىئويست بوو لە سەريان: ھاوسەنگيان بېنایەدى لە نىوان: (دەولەت و بانگەواز، خاك و بیروباوەر، سیاسەت و فیکر) دا، ئەوان لە ئاستى ئەم پەيامە گەورەدا نەبوون و بەپێى ئەو بارودۆخ و ھەلانەى بۆیان پەخسا پېشکەوتنێكى وایان پېشکەش نەکرد کە شیاوی پېنھەلداگوتن بێ، ئەم ھەلە گەورەى لەویدا خۆى زەق دەکاتەو کە: ئەوان نەیانئوتوانى تەوژمىكى شارستانی وا دروست بکەن کە بېتە تەواکەرى تەوژمەکانى فتوحاتى شارستانی ئىسلامى و ھەموو بزوتنەو لاپى و ئازاوەچىەکانیش لەنێو خۆیدا بتوینیتەو، تەبىعەتى میژووی شارستانیش ھەمیشە بەم شێوە بوو و دەبێ، یان پېش دەکەوێت یان دەمرێ و لەنێو دەچێ، پەورەو ھەى میژووی مەژواپەتیش ھەرگیز لە خولدان ناکەوێت.^۱

۲- بێزراى حکومەت لە لایەن گەلەو:

سولتانەکانى دەولەتى خوارەزمى نەیانئوتوانى یەکیەتى لە نىوان بەشى خۆرەلاتى جیھانى ئىسلامیدا دروست بکەن، بەلکو خودى حوکومەتەکەیان لە لایەن تیکراى ھەریمەکانى خۆرەلاتەو بێزراو قىزەون بوو، نە لە ھەریمى چیا (ئیسفەهان) دا، نە لە ھەریمى خۆراساندا و نە لە ھىچ کامێک لە ھەریم و شارو دێھاتەکانى سەرەخۆیدا پەسەندەکرابوو، ھەر ھەمان نە لە ولاتى (غور) نە لە ولاتى (ئەفغانستان) یش پىز و حورمەت لە لایەن دانىشتوانەکانیانەو بۆ ئەم حوکومەتە دانەنرا، لە ولاتى (ئەودیو پەوپار) دا بێزراو پەلێگىراو بوو، دانىشتوانى ئەو ھەریمە قەسابخانەکەى دانىشتوانى (سەمەرقەند) یان لە یاد نەچووبۆو کە ژمارەى سەربەراوەکانیان گەیشتبوو (۲۰۰) ھەزار کەس، بە ھەمان شێوە دانىشتوان بە ھەموو چىن و توێژەکانیەو ھەریکارى و پشٹیوانى سولتانى (خوارەزمى) یان نەکرد، ئەوان لە کاتى پراوەدوانىشیدا لە لایەن مەغلەکانەو بە ھاواریەو نەچوون و گوێیان نەدا، ھەریمى (جەنوبیان و سوبتای بەھارى) یش لە خۆرەلاتیەو تا خۆرئاوای سولتانان بە دەرى دەنا، کەس یارمەتى نەدەدا، نە سەربازەکانى نە پاسەوانەکانى ئەو شارانەى پێیدا تێدەپەرى، نە کارمەندانى حوکومەتەکەى و نە دانىشتوانى ئەو شارو ھەریمە، ھەر ھەموویان تەماشای پەکردنەکەیان دەکرد و بە مەغلەکانیان دەگوت بەم پێیەدا ھەلاتو، پێیان خۆشبوو لە لایەن مەغلەکانەو بەگیریت و دەستى لە بەرۆکیان بەرییت، چونکە کەس لێى قایل نەبوو، چىنى زانایانى دەولەت بە جیاوازی مەزەبەکانیان شافىعى یان حەنەفى، ھەر ھەموویان لە دل و دەروونیاندا پەتیکى زۆر پەنگى خواردبۆو، چونکە زىندانى دەکردن و پاشان دەیکوشتن و

هه‌لی ده‌دانه نیو پوواری (جه‌یحون) هوه، له سه‌رووی ئەم زانایانه‌وه: (برهان‌الدین محمد احمد) ناسراوه به (سه‌دری جیهان)، أبو سعید مجدالدین ی به‌غدایی، جلال‌الدین ی ئیمامی سه‌مه‌رقه‌ند، شهاب‌الدین ی کوپی و أوح‌الدین ی برای ده‌بینرین.

ده‌رباره‌ی حوکمرانه‌کانی (قه‌پاخانی)یش: سولتان به‌هاوکاری دایکی یه‌که‌به‌یه‌که‌پاکتاری کردن و هه‌ندی‌کیانی بۆ شوینی دور دورخستنه‌وه و تا مردن له‌ویدا به‌ده‌ست به‌سه‌ری مانه‌وه، ئەوانی تریشی زیندانی کردن و پاشان کوشتنی و ته‌رمه‌کانیشی فریدانه نیو پوواری (جه‌یحون) هوه، وه‌کو (سولتان عوسمان) به‌وینه‌ی مه‌پ سه‌ری بپر‌دا، (تاج‌الدین بلکاخان)یش به‌بی هیچ سوچ و تاوانیک له‌لایه‌ن (جیهان پال‌ه‌وان)ی پیاو‌کوژی سولتان کوژراو سه‌ری لی کرایه‌وه، به‌م شیوازه‌دپ‌دانه له‌گه‌ل تیک‌پای میره‌کان و حوکمرانه‌کان و پیاو‌ماقولا‌نی مه‌مله‌که‌ته‌که‌یدا په‌فتاری ده‌کرد، له‌به‌ر ئەمه‌ تاکه‌کانی گه‌ل توزقالتیک خۆشه‌ویستیان له‌د‌ل‌دا نه‌بوو به‌رامبه‌ر به‌سولتان، به‌ل‌کو ئەوه‌ی له‌د‌ل‌ی‌اندا په‌نگی خوار‌د‌بووه بریتی بوو له‌پ‌ق و توپ‌ه‌یی و داخ و مه‌راق له‌به‌رامبه‌ر هه‌موو ئەو زولم و زۆرو سه‌تم‌کاریه‌ی له‌لایه‌ن خۆی و دارو ده‌سه‌تم‌کانی و سه‌ربازه‌کانی ده‌ره‌قیان ئەه‌جام ده‌د‌را، دانیش‌توانی هه‌ر هه‌موو هه‌ریمه‌کان که به‌ئاسن و ئاگرو سه‌ربازه‌تورکه‌کانی سه‌ری پ‌یدا نه‌واند‌بوون و گه‌ردنی پ‌ی که‌چ کرد‌بوون پ‌قیان له‌سولتانه‌کان و حوکومه‌ته‌که‌یان ده‌بووه، هه‌رچی سۆزو به‌زه‌یی هه‌بوو له‌م سولتانانه‌دور بوو، هه‌ل‌سوکه‌وته‌کانیان نه‌فامانه‌بوون، توندو تیزیه‌کانیان د‌پ‌دانه‌بوون گیانه‌کانیان شه‌په‌نگ‌یز بوون، هه‌ر ئەم هه‌ل‌سوکه‌وتانه‌ش بوونه هۆی فه‌وتانی بنه‌ماله‌ی سولتان.^۱

(جلال‌الدین ی کوپی سولتان علاء‌الدین) دوا‌هه‌مین سولتانی مۆن و مرچ و بی‌زراو و پ‌ق لی‌گی‌راوی ئەو سه‌لته‌نه‌ته‌بوو، چونکه به‌سه‌ربازانیکی نیمچه به‌ک‌ری‌گی‌راوده‌وره‌ی خۆی ته‌نیبوو، حوکمرانه‌موسلمانه‌کانی خۆر‌ئاوای ئ‌یرانی وه‌کو سلجوقیه‌کان و ئە‌یوبیه‌کان و خه‌لیفه‌ی عه‌بباسی به‌غدا هاوکاری (جلال‌الدین)یان نه‌کرد، چونکه زۆری له‌فیزو خۆ به‌زلزانی تپ‌ه‌پ‌اند‌بوو و ده‌یه‌ویست به‌ه‌یزو توندو تیزی ده‌سه‌لاتی خۆی بسه‌پ‌ین‌یت و له‌سه‌ر حیسابی گه‌لان و حوکمرانه‌موسلمانه‌هاو‌پ‌یکانی قه‌له‌مه‌وه‌ی حوکومه‌ته‌که‌ی خۆی فراوان بکات.^۲

۱ اوضاع الدولة الإسلامية للغامدي ص: ۲۷۵، الفتوحات الإسلامية لبلاد الهند والسند، د. حذيفة الغامدي ص: ۵۵۸.

۲ الفتوحات الإسلامية لبلاد الهند والسند، د. حذيفة الغامدي ص: ۵۵۹.

۳- كېشەي نىوخۇي بىنەمالەي (خوارەزمى):

سوننەتى خودا لە بەرامبەر گەل و نەتەۋەكاندا گۇرپانكارى بەسەردا نايەت و خاترو
خوایشى لە گەل ناكړیت، خودا (جل جلاله) ناكړكى داناو بە يەككە لە ھۆكارەكانى لە
نىوخوونى گەل و پوخانى دەولەتەكان.

پېغەمبەرى خودا (ﷺ) دەفەر موویت: (فإن من كان قبلكم إختلفوا فهلکوا) واتە:
خەلکانىك لە پېش ئیوھدا ناكړك بوون و لە نىو چوون، لە پىوايەتیکى تردا (فأهلکوا) لە نىو
بران، پىواتەكەى (ابن حبان) یش کە لە (ابن مسعود) ھوھ دەيگىپتتەوھ ئاوايە: (فإنما أهلك من
كان قبلكم باختلاف) واتە: ناكړكى و ناتەبايى خەلکانىكى پېش ئیوھى لە نىو برد.^۱

يەككە لە و وانە گرنگانەى لەم لىكۆلینەوھ مېژوويەدا فیئى دەبىن ئەوھيە كە پىويستە بە
خۇپاراستن لە ھۆكارەكانى ناكړكى زەمكراو خۇ لە لە نىوچوون بپاريزدیت، چونكە ناكړكى
يەككە بوو لە ھۆكارە كارىگەرەكانى تەفروتونا بوون و نغرىبوونى دەولەتى خوارەزمى و
پەرتەوازەبوونى گەلەكەى، ژمارەيەك ھۆكار لە پشت ناكړكى بىنەمالەى خوارەزمیەوھ
وھستابوون، لە پستى ئەو ھۆكارانە: (لاوازی دەسەلاتى ئايىنى، خۇپەرستى و
خۇخۇشويستى، پېككەلپېژان و جەنگ و ھەرا لەسەر بەرژەوھەندىە دنيايىەكان، پىداگرتن
لەسەر دەسەلات و پلەوپايە)، ئەم ھۆيانە بىوونە سووتەمەنى و دەستەچیلەى كېشەمەكېش و
ناكړكىەكانى ئەندامانى بىنەمالەى ھوكمپرانى خوارەزمى، ئەم ھۆيانە گەورەترین و
كارىگەرترین (كوينون) كە دەتوانى سەريان و بەريان و دىوارو بناغەى دەولەت بپوخىنیت.

(ابن خلدون) بە دوا داچوونىكى باشى ئەم پاستىەى كردووە كە دەلى: يەككە لە
شويئەوارەكانى پىربوونى دەولەت دابەشبوونىەتى، كېشەى خزمایەتى بازنەكەى بچوك
دەكاتەوھ، لە كۆتايىشا سەردەكېشى بۆ بەش بەش بوون و پوكانەوھى.^۲

بە ملەلانىئى نىوان (علاء الدينى خوارەزمى) و (توركان خاتون) دايكى ناكړكىەكى
توندو كارىگەر لە نىو بىنەمالەى ھوكمپرانى خوارەزمىدا دەستى پىكرد، (توركان خاتون)
خەلگىكى زۆرى لە ھىزەكانى ھۆزەكەى خۇيدا - كانكالى تورك - پىك خەستبوو و كار بەوھ
گەيشتبوو دەسەلاتى ئەم ھىچ لە دەسەلاتى سولتان كەمتر نەبوو، لىرەوھ ئەگەر پووداويك
لە نىو چوارچىوھى دەولەتدا پوويدابايە، يان كېشەيەك باتبايە پىشەوھ، ئەو دوو بپىارى دژ

۱ صحيح البخاري بشرح العسقلاني ۱۰/۹-۱۰۲.

۲ الضعف المعنوي وأثره في سقوط الأمم ص: ۱۱۸.

بهیهك یهکیان له لایهن سولتانه وه و ئه وهی تریان له لایهن (تورکان خاتوون) وه دهرده چوون، ته ماشای میژووی ههردووک بپیاره که دهکرا کامه یان تازه بوايه هه لده وه شیترایه وه،^۱ ئه و بپیارانه ی له لایهن (تورکان خاتوون) وه دهرده چوون - به بی حساب کردن بۆ میژوه که ی - ته و او پپچه وانه ی ئه و پیزو حورمه ته بوون که پئویست بوو له بپیاره کانی سولتان بگیرییت، به تاییه تی له م بارو دۆخه نا ئاساییانه دا، بۆیه ده بینین ده سه لاتی (تورکان خاتوون) و هۆزه که ی له نیو کاروباری ده ولته دا هینده کاریگر بوو که به ته و او ته ی سام و هه ییه تی حوکمرانه کانی لاواز کردبوو، له گه ل ئه مه شدا (سولتان علاء الدین) له بهر خاتری دایکایه تی و زۆری کار به ده ست و میرانی ده ولته له هۆزه که ی دایکی پپچه وانه ی هه یج فرمانیکی دایکی په فتاری نه ده کرد، با نمونه یه ک بئیننه وه له سه ره ییزو ده سه لاتی ئه م ژنه له نیو کاروباری ده ولته دا:

(تورکان خاتوون) یه کێک له خزمه کانی خۆی به ناوی (نظام الملك محمدی کوپی صالح) ی کرد به وه زیری ده ولته، ئه م پیاوه خاوه ن که سایه تیه کی هینده تیرو ته و او نه بوو که شایانی ئه م پۆسته بی، به لکو به رتیل خۆرو که م په وشته بوو، له بپینه وه و یه کلائی کردنه وه ی بپیاردا سست بوو، ئه زقه زا (علا الدین) له شاری (نه یسابور) ده بی؟ (صدرالدین جوندی) ی زانا - که له بنه ماله یه ک بوو زۆریه ی ئه ندامه کانیان کار به ده سستی ده ولته بوون و - و پپای زانایه تیه که شی پیاویکی چاک بوو، له لایهن (علاء الدین) وه پۆستی (قه زا وه ت) ی شاری ده دریتی، پاشان پیتی ده لی که نابۆ - به پیتی نه ریتی نیوان زۆرینه ی حوکمرانه کان په فتار بکات - و دیاری بۆ وه زیر بنیژی.

(قازی) له نیوان هه په شه ی سولتان و پازی کردنی بۆ وه زیردا تیما بوو، هه رچۆنێک بپیت دوا ی ئه مه قازی (۴) هه زار دیناری هینا و له نیو کیسه یه کی مۆرکراوی پپچا و به دزیه وه بۆ وه زیری نارد، کاتیک (علا الدین) به مه ی زانی، یه کسه ر بۆ لای وه زیری نارد و داوا ی دیاریه که ی لی کردبوو، به ناچاری دیاریه که ی قازی وه کو خۆی به مۆرکراوی بۆ سولتان نارد، کاتیک قازی له به رده م سولتان ناماده بوو، سولتان پرسیا ری له و جۆره دیاریه کرد که بۆ وه زیری ناردبوو، قازی له وه لامدا سویندی به سه ری قازی خوارد که ئه و هه یج شتیکی بۆ وه زیر نه ناردوه، به لام که سولتان کیسه دیاریه که ی خسته پێشی، قازی دانی پێدا هینا، له و

کاته‌دا سولتان فه‌رمانیدا قازی و وه‌زیر له‌سه‌ر پۆسته‌کانیان لابریڤین،^۱ (قازی) له‌سه‌ر کار لاچوو به‌لام (وه‌زیر) که‌س نه‌یده‌وه‌ی‌را هه‌والی لا‌برانی پی‌ پابگه‌یه‌نی، سولتانیش نه‌یده‌توانی کار به‌ بریاره‌که‌ی خۆی بکات و وه‌زیر له‌ پۆسته‌که‌ی بیڤیتته‌ خواره‌وه، دوا‌ی ئه‌مه (تورکان خاتون) ئیداره‌ی مه‌مله‌که‌تی (ئوزلاخ‌شا)ی کو‌پی - واته‌ هه‌ریمی (خواره‌زم) - ی خسته‌ ئه‌ستۆی (نظام‌الملک)، وه‌زیر به‌ ئاره‌زووی شه‌په‌نگیزو پاتال‌خۆری خۆی له‌ وه‌ریمه‌ په‌فتاری ده‌کرد، مال‌و سامانیکی زۆری پاشقولدا، کاتی‌ک (سولتان) به‌مه‌ی زانی زۆر تو‌په‌ بوو یه‌کسه‌ر یه‌کی‌ک له‌ سه‌رکرده‌کانی خۆی بۆ هه‌ریمی (خواره‌زم) نارده‌ فه‌رمانی پێدا سه‌ری وه‌زیری به‌ برآوی بۆ بیڤی، ته‌بیعی دایکی سولتان به‌م فه‌رمانه‌ قایل نه‌بوو، بۆیه‌ فه‌رمانیدا هه‌رکه‌ سه‌رکرده‌ی ناوبراو گه‌یشته (خواره‌زم) یه‌کسه‌ر له‌ دیوانی وه‌زاره‌ت ئاماده‌بی‌ت و به‌ وه‌زیر پابگه‌یه‌نی‌که‌: (سولتان به‌ منی گوتوو هه‌ر که‌ له‌ تو‌ هیچ وه‌زیری ترم نیه، که‌ واته‌ له‌ سه‌ر کاره‌که‌ت بمینه‌وه‌ و که‌ سیش له‌ هیچ هه‌ریمی‌کدا بۆی نیه‌ قه‌درت نه‌زانی‌ت و سه‌رپێچی فه‌رمانه‌ کانت بکات)، سه‌رکرده‌که‌ به‌ ناچاری فه‌رمانی (تورکان خاتون)ی جیبه‌جی کرد، به‌م شیوه‌یه‌ (نظام‌الملک) - له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌دا سولتان زۆری داخ و مه‌راق لی ده‌خوارد - ده‌سه‌لاتی‌کی زۆر فراوانی هه‌بوو فه‌رمان و بریاره‌کانی له‌ خواره‌زم و خۆراسان و مازنده‌ران جیبه‌جی ده‌کران.^۲

ده‌سه‌لاتی زۆری (تورکان خاتون) له‌ کاروباری ولاتدا و پێک نه‌بوونی نیوان ئه‌وه‌و سولتانی کو‌پی بناغه‌ی ده‌وله‌تی خواره‌زمی له‌ بنه‌وه‌ پاره‌لته‌کاندا، به‌ تایبه‌تی که‌ (تورکان خاتون) و هی‌زه‌ سه‌ربازیه‌ به‌ کرێ گه‌راوه‌که‌ی ژێر ده‌ستی - که‌ له‌ هۆزی (کانکالی) بوون - هه‌موو ناوچه‌ ئه‌سلیه‌کانی ده‌وله‌تی (خواره‌زم)یان خسته‌بوو و ژێر ده‌سه‌لاتی حوکومه‌ته‌ سه‌ربه‌خۆیه‌که‌ی خۆیان‌وه‌، وێ‌پای ئه‌مه‌ش خزمه‌ نزیکه‌کانی خۆیان له‌ زۆربه‌ی پۆسته‌ بالاکانی کاروباری ولاته‌ داگیرکراوه‌کاندا دامه‌زراندبوون، سولتان له‌م بواره‌دا هیچی به‌ده‌ست نه‌بوو، ته‌نانه‌ت دیاری کردنی سولتانی دوا‌ی خۆی و وه‌زیری حوکومه‌ته‌که‌شی به‌ ده‌ست تورکان خاتونی دایکی بوو.^۳

مه‌له‌بندی هی‌زو ده‌سه‌لاتی (تورکان خاتون) له‌ ولاتی (خواره‌زم)دا بوو، زۆرینه‌ی سو‌پا و سه‌رکرده‌کان و کاربه‌ده‌ستانی ده‌وله‌ت له‌ وه‌ریمه‌دا بوون، هه‌ر هه‌موویان به‌ په‌گه‌ز تورکی

۱ سیره‌ جلال‌الدین منکبری ص: ۲۸-۲۹.

۲ الدولة الخوارزمية ولبمغول ص: ۲۳۵.

۳ تاریخ المغول منذ حملة جنکیزخان ص: ۱۲۶.

(کانکالی) بوون یان که سی تاییه تی مهمله که و توکه رو خزمه تکای نهو بوون، به فره رمانی (تورکان خاتون): (نظام الملك محمدی کوپی صالح) پۆستی وه زارهی دریاه و (تۆزلاغ شا)ش کرا به وه لی عه هدی سولتان، نه م برپارانه به پیچه وانه ی ویست و خواستی سولتان (علاء الدین) بوون، هه رچه نده (جلال الدین و رکن الدین) ی کوپانی علا الدین له (تۆزلاغ شا) ی برپایان گه وره تر بوون، به لام سولتان به ناچاری هاته سه ر پای دایکی و (تۆزلاغ شا) ی کرد به وه لی عه هدی خو ی و ناسناوی (أبو مظفر قطب الدین) ی به سه ر دابرا، هه موو نه مه له به ر نه وه بوو که دایکی (تۆزلاغ شا) سه ر به هۆزه که ی خودی (تورکان خاتون) بوو، که سو کاره که شی وه که سوکاری (تورکان خاتون) له تورکه ده ست پۆیشته وه کان و پشتیوانه کانی دایکی (خواره زمشا) بوون.

به م شیوه یه له گه ل گه پانه وه ی (جلال الدین) بۆ (خواره زم) و لابردنی (تۆزلاغ) له پۆستی حوکمرانی و به دهسته وه گرتنی جله وی حوکومه ت له لایه ن (جلال الدین) وه یه که مین که س که له ژیر فره رمانی ده رچوو و شوپشی لی کرد و کاروباری لی شیواند و ناچاری هه لاتنی کرد له خواره زم (قوتلوغ خان) ی خالی (تۆزلاغ شا) بوو، (تورکان خاتون) به چاوی دوژمنایه تیه وه ته ماشای سولتان (جلال الدین) ی ده کرد، کاتیک (جلال الدین) له (خواره زم) پایکرد، یه کیک له کاریه دهسته تاییه ته کانی ئامۆژگاری (تورکان خاتون) ی کرد له گه ل سوپاکه ی (جلال الدین) بپوات، به لام (تورکان خاتون) نه م ئامۆژگاریه ی به رپه رچ دایه وه و گوتی: له لایه ن (جهنگیزخان) وه به دیل بگیرییم زۆرم پی خوشتره له ژیر سایه ی (جلال الدین) دا بژییم.

کورتی قسان نه مه یه: نه م ژنه خو په رست و تینو به خوینه خزمه تورکه کانی هۆکاری هه ره سه ره کی تیکچوونی کاروباری (خواره زمشا) بوون، هه ر ناگوزویه ک توشی نه م ده وله ته ده بوو هه مووی ده ره نجامی دیکتاتۆری و خو سه پینتی نه م ژنه و ناکوکی نیتوان نه وو گو په که ی بوون.^۱

۲- لاوازی سیسته می جهنگی خواره زمیه کان:

یه کیک له و هۆکاره سه ره کیانه ی سه ری کیشا بۆ سه ره که وتنی مه غۆله کان خودی نه و سیسته مه جهنگی و جوړی نه و نه خشه یه بوو که خواره زمیه کان بۆ به رگری کردن له ده وله ته که یان و ولاته که یان له درزی هیژشی مه غۆله کان ئاماده یان کردبوو، زیاده له مه ش نه و سوپا خواره زمیه ی (علاء الدین) پشتی پی به ستبوو له نه ته وه ی (تورکمان) و تیره و

تايەفەكانى (كانكالى) پېكھاتبوو، (توركمان)ەكان برىتى بوون لە نەوہى توركەكانى (غوز) كە بە سەرکردايەتى (سلجوقى)يەكان ولاتى فارس (ئىران)يان خستبووہ ژىر دەسەلاتى خۆيانەوہ، نىشتەجى بوونيان لەم بەشەى جىهانى ئىسلامىداو تىكەلبوونيان لەگەل نەتەوہكانى فارسو عەرەب سەرى كىشا بۆ ئەوہ كە گۆرپانكارىيەكى تەواو بەسەر پېكھاتەى جەستەيان و دابو نەرىتيان و زمانى گفت و گوياندا بىت.

بەلام تىرەكانى (كانكالى) كاتى خۆى نىشتەجىي دەشتە ھەلكەوتووہكانى باكوورى (خوارەزم)و باكوورى خۆرەلاتى دەرياي (قەزوین) بوون، لە ئەنجامى ژنو و ژنخوانى نىوان ئەمان و سولتانەكانى (خوارەزمى) بەرەبەرە بەرەو ولاتى (خوارەزم) ھاتن، سولتان (علا الدین تەكش) ھاوسەرگىرى لەگەل (توركمان خاتون)ى كچى يەككە لە سەرکردەكانى ئەم تىرانە ئەنجامدا، لە ئەنجامى ئەمەدا خەلكىكى زۆر لە خزمەكانى (توركمان خاتون)و ئەندامانى ھۆزەكەى بۆ ولاتى (خوارەزم) ھاتن و بوونە خزمەتگوزارى (علا الدین محمد خوارەزم شا)، پاشان (سولتان) دەستى دەسەلاتى كردنەوہ بە مەبەستى ھوكمگىرپان بە ناوى ئەوہوہ ھەندىك ھەرىمى دەولەتەكەى خستە بەردەستيان، بىگومان ھىزى خوارەزمىيەكان وردەوردە لە بەرامبەر ئەم ھوكومەتە سەربازىيە ئاغاواتىيەدا لاواز دەبوو دەپوكايەوہ، سولتان و خزم و دۆستە نزىكەكانى بۆيان دەرکەوت سەربازانى ئەم ھۆزە گويپايەلى و فەرمانبەردارىيان لە بازنىيە دىستۆزىدا نىيە و گىرەشپۆينىيەكەيان خەرىكە پاىەكانى ھوكومەت بىنگۆل دەكات، بۆيە بىرپارىيەدا ھىچكە خۆ بە خزمەتى تىزكردنى ھەواو ھەوەسى ئەوانەوہ خەرىك نەكات، كاتىك (كانكالىيەكان) ھەستيان بە نىيازى دل و دەروونى سولتان كرد لە بەرامبەرياندا، پەنايان بۆ ترسو و تۆقاندنى مۇسلمانان و پاوو پوت و تالانكردنى دوكانەكانيان كرد لەسەر پىگاو بانەكان.^۱

ئەم چەكدارە بىگانانە بە چەندىن شىواز ئازارى خەلكيان دەدا، ھىمنى و ئاسايشى ولات شىوا، بارودۆخى سىياسى كۆمەلەيەتىشى لەگەل تىكچوو.^۲

سەربازانى تورك ببوونە سەرچاوەى دلەپاوكى و شەلقانى دەولەتى خوارەزمى، زۆر گرنگيان بە بەرگىركردنى دەولەت نەدەدا، بەلكو وینەى ھىزىكى بەكرىگىراو بوون و بەس، كە پاراستنى گەلىكى بىگانەيان پى دەسپىردىت، ھەستيان دەكرد ئەگەر لە مەيدانى جەنگدا

۱ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۲۳۶.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۳۳.

سهرکه وتن به ده ست بینن، نه واه به ره مه که ی نایه ته گیرفانی نه وانه وه و دهره نجامه که ی به خیروبیری نه وان ناشکیتته وه، له لایه کی تره وه (سوپای خواره زمی) له سهر گوپرایه لی و فرمانبهرداری سهرکرده کانی و نارامگرتن له سهر ناپه حه تیه کان پانه هاتبوو، که نه م سیفته به زه قی له سوپای مه غولیدا به رجه سته ببوو، له مهش گرنگتر: سولتان علا الدین ی خواره زمی متمانه ی خوی به ته واه تی له لایه ن گه له وه له ده سته دابوو، بویه له به رهنکاربوونه وه ی نه م هیرشه سامناکه ی مه غوله کانداه دل به شداریان له گه ل نه کردو به په له نه چونه ژیر نالا که یه وه و وه کو پتویست به مال و سامان یارمه تیان نه دا، نه مه له گه ل نه وهدا که سولتان ده سه لاتیکی مادی وای نه بوو بتوانی په عیته که ی پی چه کدار بکات، به لام له بوری نه و نه خشه جه نگیه ی علا الدین له پویه پویه بوونه وه کانداه په چاویان کردبوو، ته ماشا ده که ی نه خشه یه کی سه قه ت و ناسهرکه وتووی بووه، نه و له جیاتی نه وه یه ک سوپایه کی گه وره کوبکاته وه و له یه ک لاه پویه پویی مه غوله کانی پی بکاته وه، ده بینن هیزه کانی به سهر شاره جیاجیاکانی (ولاتی نه ویدیو پوویان) دابهش ده کات، بق نمونه ده بینن (۲۰) هزار سهریاز له شاری (بوخارا) و (۵۰) هزار سهریاز له (سه مه رقه ند) داده نیئت و له شاری (نه تپار) یش که به کلیلی ده روزه ی نه م هریمه داده نریت و — یه کم هیرش پویی له نه ویه — ته نها (۲۰) هزار سهریاز داده نیئت، له لایه کی تره وه ده بینن ژماره یه ک کارمه ند به مه به سستی کۆکردنه وه ی پیتاک و سهرانه به نیئو هریمه کانی ده ولته تی خواره زمیدا بلاو ده کاته وه به حیسابی خوی به قه باره ی نه م مال و سامانه سوپایه کی پیکوپیک دروست بکات و وه کو یه ک به سهر هریم و شاره کانیاندا دابهش ده کات، به م شیوه یه ده بینن سوپای خواره زمی له نیئو شاره کانداه بلاو کرابووه و بوو به هوی نه وه ی مه غوله کان به ناسانی شار به شاری نه و ولاته یه ک له دوی یه ک داگیر بکن، خو نه گهر (علاء الدین) هموو سوپاکه ی کۆکردبایه وه به یه ک که په ت به رهنکاری مه غوله کان ببویه وه زور له وانه بوو به ناسانی له نیئو بردبانیه .

ده بینن علا الدین به هوی نه وه ی سوپاکانی له شاره کانداه کۆکردبوونه وه و به مه به سستی پاراستنی سهریازه کانی له زه برو گورزی دوژمنان به وپه پی گوپو تینه وه کار بق قایم کردنی نه و شارانه و به هیژکردنی دیوارو قه لاکانیان ده کات، بق نمونه له گه ل نه وهدا شاری (سه مه رقه ند) زور به رفراوان بوو، به لام ده بینن (علاء الدین) به مه به سستی به رگریکردن ده ست به دروستکردنی شوریه که به ده وره ی نه و شاره دا ده کات، بق نه م مه به سته کارمه نده کانی خوی به ولاتدا بلاوده کاته وه تا سهرانه و پیتاکیکی پتویست به ده ست بخت و

پېرۇژەي دىوارەكەي پى تەواو بكات، توانى لە ماوہيەكى كەمدا مال كۆبكاتەو و بەلام ھىرشى كوتوپپى مەغۇل نەيھىشت پېرۇژەكە تەواو بكات.

مىژوونووسان دەربارەي ھۆكارى دابەشكردى سوپاي خوارەزمى بەسەر شارەكانداو بەم شىۋازە لە لايەن (علاء الدين) ەوہ بيروپاي جياوازيان ھەيە:

(جيبون) پىي وايە: بە گومانى علاء الدين مەغۇلەكان لە گەمارۆدانى ئەو شارە زۆرانە ماندوو دەبن، پاش ئەوہى ھىچيان لەم شارانە دەست ناكەوى بۆ ولاتى خۇيان دەگەپىنەوہ.^۱ (سيكس) پىي وايە: بە بۆچوونى علاء الدين لەو كاتەدا جەنگىزخان ھەندىك تالان و بېرۆ دەكات و پاشان لە كوپرا ھاتوہ بە ئەويدا دەگەپىتەوہ،^۲ ئەم بۆچوونە پىچەوانەي ھەنگاۋەكانى پىشداي جەنگىزخانە لە داگىركردنى ھەرىمەكانى ئاسىاي خۇرئاۋادا. بە بۆچوونى (فلاديمير ستوف): سولتانى خوارەزمى متمانەي بە سوپاكەي نەبوو، دەترسا ئەگەر ھەموو سوپاكەي لە شوپىنىكدو لە ژىر سەركردايەتى يەك سەركردەدا كۆبىيتەوہ، ئەوا ئەو سەركردەيە بە پشتىوانى سوپا لە دژى سولتان پاپەپىت و كۆتايى بە دەسلەتتى بىتئىت، بى لەمەي باسماں كرد سوپاي خوارەزمى لەو ئاستەدا نەبوو بتوانى كۆبىيتەوہ سەرىك و سەركردەيەكى وا لىۋەشاۋەشيان نەبوو بەرپۆەي بەرىت، زياد لەمەش (علاء الدين) پىي وابوو بەرەنگاربوونەوہى دوژمن لە دەشت و دەردا كاريكى گران و قورسە، لەبەر ئەمە خۆ مەلاسدان لە نىو شارو قەلاكانىدا پەسند كرد.

لەوہى پابرد بۆمان دەرەكەوئىت كە: سىستەمى جەنگى خوارەزمىەكان سىستەمىكى تىكەل و پىكەل و بى سەروەر بوو، ھىزى سوپاكەيان بەش بەش و لىك جودا بوو، ھەر لەبەر ئەمەش بوو شار لە دواي شارو شورە لە دواي شورەكانيان لە لايەن مەغۇلەكانەوہ بە سوكو ئاسانى دەستيان بەسەردا گىرا، دواي ئەوہش مەغۇلەكان توانيان ولاتى (ئەودىو پووبار) كە خوارەزمىەكان ھۆكارەكانى بەرگىركردنيان لەويدا چىر كىرەبۆوہ — بە تەواۋەتى داگىر بگەن، زۆر بە ئاسانى (دەولەتى خوارەزمى) لە پەگو پىشە دەرگىش و ھەموو ئەو كۆشك و بىنايانەي مۇسلمانان دروستيان كردوون بپوخىن و بىيانكەنە كەلاۋەكە سىشى تىدا نەھىلن تا بەسەرياندا بگىريات.^۳

۱ الدولة الخوارزمية والمغول من: ۲۳۷.

۲ المصدر نفسه من: ۲۳۷-۲۳۸.

۳ المصدر نفسه من: ۲۳۸.

۵- خوښويستنی د نړيا وړې بڼوونه وه له مهرگ:

له و کاته دا خوښويستنی د نړيا به سهر سهر کرده و گله دا زال بېوو، موسلمانان توشی به زینی دهر وونی بېوون، به دامووی و سهری کزه وه خوښان به دنیا وه له لاسیو، خوښان له شارو گونده کانیاندا کوشمه له کردبوو چاوه پړی مهرگی له نکاوینان ده کرد له سهر دهستی مه غله کان په خه یان بگریټ، به پاستی پیغه مبهری خودا (ﷺ) پاستی فهرمووه: ((یوشک الأمم ان تتداعی علیکم، کما تتداعی الأکله علی قصحتها، فقال قائل: ومن قلة یومئذ؟ قال: بل أنتم یومئذ کثیر، ولکنکم غناء کفشاء السیل، ولینزعنّ الله من صدور عدوکم المهابة منکم، ولیقذفن فی قلوبکم (الوهم) فقال قائل: یا رسول الله وما الوهم؟ قال: حب الدنیا وکراهیة الموت))،^۱ خوښويستنی د نړيا دله کانی داگیر کردبوو، موسلمانان هه زیان به مردنی پړی خودا نه ده کرد، وه کو که فی قه راغ لافاوینان لیها تبوو، لافاو به ره و خوره لات پوښایه پېشی ده که وتن، به ره و خورثاوا پوښتبايه پېشی ده که وتن، بی پړاوا مانچ و ثاوات که وتبوونه گورپړی، خودای بالادست سامو هه ییه تی موسلمانانی له دلی ته تهره کانددا دهره یتابوو، گوښان له زوری هیزی به رامهر نه بوو، خودا زه بوونی و لاوای و به زینی هه لدابووه نښو دلی موسلمانان وه، کار به وه گه یشتبوو (۱۰۰) سهریازی موسلمان نه یانده توانی پوښه پووی تاکه ته تهریک بېنه وه... ولاحول ولا قوة الا بالله.^۲ (أبو الحسن ی ندوی) ده لی: موسلمانان کان به جوریک زراوینان له ته تهره کان چو بوو کار به وه گه یشتبوو: جار هه بوو تاکه ته تهریک به شه قامی شاریکدا پهرت ده بوو نه گهر (۱۰۰) موسلمان له وی بوونایه یه که به یه که هه مووی ده کوشتن، که سیان زاتی نه ده کرد له پووی هه لگه پړته وه.^۳

جاریک ژنه ته تهریک به بهرگی پیاوړه وه ده چیته مالیک و هه موو نه دمانی نه و خیزانه ده کوژیت. جار هه بوو ته تهریک موسلمانیکي به دیل ده گرت، پړی ده گوت جاریک سهرت له سهر نه به رده دانی تا ده چم خه نجر دینم و سهرت ده بریم، موسلمانان که سهری داده نه واندو نهیده وپړا بېزوی تا ته تهره که له شار ده هاته وه به خه نجره که ی سهری ده پړی.^۴

۱ سنن أبي داود، نقلا عن قصة التتار ص: ۴۰، ۴۱.

۲ قصة التتار ص: ۴۱.

۳ رجال الفكر والدعوة ۱/ ۲۸۲.

۴ المصدر نفسه ۱/ ۲۸۲، نقلا عن الكامل في التاريخ.

هیرشی تهتاردهكان بهلاو نههامهتیهکی یه کجار گهوره بوو، به توندی جیهانی ئیسلامی ههژاندو پاوهشاند، موسلمانانی لالو پالو گیتو هیژکردن، ترسو توقاندن بالی بهسه ر تیکرایی جیهانی ئیسلامیدا کیشا، ناوومیدی و پهشبینی بهسه ر خه لکدا زالبوو، پییان وابوو (تەتار) به لایه که له ئاسمانه وه هاتوو و بهرگریکردنی مه حاله، پیوه ر پله ی به زینه که یانی پی نه ده خوینرایه وه، ئەم په نده له نیتو خه لکدا بلاویبۆوه: (ئه گه ر گوتیان ته تار به زیون باوه ر مه که). پوویمان له هه ر ولاتی و دهوله تیک کردبایه له نیتو ده براو ده پوختی را، سنووری هه موو پیروزیه کانی ئیسلامیان ده به زاند، ئاراسته ی هیرشی ته تار به ره و هه ر شوینیک بایه ده ره نجامی پوختاندن و ویرانکردن و داماوکردن و سنوور به زاندنی پیروزیه کانی لی ده که وته وه.

بیگومان هه موو جیهانی ئیسلامی و به تاییه تیش به شی خۆره لاتلی له لایه ن ئەم به لاو وهیشومه کویره وه غافلگیرکرا، میژوونووس هه موو په نگیکی پووداوه کانی سه رگۆرپه پان تۆمارده کات، به ته ک چه ندين جوړ دیمه ن له نیتو چوونی گه لان و ولاتاندا پاده بووری، قه له مه که ی هه موو پووداوه کان تۆمار ده کات، به لام دللی نه رم نابیت و چاوی فرمیسک ناپیژی، به لام (ابن الاثیر) میژوونووسی به ناویانگ کاتیک ده گاته باسی پووداوه کانی (ته تار) ناتوانی ههستی زامداری و دهروونی به ئازاری خۆی په رده پۆش بکات، کاتیک ده لئی: (من چه ند سالتیک پشتم له باسکردنی ئەم کاره ساته کرد، چونکه پیم وابوو کاره ساتیکی گه وره و دلته زینه و پیم خۆش نه بوو باسی بکه م، من له نووسینه وه ی ئەم باسه دا لاقم له دوايه بوون، ئاخه ر کئی به لایه وه ئاسانه ناله ی گیانه لای ئیسلام و موسلمانان بنووسیته وه؟ کئی نه وه به که م ده گریت؟ ئای، خۆزگه دایکم منی نه بووایه، خۆزگه پیش ئەم کاره ساته بمردمایه و چووبامایه خانه ی له بیرچوونه وه، به لام کۆمه له هاوپییه کم هانیان دام بینوسمه وه، به لام من هه ر پاوه ستام، پاشان هاتمه سه ر ئه و پایه که نه نووسینه وه ی ئەم پووداوه هیچ سوودی ک ناگه یه نیت، جا لیتره وه ده لئین: ئەم فه سله باسی پووداویکی گه وره و کاره ساتیکی مه زن له خۆ ده گریت، پۆزگارو شه وگار پووداوی ئاویان به خۆیان وه نه دیووه، کاره ساته که بۆ هه موو خه لک گشتگیر بوو و بۆ موسلمانانیش تاییه تی بوو، ئەگه ر قسه که ریک بلی: له وه ته ی خودا جیهانی دروست کردوو تا ئیستا و له بابه ئاده مه وه تا ئیمپۆ خه لک گیرۆده ی به لاو مهینه تی له م شیوه یه نه بووه راست ده کات و باوه پی پی بکه، له وانه یه خه لک پووداویکی له م شیوه دا ببینی، به لام ته نها ئه و کاته یه که یاجوو و ماجوو دین و مرۆفایه تی به ره و له نیتو چوون

ده چیت، — مه غۆله کان یان ته تهره کان — که سیان به زیندوویی نه ده هیشته وه، ژنان و پیاوان و مندالانیاں و یکپرا ده کوشت، سکی ژنی بارداریان ه لده دپی و کۆپه له که یان لی ده کوشت، فانا لله وانا الیه راجعون ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم بۆ ئەم کاره ساته که وه کو هه ورکی پەش پەشه بای به دواوه بی به ئاسمانی ولاتاندا هاتوچوو و شپو خراپه ی به دنیا دا بلأوبووه و زهره رو زیانیشی هه موو لایه کی گرت هوه.^۱

دانه ری کتیبی (مرصاد العباد) — که به چاوی خۆی شایه دی ئەم پووداوه مه رگبارو کاولکارانه ی شاری (په ی) جیگه ی له دایکبوونی و شاری (هه مه دان) ی جیگه ی نیشته جیی بووه ده لی: سوپای ته تار — خودا دایانوه شیئی و بیانپوختی — له سالی ۶۱۸ کۆچیدا ده ستیان به سه ر ولاتانی ئیسلامدا گرت، ئەو فیتنه و فه سادو خراپه کاری و کوشت و بپو سوتاندن و پو خاندن و کاولکاریه و کاره ناشیرین و قیزه ون و ئابرو به رانه ی ئەم مۆقه له عه تیا نه ئەنجامیاندان، به بیستنیان مۆف موچوپکی به به دهنیدا دیت، له هیچ سه رده مێک له سه رده مه کانی مێژووی مۆفایه تیدا هاوینه ی نه بووه، نه له سه رده مه کانی ئیسلامدا، نه له سه رده مه کانی نه فامیدا، ته نها له شاری (په ی) دا که جیگه ی له دایکبوونه (۷۰۰) هه زار موسلمانیاں گرت و کوشت، وشه کان ناتوانن وینه ی ئەو شه په نگیزی و خراپه کاریه بکیشن که ئەمانه به سه ر جیهانی ئیسلام و موسلماناناندا هینا، ئەم کاره ساته زۆر له وه زۆرتره که بۆ خه لک شی بکریته وه، په نا به خوا: ئەگه ر غیره تی ئیسلامه تی و ئازایه تی و مه ردایه تی له هه ناوی شاو ده سه لاتدارانی موسلماناندا نه خرۆشی و نه گوتری ئەوان به رپرس و لیپرسراوی ئومه تن، وه کو پیغه مبه ری خودا (ﷺ) ده فه رموویت: ((الأمیر راع علی رعیته، وهو مسؤول عنها))، ئەگه ر هه ستی پیاوه تی و په وشتی په ندیان تیدا نه بزویت و به ره و کۆبوونه وه له سه ر یه ک وشه و بپاریان نه بات و گه ردنکه چی فه رمانه کانی خودا نه بن، وه ک ده فه رموویت: ﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ (التوبة: ۴۱). ئەگه ر بۆ به ره نگاربوونه وه و به رگرتن له فیتنه یه کی ئاوا ئاماده ی گیانبازی و مالبه خشین نه بن، ئەوا هه موو ئەمانه ده بنه به لگه بۆ ئەوه: که موسلمانان له نکاو توشی دامای و تیكشکای ده بن، جیهانی ئیسلامی ده چیته باوه شی کوفره وه، ده ترسیم ئەو کاته: موسلمانان جگه له ناوی (موسلمان) هتی هیچکه یان پیوه نه مینی، پاشانیش له ئەنجامی ئەوه دا که ته نها به ناو

موسلمان بینو کار به موسلمان ته که مان نه که ین ناوو وینه که شمان به جودا له دهست بده ین.^۱

۶- وازهینان له (یه کیتی) و دهستگردن به سته می به ندهکان (نه بوونی داد په روهری):

نه گهر په رته وازه می پتیازی داپو خان بی، نه وایو بیگومان یه کیتی پتیازی شکواری و پایه داری و گرتنی پیگه یه کی به رزه له نیو گه لانی جیهاندا، هو په کیشه بو سه رک دایه تی کردنی مرقایه تی و هینانه دی شارستانیه ته کی پاک و پوختی خودایی یانه ی سه رپاست، پینماکانی شهرع ناپاسته مان ده کن به ره و یه کپیزی و یه کخستنی وشه و گه پانه وه به ره و شهرعی خوداو حوکمگیرانی نیو خو مان به پیی قورئان و سوننه ت، خودای بالاده ست ده فهرموویت: ﴿اٰخْتَلَفْتُمْ فِيْهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُۥٓ اِلَى اللّٰهِ ذٰلِكُمْ اَللّٰهُ رَبِّیْ عَلَیْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَیْهِ اُنِیْبُ﴾ (الشوری: ۱۰). خودای به رز ده فهرموویت: ﴿فَاِنْ نَّزَعْنٰمْ فِیْ شَيْءٍ فَرُدُّوْهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُوْلِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْیَوْمِ الْاٰخِرِۙ ذٰلِكَ خَیْرٌ وَّاَحْسَنُ تَاْوِیْلًا﴾ (النساء: ۵۹).

نه وکات شهرعی خودای به رز په کی خرابوو، به دوی نه مه دا په رته وازه می و ناکوکی و ناته بایی و پارچه پارچه می له نیوان ولاتانی جیهانی نیسلامیدا سه ری هه لدا، نیدی موسلمانان نه یاننوانی کار به م نایه ته پیوړز ه بکن که ده فهرموویت: ﴿وَلَا تَنْزَعُوْا فَنَفْسُکُمْ وَاَنْتُمْ تَذٰهَبَۙ رِجْکُمْ وَاَصْبِرُوْا اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰبِرِیْنَ﴾ (الانفال: ۴۶). خودای بالاده ست دژبان و به زینی به ناکوکی وه به ستوته وه، نه وکاته موسلمانان له نیو گیزاوی ناکوکیدا تلیان ده دا، له و کاتانه دا که جاروبار ناشتی له گه ل ته ته ره کان نه نجام ده دراو شهر ده وه ستا، موسلمانان په لاماری یه کتریان ده دا و یه کتریان ده کوشت و ده گرت، دلنیاشین کو مه لیک یان ئوممه تیک نه مه سیفه ته کانی بن هه رگیز خودا سه رکه و تووی ناکات، که واته هیچ جیی سه رسوپمان نیه که مه غوله کان و غه یری نه وانیش به سه ریاندا زال ببین، (ابن الاثیر) ده لی: (محمدی کوپی خواره زمشا) دهستی به سه ر ولاتانی نیسلامیدا گرت و هه موو پاشاو حوکمپانه کانی کوشتن، خو ی به ته نیا وه کو ده سه لاتداری ولات مایه وه، کاتیک له به رامبه ر ته ته ره کانددا شکا که سیك ی ده سه لاتدار - له و ولاته دا نه مابوو تا به خو ی بگریت و بیپاریزیت،^۲ (محمدی خواره زمی) په یوه ندی له گه ل حوکمپانانی ولاتانی نیسلامی ده وروبه ری

۱ رجال الفكر والدعوة ۱/ ۲۸۴.

۲ الكامل فی التاریخ، نقلا عن قصة التتار ص: ۲۸.

پچراندبوو، هرگیزاو هرگیز هاريكاري كه سياني نه ده كرد، به لكو به پيچه وانه وه يه ك له دواى يه ك كوشتنى، شاي نه و ولاتانه ي ده كوشتن و ولاته كانيشي داگرده كردن، بيگومان نه م په فتاره دوژمنكاريانه ي پقو توپه ييه كي زوري له دل و د پرووني دانيشتوانى نه و ولاتانه دا به جى هيشتبوو، نه م ي نه و ده يكرد هيچ هونه رو حيكه تيكي تيډا نه بوو، ته ماشاكن كاتيک پيغه مبهري خودا (ﷺ) ولاتان فته تح ده كات، سه راني خودى نه و ولاتانه ده كاته وه سه ربه رشتيان و جيگه و پيگه يان ده پاريزيت و سه روه ري خويان بؤ ده گيرپيته وه، به م شيوه يه پشتيواني و خوشه ويستي نه واني بؤ خوي مسوگر ده كرد، (مونيزي كوپى ساوى) ي پاشاي (به حرين) ي به پاشاي ولات دانايه وه، (جيفرو عوباد) ي دوو پاشاي (عومان) ي به پاشاي ولات دانانه وه، هه روه ها كاتيک (بازاني كوپى ساماني فارسي) ي حوكومپاني (يه مهن) موسلمان بوو وه ك پيشدا كرده وه به حوكمپاني نه و ولاته، به لام په فتاره كاني (محمدي خواره زمي) پيچه وانه ي په فتاره پيروزه كاني پيغه مبهري خودا بوون (ﷺ)، نه و به هيرو زوره ملي خوي كرده بوو سولتاني خه لك و خه لك خوشيان نه ده ويست، كاتيک حه وجي خه لك بوو كه سي ده ست نه كه وت، كاتيک پتويستي به پشت و په نا بوو به ته نيا كه وته گوپي، ده ولته تي خواره زمي به س له گه ل (خيلافه تي عه بياسى) ناكوك و ناكوله ك نه بوو، به لكو خوي هاويشتبوو نيو ملمانتي نيو خوشه وه، له نيوخودا پيلان و شوپش و دژايه تي زور سه ريان هه لدا بوو، دله كان له م ولاته دا يه كيان نه ده گرت، په ننگدانه وه ي له سر (پريزه كان) يش دروست كرده بوو، دهره نجام شكستي گه وړه له به رامبه ر مه غوله كاندا پرويدا، هه رگيز سه ركه وتن نايه ته دي مادام نوممته نه مه حالي بي،^۱ خوداي به رزو مهن ده فهرموويت: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَانَتْهُمْ بَنِينَ مَرْصُوصِينَ﴾ (الصف: ۴).

به لام (جلال الدين) كاتيک له سالي ۶۲۷ ي كوچيدا په لاماري (نه خلالت) ي سه ر به (ده ولته تي نه يوبي) دا، ته ته رئاسا شمشيري له گه ردي دانيشتوانه كه يدا، هه ركه سيكي ده سته كه وت جه بي نه داو كوشتي، هه رچه نده دانيشتوان به هوي گه ماوري دريژخايه ني يه كه م زور كه م بيووه، هه بوو له ترسان گياني دهرچوويو هه بوو له برسان مرده بوو، هه نديكي شيان له گه ل سه ركرده و سه ربازه كان چوويوونه نيو (قه لا) وه، خوراك كه م ببوو، به لكو له (نه خلالت) دا نه مابوو، كار به وه گه يشت دانيشتوانه كه ي ئيسترو كه رو سه گو پشيله يان ده خوارد، مشكيان راو ده كردو ده يانخوارد، له ترسي (جلال الدين) و په فتاره دپندانه كه ي و

خوینپرژیه که ی هیچ گه مارؤدراویک به وینهی ئهوان ئارامیان نهگرت، کاتیک سهربازهکانی چوونه نیو شاروهه مندالهکانیان لی گرتن و لی کوشتن، سهروهت و سامان تالان کرا، ئهوهی تهتارهکان نهجامیان دههه وانیش ئاویان کرد، کهواته هیچ تاوان نهبوو که خودای پاک و بیگهره به هوی تاوان و ستمی خویهوه گرتی و هیچکسی مؤلته نهداو له پهگو پریشهی ده رکیشا.^۱

نه دهبوو ئه وهه مملانیی له گه ل سوپاکانی شام و شوینهکانی تری جیهانی ئیسلامیدا کردبایه، به لکو دهبویه کاروباری دهولهتهکی پیک و پیک کردبایه و سوپاکهشی له سهه بنه ماکانی ئیمان و نه خلاق پاهینابایه، (جلال الدین) له بوارهکانی حیکمهت و دورببینی سیاسی و پهوشته پهندهکان که هه مو پاله وان و سهه رکده و سهه رۆکیک دهتوانی پیدای بکات— هه ژارو نه دار بوو، (جلال الدین) پیاوی شیاوی ئه و قوناغه ههستیاره نه بوو، به ئیزنی خودای بالادهست له مهولا جیاوازی گه وره ی نیوان سیفه تهکانی (جلال الدین منکبرتی) و سیفه تهکانی (سیف الدین قطن) دهبینی، ئه و (قوتنه) هی له جهنگی (عهین جالوت) دا سهه رکه وتنی گه وره ی به سهه مهغوله کاندای تۆمار کرد.

ستهه و زۆرداری له نیو دهوله تدا وهکو نه خۆشیه له نیو لاشهی مرۆفدا، ماوهیه ک ئه و مرۆفه نه خۆشه به و هیزو وزهی له جهستهیدایه خۆ پاده گریت، به ته و ابوونی ئه و ماوهیه و برانی ئه و وزیه مه رگی نزیك ده بیته وه، زۆلم و زۆرداری نیو ئوممهت و دهوله تیش به م شیوهیهیه، له ماوهیه کدا که خودا بۆ خۆی بریویه تیه وه دهست به پوخاندن و بنکۆلکردنی پایه و شوینه وارهکانی دهکات، تا به ره به ره لاوازی دهکات و فرزه ی لی ده بپیت و له نیوی ده بات، کهواته ئه گه ر ستهه به پیتی ئه و هیله گشتیانه ی خوی په ره رده گار کیشاونی، یه کیک بی له هۆکارهکانی له نیو چوونی گه لان و دهوله تان، به هه مان شیوهش عه دالهت و داد په ره ی یه کیکه له هۆکارهکانی مانه وه ی ئه و گه ل و دهوله تانه،^۲ خودای به رزو مه زن ده فه ره مویت:

﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِرُونَ﴾ (الاعراف: ۳۴).

(آلوسی) بهر پهحمهتی خوا بکهویت له تهفسیری ئهه نایه ته دا ﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ﴾ دهلی: واته ههه کامیک له نهته وه له نیو چووهکان (ئهجهل) یکی هه بوو، واته کاتیکی دیاریکراویان بۆ

۱ مفرج الکروب ۴/ ۲۹۶.

۲ السنن الالهیه، د. عبدالکریم زیدان ص: ۱۲۱.

پیشه کیش کردنیان دانرابوو،^۱ هرچنده له نیوچوونی نه ته وه کان شتیکی حاشا هه لئه گره، به لام کاتی پوودانی له لای ئیمه نه زانراوه، واته ئیمه به دلنیا یی ده زانین نه ته وه ی سته مکار ده بی به پی سوننه تی خودا بکه ویته نیو داوی سته مه که ی خوی و له نیو بجیت، به لام ئیمه کت و مت نازانین کاتی له نیوچوونه که که یه و که س بوی نیه سال و پوژی دیاری بکات، نه مه کاری خودای په روه ردگاره،^۲ وه کو ده فه رموویت: ﴿ذَلِكَ مِنْ آبَاءِ الْقُرَى نَقَصُهُ عَلَيْهِ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ ۝۱۰۰﴾ وَمَا ظَلَمْنَهُمْ وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُهُمْ غَيْرَ تَتَابَعِ ۝۱۰۱ وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ ۝۱۰۲﴾ (هود: ۱۰۰-۱۰۲).

ئه م ئایه ته پیروژه پوونی ده کاته وه که سزای خودا ته نها له سه نه ته وه سته مکاره کانی پیشو کورت هه لئه هاتوه، به لکو سوننه ت و به رنامه ی خودا ده رباره ی گرتنی هه ره موو سته مکاریک - له هه ره مانیکدا بی - یه ک به رنامه یه، که واته دروست نیه که س گومان به ری که نه م له نیوچوونه ته نها به و سته مکارانه ی پیشینه وه تاییه ت بووه، چونکه کاتیک خودای به رز بارودوخی نه وانه باس ده کات ده فه رموویت: ﴿وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ﴾ (هود: ۱۰۲).

خودا (جل جلاله) له م ئایه ته دا به پاشکاو ی ده فه رموویت هه ره که سیك به شداری نه م - سته مکارانه ی پیشین بکات له و کردارانه یاندا که پئیانه وه له نیوچوون ده بی له و سزا به ئیش و ژانه ی پیشیه وه گیروده بوون به شداریان بکات، ئایه ته که هوشدارمان ده کاته وه له مه ترسی سته م، ده گونجی ده وله تی کافر دادپه روه ری، به و واتایه ی حکومپانه کانی سته م له خه لک ناکه ن، خه لکه که شی له نیو خویاندا سته م له یه کتر ناکه ن، که واته نه م ده وله ته هه ره چنده کافریشه به لام ده مینیتیه وه، چونکه له نیو بردنی ده ولت له بهر کافریبونه که ی به ته نها و به س له به رنامه و سوننه تی خودا دا نیه، به لام نه گه ر سته می حوکمپانه کانی و سته مکردنی نیو خوی خه لکه که ی له گه ل یه کتر دا چوو په پال کافریبونه که نه و کاته خودا بریاری له نیوچوونی ده دات،^۳ خودای به رز ده فه رموویت: ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ﴾ (هود: ۱۱۷).

۱ تفسیر الألوسی ۱۱۲/۸.

۲ السنن الالهیه ص: ۱۲۱.

۳ المصدر نفسه ص: ۱۲۱.

ئیمامی پازی له تهفسیره کهیدا دهلی: مه بهست له (ظلم) له نیو ئه و ئایه ته دا (شرك) ه، واتایه که شى ئه مه یه: خودای بهرزو بالادهست دانیشتوانی شاریک ته نها له بهر ئه وه که موشریک و بت په رستن له نیو نابات، کاتیک ئه وان له هه لسوکه وتی نیو خویاندا ئاشت و گونجاو بنو له سه ر بنه مای چاکه کاری - نه ک خراپه کاری - مامه له له گه ل یه کتر بکه ن،^١ له تهفسیری (قرطبی) یشدا دهلی: بظلم أي بشرک وکفر: واته سته م لیږده دا به واتای شیرک و کوفر دی، ده باره ی (وأهلها مصلحون) واته: له نیو خویاندا چاک و گونجاو بن و مافه کانی یه کتر بده ن، واته ی ئایه ته که ش به گشتی ئه مه یه: خودای بهرزو بالادهست دانیشتوانی ئه و شاره ته نها له بهر کافر بوونی له نیو نابا تا مل له خراپه کاری نه نین، وه کو چۆن به هوی (ته رازوبازی) یه وه نه ته وه ی (شوعه یب) له نیو برد و به هوی (نیربازی) یشه وه نه ته وه ی (لوط) ی له نیو برد،^٢ (ابن تیمیة) سه باره ت به له نیو چوونی ده ولته ی سته مکار نه گه ر موسلمانیش بی ده لی: کاروباری دونیای خه لگ له گه ل دادپه روه ری که هه ندیک جۆره گونا هیشی له ته که وه بن زۆر چاکتر و باشت ریک ده که ویت له و سته م و ماف زه و تکر د نه وه ی نه گه رچی گونا هو تاوانیشی له ته که وه نه بن، له بهر ئه وه گو تراوه: خودا ده ولته ی دادپه روه ر پاره و ستاو ده کات نه گه رچی کافریش بیت، ده ولته ی سته مکار پاره و ستاو ناکات نه گه رچی موسلمانیش بیت، هه روه ها ده گو تریت: دنیا له گه ل دادپه روه ری و کوفردا به رده وام ده بی، به لام له گه ل سته م و ئیسلامدا به رده وام نابی، لیږده دا دادپه روه ری سیسته می هه موو شتی که، نه گه ر کاروباری دنیا به دادپه روه ری به پیره ببری، دنیا پاره و ستاو ده بی، نه گه ر به دادپه روه ریش به پیره نه بری پانا وه ستی، نه گه ر خاوه نی ئه وه نده کاروباره ئه و ئیمانه شى هه بی له دوا پۆژدا پاداشتی پی وهریگریته وه.^٣

له سه رده می خواره زمیه کاندان زولم و زۆری گه وره نه نجامدران له: خوینپرژى به ناهه ق و کوشتاری موسلمانان و په لاماردانی شاره ئیسلامیه کان و گه مارو دانیان و هه لالکردنی خوین و مال و ناموسیان و زه وی و زاریان، سوپای خواره زمی به نمونه ده هیتریتته وه له: تالان و بری، کوشت و بری، هه موو کاریکی قیزه ون، زینا و اوین پیسیان تیدا بلایبووه، نیربازی به گه وره یی و بچوکی نه بوو، ناپاکی و غه درو خیانه ت خو خده یان بوو، شارى (تفلیس) یان به مه رچی چه پاله دان گرت، به لام پاشان په یمانیان شکاند و کوشتیان و بردیان، سه ر یازه

١ تفسیر الرازی ١٨/١٦.

٢ تفسیر القرطبی ٩/١١٤.

٣ رسالة الأمر بالمعروف والنهي عن المنکر لابن تیمیة ص: ٤٠.

تایبه ته کانی (جلال الدین) بریتی بوون له په سترین کهس، له پووی شه پره نگیزی و لاپی و سهرپیچی و خراپه کاریه و نه اویان ده رکړدبو،^۱ له پاستیدا خواره زمیه کان به زولم و زورداری خوځیان به شداریان له سپانه ووهی ناسه واری دهوله ته که ی خوځیاند کړد له میژوودا.

۷- خوږه رستی محمد علاو الدین ی خواره زمی و تیکشکانه د پروونی که ی:

خوږه رستی محمد علاو الدین له وهدا ده رکوت: که زور بایه خی به پاراستنی خوځی خیزانه که ی و خزم و نریکه کانی خوځی ده داو دهر باره ی پاراستنی که له که ی که مته رخه می ده کړد، زور به جیددی دهستی به خه زنه ی خوځی و باپیرانیه ووه ده گرت و پاریزگاری لیده کړدو گوپی به پاراستنی مولک و مالی خه زینه ی که له که ی نه ده دا، و هکو به دریزایی میژوو باوه: وینه ی نه م جوړه سهرکړدانه له به رامبر نه و به لاو ووهیشومانه ی که وهک په شه باو گرده لول که لان و دهوله تان پاده مالن خوړاناکرن و ده پوخین، که لیکي به م جوړه ش به م باره ناهه موواره قایل بیت و پوژیک له پوژان قولی چاکسازی ل ه لانه مالی ده بی بشکی.

سولتان (محمد علاو الدین) ی خواره زمی له (نه یسابور) ه لات، ته تهره کان پاسته و خو به دوا ی که و تن، شار به شارو دی به دی پوایان د ه نا، نه ویش به به زیوی و داموی و لیقه و ماوی خوځی که یانده یه کیک له دورگه نه دیوه کانی دهریای (قه زوین)، نه خشه ی ه لاتی سولتان محمدی خواره زمی سهری گرت، به هه ژاری و نه داری و ژیانی سهختی نیو نه و دوورگه پازی بوو، له که ل نه وهدا نه و پاشای سهر تهخت بوو خواونه ی ولاتیکی فراوان و سهره و ت و سامانیکی بی حساب بوو، به لام نیستا مادام بق خوځی به پوچ دهرچووه قهیناکات با هیچی نه بی و که سی نه بی، له پاستیدا نه م بریتی بوو له نه خوږه شی که ی د پروونی و نه خلای، هینده ی نه خایاند تا (سولتان محمد علاو الدین خواره زمشا) به ته نیایی و دهر به دهری و هه ژاری و دهرده سهری و کویره وهری له م دوورگه یه دا مرد، خودا (جل جلاله) پاستی فهرموو: ﴿أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ﴾ (النساء: ۷۸).

بق سولتانی خواره زمی و باشتو بوو به سهر به رزیه ووه و د پروونی چه سپاوه ووه و دلی نارامه ووه له مهیدانی جیهادا بکوژرایه، ده بوايه پیشوازی له مهرگ کړد بایه نه ک له بهری هه لاتبایه.^۲

۱ سیر اعلام النبلاء ۲۲/۳۲۸.

۲ قصة التتار ص: ۳۶، ۳۷.

بەلام ئەو خۇپەرستىيە قىزەونەي و پوخانە دەروونىيە پىيەو ە گىرۆدە بىو تەپەتە پىان خستە دل و ئازايەتى و کارامەي سەربازانى مەغلۇل کاريان تىکردىبوو تا بلتى لىيان دەترسا، پاش ئەو ەي (سولتان) لە (سەمەرەند) گەپايەو ە بەردەوام باسى خۇگرى و شارەزايى و تیراندازى و شیربازى سەربازە مەغلۇلەکانى دەکرد، ئەمەي بە چاوى خوى لى بىنىبوون، بۆيە لە بەرامبەرياندا دەستەپاچە بوو لە کاتى ەلاتنىشدا خەلکى لە ەيرشى مەغلۇلەکان ئاگادار دەکردەو ەو داواي لیدەکردن دەست نەکەنەو ەو خۇ بەدەستەو ە بدەن و فەرمانبەردارىيان بکەن، ترسو تۆقان و ەلاتنى سولتان کارىگەرى خرابى لەسەر سەربازەکانى و دانىشتوانى شارەکان دانا، سەرى کىشا بۆ لىکەلەو ەشانى سوپا و لاوازیوونى گىيانى بەرگرى و جىهاد لە لایەن دانىشتوانەو ە،^۱ ەلاتنى سولتان لە گۆرەپانى جەنگدا يەکک بوو لە ەکارەکانى پووخانى دەولەتى خوارەزى.

۸- کەسايەتى (جلال الدين مونکەبەرتى):

پاش ئەو ە (جەنگىخان) بۆ ولاتى خوى - (مەغلۇلىا) گەپايەو ە، (جلال الدين) یش لە ولاتى (هیند) پا گەپايەو ە، حکومەتیکى بالبالوى لە بەشى خۇرئاواي دەولەتى خوارەزى دامەزاند، ەرچى ەیزو وزەو کردو کۆششى ەيىو - بۆ تۆلە سەندەو ەي (علا الدين) باوکى و فراوانکردنى پانتايى دەولەتەکەي لەسەر حیسابى ولاتانى ترى ئىسلام - لە دى سولتان و حوکمرانە ەوسىکانى بەکارى ەینا، لەسەروى ەموویانەو ە خەلیفەي ەباسى، بۆيە سولتان خەم و مەراقى تەنھا لە دەورەي تۆلە سەندەو ەو پاوانخاويدا گىژى دەخواردو لە توانايدا نەبوو کار بۆ توندو تۆلکردنى پەيوەندى خۆشەويستى نىوان خوى و ەوسىکانى بکات، لەبەر ئەو ە لەم ماو ە کەم و کورتەيدا کە گوزەراندى توانى بە ەیزە ئىسلامیەکانەو ە خەرىک بىت و شەکەت يان بکات و بەرەو لاوازیوونيان بەرىت، توانى پقو توپەيى مۇسلمانان بۆ خوى بەرەم بىنى، دەورەيان چۆل کرد، زیاد لەمەش ەيچ حیسابىکى بۆ ئەو مەغلۇلە نەکرد کە بە ەوى لاکردنەو ە لە کىشەکانى نىو خویان بۆ ماو ەيەک لە جىهانى ئىسلامى کشابوونەو ە، کاتیک (جلال الدين مونکەبەرتى) بۆ ولاتەکەي دەگەپايەو ەو بە چوارمەشقى لەسەر کورسى سەلتەنەت پۆدەنىشتەو ە پىويست بوو لەسەرى: سوود لە ەلەکانى باوکى و تىکشکانە سیاسىەکانى و ەربگرىت و کار بۆ قايلکردن و سەرنج پاکىشانى ەوسىکانى بکات و ەاپەيمانىەت يەکى ئىسلاميان لەگەل پىک بخات و سەرلە نوئ بە يەکدەنگى و يەکرەنگى و

په كړيزي بهر ښاري مه غول ځان بڼه وه، به لام به پېچه وانه وه دووباره به چاوي دوژمنايه تي و پكه به رپه وه بڼو هيزو سوپا ئيسلاميه ځاني دهووبه ري نوږي و له نيو ولاته ځاني خوياندا به سهرې دادان، ده سترديژي كرده سهر مه مله كه ته ځاني خليفه و حوكمرانه موسلمانان ځان له ولاتي (نيوان دوو پوويان) دا، هه روه ها نازه ربايجان و جوړجياي داگير كړدن و دانېشتوانه ځانېشي گه رڼكه چ كړدن، دژايه تي له گه ل (فېرقه ي ئيسماعيلي) سازداو فېرقه ي ناوبراويش هاني مه غول ځاني دايه وه جاريكي تر ځاكي ده وله تي خواره زم داگير بگه نه وه.^۱

(ابن الاثير) به جوړيځ وه سفي سياسي خارجي جلال الدين مونكه به رتي ده كات كه له سهر شاتقي ميژوي تازده نواندي كه پڼك له گه ل نه و زهره رو زيانانه يه ك ده گريته وه كه له نه نجامي هم سياسي ته دا هاتنه ناروه، ده لي: (جلال الدين) ژياننامه يه كي به دي هه بو، به ناشيريڼي كاروباري ده وله ته كه ي هه لده سوپاند، هيچ كاميك له هوسيكاني نه ما دوژمنايه تي له گه ل نه كاتو ده ست دريژي نه كاته سهر سنوورو شاره ځاني، نه وه بو هه ركه له (نه سفهان) به ده ركه وته وه، سوپاي بڼو په لاماري هه ريڼي (خوزستان) پڼكخست و شاري (شوسشتهر) - كه له ژيړقه له مړه وي خليفه دا بو - گه مارويډا، به ره و (دقوفا) - كه هه ر سهر به خليفه بو - پويشت و تالان و بڼو كوشت و كوشتاري تيډا نه نجامدا، ئينجا هيريڼي كرده سهر (نازه ربايجان) ي سهر به حوكمراني (توزبه ك) و داگيري كړد، پاشان به ره و (كه پچ= جوړجيا) پويشت و له ژيړ هيريڼو زه برو زهنگدا نه ويښي داگير كړد، به هه مان شيوه دوژمنايه تي (مهليك نه شره فې) حوكمراني (نه خلالت) و (علا الدين) ي حوكمراني ولاتي (پوم) ي كړد، هيريڼي كرده سهر (فېرقه ي ئيسماعيله) و تالان و بڼو كوشت و كوشتاري لي كړدن و پيتاكيكي سالانه شي له سهر دانان، هم حوكمرانان و حوكمرانان تريښ كه ناومان نه برډن - له كاتي ليقه وماندا - وازيان لي ده هيتا و ده ستيان نه گرت و به م شيوه يه له نه نجامي هيريڼو په لاماره ځاني و په فتاره دوژمنكاريه ځاني له دژي ولاته ځانيان، هم سهر و ك و سهر كړدانه له كاتي هه لاتنيډا له چنگ هيريڼه كتوپره كه ي مه غول بڼو سهرې په نايان نه داو ده ستي كومه كيان بڼو دريژ نه كړد.^۲

به لام له نيوخودا: ده بينين (جلال الدين) هه ولده دا ته نها بڼو خوي حوكمران بي و به زږي خو ده سه پيڼي، (غياث الدين) ي براي به خوي و سوپا و سهر كرده يه كي زوره وه پشتي

۱ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۲۳۹.

۲ الكامل في التاريخ ۲۳۰/۱۲.

۳ الدولة الخوارزمية ص: ۲۴۰.

به رده داتو به جیتی ده هیلتی، له کاتیکیدا که (جلال الدین) زۆر پیویستی به م جوړه گه وره سرکردانه هیه، زۆریه یان له ده وره ی ده ته کهنه وه به کومه لیک پیلان و نه خشی شوړش له به رامبه ریدا پاست دهنه وه، له ولاتی (نازه ریاچان) وچه ند ولاتیکی تریشدا شوړشیان لیکردو تواماری ده سه لاتی (جلال الدین) یان پیچایه وه.^۱

هه روه ها (جلال الدین) نه یتوانی سوپایه کی وا پیک و پیک دابمه زړینتی و به هویه وه پووبه پووی هیترشی له ناکاوی مه غوله کان بیته وه، کاتیکیش سه عاتی سفر هاته پیشه وه و زهنگی هوشاری هیترشه که زنگایه وه و مه غوله کان خو یان به نیوجه رگی ولاته که یدا کردو پیش نه وه ی چاکسازی نیوخو و ده روه ی ولات نه نجامدا غافلگیریان کردو، ده رنه جام سه رله نوی مه غوله کان له سالی ۶۲۸ ک/ ۱۲۳۱ زاینیدا ته ختو تاراج و ده سه لاتی ده وله تی خواره زمیان پامالییه وه، به لئی به له نیوچوونی دواهمین که سایه تی خواره زمی نه وه ی (نوشتکین) ده وله تی خواره زمیش به یه کجاری له نیو چوو.^۲

(ذهبی) به شان و بالی (جلال الدین) دا هه لده لئی و ده لئی:

سولتانی مه زن جلال الدین مونکه به رتی کوپی سولتانی مه زن علا الدین محمد کوپی سولتان خواره زمشای خواره زمی، ده سستی به سه ر ولاتاندا گرت، نه ته وه کان گه ردنکه چییان بۆ نواند، شتی سه رسوپه ینه ری هیه، ژیاننامه که ی له لای من له به رگیکی دایه ... پیاوینیکی په نگ نه سمه ری کورته بالای تورکی بوو، عه جه م زمان بوو، به تورکی و فارسی ده دوا، به لام نازایه تیه که ی نه وه نده به سه که له جه نگه کانیدا باسی لیوه کراوه، شیریکی نازاو به هه لمه ت بوو، نازاترین سوارچاک بوو، هه میشه له سه ری و ناماده بوو، توپه نه بوو، جنیو فروش نه بوو، به پیژو به یقار بوو، پیکه نینی زه رده خه نه بوو نه ک قاقا، زۆریلی نه بوو، که سانی دادپه روه ری هه لده بژاردن، به لام له پوژگاری فیتنه و ناشویدا له نیوان به رزیوونه وه و دابه زیندا هاتوچوی ده کرد که باسکردنی زۆر هه لده گری به لام دواپی تیکشکا، ته تاره کان لئی توقیبوون، نه گه ر نه و نه بوايه هه موو دنیا یان ده گرت، (محبی الدین ی کوپی جه وزی) به نویته ر چوو بووه لای، بینیبووی قورئانی به ده سته وه یه و ده یخوینیت و ده گریات، سه باره ت به په فتاری سه ربازه کانی که له زۆرو بوریان و نافه رمانی نه و نه نجامی ده دن عوزی بۆ هیتابووه و داوی لیبور دنی کردبوو.^۳

۱ المصدر نفسه ص: ۲۴۰.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۴۰.

۳ سیر أعلام النبلاء ۲۲/۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸.

۹- کورتبینی خه لیفه (الناصر لدين الله) ی عه عباسی:

له و سه رده مه دا (جلال الدين) له ولاتى (هيند) بوو، (غياث الدين) ی برای به سود وهرگرتن له پاشه كشه ی پږژه یی مه غوله كان - توانی دهست به سهر ناوچه كانی باكوړو خورثاواو باشورى نثیراندا بگریټ، شاره كانی (په ی) و (نيسفه هان) له باكوړو هریمی (كرمان) له باشورو له چوارچیوهی دهوله ته كهیدا بوون، به لام ناوچه كانی خوره لات و باكوړی خوره لاتى نثیران كه هریمی (خوراسان) به ته واوه تی دهگریټه وه له ژیر دهسه لاتى مه غوله كاندا بوو، (غياث الدين كوپى خواره زمشا) و دهوله ته كه ی وهكو به ربه ستو نیتوانیكى بهرز و ابو له نیتوان مه غوله كان و خيلافه تی عه باسیدا، له و ثان و ساهه دا وا له خه لیفه (الناصر لدين الله) ی عه عباسی چاوه پروان دهكرا كه: یارمه تی (غياث الدين) ی دابایه، تا بتوانی به پږك و پږكى پایه كانی دهسه لات و حوكمه ته كه ی و له و ناوچانه بچه سپینى، پږیست بوو ناكوكی و دووبه ركه كه كونه كانی نیتوان خوی و مهمله كه تی خواره زمی له بیر خوی به ریټه وه، چونكه نیستا نه وان پوویه پووی دوژمنیكى هاوبه ش بوونه ته وه كه (مه غوله)، نه گهر گریمان هوكاره كانی پالنه ری ئانی و برایه تی و سه رخستنی موسلمانانه ش له ئارادا نه بووایه، نه و بارودوخى نه و كاته و ستراتیژیته نه مه ی له سهر پږیست دهكرد كه دهبی ئیمړق (غياث الدين) له ناوچه كه ی خویدا دهست پږیشتوو و پږی چه سپاوو ئاماده و ته بیار بی، له بهر نه وه نه و راسته وخو له بهرامبه ر ته تاره كاندا پاوه ستاوه و هریمه كه شی به دهروازه ی خوره لاتى خيلافه تی عه عباسی له به غدا داده نریټ، خو نه گهر ته تاره كان بتوانن به سهر (غياث الدين) دا زال بن نه و قوناغی دووهم دهست پږده كات كه خيلافه تی عه عباسیه، به لام خه لیفه (الناصر لدين الله) ی عه عباسی دهركی به م پږشها تانه نه دهكرد،^۱ نه و به كورتبینی و نه خوشیه دهروونیه كانیه وه گیروده ببوو، وهكو چه زكردنی له توله سهندنه وه، فیل كردن موسلمانان، ناكوكی و ناته بابیه كونه كانی نیتوان خوی و خواره زمیه كانی له بیرنه دهكردن و دهیه ویست پایه كانی سه لته نه تی نه و ولاته له جیبی خویان پوچن، نه وه ی له بیرچوبووه كه نه وان له نیتوان نه وو ته تاره كاندان، وپرای نه مه ش ئاژاوه و فیتنه ی له نیتوان (غياث الدين) و (نیغان تانیسی) ی خالیدا هه لایساند، (نیغان) پیاویكى گه وره بووو له فیلله كانی جهنگدا بیروپرای هه بوو، وهكو فه رمانده له نیتو سوپای (غياث) دا كاری دهكرد، (غياث) یش به بی پرس و پاكانی نه و هیچ فه رمانیكى نه ده پریه وه، خه لیفه (الناصر) نامه ی بۆ نارد، هه لینا بوو شوپش له دژی

(غیاث) بکات و دهسه لاتداری له لا گه وره ده کرد، نه گه ر نه م کاره نه نجام بدا خه لیفه پشتیوانی له (نیغان تائیس) ده کات و (غیاث الدین) له حوکمگیران دور ده خاته وه، خه لیفه ده ربه سستی نه وه نه بوو که ناگری نه م ناژاوه یه له ولایتیکی هاوسینی نه و به رده بیت که به گرنگترین خالی ستراتیژی خویشی حیساب ده کریت.

پروژه پیلانگیریه که ی (خه لیفه) سهری گرت، جهنگ له نیوان (غیاث) و خالیدا دروست بوو، کوشتاریکی گه وره پوویدا، ژماره یه کی زور له موسلمانان له شه په شیر ی براکوژیدا کوژان، (نیغان تائیس) ی خالی (غیاث الدین) تیکشکا و ژماره یه کی زور له لایه نگرانی کوژان و دیلکران، خوی و نه وانه ی به پشتیه وه مابونه وه به ره و (نازه ربایجان) هه لاتن، ولا حول ولا قوة الا بالله^۱.

(خه لیفه ی عه باسی) نه که هر به واجبی خوی هه لته ستاو له دژی مه غوله کان پشتگیری موسلمانانی نه کرد، به لکو بیوه کونیه که له پشتی نه وانه ی پاده کیشا که خویان بۆ به رهنکار بونه وه ناماده ده کرد، میژوونوسان زور زهمی نه م خه لیفه یان کردوه و په خنه ی توندو تیژیان ناراسته ی خوخته کانی کردوه، (ابن الاثیر) میژوونوس درباریه ی قسه ده کات و ده لی: (هه لسوکه وتی له به رامبه ر ژیرده سته کانیدا ناشیرین و قیزه ون بوو، سته مکار بوو، له پوژگاری نه ودا (عیراق) ویران ده بوو، دانیشته وانه کی به نیو ولاتدا په رته وازه ده کرد، مولک و مالی لی زهوت ده کردن، هر شتیکی کردبایه ده واییه لی پی شیمان ده بووه، وینه ی نه م: میوانخانه یه کی پوژوشکاندن له (به غدا) بۆ خه لک دروست کرد تا ئیواره ی په مه زانان له ویدا پوژوه کانیان بشکینن، نه مه ماوه یه کی خایاند، به لام سه ره نجام وازی لی هینا، ئینجا میوانخانه یه کی بۆ حاجیان دروست کرد له به غدا، نه ویش ماوه یه کی خایاند به لام دوایی دایخست. باجو پیتاکی تازه برپار له سهر دراوی لادا به تایبه تی له سهر به غدا، پاشان داینایه وه، گه وره ترین هیوایه تی فنده ق هاویشتن و کوژربازی و شه روالی گه نجان به بوو، خه لکی عیراق و غهیری عیراقیش نه م دابو نه ریتیه ی نه ویان په چاو کرد، خوگرتنی خه لیفه به م جوژه شتانه وه له کاره هره سه یرو سه مه ره و سه رسوپهینه ره کان ده ژمیژدرین^۲ که واته: خه لیفه (الناصر) دوژمنی خواره زمیه کان بوو له به رهنکار بونه وه ی مه غوله کانداهاریکاری نه کردن، به لکو کاری کرد بۆ هه لایساندن ناژاوه له نیو پیزی موسلماناندا، (خه لیفه) یه کی که بوو له

۱. قصة التتار ص: ۷۰.

۲. الكامل في التاريخ ۱۲/۱۸۱، رجال الفكر والدعوة ۱/ ۲۷۵.

هوكاره كاني پووخاني ده ولته تي خواره زمي، بيگومان ده ست دريژي خواره زميه كان له پيشدا
 بو سر خيلافه تي به غدا يه كيڅك بوو له هويه كاني لاوزبونيان و پانه وه ستاني خليفه
 له گه ليان له دږي مه غوله كان.

۱۰- ديارنه بووني زانايان:

پولي زانايان و شهر عزانان له به ديه پتاني سر كه و تنه موزه كاني نوممه تدا هميشه ديارو
 به رچاو بووه و له لايه ن حوكمرانه په سه نه كان و گه لي به ويژدانيش جيگه و پيگه ي پر پښو
 حورمه تيان پي پخوا ديتراوه، ده بينين هر زانايان بوون چه ندين كتيبيان سه باره ت به
 گرنگي و گه وره يي جيهاد و فيداكاري و ژيان نامه ي پيغه مبهري سر كرده (ﷺ) يان له
 جه نكه كانداو ميژوي سر ره لداني ئيسلام و سر كه و تنه كاني نوممه تيان به سر دوزمناندا
 نوو سيوه ته وه، وهك ده بينين له نيو ده ولته تي خواره زميشدا و تارييژاني مزگه وت و زانايان و
 شهر عزانان له گه ل ته واوي چينه كاني خلكدا جموجوليان ده كړدو به هاوشاني سر باران
 له نيو گډه پاني جه ندا به گډ دوزمناندا ده چوونه وه، به لام ده شپينين كه ده ولته تي خواره زمي
 هيچ جيگه و پيگه يه كي به شكزي به زانايان نه به خشيبوو، به لكو زانايان له نيوه ندي
 ده سه لاتدا بونيان هر نه بوو، نه وان پولي و كاريگه ري زانايان په ك خستبوو، نه مهش
 يه كيكي تر بوو له هوكاره كاني پماني ده ولته تي خواره زمي.

۱۱- پرژده (مه غول):

(جه نكي زخان) ي سر كرده ي پرژده ي مه غول ده ستي به ته واوي هوكاره كاني سر كه و تني
 مادي و قانونيه وه گر تېوو، ويته ي: سر كرده يه تيه كي هاوسه نگو پوني نامانچ و ناماده كړدي
 تاك و سر كوتكړدي هويه كاني په رته وازه يي له نيو گه لاني مه غوليد او ده سترگتن به
 نه ريته كاني كومه لايه تي و يه كړيږي و يه كده نكي و دابه شكړدي پولي تاكه كان، نه خشه ي ساغو
 سه ليم و به پڼوه ييه رايه تيه كي سر كه و تنو، پيڅ ستنكي دامه زراوو چه ندين هوكاري تريش،
 وپړاي نه مهش هره س هاتني بارودوخي ولاتاني ئيسلامي به هوي فراهوش كړدي
 شهريه تي په روه ردگاريان، ده كړي له م چه ند خالانه ي دادين هوكاره كاني سر كه و تني
 مه غول به سر ده ولته تي خواره زميدا كورت بكه ينه وه:

أ- زيره كي و فاميده يي چه سپاوي و خوپاگري و خوبه كه مزاني (جه نكي زخان).

ب- زاناياري ته واوي له سر بارودوخي مه مله كه ته كه ي (خواره زمشا)، وه رگرتني نه و
 زاناياريانه له زاري بازرگانه موسلمانانده كان و ته رجه مه كه ره كان و شاره زاياني پيگاو بانه كان
 نه نجام ده دا.

ج- (ياسا)ى (جەنگىزخان)ى و پۇللى حوكمە توندو تىزۋەكانى لە پاراستنى يەكپىزى مەغلۇلەكان و سەرىپىدانه واندنيان بۇ يەك بىپيارو بەس.

د- پىكەوتنى تەواو لە نىوان سەركردەكانى و پۇللەكانىدا، بە جۇرىك دواى دەركرانى پاى (جەنگىزخان) كەس بۇى نەبوو پاىەكى تر پاگەيەنى، ھەر ھەمويان تىكپا ئامراى جىبەجىكردى فەرمانەكان و پىككى ئامانجەكان بوون، ھىچ كامىكىيان بىرى سەربەخۇى يان بىرى سەركەوتنى بەسەر بەرامبەرەكەيدا لە زەينىدا گەللە نەدەبوو.

س- يەككىتى زمان و دابو نەرىت و يەك ئامانجى لە نىوان سەربازانى (جەنگىزخان)دا، خوارەزمىيەكان لەم پووەو ھەزار بوون.^۱

ع- بەھىزى سىستەمى كۆمەلايەتى و جەنگى مەغلۇلەكان لە بەرامبەر خوارەزمىيەكاندا، ئەوان گرنگيان بە چۆنىيەتى دەدا نەك بە چەندىتى، دەسەلاتى بالا ھى (جەنگىزخان) بوو، دوا بىپار لە ھەموو كاريكى گەرە و بچووكدا بە دەست ئەو بوو، بە خودى خۇى سەربەرىشتى پىكخستنى سوپا و ئامادەكردن و پايئەن و كىشاشنى نەخشەى شۆپنەكانى جەنگ و ھەلبۇاردنى كاتى لە بارو گونجاوى ئەنجامدانى جەنگەكان دەكرد، سوپاى مەغلۇل بە باشتىن شىۋازى سەربازى پىكخرايوو.^۲

ئەۋەى تا ئىستا بەسەرى پابوردىن، بىرىتى بوو لە گرنگىترىن ھۆكارەكانى ھەرەس ھىنانى (دەولەتى خوارەزمى)، ئەم ھۆكارانە لە نىۋ يەكتردا ئالاقەبەندى و چوونە نىۋ يەكتەرەو ھەر يەكەيان كارى لە تەنىشتەكەى كردوۋە، ھۆكارى سىياسى كار لە ھۆكارى سەربازى دەكات و بە پىچەوانەشەو ەدروستە.

شەشەم: مردنى جەنگىزخان:

(جەنگىزخان) لە زىستانى ۱۲۲۵ى زايىنيەو تا ھاۋىنى ۱۲۲۶ى زايىنى لە بارەگاي سەرەكى ئىمپىراتورىيەتە گەرەكەى و لە لاي پووبارى (تولا)و گوزەراندى، دەۋرەى بە ھەقالە متمانەپىكراو پەسەندكراوەكانى گىرابوو، پىى گوتن: (بە پاستى ئىۋە لەو كارە پاست و دروستانەدا كە پىۋىست بوو ئەنجام بدرىن يارمەتيتان دام و ھىزو تواناتان پى بەخشىم، لە كاتى كردنى كارى چەوتىشدا دەستتان گرتم و نەتان ھىشت ئەنجاميان بدەم، بە ھۆى ئەو پەۋشە بەرزەى ئىۋەو ەم بەم پلە بەرزو بالاىە گەشىتم).^۳

۱ تارىخ المغول، عباس إقبال ص: ۱۲۱.

۲ الدولة الخوارزمية والمغول ص: ۲۴۰-۲۴۴.

۳ جنكيزخان ص: ۲۷۵.

(جه نگیزخان) کاریکی مابوو نه نجامیدا، نه ویش سزادانی (تۆمس-هسیا) ی پاشای (شی-شیا) ی مه مله که تی (تانغوتی) ی هاوسنوری (تبت) بوو، هر چه نده مه مله که ته که ی که وتبووه ژیر پکیفی قهله مپه وی مه غوله کانه وه به لام پاشای (تانغوت) په تی کردبووه سوپاکه ی له جهنگی گه له خواره زمه کانداه شداری بکات، (جه نگیزخان) له و پژه وه به ناراسته ی خورثاوا به پیکهوت په یمانی دا له به رامبر نه م نافه رمانیه دا به دهستی خوی سزای پاشای (تانغوت) بدات و لپرسینه وه ی توندی له گه له نه نجام بدات، نه مه و له سالی ۱۲۲۶ زاینیدا هر مه مو سوپاکه ی کوکرده وه، شایانی باسه وپرای حه زی توله چه ند پالنه ریکی تریش مه بوون بۆ داگیرکردنی نه و هریمه، چینیه کانی ئیمپراتوریه تی (کین=زیپ) پاش به جیهیشتنی نه و ولاته له لایه ن جه نگیزخانه وه ته کانیا ن به خوداو به شیککی زوری هریمه کانی ولاته که یان له ژیر چنگی مه غوله کان دهره یینابووه، ژه نه پال (موخولی) ی مه غولی که له لایه ن جه نگیزخانه وه به پژه بردنی کاروباری چینی پی سپیردرا بو که وتبووه نیو شه پکی دهسته ویه خه ی برده وامی چینیه کان، جه نگیزخان ده یزانی وه شانندی گورزیکی کوشنده له چینیه کانی ولاتی (کین-زیپ) له م بارودوخه دا به هو ی هوکاری جوغرافیه وه نه گه ر مه حالیش نه بی زور قورس ده که ویت له سهریان، له م نیوه ننده دا که ده بیینی ده سه لاتی مه غولی له ولاتی (تانغوت) دا شلوقه و ناجیگیره، بویه مه مو خه مه کانی له سه ر نه و ولاته چر کردنه وه، نه م سوپایه ی پیکخست و بۆ پیکانی نامانجه که ی که سی له جه نه پاله کانی نه کرده سه رکرده، به لکو بۆ خوی - له گه له نه وهدا ته مه نی به ره و ژوو چووبو بوو به پیشه نگی هیرشه که، نه م برپاره نیشانمان ده دا - که جه نگیزخان تا نه مپوش هیزو وزه ی نه ندامی و ژیری و عه قلی پیماره، جهنگ له پایزی ۱۲۲۶ ی زاینیدا دهستی پیکرد، سه رده تا سه رکه و تنی باشیان تومارکرد، به لام له وهرزی زستانداو له گه رمه ی پاوو شکاردا نه سپه که ی (جه نگیزخان) له ترسی نه سپه کیویه کان - که له و ناوچانه دا بوونیان زور بوو - په ویه وه و سه رسمیکي بردو (خانی مه زن) ی مه غولی به زه ویدادا، (خان) له نه نجامی نه مه دا تووشی نه خوشیه کی توندو تیژ بوو، تین و تاوی نه خوشیه که ی کاریگه ری زوری له سه ر دانا، بانگه یشتی کوپه کانی گه لی و ژه نه پاله به ته مه نه کانی کردو سه باره ت به و کارانه ی له نیستادا نه نجامدانیا ن پیویسته پاویژی پیکردن، یه کیکیان گوتی: گه لی (تانغوت) گه لیکی شارستانیه و له شاردا نیشته جین و فیزی به جیهیشتنی شار نین، نیستا و گونجاوه بۆ ولاتی خومان بگه ریینه وه، نه ندامانی کوپونه وه که مه موویان له سه ر نه م پایه پیکهاتن، به لام جه نگیزخان په تی کرده وه و گوتی: نه گه ر نیمه له نیستادا نیتره به جی بیلین

تانغۇت يەكەن دەللىن لىمان دەترسىن، من بەجى ناهىلەم ھەر لىرە چاسەرەى نەخۇش يەكەم دەكەم، ھەر ئىستا نامە يەكەن بۇ دەنىرم، با بزەنن چۆنمان وەلام دەدەنەو، ئەمەش نىوہ پۇكى نامەكەيە: (بەللىن دابىي بە دەستى پاستم، بەلام بۇ جەنگى خوارەزمىەكەن لەگەل نەھاتى، بەم سەرپىچىت سوكايەتت ئەنجام داو، ئىستا كە ولاتى خوارەزمىەكەن داگىر كىرەو ھاتووم داوات لىدەكەم داواى لىبوردنم لى بەكى).

پاشاى (تانغۇت) بە چەند دەستەواژە يەكى ئىھانە ئامىز وەلامى (جەنگىزخان) ى دايەو: لەبەر ئەو (جەنگىزخان) زۆر تووپە بوو يەك بەخۇ ھاوارى كىرد: (ئايا داواى ئەم سوكايەتى پىكرەن دەگونجى لىرە دوركەومەو؟! من سوئند بە ئاسمانى ھەمىشەيى دەخۇم ئىرە بەجى ناهىلەم ئەگەر سەرىشم تىداجى).

سوئندەكەى بىرە سەر، ولات و دەولەتى (تانغۇت) ى پوخاند، بەلام بە داواى ئەمەدا مرد. (جەنگىزخان) لەو كاتەو لەپاودا لەسەر ولاخەكەى بەرىبۇو نەخۇش كەوتبوو ھەستى پىكرەبوو ئەم نەخۇش يە تەپراى ژيانى لى ھەلدەمژى.^۱ كاتىك نەخۇش يەكە تىنى بۇ ھىنا و زانى ئەم كاتە كاتى سەرەمەرگىەتى، بانگىشىتى كوپەكەنى كىرد و ھەستى بۇ كىردن كە (ئۆكتاى) كوپى لەبەر ئەم سىفەتەنى كە تىددا بەرجەستەن لە جىتى خۇى دادەنى: (پاى بەھىز و پتەوى، ەقلى قورس و كاملى)، لەبەر ئەمە (ئۆكتاى) كىرد بە وەلى ەھدى خۇى و كوپەكەنى لەسەر ئەم دىارىكرەنى باوكىان پىكەھاتن، ئەمەش دەقى وەسىتنامەكەى جەنگىزخانە بۇ كوپەكەنى: (ئەى پۇلە چاكەكەنم بزەنن گەشتى من بەرەو ئاخىرەت نىزىك بۇتەو، ئەجەلى مەرگە ھاتوتە پىشەو، من بەھىز و تواناى خودا وەندەكەن و پىشتىوانى ئاسمان ولاتىكى بەرەرراوانم گىرتەو، بە جۆرىك ئەگەر يەكەك لە ناوەندى ئەو ولاتەپا بەرەو سنوورىكى بىرە ماوہى سالىكى پى دەجى، ئەم كارەى ئەنجام داو لەبەر خاترى ئىوہ بوو، بۇ ئىوہم ئامادە كىردەو، ئەى پۇلەكەنم، جا وەسىتى من بۇ ئىوہ ئەمەيە: لە داواى من خۇتان بە تپۇكرەنى دوژمنان و بەرزكرەوہى ھاوەلان خەرىك دەكەن، ھەمووتان لەسەر يەك پاپۇچوون كۆدەبنەو، بەشكە لە نازو نىعمەت و بەختەو ەرىدا بژىن و لەزەت لە مەملەكەت وەرىگىرن).^۲ پاشان جەنگىزخان لە نىوہى يەكەمى پەمەزانى ۶۲۴ كۆچى بەرامبەر ئۇغستۇسى ۱۲۲۷ زىنى، لە ھەرىمى (سوچىنى) نىزىك شارى (تەسن جو) گىيانى دا بە

۱ جەنگىزخان ص: ۲۷۷، ۲۷۸.

۲ المغول فى التاريخ، د. العباد ص: ۱۲۸.

دەستەۋە، تەرمەكەيان بەرەۋ (مەنغۇلىيا) بىردەۋەۋ لەۋ شۈيىنەي پېۋىبارى (ئۇنقۇن ۋە كۆرلىن)ى
 لى ھەلدەقۇلى خرايە گۆپەۋە، بەلام بە گۆپىرەي (كلتورى مەغۇل) شۈيىنەي گۆپەكەي بىۋە بە
 پارىكى نىۋە خەزىنەي پارەكان.

فه سلی دووهم

روخاندنی (به غذا) له لایه ن مه غوله کانه ووه

باسی یه کهم: جینشینه کانی جه نگیزخان:

یه کهم: دابه شکردنی مه مله که ته کانی جه نگیزخان:

(جه نگیزخان) ژنگه لو که نيزه ککه لیکی فره ی هه بوون، (یه سۆنجین) ی هاوسه ری به سه ره مواندا هه لېژارد بوو، هر له بهر نه مه کوپه کانی شی خستبوونه پئش کوپه کانی تره وه، له کۆی (۹) کوپي چوارینانی له (یه سۆنجین) بیوون و ناویان (جوجی، جوغتای، ئۆکتای، تۆلۆی) بوو، بابیان گرنگترین کاری پی ده سپاردن و له به پیوه به رایه تی کردنی ئیمپراتۆریه ته فراوانه کهیدا به ته واوه تی پشتی پی ده به ستن، بۆ وینه: ده بینین (جوجی) ی کوپه گه وره ی ده کاته سه ره پرشتیاری کاروباره کانی نیچیره وانی و پیکه ستن و پازاندنه وه ی کۆشک و ته لاره کان، (جوغتای) کوپیشی ده کاته سه ره پرشتیاری پیکه ستنی کاروباری قه زاوه ت و چه سپاندنی حوکم و یاسا کان و سه پاندنی سزا کان به سه ر تاوانکاران و سه ره پیچیکه راندا.

(ئۆکتای) کوپي سییه می کردبووه سه ره پرشتیاری کاروباری به پیوه بردن و دارایی و هه لسوراندنی به رژه وه ندییه کانی خه لک.

(تۆلۆی) یشی پاسته وخۆ کردبووه سه ره پرشتیاری کاروباری سه ریازی و ئاماده سازی سوپا کان، بۆیه ناسناوی (تۆلغ تۆیان) ی به سه ردا براوه.

هیشتا (جه نگیزخان) له ژياندا بوو، بریاریدا ئیمپراتۆریه ته که ی به سه ر نه م (۴) کوپه ییدا دابه ش بکات، چونکه به پای نه و نه مه باشتترین هۆکاره بۆ پاهاتنی کوپه کانی له سه ر حوکومه تداري و هه لگرتنی باری به ره پرستیاریه تی، دابه شکردنه که به م شیوه یه بوو:

۱- به شی (جوجی) کوپه گه وره ی (جه نگیزخان):

ولاتی نیوان پووباری (نه رته ش) و که ناره باشووریه کانی ده ریای قه زوین بهر (جوجی) کهوت، نه م ولاتی (قه بقاج) و ده شته کاکی به کاکیه: به هۆی نه وه ی په نگی تاوئی

سەربازگە كانى زەرد بوو بە ناوى (ھۆزى زىرپىن) ھە بە ناويانگ بوو، زۆرىيە دانىشتوانەكەى لە نەتە ھەى تورك و توركمان پىكھاتىبوو،^۱ كاتىك (جوجى) پىش باوكى مرد، (جەنگىزخان) بىر يارىدا ئەم ھەرىمانە بخاتە بەر دەستى (باتون ى كوپى جوجى)، (باتون) بە سىفەتە كانى ھەست ناسكى و شىرىن زمانى و بىرتىزى بە ناويانگ بوو، بىو ھەردارى مالى (جەنگىزخان) لە كاتى ھەلايسانى كىشمەكىشى گرتنى كورسى ئىمپراتورىيە تدا پۆلىكى كارىگەر و يەكلاكەر ھەى بىنىبوو.

۲- بەشى (جوغتاي): ولاتى (ئۆيغۇر) و ھەرىمە كانى (ئەودىو پووبار) و (كاشغر) و (بەلخ) و (غەزەنە) شى خستە ژىر دەسەلاتى (جوغتاي) ھەى.

۳- بەشى (ئۆكتاي) ى ھەلى عەھد: بەشى ئەو لە بەشى براكانى كەمتر بوو، ناوچە كانى چىاي (تارىاجاي) و دەرووبەرى دەرياچەى (ئالاجۇل) و بەستاي پووبارى (يەمىل) ى ھەلگە وتوى خۇرناواى (مەنغۇليا) بەر (ئۆكتاي) كەوتن.

۴- بەشى (تۆلۆى): (مەنغۇليا) ى ولاتى چەكە و بىنەچەكەى (جەنگىزخان) كە دۆل و شىو ھە كانى پووبارى (كېۋلىن) و (ئۆنۈن) و (ئۇرخۇن) و ھەرىمى (كەپاكوپم) لە خۇ دەگىرت بووبە بەشى (تۆلۆى) ى كوپى ھەرىمە بچووكى (جەنگىزخان)، (تۆلۆى) ى بە گۆيەرى داب و نەرىتى مەغلۇل چۈنكە كوپى بچووكى خانە دوابە دواى مردنى باوكى بوو بە سەروەسىتى كورسى دەسەلات، ئەو بە يارىدەى (۳) پايۋىژكار تا ھەلېژاردن و دانانى جېنشىنى (جەنگىزخان) بۆ ماو ھەى (۲) سال لە (۶۲۴-۶۲۶) كۆچى بەرامبەر ۱۲۲۷-۱۲۲۹ ى زايىنى كاروبارى ئىمپراتورىيەتى بەرپۆەبرد.^۲

دوومە: ھەلېژاردنى (ئۆكتاي) بە خانى گەورەى (مەغلۇل):

كورسىيەكەى (جەنگىزخان) دواى مردنى ماو ھەى (۲) سال بە خالى ماىەو ھە، پاشان مىرە گەورەكان بە چاكيان زانى لە پىناوى چاكسانى كاروبارى دەولەت و بەرگرتن لە و درزو كەلپتەنەى خەرىكە لە ئىمپراتورىيەت پەيدا دەبن، بە پەلە و بى دواكەوتن خانىكى نوئ بۆ خۇيان دىارى بكەن، ھەرىمە موويان لەسەر ئەم بىرپارە يەك دەنگ بوون، دەستيان بە ئامادەكارىيەكانى گىردانى كۆنگرەى پايۋىژ (كۆرىلتاي) كرد، بۆ ئەم مەبەستە نوئەرو جاپدەريان بە ھەموو لايەكى مەملەكەتدا بلۆ كىرنەو ھە، مىرەكان و سەركىدەكانى سوپا

۱ السلوك للمقريني، نقلًا عن المغول، د، الصياد ص: ۱۶۴.

۲ المغول للصياد ص: ۱۶۵.

هه موویان هاتنه (مه نغولیا)، تا (۳) پوژ له نیو به زم و په زمی خوڅی و خواردن و خواردنه ووهو گورانی و سه مادا پايان بوارد، دواى نه مه سه بارهت به هه لېژاردنى (خانى نوى) ده ستیان به وتو وېژو پاگړپنه ووه کرد، دهره نجام به يه كدهنگى بپريارياندا (توكتاى) له سر ته ختى ئيمپراتوريهت دانين، هه رچه نده (توكتاى) ده يو يست به بړوبيانوى سامناكى پوسته كه و ناشايسته يى خوڅى بؤ نه م پوسته خوڅى بدزيته ووهو، له م به رپرسياريه تيه خوڅى دورخاته ووهو ده يگوت كه (تولوى) ي برا بچووكى شايسته تره و به پيى دابو نه ريتى (مه غول) يش ئيستا له جبيى باوكى دانيشتووه و كاتى خوڅى زياتر له گه ل باوكى هه لسوكه وتى كردووه و زياتر به بنه ما قانونيه كان شاره زايه، به لام براكانى و خزمه كانى هر هه موو دهره وازه كانى به هانه و بړو بيانويان به سهردا داخستو و پيداگيريان له سره وركتنى نه م پوسته كرده ووه، له گه ل نه مه شدا وه سيى سهره مه رگى باوكيان به بير هينايه ووه - كه چوڼ ويلايه تى عه دى بؤ نه و به جيه يشتووه - دهره نجام به بپيارو ويستى نه وان پازيىوو، له و كاته دا (جوغتاي) ده سته پاستى (توكتاى) براى گرتو (تولوى) يش ده سته چه پى گرتو (توتجكين) ي ماميشى پشتينه كه ي گرتو برديان له سره كورسى (خان) يان دانا، ناماده بووانى ناوه ووهو دهره ووهى كوكتشى ئيمپراتوريهت به دهنكى به رز هاواريان كرد: (توكتاى بوو به خاقان)، واته بوو به خانى گه ووهى ئيمپراتوريهت ي مه غولى، نه م پووداوه له به هارى ۶۲۶ كوچى به رامبه ر ۱۲۲۹ ي زايى و له نيو كزنگره ي گشتى مه غول (كوزيلتاى) دا بوو، ئينجا خان - به پيى دابو نه ريتى مه غول - پاره و سامانى به سر خزمه كانى و هوژه كاندا به شيه ووه، فه رمانيدا ماوه ي (۳) پوژ له سر يه ك خورودو خوراك به خيىرى (جه نگيزخان) بدرت به خه لك، (۴۰) كچى شوخ و شهنگى له نيو كچه ميره كانى هاوه لى هه لېژاردن و به جوانترين پوڅاكى به نرخ و زيرو جه واهيزه ووه پازاندنيه ووه، ئينجا به سوارى نه سېپى په سېن به ره ولاى (جه نگيزخان) ي به پيكردن^۱ - به پيى بړوبواوه پى خوڅيان كوشتيانن -، هه روه ها (توكتاى) له گه ل چووه سره عهرشى ده سله ات بپرياريدا ده بى هه موو فه رمانه كانى (جه نگيزخان) جيبه جى بكرين و له گړپان و ده سته كارى بپاريژين، ليبوردينى گشتيشى بؤ هه موو نه وانه دهر كرد كه پيش نه ووهى له سره كورسى ده سله ات دانيشى تاوان و گونا هه يان نه نجام داوه، هه په شه ي سزاي توندو تيزيشى ئاراسته ي هه موو نه و كه سانه كرد كه دواى نه ووه به نيانن سهرپيچى قانونه كان ده كه ن، زوريشى بايه خ به ته و او كردنى نه و پوژانه دا كه باوكى بؤ داگير كردنى ولاتان

دايرىشتىبۇون و ھېشتا تەۋايى نە كىردۇن، لەبەر ئەمە سوپاي پېۋىستى بۇ داگىركردنى ئىيران و ئەوروپا و چىن سازوباز كرد.^۱

سىيەھم: مەغۇلەكان لەسەر دزەكردنىيان بۇ نىۋولاتانى ئىسلامى بەردەوام دەبن:

خودى ھەلبۇاردنى (ئۆكتاي) كوپى (جەنگىزخان) بە خانى گەورەى (مەغۇل) جاپدانىك بوو بۇ ھەلگوتانى ھىرشىكى تازەى مەغۇلەكان بۇ سەر ھەرىمەكانى دەۋلەتى خوارەزمى و كۆتايى پېھىنانى يەكجارى ئەو دەۋلەتە، ھەرچەندە تاكو ئىستا ۋلاتى (ئەودىو پوويار) لە لايەن مەغۇلەكانەۋە داگىركراۋە و پىش ئەمەش چەند ھىرشىكى پىكوپىكى نىزامى كراۋەتەسەر ھىزەكانى (جلال الدين منكبرى)، جار ھەبوۋە (جلال الدين) سەر كە وتوۋە و جارىش ھەبوۋە مەغۇلەكان سەر كە وتوۋن،^۲ بەلام ھەرچۇنىك بىت ئەنجامىكى يەكلا كەرەۋە بەدەست نە ھاتبوو، بۇيە (ئۆكتاي) سەر كىردايەتى كىردنى ھىرشى سەر (ئىران) ى خستە ئەستۇ (جوزماغون نۇيان) ى سەر كىردەى بە ناويانگ، ئەۋىش بە سوپايەكى (۵۰) ھەزار سەربازى ۋە ۋە بە ھاۋەلایەتى ژمارەيەك سەر كىردەى سەربازى شارەزاي مەغۇل بەرپىگەوت، پىشدا بە تىكپايى لەسەر داۋاكارى مىرو ھوكمپانەكانىيان لە (خوارەزم) بەرەو (توركستان) چوون، لەم ھەرىمانەدا ژمارەيەكى نۆزى دىلو گىراۋى دوزمىنانى خۇيان موسلمانان لەگەل خۇ پەپىچەكدان و بەمە ژمارەى سەربازانى ئەم ھىرشە خۇى لە (۱۰۰) ھەزار سەربازدا،^۳ — مەغۇلەكان لەم ھىرشەياندا بۇ سەر ئىران — ۋەك لە پىشدا پاپورد توانىيان سوپاي (جلال الدين منكبرى) تىك بشكىنن، پاش نواندىنى پۇلىكى پالەۋاۋانە و بەرەنگاربوۋنەۋەيەكى قارەمانانە لە لايەن (جلال الدين منكبرى) يەۋە، مەغۇلەكان توانىيان لەسەر سەرختەرىن و مەترسىدارتەرىن دوزمىن پىزگارىيان بىتتە و بەسەرىدا زال بىن ئىدى لەمەودوا ھەموو دەروازەكانى پېۋژەى داگىركارى لەبەر دەمىاندا ئاۋەلابوون و بەبى ئەۋەى ھىچ بەرەست و كۆسپىك بىتتە سەر پىگەيان، بە سوكو ئاسانى توانىيان ھىرش و پەلامارەكانىيان بۇ سەر نۆزبەى ۋلاتانى ئىسلامى دەست پى بكن و،^۴ بە دەستى نەگىرىسيان كاۋلو و پىرانيان بكن، سەر كىردەيەكى سوپاي خوارەزمى بە ناۋى (نۇرخان) لە دواھەمىن ھىرشى مەغۇلەكان بۇ سەر (جلال الدين) و سوپاكەى توانى گىيانى (جلال الدين) پىش ئەۋە بەرەو (كوردستان) پاپكا لە چەنگى

۱ المصدر نفسه ص: ۱۶۷.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۷۱.

۳ المصدر نفسه ص: ۱۷۱.

۴ المغول للصياد ص: ۱۷۹.

مه غوله كان پزگار بکات، (نورخان) پاش کوژدانی (جلال الدین) به خوی و (۴) هزار سهریازی خواره زمی گه یشته (نریبل)، له وېړا به تاکی ته نیا به ره و (نیسفه هان) پوښت، له وې له لایه ن مه غوله کانه وه کوژا، پاش کوژدانی - دواهمین سهرکرده ی خواره زمی - سهریازه خواره زمیه کان له چپاکانی (کوردستان و جزیره و شام) دا بلاوېونه وه، ژماره یه کیان له لایه ن کوژده کان و عره به خپله کیه کانه وه کوژان، نه وانی ماشنه وه بریاریاندا بینه سهریازو خرمه تگوزاری سولتانه کانی نه یوبی و سلجوقیه کانی پومی، ماوه یه کی درېژخایه ن بوونه مایه ی نانه وه ی ناشوب و ناچه حتی له ولاتانه ی کاریان تیدا ده کرد.^۱

مه غوله کان هیزه کانی خویان کرد بووه (۳) سوپای سهره کی:

سوپای یه که م: (دیاریه کرو نه رز پوم و میافارقین و ماردین و نه سیبین و سنجان) ی داگیر کرد، سوپاکه تا که ناره ناوه کانی پووباری فورپات پی شپه وی کرد، له کوشت و کوشتاری په شه خه لک و تالان و برودا زوریان تیپه پاند، دانیشتون هینده ترسی پی نیشبوو ته نانه ت زاتیان نه کرد به رگریه کی که میش له خویان بکه ن، هندیك چیروک و به سهرهات گپدر اونه ته وه مروف به خویندنه وه و بیستنیان کره ی له جهرگی دیت و مراق دایده گریت، خو نه گهر میژوونووسیکی گه وره و باوه پپیکراوی وهك (ابن الاثیر) نه ینوسیبانایه وه ده مانگوت نه مانه هه لبه سترون.^۲

(ابن الاثیر) ده لی: ژماره یه ك به سهرهات دهر باره ی نه و - مه غول - انه گپدر اونه وه، خهریکه گوئی به درویان داده نی و به قایان پیناکات که چون خودا (جل جلاله) ترس و بیمی نه وانه ی خستوته دل و دهر وونی خه لکه وه و له به رامه بریاندا زهنده قیان چووه، تا نه وه ی گوتراوه: سهریازیکی مه غولی ده چووه نیو گوندیک یان کولانیك و واپده که وت خه لکیکی زوری لی ده بوو، یه که به یه ک پیاندا ده هات و ده یکوشتن و که سیک له و هه موو خه لکه جه ساره تی نه ده کرد پاست بیتنه وه و ده ستيك بؤ مه غوله که درېژ بکات.^۳

به لام سوپای دووه م: پووی له شاری (به دلیس) کرد و پاش نه وه گرتی سوتاندی به ره و شاری (خه لات) پوښت و دهستی به سهر ژماره یه ك قه لای دهر ووبه ری نه وې و چنه د شوینیکي تردا گرت.

۱ المصدر نفسه ص: ۱۷۹.

۲ المغول للصیاد ص: ۱۷۹.

۳ المصدر نفسه ص: ۱۸۰.

سوپاى سېتھەم: بەرەو ھەرىمى (ئازەربايجان) پۇشت، دەستى بە پەلاماركدو شار بە
 دواى شار داگىرى كردن، لە كۆتاييدا بېياريدا (تەورېن) پايتهخت بگريت، ئەمەو لە
 سەرەتاي سالى ۶۲۹ى ك/ ۱۲۳۲ زايىدا بەبى دەستكردنە خۆى بە دەستەوەدا، ھۆكارى
 ئەمەش ئەو بوو: خەلگى ئەم شارو ھەرىمانە نىوانيان لەگەل (جلال الدين) خوش نەبوو،
 كاتىك زەبوونى (جلال الدين) يان بۆ دەرگەوت، شۆپشيان لە ھۆكمپانە كانيان كردن و
 كوشتنيان و سەريان لە لاشە كردنەو و بەديارى بۆ مەغۇلە كانيان ناردن، ھىشتا مەغۇلە كان
 نەگە يىشتبوونە دەروازەكانى تەورېز، خەلگ بە پىشوازيەو و چون و ديارى ھەمەپەنگيان لە
 قوماش و كەلوپەلى تر پىشكەشى سەركردەكانى (مەغۇل) كرد، بەلتيان دا سالانە
 سەرەنەيەكى زۆريان بەدەنى و ھۆكمپانى شارىشيان لى قبول كردن، مەغۇلە كان ديارىە كانيان
 لى وەرگرتن و خۆيان بە نىو شارداد كرد، ئەم شارە لە چاو شارەكانى تردا بە ساغ و سەلىمى
 دەرجوو وېران نەكرا.^۱

لە سالى ۶۳۲-۶۳۳ى ك/ ۱۲۳۴-۱۲۳۵ز مەغۇلە كان خۆيان بە نىو ھەرىمى ھەولېز (ئەربىل) دا
 كردو گەمارۆى پايتهختەكەياندا، بەلام دانىشتوانى بە پەلە چوونە نىو قەلاكەو و لەویدا
 خۆيان مەلاسد، مەغۇلە كان ماوہى (۴۰) پۆزگەمارۆى قەلايان دا، دانىشتوان سەرەوت و
 سامانىكى زۆرياندا بە مەغۇلە كان و خۆيان كېرەو، بەلام مەغۇلە كان تا ھەواليان پى
 نەگە يىشت كە لە بەغداو ھىزى بە ھاوارەو و چوون بەرەو (ئەربىل) بەپى كەوتو و
 گەمارۆكەيان نەشكاند، ئىنجا ئەوئيان بەجى ھىشت و لە باكورد بەرەو عىراق داگەپان و لە
 سالى ۶۳۴ى ك/ ۱۲۳۶ز گەيشتنە (سامەرا)، كاتىك (خەلىفە) زانى مەترسى ھەپەشە لى
 دەكات كۆبوونەو ھى بە زانايان كردو فتواياندا كە: (جەنگ لە پىناوى خودادا لە ھەجى مالى
 خودا خىرى زياترە)، ئەمەو خەلىفە جاپى جىھادى داو بە پەلە سوپايەكى گەورەى بە
 سەركردايەتى (مجاھد الدين دەوايدار)^۲ پىكخست، سوپاكە توانى لە (تكرىت) ى نىوان
 پووبارى (دىجلە) و چىاي (ھەمرىن) مەغۇلە كان تىك بشكىنى و ژمارەيەكى زۆر دىلى
 موسلمانان كە لە كاتى قولە شەپەكانى (ئەربىل) گىرابوون ئازاد بكات، موسلمانان قەلاو
 شورەى قايميان لە دەرەو ھى شارى (بەغدا) دروست كردن، ئىنجا مەغۇلە كان بۆ جارىكى
 ترو بەرەو بەغدا ھەلمەتيان بردو لە سالى ۶۳۵ى ك/ ۱۲۳۷ز ھىزى موسلمانان لە (خانەقەن)

۱ المصدر نفسه ص: ۱۸۰.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۸۱، دەوايدار بە واتاى مىرزاو كاتىب دى.

تېکشکاندو ژماره يه کي زړيان لي کوشتنو نه وه ي ماشنه وه بهر وه به غذا گه پانه وه،^۱ به هه مان شيوه مه غوله کان ليشاوي هيرشه کانيان بؤ سر (جورجيا و نرمنييا) بهرده وام بووو ده ستيان به کاولکردن و پوخاندن کرد، به لام له پاشان بؤ نه و دوو ولاته گه پانه وه و چ پيؤ شويينيکيان له بهرامبر دوو هريمي فارسو کرمان گرته بهر هه مان پيؤ شوييني شيان له بهرامبر نه م دوو ولاته دا گرته بهر، هه روه ها مه غوله کان به بي نه وه ي تووشي هيچ بهر هنگاريه ک بينه وه به ته واوه تي هه ريتمه کاني خوره لاتي ده ولتي (خواره زمي) يان خسته زير پکيقي ده سه لاتي خويانه وه، نه مه و (سوجستان و غه زنه و کابول و سنووري سند) خويان به ده سه ته وه دا)، هه روه ها مه غوله کان له سالي ۱۲۴۰ ک/ ۱۲۴۳ زيداو دواي سه رکه و تنيان له جهنگي ده سه ته ويه خه ي (کو سه تاغ) دا توانيان به سه ر سلجوقيه کاني پومدا زال ببن، نه مه و دواي نه مه (نه نازول) که و ته زير پکيقي (مه غول) وه و سولتان (غياث الدين) گه ردنکه چي خوي بؤ (خان) ي مه غول ده رپي و پهيماي دا سالانه سه رانه ي بداتي.^۲

۱- زه وتکردني هه ريتمه کاني چيني باکوور:

دوا به دواي مردني (جهنگيز خان) بنه مالنه ي (کين) توانيان به شيكي زوري مه مله که ته داگيرکراوه که يان بستينه وه و شاري (کاي-فونچ) ي هريمي (هونان) يس بکه نه پايته ختي خويان، به لام کاتيک (توکتاي) پيشمهي ده سه لاتي مه غولي گرته ده ست، خوي کوکرده وه و سوپاي بؤ زه وتکردني نه و هه ريتمانه سازکرد، نه مه و له سالي ۱۲۲۷ ک/ ۱۲۲۹ زيداو هاوکات له گه ل نه وه دا سه ر يازه کاني له ئيران به دواي (جلال الدين منکبرتي) دا ده که وتن، سوپايه کي گه وره ي پيکخست و به سه رکردايه تي خوي و (جوغتاي و تولوي) براي بهر وه ده شتي (هوانگ-هو) که مه غوله کان (فزاموران) يان پي ده گوت به پيکه وت، ئينجا سوپاکه ي کرده دوو به شتي سه ره کي: يه که ميان به سه رکردايه تي (توکتاي) له باکووره وه هيرشي برد، دوو ميان به سه رکردايه تي (تولوي) هيرشي کرده سه ر باشووري نه و ولاته، له نه نجامي هيرش و تيککه لچوونه کان مه غوله کان سه رکه وتني گه وره يان به سه ر چيني هکاندا تو مارکردن و خاكيكي زوري به رفراوانيان لي زه وت کردن، پاش نه مه ده ست به سه ردارگتنی (کاي فونچ) ي پايته ختيان خسته نه ستوي (سو بو تاي) سه رکرده، نه مه و له سالي ۱۲۳۱ ک/ ۱۲۳۳ زيدا نه م پايته خته مه زنه له لايه ن مه غوله کانه وه داگيرکراو که مه خه لکيک نه بي له دانيشتوانه که ي که

۱ الحوادث الجامعة لابن الفوطي ص: ۱۱۳، المغول للصياد ص: ۱۸۱.

۲ المغول ص: ۱۸۳.

توانيان خۇ دەربازبەگەن و پابەگەن دەنا ھەمووى كۆژرا، لە گرەمەى ئەم كارەساتەدا (يى لىو جوتسا)ى وەزىر لەبەر ئۆكتاى پاراپەو ھە و تەكاي لىكرد فەرمانى پوخاندنى شار دەرنەكا، بەلگە بىخاتە سەر دەولەتى مەغلۇل، ئەويش تەكاكى قبول كىرد.^۱

لە و كاتەدا مەغلۇلەكان ھىرشەكانيان بۆ سەر چىنى باكور ئەنجام دەدان، بىنەمالەى (سۆنگ)ى ھوكمپانى چىنى باشور يارمەتى مەغلۇلەكانيان دەدا و تەماعيان دەخستە بەردەم تا لە خاكى چىنى باكوردا بەشيان بەدن، كاتىك ئەم ئاوتەيان بەباچوو، شەر لە نىوان ئەوان و مەغلۇلەكاندا ھەلگىرسا، ئەم شەرپە بوو بە ھەلىكى زىرپىن بە دەست مەغلۇلەكانەو تا پەگ و پىشەى ئەم بىنەمالە بە يەكجارى ھەلگىشەن و مەملەكەتەكەشيان بخەنە سەر دەولەتەكەى خۇيان، بەلام ئەم ئامانجە لەسەردەمى جىنشىنەكانى (ئۆكتاى)دا ھاتەدى.^۲

۲- مەغلۇلەكان لە (ئەوروپا)دا:

پاش گەپانەو ھەى (ئۆكتاى) لە چىن بە سەرکەوتوى، سوپايەكى گەرەى (۱۵۰) ھەزارى پىكخست، (باتوى كوپى جوجى) كىردە سەر كىردەى ئەم سوپايە، گرتنى ولاتى (پوسو) جىركس و بولغارو ھەرىمەكانى ئەوروپاى خۆرەلاتى خستە ئەستق، (سۆبۇتاي)ى سەر كىردەى سەربازى سەر كىردايەتى فىعلى ھىرشەكان بوو، سوپاكە توانى دەست بەسەر ناوچەى ھەلگەوتوى نىوان چىاي (ئۆپال) و نىو دەورگەى (قىم) دابگىرت كە نىشتمانى (باشقردو بولغار) بوو، ھوكمپانەكانى پوسىيائى بەزاندن، شارى (مۆسكۆ)ى سوتاند، ھەردو شارى (سوزدال و فلادىمىر)ى پوخاندن، ئاگرى لە (سوزدال) بەردا، شارى (فلاىمىر) دىمەنىكى سامناكى بەخۆو بىنى، لە ھەموو شوپىنىكدا خەلك سەردەبېردا، لە نىو بلىتسەى ئاگرىد خەلك پاي دەكردو پەنايان بۆ (كەنىسە) دەبرد، دواى ئەمە سوپاكە بەرەو مەملەكەتى (ئۆكرانىا) بەپىكەوت، وىرانكارى و خراپەكارى زۆريان لەو ناوچانەدا ئەنجامدا، لە سالى ۱۲۴۰/ك ۱۲۴۰ز یدا دەستيان بەسەر (كىيف)ى پايتەختدا گىرت و ھەر ھەموويان بەسەر يەكتىردا داتەپاند، ئىنجا ھەرىمى (گالىسىيا)ى پوسىيان تالان كىرد، بەم شىو ھە پوسىيائى پان و بەرىن بە تەواو ھەتى كەوتە ژىر دەستى مەغلۇلەكان و ماو ھەى (۲) سەدەو نىو لەسەر يەك (۶۳۶-۸۸۶ك) ھوكمىان تىدا گىپا.

۱ المصدر نفسه ص: ۱۸۵.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۸۶.

پاش نه وه له داگیرکردنی (پوسیا) بوونه وه سوپاکه یان بوو به دوو به ش:

به شى يه كه م: به ره و (پولندا) هيرش ده با.

به شى دووهم: به ره و (مچه پ) هيرش ده با.

به شى يه كه مى سوپاى مه غول هيرشى بردو توانى به سر سوپاى هاوپه يمانى (پولونيا و نه لمانيا) زال بيت كه خوى له (۳۰) هزار سهرباز ددها، دهستان به سر شارى (بیرسلو) داگرتو به ره و شارى (به رلین) پيشپه ويان كرد، پاش كوشتو برى دانيشتوانى نه م هریمه به تهنه او كاولكردنى شاره كانى، به مبه ستي نيشاندانى ده سلاتو زه برونه نگی به هيزيانو شانازيان به م په فتاره يان هه ستان گوځى كوژد او هه كانيان ليكردنه وه كه ژماره يان (۲۷۰) هزار دانه بوو خستياننه نيو چه ند كيسه يه كه وه و ليړه وله وى له گه ل خويان ده گيړان.^۱

به شى دووهمى سوپاكه ش له هه مان كاتدا به سر (مچه پ) هكاندا زال بوو ده ستي به سر (بيست) ي پايته ختدا گرتو ئينجا به ره و (قیننا) له لايه كه وه و له قوځيكي تريشه وه به ره و كه ناره ناوه كاني ده رياى (نه درياتيك) پويشت، له م گهرمه ساته دا كه مه غوله كان له نيو خاكى نه وروپادا پيشپه ويان ده كرد هه والى مهرگى (نوكتاى) ي خانى گه وره يان پيگه يشت، نه م و نوكتاى له سالى ۶۳۹ ك/۱۲۴۱ زيدا مردو (باتق و سوبوتا) ي داوايان ليكرا به په له و بى دواكه وتن بى كوڅوونه وه ي (كوڅيلتاى) بگه پينه وه و به شدارى هه لېږاردنى خانى نوى بكن، به م په ننگه هریمه كاني خورثاوى نه وروپا له مه ترسى داگيركارى چاوه پوانكراوو نه خشه بى كيشروى مه غوله كان پزگارى بوو.^۲

۳- مردنى نوكتا يخان:

(نوكتاى) خوى له مې خواردنه وه دا شه لال كړدبوو، نه م و وايكرد پوځ له دواى پوځ زه بون و لاواز بيت، كه سه تاييه ت و دلسوزه كانيشى نه يانده توانى وازى پى لى بيتن، به لگو له پقى نه وان زياترى ده خوارده وه، كاتيك سوپاكه ي له نه وروپا ده جهنگا، نه و ماوه ي (۷) سال به به رده وامى له نيو خواردن و خواردنه وه و پابواردنى خويدا تلى ددها، دهره نجام كارى له ته ندروستى كرد، شه ويك كه زورى خوادبووه و له مه ستیان خوى ليكه و تېبوو نه جهل چي كه ي مؤلث نه داو گيانى له جه سته ي جودا كرده وه، نه م و له سالى ۶۳۹ ك/۱۲۴۱ زاینیدا بوو.^۳

۱ تاريخ مختصر الدول لابن العربي ص: ۲۴۸. المغول للصياد ص: ۱۸۷.

۲ المغول للصياد ص: ۱۸۸.

۳ المغول للصياد ص: ۱۸۸.

۱- رېڭخستىن و چاكسازىيەكانى سەردەمى (ئۆكتاي)؛

(ئۆكتاي) لە سەردەمى خۇيدا چەند چاكسازىيەكى لە نىۋولاتانى داڭىركراودا ئەنجامدان، كاتىك ۋلاتى (چىن)ى داڭىركرد، كاروبارى ئەۋى خىستە بەر دەستى (يى لىو جوتساي)ى ۋەزىرى: ئەم ۋەزىرە تۋانى حوكومەتتىكى دامەزراۋ پىكوپىك بە پىشتىۋانى خويىندەۋاران ۋە خەلگى چالاقى (چىنى ۋ ئۇيغۇرى ۋ ئىرانى ۋ تىببى) دابمەزىتى، كاروبارى دارايى پىكوپىك كىردو پەيۋەندىيەكانى دەرەۋە ۋ ناۋەۋە چىنى توندو تۆل كىردن، ئەمە ۋ مىزانىيەكى نەگۈپى بۇ ئىمپراتورىيەتى مەغلۇل داناۋ چىنىيەكانى پابەند كىردن سالانە سەرانى خۇيان لە پارە ۋ كالا بە ئەندازە دىيارىكرۋى بەرەمەكانى خۇيان لە پۇشاكى ئاورىشمۇ دانەۋىلە بدەن بە ئىمپراتورىيەتى مەغلۇل، لە ھەمان كاتدا ئەمەغلۇلانە پەۋە ئەسپ ۋ مەپو مالات ۋ ئازەل بەخىۋ دەكەن دەبى لە ۱۰٪ بەرەمەكانىيان پىشكەشى دەۋلەت بىكەن، ئىنجا (يى لىو جوتساي) ۋەزىر چەند قوتابخانەيەكى لە شارى (پەكىن) ۋ (خان بالىغ)دا دروست كىردن، لەم قوتابخانانەدا خەلگانى پىسپۇر ۋ شارەزاۋ لىھاتوۋ لە چىنى لاۋان دەياخۇيىندو لىي دەردەچۈن، ھاۋكات لەگەل خويىندى زانستەكاندا پىنمايەكانى ئايىنى (كۆنقۇشىس)يان تىدا دەخويىند،^۱ كاتىك (ئۆكتاي) چىنى باكورى بە تەۋەۋەتى گىرت، كاروبارى ۋلاتى (ئەۋدىو پوبارى)ى بە (مىھىلۋاج) سپارد، ئەۋىش (مىسعود بەگ)ى كوپى كىردە حوكمىرانى ۋلات، باۋك ۋ كوپ ھەردوۋىكىان قۇلىان لى ھەلمالى ۋ ئەۋەى مەغلۇلەكان پوخاندېۋىيان لە ۋ ھەرىمەدا ھەموۋىيان بىناكىردەۋە ۋ زۆر دىلسۇزانە دەستىيان بە خىزمەتى دانىشتۋانەكەى كىردو دەۋلەتتىكى پىكوپىكىيان دروستكىردو بارۋۇخى ناۋچەكانىيان ئاسايى كىردنەۋە ۋ ھال ۋ گۈزەرانى خەلگىيان خۇش كىرد.^۲

ئۆكتاي ھەزى لە دروست كىردى خانوبەرە ۋ كۆشك ۋ تەلار دەكىرد، لە سالى ۱۲۳۴/ك ۱۶۳۱زىدا پىۋۇزەى دروست كىردى پايتەختى تازەى بۇ ئىمپراتورىيەتەكەى دەست پىكىرد، فەرمانىدا كۆشكىكى بەرز لەنىۋەندى پايتەختدا دروست بىكىرت، بە جۆرىك بەرزى ھەر پاىيەكى بە ئەندازەى دورى تىرھاۋىۋىك دىرېۋ بىت ۋ كۆشكىكى بەرز ۋ پاراۋە لەنىۋە ۋ پاىانەدا دروست بىكىرت، پاشان دەستىيان بە پاراندنەۋە دروستكىردى نەخش ۋ نىگارى سەر دارۋىدارەكانى كىرد، فەرمانى بە براكانى ۋ كوپەكانىيان ۋ تىكپاي مىرەكان كىرد ھەر يەكك

۱ المصدر نفسه ص: ۱۸۹.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۸۹.

کۆشکېکې گوره و پازاوه له دهره ی نه م کۆشکه دروست بکن، نه وانش هر ه موویان
فرمانه که یان جېبه جی کرد، کاتیک له دروستکردن و پازاندنه وهی کۆشک و تله لاره کان
بوونه وه، تماشایان کرد کومه لگایه کی خانوبه ره ی پازاوه و پتکوپتک به سهریه که وه یان پتک
هیتاوه، شایانی باسه دروست کردنی نه م کۆشکانه به چاودیری شاره زاترین نه ندازیاری
چینی - که بۆ نه م مه به سته هیتا بوویانن - ته واکران،^۱ هروه ها ئوکتای په ره ی به
سیستمی گه یاندن (برید) داو بیري له هه لکه ندنی بیره ئاو کرده وه له سهر پتکاو بانی
بیابانه کانی ناسیای نیوه پاستدا.^۲

هـ هه لسوکه وتی (ئوکتای) له به رامبه ر موسلمانانی ژیر ده سه لاتی:

(ئوکتای) پاشایه کی به خشنده و به پړز بوو، له به رامبه ر موسلمانانی نیو ده ول ته که یدا
خۆش په فتار بوو، هاوکات له گه ل نه م نه جابه ته ی ئوکتایدا (جوغتای) برای وازی له
نازاردان و زیان پتگه یاندنی موسلمانان نه ده هیتا، هه زی ده کرد له ته وای شاره کاند
پشه کی شیان بکات، له پیتا و جېبه جیکردنی نه م سیاسه ته ی، هانی پیا و ما قول و میرو
سه ر کرده کانی مه غولی ده دا له لای ئوکتای زه مبی موسلمانان بکن، به لکو له به ر چاوی
په ش بېنو بریاری له نیو بردن بادت، پوژیک له پوژان راهیبیکي بوزایی دپته لای (خان) و
ده لی: (که نه و به خه ون جه نگیزخانی دیوه و فرمانی به (ئوکتای) کوپی ده کرد که له نیو
هه مو و لاتاندا ده ست به له نیو بردنی موسلمانان بکات و وه سیتی پتکردوه به هېچ شیوه یه ک
له به رامبه ر جېبه جیکردنی نه م فرمانه دا دو دل نه بیت و ماوه ی چاوتروکانیکیش
پانه وه ستی، چونکه نیستا ژماره ی موسلمانان ژور بووه و به م شیوه یه به روات کۆتایی به
ده سه لات و حوکمرانی مه غول ده هیتن)، کاتیک (ئوکتای) به ته واده تی گوئی له م قسه یه بوو،
نه و - که زیره ک بوو موسلمانانی خۆش ده ویستن - یه کسه ر ده رکی به وه کرد که نه م
قسه یه درو یه کی هه لبه ستراره و به فیتی (جوغتای) ی برای سته مکاری پتکخراوه، ئینجا
(ئوکتای) داوای کرد کۆبوونه وه یه کی فراوان به ئاماده بوونی گوره که سایه تیه کانی مه غول
حوکمرانانی هه ریمه کان و راهیبی بوزایی ببه ستریت، - له کۆبوونه وه که دا - فرمانی به
راهیبه که کرد به په وانی وه سیتته که ی (جه نگیزخان) بۆ ئاماده بووان بخوینیتته وه، پاش

۱ المصدر نفسه ص: ۱۹۱.

۲ المغول، د. العرینی ص: ۱۶۲.

خویندنه وه که، (ئوکتای) گوتی: هر داوایه که تا دهرکه وی پاسته و درو نیه و ساغه و نه خوش نیه پیویستی به به لگه و شاید هه یه، هه موو ناماده بووان گوتیان به لای وایه، ئینجا (خان) پووی له پاهیه که کردو پرسسیاری لیکرد: مهغولی ده زانی یان تورکی؟ یان هه ردوویان ده زانی؟! ... پاهیه که وه لایمی دایه وه و گوتی: من بهس (تورکی) ده زانم، له و کاته دا (ئوکتای) گوتی: (جهنگیزخان) جگه له مهغولی هیچ زمانی تری نه ده زانین، توش جگه له (تورکی) زمانی تر نازانی، باشه تو به چ زمانیک ئه مه فرمانه پینگیشته، به مهغولی یان به تورکی؟^۱ کاتیک پاهیه که زانی درو یه که ی به دهرکه وت، وه لایمی نه دایه وه و خه جالته بوو و پهنگی میتان و بردن، بهم شیوه یه درو و دوو پووی کابرای پاهیب بۆ هه موو لایه که دهرکه وت، به لام (ئوکتای) نه یه پشته ئه م هه له به خورایی بروت و پاهیبیش وه که به رزه کی بانان بۆی ده رچیت و هیچ گورزی په ند نامیزی به رنه که ون و په وشتی له که دار نه بیت، بۆیه پتی گوت: من له بهر خاتری (جوغتای) برام ناتکوژم، له کوپرا هاتووی بۆ ئه وی بگه پتوه، به (جوغتای) و داروده سته که ی بلای: که ده ست له نازاردانی موسلمانان هه لگرن، چونکه ئه وان براو هاو پیمانن، مهمله که ته که مان به هویانه وه به هیز بووه، به یاریده و هاریکاری ئه وان جیهان بۆمان ده سته مۆ بووه و هاتوته ژیر فرمانمانه وه.

گپرداوه ته وه: کاتیک مهغوله کان بریاراندا نابی کهس به شیوانی موسلمانان مه پو نازه له سهر بپریت، به لکو ده بی سنجی شه ق بکریت و شان و شه پیلکی لیبکرینه وه و جه رگو هه ناوی ده ریپتن تا ده مریت، پی ده که وی پوژیک موسلمانیک له بازار مه پک ده کپیت و به ره و مالی ده باته وه، دهرگاکانی حه وشه و مال داده خات، ئینجا (بسم الله) لی ده کات و خه ریک ده بی سهری بپری، له و کاته دا پیاویکی تورکی ولاتی (قه یجاق) له بازاردا ده بیپینیت و به دواي ده که ویت، ده چپته سهربانی خانووه که و بۆ موسلمانان که ده چپته خواره وه و ده یگریته و به ره و کوشکی (خان) ی ده با، (خان) جیگیره کانی خوی بۆ لیکولینه وه ی ئه م مه سه له ده نیری، کاتیک ئه نجامی لیکولینه وه که یان خسته به رده م (خان)، گوتی: ئه م پیاوه موسلمانان هه ژاره پیزی له قانون - ی ولات - گرتووه، به لام ئه م پیاوه تورکه پیزی قانونی شکاندوه و چۆته سهربانی مالی ئه و هه ژاره، بهم شیوه یه موسلمانان که پزگاری بوو تورکه (قه یجاق) یه که ش کوژا.^۲

۱ المغول للصیاد ص: ۱۹۳.

۲ جامع التواریخ ۶۲/۲-۶۳، المغول للصیاد ص: ۱۹۴.

۶- کیوک خان (۶۴۴-۶۴۷ک / ۱۲۴۶-۱۲۴۹ز)؛

به مردنی (تۆکتای) بارودۆخی (مهغۆل) ئالۆزا، له سەر چوونه سەر عەرشی دهسهلات، ناکۆکیان تیکهوت، (باتۆی شای خانهکانی (پوسیا) و دۆلی (قه بجاق) و دیارترین میره گه ورهکانی بنه ماله ی (جهنگیزخان) هه زی نه ده کرد کهس له بنه ماله ی (تۆکتای) ئهم پۆسته به دهسته وه بگریت، (کوتان) ی کوپی دووه می (تۆکتای) هه زی لیبوو جیی بابی بگریته وه، کۆمه لئکی تریش رایان وابوو وه سیته که ی (تۆکتای) جیبه جی بگریت باشه و (شیرامون) ی نه وه ی مندالی بگریته خانی گه وره ی مهغۆل، له بهر نه وه کاتیکی زۆر تپه پی و پای گشتی له سەر که سیك یه کی نه گرت و (کیوک) ی کوپه گه وره ی (تۆکتای) یش له باره گای ئیمپراتۆریهت دوربوو، هه لئکی له بار بۆ ته ماعکارانی عەرشی مهغۆل دروست بوو، (تۆتجکین) ی برای (جهنگیزخان) له نیوانیدا خۆی ده رخست، ویستی به زۆرداری عەرش داگیر بکا، نه خشی داپشت و سوپایه کی گه وره ی به چهك و نه سهله ی پیویست ئاماده کرد و ویستی به سەر سهربازگی باره گای (خان) دادا، سهربازو شوینکه وتوان هارۆژان، (توراکینا) - ی خاتون و خیزانی تۆکتای - بهم نه خشیه ی زانی، به پهله نوینهری خۆی بۆلا نارد، به نهرمونیانی لۆمه و گازندی لیکرد و هه ولهکانی خۆی خستنه گه پ تا به لای خۆیدا پایکیشی، ئهمه و (توراکینا خاتون) سه رکه وتنی به دهست هیئا، (تۆتجکین) یش په شیمان بۆوه و پپی بۆ به هانهکانی خۆی خۆشکردن و ئینجا به ره و نیشتمانی ئه سللی خۆی گه پایه وه، به لام (توراکینا خاتون) بریاریدا ده بی ئهم پۆسته ته نها بۆ (کیوک) ی کوپی بیته، بۆیه له ماوه ی (۴) سالی ته واودا هه موو هه ولهکانی خۆی به گه پخستن و به هه موو توانایه کی مادی و مه عنه وی و به پیشکه شکردنی دیاری به نرخ و زیرو پارهی زۆر میره نزیکه کان و سه رکردهکانی مهغۆل به لای خۆیدا که مه ندکیش کردن و خستنیه ژیر ئاماژه و فه رمانی خۆیه وه، هاوکات له گه ل ئهمه دا هه موو هه لهکانی قۆستنه وه و خۆی له چنگی نه و که سایه تی و میرانه پزگارکرد که له دژی سیاسهت و نه خشی ئه و کاریان ده کرد، (توراکینا خاتون) ده رکه وانیکی ئافره تی هه بوو به ناو (فاطمه) که خه لکی مه شه دی (طوس) بوو -، (فاتیمه) زۆر زیره ک و ژيرو بیر تیژو شایسته بوو، ببوه جیی متمانهی ته وای (توراکینا) و به لکو پارێزهری نه ئینییهکانی - بوو، له بهر نه مه گه ورهکانی ولات بۆ به دهسته ئینانی ئامانجهکانی خۆیان به کاریان دینا، (توراکینا) سه بارهت به میرهکان و کاربه دهستانی ده ولت و خاوهن پۆسته گه ورهکانی سه رده می (تۆکتای) به ته نیا پاوێژی به (فاتیمه) ده کرد و قسهکانی ئه وی به هه ند هه لده گرتن، کاتیك (توراکینا خاتون) دلتیا بوو له وه بۆته

خاوەنى وەرەقەى براوە و بارودۆخەكان سازو لە بارن بۆ سەرخستنى نەخشەكەى، ئىنجا نوینەرى خۆى بۆ لای گەورە كەسایەتیهكانى مەغۇلى لە تەواوى و لاتاندا ناردو داواى لێكردن بۆ كۆبوونەوهى گشتى (كۆریلتای)ى و بە پەسمى ناساندنى (كيوك) وەكو خانى گەورە نوێى ى مەغۇل ئامادەبەن.^۱

۷- هەلبێژاردنى (كيوك خان) بە خانى گەورەى مەغۇل:

لە سالى ۱۲۴۶/ك ۶۴۴زیدا لەسەر كەنارى يەكێك لە دەریاچەكانى خۆرئاواى مەنغۇلیا، (كۆریلتا) كۆبوونەوهى خۆى بۆ هەلبێژاردنى خانى گەورە گرێدا، زۆربەى ئامادەبووان پێشنیاریان كرد (كيوك) هەلبێژێردریت، بەلام بە هۆى لاوازی و نەخۆشى بیانوى هینایەوه، پاشان لەسەر ئارەزووى میرەكان و بە مەرجێك حوكمپانى لە داواى خۆى بە میرات بۆ نەوهكانى بى پۆستەكەى وەرگرت، هەموو لایەك بەمە قایل بوون، لەم كاتەدا میرو سەركردهكان كڵوھەكانیان دانان و پشیتینهكان كردنەوه و (كيوك)یان لەسەر عەرش دانیشاند، پەرداخەكانیان بە دەستەوه گرتن و لە بەرامبەر عەرشەكەیدا دولا هاتنەوه و بە پەسمى هەلبێژاردنى (كيوك)یان بە خانى گەورەى مەغۇل پاگەياندا، بەم بۆنەوه ماوهى هەفتەیهك ئاھەنگیان گێراو (كيوك)یش سەرۆت و سامان و بەخششى بەسەر میرەكان و سەرۆكى ھۆزەكاندا داھەشكرد.

سەرچاوەكانى میژوو دەلێن: (كيوك خان) بە خۆشى پەفتارى لەگەڵ نوینەرى (خەلیفە)دا كرد، بەلام نامەیهكى ھەپەشە ئامیژی بۆ خەلیفە پێدا ناردبوو، بەلام جامى توپەیی خۆى بەسەر سەرى نوینەرى فیرقەى (ئیسماعیلى)یدا رشتوو و سەرکوت و پيسواى كردوون، بەوپەڕى وشك و برینگی و توندو تیژی وەلامى سەرۆكەكەیانى داڤۆه.^۲

(كيوك خان) پیاویكى شەپانى و شەقاوھ بوو و حەزى لە جەنگ و ھەرا بوو، زۆر بە جەنگیزخانى باپیری دەچوو، ھیشتا حوكومەتەكەى بە تەواوەتى دانەمەزراندبوو میرو پیاوماقۇل و سەركردهكانى مەغۇلى ئاگاداركرده و ئاگایان لە حوكمەكانى (ياسا) بێت و بە موو لێى لانەدەن و نەگۆپن و تەئویلكارى تیدا نەكەن، فەرمانیدا: ھەموو ئەو كەسانە سزا بدرین كە پێش ھاتنە سەر حوكمى لە بەرامبەر ئەنجامدانى ئەركەكانیان كەمتەرخەمیان نواندوو، یان سەرپێچیان ئەنجامداو، بە ھەمان شیوھ فەرمانى بەسەر میرو سەركردهكان

۱ المغول للصیاد ص: ۱۹۶.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۹۶.

دهدا به په له و بئ دواکه وتن سوپا و پټو یستیه کانی جهنگ سازکه ن و ده ست به سهر (چینی باشور) دا بگرن، نه مه و نه رکي داگیرکردنی (چینی باشور) ی خسته نه ستوی (سوږوتا) ی، (نیلینجیکتای) یشی بۆ (ئیران) نارد تا ته وای ولاتانی نیسلامی — که تا نیستا نه گیراون — داگیریان بکات، له گهل نه مه شدا سولته ی ته وای پیداو کردی به سهر په رشتیاری کاروبای (پۆم و که رچ و موسلو دیار په کر)، (محمودی کرد به حوکمپانی مه مله که ته کانی (خه تا)، (میر مه سعود به گ) ی کرده حوکمپانی ولاتی (نه ویدیو پوبار) و (تورکستان)، (میر نه رغون) یشی کرده والی ولاتی (خۆراسان و عیراق و نازه ربایجان و شیروان و لوپو کرمان و فارس و لایه کی هیند)، سولتان (رکن الدین) یش به حوکمی نه وه بۆ نامه نگی مه لټاردنی هاتبوه (مه نغولیا) (عزالدين) ی برا گه وره ی له سهر حوکم لاداو بۆ خوی سولته ی (پۆم) ی گرته ده ست، هه روه ها کیوک بریاریدا (داودی بچوک) ی ناسراو به (ئین فین) بچپته ژیر حوکمی (داودی گه وره) ی حوکمپانی (تفلیس) ه وه.^۱

۱— سیاسه تی (کیوک خان) له به رامبه ر مه سیحیه کاندا:

(توراکینا خاتون) له سهر ئاینی مه سیحی بوو، له به ر نه مه (کیوک) ی کوپی له مندالیدا خسته به رده ستی (میرقوداق) ی مه سیحی و چاودیری په روه رده کردنی به نه و سپارد، کاتیک (کیوک) چوه سهر عه رشی ده سولات (جینقای) کۆنه راویژکاری باوکی له خو نزیک کرده وه، (جینقای) سهر به هۆزی (کرایت) بوو له سهر ئاینی (مه سیحی) بوو، کیوک هه ر به مه پانه وه ستا به لکو پۆستی وه زاره تی دایه ده ست (جینقای)، نه م دوو که سایه تیه مه سیحیه کاریگه ریه کی به هیزیان له سهر خانی مه غول هه بوو، به جوړیک سۆزیکي زۆری بۆ مه سیحیه کانی وینه ی (که رچ و نه رمن و پوس) هه بوو.^۲

(براون) ی میژونوس باس له وه ده کا که هه لټاردنی (کیوک) له (کوړیلتای) له گهل ته وای هه لټاردنه کانی تر جودا بوو، له م هه لټاردنه دا ژماره یه کی زۆر له نوینه رانی ده ولته تانی بیانی و خه لکانیکي زۆری گه له ژیر ده سته کانی خویان که مه غولی نه بوون تیایدا ئاماده بوون، له نیو نه مانه دا دوو کاهینی مه سیحی ده بینران که له لایه ن پاپاوه و به چه ند وتاریکه وه — که میژوه کانیان بۆ ئو غستۆسی ۱۲۴۵ ز/ ۶۴۳ ک ده گه ریته وه — نیرد رابوون، نه م کاهینه نانه باشتیرین پيشوازيان لیکرا،^۳ به لام کاتیک (کیوک) نامه ی (پاپا) ی خوینده وه، له وه لامیدا

۱ تأریخ مختصر الدول ص: ۲۵۷، المغول ص: ۱۹۸.

۲ المغول للصیاد ص: ۱۹۹.

۳ المصدر نفسه ص: ۲۰۰.

داوای لیکرد دان به سهروه ری دهوله ته که یدا بینیت و ده بی ئوو میرو حوکمپانه کانی خورناوا بین و سویندی گەردنکه چی و فرمانبەرداری لە بەردەمدا بۆ بخۆن، کاتیک (یوحنەننا) لە کوتایی سالی ۱۲۴۷ز یدا گەیشته وه لای پاپا نامە ناو میدکەرە که ی (کیوک) ی دایە دەست، داوای ئووه که لە لای خۆی هیشته وه پاپورتیکی دوورو درێژی پێوه لکاند، نووسی بووی: (مەغولەکان جگە لە مەبەستی داگیرکاری و پاوانخوازی بۆ هیچ مەبەستیکی تر دەر نه چوون).^۱

پوخته ی قسه ئه مه یه: لە سهردهمی (کیوک خان) دا پله و پایه و کاروباری مەسیحیه کان به ئەندازەیهکی باش به ره و پیش چوو، به لām دەنگی موسلمانان کشر و مات بوو، لە بهر ئەمه دایکه مەسیحیه که ی و هەردوو وەزیرە مەسیحیه که ی کاریگەر یه کی بی ئەندازە و بهرچاویان لە سهر (کیوک خان) هەبوو، لە لایه کی تره وه پزیشکه مەسیحیه کان توانیان کاروباری تەندروستی نیو کۆشکی ئیمپراتۆریەت بخه نه ژێر سه ره پرەشتی خۆیانە وه و لە ئەنجامی ئەم سیاسە ته دا هەندیک داب و کلتوری مەسیحی لە نیو نیوه نده کانی مەغولیدا ته شه نه یان کردو بلاو بوونه وه.^۲

ب - مردنی کیوک خان ۱۲۴۷/ک/۱۲۴۹ز:

بارودۆخی مەغولەکان تیکچوو، لە سه ره ئووه کی بجێته سه ره عەرشی دەسه لات کیشمه کیشیان تیکه وت، میر (باتق) ی شای خانه کانی (پوسیا) و دۆلی (قه بجا ق) و یه کیک له سه رکرده هه ره بهرچاوه کانی نیو بنه ماله ی جهنگیزخان هەزی نه ده کرد که س لە بنه ماله ی (ئۆکتای) ئەم پۆسته به دهسته وه بگریت،^۳ لە کاتی دانانی (کیوک) به خانی گه وه ی مەغول له کۆبوونه وه ی (کۆریلتای) ئاماده نه بوو، به لکو هه ره نه هات بۆ مەنغولیا، کاتیک (کیوک خان) بوو به خانی گه وه نه زری کرد ده بی (باتق) به هو ی ئەم هەلو یسته دوژمنکاریه ی له بهرامبه ر (ئۆکتای) نواندوو به شێوه یه کی گشتی و له بهرامبه ر بنه ماله که شی نواندوو به شێوه یه کی تابه تی، سزای هەلو یسته که ی وه بگریت و سه ری خۆی دانه وینیت، به لām هیشتا نه گەیشته بووه سنووری (سه مه رقه ند) ئەجه ل به رۆکی گرتو له مانگی په بیعی دووه می ۱۲۴۷/ک/۱۲۴۹ز یدا گیانی له ده ستدا، (توراکینا خاتون) ی دایکیشی به چه ند مانگی که مرگی په پیش مرگی (کیوک) که وت.^۴

۱ المصدر نفسه ص: ۲۰۰.

۲ المغول للصیاد ص: ۲۰۱.

۳ المصدر نفسه ص: ۱۹۵.

۴ المصدر نفسه ص: ۱۹۵.

۸- هه لېږاردنی (مه نگو) به خانى گه ورهى مه غول:

دوا به دواى مردنى (كيوك خان)، (جوغتای) و داروده سته كه ی ویستیان (شیرامون) بکه نه ئیمپراتوری (مه غول)، به لام هه لیتانی هه نگاویکی له م جوړه پیوستی به په زامه ندى میر (باتق) ده کات، چونکه نه و ئیستا له پله و پایه و ته مه ندا له هه موو میره کان له پیشترو گه وره تره و ده بی له هه لېږاردنی خانه کاندا مافى له هه مووان زیاتر هه بی، له سر نه م بڼه مایه نوینه ریان بق لا ناردو داوایان لیده کرد بق به ستنى کونگره ی (کوریلتای) دانانى خانى نوئ بیته (مه غولیا)، وه لامى دانه وه که نه خو شه و ناتوانی به پښگادا بپوات، هاوکات له گه ل نه مه دا (باتق) بانگه شه ی میره گه وره کان و سر کرده سهر بازیه کانی کرد بیته (قه بجاق) و له وئ کونگره ی (کوریلتای) ببه ستن و به شداری له هه لېږاردنی خانى نویدا بکه نه، به لام کورپه کانی ئوکتای و جوغتای به ره لستى نه م پیشنیاره یان کردو ده یانگوت: ده بی (کوریلتای) به پپی کلتوری مه غول ته نها له باره گای نه سلئ (جه نگیزخان) گری بدریت، له بهر نه مه نه وان نه چوونه (قه بجاق) و هه ندیک که سیان به نوینه رایه تی خو یان ناردن، به لام (مه نگو) و براکانى وه لامى بانگه شه که ی (باتق) یان به ئری دایه وه به په له خو یان گه یانده کونگره که، نه مه و له ویدا (مه نگو) کرا به (خان) و ناوی (مه نگو خان) ی به سهر دا بپا، به م شیوه یه پوستی حوکمرانی بق پوله کانی تولوی گوازیه وه، که به لقی دووه مى بڼه مالئى جه نگیزخان داده نران، جا له بهر نه وه ی هه موو میره گه وره کان ناماده ی کوبوونه وه که نه بوون هه موویان پښکوتن له سر نه وه جاریکى ترو له سهره تاي سالی تازه دا (کوریلتای) ببه ستریته وه و سهرجه مى میرو سهرگه وره کانی مه غول به په سمى دان به دانانى (مه نگو) دابنن و هه کو خانى گه وره ی مه غول، نه مه و سهرله نوئ له مانگى ذى الحجة ۶۴۸هـ/ نه پرلی ۱۲۶۰ز یداو له هریمى (قهراقورم) دا (کوریلتای) کوبوونه وه ی خوی گریدایه وه و به کویرایى چاوی دوژمنان به په سمى هه لېږاردنی (مه نگو) ی به خانى گه وره ی مه غول پاگه یه نرا، دوژمنه کانی سیاسه تی (مه نگو) به م برپاره قایل نه بوون و نه چوونه ژیر فهرمانیه وه و هه ولاندا پیلاننیک داپژن و به هیزی سهر بازى ده وله ته که ی (مه نگو) بپوخینن، (مه نگو) له کاتى گونجاودا به مه ی زانى و پیش جیبه جیکردنى پیلاننه که یان شوپشچیه کانی قولبه ست کردن، کاتیک لیکولینه وه ی له سر کردن دانیان به تاوانه کانیا ندا هینا، (مه نگو) به نیاز بوو لیان خو ش بی، به لام میره گه وره کان هوشداریان دایه که نه ریمان له گه ل نه نوینیت و پیویسته توله یان لی بکاته وه، پاشان سهره ت به مه راپوژی به (محمود یلواج) کرد، نه ویش به سهرهاتى نه سکه نده رو نه په ستو و هه لگه راپوه کانی بق خسته پووو گوتی: کاتیک نه سکه نده ر

دەستى بەسەر زۆرىيى ولاتانى جيهاندا گرت، ويستى بەرەو (هيند) بېروات، بەلام مىرو سەرگەرەكانى دەولەتكەى لە ژېر فەرمانى دەرچوون و بە دواى نەكەوتن و ھەرىيەكەك لەوان سەرپەخۆيى ولاتەكەى و — خۆسەپاندنى خۆى بەسەر حوكومەتى ئەو ولاتەدا پاگەياند، (ئەسكەندەر) لە ئاست چارەسەرکردنى كېشەكەدا دەستەپاچەبوو، بۆيە نوينەرەككى خۆى بۆ لای (ئەپەستق)ى وەزىرى نارد كە لە زىرەكيدا وینەى نەبوو، نوينەرەكە گەيشتە لای ئەپەستقو باسى ياخى بوون و ھەلگەپانەوھى مىرەكانى (ئەسكەندەر)ى بۆ كرد، پرسىياری چارەسەرکردنى كېشەكەى ئاراستەكرد، (ئەپەستق) نوينەرەكەى ئەسكەندەرى لەگەل خۆى بىردە نىو يەكەك لە باخەكان، فەرمانى پىكرد درەختە گەرەكان لە پەگو پىشەپا دەرکېشى و نەمامەكان بېچىنى، كاتىك نوينەرەكە گەپايەوھ و ئەم وتەيەى ئەپەستق گىرپايەوھ، ئەسكەندەر گوتى: وەلامىكى باشى داوھتەوھ، تۆ لە مەبەستەكەى نەگەيشتوى: ئىنجا ئەسكەندەر بە پەلە و بى دواكەوتن مىرەكانى لە نىوېردن و كۆپرەكانى خۆى لەجى دانان، (مەنكۆخان) ئەم قسانەى (محمود يلواج)ى پەسند كردن و فەرمانىدا: لە گەردنى گىراوھكان بدرى و پۆستەكانيان بدرىنە دەست خەلكانى تر.^۱

۱- چاكسازىيە نىوخۆيىيەكانى (مەنكۆخان):

مەنكۆخان بايەخىكى زۆر گەرەى بە چاكسازىيە نىوخۆيىيەكان و سىستەمى بەرپۆھەرايەتى داو تۈانى سەرگەوتنىكى بى وینە لەم پېناوھدا بۆ خۆى تۆمار بكا، (مەنكۆ) لە حوكمپانە ھەرە باشەكانى مەغۇل دادەنرى كە بە باشترىن شىۋە سىياسەتى مەغۇلەكانى كىردوھ، ئەو لەگەل ئەوھدا زۆر سوور بوو لەسەر پابەندبوون بە بەندەكانى (ياسا) و پاراستنى كلتورى (مەغۇل)، بەلام بە حوكمى ئەوھ ماوھەيەكى درىژخايەن لە نىو ئەو گەلانەدا ژىابوو كە شارستانى بوون و زۆريان لەگەل تىكەل بىوو، ئەو كارىگەرى ئەوانىشى بە سەرەوھ بوو، پقى لە پابواردن و دىارى و بەخشىن دەبۆوھ، جگە لە پاوھىچ ئاواتىكى ترى نەبوو، زۆر چاك بوو، بە زىپك و زىرەك و زىنگ بوو، لە بەرپۆھەردنى دەولەتدا لىھاتوويو، سەربازىكى تىكۆشەرو سىياسىيەكى شارەزابوو، بەم سىفەتانەيەوھ تۈانى بە شىۋازىكى تازەو گەرم و گۆپەكى لە نوئى ھىزو پىزو گيان و ژيان وەبەر كەلەشى ئىمپراتورىيەتەكەى (جەنگىزخان)ى باپىرىدا بكا تەوھ.^۲

۱ المصدر نفسه ص: ۲۰۹، جامع التواريخ ۲۱/۲۹۶-۲۹۷.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۱۰.

ب - نه نجامدانی په کسانو له نښان تیره و تايه فه کانی نښو نيمپراتوريه تي (مه غول):
 (مه نکوخان) جياوازي نه ده خسته نښو تيره و تايه فه و گه لانی ژير نيمپراتوريه ته کي، به
 په کسانو ه لسوکه وتی له گه ل مه سيحي و موسلمان و بوزيه کانددا ده کرد، نازادی بڼ هه موو
 لايه ک دايين کردبوو، نه گهر پيگای به په کيک له وان دابايه گفتوگوي مه سه له کانی نايين له گه ل
 په کيکي تر دا بکات که شو هه وايه کي نازادی بڼ دروست ده کردن، هه رچه نده (مه نکو) له سر
 بيروياوه پي کونی (شامانی) مابووه، به لام به بي جياوازي به شداری له جه ژنه کانی بوزي و
 مه سيحي و نيسلاميدا ده کرد، باوه پي به خودای تاقانه هه بوو ده يگوت: پيويسته هه موو
 مروفتيک چون حه ز ده کات با نه و بيپه رستي.^۱

(مه نکو) له م سياسي ته يدا په پره وې له (سورقوي تي بيکي) ي دايکي ده کردو له لايه ن
 نه ووهه کاريگري گه وره ي له سر دانرابوو، نه م ژنه هه رچه نده له سر ناييني مه سيحي بوو،
 به لام په فتاری له گه ل موسلمانانی ژير ده سه لاتی نيمپراتوريه ته که يدا خوش بوو، خوشي
 ده ويستن، به تاييه تيش پڼزو خوشه ويستي زوري بڼ مه لاو زانايانيان ده خسته پووو به
 ديارې و به خششي زورو گرانبه ها به سهرې ده کردنه وه، هه ر به مه پانه وه ستا، به لکو له
 بوخارادا قوتا بخانه يه کي گه وره ي له سر حيسابي سه رمايه ي تاييه تي خوي دروست کردو
 مولک و مالتيکي زوري له سر وه قف کردو (شيخ الاسلام سيف الدين الباخري) ي کرده
 سه رپه رشتياري و ماموستای له سر دامه زراندن و مشوري له کاروباري قوتابي و فه قيه کانی
 ده خواردو مه سره فې ده کيشان، خيري به سر هه ژاره موسلماننه کانددا ده به خشيه وه، به م
 شيوه يه (سورقوي تي بيکي) له سر خيرو خيرات و کاری چاکه به رده وام بوو، تا له مانگي ذي
 الحجة ۱۲۶۹ ک/ ۱۲۵۱ ز کوچي دوايي کرد.^۲

ج - پرېژده ي هاوپه يمانی نښان مه غول و مه سيحيان:

(مه نکوخان) پيشوازيه کي گهرمي له نيردراوي (لويس) کردو پيگي پيدا به وپه پي نازادی
 گفتوگو له گه ل زاناياني موسلمان و بوزيدا بکات، به لام وه لامتيکي ته واوو تينوشکيني
 سه باره ت به دروست کردنی په کيکي نښان مه غول و مه سيحيان نه دايه وه، به لکو داوای ليکرد
 به لويس و تيکراي شا مه سيحيه کان پاگه يه ني به په له بيينه ژير نالای ده وله تي مه غوله وه،
 نه مه و (پويووق) ماوه ي (ه) مانگ له (قه پا قوم) ي پايته خت مايه وه، دواي نه مه به ره و (شام)

گه‌پایه‌وه، له‌ شاری (عه‌کا) له‌ گه‌ل (لویس) کۆبۆوه‌ و نامه‌که‌ی (مه‌نکۆ) ی پێدا.^۱ (خانی مه‌غۆل) ده‌یه‌ویست سه‌روه‌ری خۆی به‌ سه‌ر هه‌موو جیهاندا به‌سه‌پێتی، له‌ سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌یدا بێ ئه‌نداز ساده‌ و ساکار بوو، دۆسته‌کانی - له‌ ده‌وله‌تانی دراوسی - به‌ شوێنکه‌وتووی خۆی داده‌نان، به‌لام به‌ چاوی دۆژمنایه‌تی سه‌یری ناحه‌زه‌کانی ده‌کردن و ده‌یگوت که‌ پێویسته‌ له‌ په‌گو و پیشه‌ ده‌ریکێشترین، یان زه‌بون و سه‌رشۆپ بکڕین تا گه‌ردنکه‌چی خۆیانی بۆ ده‌نوینن، (ولیم رۆبروق) ی نێردراوی (لویس) هه‌موو هه‌وله‌کانی خۆی له‌ لای (مه‌نکۆخان) خسته‌ گه‌پ، گه‌یشه‌ ئه‌و ده‌ره‌نجامه‌: هه‌ر کاتێک (لویس) و مێره‌ گه‌وره‌کانی مه‌سیحی گوێپایه‌لی و فه‌رمانبه‌رداری خۆیان و نه‌ته‌وه‌که‌یان له‌ به‌رامبه‌ر سه‌روه‌ری جیهاندا نواند، ئه‌وا به‌ به‌لێنی پاست و دروست و هاوکاری ته‌واوی (کیوک خان) ده‌گات، به‌لام (پاشای فه‌ره‌نسا) به‌م مه‌رجانه‌ قایل نه‌بوو (رۆبروق) یش له‌ ئۆگستۆسی ۱۲۵۴ زی‌دا (قه‌پاقویم) ی به‌جێهێشتو به‌ره‌و کۆشکی (باتۆ) ملی لێنا، ئه‌و پێگه‌ی ئاسیای نیوه‌پاستی بپڕی و ئینجا چوه‌ نیو خاکی قه‌وقازو له‌وێشرا به‌نیو وڵاتی سلجوقیه‌کان و ئه‌نازۆلی ئه‌رمینیا دا پۆیشت و له‌وێشه‌وه‌ خۆی گه‌یاند هه‌و (عه‌ککا)، شایانی باسه‌ (رۆبروق) له‌م گه‌شته‌یدا و له‌ هه‌موو شارو ئاوه‌دانی و - پێگاوبانی‌کدا پێژیکێ وای لێده‌گیرا که‌ شایسته‌ی نێردراویک بێ له‌ لایه‌ن خانی گه‌وره‌وه‌ حیسابی بۆ کرابێ، هه‌رچۆنێک بێ (رۆبروق) له‌م گه‌شته‌یدا زانیاریه‌کی زۆر به‌سوودی له‌ سه‌ر مه‌غۆله‌کان ده‌ستکه‌وت، ئه‌و - له‌ سه‌فه‌رنامه‌که‌ی خۆیدا - باسی سروشت و کلتور و ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی مه‌غۆله‌کانمان بۆ ده‌گات، چ شتیکی تریشی له‌م گه‌شته‌یدا به‌رچاوی هاتبێ باسی لێوه‌کردوه‌، ئه‌و باسی هه‌موو هۆزو گه‌ل و پێکهاته‌کانی په‌گه‌زی ئیمپراتۆریه‌تی مه‌غۆلی و هه‌موو ئه‌و گه‌لانه‌ش (جه‌نگیزخان) خسته‌بونییه‌ ژێر ده‌سه‌لاتی خۆیه‌وه‌ کردوه‌.^۲

س - سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌ی (مه‌نکۆخان):

دوا‌ی تێپه‌رپه‌وونی سالی‌ک به‌ سه‌ر حوکومه‌ته‌که‌یدا و جێگیربوونی بارودۆخی نیوخۆ و کۆتایی پێهێنانی ته‌واوی ناحه‌زه‌ سیاسیه‌کانی، ئینجا (مه‌نکۆخان) بایه‌خی به‌ پڕۆسه‌ی داگیرکاری و به‌رفراوانکردنی خا‌ک و زه‌مینی ئیمپراتۆریه‌که‌یدا، به‌یاریدا هه‌موو ئه‌و وڵاتانه‌ داگیربکات، که‌ تا ئێستا نه‌توانراوه‌ زه‌وت بکڕین، بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ دوو هی‌رشێ سه‌ربازی گه‌وره‌ی پێکخستن،

۱ الدولة الخوارزمية والمغول من: ۲۴۸، المغول للصیاد من: ۲۱۲.

۲ تاریخ مفصل عن ایران، عباس إقبال ۱/۱۶۰.

(هۆلاکۆی برا بچووکى کرده سەرکردهی یه کیکیان و له نیوبردنى دهسه لاتی (فیرقهی نیسماعیلیه) و ژیر دهسته کردنى (خهلیفه ی عهباسی) خسته نهستۆ، (قوبیلا) ی برا نیوهنجیشی کرده سەرکردهی هیزه که ی ترو زه وتکردنى هه ریمه کانی (چینی باشور) ی پی سپارد، (مه نکۆخان) یش هه لمه تیکی سهربازی تری بۆ خۆی پیکخست و بریاریدا له نیو نه و لات به فراروانه دا هه ندیک هه ریمی تر بخته ژیر پکیفی خۆیه وه.^۱

ه – هه لۆیسته یه ک بۆ توژیینه وه:

– سنووری دهوله تی ته تار له سالی ۶۳۹ کۆچیدا به م جۆره بوو: کۆریا له خۆره لات وه تا (پۆله ندا) له خۆرئاوا وه، (سیبری) له باکووره وه تا (دهریای چین) له باشوره وه، نه مه خۆی له خۆیدا و له و ماوه کورته دا به فراروانیه کی سامناکه، به م شیوه یه هیزی ته تار له جیهان تاکه هیزیک بوو، که له گه وریه ی و زۆر زه وه نیدیا وینه ی نه بوو.

– دوا به دوا ی (نۆکتای)، (کیوک) ی کوپی سەرکرده یه تی (ته تار) ی کرد، نه م خانه نوێه پی و ابو له جياتی داگیرکردنی خاک و ولاتی نوێ که ناتوان به پتوه یان به رن و بیانپاریژن، ده بی پایه کانی ده سه لاتیان له نیو ولاته گیراوه کاندایه سپین و ژێرده سته یی گه لو سوپا کانیان مسۆگه ر بکه ن، بۆیه له سه رده می نه م (خانه دا) په لاماره کانی (ته تار) پاگیران و ده ستیان له مولک و ده وله ته فراوانه که یان گیر کردو له ئالۆزی و داپوخان پاراستیان.

– (ته تار) له هیزه کانی پێشدا یاندا نیوه ی به شی خۆره لاتی نیسلامیان داگیرکردبوو، زۆریه ی هه ریمه نیسلامیه کانی ئاسیایان خستبوونه نیو ده وله ته که ی خۆیا نه وه، هه موو دیارده شارستانیه تیه کانیان له نیو بردن، ته واوی بزوتنه وه کانی به ره نگاریشیان سه رکوت کردن، نه م بارودۆخه تا سالانیکی زۆر درێژه ی کیشا.

– به شی نیوه راستی جیهانی نیسلامی له عیراقه وه تا میسر خاکیکی پارچه پارچه و گه لانیکی په رته وازه و ناکۆکی هه بوون، له گه ل نه وه دا زۆریه ی ده وله تانی جیهان به به رچاوی نه وانه وه له لایه ن سوپا کانی (ته تار) ده پوختیران، له م ساته وه ختانه دا خۆیان به ناکۆکی نیو خۆوه خه ریک ده کردو پۆز به پۆز لیکترازان و ده ست لیک به ردان زیاتر ده بوو، به هه مان شیوه به شی خۆرئاوا ی (جیهانی نیسلامی) یش که (لیبیای تونس و جه زائیر و مه غریب و خۆرئاوا ی نه فریقیا) له خۆ ده گریت، به ته واوه تی لیکه له شه بوو.

-ئەوروپای مەسیحی دەردی بە دەست (تەتار) ەو ە چەشتبوو، سەدان ەزار کەسیان ئی سەربردابوون، کە نەیسەکانیان پوختنرابوون و شارەکانیان سوتماک کرابوون، بەلکو ە پەشەیهکی سامناکی پاستەقینە بەر دەرگای پیکرتبوون و دەترسان (تەتار) خۆ بە (پۆما) ی پایتەختی نەسرانی کاسۆلیکیدا بکات و ئەو ە ناشی بیکات.

- ەەرچەندە مەسیحیەکان بە چاوی خۆیان کردارەکانی (تەتار)یان بینیبوو، بەلام پابوچوونی پاشاکانیان لە ئەوروپای خۆئاوا (فەرەنسای ئینگلتەر و ئیتالیا و ئەلمانیا) لەسەر ئەمە بوو کە: ئەم قوناغە کاتیەو لە شوینیکدا پاوە دەستێ...، لەبەر ئەمە خاچەرستەکان و پاشاکانیان ئامادەیی تەواوی خۆیان بۆ ھاوکاری (تەتار) دەردەبەری^١ لە دژی موسڵمانان.

- پاش ئەنجامدانی ھێرشەکانیان بۆ سەر ئەوروپا، سوپای تەتار نیمچە گۆرانیك لە بیروباوەریاندا پوویدا، لەم کاتەدا ژمارەیهکی زۆری سەرکردەکانی (مەغول) ھاوسەرگیریان لەگەڵ کیزانی مەسیحیدا ئەنجامدا، بەم شیوازەو بە پێژەیهکی بەرچاوی بیروباوەری ئاینی مەسیحی ھاە نێو کۆشکەکانی ئیمپراتۆریەتی (مەغول) ەو، ئەمە ھاریکاریەکی باشی بۆ ھاوکاری نێوان تەتار و خاچەرستان پەخساند.

- ھێرش و ھەڵمەتی خاچەرستان بۆ سەر موسڵمانانی میسرو شام بەردەوام بوو، لەم کاتەدا میسرو شام لە ژێر فەرمانپەرەوایەتی ئەیبوبیاندا بوون بەلام ئەم پۆژانە بە دواپۆژی دەسەلاتی ئەیبویان دادەنرێن، لەنێوخۆیاندا لە مملانیڤا بوون، موسڵمانان لە دوو لاوە بەر گورز کەوتن، گورزی تەتار و گورزی خاچەرستان، لەگەڵ ئەمەشدا کۆلیان لە ناکۆکی و دووبەرەکی و شەپری خۆبەخۆ نەدەھێنا.

- لە سالی ٦٤٠ی گۆچیدا (المستنصر بالله) ی خەلیفە ی عەباسی کۆچی دوا یی کرد، (المستعصم بالله) ی کۆپی جیگە ی گرتەو، لەو کاتەدا خەلیفە (المستعصم) تەمەنی (٣٠) سال بوو، ەەرچەندە ناوبانگی دەرکردبوو کە زۆر قورئان دەخوینێت و تەماشای تەفسیر و شەرع دەکات و خێرخوازی چاکە، بەلام زۆر لە سیاسەت شارەزا نەبوو، سەرناس نەبوو، پیاوی چاک و خراپی لێک نەدەکردنەو، لەبەر ئەمە بە نەزانی تیکەوت و دارودەستەیهکی گەندەلی دروست کرد و خیلافەت لە پیشدا چەند لاواز بوو ھێندە ی تر زەبوون و لاواز بوو، بە ئیزنی خودا لەمەولا بە دووردریژی باسی لێو دەکەین.

— جگه له سنوړيکي ته ننگه بهر له خورثاواي هريمي فارس (خورثاواي نيراني نيسيستا — شيراز) هيچ مه ودايه کي تر له نښان مه غوله کان و خيلافه تي عه باسيده نه مابوو، نه م سنوړه له گه ل گرنگيه که يدا زور ته ننگه بهر بوو، فيرقه ي (نيسماعيليه) ي شيعه ي خه تهرناک له ويدا ده ژيان، پياوي مه يداني جهنگو کوشتار بوون، جگه له وه ي شوينه که يان شاخاوي و عاسي بوو، قه لاو شوره ي مه حکه ميشيان دروست کردبوون، به بهرده وامي له دژي مه زه بي سوننه ت و جه ماعت ده جولانه وه و زوريان پق لي ده بوونه وه، به زوري له گه ل دژمناني نيسلامدا هاوکاريان ده کرد، جار هه بوو نامه يان بؤ (ته تار) ده نارد جاريش بؤ هه بوو خاچپرستان، مه غوله کان ده رکيان به بوونيان ده کرد، به لام متمانه يان پي نه ده کردن، نه وان حزيان نه ده کرد هيچ سوپايه کي به هيزو توانا له سر پوي زه ويده بميني جگه له سوپاي خويان.^۱

چوارهم: (هولاکو) و له نيوبردني (نيسماعيليه):

دوابه دواي پوخاندني ده ولته تي خواره زمي و ده ست به سهر دگر تني هريمه کاني، ده روازه کاني ولاتاني خورثاواي نيسلامي له پوي هيرشه کاني مه غولدا کرانه وه، هوکمپاناني نيسلام بايه خي ده ولته تي خواره زميان ده زاني که چؤن وهک بهر به ستيکي به هيزو دامه زواو له نښان نه وان و مه غوله کاند اړاوه ستاوه، هه چؤننک بي (مه نکؤخان) هيرشي سوپاکه ي (هولاکو) ي هيند به تيرو ته سه لي ناماده کرد، که سهر که وتن مسؤگه ر بکات، له پيش سوپاکه وه چهن د پتناسيکي به پيگاي نيوان (قه اوقوپم) و که ناره ناوه کاني ده ريای _ جه يحن) دا ناردن، تا پيگاکه تاقي بکه نه وه، نه مه و چهن د پرده بازنيکيان به سه ر پووباره قول و تيزپه وه کاند ا دروست کردن،^۲ نينجا نه خشه ي داريژراوي هيرشه که ي بؤ (هولاکو) ي براي خسته پوو و گوته: نيسيستا تؤ به سه ر سوپايه کي گه وره و هيزيکي بي هه ژماره وه ي، پتيويسته له (توران) وه تا (نيران) بپوي، له هه موو کاريکي وردو درشتدا پاريزگاري له کلتوره کاني جه نگيزخان و قانونه کاني بکه ي، هه ر که سيک له م ولاته فراوانه تدا له (جه يحن) وه تا نه وپه پي ولاتي (ميسر) گوپرايه لي فه رمانه کانت ده کات و خو له لامي ده پاريزيت به وپه پي سوزو خو شه ويستي و نازو نيعمه ته وه په فتاري له گه ل بنويته، به لام هه ر که سيک سه ر پيچي کردي به خوي و خاوو خيزاني و ژن و مندالي و خزم و که سوو کاريه وه له نيو جليتاوي سه رشپوي و سوک و پيسوايدا بيخنکينه .

۱ قصة التتار د. راغب السرجاني ص: ۹۴.

۲ جامع التواريخ ۱/ ۲۳۵، جهاد الممالك ضد المغول ص: ۴۶.

له هه ریمی (کوهستان)ی (خۆراسان)پا دهست پی بکه، هه رچی قه لاو شورده هه یه بیروختنه، نه گهر (خه لیفه)ی به غدا هاته پیتش و فه رمانبه رداری و گوپراهی لی خۆی بۆ (مه غول) خسته پوو، به هیچ شیوه یه که توخنی مه که وه - و زیانی پی مه که یه نه -، به لام نه گهر خۆی به زل زانی و سه ریچی کرد بیخه پیزی له نیوبراوانه وه، هه روه ها ده بی عه قلی دامه زراوت و پای پیکوپیکت له هه موو کاروباریکدا مه شخه لت بن، ده بی له هه موو حالیکدا وریاو به ناگا بی، ده بی باری سه رشانی ژێردهسته کانت سوک بکه یه و خۆشگوزه رانیان بکه ی، ولاتیکیش وێران بووه، یه کسه ر دروستی بکه وه و ناوه دانی بکه وه، باوه پت و ته و بی که تۆ له مه ولا به پشتیوانی هیزی خودای مه زن دهست به سه ر ولاتانی دوژمنانتدا ده گریه، تا کار به وه ده گا ده بیته خاوه نی گه رمین و کویتستان و زستانه هه وارو هاوینه هه واریکی زۆر، سه باره ت به هه موو کیشه کان و کاروباره کان پاوێژ به (دقوزخاتون) بکه،^١ ئینجا له سالی ٦٥١/ک ١٢٥٣ز یدا (هۆلاکۆ) به سه رکردایه تی سوپاکه ی (قه راقوم)ی پایته ختی مه غولی به جی هیشت و به ره و ئامانج به پیکه وت، میره کانی (مه غول) له سه ر پیکاو بانی هه ریمه کانی خۆیان به خواردن و خواردنه وه ی ته واهوه پیشوازیان لی ده کردن و پیکاکانیان له به رد و دپک و دار پاک ده کرده وه و له سه ر پوویارو ده ریاکان که شتیان بۆ ئاماده کردبوون تا پێیان به پنه وه و، هه ریه که له و نه میرو پیاو ماقولانه سه ربازیکی زۆریان ئاماده کردبوون و خستیانه گه ل پیزه کانی سوپای (هۆلاکۆ) وه.^٢

له شه عبانی ٦٥٣/ک ١٢٥٥ز سوپاکه گه یشته (سه مه رقه ند)، (٤٠) پۆژ له ویدا گوزه راندی و ئینجا به ره و (کیش) به پیکه وت، له م شارهدا ته وای میرو حوکمرانی خۆراسان به دیاری به نرخه وه هاته نه لای (هۆلاکۆ) و گوپراهی لی و فه رمانبه رداری خۆیان نیشاندا، نه مه و ماوه ی مانگی که له (کیش)دا مایه وه و ژماره یه که نامهی بۆ پاشاو سولتانه کانی ده وله تانی هاوسی نارد، داوای لیده کردن بۆ له نیوبردن (ئیسماعیلیه)کان و تیکشکاندن قه لاو شورده کانیان هاوکاری بکه ن، له به رامبه ر نه مه دا به لیکنی ده دانی که له سه ر ولاته کانی خۆیان ده یانه یلیته وه و زیانیان پی ناگه یه نی، به لام نه گهر هاریکاری نه که ن، نه و له گه ل (ئیسماعیلیه کان) توشی ده ردی له نیو بردنیان ده کات.^٢

١ جهاد الممالك ضد المغول والصليبيين ص: ٤٧.

٢ المصدر نفسه ص: ٤٧.

٣ جامع التواريخ ١/٢٤٠، جهاد الممالك ضد المغول ص: ٤٧.

۱- دهركه وتنی قه لاکانی (ئیسماعیلیه):

(فاتیمیه کان) پیداکیر بوون له سهر بلأوکردنه وهی بانگه وازی شیعه گه ری (ئیسماعیلیه) له ته وای دهو له تانی ئیسلامیدا، بانگه شه که یان له فارس و عیراق سهری گرت، ده سه لاتی (ئیسماعیلیه کان) له سهرده می (مه لیکشا) ی سولتانی (سلجوقی) دا زیادی کرد، کار به وه گیشته ده ستیان به سهر (ئیسفه هان) دا گرتو له سهرده می (أحمدی کوپی عبدالملك ی کوپی عطاش) دا، بانگه وازی خویان تیدا بلأوکردنه وه، (حسن کوپی صباح) ی به په گه ز (یه مه نی) یه کیک بوو له شاگرد هکانی، باوکی بۆ (کوفه) دور خرابووه، له ویشه وه بۆ (قوم)، ئینجا بۆ (په ی)، (حسن) له (په ی) له دایک بووو بنه ماکانی بیروباوه پی بانگه وازی (ئیسماعیلیه) له (عبدالملك ی کوپی عطاش) ی - بانگه وازی ئیسماعیلیه ی عیراق - پا فیروبو.

له سالی ۷۱۴هـ (حسن) دوی پښا پښتکی مه ترسیدارو به مه بهستی کۆبوونه وه له گه ل (المستنصر) ی ئیمامی (فاتیمه کان) گیشته (میسر)، زیاتر له سالی که مایه وه و شانسی چاوپیکه وتنی ئیمامی به رنه که وت، له گه ل تاقمیک فیه رنه کی سواری که شتی بووو میسری به جی هیشته، شه پۆله کانی ده ریا پوی که شتی که یان به ره و شاری (حله ب) برد، له حله برا به ره و (ئیسفه هان) و له وپرا به ره و قه لای (ئالموت) گه پایه وه، (نظام الملك) ی وه زیری گه وره ی سلجوقی و دامه زینه ری قوتا بخانه کانی (نیزامیه) - که له کتیبی (السلجوقه) دا باسما لیه کردووه - له (ئالموت) ی ده رکرد، به لام له سالی ۴۸۳هـ کۆچیدا لایه نگرانی (حسن) توانیان ده ست به سهر قه لای (ئالموت) - واتا هیلانه ی قه له په ش) دا بگرن،^۱ کاتی که (حسن) له (ئالموت) جیگیر بوو جارچیانی بیروباوه په که ی به هه موو لایه کدا بلأوکردنه وه، شایانی باسه (حسن الصباح) بانگه شه ی بۆ نزاری کوپی (مستنصر) ی ئیمامی فاتیمیان ده کرد، چونکه (مستنصر) (نزار) ی کوپه گه وره ی له ویلایه تی عه د ده رکرد بووو نه م پۆسته ی بۆ (مستعلی) ی کوپی دانا بوو، نه و کاته (حسن) له میسر ده بی و، به حوکی نه وه جیه جی کردنی نه م فه رمانه نه مه له گه ل بیروباوه پی (ئیسماعیلیه) نایه ته وه که کوپه گه وره فت بکری و کار به کوپی بچوک بسپیردریت په ت ده کاته وه، دوی نه مه ده خریت زیندانه وه، پاش نازاد بوون میسر به جی دیلتیت و له وه ریمانده دا ده ستیان به سهر دا ده گریته بانگه شه بۆ (نزار) ده کات.^۲

۱ الدول المستقلة في المشرق ص: ۱۹۱.

۲ تاریخ مصر، ابن میسر ص: ۲۶ وما بعدها.

(حسن کوپی صباح) دوا به دواى مردنى (مه‌لیکشا) کارى بۆ فراوانکردنى ده‌وله‌ته‌که‌ی کرد، ده‌وله‌ته‌که‌ی له‌سه‌ر بیروباوه‌پى شیعه (ئیسماعیلیه‌ی) توندپه‌و بوون، له‌ ئیسلامی ساغ ده‌رچووبوون، (أبو حامد غزالی) کتیبیکى به‌ ناوى (فضائح الباطنية) داناوه‌ و تپیدا بیروباوه‌په‌کانى فیرقه‌ی (ئیسماعیلیه‌ی) باتینى پوچه‌ل کردونه‌ته‌وه،^۱ منیش له‌ کتیبى (السلاجقة) دا به‌ دوورو دریژى قسه‌م له‌سه‌ر کردوون.

۲- ریشه‌کیش کردنى ده‌وله‌تی (ئیسماعیلیه‌ی) :

له‌ مانگی ذی الحجة ۶۵۳ ک/یه‌نایه‌رى ۱۲۵۶ز، هۆلاکۆ فه‌رمانى به‌ وه‌ستانى هاتوچۆى تپکرای که‌شتى و به‌له‌مه‌کانى ده‌ریای (جه‌یخون) کرد، فه‌رمانیدا پردیک له‌سه‌ر ئەم پووباره‌ دروست بکړیت و هیزه‌کانى پتیدا بپه‌پنه‌وه‌ و له‌وێرا به‌ره‌و قه‌لاکانى (ئیسماعیلیه‌ی) به‌پیکه‌وت، له‌ وه‌پگای (شبورقان) ی نزیك شارى (به‌لخ) تاو‌لیان هه‌ل‌دان و (هۆلاکۆ) و سوپاکه‌ی زستان له‌وئ مانه‌وه،^۲ ئینجا هۆلاکۆ به‌ سه‌رکردایه‌تى سوپا سه‌ره‌کیه‌که‌ی خۆى، خۆى گه‌يانده‌ قه‌لا قایمه‌کانى (ئیسماعیلیه‌ی)، جارجار به‌ فیل و جارجار به‌ به‌کاره‌یتنانى هیژ توانى یه‌ك له‌ دوايه‌کى قه‌لاکانیان بگړیت، ئەمه‌و له‌ کۆتایى سالى ۶۵۴ ک/ ۱۲۵۷ز پيدا دوا‌مه‌مین قه‌لايان که‌ قه‌لاى (ئالموت) بوو گيراو (رکن الدین خواره‌زمشا) ی سه‌رۆکى ئیسماعیلیان نه‌یتوانى چى دیکه‌ خۆ له‌ به‌رامبه‌ر (هۆلاکۆ) دا پابگړیت و خۆى به‌ ده‌سته‌وه‌داو له‌ به‌رامبه‌رىدا سه‌رى خسته‌ سه‌ر خاک و ماچى کرد، به‌م شیوه‌یه‌ مه‌غۆله‌کان توانیان هه‌موو قه‌لاکانیان که‌ ژماره‌یان (۱۰۰) قه‌لابوو بگرن، ئەو قه‌لايانى که‌ ئیسماعیلیه‌کان سالانتيكى دوورو دريژ کردبوویاننه‌ هیلانه‌ی خویان، (هۆلاکۆ) به‌س به‌ ده‌ست به‌سه‌رداگرتنى قه‌لاکانى (ئیسماعیلیه‌ی) له‌م ناوچه‌یه‌دا پانه‌وه‌ستاو، به‌لکو داواى له‌ (رکن الدین خواره‌زمشا) کرد ته‌واوى قه‌لاکانى (ئیسماعیلیه‌ی) له‌ ولاتى شام به‌ ده‌سته‌وه‌ بدا، ئەویش به‌لئى بۆ کردو بۆ ئەم مه‌به‌سته‌ چهند نوینه‌ریکى به‌ هاو‌پتیته‌تى نێردراوى (هۆلاکۆ) بۆ ولاتى شام ناردن و بانگه‌شه‌ی خه‌لکیان ده‌کرد هه‌ر کاتیک ئالای مه‌غۆله‌کانیان گه‌یشتنى به‌ په‌له‌ و بى‌ دواکه‌وتن خۆ به‌ ده‌سته‌وه‌ بده‌ن.^۳

پینچه‌م: جولانى سوپاکانى مه‌غول به‌ره‌و به‌غدا :

دواى ئەوه‌ (هۆلاکۆ) ئیسماعیلیه‌کانى له‌نیو بردن، به‌پێى نه‌خشه‌ی (مه‌نکوخان) ی براى به‌ره‌و پێکانى ئامانجى دووه‌مى و ده‌ست به‌سه‌رداگرتنى به‌غداو له‌نیو‌بردنى خيلافه‌تى

۱ دولة السلاجقة للصلاحي ص: ۱۳۰.

۲ جهاد الممالك للغامدي ص: ۴۸، نقلا عن جامع التواريخ.

۳ المصدر نفسه ص: ۴۹.

عەباسی هه نځای هه لښا، نه و خپلافه ته ی پیر ببوو ديارده کانی لاوازی و پوخانی لی دهرکه و تېوونو، له پاستیدا دهردی لاوازی و لیکه لوه شان – پیش هاتنی مه غول به ماوه یه کی دوو دريژ – جه سته ی خپلافه ته عەباسی داگیرکردبوو، نه مه ش له بهر نه و پرسته هوکارانه ی که هه ندیکمان له پیشدا باس کردن و هه ندیکی تریش به ئیزنی خودا له دوايیدا باس ده که یین، پیوه ندی نښان خپلافه ت و ولاتانی ئیسلامی لیکه لوه شابوو، ژماره یه کی ژور ده ولت و میرنشینی سه ره خۆ له نښو جه رگه ی خپلافه ته عەباسی و ده ورو به ریدا دروست بیوون، له و کاته دا مه غوله کان هیترشه کانی خویمان بو سه ر ولاتانی ئیسلامی له به شی خوړه لاتدا ده ست پیکرد (المستعصم بالله) خه لیفه ی ده ولته ی عەباسی بوو (۶۴۰-۶۵۶ ک/۱۲۴۲-۱۲۵۸ ز).^۱

۱- بهرپیکه و تنی سوپای هیترشه ری مه غول به ره و (به غدا)؛

دوای پیکانی ئامانجی یه که می و له نښو بردنی فیرقه ی (ئیسماعیلیه)، (هو لاکو) به ره و پیکانی ئامانجی دووه می و کو تایی پیته نانی خپلافه ته عەباسی بهرپیکه و ت، نه مه و له پر مه زانی ۶۵۵ ک/ ۱۲۵۷ زیدا (هو لاکو) نامه یه کی پر هه پره شه و گو پره شه ی به نوینه ری خویدا بو (خه لیفه) نارد، تییدا هاتبوو:

(له کاتی گرتنی قه لای خوا نه ناسه کاندا نوینه رمان بو لا ناردی و داوامان لیکردی به هیزی سه ربازیوه به هاوارمانه وه بیی، هه رچه نده فه رمان به رداری خو ت خستبووه پوو، به لام بو ت نه ناردین، خو نیشانه ی فه رمان به رداری یه کبونت له گه ل ئیمه دا نه مه بوو که هه ر کاتی که هیترش بکه یینه سه ر یاخی و سه ر پیچیکاران هیزی سه ربازیت له گه ل ئیمه دا ئاماده بی، ئیستا سوپات نه ناردووه و به هانه ده هیئیته وه، خو له سه ر زمانی هه موو خه لک به گشتی و خه لکانی تاییه ت و نزیکت به گویت گه یشتبوو: له سه رده می (جه نگیزخان) وه سوپای مه غول چ کاره ساتیکی به سه ر جیهان و جیهانیاندا هیئاوه،^۲ تا ئیمروشی له گه لدا بی چی به سه ر (خواره زمی و سلجوقی و پاشایانی دیاله می و نه تابه کی و خه لکانی تری) خاوه ن هیزو ده سه لاتدا هیئاوه و به هه ول و توانای خودای هه ربوو قه دیم و دایم سه رکه و تنی به سه ریاندا تو مار کردوه، هه رگیز ده روازه ی (به غدا) له پووی یه کیک له م تیره و تایه فه یه و ده وله تانه ی – پوخنران – دا نه خرابوو، هه موو کات و ساتیک کردبوویانه بنکه ی ده سه لاتی خویمان، جا چون

۱ جهاد الممالک: ۵۰.

۲ المصدر نفسه ص: ۵۴.

ئەم دەروازە لە پووی ئیمە ی خاوەن دەسەلات و سەلتەنەت دادەخری؟ پیش ئەمە ئامۆزگاریمان کردبووی، ئیستاش پیت دەلتین: لە پقو کینە و دوژمنایەتی دوورکەووە و نەعلە بە دەستتەووە مەگرەو، پۆژ بە قوڕ سواغ مەکە، دەنا ماندوو دەبی، لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا ئەوەی پۆیی پۆیی، جا ئەگەر خەلیفە گوێزپایەل و فەرمانبەردار دەبی، با قەلاکان بپوختنیت و چالەکانیش پڕکاتەووە، کاروباری ولات بخاتە دەست کۆپەکەیی و بۆ خۆی خێرا بێتە لامان، ئەگەر ناشیەوێ بێتە لامان، با وەزیر و سولەیمانشا و داویدار بنێری، تا بەبی کەم و زیاد پەيامی ئیمە ی پێ پاگەینن، ئەگەر وەلامی فەرمانی ئیمە ی دایەووە ئیمەش: داخ و پقی خۆمان دادەمرکینینەووە و دەولەت و سوپا و جەماوەری وەکو خۆی و بەدەست لی نەدرای و دەمینیتەووە، بەلام ئەگەر گوێی بۆ ئامۆزگارێکەکان شل نەکرد و دمیە دەم و دووبەرەکی و ناکۆکی هەلبژارد، با سوپا ئامادەکات و گۆرەپانی جەنگ دیاری بکات، ئەوا ئیمە لە بەرامبەریدا پاوەستاوین و ئامادە ی جەنگانین، هەر کاتی ک سوپاکەم بەرەو بەغدا بە ئاگری تورپەووە هانداو پیشی کەوتم، ئەگەر لە ئاسماندا یان لە زەمیندا خۆت حەشار دابی... ئەوا پۆژیک دادی لە نیو کاهکەشانی فەلەکەووە داتەبەزینم، هەرەکو شیر لە سەرپا بە زەوێت دادەم، کەس بە زیندوویی لە ولاتە کەتدا ناهێلمەووە، شارو هەریم و ولات و تیکرایی خاکت دەکەمە خۆراکی ئاگر، جا ئەگەر دەرتهوێ خۆت و خیزان و بنەمالەت بپاریزیت ئەوا عاقلانە و زیرەکانە گوێ بۆ ئامۆزگارێکەکانم بگرە، ئەگەر نا لەمەولا تەماشادەکەم داخ و ویستی خودا چۆن دەبی.^۱

خەلیفە (المستعصم) بە توندی داواکە ی پەت کردەووە، بە نامە یەکی پەر لە سوکایەتی پیکردن و بەکەم دانان وەلامی (هۆلاکۆ)ی دایەووە تێیدا گوئی:

(ئە ی جیحیلی هەرزەکار... ی هەلۆەدای تەمەنی کورت، هۆ ئەو کەسە ی بە دوو پۆژی — سەرکەوتن — تەفرە ی خواردووە و پێی وایە گەمارۆی هەموو جیهانی داووە و بەسەریدا زال بوووە و بە خەیاڵی خۆی بپیارەکانی بەجین و دەبی سەریگرن، بۆچی و لەبەرچی داوای شتێک لە من دەکە ی کە هەرگیز دەستت لی گیرنابی؟ چاک بزانه و ئاگادار بە: هەموو دانیشتان لە خۆرەلاتەووە تا خۆرئاوا، لە پاشاكانەووە تا چەقۆ تیزکەرەووەکان، لە مەلاکانەووە تا پاپاکان، ئەوانە ی باوەرپیان بە خودا هە یە و کار بە ئاین دەکەن، هەر هەموویان بەندە ی کۆشکی خیلافەت و سەربازی منن، هەر کاتی ک پەنجە هەلینم، خەلکم لە دەورە کۆدەبێتەووە و سەرەتا

کاروباری (ئیران) یه کلا ده که مه وه و ئینجا به ره و لاّتی (توران) ده چم و که سانی شیاو له جیگای شیای خویان داده نئم، له و کاته دا سر پوی زه مین به نیسبهت ئیوه وه پپ ده بی له ئالۆزی دلّه پاوکی -، به لام نه ده مه وی دوزمنایه تی و پکه به ری - له گه ل ئیوه - بکه م، نه ده شمه وی زیان و زهره ر به خه لگ بکه یه نم، له هه مان کاتیشدا که من له گه ل (هۆلاکۆخان) یه ک دل و یه ک زمان بین هه ز ناکه م خه لگ له پشت هاموشوی سوپاوه پیّم هه لبلین و باسی خیرم بکه ن، یان به پیچه وانه وه په خنه بگرن و زه مبم بکه ن، جا ئیستا نه گه ر تۆ وه کو من ده ته وی توی خۆشه ویستی بچینی، باشه له گه ل ئه مه دا چ کاریکت به سه رقه لاو شوره و چال و سه نگه ری ژیر ده سه ته کانی منه وه هه یه؟ پیگای دۆستایه تی بگه به رو به ره و (خۆراسان) بکه پیوه، خۆ نه گه ر به نیازی شه پو جه نگانیشی، به لگه و بیانو مه گره و ماوه ی چاوتروکانیک پامه وه سه ته، من هه زاران تاقمه سوارو هه زاران تاقمه پیاده پهم له به رده ستدان و خویان بۆ جه نگ ساز کردوه، نه وان له کاتی جه نگان و شه په شمشیردا تۆز له ناوی ده ریا هه لده ستینن.^۱

نیردراوه کانی خه لیفه گه یشتنه لای (هۆلاکۆ)، کاتیک نامه ی خه لیفه ی خۆینده وه به ئازاردانی نیردراوه کانی زانی له لایه ن خه لگی به غداوه، به توندی توپه بوو، نیردراوه کانی موسعه سه می به نامه یه کی تره وه به پیکردنه وه، نامه که به زمانیکی توندو تیژ نوسرابوو دواهه مین هۆشداریشی له خۆگرتبوو، گوته بوو: خۆشه ویستی پله و پایه و مال و سامان تووشی به لای کردی، به جۆریک سه رت به م ده ولّه ته فانیه وه سوپماوه ته فره ت خواردوه گویت گران بوون و ئامۆزگاری خیری دلسۆزان نابیستی و به هیچ کارت تی ناکری، به پاستی له پیگه ی باوک و باپیرانت ترازای، که واته له ئیستاپا خۆت بۆ جه نگ و پووبه پووبوونه وه ساز بکه، چونکه نه وانه من به سوپایه که وه که هه ر ده لئی مارو میرووه و په وه ی کولله یه به ره و (به غدا) به پی ده که وم، نه گه ر گه ردوون به شیوه یه کی تریش وه چه رخێ، هه ر به ویست و خواستی خودای مه زن و بالاده سه ته.^۲

(هۆلاکۆ) پێش نه وه ده ست به هیرش بکا، سه باره ت به هه لاتن و ئاوابوونی نه ستیره ی به خت و به دبختی پاوژی به نه ستیره ناسان کرد، (حسام الدین) ی گه ردوونناس له لایه ن (مه نکۆخان) وه به هاوپییه تی (هۆلاکۆ) هاتبوو، له به ر نه وه سوننی مه زه ب بوو سۆزی بۆ

۱ وئائق الحروب الصلیبیه والغزوالمغولی، محمد ماهر حماده ص: ۳۴۷.

۲ جامع التواریخ، نقلا عن المغول للصیاد ص: ۲۵۶.

(خليفة) ده بښوا، زور داكوكي ده كرد هولاكق ههنگاو به رهو (به غدا) نه نى، ده هات و ده چوو بوى دويات ده كرده وه كه هم هيرشه كار ساتيك به سهر سيستمى گهردوندا دىنى، وى پاي همه ش دهره نجامه شومه كه ي به سهر خودى (خان) دا ده شكيت وه، له و پرسته قسانه ي (حسام الدين) كردنى: له پاستيدا هر پاشايه ك - تا هم ساته وه خته - خوى نازاكر دى و خيلافه تى به نامانچ گرتبى و به سوپاوه به رهو (به غدا) كشابى يه كسهر تهخت و تاراجى حوكمى ليكه ه لوه شاه و له ژيانيدا نه ماوه، خو نه گهر (هولاكق خان) گوئى له ناموزگار يه كانم نه گريو و پرژه كه ي جيبه جى بكات هوا (۶) كاره ساتى گهره ي لى ده كه ونه وه:

- هه موو نه سپه كان مردار ده بڼه وه و سهر بازه كانيش نه خوش ده بن.

- هه رگيز خوړ هه لئا يه.

- پوهه كه له زه ويدا شين نابى و نا پويو.

- هه رگيز باران ناباريو.

- پره شه باى توند هه لده كات و جيهان به ده ست بوومه له رزانه وه ده نالئى.

- (خانى مه زن) له م ساله دا ده مريو.^۱

به لام ميرو سهر كرده كان گوتيان: پويشتن به رهو (به غدا) خوى له خويدا به رژه ونه ديه، پاش هم هولاكق بانگه يشتى (نصير الدين طوسي) ي كردو پايو يژى پيكر، له بهر نه وه (طوسي) پكى له (خليفة) ده بڼووه حه زى له پوهو خانى ده كرد، هه رچى (حسام الدين) گوتبووى هر هه مووى هه لوه شانده وه و (هولاكق) د لئا كرد كه هيچ به ربه ستيك له نيوان نه وو داگير كردنى به غدادا نيه، به لكو به لگه گه ليكي به هيزيشى هيتانه وه كه هه واله كانى (حسام الدين) به درو ده خه نه وه، گوتى: زوربه ي هاوه لاني پيغه مبه ر (ﷺ) له پيناوى به رگريكردن له ناين گيانيان له ده ست داوه، له گه ل نه مه شدا هيچ كاره ساتيك پوى نه داوه، خو نه گهر بشگوترى نه مه تايبه ته به - پولا لنى (عباس) وه، نه وا ده بينين زور كه س له درى هم بڼه ماله شوپشيان كردووه و هه نديكيان (خليفة) يان لى كوشتوون و به مه ش هيچ پوى نه داوه، ئينجا (طوسي) نمونه ي به (طاھرى كوپى حسين) ي سهر كرده ي سوپاى (مامون) هيتا يه وه كه (محمد امين) ي كوشتووه و باسى نه و ميرانه شى كرد كه (متوكل و منتصرو معتن) و غه يري نه وانيشيان لى كوشتوون.^۲

۱ المغول للصياد ص: ۲۵۹.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۶۰.

۲- گه مارۆدانی به غدا :

دوابه دواى ئەمه (هۆلاکۆ) فهرمىانى به سوپا مه غۆليه كانى ده وروبهرى ولاى پۆمدا له پێگای (هولێر) ئه ربیل و موسڵه وه به ئاراستهى به غدا بکشین و له بارى خۆرئاواوه ده وهرى بتهنو و تا سوپاكانى (هۆلاکۆ) له لای خۆره لاته وه پێیان ده گهن چاوه پێ بکهن، (کیتوبۆقا) ى سه رکرده ى ههره چاکى (هۆلاکۆ) ش له باالى چه په وه له پێگای (لوپستان و خوزستان) وه به ره و پایته ختى عه باسى هات، به هه مان شیوه و ژماره يه ک له مێرو سه رکرده كانى ترى مه غۆل له پێگه ى (کوردستان) ى ئیستاهه خۆیان گه يانده ده وهرى به غدا، له سه ره تاي مانگی موچه په مى سالى ۱۲۵۷/ک/ ۱۲۵۷ هۆلاکۆ له (هه مه دان) وه له پێگای (کرماشان و حهلوان)* وه به ره و (دیجله) هات، (ئه میر ئه رغۆن و خواجه نصیرالدین طوسی و سیف الدین بێنکه چی و هه زیر و علاء الدین عطاء الجوینى) ى له گه لدا بوون، (هۆلاکۆ) له پێگادا و له ناوچه شاخاويه كانى هاوسنورى (عیراق) دا له پێى به خشینى مال و سامانه وه خه لکێکى زۆرى به لای خۆیدا پاکیشا، به هه مان شیوه توانى هێژیکى زۆرى سه ربازى له سوپای (سلیمان شا) بخاته نێو پێزى سوپاکه ى خۆیه وه.^۱

(بدرالدین لؤلؤ) ى حوکمرانى (موسل) و (ئه تابه ک أبوبکر) له هه رێمى (فارس) به مال و به پیاو کۆمه کى (هۆلاکۆ) یان کرد، کاتێک هه موو هێزه كانى (مه غۆل) هاتن و له ده وهرى (به غدا) ئاپۆریان به ست، (هۆلاکۆ) له شوێنیکى به رزى ده ره وه ى به غدا هه لیدا، سوپا سازکراوه کى (خه لیفه) به سه رکردایه تى (مجاهد الدین ئایبه ک ده وایداری بچووک) و یستى نه هیلێ هێزه كانى مه غۆل جێگیر ببن و مۆل ببن، به لام به خرابى تیكشکا و ژماره يه کى زۆر له سه ربازه كانى له لایه ن مه غۆله کانه وه کوژران، ئەمه و له پۆزى ۳ شه مه مه ۲۲ محرم ۶۵۶/ک/ ۱۲۵۸ ز گه مارۆى سه ره به غدا توندکرا و تا کۆتایى مانگ درێژه ى کیشا، له م ماوه يه دا مه غۆله کان ده ستى وێرانکاریان بۆ سه ره شار درێژ ده کرد و ده ستیان به داگیرکردنى بورج و قه لاکان کرد، کار به وه گه یشت له م قوله په لامارانه ياندا قه لا و شوهره كانى به شى خۆره لاتیان داگیرکردن.^۲

۳- سازشه كانى کۆتایی :

خه لیفه ته نگاو بوو، و یستى له پێى ناردنى نوێنه رو دیارى به نرخ و گرانبه هاوه مه غۆله کان ئارام بکاته وه له داگیرکردنى به غدايان پاشگه ز بکاته وه، به لام هۆلاکۆ وه لامى نه دایه وه،^۳

۱ المصدر نفسه ص: ۲۶۰.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۶۱.

۳ المصدر نفسه ص: ۲۶۲.

۴ المصدر نفسه ص: ۲۶۲.

خهلیفه په نای بۆ (مؤیدالدین ی علقمی) ی وه زیری و به مه زه ب شیعه بر دو پرس یاری لیکرد چ بکات باشه ؟ وه زیر ناماژه ی پیداکه به خودی خوی له گهل (هولاکو) دانیشیت و سازشی له گهل بکات، نیردراوه کان چوونه لای (هولاکو) وه والیان پیداکه (خهلیفه) دیته لات، (هولاکو) ش فهرمانیدا (خهلیفه) بی، به لام به ته نه نا، به لکو ده بی ته وای گه وره پیاوایی دهوله ته که ی وه زیره کانی و زانایانی نایینی و سه رکرده و پیاو ماقولاتی خه لکی له گهلدا بین و مه موویان ناماده ی گفتوگوکان بن، چونکه به بۆچوونی (هولاکو) ته نه نا به م شیوه یه سازش ده کریت و هه موو لایه کیش پیته وه پابه ند ده بن.

(خهلیفه) گه وره پیاوایی کۆکرده وه به خوی و وه فدیکی به سامه وه به ره و تاوله که ی (هولاکو) - که له ویدیوی شوره ی به شی خۆره لات ی به غدا هه لیدابوو - پۆیشت، که به ریکه وت: فرمیست له چاویدا قه تیست ماو وشک هه لات، خوین له ده ماره کانیدا به سستی، لیدانه کانی دل ی خیرا بوون، به ره وه هه ناسه سواری و پشو ته نگ ی پۆیشت، خهلیفه به سوک و چروکی و دامای هاته دهر، نه و تا دوینی له م کۆشکه یدا پيشوازی له وه فدی میرو پاشایان ده کرد، باپیره پیشینه کانی له م کۆشکه را - که نیستا خهلیفه لی هاته دهر - سه رکردایه تی هه موو دنیا یان ده کرد، وه فده که ی خهلیفه زۆر گه وره بوو، (۷۰۰) گه وره پیاوی (به غدا) ی له خۆر گرتبوو، به ته بیعت (مؤیدالدین ی علقمی) وه زیریشی له گهلدا بوو، وه فده که له تاوله که ی هولاکو نزیک بۆوه، به لام پیش نه وه ی بگه نه لای (هولاکو) تیپکی پاسه وانی نیمپراتوری مه غولی پیشی به وه فده که گرت و نه یانه یشت هه موو نه ندامانی وه فد بچنه ژووره وه، به لکو گوئیان: ده بی خهلیفه ته نه نا به خوی و (۱۷) پیاوه وه بچیته لای (هولاکو)، نه وانی تریش بۆ پشکنینی ورد له دهره وه پاده وه سستینرین، خهلیفه به خۆ و (۱۷) که سه که وه چوه ژووره وه، ته وای وه فده که ش په پیچکه دران و به ره و مه رگ بر دران !! جگه له خهلیفه و تاقمه که ی هه ر هه موویان کۆکوژ کران، سه رۆک هۆزه کان، وه زیره کان، زانایه کان، پیاو ماقوله کان، پاوژکاره کان هه موویان کۆژان و قریان تیختسن، به لام (خهلیفه) نه کۆژا، (هولاکو) کاری پی ماوو، ئینجا (هولاکو) به وه پی توند و تیژی و خۆ به زلزانیه وه فهرمانی دهرده کردن، (خهلیفه) بۆی دهرکه وت که نه ندامانی وه فده که ی به ته واهه تی کۆژاون، ئینجا زانی ته تارو هاویننه کانیا ن بی په یمان و بی دهرکن ﴿لَا يَرْجُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً﴾ (التوبة: ۱۰).

(هولاك) ته چنه فرمانه ي به سر (خليفه) دا سپاندن:

۱- ده بې (خليفه) فرمان بدا: خلكي (به غدا) چه كه كانيان دانين واز له به رگري بهين، نه مه شتيكي ناسان و ناساي بو، چونكه زرينه ي دانيشتوان نه يانده تواني چه ه لېگرن، به لكو هر هر زيشيان لي نه بو.

ب- (خليفه) كوتو زنجير ده كړي، زنجيره كه ي دريژ ده كړيتو به روو شار پيش خوياني دده نو و هر چي خه زينه ي عه عباسيه كانه و مه لېه ندي زيرو زيوو دياريه به نرخه كانو كه لويه له گرانبه هاكانه له نيو كوشكه كانو خيلافه تو به يتولمالدا هه يه پيشانيان دده.

ج- ده بې دوو كوپه كه ي خليفه به بهر چاوي خويه وه بكورين، نه مه و (أحمد- أبو العباس) ي كوپه گه وره ي و (عبدالرحمن= أبو الفضل) ي كوپه نيوه نجيه كه ي كورزان و..... هه روه ها ده بې (مبارك= أبو المناقب) ي كوپي سپه مي و (فاطمه و خديجه و مريم) ي خوشكاني خليفه هر هه مويان به دليل بگيرين.

د- ده بې ژماره يه ك پياو - كه له لايه ن (ابن العلقمي) ي ناپاكه وه له لاي (هولاك) ناويان درابوو - بانگ بكړين، نه م پياوانه بريتي بوون له ژماره يه ك زاناي نه هلي سوننه، (ابن العلقمي) پكي لي ده بوونه وه، نه مه و هر هه مويان هينران، هر يه كيك له مانه له مالي خوي ده هينرايه دهره وه و ژن و مندا ل و نه نداماني خيزانه كه شي له گه لدا بوون، ته تاره كان ده يانبرده دهره وه ي به غداو له نزيك گورستانك راده گيراو پاشان زانكه چون مه پ له لايه ن قه سابه وه سهرده بردي له لايه ن ته تاره كانه وه سهرده بردي، ژن و مندا له كانيشي ده ستگرېد كران، يان بؤ كوشتن، يان ده كرانه تالان، نه م بارودوخه به هه موو پيوه ريك كاره ساتيكي دلته زين و ويژدان هه ژين بو.

به م شيوازه: شيخ (محي الدين يوسف ي كوپي شيخ الفرج ي ابن الجوزي) ي ماموستاي (دار الخلافة) به خوي و هه رسيك كوپه كه يه وه: (عبدالله و عبدالرحمن و عبدالكريم) سهرېدرا. هه روه ها (مجاهد الدين ايبك) و (سليمان شا) ي براي كه سهر كرده يه تي بانگه وازي جيهاديان ده كرده به غدا به جوته سهرېدرا.

هه روه ها (شيخ علي كوپي النيار) ي ماموستاي ماموستايان و ماموستاو په روه رده كه رو پاهينري خليفه ش سهرېدرا، نينجا دوايه دواي نه مانه پيشه واو و تاريژي مزگه و ته كانو قورئانخوين و حافيزاني قورئان هينران و سهرېدرا، هه موو نه م كارانه نه نجام دران و

(خەلىفە) زىندووھ دەشېنىيى كە چۆن (ھۆلاڭ) بە چاۋى دۆستانە ھەئسوكەوت لەگەل (ابن العلقمى) ى ۋەزىرى خاين و ناپاك دەنوئىنى، پەيوەندى نىۋان ئەم دوانەى بە چاكى بۆ پوون بۆۋە، ھەموو پاستىيەكان لە بەرامبەرىدا دەرگەۋتن، دەرگى بە دەرەنجامەكانى سپاردنى كاروبار بە خەلگى ناشايستەى كرد، بەلام دواى چى؟ ھەلبەتە دواى لە دەستدانى كات!^۱

بە خەلگەل كۆردنى بەغدا:

دوابە دواى چەكدانانى دانىشتوانى شارو كۆژدانى ئەم كۆمەلە ھەلبۇزاردەيە و پىپوونى كۆلان و بازارپو كون و قوزبىنەكانى شار لە سەربازانى تەتارو مەغلۇل، ھۆلاڭقۇ فرمانە قىزەۋنەكەى خۆى سەبارەت بە خەلگەل كۆردنى بەغدا دەرگىد،^۲ بەسەر ھەموو شىتېكدا ھاتن، مزگەۋتەكانىيان بە مەبەستى دەستگرتن بەسەر قوبىيە زىپىر كەفتكراۋەكانىيان پوخاندن، دواى تالان و بېۋى ئەۋى تىياندايە لە ديارىيە بەنرخ و نايابەكان ھەر ھەموو كۆشكەكانىيان پوخاندن، كوشت و كوشتارو خويىنپرشتن و تالان و بېۋىيان بۆ خۆيان خەللاڭ كرد، مەغلۇلەكان لەم بوارەدا زۆريان تىيەپاند، دەگىرنەۋە يەككىيان دەچىتە نىۋ كۆلانئىكى تەنگەبەرەۋە (۴۰) مندال دەبىنىۋ دەيانكۆزى، ھۆيەكەى دەگەپىتەۋە بۆ ئەۋەى كە: دايكىيان لە پىش ئەۋاندا كۆژاۋن و ئەۋىش بەزەيى پىدا ھاتوۋنەۋە بۆيە كوشتوۋنى.^۳

مىژوۋنوۋسە ميانەپەرەۋەكان ژمارەى كۆژاۋانى بەغدا بە (۸۰۰) ھەزار كەس دەخەملېنن،^۴ تەتارەكان بەس پياۋە بە ھىزەكانىيان نەدەكوشتن، بەلگولە كوشتنى پىرەپياۋو ژنانىش پانەدەۋەستان، مەگەر ژنىكىيان پىۋ جوان بايە، دەيانگرتو بە تالانى داگىريان دەرگىد،^۵ كەس بە ساغى بۆى دەرەنەچوۋ مەگەر كەسك خۆى لە بىرىك يان كونيڭدا خەشاردابی، ئەم ھىزە ماۋەى (۴۰) پۆژ درىژەى كىشا، ئاگر ھەموو شوپىنئىكى گرتەۋە، ھەرچى توشى بوو قوتىداۋ ھەللى لوشى، وشك و تەپرى پىكەۋە سوتاند، زۆرىيە كۆشك و تەلارەكان و مزگەۋتى خەلىفە و مەشھەدى ئىمام كازم و گۆپى خەلىفەكانىيان لە (پەسافە) بەسەر يەكدا داتەپاندن،^۶ كاتىك (ھۆلاڭ) چوۋە نىۋ (يەغدا) ۋە، بەرەۋ كۆشكى (خىلافە) چوۋ، لە بارى پاست دانىشت و بەم

۱ قصة التتار ص: ۱۵۱.

۲ قصة التتار ص: ۱۵۱.

۳ المغول للصياد ص: ۲۶۵.

۴ دول الاسلام للذهبي ۱۲۳/۲، المغول للصياد ص: ۲۶۵.

۵ قصة التتار ص: ۲۶۵.

۶ بغداد في عهد الخلافة العباسية، ترجمة بشر فرنسيس ص: ۲۹۲-۲۹۳.

بڼه وه له گڼل میره کانی خوی ټاهه نگیان گټرا، فره مانیدا (خه لیفه) بڼن، که هات پټی گوت: نه تو (خانه خوی)ی و نیمه ش میوانین، که واته ده بی هستی و نه رکی میوانداری جیبه جی بکه ی، (خه لیفه) گوتی راست ده که ی، ترس و بیمی ئی نیشتبووو سهری سوپرما بوو و پامابوو، به شیوه یه که په شوکابووو شله ژابوو نه یده زانی کلیله ی خه زینه کانی له کوئی داناون، ناچار فره مانیدا قفله کان بشکینن و (۲) هزار پوښاک و (۱۰) هزار دینار و ژماره یه کی ژور که و هرو مرواری و به ردی به نرخي دهره ټنن و پټشکه شی (هولاکو خان)ی کردن، نه ویش ناوړی ئی نه دانه وه و به سهر داروده سته که یدا دابه ش کردن، ئینجا پووی کرده (خه لیفه) و گوتی: نه و مال و سهر و ته و سامانه ی له سهر زه ویدا هه ته ناشکرایه که هر هه مووی (تالانی) یه و به شی سهر یازه کانه، ئیستا ده مانه وئې پرده له سهر نه و سهر و ته و سامانه ت هه لده یه وه که شاردو ته وه، چیه و له کوئی؟ له و کاته دا خه لیفه دانی نا به هه بوونی خه وژیکي پر له زېر له نیوه راستی کوشکا، کاتیک نه و شو ټنه یان هه لکه ند ته ماشایان کرد پر له زېرې خولا سه که هر پارچه یه کی بریتی بوو له (۱۰۰) مسقال، ئینجا (هولاکو) فره مانیدا بڼه مال ی خه لیفه و داروده سته که ی سهر ژمیر بگریټ، (۷۰۰) ژن و که نیزه ک و (۱۰۰۰) خزمه تگوزار – (کوئله) یان ژماردن،^۱ کاتیک ژنه کانی سهر ژمیر کران، خه لیفه به سهری کزو دهنکی نوزه له وه گوتی: (نه و ژنانه م پټې بده نوه که نه تیشکی پوژیان له سهر هه لاتووه نه پووناکی مانگ)، (هولاکو) فره مانیدا به ئاره زووی خوی (۱۰۰) ژن له نیوانیاندا هه لېژیریت که خزمنی و خو شه ویستنی، ئینجا (هولاکو) شو و به ره و سهر یازگه که ی خوی گه پایه وه، به یانیه که ی فره مان ی به (سونجا ق)ی سهر سوپای کرد بجیته نیو شاره وه و ده ست به سهر مال و سامانی (خه لیفه) دا بگریټ و له شاری بېنیتته دهر، نه ویش هرچی خه لیفه کانی عه باسی له ماوه ی (۵) سه ده دا په سمه نده یان کرد بوو هه مووی کز کرده وه و بردی.^۲

له کز تاییدا و پاش نه وه (هولاکو) و سوپا که ی له خوینرشتن و کاولکاری و تالان و برېو کوشت و بر زوریان تیپه پاند، (هولاکو) بریاریدا: کز تایی به کوشتن به ټیریت و هر که سه بجیته وه سهر کاری تایبه تی خوی، (ابن کثیر) ده لی: کاتیک له (به غدا) جاپی هیمنی و ناسایش درا خه لک له نیو گوپستان و چالوو خه نده ک و دارو پر دوه پخواوه کانه هاتنه دهر وه هر ده تگوت مردوون و تازه له نیو گوپه کانیان هاتوونه ته دهر وه، به کتریان

۱ تاریخ مختصر الدول ص: ۲۷۱، المغول للصیاد ص: ۲۶۶.

۲ جامع التواریخ ص: ۳۰۰-۳۰۲، المغول للصیاد ص: ۲۶۶.

نەدەناسىيەۋە، باۋك كوپى خۆى و برا بىراى خۆى نەدەناسىيەۋە، ھەموو ئەمانەش پەنگيان پەپىبوو توۋشى نەخۆشى بوون و خۆيان گەياندە كارۋانى كوژراۋەكان.^۱

۵- كوژرانى خەلىفە (المستعصم بالله):

(ھۆلاكو) بەۋپەپى خراپى پەفتارى لەگەل (خەلىفە) دا دەنۋاند، بە جۆرىك خواردنى لى قەدەغە كىردىبو، كاتىك (خەلىفە) ھەستى بە برسېتى كىرد داۋاى خواردنى كىرد، (ھۆلاكو) بە دەستى خۆى سىنىيەكى پىر زېپى لەبەردەم دانائو پېتى گوت: بخق، (خەلىفە) گوتى چۆن زېپ دەخورى؟ ھۆلاكو ۋەلامى دايەۋە: ئەگەر دەتزانى زېپ ناخورى، ئەدى بۆچى ھەلت دەگىرت و بەسەر سەربازەكانتدا دابەشت نەدەكىرد و تا لە پۆزىكى ئاۋادا خۆت و مالى مىراتىتان لە ھىرشى سوپايەكى ئاۋادا بپاراستبايە؟ بۆچى ئەم دەرگا ئاسنىنانەت نەدەكىردن بە تىرو شىرو بە پەلە نەدەھاتى بۆ سەر كەنارەكانى دەرياي (جەيخون) و پېشت بە پەپىنەۋەى من نەدەگىرت؟ (خەلىفە) ۋەلامى دايەۋە: ئەمە بە قەزاۋ قەدەرى خوا بو،^۲ (ھۆلاكو) گوتى: ئەۋەى ئىستاش بەسەرتۆدا جېيەجى دەكىرت ھەر بە قەزاۋ قەدەرى خودايە، لە گىرپانەۋەيەكى تردا دەلى كاتىك (ھۆلاكو) ئەم پىرسىيارانەى ئاراستەى (خەلىفە) كىردن، (خەلىفە) بى دەنگى ھەلېزاردو ۋەلامى نەدايەۋە.^۳

بەلام سەبارەت بە چۆنىەتى كوژرانى (مستعصم)، تا ئىستاشى لەگەلدابى مەسەلەيەكى شاردرارۋەيەۋە چاكى ساغ نەبۆتەۋەۋە گىرپانەۋەى مېژوۋ نوۋسەكان دژ بەيەك دەۋەستەۋە: مېژوۋنوۋسى مەزن (أبو الفداء ابن كثير) سەبارەت بە جىاۋازى پىۋايەتەكانى تاييەت بە كوژرانى (خەلىفە موسستەعصم) ۋىنەيەكى پوون و ئاشكرامان نىشان دەداۋ دەلى: كەس ئاگادارى چۆنىەتى كوژرانەكەى نەبوۋە، گوتراۋە كە گۋايە خنكىنراۋە يان خستۋويانەتە نىۋ گۋنيەيەكەۋەۋە بەرپىلاقەيان داۋەۋ ئىنجا مردوۋە، يان لە (دىجلە) دا خنكىنراۋە، دەستەۋازەكەى بەم شىۋەيە كۆتايى پى دىنى: خودا بە پاستى ئەمە زانائە.^۴

لە نىۋژ مېژوۋنوۋساندا مەشھورە كە (معتصم) خرابىتە نىۋ جەۋاللىكى سەر گرېدراۋەۋەۋە بە شەق و پىلاقە لىۋى درابىت و بەم شىۋەيە كوژرابىت، لىرەدا پىرسىيارىك سەرھەلدەۋاۋ دەلى:

۱ المغول للصياد ص: ۲۶۶، البداية والنهاية ۲۰۳/۱۳.

۲ المغول للصياد ص: ۲۶۷.

۳ المصدر نفسه ص: ۲۶۷.

۴ المختصر أخبار البشر ۲۰۳/۳، المغول للصياد ص: ۲۶۸.

له بهرچی هۆلاکو ئه م شیوازه ی بۆ کوشتنی (موسته سه م) هه لېزاردووه ؟ ده رباره ی ئه مه چه ند به هانه یه ک بۆ ئه م کاره ی هینراوه ته وه، له مانه:

أ- به لای پاوێژکاره موسلمانانه کانی (هۆلاکو خان) وه قورس بوو (خه لیفه) - که ئه میری نیما دارانه و سه رۆکی ئایینی ئه وانیشه - خوینی برپێژریت، له بهر ئه مه هۆشداریان دا به (هۆلاکو) که کارێکی له م شیوه بکا، تا کار به وه گه یشت یه کێک له گه ردووناسه - موسلمانانه کان - پێی گوت: ئه گه ر (خه لیفه) بکوژی، جیهان تاریک ده بێ و پهرش هه لده گیرسیت و نیشانه کانی قیامه تی به دوا دا دین،^۱ له م کاته شدا - وه کو پێشوو - (نصیر الدین طوسی) ئه م پرپیا گه نده یه ی په تدا یه وه و چه ند به لگه یه کی واقعی خسته پرپوو سه لماندی ژماره یه ک خه لیفه ی عه باسی کوژاون و هه چ کاره ساتیش پرپیان نه داوه، جا کاتیک هۆلاکو پای خۆی له سه ر کوشتنی ساغ کرده وه، خۆی له پشتنی خوینه که ی بوارد و به م شیوه یه ی پێشدا باسکرا گیانی له جه سته ی جودا کرده وه.

ب- (هۆلاکو) (موسته عسه می) کوشت به بۆ ئه وه ی بیلێ خوینی ئی برپێژ، له ترسی قسه و مه ترسیه کانی زانا موسلمانانه کان نه بوو، به لکو ئه مه کلتوری مه غۆل بوو به س - ده رباره ی کوشتنی پیاوی مه زن -، هه ره کو چۆن (النویری) ئاماژه به ئه مه ده کات و ده لێ: (خه لیفه) یان هینایه لای (هۆلاکو)، ئه ویش فه رمانیدا بخریت ته تای خه راریکه وه و بخریت به ر سمی ئه سپه وه و به م شیوه یه تا کو ده مرێ گێره بکریت، ئه م کاره ی پیکرد و مرد، وه کو چۆن له هه والی ده ولته ی عه باسیش باسما ن کردووه ته تاره کان داب و نه ریتیان ئاوابوو که به شیوه یه کی گشتی خوینی پاشا و گه وره پیاوان نارپێژن،^۲ (ابن خلدون) ده لێ: (موسته عسه م) ده سته گیرکرا و خرایه نیو تا خه راریکه وه و به سندۆلکوت لێیان ده دا نه وه ک خوینی ئی برپێژ - به پێی بیروباوه پی خۆیان -.

(هۆلاکو) به په یه وه ی کلتوری نه ته وه که ی په فتاری ده کرد، که کلتوره که یان پشتنی خوینی هه ر سه رۆکیک قه ده غه ده کات که خوینی پاشایه تی به ده ماره کانیاندا هاموشوی کرد بێت: بۆیه - بۆ کوشتنی پاشا دوژمنه کانیان شیوازی خنکاندن - به دانانی کۆمه له په رپۆیه کی ئه ستوور له سه ر ده م و لووتی - به کار ده هینن. له سه ر ئه م بنه مایه ده رکه وت که هۆکاری دووه م پراشته ره ! چونکه له ناشتنی ته ره که شه ida کلتوری خۆیان په چا و کردووه،

۱ مجالس المؤمنین ص: ۴۰۰ للششتري، المغول للصیاد ص: ۲۶۹.

۲ نهاية الأرب في فنون الأدب، نقلا عن المغول للصیاد ص: ۲۶۹.

۳ العبر وديوان البتداء والخبر ۵/ ۵۴۳.

ئەوان تەرمی (خەلیفە)یان لە شوپنیککی نادیار ناشتوو، تا ئەوەی کە (سیوطی) ئەم قەسە یە لە (دەبی)یەو دەهینیت: من گومان نابەم نیتزایی، (ابن الفوطی) دەلی: سولتان (هۆلاکۆ) فەرمانیدا بکوژێ، لە پۆژی (۴) شەممە (۱۰)ی سەفەردا کوژراو خویینی نەپتیرا، بەلکو خرایە نیتو گونیه کەو و بەر شەق و پیللقە یاندا هەتا مرد، ئینجا نیتزراو گۆرە کەشی شوپنەون کرا،^۱ هەروەک دەربارە ی - شاردنەوێ - خان و گەورەکانی مەغول زانراو، ئەوان مردووەکانیان - بە تاییەتی گەورەکانیان - لە شوپنی دوور ئاوەدانی دەنیتزن و گۆرەکانیان شوپنەون دەکەن، بەم شیوەیە (مەغولەکان) لەسەر ئەم کلتورەیان بەردەوام بوون تا سولتان غازان خان (۶۹۴-۷۰۳ک) هاتو موسلمان بوو ئەم کلتورە ی هەلۆە شاندەو، بۆ خۆی لە حاالی حەیاتیدا گۆرستانیککی گەورە ی بۆ خۆی دروست کردو فەرمانیدا لەویدا بینیتن، ئەمەبو بە یەکەمین سولتانی مەغولی لە گۆرستانیککی ئاشکرادا بنیتزێ.^۲

۶- وێران کردنی شارستانی:

دوای لیبوونەوێ (هۆلاکۆ) و سوپاکە ی لە کوشت و بپی دانیشتوانی بەغداو خاپورکردنی دیار دە شارستانیەکانی و، (هۆلاکۆ) فەرمانی دا (بەغدا) تالان و بپۆ بکریست، مەغول تەتارەکان بەنیتو شار و هەربوون و هەرچی لەویدا بوو ئەوێ عەباسیەکان پەسمەندەیان کردبوو لە زیتو زەبەر و سەر و سامان و کە لەپوری بەنرخێ وەکو فەپش و جاجم و بەرمال و قوماشی ئاوریشم و لۆکە و کەتان و خیتە و زین و کورتانی ئەسپ و... هتد فەرهود کرد، شاریان بەر مەنجه نیک دا زۆریە ی خانوبەرە و بەرو بازارو مزگەوت و قوتابخانە و کتیبخانەکانی پوختنران و سوتینران، بلیسە ی ئاگر کەوتەو و تاریکەشەوی بۆ ماوێ چەند شەویک پامالی و شاری پوونا کەردەو، کوشت و بپو تالان و بپۆ (۴۰) پۆژی خایاند،^۳ پاش ئەم (۴۰) پۆژە (بەغدا) پوخان و سوتان و کاولبوونیککی وای بەسەر هات، چا و بە بینینی بەقای نەدەکرد کە ئەمە بەغدا بێ، زانایە ک پاش ئەم کارەساتە گورە سەردانی بەغدا دەکات و ئەوێ بینوییەتی بەم شیوەیە بۆمان دەگپیتەو: سەر و بنی شارم کردو بە هەموویدا گەپام و بەم شیوەیە م بینێ: شاریککی چۆل و هۆل، خەلگیککی زەرد و زەبوون و پزیو و پەنگ هەلبزپکا، دارو پەردوویەکی بەسەر یە کدا پوخاوو کۆشک و تەلاری کاولکراو دەشت و خاکیککی کش و مات و خەماوی مەینەتی و ناپەحەتی و تەنگەتاوی هەموو لایەکی ئەم شارە و هەموو دانیشتوانی

۱ المغول للصیاد ص: ۲۷۰.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۷۰.

۳ مآثر الإنافة فی معالم الخلافة ۹/۲.

گرتېږوه، نه وهی به زیندوویی مابوونه وه له شار هه لاتېوونو له ولاندا په رته وازه بېوونو له ډول و شيوو په ناو په سیواندا هه و ابوونه وه، چوڼ وانه بی، کوشک و خانوبه ره کانیاں پوخابونو غه ریښی خاوه نه کانیاں ده کردو ده گریان، هه موو پڼق و پوڼی و نازو نیعمه ته کانیاں تالان کرابوون، شنه با به سهر خانوبه ره کانیاںدا هه لی ده کردو ده یگوت ده بی که سیان لی دهر نه چوویی و به زیندوویی نه مابی؟ منیش پاوه ستام و پامام و گریام و بانگم به سهر کوشک و ته لاره ته پیوه کان و دانیش توهانه کانیاںدا لیډا:

وأنذب أطلالها تارة وأبکی علی فرقة الظاعنینا
فلو ذهب مقله بالبعاء لفرط الغرام لکنا عمینا^۱

کتیڅخانه ی گه وره ی به غداش که گه وره ترین کتیڅخانه ی سهر زهوی نه و زه مانه بوو — گوشراوی فیکری موسلمانانی ماوه ی زیاتر له (۶۰۰) سالی له خورگرتېو — بهر نه م هیرشه درېدانه په کهوت، کتیڅخانه ی به غدا هه موو نه م زانستانه ی له خودا کورکړدېوونه وه: زانسته نه ده بی و هونه ریوکان، زانسته شریعه کانی وه کو ته فیسری قورئان و فرموده و فیهو عه قیده و پوهشت، زانسته کانی بایه لوژی وه کو پزیشکی و گه ردووناسی و نه اندازیاری و کیمیا یی و جوغرافی و زه ویناسی، زانسته مرقایه تیه کانی وه کو سیاسی و ئابووری و کومه لایه تی و نه ده بی و میژوویی و فلسفه ی و غیری نه مانه و سهدان به یته شیعو هه زاران چیروک و په خشان، خو نه گه وهر گپړاوی بیانیه کانی یونانی و فارسی و هندی و هی تریش هه ژمار که ین نه و جا قه باره ی نه و زیانه زوره مان بؤ دهر ده که وی که بهر ته وای مرقایه تی که وتووه، کتیڅخانه ی (به غدا) به هه موو پیوه ریگ مه زن بوو، جگه له کتیڅخانه ی (قورپتوبه ی ئیسلامی نه نده لوس) هیچ کتیڅخانه یه کی تر له و سرده مه دا له گه وره ییدا خو ی له قه ره ی نه و نه داوه، (کتیڅخانه ی قورپتوبه ش) سبحان الله له سالی ۶۳۶ کچیدا و (۲۰) سال پیش پووخانی به غدا له لایه ن مه سیحیه کانی نه نده لوسه وه به هه مان دهر دو کاره ساتی کتیڅخانه ی (به غدا) چوو، نه مه و له کاتیڅدا شاری (قورپتوبه) له سالی ۶۳۶ کچیدا له لایه ن مه سیحیه کانه وه پوختنراو یه کیڅک له قه شه مه سیحیه کان که ناوی (کمبیس) بوو به دهستی خو ی ناگری له کتیڅخانه ی شار به ردا، که هه زاران ته مه ن و سهروه ت و سامانیکی زورو عه ره ق و شه ونخونی و تیڅکوشانیکی زور له نووسینه وه یاندا سهر ف کرابوو.^۲

۱ بغداد مدينة السلام وغزو المغول ص: ۲۵۵.

۲ قصة التتار ص: ۱۵۹.

کتیبخانه‌ی (به‌غدا) له لایه‌ن خه‌لیفه‌ی عه‌باسی هاپونه‌په‌شید (١٧٠ک—١٩٣ک) هوه دامه‌زیترا، له سه‌رده‌می خه‌لیفه مه‌نمون (١٩٨—٢١٨ک) دا به شیوه‌یه‌کی به‌رچاو‌گه‌شی سه‌ند، خه‌لیفه‌کانی دواتریش به تۆبه‌ی خۆیان کتیبخانه‌که‌یان به کتیبی ژۆرترو گرانقه‌در ده‌وله‌مه‌ندتر کرد، تا کار به‌وه گه‌یشت بوو به خانه‌یه‌کی زانیاری، به خه‌یالدا نه‌ده‌هات چه‌ند زانیاری له نیویدا هه‌یه، له سه‌رده‌می‌کدا به په‌چاوکردنی ئه‌وه چاپه‌مه‌نی تیدا په‌یدا نه‌بوو، ملیونه‌ها کتیبی به‌رگراو له کتیبخانه‌که‌یدا کۆکرا‌بوونه‌وه و سه‌فته کرابوون، خانوبه‌ره‌ی کتیبخانه‌ی به‌غدا له تاقمه ژووریک گه‌وره پیکه‌اتبوو، هه‌ر تاقمه ژووره بۆ کۆکردنه‌وه‌ی یه‌کێک له ماده‌ه‌کانی زانست ته‌رخان کرابوو، تاقمه ژووریک بۆ کتیبه‌کانی فیه‌قه و زانستی شه‌رعی، تاقمه‌یه‌کی تر بۆ کتیبه‌کانی پزشکی، یه‌کی تریش بۆ کتیبه‌ کیمیا‌یه‌کان و چواره‌میش بۆ لیکۆلینه‌وه سیاسی‌ه‌کان و... هتد.

سه‌دان کارمه‌ند له و کتیبخانه‌دا هه‌لده‌سو‌پان و چاودێریان ده‌کردو بی‌پسانه‌وه له‌سه‌ر ڕیک‌خستن و تازه‌کردنه‌وه‌ی به‌رده‌وام بوون.

له‌نیو ئه‌م کارمه‌نداندا ئه‌م جۆره که‌سانه ده‌بینران:

(النساخون) = له‌به‌رگه‌ه‌وان و نووسه‌ره‌وانی کتیب، ئه‌مانه به‌م کاره‌یان ژماره‌ی کتیبیان

بۆ چه‌ندین کتیب زیاد ده‌کرد.

(المناولون) = ویده‌رانی کتیب: ئه‌مانه کتیبیان له په‌فه‌به‌رزه‌کانه‌وه بۆ خوینه‌ران

ده‌هینایه خواره‌وه.

(المترجمون) = وه‌رگێپه‌رانی کتیب: ئه‌مانیش کتیبی بیانیان بۆ سه‌ر زمانی قورئان

وه‌رده‌گێپان.

(الباحثون) = لیکۆله‌ران: ئه‌مان به‌ دوا‌ی خاڵێک له خاڵه‌کانی زانستدا ده‌گه‌پان بۆ خه‌لک له

نیو ئه‌و کتیبخانه گه‌وره‌دا.

ژماره‌یه‌ک ژوورو هۆلی تایبه‌ت بۆ خویندنه‌وه‌و گفتوگۆو کۆپی زانستی ته‌رخان کرابوون،

ژماره‌یه‌ک ژووری تر بۆ پشودان و خواردن و خواردنه‌وه‌و هه‌وانه‌وه‌و خه‌وتنی ئه‌و خوینه‌رانه

دیاری کرابوون که له شوینی دووره‌وه بۆ خویندن هاتبوونه به‌غدا، ئه‌م کتیبخانه گوشراویکی

خه‌ست و خۆلی بیرو زه‌ینی به‌شه‌ری له‌خۆگرتبوو، (مه‌نمون) دوابه‌دوا‌ی تۆمارکردنی

سه‌رکه‌وتنه سه‌ریازیه‌کانی به‌سه‌ر پاشای (پۆم) داو له کاتی وتووێژو په‌یماننامه‌کانیدا یه‌کێک

له مه‌رجه‌کانی ئه‌مه بوو که پاشای پۆم ڕیگا به وه‌رگێپه‌ره‌وان بدا کتیبه‌کانی کتیبخانه‌ی

(قوسه نښه) بڼو سهر زمانو قورئان وه رگيڼ، خه ليفه کاني عه باسي کارمندی تايه تيان به سهر زه ويدا بڼووده کرده و تا کتيبي زانستی په يداکه ن و بيانهيڼنه کتيبخانه ي به غداو به زانا موسلمانان پاده سپاردن هم کتيبخانه هه لسه نگيڼن و دواي پرخنه و شيکردنه وه، و هريان گيڼنه سهر زمانو عه رهي، ژماره يه کي ژور له و کتيبخانه ي به زمانه کاني يوناني و سرياني و هيندي و سهر سکریتی و فارسي و لاتيني و غيري ته مانيش نوسرابون له کتيبخانه ي گه وره ي (به غدا) کاري وه رگيڼانيان ته نجامدرا.^۱

— ته تاره کان چيان به سهر کتيبخانه گه وره کي (به غدا) هيڼا؟

ته تاره کان مليونه ها کتيبي به نرخ و گرانه دريان هه لگرتن و هه لئاندانه نيو دهر ياي (ديجله) وه، مه غوله کان کردو کوششي زانستپانه ي سده کاني پيشدايان به خري هه لدايه خري (ديجله وه)، ناو هوونه کي ديجله پهنکي ميره کي کتيبه کان به سهر يدا زال بوو و پرهش هه لگه را، سواره ي مه غوله کان به سهر ليژنه کتيته کاندرا پمباريڼي ده کردو هم به روه به ري پووياري ده کرد، همه تاوانتيک بوو و دهره ق به مرقايه تي ته نجام دراو له ميژوودا دووباره بوونه وي ژوره، تاوانتيکي ناوا مه گه ر له نه نده لوس له به رامبه ر کتيبخانه ي (قور توبيه و غه رناته و ته شبيليه و بله نسيه و سهرقه سته ... هتد) ته نجام درابي، خاچپه رسته کانيش زياتر له (۳) مليون کتيبي کتيبخانه ي (ته پابلوس) ي لوبانيان سوتاندن، له فله ستينيش هه مان تاوانيان به سهر کتيبخانه کاني (غه زه و قودس و عه سقلان) دا هيڼا، ئينجا دواي ته وان داگيرکهراني نوئي ته وروپايي له سده ي (۹) دا که دابارينه نيو ولاتاني ئيسلامي تاواني خويان به رامبه ر کتيبخانه کان ته نجامدرا، به لام به شيوازيکي نوئي، هم ته وروپاييانه زيره کتر بوون، کتيبه کانيان نه سوتاندن به لکو تالانيان کردن و له گه ل خويان بڼو ته وروپايان برده وه، به رده وام تا ئيمروشي له گه لدايي کتيبخانه و مؤزه خانه کاني ته وروپا گه وره ترين و نايابترين کومه له کتيبي زانستيان له خو گرتوه که هر هه موويان به ره م و نووسراوي موسلمانان چي سده يه کي له سهره يه کي پيش هم داگيرکاريه ن، هيچ گوماني تيډا نيه ژماره ي ته و کتيبخانه و سهرچاوه سهره کپانه ي له ته وروپا هه ن به پيژده يه کي ژور زياترن له و کتيبو و سهرچاوه گرنگانه ي له جيهاني ئيسلاميدا هه ن، داگيرکهران به هه مو توانايه کپانه وه و به دريژايي هه مو سده کاني ميژوو خه باتيان کردوه تا نوممه تي ئيسلامي له هه مو جوړه کاني زانست و پيشه و تن بي به ش بکه ن، جاريک له ريگاي سوتاندني کتيبخانه کانيان، جاريکي تر له ريگاي قم کردني کتيبه کانيان له دهر يادا، جاريکي تريش له ريگاي دزيڼي

کتیبو به‌ره‌مه زانسته‌کانیان، ئیستاش له پښتای گۆپینو ده‌ستکاری کردنی په‌یره‌وو پېژگرمی خویندن ده‌یانه‌وئ هه‌رچی به‌سوودو مایه‌ی به‌هیزبوونو پیشکه‌وتنه له میشتکی نه‌وه‌ی نویی موسلمانیدا نه‌هیلن، چونکه داگیرکه‌ران چاک ده‌زانن زانست له ئیسلامدا چه‌نده بایه‌خداره، له لایه‌کی تریشه‌وه چاک ده‌زانن نه‌گه‌ر موسلمانان به زانست گۆش بکړینو پابه‌یښرین چۆن پۆلی گرنه‌ی له جیهاندا ده‌گپین.^۱

پاش ئه‌وه‌ی مه‌غوله‌کان کتیبخانه‌ی به‌غدايان پوخاندو کتیبه‌کانیان خنکاندن، ئینجا به‌ره‌و کۆشک و ته‌لاره جوان و پازیتراوه‌کان بایاندایه‌وه، که‌لوپه‌له به‌نرخه‌کانیان تالان کردن، هه‌ر شتی‌ک پێیان هه‌لنه‌گیرابایه‌وه نه‌یانتوانیبایه ده‌یانسو‌تاند، ده‌ستیان به پوخاندن و سوتاندن کرد، زۆریه‌ی شار وێران کراو خانوبه‌ره‌و کۆشک و ته‌لاره‌کانیان له‌گه‌ل زه‌وی ته‌خت کران، ناگرو دوکه‌ل له‌نیویاندا کلپه‌ی ده‌سه‌ندو ئاسمانی ته‌نیبوو، ماوه‌ی (۴) پۆژی په‌به‌ق ئه‌م بارودۆخه درێژه‌ی کیشا، شه‌قامه‌کانی به‌غدا به خوین سوور ببوون و ته‌رمی بۆگه‌نی کوژران له هه‌موو کوچه و کۆلانی‌که‌دا به‌سه‌ریه‌که‌دا که‌له‌که‌کراوون، (هۆلاکۆ) ترسا نه‌خۆشی له ئه‌نجامی بۆنی ساردی خوین و کوژراوان بلایه‌یتته‌وه‌و سوپاکه‌ی بگریته‌وه، له‌به‌ر ئه‌مه چه‌ند بپاریکی ده‌رکردن:

۱- سوپای ته‌تار تا تووشی نه‌خۆشی نه‌بێ به‌تیکپایی له به‌غدا ده‌رده‌چیت و بۆ شارێکی باکووری عێراق ده‌گوازیتته‌وه، هیزێکی بچوکی پاسه‌وانی ته‌تار له دوری ده‌وروپه‌ری به‌غدا وه‌کو ئیشکه‌چی به‌جێ ده‌مینێ.

ب- چاپی هیمنايه‌تی پاست و دروست له به‌غدا ده‌دری، نابێ دواي ئه‌م (۴۰) پۆژه هیه‌چ موسلمانێک به‌بێ هۆ بکوژیت، به‌لکو کوژراوه‌کانیان بنیژن و شار له ته‌رم و خوین پاک که‌نه‌وه.

ج- (هۆلاکۆ) بپاریدا (مؤید الدینی علقمی) شیعه بکاته سه‌رۆکی ئه‌نجومه‌نی حوكمی دیاریکراوی مه‌غولی بۆ سه‌ر به‌غداو بپاره‌کانی مه‌غول له و شاره‌دا جێبه‌جێ ده‌کات.^۲

۷- (مؤید الدینی علقمی)ی حوكمه‌رانی به‌غدا:

(مؤید الدین) ته‌نها به ناوو سه‌رو سوپه‌ت حوكمه‌ران بوو، سه‌رکردایه‌تی فیه‌لی به‌ ده‌ست خودی مه‌غوله‌کانه‌وه بوو، مه‌غوله‌کان له پیناوی ئه‌وه‌دا به ته‌واوه‌تی بیه‌که‌نه دارده‌ست و تۆکه‌ری زه‌لیلی خۆیان له‌گه‌لی که‌وتنه شه‌ره‌ جه‌نگی ده‌روونی و سوکایه‌تیان پێ ده‌کرد، له

۱ قصه‌ التتار ص: ۱۶۳.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۶۳.

پژگاری - حوکمپرانیه تیه که یدا - هینده یان سوک و چروک و داماو کرد، په رده ی شهرم و شکو و سام و هیه ته ی ځی دامالرا - به شیوه یه که وده سف ناکریت، پژیک له پژان ژنیک (ابن العلقمی) ده بینی څو سوار ی نیستریک بووه و ته تارنکیش به قه مچی نیستره که ی ځی ده خوپیټ، ژنه که دیته ته نیشتیوه و پتی ده ځی: څی (ابن العلقمی) پژله کانی عه باس به م شیوازه په فتاریان له گه ل ده کردی؟! څه و شیه (تیرئاسا) له دل ی ه لده چه قیت و پاشان ده چیت و ه ماله ووه و ده رگا له سهر خوی پیوه ددها، هه تاکو له سهره تای مانگی جه مادی دووه می څو ساله دا به خه م و په ژاره ووه تا مرد نه هاته دهره ووه، څه م و ۶۳ سال ژیاو له گورستانی شیهه کاندان نژرا.

(ابن العلقمی) سوکایه تیه کی بی څه ندازه ی له لایه ن ته تاره کان و موسلمان ه کانه ووه به رامبه ر کرا که له وده سف کردن نایه، دوی خوی وده زاره ت درایه ده ست کوره که ی، خودا به په له و بی دواکه وتن بۆ لای خوی برده ووه، شاعیریک به م شیوه یه به جوین شری ده کات:

یا فرقة الاسلام نوحوا واندبوا أسفاً علی ما حل بالمستعصم
دست الوزارة کان قبل زمانه لابن الفرات فصار لابن العلقمی

۱- حکومتی هولاکو (حکومه تی نیلغانی له عیراقدان):

دوی هره سی به غدا (هولاکو) به شیوه یه کی راسته و خو پشستگیری ده سه لاتی خوی له عیراقدان کردو ده ستی به پیکه ستنی به پیوه به رایه تی و کاروباری ده ولت کرد، هیزی سهریازی به ره و فورات و نیوه راستی عیراق نارد، دانیشتوانی (حیلله و کوفه) پی شوازیان لیکردن و چه ند پردیکی په پینه و هشیان بۆ دامه زانندن، لیره را تیپه سهریازیه که به ره و (واسیت) به پیکه وت - که پاشماوه ی هیزه کانی (مه مالیک) ی ځی مابوون -، به توندی پووه پوویان بوونه ووه و پیکه لشاخان دروست بوو، څه م و جهنگه که به تیکشکانی هیزه که ی (مه مالیک) و کوژانی ژماره یه کی ژور له دانیشتوانی شار کوتایی پیتهات، مه غوله کان له و ی پانه و ده ستان و به شوین تاقمه سهریازه هه لاتوه کانی (مه مالیک) که وتن و به ره و (خوزستان) پویشتن، دهره نجام ژوبه ی سهریازانی هیزه که ی (مه مالیک) له نیوچوون و څوانی ماشنه ووه څویان به دهسته ودها، له و سهرویه ندانه دا هولاکو بڼه ماکانی نیداره ی عیراقی دامه زانندن و دایه ووه ده ست خودی عیراقیه کان، جگه له نیداره ی سهریازی و څه که کانی پولیس گورپانیه کی به رچاوی له به پیوه به رایه تیه کانی تری ده ولتدا څه نجام نه دان، پوستی به پیوه به رایه تی

(سوپا و پۆلیسی) دایه دهست (به هادوری خۆراسانی)، (فخرالدینی دامهغانی) له سههر پۆستی (دیوانداری) وهکو خۆی دامهزاند هوه، (مؤید الدینی علقمی) ی وهزیری پێشدا ی (موسعه سههه) ی له سههر پۆستی وهزارهت دامهزاند هوه، بهلام دوا ی ئه مه هینده ی نهخایاند، توشی نهخۆشی دهروونی و پهژارهیی و خه مناک ی بوو له جه مادی دووه می ئه و ساله دا، واته (٣) مانگ دوا ی هه ره سی به غدا گیانی له ده ستدا، (عزال دین أبو الفضل) ی کوپیان له سههر پۆسته که ی دانایه وه، ئه مه و ولاتی عێراق له جیاتی (٧) هه ریم کرایه (٥) هه ریمی ئیداری، پۆستی به پێوه رایه تی هه ر هه ریمێک به ناوی پۆستی (صدر) ده درایه ده ست به ره پرستێک، ئه ویش ژماره یه ک جیگرو پراوێژکارو داروده ستی له ده وره ی خۆی کۆده کردنه وه، هه ریمه کان به م شیوه یه بوون:

١- ئیداره ی خۆره لات: شاری خالیس و بنده نیجین و پێگای خۆراسانی ده گرت هوه.

٢- ئیداره ی فو پات.

٣- ئیداره ی کوفه و حیلله.

٤- ئیداره ی به سه ره و واسیت.

٥- ئیداره ی دوجه یل و موسعه نسریه.

لێره دا پێویسته ئاماژه به وه بکری ت که ئه م دابه شکردنه له گه ل دابه شکردنی جوغرافی بۆ ناوچه کشتوکالیه کانی عێراق گونجاو و پێکوپێکه، ئه مه و (هۆلاکۆ) (احمدی کوپی عمران) ی — که خه لکی (باجسری) بوو — کرده سه رۆکی ئیداره ی خۆره لات.^١ (تاج الدین علی کوپی دوامی) که له سه رده می موسعه سههه دا پۆستی ده رگاوانی پێ سپێرد را بوو کرده سه رۆکی ئیداره ی فو پات، (عزال دین بن أبی الحدید) یشی له پۆستی کاتبی (تۆمار) دامه زراند، به لام دوا ی ماوه یه کی کورت وه فاتی کرد، شیایوی با سه کاتبی تۆمار پاسته وخۆ په یوه ندی به (خاوه نی دیوان) هوه هه یه، به حوکمی ته بیعه تی پۆسته که کاتبی تۆمار ئاگاداری هه موو نه ئینیه کانی ئیداره ی ده وه له ته، کاتبی تۆمار له سه رده می ئێلخانیه کاندا پۆلێکی بایه خداری هه بوو، تا کار به وه گه یشتبوو پێیان ده گوت: (کاتبی عێراق)، جاروباره پۆستی (خاوه نی دیوان) یشی به پێوه ده برد.

به لام سه باره ت به پۆسته ئاینیه کان له سه رووی هه موویانه وه پۆستی (قه زاوه ت)، ئه و (هۆلاکۆ) ئه و پۆستی به قازی (عبد المنعم به نده نیجی) سپارد و کردی به قازی قازیان،

١ العراق بین سقوط الدولة العباسية وسقوط الدولة العثمانية ص: ١٣٨.

پۆستی مه موو نه وقافه کانی ده ولته تی ئیلخانیس خرایه به رده سستی (نصیرالدین الطوسی)، (شهاب الدین بن عبدالله) ش کرایه سه رۆکی نه وقافی شاری به غدا، نه وله سه رده می خۆیدا سه رپه رشتی چاککردنه وهی مزگه وتی خلیفه و مه شهیدی ئیمام کازمو کردنه وهی قوتاخانه کان و هینانه وهی زانیان و توندوتۆلکردنی نیوانی زانیان و سۆفی مه شره بان و برینه وهی نازوخه و پۆزی بۆیانی ده کرد.

پاش جیگیرکردنی بنه ماکانی ده ولته تی عیراق (هۆلاکۆ) به ره و (ئیران) گه پایه وه، چونکه (خۆراسان) له سه رده مه دا بنکه ی سه ره کی ده سه لاتی مه غۆلی و مه لبه ندی ده ولته تی (ئیلخانی) (هۆلاکۆ) بوو، ده سه لاتی ئه م ده ولته (۸۰) سالی خایاند، (عیراق) یش له م نیوانه دا هه ریمێکی سه ر به م ده ولته بوو.^۱

ده ولته تی ئیلخانی له فارس و عیراقدا سنوره که ی به م شیوه یه بوو، له پووباری (جه یحون) وه بۆ زه رای (هادی) و له (سند) وه بۆ (قوچات) درێژ ببۆوه و هه ندیک خاکی ئاسیای بچووکیشی به رخۆدا بوون، حوکمرانه کانی ئیران به و نیشانه ی که سه ر به خانی گه وره ی (چین) ناوی (ئیلخان) یان به سه ر خۆیانداده بپی، (ئیلخان) هکان یه که له دوا ی یه که حوکمی ولاتی (ئیران) یان گێرا تا به یه که جاری له سالی ۷۵۶/ ۱۳۵۵ زاینیدا دوا یان بپاو ده ولته که شیان کۆتایی پێهات.^۲

– حکومه تی عیراق له سه رده می (جوینی) دا:

له ذي الحجة ۵۷۶هـ دا، واته دوا ی تیپه پینی سالتیک به سه ر پوخانی به غدا وه زیر (عزالدين) ی کوپی (ابن العلقمی) کۆچی دوا یی کرد، میژوونوس (علا الدین کوپی عطاء الملك الجوينی) جیگه ی گرتوه، نه و به په گه ز له بنه ماله یه کی خاوه ن پێگه ی په سه نی نه ده بدۆستی به ده سه لاتی ئیرانی بوو، به دامه زراندنی (جوینی) کاروباری وه زاره تی عیراق له ژێرده سستی عه رب ده رچوو، پاسته وخۆ به حوکومه تی ناوه ندی ئیران به سترایه وه، (جوینی) یش چوه پیزی وه زیره کانی دیوانی وه زاره تی میر (ئهرغۆن) ی مه غۆلی حوکمرانی (ئیران)، ژماره یه که گه شتی به نێو ولاتانی (مه غۆل) داگردن، به شیویه کی پاسته وخۆ ئاگاداری ژیان و گوزهرانی مه غۆله کان و ولاته کانیان بوو، له بارودۆخی نه ته وه کانی (تورک و مه غۆلی) کۆلیه وه و توانی مه وادیکی زۆرو زه وه ندی میژوویی ده رباره یان کۆکاته وه به زمانی فارسی بینوسیته وه، کتێبه که ی ناونا (تاریخ جهانگشای) – واته میژووی جیهانگیر – که مه به سستی

۱ المصدر نفسه ص: ۱۳۹.

۲ الدولة المستقلة في المشرق ۲۰۵.

پى (جەنگىزخان) بوو، بوو بە سەرچاوەی سەرەمى مېژووی مەغۇل، بە لام باسەکانى کتێبەکە لە گەل گێرانەوێ جەنگەکانى (هۆلاکۆ) لە گەل فیرقەى (ئیسماعیلیە) لە ولاتى (چیا) دا کوتایى یان پى دى، ئەمە لە حالیکدا (جوينى) لە کاتى ئە هێرشانەدا لە گەل (هۆلاکۆ) بوو، هەر وەها لە کاتى پەلاماردانى سەر (بەغدا) ش لە (هۆلاکۆ) دانەپرابوو.^١

٩- پاشا و میرەکان بە وەفد دینە لای (هۆلاکۆ):

هەرەسى بەغدا ترسو و بیم و دلەپاوەکیەکی زۆرى لە نێو جیهانى ئیسلامدا بلۆک کردەو، حوکمپان و میرى هەریمەکان بە داماوێ و سەرى کزەو دەهاتنە لای (هۆلاکۆ)، لە ترسان و بۆ خۆپاراستن لە شەرەکانى دەستیان بۆ بەسنگەو دەناو پێرۆزبایی سەرکەوتنیان لى دەکردو ئامادەیی خۆیان بۆ گوێرپایەلێ و فرمانبەردارى ئەو دەردەبەری و بە زمانى لوس و چاپلوسى دەیانەویست (هۆلاکۆ) لە خۆیان قایل بکەن، لەو میرانەى بە مەبەستى پێرۆزبایی (هۆلاکۆ) بۆ شارى (مەپاغە) ی سەر بە هەریمی (نازەربایجان) چوون، (بدر الدین لؤلؤ) ی ئەتابەکی (موسل)، (ابوبکر) ی ئەتابەکی (فارس) کوپەکەى خۆى بۆ ئەم مەبەستە نارد، لە نزیک شارى (تەوریز) یش دوو سولتانی سلجوقى دژ بەیەک کە براى یەکتەر بوون: (سولتان عزالدین کەیکاوسى دووهم) و (سولتان رکن الدین قلیچ ئەرسلەلانى چوارەم)، خۆیان گەیانە سەربازگەى (هۆلاکۆخان)، (عزالدین) لە ترسان هەلەلەرزنا: چونکە سەربازەکانى ئەو لە کاتى پووبەپووبوونەیان لە گەل (بایجوتویان) ی سەرسوپای مەغۇلیدا شەپیان کردبوو لە ئاکامدا لە (ئاقسەر) لە لایەن هێزەکەى (بایجونویان) شکستیان خواردبوو، کاتیەک (بەغدا) لە سەر دەستى هۆلاکۆ هەرەسى هێنا، (عزالدین) لە شوێنى خۆى و پلەوپایەى لە تۆلەى بە زەبرى (خان) دەترسا، بۆیە ویستى بە بەکارهێنانى شێوازێکی مۆتەمەللیقانه خۆى لەم تەنگزەیهى تێى کەوتوو پزگار بکات، هەستا وینەى دەم و چاوو سەرى خۆى لە بنى جووتە نەعلەیکدا کێشاو پێشکەشى خانى پق هەستاوى کردن و پێى گوت: تۆکەرى خۆت هیواخوازە قاجى پێرۆزى لە سەر سەرى پێرۆزى بەندەى خۆى دابنێ،^٢ (دوقوزخاتون) تکای بۆ کردو هۆلاکۆ دلێ نەرم بوو و لێى خۆش بوو، گومانى تێدا نیه، ئەم هەلۆیستە سەر شۆرپانەیه، وینای هەندیک لە حوکمپانە موسلمانەکانى ئەو سەردەمەمان بۆ دەکێشى کە چۆن تووشى سوکو و پێسوایى ببوون.^٣

١ العراق بين سقوط الدولة العباسية وسقوط الدولة العثمانية ص: ١٤٠، ١٤١.

٢ المغول للصياد ص: ٢٧٩.

٣ المغول للصياد ص: ٢٧٩.

شه شهه: روخانی دهوله تی عه بیاسی و باسیک له ژیا نی خه لیفه (المستعصم بالله):

(ابن کثیر) ده لێ: نه میری ئیمانداران (المستعصم بالله) دوا خه لیفه ی (بنی عباس) له عیراقدا، ناوی (أبو أحمد عبدالله کوپی نه میری ئیمانداران (المستنصر بالله) ی أبی جعفری منصور کوپی (الظاهر بامر الله) أبی نصر محمد کوپی (الناصر لدين الله) أبو العباس أحمد کوپی نه میری ئیمانداران (المستضيء بامر الله) أبی محمد الحسن کوپی نه میری ئیمانداران (المستنجد بالله) أبو المظفر يوسف کوپی نه میری ئیمانداران (المقتضى لامر الله) أبی عبدالله محمد کوپی نه میری ئیمانداران (المظفر بالله) أبو العباس أحمد کوپی (المقتدي بامر الله) أبو القاسم عبدالله کوپی نه میری زه خیره أبو العباس أحمد کوپی نه میر إسحاق کوپی (المقتدر بالله) أبی الفضل جعفر کوپی (المعتضد بالله) أبی العباس أحمد کوپی نه میر (الموفق) أبی أحمد طلحة کوپی (المتوکل علی الله) أبی الفضل جعفر کوپی (المعتصم بالله) أبی إسحاق محمد کوپی ره شید أبی محمد هارون کوپی (المهدی) أبی عبدالله محمد کوپی منصور أبی جعفر عبدالله کوپی محمد کوپی علی کوپی عبدالله کوپی عباس ی کوپی عبدالمطلب کوپی هاشم هاشمی عباس)، له سالی ۶۰۹ کۆچیدا له دایک بووه، له ۲۰ ی جمادی به که می ۶۴۰ کۆچیدا به یعه تی خیلایه تی پیدرا، له پۆژی چوارشه مه داو له ۱۴/صفر/۶۵۶ کۆچیدا کوژرا، له پۆژده دا که کوژرا ته مه نی (۴۷) سالی بوو خوا په حمی پی بکات، سه رو سوپه تیکی جوانی مه بوو، خاوه نی خوخته و په وشتیکی به رز بوو، عه قیده و ئیمانیکی ساغ و سه لیمی مه بوو، له دادپه ره وری و خیره و خیرات و پیژگرتنی زانایان و خودا په رستاندا شوینی (المستنصر) ی بابی هه لگرتبوو، ئیجازی عیلمی بۆ له زانایانی خۆراسان و هرگرتووه، وه کو: حافز ئیبنونه جاپی و مؤیدی طوسی و أبو روح عبدالمعزی کوپی محمد الهروی و أبو بکر قاسم ی کوپی عبدالله ی کوپی الضفّارو غه یری نه وانیش، کۆمه له زانایه کیش له ده می نه ویان گێژاوه ته وه وه کو: مامۆستای مامۆستایان صدرالدین أبو الحسن علی کوپی محمدی کوپی سیار) ی مامۆستا و پاهینه رو په ره رده که ری، نه م دوو زانا که وره: ئیمام (محي الدين ابن الجوزي) و شیخ (نجم الدين باذرانی) ی ئیجازه ی زانستیان له لایه نه وه وه وهرگرتووه و باسیشیان لێوه کردووه، نه و (خوا په حمی پی بکات) وه کو باب و باپیرانی سوننی بوو له سه ر پیره وی سه له ف بوو عه قیده ی نه هلی سوننه ت و جه ماعه تی مه بوو، به لام نه رم بوو زۆر وریا نه بوو سه ره و ته و سامانی خۆش ده ویست و په سمه نده ی ده کرد، نه و نه مانه ته ی له لایه نه (ناصر داودی کوپی موعه ززه م) ی پی سپێردرا بوو پاشقولی داو نه یدایه وه، به های نه مانه ته که خۆی له (۱۰۰) هه زار دینار ده دا، کاریکی له م جۆره له (خه لیفه) ناوه شیته وه و

قېزەونە، بەلكو لە خەلكانى بى پلەوپايەش ناوەشىتەو، وەكو قورپان دەفەرموویت لە ئەهلى كىتابىش ناشىرىنە، ئەوان ھى وایان تىدايە ئەگەر بارە زېرپىكىشى لە لا دانىتى دوايە دەتاتەو، ھى واشيان ھەيە ئەگەر دینارىكىشى پى بسپىرى ناتاتەو وەكو خودای بالادەست دەفەرموویت: ﴿وَمِنْهُمْ مَّنْ إِنْ تَأْمَنُ بِدِينَارٍ لَا يُوَدِّعُ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا﴾ (ال عمران: ۷۵).

تەتارەكان لە پۆزى ۴ شەممە ۱۴/صفر/۶۵۶ داو لە تەمەنى ۴۰ سالو ۴ مانگیدا بە مەغدورى كوشتيان، ماوھى خىلافەتەكى ۱۵ سالو ۸ مانگو چەند پۆزىك بوو، خودا پەحمى پى بىكات و جىگەى خوش بىكات و پىزى لىنى، دواى گىرانى (۲) كوپى كوژدانو كوپىكو (۳) كچىشى گىران، بە كوژدانى ئەو وەجاخى خىلافەتى بنى عباس كوئىرپۆو و كەس نەبوو جى بگىرتەو، دواھەمىن خەلىفەى عەباسى بوو، ئەو خەلىفەنى لەگەڵ ھەبوونى ھىزو پىزى دەسەلاتيان خىريان ئى چاوەپوان دەكراو بە عەدالەت و دادپەرورەى كاروپارى ئومەتيان بەرپۆو دەبرد، بە كوژدانى (عبدالله المستعصم) كۆتاييان پىھات و ژمارەيان گەيشتە (۳۷) خەلىفە، يەكەم خەلىفەيان (عبدالله ى سفاح) بوو، لە سالى ۱۳۲ى كۆچىداو پاش كۆتايى پىھىنانى دەولەتى (ئەمەوى) بەيەتى خىلافەتى پىدراو بنەماكانى دەولەتى عەباسى لە عىراقدا دامەزراندن، بە كۆتايى ھاتنى المستعصم لە سالى ۶۵۶ كۆچىدا دوايان بپراو دەولەت و خىلافەتيان كۆتايى پىھات، ماوھى دەسەلاتى خىلافەتى عەباسى (۵۲۴) سال بوو، لە دواى ۵۴۰ كۆچىو لە سەردەمى (بەساسىرى) دا ماوھى سالىكو چەند مانگىكى پەبەق دەستيان لە جەلەوى حوكمپانى عىراق بەرپۆو، ئىنجا وەكو پىشدا جەلەو كەيان كەوتەو بەردەست، جىگەى باسە عەباسىەكان وەكو ئەمەوىەكان نەبوون و لە ھەموو شوئىكى جىھانى ئىسلامىدا بالادەست نەبوون.^۱

وەك دەبينىن ولاتى (مەغرىب) لە ژىر قەلەمپەوى عەباسىەكان دەرچووبوو، سەرەتا ژمارەيەك لە نەوەكانى (بەنى ئومەييە) لە پەچەلەكى (عبدالرحمن ى كوپى معاويەى كوپى ھوشامى كوپى عبدالملك) و ھەندىك خەلگى گەلىان حوكمپانى ئەو ولاتەيان كرد، دواى سالانىكى درىزخايەن ھەندىك مەلىكى تر دەسەلاتى خۆيان بەسەردا سەپاند، ئەوانەى ناوى (فاتىمىەكان) يان لە خۆ نابوو چەند سەدەيەك لە بەرامبەر عەباسىەكاندا حوكمپانى ولاتى

میسرو هه نډیک ولاتی مه غریبیان ده کړدو جاروباره ش په لیان بۆ ولاتی شام ده هاویشته و زه مانیکي دورودرئیش ده سه لاتی خوږیان به سر ولاتی (حرمین) - حجازدا - کیشا.^۱ ده ولته تی (فاتیمه کان) نژیکه ی (۳۰۰) سال به رده وام بوو، تا (العاقد بالله) ی دوا ه مین خه لیفه یان له دوا ی (۵۶۰) ی کړچی و له ده ولته تی (الصلاحیه الناصریه المقدسیه) کړچی دوا یی کړد، ژماره ی خه لیفه کانیان (۱۴) دانه بوون، ماوه ی ده سه لاتیان له سالی ۲۹۷ ی کړچیه وه ده سته پی کړدو به مردنی (العاقد) له سالی (۵۶۰) و چنه د سالی کدا کوتای پیتهات.

نوه ی جپتی سه رسوپمانه: ماوه ی خیلافه تی دوا ی پیغه مبه ری خودا (ﷺ) به گویره ی فرموده ی (صحیح) (۳۰) سالی ته واو بوو، ابوبکرو عمرو عوسمان و علی له پرسته ی نه م خیلافه ته سه رپاسته دانو (حسن) ی کوپی (علی) یش (۶) مانگ پؤستی خیلافه ته ده گریته ده ستو به مه (۳۰) سالی ته واو له م خیلافه ته پر ده بی، نیغه نه م بابه ته مان له باسی (دلائل النبوة) به لگه کانی پیغه مبه رایه تیدا) جیگیر کردوه پاش نه م سه رده مه مه لیکایه تی (پاشایه تی) دپته پیشه وه، یه که م مه لیکي زنجیره ی پؤله کانی نه بو سوفیان له (معاویه ی کوپی نه بو سوفیان) پا ده ست پیده کات، نیجا (یهزید) دی، دوا ی نه ویش معاویه ی کوپی یهزیدی کوپی معاویه، مه لیکایه تی نه م ماله ی که به (معاویه) ده سته پی کړد، به (معاویه) ش کوتای پیتهاتو به یه کجاری وه جاحی کویر بؤوه.

نیجا مه لیکایه تی که له مالی (سوفیان) وهه گوازیه وه مالی مه پوانی کوپی حکه می کوپی ابي العاص ی کوپی عبدشمس ی کوپی عبدمناف ی کوپی قصی، یه که م مه لیکیان (مه پوانی کوپی حکه م) بوو، پاش نه ویش (عبدالمک) ی کوپی بووه مه لیک، نیجا سه ره هاته سه ره ولیدی کوپی عبدالمک، له ویشه وه بؤ (سلیمان) ی برای، له ویشه وه بؤ (عمری کوپی عبدالعزیز) ی ناموزای، نیجا بؤ (یهزیدی کوپی عبدالمک)، نیجا بؤ (هشام ی کوپی عبدالمک)، دوا ی نه ویش بؤ (ولیدی کوپی یزید)، نیجا بؤ (یزیدی کوپی وه لید)، پاش نه ویش بؤ (ابراهیم الناقص) ی برای - که کوپی وه لیدیشه - له ویشرا بؤ (مروانی کوپی محمدی ناسراو به (حمار)، نه مه یان دوا ه مین مه لیکي (بنی مروان) بوو، یه که میان ناوی (مه پوان) بوو دوا ه مینیشیان هر ناوی (مه پوان) بوو، یه که مین خه لیفه ی (بنی عباسی) یش ناوی (عبدالله) بووو به (السفاح) شوره تی په یداکردبوو، دوا ه مین خه لیفه شیان هر ناوی (عبدالله) بوو که به (المستعصم) ناوی ده رکردبوو.

به هه مان شیوه یه که مین خه لیفه ی (فاتیمیه کان) یش ناوی (عبدالله المهدی) بوو
دواهه مینیشیان ناوی (عبدالله العاضد) بوو، نه مه ی باس مان کرد پیکه وتنیک ی سه رسورپهینه رو
ده گمه نه خه لکانیک ی که م نه بی ده رک به مه ناکن،^۱ خودای پاک و پیگه رد بۆ خۆی زاناتره .
نه مه قه سیده یه که له لایه ن شاعیریک ی به پیزه وه نووسراوه ته وه و ناوی هه موو
خه لیفه کانی تیدا باس کردووه :

القاهر الفرد القوي بطشه
وجامع الأنام للنشور
على النبي المصطفى محمد
السادة الأئمة الأعلام
نظمتها لطيفة وجيزة
من قام من بعد النبي المصطفى
جعلتها تبصرة وذكرى
كيف جرت حوادث الأمور
معرضون للفناء والهلك
تبصرة لكل ذي اعتبار
يورثه من يشاء من عباده
وكل ملك فالى انتهاء
سبحانه من ملك القهار
وما سواه فالى انقضاء
بعد النبي ابن أبي قحافة
ثم ارتضى من بعده الفاروقا
واستأصلت سيوفه الكفارا
بذاك جبار السماء والارض
ثم علي والد السبطين
كادوا بأن يجددوا بها الفتن
كما عزا نبينا اليه

الحمد لله العظيم عرشه
مقلب الايام والدهور
ثم الصلاة بدوام الأبد
وآله وصحبه الكرام
ويعد هذا هذه أرجوزة
نظمت فيها الراشدين الخلفا
ومن تلامهم ولم جراً
ليعلم العاقل ذوالنصوير
وكل ذي مقدرة وملك
وفي اختلاف الليل والنهار
والملك للجبار في بلاده
وكل مخلوق فللفناء
ولا يدوم غير ملك الباري
منفرد بالعز والبقاء
أول من بويع بالخلافة
أعني الإمام العادل الصديقا
ففتح البلاد والأمصارا
وقام بالعدل قياما يرضي
ورضي الناس بذي النورين
ثم أتت كتائب مع الحسن
فأصلح الله على يديه

وأجمع الناس على معاوية
 فمهد الملك كما يريد
 ثم أنه وكان برًا راشدا
 فترك الإمرة لا عن غَلَبَةٍ
 وابن الزبير بالحجاز يدأب
 وبالشام بايعوا مروانا
 ولم يدم في الملك غير عام
 واستوثق الملك لعبد الملك
 وكل من نازعه في الملك
 فقتل المُصَنَّبَ بالعراق
 الى الحجاز بـسَيُوفِ النُّقْمِ
 فجاء بعد قتله بصلبه
 وعندما صفت له الأمور
 ثم أتى من بعده الوليد
 ثم استفاض في الوري عدل عمر
 وكان يدعى بأسبح القوم
 فجاء بالعدل وبالإحسان
 مقتدياً بسنة الرسول
 فجَرَعَ الاسلام كَأْسِي فَقْدِه
 ثم يزيد بعده هشام
 ثم يزيد وهو يدعى الناقصا
 ولم تَطُلْ مَدَّة اِبْرَاهِيْمَا
 وأسند الملك الى مروانا
 وانقرض الملك على يديه
 وقتله قد كان بالصُّعَيْدِ
 وكان فيه حتف آل الحكم
 ثم أتى ملك بني العباس
 وجاءت البيعة من أرض العجم

ونقل القصة كل رواية
 وقام فيه بعده يزيد
 أعني أبا ليلى وكان زاهداً
 ولم يكن منه اليها طلبه
 وفي طلب الملك وفيه ينصر
 بحكم من يقول كن فكانا
 وعافسته أسهم الحمام
 ونار نجم سعه في الفلك
 خرَّ صريعاً بسيف الهلك
 وسيّر الحجاج ذي الشقاق
 وابن الزبير لاثذ بالحرم
 ولم يخف في أمره من ربه
 تقلبت حينه الدهور
 ثم سليمان الفتى الرشيد
 تابع أمر ربه كما أمر
 وذو الصلاة والثقى والصوم
 وكف أهل الظلم والطغيان
 والراشدين من ذوي العقول
 ولم يروا مثلاً له من بعده
 ثم الوليد فُتَّ منه الهام
 فجاءه جمأه معافصا
 وكان كل أمره سقيما
 فكان من أموره ما كانا
 وحادث الدهر سطا عليه
 ولم تفده كثرة العديد
 واستنزعت عنهم ضروب النعم
 لازال فينا ثابت الأساس
 وقلدت بيعتهم كل الأمم

وكل من نازعهم من الأمم
وقد ذكرت من تولى منهم
أولهم ينعت بالسفاح
ثم أتى من بعده المهدي
وجاء هارون الرشيد بعده
وقام بعد قتله المأمون
واستخلف الواثق بعد المعتصم
وأخلص النية في التوكل
فأدحض البدعة في زمانه
ولم يُبقْ بدعة مُضِلَّة
فرحمة الله عليه أبداً
وعندما استشهد قام المنتصر
وجاء بعد موته المعتز
وبعده استولى وقام المعتد
والمكتفي في الصحف العليا سطر
واستوثق الملك بعزّ القاهرة
والمتقي من بعده والمستكفي
والطائع الطائع ثم القادر
والمقتدي من بعده المستظهر
وبعده الراشد ثم المقتفي
والمستضيء العادل في أفعاله
والناصر الشهم الشديد الباس
ثم تلاه الظاهر الكريم
ولم تُظل أيامه في المملكة
وعهده كان إلى المستنصر

خرّ صريعاً لليدين والفم
حين تولى القائم المستعصم
وبعده المنصور ذوالنجاح^١
يتلوه موسى الهادي الصفيّ
ثم الأمين حين ذاق فقده
وبعده المعتصم المكيين
ثم أخوه جعفر موفي الذم
لله ذي العرش القديم الأول
وقامت السُّنَّة في أوانه
والبس المعتزليّ ذلّة
ماغار نجم في السماء أو بدا
والمستعين بعده كما ذُكر
والمهتدي المكرم الأعزّ
ومهد الملك وساس المعتضد
وبعده ساس الأمور المقتدر
وبعده الراضي أخو المفخر
ثم المطيع ما به خُلف
والقام الزاهد وهو الشاكر
ثم أتى المسترشد الموقر^٢
وحين مات استنجدوا بـيوسف^٣
الصادق الصدوق في أقواله
ودام طول مُكثه في الناس
وعُدله كلّ به عليهم
غيرَ شهور واعترت الهلكة
العادل البرّ الكريم العنصر

١ البداية والنهاية ١٧/٣٧١.

٢ البداية والنهاية ١٧/٣٧٢.

دام يسوسُ الناسُ سبعَ عشرة
ثم توفي عام أربعينا
وبايع الخلائق والمستعصما
يبعثُ نُجب الرّسل من الأفاق
وشرفوا بذكره المنابرا
وسار في الأفاق حسنُ سيرته
ثينجا (شيخ عماد الدين ابن كثير) ده لّی: منیش دواى نه مه ده لّیم:
ثم ابتلاه الله بعد التتار
صححه ابن ابن له هولاکو
فمزقوا جنوده وشمله
ودمروا بغداد والبلادا
وانتهبوا المال مع الحریم
وغرهم إنظاره وحمله
وشغرت من بعده الخلافة
ثم أقام الملك أعني الظاهرا
ثم ولي من بعد ذاك الحاکم
ثم ابنه الخليفة المستکفي
ثم ولي من بعده جماعة
ثم خليفة الوقت المعتضد
في حسن خلق واعتقاد وجلي
سادوا البلاد والعباد فضلا
أولاد عم المصطفى محمد
صلى عليه ذو الجلال

وأشهرأ بعزمات برّة
وفي جمادي صادف المنونا
صلى عليه ربّنا وسلما
يقضون بالبيعة والوفاق
ونشروا من جوده المفاخرا
وعدله الزائد في رعيته^١
ثينجا (شيخ عماد الدين ابن كثير) ده لّی: منیش دواى نه مه ده لّیم:

أبتاع جنكيزخان الجبار
فلم يكن من امره فكاك
وقتلوه نفسه وأهله
وقتلوا الأصفاة والأجدادا
ولم يخافوا سطوة العظيم
وما اقتضاه عدله وحكمه
ولم يؤرّخ مثلها من آفة
خليفة أعني به المستنصر
قسيم بيبرس الإمام العالم
وبعض هذا للبيب يكفي
ما عندهم علم ولا بضاعة^٢
ولا يكاد الدهر مثله يجد
كيف لا وهو من الشّم الألى
وملئوا الأقطار حكما وعدلا
وأفضل الخلق بلا تردّد^٣
مادامت الأيام والليالي

١ البداية والنهاية ١٧/٣٧٣.

٢ البداية والنهاية ١٧/٣٧٣.

٣ المصدر نفسه ص: ٣٧٤/١٧.

جەۋتەم: گرىگىزىن ھۆكارەكانى پوخانى دەۋلەتى عەبباسى؛

خۇ دورخستەنەۋە لە جىبەجىكرىنى شەرىعەتى خۇدا تەبەلى و دلتەنگى دىنيا و تەفرى
تونابوونى سزى قىامت بۇ تاك و كۆ پادەكىشى، شوپنەۋارەكانى خۇدورخستەنەۋە لە شەرىع
لەسەر ھەموو بوارەكانى ژيانى ئاينى و كۆمەلەيتى و سىياسى و ئابورى دەردەكەون، بە
جۆرىك بەلاۋ ئاشوب ھىندە بەسەر خەلكدا دىن تا تەۋاى كاروبارەكانى ژيانىان دەشتوپىنى.
خۇداى بالادەست دەفەرموۋىت: ﴿فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ
يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (النور: ۶۳).

بىگومان ئوممەتى ئىسلامى و ھۆكۈمەنەكانى لە دوداۋىيەكانى دەۋلەتى عەبباسىدا لە
شەرىع خۇدا دوركە و تېۋونەۋە لە ژيانى دۇنيا پۇچۇبوون و توۋشى دلتەپاۋكە و
سەرگەردانى و ترس و تۇقان بېۋون، لە بەرامبەر پەلامارى مەغلۇدا ھەرەسىيان ھىتا،
سەنگەرەكانى پېشەۋەى بەرگىرى شىكىنران، نەيانتوانى سەربازانە و چىا ئاسا خۇپاگىرن و ھەر
جارىك بەپوۋى داگىركاردا ھەلدە شاخان ترس و بەزىن بە ھۆى تاۋانەكانىانەۋە دلوۋ دەروونى
داگىردەكردن و توۋشى چۆك لەرزىن و پىشۋوتەنگى دەبۋون، لە ھەموو بوارەكانى ژىندا
توۋشى تەنگزە و تەنگەتاۋى بېۋون: ﴿وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا﴾ (طه: ۱۲۴).

گەلان و ھۆكۈمەنەكانى بەشى خۆرەلاتى ئىسلامى (ئەۋدىۋوپوۋبارو ئىران و عىراق) توۋشى
دۇپان و سەرگەردانى و ھەست نەكردن بە بوۋنى خۇۋ مردنى وىژدانى پۇجى بېۋون - مەگەر
خۇدا پەھمى بە خەلكانىك كىرېيت لەم نىۋەداۋ بەم دەردانەۋە گىرۆدە نەبۋوبى -
فەرمانكردن بە چاكە و پىگەگىرتن لە خراپە نەماۋو، ئەۋەى بەسەر جۈولەكەكان ھات بەھۆى
ۋازەيتانىيان لە فەرمان كىرن بە چاكە و پىگىرتن لە خراپە، بەسەر ئەۋانىش ھات، خۇداى بەرز
دەفەرموۋىت: ﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ
مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿۷۸﴾ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ
فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿۷۹﴾﴾ (المائدة: ۷۸-۷۹).

ھەر كاتىك ئوممەت شەرىع خۇدا بە گەۋرە دانانىۋ فەرمانەكانى جىبەجى ناكات و
سنورى قەدەغەكانى دەشكىننى بە دەردى جۈولەكە گىرۆدە دەبىت و ھەۋەسى دىنى،
پىغەمبەرى خۇدا (ﷺ) فەرموۋى: (كلا، والله لتأمرن بالمعروف ولتنهون عن المنكر ولتأخذون

على يد الظالم، ولتأطرنه على الحق أطرا ولتقصرنه على الحق قصرا، أو لينصرن الله بقلوب بعضهم بعضا، ثم ليلعنكم كما لعنهم).^۱

حوکمرانانې موسلمانانې (نهودیو پوویارو ئیزان و عیراق) به هوی گۆپانې دل و دهروونیان له گوپرایه لې و فرمانبردارې و گردنکه چیرا بۆ سه رپیچی و هه لگه پانه وه له دژې حوکمه کانی خودا سوننه ت و برپاری جیبه جیکراوی خودای بالاده ستیان به سه رداها ت، خودای به رز ده فـــــرموویت: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكْ مُغِيرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلٰی قَوْمٍ حَتّٰی يُغِيرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ (الانفال: ۵۳). نو کومه لگایانه ش که ملی خوځان بۆ نو جوړه حوکمران و حوکمه تانه نه وی ده کښ که له شهرعی خودا لاده دن نه گره که سانیکیان تیدا پیدا نه بن و به ره و پووی نو واقعیه نه بڼه وه و داوای گپرا نه وهی حوکمی خودا نه کښ نه وا به تیکرای تووشی دامووی و زه بوونی و سوک و چروکی ده بن.

له ولاته موسلمانان دا ده ست درژیکردنه سه رگیان و مال و ناموس زوری پهره سه ندبو، حوکمه کانی شهریه ت په کیان خرابوو، به هوی دورکه و تنه وه له کتیبی خودا سوننه تی پیغه مبه ره که ی (ﷺ) شه رو هرا و به لا و ناشووب ته شه نه ی سه ند، دوژمنایه تی و پقو کینه له به رامبه ر په کتریدا په نگي خوارده وه، مه غوله کان به ئاسانی پوژده ی داگیرکاری خوځان له بوخارا و سه مه رقه ندو نه فغانستان و ئیزان و عیراق جیبه جی کرد، پوژبه پوژ هیزو ده سه لاتیان زیادی ده کرد، ده ستیان له ده سته کوتی گه وره گیربوون، سه رکه وتنی خودا به نسیمی سه روکی په کیک له و ولاتانه نه بوو – که ناومان هیټان –، له ئارامی و پایه داری بی به ش کران، تووشی ترسو و توقان بوون له دوژمن، هه ندیک شار به هوی گه ماروی درژخایه نی مه غوله وه تووشی برسیټی و قات و قری هاتن، مه غوله کان ژماره یه کی زورو بی شو ماریان له موسلمانان کوشت و نافرته و کچانیکي زوریشیان لی داگیرکردن.

بیگومان دورکه و تنه وه له شهرعی خودا و ده ست نه گرتن به سوننه ته کانی خودا له مه یدانی ململانی و پوویه پوویوونه و ده له ده سته دانی ولات و ده سه لات و زال بوونی کافران و به لا و موسیبه تی یه که له دوا ی یه که به دوا ی خویدا ده هیټی.

یه کیک له سوننه ته کانی خودا که له نښو نیوه پوک و حه قیقه تی ئاین و میژوودا ده ره ټنراوه نه مه یه: هه ر کاتیک سه رپیچی خودا کرا له لایه ن که سانیکه وه که ده یناسن که سانیکیان به سه ردا زال ده کات که نایناسن. هه ر له به ر نه مه ش بوو خودا مه غوله کانی به سه ر

موسلماناندا زال کردن، کاتیکیش زانایان و شهرعزانان له (میسر) له دەورە (سیف الدین قطن) گردبونه وەو پەیماناندا ئایینی خودا سەربخەن، خودا له (عین جالوت) دا بەسەر مەغۇلەکانیدا سەرخست، لەمەولا بە ئیزنی خودا بە درێژی باسی لیۆه دەکریت.

ئەو تاوانانەى خودای مەزن دەسەلاتەکانی پێی لەنێو دەبات و سزای ئوممەتانی پێی دەدات دوو بەشن:

– ئینکاری کردنی پیغەمبەرەکان و باوەپنەکردن بەوێ پێی هاتوون.^۱
– بەدەنمەکی و سەپلەیی لە بەرامبەر نازو نیعمەتەکاندا بە خۆبەزلفە و فیزو دەمارو پەتکردنەوێ هەق و بەسوک تەماشاکردنی خەلک و سەتمکردن لە لاوازن و خۆشویستنی بەهیزان و زێدەپۆیی کردن لە گوناھو تاوان و سەرسام بوون بە سەرۆت و سامان، ئەم سیفەتە هەر هەموویان بە سەپلەیی و بەدەنمەکی دەژمێردرێن لە بەرامبەر نازو نیعمەتەکان، بەکارنەهێنانی نیعمەتەکان لە بەرزەوێ و سودی خەلکیدا و دادپەرۆری گشتیدا تاوانە، ئەم تاوانی دوو مەبوو حوکمپرانانی موسلمانان لەم قۇناغی میژووی ئوممەتدا بە چاکی شولیان ئی هەلکێشا بوو موو بە موو خال بە خال جێبەجێیان دەکرد.^۲

ھۆکارەکانی پوخانی دەولەتی عەبباسی زۆر بوون، زەمانیکی زۆری بەسەردا تێپەڕیبوو پیر ببوو، پێش هاتنی (ھۆلاکو) دیاردەکانی ھەرەسی ئی دەرکەوتبوون، پێش ئەمەو ماوێەکی زۆر پەرگەکانی نێو جەستەیی ئەم دەولەتە لەبەر ھۆکارەلێکی بێ ھەژمار و شک ھەڵاتبوون، لەمەولا بە ئیزنی خودا پونیان دەکەینەو:

۱- دیارنەبوونی سەرکردایەتیەکی کاربەجی:

خەلیفە (المستعصم بالله): پیاویکی زاناو شارەزا نەبوو و دەریارەکی کاروباری دەولەتەکی کەم تەرخەم بوو، پیاوی ئەو شوێنە گەرنگ و چارەنووسسازە نەبوو کە بۆ دانرابوو، خاوەنی کەسایەتیەکی ھێندە تۆکمە و بەھیز نەبوو، نەیتوانی وەکو سەرکردەییەکی لێھاتوو نوێنەرایەتی سەرکردایەتیەکی سەرپاست بکات، لە کاتیکدا لیکدا ھەوایی نزیک بوونەوێ مەغۇلەکانی پێگەیش، بەلام وەکو پێویست خۆی بۆ بەرەنگاربوونەوێ ئەم ھێرشە مەترسیدارە ئامادە نەکرد،^۳ لە ئاستی ھۆشیاری و بەرپرسیاری دا نەبوو، نەشارەزاو بێ ئاگا بوو و خاوەنی تەگبیرو پا نەبوو، بێ ھیممەت و بێ مشور بوو، سەرۆت و سامانی

۱ تاریخ دولتی لیمرابطین والموحیدین للصلابی ص: ۱۴۲.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۴۲.

۳ جهاد المالیک ص: ۳۵۱، قضایا ومواقف من التاريخ العباسي ص: ۲۰۴.

خوش دهوېست، کاروباری پښتگوي دهخستنو به خه لکي دهسپاردنو بؤ خوي پالي لئ
دهدايه وه، نه گره به س نه و په فتاره ي له بهرامبر سپارده کي (مهليک ناسر داود) دا نواندي
بخينه پوو به سه بؤ که سيکي وه کو نه و پي لکه دار بکړت و بپيژي.

بيگومان لاوازي سرکرده يي له که سايه تي (مستعصم) دا به يه کيک له هؤکاره پي
خوشکرو له پيشينه کاني پوخاني دهولتي عه باسي ديته هه ژمار، نه و نه يده زاني وه زيږي
باش بؤ خوي هه لبريژي، تواناي به دوا دچووني کاروباره کاني و لپرسينه وه ي سرکرده کاني
نه بوو، نه و سرکرديا تي نه ده کرد، به لکو سرکرديا تي به سره وه ده کرا، نه م خوخته ي
(خليفه) سري کيشا بؤ نه وه، هه نديک له که ساني دهوړيوري جوړنه ت بنويښ و غافلگيري
بکړه و بهرنگاري بښه وه، له بهر نه وه له سرده مي نه ودا ناشوبو توپه يي و پرته و بؤله ي
خه لک زيادي کردو باري ئابووري ليکبه لوه شابووو گراني و قات و قپي و پاشقولدان
بلاوېووه و، دزو جهرده و قولېو ته له که بازان به بهر چاوي پولي سه وه يان به پيکه وتن
له که لئاندا مال و ساماني خه لکيان ده دزي، خليفه لپرسينه وه و لپيچانه وه ي نه له بهرامبر
پولي سدا ده کرد نه له بهرامبر وه زيږه که يدا ده کرد، نه و وه زيږه ي به سره موو دامو
ده زگا کاني دهولت و هريمه سهر به خؤکانيشدا بالاده ست بوو، (ابن العلقمي) ي وه زيږ به
مه به ستي نه هيشتني سهره وري ئيسلامي و پوخاني خيلافه ت له ژيږه وه ئاگري شو پش و
کو ده تاي خوش ده کردو نه خشه و پيلاني سازده دان.

نه و سرکرديا تيه سرپاست و په شيده ي قورپاني پيړوز باسي ليوه ده کات و سيفه ت و
په وشته کاني پون ده کاته وه و هاني نوممه ت ده دا کار بؤ هينانه دي بکات، له ئارادا نه مابوو،
نوممه ت مافي خوي له هه لبراردنو ديا ري کردني سرکرديا تيه کي له م شيوه بؤ خوي واز لئ
هينابوو، به لکو به مافي خوي نه ده زاني له دزي تاوان و هه لکي حوکمپاناني پاپه پيټ و
لپرسينه وه و لپيچانه وه يان له که ل بکات، نه و يش گيان و ويژداني که و تېووه بهر تاوېره کاني
داپوخان، (خليفه) ش ده وري به قودسيه ت و پيړزيه کي وه همي و خه يالي ته نرابوو،
پيوره کاني شريعه ت و ئامانجه به رزه کاني سه باره ت به م مه سه له يه و چندان مه سه له ي تر
فه رامؤش کرابوون.

خوداي بالاده ست و کار به جي پيوره و سيفه ته کاني (سرکرديا تي سرپاست و په شيد) مان
له چيړکي (ذي القرنين) و ژياننامه ي (داودو سوله يمان عليهما السلام) و غه يري نه وانيش له

قورئانی پیروژدا بۆ ده خاته پوو، خودا (جل جلاله) به مه به سستی نه وه حوکمرانانی ئوممهت چاو له نمونه کانی بکه ن به م شیوه یه و له ماوه ی گێپانه وه ی به سه رهاتی (ذي القرنين) دا نیشانه کانی پایه داری هه ر حوکمه تی کمان نیشان ده دا، گرنگترینی ئه م نیشانه:

• (ذي القرنين) و ده ستوری داد په روهری:

خودای به رز ده فه رموویت: ﴿قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نَعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكَرًا ۖ وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ ۖ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا﴾ (الكهف: ۸۷-۸۸). واته: (ذي القرنين) گوته: هه ر که س جه ورو سته م بکات، ئیمه ش له مه ولا سزای ده دهین، پاشان ده که پیتته وه لای په روهر دگاری، ئه ویش سزایه کی بئی ویتته ی ده دات، به لام هه ر که سیك ئیمان بیتیت و کارو کرده ی چاک ئه نجام بدات ئه و - جگه له وه له دواپوژدا پاداشتی چاکی ده دریتته وه، ئیمه ش بریارو کلرو باره کانی خۆمانی له سه ر سوک و ئاسان ده که ی.

• گرنگیدانی به زانست و به کاره یێنانی له چاکه دا:

وهك ده بینین ژماره یه ك زانستی باشی له نیو ده ولته به هیزه که یدا به که پ خستبوون، گرنگترینی ئه و زانستانه زانستی جوغرافیا بوو، (ذي القرنين) شاره زایی چاکی هه بوو له دابه شبوونی زهوی و پێگاویان و چیا و دۆل و ده شته کانیدا، له بهر ئه مه توانی ئه م زانسته له هاتوچۆی سوپا که یدا له خۆره لاتته وه بۆ خۆرئاوا و له باکووره وه بۆ باشوور به کاریبئی، هه روها له هه موو جۆره زانسته کانی سه رده می خۆیدا شاره زاییه کی پێویستی هه بوو، به به لگه ی ئه م نایه ته پیروژه: ﴿أَتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغَ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾ (الكهف: ۹۶) توخمی کانزاکانی ناسیون و له دیاری کردنیان و زانینی سیفه ته کانیان و به کاره یێنان و سوود ئی وه رگرتنیاندا شاره زابوو، بێگومان (ذي القرنين) کانزاکانی له دروستکردنی هه موو ئه و که لوپه ل و ئامرازانه دا به کاره یێنان که ده ولته ته که ی حه وجییان بوو، به پیتی هه ل و ده رفه تی په خساویش ته وای تواناکانی بۆ پێکانی ئامانجه کانی خسته گه پ.

• له هه لسه نگاندنی کاروباره کانی و پێوانه کردنی توانا کانیدا واقعی بوو:

پیشه کی ئه ندازه ی قه باره ی خه ته ره پیشهاته ووه که ی ده گرت، ئینجا ئه ندازه ی چاره سه ری پێویستی بۆ ده گرت، قورئانی پیروژ باسی (په وشته سه رکرده یی) یه کانی ده کات

له: ئارامی و دان به خۆداگرتن و سامو هه بیته و ئازایه تی و هاوسه نگی که سایه تی و زۆر زیکر کردنی خوداو خۆپاراستن له خواردن و به هه دهردانی مال و سامانی خه لک و گه شتی جیهادکردن له پێناوی خوداداو پابه ند بوون به پۆشنیری شارستانی و... هتد، کێ ده یه وی زیاتر له مه بزانی با ته ماشای کتیبی (فقه النصر والتمکین فی القرآن الکریم) بکات، ئه م پێوه رو په وشت و سیفه تانه ی که بۆ هه لبژاردنی حوکمران پێویست بوون له ئارادا نه مابوون، له بهر ئه مه پۆستی خیلافه ت درایه ده ست که سێک که شیاو نه بوو لێ نه ده وه شایه وه، بۆیه لاوازی خه لیفه به شداری له پوخانی ده ولته تی عه بباسیدا کرد.

۲- پشتگوێ خستنی فهریزه ی جیهاد له لایه ن عه باسیه کان؛

پشتگوێخستنی فهریزه ی جیهاد له لایه ن عه باسیه کانه وه کاریگه رترین به لکو مه ترسیدارترین هۆکار بوو بۆ پوخانی خیلافه تی عه بباسی، دوابه دوا ی به سه رچوونی سه رده می خیلافه تی (المستعصم بالله) - (۲۱۸-۲۲۷ ک/ ۸۳۳-۸۴۲) دا بوو به خه لیفه - هه یج جه نگو جیهادیکی شایسته نابین و نابێستین ده ولت پێی هه ستایی، بئه مای (جیهادی به رده وام) بۆ پاراستنی ئه و ده ولته ته به رفراوان و په ل و پۆداره له نێو بئه ما سه ره کیه کانی سیاسه تی ده ولته تی عه بباسیدا بوونی نه مابوو، له نێو نا کۆکیه نێوخۆییه کاندا تلیان ده داو به م ده رده وه توشی مردنی له سه رخۆ ده بوون، ئه گه ره ئه وان وزه و توانا کانی ئومه مه تیان ئا پسته ی (جیهاد) کردبایه و له دژی خا چه رسته کاندا به کاریان هه تئابایه، به شیوه یه کی سه روشتی بزوتنه وه پوو خه ئنه ره کان و ئاشووبه ده رکه و تووه کان ده پوکانه وه، گومانی تێدا نه ئه م جو ره بزوتنه وه ئازا وه گه یژانه ته نها له که شو هه وای په یس و گوما ی لێلدا سه ر هه لده دن و ته شه نه ده کن، تا که که شو هه وایه کی سازو له بار بۆ پوکانه وه و له نێو چوونیان ته نها که شو هه وای جه نگو جیهاده و له ویدا په شو سه پی لێک جودا ده بیته وه و ژێر به ساغی ده می نێته وه و خه له و خا لیش ده تو یته وه، ده ولته تی ئیسلامی پێویستی زۆری به هه لکردن و به رزکردنه وه ی ئالای جیهاد هه بوو، تا خه لکی له ژێر کۆکاته وه و له و دووبه ره کی و په رته وازه ی تێی که و توون پزگاریان بکات و له که شو هه وای بێده نگ بوون و چۆکدادان له به رامبه ر دوزمه ندا بیهێنێته ده رو به ره و ئامانجی سه رکه و تن و پایه داری و سه قامگیری به ری، به لām - به داخه وه - عه باسیه کان ئالای جیهادیان له دژی داگیرکهری ده ره کی به رز نه کرده وه، له نێو جه رگه ی مالی خۆیاندا جه نگو هه رایان دروست کردو تووشی دامای

بوون و ئالای سهرپچی کاران و یاخیانی نیوخو بهرز کرانه وه، نه وان ده یانتوانی په گهزه
 هه مه چه شنه کانی نیو دهوله ته که یان له ژیر ئالای جیهادا کۆکه نه وه و پویه پووی داگیرکه رو
 په لامارده ره بت په رسته یه که له دوی یه که کان ببنه وه، به لام نه مه یان نه کرد، بویه چه ندین
 بزوتنه وه ی جوراوجوری په گهزه په رسته - له ژیر ئالای ئالو والادا - که م و زور په یوه ندیان به
 ئیسلام و جیهاده وه نه بوو - به مه بهستی پارچه پارچه کردنی دهوله ت پاست ببوونه وه،
 (هولاکو) - ی نه وه ی جهنگیزخان - له سالی ۶۵۶ ک/ ۱۲۵۸ زیدا هیترشی هینا، شکستی به
 هه موو که س ده خوارد ته نها نه وانه نه بی که پیتیازی (جیهاد) یان هه لباردبوو، - خه لیفه و
 داروده سته که ی - هه موو هه ولکیان بو چاره سهری کۆتایی هاتنی شه پو شکاندنی ئالقهی
 گه ماروی سهر (به غدا) دا ته نها پیتازه به هیزو زیندووو چاره سهرساره ئیسلامیه که نه بی که
 (جیهاده)، (هولاکو) په لاماری (به غدا) یدا، (مه نجه نیق) ی به گه پ خست و شوره و قه لاکانی
 پوخاندن، ئاداری به سهر پاداره وه نه هیشت، تا کار به وه گه یشت له بهر بهرپابوونی بونسوی
 دوکه لو بۆگه نی زور ژیانی تیدا نه ده کرا، کاتیکیش (خه لیفه) (موسه عسه م) به خوی و (۷۰۰)
 که س له وه زیرو کار به ده ستانی دهوله ته که ی و قازیه کانی به بی هیچ مه رجیک خویان
 به ده سته وه دا، (هولاکو) یه که سهر فه رمانیدا بیانکوژن، به م شیوه یه تۆماری خیلافه تی
 عه بیاسی لولپچ کرا، لیږه وه بۆمان پوون ده بیته وه گرته به ری شیوازی خه ونی پۆمانسی
 ساده هه رگیز نابیته هۆکاری مانه وه و دامه زواو بوونی شارستانیه کان، نه وانه ی خاوه نی
 ئیراده ی هیترش و هه لمه ت نین، توانای به رگریش له ده ست ده دن،^۱ بیگومان دهوله تی
 عه باسی فه پیزه ی جیهادی په کخستبوو کۆلی له پیکانی ئامانجه کانی دابوو، که
 گرنگترینیان نه مانه بوون:

أ- چه سپاندنی حوکی خدا که خوی له جیبه جیکردنی ده ستوری ئیسلامیدا
 ده بینیته وه، خودای گه وده و بالاده ست ده فه رموویت: ﴿إِنَّا أَرْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ
 لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنَ لِلْخَائِبِينَ خَصِيمًا ۝۱۰۵﴾ (النساء: ۱۰۵).

ب- کارکردن بو نه هیشتنی بی باوه پی: خودای بهرز ده فه رموویت: ﴿فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ
 اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ ۚ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ
 فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ۝۷۱﴾ (النساء: ۷۴).

ج- به رهنگار بونه وه ی په لاماری کافران بۆ سر ولاتانی ئیسلامی: ﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقْتُلُونَكُمْ وَلَا تَعْدُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ (البقرة: ۱۹۰).

هه روه ها چه ندين ئامانجی تریش، که پیکانیان پیوستی به (جیهادی به رده وام) هه بوو، که واته پشتگوێ خستنی فرهزهی (جیهاد) و گرنگی نه دان به ئامانجه کانی، یه کێک بوو له هۆکاره کاریگه ره کانی پوخانی ده ولته تی عه بباسی.

۲- له ده ستدانی یه کیتی سیاسی له نیو جیهانی ئیسلامیدا:

له دهیه کانی کۆتایی سه ده ی دووه می کۆچی و هه شته می زاینیه وه لاوازی و په رته وازه یی دزه ی کرده نیو ده ولته تی عه بباسی به رفراوانه وه، هه ندیک له ولته دووره کانی به غدای پایته ختی خیلافه ت جیا بونه وه و سه ره خۆیی خۆیان پاگه یاندو ده ولته تی ناوه ندیش نه ی توانی بیانگیریتته وه ژێر ده سه لاتی خۆی.

ده ولته تی (نه داریه سه): له سالی ۱۷۲ ک/ ۸۰۰ ز له ولاتی (مه غریب) دامه زینرا، ئینجا ده ولته تی (فاتیمی) یش له سالی ۲۹۷ ک/ ۹۰۹ ز له ولاتی (تونس) دا له سه ر بناغه ی ده ولته ته پوخاوه که ی (نه غالیبه) دروست بوو، ده ولته تی (تۆلۆنی) یش له سالی ۲۵۴ ک/ ۶۶۸ ز له (مسپ) سه ری هه لداو له سالی ۳۲۳ ک/ ۹۳۵ ز اینیدا ده ولته تی (ئیششیدی) جیگه ی گرتته وه، هینده ی نه خایاند (فاتیمیه کان) له سالی ۳۵۸ ک/ ۹۶۹ ز اینیدا ده ستیان به سه ر (میس) دا گرتو (قاهیره) یان کرده پایته ختی ده ولته ته که یان.

به م شیوه یه (به شی خۆرئاوای ئیسلامی) و (میس) به ره به ره به گویره ی کات و شوین له بازنه ی ده ولته تی عه بباسی ده رچووو خیلافه تیکێ تر ده رکه وتو ده ستی به سه ر نیوه ی خۆرئاوای ئیسلامیدا گرتو هه ولتی ده دا ده سه لاتی خۆی به سه ر به شه نیوه که ی خۆره لاتی ئیسلامیشدا بکیشی که وه کو نیوه به شه که ی خۆرئاوا سه ره خۆیی خۆی پاگه یاندبوو.

ده ولته تی (زاهیری) له سالی ۲۰۵ ک/ ۸۲۰ ز یدا له (خۆراسان) به رپابوو، سالی ۲۵۴ ک/ ۸۶۷ ز ده ولته تی (سه ففاری) جیگه ی گرتته وه، ئینجا ده ولته تی (سامانی) که له سالی ۲۰۴ ک/ ۸۱۹ ز یدا له ولاتی (ئویدیو پوبار) دروست ببوو، ده ستی به سه ر (خۆراسان) دا گرتو ده یه ویست هه موو ئه و هه ریمانه داگیر بکات که سه ر به ده ولته تی (سه ففاری) بوون، به ره به ره قه له مپه وی خیلافه تی عه بباسی له ده سه لاتیکێ (سیاسی ئیداری پوچی) یه وه گۆپا بۆ ده سه لاتیکێ (پوچی) و به س، کار به وه گه یشته ته نها ناوی خه لیفه له دوا ی باسکردنی ناوی سه رۆکی ده سه لاتداری هه ریم بخوینریتته وه و به س، لاوازیوونی خیلافه تی عه بباسی و لیکه له وه شانی

ده‌سه‌لاته‌كه‌ی^١ به‌ خاتری كۆمه‌له‌ هۆكارێكى سه‌ره‌كه‌یه‌وه‌ بوو كه‌ ئێره‌ جێی باس لێكردنی نیه‌، له‌ سه‌رده‌می (المستعصم) دا (٢١٨—٢٢٧ك)، توركه‌كان پشكى گه‌وره‌یان هه‌بوو له‌ ده‌سه‌لاتدا، (موعتسه‌م) ئه‌وانی له‌ خۆ نزیك ده‌كرده‌وه‌ و پۆستی بالای له‌ پایته‌خت و هه‌رێمه‌كان ده‌دانه‌ ده‌ست، پاسه‌وانی كردنی كۆشكه‌كه‌ی پێ سپاردبوون، كار به‌وه‌ گه‌یشته‌ له‌ نێو به‌غدا ده‌ست درێژیان ده‌كرده‌ سه‌ر خه‌لك و سكاڵای زۆر له‌ به‌رامبه‌ریان به‌رز ده‌كرانه‌وه‌، (موعتسه‌م) شارێ (سامه‌پا)ی بۆ دروستكردن و كردی به‌ پایته‌ختی ئه‌وان و ئه‌و توركانه‌ی له‌ ده‌ره‌وه‌ی ئه‌و هه‌لابوون له‌ كۆشكى خه‌لافه‌تدا، ده‌سه‌لاتیان په‌ره‌ی سه‌ند، وای لێهات خۆیان به‌ ته‌نها ده‌سه‌لاتی په‌هايان به‌سه‌ر كاروباره‌كانی ده‌وله‌تدا هه‌بوو، به‌ ویست و خواستی خۆیان خه‌لیفه‌یان هه‌لده‌بژارد، هه‌زیان به‌ كێ نه‌كردبایه‌وه‌ له‌ گه‌ڵ هه‌وا و ئاره‌زووه‌كانیان نه‌هاتبایه‌وه‌ له‌سه‌ر پۆسته‌كه‌یان لاده‌برد.

(بووه‌یه‌ی) یه‌ شیعیه‌كان له‌ ساڵی ٣٣٤ك/ ٩٤٥ز ده‌ستیان به‌سه‌ر (عێراق) دا گرت و خه‌ستیانه‌ سه‌ر ده‌وله‌ته‌كه‌ی خۆیان كه‌ پێشدا له‌ (فارس) دایانه‌ زانده‌بوو، ئینجا ئه‌مان بوونه‌ خاوه‌ن سوڵته‌ی په‌ها به‌سه‌ر كاروباری خه‌لافه‌تداو، كار به‌وه‌ گه‌یشته‌ هه‌لوێستی سه‌ته‌مكارانه‌یان له‌ به‌رامبه‌ر (خه‌لیفه‌) دا ده‌نواند، هه‌ندێك خه‌لیفه‌یان ئازار و ئه‌شكه‌نجه‌دان و هه‌ندێكى تریشیان زیندانی كردن، ژماره‌یه‌كى تریشیان كوشتن، ئه‌و شیعه‌نه‌ دواى ئه‌وه‌ی فاتیمیه‌كان ده‌ستیان به‌سه‌ر میسردا گرت ده‌یاننوانی كۆتایی به‌ خه‌لافه‌تی عه‌بباسی بێنن، له‌ (عێراق) و (خۆره‌لاتی ئیسلامیدا) به‌ شیۆه‌یه‌كى تاییه‌ت بانگه‌وازی بۆ خه‌لافه‌تی (فاتیمی) بکه‌ن، به‌لام ئه‌وان ئه‌م كاره‌یان نه‌كرد، له‌به‌ر ئه‌وه‌ نا پارێزگاری له‌ خه‌لافه‌تی عه‌بباسی بکه‌ن و هه‌زیان به‌ چاره‌ی بێ، به‌لكو له‌ پێناوی ئه‌وه‌ دابوو ده‌سه‌لات و ده‌وله‌تی خۆیان نه‌بێته‌ قوربانی ده‌وله‌تی (فاتیمی)، ئه‌و (فاتیمیه‌نه‌)ی كه‌ ئێستا ده‌سه‌لاتیان فراوان بووه‌ و توانیویانه‌ ده‌ست به‌سه‌ر ولاتی (شام و نیوه‌ دوورگه‌ی عه‌ره‌بی) دا بگرن و جاپچیه‌یه‌كانی خۆیان له‌ پێناو بنكۆڵ كردن و پوختاندنی (خه‌لافه‌تی عه‌باسی) و ده‌ست به‌سه‌رداگرته‌ (خۆره‌لاتی ئیسلامی) به‌ نێو (عێراق) دا بلۆ كرده‌وونه‌وه‌، له‌ ساڵی ٤٤٧ك/ ١٠٥٥ز یدا یه‌كێك له‌ جاپچیانی بانگه‌وازی فاتیمی توانی سود له‌ لاوازی بوه‌یه‌یه‌كان و هه‌رگرت و له‌ پێی لایه‌نگه‌كانیه‌وه‌ له‌ نێو ئه‌و ده‌وله‌ته‌دا فیتنه‌ و ئاشووب هه‌لاسیستی و خه‌لیفه‌ بگرت و زیندانی بكات، (خه‌لیفه‌) هاواری له‌ (توغرۆل به‌گی) سوڵتانی ده‌وله‌تی سلجوقی به‌ست — كه‌ له‌

سالی ۱۰۳۷/ك ۲۷ز له هه نديك ناوچه ی هریمی (خوړاسان) دا دامه زرابوو، ئینجا به سوود وهرگرتن له لاوازی بوه بیهه کان په ل و پوی بۆ باکوړو باشوری ئیران هاویشتبوو — سولتانی سلجوقی ئه م دهر فته ی قوسته وه و به هیژیکي زۆره وه به ره و (عیراق) پوښت و کوتایی به ناشو به که و ده ولته تی (بوهی) هیئاو ده سولات و قه درو پیزی جارانی بۆ (خهلیفه) گپړاپه وه، به لام پاش نه وه ی (توغرؤل به گ) له سالی ۱۰۵۰/ك ۱۰۵۸ز یدا به غدای به جی هیشت، (به ساسیری) — که به بانگه شه ی فاتیمه کان کاری تیگرابوو — ده سستی به سر (به غدا) دا گرت و بانگه شه ی بۆ (خهلیفه) ی فاتیمی (المستنصر بالله) کرد، به لام سر له نوی (توغرؤل به گ) گه پایه وه به غدا و کوتایی به جارچی و شوړشچپانی فاتیمی هیئا له عیراقدا، نه مجاریان بارودخی عیراق به به رژه وهندی ده ولته تی سلجوقی سوننی مه زه ب ناسایی بۆوه و کاروباره کان بۆ خیل افته تی عه باسی هاتنه وه جیگه ی پيشوویان، سلجوقیه کان پیزو حورمه تیکی زوریان بۆ خهلیفه ده خسته پوو، به لام ته نها وه کو په مزیکي ئایینی هیشتبویانه وه و هیچ هیژو ده سولاتیکی نه بوو، کاتیک خاچه رسته کان له سالی ۱۰۹۹/ك ۹۲ز یدا هیژشیان هیئایه سر ولاتی (شام)، خیل افته تی عه باسی جگه له ناردنی نوینه ربۆ لای سولتانه کانی ده ولته تی سلجوقی تا چاره سهری بارودوخه که بکن هیچ ده سولاتیکی تری نه بوو نه یده توانی به رهنکاری هیژشه که ببیته وه.^۱

نهمه و په یوهندی نښان سلجوقیه کان و عه بباسیه کان له سهره تاوه تا کوتایی له نښان هه لکشان و داکشاندا بوو، هاتنه پيشه وه ی (خواره زمیه کان) یش وه کو هیژیکي نوی له ناوچه که دا گرزی و ئالوژی نښان نه وان و خهلیفه کانی عه باسی لیکه و ته وه — وه که له پيشدا باسکرا —، هه رچه نده له سهرده می (المستعصم) ی دوا هه مین خهلیفه ی عه باسیدا خیل افته تی عه باسی پووبه پووی نارچه ته تی مهینه تی زۆرو زه وه ند بۆوه، به لام سر چاوه میثووییه کان ئامازه به هیچ هه ول و ته قه لایه کی دیبلوماسی موسته عسه می خهلیفه ناکه ن که له پیناوی دهرچوونی له م گپړاوه دا دابیته ی په یوهندی به هیچ کامیک له هیژو ده سولاته ئیسلامیه کانی دهریویه وه کردبی، به تایبه تیش نه ییوییه کانی شام و مه مالیکه کانی میسر، وه که بۆمان پوون بۆوه نه و هه ر به و دالغه وه ژیاوه که نه م هیژانه هی خوونی و هه ر کاتیک پیویستی پی بوون و ئامازه یه کی بۆ کردن له خزمه تیدا ئاماده ده بن، نامه که ی خهلیفه بۆ هولاکو که وه لامی هیژشه کانی تیدا ده داته وه نه م راستیه مان نیشان ده دا، له و نامه دا هاتووه: که هه ر

هه موو هیژه ئیسلامیه کان چاوه پیتی ئاماژیه کی ساده و ساکاری خلیفه ده که ن تا له پووی مه غۆله کاندای بوه ستنه وه، نه وهی له یاد چوو بوو که نه ییوبیه کان و مه مالیکه کان به کیشه نیوخوییه کانیان سه رقائو ناتوانن له بارودوخیکی ئاوادا به کۆمه ک و هاوکاری به غداوه بچن.^١

١- لاوازی سوپای عه بیاسی:

له دوا سه رده مه کانی عه بیاسیدا، قه واره ی خیلافهت تووشی لیکه له شان و لیکترازان بوو، ولاته کان به یه کجاری یان به نایه کجاری خویان له ده ولته هه لاوارد، خلیفه یه ک گرنگی به سوپا ده داو یه کی تر ده هات گویتی پی نه ده دا، یان خه لیه فه یه ک له ماوه یه کی سه رده می خۆیدا سوپای پیکده خست و ماوه یه کی تریش ئیهمالی ده کرد، خلیفه (المستنصر بالله) ی باوکی (المستعصم بالله) ی دوا هه مین خه لیه فه ی عه بیاسی گیان و ژیا نی به بهر سوپای ده ولته دا کرده وه و پیککی خسته وه، نه م کاره ی له دوا ی نه وه هات — که ده ولته ی عه بیاسی سه روه ی خۆی له ده ست دابوو و پارچه پارچه ببوو و خه ریک بوو به ره و فه وتان بپوات —، به لام خه لیه فه (المستنصر) هات و به مه به ستی نه وه بتوانی هێرشی چاوه پوانکراوی مه غۆل تیک بشکینتی و ولاتی ئیسلامیان لی پاکساز بکات و ئاودیوی سنووریان بکاته وه ژماره ی سوپای عه بیاسی به ره و (١٠٠) هه زار سه رباز پیتیه لا برد.

به لام داروده ستی خه لیه فه (المستعصم) ی کوپی گرنگیان به م بابته نه دا و کاروباری سوپایان خسته نه ستی خۆی (خه لیه فه)، خه لیه فه ش متمانه ی ته واری به بیروبوچوون و پاکانی (ابن العلقمی) ی به په گه ز فارسی وه زیری هه بوو، له سه ر پاوبوچوونی نه و ژماره ی سه ربازانی سوپای له (١٠٠) هه زاره وه دابه زاند ته نها (٢٠) هه زار، نه مه له حالیکدا مه غۆله کان سه رسوپیان له ده ولته ته نگ پی هه لچنراوه که ی عه بیاسی گرتبوو (هه مه دان) یان کردبوو پایته خت و شوینی ده رچوونی هێرشه کانیان، له م کاته دا کاربه ده ستانی خه لیه فه و وه زیرو گزیرو پاویژکارانی هیمه تیان نه کرد و که سیان له راست نه م خه ته ره له نیوبه ره به ناگا نه هیتا و وه ستاویکیان له جیگه ی خۆی نه جولاند، له لایه کی تره وه خه لیه فه بارودوخی سه ربازانی پشتگوێ خست و پزق و پۆزی یه ک که بۆیان برابوو له سه ری بپین و ناوی له تۆماره کانی سه ربازیدا کوژاند نه وه، کار به وه گه یشت نه م سه ربازه مال و ویرانه له کوچه و کۆلان و به رو بازپو مزگه وته کاندای سوالیان ده کرد، شاعیران هۆنراوه ی زۆریان له سه ر نووسیون.^٢

١ جهاد الممالیک للغامدی ص: ٥٣.

٢ بغداد مدینه السلام ص: ١٣٩.

(ابن کثیر) ده‌لی: پیش کاره‌ساته‌که (ابن العلقمی) ی وه‌زیر سه‌ریازی له سوپا ده‌ته‌کانده وه ناوی له توامری دیواندا ده‌کوژاندنه وه، هیژه‌کانی سوپا له دوا پۆژه‌کانی سه‌رده‌می (المستنصر بالله) دا خۆی له (۱۰۰) هه‌زار سه‌ریازو سه‌رکرده وه ئه‌میر ده‌دا، هی وایان تیدا بوو پله‌وپایه‌ی له (پاشای گه‌وره) بالاتر بوو، (ابن العلقمی) ی شه‌وو پۆژه‌هه‌لی ده‌دا له سوپا که‌م کاته وه، تا وای لێهات (۱۰) هه‌زار سه‌باز مایه وه، ئینجا له ژێره وه نامه‌ی بۆ (ته‌تار) ده‌نووسی وه‌ره وه‌ره‌ی ده‌کردن ولات بگرن ۰۰۰ و زانا و قازی و موفتیه‌کان بکوژن.^۱

سوپای خه‌لیفه سیستهمی له‌نیودا نه‌ما بوو، بۆ چه‌ند یه‌که‌یه‌کی سه‌ریازی دابه‌ش بیه‌وو هه‌ر هیژه له پاست خۆی به‌ بریاری خۆی کاری ده‌کردو په‌یوه‌ندی به‌ هیژه‌کانی تره وه نه‌بوو و، وه‌کو سوپای مه‌غۆل نه‌بوو که له‌نیو نه‌وانداو به‌ هۆی هه‌بوونی سه‌رکرده‌یه‌کی بالاو تاییه‌تکرانی به‌ خودی (خان) و پشتیوانی لێکرانی له‌ لایه‌ن دیوانی پاوێژکاری جه‌نگ – که له گه‌وره سه‌رکرده‌کانی مه‌غۆل و میره‌کانیان پیکه‌اتبوو –، له کاره‌کانی (دیوانی پاوێژکاری جه‌نگ) ی مه‌غۆلی کێشانی نه‌خشه‌ی جه‌نگ بوو، به‌لام نه‌ (خه‌لیفه) و نه‌ سه‌رکرده‌کانی سوپاکه‌ی گرنگیان به‌ هونه‌ری کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری و پاستیه‌کانی نیو ولاتی دوژمن نه‌ده‌دا، به‌لکو (خه‌لیفه) ده‌ریاره‌ی ئه‌مه ژۆر بێ ناگا بوو هیچی لێ نه‌ده‌زانی، به‌لام مه‌غۆله‌کان گرنگیه‌کی ژۆریان به‌ هونه‌ری هه‌والگری ده‌دا، سوپا‌کانیان چاوسا‌غی ژۆریان هه‌بوون و پاستی بارودۆخه‌کانیان بۆ ده‌گواستنه‌وه، یه‌کێک له‌ شیوازی ئه‌م هونه‌ریان ئه‌مه بوو، مه‌فره‌زه‌ی سه‌ریازیان به‌ نه‌یتی ده‌ناردنه‌ سه‌ر دوژمنه‌کانیان و جاسوسیان به‌ سه‌ره‌وه ده‌کردن، له‌وانه‌یه چه‌ند سالتیکی دوورو درێژ ئه‌م هونه‌ریان له به‌رامبه‌ر ولاتیکدا ئه‌نجامدا‌یه، ئینجا دوا‌ی وه‌رگرتنی هه‌ست و خوستی ته‌واویان هی‌رشیان کردبێته‌ سه‌ر، ژۆریه‌ی سه‌رکه‌وتنه‌کانی مه‌غۆل بۆ چه‌ند هۆکاریکی سه‌ره‌کی ده‌گه‌ڕێته‌وه که له‌ نیوانیاندا هونه‌ری هه‌والگری له‌ پیشه‌وه‌ی ئه‌و هۆکارانه‌وه ده‌ژمێردرێ، ئه‌وان به‌ ته‌واوه‌تی بۆیان پوون بۆوه که ده‌وله‌تی عه‌بباسی سنووره‌کانی چۆل‌و بێ پاسه‌وانن، ته‌واوی سیسته‌مه‌کانی لێک هه‌له‌ه‌شاون، سوپا سه‌ریازیه‌کانی تێک شکاون، به‌ کورتی سه‌رتاپای ده‌وله‌ت تیکچووه‌و له‌به‌ریه‌ک ترازاه‌،^۲ ئینجا بریاریدا هی‌رش‌ی بکاته‌ سه‌ر.

۱ البدایة والنهاية ۱۳/۱۹۶، بغداد مدینة السلام ص: ۱۳۹.

۲ خلفاء بني العباس والمغول، اسطقوا بغداد ص: ۵۶۸-۵۶۹.

۵- لاواز بوونى دەمارى دەولەتچىتى :

دەولەتى عەباسى لەسەر پەگ و پىشە يەكى پىكەو بەستراوى نەتەوھى دانەمەزىابوو، بەلکە لەسەر بىر بۆچۈننىكى ئىسلامى ھەمەلايەنە بەرپا بىوو، لەو دەولەتەدا ئىسلام ھىزە نەتەوھى و چەند پەگەزىەكانى پىكەو كۆكرد بوونەو ھەلە يەك بازىنەدا پىكى خىستىبون، عەباسىەكان پۇستى وەزارەت يان دەدا بەكەسىكى غەيرە عەرەب كەخۇيان پەسندىان دەكرد ھەروھە پۇستى سەركردايەتى سوپايان دەدا بەكەسىكى ناعەرەب و كەسىكى عەرەب، بەلام لەگەل ئەمەشدا ھەمىشە گومان و واھىمە دەورەى مېشك و ھۆشى دەدان و دەترسان ناعەرەبەكان خۇ بەسەر دەسەلاتدا بەسەپىنن، ھەركاتىك بۇنى شىتىكى لەو بابەتەيان لە وەزىرىك يان سەركردەيەكى عەجەمى خۇراسانى كىردبايە بەپەلەوبى ساغكردنەو ھەلەكۆلىنەو پەپىچەكىان دەدا.

بىنۆپە (مەنسوپ) چى بەسەر (ئەبو موسلىمى خۇراسانى) يەكەمىن وەزىرو سەركردەى سوپاي عەباسى داھىنا، ھەرچەندە (أبو مسلم) دەستپىشخەرىەكى چاك و پەرىزىكى پاكى لە بوژانەوھى دەولەت و بەرقەرار كىردىدا ھەبوو، بەلام ئەمە لە بەرامبەر گومانى (أبو جعفر) دا سوودى نەبوو غىرەتى پى نەدەدا كەس بەشدارى مۆلك و مال و سەلتەنەتى بىكات، ھەرچەندە نابى پاكانەى (أبو مسلم) بىكەين و بلىين ھەرگىز نىازى ئەو نەبوو جەلەوى دەسەلات بۇلای نەتەوھەكى خۇ بىسوپىنى، يان بلىين عەبباسىەكان بەبۆچۈنى ئەتەنھا ھۆكارو نامرازى پىداچۈنە سەرەو بوون و بەس، كاتىك (أبو مسلم) كۆزرا سەركردەيەكى فارسى كەپى دەچى ئاگرە رىست بووبى - بەناوى (سەنجان) خەلگىكى زۆرى كۆكردەو ھە داواى تۆلەى خوينى (أبو مسلم) دەكرد، خەرىك بوولاتى خۇراسان پاتەكىنى، بەلام (أبو جعفر) ھىزىكى بەشىۋازى دەمارگىرى عەرەبى تىكەل بەعقىدەى ئىسلامى بەسەركردايەتى (جەمھورى كوپى مىپارى عەجەلى) كەسەر بەھۆزى (پەبىيە) بووناردە سەرو تىكى شىكاندن و چۆكى پىدادان، ئىنجا (پواندىە) كان داواى تۆلەيان دەكرد، بەھەمان شىۋە (مەنى كوپى زائىدەى شەيبانى) سەر بەھۆزى (پەبىيە) بەگژدا كىردن و كۆتايى بەئەوانىش ھىنا.

بەكورتى دەولەتى عەباسى: لەكۆمەلە نەتەوھەكى زۆر پىكەھەت كەئانىيان يەك بوو بەلام پەگەزەكانىيان ھەمەجۆر بوون، مەملانىتى لاوھەكى لەسەر حىسابى ھەموو لايەكىان دروست دەبوو كەئىسلام يەكى خىستىبون، لەكۆتايىدا بەھۆى لەگىژەنەچۈنى

هاوسه نگی هیزی ناوچه که و له دهستانې نه و جیگه و پیگه ناینبه ی ده وله تی له هره س ده پاراست مملانی له نښان نه ته وه کان و په گه زه کان به شیوه یه کی گشتی به رپا ده بوو له و نښان ده عه باسیه کان بوونه قوربانی، ژماره یه که نه ته وه ی ناعه رب خویان له دهره وه ی ده مارگیری ده وله تی عه باسی هالاند: پیښه کی فارسه کان که خاوه نی ده سه لاتی ته واو بوون، نینجا تورکه کان هاتن، دوی نه وانیش بویه یه کان نینجا سلجوقیه کان - وه کو له پیښدا باسما ن کرد-، خه لیفه کانی عه باسی - دوی بی هیزی بوون و لاوازیوونی سلجوقیه کان - ته کانیا ن به خوده دا له خه وه درېژخایه نه که یان راپه پن، به لام کتوپر مه غوله کان وه کو سیلاوی به لیشا و هاتن و پویه پوویان بوونه وه هه روه ها نه و حاله ته ده مارگیری ده وله تی خوی له سهر پاگرتبو و لاوازیو بی هیزی بوو.^۱

۶- کزبوونی به های په یمان:

وه فاداری به رامبر به په یمان په وشتیکې په سه نی نیسلامیه و موسلمانان پاریزگاریان لیکر دوه و گیان و مالی خویان له پیناویدا به خت کردوه، نه ته وه کانی فارس و پوم و به ربه رو غه یری نه وانیش شایه دی نه مه یان بق داوه، خودای به رز ده فهرموویت: ﴿وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَاتِبٌ مَسْئُولٌ﴾ (الإسراء: ۳۴)، هه روه ها خودا ده فهرموویت: ﴿وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ اللَّهُ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ﴾ (النحل: ۹۱). نه مه و چه ندین ثایه تی تریش له قورثانی پیروذا واجب بوونی وه فاداری له به رامبر په یمان و به لیتن نامه کان چه ندپات ده که نه وه و حیسابی یه کی که له پایه هه ره پته وه کانی بق ده که ن که نوممه تی نیسلامی له سهر پاده وه ستن، خه لیفه په شیدو سهر پاسته کان به لیتن و په یمان کانیا ن ده بردنه سهر، کاتیک ده وله تی عه بیاسی هات، چه ندین پوودوی له سهر یه که له لایه ن سهر کرده کانی نه و ده وله ته وه پوویاندا که ده بڼه نیشانه و به لگه له سهر نه وه که خه لیفه کانیا ن عه بسی هیچ نرخ و به هایه کیان بق به لیتن و په یمان دانه ناوه.

(مه نسوې) هیشتا (سفاح) ی بابی له ژياندا بوو (ابن ابي هبيرة) ی چه پاله داو پاشان کوشتی، (نه بو موسلیمی خوراسانی) ی دامه زړینه ری ده وله تی (عه بیاسی) ثاماره ی به (منصور) دا بیکوژی، نه وان به بی پرس و پای (أبو مسلم) هیچ هه نگاوکیان نه دهنه، پاشان

(منصور) هه‌مان شانتۆگه‌ری له‌ دژی خودی (أبو مسلم) ییشدا نه‌نجامداو پاش نه‌وه‌ی په‌یمانی پێدا گیان و ژیا‌نی بیاریژیت گرتی و کوشتی، پاش نه‌میش (عبدالله ی کوپی علی) ی مامی نه‌مانداو دوا‌یه کوشتی، هه‌ر له‌به‌ر نه‌م په‌یمان شکیتیه‌ بوو، کاتیک (منصور) نامه‌ی بۆ (محمدی کوپی عبدالله ی کوپی حسن) ناردو گوتبووی که به‌لێنی پێده‌دا چه‌پاله‌ی بدا، (محمد) به‌م وشانه وه‌لامی ده‌داته‌وه: حه‌ز ده‌که‌م جۆری نه‌مان و چه‌پاله‌دانه‌که‌ت پێناسه‌که‌ی، چه‌پاله‌دانه‌که‌ی (ابن ابی هبیره) یه‌ یان چه‌پاله‌دانه‌که‌ی (أبو مسلم) ه‌ یان چه‌پاله‌دانه‌که‌ی (عبدالله ی کوپی علی) مامته‌؟ والسلام.

نه‌مه وه‌لامیکی ددانشکین بوو بۆ خه‌لیفه‌.

په‌یمان شکینی بووه‌ په‌له‌یه‌کی نه‌نگ به‌نیوچاوانی میژووی ده‌وله‌تی عه‌بباسیه‌وه، نه‌م کارانه‌ی له‌ سه‌رده‌می‌یه‌که‌می ده‌وله‌تدا نه‌نجام دران پچه‌ی بۆ سه‌رده‌مه‌کانی دوا‌ی خۆی شکاند، که هه‌ر کاتیک زانیان به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان په‌یمان بردنه‌سه‌ر ناخوا‌زی بوژین و هه‌نگاو بنین پابه‌ند نه‌بن به‌و په‌یمانه‌ی به‌ستوویانه‌و به‌و به‌لێنه‌ی داویانه‌، به‌ تاییه‌تیش نه‌و به‌لێنانه‌ی تاییه‌ت بوون به‌ ویلا‌یه‌تی عه‌ده‌وه‌، بۆ نموونه (سفاح) به‌لێنی دا پۆستی خیلافه‌ت له‌ دوا‌ی (منصور) بداته‌ ده‌ست عیسا‌ی کوپی موسا، به‌لام (منصور) فشاریکی زۆری خسته‌ سه‌ر (عیسا) و دوا‌ی هه‌رچه‌و گۆپه‌شه‌یه‌کی زۆر واداری کرد په‌زامه‌ندی ده‌ربهرپێت و پۆسته‌که‌ بۆ (محمد المهدی کوپی منصور) واز لێ بێنی، کار به‌وه‌ گه‌یشته‌بوو (عیسا) له‌ (منصور) هه‌لگه‌رپێته‌وه‌و نا‌ژاوه‌ به‌رپا‌ییت، به‌پای من نه‌گه‌ر پشتیوانی هه‌بوونا‌یه‌ وازی نه‌ده‌هێنا، به‌لام به‌پێی نه‌و شیعه‌ی لێیه‌وه‌ به‌جێماوه‌ به‌ حیسابی خۆی به‌رژه‌وه‌ندی ئوممه‌تی به‌سه‌ر به‌رژه‌وه‌ندی خۆیدا هه‌لبژاردووه‌، وه‌کو ده‌لی:

خیرت امرین ضاع الحزم بینهما إما صفار وإما فتنه عمم
وقد همت مراراً أن أساجلهم كأس المنية لو لا الله والرحم

دوا‌ی نه‌میش (نه‌مین) هه‌مان شانتۆگه‌ری له‌ به‌رامبه‌ر (مه‌ئمون) ی برایدا نواندووه‌، نه‌مه‌یان سه‌ری کێشا بۆ ئاشووبیکی په‌ل و پۆدارو به‌ریلا‌وو ئوممه‌ت ماوه‌ی (٤) سا‌لی ته‌واو له‌ سا‌لی ١٩٤-١٩٨ک تالابی نه‌م فیتنه‌و ئاشوبه‌ی چه‌شت، که‌سێکیان تیدا نه‌بوو پارێزگاری له‌ په‌یمانه‌کان بکات و له‌ سزای په‌یمان شکینی بترسیت، شتیکی به‌لگه‌ نه‌ویسته‌ که مه‌سه‌له‌ی په‌یمان‌شکینی و به‌لێن نه‌بردنه‌ سه‌ر هه‌ر له‌ نیوان (٢) که‌سی نیو‌گۆشکی خیلافه‌تدا کورت هه‌لناه‌ت‌بوو و به‌س، به‌لکو نه‌م ده‌رده‌ کوشنده‌یه‌ نیو‌ته‌واوی سه‌رکرده‌و

والیه کانی گرتبۆوه و نه نجامدانی په یمان شکینى ببووه کارىکى ناسایى له لایان و پىگاکانى هه لگه پانه وه و جودابوونه وه و به لاین شکینى و په یمان به زاندن ناسان ده کران.

(په شید) چه پاله نامه یه کى بۆ (یه حیای کوپى عبدالله) نووسى و به ته واوه تى دلنیاى کرد که ده پاریزیت، به لام کاتیک دلى لى پيس بووو گومانى له سهر په یداکرد، ئینجا به دواى قيله یه کدا ده گه را پیگه ی پى بدا په یمانه کى بشکینى، بۆ نه م به سته زاناو شه رعزانانى سهرده مى خۆى پاسپاردن تا فتوايه کى بۆ بدەن، هه یانبوو دین و په وشتى کرده حه که م و ئاینى نه خسته ژیر ته وژمى هه واو ناره نووى خه ليفه، هه شیانبوو به پى ناره نووى خه ليفه جولایه وه و فتواى بۆدا، هه موو نه و عه یبو عارو نه نگیانه سهریان کیشا بۆ ناکۆکى و په رته وازه یى نىو ئوممه ت و لاوازی و زه بوونى هه ستنى ده مارگیرى ده ولت و، کارهاته سهر نه م خه ليفه کان کۆمه کى هیزو ده سه لاتیان له خه لکانیک ده خواست که به سهریاندا زال ببوون.^۱

۷- بى هیمه تى پاشا و سولتانه کانی ده ورپه ر:

له به رامبه ر نه وه دا مه غۆله کان هیزو پیزیان زۆرو زه وه ند بووو یه ک هه لۆیست و یه کبرپار بوون و زه بر وه شینى چوست و چالاک بوون، موسلمانان به گشتى و حوکمران و سولته کانیان به تاییه تى بى هیمه تى پووى تیکردبوون و له جیایى خۆ خه ریککردن به جیهاد و به ره نگارى نوqmى گىژاوى گالته و گه پ و کارى بى هوده ببوون، (ابن الاثیر) ی میژوونوس (۲) سال پيش وه فاتى و له سالى (۶۲۸) ی کۆچیدا هه والى مه رگه ساتى ئیسلام و نه هله که ی راده گه یه نیت و به م شیوه یه بارودۆخى حوکمرانه کان باس ده کات: له خواى گه وره ده پارپمه وه بۆ خۆى ئیسلام و موسلمانان سهرخا، ده نا پیم وانیه پاشا و سولتانه کانی ئیسلام حه زیان له جیهاد و سهرخستن دینى خوا هه بى، به لکو هه ر یه کیک له وان به گالته و گه پ و هه واو ناره نووو سته مکردنى به رده سته کانیه وه خه ریکه، به لای منه وه نه م له دوزمن مه تر سیدارتره، خودای به رز ده فه رموویت: ﴿وَأَقْضُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً﴾ (الانفال: ۲۵).^۲ هاوکات له گه ل نه مه دا بارودۆخى (خیلافه تى عه باسى) یش له مه ی باسکرا به ده رنه بوو، به لکو بازنه ی سه لته نه تى عه باسى و سنووره که ی یه کجار ته سک بۆوه و خه لکانى تر حوکمى به شه کانی ترى جیهانى ئیسلامیان ده کرد، که نه م له سهرده مى

۱ الدولة العباسية ص: ۴۹۰.

۲ الكامل في التاريخ ۴۹۷/۱۲، كيف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۳۹.

دهولتیی ئەمه ویدا پێگهی پێ نه درابوو، وێرپای ئەمەش خەلیفەکانی عەباسی زۆریی کاتەکانی خۆیان بۆ هەوێس بازی و کۆکردنەوهی سەرودت و سامان و بەسەر یەکنانی تەرخان کردبوو،^١ (ابن کثیر) پەحمەتی خۆی لەسەر بێ لە ماوهی باسکردنی هۆکارەکانی کۆتایی پێهێنانی دهولتیی عەباسی لەسەر دەستی تەتەرەکان ئەم پاستیانه مان بۆ دەخاتە پوو دەلی: عەباسیەکان بە پێچەوانەی ئەمەویەکان دەسەلاتی تەواویان بەسەر هەموو ولات و شارو گوندەکاندا نەبوو، ئەوان بە هۆی لاوازی خێلافەتەکیان و سەرقال بوونیان بە هەوێس بازی و کۆکردنەوهی مال و سامان لە زۆریی کاتەکانیاندا: ولاتانی مەغریب و خۆراسان و ئەودیو پوویار ولاتانیکی تریش لە ژێر دەسەلاتی عەباسی دەرچوون تا کار بەوه گەشت جگە لە بەغدا و کەمێک لە ولاتی عێراق نەبێ هیچ شوێنێکی تریان بە دەستەوه نەما.^٢

(قطب الدین یونینی) دەلی: (مستعصم) یان خستە پێش (الخفاجی) مامیەوه بۆ پۆستی خێلافەت، چونکە دەیانزانی نەرمونیان و خۆش باوەرپەو دەتوانن لەپێی ئەوهوه فەرمان و بڕیارەکانی خۆیان بسەپێنن، خۆ ئەگەر ئەوهی (ابن العبری) باسی لێوه دەکات پاست بێ، لەوهکە (موسە عەسم) پیاویکی بێ هیمت بووه و دەستبەرداری هەموو هەریەکانی خێلافەت بووه جگە لە (بەغدا)، ئەوه خۆی لە خۆیدا کارەساتی گەورەیه، ئینجا دەلی (موسە عەسم) گوتویەتی: من (بەغدا)م بەسەر ئەگەر واز لە هەموو هەریەکان بێم بۆ ئەوان ئەوانیش زۆریم ئی ناکەن بەغدام بە تۆبزی ئی ناستینن، ئەگەر من لە (بەغدا) بم — کە مائی خۆمە و خانووی نیشتەجێمە — هێرشم ناکەنە سەر،^٣ هەرچۆنێک بێت لاوازی (موسە عەسم) لای هەموو کەس هەتا بە تەتەرەکانیش دەگات زانراو بوو، لەبەر ئەمە پێیان دەگوت (ئەبلەه) واتە (گێل و دەبەنگ).

ئەم زەبوونی و لاوازی و بێ هیزیی باسکرا هەر سنوورەکانی دهولەتانی خۆرەلاتی ئیسلامی و مەلەبەندی خێلافەت و ناخ و دەروونی خەلیفەیی نەگرتبووه و بەس، بەلکو وهکو تیراوه تەشەنەیی کردو پاشا و سولتانهکانی ولاتانی شام و میسریشی گرتەوه، (ابن کثیر) سەبارەت بە پووداوهکانی سالی ٦٥٨ ک — دەلی: (مەلیک ناسری کوپی عبدالعزیز)ی سولتانی دیمەشق و حەلەبو (مەلیک موغیسی کوپی عادل)ی سولتانی کەرک و شەوبەک بە هاوکاری

١ کیف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ٤٠.

٢ البداية والنهاية ١٣/١٩٥، کیف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ٤٠.

٣ تاریخ مختصر الدول ص: ٢٥٥.

(نهمیر رکن الدین ببیرسی بندقداری) بپاریاندا هئرش بکه نه سهر (میسر) و داگیرکون،^۱ پیش نه مهش (ذهبی) ده لئ: له سالی ۶۵۶ دا سوپاکه ی (ناسر) به سه رکردایه تی (موغیس) ی سولتانی (که پک) بۆ گرتنی میسر به پیکه وت، (موزه ففر قوتنه ن) ی جیگری (منصور علی کوپی المعن) له (رمل) به رهنگاریان بۆوه و تاقمه سه رکرده یه کی لئ به دیل گرتن و پاشان له گهردنی دان،^۲ هه روه ها پیش نه مهش: له سالی ۶۴۲ کچیدا گه مارۆدانی (دیمه شق) له لایه ن (خواره زمیه کانه وه) له به رژه وهندی حوکمپانی (میسر) دا بوو، قات و قپی تینی هئنا، (شامیه کان) به خۆیان و پۆله سه ربازیکی (فه په نگ) وه له نیوان (عه سقه لان) و (غه زه) به ره و هوویان بوونه وه، به لام به تیکشکانی خۆیان کوتایی به جهنگه که هات، (خواره زمیه کان) (فه په نگ) هکان و (ئه ندیک) ی حوکمپانی (حیمس) یان وه بهر هئرش و په لاماری بئ نه مانی خۆیاندا ن، خه زینه کانی (ئه ندیک) یان تالان کردن، (ئه ندیک) دهستی به گریان کرد - و پازی شکسته ی به م وشانه ده ربپی - : (چاک ده مزانی کاتیکی له ژیر سیبهری خاچه کان ده پۆیشته ن که تیک ده شکیتین)، (ابن الاثیر) بارودۆخی موسلمانانی ئه م سه رده مه به م شیوه یه وه سف ده کات:

ئه و موسلمانانه ی بهر هئرش و په لاماری ئه م دوو تایه فه (ی ته تارو فه په نگ) نه که وتن، خۆیان له نیوان خۆیان شیرو تیریان لیکت ده سوو فیتنه و ئازاوه ی نیوانیان له سه ر قاچ وه ستابوو.^۳ که واته که هه موو ئه م شتانه زانران ده کړئ باوه پ بکه یین که بۆچی ئاوا - مه غۆله کان به خیرایی به جیهانی ئیسلامدا - بلاویونه وه، سام و هه بیه تیان دلی موسلمانانی داگیرکردو به رهنگاربوونه وهش بۆچی ئاوا لاوازو کز بوو؟!، والله غالب علی أمره.^۴

۸- ته نازوله سیاسیه کان ترسنۆکی عه باسیه کان نیشان ددهن:

دوای ئه وه تیکرایی پاشاو سولتانه کانی زه مین حیسابیان بۆ خه لیفه کانی عه بیاسی ده کردو سام و هه بیه تی ده وله ته که یان دل و میشکی داگرتبوون و له ترسان بویه یان وهک پێزو ته قدير بویه سه رانه و دیاریان پێشکهش ده کردن و به م کاره یان خۆشه ویستی و خۆش هاوسیایی خۆیان ده رده ربپی و خۆشیان و مهمله که ته کانی خۆیان له بهرامبه ر مه ترسیه کانی ده سه لاتتی عه بیاسی چه پاله ده دا.

۱ البدایة والنهاية ۲۰۷/۱۳، کیف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۴۲.

۲ سير أعلام النبلاء ۱۸۱/۲۳، کیف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۴۳.

۳ الكامل في التاريخ ۳۶۱/۱۲، کیف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۴۳.

۴ کیف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۴۳.

بەلام پاشان ئەم كارە پېچەوانە بۆۋە خەلىفەكانى سەردەمەكانى دوايەى عەبباسى ديارى و سەرۋەت و سامانيان بۆ (ھۆلاڭق) دەنارد كە ھاوشىۋەى سەرانە بوو، بەلام ئەمان ئەم كارەيان بە خاترى خۆشەويستى و خۆش دراوسىيى ئەنجام نەدەدا، بەلگو بە خاترى ئەۋەبوو ھىرشىيان نەكاتە سەرۋ لە شەپى ئەو بپارىزىن.

بەلى: خەلىفە (مستنصر بالله) ديارى ناياب و زىپو زەبەرۋ سامان و كەنيزەك و كۆيلە و ئەسپى پەسەنى عەرەبى زۆرى بۆ ھۆلاڭق دەنارد، لەگەل ئەۋەدا ھۆشيارو زىنگىش بوو بەلام دەيەويست ئەم بەم ديارىانە خۆيان لە لا خۆشەويست بكات يان ھىچكە نەبى خۆ لە شەپيان بپارىزى، كاتىك (مستعصم) بوو بە خەلىفە: ئاماژەى پىكرا — ئەگەر ژمارەى سەربازانى سوپا كەم بكاتەۋە و خۆ لەگەل تەتار بسازىنى و مال و سامانيان ۋەبەر بكات ئەۋا بە مەبەستى خۆى دەگات، ئەۋيش ئەمەى كرد.^۱

بىگومان خۆ بردنە پىشەۋە لە تەتەرەكان بەم جۆرە و پىشكە شىكردنى مال و سامان پىيان: بەلگەيەكى گەۋرە و ئاشىكرايە لەسەر لاۋازى و بەزىن و خراپى دەۋلەتەكى (ابن العلقمى) و ۋەزىرو نيازپىسى خودى ۋەزىرو كۆيىرايى داھاتنى دەسەلاتى (قەزا) و سەركردەكانى سوپا و كەۋدەنى و نازىرەكيان و سەركىژەى خەلىفە لە نىۋ تەنگرەى ترسو دلەپاۋكى و پاشانىش پوۋدانى پوۋخانى دەۋلەتى خىلافت، لە پاستىدا پوۋخانى خىلافت بوو بە ئامانجى سەرەكى مەغۇلەكان، پاش ئەۋە لە پىتى تەنازولە سىياسىيە نابەجى و خالى لە نەخشە دارپىزى دروست و تىپوانىنى ستراتىژىيە يانەى عەباسىيەكانلاۋازى گىيانى فىداكارى و بەرەنگارى عەباسىيەكانيان بۆ پوۋن بۆۋە ھاتىن و ئامانجىيان پىكا، كەۋاتە تەنازولە سىياسىيەكان بوۋنە ھۆكارىك لەنىۋ پستە ھۆكارەكانى پوۋخانى دەۋلەتى عەباسى.^۲

۹- فرەمەلەندى ھىزەكان:

جەلەۋى پاپەپاندنى كاروبارەكانى بەغدا بە دەست يەك مەلەندەۋە نەبوو، بەلگو ژمارەيەك سولتەى دژ بەيەك ھەبوۋن و ھەر يەكەش لە پاستى خۆپرا دەستدرىزى دەكرە سەر ئەۋەى تريان و خۆى لە كاروبارى ھەلدەقورتاند، لىرەدا ھىچ پەيۋەندىەكى واش نەبوو سەۋكى ئەم سولتەنە لەسەر پاپەپاندنى كاروبارەكانى دەۋلەت پىكەۋە كۆيكاتەۋە، بەلگو بە پېچەۋانەۋە پىيان لە يەكتر دەبۆۋە لەگەل يەكتر ئاڭكۆ بوۋن و پىلانىيان لە دژى يەكتر

۱ بغداد مدينة السلام وغزو المغول ص: ۱۴۱.

۲ المغول للصياد ص: ۲۵۳.

ده گېږان و هره په کي يان له لای خليفه زمبې نوانی تری ده کړو به گیلو نه زانی ده دینان، له سهرووی هه مووشیانه وه (خليفه) ویستو ئیراده ی له ده ستدا بوو که سایه تی لاواز بېوو نه یده توانی سوخته به ده سته کان له سنووری ده سته لاتی شرعی خویان پابگریټ، نه مه سهری کیشا بؤ فراوان بوونی زه مینه ی دوو به ره کی نوان سهر کرده کان و توند تر بوونی دژایه تی نوانیان، به تابه تیش دوژمنایه تی نوان (مؤید الدین العلقمی) ی وه زیر - شیعه مه زه ب - و (مجاهد الدین أبیک الدوایدار الصغیر) ی - سه رۆک سوپا - ی سوننه مه زه ب - له م نوانه دا له هه موو ناکوکیه کانی نیو به غدا زیاتر زه ق بؤوه، پیش په لاماره که ی هولاکو: (ده وایداري بچوک) خه لکيکی زوری شوانه ویله و ئاژاوه چی و په ست و نزمی له ده وده ی خوی کوکر دنه وه و هره په شه ی له هیمنایه تی ده کړو به نیاز بوو نه خشه داپړی (خليفه) لیبخت و په کیکی تری له جی دانئ، کاتیك (وه زیر) به م پیلان ی زانی، په کسه ر خليفه ی لی ئاگادار کرده وه و داوای لیکرد نه م ناشوبه له نیو بیتشه که یدا له نیو به ری، به لام (خليفه) کیشه که ی به هند وهر نه گرت و به سیاسه تی گوئ پینه دانی سپارد و گوئی بؤ ناموزگاریه کانی وه زیر نه گرت و (ده وایدار) یشی نه ماند او فرمانیدا له وتاردا ناوی له دوی ناوی خليفه بخوینریتته وه، بیگومان شیوازی هه لسوکه وتی خليفه له به رامبر پووداویکی ئاوادا به لگه په له سه ر نه وه ی خیلافه ت له م سه رده مه دا که وتوته نیو بارودوخیکی زور خراپه وه، که خوی له خویدا ده ری ده خا پیگه ی پوخاندن و له نیو چوونی داوه، له و کاته وه نه م پووداوه هاتبووه پیشه وه (وه زیر) و (ده وایدار) له لای خليفه پیلان و ته له که یان له یه کتر ده کړدن، نه مه کاریگه ری خراپی هه بوو له سه ر ئالوزبوونی کاروبار و پوخانی ده ولته تی عه بباسی.^۱

۱۰- داگیر کرانی هیل و سه نگره ره کانی پیشه وه ی به رگری:

کاتیك خليفه کانی عه بباسی گوئیان به (خواره زمیه کان) نه داو لیگه پان به س بؤ خویان به رگری له هیرش و په لاماری مه غوله کان بکن، به م هه لویتسه یان که وتنه هه له یه کی گه وده و ستراتیژیه وه، چونکه پوون و ئاشکرا بوو هر کاتیك نه م سه نگره رانه ی پیشه وه بگرین - زور ئاساییه مه غوله کان خو به ناوچه کانی ژیر ده سته لاتی عه بباسیدا بکن و نه وه ی بیته پیگه یان پیش خوی بدن، له سه ر شانی خليفه کانی عه بباسی واجب بوو، پیش به پړژه کانی (جه نگیزخان) و پړله و نه وه کانی بگرن که داگیر کردنی ولاتانی جیهانی ئیسلامیان به ئامانج گرتبوو، کاتیك به به رچاوی نه وانه وه ده ولته تی خواره زمی ده پوختنراو ده سوتیتنراو ده کوژراو

دەپردا لایان بە لایدا نەکردەووە ئەركی سەرشارنی جیهادی خۆیان لە بە ھاوارەووەچوونی
برایانی ھاووعەقیدەیان نەکردەووە، بێگومان ململانێی نەتەووەکان و پێککەڵشاخانی ژیارو
دەولەتان، بەپێی سوننەتە سابتەکانی خوای بالادەست دەستاودەستی سەرکەوتن دەکەن و
لەم نێویدا حیساب بۆ ھەست و سۆزو خۆدانەپاڵی بنەمالە ی پێغەمبەری بەرپێزا (ﷺ) و تا
شوێنکەوتنیشی ناکرێت، بەلکو حیساب بۆ دەستگرتن بە سونەتەکانی ململانێ دەکری و
بەس.

لەسەر (مستعصم بالله)ی خەلیفە ی عەبباسی و وەزیرەکانی و کاتبی دیوانەکانی و
پاسەوان و دەرکەوانەکانی و سەرکردە ی سەربازەکانی پێویست بوو، بزائن چ لە دەورووبەریان
پوودەدا، چۆن (ھۆلاکۆ) پەلامار دەدا، ھەرپەشە دەکات، بەلێن دەدا، ژێردەستە دەکا، بە
تایبەتیش دوای ئەو (ھۆلاکۆ) توانی زۆریک لە ھەریمەکانی عەبباسی پامالیت و زەوتیان
بکات و پەییوەندیان بە مەلەبەندی خیلافەتەو بەچرێت، بەم شێوەیە خیلافەت بە دەست
چەند موسیبەتیکەو دەینالاند، یەکیکیان ئەو بوو کە ھاوپەیمان و پارێزەرانی خەلیفە لە
دەولەتە دراوسێکانی ھاوسنووری عێراق لە خەلیفە تەکیەووە، لە لایەکی تریشەووە سەرۆکی
ولایتەکان لە ترسی (ھۆلاکۆ) نەیان دەوێرا بپارەکانی دەولەتی عەبباسی بەسەر خۆیاندا
جێبەجێ بکەن، وردە وردە پەییوەندی نێوان خیلافەت و ولایتەکان لێکھەلەو شاو بە ناچاری و
بە مەبەستی خۆ پاراستن لە شەپوگیچەلی مەغۇلەکان لایەنگری خۆیان بۆ ھۆلاکۆ
پاگەیاندا و سامانی نایاب و گرانبەھایان بە دیاری بۆ دەبردن، تا ئەو لە ساڵی ٦٥٥ک
(عەزیزی کوپی مەلیک ناسر) بە ھاوپێشەتی (سیف الدین ی کوپی ابراھیمی حاکی حافیزی)
سەردانی (ھۆلاکۆ) دەکات و دیاریەکی گرانبەھاو جوانی پێشکەش دەکات.^١

پۆیشتنی (ھۆلاکۆ) بە خۆو بە سوپا مەغۇلیەکیەووە بەرەو بەغداو دوای نامە پێ
ھەرپەشەکانی شێوەیەکی سەربازی پێکوپێکی دیاری خێرای نیشان دەدا، (خەلیفە
موسستەعسەم) یش لە نێو خەیاڵاتی پاک و پیرۆزی بنەمالە ی عەبباسی و خەوێنە خۆشە
مێژووییەکانی تقوم ببوو، بەم وەلامە سەرسۆرھێنەرە باسی شکۆداری عەبباسیەکانی بۆ
(ھۆلاکۆ) خستەپوو: (ئەگەر لە لای (خان) نادیدە، بە لای شارەزایانی دەورووبەری پرسیار
بکا، ھەر مەلیکیک - تا ئەم سەردەمە - نیازی ھێرش بۆ سەر بنەمالە ی عەبباسی و بەغدا ی
(دار السلام) ھەبووی، تووشی سەرەنجامیکی پەش بوو، ھەرچەندە ئەو مەلیکو

پاشایانهی نیازیکی له م جوړه یان هه بیت، خاوه ن دهسه لاتی گه وره و بیږه زاش بن ئه واهه ر شکست ده خوځن، چونکه بینای ئه م بڼه ماله ئه وپه پی قایم و مه حکمه و تا دنیا خراب بوون ده میتیتته وه.....

تا ئه و شوینهی ده لئی: له بهر ژه وهندی (خان) دا نیه نیازی - خرابی - بهرام بهر به بڼه ماله ی عه بیاسی هه بی، که واته ناگادار به زه مانه شتیکی خراپت به سه ر نه هیتی).
(هولاکو) به م قسانه په ستر بوو نوینه ره کانی خلیفه ی به م قسانه وه به پیکردنه وه و گوتی پتی بلین:

- برؤ له ئاسن شارو شوره دروست بکه.

- له پؤلا بورچ و هه یکل به رز بکه وه.

- سوپایه ک له شه یتان و هه لگه پراوه کان ساز بکه.

- ئینجا وهره مه یدانه وه و شهرو جهنگم له گه ل بکه.

- ئه گه ر له نیو ئاسمان بی ده تهینمه خواره وه.

- ئینجا به پال ده تخمه نیو زاری درنده کانه وه.^۱

ده بویه خلیفه و داروده سته که ی راویژیکی باشیان سه باره ت به م به لا لابه لایه کردبایه و ساغو سه لیم ترین و پیکوپیکترین و به هیترترین پیکا چاره یان هه لباردبایه و به هیزه کانی سوپا و سامان و چه ک و چؤل پشتیوانیان له سه نگره کانی هیله کانی پیشه وه ی به ره نگاریبونه وه کردبایه، به مه ده توانرا بهر به مه غوله کان بگریت، به لام بهر ژه وهندیه که سیه کان و ململانه نیوخوییه کان و پیلانه گلاره کان، ئه مانه هه ره موویان له ئاسمانی سیاسه ته کړچ و کاله که ی خلیفه و پیاوه کانی ده خولانه وه.^۲

هیترشه که ی (هولاکو) و سوپا مه غوله که ی شتیکی تازه نه بوو، به لکو درېژبونه وه ی سالانیکې دوو درېژ بوو، ئه م راستیه به لای خلیفه و حوکمگپرانی ولات شاراهه نه بوو، به لکو هه موو ئه و کاره ساتانه ی مه غوله کان له ماوه ی ئه م چه ند سالانه دا به سه ر موسلمانانیا دا هینان سه رنجی خه لکانی دوو و نزیک و تا بی ناگا و خه وتوانیشی به لای خویدا پاکیشابوو، په لاماره درنده که ی مه غول پارچه کانی ده ولته ی ئیسلامی بهر که لپه کانی خو ی ده دا و به خراپترین شیواز کوت کوتی ده کردن، پېژده یه کی به ره نگاریبونه وه ش به سه ر کردبایه تی خلیفه له ئارادا نه بوو، به لکو له ئه نجامی ترسو و توقان و نه قامی سیاسی

۱ جامع التواریخ، نقلًا عن بغداد مدينة السلام ص: ۱۵۲.

۲ بغداد مدينة السلام ص: ۱۶۰.

سەربازى (خەلىفە) سەنۇرەكان و تەواۋى ۋلات ھەلەل كرەن، (مۇستەئەسەم) ھەلەكانى پېشەۋەى بۇ ئۇمەت بەبى پىشتىۋانى مادى و مەنەۋى بەجى ھېشتەن، تا دەستەۋىيەخەى دەرەنجامەكەى خۇى بېتتەۋە.

۱۱- پۇلى ئەسراپنەكان لە روخانى دەولەتى عەبباسىدا:

سوپاكەى (ھۆلاكو) لە كاتى ھېرشە گەرەكانىدا بۇ سەرخاكى دەولەتى (ئىسماعىلىيە) و خاكى (خىلافەتى عەبباسى) و شام و فەلەستىن، ژمارەيەكى زۆرى مەسىحى نەستۇرى لەخۇگرتبۇو، كە لە سەرۋەموۋىيە (كەدبوقا نوبان)ى گەرە سەركرەدى مەسىحى مەزەب دەبىنرا، مەغلەكان بە پالئەرى پەيداكرەدى ماددە و فراوانكرەدى خاكى ۋلاتەكەيان و لەپىناۋ دروست كرنەى ئىمپراتۇرىيە تەجىھانىيەكەيان بە سۆزۈ خۇشەۋە و بەۋپەپى پەرۋشەۋە تىدەكۆشان و ھېرشە يەك لە دۋاى يەكەكانى خۇيان بۇ سەرۋلاتانئىكى زۆرئەنجام دەدا، لە زەرياي (ئارام)ى خۇرەلاتەۋە و ھىندى چىنى باشۋرەۋە تا خاكى (پۇلەندا) و نىۋجەرگەى ئەۋروپاى خۇرئاۋا، لە سىبىرىياۋ دەرپاى بەلتىقى باكورەۋە تا نىۋەكىشۋەرى ھىندو باكوورى نىۋەدۋورگەى عەرەبى باشۋر.^۱

ھەرۋەھا مەسىحىيەكانى (كەپچ) كە بە (جرجانى) بەناۋبانگ بوون لە نىۋپىزەكانى سوپاى (مەغلۇل)دا بوون و ئەمانە ۋەكو تەواۋى پەرەيتەكانى مەغلۇل گەردنكەچ و فەرمانبەردارى بېيارەكانى (قەراقۇپم)ى ناۋەندى دەسەلاتى (مەغلۇل) و (خان)ەكەى بوون، بۇيە بە چەندىن كەتتېبەى سەربازى و سەرۋەت و سامان و چەك و چۆلى زۆرەۋە بەشدارى ھېرشەكانىيان دەكرد،^۲ كاتىك مەغلەكان چۈنە نىۋ بەغداۋە پېزىكى زۆرى مەسىحىيە نىشتەجېكانى ئەۋ شارەيان گرت، مال و نامووسىيان پاراستن، لە لاين سەربازە مەغلەكانەۋە پاسەۋانى مال و خانوۋەرەكانىيان دەكرا، ھەندىك لە مۇسلمانان لە ترسى كۈشت و بېرى مەغلەكان پەنايان بۇ مالە مەسىحىيەكان بىرد، ھەر كەسك لە لاين مەسىحىيەكانى بەغداۋە چەپالە دەدرا لە كۈشتارە دېندانەكەى مەغلۇل دەرپازى دەبوو.^۳

۱۲- پۇلى ھوكمپرانانى ۋلاتانى ئىسلامى لە روخاندنى دەولەتى عەبباسىدا:

كاتىك (ھۆلاكو) بەخۇۋ بە سوپايەكەۋە بەرەۋ لە نىۋبەردنى (ئىسماعىلىيە) و (دەولەتى عەبباسى) بەرپەكەۋت، كەتتېبەى سەربازى ھەندىك ھوكمپرانە مۇسلمانەكانى لەگەل كەۋتن،

۱ سقوط الدولة العباسية ص: ۳۲۰.

۲ المصدر نفسه ص: ۳۲۳.

۳ المصدر نفسه ص: ۳۲۴.

هۆکاره کانی به زینو دۆپان دلّو دهره وون و هه ناوی ئه و سه رۆکانه ی داگیرکردبوو، له پسته ی ئه و هۆکارانه :

- کزبوونی هاندهری ئایینی له لای زۆریه ی ئه و میرانه .

- خۆپهرستی و خۆخۆیی .

- ترسو و توقان - که زۆرینه ی خه لکی گرتیۆوه .

- داگۆکی کردن له سه ر به رژه وندی دنیایی .

- لاوازیوونی (الولاء والبراء = دۆستایه تی و دوژمنایه تی) له بیروباوه پدا .

ژماره یه ک له و حوکمپان و میره موسلمانانه خیانه تی گه وهره یان به رامبه ر ئوممه تی ئیسلامی و ئایین و بیروباوه په که یان کردو به شداریه کی چالاکانه ی هیرشه کانی مه غولیان بۆ سه ر ده وڵه تی عه بباسی کرد، به ناویانگرتینی ئه و حوکمپانانه :

أ- بوپاق حاجیب و جینشینه کانی :

حوکمپانی هه ریمی کرمان بوو، یه که مین حوکمپانی هه ریمیکی ئیسلامی بوو له کاتی په لاماری سه ر به غدا به شداری مه غۆله کانی کرد، وه کو زانراوه هه ریمی کرمان پارچه یه ک بوو له خاکی ده وڵه تی خواره زمی، له لایه ن ئه میر (غیاث الدین) ی کوپی دووه می سولتان (محمد خواره زمشا) حوکمپانی ده کرا، به خودی خۆی (بوپاق حاجب) ی له جیگه ی خۆی داناو له به پتیه بردنی کاروباره کانی هه ریمه که دا کردی به وه کیلی خۆی، دوا ی به رپابوونی دووبه ره کی نښان (غیاث الدین) و (جلال الدین) ی برا گه وهره ی، (غیاث الدین) هه لاته وه بۆ (کرمان)، (بوپاق حاجب) (غیاث الدین) ی په شه کوژ کردو سه ری له لاشه ی جودا کرده وه و بۆ (ئه کتا) ی (خانی گه وهره) ی مه غۆلی نارد له (قه پا قوپم) و پایگه یانده که له مه ولا گه ردنکه چو فه رمانبه رداری ده سه لاتی (مه غۆل) ده بیته و هه ریمه که شی به شی ک ده بی له ئیمپراتۆریه تی مه غۆل.

ئیدی له مه ودا بوو به گه وهره سیخوپی ناوچه که و هه رچی هه والّو گۆرپانکاری سیاسی و سه ربازی هه ریمه کانی خۆرئاوا هه بوو کۆی ده کردنه وه و بۆ ئاغا تازه کانی خۆی ده ناردن و به وه پهی گه رم و گوپی خزمه تی به رژه وهنده فراوانخوازی و جیهانگیریه که ی ئه وانی ده کرد، هه ر زانیاریه کی پیتی بوو سه باره ت به (جلال الدین منکبهرتی) ی سه رۆکی پیشووی و نه ئینه گرنگه کانی ده وڵه ته که ی خستیه به رده م مه غۆله کان، به م کاره ی به شداریه کی به رچاوی کرد له پوخاندن و له ئیئوبردنی ده وڵه تی خواره زمی و به س به مه پانه وه ستا، به لکو به خۆی و چه که داره کانی به هاوشانی ته تاره کان هیرشی ده کرده سه ر و لاتانی ئیسلامی، له سالی

۱۲۳۴/ک/۶۳۲ از به شداری په لاماری سهر ولاتی (ناسیای بچوک) ی کرد - که نه و کاته سلجوقیه کان حوکمیان تیدا ده گپړا -، له دواي خویشی هه دروک جینشینه که ی خوی (رکن الدین خواجه الحق) (۶۳۲ - ۶۵۰/ک/۱۲۳۴ - ۱۲۵۲/ن) و (قطب الدین محمد) (۶۵۰ - ۶۵۵/ک/۱۲۵۲ - ۱۲۵۷/ن) له خو بردنه پیښه وه و خزمه تچیتیدا هه ولایان ددها پېش په کتر بده نه وه، هه ریه که یان له پاست خوږیه وه ده چوو بۆ (مه نغولیا) و ده یه ویست بیسه لمینتی که نه و له پکه بهر که ی دلسوزتره و توکه ریکی چاکتره بۆ مه غوله کان و شیاوترو لیوه شاوهر تریشه بۆ گپړانی حوکمی هه ریمی (کرمان)، نه مه و له (قه پاقوپم) ی پایته ختی مه غوله کان هه ریه که یان له پاست خوږیه وه داوای له (خان) ی گه وره ده کرد، نه گه ر له ولاتی کرماندا کردی به حوکمگپړ ده بی بیښیکا به کار به ده ست و توکه ریکی خویشی.^۱

کاتیک مه غوله کان به سهر کردایه تی هو لاکو گه یشتنه خوړه لاتی ئیران و ده ستیان به هیژمه گه وره که ی خوږیان بۆ سهر شارو قه لاو شوره کانی ده وله تی (نيسماعيلیه) کردو له ویشه وه به ره و خوړناوا داکشان، (قطب الدین محمد) ی حوکمگپړی نه و کاتی (کرمان) چهند هیژیکي سهر بازی تاییه تی هه ریمه که ی خوی که له زوری و هیژوپیزدا خوږیان له هیژه کانی (بهرد) ددها، خسته پزی سوپا هیژشبه ره که ی مه غول، به جوړیک که تیبه یه کی سهر بازی سهر به خوی پیک هیژابوو و له ژیر سهر کردایه تی (هو لاکو) دا له دژی عه بباسیه کان و موسلمانانی (عیراق) و (جزیره) و (شام) ده جه نگا.^۲

ب - (نه تابه ک) ی هه ریمی (فارس):

حوکمگپړی هه ریمی (فارس) یش شان به شانی (بوراق حاجیب) ی هه ریمی (کرمان) ی دراوسیی گه ردنکه چی حکومه ته که ی بۆ سولتانی مه غول پاگه یاند، به رده وام نوینه ری خوی بۆ (قه پاقوپم) ی پایته ختی مه غول دهناردن و خزمه تکاری خوی بۆ دووپات ده کردنه وه، کاتیک (هو لاکو) به ره و خوړناوا هات و گه یشته ولاتی (نه و دیو پووبار)، - به پیی پړوایه تی جورجانی - خودی (ابو بکر) ی نه تابه کی (فارس) به پییشوای (هو لاکو) چوو، - به لام به پیی پړوایه تی (رشید الدین) - (سعدی کوپی) بۆ نه ووی چوو و پییشوای لی کردوه و ناماده یی خوی بۆ هاریکاری نه وان و به شداری کردنی هیژمه کانیان دهر پړیوه، نه مه و دواي نه مه که تیبه یه کی سهر بازی - که زوربه ی سهر بازه کانی نه سپ سواری نه زمونډیده بوون -

۱ سقوط الدولة العباسية ص: ۳۵۴.

۲ المصدر نفسه ص: ۳۵۵.

خسته گه ل هیزه کانی مه غۆل، ئەم که تیبه سه ربازیه هه ر له دژی (ئیسماعیلیه) کان و (عه باسیه کان) نه جه نگا، به لکو به شداری هه موو هیزه دپندانه کانی مه غۆلی کرد بۆ سه ر ته وای موسلمانانی (جزیره و شام و میسر)، پاش پوخانی (به غدا) و له نیوچوونی (ده وله تی عه باسی)، حوکمگێپی هه ریمی (فارس) (سه عدی) کوپی بۆ لای (هۆلاکو) ی سه رکرده ی مه غۆل نارد، تا پیروزیایی ئەم سه رکه و تنه ی لی بکات و فرمانه کانی له مه ولای لی وه ربگریت و له جیاتی بابیشی ده سته ی بۆ به سنگه وه بنیت و خزمه تکاری خۆی بۆ دوویات بکاته وه.^۱

ج - (بدرالدین لؤلؤ) و (ئه تابه کیه ی موسل):

(بدرالدین) به (مه لیک په حیم) ناسناوی ده رکردبوو، یه کێک بوو له تۆکه ره کانی ده وله تی (ئه تابه کیه ی موسل) دوايه کوده تای به سه ردا کردن، خودی خۆی ماوه ی (۵۰) سال حوکمی هه ریمی موسلی گێپاوه، پیاویکی شیععه مه زه ب بووه و هه موو سالتیک قه ندیلیکی ئالتوونی به کیشی هه زار دینار بۆ سه ر مه شه ده ی ئیمامی عه لی ده نارد، (ابن کثیر) ده لێ: ئەمه به لگه یه له سه ری که شیععه یه کی بێ ئاقل بووه،^۲ به لام به په گز (ئه ره نه ی) بووه، (ذهبی) ده لێ: (بدرالدین) له سه ر داب و نه ریتی گه له گه ی خۆی ئاههنگی بۆ جه ژنی (شه عانین) ده گێپاوه سفره یه کی گه وده و بپه زای ده پاژانده وه و مه ی تیدا ده گێپدراو گۆرانی بیژ گۆرانیان تیدا ده گوتن، ئەو له و پۆژده له شوینیکی به رز پاره و زیپی به سه ر خه لکیدا هه لده داو ئەوانیش کورد گوته نی گوی فروچکینه یان له سه ر ده کرد، ئەو له به ر ئەوه دروشمی مه سیحیه کانی ده ژیانده وه له به ر چاوی موسلمانان بیژراو بوو، ده رباره ی گوتراوه:

يعظم أعياد النصرى محبة ويزعم ان الله عيسى بن مريم
إذا نبهته نخوة اريحية الى المجد قالت أرمينيته: نم^۳

به لام سه باره ت به چۆنیه تی به شداری کردن و هاریکاری کردنی ته تاره کان (ابن کثیر) ده لێ: کاتیک له سالی ۶۵۶ کۆچیدا سوپای مه غۆل له ده وده ی به غدا دابه زی مۆلی خوارد، (بدرالدین) یش ده یه ویست له ترسی خۆی خۆیان له گه ل بسازیینی، بۆیه به ش به حالێ خۆی کۆمه کی نارد، سه ربازه کانی له شاری به غدا ببوونه چاوساغی ته تاره کان و شوینه گرنگه کانی وه کو عه مباره کانی ئازوخه و مه خزنه کانی پاره و دیاریه گرانبه هاکان و مه لبه نده گرنگه کانی

۱ المصدر نفسه ص: ۳۵۷.

۲ البداية والنهاية ۲۰۳/۱۳.

۳ سير اعلام النبلاء ۳۵۷/۲۳.

تریان بۆ ده دۆزینه وه،^۱ (ذهبی) سه بارهت به (بدرالدین) ده لئ: ئه و خۆی له گه ل ته تاره کان و پاشا کانی ئیسلام ده سازاند،^۲ به لکو هه ندیک میژوونوس ده گپنه وه که: حوکمرانی موسل یه کئ بووه له هانده رانی هۆلاکۆ تا خه لیفه ی عه بیاسی بکوژئ، کاتیکیش (هۆلاکۆ) به غدای پوخاند و ویرانی کرد و به جیی هیشت، (مه لیک په حیم) به ده ست و دیاریه کی نایاب به وه سهردانی کرد و خزمه تکاری خۆی بۆ دووپات کرده وه، (هۆلاکۆ) به گهرمی پیشوازی لیکرد، پاش چهند پۆژیک دای گه پانه وه ی بۆ (موسل) کۆچی دایسی کرد،^۳ (ذهبی) ده لئ: گه وه ریکی نایابی پیشکشی (هۆلاکۆ) کرد، داوای لئ کرد به ده ستی خۆی له گوئی بکات، ئه ویش پالکته و تو گواره که ی له گوئی کرد، هۆلاکۆش به تۆبه ی خۆی له کاتی گه پانه ویدا هه ندیک بارگه ی بۆ پیچایه وه، مائاوازی له (هۆلاکۆ) کرد و به ره و (موسل) گه پایه وه، که گه یشته وه کۆچی دایسی کرد.^۴

په یوه ندی نیوان (مه لیک په حیم) و بنه ماله که ی له گه ل ته تاره کان به ره و پیش چوو، سه ری کیشا بۆ خزمایه تی و ژن و ژنخوازی، (مه لیک صالح ئیسماعیل) ی کوپی کچی (هۆلاکۆ) ی خواست، به لām ئه م هاوسه رگریه به رکه ی نه کرد و (مه لیک صالح) دلی له کچه که ی هۆلاکۆ پیس کرد و توپه ی کرد و ته تاره کان په لاماری موسلماناناندا، گه مارۆ (۱۰) مانگی ته وای خایاند، پاش ئه مه گیرا، (مه لیک صالح) به مه رچی ئه ماندران خۆی و شاری به ده سه ته وه دا به لām غه دریان لیکرد و سه رو مالی موسلمانانیشیان ه لال کرد.^۵

د - سولتانه سلجوقیه کانی ئاسیای بچوک:

سولتانه کانی سه لته نه تی سلجوقی ئاسیای بچووکیش چوونه پیزی ئه و موسلمانانه وه که له کاتی هیرشکردنه سه ر ده ولته ی عه باسیدا چووبوونه ژیر ئالای مه غۆله کانه وه، به لکو ئه م سولتانه له گه ل میری باقی ویلایه ته کانی تر له گوپرایه لی کردن و فه رمانبهرداری کردنیان بۆ مه غۆله کان پیش یه کتریان ده دایه وه، ئه م پیشبیرکه قیزه ونه له نیوان (عزالدین که یکاوسی دووه م) و (رکن الدین قیلچ ئه رسه لانی چواره م) دا به تۆخی په نگی دابۆوه، هه ردووکلایان به مه به ستی پازی کردنی مه غۆله کان زۆر پیگای نامه ردانه و سه رشۆپانه یان گرته به ر، به لکو

۱ البدایة والنهاية ۱۳/ ۱۹۰.

۲ سیر اعلام النبلاء ۲۳/ ۳۵۶.

۳ البدایة والنهاية ۱۳/ ۲۰۳، کیف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۵۲.

۴ سیر اعلام النبلاء ۲۳/ ۳۵۷.

۵ المصدر نفسه ۲۳/ ۳۵۳.

(رکن الدین) یه کیک بوو له و حوکمپرانانہی که به مه بهستی ده رپرینی ههست و نهستی دلسۆزی و وه فاداری و خزمه تکاری بۆ (خانی گه وره) سهردانى مه نغولیاى کردبوو چووبووه خزمهت (کیوک خان)،^۱ کاتیکیش هۆلاکو له پڼگه ی په لاماره بهربلاوه که ی بۆ سهر فیرقه ی ئیسماعیلیه و دهوله تی عه باسی و خاکی شام و میسر گه یشته ولاتی (ئه ویدیو پوبار) هه ردووک تۆکه ری مونا فیس (عزالدین) و (رکن الدین) خۆیان گه یانده خزمه تی و ئاماده یی و وه فاداری خۆیان پیشکesh کرد، هه ر یه کیک له م دووانه ده یه ویست زیاتر له وه ی تریان خۆ پره پیش بکات و به مه بهستی گه یشتن به پره زامه ندی سهرکرده ی مه غول تۆکه رایه تی باشتربنوینی.

ه - خه لکانی تریش:

جگه له م میرو سولتانا نه ی ناومان هێنان خه لکاننکی تریش تاک و تاک و تا قم تا قم له لایه ن مه غوله کانه وه و جیگره کانیا ن به سهر هه ریمه کانی تورکستان و ئیران و ئه ویدیو پوباره وه چه کدارکران و له هێرشى مه غوله کان بۆ سهر موسلمانانى عیراق و جزیره و شام و فه له ستیندا به شداری به رچاویان هه بوو، (مسعود یلتواش) ی حوکمپرانى هه ردووک هه ریمی (تورکستان) و (ئه ویدیو پوبار) و (ئه رغون ناغا) ی حوکمپرانى (ئیران) سهربازگه لیکی موسلمانیا ن سازکردن و له گه ل هێزه په لامارده ره که ی (هۆلاکو خان) یا ن خستن، له سهر ئه م بنه مایه ده یینین موسلماناننکی یه کجار زۆر په یوه ندىان به مه غوله کانه وه کردووه (کدیوقانویان) و (بایجونویان) دوو سهرکرده ی سوپای مه غول بوون و موسلماناننکی زۆریان له گه ل که وتن، (نصیرالدین توسی) و (علاءالدین عطا ملک الجوینى) ی میژوونوس و (حسان الدین) ی ئه ستیره ناس لیسته ی ئه و ژماره زۆره موسلمانانان گرتۆته وه، که هاتوونه ته ژیر فه رمانده یی مه غول و هێرشیا ن کردۆته سهر دهوله تی عه باسی و ولاتانی ئیسلامی و باشووری خۆرئاوای ئاسیا، ئه م پره شه خه لکه مۆلسمانه ش به شداری کاریگه ریا ن هه بوو له سهر له نیوبردن دهوله تی عه باسی و به هێزکردنی ئیمپراتۆریه تی مه غول.^۲

۱۲- دوورخستنه وه ی که سایه تیه هه لکه وتوووه کان:

(المستنصر بالله) یه کیک بوو له و خه لیفه عه باسیانه ی که به رده وام هه ولیا ن ده دا خوینی گه رم به بهر له شی خیلافه تدا بکه نه وه و هیزو سامی له ده ست چووی بۆ بگێرپه وه، ئه و - له سهرده می خۆیدا - گه شه ی به سوپادا و ژماره ی گه یانده (۱۰۰) هه زار سهرباز،^۳ دارای

۱ سقوط الدولة العباسية ص: ۳۶۷.

۲ سقوط الدولة العباسية ص: ۳۶۸-۳۶۹.

۳ ذیل المرأة الزمان للیونینی ص: ۲۵۴، بغداد مدینه السلام ص: ۱۳۶.

هیمه‌تیکی به‌رزو ئازایه‌تیکی زۆرو نه‌فسیکی گه‌وره‌ بوو و توانای هه‌لتانی هه‌نگاوی گه‌وره‌ی هه‌بوو، ته‌تاره‌کان له‌ سه‌رده‌می ئه‌ودا چه‌ند هه‌رشیکیان هه‌تانه‌ به‌لام مه‌ردانه‌ به‌ره‌نگاریان بۆوه‌ و دوا‌ی تۆله‌ سه‌ندنه‌وه‌ به‌سه‌ر پاشوانیاندا تیکی شکاندنه‌وه‌،^۱ (الخفاجی) برای خه‌لیفه (المستنصر) بوو، له‌ که‌سایه‌تیدا حیسابی (مستنصر)ی بۆ ده‌کراو پێ ده‌چوو دوا‌ی مردنی (خه‌لیفه) جیگه‌ی بگریته‌وه‌ و شوین پێی په‌په‌وه‌ و بریاره‌کانی ئه‌و بکه‌وی، به‌لام پیاوانی ده‌وله‌ت - واته‌ وه‌زیر و فه‌رمانده‌ سه‌ربازیه‌کان - بریاریاندا پیاویک بۆ خه‌لافه‌ت هه‌لبژێرن که‌ هیچ کام له‌م سیفه‌تانه‌ی له‌ (الخفاجی)دا هه‌بوون له‌ ئه‌ودا بوونیان نه‌بی، چونکه‌ (الخفاجی) لاویکی کارامه‌ و هه‌لکه‌وتووو چالاک و زیره‌ک و بیرتیز بوو و هه‌ستی به‌رپرسیاریتی تیدا به‌رجه‌سته‌ ببوو، وێرای هه‌موو ئه‌مانه‌ (الخفاجی) له‌ سیفه‌تی مه‌ردایه‌تی و ئازایه‌تیدا پیش (المستنصر)ی برایش دابۆوه‌، ئه‌و ده‌یگوت: (ئه‌گه‌ر خودا کاروباری ئومه‌ت - ی ئیسلام - م بخاته‌ به‌رده‌ست شه‌رت بێ به‌ شه‌رتی خودا سوپاکه‌م له‌ پووباری (جه‌یحون) بپه‌رێنمه‌وه‌ و خاکی ئیسلام له‌ ته‌تاره‌کان پاک بکه‌مه‌وه‌ و کوشتن و گرتن و بردنیان به‌سه‌ر بێنم و له‌ نیویان به‌رم).

ئه‌مه‌ و دارو ده‌سته‌ی ده‌وله‌ت بۆ هه‌لبژاردنی (خه‌لیفه) کۆبوونه‌وه‌، (ده‌واتدان) و (شه‌پایی) که‌ ئه‌و کاته‌ له‌ کۆبوونه‌وه‌که‌دا نه‌بوون و ته‌واوی کاربه‌ده‌ستان ده‌ترسان ئه‌گه‌ر (الخفاجی) هه‌لبژێرن، جله‌وی هه‌موو کاروباره‌کان بخاته‌ ده‌ستی خۆیه‌وه‌ و چ حیسابیک بۆ ئه‌وان نه‌کات، له‌ لایه‌کی تریشه‌وه‌ ئه‌وان چاک ده‌یانزانی (المستعصم) پیاویکی نه‌رم و نیاو له‌ سه‌رخۆیه‌ و گه‌ردنکه‌چی بریاره‌کانی ئه‌وان ده‌بێت، بۆیه‌ هه‌موویان پێکه‌وتن له‌ سه‌ر ئه‌وه‌ پۆستی خه‌لافه‌ت له‌ دوا‌ی (المستنصر) بدریته‌ ده‌ست (المستعصم بالله)ی کوپی، ئه‌و پۆسته‌که‌ی وه‌رگرت و ئه‌وانیش ته‌گه‌یرو رایان که‌وته‌ ده‌ست،^۲ کاروباری ده‌وله‌تیان خسته‌ ده‌ست که‌سی ناشیاو.

۱۴- کێبڕکێی عه‌له‌ویه‌کان:

ده‌وله‌تی عه‌بباسی به‌هۆی له‌ فه‌رمان ده‌رچوونی (محمدی کوپی عبدالله)ی ناسراو به‌ (النفس الزکیه‌ - نه‌فس پاک) له‌ (مه‌دینه) درزی تێکه‌وت، خه‌لکیکی زۆری هه‌ریمی (خۆراسان) چاوه‌ڕێی پاپه‌پینی ئه‌ویان ده‌کرد، به‌لام (ابو جعفری منصور) لێی به‌ ئاگا هات و ئازایانه‌

۱ بغداد مدینه السلام ص: ۱۳۶.

۲ بغداد مدینه السلام ص: ۱۳۶.

عه زمی جه زم کردو کۆتایی به (محمد) و (ابراهیم) ی براشی هیئا که ئه ویش له (بصرة) شۆپشی کردبوو، خو ئه گهر (منصور) ئه م کاره ی نه کردبایه خه ریک بوو چوار دیواری دهوله تی عه باسی به رزین، له ئه نجامی ئه مه دا، عه باسیه کان له به رامبه ر ئامۆزاکانیان – نه وه کانی علی – که وتنه به دگومانیه وه، ته نگیان پی هه لچنین و چاودیری توندیان خسته سه ر که سه دیارو ناسراوه کانیان، هیزه سه ربازه کانیان له گه پان و پاوه دوونانیاندا شه که ت بوون، توندوتیژی په ره ی سه ند، عه له ویه کان نه یانده زانی چۆن له و زیندان و ته نگزه یه ده باز ببن، وه کو بالنده ی نیو قه فه سیان لی هاتبوو، له سالی ۱۶۹ کۆچیداو له سه رده می خه لیفه (الهادی) دا (حوسینی کوپی عه لی) له شاری (مه ککه) دا شۆپشی کرد، به لام لیته گه پان به ئامانج بگاتو له (فه خ) ی نزیک (مه ککه) کوشتیان، (ادریس ی کوپی عبدالله) و (یه حیا) ی برای له م کاره ساته دا ده ربازیان بوو، (ادریس) به ئاراسته ی خۆرئاوا به پیکه وتو به نیو خاکی (میسر) و باکووری ئه فریقیدا تیپه پی و له کۆتاییدا له وپه پی ولاتی (مه غریب) گیرسایه وه، تیره و تایه فه کانی هۆزی (ئه مازیغ) باوه شی سۆزو میهره بانیان بۆ کرده وه و به یعه تی (خیلافه ت) یان پێدا، ئه مه و دهوله تی (ئه داریسه) ی له به شیکی ئه و ولاته دا دامه زراند.

(یه حیا) ش به ئاراسته ی خۆره لات به پیکه وتو له ده وریه ری (دلیم) گیرسایه وه، به لام به هۆی نزیک بوونی له مه لبه ندی (خیلافه ت) کاره که ی سه ری نه گرت.

کاتیک باسو خواسی ئه م دوو برایه بلأوبووه کاربه ده ستانیکی سه ر به بنه ماله ی عه باسی هاوسۆزی و پشتیوانی خۆیان بۆ عه له ویه کان ده رخست، ئه مه و (واضح) ی تۆکه ری بنه ماله ی عه بباسی له میسر خۆی گه یانده (ادریس) و پێگای ده رچوونی به خاکی ئه و ولاته دا بۆ خۆشکردو به ره و (مه غریب) ی به پیکرد، (جه عفه ری کوپی یه حیا ی به پمه کی) یش به فریای (یه حیا) که وتو له چنگی (رشید) ی ده رباز کرد، ئه مه وای له (رشید) کرد ته نگ به هه موو ئه و که سانه هه لچینی که به هاوسۆزی بۆ عه له ویه کان تۆمه تبار ده کرین، (موسای کازمی کوپی جه عفه ری صادق) ی بۆ به غدا په لکیش کردو خسته ی ژیر چاودیری خۆیه وه، به لی لایه کی جه سته ی دهوله تی عه بباسی برینیکی قوولی تیکه وت، گه لی (به پمه پی) (مه غریب) جورته تیان نواندو له ژیر فه رمانی دهوله تی عه بباسی ده رچوونو به باوه پی خۆیان ئه وان له نیو هه موو گه لاندان شانسێکی باشیان ده سته که وتوه و به یه کێک له پۆله کانی (ال بیت) ی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) شادبوون و کردوویانه به خه لیفه ی خۆیان.

(رشید) وه کو نه و که سه ی لیّهات بو که ناگر له به شیک ماله که ی به رببو، نه ویش ده یه ویست فوی لی بکات و به حیسابی خوی بیکوژنیتته وه، به لام هر نه وه نده ی زانی ناگر هه موو ماله که ی گرتته وه، نه و هستا به ناچاری له دژی ده ولته تی (نه داریسه) ده ولته تی (نه غالیبه) ی له (نه فریقیا) دامه زرانده (قهیره وان) یشی بو کرده پایتهخت، (رشید) نه م کاره ی کرد- و نامانجیشی نه پیکا-.

ئینجا سه رده می (مأمون) هاته پیشه وه، ته ماشای کرد مه ترسی عه له ویه کان ده وره ی ده ولته تی عه باسی ته نیوه، زۆریه ی خه لکی و زانایانی ئایینی به لای عه له ویه کاندا ده شکینه وه و به هوی نه و گنده لیه ی تی که وتوووه پقیان له ده ولته ده بیتته وه، (مأمون) بیرى کرده وه له وانه یه به خۆ خۆشه ویست کردن و خۆ نزیک کردن وه لیان ساردیان بکاته وه و له هیژو پیژو گرم و گوپیان که م بکاته وه، زۆریه ی شیعه کانی نه و کات (عه لی په ز) یان به ئیمامی خویان داده نا، له بهر نه مه (عه لی په ز) ی دیاری کرد و به لئینی ویلایه تی عه ده ی پید، واکومان ده بری که نه و نه م کاره ی به مه بهستی پازی کردنی (فه زلی کوپی سه هل) ی وه زیری ده سته راستی و ته گیرکه ری کارویاری ده ولته ته که ی و دوورخستنه وه ی (نه مین) ی برای له پۆستی خیلافهت نه نجامدایی، به لام ده ره نجامی نه م کاره به سه ریدا شکایه وه، نه و له لایه که وه عه له ویه کانی پازی کردن به لام له لایه کی تره وه عه باسیه کان و پۆله کانی بانگه شه ی خیلافهت عه باسی له خۆ توپه کردن، نه وان له (به غدا) شوپشیان لی کرد و له پۆستی خیلافهت دایانه زانده، (ابراهیم ی کوپی مه هدی) ی مامیان له جیگه دانا، بو چاکر دهنه وه ی بارودوخه که و پینه کردنه وه ی نه م کونه گه وره یه پیلانی له دژی (فه زلی کوپی سه هل) گپرا و چند که سیکى به شمشیره وه ناردنه سه رو له حمامدا کوشتیان، دوابه دوا ی کوژرانی (فه زلی) (عه لی په ز) ش وه فاتی کرد خه لکانیک ده لئین (مأمون) ژه هر خواردی کرد وه به لام به لگه یان بییه ژه، نه مه و دوا به دوا ی مردنی نه م دووانه کاروباره کان گه پانه وه سه ر دۆخی جارانیان، خه لکی به غدا کوژیان له (ابراهیم) داو بو لای (مأمون) گه پانه وه، پاش نه مه (مأمون) له سه ر دۆستایه تی کردنی عه له ویه کان به رده وام بوو، نه گه ر زانیبای نیازی ده رچوون و شوپشیشیان هیه، وینه ی (رشید) ی باوکی هه لسوکه وتی له گه ل ده کردن، نه ویش دوا ی شوپشی عه له ویه کانی (یه مه ن) پیک لاسای باوکی کرده وه و ده ولته تی (زیادیه) ی بو دامه زرانده که کت و مت له ده ولته تی (نه غالیبه) ی نه فریقیا (تونس) ده چوو، چونکه هه ردوک ده ولته ته که له دامه زرانده نیاندا یه ک نامانجیان هه بوو.^۱

پښو شونښی ده سته سهری (الحجر) یان به رامبه ر نیمامه کانی شیعه دا گرت به رو (مأمون) فرمانی پښکردن یان ده بی له (به غدا) له ژږ چاودږی خویدا نیشته جی بن، یان ده بی بچنه (سامه را)، بڼگومان خلیفه کانی عه باسی هه لسوکه وتیان له به رامبه ر عه له ویه کاندا وه کو به نه بو.

(قراطة) به ناوی خو شه ویستی (ثالوبه یت) هاتنه پښشه وه و چوار دیواری ده ولته تی عه باسی یان پاته کاند، (فاطمیه) کان پاپه پښو ده ستیان به سهر (ئه فریقیا و جه زائیر و چه ند ناوچه یه کی باکووری ئه فریقیا) دا گرتو ده سته ده سه لاتی خو یان به سهر (میسرو سوریا و حجازو یه مه ن و قه راغه ناوه کانی فورات) دا کښا، هینده ی نه مابو ښاگری شوږشه که یان ده م و چاری ده ولته تی عه باسی داپلڅخښی، (بنی بویه) ی شیعه له نیوه پاستی سه ده ی چواره مدا هاتن و ده ستیان به سهر (به غدا) دا گرتو هینده ی تر بارودڅه که یان شیواند، شیعه کانیان ښازاد کردن، به ښاره زوی خو یان چیان پی خو ش بی له دابو نه ریته داهښراوه کانیان نه نجامی بده ن، ئه وان له پوژی عاشورادا ژن و پیاو و گوره و بچوکیان ده هاتنه دهره وه و به ده سته جه معی شین و بابږو سینگکوتان و گریانان - به حیسابی خو یان - بڼ (حوسینی کوپی علی) ده کردو خه م و په ژاره ی خو یان به رپا ده کرد، کاریه وه گه یشتبو خه لک له پی شیعه گه ریه وه خو یان له سولتان نزیک ده کرده وه، له سه ره تای سه ده ی شه شه مدا ښاووبی (باطنیه) له (فارس و شام) سهری هه لداو خه لکیان شپزه کردو کاروباری ده ولته تانیشیان تښکدان و توانیان ده ست بڼ سهر چه ند خلیفه یه کی عه باسی درښ بکن و بیانکوژن، ئه مه و ئه م کښمه کښمه سیاسیه له ولاتی (میسر) درښه ی کښا تا ده ولته تی (فاطمیه) به یه کجاری له سهر ده سته (نورالدین محمود زنکی) و له پی یه کڼک له سهر کرده پاله وانه کانی - واته (صلاح الدین ی ئه یوبی) پوخیئرا.

هه روه ها کښمه کښمی نښان عه له ویه کان و عه باسیه کان له سهر ده می یه که مین خلیفه ی عه باسیه وه تا دوا ه مین خلیفه درښه ی کښا، ئه مه بوو به هویه کی سهره کی لاوازیوونی ده ولته تی عه باسی و سست بوونی ده مارگیری هه واداری بڼ ئه و ده ولته و، ئینجا له نیوچوونی.

۱۵- رابواردن و خوشگوزهرانی و کاریگه ری له سهر له نیوچوونی ده ولته تی عه باسی:

باسی خوشگوزهرانی و خوشگوزهرانان چه ند جاریک له قورثانی پیروزو سوننه تی پیغمبه ری به رږ (ﷺ) و به ره می زانایانی پښینماندا هاتوه، ئه وه ی له قورثانی پیروژدا

ھاتووہ بەم شىۋە يەيە، خوداى بالادەست دەفەر موۋىت: ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا﴾ (الاسراء: ۱۶)، (واتە: ھەر كات بمانەۋى ئاۋەدانىك لەنتىۋەرىن، فەرمان بە خۆشگوزەرانەكانيان دەكەين پىپرەۋى دەستورى خودا بكن، بەلام لە پىپرەۋەكەلاياندا، جا بپىرى لەنتىۋەردنى خودايان بەسەردا واجب بوو، ئىمە تىكۈپىنكىمان شكاندن).

خۆشگوزەرانان لەنتىۋەموۋەتەۋەيەكدا برىتىن لەچىنى بارى سەرەۋە دەستيان لەجلەۋى دەسەلاتو سامان گىرىۋوۋە خزمەتكارو كارەكەر بە دەۋرياندا دىن دەچن و خزمەتيان دەكەن، بۇ خۇيان لە پشودان و نانخورى بەر سىبەرن و بەۋپەرى لوتبەرنى دەعيە و سەرۋەرى يەۋە دەژىن و ھەۋاى كەش و فش لە بەدەنيان دەگەپىت و لە جلىتاۋى فيسق و فەسادو بى شەرمىدا بۆگەن دەبن و بە پەۋشتە بەرزەكان و شتە پىرۋزەكان پادەبوۋىرن و زماينان لە باسو خواسى شەرفو ناموسى خەلك دەگىپن و داۋىن پىسى و دزى و گزى لەنتىۋە ئوممەتدا ئەنجام دەدەن و پەرەى پى دەدەن و خوخذە جوان و پەسندەكان ھەرزان دەكەن — كە بىگومان ھىچ گەل و نەتەۋەيەك بەبى بوونيان ناژىت و پاۋەستاۋ نابى —، ئىنجا ئوممەتىش بەرھەلدايى تىدەكەۋىت و بە يەكجارى لىك ھەلدەۋەشىت و پەگەزەكانى ھىزو پىزو ھۆكارەكانى مانەۋە و بەرقەرارىۋونى لەدەست دەچن، پاشان لەنتىۋە دەچىت و تۆمارى دەپىچرىتەۋە، ئەم ئايەتە سوننەتى خودا دەرھەق بە لەنتىۋەچوۋنى ھەر ئوممەتىك دەخاتەپوۋ، ھەر كاتىك خودا بپىرى لەنتىۋەچوۋنى ھەر ئاۋەدانىكە دابى، لەبەرئەۋە بوۋە كە خودى خۇى دەستى بە ھۆكارەكانى لەنتىۋەچوۋن گرتوۋە فيسق و فەسادى تىدا بەگشتى بلاقوۋتەۋە و خۇى بە قەبەبى نىشانداۋە، ئىنجا خوداش بەپى سوننەتى سابتى خۇى سزاي داپوخان و لەنتىۋەچوۋنى بەسەردا نازل كر دوۋن، بىگومان ئەۋگەلە بۇ خۇى بەرپرسىارى سزاكەيە،^۱ چونكە پىگەي بە خۆشگوزەرانەكان نەگرت و گۆرپانكارى بەسەرئەۋە سىستەمەدا نەھىنا كە پىگا بە دروست بوۋنى چىنى بۆرژاۋا خۆشگوزەران دەدات، پەرۋەردگارى بالادەست چەند دەستورىكى بۇ ژيانى مرقاۋىيەتى دانائە كە كەس ناتوانى بيانەزنى و چەند سوننەتلىكىشى دانائە كە ھەرگىز گۆرپانكارىيان بەسەردا نايات، ھەر كاتىكىش ھۆكارەكان دىنە ئاراۋە دەرەنجامەكانىش زۆر دەبن،^۲ ئەم ئايەتە دەقىكى پاشكاۋە

۱ في ظلال القرآن، سيد قطب ۴/۲۲۱۷.

۲ المصدر نفسه ۴/۲۲۱۸.

سه بارهت به له نيټوچووني گه لان و پوكانه وه يان و ليكه له شاني هيټو پېزيان به هوي نه و هه واو هه وه س و شاه رزوو په رسته ي پيشدا حوكمړان و چيني سهره وه يان ده گريته وه و پاشانيس هه موو نوممهت ده ته نيټه وه، نه م نايه ته پيروزه ناماژه به وه ده كا كه: خوشگوزهراني سهرده كيښي بډ لادان، لادانيس سهرده كيښي بډ له نيټوچوون، جا نه وانه ي كار بډ پايه داريووني نوممهت ده كهن، پيشه كي پيوسته خو يان له سهر هيټي دهر وون و نيراده ي به هيټو نيازي پاست و په وان و دلسوزي پاك و پوخت راپيټن، بيگومان به م شيوه سهر كه وتن و پشتگيري له لايه ن په روه ردگاري جيهانيان مسوگر ده بيت.^۱

خوشگوزهراني كاريگري خراپي هه يه له سهر ده وله تان و گه لان، به لكو (كوينو) يه كه و هيټو پيټو وزه و تواناكان ده پوختي، چونكه خوشگوزهراني: مړوځ ته فره ده دا كه تا هه ميشه له سهر زه وي ده ژيات و بويه پيوسته له سهر ي له هه واو هه وه س و سهره و ت و ساماندا پوچيټ و خوي به هه موو شتيكي نه م دنيايه وه - نه گه ر كه م بايه خيش بن - خهريك بكات و به هيچ شيوه يه كه ده سته رداري پوستي ده سلات و پله و پايه و سهره و ت و سامانه كي نه بيت و له لايه كي تريشه وه: واتا به رزه كاني ژياني له بيرده باته وه و له گيانفديايي و جيهاد كرن له پتي خوداي دورد خاته وه و به بيانوي خو ماندو و نه كرن لي ناگه پي كاره گرنگ و مه زنه كان نه نجام بدات، پتي نه نجامداني هه موو نه و كاره ناسانانه ي بډ خوش ده كات نه گه رچي به نه نجامي نه فس نزمي و په ست و زه بوونيشي بگه يه نيټ.^۲

بيگومان خوشگوزهراني و رابواردني نابيه ق هينده ي ده وله تي عه باسي كزو زه بوون كرد تا نه و پله و پايه نزمه ي كه له به رامبه ر ته تاره كاندا به نه نجامي به زين و پوخاني گه ياند، پوخان و هره سيك كه هيچ كه رته نه م جوړه پوخانه به سهر ده وله تي ئيسلاميدا نه هاتبي، ته ماشاكه و چيان ده كرد، نه و جا ده زاني بوي زه بوون بوون داپوخان:

(مأمون ي كوپي هارونه په شيد) دوايه مين خه ليفه ي به هيټي عه باسيه كان بووه، گرييه ستي هاوسه رگيري له گه ل (بوران) ي كچي (حه سني كوپي سه هل) ي وه زيري نه نجامدا، په ننگه بلتي: جا چ بووه؟ ناهه ننگه كه له مالي (حسن ي كوپي سه ل ي سرخسي) و له (فم الصلح) ي نزيك ششاري (واسط) گيټردرا، (فم الصلح) ناوي پوباريكي گوره يه و كه و توتته سه روي (واسط) وه و ژماره يه ك گوندي له دوره بوون، ته لاري (حسن ي كوپي سه ل) ي

۱ مجلة لواء الاسلام، العدد الخامس ص: ۲۵۹، أبو زهرة.

۲ الترف و اثره في الدعاة والمسلمين ص: ۲۲، محمد موسى الشريف.

وھزىرى (مأمون) یش لەسەر پوبارەكە بوو، (مأمون) یش ھەر لەوئى و لەبەر پېزى باوکی بوکەكەى گواستەوھ، (بوك) ناوی (خدیجە) بوو بە (بوران) ناسرابوو، ئاھەنگەكە بە شىۋازىك بە پۆھ چوۋكە لە ھىچ سەردەمىك لە سەردەمەكانى (جاھلى) و (ئىسلام) یشدا ئاھەنگى ئاوا نەگىردابى، (مأمون) و دارودەستەكەى و كاربەدەستە بالاكانى دەولەتەكەى و تەواۋى پىاۋ ماقولان ھاتبوونە (فم الصلح)، وھزىرى خەزور - لە خۆشيان - بەندەقى مىسكى بەسەر سەرى جەماۋەردا بلاۋكردنەوھ، ھەر يەكەك لەم بەندەقانە پارچە نووسراۋىكى تىدا بوو ناۋى خانوبەرەيان پارچە زەۋى يان ناۋى كەنیزەك يان ناۋى كۆيلەيەك يان ناۋى ئەسپىك يان ناۋى ھەر شتىكى تىدا بوو، ھەر كەسپك بەرى كەوتبايە دەيىردە لای وھكىلى وھزىرو بەپىي شانسى خۆى ناۋى چى تىدا بوايە ئەوشتەى دەدرايە، پاش ئەمەش تورەكە دىنارو پارچە مىسكو پارچە عەنبەرى بەسەر خەلكدا ھەلدان، وھزىر مەسرەفى (مأمون) و دارودەستە و سەركردە و سەريازەكانى تەواۋى خەلكانى ھاۋەلى كېشا، كە بىگومان ھىندە نۆر بوون لە ژمار نەدەھاتن، مەيتەرو وھزىرو بەلەمەوان و تەواۋى خەلكى گەلى لەم مەسرەفە بىي بەش نەكران، كەسپكى نىۋ سەريازگەى (مأمون) سادەترىن پىۋىستى نە بۆ خۆى نە بۆ ولاخەكەى نەدەكپى، ھەموۋى لەسەر حىسابى خەزور وھزىرى خەلىفە بوو، (طبرى) دەلى: (مأمون) ماۋەى (۱۹) پۆل لە لای (حسن) مىۋان بوو، ھەموو پۆلىك ھەرچى پىۋىستىكى ھەبوايە بۆ خۆى و خەلكانى گەلى بۆى دابىن دەكردن، بپى خەرجيان (۵۰) ھەزار ھەزار درھەم بوو،^۱ ئەم سەردانەى (مأمون) بۆ لای (حسن) كوپى (سەل) لە (فم الصلح) لە ۸ پەمەزانى ۲۱۰ كۆچىدا بوو، (حسن) فەرشىكى لە زىر چىراۋى بۆ بەرپىي (مأمون) پاخست، كاتىك لەسەرى پاۋەستا مەرجان و مروارى نۆرى بەسەردا ھەلدان،^۲ (مأمون) لە شەۋى سىپھەمى گەشتەكەيدا شەۋى زاۋايەتى لەگەل (بوران) تازە بوکدا بەسەردا، كاتىك بە تەنىشت يەكەۋە دانىشتن، نەكى (بوران) پپى سىنبە زىرپىكى مروارى بەسەردا ھەلدان، (مأمون) بە (بوران) گوت ھەلىان بگرەوھ، پرسىيارى لىكرد چەند دانە مروارى بوون؟ (بوران) گوتى: (۱۰۰۰) دەنك بوون، ئىنجا نەكى بە خپى خستنىە كۆشى (بوران) ھوۋە گوتى: دىاريە بۆ تۆ، چى كەشت پىۋىستە پىم بلى، ئىنجا نەكى بە بورانى گوت: قسە لەگەل - مېردە - گەرەكەت بکە، چونكە پىي گوتى قسە بکە، (بوران) یش

۱ واتە ۵۰ مىليۇن درھەم زىو، كە بۆ ئەو كاتە پارەيەكى خەيالى بوو.

۲ تاريخ الطبرى، نقلًا عن الترفد. محمد موسى الشريف ص: ۳۴.

داوای له (مأمون) کرد: له (ابراهیم ی کورې مهدی) مامی بیوری و پښه ش به (ست زوینده) ی دایکی (جعفر) بدا بؤ (حج) بجې، (مأمون) له وه لاما گوتی: باشه، دایکی (جعفر) یش به دله یه کی له زېر چنراوی به بهر (بوران) دا کرد، له م شه وه دا مؤمکی عه نه ریان له نښو قه پاغیکی زېریندا هه لایساندبوو که کیشه که ی (۴۰) مه ن بوو، (مأمون) په خنه ی لیگرتن و گوتی نه مه زیده پوځی و ئیسرافه،^۱ نه ی (سبحان الله) نه مه ی تا ئیستا کراوه ئیسراف نه بووه!^۲ کاتیک سهرویه ندی پوځی هاته پیشه وه زه وی و زاری (قم الصلح) ی له سهر (حسن) تا پو کرد، ئینجا هه رمانی پتکرد (۱۰) هه زار هه زار درهم بیه خشی،^۳ (حسن) یش دانیش و پاره و سامانی به سهر سهر کرده و سهر بازو خه لکی هاوړی خه لیفه دا دابه شکرد، (حسن) به رامبه به شاعیران و خه لکانی تریش به خشنده بووه، شاعیریک به م شتویه به سهر (حسن) یدا هه لگوتوه:

تقوم خلیلتي لما رأتني اشد مطيتي من بعد حل
أبعد الفضل ترتحل المطايا فقلت نعم الى الحسن بن سهل

هه موو ژيانان خوشگوزه رانی بوو، ده ست و ده م و ددانیان له خاک گیر کردبوو، دلیان به زېق و به رقه کانی دنیا خوش کردبوو، شولیان له دنیا داری و خوش ویستنی پاره و سامان و پابواردنی بی و اتا هه لکیشابوو، کوشک و باله خانه ی گه وره و فراوانیان له به غدا دروست کردبوو،^۴ هه موو هونه ریکی جوانکاری و نه خشو نیگاریان له دروست کردنی کوشک و ته لار و فشر و په رده و ته وای که لویه لی چیشخانه له قاپ و قاچاغ و مه نه ل و که وچک و وینه هه لواسراو دانراوه کانی ماله کانیان به کار دینا، هه روه ها هونه ری جورا و جوریان له ساز کردنی خواردن و خواردنه وه دا به کار دینا، گرنگیان به پوځین و له بهر کردنی زېرو زه به ری زورو جلوه بهرگی بریقه دارو بونی خوش ده داو، مودیله باوه کانی نه و سهرده مه یان به کار دینان، له بهرگو و پوځا کدا کاریگری فارسه کانیان له سهر بوو، بایه خی زوریان به ئامرازه کانی یاری و پابواردن ده دا وه کو: پېشپرکی ته سپسوازی، کورتبازی و یاری دار هه لوکین و شترچ و تاو له و پاوه بازو پاوه تاژی و پاوه سه گ، هه موو نه مانه به لگن له سهر نه و خوشگوزه رانی و پابواردن و که شو فشیه ی خه لیفه کانی عه باسی و بنه ماله که یان و وه زیرو گزیره کانیان و

۱ الترف، محمد موسی ص: ۳۵.

۲ الترف، محمد موسی ص: ۳۵.

۳ الترف، محمد موسی ص: ۳۵.

۴ تاریخ الطبری، نقلا عن الترف ص: ۳۷.

سه‌رکرده و بازرگانه‌کانیان و هه‌ندی‌ک له شاعیران و زانایان و گۆزانی بیژه‌کانیان تی‌ی که وتببون، به‌لام گه‌لو په‌شه‌خه‌لک په‌نجکی‌ش و ماندو و مجرۆو برسی و داماووو و ژیانیکی کوله‌مه‌رگی به‌سه‌رده‌برد، ئه‌مه له کاتی‌کدا خه‌زینه‌کانی ده‌وله‌ت زۆرو زه‌به‌رو پاره و سامان و ئازوو‌خه‌یان له‌سه‌ره‌وه ده‌پژاو، به‌رده‌وامیش له‌سه‌ر تا سه‌رو کون و قوژنه‌کانی مه‌مله‌که‌تپا بۆی ده‌هات و به‌سه‌ری داده‌کرا، پیاویه‌تگه‌لیکی زۆرو زه‌وه‌ند سه‌بارت به‌م بابته‌ گۆپ‌دراونه‌وه و ده‌ری ده‌خه‌ن: که ده‌وله‌ت چه‌ند ده‌وله‌مه‌ند بووه و خه‌لیفه و کاربه‌ده‌سته‌کانیش چه‌ند خۆشگۆزه‌ران بوون و چه‌نده‌ش سه‌روه‌ت و سامان و زۆرو پاره به‌سه‌ر که‌نیزه‌ک و گۆزانی‌بیژان و ئاهه‌نگه‌کانی سه‌ما و چلپاو‌خۆران و چاپلوسانی کۆشکی خیلافه‌تدا دابه‌شکراوه، ده‌ری ده‌خه‌ن که خه‌لیفه‌کان و وه‌زیره‌کان و والی و سه‌رکرده‌کان له به‌رامبه‌ر شایه‌ران و چاوه‌شان و خه‌لکانی که‌سانی تری په‌ست و نزم چه‌نده سه‌خی و دلّاو بوون، له‌مانه‌شیان تیپه‌پاندبوو و له‌فارسه‌کانه‌وه فیتی چه‌ند داب و نه‌ریتیکی تریش ببوون، وه‌کو: کلتوری سفره‌پازاندنه‌وه و پابواردنی شه‌وانه و مه‌ی خواردنه‌وه، هه‌موو ئه‌و خۆشگۆزه‌رانی که‌ش و فشیه‌ی عه‌باسیه‌کان سه‌ری کی‌شا بۆ به‌ریابوونی چه‌ند شو‌پش و هه‌لگه‌پانه‌وه‌یه‌ک له‌نیۆ جه‌رگه‌ی خیلافه‌تدا، هه‌رچه‌نده ئه‌مه‌ی گوتمان سیفه‌تی هه‌موو خه‌لیفه‌کان نه‌بوو، به‌لام زۆرینه‌یان به‌م شیوه‌یه بوون،^۱ که‌واته پوو‌خان و به‌زینی ده‌وله‌تی عه‌باسی له به‌رامبه‌ر هیترشی مه‌غوله‌کاندا – پووداویکی ئاسایی و سروشتی بوو، ئیستا ته‌ماشای ئه‌م دیعه‌نه‌ بکه که (ابن کثیر) بۆمان وینا ده‌کات:

له کاتی‌کدا ته‌تاره‌کان گه‌مارۆی کۆشکی خیلافه‌تیان دابوو له هه‌موو لایه‌که‌وه تیربارانیان ده‌کردن، یه‌کی‌ک له که‌نیزه‌که‌کانی خه‌لیفه که‌ ناوی (عه‌په‌فه) بوو، له‌به‌رده‌می خه‌لیفه‌دا گه‌مه و سه‌مای ده‌کرد و خه‌لیفه‌ی به‌پیکه‌نین دینا، تیری‌ک له کونی په‌نجه‌ریه‌کدا هات و (عه‌په‌فه‌ی) پیکاو کوشتی، (خه‌لیفه) په‌شو‌کاو به‌خرابی په‌نگی تی‌ک چپژا، که ته‌ماشای تی‌ره‌که‌ی کرد له‌سه‌ری نووسرابوو: ئه‌گه‌ر خوا بیه‌ویتی قه‌زاو قه‌ده‌ری خۆی جیبه‌جی ده‌کات، هۆشی خاوه‌ن عه‌قله‌کان ده‌باته‌وه،^۲ له‌و کاته‌دا (خه‌لیفه) فه‌رمانی‌کرد زیاتر کون و که‌لینه‌کان بگرن و دیواری به‌رزتر له ده‌وره‌ی کۆشکی خیلافه‌تدا هه‌ل‌بچن، به‌لام موسیبه‌ته‌که زۆر له‌مه‌ گه‌وره‌تر بوو که به‌م شیوه‌یه بگۆپ‌دریته‌وه.^۳

۱ الترف ص: ۳۹-۳۷.

۲ البداية والنهاية ۱۳/۱۹۰، کیف دخل التتار ص: ۴۲.

۳ کیف دخل التتار ص: ۴۲.

سهرده ميک له ميژووي ئيسلامدا گوزهری کرد ژيان هه موو له ده وره ی تاکه که سيکی وهکو (خه ليفه) يان (مه ليک) ده سوپايه وه، نه و ده وره ی به تاقمه که سيکی وهکو وه زيرو گزيرو کوپه کانی ته نرابوو، هه موو ولات به مولگ و سامانی تاييه تی نه و داده نرا، به ئاره زووي خوی حوکمی به سهر خویان و سهر و ته و سامانیان ه وه ده کرد، نه مه نه و سهر ده مه بوو ماوه يه کی دوورو دريژ له خوړه لاتدا گه شايه وه و به زين و داته پينيکی بي پاده ی به سهر ژيان و دل و ده روونی نوممه تدا داسه پاند، نه مه سهر ده مه ناکړی به سهر ده ميکی ئيسلامی و سروشتی و عقالنی ناوزده بکړی، چونکه نه ئيسلام پي پی پازييه و نه عه قلیش دانی پيدا دهنی، به لگو خودی ئيسلام هاتووه نه مه جوړه سهر ده مه بپوخي نی و له په گو پيشه ی ده ربيني، نه مه هه مان سهر ده مه که پيغه مبه ری ئيسلامی تيدا نيردراو نه ویش ناوی نا: (سهر ده می جاهیلی) و به توندی په خنه ی ليگرت، په خنه ی توندی ئاراسته ی خوسره وو قه يسه ر ده کرد و دنيا په رستی و خو شگوزهرانی نه وانی به عيب و عار ناوده برد، سهر ده می راپواردنی ناپه و او خو شگوزهرانی له سهر حيسابی خه لگ له هه ر کات و شو ينيک بيت شایانی به رده وام بوون و مانه وه نيه، نه مه سهر ده مه ناتوانی خوی له نيو نوممه تی ئيسلامدا بخزي نی مه گه ر له حاله تيکدا نوممه ت دهستی له خو به ردا بنه وه و دهسته وستان بووي ت، يان ميشک و عه قلی تووشی نه خو شی بووي، يان بپرو هو شی له ده ست دابی، يان ده روون و پوحي ويکړا مردبن.^۱ خوړکه ی خو شگوزهرانی ده وله تی عه باسی داپزانندو تووشی لاوازی و زه رد و زه بوونی کرد و نه يتوانی خوی له به رامبه ر گه رده لووله کانی (مه غول) دا راپگري ت، دومه لی گه نده لی له (به غدا ی دار السلام) ی نيوه نندی خيلافه تدا سه ری هه لدا بوو، ديارده ی فيزو خو به زل زانی مه ليکايه تی و سه لته نه تداري سه رکوي رانه به سه ري دا زال ببوو، ده سه لاتی توکرو ده ست و پيوه نده کان خوی خزاند بووه ني و کو شکه کانی خيلافه ت، سهر و ته و سامان و شار گه يشته لوتکه، به خه يالدا نه ده هات خزمه تکارو توکرو کو يله کانی کو شکی خيلافه ت چه نده يان سهر و ته و سامان و خانوبه ره و کو شک و ته لار هه يه، نه مه نمونه يه به سه نه مه پاستيه مانی پی سه لمي نين:

(علاء الدين ی طبرسي ظاهري) کو يله يه ک بوو و خه ليفه کړي بووی، موچه ی سالانه ی له ده وله تدا (۳۰۰) هه زار دينار بوو، کو شکیکی له به غدا هه بوو که س کو شکی ناوی نه بوو، هه روه ها (مجاهد الدين ثاييک ی ديوداری مستنصری) يش: باشترين و زور ترين سهر و ته و

سامانی له: (پاره و کۆيله و ولاخه بهرزو خانوبه ره و باخ و بیستان و پارچه زهوی و پیکه وه نابوو... هتد) نه وه هه لیگه پێ که نه وه موو پاره و زیو زیهوی له شهوانی هاوسه رگیری کوپو کچه کانیدا خه رچی کردوو هه حیسابه که ی به خه یالدا نه ده هات.

به هه مان شیوه (عبدالغنی کوپی فاخر) — که له ۶۴۸ کۆچی دا مردوو — له کۆشکی خیلایه تدا (شیخ الفراشین) بووه، له گه له نه وه دا به زانسته وه خه ریک بوو به لام ژیا نێکی پاشایانه ی ده گوزه راند، نه مه له کاتی کدا مامۆستا و ئوستادانی قوتابخانه ی (المستنصریه) که به حیساب بریتی بوون له گه وره ترین زاناو له گه وره ترین زانکۆی نه وه سه رده مه دا وانه یان ده گوته وه موچه ی مانگانه یان له (۱۲) دیناری تێپه ر نه ده کرد.

له لایه کی تر وه ده بینین (۴) هه زار دینار له لایه ن (شرابی) خزمه تکاری وه پێشکه شی (مجاهد الدین ثایبک ی مستنصری) ی ناسراو به (دویداری بچوک) ده کری به بۆنه ی نه نجامدانی هاوسه رگیری له گه له کچی (بدرالدین لؤلؤ) ی حوکمرانی موسل، هه روه ها (۳) هه زار دیناریشی به سه ره وه فده که ی موسل دا دابه شکرد که بوکیان له گه له خویان هینابوو.

بۆ نه وه ی مه ودای هه مو نه وه دیارده درۆزانه و خۆده رخستنه که شو و فشانه و فیزو شانازییه پاشایانه مان بۆ ده رکه وی، پێویسته ده رباره ی نه وه کۆپو ئاهه نگانه شتی که بزانی که به بۆنه ی جه ژنه کان و پێوپه سمی دانانی خه لیفه و کاربه ده سته کان پێکده خران بزانی که چ له ویدا پوهی ده دا، بێگومان له و ئاهه نگانه دا خه لگ مشه وه ش ده بوون و ناگیان نه له خویان نه له نه نجامدانی نوێژه کانیان نه ده ما، له سالی ۶۴۰ کۆچیدا ئاهه نگێکی مه له کی له جه ژنی په مه زاندا نه نجام درا، ئاهه نگ تا شه و به رده وام بوو، خه لگ نوێژی جه ژنیان به نیتی قه زاو گێپرایه وه له دوا ی ئاهه نگه که و پێش نیوه شه و نه نجامدرا،^۱ له کتێبی (العسجد المسوک) دا هاتوه: له ۱۰/ ذی الحجة/ ۶۴۴ دا سه ریا زگه ل چوونه ده ره وه ی شار، نوێژی جه ژنیان له کاتی خۆرئاوا دا نه نجامدا، به لام ماچکردنی زهوی بۆ چه ند جارێ که له به رامبه ر خه لیفه دا شتی که بوو هۆگری ببوون، هه روه ها چه ندین شتی بێ له زه تتر وه کو ماچکردنی ده ست و دارو دیوارو لاشیپانه ی ده رگای مانیان و خاکی به رپیتی خۆی و سمی نه سه په که ی... هتد، نه مه سه رده مه به سه رده می داگیرکردن و زه وتکردنی مولک و سامان و خانوبه ره و زهوی و زاری خه لگ و بلابوونه وه ی به رتیل و به رتیلکاری و له سه ر کار لابرندی کارمه ندانی به توانا و گرتن و په پێچکدانیا ن و فروشتنی — سه ره وت و مولک و ماله کانیان — ناوی ده رکردبوو، هه روه ها هه ر

له م سهرده مه دا: (فیرقه ی باطنیه) په ره ی سه ندبوو و ته له که بازو قولېریش شولیان له خواردنی مالّی خه لک هه لکیشابوو، دووبه ره کی له نیوان هوزو عه شیرته کهان ته شه نه ی کردبووو په وشت و خو خده کهان لیک هه لوه شابوون، شهرم و شکو له گورپدا نه مابوو و خه لکی پوویان له قومارخانه و مه یخانه و که نیزه ک و چاوه شخانه کهان ده کردو خه لکانی چا وچنوکیش هه ر خه ریکی له سه ر یه ک دانانی مالّو سامان بوون.^۱

حکومړان و میرو فه رمانده کهان له و سهرده مه میژووییه ته نگه تاوییه دا زور بایه خیان به خوشگوزهرانی و پوچوون له هه وه سبازی و به ده ستختستی پله و پوستی به رزو پاریزگاری لیکردنی و قورغکردنی و به ده ستختستی ژیانیکې ئاسوده بۆ خویان ده دا،^۲ سوننه ت و قانونی نه گورپی خودا: له به رامبه ر که لانی پیښوودا که به ده سته که وتنی نازو نیعمه ته کهان خویان لیکورپاو سه رپیچیان کردو له شهرعی خودا دوورکه وتنه وه جیبه جی کراو به سزای له نیوچوون و داپوخان وه لامیان دریاه وه، خودای به رز ده فه رموویت: ﴿فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقْتَهُ يَتَهَوَّاتِ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ﴾ (هود: ۱۱۶).

واتا: (ده بویه له نیو خه لکی سهرده مه کهانی پیښ ئیوه دا که سانیکی باوه ر به رزو کرده وه باش هه بوونایه و پیښگیریان له نانه وه ی خراپه کاری سه ر زه وی کردبایه، ته نها که میک له و که لانه نه بیټ که له ده ست پابواردنی به ناهه ق پزگارمان کردن، به لام نه وانه ی سته میان ده کرد به دوی پابواردن و خوشگوزهرانی که وتن و تاوانبار بوون).

هه روه ها خودای به رز ده فه رموویت: ﴿وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَبْلِكَ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ﴾ (۱۱) ﴿فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ﴾ (۱۲) ﴿لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَىٰ مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسْكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَسْأَلُونَ﴾ (الانبیاء: ۱۱-۱۲).

واتا: (ئیمه زور ئاوه دانیمان به هوی سته مکاری نیو خویانیانه وه به سه ر یه کدا داپوخاندوون، دوی نه وان خه لکانیکې ترمان له شوینی نه واندانایه وه، هه ر که هه ست و خوستی سه ختی سزای ئیمه یان هه ست پیکرد له ئاوه دانی ده رچوون و هه لاتن، خودا

فهرمووی: پامه‌کن، بگه‌پینه‌وه نیتو خوشگوزهرانیه ناره‌وه‌که‌تان و کوشک و ته‌لاره‌کانتان، به‌لکو لیپرسینه‌وه و لیپتیچانه‌وه‌تان له‌گه‌ل بکریت).

هه‌روه‌ها خودای به‌رزو بالاده‌ست ده‌فهرموویت: ﴿وَكَايْنٍ مِّنْ قَرِيْبَةٍ عَنَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِۦ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيْدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا ثَكْرًا ۝۸﴾ فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عِقَبُهُ أَمْرًا خُسْرًا ﴿۹﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيْدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَأۡتُوا۟ آلَ لَبِّ اَلَّذِيْنَ ءَامَنُوْا۟ قَدْ اُنۡزِلَ اِلَيْكُمُ ذِكْرُ ﴿۱۰﴾﴾ (الطلاق: ۸-۱۰).

واتا: (زۆر ئاوه‌دانى سه‌رپتیچی فهرمانه‌کانی په‌روه‌ردگاریان و پیغه‌مبه‌ره‌کانیان کرد، ئیمه لیپرسینه‌وه‌یه‌کی توندمان له‌گه‌ل کردن و سزایه‌کی سه‌خت و دژوارمان دان، سزای ده‌ره‌نجامی سه‌رپتیچه‌کانیان چه‌شت، ده‌ره‌نجامی سه‌رپتیچه‌کانیشیان به‌زین و زیان و دۆپان بوو، خودا - سزایه‌کی توندیشی - بۆ قیامه‌ت - بۆ ئاماده‌کردوون، جا که‌واته‌ئهی ئه‌وانه‌ی عه‌قلتان هه‌یه و ئیمانتان هیئاوه له‌خودا بترسن، خۆ خودا قورئان - ده‌ستور - ی بۆ دابه‌زاندوون).

۱- گه‌یشتن به‌خالی کۆتایی لیکه‌ئوه‌شان و داروخان

له‌بابه‌تی هۆکاره‌کانی هه‌ره‌سی ده‌وله‌تی عه‌باسیدا باسی لاوازی که‌سایه‌تی (المستعصم بالله)م کرد، به‌لام هه‌ندیک لیکوله‌ره‌ولیان داوه به‌رگری لی‌بکه‌ن و به‌چاکه‌پی هه‌لابلێن و بلێن: ده‌ستی به‌سوننه‌تی پیغه‌مبه‌روه‌ه (ﷺ) گرتبوو، له‌دژی بیدعه‌پاده‌وه‌ستاو به‌رامبه‌ر به‌په‌عیته‌که‌ی پیاویکی نه‌رم و هه‌لیم بوو و گرنگی به‌کاروباری ئوممه‌ت و به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی ده‌وله‌ت ده‌دا... هتد.

هه‌روه‌ک مامۆستای گه‌وره‌مان بیرمه‌ندی گه‌وره‌ی ئیسلامی (ابو الحسن الندوی) له‌سه‌ر ئه‌م پایه‌یه و ئاماژه‌ی به‌وه‌داوه که‌پینه‌دۆز به‌پینه‌کردنی ئه‌و هه‌موو کون و دپاوه‌ زۆرانه‌پانه‌گه‌یشتووه‌و ده‌لی: (مستعصم) پیاویکی میژوو پاک و بیروباوه‌پ چاک بووه، ئه‌و داکۆکی له‌سه‌ر چاکسازی بارودۆخ و خوشگوزهرانی و ئاوه‌دانى ولات ده‌کرد، به‌لام گه‌نده‌لی ته‌واوی ژن و پیاوانی ده‌وله‌ته‌که‌ی گرتبووه، به‌پاده‌یه‌ک که‌س نه‌یده‌توانی کاریگه‌ری له‌سه‌ر قه‌لاچۆکردنی هه‌بی، مه‌گه‌ر که‌سیک له‌لایه‌ن خوداوه‌ئیراده‌یه‌کی به‌هیزی پی به‌خشراییت و که‌سایه‌تییه‌کی ده‌گه‌من و هه‌لکه‌وتووی بۆ دروست بووبی، کۆ ده‌توانی بییتته‌به‌ریه‌ستیکی به‌هیزو له‌پوو ئه‌و هه‌موو گه‌نده‌لی و بو‌ده‌لیه‌دا خۆپاگرئ و به‌سه‌ر ئه‌م بارودۆخه‌ شیواوه‌دا

زال بېتو زهوتی بکات!، له م جوړه حالته دا هیچ شتیک سوودی نابې، مه گره که له پیاوانیک که له توانایاندا هیه سپېده سهرده مانیک تازو هه لېښنو چوند حوکمه تیک تازو له میژوودا دابه زړین، میژوو خوی چوند باره کرده وه دواهمین حوکمرانی دهوله تیک داپوخاو وه سفی (پاریزکاری و چاکه خوازی) ده کری، به لام نه و بنه ماله یان مهمله که ته گه یشتوته دواهمین خالی لیکه لوه شان و پوخانی، دومه لی گنده لی به سهر جه سته یدا زال بوو و کاسه ش پر بوو و لی پڅا، نه و کاته له وینده ری که س نه یده توانی نښانیک له نیوان نه و حوکمه ته نه و کوتاییه پر ئیش و ژانه بکاته قانونی ناسمان و سروشتی شته کان به سهر یدا سه پاندووه، قه ده ری خدا له سهر نه مه بوو دوا پیاو له به رامبه ر کوتای هاتنی حوکمه ت و بنه ماله حوکمرانه کی به پر سپاری نه گره چی پیاویکی به دین و صالحیش بووی و له پیشینه کانی خوی زیاترو گرم و گوپرتر داکوکی له سهر چا کردنی بارودوخ و نه هیشتنی گنده لی کردی، بیگومان ژماره یه که له صالحانی نه و سهرده مه خویان به زانست و وانه گوته وه و به ندایه تیه وه خه ریک کردبو، ژماره یه کی تریش خویان له گوشه ی مزگه و ته کاند ته نه کردبو، به لام گنده لی دولینگه ی به سهر قه لاندوشانی چینی حوکمران و بژژواکاندا هی نابوونه خواره وه.^۱

(ابو الحسن الخزرجی) میژوونوس له وه سفی خه لکی عیراقی نه و پوژگارده ده لی: نه وان گرنگیان به که رتی تاییه ت و دابړینی زهوی و زار بق خویان و که سابه ت و بازرگانی ده دا، به رژه وه ندی گشتیان پشتگوئ خستبو، خویان به و کاروبارانه وه سهر قال ده کرد که له پوانگه ی ئینه وه پڼگه یان پی نادرئ، سته میان له کرککاران و په نجه ده ران ده کردو بق خوشیان خه ریکی که له که کردن و له سهر یه کنانی بلوکی پاره و زړو زه به ر بوون، ده سه لاتی ش له که ل کوفر سهرده گری و درېژه ده کی شئ، به لام هه رگیز له که ل سته م به رده وام نابې.^۲

۱۷- پوخانی بارودوخی نابووری:

داته پینی بارودوخی نابووری کاریگه ریه کی له پاده به ده ری هه بوو له سهر لاوازیوونی دهوله تی عه باسی، هه ندیک له والی و حوکمرانه کان باج و خه پاجیک زوریان له سهر په عیت دانابوو، نه خشه یه کی سته مکارانه یان به زیانی گه لو له به رژه وه ندی چینی حوکمران پیړه و ده کرد، نه مه پاسته و خق کاری کرده سهر ژیانی کشتوکالی و پیشه سازی و به ره و بی بازای کردن، خه که له کار کردن ده سه میه وه، هه ر کاتیک چینی حوکمران دهوله مهنتر ده بوون

۱ رجال الفكر والدعوة ۱/۲۷۷.

۲ المصدر نفسه ۱/۲۷۷.

چینی هه ژاران و په نجده رانیش هه ژارتر ده بوون، کاتیکیش جیهانی ئیسلامی پارچه پارچه بوو چهند دهوله تۆچکه یه کی بو دروست بوو، هه ریه کیک له والی ئه و ولاتانه دهستی به زه وتکردن و دهست به سهرداگرتنی مولک و سامانی په عیته که ی خۆیدا ده گرت، جهنگه یه ک له دوا یه که کانیش سه ری کیشا بو که مېوونه وهی پیاوانی هیزی کار، زۆر له زهویه کشتوکالی و مه زراکان به به یاری و نه کیلراوی مابوونه وه، هاتنی چهند لافاو و سیلاویکی به رده و امیش ده شته کانی باشووری عیراقیان ویران کرد،^۱ له هاوینی ۱۲۵۶/ک ۶۴۵ از بارانیکی به خو په زم باری و دهره نجام سیلاویکی گهره ی لی که وته وه و شاری (به غدا) ی نوقوم کرد، به جوړیک دواجینی کۆشک و ته لارو نیشانه کانی شاری به ته واوه تی داپۆشیبوو، ئه م لافاوه (۵۰) پۆزی په به ق درێژه ی کیشا، پاش ئه مه کاری کرده سهر عیراق و نیوه ی خاکی کشتوکالی ئه و ولاته ی خه راپ کرد.^۲

۱۸- مله لانی نیوخوی (به غدا):

دانیشتوانی به غدا بریتی بوو له خه لکانی سوننه و شیعه و مه سیحی و جووله که، ئه مانه به رده وام له سهر پرسه ئاینیه کان ناکۆک بوون و دهریاره ی ئینتیمای سیاسیش هه ریه که پووی له لایه ک بوو، بارودۆخیکی ئاوا به رده و امیش هه تمه ن له جیی خوی ناوه ستیت و کاتیک دی ئاشوب و ئاژاوه ی نیوان دانیشتوانی لی ده که ویتته وه، ئه مه و له کۆتاییه کانی سه رده می (المستعصم) دا جهنگ و هه را له نیوان شیعه و سوننه دا به رپا بووو، (خه لیفه) (ابوبکر)ی کوپی پاسپارد ناو بژوانیان بکات و کۆتایی به کیشه که بیئنی،^۳ (ئه بو به کری کوپی موسته عسه م) و (دویداری بچوک) چوونه نیو بارودۆخه که وه و پشتی سوننه کانیان گرت، کار به وه گه یشت به ری (که پخ) تالان کرا، شیعه کان به لایه کی گه ریه یان به سه رهات، (مؤیدالدین ی علقمی) به م داخ و خه فه ته وه و له تۆله ی مه زه به که ی خوی شمشیری ته تاره کانی له دژی سوننه کان پاست کرده وه، به لکو به دژی شیعه و جووله که و نه ساپاش ته واو بوو.^۴

۱۹- ناپاکیه کانی (ابن العلقمی) وه زیرو شیعه مه زه ب:

ناوی (أبو طالب مؤيد الدين محمد) کوپی (أحمد) کوپی (علی) کوپی (أبي طالب) کوپی (العلقمی) ی به غدایی پافیزی یه،^۵ (سبکی) ده لی: شیعه یه کی پافیزی بوو، دل و ده روونی

۱ جهاد الممالیک ص: ۲۵۴.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۵۴.

۳ المغول للصیاد ص: ۲۵۴.

۴ سیر اعلام النبلاء ۲۳/۳۶۲.

۵ المصدر نفسه ۲۳/۳۵۱.

به رامبه ر ئیسلام و نه هلی ئیسلام کرد پر بوو له بوغزو غه ره ز،^۱ (ذهبی) ده لئ: ماوه ی (۱۴) سال پۆستی وه زاره تی خه لیفه (المستعصم) ی عه باسی به ده سته وه بوو، له م ماوه یه دا فیکره ی پافیزه ی بلأوده کرده وه، سوننه کانی ش لئ ی نه قایل بوون له دژ ی وه سته وه، ئه ویش سه ری داخست و بوغزو غه ره زی داگرت و غه ز ی،^۲ (أبن کثیر) ده لئ: پافیزه یه کی پیس بوو، له به رامبه ر ئیسلام و نه هلی ئیسلامدا دلی کرم ی بوو.^۳

له شوینئیکی تردا ده لئ: شیعه یه کی توخ و پافیزه یه کی ده روون پیس بوو،^۴ هه وه کانی خۆی خستنه گه پر بۆ ته فروتونا کردنی ئیسلام و ویران کردنی به غدا، هه وه ک (الصفدی) ده لئ: کافری به سه ر ئیسلام و موسلمانان وه رکردن و چ خراپ بوو به سه ری هێنان،^۵ (ذهبی) ده لئ: بیریکی قوولی بۆ ئوممه ت هه لکه ند تا تئ ی بکه و ی، خێرا خۆشی که وته ناوی سووک و چروک بوو،^۶ هه نگاوه کانی پیلانه گلاوه که ی (العلمی):

أ- نامه و نامه کاری: چه ندجار نامه ی بۆ (هۆلاکۆ) نووسی وهانی دا تا عه زمی جه زم بئیت و خۆی ئازا بکات و هێرش بکاته سه ر عێراق، که داگیریشی کرد (العلمی) ده سه لاتئیکی هه بئیت و ئامانجه کانی خۆی له م پێیه وه جێبه جی بکات.^۷

گوتراوه: هه ر جارێک ببووستایه نامه یه ک بۆ (ته تار) بنێرئ فیتئیکی ده کرد، به لکو فیتلی وای ده کردن به خه یالی که سدا نه ده هاتن، ده لئین: جارێک نه فه ره نامه به ره که بانگ ده کات و سه ری پاک بۆ ده تاشی، (خالکوت) چۆن ده کات، ئه ویش ئاوا به نوکه ده رزی مه به سته کانی خۆی له سه ر سه ری ده نو سیئت و کل به سه ر جی نوو سینه که یدا — که بریندار بووه — ده پێژی، لئ ی ده گه پئ تا قرئ ی سه ری دئته وه و نو سینه که ده شار ئته وه، ئینجا ئاماده ی ده کات و پئ ی ده لئ: برۆ تا ده گه یه (ته تاره کان) پئ یان بلئ سهرت بۆ بتاشن و نامه که ی سه ر سهرت بخویننه وه، دوا رسته ی نامه که ئه مه بوو: کاغه زه که بدر پئین، ئه وانیش سه ر یان بری، ئه مه ی باسکرا ئه وه په پئ ته له که بازی و دۆپاوی (العلمی) ده رده خات، بئگومان سیاسه تی نامه و

۱ طبقات الشافعية ص: ۲۶۲.

۲ سير اعلام النبلاء ۳/۳۶۲.

۳ البداية والنهاية ۱۳/۳۰۲.

۴ البداية والنهاية ۱۳/۱۹۴.

۵ الوافي بالوافيات ۱/۱۸۴، كيف دخل التتار ص: ۵۵.

۶ البداية والنهاية ۱۳/۲۰۲، كيف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۵۵.

۷ سير اعلام النبلاء ۳/۳۶۲.

۸ المصدر نفسه ۳/۳۶۲.

نامه‌کاری به یه‌که‌مین هه‌نگاوی ئه‌م په‌یوه‌ندیه‌ ناشه‌ریفانه‌ حیساب نا‌کریت، به‌ل‌کو‌حه‌تمه‌ن پیتشدا پتخۆش‌که‌ری تریش هه‌بوون، ئینجا په‌یوه‌ندیه‌که‌ به‌م قۆناغه‌ گه‌یشته‌وه.^۱

ب - لاوازکردنی سوپا:

(إبن العلقمي) سیاسه‌تیکی گلاوی په‌چاو‌کردو سوپای خیلافه‌تی لاوازکرد، به‌مه‌ش پتگی‌ی بۆ ته‌تاره‌کان خۆش کرد تا به‌ ئاسانی و بێ گه‌روگرفت خۆ به‌ (به‌غدا) دا بکه‌ن و پووبه‌پووی به‌رگریه‌کی وا نه‌بن که‌ شایانی ئۆ سله‌مینه‌وه‌ بێ، ئه‌مه‌ و پیتش هاتنی ته‌تار ژماره‌ی سه‌ربازانی سوپای که‌م کرده‌وه‌ و ناوی له‌ تۆماری دیواندا په‌ش ده‌کردنه‌وه‌ و موچه‌که‌ی ئۆ ده‌بهرین، ئه‌و له‌م کاره‌یدا سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌ست هیتا: چونکه‌ ژماره‌ی سه‌ربازانی سوپا له‌ سه‌رده‌می (المستعصم) دا گه‌یشته‌بووه‌ (۱۰۰) هه‌زار که‌س، به‌لام له‌ سه‌رده‌می (المستعصم) دا، (إبن العلقمي) شه‌و و پۆژ هه‌ولێ ده‌دا ئه‌م پۆژه‌یه‌ دابه‌زینی و له‌ دواپۆژه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌دا ته‌نها (۱۰) هه‌زار سه‌ربازی ئۆ مایه‌وه‌، (ذهبی) ده‌لی: (المستعصم) (إبن العلقمي) ی پافیزی کرده‌ وه‌زیری خۆی، ئه‌ویش پۆزی و پۆزیخۆری گه‌ل و ده‌وله‌تی ویکرا له‌ناو‌بردن، کۆکردنه‌وه‌ی سه‌روه‌ت و سامانی له‌به‌ر چاو و دلی خه‌لیفه‌ جوان و شیرین کردو قه‌باره‌ی سوپای پێ بجووک کرده‌وه‌ و موچه‌ی سه‌ربازانی پێ بپێ،^۲ تا بارودۆخی سه‌ربازانی سوپا به‌ جۆریک شتیاو له‌ برسان زه‌بوون بوون و ده‌هاتنه‌ نێو بازارپو مزگه‌وته‌کانه‌وه‌ و ده‌ستیان له‌به‌ر خه‌لک پان ده‌کردنه‌وه‌، که‌واته‌ هه‌قی خۆی بوو شاعیران ئه‌وه‌نده‌ شیعرانه‌یان پێ هه‌لبێلێن و دادو فوغان و چه‌یران به‌سه‌ر ئیسلام و موسڵماناندا ئۆ بده‌ن،^۳ بێگومان هه‌موو ئه‌م به‌ریاره‌ نابه‌جییانه‌ی خه‌لیفه‌ له‌ژێر کاریگه‌ری سیاسه‌تی ئه‌م شیعه‌ پافیزیه‌ داخ له‌ده‌دا بوو، (إبن کثیر) ده‌لی: (موسه‌عه‌سه‌م) له‌لایه‌ن وه‌زاره‌ته‌که‌یه‌وه‌ پارێزراو نه‌بوو، چونکه‌ وه‌زیریکی خوارو پتگی چه‌وتی هه‌بوو،^۴ له‌ شوینیکی تردا ده‌لی: ئه‌و وه‌زیریکی خراپ بوو، له‌ دژی خۆی و له‌ دژی خه‌لیفه‌ و له‌ دژی موسڵمانان،^۵ کاتیک (إبن العلقمي) زانی له‌ کاره‌کانی خۆی بۆته‌وه‌ و ئاماژه‌کانی خۆی پتیکاون، نامه‌یه‌کی بۆ (ته‌تار) ه‌کان نووسی و گرتن و داگیرکردنی ولاتی له‌به‌ر دلی شیرین کردن و گوتی که‌ ئیستا پتگا خۆش بووه‌ و بار له‌باره‌ و پێ هه‌مواره‌ و خه‌لک و

۱ کیف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۵۶.

۲ سیر أعلام النبلاء ۲۳/۳۷۵.

۳ البداية والنهاية ۱۳/۱۹۱، کیف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۵۷.

۴ المصدر السابق نفسه ۱۳/۱۵۷، المصدر نفسه ص: ۵۷.

۵ المصدر السابق نفسه ۱۳/۲۰۱، المصدر نفسه ص: ۵۷.

سوپاش لاوازو زه بوونو بی داروباره،^۱ بهم شیوازه ده بینین که سیاسه تی (ابن العلقمی) چهنده به قولایی ناوهندی ده سه لاتدا پۆچوو و نیازو مه به سه کانیشی چهنده گلاوو بۆگهن بوون، (ولایحیق المکر السیء الا بأهلہ) فیثلی خراپیش ته نه ا به سه ر خاوه نه که یدا ده شکیتته وه.^۲

ج — ناپاکی نواندن دهره ق به قازیان و زانایان و خلیفه:

سیاسه تی (ابن العلقمی) له م سنوورده دا پانه وه ستا، به لکو هه ر که (ته ته ره کان) به ره و (به غدا) هاتن، نه و یه که مین که س بوو که به خۆی و خانه واده و ته وای داروده سته و خزمه تکارو پاسه وانه کانیه وه چوو ده ره وه ی شارو پێشوانی له (هۆلاکو) کرد، پاش کۆبوونه وه ی له گه ل (هۆلاکو) هاته وه و به خلیفه ی پاگه یاند که چاک وایه جه نابی (خلیفه) بچیتته لای (هۆلاکو) و بهم شیوه یه صولحی له گه ل بکات و نیوه ی عیراق بۆ (هۆلاکو) بیته و نیوه که ی تریش بۆ (خلیفه) بیته، (خلیفه) به خۆی و وه فدیکی گه وره ی (۷۰۰) که سی که له (قازی و زانایانی ئاینی و سۆفی و کاربه ده ستانی بالای ده ولته و فرمانده پله به رزه کانی سوپا و پیا و ماقولان) پیکهاتبوو، به سواری به ره و لای (هۆلاکو) به پیکه وت، کاتیک له تاوولی (هۆلاکو) نزیک بوونه وه، نه ندامانی وه فد جگه له (خلیفه و (۱۷) که س) هه ره موویان له ولاخه کانیان دابه زیتنران و به ره و مهرگ په پێچه ک دران و ولاخه کانیشیان داگیرکران، (خلیفه) هینرایه به رده م (هۆلاکو) و نه ویش په رسیارگه لیکێ نۆری ئی کرد، گو تراوه: (خلیفه) له وه لامی په رسیاره کاندایه هۆی پۆزلیدانی هۆلاکو به سه ریه وه و سوکایه تی پیکردنی زمانی لال و پال ببوو قسه ی تیکه ل و پیکه ل ده کردن، ئینجا به ده سته سه رکرایی و گه مارۆ دراوی له لایه ن (نصیرالدین ی طوسی) و (ابن العلقمی) یه وه — که هه ردووکیان شیعه بوون — هینرایه وه بۆ به غدا، هه موو زیپو خشل و که لوپه له نایابه کانی کۆشکه کانی خیلافه ت تالان و به پۆ کران، ئینجا نه م دوو شیعه پافیزیه به (هۆلاکو) یان گوت: صولح له گه ل خلیفه نه کات، (وه زیر) گوتی: صولح کردن له سه ر نیوه یی و براهه شی هه ر یه ک دوو سال ده خایه نیت و پاشان بارودۆخ وه ک پێش خۆی ئی دیتته وه، گوتیان چاک وایه بیکوژی، ده شکوتری: (ابن العلقمی) ی وه زیرو (نصیرالدین ی طوسی) به (هۆلاکو) یان گوت: (خلیفه) بکوژه، بۆیه کاتیک (خلیفه) له به غدا گه رایه وه، (هۆلاکو) فه رمانیدا بکوژی.^۳

۱ المصدر السابق نفسه ۱۹۲/۱۳، المصدر نفسه ص: ۵۷.

۲ كيف دخل التتار ص: ۵۸.

۳ سير أعلام النبلاء ۱۸۲/۲۳، كيف دخل التتار ص: ۵۹.

س - ھاندەرەكانى (ابن العلقمى):

پرسىيارىكى گىرنگ: (ابن العلقمى) لەبەرچى ئەمەى كرد؟ بۆچى ئەم كارەساتەى بەسەر (خىلافەتى عەباسى) دا ھىنا؟ وەلامەكەى بە كورتى: شىعەى پافىزە بە شىئەىەكى گشتى دل و دەروونىان بەرامبەر ئەھلى (سوننە) بۆگەنە و بىروباوەپىكى خراپيان دەرھەق ھەيە و بە لايانە وە ئاسايىيە لە پىتناوى لەنىوېردنىان ھاوکارى بى باوەپان بکەن، (ابن تیمیة) دەلى: ھەر كەسىك باوەپى بە عەدالەتى ابوبىكرو عمرو كۆچەرەن و یارىدەدەرەن ھەيىت و چۆن خودا لىيان پازى بووہ ئاوا لىيان پازى بىت، بەبى ئىمانى دادەنن، بە مەزەبى خۆيان دەلن مەزەبى (جەماوەن) و ھەر كەسىكىش لە بازەنى ئەم مەزەبە دەرچىت خوینى بە حەلال دادەنن، پىيان پەوا نىە ژن و ژنخوانى (پېرسەى ھاوسەرگىرى) لەگەل دانىشتوانى (شام و مىسرو حىجاز و مەغرىب و يەمەن و عىراق و جزیرە و تىكپای و لاتانى تری جیھانى ئىسلام) بکرىت و دەست كۆزىشیان بە حەلال نازان، دەلن كافریتى ئەوانە لە كافرىتى جوولەكە و نەساپا زۆر تۆخرە، چونكە ئەمانە كافرى پەسەن و ئەوانىش ھەلگەپاوە و موپتەدن، ئەم (پافىن)انە بە گەورەترین ھاندەر دادەنن بۆ پەلامارى (جەنگىزخان)ى پاشای كافران بۆ سەر جیھانى ئىسلام و ھاتنى ھۆلاکو بۆ ولاتى (عىراق) و داگیرکردنى (حەلب) و تالان و بېرى (صالحیە) و دەیان شوپنى ترلە لایەن تەتەرەكانەو، ھەیان بوو لە كاتى ھاتنى (تەتار) دا وەزىرى موسلمانان بوو، دواى ئەمە بوو بە وەزىرى دەولەتى (تەتار) و لەسەر پۆستەكەى ماپەو، ھەر ھەدەلى: (پافىزە) (تەتار) و دەولەتى (تەتار)یان خۆش دەوئ، چونكە ئەو دەسەلات و دەستپۆشستەنى بەھوى ئەوانەو دەستیان دەكەوئ لە دەولەتى (ئىسلام) دا دەستیان ناكەوئ، ئەوان ھاوکارى موشرىك و جوولەكە و نەساپان و لە بەرەى جەنگى ئەوانەدان لە دژى موسلمانان، گەورەترین ھۆكارو كارىگەرترین ھاندەر بوون بۆ پەلكىشکردنى (تەتار)ەكان - پىش موسلمان بوونيان - بۆ نىو خاكى پۆژەلاتى خۆراسان و عىراق و شام، ھەر ھەدەلى گەورەترین ھاوکارو پشتیوانیان بوون بۆ داگیرکردنى ولاتانى ئىسلام و كوشتن و گرتنى موسلمانان و زەوتکردنى حورمەكانیان، مەسەلەى (ابن العلقمى) و ھاوپیئەكانى لەگەل (خەلیفە) و والى (حەلب) نىوبانگى ھەيە و تىكپای خەلكى پى زانیوہ ... كاتىك موسلمانان بەسەر (نەساپا) دا سەردەكەون (پافىزە)كان خەفەت دەخۆن، بەلام كاتىك (موشرىك و

نه سارا) به سهر (موسلمانان) دا سهرده کون به پېچه وانه وه پافيزه کان جه ښو و خوښي ده گټين.^۱

هر (ابن تيمية) له (منهاج السنة) دا ده لى: څرېه پافيزه کان له نښو دلپانه وه بى باوه پانپان له موسلمانان خوښتر ده وېن: له بهر نه مه کاتېک (تورکه کافره کان) له به شي خوږه لاتو هيرشيان هېناو ده ستیان به کوشت و بړو خوښترې موسلمانانې (خوړاسان و عېراق و شام و حېره) و ولاتانې تر کرد، پافيزه کان له دږى موسلمانان چون هاوکاري نه وانيان کرد، به ه مان شپوه پافيزه کاني (شام و حله ب) و شوپنه کاني ترېش بوونه گوره ترېن پشتيوان و هاوکاري ته تاره کان له دږى موسلمانان، نه وان هه ميشه دښتايه تي جووله که و نه سارا و موشرېکه کان ده که و له کاتي کوشتارو دوښتايه تي موسلماناندا هاوکاريان ده که ن.^۲

ميڼوونووسان سه باره ت به گوراني هه لوېستی (ابن العلقمي) له به رامېر (ته تار) ده کان به م شپوه به هډيه که ي ده گټپنه وه بى نه وه: - کاتي ښاړاوه ي نښان شيعه و سوننه ي به غدا- (ابوبکري کوپي خليفه) و (دويداري بچوک) له سهر سوننه کانيان کرده وه و له دږى شيعه کان به هېزيان کردن و تا کار به وه گه شت نه وېرې (که پخ) تالان و بړو کړا و به لايه که گوره به سهر شيعه کاندا هېنرا، (ابن العلقمي) نه مه ي له سهر دل خړ بو و ويستی به شيري بړنده ي ته تاره کان ټوله له سوننه کان بکاته وه،^۳ بډيه نامه ي بى (هولاکو) ده نووسين و ته ماعى عېراقى ده خسته پېش دم، ښنجا نوپنه راني هولاکو هاتنه به غدا، ژير به ژير فه رمانپان بى څر که س پى بوون، خه ليفه ش نه يده زاني چ باسه و چ ده گوزه رى.^۴

(ابن کثير) ده لى: له سالى پابردو و (واته له سالى ۶۵۵ کڅچيدا) شه پړکي گوره له نښان (نه هلى سوننه) و (پافيزه) کاندا پوويدا، (که پخ) و گه پړه کي (پافيزه) کان و خانوبه رې خزمه کاني (ابن العلقمي) و ه زير تالان و بړو کړان، داخ و مهراقى خوارد و له سهر دل و هه ناوې بوو به گړى، هر نه مه ش بوو هانيدا پيلان له دږى ښسلام و موسلمانان بگټپى و کاره ساتيکي هېنده گوره ي به سهر (به غدا) هېنا، که له وه ته ي دروستکراوه تا ښمړو شتيکي له م شپوه به له ميڼوودا ټومار نه کراوه.^۵

۱ الفتاوى ۵۲۷/۲۸، ۵۲۸، كيف دخل التتار ص: ۶۱.

۲ منهاج السنة ۱۰۴/۲، كيف دخل التتار ص: ۶۲.

۳ سير اعلام النبلاء ۳۶۲/۲۳، كيف دخل التتار ص: ۶۲.

۴ سير اعلام النبلاء ۱۸۰/۲۳، كيف دخل التتار ص: ۶۳.

۵ البداية والنهاية ۱۹۱/۱۳، كيف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۶۴.

ش - ته له که بازی به سهر خاوه نه که یدا ده شکیتته وه:

خودای به رز ده فهرموویت: ﴿وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾ (فاطر: ۴۳)، واته: (فهرمو فیلل هر یه خه ی خاوه نه که ی ده گری)، (ته تار) هکان خویان به نیو (به غدا) دا کردو نه وه ی له ده ستیان هات له ستم و خراپه و خوینپژئی و به دپره و شتی و شه ره فو ناموس شکاندن کردیان، (ابن العلقمی) یش هه رگیز له مه پاریزراو نه بوو، (ذهبی) وه سفیکی پپر ورده کاری حال و وه زعی نه و کاته ی نه وی کردوو و به م ده سته واژه جوانه ده ری برپوه: چالئیکی بۆ ئوممهت هه لکه ند، خیرا بۆ خۆی که وته ناوی و تالای سووک و چروکیشی چه شکرد، پیش نیستا که به پښگادا ده پویشت، خۆی و تاقمه سواره ی هاوپرئی به تاقمه سواره ی سولتان ده چوون، به لام نیستا سواره ی نیستر ده بی و به ته نیا به پښدا ده پوات، پاش نه مه به غه مباری و زیانداری مرد، له دواپویش زیاتر سه رشو پ ده بی و تۆله ی زیاتری لی ده کریتته وه.^۱

(الصفتی) ده گپښته وه: (ابن العلقمی) له کاتیکدا په ژتوان ببووه که دادی نه ده دا، نه و نه م قسه یی زۆر دووپات ده کرده وه: (قه زاو قه ده ر به پیچه وانه ی ئاواته کانم کاری خۆی کرد)، چونکه سوکایه تی زۆری له لایه ن ته تهره پله په سته (خوپرپه) کانه وه پتکرا، ده گپښته وه: پوژیک له باره گای دیوان - ی وه زارعت له سهر کورسی - دانیشتبوو، سهر بازیک (ته تر) ی ساده به سواره ی ولاخه که ی، به ژوردا ده کات و ولاخه که ی له سهر پایه خی وه زیر پاده گریت و خۆیشی دانا به زئی، به ئاره ووژی خۆی و تووژی له گه ل وه زیر کرد، نه سپه که میزی به پایه خه که دا کردو پریشکه کانی به ر شاقه لی وه زیر که وتن، له گه ل نه مه شدا جه نابی وه زیر، چونکه به مرادی خۆی گه بیوو هیزی دانبه خۆدارگتنی به کاره یئاو هیچی نه گوت، شیعه کانیش به شیوه یه کی گشتی - که هه موویان خزم و که سی نه و بوون - له تاوان و درنده یی ته تاره کان پاریزراو نه بوون، زۆر سه یر بوو که له پقی سوننه کان و ده مارگیری بۆ شیعه کان هه موو نه و سوکایه تی و تاوانانه ی به حه لال داده نان، ده گپښته وه یه کی که له دانیشتوانی (به غدا) پپی ده لی: نه ی مه ولاو سهر وه رمان نه وه ی به سهر نه م شاره دا هاتوو له سۆنگه ی پیلانی تۆوه بووه و تۆ کردو ته، تۆ شیعه ی و شیعه گهریت به کاره یئاوه، به لام پیاو ماقولانیکی زۆری (فاطمی) که هه ژمار نا کرین کوژراون، ده ستریزئی کراوه ته سهر ژنه کانیاو په رده ی کچینی کیژگه لیکی زۆریان که به س خودای به رز ده زانی کون کراوه، له وه لامدا گوتی: دوا ی نه وه ی (دوادار) و هاو بیر هکانی کوژران چ ده بی با بی، گوی مه ده یه.^۲

۱ سیر اعلام النبلاء ۲۳/۳۶۲.

۲ الوافی بالوافیات ۱/۱۸۵.

ئەمەو (تەتەرەکان) ھێندەیان زەردو زەبوون کرد بۆ ھەر شوینیک چووبایە دەبوایە بەدوای (ابن عمران) ناویک کە وتبایە کە کاتی خۆی لە دەولەتەکی (المستعصم) دا تۆکەر بوو،^۱ (النویری) شتیکی خراپتر لەمە دەگێرێتەو دەلی: (ھۆلاکۆ) داوای ئی دەکا بێتە لای، ھەر کە دەگاتە جی، بە بیانووی بێ وادەیی و بێ بەلێنی دەرھەق کە سیک نازو نیعمەتی بەسەردا پشوو بەر جوینی دەدات و داوەشاوی دەکات.^۲

(السیوطی) باس دەکا کە: کاربەو ھەگیشت وەکو کۆیلە یەکی لێھاتبوو بە پەنگ ھەلێزپکاوی و پەژارەیی مرد.^۳ ھەرچەندە ھەلۆیستی (ابن العلقمی) بە ھیچ شێوەیە ک ساغ و سەلیم نەبوو، بەلام ناتوانین ھەموو ئۆبالە کە بخەینە ئەستۆی ئەو، بەلکو خودی خەلیفە و پیاوانی دەورووبەریشی برا بەشی ئەم ھەلۆیستە ی ئەو بوون، ئەمەو ھەلۆیستی ئەو خەلیفە و دارودەستە کە ی و ھۆکارگە لێکی تریش – کە لە باسی لەنێوچوونی دەولەتی عەباسیدا باسکران – پشکیان لەم کارەساتەدا ھەبوو، لە پاستیدا ھەلۆیستی (ابن العلقمی) پارچە ی وینە یە ک بوو^۴ لە وینە ی ئەو ھۆکارگە لێ بەشیان لە پوخانی دەولەتی عەباسیدا ھەبوو، (خومەینی) شانازی بە تاوانەکانی (ابن العلقمی) و (طوسی) دەکات کە لە کاتی پۆستە بەرزەکانیاندا – بە حیسابی خۆیان – بەشداری کوشتنی موسلمانانیا کاردوو و بەم شێوە یە قسە دەکات: خەلک (واتە شیعی) بە لەدەستدانی (خواجە نصرالدین ی طوسی) و ھاوشێوەکانی زیانیکی گەورەیان ئی دەکەوێت، چونکە ئەمانە خزمەتی گەورەیان بە ئیسلام کرد،^۵ ئەم (خزمەتگوزاریانە) کە مێک پێش ئەو لە لایەن (خوانساری) یەو پەردەیان لەسەر ھەلدرایەو و لە باسی (نصیرالدین طوسی) دا گوئی: لە کۆی ئەو کاروبارە گرنگە بەناویانگانی ئی گێرپدراو نەو لە لایەن (ھۆلاکۆخان) وە داوای لێکراو بێتە پاوێژکارو وەزیری و لەگەڵ تاقمە سوارە ی سولتانان خاوەن پشتیوان بە مەبەستی پێنمایی کردنی بەندەکان و چاکسازی و پاکسازی ولات بە لەنێو بردنی دەسەلاتی پۆلەکانی عەبباس و کۆکۆژکردنی شوینکەوتووی ئەو بنەمالە بوو لە یە و پزێترانی خوینی پیسیان بە وینە ی ئاوی پوباران بۆ نیو ئاوی (دیجلە) و لەوێشەو بۆ نیو ئاگری دۆزەخ و خانە ی بێ خێرو بیتر، بەرەو (بەغدا) ی (دار السلام) بەرێکەوت.^۶

۱ المغول في التاريخ ص: ۲۷۴، كيف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۶۶.

۲ نهايت ارب في فنون الادب، نقلا عن كيف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۶۶.

۳ تاريخ الخلفاء للسيوطي ص: ۳۷۸، كيف دخل التتار بلاد المسلمين ص: ۶۶.

۴ العراق سياقات الواحدة والانقسام، بشير نافع ص: ۶۳.

۵ روضات الجنات ۶/ ۳۰۰-۳۰۱، أصول مذهب الشيعة للقفازي ۱۴۷۲/۳.

۶ أصول مذهب الشيعة للقفازي ۱۴۷۳/۳.

ك - (ابن طاوس) و خیلافەتی عەباسی:

(علی کوپی طاوس) لە کاتی پوخانی بەغدا یەکیک بوو لە مەڕجە عەکانی شیعە، ئەو دەولەتی عەباسی بە شەری نەدەزانی و بە بیروباوەڕی خۆی دەولەتییکی داگیرکەر و زەوتکەر بوو، ئیشی بۆ لەنیوچوونی دەکردو پشתיوانی لێکردنی لە بەرامبەر دۆژنەکانی بە پەوا دانەدەنا، کاتێک لە ساڵی ٦٣٤ کۆچیداو لە سەردەمی (المستنصر) دا بە مەبەستی چارەسەرکردنی کێشە سیاسییەکانی نیوان دەولەتی (عەباسی) و سەلتەنەتی (تەتار) داوای لێکرا بێتە نوێنەری دەولەتی عەباسی، (ابن طاوس) قایل نەبوو، چونکە ئەگەر ئەمە قبوڵ بکات ئەوا دەبێتە نوێنەری هەمیشەیی دەولەتی عەباسی -^١ ی زەوتکار و ناشەری -، کاتیکیش (بەغدا) لە لایەن (مەغۆل) هەو پوختنراو دانیشتوانی (حەلە) ئاوازی (بطانج) بوون، زاناو پێشچەرمەوێکی عەلەوی لە گەڵ مجدالدین (ابن طاوس) چوونە خزمەتی (سولتان هۆلاکۆ)، داوایان لێکردو لەبەری پارانەوێکی خۆیان و خەڵکەکانیان نەپێژێ، ئەویش داوایەکی ئی وەرگرتو و تاقمە سەربازییکی لە گەڵ ناردنەوێکی بۆ (بطانج) و هەموو خەڵکە ناسراوەکانی خۆیان بە گەورە و بچووک و مال و خێزانەوێکی کۆکردەوێکی نۆڕو زەوێندیان کۆکردەوێکی بۆ سولتانان نارد، بە مەل و سامانە سەری خۆیان کێپەوێ.^٢

کاتیک (بەغدا) بە تەواوەتی دەستی بەسەردا گیرا، هۆلاکۆ فەرمانی دا زانایان (فتوا) لەسەر ئەمە بدەن: کام سولتانە باشترە؟ موسڵمانی ستمکار یان بێباوەڕی دادپەرور؟ ئینجا زانایان کۆکردەوێ، رضي الدين (علی کوپی طاوس) پێشەنگیان بوو - لە لایەن (تەتار) هەو - پێژی نۆری بۆ دانراو، کە بێنی کەس وەلام ناداتەوێ، هاتە پێشەوێ و نەخشەیهکی بۆ هەڵسەنگاندنی پرسیارە کە داڕشتو بە دووردرێژی پوونی کردەوێ کە: سولتان بێباوەڕی دادپەرور لە سولتان موسڵمانی ستمکار باشترە، ئینجا ئەوانی تریش قەسە ی خۆیان لەسەر بابەتە کە کردو وەکو ئەو فتوایان دا.^٣

بەر لە گرتنی بەغدا، (ابن طاوس) داوای ئەمانی لە (هۆلاکۆ) کرد، بۆ ئەم مەبەستە سەردانی کردو بە گوتهیهکی هەلبەستراو بە دەم (علی کوپی ئەبی تالیب) هەو عەباسیەکانی لە لای ئەو ناوزێراو کردن، کاتیک گەیشته مەجلیسی (هۆلاکۆ)، هۆلاکۆ پێی گوت: پێم بڵێ، چۆن وێرات نامەم بۆ بنووسی و بێتە لام، پێش ئەو بزانن کاروباری من و کاروباری

١ الفقيه والدولة، الفكر السياسي الشيعي ص: ٩٠.

٢ المصدر نفسه ص: ٩٤.

٣ المصدر نفسه ص: ٩٤.

حوکمه ته که تان به گوی ده گات؟ باشه نه گهر ناشتی له گهل نه نجام دامو منیش لیږه پویشتم، نه و کاته نیوه له خوتان ناترسن؟! (ابن طماوس) گوتی: نیمه پیش نه و ده مان داوه ته وه، چونکه نه میری نیمانداران (علی کوپی نه بی تالیب) له وتاریکدا فرموویه تی: زه ورا، تو چورانی زه ورا چیه؟ خاکیکي خواهن دارگه زه، کوشک و ته لاری لی بیناده کریږ، خزمه تچو و خه زنه ی زوری لی دهن، پوله کانی عه باس تییدا نیشته جی دهن، کوشکه کانیان ده پازینه وه، دهیکه نه مالی پاباردن و گهمی خویان، زولم و زور ستمی زوری له لایه ن ستمکارانه وه تیدا ده کری، پر ده بی له نیمامی تاوانبارو فرمانده ی لاپی و وه زیری ناپاک، پوله کانی فارس و پوم خزمه تیان ده کهن، نه گهر به چاکه یان زانی فرمان به کردنی ناکهن، نه گهر خراپه یان هه ست پی کرد پیشگیری له نه نجامدانی ناکهن، کار به وه ده گات پیاوان و ژنانیان له گهل پیاوان و ژنانی دوژمنانیان یه کسان و به رامبه ر دهن، له و ده مه دا له لایه ن تورکه وه په لامار ده ریږن و غم و په ژاره هه موو لایه ک ده گریته وه و گریان و واوه یلاو دادو فوغان و شین و شه پور هه موو ناوه دانی زه ورا ده ته نیته وه، نه و تورکانه چاویان بچوکه، پووی دهم و چاویان خره، پو شاکیان ناسنه، کوسه پیاون، پاشایه ک پیشیان ده که وی: دهنکی گهره یه، زه بری به هیزه، هیمه تی به رزه، به هر شاریکدا تیپه پی دهیگری، هر نالایه ک له به رامبه ری هه لیدریت تایده نه وینی، واوه یلا بۆ نه و که سه ی له درئی ده وه ستنه وه، نه و به م شیوه یه دیت و ده پوا تا سه رکه و تن به ده ست دینی،^۱ جا کاتی که نیمه نه و ده مان بۆ باسکرا نیستا نه و سیفه تانه له نیوه دا به دی ده کهن، له به ر نه هه هاتوینه خزمه ت جه نابت و تکات لی ده کهن، (الحلی) قسه له سه ر نه مه ده کات و ده لی: نه ویش دلی دانه وه و خوشحالی کردن و فرمانیکي به ناوی (ابن طماوس) وه بۆ دانیشتوانی (حله) ده رکردو دلنای کردن که هیږشیان ناکاته سه ر.

نهم پیاویه ته یه کیکه له درؤ ده له سه و بوختانه کانی شیعه به دهم نیمامی (علی) یه وه له پیتناوی: شیان دنی میژوی عه باسیه کان له سه ر زمانی نیمام و چاپلوسی و خوره پیشکردنیان بۆ لای (هولاکو) ی بت په رست، نهم قسه یه ی (ابن طماوس) گوتی: (هر نالایه ک له به ره ی درئی نه و هه لیکری دای دهنه وینی، واوه یلا بۆ نه و که سه ی دوژمنایه تی نه و ده کا، نه و به رده وام به ره و پیش ده پوا تا دهره نجام سه رده که وی)،^۲ واقع و راستیه کانی میژوو به درؤی

۱ المصدر نفسه ص: ۹۶.

۲ المصدر نفسه ص: ۹۶.

دەخەنەۋە، چۈنكى ئالاشەكاۋەكەي (ھۆلاڭقۇ) لە جەنگى (عەين جالوت) داۋ لە لايەن (سيف الدين قطنى) سۈننە مەزەبى سەرگىردەي سوپاي (مىسر) ەۋە تىكشكىنراۋ دانەۋىنرا، بە ھەمان شىۋە (بەرەكەخان) ى مەغلۇلى ئامۇزاي دۋاي مۇسلمان بوۋنى لە جەنگىكى دەستەۋىيەخەي خۇيئاويدا بەزىنىكى گەۋرەي بەسەر ھۆلاڭقۇدا تۆمار كىردو تالۋى شىكستى بە گەروودا كىرد، بەلكو (ھۆلاڭقۇ) بە خەفەتو مەراقى كارەساتەكەي جەنگى (عەين جالوت) كە بەسەر سەربازەكانىدا ھىنرا سەرى ئايەۋەۋە مرد، بە ئىزنى خۇدا لەمەۋلا خۇيئەر ئەم بابەتە لە لاپەپەكانى دواتردا دەخۇيئىتەۋە.

(ابن طاۋوس) بە فتۋايەكانى پەتپەتئىنەۋ گەمەي سىياسى دەكردو دەيەۋىست ۋا نىشاندا: كە (ھۆلاڭقۇ) لە خەلىفە (مستەصم) باشترە، لە كاتىڭدا يەكەمىيان كافرى دادپەرۋەرۋو دوۋەمىيان مۇسلماننى ئۆردارە، باشە عەدالەتو دادپەرۋەرى (ھۆلاڭقۇ) كۈانى؟ ئەۋ جگە لە پوخاندنو لەنىۋېردنو ناموس شىكاندنو بەكۆيلەكردنى خەلك چ دەستكەۋىتىكى تىرى دەبىنرەيت؟ ئەم داپەسۋ دەروۋن نەخۇشە پىيۋا يە: دەستدرىژى كىردنە سەر مۇسلمانانى سۈننەۋ دەۋلەتەكەيان دادپەرۋەرىيەۋ بەس، بەلام ھەموو پەفتارەكانى (ابن طاۋوس) دۈرۈۋىۋىۋ چاپلۇسى بوۋنو لەپىتتاۋى ئەۋەدابوۋن تا خۇي لە (ھۆلاڭقۇ) نىزىك بىكەتەۋە، ھەرۋەھا ئەۋ لە بىئەۋبەرەي سىياسى دۈرۈپەرۋىزى نەدەكردو بە ھەلۋىستى ھەمەچەشەنە بەشدارى دەكردو ەك دەبىننەن بە چەند پىۋايەتتىكى ھەلبەستراۋ — كە باس لە غەيبۋ ھەۋالى ناديار دەكەن — دەچىتە سەرمىزى گەفتوگۇ دەيەۋىت پەيۋەندى دۇستانە لەگەل دەۋلەتى مەغلۇلى بىبەستى، ئەۋ پىيۋا يە ئەم بەلگەۋ دەقە — ھەلبەستراۋانە — دەستەبەرى لابردنى ئەۋ ئاستەنگانە دەكەن كە شەرىع لابردنىيان بە زەرۋرى دەزانى.^۱

بىگومان كەسە ديارەكانى شىيە لەۋ قۇئاغەدا ەكۈ: (ابن طاۋوسى حىللى، العلقمى ۋ نصير الطوسى ۋ ھى تىرىش) يەككە بوۋن لە ھۆكارە كارىگەرەكانى پوخانى (دەۋلەتى عەباسى)، ئەۋان ئامادەۋ چەك لەسەر شان بوۋن لەسەر حىسابى كۆتايى پىپەتتەنى عەباسىەكان ھەلۋىكەۋت لەگەل (مەغلۇل) بىكەنۋ پەيۋەندى بە ھىزۋ پتەۋيان لەگەل بىبەستەن.

۲۰ — ئەزمۇندىدەيى ئەسپ سۋارانى (تەتار) ۋ ھىزۋ پىزى ئىمپىراتۇرىيەتى (مەغلۇل):

پىۋىستە ئەۋە فەرامۇش نەكەين: كە ئەسپ سۋارەكانى مەغلۇل لە جەنگۋ كۈشتار پاھاتبوۋنۋ ئەزمۇنى ئۆرديان دىبوۋ ۋ دەستيان بە ئامرازە مادىەكانو تەۋاۋى ھۆكارەكانى

برندنه وه و سرکه وتن گرتېو له: (سهرکردایه تیه کی کار دروست و حکیم، دیاربوونی نامانچ، ناماده کردنی تاکه کان و جه ختکردنه وه ی یه کبوون و یه کیتی پیزه کان، دهسه لاتی یاسا، دابه شکردنی پۆل گتړان، نه خشه ی ساغ و سه لیم، به پړوه به رایه تی سرکه وتوو، پڅخستنې دامه زراو، کومه کی ټابووری، پړوپاگه نده ی پاگه یانندن بۆ سوپاکه یان، وریایی و هوشداری ته واوله به رامبه ر دوژمن و ده یان هؤکاری تریش) که هر هه موویان ده بڼه نیشانه و به لگه ی راهاتوویی و لپهاتوویی نه سپ سوارانی (مه غول) له گورپه پانه کانی جه نگدا، نه مانه گرنگترین هؤکاره کانی پمانی ده وله تی عه باسی بوون، که هر هه موویان تیکه لکیشی یه کتر بوون و په یوه ندیان به یه کتره وه هه یه و کاریگری پیچه وانه شیان به سر یه کتره وه هه یه، بۆ وینه هؤکاری (ثانی) کار له هؤکاری سهریازی ده کات و نه ویش به پیچه وانه وه کاری تیده کاته وه و هه روه ها.

لیکولینه وه ی هؤکاره کانی پوخانی ده وله تان و دامه زراویان یه کیکه له کاره هه ره گرنگو پړپایه خه کان که نوممه تی نیسلامی له جیبه جیکردنی پړوسه شارستانی تیه که یدا پتویستی پی ده بیت و که سهرکردایه تی کردنی مرقایه تی و پابه رایه تی کردنی جیهان به پتړه وی په روه ردگار به نامانچ ده گری.

هه شتم: نه نجامه کانی پووخانی (به غذا):

پووخانی به غذا و له نښوچوونی خیلافه تی عه باسی - که زیاتر له (۵) سه ده دريژهی کیشا - له پیزی پووداوه هه ره گه وره کانی میژوو ده ژمیردري و خراپترین کاریگری له سر دل و ده روونی موسلمانان داناو زلله یه کی توندو تیژ بوو بهر پوومه تیان که وت و نه هه م تیه کی ناخوش بوو به سر سهریاندا هات، چونکه له م کاره ساته دا له لایه ن نه و مه غوله بی باوه پو بته رستانه وه حه یاو حورمه تیان شکیترا، که برنده ترین خه نجه ریان له پاش شانی خیلافه ت و بڼه مال ه ی پیغه مبه ری خودا (ﷺ) دا، که واته هیچ سهر نیه که نه نجامی مه تر سیداریشی لی که وتبڼه وه،^۱ له م چند خالانه دا نه نجامه کان کورت ده که ینه وه:

۱- نه مانې ده سه لاتی روحی و نه ده بی:

موسلمانان به گشتی له سر نه و باوه پره بوون خیلافه ت سومبولی ته واوله تانی نیسلامیه و پتویسته هه میشه پراوه ستاوو پی چه سپاو بی، به چاوی پړزو شکوه ته ماشای (خه لیفه) یان ده کرد، له سهروی هه موو نه مانه شه وه پیگه ثابینه کی کاریگریه کی یه کجار

قولی له سه ره ناوی هه مووان هه بوو، هه رچه نده ماوهی چهند سه دهیه ک بوو خیلافهت به شیکێ گه وره ی ده سه لاتێ مادی خۆی له ده ستدا بوو، به لام له به رامبه ره مه دا ده سه لاتێ پوچی و نه ده بی هه میشه له زیاده بووندا بوو، کاتیکیش (به غدا) پوخواو (خه لیفه) کوژرا، نه م ده سه لاته ش کو تایێ پته ات و پیگه ئاینیه که ی پایته ختیش که له لوتکه دا بوو دا پرما.^١

٢- (به غدا) شاری ناسه ره کی؛

پیش هتیره که ی مه غۆل (به غدا) مه لبه ندی چالاکیه سیاسیه کانی ته واوی ولاتانی خۆره لاتێ ئیسلا می بوو، نوینه رانی حوکمران و میره کان به پیشه نگی خۆیان داده ناو، په یوه ندیه کانی نیوان به غدا و پایته ختی هه ریمه کان به رقه رار بوو، به لام کاتیک که وته ده سته مه غۆل، بوو به شاریکی ناسه ره کی و، والیه کیان به سه ره وه داده ناو به س، هه موو چالاکیه سیاسیه کان بۆ شاره کانی باکووری (نازه ربایجان) گوازانه وه، چونکه له ویدا پۆلی پایته خته کان ده گێردا و، به مه به غدا بایه خی سیاسی له ده ستدا، (رنیسمان) ده لێ: به غدا به ره به ره له پاک و خاوینی و پێکوپیکیدا به ره و سه رده مه کۆنه کانی ده چۆوه، به جوړیک دوا ی تیه پینی (٤) سال قه باره که ی بۆ ١٠/١ ی پیشدا بچوک بۆوه و وینه ی شاریکی بچوکی لیته ات له نیو هه ریمیکدا،^٢ به پووخانی به غدا خۆره لاتێ ئیسلا می به گشتی چوه نیو سه رده میکی تازه وه و دوا ی (هۆلاکۆ) کو په کانی حوکمیان تیدا ده گێرپا، نه وانیش په به پله خۆیان له ده سه لاتێ (مه غۆل) پچراندو په یوه ندیان به (قه پاکوپم) ی پایته ختی ئیمپراتۆریه ته وه نه ما، ده وله تیکی سه ره به خۆیان به ناوی ده وله تی (ئیلخانی) له (ئیران) دامه زراند.^٣

٣- هه ره سی زانسته کان و جیگه و پیگه ی زمانی عه ره بی؛

به غدا مه لبه ندیکی گرنگی زانسته و نه ده بو هونه ر بوو به هه موو لقو و پۆپه کانیانه وه، زانایان و قوتابیان به مه به سته به هره مه ندبوون له پۆشن بیریه ئیسلا میه که ی به غدا به لیشا و پوو یان تیده کرد، بۆیه نه م شاره پر ببوو له زانا و نه دیب و فه یله سوف و شاعیر، هه موو نه مانه له تیکرایی گۆشه و که ناره کانی خۆره لاتێ ئیسلا میدا ده بوونه ئوستاد و پیشه نگی فیرخوازانی زانسته و نه ده ب، کاتیک نه م نه گبه تی و نه هه مه تیه ی له لایه نه مه غۆله کانه وه به سه ره ات، هه زاران زانا و شاعیر کوژران و نه وانه ی ده ربازیان بوو ئاواره بوون و په نایان بۆ

١ المصدر نفسه ص: ٢٨٠.

٢ المصدر نفسه ص: ٢٨٠، تاریخ الحروب الصلیبیه ٣/٥٢٢.

٣ المغول للسیاد ص: ٢٨٠.

میسرو شامو شوینی تر برد،^۱ کتیبخانه کان سوئینران و قوتاخانه و پهیمانگان پوخینران و هموو نه و شوینه واره ئیسلامیانه ی هونه رهنه دانی موسلمان له داهینانیاندا خویان ماندوو کربوو و کاتیکی زوریان تیدا سهرف کربوو له نیوبران و له گه ل خاكو خول و ردو خاش کران، کورته ی قسان نه وهیه: پوخانی (به غدا) دوی پوخانی (بوخارا و نه یسابورو په ی و شاره کانی تری) جیهانی زانست و هونه رو نه ده ب، له پاستیدا تاوانیکی گه وره بوو و دهره ق به شارستانی و پویشنبری نه نجام درا، چونکه به م کاره ساته (زمانی عهره بی) جیگه و پیگی خوی له تیکرای گۆره پانه کانی پویشنبری و زانستی و نه ده بی له ده ستداو (زمانی فارسی) به سهر (زمانی عهره بی) یدا زال کرا، هرچه نده نه م زمانه وه کو زمانیکی زانستی و نه ده بی له (نیران) دا مایه وه و نه دییان و نووسه رانی ئیرانی له بواره کانی فیژیوون و پی نوسینیدا نه یانتوانی ده ست بهرداری بن، به لام زیاتر بایه خیان به زمانی فارسی ده دا، چونکه له و کاته دا نه م زمانه نهیده توانی ئاره زووه کانی خه لک تیر بکات و له گه ل هه ست و نه ستی نه وان بیه وه، (بروان) ده لی: پوخانی (به غدا) وه کو پایته ختی موسلمانان و گچکه کردنه وه ی بۆ شاریکی ناوچه یی، زه بریکی گورچوپر بوو شاپه گی په یوه ندی یه کیتی ئوممه تانی ئیسلامی – نه و کاته ی – پچراند، هه روه ها جیگه و پیگی (زمانی عهره بی) یش له (نیران) زه بریکی پشتشکینی بهرکه وت و به کاره یینانی له زانسته کانی فیه د کورت هه ئیرا، کاتیک ده گه ی نه کۆتایی سه ده ی (۱۳) ی زاینی (۷) کۆچی و ته ماشایه کی نه و کتیبانه ده که یین له (نیران) دا نوسراون و دانراون، کتیبی عهره بیمان به ده گمه ن دینه بهرچاو.^۲

۱- خوشی و شادی نه سرانیه کان:

نه سرانیه کان له م هیرشانه ی دوایه دا هاوکارو پشتیوانی (ته تار) بوون، پاشاکانی (نه رمینیا و که پچ) و میری (نه نتاکیه) هاتبوونه بهر ی نه وانه وه، بۆیه نه وان به م کاره ساته دلخۆش بوون و شادومانی چوار لای جیهانی نه سرانی گرتنه وه، له کاتیکیشدا بینیان ته تاره کان واده کانیان به جی دینن له پاراستنی سه رو مال و نامووسی مه سیحیه کانی به غدا، هینده ی دیکه خۆشحال بوون، جگه له مه ش (هولاکو) چه ند دیاریه کی گرانبه های پیشکشی (ماکیکا) ی به تریکی نه سرانی کردن و یه کیک له کۆشکه گه وره کانی خیلافه تی عه باسیی هه لکه وتووی سه ر پوویاری دیجله ی پیداو کردی به نه ندای مه جلیسی حوکی تازه و پاوژکاری تایبه ت و که سی هه ره نزیک خوی له به غدا.^۳

۱ المصدر نفسه.

۲ تاریخ الادب في ایران ص: ۵۶۴، المغول ص: ۱۸۱.

۳ قصة التتار ص: ۱۶۹.

مه‌سیحیه‌کان به پووخانی به‌غداو نه‌مانی ده‌ولته‌تی عه‌باسی شادیان گێڤاو هه‌له‌له‌ی سه‌رکه‌وتنیان بۆ (هۆلاکۆ) و (دوقوزخاتوون)ی هاوسه‌ره مه‌سیحیه‌که‌ی لی ده‌داو حیسابی (قوسته‌نتین و هیلینا)یان بۆ ده‌کردن و ده‌یانگوت ئه‌م دوانه هه‌ر ده‌لێتی خودا نارادوونی تا تۆله له دوژمنه‌کانی مه‌سیح بکه‌نه‌وه.^۱ به‌لام شادی و خوشی مه‌سیحیه‌کان زۆر درێژه‌ی نه‌کیشاو هینده‌ی نه‌خایاند موسلمانان به سه‌رکردایه‌تی (سیف الدین قطن) و له سالی ۶۵۸ کۆچیداو له جه‌نگی (عه‌ین جالوت) دا ته‌تاره پشت و په‌نایه‌کانی ئه‌وانیان تیکۆپێک شکاندن، به ئیزنی خودا له‌مه‌ولا باسی لێوه ده‌کری.

۵- قاهره ده‌بیته پایته‌ختی خیلافه‌ت:

پووخانی به‌غداو نه‌مانی ده‌ولته‌تی عه‌باسی کاریگه‌ری گه‌وره‌ی له‌سه‌ر دلو هه‌ناوی موسلمانان دانا، نه‌بوونی (خه‌لیفه)یه‌ک و خالی بوونی جێگه و پێگه به‌رزو پووخانیه‌که‌ی بۆشاییه‌کی گه‌وره‌ی له‌به‌ر چاوان دروست کرد، کاتی‌ک (ظاهر بیبرس)ی سولتانی ده‌ولته‌تی (مه‌مالیک) چوه سه‌ر ته‌ختی سه‌لته‌نه‌تی (میسر) گه‌راگه‌را تا یه‌کێکی له ئه‌ندامانی بنه‌ماله‌ی (عه‌باسی) دۆزیه‌وه و له سالی ۶۵۹/ک/ ۱۲۶۰زیداو له میسر کردی به (خه‌لیفه)، به‌م شیوه‌یه سه‌رله‌نوێ خیلافه‌تی عه‌باسی له (میسر) سه‌ری هه‌لدایه‌وه و هه‌مان شیوه ده‌سه‌لاته پوخی و مه‌عه‌ویه‌که‌ی پێشدا‌ی له (قاهره) بۆ گێڤدرایه‌وه و چالاکیه‌ سیاسی و پۆشنبیریه‌کانیش بۆ و ولاته گوازانیه‌وه، (ظاهر بیبرس) به مه‌به‌ستی وه‌رگرتنی سیفه‌تی شه‌ری بۆ ده‌ولته‌که‌ی و فراوانکردنی ده‌سه‌لاتی له‌پێی (خه‌لیفه) - به‌و ئیعتیباره‌ی پارێزه‌ری ئاینه - هه‌ستا خیلافه‌تی عه‌باسی له (میسر) دا زیندوو کرده‌وه،^۲ ئه‌م بارودۆخه به‌م شیوه‌یه تا سالی ۹۲۳/ک/ ۱۵۱۷ز له ولاتی میسر دا به‌رقه‌رار بوو، له‌و ساڵه‌ دا سولتان سه‌لیمی عوسمانی ده‌ستی به‌سه‌ر دا گرت و خیلافه‌تی عه‌باسی هه‌لوه‌شاندیه‌وه و جاریکی تر مه‌لّه‌ندی خیلافه‌ت له (قاهره) وه بۆ (قوسته‌نتینی)ی پایته‌ختی عوسمانیه‌کان گوازیایه‌وه.^۳

۶- ته‌شه‌نه‌کردنی شیعه‌گه‌ری:

پووخانی به‌غدا کاریگه‌ری زۆری له‌سه‌ر بلۆبوونه‌وه‌ی شیعه‌گه‌ری دانا، وه‌کو زانراوه خیلافه‌تی عه‌باسی سوننه مه‌زه‌ب له سه‌رده‌مانی خۆیدا سه‌رکوتی شیعه‌گه‌ری ده‌کرد و له

۱ المغول للصیاد ص: ۱۸۲، تاریخ الحروب الصلیبیه ۵۲۲/۳.

۲ النظم الاسلامیه ص: ۱۳۰، حسن ابراهیم حسن.

۳ المغول للصیاد ص: ۲۸۳.

ناوچه‌کانی (نئیران) و شوینانی تریش سنووریککی له‌به‌رده‌م بڵاوبوونه‌وه‌ی مه‌زه‌بی ناو‌براو‌دا دانابوو، به‌لام له‌گه‌ڵ له‌نێو‌چوونی خه‌لافه‌تی عه‌باسی و له‌نه‌نجامی زیاده‌بونی ده‌سه‌لاتی پیاوانی شیعه له‌نێو نێوه‌نده‌کانی حکومه‌تی مه‌غولیدا وه‌کو (نصیرالدین الطوسی)ی راویژکاری (هۆلاکۆ) و (مؤیدالدین العلقمی)ی وه‌زیری پێشدا‌ی خه‌لیفه و حوکمداری (مه‌غۆل)ی (به‌غدا) دوا‌ی پوخانی، به‌شێوه‌یه‌کی چاوه‌پوان نه‌کراو شیعه‌گه‌ری له‌و ناو‌چانه‌دا ته‌شه‌نه‌ی کردو بڵاویۆوه‌.

وێپای ئەمەش ئەو مەسیحیانەی لە داگیرکردنی (بەغدا) و پوختانی دەوڵەتی عەباسیدا پشتیوانی (هۆلاکۆ)یان کرد دەسەلاتی زۆریان پێدراو لەسەر حیسابی موسڵمانانی ئەو ناوچانە پۆستی بەرزو بالایان وەرگرتن، بە تایبەتیش (دوقوزخاتون)ی هاوسەری (هۆلاکۆ) (مەسیحی نەستۆری) بوو و هەست و سۆزی لە بەرامبەر مەسیحیەکانی خۆڕه‌لات دەبزوو لە لای (هۆلاکۆ)ی هاوسەری کاری بۆ دەکردن و پلە و پایە ی بەرز دەکردنەو.^۱

۷- ته قینه وهی وزه ی نوممه ت (قانونی بهر هنگاربوونه وه) :

نوممەت ھەستى كىرگەن مەترسىيەكى گەرە يەخەي ئاينى ئىمانەتە گىرگەن، لەبەر ئەمە خۇي بۇ تۆلە سەندەنە لە مەغۇلەكان سازدايەو لە گەرەپانى (عەين جالوت) داو بە سەركردايەتى (سيف الدين قطن) بەرەنگارىان بۆو- تىكۆپىكى شكاندن -، ئەوئى جىي سەرنجە: ئەم جەنگە ھەر لە خۇپا لە ئەنجامى دەست بەتالى و بى كارى پووى نەدا، لە جەنگى (بەغدا) جودا نەبوو، چونكە بەس دوو سال كەوتبۇو ئىوانيانەو ئەم دوو سالە سەردەمى وەستان و تىوہ پامان و ناشتى و سازش نەبوو، نەخىر، بەلكو ھەموو جەنگەكان ئەلقەي زنجىرىكى نەپساو بوون و جەنگى (عەين جالوت) یش بەرەمىكى سىروشتى و ئەنجامى جەنگەكانى پىشوو بوو و بەس، چونكە ئەم جەنگە زەبرىكى گورچوپر بوو بۇ تەترەكان و دواي ئەو بە پاوہ ستاوى و پى چەسپاوى نەمانەو،^۲ ھەروہا پىگەي چوونە (عەين جالوت) ھەروا ئاسان و سادە نەبوو، بەلكو ھەزاران شەھىدى پىگەي خودا كە بۇ ئەوى بەپىگە و تىن توسكايىك ئومىدى سەركە و تىن دەريازىيونيان لە ھۇشدا نەبوو، بەلام بە خاترى ئەو نمونەيەكى بەرزى ئازايەتى نىان بەدن و، بىنە پىشەنگى وەچەي دواي خۇيان و، بە ئومىدى ئەو ھەش بە بەلگەو بە لىقاي پەروەرگار بگەن، پىگەي شەھادىيان ھەلئەرد، ئەمەولا بە ئىزنى خودا باسى لئوہ دەكرى.

١ جهاد الممالك ص: ٦٤.

٢ نحو رؤية جديدة للتأريخ الاسلامي ص: ١٤٨، د. عبدالعظيم.

٣ المصدر نفسه ص: ١٥٤.

۱- له دایک بوونی (عوسمانی یه کهم) ی دامه زیننه ری دهولته تی عوسمانی له سالی ۶۵۶ک:

هاوکات له که ل پوخانی دهولته تی عه باسی له سالی ۶۵۶ک/ ۱۲۵۸ز، (عوسمان) ی کوپی (توغبول) ی دامه زیننه ری دهولته تی (عوسمانی) له دایک بوو، نوممه ت به هوی گوناو تاوانه کانی خویه وه لاواز بوو و ئەم کاره ساته سامناکه ی به سه رهات و مه غوله کان به سه ریدا زال بوون و شه ره فو ناموسی لی هه تک کردن و خویتی پشتن و خه لکی زوری لی کوشتن و سه روه ت و سامانی لی تالان کردن و شارو ناوه دانیه کانی لی ویران کردن، به لی، له نیو ئەم دارو په رده پوخاوو خویته پژاوو لاشه هه نجن هه نجن کراوه ی نوممه تدا (عوسمان) ی دامه زیننه ری دهولته تی (عوسمانی) له دایک بوو، ئەم خوی له خویدا و اتایه کی ناسک و پرشنگداره له سه ر ئەم: ئەگه رچی نوممه ت گه یشتوته دواخالی لاوازی و زه بوونی و دهسته پاچه یی، به لام ده بی لیره دا هه نگاو هه لئینته وه و ده ست به خۆ دارپشتن و چه قانده وه ی پایه کانی ده سه لات بکاته وه و هه موو که وتنی که ده بی ت هه ستانه وه یه کی به دوا دا بی ت، ئەم و اتا ناسک و پرشنگداره یه کی که له حیکمه ت و خواسته و ویسته کانی خودای کار به جی، خودای به رز ده فه رمو بی ت:

﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضِعُّ طَائِفَةً مِنْهُمْ يُدْرِغُ آبَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ﴾ (القصص: ۴)، واته: (فیرعه ون له سه ر خاک - ی میسر - پۆزی ده سه لات ی لیده دا، خه لکی نه ویی کرد بووه تاقم تاقم، تاقمه یه کی نه و خه لکه ی - که به نو ئیسرائیلی بوون - ده چه وسانده وه، نیره وه زه کانی لی ده کوشتن، مییه کانی ده هیشتنه وه، نه و - فیرعه ونه - له پیزی خراپه کاران بوو).

هه روه ها خودای پاک و به رز فه رمو ی: ﴿وَرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ﴾ (القصص: ۵-۶)، واته: (ویستمان چاکه ی خۆمان له به رامبه ر نه و چه وساوانه ی نیو نه و ولاته بنوینین و بیانکه ی به پیشه وای خه لک و میراتگری ده سه لات ی فیرعه ون و له سه ر زه مینیشدا ده سه لاتدارو پی چه سپاویان بکه ین).

له دایک بوونی (موسا) علیه السلام موژده ی ده ستپیکردنی پزگاری بوون و ده سه لاتدار بوونی به نی ئیسرائیلی دا، هه رچه نده خودای بالاده ست ده توانی له ماوه ی نیوان چیشته نگاو و خۆرئا و ابوونی که ده سه لات به به نده کانی خوی بدا، به لکو له ماوه ی چاوتر و کانی که ده توانی

ئەمە بگا، بەلام خودا دەیه ویت ئیمە پێبازە شەرعیەکان و سوننەتە کەونیەکان بناسین و
 حیسابیان بۆ بکەین و دان بەخۆدابگیرین و لەسەر ئاینەکە ی خودا بمینینەوه، هەر کاتیکیش
 خودا خواستی لەسەر هاتنەوهی شتیک بوو ئەوا هۆکارەکانی هەنگاو بە هەنگاو و بە پیز -
 نەک بە یەكجار - بۆ دەپەخسیتی و دەسازینی، هەر بە لەدایکبوونی (عوسمانی) سەرکێردە
 لە سالی پوخانی دەولەتی عەباسیدا، پایەکانی دەسەلاتی دەولەتی (عوسمانی) سەریان لە
 خاک دەرھێنا و بەپێگەیشتنی ئەو دەولەتەکەش دامەزرا.^۱

۹- هەلۆیستی شاعیران لە بەرامبەر پوخانی (بەغدا):

ئەم کارەساتە گەورە دلۆ دەروونی تەواوی موسلمانانی هەژاند، شاعیران لەم نێوەدا لە
 هەموو لایەک زیاتر دلۆ دەروونیان هەژا، لەبەر ئەمە دەستیان بە هۆنینهوهی هۆنراوهی
 خەفەتاوی کرد و وینای ئەو واقعیە تفت و تالەیان دەکرد کە بەسەر ئیسلام و دەولەتەکەیاندا
 هاتبوو: لەنێو ئەم شاعیرانەدا:

أ- تقي الدين ی کوی أبي اليسر: ئەو بەم شیوازە بەسەر بەغدا هەلەدەلی:

لَسَائِلُ الدَّمْعِ عَنْ بَغْدَادَ أَخْبَارُ	فَمَا وَقُوفُكَ وَالْأَحْبَابُ قَدْ سَارُوا
يَا زَائِرِينَ إِلَى الزُّورَاءِ لَا تَفِدُوا	فَمَا بِذَاكَ الْجَمَى وَالذَّارَ دِيَارُ
تَاجُ الْخِلَافَةِ وَالرِّيعُ الَّذِي شَرُفَتْ	بِهِ الْمَعَالِمُ قَدْ عَفَا إِقْفَارُ
أُضْحَى لِعَصْفِ الْبِلَى فِي رِبْعِهِ اثَرُ	وَلِلدَّمْعِ عَلَى الْأَثَارِ آثَارُ ^۲
يَا نَارَ قَلْبِي مِنْ نَارِ لَحْرِبٍ وَغَى	شَبِتَ عَلَيْهِ وَوَافِي الرَّبِّعِ اعْصَارُ
عَلَا الصَّلِيبَ عَلَى أَعْلَى مَنَابِرِهَا	وَقَامَ بِالْأَمْرِ مَنْ يَحْوِيهِ زَنْجَارُ
وَكَمْ حَرِيمٍ سَبَتْهُ التَّرْكُ غَاصِبَةٌ	وَكَانَ مِنْ دُونِ ذَاكَ السِّتْرِ أَسْتَارُ
وَكَمْ بَدُورٍ عَلَى الْبَدْرِيةِ إِنْخَسَفَتْ؟	وَلَمْ يُعَدِّ لِبَدُورٍ مِنْهُ إِبْدَارُ
وَكَمْ ذَخَائِرٍ أَضْحَتْ وَهِيَ شَائِعَةٌ	مِنْ النَّهَابِ وَقَدْ حَازَتْهُ كِفَارُ
وَكَمْ حَدُودٍ أَقِيمَتْ مِنْ سَيُوفِهِمْ	عَلَى الرِّقَابِ وَحَطَّتْ فِيهِ أَوْزَارُ
نَادَيْتِ وَالسَّبْبِيَّ مَهْتُوكَ تَجَرَّمُ	إِلَى السَّفَاحِ مِنَ الْأَعْدَاءِ دَعَارُ ^۳

۱ الدولة العثمانية للصلاحي من: ٤٧.

۲ شذرات الذهب ٦/٤٦٩.

۳ المصدر نفسه ٧/٤٧٠.

ب - شمس الدين الكوفي الواعظ: ئەويش دەلى:

عندي لأجل فراقكم آلام
من كان مثلي للحبيب مفارقاً
نعم المساعد دمعى الجارى على
ويذيب روحى نوح كل حمامة
ان كنت مثلي للأحبة فاقداً
قف في دار الظاعنين ونادهما
أعرضت عنك لأنهم مذ أعرضوا
يادار أين زمان ربيعك مونقاً
يادار مذ أفلت نجومك عمناً
فلبعدهم قُرب الردى ولفقدهم
فمتى قبلت من الأعادي ساكناً
ياسادتي اما الفؤاد فشيق
والدار مذ عدمت جمال وجوهكم
لاحظ فيها للعيون
تا دهلى:

يا غائبين وفي الفؤاد لبعدهم
لا كُتِبَكم تاتي ولا أخباركم
أقصتكم الدنيا عليّ وكلما
ولقيت من صرف الزمان وحوره
يا ليت شعري كيف حال أحبتي
مالي أنيس غير بيت قاله
ولله ما اخترت الفراق وإنما

جگە لە شاعیرانی عەرەب شاعیرانی ناعەرەبیش بە شەدارى ئەم خەفەت و ناسۆرەیان
کردوووە بە سۆزە وە شیعری ناسکیان بە سەر بە غدا و خیاڵەت و خەلیفەدا هەلگوتوون،
(سەدى شیرازی) گەرە شاعیری فارس کە لە و سەر دەمەدا لە شارى (شیران) ژیاووە لە

گۆپه پانی جهنگ دور بووه، به لام وهکو تیغی په سه ن خۆی له کالان پانه گرتووه و به فارسی هۆنراوه یه کی پر سۆزو خرۆشی به سهر (المستعصم) ی خه لیفه دا هه لگوتووه و له ماوه ی شیعره کهیدا داخو خه فه تی خۆی له به رامبه ر له نیوچوونی خیلافه تی عه باسیدا ده رپریوه و ده لئ:

هه قه ئاسمان فرمیتسکی خوین به سهر زه ویدا بریژی

له سوئی موسته عسه م و خیلافه ته که ی بخرۆشیت و به ژئ

به هه مان شیوه و سه باره ت به م بابه ته هۆنراوه یه کی تری - که به هۆنراوه هه ره جوانه کانی داده نرئ - به زمانی عه ره بی نووسیوه، هه روه کو ئه وه ئه و به م دوو هۆنراوه یه ی ویستبیتی به جیهانی نیشان بدا که خیلافه تی عه باسی هی هه موو موسلمانان بووه چ عه ره ب چ فارس و هه روه ها، ئه و به عه ره بی ئاوا ده لئ:

حبست بجفني المدامع لاتجری

فلما طفی الماء إستطال علی السكر

نسیم صبا بغداد بعد خرابها

تمنیت لو كانت تمر علی قبری^۱

فەسلى سىھەم

بەرپا بوونى دەولەتتى (مەمالىك)

باسى يەكەم: بىنە چەكەي مەمالىك و چۈنيەتتى يىگە يىشتىيان

يەكەم: (مەمالىك) كىيىن؟

(مەمالىك) وشە يەككى عەرەببە و لە كوردىدا بە واتاى (كۆيلەكان) دىت و كۆي وشەي (مملوك = كۆيلە) يە. (مەمالىك): لە پستەي ئە و كۆيلانە بوون كە لە سەردەمانى كۆمەلگا دىرىنەكاندا كپىن و فروشتىيان پى دەكرا و لە كارى ھەمەجۇردا پۆلىيان پى دەگىپان، بۆ يەكەمىن جار لە سەردەمى دەولەتتى (ئەمەوى) يىدا كۆيلە توركەكان لە خزمەتتى سەربازىدا بەكارھىنران، (طبرى) بۆمان باس دەكا: كە (نصرى كوپى سىيان) والى ئەمەوى لە خۇراسان (۱۰۰۰) كۆيلەي توركى كپىن و چەك و ئەسپى پىدان،^۱ ولاتى (ئەودىو پووبار) سەرچاۋەي سەرەككى كۆيلەي تورك بوو،^۲ لە و سەردەمەدا ئەم كۆيلانە جگە لە خزمەتتى سەربازى لە زۆرىنەي كاروبارەكانى ترى دەولەتتىدا كاريان پى سىپىردار بوو،^۳ فروشگاكانى كۆيلەي سىپى لەنيۋەدوورگەي (قەپم) و ولاتانى (قەوقان) و (قەفقاچ) و ئاسىيى بچووك) و (توركستان) و (ئەودىو پووبار) بەرغراوان كران، لەنيۋ ئەم كۆيلانەدا پەگەزەكانى (تورك و شەراكىسە و پۆم و كورد و ئەوروپىش) بەرچا دەكەوتن.^۴

خەلىفە (المعتصم) ي عەباسى (۲۱۸—۲۲۷/ك ۸۳۳—۸۴۲)ن يەكەم كەس بوو فىرقەي سەربازى گەرەي لى دوست كىردوون و لەجىتى ئە و عەرەبانەدا ناوى تۆمار كىردن كە ناوى لە تۆمارى سەربازىدا سىپىبونەو،^۵ ژمارەي كۆيلەكانى (موعتسەم) گەيشتىبوو دەيان ھەزارو بەغداي لى پىركىردبوون و سەرى كىشاپو بو ئەو لەسەر پىگاوبانەكان لەگەل خەلگ

۱ تارىخ الطبرى، عصر الدولة الاموية، نقلا عن بيت المقدس د. النقر ص: ۴۷.

۲ تارىخ بيت المقدس في العصر المملوكي، د. النقر ص: ۴۷.

۳ تارىخ المغول والممالك ص: ۶۱-۶۲، تارىخ بيت المقدس ص: ۴۷.

۴ المصدر نفسه ص: ۶۱.

۵ تارىخ بيت المقدس ص: ۴۷.

دهرگیرده بوون و دهره نجام توپه یی و ناپه زایی دانیشتوانی شاری لیکه وتسه،
 (موخته سه م) یش شاری (سامه پرای) بۆ دروست کردن و کردی به پایته ختی ئه وان و باره گای
 سوپا تورکه که ی - که له کۆیله و ئازادان پیکهاتبوو -^۱ ئه و ئه م سوپایه ی به مه به سستی
 پزگار بوون له ده سه لاتی سیاسی و سه ربازی فارسی و عهره بی به کاره یئا، ده سستی به کپین و
 راهیئان و سازدانی کۆیله ی تورک کرد، ئه و پیتی وابوو ئه م تورکانه وه کو فارسه کان چاو
 نابرنه پۆسته بالاکانی ده سه لات و وه کو عهره به کانیش ده مارگیر نین،^۲ به لام هینده ی پی
 نه چوو کۆیله کان ده سستیان له کاروباره کانی ده ولت وهرده داو کار به وه گه یشت چیان
 بو یستبایه و به دلیان بویه ده یانکرد،^۳ له و کاته وه خلیفه (المتوکل) له سالی ۲۴۷/ک/ ۸۶۱ز
 کوژرا، (خلیفه) له بهر ده سستی ئه واندا ده ست به سه ربوو و وه کو گیرای لی هاتبوو، به
 که یفی خۆیان له خه لیفایه تیان ده خست یان ده یانکوشت،^۴ به م شیویه به ئه م سه ربازه
 کۆیلانه له دژی (خلیفه) وه کو تاقمیکی هه لگه پاوه یان لی هاتبوو، کاروباره کانی ئیداره و
 حکومه تیان تیكدابوو، دهره نجام هه موو هه ریمه کان له ده وره ی پایته خت ته کینه وه، هاوکات
 له گه ل ده سته پاچه بوونی خلیفه و سه ره لدانی ته ماعی سه ربه خۆبوون له لای هه ریمه کان
 زۆر ئاسایی بوو ده سه لاتی تورکه کان له خیلافه تی عه باسیدا زیاد بکات، سوپاو سه ربکرده
 سه ربازیه کانیشیان بوونه ئامرازیکه باشی ده سستی خلیفه کان بۆ سه ربکوژکردن و کۆتایی
 پیه یئنانی بزوتنه وه سه ربه خۆ خوازه کان، له بهر ئه مه کۆیله تورکه کان پۆژ له دوا ی پۆژ
 گرنگی زیاتریان پیدراو کار به وه گه یشت خه لکانی والی و هه زیرو ده ولت داریان لی دروست
 بوون.

له سه رده می خیلافه تی عه باسی یه که مدا، وشه ی (مه مالیک) زاراو هیه کی تاییه ت بووو
 به کاره یئانی له سه رب ئه و تاقمه کۆیله سپیه کورت هه لاتبوو که له بازاره کانی کۆیله فرۆشیدا
 ده کپردان و پاشان له فیرقه ی سه ربازی تاییه تدا خزمه تیان پی ده کرا، له گه ل لاوازیوونی
 ده سه لاتی عه باسی له سه رده می خیلافه تی عه باسی دووه مدا: زۆرشتیکی ئاسایی و سه روه تی
 بوو پتویستی زۆریان به کۆیله تورکه کان هه بی، له لایه کی تره وه ئه و ده ولت تۆچکانه ی له

۱ قیام دولة الممالیک الأولى فی مصر والشام ص: ۱۲.

۲ تاریخ المغول والممالیک، مجموعه من المؤلفین ص: ۶۲.

۳ کتاب الروضتین فی أخبار الدولتین، نقلا عن تاریخ المغول والممالیک ص: ۶۲.

۴ الفخري فی الاداب السلطانية لابن طباطبا ص: ۲۲۰.

۵ تاریخ المغول والممالیک ص: ۶۲.

هه روه‌ها (نیزامولمولك) په‌كه‌م‌ین‌ كه‌س‌ بوو زه‌وی‌و كه‌رتی‌ كشتوكاڼی‌ به‌سەر‌ كۆیله‌ توركه‌كاندا دابه‌شكرد، پېش‌ ئه‌مه‌ پاره‌و هه‌ق‌ ده‌ستیان‌ ده‌درایه‌،^۱ به‌م‌ شیوه‌یه‌ زه‌وی‌و ناوچه‌ی‌ فراوانیان‌ ده‌خرايه‌ به‌رده‌ست‌و ده‌بوايه‌ ئاوه‌دانیان‌ كردبايه‌وه‌و په‌ننویان‌ هینابايه‌، به‌مه‌ش‌ هینده‌ی‌ تر سه‌روه‌ت‌و سامان‌ زیاد‌ ده‌بوو و ده‌وله‌تیش‌ به‌هیز‌ ده‌بوو، دواى‌ ئه‌وه‌ش‌ سه‌ركرده‌ سه‌ربازیه‌كانی‌ كۆیله‌كان‌ ژماره‌یه‌ك‌ قه‌لاو‌ شارو‌هه‌ریمیان‌ گرتن‌ به‌مه‌ ناوی‌ (ئه‌تابه‌ك) - واته‌ میروبه‌گ - یان‌ لیئران،^۲ شایانی‌ باسه‌ په‌كه‌م‌ كه‌س‌ ناسناوی‌ (ئه‌تابه‌ك)ی‌ وه‌رگرت‌ (نیزامولمولك)ی‌ وه‌زیر‌ بوو، كاتيك‌ له‌ ساڵی‌ ۶۶۵ه‌دا سولتان‌ (مه‌لیكشا) هه‌لسوپاندنی‌ كاروباری‌ ده‌وله‌تی‌ خسته‌ به‌رده‌ست‌ ئه‌م‌ ناسناوه‌شی‌ پى‌ به‌خشی،^۳ هه‌روه‌ها سلجوقیه‌كان‌ ژماره‌یه‌ك‌ كۆیله‌ی‌ خوینده‌وارو‌ زیره‌كیان‌ هه‌لده‌بژاردن‌و له‌ كۆشكه‌كانی‌ خۆياندا دایان‌ ده‌نان‌و كاروباری‌ په‌روه‌رده‌و خویندنی‌ منداڵه‌كانیان‌ پى‌ ده‌سپاردن‌و له‌ كرڤی‌ ئه‌مه‌و خزمه‌تی‌ سه‌ربازیان‌ له‌ كاتى‌ جه‌نگه‌كاندا هه‌ریمی‌ گه‌وره‌و فراوانیان‌ پى‌ ده‌به‌خشین، به‌لام‌ هینده‌ی‌ نه‌خایاند‌ ئه‌م‌ ئه‌تابه‌كانه‌ بوونه‌ ده‌سه‌لاتداری‌ فیعلی‌ هه‌ریمه‌كانی‌ ژێرده‌ستیان، به‌ تایبه‌تیش‌ كاتيك‌ ده‌وله‌ت‌ لاوازبوو و لیکه‌لوه‌شا، ئه‌مان‌ هه‌ریه‌كه‌ له‌ راستی‌ خۆیه‌وه‌ به‌ره‌به‌ره‌ بوو به‌ خاوه‌ن‌و كوڤخای‌ ئه‌و هه‌ریمه‌ی‌ له‌به‌ر‌ ده‌ستیداوه‌^۴ چه‌ند‌ ده‌وله‌تۆچكه‌یه‌كى‌ بچووكیان‌ له‌ جه‌سته‌ی‌ ده‌وله‌تی‌ سلجوقی‌ كردنه‌وه‌و به‌ ناوی‌ ده‌وله‌تی‌ (ئه‌تابه‌كه‌)وه‌ ناسران، (عمادالدین‌ زه‌نگی) به‌هیزترینی‌ ئه‌و ئه‌تابه‌كانه‌ بوو و ده‌وله‌تییكى‌ دامه‌زراند‌ كه‌ (موسلو‌و‌ حه‌له‌بو‌ ديارپه‌بیعه‌)ی‌ له‌خۆگرتبوو،^۵ دواى‌ مردنی‌ (عمادالدین)، (نورالدین‌ محمود)ی‌ كوپی‌ جیگه‌ی‌ گرته‌وه‌و ده‌وله‌ته‌كه‌ی‌ فراوانتر‌ كردو ده‌ستی‌ به‌سەر‌ (دیمه‌شق)یشدا گرتو دوايه‌ش‌ كۆتایی‌ به‌ ده‌وله‌تی‌ (فاتیمیه‌كان) هینا‌و ده‌ره‌نجام‌ ولّاتی‌ میسریش‌ خرايه‌ چوارچێوه‌ی‌ ده‌وله‌تی‌ (زه‌نگی)یه‌وه‌، له‌ كتیبی‌ (عصر‌ الدولة‌ الزنكية‌)دا قسه‌ی‌ زۆرم‌ له‌سەر‌ (عمالدین‌و‌ نورالدین‌)ی‌ كوپی‌ كردوه‌، (نورالدین‌ محمود) ژماره‌یه‌كى‌ زۆری‌ له‌ كۆیله‌ توركه‌كان‌ كړین‌و زۆرینه‌ی‌ سوپای‌ ده‌وله‌تی‌ (زه‌نگی)یان‌ لى‌ پیکهات،^۶ (ئه‌بیوبیه‌كان)یش‌ به‌ دواى‌ (زه‌نگی)یه‌كاندا هاتن‌و هینده‌ی‌ تریان‌ كۆیله‌ كړین‌و خستیاننه‌ خزمه‌تی‌ سه‌ربازیه‌وه‌، شیاوی‌ ئاماژه‌ پیکردنه‌ زۆربه‌ی‌

۱ تأريخ المغول والترك ص: ۶۶.

۲ صبح الأعشى ۱۸/۴، تأريخ المغول والترك ص: ۶۶.

۳ اخبار الدولة السلجوقية ص: ۱۶۹، ۱۹۷، تأريخ المغول والترك ص: ۶۶.

۴ تأريخ المغول والترك ص: ۶۶.

۵ تاريخ بيت المقدس ص: ۴۹.

۶ المصدر نفسه ص: ۴۹.

پیکهاته می نه و سوپایه می له لایه ن (أسدالدین شیرکز) وه سه رکردایه می کراو ولاتی (میسری) پی گیرا، بریتی بوون له (مه مالیک و میرانی نوریه)،^۱ به م شیوه یه کویله کانی (صلاح الدین) به (مه مالیک سیلاحی) و کویله کانی (أسد الدین شیرکز) ش به (مه مالیک سیلاحی) ناسرابوون، له سه رده می (مه مالیک عادل) یشدا کویله کان (مه مالیک عادل) یان پی ده گوترا، کاتیکیش (مه لیک عادل) وه فاتی کردو کورپه کانی له جیی دانیشتن، هر تاقمه کویله به ناوی کورپیکانه وه ناویان ده هینرا وه کو (مه مالیک سیلاحی) و (مه مالیک عادل) وه روه ها.^۲

أ- نجم الدین ایوب و مه مالیک:

ده گوتری (سولتان مه لیک صالح نجم الدینی ایوبی) چهن پیکهاته یه کی تازه می هیزی سه ربازی خسته نیو سوپای نه ییوبیه وه له پیناوی به هیزکردنیدا چهن هه نگاوه نه خشه یه کی سه ربازی هه لیتان: گرنگترینی نه وه نگاوانه: زوری بایه خ به کرینی کویله می تورک داو به جوریک پیش نه وه له ده سه لاتی نه یوبیدا هینده می بایه خ پی نه درابوو، نه وه له ماوه می ده سه لاتی خویداو به یه ک که پرت ژماره می (۱۰۰۰) کویله می له هه ریمی تورکستان (خواره زم) و ناوچه کانی باکووری ده ربای په شو و ده ربای قه زوین و شوینی تریش هینان و خستنیه ریزی سوپاکه می خویه وه.^۳

کار به وه گه یشت له سه رده می (مه لیک صالح) دا په گزی تورک له نیو سوپای نه یوبیدا بووه زورینه یه کی به رچاوو خیرا چهن یه که یه کی سه ربازی سیاسیان لی دروست بوو و هه موو نه مانه ش، دوا می تیپه پبوونی چهن سالتیک به سه ر وه فاتی (مه لیک صالح) دا گوپانی بۆ (ده ولته می مه مالیک به حری) و پاشان ته وای په گزه کانی تری وه کو (به ربه رو سودان) به ره به ره له نیو سوپای نه یوبیدا له بهر ئاپوپای کویله کان نه ده دیتران. گرنگترین نیشانه کانی گه شه پیدانی په یکه ری سوپای نه یوبی له سه رده می سولتان مه لیک صالح (نجم الدینی نه یوبی) دا:

أ- الصالحیه: صالحیه: بریتی بوو له وه یزه سه ربازه تازه می نه یوبی که (مه لیک صالح) له کویله تورکه کانی دروست کردبوو، دواتر به ناوی (به حری = ده ربای) یه وه ناسران و پاشانیش بۆ ماوه می دوو سه ده و نیو پۆلی گرنگی خوین له میژووی پر ترسناکی (میسر) دا گیرا.

۱ کتاب الروضتین ۱/۱۵۵، تاریخ المغول والترک ص: ۶۸.

۲ تاریخ المغول والترک ص: ۶۹.

۳ الملك الصالح وانجازاته السياسية والعسكرية ص: ۱۰۹.

(ابن تغری بردی) له (ابن واصل) ی میژوونووسی نه یوبیه کان ده گپړته وه: (مه لیک صالح) هیڼده ی کږله ی تورکی کرپن به چه شنیک که سیک له بنه ماله که ی هیڼده ی نه کرپن، زورینه ی سوپاکه ی خوی له و کږیلانه (مه مالیک) دروست کردو به سر هه موو په گزه کانیدا هه لېژاردن به لکو به سر په گزنی (کورده) ی شیدا هه لېژاردن،^۱ وه کو دیاره (صالح) به م کاره ی ویستویه تی له به رامبه ر نه ودها کاتیک چوه سر ته ختی سه لته نه ت کږله کان پشستیانیا یان لی کردو سوپاسیان بکاتو وه فاداری خوی له به رامبه ریاندا بنویتی، له به ر نه موو پاش نه وه ناپاکي له لایه ن په گزه کانی تری سوپاوه له به رامبه ر نه نجام درا، هه ستا هیژیکي به هیژو توکمه ی سهربازی له م کږیلانه دروست کردو بقی سه پاندنی ویستو خواسته کانی و بپیاره کانی خوی به سر ته واوی هه ریمه کانی ده ولته تی نه یوبیدا پشستی پی ده به ستو به سر ته واوی پیکهاته کانی تریدا هه لده لېژاردن.^۲

سه باره ت به هوکاري ناوی نه م هیزه سهربازی به (به حری = ده ریای) چه ند پایه که هه ن: - پای یه که م: هوپه که ی ده گپړته وه بقی نه وه که (مه لیک صالح) نه م فیرقه سهربازی له دوورگه یه کی سر ده ریای نیل به ناوی دوورگه ی (روضه) جیگیر کردو قشله یه کی گه وره ی سهربازیشی بقی دروست کردن، زوربه ی کږله کانیش بریتی بوون له تورکه هیتر او هه کانی ولاتی (قه فجاج) ی باکووری ده ریای په شو ولاتی (قه وقاز) ی نزیک ده ریای (قه زوین)، تورکه قه فجاجیه کان به جوانی به ژنو بالاو ده م و چاوو چه له نگي و نازایه تی شازو ده گمه ن له ته واوی تورکه کانی تر جیاده کرانه وه، نه مه وپرای نه وه که که زور پابه ندی گه وره ی خویان ده بوون، نه مانه بوونه کاکله ی سوپای نه یوبی و چه ندین هیژنی چاک و پارتیزان و گورز وه شینی چاکیان لی دروست بوون، له نه نجامی نه ودها سولتان متمانیه پی بوون و به دلنیا ییه وه پشستی پی ده به ستو و پله و پایه ی به رزی سهربازی له سوپادا پی ده به خشین، وه کو نه و پله به رزه ی دابوی به پيشه نگی کږله کان (رکن الدین بیربس)، بیگومان (رکن الدین بیربس) پوښکی گرنکو کاریگه ری گپړا له سرخستنی (مه لیک صالح) بقی چوونه سر کورسی سه لته نه ت و دوی نه وه ش سرخستنی به سر دروژمنانی خاچه رست و فه په نگیدا له ته واوی جه نکه کاند، به تاییه تیش جه نگی (المنصورة).^۳

۱ المصدر نفسه ص: ۱۱۰.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۱۰.

۳ المصدر نفسه ص: ۱۱۰.

ب - قشله‌ی (مه‌مالیکی صالحیه) له دورگه‌ی (الروضه)دا:

(مه‌لیک صالح) بنکه‌یه‌کی سه‌ربازی به ناوی (قه‌لای جزیره) یان (قه‌لای په‌وزه) له دورگه‌ی (روضه‌ی) سه‌ر ده‌ریای (نیل) بۆ کۆیله‌کانی خۆی کردبۆوه و کردبۆیه باره‌گای سه‌ره‌کی نه‌وان، نه‌مه‌و له ماوه‌ی دوو سالی ۶۲۷ و ۶۲۸ کۆچی/ ۱۲۳۹ و ۱۲۴۰ زاینیدا بناغه‌ی قشله‌که‌ی لێداو ته‌واویشی کرد، به‌ خاتری پته‌وکردن و فراوانکردنی ژماره‌یه‌کی زۆری خانوبه‌ره‌و کۆشک و ته‌لارو مزگه‌وتی له ئاوه‌دانی پیشدای دورگه‌که‌دا پوخاندن و له چوارچێوه‌ی دروستکردنی نه‌م قشله‌و قه‌لایه‌دا خانوبه‌ره‌ی زۆری دروست کردن، (۵۰) بورج و (مناره‌)ی به‌رزکردنه‌وه، مزگه‌وتیکی گه‌وره‌ی تێدا کرده‌وه، له‌نیۆ حه‌وشه‌که‌یدا جۆره‌ها دارودره‌ختی چاند، پېری کرد له‌ چه‌ک و هه‌موو جۆره ئامرازه‌کانی جه‌نگ و ته‌واوی پێویسته‌یه‌کانی وه‌ک کۆت و زنجیرو ئازوخه‌و خۆراک، (مه‌لیک صالح) خودی خۆی سه‌ره‌رشتی بیناکردنی نه‌م قه‌لاو قشله‌ گه‌وره‌ی کردو، پاره‌و پولێکی زۆری لێ خه‌رج کرد، نه‌م کاره‌ی له‌ پێناوی نه‌وه‌دا بوو باره‌گای خۆی له (قه‌لای چیاکان) بۆ (قه‌لای په‌وزه) بگوازێته‌وه و له‌گه‌ڵ کۆیله‌کانی ده‌ریای (الممالیک البحریه‌)ی خۆیدا نیشته‌جێ بۆ.^۱

ج - ئایا سولتان مه‌لیک صالح نجم الدینی ئه‌یوبی یه‌که‌م که‌س بوو ناوی (به‌حری) له‌هیزی سه‌ربازی کۆیله‌کانی خۆی نابێ؟

زۆربه‌ی میژوونووسانی کۆن و نوێ هاوده‌نگن له‌سه‌ر نه‌وه‌ که (مه‌لیک صالح) یه‌که‌مین که‌س بووه (مه‌مالیکی به‌حری) پێکخستبێ و ناوی (به‌حری) به‌سه‌ردا بېڕین، چونکه‌ ده‌ریای (نیل) له‌ دورگه‌ی (په‌وزه)دا ده‌وره‌ی قشله‌و قه‌لا سه‌ربازیه‌کانی نه‌و کۆیلانه‌ی دابوو. به‌لام له‌به‌ر نه‌م چه‌ند هۆیانه‌ نه‌م پایه‌ بێ بنه‌مايه:

- میژوونووسانی هاوچه‌رخێ مه‌لیک صالحی ئه‌یوبی سه‌باره‌ت به‌ وشه‌ی (به‌حری) هه‌یچ ئاماژه‌یه‌کیان به‌ ده‌ریای (نیل) نه‌داوه، به‌لکو دواتر هه‌ندێک میژوونووسی وه‌کو (المقریزی) و (أبی المحاسن) ناوی (نیل)یان ورژاندوه.^۲

- وه‌کو زانراوه (فاتیمیه‌کان) پێش نه‌مه‌ چه‌ند پۆله سه‌ربازیکیان هه‌بوون و به‌ ناوی (الفز البحریه‌) ناسرابوون، به‌ هه‌مان شێوه (سولتان عادلی یه‌که‌م)ی باپیری (مه‌لیک صالح)یش تیپێکی سه‌ربازی هه‌بوو و ناوی (البحریه‌ العادلیه‌)ی لێناوو، نه‌مه‌ به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ر نه‌وه (مه‌لیک صالح) یه‌که‌مین که‌س نه‌بووه نه‌م زاراوه‌ی داهێنابێ.

۱ الملك الصالح وانجازاته السياسية والعسكرية ص: ۱۱۴.

۲ في التاريخ الأيوبي والمملوكي، أحمد مختار ص: ۸۵.

— (الخرزجی) ده گټپټه وه: سولتان نورالدین عمری کوپی رسولی (یه مه ن) که له سالی (۶۴۷) ک مردووه و هاوچه رخی مه لیک صالحی نه یوبی (میسر) بووه، (مه مالیکی به حری) ژور هه بوون و ژماره یان گه یشتبووه (۱۰۰۰) نه سږ سوارو نه و نه سږ سواری و تیرهاوژیه ی نه مان ده یانزانی (مه مالیکی میسر) نه یانده زانی. نه م دهقه به لگه یه له سه ر نه وه که زاراوه ی (به حری) له ولاتی ئیسلامی وادا به کاره یتراره که ژور له ده ریای (نیل) وه دوور بووه.^۱

— میژوونوسه عه ره به هاوچه رکه کان ناوی هه ندیک فیرقه ی سه ربازی مه سیحی — که له نه وروپاوه به ره و شام هاتبوون — به (فه په نگه به حری خورثاوی) دینن، (أبو شامه) ده گټپټه وه له سالی ۵۹۳ کچیدا مه لیک عادل (یافا) ی گرت، له و شته سه رسوپه یتره رانه ی پیم گه یشتووه: ده لئین (۴۰) سواره ی (فه په نگه به حری) له نیو قه لاکه دا مابوونه وه، کاتیک قه لاکه کونکراو گیرا، نه وان چوونه نیو که نیسه که وه و ده رگا که یان له سه ر داخست و به شمشیره کانیا ن ده ستیان به لیدانی یه کتر کرد، موسلمان ه کان ده رگا که یان شکاند و نه وانه ی به زیندووی مابوونه وه خویان به ده سته وه نه ده دا، ناچار هه موویان کوشتن و سه ربان له م کاره ی نه و (فه په نگه به حریانه) سوپما.^۲ که واته کاتیک (مه لیک صالح) فیرقه به حریه که ی دامه زراند زاراوه ی (به حری) به لای میسریه کانه وه شتیکی تازه نه بوو به لکو زاراوه یه کی گشتی بوو و مه سیحیه کان و موسلمان ه کان وه کو یه ک بۆ یه که سه ربازیه کانیا ن به کاریان دینا و هه روه ک چۆن زاراوه که له میسرو ده ره وه ی میسریش پېش هاتنی سه رده می (مه لیک صالح) بابو بووه، نه مه به لگه یه کی به هیزه که پال دانی فیرقه به حریه که بۆ ده ریای (نیل) شتیکی ناپاست بیت، پای به هیزتر نه وه یه که نه م کویلان له پشت پوویاره وه هاتوون بۆیه به م ناوه وه ناسراون،^۳ (جوانفیل) که جه نگاوه ریکی مه سیحی بووه و له هیرشه که ی (لویسی توه م) دا له به رامبه ر (مه مالیکی به حری) دا جه نگاوه و پاشانیش له لایه ن نه وانه وه دیل کراوه، ده رباره ی نه م (کۆیله ده ریایی) یانه قسه ی کردووه — که بیگومان به حوکمی نه وه پیاویکی هاوچه رخی نه وان بووه و به چاوی خۆی واقعی نه وانی بینیه — گټپانه وه که ی بایه خی تاییه تی خۆی هه یه، نه و ده لی: (مه مالیکی به حری) سه رده می (نه یوبیه کان) و (مه مالیکی) بریتی بوون له کۆمه له ئاواره یه کی هیتراره و کپراره له بازپه کانی کۆیله فروشی (قه وقان) و (ناسیای بچوک) و له (که ناره ئاوه کانی ده ریای په ش) دا به ره و ده ریای (قه پم)

۱ الحملات الصليبية الرابعة والخامسة والسادسة والسابعة للصلاحي ص: ۳۴۱.

۲ في التاريخ الأيوبي والمملوكي ص: ۸۶.

۳ المصدر نفسه ص: ۸۶.

لەۋىشەۋە بەرەۋ كەندەۋى (قوسىتەنتىنىيە) ۋە لەۋىشپا بەرەۋ (دەرياي سىپى نۆۋە پاست) ھىنراۋن ۋە ئىنجا لە بەندەرى (ئەسكەندەرىيە) يان (دىمىاط) گىرساۋنەۋە، بىگومان: دەستەۋازەكەي (جوانفيل) دەبىتە بەلگەي ئەم پايەي دۋايە.^۱

دۋوھم: سىستەمى پەرۋەردەۋ فېر كەردن ۋە ھەشق پېر كەردنى (مەمالىك):

(مەلىك صالحى ئەيۋى) ۋە - مېرەكانى دۋاي خۆي - ۋەكو كۆيلە ھەلسوكەۋت يان لەگەل (مەمالىك) دا نەدەكرد، بەلگە تەۋاۋ بە پىچەۋانەۋە، ۋەكو پۆلەكانى خۆيان لە خۆيان نەزىك دەكردنەۋە، پەيۋەندى نىۋانىي ھەرگىز ۋەكو پەيۋەندى نىۋان گەۋرەۋە بەندە (سەيدو ۋەبەد) نەبوۋ، بەلگە ۋەكو پەيۋەندى نىۋان مامۇستاۋ قوتابى، يان باۋك ۋەكوپ يان سەرۆك خىزان ۋە نەدامانى خىزانەكەي بوۋ... ھەرۋەھا، بىگومان ھەمو ئەم پەيۋەندىيەنە لەسەر بناغەي خۆشەۋىستى پادەۋەستىن نەك تۆبىزى ۋە زۆردارى، كار بەۋە گەيشتىۋو ھەر كەسىك لەۋان (ئەيۋىيان) ئەم كۆيلانەي بىرپىيانايە پىي دەگوترا (ئوستاد = مامۇستا) نەك سەيدو گەۋرە،^۲ كۆيلە دەۋايە (۳) قۇناغ بېرپىت ئىنجا لە فېرۋوۋن ۋە پەرۋەردەۋ ھەشق ۋە پەيۋەن دەۋوۋە:

۱- قۇناغى يەكەم: لە مندالىيەۋە تا تەمەنى بائغ بوۋن بە جۆرۈك لەسەر ۋىستەۋ خۋاستى مەلىك ۋە سولتانەكان دەۋايە كۆيلەي مندال بىرپىرەن ۋە بېتېنرېن، ئىنجا بەپىي پەگەزەكانىيەن بەسەر چىنەكانى قەلادە دابەش دەكران ۋە دەرۋانە ژىر چاۋدېرى دەزگايەكى ئىدارى بەھىزۋ پتەۋى تايبەت بە پەرۋەردەۋ فېر كەردن ۋە ئامادەسازى سەريازى، ئەم دەزگايە پىكەتەۋو لە كۆمەلە كارمەندىكى شارەزاي تايبەت بە كارۋىارى سوپاۋ نەتەۋەكانى خۆيان ۋە ئاينى ئىسلامى پېرۋز،^۳ پىشەكىۋ لە قۇناغى يەكەمدا كۆيلەكان فېرى خۋىندى قورشانى پېرۋز دەكران، ھەر تاقمەيەك لەم كۆيلانە پۇزانە مەلەك دەھاتە لايان ۋە فېرى قورشان ۋە خۇشۋوۋسى ۋە ئادابى ئىسلامى ۋە نۆيۋو زىكرەكانى دەكردن،^۴ ھەرۋەھا ھەر لە چارچىۋەي پەيپەۋ ۋە پېرۋگىرامى تايبەت بەم قۇناغە ماۋەيەك بۇ يارى ۋە گەمە تەرخان كرابوۋ ۋە ئەم لايەنەش گىرنگى پىدراۋو، بە سەرىپەرىشتى مامۇستاكانىيەن دەۋايە نۆيۋەكان لە كاتەكانى خۆيانداۋ بە پاست ۋە درۋستى ۋە بى كەمۋكۋى ئەنجام بەدەن، تا لە مندالىيەۋە بارى پېۋە بگىرۋ لە لايەن بېتە (مەلەكە) يەك ۋە ھەرگىز دەستبەردارى نەبىن، زىكرە تايبەتەكانىيەن پى

۱ المصدر نفسه ص: ۸۷.

۲ قصة التتار من البداية الى عين جالوت ص: ۲۱۴.

۳ الحملات الصليبية، للصلاحي ص: ۳۳۸.

۴ المصدر نفسه ص: ۳۴۰.

له بهر ده کړدن تا له کاته کانی خوياندا بياخوینن و خويان له سره پښمايه کانی ټايینی پیروی
 ئیسلام پابینن، که گه ورهش بوون به نرخترین و خۆشه ویسترتین شتیک به لایانه وه ټاین و
 په ورسته جوانه کان بی.^۱

ئو ماموستایانه ی سر په رشتی په روه رده و فیر کړدن ی کزیله کانیان ده کړد به پی
 سوننه تی پیغه مبر (ﷺ) قورټانیان پافه ده کړدو له ژیر پوښنایی قورټان و سوننه تدا فیری
 عه قیده و ئیمانی ساغو سه لیمیان ده کړدن و ئاراسته یان ده کړدن تا به بیرو بچون و
 تیروانی نیکی گونجاو بؤ خودای بالاده ست بپوانن.

ئو لاینه گرنگانه ی په روه رده ی ټایینی گرنگی پیدابوو:

-خودا جل جلاله: له هه موو که موکوړپه ک به ریبه و خاوه نی سیفته ته ته واوه بی
 سنوره کانه و تا کو ته نهاو بی هاوه له و بی هاوسه رو بی پوله یه؟

-خودا سبحانه و تعالی دروستکه رو خاوه نی هه موو شتیکه و هه لسو پښه ری
 کاروباره کانیه تی: ﴿أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْآخِرُ﴾ (الاعراف: ۲۴).

-سه خاوه تی خودای ته عالا سه رچاوه ی هه موو نازونیعه ته وردو درشتو دیارو
 نادیاره کانی ئم بوونه وه ریه ی: ﴿وَمَا يَكُم مِّن نَّمَمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ﴾ (النحل: ۵۳).

-زانستی خودا ده وره ی هه موو شتیکى داوه، هیچ شتیک له زه مین و ئاسمانه کاندای
 ئو په نهان نیه: ﴿وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ (الطلاق: ۱۲).

-خودای پاک و بیگه رد به هو ی فریشته کانیه وه گوفتارو په فتناره کانی مروؤ له کتیبیکدا
 تومار ده کاتو بچوک و گوره ده ژمیردریت و جی ناهیلریت، ئم کتیبه له کاتو شوینی
 خویدا ده دریته وه ده ست خاوه نه که ی و پی ده گوتری بیخوینه وه: ﴿مَالِ هَذَا الصِّكْتِ لَا
 يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا﴾ (الكهف: ۴۹).

-خودا جل جلاله به ننده کانی خوی به ناخوښی تا قی ده کاته وه و هه یانه به قه زاو
 قه ده ری خودا پازی ده بیټ و به پواله ت و له ناخه وه ته سلیم ده بیټ و ده ره نجام شایسته ی
 خیلافته و ئیمامه ت و سه روه رایه تی ده بیټ، هه شه توړه ده بیټ و ده ره نجام چ حیسابیکی بؤ
 نا کریت: ﴿الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ (الملك: ۲).

-خودای گه وره: هر كه سيك په نای بۆ بهریت و له وهی به سه ری هاتووه و به سه ری دیت به حوكمی نه و به پتوه بچیت پشتیوانی لی دهكات و سه ری دهخات: ﴿إِنَّ وَلِيَ اللَّهِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ﴾ (الاعراف: ۱۹۶).

-خودای پاك و بيگه رد نيوه پوكی نه م خدا به يه كگرتن و جوړه به ندايه تيهی له قورئانی پيرؤزدا داپشتووه، بيگومان په روه رده كردن و پرايتناني تاكه كانی نوممه ت له سه ر و اتا نيمايه كان و تيپوانينه پاست و دروسته كان به هه نكاويكي گرنك داده نريت له هوشيار كړدنه وه و پا په پاندي نوممه تدا، بويه هر تاكيكي نه م نوممه ته پتويسته زوو زوو نه م و اتا پيرؤزو به رچاو پوونيانه ی به بير بخړينه وه و فيريان بيته وه و خوی له سهريان په روه رده بكا ته وه، پتغه مبه ر (ﷺ) به رده و ام له گه ل هاوه له به پريزه كانی نه م لايه نانه ی دوپات ده كړدنه وه و به مه به ستی گه ردنكه چ بوونی دليان و ساغو سه لامه ت بوونی پوحيان و خاوين بوونی ده روونيان له پتي هه ردووك كتيبى خوينراوه (قورئان) و كتيبى بينراو (بوونه وه) وه چاو و دل و ميشكى ده كړدنه وه و به مه تيپوانينيكي سافو پوونيان له به رامبه ر نيوه پوكی به هق ناسين و جوان په رستی خودا (الوهية) دا بۆ دروست ده بوو.

پتغه مبه ر (ﷺ) بايه خي به چاندي دره ختی چاره نووس و هه لكردنی مه شخه لی پيگه ی پزگاری له دل و ده روونی هاوه لانيدا، چونكه هر كه سيك نامانچ بنا سیت و پيگه بزانيت هه موو هيزی خوی و كه ره سته ی پتويست به كار ده خات، پتغه مبه ر (ﷺ) به م شيوه يه پو شنایي له سه ر نه م لايه نانه چر ده كړدنه وه:

-نه م دونيا يه هه رچهنده دريژخايه ن بيت هر به ره و له نيوجوون ده چيت، نازوني عمه ته كانی هه رچهنده گه وره بن، هر كه م و هيچ و پوچن: ﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَوَةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أُنْزِلَتْهُ مِنَ السَّمَاءِ فَأَخْلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَرَبَ أَهْلُهَا أَنْهَمُ فَنَدْرَوْكَ عَلَيْهَا أَنْهًا أَمْرًا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْرَبَ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْهَمُونَ﴾ (يونس: ۲۴)، ﴿قُلْ مَنْعَ الدُّنْيَا قَلِيلٌ﴾ (النساء: ۷۷).

- هه موو خه لك بۆ لای خودا ده گه پێنه وه، له سه ر كرده وه كانیان لیپرسینه وه یان له گه ل ده كریت، پاشان له به هه شت یان له دۆزه خ جیگیر ده كرین: ﴿يَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى﴾ (القيامة: ۶۳).

- ناز و نیعمه ت و خۆشیه كانی به هه شت هه موو نا په حه تی و تال و تفتیه كانی دونیا له بیر به هه شتیان ده به نه وه، سزای ئاگریش هه موو خۆشی و شیرناتیه كانی دونیا له بیر دۆزه خیانی ده به نه وه: ﴿أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿۲۰۵﴾ ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿۲۰۶﴾ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمْتَوُونَ ﴿۲۰۷﴾﴾ (الشعراء: ۲۰۵-۲۰۷)، ﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ﴾ (الحاقة: ۲۴).

- خه لك دواى له نیو چوونی دونیا به چه ند قونا غیكى دوو دیریژو سه خت و دژواردا تیده په پ، ئینجا به به هه شت یان به دۆزه خ ده گن: ﴿يَتَأْتِيهَا النَّاسُ آتِفًا رَبُّكُمْ ﴿۱﴾ زَلْزَلَةُ السَّاعَةِ ﴿۲﴾ شَوْءٌ عَظِيمٌ ﴿۳﴾ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ ﴿۴﴾﴾ (الحج: ۱-۲)، ﴿فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ﴿۱۷﴾ السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ ؕ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا ﴿۱۸﴾﴾ (المزمل: ۱۷-۱۸).

- ده ریا زیوون له قوناغه سه خته كانی قیامه ت و ئاگری دۆزه خ و گه یشتن به به هه شت، به هۆی ئیمان و نه نجامدانی كرده وه چا كه كان و مسو گه ر كردنی په زامه ندی خودایه: ﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَٰلِكَ الْقَوْصُ الْكَبِيرُ ﴿۱۱﴾﴾ (البروج: ۱۱).
- پیغه مبه ر (ﷺ) به رده وام به بیر ها وه له كانی دینایه وه كه پۆلی نه وان له سه ر نه م زه ویه دا چه ند بایه خداره و په یامه كه یان چه ند په زداره و پله و پایه ی نه وانیش له لای خودای به رز چه ند شكۆداره، به م شیوازه په روه رده یه کی هیند پیکوپیکى كردن، به وپه پى گه رمو گوپى و چوست و چالاكى و دلای قایمه وه هاتنه نیو گۆره پانی خه باته وه و شه و و پۆژ هه دایان نه دا و به سه ر هه موو كۆسپه كانی ته مبه لى و دله پاوكى و ترس و ته ماعدا زال بوون و به وپه پى توانا و ئازایه تیانه وه و له پیتناوى به ده سه ته پیتناوى به خته وه رى دونیا و سه رفرازی

قىيامەت چاكى مەردايە تيان ئى كۆرد بەلاداو پۆلى خۇيان لە گە ياندن و پەخشكردىنى پەيامى پىرۆزى ئىسلام بە جىهاندا گىترا.^۱

بىگومان لە دوا سەردەمى دەولەتى ئەيوبىدا، مامۇستايانى كۆيلەكان بايەخىكى گەورەيان بە پەرورەدە و فېركردنى ئىسلامى دەدا، قۇناغ بە قۇناغ فېرى خويىندىنى قورئانى پىرۆز و فەرموودە و چۆنىەتى پاك و خاويىن پارگرتنى دل و دەروونيان دەكردن و تا دەره نجام كەسانىكى كامل و تەواويان لە پووى ئيمان و ئەقلەوہ ئى دەردە چوو و دەيانتوانى تەواوى ئەركەكانى جىهاد و پاراستنى سنورەكانى ئىسلام و پەلاماردانى دوژمنان بەخۆيگرن، ئەم پەرورەدە ئىسلامىيە پەشتگەلىكى جوانى لە دل و دەرووندا شەتل كىردن، وەكو: (دلسۆزى وئارامى و پشت بە خدا بەستەن و زۆر پارانەوہ لە خوداو خۇپراگرى و ترسان لە خوداو ھتە)، بەم شىۋەيە مندالان و لاوانى (مەمالىك) لەسەر ئەم پەرورەدە ئىسلامىيە نايابە گۆشكران و شارەزايىيەكى باشيشيان لە فىقھى ئىسلامىدا پەيدا كىرد، ھەر لەبەر ئەمەش بوو (مەمالىك) لە درىژايى سەردەمى حوكمرانى خۇياندا ئايىنى ئىسلاميان لە ھەموو شىتەك بە پىرۆزتر و گەورەتر دادەنا، جىگە و پىگەى زانا يانىش لە لاي ئەوان بەرزترىن مەقامى ھەبوو، ئەمەى گوتمان بوو بە يەككە لە ھۆكارە ھەرە سەرەكەكانى پاپەپىنى پۆشنىپىرى و زانستى شارستانىيەنى پىشكە و توى سەردەمەكەيان.

۲- قۇناغى دووہم: لە تەمەنى بائغ بووندا دەستى پى دەكرد، ھونەرەكانى جەنگيان لە: (تيراندازى و شەپەنئەزە و شىربازى و ئەسپ سوارى) يان فېردەكران، لەم قۇناغەدا توندوتىژى بەكادەھىترا و ھەلە و پەلە قبول ئەدەكران، ھەر كۆيلەيەك تاوانىكى بى دىنى يان بى پەوشتى ئى دەركە و تبايە سزايەكى توندى دەدرا، ئىنجا بەسەر چەند (پۆل) يىكدا پۆلىن دەكران، ھەر پۆلە پاهىنەرىكى تايبەتى وەرزشى و سەربازى سەپەرشتى دەكردن، لە بوارى وەرزشدا لەسەر مەلەوانى و پاكردنى ماوہ درىژو زۆرانبازى و تۆپ تۆپىنەى بە پىۋە و بەسوارى پاهىتايان پى دەكرا، لە كاتى پشوو و دەست بەتالىدا ھەر يەككە لەمانە خۇى بە ھىوايەتى تايبەتى خۇى زانستى يان ئەدەبى يان ئايىنى خەرىك دەكرد، لىرەدا ئە و پاژە دەرك دەكەين و ھەلامى ئە و پىرسىيارە وەردەگرىن كە بۆچى ژمارەيەكى زۆرى (مەمالىك) لە پىزى زانا يان و شاعىران و نووسەرانى گەورەدا دەبىنين،^۲ چەند كەسىك بۆ خزمەتكردىن تەرخان

۱ المصدر نفسه ص: ۲۷.

۲ أباطيل يجب ان تحى من التاريخ ص: ۲۴۰.

کراپوون، چه ند گوره یه کیشیان به سهره وه دانرابوون و ئه رکی پشکنین و لیځولینه وه یان پی سپیډر اېوو، له سر وردو درشتی په فتارو گوftarه کانیاں لپرسینه وه یان له گه ل ده کردن، نه گه ماموستا یان پاهینه ر دیبای یه که له کویله کان تاوانیکې کردوه یان به سهر یه کیک له نادابه کانی دین یان دنیايدا بازدايي، ئه و به گویره ی تاوانه که ی سزای ددها، به م شپوه یه له نیتو خودی مه مالیکدا خه لکانیک دروست بوون، بوونه (سید) و به (ماموستا) ناسرابوون و سهر پرشتی کاروباری (مه مالیک) یان ده کرد، ژماره یه که سهر کرده ی قاره مانیش له پتی خودادا ده جه نگان، سیاسه تمه دارانیکیش هه بوون خولق و خوی جوانیان له به رامبه ر جه ماوه ردا ده نواندو سامو هه بیه تیشیان له به رامبه ر سته مکارو سنوور به زیتان نیشان ده دا.^۱

۳- قوناغی سیته م: قوناغی زانینی به هره سهر یازیه کان و ئاشکرابوونی ئاراسته و توانا سیاسیه کان بوو، به خاتری زانینی ئه ندازه ی شاره زایی هونه ری سهر یازی نیتو پریزه کانیاں زۆرانبازیان له نیتوان خویانیاندا پی دده کرا، ئینجا بۆ تاقي کردنه وه ی یه کجاری به ره و گوړه پانه کانی جه نگ ده نیردان و هره سهر که وتوه کانیاں له کویلايه تی پزگاریان ده بوو و نازادیان به خه لات پی ده به خشرا، هه شیان بوو له گه ل ئه ودها خاوه ن پۆست و پایه ش بوو به لام هه ر به کویله یی ده مانه وه، وینه ی ئه و کویلانه ی سولتانی زانایان (عزالدینی کوپی عبدالسلام) فروشتنی و پاشان نازادی کردن و به ها که شیان خسته نیتو به یتولماله وه، پيشدا هه ندیک ئه رکی بچووک و سووکی سهر یازیان پی ده سپیډرا، به ره به ره کویله پله ی سهر یازی وهرده گرتن تا ده گه یشته پۆستی (ئهمیر) و له لایه ن سولتانه وه ئه م ناسناوه ی به سهر دا ده بپا، له پله و پایه ش به ره و ژوور ده پۆیشته تا دهره نجام ده گه یشته پۆسته بالا کانی ده ولته، زۆرجار (کویله) به هوی به هره و هه لکه وتوویی و شایسته یی خوی ده گه یشته پۆسته ی سه لته نه ت و سه رۆکایه تی ده ولته.^۲ به فه زلی خودای بالاده ست و ئه م په روه رده نایابه که سانیکي و مه زنیان تیدا دروست بوون که میژوو پاله وانیتی و نازایه تی ئه وانه ی به زیندوویی هینشتوته وه و هه موو کاره شکودارو پر به ره که ته کانی له لاپه ره کانی خویدا تۆمار کردوون که خویان له به گژداچوونه وه و پوچه لکردنه وه ی پړۆسه ی مه غولی و پشه کیش کردنی قه واره ی خاچه رستان له ولاتانی ئیسلامیدا ده بیننه وه، (بروکلمان) سه باره ت به (مه مالیک)

۱ الخطط ۲/۲۱۳-۲۱۴، فی التاریخ الأیوبی والمملوکی ص: ۸۴.

۲ مصر فی عهد بناء القاهرة، ص: ۱۶۹ ومابعدها، ابراهیم شعوط.

دهنوسی: چۆن دوو سەردەمی (پەشید) و (صلاح الدین) بە سەردەمانی زیڤین دەژمێردرێن، بە هەمان شیوەش سەردەمی (بیبرس)یش بە سەردەمی زیڤین دیتە هەژمار.^۱

۴- بەرنامەی خواردن و پۆشاک و پشوو: پەرەدە و فێرکردنی کۆیلەکان بە گۆڕەیی بەرنامەییەکی پێکۆپێک بە پێوە دەچوو، ئەوان بە هیچ کلتۆجیک بۆیان نەبوو لە بارەگاکانیان دەرچن، بە تاییبەتی لە شەواندا، دەبۆیە هەفتانە پۆژیک گەرمایان کردبایە، خواردنیان بریتی بوو لە: گۆشت و چێشت و میووە و هەلوا و پاقلە و کولاو و خواردەمەنی تریش، پۆشاکێ پەشمین و بە نرخیان پێ دەدرا، مانگانە موچەییەکی کەمیان بۆ پراپۆوە کە خۆی لە (۳) یان (۱۰) دینار دەدا،^۲ خۆدی سولتان سەردانی دەکردن و لە جۆری خواردەمەنی و شتەکانی تریانی دەکۆلیوە، لە سەردەمی سولتان (بەرقوق) هەو پێگە بە (مەمالیک) هەکانی قاهیرە دەدرا لە قەلای بێنە دەرەووە و لە دەرەووە شەو بەسەر بەرن، کار بەو هەگەشت (قەلای) تەنها وەکو شوێنی خۆیندن و پەرەدە سەیر بکەن، (مەقریزی) ئەمەیی بە خالێکی لاواز لەسەر (مەمالیک) تێبینی کردووە و دەڵێ: ئەم چوونە دەرەووەیان وای لێکردن کلتوری پەرەدە و فێربوونی قەلایان لە بیر بجێتەووە و تووشی دەست بەتالی و بێ کاری ببن و دەستیان بە ئەنجامدانی پڕۆسەی هاوسەرگیری کرد، دەرەنجام (مەمالیک) بە خراپترین و پەستترین خەلک دەرچوون.^۳

۵- سیستەمی دەرچوون و کۆتایی خۆیندن:

ماوەی خۆیندن لە قەلادا (۱۴) تا (۱۵) مانگی دەخایاند، هەندیک جار چەند سالی دەخایاند، هەركات کۆیلە لە خۆیندن دەبۆوە، بە تەواوەتی ئازاد دەکرا و بە ئامادەبوونی سولتان و میرەکان ئاھەنگێکی تاییبەتی بۆ ساز دەکرا و پڕوانامەییەکی بە ناوی (پڕوانامەیی ئازاد بوون) ی پێ دەدرا،^۴ چەکی و ئەسپێک و پۆشاکێکی تاییبەت و پارچە زەویەکی پێشکەش دەکرا، لە و کاتەدا بە کۆیلە دەگوترا (ئازاد) و بە ئازادکەرەکی دەگوترا (ئۆستاد-مامۆستا) و بە تەواوی ئەو و هاوێلە ئازادەکانیشی دەگوترا (خەشداشیە).^۵

۱ تاریخ الشعوب الاسلامية، نقلا عن أباطيل يجب ان نحمي ص: ۳۴۱.

۲ الخطط ۳/ ۳۴۸، دولة المماليك سمير فراج ص: ۳۲.

۳ دولة المماليك سمير فراج ص: ۳۲.

۴ المصدر نفسه ص: ۳۲.

۵ خشداش: بە واتای هاوێلی خزمەتکردن دیت، شاگرد.

کږيله دهرچووه کان پږل پږل ده کران، هر پږله سرپه رشتکارېکې به ناوې (باش) يان (ته قيب) هوه به سره وه داده نرا، هه نديکيشيان خويان ده گه يانده پږستی (ميرايه تي)، ميرايه تي: بریتی بوو له و پږستی پږکڅستن و ناماده سازي ئه رکه مه زنه کاني حوکمپاني نيو فهرمانپه وايه تي يان سوپاي له ئه ستوي خوي ده گرت، ده بوايه کږيله هه موو پله کان بېرې ئينجا پله ي ميرايه تي به ده ست ده هيتا، تا خوي به په وشته په ندو جوانه کان و ته واوي ئادابه کان نه پازانديايه و خوي به په نگو و پوي موسلماننه تي نيشان نه دابايه و له کاروباري سربازيدا شاره زايي ته واوي په يدا نه کردبايه نه ده بوو به (مير)، هه يانبوو پله ي زوري ده بېرې و به هوي زوري زانستيه وه ده گه يشته پله ي زاناو شاهرزان يان ئه ديب يان شورته و زابت، به م شيويه خه لکانکي هيتنه پايه به رزيان لي دروست بوون: که دوايه هر نه مانه و به پله کاني خويان چهنده گه وره يه کيان تيډا دروست بوون و سرپه رشتي (مه مالک) يان ده کردو چهنده سرکرده يه کي سربازيان تيډا هه لکه و تن سرکرديايه تي جيهاديان ده کردو ژماره يه ک سياسي ته داريان لي دروست بوون کاروباري حوکمپانيان گرتنه ده ست.

۶- زماني (مه مالک): تورکي بوو: هيتنه دي وشي عره بي و فارسي تيکه لي کرابوون که به تورکي نه ده چوو، ژماره يه کي زوري کږيله کان به بي ئه وه ي شاره زاييان له زماني عره بيدا په يدا کردبېت گه يشتنه پله و پږستی سه لته نه و حوکمپاني،^۱ له گه لي نه مه شدا زورينه يان فيري عره بي بېوون و ده يانتواني به زاراهي پاراو (فصيح) عره بي بدوين، هه نديک له زاناکانيان چهنده بابيه تيکي فيقي قورسيان تويزيونه وه که زانايان وه کو سرچاوه بويان ده گه پږينه وه.^۲

۷- په يوه ندي ماموستايه تي له نيو (مه مالک) دا:

به هيزترين په يوه ندي نيو (کږيله کان) بریتی بوو له: په يوه ندي ماموستايه تي نيو ماموستاو ئه و کږيلانه ي ده يکرېن و سرپه رشتي په روه رده و خويندن و پاهيتانې ده کردو بايه خي ته واوي پږنده دان، به لکو له پيناوي توند و تالگردني په يوه ندي خوي به وانه وه و ده سته به رکردني پشتيواني زياتري ئه وان بږ خوي (ماموستا) سوور بوو له سر ئه وه له گه لي ئه وان دانيشيت و له سر سفره ي خواردن له گه ليان کږيته وه، زورکات مه ليک مه نسوپ (قلون) له کاتي ناماده کردو پيداني به شه خورادني به (مه مالک) هولي ناخواردني به سر ده کرده وه و چيشت و گډشته که ي ده پشکني و له جوري چاكي و خراپه که ي ده کږيله وه،

۱ المصدر نفسه ص: ۳۳.

۲ المصدر نفسه ص: ۳۳.

ئەگەر عەیبیککی تیدا بەدی بکردبایە لە سەرپەرشتیکارو ئوستادی توند دەکردو بەسەریدا دەشپارندن و چ خراپ بوایە ئەوەی بەسەر دێنان و^۱ دەیگوت: (بزانن کۆیلەکان لە مال و خانوبەرە جودان، ئیستا من چەند قەلاو شورەیه کم دروست کردوون، خۆم و مال و منداڵ و موسلمانانیان پێ دەپاریزم، ئەو قەلاو شورانە بریتین لە (مەمالیک)، (مەمالیک) لە نێو قەلاو بارەگای سەریازیدا نیشتەجێ ببوون و لێیان دەرندە دەچوون،^۲ ئەم دەقە یەکیک لە پایەکانی دامەزراوەی کۆیلەداری و پەيوەندی نێوخۆیمان بۆ دەردهخات، دەبینین سولتان — بە پەسەن کۆیلە بوو — دەزانێ (مەمالیک) بۆ پاسکردن و پاراستنی کورسی دەسەلات و بنەمالەکی چەندە بایەخدارن و بە قەلاو شورەیان دەچوین، ئەو بەم پەفتارە ی ناوی خۆی لە نێو پیزی پاشاو حوکمگێریدا بە زیندوویی هێشتەو، لە لایەکی ترەو، ئەم دەقە هۆکارەکانی هیزی پەيوەندی (مامۆستایەتی) دەردهخات کە پەيوەندی لە نیوان (سەیدو کۆلەکانی) دا پێکەو بەستۆتەو، سەبید یان مامۆستا پێویست بوو لەسەری بایەخی تەواویان پێ بدات و خواردن و خواردنەو و پۆشاک و پارەیان پێ بدات، کۆیلەکانیش پێویست بوو لەسەریان پاسەوانی ئی بکەن و کورسی دەسەلاتی بپاریزن و بەرگری لە مال و خێزانەکی بکەن.^۳

۸- پەيوەندی (خەشداشیە) = (شاگردی):

بە بەهێزترین پەيوەندی وابەستەیی شەخسی نێو دەولەت دادەنرا، لێکدانەوێ ئەمە بەم شیوەیه: ئەم کۆیلانە لە تەمەنی منداڵتیا هینرا بوون و پاشان لە کۆمەلگا تەریک کرابوون و خرابوونە نێو سەربازگە ی نێزامیهو، تەمەنی منداڵی و ھەرزەکارییان بە یەک ئاست بەپێ دەکرد، بەبێ مامۆستاکانیان نە دەسەرەوتن و لەگەڵ کەس — تا خۆبەخۆی یەکتەریش — نە دەسازان، لەبەر ئەمە ئەم تاقمە کۆیلانە بە وابەستەیی شەخسی ناسرابوون و ھەر تاقمە پال دەدرایە لای ئەو سولتانە ی کپیوونی و پەروەردە ی کردبوون، بۆ وێنە (مەمالیکی زاھیری) پال دەدرێنە لای (زاھیر بیبرس) و (مەمالیکی موغیزی) پال دەدرێنە لای (موغیز ئابەک) و (مەمالیکی ناسپی) پال دەدرێنە لای (ناسپی محمدی کوپی قلاون) و ھەروەھا، لە لایەکی ترەو، ئەم تاقم تاقمێنە ی نێو (مەمالیک) کاریگەری خراپی لێکەوتەو و لە پێناوی گرتنی جلەوی حوکمدا ململانێی خویناوی لە نێودا دروست کردن.^۴

۱ السلطان المظفر سيف الدين قطز ص: ۴۷، د. قاسم عبده.

۲ الخطط ۲/۲۱۳، السلطان المظفر ص: ۴۷.

۳ السلطان المظفر سيف الدين قطز ص: ۴۸.

۴ المصدر نفسه ص: ۵۲.

بېگومان نه و سولتانانې (مه مالیک) بیان له سره هر دوک په روه رده ی ئایینی و مه شقی سهریازی پېگه یانندن کاریکی چاک و پړکوپړکیان نه نجامدا، هر له بهر نه مه شه کاتیک له سره رده می به که می (مه مالیک) دا نه م سهریازانه له گوړه پانه کانی جهنگدا ده بینین، ده بینین که زور گهرم و گوړن و مردانه و دلسوزانه بهرگری له ولات و موقه ده ساتی ئیسلامی ده که نه، نه مه سیمایه کی دره و شاهوی نه وان بوو،^۱ چیا ناسا بهریان به پرؤسه ی داگیرکاری مه غولی گرت و بوونی خاچپرستانیان له جیهانی ئیسلامیدا له پرگ و پېشه ده رهیتا.

۹- ئایا - هر ه موو کویله کان - هینرابوون و - کړدرابوون - ؟

ناکړی و اتای زاراوه ی (مه مالیک) - که به واتای کویله ی هینراوی نیو بازاره کانی کویله فروشی دی - به سر هر ه موو (مه مالیک) دا دابیرین، چونکه ئیمه چاک ده زانین چند تاقمه تورکیک له بهرامبر مه غوله کانداه زین و بهره و خوړه لاتی نریک کشان و له خزمهت سولتانانې (میسر) گیرسانه وه، هینده ی نه خایاندا وه چه یه کی نویی حوکمران له نیو نه م تورکه په نابهرانه په یدابوون و ده سه لاتی خوینان به سر (میسر) و (سوریا) دا کیشاو تا سهرده می عوسمانیه کان به رده وام بوون، هر وه کو ده بینین یه کیکی وه کو سولتان (قوتتن) به پرچه له ک ده چیتته وه سر زنجیره ی بنه مالیه ی پاشایه تی مه لیک (خواره زمشا) و پالوانی جهنگی (عین جالوت) ی ئی ده رچوو.

نه م جوړه خویندن و په روه رده و مه شقه نیرامیه ی (مه مالیک) ی ئی پېگه یشتن - که تا ئیستاشی له گه لدا بی، خویندن گاو کولیزه سهریازیه کان پیی نه گه یشتون - پایه گایه کی به رزی نه ده بی و نه خلای پی به خشین و هلی بۆ پر خساندن تا له ته وای بواره کانداه سپی خوینان تاویده و خوینان دهر بخه ن، دهره نجام دهرکه و تنیان و سهرکه و تنیان به خپرو بهرکه ت و هه رزانی و فهرحانی بۆ شکایه وه و زانست و فیکرو هونه رگه شه ی کرد و بهرهمی ههرسیک بواره که له جیهانی ئیسلامیدا پرهنکی دایه وه.^۲

۱۰ کولیزه سهریازیه تازه کان:

پېویسته ده ولته عهره بی و ئیسلامیه کانی ئیمړ چاویک به بیروباوه پی سوپاکانیاندا بخشیننه وه و به پیی بهرنامه یه کی توکمه و ته واوله سر:

۱ المصدر نفسه ص: ۵۱.

۲ أباطیل یجب ان تصح ص: ۳۴۱.

بىرۈبۈھە پى پاست و دروست و بەندايەتى پاك و پوخت و پەوشتى چاك و پەندو ئەزموونى جەنگە مېژوويىھە كانى ئوممەت و فېركردنى سوننەتە سابتە كانى خودا لەسەر خستىن و خستىنى گەلاندە گۇشيان بگەن.

لە پېناۋى ئەمەدا پېۋىستە چاوخشانەنە ۋە بە پەپە ۋو پېژگىرامى خويندندە ۋە دانەرانى خودى پەپە ۋە كەدا بگىتە ۋە ۋە رگىزا ۋە رگىز تەكنە لۇزىاي ھاۋچەرخ و جەنگى سارد (دەروونى) ۋە گەشە پېدەنى چەك و تەقەمەنى و ناسىنى نەپتەھە كانى فەرامۇش نەكەين و كار بەم ئايەتە پېرۋزە بگەين:

﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَءَاخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ۚ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ﴾ (الانفال: ۶۰).

۱۱- شېخ (عزالدين عبدالسلام) ى فروشيارى مىرانى (مەمالىك):

(شېخ عزالدين عبدالسلام) تەماشاي كرد: ئەو كۆيلانە ى (نجم الدين أيوب) بە پارە ى (بەيتولمال) كېپىۋونى ۋە لە دەۋلەتە كە ى خۇيدا خستىبونىيە نېۋ خزمەتى سەربازى ۋە كاروبارە كانى تىرى دەۋلەت، ئىستا ئازادانە مامەلە ى كېرىن و فروشتىن و بازىرگانى ئەنجام دەدەن، كە بېگومان ئەۋانە بە ھوكى كۆيلە تىيان مامەلە كانىيان نادروستە، لەبەر ئەمە سولتانى زانايان فتۋا ى دا كە ھەر مامەلە يەك لە لاين كۆيلە كانە ۋە ئەنجام دەدرىت پوۋچەلە ۋە دانامە زى، ئەم فتۋايە تەنگى پى ھەلچىن و ناپەھەت بوون، گەفتوگۆيە كى توند لەنېۋ ئەۋو كۆيلە كان سەبارەت بەم مەسەلە يە پوۋيدا، شېخ پى گوتىن: (ئىستا ئىۋە كۆيلەن ۋە ناتۋان سەرىيە خۇ مامەلە بگەن، ئىۋە مولكى بەيتولمالەن ۋە دەبى خىرو بىرتان بۇ ئەۋى بگەپتە ۋە، من - ۋەكو قازى ۋلات - بېيارم داۋە بتانفروشم)، كېشە توند بوو، بەلام شېخ لەسەر بېيارى خۇ سۈور بوو ھەر ھەموو مامەلە ۋە گىرىبەستىكى لى بەھەلۋە شاۋە ۋە نادروست دانان، چ كېرىن و فروشتىن بى چ گىرىبەستى ھاۋسەرگىرى (عقد الزواج) بى، بەم شىۋە يە بەرژە ۋەندىھە كانىيان پەكيان خراۋ مەترسى پۈۋى تىكرەن، (جېگىرى سولتان) ىش - كە كۆيلە بوو - لە توۋرە بىيان ھەلچۈۋ و سۈور ھەلگە پابوۋ، بەخۇ ى ھاۋشىۋە كانى كۆبۈۋنە ۋە لە دۋا ى (شېخى قازى) يان نارد، شېخ گوتى: (كۆپۈ كۆبۈۋنە ۋە يەكى گەۋرەتان بۇ دەبەستىن) بە سۈۋدى بەيتولمالە ى مۇسلمانان دەتانفروشم ۋە ۋەكات بە پېيازىكى شەرى ئازاد دەبن)، كېشەكە يان بۇ لای (سولتان) بەرزكردە ۋە، ئەۋىش لە دۋا ى شېخى نارد،

به لّام له فتواو برپاره کي پاشگهز نه بڼوه، (سولتان) وشه يه کي په قو ناشياو به مه قامي شيځي له زار دهرچوو، که ئم کاره په يوه ندي به نه وه و نه و مافي ده ستوردان و خوتېه لقورتاندي نيه، ليرهدا شيځ بڼي دهرکه وت که نه هلي ناهه ق گه له کومه يان ليکړدوه و له دږي هق و چه سپاندي شريعت - و جيبه جيکړدي حوکه کان - که فريقي نيوان گوره و بچوک و حاکم و مه حکوم و سه روک و هاوولتي ناکه ن - پاره ستاون: بڼيه ليرهدا په ناي بڼ چه که به حيساب لاوازه کي برد - که له نيوه پوکدا زور به هيژه -، نه مه و خڅي له پښتي (قه زاوه ت- دادوهری) کيشايه وه و برپاري به جيبه شستني نه و شاره ي دا که دانيشتوانه کي سه رپيچي کارو سته مکارن و پاپه پاندي شرعي خدا پرت ده که نه وه، شيځ به په له برپاره کي خڅي پاپه پاندو ماله کي و که لويه له کي له پشتي گوډريريژيک ناو خيزانه کي لي سوارکړدو خويشي سوري گوډريريژيکي تر بو و له (قاهره) دهرچوو، هرکه نه م هه وال له نيو شاردا بلاوېوه، دانيشتوان به گوره و بچوک و وه و ژن و پياوه وه به دواي که وتن، زانايان و صالحان و بازرگانان له پيش خه لکه وه بوون و زمانحالي نه وان ده يگوت: (ميسر) هيچ خيرو به ره که تيکي تيدا نيه نه گهر شيځ (عزالدين) و هاوويته کاني و پاپه پينه راني قورئان و سوننه ت و فره مانکه راني چاکه و پيشگريکاراني خراپه و خه باتکاراني پريازي خوداي تيدا نه بن، نه مانه لومه ي لومه کاران و جنيوي جنيو فروشان خاويان ناکه نه وه، نه مه و راپورتگه ليک سه باره ت به م مه سه له يه بڼ سولتاني قاهره به رز کرانه وه، کورتي راپورت و ده سيته کان ناوا بوو: (هر کاتيک - شيځ - پويشت و بڼي دهرچوو، ده سه لات و مولکايه تيت له نيو ده چي)، له بهر نه مه سولتان به خودي خڅي ليبي سوار بوو و خڅي گه يانده شيځ و داواي ليبوردي ليکړدو دل و دهرووني دامرکانده وه، شيځ به و مه رجه گه پايه وه نه گهر هاته وه ده بي له دواي سولتان و ميره کاني (ميسر) بنيرييت و بيانفروشييت، پاش گه پانه وه ي، جيگري سولتان جاريکي تر - به لّام به نه رم و نيانيه وه - داواي له شيځ کرد نه م کاره نه کات، به لّام (شيځ) نالوگړي به سه ردا نه هات و گوتي که ده بي حوکه ي خودايان به سه ردا بچه سپيني، له و کاته دا جيگري سولتان تووپه بوو و برپاري دهرکرد شيځ شه للاق بکات و گوتي: چون ده بي شيځيکي ناوا برپاري فروشتني ني مه ي پاشاي سه ر زه وي دهرکات، وه لّاهي ده بي له نيو تاقمه کي خويده به م شمشيره ي خوم ليبي بده م)، به ره و مالي شيځ به ريکه وت و شمشيره سواوه که شي به پووتي به ده سه ته وه بوو، له دهرگايدا، کورپه کي شيځ

هاته بهردهرگا، پروانی کار له کار ترازوه، بۆ لای باوکی گه پایه وه و بارودوخه که ی بۆ باس کرد، شیخ به دلی پر له ئیمان و متمانه ی تهواوی له سهر پهروهردگاری به کوپه که ی گوت: (ئهی کوپی خۆم، باوکت زۆر له وه که متره له پئی خودادا بکوژی)، کانتیک (جیگری سولتان) چاوی به شیخ کهوت، سام و هه یبهت گرتی و دهستی له رزین و لینگه فرته ی پیکه وت و که و ته سهر خاک، گریا، داوی له شیخ کرد بۆ یه پاپه پته وه، ئینجا گوتی: (ئهی سهروه رم، کام کارت پئی چاکه نه وه بکه)، شیخ گوتی بانگه وازی خه لک ده که م و به بهرچاوی خه لکه وه ده تانفرۆشم، جیگری سولتان گوتی: نرخه که مان له چی سهر ف ده که ی؟ شیخ گوتی: له بهرزه وهندی موسلماناندا، جیگری سولتان گوتی: کئی به م کاره هه لدهستی؟ شیخ گوتی: من پایدیه پیرنم و حوکمی خودا ده چه سپینم، نه مه و خودا حوکمی خۆی له سهر دهستی شیخ پاپه پاندو یه که له داوی یه که به ناماده بوونی خه لک ناوی ده خویندنه وه و نرخیکی زۆری له سهر دانان و فروشتنی و پاره که ی به دهستی خۆی وهرگرت و خستیه نئو پرۆژه خیرخوازیه کانی ولاته وه.^۱

لیره وه شیخ به (بائع الملوك = فروشیاری کۆیله کان) ناوی ده رکردو نه م کاره ی له م سهروه سهری دنیا دهنگی دایه وه و میژوو هه لۆیستیکی ده گهن و تاقانه ی بۆ تۆمارکرد که ئیستاشی له گه لدابی جیهان هه لۆیستیکی له م جۆره ی به خۆوه نه بینیه وه، به لئی دهنگی هه ق بهرز بۆوه و زانایان عیززهت و دهسه لاتیان په دابوو و شه رعی خودا چه سپینراو باتل (ناهه ق) شکستی خواردو تیرو شیری سولته و تهواوی هیزه کانی ماددی له بهرامبه ر سه لته نه تی خودای بالاده ست و حوکمه کانی دانه واندن و نه م فه رموده پیرۆزه ش به سه ره قانیه تی سولتانی زانایاندا چه سپا: ((أفضل الجهاد كلمة حق عند سلطان جائر))،^۲ چاکترین جیهاد: گوتنی وشه یه کی هه ق و په قه له بهرامبه ر سولتانیکی سته مکار.

به م شیوه یه به پشتیوانی و چاوه دیری خودای بالاده ست عیززهت و دهسه لات گه پایه وه بیه شه ی خۆی، خودا ده فه رموویت: ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يُدْفِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ﴾ (الحج: ۳۸)، ﴿وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (یوسف: ۲۱).

۱ المصدر نفسه .

۲ العز بن عبد السلام ص: ۱۸۲ للزحيلي.

۱۲- سهرده می تاقانه کان (عصر الأقدان):

(شیخ محمد محمد حسن سرآب) به پیودائیکی زانستیانه ناوی (تاقانه کان) ی به سهردا بریون، نه و ده لئ: نازانم کئ وشه ی (مه مالیک) ی داوه ته پال نه م سهرده مه و نازانم یه که مین که س کئ بووه نه م ناسناوه ی به سهردا بریون، نه گهر (عهره ب) نه م ناوه لئاوه ی به سهردا بریون، نه و به خوا نه و ان سپله بیان به رامبه ر که سانیک نواندوه که خزمه تی نه و ان و لات که یانی کردوه، خو نه گهر کاری خورئاواییه نه و روپیه کان بیت، نه و با چاک برانین: که نه و دوژمنانه له کاتی باسکردنی سهرده مه میژوویییه کانماندا به باشتترین و جوانترین شیوه وه سفی خوین ده که ن وه ول ده دن به ناشیرینترین شیوه ش باسی نیمه بکه ن، بویه نابئ و ناکرئ لاسایان بکه ینه وه، خورئاواییه کان پکیان له سهرده می (صلاح الدین) و سهرده می (تاقانه کان) ده بیته وه، ناسناوی (مه مالیک = کویله کان) زهمبه و له پکه وه به کاری ده هیئن، نه و ان بویه پکیان له م (تاقانانه) ده بیته وه، چونکه نه و ان نه یانه یشت خاچه رستان به نامانجه کانیان بگن و بئ (قودس) بگه پینه وه، چونکه دوا ی پزگارکرانی له لایه ن (صلاح الدین) وه خاچه رستان ه دایان نه داو دوو جاری تره اتنه وه نیو (قودس)، به لام نه وانه ی به ناوی (مه مالیک) ناسراون بویان له بوسه دا مانه وه و ته وای ولاتیان لی پاکسازی کردن و دوا ی تیپه پینی (۱۰۰) سال به سر پزگارکردنی قودس - له لایه ن صلاح الدینی نه ییوبیه وه - و له سالی ۶۹۰ ک/ ۱۲۹۱ زیدا دوا هه مین مه مله که تی خاچه رستانیان له جیهانی نیسلامیدا له نیو برد، به لئ هر نه وانه ی پییان ده لئ (کویله کان)، دوا به دوا ی جهنگی خاچه رستان گه وره ترین هیژ و په لاماری درندانه ی مه غوله کانیان بئ سر جیهانی نیسلامی له جهنگی (عین جالوت) ټیکشکانده وه وجهنگی عین جالوت بوو به سونبولی هیژو پیژنی نیسلام..... هه روه ها سهرده می نه م (تاقانانه) به یه کیک له سهرده مه کانی زانست و پویشنبری داده نریت، شوینه واره زانستیه کانیان و ناسه واره نه ندازه یی و هونه ریه کانیان شایه دی میژووی شکرداری نه و ان، ته نها له شاری (قودس) دا (۳۵) خویندنگاو زانستگایان بئ تیدا خویندنی زانسته به سووده کان کردبوونه وه، نه مه جگه له وه ی ده یان مزگه وت و کوشک و ته لارو خانوبه ره ی وه قفی خیریان تیدا دروست کردبوون،^۱ نه گهر نه مانه (کویله کان) بووین، نه و به پای من نه وانه (کویله کانی) پښای چاکسازی بوون، وه کو شاعیر ده لئ:

أحسن الى الناس تستعبد قلوبهم

فطالما إستعبد الإنسان إحسان

واته: چاکه له به رامبەر خه لک بکه دلایان به لای خۆتدا پاده کیشی، چاکه ی به رده وام چاکه له گه ل کراو ده کاته کۆیله.

جا نه ماته دل و ده روونی خویان چاک و پاک کردو خوداش چاکه ی له گه ل نه نجامدان و کردنی به موسلمان و فرمانبره و، که منه و چاکه ی خودایان به سەر خویانه وه بینی، شانازیان به په چه له ک و نه ته وه ی خویانه وه نه کرد، به لگو شانازیان به و کارانه وه کرد که نه نجامیان دان و خوداش ناوی نه وانی له میژوودا به ی زیندوویی هیشتیه وه، مافی نه وان به سەر ئیمه وه نه مه یه: به و ناسناوانه وه ناویان بینین و بنووسین که نه وان له حالی حیاتیاندا پتیا خۆش بووه پتیه وه بانگ بکړین، هه قه به وپه پری وه فاداری و نه مه کناسیه وه له به رامبەر نه وه هه موو چاکانه یان ده ره ق به عه ره ب و موسلمانان نه نجامیان داو و به و شتیه یه ناویان و ناسناویان له میژوودا تۆمار بکه ی که شایسته ی پر به پیستی چاکه کانیانه و سهرده مه زۆرینه که یان به (سهرده می تاقانه کان) ناو به یین.^۱

سیههم: هه و له کانی (مه مالیك) له پینا و تیکشکاندن پیه لاماری هه و ته می

خاچپه رستان:

کاتیک خاچپه رسته کان برپاریاندا هتیرش بکه نه سهر (قاهیره) (مه لیک صالح ایوب) کۆچی دواپی کردو به مه موسلمانان تووشی مه یه تیه کی سهخت بوون،^۲ که مرد ته مه نی (۴۴) سال بوو، (مه لیک موعه زه م تورانشا) له (میسر) نه بوو، (شجرة الدری) هاوسه ری به ناویانگی له سهر شاتوی پووداوه کان ده رکه وت، زانی هه والی مردنی (نجم الدی ایوب) ی هاوسه ری کاریگه ری خراپی له سهر سوپا و سه ریا زه کانی داده نی، له بهر نه مه هه والی مردنه که ی شارده وه و جگه له خه لکانیک تاییه ت نه یه یشت که س به م هه واله بزانی، به لگه نامه یه کی به ئیمزای سولتانی کۆچ کردو و خسته پوو: که تییدا (تورانشا) ی کوپی کردو وه به سه رۆکی گشتی سوپا و جیگری سولتان له کاتی نه خۆش بوونیدا، له م ماوه یه دا خاچپه رسته کان له باشووره وه که و تنه جموجۆل، نه مه و له ۱۲ دیسه مه به ری ۱۲۴۹ ی زاینیدا گه یشتنه شاری (فارسکور) له ویشه وه به ره و (شارمساح) و دوا ی نه ویش به ره و (برامون) پیشره ویان کردو ده ریای (نه شمون) بوو به سنووری نیوان موسلمانان و خاچپه رستان، هتیزی خاچپه رستان

۱ المصدر نفسه ص: ۴۲۶.

۲ الحملات الصليبية الرابعة والخامسة والسادسة والسابعة ص: ۳۵۳.

له م قزناغه دا گيرسايه وه و چنه د سربازگه يه کي له سر که نار ه ناوه کاني باکور دروست کردن و بؤ خواراستن ژماره يه ک خنده کيان ليدان و هندیك شوره و مه تر زيشيان به رز کردن وه، ماوه ي مانگو نيويك کپ بوون، ئينجا به ئامانجي په پينه وه يان به ره و که نار ه ناوه کاني باشووري دهرياي (نشمون) دهستان به دروست کردن و دامه زراندي پرديک کرد، به لام نه مه کاريکي ه روا ئاسان نه بوو، به لگو موسلمانان به خهستي تيربارانيان کردن و نه يانتواني ئيشه که بکن، له کو تايدا خاچه رسته کان به ده لائي (عرب) يک به پي پيوايه تيکي تر به ده لائي قبيتيه ک له به رامبر پيداني به رتيليك ته نکه ئاويکيان دوزيه وه و پيدا په پينه وه و خويان گه يانده به ري سربازگه ي سوپاي ئيسلام، نه خشه که ي (مليك لويس) به م شيوه يه بوو: خوي و براکاني و به شيکي زوري سوپاکه ي بوار (ته نکاو) ه که ده بړن و به ره و باري باشووري دهرياکه ده په پنه وه، نو به شه سوپايه ي ماوه ته وه پاسه واني سربازگه کيان ده کات، دوايه دواي په پينه وه ي سوپاکه ده بي تپه پاسه وانه که ده ست به دامه زراندي پرده که بکات، هرکاتيك به سر سوپا ئيسلاميه که ي (مه نسوپه) دا سرکه وتن خاچه رستان به ره و (قاهره) پيشپه وي ده کهن، نه مه و له ۸/ فبرايه ر/ ۱۲۵۰ زيدا هيزي خاچه رستان له گه ل نه وه دا بواره که قول بوو و به نيوداچووني سهخت بوو به لام هرچونيك بي تواني بپه پنه وه، (نه لکونت ئارتق) يه کيک بوو له سرکرده ي هيزي خاچه رست، له يه که م پوويه پوويوونه ويدا له گه ل سوپاي ئيسلام، تواني سرکه وتن به ده ست بيئي، کاتيک (نمير فخرالدين) نه م هه والهي پيگه يشت، خيرا به خوي و چنه د هيزيکي سوپاي ئيسلامه وه خوي گه يانده شويني پووداوه که، جهنگيکي توندو تيز له نښان موسلمانان و خاچه رستاندا پوويدا، (نمير فخرالدين) شهيد بوو، به م کاره ي عيب و عاري کشانه وه که ي خوي له دورگه ي (دمياط) په رده پؤش کرد، (نه لکونت ئارتق) به م سرکه وتن کاتيه ي چاوي سوور بوون و گوئي به فرمانه کاني (لويي توه م) و ئاموزگاري سرکرده خاچه رسته کان نه داو پانه وه ستا، تا هيزه کانيان به ته واهه تي ئاماده باش ده بن، به لگو نه و به م کاره ي ده يه ويست سرکه وتن ته نها به ناوي نه وه وه تومار بکريت.^۲

۱- جهنگي (النصوره):

وه ک گوتمان: (ئارتق) چاوه پي گه يشتني مه ليک و سوپاي سره کي نه کرد و گوئي بؤ فرمان و ئاموزگاريه کاني شل نه کرد، به لگو سرکه وتن سهر ي گهر م کرد و هيزه که ي

۱ تاريخ الايوبيين ص: ۸۵.

۲ تاريخ الحروب الصليبيه، محمود سعيد ص: ۳۱۲.

ته فرهیداو ده ستخه پړوی کرد، هه دای نه داو به ره و گه مارژدانی (مه نسوره) و له نیو بردنی سوپای (ئه یوبی) به پیکه وت،^۱ کۆلان و پینگاو بانه کانی (منصوره) بوونه گۆره پانی شه پرو پیکدادان، (ئه میر بیبرس بندقدری) سه رکردایه تی هیزه موسلمانانه کانی ده کرد، سه ربازه کانی خۆی له چه ند په ناو په سیویکی قایمی شاردا خستنه بۆسه وه، چاوه پریان کرد تا به ته واوه تی خاچه رسته کان هاتنه نیو شاره وه، کاتیك هه ستیان کرد خه ریکه ده گه نه قه لاو شوره کانی شار — که باره گای سه رکردایه تی میسریه کان بوو —، (مه مالیک) بۆیان دابه زینه نیو شه قام و کۆلانه کان و سه رو گه ردنیان داپاچین و کوشتاریکی بی شواریان لی کردن، ئه وهی کوزرا کوزرا، ئه وهی هه لات خۆی فریدایه نیو ده ریای (نیل) وه و خنکا، ئه وهی به ساغیش مابقوه له ده وهی شار ده جه نگا،^۲ ... (منصوره) ش بوو به گۆرستانی خاچه رستان و^۳ یه که مین سه ره تای سه رکه وتن به سه ر (فه په نگ) دا تو مار کرا، (مه لیک لویسی تۆهم) به م کاره ساته شله ژا، به لام دانی به خۆداگرت، هه ولیدا هیلیکی به رگری له به ره کانی پییشه وه — به ئامانجی به رگرتن به هه ر هیترشیکی چاوه پوانکراو له لایه ن (مه مالیک) وه — دابه زینتی، هه روه ها پردیکی به دار سنۆبه ری له سه ر ده ریای بچوک پاهیتشت تا خۆی سه ربازه کانی به سه ریدا بپه رنه وه و ژماره یه ک تیرهاویژنشی له دوور پرده که وه دانان، تا له حاله تی په رینه وه دا پاسه وانیان لی بکه ن، به لام (مه مالیک) نه یان نه یشت ئه م کارانه ئه نجام بدات، به لکو هیترشیکی توندیان کرده سه ر خاچه رسته کان، (مه لیک لویس) به خودی خۆی سه رکردایه تی هیزی خاچه رستی کردو موسلمانانه کانی ناچار کردن به ره و (منصوره) پاشه کسه بکه ن، هه رچه نده خاچه رستان له م جه نگه دا سه رکه وتن، به لام به وهی که مبوونه وهی خوردو خۆراک و ئامپازه کانی جه نگو کوزرانی ژماره یه کی زۆریان له جه نگی (مه نسوره) داو بالۆبوونه وهی نه خۆشی له نیو سه ربازه گه کانیاندا به شیوه یه کی خیرا تووشی به زین و تیکشکان هاتن، (مه لیک فیه رهنسی) به هیوای ئه وه کوده تایه ک له میسر پوو بدا، یان میسریه کان شۆرش له ئه یوبیه کان بکه ن ماوهی (۸) هه فته ی ته واو له سه ربازه گه کی خۆیداو له به رامبه ر (منصوره) دا مایه وه.^۴

۱ الحملات الصليبية الرابعة والخامسة والسادسة والسابعة للصلاحي من: ۳۵۶.

۲ الشرق الادنى في العصر الوسطى الايوبيون من: ۱۵۰.

۳ السلوك ۴۴۸/۱، تاريخ الأيوبيين من: ۳۸۶.

۴ الحملات الصليبية الرابعة والخامسة والسادسة والسابعة للصلاحي من: ۳۵۶.

۲- (تورانشا) سهرگردایه تی جهنگه که دهکات؛

دوابه دواى ناشکراکردنى مردنى (نجم الدين ايووب) و پاگه ياندنى پوستانى سه لته نه ت بؤ (تورانشا) ى کوپى له لايه ن (شجرة الدر) هاوسه رى (نجم الدين) هوه، (تورانشا) نه و کاته له (دیمه شق) بوو و به ره و (میسس) گه پایسه وه و له ۱۷ ى ذو القعدة/ ۶۴۷ به رامبه ر ۲۱/شوباتى/ ۱۲۵۰ زاینى گه شسته (مهنسوپه)، نه خشه و پیلانتيكى سهرى بازى وای داپشت که سهرکه وتنى کوتایى به سهر خاچه رستاندا مسوگر بکات،^۱ هر که گه شسته وه (میسس) لایه نى مه عنه وى و بارى دهر وونى دانیشتونانى (مصر) و پیزه کانى (مه مالیک) به رزیووه و به دهرکه وتنى گه شبینى سهرکه وتنى خوځيان پاگه ياند.^۲ فهرمانیدا چهند به له میکی بچوک دروست بکړین و له که ناره ناوه کانى خوارووى دهریای نیل له نگریان پى بگریټ و پڼگه به و که شتیانه بگرن که له دمیاته وه خوراک و که لوبه لى پیویست بؤ (فهره ننگ) هکان ده گوازنه وه، به م شپوه پڼگه ى (دمیاط) ى لى گرتن و په یوه ندىان به بنکه ى سهره کیانه وه پچرا،^۳ فهره ننگه کان ژماره یه کی زوریان که شتى له دهستان - که به پى سهرچاوه کان خوځيان له (۵۸) دانه داوه -، به ره به ره خواردنیدان له بهر برپا، گرانی و قات و قپى پووى تیگردن، له م بازنه ى گه مارویده دا گیزاویان خواردبوو و نه یانده توانى بؤى دهریچن، موسلمان هکان سهره تاتکه یان لى ده گردن و ده یانه ویست هه لته تیان بؤ بهرن، (لويسى تویه م) بؤى دهرکه وت تازه مه حاله له م بارودوخدها بتوانى هیرش بکاته سهر (قاهره)، بیرى ده کرده وه چوځ به ره و (دمیاط) بگه پڼته وه، له م ساته وه خته دا فهرمانى پاشه کشه ى داوهر دارو بارىکی هه یانبوو سوتانیدیان و ولاخه کانیدان له نیو بردن، له لایه کی تره وه (لويس) بؤى دهرکه وت کشانه وه کارىکی ئاسان نیه و له مه ولا (مه مالیک) سوپاکه ى دهرده کهن، له بهر نه وه پڼش نه وه ى پاشه کشه به سوپاکه ى بکات په نای بؤ گردنه وه ى دهر وازه ى گفت و گزو سازش بردو داواى له (تورانشا) کرد له به رامبه ر گرتنى (بيت المقدس) دا واز له (دمیاط) دینن،^۴ به لام ته بیعى (تورانشا) نه مه ى پرت کرده وه، چونکه کات به سهر چووېوو و ده شیزانى (مه مالیک لويس) که وتوته ته ننگانه وه، نه مه و له به ره به یانى موحه پرهمى ۶۴۸ ک/ نیسانى ۱۲۵ - ز نه دازیاره خاچه رسته کان ده ستیان به تیگردنى پرده که ى سهر دهریای بچوک کرد، به لام

۱ السلوك ۴۴۹/۱، تاریخ الايوبیین ص: ۳۸۷.

۲ النجوم الزاهرة ۳۶۴/۶.

۳ المصدر نفسه ۳۶۴/۶.

۴ تاریخ الايوبیین ص: ۳۸۸.

(مه مالیک) یه کسه به دویان که وتنو به سهر پرده که دا په پینه وه و له هه موو لایه که وه په لاماریان دان و به ده رییان نان،^۱ به هوی زیره کی و شاره زایی چاکی (لویس) له ئیداره ی پاشه کشته کردن خاچه رسته کان خویان گه یانده شاری (شرمساح) ی نیوان (منصوره) و (دمیاط)، به لام (مه لیک) نه خۆش که وتبوو، (مه مالیک) یش له هه موو لاه ده وره ی سوپا که ی ته نیوو، دوورو نزیك چاودیریان ده کردن، نه مو که گه یشته (فارسکور) هیرشیکی به ربلاویان کردنه سهر و (مه لیک لویس) برستی به رهنکاری نه مابوو، سوپا که ی به ته واوه تی تهنگی پی هه لچنراو دهره نجام به خراپی تیکشکینرا، زۆرینه ی سهر بازانی سوپا که ی کوژران و بریندار بوون و به دیل گیران و خودی (مه لیک لویس) که له پچه کراو به ره و (منصوره) یان په پینچه کداو له نیو خانووی (فخرالدین ابراهیمی کوپی لوقمان) دا به ند کراو پاسه وانی کردنی خرایه نه ستوی (طواش صبیح) و که سیکیش بۆ خزمه تکردنی ته رخانکرا، به م شیوه یه جهنگی گه وره و یه کلاکه ره وه له (فارسکور) پرویدا، ژماره ی کوژراوه کان - به قسه ی نه وانه ی که میان گوتوه - خۆی له (۱۰) هه زار که س داوه، به قسه ی نه وانه ش زۆریان حیساب کردوه - خۆی له (۳۰) هه زار که س داوه، هه روه ها ده یان هه زار (فه پهنگ) له لایه ن موسلماننه کانه وه به دیل گیران - که له نیوانیاندا پیشه وهر و نه هلی به رو بازاپیان تیدا ده بներان، هه روه ها سه روه ت و سامانیکی زۆرو زه وه ندو بی شوماریان له نه سپو ئیسترو مال ده ستکه وت، به م شیوه یه تایه فه ی (مه مالیکی به حری) به سه رکرده تی (بیبرسی بندقداری) بوونه لایه نی براوه ی نه م جهنگه و پرووداویکی جوانیان له میژودا بۆ تۆمارکرا.^۲

۳- چهند وینه یه که له نازایه تی (مه مالیک) :

میژوو چهند وینه یه کی پرشنگذاری له سهر نازایه تی و قاره مانیتی (مه مالیک) نیشان داون که له به رامبه ر دوزمنانی ئیسلامدا نه نجامیان داون، میژوو شایه دی پاله وانیتی (مه مالیک) و پۆلی نه وانی له به گژداچوونه وه ی خاچه رستاندا له سهر پروپه پی لاپه په کانی خۆی به جوانی نه خشانده وه .

(جوانقیل) باس ده کات: که هه ندیک سه رکرده ی سوپای (فه پهنگ) به تاییه تی (نه لکۆنت بوتیه) و (نه لکۆنت فلانده ر) تکیان له (مه لیک لویس) ده کرد: چاوپۆشی له و تاوان و که مو

۱ النجوم الزاهرة ۶/ ۳۶۴، تاریخ الأيوبيين ص: ۳۸۸.

۲ نهاية العرب في فنون الادب ۲۹/ ۳۵۶.

کورپانه بکات که له نيو سوپادا نه نجام ددرين: چونکه نهوان به هوی فشاری توندی (مه مالیک) ناتوان به دوا دچوونی پټویست نه نجام بدن،^۱ هروها دهلی:

سربازیک که گوجانیکي به دهسته وه بووه به هله داوان هاته لای (کونت-نابل) و له ترسان ده له رزی و هوالی دایه که: تورکه کان گه ماروی (مه لیک) یان داوه و پووه پووی مه ترسیه کی گه وره بوته وه و ئیمه گه پاینه وه و ته ماشامان کرد (۱۰۰۰) کزیله له نیوان نیمه و نه ودا هه یه، (مه لیک) له پوویار نزیکه، (مه مالیک) به شمشیرو گویال به هیزه کانی راده کیشتن و پایان ده مالن، هیزه کانی تریش پاشه وپاش هه لاتن،^۲ میژوونووسیټک به م جوړه قاره مانیتی (مه مالیک) له م جهنگه دا وینا ده کات: به خوا له م جهنگه دا گویم له زیقه ی تورکه کان بوو ده تگوت دهنگی هه وره تریشقه یه و چاوم له بریسکه ی شیره کانیاں بوو هه ر به تیشکی بریسو ده چوو، نه م شیرانه به دلی ناسننیاں ئیسلامیاں جاریکی تر بوژانده وه، چاکمان بینین که له و ساته وه خته دا چوئن فه پهنه کان به راز ناسا به سر پاشوانیاںدا ټیک ده شکان و تورکه کانیش شیرناسا و چه نگ له سرشان پټیاں ده که وټن،^۳ دوا ی نه وه ی (مه مالیک) چه ند که شته کیان خسته نیو ده ریاوه به دوری فه رسه خټک له باکووری سهربازگه که یان له نگرین پیگرتن، توانیاں ده ست به سر (۸۰) که شتی خاچه رستاندا بگرن و ټیکرای ده ریاوانه کانیاں بکوژن و (۳۲) ولاخی تریشیاں لی بگرن، دهره نجام نه وانه ی چوو بوونه (دمیاط) و به ته مای هینانی خوراک و که لوپه ل بوون بؤ هیزه کانیاں زانیاں ناتوان بگه پټنه وه: بویه به ناچاری داوای سولج و سازشیاں کرد.^۴

د لویسی نوه م له به نډیدا، هه رجه کانی سولج:

دوا به دوا ی نه م سرکه وټنه یان، موسلمانان کان زور بایه خیان به مه سه له ی (دمیاط) نه دا، به لکو دورترین ده پوانی و بیریاں له گټرانه وه ی ته وای نه و شویتانه ده کرد که له خاکی ولاتی شام له لایه ن خاچه رستانه وه داگیرکراون، به دیلگرتنی مه لیکي فه پهنه سیان کرده وه ره قه یه کی فشارو بؤ هینانه دی نه م ئامانجه یان به کارهینا، به لام (لویسی نوه م) له وه لامدا کوتی: که نه و ولاته سر به مه مله که تی نه و نیه و تایبه ته به مولکی (کونړادی کوپی

۱ السلوک ۱/۴۵۰، الحملات الصلیبیه، للصلابی ص: ۳۵۸.

۲ الجواری والغلمان فی مصر، نجوی کمال ص: ۴۰۳.

۳ الجواری والغلمان فی مصر، نجوی کمال ص: ۴۰۴، کنز الدیر ۷/۳۷۶.

۴ الجواری والغلمان فی مصر، نجوی کمال ص: ۴۰۵-۴۰۶.

فریدریکی دووہمی ئیمپراتور).^۱ (تورانشا) ھەولیدا بە زۆری دان بە ۋەدایتی کہ سەر بە مولکی ئەو، بە لام (لويس) لەسەر قسەى خۆى سوور بوو و گوتى: کہ ئەو ئیستا دىلى ئەوانە و چیشیان بوئ بەرامبەرى ئەنجام دەدەن،^۲ (تورانشا) بە پەلە ئەم بابەتەى پىچایەو، بە لام بپاریدا ولاتی شام پزگار بکات، ئینجا ھاتنە سەر میزی گفت و گۆى ناشتی و تورانشا مەرجهکانی ناشتی لەسەر (مەلیک لويس) توندکردن، پتویستە لەسەر مەلیکی فەرەنسى:

— خۆى بە یەك ملیۆن (بیژنتە) بکریتەو، کہ پارە یەکی یە کجار زۆرە.

— بپیار بدا ژمارە یەکی زۆرى دىلى موسلمان نازاد بکرین.

— (دمیاط) دەدریتە دەست موسلمانان.

— ئەم ناشتیە تا (۱۰) سال بەردەوام دەبى.^۳

ئەمە و مەلیکی فەرەنسى بەم مەرجانە قایل بوو، ھەردوو کلا سویندیان خوارد کہ پیزی پیککەوتنە کہ بگرن،^۴ (لويس) بە خاتری ئەوہى ھاوسەرە کہى ژانى زانى دەھاتن تا ماوہ یەك چاوہ پئی کرد، پاشان ھەندیک لە پیاوانى خۆى بەرەو (دمیاط) ناردن و داواى کرد چۆلى بکەن و تەسلىمى سوپای ئیسلامی بکەنەو، ئەمە و داواى ئەوہى ئەم شارە ماوہى سالتیک بە دەست سوپای (لويس) ھوہ بوو، لە (۷)ى مایۆدا چۆلیان کردو سوپای ئیسلاام چوہ نئو شارەوہ، (لويس) یش نیوہى ئەو پارە یەى دا کہ بپیار بوو خۆى پى نازاد بکات، ئینجا خاچپەرستەکانى خۆرەلات لە وشکانیەوہ تا دوورگەى (دمیاط) نازادکران و پاش ئەوانیش تەواوى دیلەکانیان بەرەلاکران، پۆزى یەك شەممە ۴/ صفرى سالى ۶۴۸ى کۆچى پیکەوت لەگەل ۸ — مایۆ — ۱۲۵۰ زایینى کەشتیەکانى فەرەنگ (دمیاط)یان بەجى ھیشت و ھیزە تیکشکاوەکانیان بەرەو (عەککا) گواستەوہ.^۵

۵ — لە ھۆکارەکانى تیکشکانى خاچپەرستان لە ھیرشى ھەوتە میاندا:

ھۆکارگەلیک لە پشت تیکشکانى ھیرشى ھەوتەمدا بوون گرنگترینیان:

ا — پەرەسەندنى لایەنى سەربازى لە سوپای ئەبوییدا.

ب — یەکیتى پیزەکانى سوپای ئیسلاام.

۱ مذكرات جوانفيل ص: ۱۵۷، ۱۵۹-۱۶۱.

۲ تاريخ الأيوبيين ص: ۳۸۹، حملة لويس التاسع ص: ۲۰۶.

۳ تاريخ الأيوبيين ص: ۳۸۹.

۴ المصدر نفسه ص: ۳۸۹.

۵ تاريخ الحروب الصليبية، محمود سعيد ص: ۳۱۵.

- ج- سام و سه نگی سه رکردایه تی ئیسلامی.
- ح- به شداریوونی زانایان و شهر عزانان له جیهاددا.
- خ- نه شاره زایی فه پره نگ سه بارهت به جوغرافیای جیهانی ئیسلام.
- د- هه له ی گه وره سه بارهت به نه ندازه گرتنی هۆکاری زه مه نی.
- ذ- سه ره پێچی و گوێپرایه لی نه کردنی خاچه رسته کان بۆ سه روی خۆیان.
- ر- لیکه له وه شانی هیژشی حه وته م له بواری په وشته وه.
- ز- کزبوونی گیانی ئایینی له لای خاچه رسته کان.
- س - هه له شه یی و کورتییی.

سه بارهت به م هۆکارانه ی باسکران به دوورو درێژی له کتیبی (الحملات الصلیبیه الرابعه والخامسة والسادسة والسابعة) له سه ریان پۆشتووم.^۱

۶- له نه نجامه کانی هیژشی حه وته می خاچه رستان:

شکان و گیرانی (لویسی نۆهم) له سالی ۱۲۵۰/ز ۶۴۸ک له لایه ن موسلمانانه کانه وه چه ند نه نجامیکی لیکه وته وه، گرنگترینیان:

أ- به رزتریوونه وه ی جیگه و پیگه ی مه مالیک:

ده رکه وت که (مه مالیک) به گێرانی پۆلی پاله وانانه یان له جه نگی (فارسکور) دا چ جیهادیکیان کردو چۆن دوژمنی ئیسلامیان تیکشکاندو چ سه رکه وتنیکیشیان بۆ ئیسلام و موسلمانان ده سته به رکرد، له پاستیدا نه مه بوو به مایه ی به رزبوونه وه ی پله و مه قامیان و وه کو سه نه دیکی میژوویی پێی چوونه سه ر ته ختی حوکمرانی، هیچ جیی سه رسوپمان نیه هه مان سال ۱۲۵۰/ز ۶۴۸ک که به سه ر داگیرکه راندا سه رکه وتن، هه ر له وساله شدا (تورانشا) بسوتیت و بخنکیت و کوتایی به ده وله تی (نه یوبی) بێت و به ته واوه تی پێگا ناوه لا بێت و نه وان ده وله تی مه مالیکی تاقانه دابه زینن و به رگری پێ له ئیسلام بکه ن و به وه پی هیژو گۆپی تینی جیهادی و عه زم و ئیراده وه بێنه سه ر شاتۆی پووداوه کان.

ب - ده سته وستان بوونی فه پره نسا له به رامبه ر پێکانی ئامانجه کانی:

وه کو تیبینی ده کړی هه ر هه موو هه ول و ته قه لاکانی فه پره نسا له پشتیوانی کردنی بزوته وه خاچه رسته کان و ئاراسته کردنیان به ره و کیشوهری نه فریقیا به هه واداچوون، وێپرای

۱ الحملات الصلیبیه الرابعه والخامسة والسادسة والسابعة للصلاهی ص: ۳۶۰.

۲ الحروب الصلیبیه بین الشرق والغرب ص: ۳۷۱.

ئەمەش لە بەرامبەر دروست کردنی واقعیکی جەنگی و سیاسی لەسەر حیسابی ئەیوبیەکان لە ناوچەکەدا دەستەپاچە بوو، بەم شیوەیە بۆ لیکۆلەرانی و تەواوی دنیا پوون بۆوه کە چۆناوچۆن لە هەردوو کەسە دەهێ (۱۲ و ۱۳) ز (۶ و ۷ ک) هەول و تەقەلای خاچەرستان بۆ دەست بەسەرداگرتنی میسر تۆزقالتیک سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا، بێگومان پێگەی بنەمالە (ئال کایبە) ی حوکمرانی فەرەنسا بەهۆی شکستە تالەکە ی سوپای (لویسی تۆهەم) و بەدیگێرانی خودی (لویس) لە لایەن سوپای ئیسلا مەو لە نێو بنەمالە حوکمگێرەکانی ئەوروپا هاتە خوارەوه،^۱ لە کتیی (الحملات الصلیبیه) دا باسی ئەمانە بە زیاده‌وه کراوه.

۷- کوژرانی (تورانشا) و لەنیوچوونی دهوله‌تی ئەییوبی:

میژوونوسان دەربارەی کەسایەتی (تورانشا) پای جیاوازیان هەن و سەبارەت بە کوژرانی هەریەکەیان بەپێی بۆچوونی خۆی چەند هۆکاریکی باسکردووه، بەلام هەموویان لەو دا یە کەدەنگن کە لە لایەن (مەمالیکی دەریایی) یەوه کوژراوه،^۲ (دکتۆر قاسم عەبدە قاسم) ی میژوونوسی میسری دەلی: (تورانشا) ی سولتانی ئەییوبی دوا سولتانی سەلتەنەتی ئەییوبی بوو لەگەڵ ئەو دا سەرکەوتنێکی جوانی بەسەر خاچەرستاندا، پێگای بەردەم کۆتایی هاتنی دهوله‌تی ئەییوبی و هاتنە پێشەوهی دهوله‌تی (مەمالیک) ی خۆشکرد، لە بەرامبەر وەلامدانەوهی پرسیارەکان و جێبەجێکردنی داخوازیەکانی سەردەمی میژووی خۆیدا شکستی خوارد، لە جیاتی تەرخانکردنی هەولەکانی بۆ یەکشستنی پیزی موسلمانان بە خاتری پێشەکیشکردنی یەكجاری مەترسی خاچەرستان، دەیه‌ویست پاشقول لە (شجرة الدن) و میرەگەرەکانی (مەمالیک) بگرت و پیلانی لە دژ دادەنان،^۳ میژوونوسان ژمارەیه‌ك هۆکاریان باسکردوون کە سەریان کێشاوه بۆ کوژرانی (تورانشا)، لەو هۆکارانە:

— ئەم (مەمالیک) انە بە تەواوەتی خزمەتی ئەویان کرد، چاوه‌پێ بوون پاداشتیان بداتەوه، پێیان وابوو بۆشایی باوکی پرده‌کاتەوه، بەلام میرەکانی خۆی هێنانە پێشەوه، ئەو (مەمالیک) انە ی کە باوکی وەکو پۆلە ی خۆی پەرورده‌ی کردبوون، هەرپەشە ی لێ کردن و نانی پرین و مال و سامانی لێ تالان کردن و لە بەرامبەر ئەواندا کاری بە وەسیتەکە ی بابی نەکرد.^۴

۱ المصدر نفسه ص: ۳۱۰.

۲ الخط ۲/۲۳۶، النجوم الزاهرة ۶/۳۶۴.

۳ في تاريخ الأيوبيين والمماليك ص: ۱۴۸.

۴ الجواري والغلمان في مصر، نجوى كمال ص: ۴۰۸.

— په كېكي تر له و هوكارانې سه بارهت به كوژراني گوتراوه ده لېن: به حوكمي نه وه
(شجرة الدر) و (مه ماليك) هكاني باوكي ناحه زې بوون و ده سه لاتي ته واوېشيان به سهر
حوكومه تدا هه بوو، هه ركه مه ليكي (فه پهنګ) ديلكرا، (مه ماليك) هكاني خوي پېشنيار پېكيان
خسته پېش (تورانشا) و گوتيان: نه گهر بېت و سولج له گهل (فه پهنګ) بكات، نه وا ده بېته
خاوهني مال و سامان و زېرو زه به ريكي زړو (دمياط) يشي بكه وېته ده ست، نه وا له مه ولا چي
تر پېويستي به (شجرة الدر) و (مه ماليك) هكاني باوكي نابي، كاتيک سولحه كي كرد
(مه ماليك) هكاني بابي وا تيگه يشتن كه (تورانشا) به م كار هې پېزو حورمه تي شكاندوون و هيچ
حيساب پېكي بؤ نه و سهر كه و تنه مه زنه نه كړدوه كه به هېزو بازووي نه وان هاتو ته دي، له بهر
نه مه نه خشه يان بؤ دانا بيكوژن.^۱

— ده گوتري كاتي (تورانشا) چو بؤ قه لاي (كيفا) به لېني به (فارس نوكتاي) دا بيكا به
(مير) به لام به لېنه كي نه برده سهر و (نوكتاي) يش پكي لي داگرت،^۲ كاتيک نه م به لېنه ي
له سهر زماني په كېك له نزيكاني خوي به بيرهيترايه وه گوتي: جوبه په كي فه پرح و نه رميني
شايسته ي ده ده مي.^۳

— له لايه كي تره وه ده لېن بويه (مه ماليك) كوشتيان، چونكه تورانشا توخني
كه نيزه كه كاني بابي ده بؤوه،^۴ ده بي بؤ شتي واي كړبي كه له كاتيكاو له و سهرده مه دا نه و
ده ستي ده پويشت ژماره په كي زړ غولام و كه نيزه كه په يدا بكا، نه مه له لايه ك، له لايه كي
تريشه وه هه سولتانيك ژماره په ك كه نيزه كي تاييهت به خوي هه بوون و كه نيزه كيش هينده
گران نه بوون نه تواني وېنه ي كه نيزه كه كاني بابي بكړيت.^۵

— گوتراوه گه وره ترين هوكاري كوژراني نه وه بووه: كه داواي له (شجرة الدر) هاوسه ري
باوكي كړدوه سهره و ت و سامان و زېرو زه به ري بابي بداته وه،^۶ هه پشه شي ليكړدوه،
نه ميش ليي ترساوه و دهره نجام مه ترسي نه م مه ترسي (مه ماليك) و توپه ييان له بهرام بهر
موچه برينيان له دزي سولتاني تازه ي نه يوبي په كانگيربووه و هه ردووك لايه ن به پېويستي
زاني خو يان له ده ست دوا هه مين سولتاني نه يوييان له ميسر دهر يازيكن.^۷

۱ المصدر نفسه ص: ۴۰۹.

۲ نهاية الارب ۳۶۰/۲۹. الجوازي والغلمان ص: ۴۰۹.

۳ كنز الدرر ۳۸۱/۷-۳۸۲، الجوازي والغلمان ص: ۴۰۹.

۴ شفاء القلوب، نقلا عن الجوازي والغلمان ص: ۴۰۹.

۵ الجوازي والغلمان ص: ۴۰۹.

۶ المصدر نفسه ص: ۴۱۰.

۷ في تاريخ الأيوبيين والمماليك، قاسم عبده ص: ۱۴۸.

—حه زکردن به مە ی و مە ی خواردنە وه یه کێك بووه له هه لسوکه وته کانی (تورانشا)، (مه مالیک) ی به حری له بهر ئە مه پقیان ئی ده بووه و به م هویه شه وه خه فه تی خویان پی پش، گوره میژوونووسانی ئو سه رده مه نووسیویانه: هینده ی ده خوارده وه تا سه رخوش ده بوو، مومی ده هینان و پیزی ده کردن و ده یگوت ئە مانه (مه مالیک) ی باوکمن، ئینجا به شمشیره که ی سه ری ده په پاندن، باوکی وه سیستی بۆ کردبوو واز له مە ی بیئێ، به لام گوئی به وه سیسته که نه دابوو، له وه سیستنامه که ی باوکیدا هاتوو: پۆله گیان کاروباری موسلمانانم دایه ده ست تۆ، خواو پیغه مبه ر چ فه رمانیکیان پی کردووی جیبه جیی بکه، پۆله گیان واز له مە ی خواردنە وه بیئنه، چونکه زۆربه ی به لاو ناشوبه که لێك که به سه ر پاشاکاندا هاتوون له ئە نجامی مە ی خواردنە وه یاندا بووه.^۱

—(ابن العبري) ده لێ: کاتیك (تورانشا) زانی هاوسه ری (مه لیک لویسی تۆهم) له دمیاط کوپی بووه، یه کسه ر (۱۰) هه زار دیناری زیرو لانکه یه کی له زیرو دروستکراو و خشل و پۆشاککی گرانبه های بۆ شازنی فه په نسا به دیاری نارد، (مه مالیک) ی به حری به م په فتاره ی (تورانشا) قه لس بوون و ده ره نجام جامی پقی خویان به سه ردا پش.^۲

هه ره ها چه ند هۆکارکی تریش باسکراون، به لام گرنگ ئە وه یه ئیته ئە مه حه قیقه ته حاشا هه لئه گره بزانی که:

(مه مالیک) هه ستیان به وه کرد که هه لویست و په فتاری سولتان (صالح) و (تورانشا) ی کوپی جیا وازیان نیوانه که ی ئە رزو ئاسمانه، (مه لیک صالح) (مه مالیک) ی خوش ده ویستن و زۆری بایه خ پیده دان و مال و سامانی زۆری به سه ردا ده پشتن، تا پاده یه ک زیاده له پیویست گرنگی پیدا بوون، له نیو ئە وه سیستنامه دا که بۆ (تورانشا) ی کوپی به جیی دیلی ناویان دینی و ده لێ ده بی ئاگات ئی بن، ئاگات له ته وای خزمه تکاره کان بی، ئاگات له (موحسین و په شید و خزمه تکاره پیشکه و توه کان بی)، نه چی که سی تریان له جی دابنێ، یان که سی تر بخریه پیش ئە وان و (مه مالیک) هکانه وه، مه گه ر بزانی دلسۆزترو به پزیزتن، ئاگات له (ئوستاد دارو ئە میرجاندارو حیسام) بی له پۆستی خویان لایان نه به ی و به که سی تریان نه گۆریه وه، چونکه من له هه موو کاروباریکم پشتم پی به ستوون و جیگه ی متمانە ی من،^۳ له کاغه زیکی ترمدا که له لای (فخرالدین) ی برام داناوه: (۲۰) که سم له (مه مالیک) دامه زراندوون و

۱. نهاية الارب ۲۹/۳۴۸، الجواری والغلمان ص: ۴۱۰.

۲. الجواری والغلمان ص: ۴۱۰.

۳. المصدر نفسه ص: ۴۱۱.

پوښتی بالایان پی ددهی، هر یه کیك له مانه سهر و کاسه یه ک^۱ نالایه کی دده پتی و چاکه ی له بهرامبهردا نه نجام ددهی، ده بی له گه ل (مه مالیکې به حری) دا زور چاک بی، نه وان له و جوړه پیاوړه بون متمانم له سهریان بوو پشتم پی دده به ستون و هیزو بازوی من بوون، ده بی له گه لایان گه شو و گوشادو به سوزو به زه یی بی، دلایان خوش کیت و مزگیننی خوشیان به گوئی دده ی و به لینی باشیان پی ددهی، سهر پیچی وده سیته کم نه کی، نه گهر (مه مالیک) نه بوونایه، نه مده توانی سواری و لاخه کم بېم و نه مده توانی بگه مه دیمه شق و شوینه کانی تر، جا که واته ده بی پزیزان لیږکی و له نامیزی پاریزگاری خوتیان وهری،^۲ هر له وده سیته دا هاتوه: وده سیته بی له گه ل هه موو میره کان چاک بی، پزیزان بگره و پله ی به رزیزان پی دده چونکه نه مانه بالی تون و پتیزان دده پی، پشتم و پالایان پیوه ددهی، دلایان پاکره و خوشحالایان بکه، موچه یان بؤ زیاد بکه، هر یه کیك له و میرانه (۲۰) سواری تری بخه به رده ست، مال بیه خشه، دلی پیاوړه کانت خوش بکه، به مه زیاتریان خوش دهوی و له بهرامبهردا دوزمنتدا سهرت دده خن و به نامانجت ده گه یه نن.^۳

پاستیه کی (مه مالیک) پاش نه م سهرکه و تنانه ی به سهر خاچه رستاندا توماریان کردو دوی نه و هه موو نارچه تی و شپړه یی له پی پزیزان کردن و دهر باز کردنی ولات له چه نگی نه م داگیره رانه دا چه شتیان و ویرای نه مه ش پاش هیئانه وه و پشتیوانی کردنی بؤ سهر ته ختی سه لته نه ت، وایان له (تورانشا) چاوه پروان ده کرد بهرامبهردا به م کاره جوانانه یان وده فادار بیت و چه شنی باوکی پاداشتیان بداتی،^۴ به لام وده کو دهر ده که وی شته که ته و او به پیچه وانه وه دهر چوو، دوی نه وهی (مه مالیک) پرس و پوښو حوکیان به دده ست بوو، نیستا (تورانشا) (مه مالیک) ی خوی به سهر دا هه لېژاردوون و نه مانیش بهر هه پره شه و ترسو توقانندن دده ت، له بهر نه وه نه مه یان پی قبول نه کراو کوشتیان،^۵ گه وره ترین هه لای سولتانی تازه نه وه بوو: نه و له جیاتی نه وه جیگرایه تی سه لته نه ت به (نه میر حیسانه دین ثابی عی) بسپیږی - که نه و له سهرده می (مه لیک صالح) ی باوکیدا سام و هه ییبه تی خوی هه بوو، هر نه ویش فرمانیدا و تاریژی مزگه و ته کان بانگه شه ی سه لته نه ت بؤ (تورانشا) بکن و ناوی به

۱ کوس یان کاسه: بریتی بوو له تاجیکي له مس دروست کراو که نیشانه و سونبولیکي سه لته نه تی به سهر وه هه لکه نرابوو.

۲ نهایه الارب ۳۵۱/۲۹. الجواری والغلمان ص: ۴۱۱.

۳ الجواری والغلمان ص: ۴۱۱.

۴ مرآة الزمان، نقلًا عن الجواری والغلمان ص: ۴۱۳.

۵ الجواری والغلمان ص: ۴۱۴.

(سولتان) بېنن و دواى مردنى باوكى داواى ليكرد به په له بگه پټه وه و پيش نه وهى نه مير (فخرالدين)ى مامى به سر ولاتدا زال بيت، بېته وه قاهره و بچيته سر ته ختى سه لته نه ت، به لى نه و له جياتى (نه مير حيسانه دين) جىگرايه تى سه لته نه تى دايه ده ست (نه مير جمال الدين شاقوش ى نه جيبى)،^۱ نه و نه گه ر نه م پوښته ى دابايه ده ست (نه مير حيسانه دين) ده يتوانى خوى پى به هيژ بكات و بيكاته پشت و په نايه كى باش بؤ خوى.^۲

۸- چوڼيه تى كوژرانى (تورانشا):

له نه نجامى نه وه دا (تورانشا) چه ند هه لسوكه وتيكي نه شياوو نامه سنولانه ى لى ده ركه وتن و هيچ قه لغانيكي بؤ پاراستنى خوى دانه نابوو، (مه ماليكى به حرى) به سر كرده تى ژماره يه ك (نه ميرى به حرى) كه له نيوانياندا: (فارس الدين ئوكتاى و بيبرس بندقدارى و قلاونى صالحى و ناييه ك توركماني) ده بينران برپارياندا (تورانشا) له كؤل بگه نه وه و خويانى لى پزگار بگن، پيلانه كه له به ره به يانى ۲۸/محرم/۶۴۸/۲ نايار ۱۲۵۰ز نه نجامدرا، كاتيک سولتان له (فارسكور) ناههنگى سره ركه وتنى ده گيږاو خوى بؤ گيږانه وهى (دمياط) ناماده ده كرد،^۳ وه كو نه ريتى پوژاننى ترى بؤ نانخواردن له سر به ربه يه ك دانيسشتبوو، (بيبرس بندقدارى) نه خافل لى وه ژور كه وت شمشيره كى ئاراسته كرد، نه ويش توند به ده ستى گرتى و هه نديك په نجه ى ليږونه وه، (تورانشا) به تالوكه به ره و بورجه دارينه كى سر ده رىاى نيل هه لات، له سه روه ريدا بانگى ده كرد كى بوو بريندارى كردم؟ گوتيان: تاقمه ى (حه شيشيه) بوون، گوتى: نه به خوا تاقمه ى (به حرى) بوون! به و خودايه ده بى يه كيان لى نه هيلىم، ئينجا ده ستيان بؤ ده رمان كردو برينه كيان بؤ دوورپه وه، ميره (مه ماليك) هكان كوږونه وه، برپارياندا بيكوژن، گوتيان: مار كه بريندار كرا ده بى هه ر بكوژى، ركن الدين بيبرس و فارس ئوكتاى و چه ند ميريكى ترى (به حرى) شيريان له كالان ده ركيشاو خويان گه يانده نيو بورجه كه، (تورانشا) خوى هه لدايه سر هه وره بانى بورجه كه و ده رگاي له سر خوى داخست و خوښيښ له ده ستى ده چوپړاپه وه، له ژيړه وه پرا ئاگريان له بورج به رداو ده ستيان به تيرباران كردنى كرد، له سه رپړا خوى هه لدايه خواره وه و هاوارى ده كرد: موسلمانينه ده سه لاتم ناوى ليم گه پين با بؤ قه لا بگه پيمه وه، كى له ئيوه په نام

۱ المصدر نفسه ص: ۴۱۴.

۲ المصدر نفسه ص: ۴۱۴.

۳ تاريخ الأيوبيين ص: ۳۹۰.

دهدا، کي دهيه وي چاکه م له گه ل بکات؟!،^۱ که س وه لامي نه دايه وه، هر به رهو (نيل) پايده کړدو له هه موو لايه کيشه وه تيري بڼو دهاويزان، به ناچاري و به نومېدي نه وه به مه له خوي بگه يه نيته يه کيک له که شتبه له نگه رگرتووه کانو خوي تيدا مه لاس بدا خوي هه لدايه نيو (نيل) وه، به لام (فارس نوکتاي) به په له خوي گه يانده سهری کوشتی، ماوهی (۲) پوژ تهرمه کي له قه راغ (نيل) مايه وه و که س نه يده ويرا بجيت بينيژي، پاشان نيردراوی خه ليفی عه بياسی هاتو له سهر تکای نه و له م قه راغه وه بڼو قه راغيکی تری دهریاکه گوزاړيه وه و له وي نيژرا، ماوهی (۶۱) پوژ حوکمی گيږا.^۲

گوتراوه ماوهی ده سه لاتگيږانی له (مه نسوپه) دهری (۴۰) پوژ بووه و له و ماوه يه دا نه چوته نيو (قاهره) وه و به سهر قه لای چيایدا نه پوانيوه و نه چوته سهر کورسی پاشايه تی،^۳ نه مه و (ده ولته تی نه يیوبی) دواي تپه پینی (۸۱) سالو (۱۷) پوژ به سهر ته مه نيدا به کوژانی (تورانشا) دوا سولتانی کوتايی پتهات،^۴ به لام هه نديک ميژوونوس ده لئين به ده ست له کارکيشانه وهی (شجرة الدر) له پوستی سه لته نه ت کوتايی به ده ولته تی نه يیوبی هاتووه،^۵ کومه له ميژوونوسيکی تريش ده لئين: حوکمپانی (شجرة الدر) له (ميسر) دا دريژه پيدهری حوکومه تی (نه يیوبی) بووه، به لام له ولاتی (شام) دا حوکومه تی نه يیوبی چهند ساليکی تر دواي حوکومه ته که ی ميسريان دريژه ی کيشاوه.^۶

چوارهم: هوکاره کانی پوخانی ده ولته تی نه يیوبی:

هوکاره کانی پوخانی ده ولته تی (نه يیوبی) نون، به لام ده توانين هه مووانيان له هوکاری په راويژکردنی شريعت له حوکمپانيدا کوپکه ينه وه، سته مکړدن له خه لکی په شو پروت و پوچوونی چهند سولتانيکیان له ده ولته مهندي و خوشگوزه رانيداو به رپابوونی کيشه ی نيوخوي له نيو خودی بنه مالهی نه يیوبی و خوځوری و خوينيژي نيوانيان، هه موو نه مانه سريان کيشا بڼو له نيوجوونی په کجاره کی ده ولته ته که يان، له هه ر نان و زه مانتيکدا شهري خودا له کاروباره کانی حوکم و سياسته دا په کی ده خري - وه کو له سهرده می دواي وه فاتي

۱ النجوم الزاهرة ۶/۳۷۱.

۲ کتاب الروضتين، نقلا عن الدولة الايوبية د. عكور ص: ۲۶۲.

۳ بدائع الزهور، نقلا عن الجوالي والغلمان ص: ۴۱۶.

۴ المصدر نفسه ص: ۴۱۶.

۵ عجائب الآثار ۱/۵۱، الجوالي ص: ۴۱۶.

۶ الدولة الايوبية د. عكور ص: ۲۶۶.

(صلاح الدین) دا په کی خرا - تاکو کومه لو دهولت له دنیا تووشی ته مبله لی و ته نگړه کانی
ژیان دهن و له هه موو لایه نه کانی دینی و کومه لایه تی و سیاسی و نابووریدا تووشی شه پله
لیدان دهن و گنده لی و فیتنه و نازاوه تیراوه ناسا هه موو ولات ده ته نیته وه و هه موو خه ک
ده گړته وه و زیانیان لی تفت و تال ده بیت،^۱ خودای به رزو مه زن ده فهرموویت: ﴿فَلْيَحْذَرِ
الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (النور: ۶۳).

بیگومان دوی وه فاتی (صلاح الدین)، سولتانه کانی دهولتی نه ییوی بۆ چاره سهری
کیشمه کیش و ناکوکیه نیو خو ییه کانیان خو یان له حاکمیه تی شهرع ده بوارد، نه مه
شوپنه واریکی خرابی له سهر یه که یه که ی نه دنامانی بنه مالهی نه یوی دانا و دهره نجام تووشی
دل پراوکی و ترسو توقین و هه لپه هه لپ و دوو به ره کی بوون و که و تبوونه نیو گیزاوی ژینه وه،
بیگومان له نیو چوونی هیچ نوممه تیک و پوخانی هیچ دهولتیک و ناواکرانی هیچ شارستانی تیک
له پوره وه ی میژوودا له خوپا پووی نه داوه، به لکو ده بینین دوی نه وه ی نه و گه له یان نه و
دهولت ته یان نه و شارستانی ته ماوه یه کی له باری پیدراوه، به لام له و ماوه یه دا له جیاتی
دادپه روه ری سته می نه نجام داوه، له جیاتی چاکسازی گنده لی په چاو کردووه، له جیاتی
په پره وکردنی پاسته شه قام خوی له گیلی داوه و لایداوه، دهره نجام سزای خودایان له سهر
واجب بووه و باجی کرده وه و هه لو یسته ناپه سهند و نادروسته کانیان لی سه نراوه، چونکه
خودا نیعمه تی خوی له هیچ دهولت و که سیك ناسینیته وه تا سپله یی له به رامبه ردا نه کن،^۲
نایه ته پیروژه کان سه باره ت به م بابته پاشکاوانه دهوین: ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكْ مُغْرِبًا
نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغْرِبُوا مَا يَأْتُسُهُمْ﴾ (الانفال: ۵۳). واته: (چونکه خودا دهر وازه کانی
نازونیعمه تی به سهر هر نه ته وه یه کدا ناوه لا کردبن هه تا خو یان له خو یان نه گورپی بی، خودا
لیتی نه گورپیون و به سهریدا دانه خستوون).

نایه ته پیروژه کان له م باره وه نون، به لکو قورنانی پیروز ده فهرموویت هندیک له و
نازونیعمه تانه ی خودا به سهر هندیک تا ک یان هندیک کومه لگای داده پیژئی له بابته تی په ت بۆ
شلکردن و مؤلته دانه، هینده به و نازونیعمه تانه وه سهرگرم دهن تا کار به وه ده گات نه و
نه رکانه له بیرخو یان ده به نه وه که خودا پاپسپاردوون جیبه جییان بکن، به لکو خودای

۱ الدولة العثمانية للصلاحي ص: ۵۲۰، الدولة الأموية ۲/ ۵۶۸.

۲ في تفسير الاسلامي للتاريخ نعمان السامرائي ص: ۸۸.

خاوه نازونيمه تيش له بير خويان د به نه وه، پټيان وايه نه وه د ستيان كه وتوه به هوى
 هول و ته قه لاو زيره كي و بريتيزي خويانه وه بوه، يان فلهسه فله ليدنه دهن و ده لټن: نه گه ر
 شايان نه بوي نايه نه م نازونيمه تانه مان پي نه دد درا، خوداي بالا ددست سه بارت به م جوړه
 كه سانه ده فه رمويټ: ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا
 فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾ فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ
 الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾﴾ (الانعام: ٤٤-٤٥). نه وانه نه وه يان له بير نه بوه كه هر كه سيك خير و پيري دوتيا
 داوا بكات خودا ده دياتي: ﴿وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ
 نُؤْتِهِ مِنْهَا﴾ (ال عمران: ١٤٥). هه به به پاستي بو دوا پوڅ تينه كوشى و سه ركه وتوه: ﴿مَنْ
 كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا
 ﴿١٨﴾ وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾
 كُلًّا نُمِدُّ هُنَّا وَهَنَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾﴾ (الإسراء: ١٨-٢٠).
 هه روه ها خوداي به رز ده فه رمويټ: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً
 مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ
 وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ
 الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾﴾ (النحل: ١١٢-١١٣). با گوښيستي نه م بانگه شه پير وڅه
 بين: ﴿وَيَقَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ
 قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ ﴿٥٢﴾﴾ (هود: ٥٢). ليره دا چه ند نايه تيكي پير وڅه
 به رپه رچي هه نديك فلهسه فله ليدنه رى نه هلى كيتاب ده ددنه وه: ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ
 رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ
 وَنَذِيرٌ ﴿١٩﴾﴾ (المائدة: ١٩). هه ر موفتيك و هه ر كومه لگايه ك و هه ر نوممه تيكي به رپه رسياري
 په فتاره كاني خويه تي و كه سي تر لټي به رپه رسياري نيه: ﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ
 وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَنْهَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾﴾ (البقرة: ١٣٤). گرنه نه وه به خودا
 خير و پيري خوى له كه س ناگريته وه و به سه ر نيماندارو كافي دا دابه ش ده كات، پاشان

چاودىرى پەفتارو ھەلسوكەوتيان دەكات، ھەر كەسك سەر كەش بىت و ستەم بكات و سېلە بىت و بە خراپى و لە خراپەدا بەكارى بىتى، ئەوا لە كاتى گونجاودا سزاي دادپەرورەرانەى خوداى بۇ نازل دەبىت، تا سزاكە دەگاتە جىّ خودا ماوۋىيەكى درىژخايەن مۆلەتى دەداتى و پىشمەكەى بۇ شل دەكات، كە سەعاتى سفر ھاتە پىشەو ۋە ئەجەل ھات ئەو كاتە خودا دەيگىرىت و ھەرگىز بەرى نادات، دەنا بىّ لەمە: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ (البقرة: ۲۸۶). خوداى گەورە مۆڧى دروست كىرەو ۋە پىڭاى خىرو شەپى بۇ پەون كىرەو ۋە: ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا ۖ فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا ۗ قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا ۝۱﴾ (الشّمس: ۷-۱۰). ۋە كۆيىنى دەكرىت دەولەت و شارستانىيەكان بەتاكە ھۆيەك ناپوخىن، بەلكو كۆمەلە ھۆكارىك پالپىشتى دروست بوونيان دەكەن و كۆمەلە ھۆكارىكى تىرىش بەشدارى پوخاندنيان دەكەن، ھەندىك لەو ھۆكارانە كاريگەريان كەمە ۋە ھەندىكىشيان كاريگەريان زۆرە، بەلى دەولەتەكان و شارستانىيەتەكان بە يەك گورز ناكەون، بەلكو چەند گورزىك وىكپا دايان دەتەپىنن،^۱ ئەمەى گوتمان لە سالى ۶۴۸ كۆچىداو لە ولاتى (ميسر) بەسەر دەولەتى ئەيىوبىدا ھات.

گىرنگىرىن ھۆكارەكانى پووخانى دەولەتى ئەيىوبى لە بۇچوونى مىندا:

۱- ۋەستانى بەرنامەى تازەگەرى و چاكسازى:

(صلاح الدينى ئەيىوبى) پەحمەتى خوداى لەسەر بىت پىاوى قۇناغى خۆى بوو ژمارەيەك سىفاتی بەرزو مەزنى تىدا درەوشابوونەو، بە ھوكمى ئەو ۋەى (نور الدين زەنگى) ھەزى بە جىھاد و زانست و لەخۇ نىزىك كىرەنەو ۋەى زانايان و بلاو كىرەنەو ۋەى دادپەرورەرى دەھات و مىرو ۋەزىرەكانىشى ھەمان پىيازى ئەويان گىرتىبەر، (صلاح الدين) كەش و ھەوايەكى سافى بۇ سازاوتوانى لە گۆرەپانى سىياسى و سەربازىدا ئەسپى خۆى تاويدات و سىفەتە بەرزەكانى لە مەيدانى كىرەدا دەرىخات، بەلام دەردى سەرەكى لەنىو دەولەتەكەى لەو قۇلەو سەرى دەرھىنا كە نوئى بوونەو ۋە خۇ پىكخستەنەو ئاپاستەيەكى گىشتى ۋەرنەگرت و ھەموو بوارەكانى دەولەتى نەگرتەو، بەلكو بە ۋەفاتی سەر كىرە يان دامەزىنەر كۆتايى پىھات،^۲ لەبەر ژمارەيەك ھۆكار، لەو ھۆكارانە:

۱ أعييد التاريخ نفسه؟ ص: ۱۲۵.

۲ هكذا ظهر جيل صلاح الدين ص: ۳۲۲.

۱- که موکوپي (قوتابخانه چاکسازيه کان) له بواړي چلاکي (فيقيهي حه پړه کي) یدا:

(قوتابخانه چاکسازيه کان) ی نه و سهرده چالاکيه کاني خوځيان له بهرهمه پنه تاني پړه گه نزي (نيخلاس و دلسوزي له کاردا) و بواړي (په روه رده) دا چپرکړدېووه و که متر و ابوو گرنګي به ستراتيژيه ت بدنه، فيقيهي حیکمه ت له نارادا نه بوو، تا به و پېودانه دامه زراوه سياسي و ئيداري و ئابووريه کان و دابه شکردي به پرپرسياري تتي و کارمه نده کانيان و بهرهمه پنه تاني داهاته مروی و مادي ه کاني پي پک بخن به جوړک له گهل پيداويستي کات و شوينه کان بيته وه، له م بواره دا زياتر به پي پړه وي (فيقيهي باوکان) به پړوه ده چوون که جه ختي له سهر (پواله تي ئايني) سهرکړدایه تي ده کړده وه و که متر گوئی به پواله تي (کوژه لایه تي) ددهات، مه لاو ماموستا کانيان ته ريقه تي (زوه د) يان ده گرت به روهاوکات له گهل نه مه شدا خوځيان ده دایه پال يه کک له مه زبه به فيقيهي ته قلیديه کان، بۆ ويته به يه کيکيان ده گوترا نه مه له سهر (ته ريقه تي قادري) و (مه زه به ي شافيعی) يه، به هه مان شپوه نه م قوتابخانه نه ده هاتن لایه تي حیکمه ت و فله سه فه ي عيبادت تاوتوي بکن، که بيگومان له م پړگايه وه په ي به په ره سه ندي زانسته کاني سروشت و بوونه وهر ده بردي ت و له ته وای مه يدانه کاني ژيارو شارستانيه تدا سوديکي به رچاويان لي ده بينریت، نه م ناته وای و که موکوپړه ي ني و فيقيهي سياسي و ئيداري وایکړد مانه وه ي هه مو نه و ده سته و تانه ي جيلي (صلاح الدين) به ره می هي نابوون به ندبن به که سايه تيه کان نه ک دامه زراوه کان، کاتيکيش که سه سهرکړده کان، له سهر شانوي ژيان بزبوون، کاریگري دووم خوځي هينا يه پيشه وه که خوځي له بنه مال و گوشت و خوینی خزم خزمينه دا ده نواند، لي ره دا بنه مال يان تيره و تايه فه جل وای دامه زراوه کاني حکومت و ئيداره و خودي (قوتابخانه کاني چاکسازي) يشي گرت ده ست، نه م به ره و پيش چوونه ناسازه چنه دياريه کي نادرستي لي هاته دي له وانه:

— کاتيک سهرده می پړه کاني هاته پيشه وه به حوکمی نه وه فيقيهي کي سياسي له نارادا نه بوو تا کاروباره کاني ده وله تي پي پک بخريت و له دامه زراندي حوکم پراني ئاينده دا نه قشي هه بيت، پړه کان لايان به لای کلتوري بنه مال يی و تايه فه گه ري کړده وه که پي وایه حکومت و سهرکړدایه تي کړدي دامه زراوه په روه رده يی و زانسته کان ميراته و پړه کان له باب و باپيرانيه وه بۆيان به جي ماوه، نه مه سهری کيشا بۆ ليکيه لوه شاني ده وله ت و به ش به ش بووني، به م شپوه يه نه وه ي باب و باپيران گرديان کړدېووه پړه کان به سهر خوځياندا دابه شکرده به پي داب و نهریتی عه شيره تگه ري کاروباري خوځيان تي دا هله ده سوړاند، که به

پێی ئەم کلتورە خاکی و خەڵکی نیشتمان تاپۆی ئەوانە، حوکمرانەکان دەتوانن مامەڵە ی کرپن و فروشتنی پێوه بکەن و لە کاتی جەنگ و صوڵحدا بە کاری بێنن.

— کە موکۆپی فێقی سیاسی و ئیداری (دهوله‌تی ئەیوبی) سەری کێشا بۆ ته‌قینه‌وه‌ی بوپکانی شەپو ئاژاوه‌ی نێوان سولتان و میرانی سوپا، وەکو پووداوه‌کە ی نێوان (مەلیک کامیل) و (عیماد الدین أحمدی کوپی مەشتوبی کوردی هەکاری)، (ابن خلکان) دەربارە ی ده‌لێ: (عماد الدین) گەنج بوو، لە بەر پێزی (سیف الدین ئەبو هەجای مەشتوبی هەکاری) ی باوکی، — کە یەکیک بوو لە گەوره‌ سەرکرده‌کانی سوپای (صلاحی) —، (صلاح الدین) پێزی ئی ده‌نیت و هەریمی (نابلوس) ی ده‌خاته‌ بەرده‌ست، پاشان (عماد الدین) گەله‌کۆمه‌ به‌ خزمه‌ هەکاریه‌کانی ده‌کات و بریار ده‌دات مەلیک (کامیل) ئی بخات و (فایزی) برای لە جینگه‌ دابنی، به‌لام هەوله‌کە ی سەری نه‌گرت و هاوکات له‌گه‌ڵ ئەوه‌دا سوپا خۆی بۆ پووبه‌پووبونه‌وه‌ی هێرش و په‌لاماری خاچه‌رستان سازکردبوو ئالۆزی و بگره‌به‌رده‌ی تیدا په‌یداوو، (عماد الدین) به‌ره‌و قه‌لای (حران) کشایه‌وه‌، تا له‌ سالی (٦١٠) ی کۆچیدا کۆچی دوایی کرد خۆی له‌وی مه‌لاسد.

به‌ کورتی: نه‌بوونی فێقه‌یکی سیاسی و ئیداری له‌ نێو ده‌وله‌تی ئەیوبی: دوا ی سەرده‌می سولتان (صلاح الدین) سەری کێشا بۆ هاتنه‌ پێشه‌وه‌ی چه‌ند سەرکرده‌ و حکومه‌تیکی تاکرپه‌: له‌ جیاتی ئەوه‌ به‌ شەریعه‌ت و پاوێژو نه‌خشه‌دانان حوکمی ئوممه‌ت بکەن هێزو زه‌برو زه‌نگو تاکرپه‌وی و سەرپێچی و حوکمی سەرپێییان په‌چاو کردبوو.

— (دهوله‌تی ئەیوبی) له‌ سه‌ر بنه‌مای فیکره‌ی جیهادی پزگارکردنی نیشتمانی ئیسلامی له‌ چنگ هێرشی خاچه‌رستان دامه‌زرا، په‌سه‌نایه‌تی فیکره‌ی جیهادی ئیسلامی له‌ ناخی خه‌ڵکی شام و میسر دا زیندوو کرده‌وه‌، کارنامه‌ی جیهاده‌کە ی (صلاح الدین) که‌ میژوو له‌ سه‌ر پسته‌ی لاپه‌ره‌ پزنگداره‌کانیدا بۆی تۆمار کردوین له‌ گۆره‌پانی کرداردا شه‌قلی به‌ ده‌ریای ده‌روونی موسلماناندا، به‌لام دوا به‌دوا ی وه‌فاتی (صلاح الدین) فیکره‌ی جیهاد له‌ شیوێکدا مایه‌وه‌ و ده‌وله‌تی ئەیوبیش چووه‌ شیوێکی تره‌وه‌ و به‌ کورتی ئەو قۆناغه‌ی به‌زاند، خۆ نه‌گه‌ر ئەم ده‌وله‌ته‌ به‌م شیوه‌یه‌ درێژه‌ی کێشابه‌ی و به‌بابیه‌وه‌ ئەوا بۆی هەبوو فیکره‌ی جیهادی ئیسلامی کۆتایی پێ هاتبا و مه‌یدان بۆ خاچه‌رستان چۆڵ ببایه‌ و به‌ ویست و

خواستی ځویان ناینده و چاره نووسی ئیسلامیان په سم کیشابایه، که واته ئاوابوونی ده ولته تی نه یوبی و هاتنه پېشه وهی ده ولته تی مه مالیک له جیگایدا دهر پړینکی به هیژوپیز بوو بۆ په تکرښه وهی له نیوچوونی فیکره ی جیهاد، لیره دا ده گینه ئه و نه نجامه: ئاوابوونی نه ستیره ی سه لته نه تی نه یوبی و هه لاتنی نه ستیره ی ده ولته تی مه مالیک له جیگایدا به کرده وه په تی کرده وه که فیکره ی جیهاد و به رهنکاری ئیسلامی هه رگیز کۆتایی پی نایه ت، به لکو ده بیټ به رده وام به هیژتر بکړیت و درېژه ی پی بدریت تا به ته واهه تی ئامانجه کانی خوی ده پیک، پتویسته له سر نه وه یه که له دوی یه که کان درېژه به فیکره ی جیهاد بده ن، نه گه ر له سر حیسابی پووخانی ده ولته ته کانیان و پیاوه خۆشه ویسته کانیشیان بیټ ده ستبه رداری نه بن، چونکه مانه وهی فیکره که به زیندوویی له حکومتیک باشته ره که هیچ هیژو ده سه لاتیکي نیه.^۱

ب - ده مارگری بڼه مالیه ی:

یه کیک تر له و دیارده خراپانه ی به شداری وه ستانی بزوتنه وهی تازه گه ری و چاکسازی کرد بریتی بوو له و ده مارگریه بڼه مالیه ی خوی به نیو خودی ناوه ندی قوتابخانه چاکسازی کانیاندا کردبوو، له م باره وه ده توانین سوود له نووسراوی میژوونووسانی نه و سرده مه ی وه کو (ابن الوردی) و (ابن المستوفی) بکه ی، نه وان ده لئین: دوا به دوی وه فاتی شیخ و مه لای قوتابخانه کان پیک پۆله و نه وه کانیان به بی نه وهی ئاماده باشی زانستی و نایینی و په وشتیان تېدابیت جیگه ی نه وانیان ده گرتوه، به م شیوه یه ده مارگری نایینی و مه زه بی و بڼه مالیه ی به سر (قوتابخانه چاکسازی) یه کاند زال بوو، له لایه ن نه وه کانه وه پوان کران، زانایان و پوښنبران ده ستیان له کاره کانیان کیشایه وه، ته ریه ت و سو فیکه ری - که له بری په روه رده و زانست و کردار بایه خیان به توقوسات و پوالت دده - بالی به سرده کیشان، له مه ولا (قوتابخانه کان) به ناوی دامه زړینه ره کانیانه وه که هه ری که یان نیسبه تی ته ریه تیکي ده درایه پال وه کو ته ریه تی قادری یان به یانی یان پوفاعی ده ناسینران.^۲

۲- زولم و سته م:

سته م به نیسبه ت لاشه ی ده ولت وه کو نه خۆشی وایه به نیسبه ت لاشه ی مروفه وه و په له له مردنی ده کات، پاش نه وهی بابای نه خۆش ماوه یه که به دهرده که یه وه ده نالئینی، به هاتنی

۱ الجبهة الإسلامية في مواجهة المخططات ص: ۳۹۵.

۲ هكذا ظهر جيل صلاح الدين ص: ۳۲۳.

(ئه‌جەل) کۆتایی به‌ ژبانی دیت و ده‌مریت، زۆلم و سته‌میش ده‌ردیکی کوشنده‌یه و به‌ربیته‌ لاشه‌ی هەر ده‌وله‌تیک خۆر که ئاسا به‌ره‌به‌ره دایده‌پزینی و پاش به‌سه‌ربردنی ئه‌و ماوه‌ دیاریکراوه‌ی خودا به‌پیتی سوننه‌تی گشتی خۆی به‌ هۆی ئه‌و که مه‌ دادپه‌روه‌ریه‌ی تییدا ماوه‌ ده‌یه‌پزیته‌وه‌و له‌گه‌ڵ نه‌مانی ئه‌وه‌نده‌ش ئه‌جەل ده‌گاته‌ سه‌ری و داپوخانی هه‌تمی به‌سه‌ردا دینێ،^۱ خودا (جل جلاله‌) ده‌فه‌رموویت:

﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْذِنُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ (الاعراف: ۳۴)،

(ئالوسی) په‌حه‌ته‌ی خۆای لی بیئت له‌ ته‌فسیره‌که‌یدا ده‌لی: ﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ﴾ واته‌: هەر ئومه‌تیک - ی نێو ئومه‌ته‌ سته‌مکاره‌کان - ئه‌جه‌لیکی بۆ دیاری کراوه‌، به‌و واتایه‌ی کاتیک و سه‌عاتیک سهری بۆ له‌نیوێردن و له‌ په‌گو و پیشه‌ ده‌ره‌ینانیان دیاری کراوه‌، به‌لام هەرچه‌نده‌ له‌نیوچوونی گه‌لان شتیکی هه‌تمی و چاوه‌پوانکراوه‌، به‌لام ئیمه‌ نازانین که‌ی پوو ده‌دات، واته‌: ئیمه‌ دلتیاین که‌ گه‌لی سته‌مکار به‌ هۆکاری زۆلم و سته‌مه‌که‌یه‌وه‌و به‌پیتی سوننه‌تی خودا ده‌بی هەر له‌نیو بجێ، که‌سیش جگه‌ له‌ خوا ناتوانی سال و پۆژو سه‌عاتی ئه‌و له‌نیوچوونه‌ دیاری بکات و بزانی.^۲

﴿ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْفَرَىٰ نَقَصَهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ ﴿۱۰۰﴾ وَمَا ظَلَمْتَهُمْ وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ ءَالِهِمُّمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُهُمْ إِلَّا تَتَابَعٌ ﴿۱۰۱﴾ وَكَذَٰلِكَ أَخَذُ مِنْكَ إِذَا أَخَذَ الْفَرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخَذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ

﴿۱۰۲﴾ (هود: ۱۰۰-۱۰۲). ئه‌م ئایه‌ته‌ پیرۆزه‌ ده‌ری ده‌خا که‌ سزای خودا ته‌نها له‌سه‌ر ئومه‌ته‌ سته‌مکاره‌کانی پێشدا کورت هه‌لنه‌هاتوه‌، به‌لکو هەر گه‌ل و ئومه‌تیکی تریش هه‌مان زۆلم و سته‌می ئه‌وان ئه‌نجام بدات ئه‌وا به‌پیتی سوننه‌تی گشتی خودا سه‌باره‌ت به‌ مانه‌وه‌و له‌نیوچوونی گه‌لان، ده‌بی ئه‌ویش هه‌مان سزا بجیزیت و له‌نیوچیت، چونکه‌ کاتیک خودای بالاده‌ست به‌سه‌ره‌اتی ئه‌وان ده‌گێڕیته‌وه‌ ده‌فه‌رموویت: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَخَذُ مِنْكَ إِذَا أَخَذَ الْفَرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخَذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ﴾ (هود: ۱۰۲). خودا پوونی ده‌کاته‌وه‌ هەر که‌سو ئومه‌تیک به‌شداری ئه‌و ئومه‌ته‌ له‌نیوچوانه‌ بکات له‌و کارو کرده‌وانه‌یاندا که‌ سه‌ری

۱ السنن الالهية، د. عبدالکریم زیدان ص: ۱۲۱.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۲۱.

کېشا بڼ له نښوچوونيان، نه و د هېي به شداری نه و نه نجامه تالە شيان بکات که تووشی هاتن، نايه ته که ده فهرمووېت ستم بڼه يو،^۱ له بهرامبر مه ترسيه کانيدا وريامان ده کاته وه، ده گونجی ده وله تيکی کافر داپه روه بی، به و واتایه یی حوکمپانه کانی ستم له خه لک ناکه ن، خه لکه که شی له نښو خویاندا ستم له یه کتری ناکه ن، نه م ده وله ته هرچه نده کافریش بیت ده میښته وه، چونکه له سوننه تی خودادا نیه ده ولت به هوی کافر بوونیه وه له نښوچي، به لام هر کاتيک ستمی حوکمپانه کانی دهرهق به خه لکه که یی و ستمی خه لک دهرهق به یه کتری هاته سر کوفره که یی نه و کاته ده بی له نښو بچي،^۲ خودای بالاده ست ده فهرمووېت:

﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهِلِكَ الْفُرَىٰ يَظْلِمُ وَأَهْلَهَا مُضْلِحُونَ﴾ (هود: ۱۱۷). نیمای (پازی) په حمه تی خوی لی بیت له ته فسیری نه م نايه ته دا ده لی: (الظلم) له و نايه ته دا به واتای (شیرک و کوفر) بیت، به واتای نه مه: خودای بالاده ست خه لکی شارک ته نها له بهر نه وه ی موشریکن له ناو نابات، نه گهر له گه ل یه ک گونجاو و چاک بن و مامه له یان پیکوپیک بیت و له سر بڼه مای چاکه کاری په فتار له گه ل یه کتردا بکه ن).^۳

له ته فسیری قورتو بیشتا هاتوه: (بظلم) واتا به هوی شیرک و کورفره وه، (واهلها مصلحون) واته سه باره ت به مافه کانی یه کتری چاکن و سنووری یه کتر ناشکینن، واتای نايه ته که: خودای بالاده ست ته نها به هوی کافریوونیا نه وه له نښو یان نابا، تا گه نده لی و زولم ستمی خویانه وه نه چیتته سر، وه کو چوڼ خودا گه لی شوعه یی به هوی (ته رازوویازی) و گه لی (لوط) یشی به هوی (نښریازی) له نښو برد.^۴ (ابن تیمیه) بهر په حمه تی خودا بکه وی سه باره ت به له نښوچوونی ده وله تی ستمکار – نه گهرچی موسلمانیش بی – ده لی: کاروباری خه لک به هوی عه داله ت و داپه روه ی به پیکوپیکی به پړوه ده چی نه گهر هندی تاوان و گونا می به دهر له ستمی له گه ل نه نجام بدرین، ستمیک که سرده کیشی بڼ پېشیلکردنی مافه کانی خه لک، بویه ده گوتريت: خودا ده وله تی داپه روه رپاوه ستاو ده کات نه گهرچی کافریش بیت، به لام ده وله تی ستمکار رپاوه ستاو ناکات با موسلمانیش بیت، ده شگوتري: دونیاداری له گه ل داپه روه ی و بی باوه پی به پړوه ده چی و دريژه ده کیشی، به لام له گه ل ستم و ئیسلام به پړوه ناچی و دريژه ناکیشی، چونکه داپه روه ی سیسته می هه موو

۱ الدولة الاموية للصلابي ۵۷۱/۲.

۲ السنن الالهية، ص: ۱۲۱.

۳ تفسیر الرازي ۱۶/۱۸.

۴ تفسیر القرطبي ۱۱۴/۹.

شتیکه، نه‌گه‌ر کاروباری دنیا به دادپه‌روه‌ری به‌پۆه بجی پاره‌ستاو ده‌بی‌ت نه‌گه‌ر به‌ستم به‌پۆه بجیت پاره‌ستاو نابیت، نه‌گه‌رچی خاوه‌نه‌که‌شی هینده‌ی ئیمان هه‌بی به‌شی قیامه‌تی بکات.^۱

له‌سه‌رده‌می نه‌یوبیه‌کاندا زولم و ستمی گه‌وره‌ نه‌نجام دران، خۆبه‌خۆ خوینی یه‌کتریان پشت، له‌پیناوی گرتنی جله‌وی ده‌سه‌لات و زالبون به‌سه‌ر خه‌لکدا برا برای به‌ناه‌ق ده‌کوشت، مام خوینی برازای به‌خۆپای ده‌پشت، (دیمه‌شق) گه‌مارۆ دراو دانیش‌توانه‌که‌ی تووشی برسیتی کرا، هه‌ندیک سولتانان زیاده‌پۆییان له‌سه‌روه‌ت و سامانی گشتی موسلماناندا ده‌کرد، جاروبار به‌بی پاساو ده‌ست درێژیان ده‌کرده‌ سه‌ر مولک و مالی په‌عیت، له‌کتیبی (الایوبیین بعد الصلاح الدین) و (الحمله‌ الصلیبیه‌ الرابعه‌ والخامسه‌ والسادسه‌ والسابعه‌) دا به‌ درێژی له‌سه‌ر ئه‌م باب‌ه‌ته‌ پۆیش‌تووم.

۳- خوش‌گوزهرانی و پۆچوون له‌هه‌وا و هه‌وه‌سبازیدا:

خودای به‌رز ده‌فه‌رموویت: ﴿فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقْيَةً يَبْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ﴾ (هود: ۱۱۶). ﴿وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ﴾ واته: سته‌مکاره‌کانیشیان به‌دوای نه‌و خوش‌گوزهرانیه‌ که‌وتن که‌ بۆیان سازابوو، لی‌رده‌دا مه‌به‌ست له‌و سته‌مکارانه: نه‌و که‌سانه‌ن پێگریان له‌و خراپانه‌ نه‌ده‌کرد که‌ نه‌نجام ده‌دران، واته‌ بایه‌خیان به‌فه‌رمانکردن به‌چاکه‌و پێگرتن له‌ خراپه‌ نه‌ده‌دا که‌ یه‌کی‌که‌ له‌ پایه‌ گه‌وره‌کانی ئاین، به‌لکو بایه‌خیان به‌پا‌واردن و خوش‌گوزهرانی و هه‌وا و هه‌وه‌سبازی و که‌لکه‌له‌ی کو‌یخایه‌تی ده‌دا،^۲ خوداش به‌پیی سوننه‌تی خۆی هه‌ر ده‌وله‌تیک به‌م شیوه‌یه‌ی لی‌بی‌ت و له‌شه‌رعی خودا دوورکه‌ویته‌وه‌ سزای بۆ نازل ده‌کات: خودا ده‌فه‌رموویت: ﴿وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ﴾ (۱۱) ﴿فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ﴾ (۱۲) ﴿لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَى مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسْكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُلُونَ﴾ (۱۳) (الأنبياء: ۱۱-۱۲). به‌پیی سوننه‌تی خودا ئوممه‌ت به‌هۆی گه‌نده‌ل بوونی ده‌وله‌مه‌ند و خوش‌گوزهرانه‌کانی له‌نی‌و ده‌چی، خودا ده‌فه‌رموویت: ﴿وَإِذَا

۱ رسالة الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر ص: ۴۰.

۲ السنن الإلهية في الامم والجماعات والأفراد ص: ۱۸۶.

أَرَدْنَا أَنْ تُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَسُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾ (الإسراء: ١٦).
 له ته ففسیری ئه م ټایه ته دا هاتووه: که کاتی له نیوچوونیان نژیک بڼه، فرمان به سهر
 خوځوگزه رانه کانیاندا دده دین گوږپایه لوی و فرمان به ردار بن، مه به ست له (مترفیه):
 خوځوگزه ران و ده سه لاتدارو پاشا کانیان، به لام که به گوږپایان نه کردین و له سهر
 گنده لکار به کانیان به رده وام بوون، نه و سزای له نیوچوونیان به سهر دا واجب بو و ئیمه ش
 ته فرو تونامان کردن، لیږه دا خودا (جل جلاله) به تایبه ت ناوی خوځوگزه رانه کانیان هیڼاوه
 به لام فرمانه که گشتیه و پووی له هه موو ئوممه ته که یه، چونکه نه وان که لیکي گنده لڼ و
 سهر به کومه له سه رځکیکی گومران، نه وان شوین نه و سهر کرده خرابانه که و تن و گنده لیش
 تیراوه ئاسا هه موو لایه کی گرتووه، بڼه بیگومان فرمانه که پووی له هه موو لایه کیانه.^۱

کاروباری سه لته نه تی نه یو بیان له سهر دهمی (صلاح الدین) به پټکوپټکی به پټوه ده چوو،
 به لام له گه ل هاتنه پټشه وهی سهر دهمی پوله کانی کاروبار له گریځه نه چووو بارودوخ به ره و
 خرابی پویش، ژماره به کیان خوځوگزه رانی و هه و او هه و سبازیان هه لېژاردو خویان له
 نازو نیمه ته کاند ا قوم کردو به گوناو و تاون و سه رپېچی کردنی فرمانه کانی خوداوه سه رقال
 بوون، به لگه له سهر نه م به زم و په زمه یان زدن و نه مه ی به نمونه ی دینینه وه له دوو
 سهر دهمی مه لیک (نه فزله) و مه لیک (صالح) دا پوویداوه، (نوسنار دار) سه رځکی
 نه مینداره کانی مه لیک بوو، له لایه که وه وه زیر بوو و له لایه کی تریشه وه له کاتی جه ننگه کاند ا
 سه ر کردایه تی سوپای فه تحکردنی (دیمه شق) ی ده کرد، فره قی به حه لال و حه رام نه ده کرد
 هیڼو پوستی ده سه لاتی له کاری خرابدا به کار ده هیڼا، کار به وه گیشته تاوانیکی گه وره ی
 نه نجامداو به پټچه وانه ی حوکه کانی ټایین په فتاری نواندو هه ست و نه ستی موسلمانانی
 بریندار کرد، نه مه و له سهر بانی یه کیک له مزگه و ته کانی (قاهیره) ژورویکی به ناوی
 (ته پلخانه) دروست کردو گورانی و موسیقای تیدا لی ده درا، سولتانی زانیان (عیزی کوپی
 عبدالسلام) به رهنگاری نه م تاوانه بڼه، هه روه ها له و سهر دهمه دا گرنگی زور به سفره
 پازاندنه وه ده درا و ساز کردنی خواردن و خوار دنه وهی هه مه پهنگو به سهر یه کنانی سه روه ت و
 سامان و راگرتن و زور کردنی نه سپ و لاخی سواری و خانوبه ره و کوشک و ته لارو جلوه رگو
 فره ژنی به لای هه ندیک له میرو سولتانه کانی بڼه مالهی نه یو بییه وه بایه خی بی نه اندازه ی پی
 ده درا، که هه موو نه م کلتورانه سهر بڼ له نیوچوونی ده کیشن.

۱- په‌کڅستنی شورا:

نه‌یوبیه‌کان سیستمی پاووژیان هه‌لدايه نه‌ودیو دیواری حوکمپرانیه‌وه، له کاتیکدا پاووژ نه‌و سیستمه‌یه له‌سەر بنه‌ماکانی هه‌لبژاردنی ئازادی پکه‌به‌ری وه‌ستاوه و سه‌رکرده پاشیده‌کان به‌ ئاماژه‌ی قورئان و سوننه‌ت په‌یپه‌وه‌یان لی‌کردووه، بازدان به‌سەر پاووژدا په‌رچه‌کداری سامناکی له‌نیو ده‌وله‌تی نه‌یوبیدا لی‌که‌وته‌وه، خۆزاک‌کردن و ده‌ست به‌سه‌رداگرتن بوو به‌ تاکه‌ پڤبازی به‌ ده‌سته‌وه‌گرتنی پۆستی سه‌لته‌نه‌ت، نه‌مه‌ مه‌لیک (عادل) و کاتیک به‌سەر برازاکانیدا زال ده‌بی پوویه‌پووی وه‌زیره‌کانی ده‌لی: ئیستا له‌گه‌ل نه‌وه‌دا پیر بووم و به‌سالدا چووم شتیکی ناشیرینه‌ بۆ من میرایه‌تی (نه‌تابه‌کی) به‌سەر ئیوه‌دا بکه‌م، هه‌رچه‌نده سه‌لته‌نه‌ت ماله‌میرات نیه‌ به‌لکو هی نه‌و که‌سه‌یه زال و ده‌سه‌لاتی هه‌یه، ده‌بوايه یه‌کسه‌ر دواي سولتان مه‌لیک ناسری برام (خوا په‌حمی پی بکات) نه‌م پۆسته بۆ من بوايه، به‌لام من به‌ خاتری پڤزو حورمه‌تی برایه‌تی خۆم تی نه‌گه‌یاند، کاتیکیش ناکۆکی و ئاژاوه‌ هاته‌ ئاراوه‌ ترسام سه‌لته‌نه‌ت له‌ ده‌ست من و له‌ ده‌ست برازاکانم ده‌ریچیت، ئیستاش کاروبار گه‌یشتۆته‌ دواخالی،^۱ پاش نه‌مه (مه‌لیک عادل) شه‌پڤکی زۆری له‌گه‌ل کردن و به‌ره‌و سیستمی مه‌لیکایه‌تی بایدایه‌وه‌ و کوپه‌کانی خۆی کردنه‌ میراتگری سه‌لته‌نه‌ته‌که‌ی، نه‌م سیستمه‌ به‌شداریه‌کی کاریگه‌ری هه‌بوو له‌سەر پوخانی ده‌وله‌تی نه‌یوبی چونکه‌: سۆزی باوکایه‌تی و خزم خزمینه‌ و هیزی ده‌مارگیری تیدا به‌سەر کاری ده‌وله‌تداریدا به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی زال ببوو، نه‌مه‌ش سه‌ری کیشا بۆ نه‌م چه‌ند خاله‌ی خواره‌وه:

- ته‌سک‌کردنه‌وه‌ی بازنه‌ی هه‌لبژاردنی سولتان له‌ بنه‌ماله‌یه‌کی دیاریکراودا.
- کورته‌لێنانی بنه‌مای پاووژ له‌ بنه‌ماله‌ی به‌هیزی حوکمپراند.
- پۆستی سه‌لته‌نه‌تی راده‌ستی که‌سیک ده‌کرد که‌ له‌ هه‌مان کاتدا که‌سی باشت‌ر هه‌بوو، به‌لکو ده‌یدایه‌ که‌سیک مه‌رجه‌کانی نه‌و پۆسته‌ی تیدا نه‌بوون و که‌سانیکیش هه‌بوون هه‌موو مه‌رجه‌کانی تیدا کو‌ببوونه‌وه‌ و فه‌رامۆش ده‌کران.
- دانانی حوکمپرانانیک که‌ جینگای تۆمه‌ت و گومان بوون.
- نه‌مه‌ وای له‌ هه‌ندیک خه‌لک کرد گومانیان به‌سەر شه‌ریه‌تی به‌یعه‌تدان بۆ سولتان و وه‌لی عه‌د بۆ دروست ببی.

● سەری کیشا بۆ دروست بوونی دوژنایه تی له نیتو بنه ماله ی ئه یوبیداو پاشانیش بۆ نه مان و له ده ستچوونی هیژو ده سه لاتیان.^۱

ه ناکۆکی نیتو خۆی نیتو بنه ماله ی ئه یوبی:

سوننه تی خودای کارزان له به رامبه ر نه ته وه کاندای جیگیره و تۆز قالیك گۆرانی به سه ردا نایه ت، خودای بالاده ست و لیزان ناکۆکی نیتو خۆی کردووه به یه کێك له هۆکاره هه ره گه ربه کانی له نیتو چوونی گه لان و پوو خانی ده وله ته کانیان، پێغه مبه ر (ﷺ) فه رموی: ((فإن من كان قبلكم إختلفوا فهلکوا))، واته: که سانیك یان گه لانیك له پێش ئیوه دا هاتن و ناکۆکیان تیکه وت و له نیتو چوون، له پریویه تیکێ تر دا ده فه رمو ییت: ((فأهلکوا)) واته: جا له نیتو بران، (ابن حبان) له (ابن مسعود) وه خوی لێ پازی بێت پریویه ت ده کات: ((فإنما أهلک من كان قبلكم الاختلاف))،^۲ واته: به ته نها ناکۆکی و ئاژاوه ی نیتو خۆ گه لانی پێش ئیوه ی له به یین برد.

ده وتوانین له ماوه ی ئەم لیكۆلینه وه میژووبیه دا وانه یه کی گرن گ فیر ببین: که به هه موو شیوه یه ک خۆ له ناکۆکی و کێبه ر پکێی ناشه ریفانه بپاریزین چونکه ئەمه سه ر بۆ له نیتو چوون ده کیشی، ئەمە ی گوتمان بووه مایه ی له نیتو چوون و پێچانه وه ی یه کجاره کی تۆماری ده سه لاتێ ئه یوبی، ناکۆکی و ئاژاوه کانیان چه ند هۆکارێکیان له پشته وه بوون، وه کو: (لاوازی هاندەری ئاینی لای هەندێک له سولتانه کانیان، خۆبه رستی و خۆویستی، ئاژاوه گێپان له سه ر به رژه وه ندیه دنیا ییه کان و خۆبه کوشندان له سه ری، داکۆکی کردن له سه ر کورسی ده سه لات و پۆسته به رژه کانی حکومه ت، به رپوه بردنی حوکومه ت به گوێره ی هه وا و هه وه س له لایه ن هه ندیک تاکێ خانه واده ی ئه یوبیه وه).

ئەم هۆکارانه بوونه ده سه ته چیه ی ئاگری ناکۆکیه کانی نیتو ئەندامانی بنه ماله ی ئه یوبی و بوونه کێوی پووختنه ری بینای ده وله ته که یان، (ابن خلدون) به دوا داچوونیکی باشی ئەم راستیه ی کردووه ده لێ: یه کێك له شوینه واره کانی پیری بوونی ده ولت دابه ش بوونی هه تی، کیشمه کیشمی نیتو خۆی بنه ماله سنووری ده سه لاتێ ده ولت ته که ته سک ده کاته وه، پاشان کار به وه ده گا کوت کوت بکریت و بپوکیته وه.^۳

۱ نظام الحكم في الاسلام ص: ۳۰۷.

۲ صحيح البخاري بشرح المسقلاني ۱/۹-۱۰۲.

۳ الضعف المعنوي وأثره في سقوط الأمم ص: ۱۱۸.

بیگومان دوباه دواى وه فاتى (سولتان صلاح الدين) ئازاوه يه كى توند به رۆكى ئه ندامانى بنه مالئى ئه يوبى گرتو، هه موويان له دژى يه ك پاست بوونه وه و برا پڙنو حورمه تى برائى نه ده گرتو مام به زه يى به برازاكانيدا نه ده هاته وه، (مه ليك عادل) نه زانى و كه وده نى پۆله كانى (صلاح الدين) ى كرده بيانوو و په يوه نديه كۆنه كانى و پله وپايه پيشينه كانى به كارخستو و هه وليدا پيش ئه وه (مه ليك عه زين) و سه رياره كانى شمشير له كالان ده ركيشن، تيكشكانى كى گورچوبى سه ربازى و سياسى به سه ردا تۆماربكرىت، ئه مه له حاله تيكدا كيبه پكى نيوان ميره كانى (صلاحى) - واته ميره كانى صلاح الدين - و ميره كانى (ئه سه دى) - واته ميره كانى أسد الدين شيركو كه صلاح الدين له نيو ئه واندا پيگه ى و به مه قامى سه لته نت گه يشت - له گورپدا بوو، (مه ليك عادل) ئه م دوو لايه نه ى ليك توند كردن و هه وله كه شى سه رى گرت.^۱

قازى (خلاف) به م شيوه يه وه سفى بنه مالئى ئه يوبى ده كات:

له م بنه مالئيه دا باوكه كان پيگه وتن و مه ليكايه تيان كرد، پۆله كانيان ناكۆك بوون و ليكه وتن و له نيوچوون، ئه گه ر ئه ستيره يه ك ئاوابى چ فيل هه ن ده ركه ويته وه؟، ئه گه ر پۆشاكى ك كون بوو هه ر به ره و دپان ده پوات و دووره وه كو خۆى لى بيته وه، پيرپه وى خۆى بگريته وه، ئه گه ر خودا له گه ل يه كيك له دوو دوژمن بوو كى ده رفه تى ئه وه يان دى خوداى له گه ل بيته.^۲

دوباه دواى مردنى (مه ليك عادل) يش ئازاوه و دووبه ره كى نيوانيان به رده وام بوو، به جورىك شه پى نيوان (مه ليك معظم) و (مه ليك كامل) ى كورپانى خانه واده ى ئه يوبى به ره و خراپتر پويشت.

۶- دۆستايه تى كردنى مه سيحيان:

دۆستايه تى و ده ستبه ردارى (الولاء والبراء) يه كيگه له پيداويستيه كانى ئيمانى پاست و دروست، ده ولت له سه رده مى (صلاح الدين) دا كارى به م ئايه ته پيرۆزه ده كرد: ﴿لَا يَخْذِرُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاتُوا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ. وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ﴾ (ال عمران: ۲۸).

۱ ئى تاريخ الأيوبيين والمماليك، قاسم عبده ص: ۸۲-۸۳.

۲ نور الفقهاء ص: ۱۷۴.

واته: نابې ئيمانداران جگه له ئيمانداران که سانی کافر بکه نه دؤست و یارو یاوهری خوځیان، هر که سوگه لیک نه مه بکات، مافی به سر خوداوه نامینتی، جگه له حاله تیک ترستان لیتیان بی، خودا له سزای خوی ده تانترسینتی - تاشتی وانه که ن - چونکه که پانه وه بؤ لای خودایه - و له مه لیتان ده پرسیتته وه.

هر وه ها خودای به رز ده فره مویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ ۚ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ۚ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝٥١﴾ (المائدة: ٥١).
واته: نه ی نه وانه ی ئیمانان هیناوه جووله که و دپانه کان مه که نه دؤستی خوټان - له کاتیکدا - نه وان - له دؤی ئیوه - دؤستایه تی به کتر ده که ن، هر که س له ئیوه دؤستایه تیان بکات نه و ده چپته پیزی نه وانه وه، خودا هیدایه تی که لی سته مکار نادات هر وه ها پیغه مبه ر (ﷺ) ده فره مویت: ((أوثق عرى الإيمان: الموالاة في الله والمعاداة في الله والحب في الله والبغض في الله))،^۱ واته: پته وترین په گی ئیمان: دؤستایه تی کردنه له بهر خاتری خودا، دوژمنایه تی کردنه له بهر خاتری خودا، خوځو یستنه له بهر خودا، پق لیوونه وه یه له بهر خودا.

دؤستایه تی و دوژمنایه تی له بهر خودا له سر ده می (مه لیک کامیل) دا لاواز ببوو، کاتیک قدوس به بی به رهنکاری و پڑانی خوین درایه ده ست (ئیمپراتور فریدریکی دوهم) نه م مه سه له یه چاکتر پوښن بؤوه، موسلمانان نه مه یان به تاوانیکي که وره داناو خه م و په ژاره به جوړیک دایگرتن که وه سف ناکریت، (مه لیک کامیل) ناماده یی ته وای تیدابوو له دؤی (مه لیک معظم) ی برای - که له که ل خواره زمیه کان هاوپه یمانی تی به ستبوو - هاوپه یمانی له که ل (خاچپه رستان) بیه ستی، له لایه کی تره وه (مه لیک صالح نجم الدین اسماعیل) هاوپه یمانی تی له که ل خاچپه رستان گریداو قه لایه کی ته سلیم کردن، (شیخ عزالدین کوپی عبدالسلام و ابن الحاجب) له دؤی نه م په فتاره ی وه ستانه وه، نه ویش ماوه یه که به ندی کردن و پاشان به ریدان و له ماله کانی خویندا ده ست به سهری کردن، به م شیوه یه (صالح نجم الدین اسماعیل) ی مه لیکي (دیمه شق) له دؤی (مه لیک صالح نجم الدین ایوب) ی مه لیکي (مصر) هاوپه یمانی تی له که ل خاچپه رسته کان سازداو به لینی پیدان نه که ر پشتیوانی لی بکه ن نه و مه مله که تی (بیت المقدس) ی دیرنپان به خاکی (اردن) ی شه وه پاده ست ده کاته وه، بؤ نه وه ی بؤیان به سه لمینتی

نیازی ساغه لەگەڵیاندا بە پەلە بەلێنەگەى جیبەجى کردو (قودس و تەبەرییه و عەسقەلان و قەلاى (شەقیف) و (ئەپنۆن) و (صفدى) بە خاک و ئاوەدانى و مەزاکانیانى تەسلىم کردن و نیوہى خاکی (صیداو طبریة) و شاخى (نامول) و تەواوى سەرکەنار دەریای دانەدەست، پای گشتى ئىسلامى لە (مەصر و شام) لە بەرامبەر ئەم دلاوییه سەرسوپھینەرەى (صالح اسماعیل) خرۆشاو کار بەوہ گەیشت پاسەوانى چەند قەلايەك فەرمانەکانى ئەویان جیبەجى نەکرد، لەم کاتەدا خاچەپرستان بە پەلە (بیت المقدس) یان وەرگرت و قەلاى (طبریة) و (عەسقەلان) یان نۆژەن کردنەوہ و لە نێوان (یافا) و (عەسقەلان) دا خۆیان پەرچەك کردو بۆ مەنگاوى دووہم خۆیان ئامادەباش کرد، لێرەدا (صالح اسماعیل) بەلێنى دانى ئەگەر (مەصر) ی گرت ئەوا بەشیکى ئەویشیان دەداتى، لە ناو ئەمە لیکیان لە لاغادا ھاتە خوارو بە مەبەستى داگیرکردنى (مەصر) بەرەو (غەزە) بەپێکەوتن،^۱ ئەمە و (صالح اسماعیل) ی حوکمرانى (دیمەشق) و (مەلیک منصور ابراھیم ئەیوبى) ی حوکمرانى (مەصر) بە جووتە و بە خۆیان و سوپاکانیانەوہ بە نیازی داگیرکردنى (مەصر) پێشپەرەیان کرد،^۲ بەلام سەرکردەکانى سوپای شام بپاریاندا شەپ لەگەڵ برا (مەصر) یەکانیان نەکەن و ھەرکە لە (غەزە) لە سوپاکەى (مەلیک صالح ایوب) نزیک بوونەوہ پشتى (صالح اسماعیل) و (منصور ابراھیم) یان بەرداو پەيوەندیان بە بەرەى ئەو بەرەوہ کردو بەم شیۆہیە سوپای (شام) پالى بە سەریازگەى سوپای (مەصر) ھوہ داو لەگەڵ ئەواندا ھێرشیان کردە سەر سوپای (فەرەنگ) و تیکۆپێکیان شکاندو ژمارەيەکی بى شوماریان لى بەدیل گرتن.^۳

بەم شیۆہیە بینیمان چۆن (مەلیک صالح اسماعیل) لەگەڵ خاچەپرستان بووہ ھاوپەیمان و لە پێناوى گرتنى جلەوى حکومەت و سەلتەنەتدا تەنازولى بۆ کردن و شارو خاکی موسلمانانى پادەست کردن، وەك دەرکەوت ھەندیک مەلیکی سەلتەنەتى ئەیوبى دەستى دۆستایەتیان لەگەڵ دیانە خاچەپرستەکان تیکەڵ کردو خۆشەویستى خۆیان نیشان دان و لە جیاتى ئیمانداران کردیان بە پشتیوان و پەناگەى خۆیان و ھەولیان دا عەقیدەى (دۆستایەتى و دەستبەردارى) لەنێو ئومەتدا لاواز بکەن، بەم شیۆہیە خۆیان تووشى ئەم دەرەدە کوشندەيە کردو خۆیان و دەولەتەکەیان بەرەو لەنێوچوون و داڕمان برد.

۱ النجوم الزاهرة ۶/۳۲۲، الدولة الايوبية د عکور ص: ۲۳۳.

۲ النجوم الزاهرة ۱/۳۰۵، الدولة الايوبية ص: ۲۳۳.

۳ السلوك ۱/۳۰۵، الدولة الايوبية ص: ۲۳۳.

۷- شکستی نه یوبیه کان له راست به دپینانی ته وژمیکي شارستانی:

(صلاح الدین ی نه یوبی) به وپه پری نیمانی راست و دروسته وه و زیره کی بی وینه یه وه هه ولیدا نالای نه و پرۆسه ئیسلامیه هه لښگریت که له لایه ن (نور الدین محمد زهنگی) یه وه پیشه وایه تی ده کرا، به ده ستیک بانگه وازی ده گه یاندو به ده ستیکیش سرکه وتنی سهریازی تومار ده کړدن، به جوړیک نه یده هیشت نه ده ولت له بانگه واز هه لگه پښته وه نه خاکیش له شارستانیته یاخی بیت، هه موو پیوانه سیاسیه کانیشی به ئاینه وه ده به سته وه و سیاسه تی شهرعی له جولانه وه کانیدا پږه وه ده کړد، هه موو هه ول و ته قه لاکانی خسته گه پ تا ته وژمیکي شارستانیانه ی ژیرانه بینیته دی و بنه ماکانی ژیان و گوزهران راست کاته وه، به لام هه رچوونیک بی ده ولته تی نه یوبی له دوی وه فاتی (صلاح الدین) نه یتوانی دریزه به دریز کړدنه وه ی قانونی شارستانی بدات، ده بوايه دوی به پښکړدنی نه م کاروانی شارستانیته ته و سرکه وتنه مه زنانه (ی صلاح الدین هینانیه ناروه) کاروچالاکی بانگه وازو گه شه پیدانی قوتابخانه ئی صلاحيه کان دریزه یان پی بدرایه و پښاوپیستیه زانستی و پوښنبری و شارستانیته کانی نه و سرده مه یان پی جیبه جی بکرا بایه، به لام (مخابن) جینشیننه کانی (صلاح الدین) نه یان توانی پرۆزه یه کی شارستانی پښککش بکه ن و په گه زه کانی ژیان وه و بوژانه وه بۆ ده ولته ته که یان به دی بینن و نه خشه ی کارو نامانجه کانی بۆ بکیشن و به و هیژو ده سه لاتهی هه یانه به ره و لوتکه ی سرکه وتن پیشپه وی بکه ن، به لکو خو یان به تونیکله تاریکه کاندا کړدو به له نیوچوونی ده ولته ته که یان کو تایان پښات، به لی، مه لیکه کانی سه لته نه تی نه یوبی ی دوی صلاح الدین - له هینانه دی ته وژمیکي شارستانیده ده سته پاچه بوون و نه یان توانی هاوسهنگی له نیوان ده ولته و بانگه واز داو خاک و عه قیده داو سیاسه ت و فیکردا بیننه دی، نه ییوبیه کان ده ره ق به م په یامه به رزه که مته رخه میان کړدو خو یان خسته بهر ته وژمی بارودوخه کان و له بهرام بهر قانونی میژوی شارستانیته تدا - که بهرام بهر هیچ که سو نه ته وه یه ک سۆزو به زه یی ناویني - خو یان پانواند، یان ده بی به ره و پیشه وه هه نگاو هه لئینن، یان ده بی به ره و نه مان بچن، چونکه له پږه وی میژوی موقایه تیدا پاره ستان نیه.

۸- لاواژبوونی حوکومه تی ناوه ندی:

(صلاح الدین) ده ولته ته که ی بۆ چه ند هه ریمیکي ئیداری دابه شکر دبوو، هه ریه ک له و هه ریمانه وه کو (مصر، شام، باکووری عیراق، نه وبه، مه غریب، یه مه ن، حیجان) خاوه نی ده سه لات و پږه وی تاییه تی خو یان بوون، (صلاح الدین) زۆربه ی سالانی سه لته نه ته که ی له گزپه پانه کانی جه نگدا به سه ر برد، به سیاسه تی نه خشه دانان و پاپه پاندن و سه ر په رشتی و

ئاراستە كىردى كاروبارە بالاكانى دەولەتە سەرقال بوو، ئازادى پاپە پاندنى كاروبارى ھەرىمەكانى لە خۇئامادە كىردى و بەرگىرىكىردى لە خۇى بە گوڭرەى ئىمكانىياتى بەر دەستىيان و بارودۇخى ھەرىمەكە بە والىەكان سىپاردىبوو، ئەم جۆرە بە پۈتۈە بىردىنە لە زاراوى ئەم سەردەمەدا پىتى دەگوتىت (لامەركەزى ئىدارى)،^۱ وەكو دەبىنىن (صلاح الدين) لەگەل ئەو دەدا بە خودى خۇى حكومەتى ناوەندى ھەلدە سوپاند، بەلام ھەموو دەسلەتەكانى بۆ خۇى قۇرغ نە كىردىبوو، لە پاستىدا ئەو دەركى بەو پاستىە كىردىبوو كە دابە شىكرى دەسلەتەكان بەم شىۋازە پەسندە ھەرىەكەيان بە چاوى جاسوس تەماشائى بەرامبەرەكەى دەكات و ھاوسەنگى لە نىۋان خىستەنگەپى تايىبە تەندى و پىسپۇپە كاندا دروست دەبىت، ھەروەكو چۆن دابە شىكرى كار لە نىۋان ژمارەيەك كەسى ھەلگە وتوو و شايستەدا بەرھەمى چاكى لى دەكە وىتەو بە جۆرىك كارەكان بە پىكوپىكى بە پۈتۈە دەبىرىن و بە خىرايش بە ئەنجام دەگەيە نىزىن،^۲ بىگومان دەولەتى ئەيۈبى بەند بوو بە سىفەتە بەرزەكانى كەسايەتى خودى دامەزىنەرەكەيەو كە (صلاح الدين) ئەيۈبى بوو، كاتىك ئەستىرەى ئەم كەسايەتە ئاوا بوو و لەسەر شاتۇى مېژووى ناۋچەكە ون بوو بۆشايىەكى گەرە دروست بوو و زىيانى گەرە بەر جىھانى ئىسلامى كەوت و بارى قازانچەكەش بە لاي خاچپەرستەكاندا شىكايەو، چۈنكە كەسايەتى و بەرھەكانى و پۆلە سىياسى و سەربازىەكانى ئەم پالەوانە دەولەتەكەى لە لەنىۋچوون و لىكەلەۋەشان پاراست، لە لايەكى ترەو لە سۆنگەى ئەو ھە ھىچ دامەزراوۋى سەربەخۇ لەو كاتەدا دروست نە كىرەبوون تا بتوانى بە ھۆيانەو درىژە بە بەرقەرارىبوون و مانى ئەو دەولەتە گەرە بەر فراروانە بدرى، ھەروەك دەبىنىن (صلاح الدين) دەولەتەكەى خۇى بە شىۋەى دابەشى مالە مىرات بە گوڭرەى باوى ئەو سەردەمە بەسەر كوپەكانى و براكانى و برازاكانىدا دابەش كىردىبوو، لەبەر ئەمە شىتىكى ئاسايى و سىروشتى بوو جارىكى تر ناۋچەكە بە ھۆى كىشە و ئاۋاۋەى بگرەوبەردەى سىياسى نىۋان مىراتگرانى (صلاح الدين) بەرەو دواو بەگپىتەو، كاتىك (صلاح الدين) وەفاتى كىرد (أبو الفتوح عثمان) كوپى لە (مصر) دا جىتئىشىنى ئەو بوو و لە قاھىرە نىشتەجى بوو، نۆزبەى سوپا سەربازو مىرەكانى (ئەسەدى) (صلاحى و كوردى) لە لاپوون،^۳ (نور الدين)ى براشى بوو بە ھوكمپرانى (دىمەشق)، (مەلىك عادل) ىش (كەپەك و شەوبەك)ى كەوتە ژىر دەست، (زاھىر

۱ تاريخ الايوبيين طوقس ص: ۲۱۰.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۱۱.

۳ السلوك ۱/۱۱۴، في تاريخ الايوبيين والعماليك ص: ۸۰.

غازی) یش بوو به حوکمرانی ولاتی باکووری شامو (حله ب) پایته ختی بوو، ته وای هه ریمه ناسه ره کیه کانی تریش له لایه ن برازاکانیه وه حوکمیان تیدا ده گیردرا، له (حمص) چهند که سیکی خیزانی (تقی الدین عمر کوپی شاهه نشا) حوکمرانیان ده کرد،^۱ به م شیوازه نه م ده ولته هه ریمه گه ورده ی به هه ولته ته قه لالی (۳) جیلی (عماد الدین زهنگی و نور الدین محمود و صلاح الدین) وه له ناوچه کانی عیراق و شامو مصردا دامه زینرا په گو و پشاله کانی لیک هه لته کیتران، نه م شیوه دابه شکرده ی کاروباری ده ولته - به وینه ی دابه شی ماله میراتی تایبته - بووه هؤکاریکی سه ره کی داپوخانی یه کیتی سیاسی له لایه ک و له لایه کی تریشه وه بووه مایه ی ته مه ن دریشی قه واره ی خاچه رستان له ناوچه که دا،^۲ به م جوړه ده ولته ته کی (صلاح الدین) به مردنی خو ی کوت کوت کراو حکومه تی ناوه ندی لاواز بوو، به خاتری گرتنی پوستی بالای سه لته نه ت و فراوانخوای ناگری جهنگو هه را له نیو میرو مه لیکه کانی نه یویدا هه لایسا.

۹- لاوازی سیستهمی هه والگری:

له سه رده می (صلاح الدین) دا دامه زراوه ی پوسته و هه والگری سه باره ت به جموجولی خاچه رسته کان زور به هیژیوو و به راست و دروستی هه واله کانی دهنگی دابووه، نه وپه پی ورده کاری و خیرایی په چاوده کردو سات بو سات و به رده وام هه والی جموجولی دوژمنانی ده که یاند، نه مه ی گورتمان له کاتی که مارودانی (عهکا) دا پهنگی دابووه، ده زگا هه والگریه که ی (صلاح الدین) ژماره یه ک خاچه رستیشی له خوگر تبوون، نه مانه نه وه که سانه بوون (سولتان) له چهند بونه یه کی جیاوازا چه پاله یدا بوون، گرنگی نه مانه له وه دا بوو زمانی دوژمنیان په وان بوو و به هوی بیچم و پهنگو پوویانه وه گومانیان لی نه ده کرا که پیاوی (صلاح الدین) بن، له بهر نه مه نه وه والانه ی هه والگریه موسلمانان کان نه یانده توانی وهری بگرن، نه وان به ناسانی و بی گرفت وهریان ده گرت و سوپای نه یو بیان لی ناگادار ده کرده وه، جاریکیان هه والیان به (صلاح الدین) دا دوژمن به نیازه شه و به سه ر سه ر یازگی نیسلامیدا بدات،^۳ هه والیان پیدا دوژنی خاچه رست مه نه نیقیکی بی په زایان دروست کردووه و (۱۵۰۰) دیناریان لی خه رج کردووه و به نیازن بو هیژشی سه ر (عهکا) به کاری بیتن، هه روه ها هه والی هیژشی نه لمانیان به (صلاح الدین) پاگه یاند، به لام پاش (صلاح الدین) ده زگای هه والگری

۱ تاریخ مصر الاسلامیه ۹۶/۲ جمال الشیال.

۲ فی تاریخ الایوبیین و الممالیک، د. قاسم عبده ص: ۸۰.

۳ صلاح الدین الایوبی للصلابی ص: ۳۸۱-۳۸۲.

بى ھىزكەتە گۆپى، بەلكو دەبىنن ھىرشى پىنچەمى خاچپەرستان بەپى دەكەوى دەكاتە (دەمياط) ئىنجا (مەلىك عادل) ئاگادار دەبىتەو، بەلى دەزگای ھەوالگىرى دەولەتى ئەيوىى وەكو سەردەمى (صلاح الدین) بە پتەوى بە ھىزى نەمايەو و نەمەش بوو ھۆكاریكى كاریگەر لەسەر پوخانى دەولەتى ئەيوىى.

۱۰- ديارنە بوونی زاناينى دلسۆزى ئايىنى لە گۆرە پانى دەركردنى بېرىارى سياسيدا:

لەگەل ھاتنى (مەلىك ئەفزەل) بۆ سەر كورسى سەلتەنەت: ھەندىك لەو ھۆكارە ستراتىژی و گىرگانەى (صلاح الدین) بۆ بەپتو ھەردىنى ھۆكومەتەكەى و سەرخستنى چالاكىە جىھادىەكانى دواى خوداى بالادەست پىشتى پى دەبەستن گۆرانیان بەسەرداھات، (صلاح الدین) پىشتى بە زانا دلسۆزەكانى ئايىنى دەبەست، بەلام (مەلىك ئەفزەل) ھاتو لە ژىر كاریگەرى (ضیاء الدین ابن الأثیرى) وەزىرىدا كە دەكاتە براى (ابن الأثیرى) مېژوونوس (قازى فازل) و مېرو پوویژكارەكانى باوكى لە ئىدارەى دەولەتەكەى دوورخستەو، لەم كارەیدا نەك ھەر سەركەوتو نەبوو بەلكو لە بەرامبەر ئەمەدا پك و توپەى و بېزارىەكى نۆدى جەماوهرى بۆ خۆى دروست كرد، (قازى فازل) يەككە بوو لەوانەى لە پىگەى بېرىاردانى سياسى دوور خرايەو، (صلاح الدین) دەربارەى (قازى) گوتبوى: من ھىچ شارىكم بە شمشىرەكەم پزگار نەكردو، بەلكو بە قەلەمى (قازى فازل) بوو، ئەو جىگە و پىگە بەرزەى زاناينى دلسۆزى شەرەزان لە سەردەمەكانى نورالدین و صلاح الدین دا بۆیان دانرابوو لەو سەردەمەدا لىئى دابەزىنرابوون، ئەيوىبەكان بە دوورخستەو (قازى فازل) و ھاووپنەكانى لە بازەنى بېرىارى سياسى دەولەتدا زىاننىكى گەورە و گورچوبریان بەركەوت، (أبو شامة) سەبارەت بە (قازى فازل) دەلى: خاوەن پای پىكوپىك و ئەقلى تەواو بوو، بەلاى سولتان (صلاح الدین) ھو بەرزو مەزن بوو، تەگبىرو پای لى وەردەگرتو لە كاتى كارەساتەكاندا پوویژى پى دەكرد، سولتان ھەرمانبەردارى ئەوى دەكردو ھەموو ھەرىمەكانىشى بە كلىلەى پایەكانى ئەو فەتەح كردن، پاستىەكەى كىتیبەكانى كەتیبەى سەركەوتن بوون.^۱

۱۱- كۆچى دوايى (مەلىك صالح نجم الدین) و لى ئەو ھەشاوھى مېراتگەرەكەى:

(مەلىك صالح نجم الدین) توانى چەند پىكخراوئىكى سەربازى تازە بخاتە نىو سوپاى سەربازى ئەيوىبەو بەشدارىەكى بەرچاویان پى بكا لە بەھىزكردن و تۆكمەكردنىدا، ئەم

کاره ی به قازانجی ده وله ته که ی شکایه وه، (مه لیک صالح نجم الدین) بۆ جیبه جی کردنی ئەم پرۆژه یه ی ئەم هه نگاوانه ی هه لئنان:

بایه خیکی گه وری به کپینی کۆیله تورکه میردمنداله کاندای که له میژووی سه لته نه تی نه یوبیدا وینه ی ئەم هه پووی نه دابوو، جارێکیان له ماوه ی حوکمی خۆیدا زیاتر له هه زار کۆیله ی تورکی کپین، سوپایه کی وا به هیزی ئی دروست کردن که پاشان له سه پاندنی ویست و خواسته کانی به سه ر هه ریمه کاندای سه رکوتکردن و له نیو بردنی بزوتنه وه هه لگه راوه نیو خۆییه کاندای پشتیوانی چاکیان ئی کرد، کۆیله کان به په هایه ی پشتگیرییان ئی ده کرد و له نواندنی پێزو خۆشه ویستیدا درێغیان نه ده کرد، (مه لیک صالح نجم الدین) به هۆی ئەمانه وه توانی سه رله نوێ سام و هه بیته بۆ ده وله تی ئەیو بی بگێرێته وه به ئەندازه یه کی باش سه رکه وتنی به ده ست هینا و حوکومه ت و ده سه لاتی سه ریازی هینایه وه جیگای خۆی، به لام ئەو له کاتی هێرشی هه وته می خاچه رسته کان و له ته مه نی (۴۴) سالیدا کۆچی دوایی کرد، پێش ئەوه ی بمری (مه لیک موعه ززه م تورانشا) ی کرده جینشینی خۆی، ئینجا (شجرة الدن) هاوسه ری سولتان (مه لیک صالح نجم الدین) به خۆی و به وه زیرو میره کانی ده وله ته وه کۆبوونه وه و پۆستی سه لته نه تیان بۆ (تورانشا) سه لماند، به لام (تورانشا) پیاوی قوناغه که نه بوو و له ئاست به ره نگار بوونه وه ی کاره ساته کان و داخوازیه میژووییه کاندای ده سه ته پاچه بوو، له باتی چرکدرنه وه ی هه ول و ته قه لاکانی له پیناوی یه کخستنی پیزی موسلمانان و بنبرکردنی خه ته ری خاچه رستان یه کسه ر له دژی (شجرة الدن) و گه وریه میره کانی (مه مالیک) ده ستی به گێرانی پیلان کرد، ناحه زه کانی به چاوی سوک ته ماشا ده کردن و دۆسته کانی له خۆی ده ته کاندنه وه و به پا تاکپه ویه کانی خۆسه پیننی ده کرد، بۆ فه وتاندنی ناحه زه کانی په نای بۆ چه کی سیاسه ت و مال نه برد، درزی بیتره زای له نیتوان خۆی و کار به ده سه ته نزیکه کانیدا دروست بوون، نه ی توانی سه رکرده کانی سوپا بکاته دۆستی خۆی، له بهر ئەم هه — له لایه ن ئەوانه وه بیزرای — کورزا، به کورزانی ئەویش ده وله تی ئەیو بییش له نیوچوو، ئەمانه ی گوتمانن گرنگترین هۆکاری پشت پوو خانی ده وله تی (ئه یو بی) بوون.

باسی دووهم: سه لته نه تی (مه مالیک) له نیوان (شجره الدر) و

(عزالدين ناییه ک) دا:

یه که م: (شجرة الدر):

١- (شجرة الدر) نه یوبی بوو یان مه ملوکی بوو؟

نۆربه ی میژوونوسان له سه رووی هه مووشیانه وه (مه قریزی) خاوه نی (السلوک لمعرفة دول الملوك) پییان وایه (شجرة الدر) یه که مین سولتانی دهوله تی مه مالیکی به حریه له (مصر) دا که له به رامبه ر دهوله تی مه مالیکی دووهمی به حریدا (دهوله تی مه مالیکی یه که م) ی پی ده گوتریت، نه وان به و پیودانه ی (شجرة الدر) له په گه زی مه مالیکی به حری بووه به یه که مین سولتانی (مه مالیک) ی ناو ده بن، ده لێن نه و له پسته ی کۆیله و که نیزه که کاندای بووه و کردراوه، پاشان بۆته که نیزه کی (مه لیک صالح نه یوب)، به لام پای په سند نه وه یه که له په گه زی مه مالیکی به حری نه بوو ییت، نه مه ی گوتمان پای (عصام شبار) یه له کتیبه که ی خۆیدا به ناوی (السلطین فی المشرق والعربی) دا ده لێ: (شجرة الدر) به په چه له ک (نه رمه نی) یه و (تورکی) نیه، نه و به حوکمی نزیکایه تی له مه مالیک له پروی پیگه یشتنی گه وره بوونی وه نا کرێ زارای (مه ملوک) ی به سه ردا بپرین: چونکه نه و به واتای (کۆیله) کۆیله نه بوو، هه رچه نده (مه مالیکی به حری صالحی) پرس و پایان به نه و بوو و کردبوویانه گه وره ی خۆیان و گوێپایه لێ و فه رمانبه رداریان بۆ ده کرد، به لام نه مه ته نها له به ر نه وه بوو که نه و هاوسه ری (مه لیک صالح نه یوب) بوو و دایکی (خلیل) ی کوپه بچوو که کی (مه لیک) بوو که به مندالی وه فاتی کرد،^١ (ابن ایاس) ی خاوه نی (صاحب بدائع الزهور) یش پی وایه (شجرة الدر) به حوکمی نه وه هاوسه ری (مه لیک صالح نه یوب) ی بابی تورانشاو دایکی (خه لیل) ی کوپی (مه لیک) بوو - که له ژبان ی بابیدا مردووه - به دوامه مین سولتانی مه مله که تی (نه یوبی) داده نریت.^٢

٢- (شجرة الدر) سولتانی میسر:

پۆلی جوامیرانی (شجرة الدر) له دوا ی مردنی (نجم الدین ایوبی) ی هاوسه ری و په فتاری قاره مانانه ی نه و له به رامبه ر خاچه رسته کان و به دیلکردنی (لویسی نۆهم) دا کاریگه ری گه وره ی له سه ر (مه مالیک) دانا، نه وان نه ویان له و کاته سه خته دا بین ی جه نگ له (دمیاط)

١ السلطین فی المشرق العربی ص: ٩٠.

٢ بدائع الزهور ٨٩/١.

گرم بووه و دوژمن تینی زوری هیناوه نه گره هر حوکمرانتي تر بوايه نه ژتوی ده شکان به لام (شجرة الدن) به وپه پي گرموگړي و حه ماسه تي سياسيانه ی و زیره کی و لیوه شاوہی زنگانه ی له هلسوپاندنی کاروباره کانی دهوله تدا قوئی لی هلمالیوه و دارای سیفاتی سرکردایه تی کردنه پپی سرسام بوون،^۱ کاتیک (شجرة الدن) مرگی (نجم الدین ایوب) ی له سوپای (میسر) په نهان کرد - بهم په فتاره ی پزگارکردنی شاری (دمیاط) ی له چنگی خاچپرستان مسوگر کرد، نه گره له و ساته وهخته دا که سوپای (مصر) له گه ل سوپای (خاچپرستان) له گهرمی جهنگدا بوو هوالی مرگی (مهلیک صالح نهیوب) یان پی گه یشتبایه له وانه بوو سرکه وتن له کیس سرکرده کانی (مه مالیک) چووبایه و دوان و لاواری و پالده ووه و پوکه وتن پووی تیگردبانایه، به لام به فه زلی خوداو نینجا به هو ی زیره کی (شجرة الدن) پی ش بهم کاره ساته گیرا، کاتیک (مهلیک صالح نهیوب) وه فاتی کرد (شجرة الدن) ی هاوسه ری به ری به بڼوونووه ی نه م هواله گرت، فه رمانیدا ژماره یه ک کویله به بی نه وه ی پی بزائن مردووه له که ژاوه یه کی نه نیندا تهرمه که هلبگرن و به به له میک به ره و قه لای (په وه) ی بگوزنه وه و تا سرکه وتن نه یه ته دی هواله که پانه گه یه نی، به رده و امیش له پیناوی ستانده وه ی (دمیاط) له خاچپرسته کان نه میر (فخرالدین) ی سرکرده ی سوپا که ی هان دده او گیانی دان به خوداگرتن و عزیمت و جیهادی به به ردا ده کرد، له لایه کی تریشه وه له پیناوی نه وه دا بگوتری سولتان له ژياندا ماوه دوکتور کارمهنده گوره کانی بانگه یشتی هوئی دانیشتنی مهلیک ده کردن و دهاتن و ده پویشتن، به لکو فه رمان و برپاره کانی به ناوی سولتانه وه له سر شیوه خه ت و نیمزای خودی سولتان مؤرده کردن، ده شلین: (سوهیل) ناویک که نوکری (شجرة الدن) بوو نه م کاره ی وه کو خوی دهرده هینا و له م باره وه گو ی له مست و فه رمان به رداری (شجرة الدن) ی سره وه ی بووه.^۲

به لی (شجرة الدن) به م ته گبره به جیوپپی ی و به م شیوازه ناوازه یه ی و به م زیره کیه ده گمهنه ی توانی یه کیتی و یه کپارچه یی سوپا بپاریزیت و نه یه لی که لی نی له نیو پیزه کانی تیکه ویت و نه لقه ی پیوه ندی نیو پوله کانی سوپا هله وه شی و لیک بترازیت، به لکو توانی گیانی جیهاد و قربانیدان له لاشه ی تاکه تاکه ی سر باره کاندای بخوشیتیت و نه یه لی توزقالیک لاواری و نیازی خو به دهسته وه دانیان تیدا دروست بیی.^۳

۱ شجرة الدن قاهرة الملوك، نور الدين جليل ص: ۷۵.

۲ موسوعة تاريخ مصر ۶۷۱/۲ لأحمد حسين.

۳ شجرة الدن، د. يحيى الشامي ص: ۵۲.

جيهاد و گيانبازی وهكو چه كه يهك (شجرة الدر) پایه بهرز كردو ئامادهی كرد دواى كوژدانى (تورانشا) يه كسهر بچيته سهر كورسى سه لته نهت، ليره دا ميژوونووسان سه بارهت به وه (مه ماليك) بۆچى (شجرة الدر) يان كرده سولتانى خويان و ئهم كارهيان به چ هۆيهك و پالنه ريك نه نجامداوه تووشى سهر لى تىكچوون كردوه، ئايا ده بى له بهر نه وه بى كه هاوسهرى سولتان (نجم الدين ايوب) ي كۆچكردو دايكى (خليل)ى جوانه مهرگى كوپى (نجم الدين) بووبى؟ يان ده بى له بهر نه وه بووبى كه سهر كرده يهكى هه لگه و تووى سياسى و سه ريازى گهرمه ي كيشه و كاره ساته كان بووبى؟ يان ده بى له بهر نه وه بووبى (مه ماليك) به خاترى هه بوونى په يوه ندى نيتوان نه يوبيه كان و بوونى خويان وهكو ئالفه يهكى په يوه ست به شيوه يهكى قانونى پتيويستيان به كه سيكى وهكو (شجرة الدر) هه بووبى؟

هه رچونيك بيت به رزيان كرده وه و له سهر ته ختى ده سه لاتى ميسريان دانيشاندو ناستاوى (أم خليل) يان به سهر دا،^۱ بهم شيوازه نه و كه نيزه كه ي (سولتان صالح نجم الدين) دواى ئازادكرانى له لايه ن سولتانه وه بووه هاوسهرى سولتان و ئينجا بووه شاي موصلمانانى ميسر، سولتانى (مه ماليكى به حرى) له سهر مينبه رى مزگه وته كان و تارى بۆ ده خويناوه وه و پاش پارانه وه بۆ خه ليفه ي (عه باسى) بۆ نه و ده پارانه وه.^۲

۳- پارانه وه بۆ (شجرة الدر):

نويژخوينان بهم شيوازه بۆى ده پارانه وه: خودايه ئهم صالحه خاوه ن پيزه و خوپاريزه كه پاشاي موصلمانانه و قه لای دين و دونيامانه دايكى (خليل)ى كوپى نه ميرى ئيماندارانه و خاوه ن شكۆو پاكدامينه و هاوسهرى (سولتان مه ليك صالح) هه بپاريزه و چه پالیده.^۳ و تاريژى مزگه وته كانى (مصر) يش كه وتاره كانيان به ناوى نه وه وه ده خويناوه وه، پاش پارانه وه يان بۆ خه ليفه ي عه باسى بهم شيوازه له سهر مينبه ره كانه وه بۆى له خودا ده پارانه وه:

خودايه ئهم خاوه ن شكۆ (صلاحيه) كه پاشاي موصلمانانه و بۆ دين و دونيامان قه لغانه و خاوه ن حياجى به شكۆو په رده ي جوانه و دايكى خه ليلى جوانه مهرگى مه رحومه بپاريزه، بۆيه ناوى (خليل) يان ديتا چونكه كوپى (مه ليك صالح نجم الدين) بوو و له ماوه ي ژيانى باوكيدا و له ته مه نى تازه لاويدا كۆچى دواى كردبوو.^۴

۱ شجرة الدر القاهرة الملوك، نور الدين جليل ص: ۷۵.

۲ شجرة الدر، د. يحيى الشامي ص: ۵۴.

۳ النجوم الزاهرة ۱/ ۳۷۴.

۴ بدائع الزهور ۱/ ۲۸۶.

به پیتی گیرانه وه به کی تر کاتیك به یعه تی سه لته نه ت درا به (شجرة الدر)، وتاره کانی هه ینی به ناوی نه وه وه ده خوینترانه وه و پاش نزا کردن بق خلیفه ی عه باسی به م شیوه یه ش نزا بق نه و ده کرا: خودایه، پاشای موسلمانان قه لای دین و دونیامان، نه م شازنه پاک دامین و خو پاریزه دایکی خه لیلی په حمه تی و هاوسه ری مه لیک صالح له به لاو موسیبه تی دونیا و قیامت بپاریزه.^۱

۱- نه خشی مؤره که ی:

هه رچونیک بیئت (شجرة الدر) نه و که سایه تی به هیزه بوو وتار به ناوی نه وه وه ده خوینترایه وه و له لایه ن وتاریبیزه کان و خه لکه وه دوعا و نزا ی بق ده کرا، به هه مان شیوه ش ناوی له سه ر پارچه سکه کانی نه و سه رده مه هه لکه نه رابوو، نه خشی مؤره که ی به م شیوه یه له سه ر هه لکه نه رابوو:

((المستعصمة الصالحة، ملکه المسلمین، والدة المنصور خلیل)).^۲

۲- ناهه نگ گیران به بونه ی دامه زران دنیه وه:

هه ر که هه وال بلأوبوو (شجرة الدر) بووه حوکمرانی میسر، سه رکرده پله بالا کان و میره مه زنه کان پۆل پلۆ سه ردانی مه لیکه خانیان ده کردو پیروزیاییان لی ده کرد، مه لیکه له نیو هۆلی سه لته نه تداو - که مه لیک صالح به نه خش و نیگاری زی پینی و کۆله که ی به رزی دابؤشراو به (ئابنوس)^۳ و (مه پمه پ) دروستی کرد بوو و فه پشی پا زاوه ی تیدا پا خستبوون و کورسی و قه نه فه و پالپشتی تیدا دانا بوون - له سه ر کورسی حوکم پالی دابؤوه، حه وشه گه وره که ی کۆشک پر ببوو له خه لک، به م هه وال ه سه رسام ببوون، پییان سه یر بوو ژنیکی وه کو (شجرة الدر) بو بیته پاشای ولاتی میصر به قایان به راست و دروستی هه وال ه که نه ده کرد هه موویان ها تبوون تا بزانه نه م هه وال ه پاسته یان درۆیه، له و نیوه دا تا قمی پیشه وه ران و بازگانان و جوتیاران و سه ربازان و سه ما که ران و گوران بییژان و خزمه تچی و به رده سته کان و ته واوی چینه کانی تری کۆمه ل ده بینران.^۴ به هه ر حال (شجرة الدر) به ده سته کی ئاسنین جه لوی ده سه لاتی به ده سته وه گرت و هه موو هه ول ه کانی له پیتناوی بنپرکردنی پاشماوه ی

۱ موسوعة تاریخ مصر ۶۷۱/۲.

۲ المصدر نفسه ۶۷۱/۲.

۳ ئابنوس: دره ختیکی په شه، ته خته ی لی دروست ده کریت له زنج و حه به شه هه یه - القانون فی الطب لابن سینا وه رگتیر.

۴ شجرة الدر، د. یحیی الشامي ص: ۵۶.

ھېرشى ھەوتەمى خاچپەرستەكاندا خستەنگەپو پاشان خۆى لە خەلگى عەوام و تايىبەتى پەعتەكەى نزيك دەكرده وە.^۱

۶- پەتكرندنەوھى سەلتەنەتى (شجرة الدر) لە لاىەن خەلىفە و زاناىان و زۆربەى خەلك:

ھەرچەندە (شجرة الدر) بەوپەپى توانا ھەولیدا شىۋەى سەلتەنەتەكەى پاراۋە بكات و خۆى لە زاناىان و خەلگى عەوام نزيك كرده وە، بەلام ھەولەكانى بە ھەواداچوون و چەند شۆپشىكى توپەئامىز لە جىھانى ئىسلامىدا ھەلايسان و چەند خۆپىشاندا ئىككى گەورەى جەماورەى لە ھەموو كوچە و كۆلان و شەقامەكانى (قاھىرە) دا ئەنجام دران، وتارىيژەكان لەسەر مېنبەرەكانەو ھە زاناىان لە كاتى كۆپو كۆبوونەو ھە گىشتىەكان و وانەگوئەو ھەياندا پەخنى توندىان ئاراستەى ئەم پېرۆسەى دەكردن، زانائى پاىە بەرز (عزى كوپى عبدالسلام) پەحمەتى خوائ لەسەر بىت لە ھەموو زاناىان زياتر پقى لەمە ھەستابوو،^۲ خەلىفەى عەباسى لە (بەغدا) پانويئەرى خۆى بۆ لای مېرەكانى (مصر) ناردو گوتبوى: پىماتن پاكەيەنن ئەگەر ئىۋە لە مصر پىاوۋىكى شايستەى پۆستى سەلتەنەتتان دەست ناكەوى، ئەوا ئىمە پىاوۋىكى شىاوتان بۆ دەئىرىن، ئەو ھەتەن ئىستوۋە كە پىغەمبەرى خوا (ﷺ) فەرموۋىەتى: ((لا يفلح قوم ولّوا أمرهم إمرأة))^۳ واتە نەتەو ھەيك ژن سەرۋىكايە تيان بكات سەرفراز نابن. شاعىرانىش بە دەورى خۆيان پەخنىان لە سەلتەنەتى (شجرة الدر) دەگرت، يەككىيان دەلى:

النساء ناقصات عقل ودين ما رأين لهن رأيا سنيا
ولأجل الكمال لم يجعل الله تعالى من النساء نبيا^۴

۷- (شجرة الدر) خۆى لىدەخا:

كاروبارەكان لەسەر ئاستى گىشتى جەماورە لە گرېژەنە چوون و بارودۆخ شىۋا، زاناىان و فېرخوازان بە توندى لە دژى ئەو ھەپاۋەستان كە ژنىكى ھەكو (شجرة الدر) لەسەر تەختى سەلتەنەت دانىشتوۋە، سولتەنەخان و سەرانى مەملىك بۆيان دەرگەوت كە ئەوان بە پىچەوانەى ئاراستەى شەپۆلە توندەكانى دەرياي جەماورە كەوتوونەتە ھەلەو ھە، لەبەر ئەمە ئەگەر ئاراستەى خۆيان نەكۆپن خنكانيان مسۆگەر دەبى،^۵ ئەمەو (شجرة الدر) پاش ھەشتا

۱ السلطان مظفر سيف الدين قطز ص: ۷۶.

۲ قصة التتار ص: ۲۲۹.

۳ بدائع الزهور ۱/ ۲۸۷.

۴ المصدر نفسه ۱/ ۲۸۷.

۵ السلطان مظفر سيف الدين قطز ص: ۷۷.

پوځ حوکمرانی له سهر کورسی سه لته نه ت دابه زیو به پرسو پای میرانی مه مالیک (عزالدين نه ییبه کی تورکمانی صالحی) بڼ پوځستی حوکمرانی هه لېژارد، (عزالدين) پیاوړیک بوو تا نه و کاته خوی له ململانی پاراستبوو، پټیان وابوو لاوازو بی ده سه لاته، له بهر نه مه میره کانی مه مالیک هه موویان پازی بوون (شجرة الدر) شوی پی بکاتو له سهر کورسی ده سه لاتیښی دابنی، هه نډیکیان ده یانگوت: چونکه بی هیژوپیزه هر کات بمانه وی لایبه رین ده توانین لایبه رین،^۱ به لئ (شجرة الدر) له پوځه کانی کوتایی مانگی جه مادی دوو می سالی ۶۴۸ ټی کوچیدا پړوسه ی هاوسه رگری له گه ل (عزالدين نه ییبه ک) نه نجامداو کورسی سه لته نه ته که شی بڼ چول کرد.

به م شپوه یه و له ماوه ی تاکه سالیځدا (۴) سولتان له سهر کورسی سه لته نه تی (مصر) پوځستن: (مه لیک صالح ایوب) په حمه تی خوی لئ بی ټینجا مردو (تورانشا) کوپی هات، نه ویش کوژاو (شجرة الدر) به دوایداها، نه ویش له سهر کورسی هاته خوارو (عزالدين نه ییبه کی تورکمانی صالحی) جی گرت هوه.^۲

۸- حومکی شهرعی له بهرام بهر سه روکایه تی گشتی له لایه ن (ژن) هوه:

زانایانی نیسلام - ی سهر به هه موو مه زه به کان - پټکن له سهر دروست نه بوونی پوځستی سه روکایه تی گشتی بڼ ژن و نډرایه تی مه رجیکي سه ره کییه بڼ هر که سیځ نه م پوځسته وه ربگریټ،^۳ تا ژورینه ی نه و زانایانه ش که بانگه شه ی مافه سیاسییه کانی ژن ده که ن و پشتگیری ژن ده که ن ده ست له کاروباری سیاسی وه ربدا، به دروستی نازان ژن نه م پوځسته وه ربگریټ و پوځستی سه روکایه تی گشتی و سه روکایه تی وه زیران له پیاودا کورت هه لډین،^۴ بیگومان خاوه نانی نه م پایه پټیان وایه سه روکایه تی وه زیران له سیسته می پارله مانیدا وه کو سه روکایه تی گشتی وایه له سیسته می نیسلامیدا،^۵ زانایان به به لگه ی قورټان و سوننه ت و نیجماع و عه قل راستی نه م بیرو پوچوونه یان ده سه لمینن:

۹- قورټانی پیروز:

- فهرموده ی خودای به رنو مه زن: ﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ﴾ (النساء: ۳۴)، پووی به لگه: خودای به رز له م

۱ المصدر نفسه ص: ۲۷۷.

۲ قصة التتار ص: ۳۳۱.

۳ ولاية المرأة في الفقه الاسلامي ص: ۸۳.

۴ المصدر نفسه ص: ۸۴.

۵ المصدر نفسه ص: ۸۴.

ثایه ته دا وای داناوه پیاوان بالاده ست بن به سهر ژناندا، چونکه نه وان سهر په رشتیکارو موشورخوریان، له پاپه پاندنی کاروباره کانیان و داراییه کانیاندا، (القیّم): واته مشورخوّر، نه و که سیه کاروبار پاده په پینّی، (القوّم): یش دهر پینّی تیپه پاندنه و واته نه و مشورخوّر سهر په رشتیکاره یه که کاروباره کان به جوانی و پڼکوپڼکی پاده په پینّی.^۱ کاتیک خودای به رزو کاربه جی بالاده ستی و موشورخوّر و هکو نه رکیک به سهر پیاودا دده داو ژنی لی ده بویری نه مه به و واتایه یه که: پڼکخستن و سهر په رشتیکردن و پاپه پاندنی کاروباره کان له پیاواندا کورت هه لئیران، نه مه ش به شیوه یه کی گشتی خو له سهر په رشتی کردنی کاروباری گشتی و کاروباری سیاسیدا ده بینیته وه که (نیماره ت و وه زارته و خیلافه تیش) له خوده گریّت، چون سهر په رشتی کردنی کاروباری خیزان و چاودیزی ماله وه له خو ده گریّت، که واته ﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ﴾ پیاوان به سهر سهری ژنانه وه پاوه ستاون، واته پاوه ستاون تا کاروباره کانیان پڼکخن و نه رکی بژیویان بکیشن و پاریزگاریان لی بکن، که واته نه وان له لایه که وه به پرر سیاریان و له لایه کی تریشه وه فه رمان به ده ستیان، پیاوان هوکمپان و نه میرن و ژنانیش ده بی گوپراه ل و فرمانبه رداریان بن مادام فه رمانه کانیان ناچنه بازنه ی سهر پیچی کردنی به رزو مه زنه وه.^۲

له لایه کی تره وه قورثانی پیروژ بالاده ستی پیاوانی به سهر ژناندا به نیو ماله وه نه به ستوته وه و وشه ی (فی البیوت) نه هیناوه تا نه م هوکمه شهرعیه له بازنه ی ژیانی خیزاندا کورت هه لئینّی،^۳ خودا بالاده ستی ماله وه ی نه داوه به ژن به لکو داویه تی به پیاو، جا چون بالاده ستی و سه ریکایه تی کومه لگایه کی ده داتی که له چه ندین ملیون مال و خیزان پڼکها توه ؟!^۴

— خودای به رز ده فه رموویت: ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْنَ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَ دَرَجَةٌ﴾ (البقرة: ۲۲۸)، پووی به لگه ی ثایه ته که: خودای بالاده ست له م ثایه ته دا نه و کلتوره ی سهر ده می نه قامی زه پسی سفر ده کات که گوئی به ژن نه ده داو مافه کانی و که سایه تی نه نسانیه که ی نه ده سه لماند، خودا پوژشایی خسته سهر نه و حه قیقه ته ی که ژنانیش وه کو پیاوان له نینسانی بوون له گه ل پیاوان یه کسان و خاوه نی مافه کانی خوینان و ده بی پیاوان

۱ تفسیر الطبری ۲۹۰/۸.

۲ ولاية المرأة في الفقه الاسلامي ص: ۸۵.

۳ تدوين الدستور الاسلامي ص: ۷۱.

۴ ولاية المرأة في الفقه الاسلامي ص: ۹۱.

به جوانترين شپواز هه لسوكه وتيان له گال بكن و مافي خويانه كه به ئاسوده يې بژين، له به رامبه راپه پاندني واجبي سرشانياندا ده بې مافه كاني خويان پي بدرئ، به لام سه باره ت به يه كساني و ويكچوواندني هه ردوك په گز ليره دا مه به ست پني ويكچوواندن و يه كسانكردي واجبي هه ردوك لايانه نه كه نه وه كه هه نديك ده يلين و ده يلينه وه و ښو پياو له هه موو كاروباره كانياندا يه كسانن، چونكه خوداي بالاده ست ده فهرموويت: ﴿وَلِلرَّجَالِ عَلَيْهِنَ دَرَجَةٌ﴾ واته پياوان پله يه كه له څنان له ژوورتن، نه م پله يه بريتيه له سه رپه رشتياري و به رپرسيای (القومة)، وه كو له نايه ته كه ي پيشدا باسكراو خوي له فرمان و فرمانبه رداري نښان ښو پياو نيشان ده دا.^۱

— خوداي به رزو مه زن فهرمووي: ﴿إِنَّ اللَّهَ أَصْطَفٰهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾ (البقرة: ۲۴۷). پوي به لگه: خوداي بالاده ست له م نايه ته پيروزه دا سيفه ته كاني نه و كه سه باس ده كات كه هه قى خويه تي پوستي ده سه لاتي پي بدرئ، چونكه كاتيک جووله كه كان گوتيان (طالوت) موسته هه قى پاشايه تي نيه چونكه پاشازاده نيه و هه ژارو نه داره، خودا وه لامي دانه وه و فهرمووي: نه و له بهر دوو سيفه ت شايسته ي نه و پوسته يه: يه كيان له بهر نه وه ي زانياري نوري هه يه دوه ميان له بهر نه وه خاوه ن به ده نيكي پته وو به هيزه، نه مه به لگه يه بڼه وه كه ده بې سر كرده ي تي نوممه ت بدرئ به كه سيك زانستكي به رفراو و لاشه يه كي به هيزو دامه زراوي هه بې تا بتواني باري گراني نه م پوسته هه لېگريټ،^۲ وه كو زانراويشه ښ له پوي بونيادي به ده نيه وه بيټيزو لاوازه و وه كو پياو پرستي هه لگرتني باره قورس و گرانه كاني نيه، بيگومان نه مه شتيكي فيتره ته و هه ر له بهر نه مه شه سر كرده ي تي ولاتي پي ناسپيردرئ.^۳

ب - سوننه ت:

پيغه مبهري خودا (ﷺ) ده فهرموويت: ((لن يفلح قو ولوا أمرهم امرأة))،^۴ واته هه رگيز كه ليك ښ كاروباري به پيوه به رې سر كه وتوو نابي:

به يه كده نكي زانايان (نيرايه تي) يه كيكه له مه رجه كاني شياوي سر څكايه تي گشتي، هه روه ها نوممه تي ئيسلام — ي سرده مي يه كه م له هاوه لان و شوينكه وتووان و

۱ جامع البيان ۴۵۴/۲.

۲ تفسير الرازي ۱۷۴/۶، مدارك التنزيل ۱۶۳/۱.

۳ ولاية المرأة في الفقه الاسلامي ص: ۹۳.

۴ البخاري، كتاب المغازي، رقم: ۴۴۲۵.

شوينكه وتووى شوينكه وتوان و پيشه و ايان و شه ر عزانان و ته فسپر كه رانى قورشان و حه ديس گيڙه ره وان، هر هه موويان به جياوازي مه زه به كانيانه وه يه كدهنگ بويون له سهر نه وه كه: سه روكايتى گشتى و ئيمامه تى عوزما بؤ ئافرهت ناگونجى و دروست نيه سه روكايتى و لات بكات، به هه مان شيوهش دروست نيه سه روكايتى نه نجومه نى وه زيران بكات له سيستمى پارله مانيدا، چونكه نه م پؤسته ش وه كو پؤستى سه روكايتى گشتى هه موو ده سه لاته كانى له بهر ده ستدان.

له ژيڙ پؤشنايى به لگه پاست و دروسته كانى قورشان و سوننه تدا كه ئاماره كانيان پويون و ئاشكراو پاشكاون، عه قل و قياس و حيكمه تيش به خويندنه وهى چؤنيه تى دروست بويونى ژنو پيڭكاته جه سته يى و ده روونيه كه ي قبوليان ده كه ن و نه م حه قيقه ته ده سه لميئن، هه موو نه وه خنه و ئاره زايانه ش ئاراسته ي حه ديسه سه حيه كه ي سه حيجى بوخارى كراون، بى ناوه پؤكن و هيچ هيڙوپيڙيكيان تيدا نيه، هر له بهر نه مه شه ئومه تى ئيسلام حه ديسه كه ي قبول كردووه و دانى به م حه قيقه ته دا داناوه، ئاره زايانيش ته نها ده يانه وي گومان له سهر حه ديسه كه ي پيغه مبه ر (ﷺ) دروست بكه ن، به لام سه بارهت به و په خنه تازهى له م سه رده مانه ي دوايه دا په يدا بويه هيچ به لگه يه كى پاشكاو و سه حيجى قورشان و سوننه تى به ده سته وه نيه، به لكو گومانتيكه و له نه نجامى ئيجتیهادی چهنه تاكيكي ئوممهت سه رى هه لداوه كه نه قسه يان و نه كرده و ه يان به به لگه ناشيئن و وه رنا گيريئن و ته ماشا ناكريئن.^١

دووهم: سه لته نه تى (عزالدين ئاييه ك):

سولتان ئاييه كى توركماني له سهر ته ختى سه لته نه تى (مصر) دانيششت و ناسناوى (الملك المعزى بى به خشرا، واقيعه ن (ئاييه ك) چ له ته مه ندا چ له خزمه تدا چ له پؤست و پايه ي ده سه لاتدا له هه موو ميره كانى مه ماليك گه وره تر نه بوو، به لكو (فارس الدين ئوكتاى) و (زاهير بيبرس) هه ر دوو كيان له نه و گه وره تر وه پيشترو ده ست پؤيشتووترو پايه دارتر بويون، نه م حاله ته شازه ي سيستمى پله پله يى نيئو (مه ماليك) واى له هه نديك ميژوونووسى وه كو (أبو المحاسن) كردووه له كتيبى (النجوم الزاهرة) دا (ئاييه ك) به بى ده سه لات و كه م قودره تى تۆمه تبار بكات و بلى: ميره كان ته نها له بهر نه وه هه ليان بژارد، هه ر كاتييك حه زيان لى بى ده وتوانن له پؤسته كه ي دابه زيئن.^٢ به لام پووداوه كان نيشانياندا (ئاييه ك) نه ك هه ر خاوه ن

١ ولاية المرأة في الفقه الاسلامي ص: ١٦١.

٢ قيام الدولة المماليك الأولى، للعبادي ص: ١٢٤.

که سایه تیه کی لاواز نیه - وهك هه ندیک میژوونوس ده لئین - به لکو پیاویکه دارای سیفه تی سیاسی و نازایه تی و هه نگاوه لئینه، وهك دهرده که وی (أبوالمحسن) ههستی به هه لئ خۆی کردووه له کتیبیکی تریدا به ناوی (المنهل الصافي) دا په شیمان بۆته وه و به چاکه وه سفی (ثایبهك) دهکات و ده لئ: که سیکی دیندارو خۆپاریزو ژيرو سیاسی بووه و ده وله تی (مه مالیک) ی له ته نگه ی له نیوچوون پزگار کردووه، نه گه ر بێتو له گروگرفت و ناستهنگو کتیشهکانی سه رده می (ثایبهك) پروانین ده بینین خۆ له چند هه په شه یه کی توندی دهره کی و ناوه کیدا ده نویتن: (نه یوبیه کان) و (خاچپه رسته کان) له دهره وه را هه په شه یان لئ ده کرد، شوپرش و ناشویی عه ره به کانیش له نیوخوا دا تینیان بۆ ده هینا، و پرای نه مانه ش هاوپی (مه مالیک) هکانی نیوخوا و دهره ی جیگای مه ترسی بوون بۆ سه ری.^۱

۱- مه ترسی نه یوبیه کان و خاچپه رسته کان:

میرهکانی بنه ماله ی نه یوبی دانیان به حکومه ته تازه که ی (مصر) دانه هینا و خۆیان کوکرده وه و ده سه لاتی خۆیان به سه ر هه ریمهکانی (دیمه شق و که رک و شه وه ک و سه بییه) و ناوچهکانی تری ولاتی شام دا گرت و له خۆره لاتی نیوه پاستی جیهانی ئیسلامیدا دوو حکومه تی دژ به یه ک و ناکۆک پاست بوونه وه، نه یوبیه کان ده ستیان به سه ر (شام) داگرت و (مه مالیک) یش ده ستیان به سه ر (مصر) دا گرت، نه یوبیه کان وایان دانا نه وان خاوه ن ده سه لاتی شه رعین و (مه مالیک) خۆیان له کاروباری نه وانا هه لقورتاندووه، له بهر نه وه پیویسته جۆگه له کان بکرینه وه نیو پروباره که یانه وه،^۲ له م پیناوه دا هیرشیکی توندی پاگه یاندنیان کرده سه ر (مه مالیک) و ده یانگوت: نه وان به خاتری ته ماع و چاوچنۆکیان له بهرامبه ر پاره ی فیدیه دا پینگایان به پاشای (فه ره نسا) دا به زیندوویی له (مصر) دهرچی، نه گه ر چاوچنۆکی نه وان له گۆپی نه بویه ئاوا به ئاسانی له چنگی موسلمانان دهریان نه ده بوو،^۳ نه و کاتیک به ره و ئیماره ته لاتینییهکانی شام هات دهستی به هه لایساندن فیتنه و په ره پیدانی ناکۆکی کرد له خۆره لاتی ئیسلامیدا.

به لام (مه مالیکی به حری) و خۆیان نیشان ده دا که نه وان له کاتی سه رکه وتن به سه ر (لویسی تۆه م) و ده ستوه شاندن له سوپاکه ی له سه ر که ناره ئاوی (نیل) دا خاوه ن پشکی گه وره بوون، نه گه ر هه ول و ته قه لاو خه باتی نه وان له (منصوره) و (فارسکور) له گۆپیدا

۱ المصدر نفسه ص: ۱۲۴.

۲ العدوان الصليبي على بلاد الشام، د. حوزيف ص: ۱۴۴.

۳ المصدر نفسه ص: ۱۴۵.

نەبوايە ھەرگیز سەرکەوتن بۆ موسلمانان مسۆگەر نەدەبوو.^١ تا ئەو ئاستەي (ابن واصل) بە ساپۆژکەرانی ئیسلام (داویە الاسلام)^٢ وەسفیان دەکات و دەلی ئەوان سەبارەت بە تۆمەتی ئەیوبیەکانیش بەرگریان لە خۆیان دەکرد و بەم شیوەیە وەلامیان دانەو: کە ئەوان لەبەر پارەى فیدیە (لویس)یان ئازاد نەکردوو، بەلکو دەترسان ئەگەر بیکوژن یان بەردەوام لە بەندیدا بیهێننەو، شۆپشیکى سەرتاسەرى لە جیهانی مەسیحیدا دروست ببیت و ھێرشیکى ھێندە گەورە و بەرفراوان بکەنە سەر جیهانی ئیسلامى کە توانای پیشگیریکردنى نەبێ،^٣ بە تاییبەتیش (لویس) ھێندە پیاویکی خۆشەویست نەبوو نە بە لای فەپەنسیەکانەو و نە بە لای تەواوی نەتەوێکانى خۆرئاوای ئەوروپا و خۆرەلاتى لاتینیەشەو، پاش ئەمە (مەمالیک) ھەموو ئەو پیلان و ناھەقیانەیان لەبەر نەچوو بوونەو کە لە لایەن (تورانشا)ی کوپی (مەلیک صالح ایوب)ی سەییديانەو دەرهەق بە خۆیان و (شجرة الدر) ئەنجام درابوون، بۆیە پیش ئەوێ جەلەوی کاروباریان لەدەست دەرچیت، گورزیان لی بۆەشیئى، بە پێویستیان زانی سنووریک بۆ ئەم پەفتارانەى دابنریت،^٤ ئەوان بە لە کۆلکردنەوێ (تورانشا) و لاتى مصریان لە گەندەلکاریەکانى ئەو پزگار کرد، لەبەر ئەمە (مەمالیک) خۆیان بۆ گرتنى جەلەوی حوکمرانى لە ھەموو کەس بە شیاوتر دادەنا.^٥

أ- لویسی نۆھەم و قۆستەنەوێ ھەلى دووبەرەکی نیوان موسلمانان :

لەم کاتەدا کە خۆرەلاتى ئیسلامى لەنیوخۆداو بەسەر خۆیدا دابەش کرابوو، پاشای (فەپەنسا) لە (عەکا) ھەولێ دەدا ھێرشیکى تازە ساز بکات و زەوتکردنى (بیت المقدس) بە ئامانج بگریت، شیاوی باسە مەسیحیە قەلا نشینەکانى لاتینى لە سوریا لەسەر ھەمووشیانەو (لویس) لە کاتى ئەم دەستاو دەست و ئالوگۆپی دەسەلاتەى ناوچەکەدا بە تەواوەتى لە بارودۆخى (مصر و شام)یان دەزانى و بە وردى چاودێرى بارودۆخ و گۆرانکاریەکانى جیهانى ئیسلامیان دەکرد، (لویس) لە نامەیکیدا کە بۆ گەلى (فەرنەسا)ى نوسیوو ئەم ناکۆکیەى تۆمارکردوو و بە مایەى بوژانەوێ ئاواتەکانى داناو،^٦ بە

١ المصدر نفسه ص: ١٤٥.

٢ المصدر نفسه ص: ١٤٥.

٣ المصدر نفسه ص: ١٤٦.

٤ المصدر نفسه ص: ١٤٦.

٥ المصدر نفسه ص: ١٤٦.

٦ المصدر نفسه ص: ١٤٦.

د هره تېکې له باريښي وه سف کړدوه تا قهره بوي شکسته کې مصري پي بکاته وه،^۱ به لگيه کې ترمان له سر نه وه که خوړناوای مه سيجې به چاوي بایه خوه ته ماشاي پووداوه کاني سر گډه پاني خوړه لاتی ئیسلامی کړدوه له و سرده مه دا، که نه مه يه:

میژوونوسه هاوچه رخه خوړناوایه کاني نه و کاته ی وه کو (جوانفیل، پوتلان، ولیم دی ناجی، ولیم دی چارتهر، مه تی نه لبارزی و، که سانی تریش) به دوا د اچوونیکې وردی قوناغه کاني دووبه ره کې (مصر و شام) یان کړدوه، پووداوه لیکي نیوان نه و دوو ده وله ته یان تومار کړدوه، که بایه خیال چی وا که متر نیه له وه ی سرچاوه ئیسلامیه کان دهریاره ی نه مه بویان به جی هیشتوین، زیاد له مهش نه نووسینانه به پوون و ئاشکرایي بیروچوون و دیدی مه سيجیه کاني نه و سرده مه مان به گشتی و (لویسی توه م) مان به تاییه تی ده خه نه به رده ست که سه باره ت به م ناکوکي و دووبه ره کییه هه یان بووه.^۲

لیږه وه بومان ئاشکرا ده بی که نه رکي گرنگی (لویسی توه م) له م ماو یه دا نه مه بووه: ناکوکیه کاني نیوان شام و مصر به هل وه ریگریټ و له نژیکه وه چاودیری بارودوخه که بکات و نه خشه و پیلانیکی سیاسیان و ته له که بازارنه ی بۆ په چاو بکات و به لکو له م پیگایه وه بتوانی قهره بوي هه موو نه و زیان و شکسته ی بکاته وه که له هیژشه کې ی سر (مصر) دا به ری که و تېو.^۳

ب - هاتوچوی نوینه ران له نیوان پاشایانی مصر و شام و (لویسی توه م):

به م شتویه هاموشوی نوینه رو نیږدراوانی نیوان هه ریك له میرانی شام و مصر و نیوان پاشای فهره نسا له عه کاو ته واوی ناوچه داگیرکراوه کاندا به رده وام بوو، حوکمه تی شام و حوکمه تی مصر هه ریك هه یان له پاستی خوږه وه ده یه ویست (لویس) به لای خویدا پاکیشی و له به لاین و ته ماع وه به رنانش دریغی یان نه ده کړد، به لام (لویس) پیش نه وه ی هیچ بریاریکی یه کلاکه ره وه دهریکات به رژه وه ندی مه سیحایه تی ده خسته پیښه وه و له م پیناوه دا سیاسه تی خوږاردن و خوچر داگرتنی ده گرته بهر، نه و ده یوانی به په سمی له گه ل لایه کیان پیک که ویت و پالی پیوه دا، یان هه لویستی بی لایه نی بگریته بهر یان به هومیدی سرشکاندنه وه ی یه ک له دوو لایه نه — ناکوکه کان — به گویره ی توانا، هه له سر سیاسه تی

۱ المصدر نفسه ص: ۱۴۶.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۴۷.

۳ المصدر نفسه ص: ۱۴۷.

١ المصدر نفسه ص: ١٤٨.

٢ المصدر نفسه ص: ١٤٩.

٣ تاريخ الايوبيين في مصر والشام واقليم الجزيرة ص: ٣٩٦.

٤ مذكرات جوانفيل ص: ٢٠٨، ٢٠٠.

(مه ليک لويې) نومېدې پراو بو، به خوی و سوپا که يوه به ره و مصر به پړکه و، میرانی (مه مالیکي به حری) - که به م هیرشه یان زانی - ناکوکیه نیوڅوپییه کانیان له بیر خویان بردنه وده له پېناوی شکانده وده ی هیرشی نه یویدا که هه پشه له ناینده ی هه دوو لایه کیان ده کات گرد بوونه وده و پستی (ناییه ک) یان گرت، نه م و (ناییه ک) به سرکردایه تی سوپای مه مالیک له قاهره ده رچووو به ره و پووی هیرشی نه یوپییه کان به پړکه و، به لام ترسا خاچه رستان هه لی چو لېوونی مصر له سوپا بقوزنه وده و جاریکي تر هیرش بیتنه وده سر (دمیاط)، له بهر نه مه فرمانیدا ته وای په ناو په سیوه کانی بپوختنی، کار به وه گیشته هه موو شار پووخیترا جگه له مزگوتی گه وره ی شار که و که پرو کوخته کانی قهراغ دریا که پاوچییه کان و خه لکانی هه ژار تیاندان نیشته جی ببوون هیچ په ناگه یه ک و خانوبه ره یه ک له و شار هه دا نه ما، ناویان نا ((المنشیة)).^۱

۲- جهنگو پیکدادانیکی نیوان (مه مالیک) و (نه یوپییه کان):

سوپای نه یوپییان و مه مالیک له (۱۰) ی نیو جه ژنانی (ذوالقعدة) ۶۴۸ / ۳ شوباتی ۱۲۵۱ ز، له (عباسیه) ی نیوان دوو شاری (بلبیس) و (صالحیه) پیک هه لساخان، هه رچه نده مه مالیک له سهره تای جهنگه که دا نازایه تیه کی باشیان نیشاندان، به لام (مه لیك ناصر) سرکه و تنی به ده ست هیتا، له م کاته داو له گهرمه ی جهنگه که دا پو لیک له سوپای (مه لیك ناصر) که مه مالیکي (عزیزیه) بوون ده ماری هاوړه گه زیان جولاو خوینی خزمایه تیان خرؤشاو سهنگه ره کانی خویان چو لگردو په یوه نديان به سوپای (مه مالیک) ده وده کرد،^۲ له بهر نه مه لاتره ازووی بردنه وده که پېچه وانه بووه و (مه لیك ناصر) هیچی به دهسته وده نه ماو به ناچاری به ره و شام گه راپه وده، مه مالیکیش به خوو به ژماره یه ک دیله وده به سرکه و تنووی به ره و قاهره گه رانه وده.^۳

نهم پووداوه به قازانجی (مه مالیک) شکایه وده و بووه مایه ی پته و تریوونی پایه کانی ده و له ته تازه سرپیکه و تنووه که یان، (ناییه ک) نه یه پشته به ره می سرکه و تنه که ی به فیرو بچیت و پاش مانگیک سوپایه کی به سرکردایه تی (فارس نوکتای) یه پیکردو سهره نجام دهستی به سهره ری می (غه زه) دا گرت،^۴ ئینجا بریاریدا سوپا به ره و ته وای

۱ السلوك ۴۶۶/۱، فی تاریخ الايوبيین ص: ۳۹۸.

۲ تاریخ الايوبيین فی مصر والشام ص: ۳۹۸.

۳ المصدر نفسه ص: ۳۹۸.

۴ المصدر نفسه ص: ۳۹۸.

ولاتی شام پرکیش بکات، له پیناوی مسوگه رکردنی سه رکه وتن هه وه دبلوماسیه کانی خوی خستنه گه پ تا (لویسی توهه م) به لای خویدا که مه ندکیش بکات، به لینی پیداهه ر که دهستی به سه ر (بیت المقدس) دا گرت یه کسه ر پشکه شی نه وی ده کات.^١ (ناصر یوسف) یش بهش به حالی خوی وه له پیناوی پاوهستان و نه به زینی له گوپه پانی زورانبارزی گه ل (مه مالیک) پیویستی به هاوپه یمانیکی به هیزه بوو، له بهر نه مه خیرا نوینه ری خوی به ره و عه کا ناروو به لویسی راگه یاند نه گه ر پشتیوانی لی بکات (بیت المقدس) ی پادهست ده کات.^٢

٣- هاوپه یمانی دووقولی نیوان مه مالیک و خاچیه رستان؛

(لویسی توهه م) ده رفه تی ململانی نیسلامیه که ی قوسته وه و به باری به رژه وه نندی خاچیه رستانیدا شکانه وه، نه مه و توانی فشار له سه ر (نایبه ک) دانیت و ته واوی دیله کانی پی نازاد بکات، پاشان هه ردوکلله سالی ٦٥٠/١٢٥٢ز به نامانجی دژایه تی کردنی (ناصر یوسف) به یمانیکی دوو قولیان گریدا، تیتیدا هاتوه:

- (نایبه ک) به لینییدا تیکرای دیله مه سیحیه کان نازاد بکات.
- چاوپۆشی کردن له و بره فیدییه ی له سه ر (لویس) ماوه.
- (نایبه ک) به لاین به مه لیک فیه پهنسا ده دا مه مله که تی (بیت المقدس) له خوره لاتوه تا پروباری نه رده ن بو خاچیه رستان ده گپرتته وه.^٣

به لام نه م هاوپه یمانیتییه هیچ به ره مه میکی به دهسته وه نه دا، چونکه پاش واژووکردنی په یمانه که (نایبه ک) و (لویس) پیکه وتن هیزشیکی دووقولی و به رفراوان بکه نه سه ر ولاتی شام و (مه لیک ناصر) لی به ده رنیتن، به پیی پیکه وتنه که ده بوایه لویس دهست به سه ر (یافا) دا بگریت و (نایبه ک) یش له پاست خویه وه (غه زه) داگیر بکات، پاش نه مه هه ردووکلا به یه که ده گه ن و هه ردووک سوپا پیکه وه هیزشیکی به رفراوان ده که نه سه ر هه ریمه کانی ده وه تی نه یوبی،^٤ به خاتری پاپه پاندنی نه خشه که (لویس) به سه ر کردایه تی (١٥٠٠) هه زارو پینج سه د جه نگاوه به ره و (یافا) ملی لینا و به بی هیچ په رچه هیزشیک له لایه ن نه یوبیه کانه وه دهستی به سه ردا گرت،^٥ له و کاته شدا سوپای مه مالیک به سه ر کردایه تی

١ المصدر نفسه ص: ٣٩٨.

٢ المصدر نفسه ص: ٣٩٨.

٣ المصدر نفسه ص: ٣٩٩.

٤ المصدر نفسه ص: ٣٩٩.

٥ المصدر نفسه ص: ٣٩٩.

(فارس الدين ټوکتای) بهره و غه ززه به پړکه وتو که گه یشته (صالحیه) بارگه ی خست، (ناصر یوسف) بهم که ینو به ینه و هاوپه یمانیه ی زانی، بویه خیراو به بی دواکه وتنو له پیناوی بهرگرتن له به یکه گه یشتنی دوو هیزه هاوپه یمانه که سوپایه کی چواره زاری سازکردو بهره و غه ززه به پړکه وتو له سهر گردی (عجول) ی نزیك غه ززه بارگه ی خست، پاش ده ست به سهر داکرتنی هم شاره به خاتری ستاندنه ووهی له (لویسی ټوه م) بهره و یافا بایدایه ووه،^۱ نه یوبیه کان ده ستیان به سهر که رتی غه ززه دا گرتو سوپای مه مالیکیش له (صالحیه) جیگیر بیوو و نه ده پړی، ده رکه وت له بهرامبر یه کتریدا خو پاده نوینن، سه نگریان لیک ده گرتن، پووبه پووبوونه ووه و پیکدادان نزیك بڼوه، به لام هینده ی نه خایاند له سهره تای ۶۵۱/ک/۱۲۵۳ز هره دووکلای ناته با صولحیان کرد، دواي هم چ گورپانکاریه ک له گورپه پانی سیاسیدا نه هاته نارواه.^۲

۱. هه وله کانی خه لیفه ی عه باسی بو نه م صولحه :

واقیعه ن به هوی ده رکه وتنی خه تر پړکی تازه که هه پره شه ی له هه موو موسلمانانی خوړه ولاتی نزیك ده کرد، مه مالیک و نه یوبیان نه یانتوانی چی دیکه له سه نگره ی دوژمنکارانه ی یه کتردا بمیننه ووه، په لاماره به رفراوانه که ی مه غول که زوړبه ی عیراقی پامالیبوو و پیشه نگی سوپاکه یان سهره تاته کی به غدای پایته ختی ده کرد، کاریگری گه وره ی خسته سهر هیزه ئیسلامیه کان تا به په له یه کگرنه ووه له لایه کی تره ووه جگه له هیزه کانی شامو مصر هیژنکی تر له جیهانی ئیسلامیدا نه مابوو پشتیوانی خه لیفه بکات، خه لیفه به مه بهستی چه سپاندنی ناشتی نیوان مه مالیک و نه یوبیان (نجم الدین بادرائی) نویڼه ری بهره و لای (ناصر یوسف) و (معز ثایبه ک) نارد،^۳ نیردراوی خه لیفه توانی صولحیان له نیواندا بکاتو هم بریارانه ی تیدا دران:

— (مه لیک ناصر یوسف) دان به حکومتی (ثایبه ک) داده نی، دان به سهره وری و بالاده ستی مه مالیک دا دینی به سهر ولاتی مصر و ولاتی شام تا پویری نه رده ن، به جوړیک شاره کانی غه ززه و بیت المقدس و ټيکپای که نارواه کانی فهلستین ده که ونه ژیرقه له مړه ی نه ووه ووه.

۱ المصدر نفسه ص: ۳۹۹.

۲ المصدر نفسه ص: ۳۹۹.

۳ العلاقات الدولية في عصر الحروب الصليبية ۱/ ۴۰۰.

— (مه مالیک) دان به سەر وەراییەتی ئەبویان دا دینن بە سەر تەواوی ناوچەکانی تری ولاتی شامدا، وەك دەردەكە ویت بە هۆی گەیشتنی هەوالی دپندانە ی مەغۇلەكان لە کاتی هاتنی لاقاوی هیژشەکانیان لەنیوه پاستی ئاسیاوہ بەرەو جیہانی ئیسلامی و بالکیشانی ترس و تۆقان بە سەر ناوچەکاندا هەردووکلای وادارکرد بە ئاسانی وەلامی بانگەشە ی خەلیفە بە ئەرێ بدەنەوہ، (معز ئایبەك) لە پاستی خۆیەوہ ئەو سەرکەوتنە ی بە سەر (ناصر یوسف) دا تۆماری کردبوو، لەگەڵ خەتەری مەغۇل و هیژشەکانی ئەوان بۆ سەر شام و مصر بە هەل وەرگرت و خۆی لە داوی (أشرف موسای ئەبوی شەریکە حکومەتی دەرباز کردو ناوی لە وتاری هەینیدا لایردو لە سالی ۶۵۰ ک/ ۱۲۵۲ز قۆلبەستی کردو لە قەلای (الجبل) دا زیندانی کردو خۆی لە مصر بە تاکە سولتان مایەوہ.^۱

لویسی پاشای (فەرەنسای لاتینی ساحیلی شام) بۆی دەرکەوت ئەگەر (شام و مصر) یەکبگرن و هەول و کۆششەکانیان یەك بخەن و لە بپارەکانیاندا یەك دەنگ بن ئەوا لە مەولا موسلمانان دەتوانن بەرپەرچی تاقمە خاچەرستەكان بدەنەوہ و بە هەر جۆرێک بیانەوێ تەنگیان پێ ئەڵەدەچن، بێگومان ئاشتینامەکە ی نێوان (ناصر) و (ئایبەك) کە لە مانگی صفری ۶۵۱ ک/ ئەپرێلی ۱۲۵۳ز دا ئەنجام درا وەکو گوززێکی کاریگەر بەر نیتجەرگە ی سوپای مەسیحی بە تاییەتیش لویسی تۆهەم کەوت، چونکە داوی ئەمە مەلیک ناصر یوسف دەستی بە تال بوو و خۆی بۆ تۆلە سەندنەوہ لە لویس و سوپاکە ی ساغ کردەوہ و بپاریدا دەرسیکی کاریگەر یان دا،^۲ بێگومان شتیکی ئاسایی و چاوەڕوانکراو بوو شەپو پێکدادان لە نێوان هەردوک سوپای مەلیک ناصر و لویسی تۆهەم دا پوویدا، چونکە دەرکەوت لویس نیتی گۆپاوە و ژێر بە ژێر لەگەڵ میرانی مصر لە دژی ناصر بۆتە هاوپەیمان، ئەوہ ی زیاتر یارمەتی هەڵسەندنی ئەم جەنگە ی دا ئەمە بوو کە هیژەکانی حکومرانی حەلب لە بەرامبەر غەزەو لە نزیک سەربازگە ی خاچەرستان لە (یافا) هەڵدایبوو، هەرچەندە ئەمە ی گوتمان جەنگێکی یەکلاکەرەوہ نەبوو بەلام بوو بە پیشەکیی ئەو زنجیرە هیژشە توندانە ی هیژەکانی ناصری بپار بوو داوی ئاشتە گەڵ مەمالیک بیانکاتە سەر خاچەرستان و هەرمەکانیان،^۳ دەرەنجام لویسی تۆهەم خێری لە ناتەباییەکە ی نێوان شام و مصر نەبینی و بە ناچاری داوی تیکشکانە ی مصری و مایە پوچبوونەکە ی (شام) ی لە پەبیعی یەکەم ۶۵۲ ک/ ۲۴ نیسان ۱۲۵۴ز

۱ تاریخ الايوبيين في مصر والشام ص: ۴۰۰.

۲ العدوان الصليبي على بلاد الشام ص: ۱۹۲.

۳ المصدر نفسه ص: ۲۰۰.

به سهری شوړو سومعه شکاوی و داماوی به ره و فېرېنسا گه پايه وه، فېوتان و دهرچوونی پووی عه سکه رتاری فېرېنگ له دهمی دهمپیکدادان و گیانه لایدا له ناوچه که دا.^۱

هه لکه پانه ووی هوزه عه ره به کان له دژي (مه مالیک) له (مصر)؛

یه کیکی تر له و کیشانه ی پووبه پووی (سولتان ثایبه ک) بۆوه بریتی بوو له شوړشی هه ندیک هوزی عه ره به که له سالی ۱۲۵۳ز هه لایساو به (شوړشی العریان) ناوی دهرکرد، وه کو زانراوه هوزه عه ره به کان دوا به دواي فېتې ئیسلامی له مصر دا نیشته جی بوون و به ژینگه ی کشتوکالی مصر کاریگه ربوون و به ره به ره گورانیان به سهر داهات و بوونه نه ته وه یه کی کشتوکالی و له ناوچه کانی نه و ولاته داو به تایبه تیش له هه ریتمه کانی (صعید و شرقیه) جیگیر بوون و ناوی (العرب المزارة) = کشتیاره عه ره به کانیان لیتر، له نریک دیته ته کونه جوتیار نیشینه کانی نه و ولاته دهستیان به جوتیری و کشتیاری کرد، به لام وه کو تیپینی دهر کرئ نه م عه ره بانه له پله و پایه ی کومه لایه تیداو به هوی کومه کی کردنی ده ولت له کاتی جهنگی خاچه رستاندا له جوتیاره په سه نه کان به رزتر بوون و خاوه نی پیگه یه کی بالای کومه لایه تی بوون، پیاوما قول ه عه ره به کان له کاتی جهنگدا پاراستنی ده ولت و پاگرتنی هیمنایه تی دیته کانیان خستبووه نه ستوی خو یان و له پیشکه شکردنی به ربووم و خه له ی کشتوکالی و به خشینی دهرامه ت و خه راج به ده ولت دریغیان نه دهر کرد، عه ره به کان له ماوه ی سهر دهمی مه مالیکدا چهند شوړشیکیان نه نجامدان و کتیبه هاوچه رخه کان ناوی (فساد العریان = گیره شیوینی عه ره بان) یان لیطان، هوکاری نه م شوړشانه ده که ریته وه بۆ سته می میرانی مه مالیک که خوی له پاشقولدان و په زمه نده کردنی به ره مه کشتوکالیه کان و دانانی نرخ له سهر نه و به ره مانه و هه لبز دابه زیکردنی نرخه کاندا خو یان نیشان ده دا، عاده تن دهره نجامی شوړشه کان به هوی لیزانینی هونه ره کانی جهنگ به سهرکه وتنی مه مالیک و سهرکو تکرانی عه ره به کان کوتایی پیده هات،^۲ له لایه کی تریشه وه عه ره به کان چه کوچول و نامرازی جهنگی پیویتیان به دهسته وه نه بوو، بلاو کراوه یه که له سهر دهمی مه مالیکدا دهرچووه نه مه ی تیدا نووسراوه: ... که س له عه ره بوو جوتیره کان بۆی نیه سواری نه سپ بی، نابی پاشی بگریت، چونکه هه لی بۆ هه لکه وی خیانه تی پی ده کات، چاودیریان بکه و به ره نگاریان بیه وه، هه ر که سیك سواری نه سپ بوو یان پای ده گرت به پیی بریاری دهرچووی ده ولت سزای بده، پیگا نه ده ی دهستیان به چه ک بگات و هه لی بگرن، نابی که س

۱ معاهدات الصلح والسلام بین المسلمین والفرنج.

۲ قیام دولة الممالیک الأولى ص: ۱۲۹.

چەکیان پی بفرۆشی یان بە ئەمانەت لە لایان دانسی، کالاً بازرگانی و پیشەسازیه‌کانی
هەریمەکان بەسەرکەووە و ئەو هی لای بازرگانه‌کان هەیه بە پارە لییان بستینه، بەم کارەت
دلۆ دەروونی تاوانباران بسوتینه و سەرکوتیان بکە، ئاگری سزا لەو کەسانە بەردە کە
خۆیان بۆ کارانی تەرخان کردووە ئەم ئاگرە دەیانگریته‌وه.^۱

لە بلۆکراوێه‌کی تردا ئەمە هاتوو: .. نابێ کەس لەو (عریان) ه‌ خێلەکیانە سواری
ئەسپ ببێ، نابێ فیڕی ئەسپ سواری ببێ، هەر کەسیان ئەمە بکات دەست درێژی کردووە و
تۆلە ی لێ دەستینریت، بەرژەوێه‌ندیەکان داخواری نەهیلانی ئەم کارەیان لێ دەکەن...

هەر عەرەبیێک پێچەوانە ی (مەرسومی شەریف) بچوێته‌وه و سواری ئەسپ ببێ ئەوا ئەو
کەسە هەر کەسیێک بێ لە گەردنی دەدریت و گورزی کوشندە ی لێ دەوێشینریت، بەم سزایە
هاوینەکانی تەمبێ دەبن و کەس لە خۆرەلاتدا دەرەتی ئەم کارە بۆ خۆی ناپەخسینێ.^۲

هۆکارەکانی ململانێی نێوان عەرەب و مەمالیک دەگەرێته‌وه بۆ ئەو: مەمالیک ئەوانە ی
جلەوی حوکمرانی مصریان بە دەستەوێ گرتوو – خەلکی ئەو ولاتە نەبوون، بەلکو تەنها بۆ
مەبەستی کاری سەربازی و جەنگی هینرابوونە نێو خاکی مصره‌وه، پاش ئەمەش ئەمانە کە
لە پەچەڵەدا مصری نەبوون، لە پێی ژن و ژنخوازیشەوێ تیکەلی دانیشتوانە پەسەنەکی
ئەو ولاتیان نەکرد، بەلکو خۆیان دوورەپەریز کرد، وێپای ئەمەش ئەگەر مەمالیک پۆلێکی
کاریگەر و بەرچاویان لە پاسەوانیکردن و بەرگری لێکردنی مصره‌ه‌بووبی لە بەرامبەر
دوژمنەکانیدا، ئەوا بە هەمان شێوە مصریەکان و عەرەبەکانیش بە ئەندازە ی مەمالیک هەمان
پۆلیان نواندوو و بەرگریان لە مصر کردوو، لەبەر ئەمە عەرەبەکان پێیان وابوو ئەوان لەو
مەمالیکە غەریبانە شایانتە بۆ حوکمرانی مصر،^۳ چەند شوێنشینکیان لە دژکران، ئەوانیش
بەوێپەری دلپەقی و بێ بەزەبیانە بە لێدان و کوشتن – کە لەو سەرەدەمەدا باو بوو – دایان
دەمرکاندنەوێ و سەریان دەشکاندنەوێ، لە کاردانەوێ ئەم سیاسەتەداو بە مەبەستی
بەشداری کردنی کیشمەکیشم و گێرەشیۆینیە نێوخۆییەکانی نێوان میرانی مەمالیک،
جوتیارەکان گوندەکانیان چۆڵ دەکردن و بەرەو شارەکان کۆچیان دەکرد، پالێنەری
سیاسی و ئابووری لە پشت جولا ی ئەم شوێشانەوێ بوو، بێگومان پالێنەری سیاسی و
هەولێانی هەندیک هۆزی عەرەبی بۆ سەرەوژێرکردنی حوکمەتی مەمالیک، پەرچەکرداریکی

۱ صبح الأعشى، نقلًا عن تاريخ القبائل العربية، محمود السيد ص: ۱۲۴.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۲۵.

۳ تاريخ القبائل العربية، محمود السيد ص: ۱۲۵-۱۲۶.

توندوتیښی له لا دروست کړدن، مه مالیک له ترسی کړتاکړدنې دهسه لاتیان سیاسه تی دلپه قانه و توندوتیښانه یان بڼ خاموشکړدنه وهی نه م شورشانه به کاره یتنا، شورشه که ی سالی ۱۲۵۳/ک ۶۵۱ز په که مین و ترسناکترین شورش بوو که عره به کان له سرده می سولتان ثایبه کی تورکمانیدا نه نجامیانا، وهکو گوتمان نه م شورشه پالنهری سیاسی و نابوری له پشته وه بوون.

هر له و کاته وه مه مالیک له جهنگی (عباسیه) دا به سر نه یوبیه کاند زال بوون و خلیفه به باری به رژه وهندی نه وان هاته ننو نیو بیژنیانیه وه، نه وان بیروباوه پښکیان له لا گه لاله بوو، که هرچی ولات هیه و نه وهی تیشی دایه به بی کیشه هی نه وانه به شی که سی تری پیوه نیه، له بهر نه مه شولی خراپه کاری و گنده لیان لی ه لکیشاو باجو خه راجی سر نومه تیان زیاد کرد، تا راده یه که که هندی میژوونوسی وهکو (مه قریزی و أبو المحاسن) والی بکات خاچه رستان له نه وان به چاکتر وه سف بکن، نه و میژوونوسانه ده لین: نه گه ر فه پهنک حوکمی مصریان کردبایه نه م جوړه تاوانانه یان نه ده کرد،^۱ بیگومان نه م قسه یه له گه ل واقع نایه ته وه، چونکه کاتیک (فه پهنک) له هیرشی حوته میاندا دهستیان به سر به ندهری (دمیاط) دا گرت، کاری و نه شیاوو درندانه یان نه نجامدان، مرقه به بیستنیان جهسته ی داده چله کی و سریشی سبی ده بیت، له کتبه کانی پیشومدا به دورو دریژی نه م تاوانانه م باس کردوون، ژماره یه که میژوونوس هه ولیانداوه لاپه په کانی میژووی مه مالیک به په شهه لگه پراوی و بیژزوی نیشان بدن، نیمه له گه ل نه ودا دان به و حقیقه ته دادینن که له سرده می نه واند پهرته وازه یی و کیشمه کیشم له نښان هوزو تایه فه کانی کومه لگا داو ناته بابیش له نیو خودی میرانی مه مالیکدا هه بووه، به لام کاتیک باسی سرکرده کانیان دپته پیشه وه ده بینن خوری نیمانه که یان دونیای نیمه پوونا که ده کاته وه، کاتیکیش تیشکی نیمان بهر په رده ی دلیان ده که ویت و قورئانیش گیانی فیداکاری و شه هاده تخوازاننه یان ده بزوپنیت بڼ نیمه تاوانه و سپله یی پڼی پالنه وانه و دانسته ی (زاهیر بیبرس و موزه فر فوتته ن) فه راموش بکه ین له سرکرده یه تی کردنی نه و سوپا نیسلامیه دا که وهکو شاخی سرکه ش له پووی په لاماره درندانه که ی ته ته ر وه ستایه وه، په لاماریک بیروباوه پو ولاتو نوممه تی به نامانج گرتبووین و ده یه ویست له په گو پیشه وه هه لمانته کینن، به لام دهره نجام به هوی یه کیتی پیزه کان و پالنهری نیمانی راست و دامه زراوی نه وان داگیرکه ران و

په‌لامارده‌ران تېكشكىتېران و ته‌فروتونا كران،^۱ بېگومان جه‌نگى (عه‌ين جالوت) بۆ‌ته مناره‌يه‌كى تيشك به‌خش كه له شه‌وه نه‌نگوسته چاوه‌كاندا پېيازى سه‌ربه‌رزى و سه‌ركه‌وتنى پى ده‌دۆزىنه‌وه، جگه له‌م مناره‌يه، مه‌ماليك چەند مناره‌يه‌كى تريشيان بۆ به‌رزكردووينه‌وه، وه‌كو مناره‌كانى: (ده‌ربازكردنى ولاتى شام له پېژده‌ى داگيركارى مه‌سيحى له سه‌رده‌مى (منصورى كوپى قلاون)، بينا‌كردن و دامه‌زاندنى خويىدنگا و قوتا‌بخانه‌كان، دامه‌زاندنى كتىبخانه وه‌قفیه‌كان، دروست‌كردنى مزگه‌وته‌كان به‌شيوه‌ى نه‌ندازيارى، دامه‌زاندنى خانوبه‌ره‌ى خي‌رخوا‌زى و چاكه‌خوا‌زى، بزوتنه‌وه‌يه‌كى زانستى هه‌مه‌لايه‌نه (الحركة العلمية الموسوعية) له لايه‌ن زانايانى سه‌رده‌مى مه‌ماليك به پيشه‌نگايه‌تى ئىمامه‌ گه‌وره‌كانى وه‌كو (نه‌وه‌وى، ابن تيمية، ابن القيم، ذهبي، ابن كثير، المزي، سبكي، مقرئى، ابن خلدون، سيوطى و ژماره‌يه‌كى تریش) دامه‌زىنرا، له‌مه‌ولا له باب‌ته‌كانى ترى ئەم كتيبه‌دا به ئيزنى خوداى بالا‌ده‌ست باس له‌مه ده‌كه‌ين، له پاستيدا له سه‌رده‌مى مه‌ماليكدا لادان هه‌بووه و ده‌ستدریژی نا‌په‌وا و توند و تیزو بى پاسا و كراوه‌ته سه‌رخه‌لكانى نه‌يارو پكه‌به‌ر، كاردانه‌وه‌ى به‌رامبه‌ريشى ليكه‌و‌تۆته‌وه، (أبو المحاسن) ده‌لى: دانيشتوان — ى په‌سه‌نى — مصر به سولتانيك قايل نه‌بوون كۆيلايه‌تى به‌سه‌ردا هاتبى، هه‌تا ئەو پۆژه‌ش سولتان (تاييه‌ك) ى تېدا مرد ئەوان قسه‌يه‌كى وا خۆشيان به گويدا نه‌دا يان پوهيه‌كى وا خۆشيان نيشان نه‌دا كه‌يفى به‌خۆى بى، كاتيك سوارى ولاخه‌كه‌ى ده‌بوو و به پېگا و بانه‌كاندا تېده‌په‌پى، ده‌يانگوت: ئيمه ته‌نها سولتان و سه‌رۆك‌ئيمان ده‌وى كه له‌سه‌ر ئيسلامه‌تى له داك بووييت،^۲ پياوما‌قولتيكى عه‌له‌وى به ناوى (حصن الدين كوپى ثعلب) پېه‌رايه‌تى ئەم شۆپشه جه‌ماوه‌ريه‌ى ده‌كرد، ئەو چاوى برپيووه كورسى سه‌لته‌نه‌ت و به پاشكاوى ده‌يگوت: پېويسته ده‌سه‌لاتى (مصر) به ده‌ست عه‌ره‌به‌وه بى نه‌ك كۆيله‌كانه‌وه،^۳ ئەمه‌و له مصرى ناوه‌پاست و هه‌رىمى خۆره‌لات به‌پوو‌كارى ده‌رياوه ده‌وله‌تيكى عه‌ره‌بى سه‌ربه‌خۆى دروست كرد، شارۆچكه‌يه‌ك له ده‌وروپه‌رى (فيوم) كه (ذروة سريام) ى پى ده‌گوترا و دوايه به (ذروة الشريف) ناوى ده‌ركرد و له نيتوان (نيل) و (ترعه‌ المنتهى) دا بوو كه ئىستا (ده‌رياي يوسف) ى پى ده‌گوتريت بوو به بنكه‌ى سه‌رۆكى ده‌وله‌ته‌كه،^۴ (شريف حصن الدين) په‌يوه‌ندى به

۱ تاريخنا بين تزوير الأعداء وعقلة الأبناء ص: ۱۸۰.

۲ النجوم الزاهرة ۱۲/۷.

۳ القبائل العربية ص: ۱۳۱.

۴ التعريف بالمصطلح الشريف ص: ۱۸۸.

مەلىك ناصر يوسف ئەيۈبىيەۋە كىردۈ داۋاي لىكرد لە دژى ئايىك يارمەتى بدا، بەلام شانسى ئەو لەو كاتەدا نۆينەرى خەلىفە (المستعصم) ھاتبوو نۆبۇزىۋانى (مەلىك ناصر) و (مەز ئايىك) ى دەكرد، عەرەبەكانى ئەو كاتە لە پۈۋى ھىزى مۆبىي و سەرۋەت و سامان و ئەسپ و ولاخوۋە دەۋلەت مەند بوون، سوپايەكى گەرەيان دامەزاندو سوئندىيان بۆ (حصن الدين) ى سەرۋىكان خوارد، (سولتان ئايىك) ناچار بوو ھىرشىك بۆ سەرۋىكردنى شۆپشەكە ساز بىكات، ئەۋەى جىي سەرۋىرمانە لىرەدا (ئايىك) سەرۋىدەتى سوپا ھىرشەبەرەكە بە (فارس الدين ئۆكتاي) گەرە موناڧىسى خۆى كە پىسپۆرى گۆرەپانى جەنگە دەسپىرەت، ئۆكتاي بە خۆى پىنچ ھەزار ئەسپ سۈۋى بە ئەزموۋى مەلىك لە قاھىرە دەرچوون و بەرە (الشرقىيە) بەرپىكەۋەتن، ھەرچەندە ژمارەى مەلىك لە چاۋ ژمارەى عەرەبەكان زۆر كەتر بوو، بەلام لە سالى ۱۲۵۲زىدا و بە ھۆكارى شارەزايى يان لە جەنگداۋ لىھاتوۋى (ئۆكتاي) سەرۋىدەيان مەلىك سەرۋەتنو شۆپشە عەرەبىكەش لە (بلىس) پوخا،^۱ بەلام لە ناۋچەى (الوسطى = ناۋەند) ى مىصردا ۋەكو خۆى مايەۋە، (حصن الدين) لەۋى ھوكومەتپىكى سەرۋەخۆى دامەزاند، (ئايىك) و سولتانەكانى داۋى ئەۋىش تا سەرۋەمى سولتان (بىبىرس) ھىچيان پى لەگەل نەكرا، ئىنجا (سولتان بىبىرس بىندقدارى) داۋى بۆ نايەۋە قۆلبەستى كىردو لە (ئەسكەندەرىيە) ھەلىۋاسى و خىكاندى،^۲ (مىر حصن الدين) ھەر چۆنپىك بىت، گىرگ لەۋەدايە ئايىك تۈۋانى زال بىت بەسەر يەككە لەۋ پەرەگانە ھەرەشەى لە بەرپابوۋى دەۋلەتى مەلىك و ئارامبوۋى دەكرد لە مىصردا.^۳

(مقرىزى) لە كىتپى (السلوك) دا دەلى: لە دەرەنجامى شۆپشەكانى عەرەب لە دژى مەلىكدا عەرەبەكانى مىصر پەرەۋازە كران و كۆپەى شۆپشەكەيان خامۆش كرايەۋە.^۴

۶- (ئايىك) و مەترسى ھاۋرىكانى، كۆژاننى (فارس ئۆكتاي):

تايەفەى (مەلىكى بەحرى) بە سۈرۋىدەتى (فارس الدين ئۆكتاي) كۆسپىكى تر بوون لەۋ كۆسپە سەرەكەيانەى لەبەر دەم دەۋلەتە تازە سەرپىكەۋەتوۋەكەى (ئايىك) دا قىت بىبوۋەۋە ھەرەشەى لە نۆبۇردىيان لى دەكرد، (ئايىك) دەرگى بە ھىزىۋىزى كىردىۋون و لە پىناۋى پەۋاندنەۋەى سامو ھەيىبەتى ئەم تايەفەيە لە دلۋ ھەناۋى خۆيدا كارى بۆ

۱ السلوك ۳۸۷/۱.

۲ التعريف بالمصطلح الشريف من: ۱۸۸، قيام دولة المماليك من: ۱۳۲.

۳ قيام دولة المماليك من: ۱۳۲.

۴ تاريخ القبائل العربية من: ۱۳۳.

بەھیزکردنی خۆی دەکرد، ھیزیکى تايبەت بە خۆی لە مەمالیک دروست کردو ناسناوی (المعزى)یان بەسەردا پرا، جیگرایەتى پۆستى سەلتەنەتى مصرى دایە (قطزى معزى)ى كە یەكێك بوو لە كۆیلە تايبەتەكانى خۆی، ھێندەى نەخایاند مەمالیکى بەحرى لە قەلاسەربازىەكانى دورگەى (روضە) بەدەرئى نان، (مەلىك ئەشرەف موسای ئەیوبى)ى شەریكەبەشى سەلتەنەتى - كە مێردمندان بوو - لێخستو بە تەنھا خۆى لەم پۆستەدا مایەو،^١ ئەم ھەموو کارانەى ئەنجامیدان پوالتى بوون و ھیچ کاریگەرەکیان لەسەر كەمکردنەوێ ترسناكى (تۆكتای) و ھاوپۆ دەریایەكانى دانەنا، مێژوونووسان یەكدەنگن لەسەر بەرزبوونەوێ (تۆكتای) بۆ سەر لوتكەى دەسلالت بە تايبەتى پاش سەرکەوتنى بەسەر شۆرشی عەرەبەكانى مصردا، لە ھەر شوێنێك دەركەوتبایە دەتگوت شای تاج لەسەر و ژمارەىكى زۆر لە پاسەوانە تايبەتییەكانى دەورەیان دەدا، لە دلى خۆیدا حیسابى بۆ مەلىكى مصر نەدەکردو لە كۆپو كۆبوونەوێكانیدا ناوی (مەلىك معز)ى بە كەمى دەھێنا، ئەگەر باسیشى كردبایە زەمبى دەکردو تەنھا بە (تايبەك) ناوی دەبرد، قسەكانى تۆكتای بە مەلىك معز دەگەشتنەو، بەلام لە ترسى ھیزە سەربازىە بەحرىەكەى بە ناچارى پقى قوت دەدایەو،^٢ سەرچاوەكانى مێژوو زیاتر تیشك دەخەنە سەر ئەو ھیزە زۆرەى لەبەر دەستى تۆكتای دا بوو، (مقرىزى) دەلى: ھەموو خەلك لەبەر دەرگای (میر فارس الدین تۆكتای)دا كۆدەبوونەو، دەستى بەسەر ھەموو كاروبارەكاندا گرتبوو، ھەر نامەىك لە لای مەلىك ناصرو خەلكانى تر بەتایە جگە لە ئەو كەس نەیدەتوانى ھەلیپچرێت ورتەى لێو نەدەھات، ھیچ بېاریك لەبەر زۆرى سەربازانى بەبى تۆكتای دەرەدەچوو.^٣

(ابن تغرى بردى) دەلى: تۆكتای بوو بە خاوەنى دەسلالتىكى مەزن و ئەستور، مەمالىكى بەحرى دەورەیان لێدابوو، بە خودى خۆى ناوی (مەلىك شاویش)ى لە خۆى نابوو، ھاوپۆكانى بە (مەلىك جواد) ناویان دیتا،^٤ ھەموویان کاریان بۆ ئەوێ كرد پۆسەى ھاوسەرگىرى لەگەڵ كیژى (مەلىك مظفر تقى الدین محمود)ى ئەیوبى مەلىكى (حەما) جیبەجى بکات، بەلكو ھەموویان بە خاترى سازانى كەشو ھەوایەكى ساف بۆ پێكھاتن لەسەر داڤشتنى پیلانىك بۆ كوشتنى تايبەكو لە كۆلكردنەوێ یەك دەنگ بوون.^٥

١ قيام دولة المماليك الأولى ص: ١٣٣.

٢ المصدر نفسه ص: ١٣٣.

٣ الجبهة الإسلامية في مواجهة المخططات الصليبية ص: ٤١٢.

٤ النجوم الزاهرة ١١/٧، ١٠.

٥ قيام دولة المماليك الأولى ص: ١٣٣.

مهليک معز له ئۆکتای گەيشت که به نیازه له سەر ته ختی حوکمی لابه‌ری و له نیوی ببا، بۆیه بریاریدا خۆی لێ دهرباز بکات، مه‌مالیکه‌کانی خۆی بۆ ئه‌و مه‌به‌سته کۆکرده‌وه و له‌گه‌ڵیان پێککه‌وت، به‌فیل له‌ دواي (ئۆکتای) نارد که گوايه بۆ هه‌ندیک کاری گرنگ ده‌یه‌وێ پاوێژی پێ بکات، بۆسه‌یه‌کی له‌ پۆله سه‌ربازێکی خۆی له‌ پشت ده‌رگای هۆلی ستونه‌کانی قه‌ڵا بۆ دانا، پێی گوتن هه‌رکه گەيشته‌ داڵانی قه‌ڵا به‌ په‌له خۆی ده‌گه‌یه‌نن، کاتی‌ک نامه‌که‌ی (معنی) پێ گەيشت، به‌ خۆو به‌ چه‌ند که‌سیکه‌وه سوار بوو و به‌بێ ئه‌وه‌ی که‌س له‌ سه‌رکرده سه‌ربازیه‌کانی (خه‌شداش) بزانی به‌ دانیایی و متمانە‌ی ته‌واوه‌ به‌ پێک‌ه‌وت،^۲ به‌ هیمنی به‌ره‌و قه‌ڵا پۆیشت، کاتی‌ک گەيشته‌ به‌ر ده‌رگا پاسه‌وانان نه‌یان‌ه‌یشت نه‌فه‌ره‌کانی گه‌لی له‌گه‌ڵیدا بچنه‌ ژووره‌وه، هه‌رکه گەيشته‌ نیو داڵان (مه‌مالیکی معنی) په‌لاماریان داو شه‌ریه‌تی مه‌رگیان به‌ گه‌روودا کرد،^۳ ئه‌مه‌ له‌ ۲۱ ش‌ه‌عبان و پۆژی دووشه‌مه‌دا پوویدا، (معنی) فه‌رمانی کرد ده‌رگای قه‌ڵا دا‌بخ‌ری، هه‌وال ب‌لا‌وب‌ووه (ئۆکتای) قۆلبه‌ست کراوه، بۆیه ده‌ست و پێوه‌نده‌کانی و مه‌مالیکه‌کانی که‌ ژماره‌یان (۷۰۰) سوار ده‌بوو پۆلیکی به‌ح‌ریشیان له‌گه‌ڵ بوون گه‌مارۆی قه‌ڵایاندا، کاتی‌ک هه‌موویان چاوه‌پێ بوون و پاوه‌ستا‌بوون، له‌سه‌ر شوهری قه‌ڵا ک‌ه‌لله سه‌ری (ئۆکتای) یان به‌سه‌ردا به‌ردانه‌وه، ته‌ماشایه‌کی یه‌کتريان کردو له‌ یه‌کتر پامان و گوتیان: شه‌پ له‌سه‌ر کێ ده‌که‌نو له‌سه‌ر کێ خۆ به‌ کوشت ده‌ده‌ن؟! ئیدی ب‌لا‌وه‌کینه‌یان لێ‌کرد، کاتی‌ک هه‌والی کوشتنی ب‌لا‌وب‌ووه، مه‌مالیکی به‌ح‌ری به‌ یه‌کده‌نگ به‌ریان دا به‌ره‌و شام کۆچ ب‌که‌ن، که‌سه دیاره‌کانی ئه‌و کاته‌یان ئه‌مانه‌ بوون: (رک‌ن الدین بی‌برس ب‌ندقداری، قلاونی ئه‌لفی، سنقری أشقر، بی‌سری، سیکر، برامق)،^۴ به‌ش‌ه‌ن و واوه‌یلا خۆیان

٤ المصدر نفسه ص: ٢٢٠.

پێچایهوه، به شهو به پێکهوتن، که گه یشتنه بهر دهروازهی شار ته ماشایان کرد داخراوه، ئاگریان تیبهردا، ئه م ده رگایه که به ده رگای (قارطین) به ناوبانگ بوو سوتینرا، له و پۆژه وه ناوی (باب المحروق = ده رگای سوتاوی) لێ نرا، ئینجا له وێرا به ره و شام به پێکهوتن،^١ چوونه لای (مه لیک ناصر) که به یان داهات هه وال بۆ معز هات که تایه فه ی به حری هه لاتوون، فه رمانی دا ده ست به سه ر مو لگ و مال و ژن و خاوخیزان و خزمه تکاره کانیاندا بگه یشت، هه رچی هه یانبوو — له دارو نه داری دونیا یان — زه وت کرا، که سانیکیان به جی مابوون خۆیان هه شاردا، سه روه ت و سامانی (میر ئۆکتای) ئه وه ی جوان و په خته بوو هه لیان گرت، له بازپو جاده و گۆلانه کاندای و هۆی له مه مالیکی به حری ده کرا، ئینجا مه لیک معز چوارمه شقی و به ئارامی له سه ر کورسی سه لته نه ت پالێ دایه وه، به نده ری ئه سکه نده ری به پایه وه ژێر ده سه لاتێ تایبه تی خۆی، ئه و باج و خه راجه ی له لایه ن ئۆکتای له سه ریان دانرابوو له سه ری لابر دن، میللەت زه وتکردنی سامان و بیکاریان له کۆل بۆوه، له لایه کی تره وه مه مالیکی به حری چوونه لای مه لیک ناصر به سه رو پووی خۆشه وه پێشوازی لێکردن، هه ر که سه یان به گوێره ی خۆی موچه یه کی له لایه ن مه لیک ناصر وه پێشکه ش کرا، ئینجا مه لیک ناصر بریاریدا په لاماری ولاتی مصر بدات، سوپایه کی سازدا و به حریه کانیشی له گه ل که وتن، به پێکهوتن تا گه یشتنه لاپالێ شاخی و له ئه شکه و تدا جیگه ی بوون، هه والی هاتنی سوپاکه به (معز) گه یشت، به خۆی و سوپا سه ربازی و کۆمه لێک مه مالیکی (عزیزیه) بۆیان هاته ده ر، له ناوچه ی (بارده) ی نزیک (عباسیه) په شمالی هه لدان، ئه و ساله ی له ئه وێ به سه ر برد،^٢ هه ر له م ساله دا (شه ریف مرتضی) له پۆم را هات و کیژی سولتان علاه الدین که یقوبادی کوپی خوسره وی مه لیکی پۆمی له گه ل هاتبوو، مه لیک ناصر خوازیبێتی ئه م کیژره ی بۆ خۆی کرد، له دیمه شق بۆی کرایه بووک و گواستیه وه، ئاهه نگێکی گه وره ی شایی به م بۆنه یه وه گێپدرا.^٣

سه ره له نوێ خه لیفه ی عه باسی هاته وه ئێو ئێو بژیوانیه وه و (نجم الدین بادرائی) نوێنه ری گه یشته وه لایان و په یمانه ناشتیه که ی به م شیوه یه بۆ چا کردنه وه:

— ده بێ (معز ئاییه ک) ته واوی ناوچه که ناره ئاوه کانی شام بگه یشتیه وه ژێر ده سه لاتێ نه یوبی.

— نابێ (ناصر یوسف) که س له مه مالیکی به حری په نا بدا.

١ المصدر نفسه من: ٢٢٠، دراسات في تاريخ مصر سحر عبدالعزيز من: ٢٣٩.

٢ المصدر نفسه من: ٢٢١.

٣ التحفة المملوكة في الدولة التركية، بيبرس المنصوري من: ٣٦٠.

۷- کورژانی (سولتان ئاییهك) و (شجرة الدر):

(ئاییهك) ههستی بهو کهینو بهینو نامهو نامهکاری و پیکهوتنانه کرد که له نیوان (شجرة الدر)ی هاوسهری و مه مالیکی بهحری (که رهك) نه نجام ده درین: له بهر نه مه برپاری دا زنی به سه ر بیتی، نه مه له سالی ۱۲۵۶ز نامهیهکی بۆ (بدر الدین لؤلؤ)ی نه تابهکی (موصل) نارد، داوای نه نجامدانی په یمان نامهیهکی هاوسه رگیری ئی کردبوو، جگه له وه والهی که له لایهن میژوونوس و سه رچاوه کانه وه ده ستاودهستی پیکراوه، کهس نه یزانیوه به چ شیوهیهك خوازیینی کیژدهکی (بدرالدین) له لایهن (ئاییهك) هوه کراوه، ناچیتته نه قله وه نه م خوازیینی له بازنه ی حه ز به ژنه پنهان کورت هه لاتیت، به لکو مه بهستی (ئاییهك) له مه بهستنی په یمانیکی ستراتیژی بووه، حه زی ئی بووه له پئی حوکمرانی (موصل) هوه له جموجۆلی هیزه کانی مه غۆل ناگاد بکریته وه، هه رچۆنیک بیت نه م هه ولانه ی (ئاییهك) بوونه سه ره تای کۆتایی هاتنی سه رده مه که ی، چونکه کاتیک (شجرة الدر) زانی (ئاییهك)ی میردی پیلانی له دژ پیک دهخا، نه ویش چووه گۆپه پانه وه بوو به سه رکرده ی هیزه پکه به ره کانی نیوخۆ دهره وه ی سه لته نه ته که ی، ژماره یهك له خه لکانی تایه فه ی به حری که له مصردا مابونه وه دژایه تی خۆیان بۆ پرۆسه ی هاوسه رگیریه که پاگه یاند، (ئاییهك) خه لکیکی زۆری ئی ده ستگیرکردن له نیوانیاندا: (نه یدکین ی صالح) به دی ده کرا، به مه بهستی زیندانی کردنیان له چالکی قولدا به ره و قه لای (الجبل)ی به پیکردن، کاتیک گه شته راست په نجه ره که ی کۆشکی سولتان - که (شجرة الدر)ی تیدا نیشته جی بوو - (میر نه یدکین) وه کو پیزیک دهستی به سنگه وه ناو سه ری دانه واندو به تورکی کوتی: (نه ی خانمی گه وره و به ریز: قه سه م به خوا گونا هیکمان نه کردووو موسته حه قی نه مه بین، ته نها نه وه نه بی ئیمه له سه ر تۆ سوکایه تیمان پی ده کریت، چونکه دژی نه وه وه ستاوین کچی حوکمرانی مصر به سه ر تۆ بی، ئیمه ده ست په روه رده ی ماله خانه واده که ی به پیزتان و شه هیدی مه رحوم (صالح ایوب)ین، هه ر که لۆمه مان کرد لیمان هه لگه رایه وه، وه کو بۆ خۆت ده بینی چی به سه ر هیتاوین، نه ویش به ده سرۆکه ی دهستی ئاماژه ی دایه که (گویم له قسه که ت بوو)، کاتیک دایانه زاندنه نیو چاله که وه، میر نه یدکین کوتی: (نه و ئیمه ی زیندانی کرد، به لام ئیمه نه ومان کوشت)^۱ به و واتایه ی (شجرة الدر) پیلانی له دژ ده گپیت و سزای پراوپری ئی ده ستیتیت، ئیستا که ئاییهك نه وانی گرتووو ته نها له بهر نه وه نه بووه دژایه تی

هاوسه رگيريه كهى ئه ويان كريت، به لكو له بهر ئه وه بووه ئاييه كه به پيلانه كهى ئه وانى زانيبوو، بويه ويستى به ليكه لاواردنى ميرانى مه ماليكى به حرى له (شجرة الدر) سه روكيان كوتايى به م بزوتنه وه پكه بهر به بيتى.

به لام (شجرة الدر) ته گبيرىكى واى كرد كه به خه يالى كه سدا نه ده هات، به كيك له مه ماليكى عزيزيه به دياريه كو نامه يه كه وه بق لاي مه ليك ناصر ئه يوبى ده نيترت، پتى ده لئيت كه ئه وه به نياز ه ئاييه كه بكوزيت و شوو به ئه و بكات و كورسى ده سه لاتى مصرى شى ته سليم ده كات، به لام مه ليك ناصر له ترسى ئه وهى نه بادا فيل بيت وه لامى نه دايه وه، (بدرالدين لؤلؤ) هه والى ئه م كه ينو به ينه نه يتى پيده گات، ئه ويش هه واله كه بق ئاييه كه ده نيترت و ناموزگارى ده كات و پتى ده لى ورياي خوت به، ئاييه كه له ترسى زيان و گيانى قه لاي به جى هيشت و له (مناظر اللوتى) جيگير بوو، بپياريدا پيش ئه وهى (شجرة الدر) هاوسه رى بيكوزيت، ئه وه ئه و بكوزيت، ئه وه و پاش ده ستيگرانى مه ماليكى به حرى له قاهيره، هه ردوك هاوسه ر پيشپكهى داپشتنى نه خشه و پيلانيان له دزى يه كتر ده كرد، پيشپكه كه به سه ركه وتنى زن به سه ر ميژدا كوتايى هات، ئه وه (شجرة الدر) نامه يه كى ناسكى بق ئاييه كه نارد و به قسهى خوش داواى لى كردبوو له قه لادا سه ردانى بكا، ئه ويش به قسهى كردو به ره و قه لا سه ركه وت و چوه نيو كوشكى سولتانيه وه، (شجرة الدر) پينچ خزمه تكارى به هيزى بق كوشتنى ناماده كردبوون، له نيوياندا (محسن الجوجري و نصر العزيزي و سنجر) به دى ده كران، (سنجر) يه كيك بوو له مه ماليكه كانى توكتاي،^١ ئه م گه نجان به پتى نه خشهى داپژراو له سالى ٦٥٥/ ئه پيرى ١٢٥٧ز له نيو حه مامدا كوشتيان.^٢

(ذهبي) ده لى: سولتان (معن) پياويكى ديندارو ژيرو به خشنده بوو، مه يخور نه بوو.^٣

(شجرة الدر) هه ولى دا هووداوى كوشتنه كه شوينه ون بكات، فه رمانى دا پوشاكيكى شياو به بهر ته رمه كه دا بكنو له سه ر پايه خه كهى پاليخنه و پايگه ينن كه له كاتى پمباريندا له سه ر ولاخه كهى كلاوه و چهند شوپينيكي جه ستهى كاريان تيكراره و وه فاتى كردوه، به په له هه والى وه فاتى سولتان بلاو بژه، ميرانى مه ماليك پؤل پؤل ده هاتنه نيو كوشكه وه، (شجرة الدر) ليكدا ليكدا هه والى به ربونه وه كهى له سه ر ولاخه كهى ده گيرايه وه، به لام به وپه پى شك و گومانه وه گوپيان بق شل كردبوو، چونكه ئاييه كه له زور جه نگدا به شدارى كردبوو و نه سپ

١ قيام دولة المماليك الأولى للعبد ابيص: ١٣٩.

٢ المصدر نفسه ص: ١٣٩.

٣ سير اعلام النبلاء ١٩٨/٢٣.

سوارېکې باشیش بوو قه تیش له سر ولاخ بهر نه بېووه، به لām نه وه موو جارېک حیکایه ته ناپاسته که ی دوپات ده کرده وه،^۱ میرانی مه مالیک پووبه پووی (شجرة الدر) بوونه وه که مارژياندا، ناچار دانی به کوشتنه که دا هینا و گوتی ویستوویه تی تۆله ی خوی لې بسینې، به لām نه وه مه ی به خه یالدا نه هاتووه که نه م تۆله سر بې کوشتن ده کیشی.

نینجا میرانی مه مالیک له نښو خویاندا سه باره ت به وه له مه ولا چی بکه ن ده ستیان به پاوېژ کرد، سه ره تاي کاريان قسه يان له سر (شجرة الدر) کرد، گوتيان که نه وان به چاوی سولتانه و مه ليکه ته ماشايان کردووه و په فتاريان له بهرامبردا نواندووه، له ژيړ چاودېری پاسه وانی خویانداو له کاته هره سه خته کاندا به ده وره يدا خولونه وه، يارمه تياندا تا بېته هاوسه ری سولتان ثاييه ک، کاتيکيش شووی پيکړد نه وان پيروزباييان ليکړدووه، باشه ئيستا نه و چۆن نه م کاره قيژه ونه ی نه نجام داوه؟ سه باره ت به م تاوانبار کردنه بوونه دوو به ره، هه نديک مير بوونه لايه نگري (شجرة الدر) و هه موو نه م زولم و زورو دلپه قی و ناهه قيانه يان گيړايه وه که ثاييه ک نه نجامی دابوون نه مه له لايه ک، له لايه کی تريشه وه بوونی (شجرة الدر) وه کو په مزی شهرعيه ت به شتيکی زه رووری داده نريّت، چونکه نه و بيته وښی (نجم الدين ايوب) وه دايکی (خليل) ی کوپه تی، ده ستي به سر (مصر) و خودی مه مالیک پاده گاتو هه موو لايه ک گويړايه ل و فه رمانبه رداريه تی، به ره که ی تريش پتيان و ابوو: (شجرة الدر) تاوانتيکی گه وره و توقينه رو ترسناکی نه نجام داوه، خه ريک بوو مشتومر سر بې شه پی نښان هه ردوو به ره بکيشی، به لām کۆتايی کۆبوونه وه که به سه رکه وتنی به ره ی دوزمنانی (شجرة الدر) به نه نجام گه يشت، نه ویش له يه کيک له بورجه کانی قه لادا زيندانی کړا، نینجا بانگی (عالي کوپي عزالدين ثاييه کيان) کردو له جيی باوکی له سر ته ختی سه لته نه تی مصريان دانا.

ميژوونو سيک باس ده کا: (شجرة الدر) چۆن له کاتي پووبه پووبوونه وه ی سامناکی شه وه زه نکه کاندا نازاو به هيژ بوو ناوه هاش له پووبه پووبوونه وه ی مه رگدا نازاو به هيژ بوو، هه ر که زانی مه رگی نزيک بوته وه به په له به ره و لای خه زيننه که ی پويشت و هه رچی خشل و زيړو زه به ری هه بوو به نيّتی نه وه هه وييه که ی — که ده کاته وښی يه که می سولتان و دايکی عه لی — له دواي نه و به خویدا نه کات و خوی پيوه بانه دات، هات وردوخاشی کرد، نه م پيوايه ته گومانوايه، چونکه که (شجرة الدر) له بورجي قه لادا به ند بووی چۆن به و خيړاييه

توانىويەتى خۇى بگەيەنئىتە خەزىنەكەى و خشلەكەى دەرېھىنىۋ ئىنجا بە كەيفى خۇى بىھاپىۋ نەھىلى بە مىرات بۆ داکى عەلى بەجى بمىنى؟ - وەكو ئەو مېژوونوسە دەلى.^۱

بارودۇخى دەرەھەى كۆشك ئارام بۆۋە ھەموو لايەك - پاش دابەش بوونيان بۆ دوو بەرە، يەك لايەنگرى (شجرة الدر) و ئەوى تىرىش دژى بوو - يەكيان گرتەۋە و پەزەمەندى خۇيان لەسەر سولتانی تازە دەرېپى، خىرا مىرانى مەمالىك تارمايى ئەو فىتنەيەيان پەۋاندەۋە كە ھەپەشەى لى دەكردن و ئالۆزى و گزىيەكانى نىۋ قاھىرە كۆتاييان پىۋ ھىنرا، (شجرة الدر) بەرە و كۆشكى سولتانی نوۋىۋ بۆ لاي ھەۋىيەكەى پەپىچەك درا، ھەۋىيەكەى يەكەمىن ژنى سولتان و دايكى (عەلى) سولتانی نوۋى، زۆر دلخۇش بوو، لەو كاتەۋە (شجرة الدر) بەسەر ھاتبوو (سولتان ئاييەك) ئەو و عەلى بەدەر نابوو و وازى لى ھىنابوو، ھەوت ساللە چاۋەپى ئەم پۆژە دەكات، پۆژى تۆلە سەندەنەۋە، فەرمانى بە كارەكەرەكانى كۆشك كرد پەلامارى (شجرة الدر) بدەن ئەۋانئىش بەرلىنگە لەعلەى لە تەختە دروستكراويان داو كوشتيان،^۲ (مقرىزى) دەلى: قەرەۋاشەكان ھىندەيان لەعلە پىۋ كىشان گيانى دەرچوو، لە شورەى قەلاۋە ھەلىان دايە نىۋ چالئىكەۋە، جگە لە كراس و دەرېپىك ھىچى تىرى لەبەر نەبوو، ماۋەى چەند پۆژىك لەۋىدا مايەۋە، خەلكانى خويپى و بەرەلا بەنە خويىنەكەيان پادەكىشا، ئىنجا پاش بۆگەنبوونى بە خاكەناز بە خاكخۆلەۋە ھەلىان گرت و ناشتيان.^۳

(ذھبى) دەلى: بە خاك و خۆلەۋە لە نزيك گۆپى (سەيىدە نەفيسە) نىژرا، دەشلىن: مالىكى زۆرۈزەۋەندى لە پاش خۇى بەجى ھىشت و مرد، ژياننامەيەكى چاك و پاكى ھەيە، بە ھۆكارى (غىرە) لە نىۋ چوو.^۴

(ابن العمامد) دەلى: زۆر شۆخ و شەنگ بوو، زىرەك و ژىرو فىلزان بوو... بە بەرزترىن پلەى كامەرانى گەيشت، بە جۆرىك و تارى لەسەر مېنبەرەكانەۋە بۆ خويىرانەۋە، ماۋەى چەند پۆژىك كرىدیانە سولتانی خۇيان، پاشان مەلىك معز بوو سولتان و ھاۋسەرگىرى لەگەل كرد، نەك بوو بە ھاۋسەرى بەلگو ئەو ھوكمى بەسەر معزدا دەكرد، توركىيەكى خاۋەن شەھامەت و ئازايەتى و جورئەت بوو، كار بەۋە گەيشت بە كوشتن سەرى نايەۋە،^۵ بەلام ھەۋىيەكەى -

۱ شجرة الدر القاهرة الملوك ومنقذة ص: ۸۷.

۲ سير اعلام النبلاء ۱۹۹/۲۳.

۳ السلوك ۴۹۴/۱.

۴ سير اعلام النبلاء ۲۳/۲۰۰.

۵ شذرات الذهب ۷/۴۶۴.

واته دايکي سولتاني تازه — نه زړی کړدبوو نه گره وپيښه کي له کول بېته وه نه وا له هه مان پوژدا حه لوايه ک دروست ده کات و هه موو دانيش تواني قايره ي بڼ داووت ده کات، فرمانی به ناشپه زانی کوشک کړد وه جبه حه لواکه دروست بکن، به لام له و پوژده ته واو نه ده بوو، بزيه خيرا چيشتيکی ساده يان هينا له گه ل نانيکی زوری سوړه وه بوو که به کړه و هه نگوين چه ور کرابوو و له سر نه ويشه وه پارچه يه کی نه ستوری گوجه ي میوژو چواله و (صنوبر)ی له سر دانرابوو، وپړای نه مه ش وه جبه يه کی حه لواي شیرین و به له زهت پيشکesh ده کرا، له شيوه ي نه و جوړه شیرينیانه ي له چيشته خانه کانی نیم پوډا ناماده ده کړين — هم شیرينه — ناوی لي نرا شیرینی يان حه لواي (دایکي علی)ی نه و که سه ي بڼ يه که م جار دروستی کړد.^۱

۸- سه لته نه تي (علي کورې معز)، پاش نه ویش سه لته نه تي (سیف الدين قطز)؛

میرانی مه مالیکي معزی له سه روی هه مووشیانه وه (سیف الدين قطن) پوژدبوون له سر دانانی (نور الدين علی)ی کورې (معز ثایبه)ی ته من (۱۵) ساله له سر کورسیه به جیماو و چوله کي باوکی، له مانگی په بیعی یه که می ۶۵۵ ک/ ۱۲۵۷ز له سر ته ختی سه لته نه تیان داناو ناویان نا (مه ليک منصور علی)، مه مالیک — ه کانی تر — دانیان به سولتانی مندا لکاردا نه هینا، له ژماره يه ک خو پيشانندان و پيکدادانی توندا ناپه زایي خو یان به رجه سته کړد، چه ند تا قميکی پکه بهر هانایان بڼ مه ليکه کانی نه یوبی ولاتی شام برد، (مغيث عمر)ی مه ليکی که رک — نه رده نی نیستا — دو جار هه وليدا مصر داگیر بکات، به لام هه ردو جار به تېکشکاوی گه راپه وه،^۲ به لام هم گزړی و ئالوزیانه هه ليکی تازه بوون نه ستیره ي (میر سيف الدين قطن)ی تیدا هه لبي، (نه تابه ک سنجرى حه لبي) له لایه ن (قطن) وه قو لبه ست کراو له زیندانی (جب)ی قه لای چیا (جبل) زیندانی کرا، چونکه دوا به دواي کوژرانی (معز ثایبه) ته ماعی له گرتنی کورسیه که ی کړدبوو به رده و امیش خو ی له بؤسه مه لاس دابوو ده رفعت وه ریگریټ و ده ست به سر سه لته نه تدا بگریټ، به مه ئالوزی و پشيو په کان زیاتر بوون، ژماره يه ک له مه مالیکي به حری به ره و شام هه لاتن، مه مالیکي موعیززی پيیان که وتن و ژماره يه کیان لي گرتن و له زیندانه کانی قه لادا قایمان کړدن، بارودوخه که به به رژه وه وندي (قطن) شکایه وه و بوو به جیگری سولتان و ته گبیر که رو گه وره پاويزکار ی سه لته نه ته که ی (مه ليک منصور علی).^۳

۱ شجرة الدر القاهرة الملوك ومنقذة ص: ۸۷.

۲ السلطان مظفر سيف الدين قطز ص: ۸۰.

۳ المصدر نفسه ص: ۸۱، السلوك ۱/ ۴۰۵.

ئەوانەى ئەو مىردمنداڵەيان لەسەر تەختى سەلتەنەت دانیشاندو کردیان بە سولتان، تەنھا لەبەر ئەوە بوو سوود لە کات وەرێگرن و پاشان یەكێك لە میرانى مەمالیک - ئەوانەى چاویان بپڕیو تە کورسى سەلتەنەت - مەملانییەكە بەبارى بەرژەوهندى خۆیدا بخت، ئەم شاتۆیە زۆرجار لە سەردەمى سولتانەکانى مەمالیکدا دووبارەبوونەتەوە، زێدەپۆیى ناکەین لەوەدا کە بلیتین ئەمە بە درێژایى ئەو سەردەمە سیاسەتیکى باو بوو و هەموو لایەكیش دانیان پێدا هیناوه، گرنگ ئەوەیە ناماژە بەوە بکەین کە مەمالیک باوەرپیان بە سیستەمى میراتگرى سەلتەنەت نەبوو، بەلکو ئەوان لە لایەكەو سەریازی بوون و خواوەنى تەبیانی عەسکەتارى بوون، لە لایەكى تریشەو میرە گەورەکانیان پێیان وابوو هەر هەموویان یەكسان و شایان بۆ دەستبەسەرداگرتنى ئەو کورسى کە هەرە بەهێزەکیان دەتوانى تەواوى موناڤیسەکانى بپەتینى و پاشان بۆ خۆى بەپێى (الحکم لمن غلب - حوکم بۆ ئەو کەسە یە زالە) بچیتە سەرى، کەواتە شتیکی ئاسایى و سروشتى بوو کە بەردەوام میرانى مەمالیک لەسەر کورسى سەلتەنەت لە کیشە و کێبەرکیدا بووبن، بە تاییبەتیش لەو کاتانەدا کە کورسى دەسلەت بە ھۆى مردنى سولتان چۆل دەبوو، حال و ەزعى دواى مەرگى (معز ئاییەك) بەم شێوەیە بوو: (سیف الدین قطن) بە پەل و پێش ئەوێ خۆى باویتە ناو گۆرەپانى کێبەرکێکەرانەو بە فێلى جەلەوى سەلتەنەتى بە دەستەو گرت و ناو و ناسناو و دروشمەکانى سەلتەنەتى بۆ مىردمنداڵ بەجێ هیشتن، زیاتر لە نێوانى ئەو کورسى دەسلەت هەر بە قەد نێوانى دوو کەوانى یان کەمترى مابوو، بەرەبەرە دەرفەتى زیاترى دەقۆستەو بە خاترى گەیشن بە بەرژەوهندیەکانى خۆى دەستى بە پێکوپێک کردن و ئاسایى کردنەوێ بارودۆخى نێو خۆ کرېوو،^١ لەم کاتەدا پڕوپاگەندە ئاسمانى قاھیرەى داگرتبوو کە گوايە سولتانى منداڵ دەیهوێ (قطن) کۆیلەى باوکى و خواوەنى دەستى سپی لە جێگیرکردنى کورسى دەسلەتلى و لات لەسەر پۆستەکەى داگیریت، میرەکان لە کالى گەورە یەکیان کۆبوونەو، دەستیان بە وتووێژ کرد ئەو نێوانى (مەلیک منصور علی) و (میر قطن)یان خۆش کردەو، بەم شێوەیە (قطن) چاکتر لە جارێ دەست و لاقى خۆى لە کۆشكى سەلتەنەتدا گیرکردن،^٢ ھاوکات لەگەڵ ئەمەدا بارودۆخ زۆر شلەژاو و نااسایى بوو، لە لایەكەو بە ھۆى ھەلايساندنى ناگرى فیتنە و ئاژاوە لە لایەن تیرە و تايەفە جۆراوجۆرەکانى مەمالیکەکانى نێو خۆو، لە لایەكى تریشەو

١ المصدر نفسه ص: ٨١.

٢ النجوم الزاهرة ٤٣/٧.

به هۆکاری مه ترسیه کانی ده ره وه که له لایه ن (مغیث عمر) ی میری (که پک) ی هاوپه یمانی مه مالیکی به حریه وه، به توندی هه پشه یان له ولات ده کرد، دوو جار هیرشی سه ربازی کرد به لام تیکشکایه وه، یه که میان له مانگی نیوجه ژنانی ۶۵۵ ک/ ۱۲۵۷ ز و دووه میان له مانگی مه ولودی ۶۵۶ ک/ ۱۲۵۸ دا نه نجام دران، هه ردووک جار (سیف الدین قطن) به خۆی و به سوپاکه یه وه به ره نگاری ئه م هیرشانه ی مه مالیکی به حری و هاوپه یمانه ئه یوبیه کان بووه وه و توانی تیکیان بشکینیت و به سه ره ئه م مه ترسیه شدا زال بیت، ئه مه و پاش نه مانی مه ترسی ده ره کی ده بوایه دهستی به پیکخشته وه ی کاروباره کانی نیوخۆ کردبایه، له هه مان کاتدا ژماره یه کی میری به هۆی لایه نگیریان له (مه لیک مغیث عمر) قۆلبه سترکردن، که ئه مانه بوون: (میر عزالدین ئاییه کی پۆمی صالحی)، میر (سیف الدین بلباسی کافوری صالحی ئه شره فی)، میر (بدرالدین بکتوتی ئه شره فی)، میر (بدرالدین بلغانی ئه شره فی) و چه ند میریکی تریش، له ۲۶ ی مه ولود دا له گه ردنی دان و هه موو موک و مال و سامانی شی لی زه وت کردن،^۱ به م جوړه به ژن و بالای سیاسی (سیف الدین قطن) به رز بۆوه، به لام ئه و ده وله ته ی سولتانه بچکۆله که حوکمی ده گێپرا زه ردو زه بوون و لاواز بوو، ئه و هه موو پیلانانه ی له دژی ده گێپردان به مندالیک ناوا – که وه ک ده سته گه مه ی مندالان یاری به چاره نووسی ولات و میلله ت ده کرد – هه لته ده وه شینران ه وه، ئینجا ته پللی جه نگ له لایه ن ته تاره کانه وه له سه ره سنووری ده وله تی تازه له دایک بوو و پیکرتوو لیدرا، له توانا و تاقه تی سولتانی (نور الدین علی) ی میتردمندال دا نه بوو له به رامبه ره ئه م په لاماره ترسناک و به سامه هیچی پی بکریت، ئه و له نیو قه لادا کاتی خۆی به سواری بوونی جاشکه که روخۆ پازاندنه وه و کۆتربازی له گه ل تۆکه ره کاندایه سه رف ده کرد،^۲ هه ره هه والیک تازه سه باره ت به په فتاری دپندانه ی ته تاره کان ده گه یشته مصر، بارودوخ زیاتر ده شله ژاو دله پاوک ده روونی خه لکی پاو ده کرد،^۳ میر (سیف الدین قطن) ی جیگری پۆستی سه لته نه ت بریاری دا دا هه نگاوی خۆی به ره و سه ره کورسی ده سه لات بهاوی و له لایه کی تریشه وه سیاسه تی نیوخۆی به دروست کردن پشتیوانانی تازه پشت ئه ستور بکات و له لایه نی سیته میشه وه خۆی و سوپاکه ی بۆ به ره په رچدانه وه ی ته تاره کان ئاماده باش بکات.^۴

۱ السلوك ۴۱۱/۱، السلطان مظفر سيف الدين قطن ص: ۸۳.

۲ السلطان مظفر سيف الدين قطن ص: ۸۳.

۳ المصدر نفسه ص: ۸۳.

۴ نفس المصدر السابق ص: ۸۴.

له گه ل نزيك بوونه وهی په شه سوپای (ته تار) له شام، (مه ليك ناصر) (كمال کوپی عديم)ی شه رزان و میژوونوسی به نوینه ناردده مصر و هانای به هاواره وه چوونی سوپای مصری کړدبوو، به م شتویه دهنگوباسی جهنگو هه را هیندهی تر په ردهی ترسو شه وه زهنگی خوی به سر ده موچاوی بارودوخی سیاسی مصر دا کیښا، نه ستیره ی هه لاتوی ناسمانی نه م بارودوخی تاریک ی گوړه پانی سیاسی مصر میر (سیف الدین قطن) بوو، هه رکه (ابن العديم) گه یشته قاهره کو بوونه وه یه ک له قه لادا به ناماده بوونی (مه ليك منصور علی) و میر (سیف الدین قطن) پیکخرا، له م کو بوونه وه یه دا گه وره پاوینژکاران و شه رزانان و قازیانی وه: قازی قوزات: (بدرالدین حسن سنجاری) و شیخ (عزالدين کوپی عبدالسلام) ناماده بوون، ناماده بووان سه باره ت به وه رگرتنی پاره و مال له خه لکی و سه ر فکرتنی له سوپا پرسپاریان کړد، (شیخ عز الدین) فتوا به ناوېانگه کېدا — که به نیژنی خودا له باسی ههنگی (عین جالوت) دا به دريژی باسی لیوه ده کړیت، (سیف الدین قطن) توانی نه م کو بوونه وه یه هه کیمانه وه کو په یژه یه کی سیاسی به کار بیښیت و به ویدا خوی بگه یه نیته دوا نامانجی و سه رکه ویته سه ر کورسی ده سه لاتی مصر و به رهنکاری ته تار بیښته وه، نه م کو بوونه وه یه که به ناماده بوونی سولتانی میړدمندال به ریوه چو دوا هه مین هه نگاهی (قطن) بوو بۆ گه یشتن به کورسی سه لته نه تی مصر و به رهنکاری بوونه وه ی ته تار.^١

له کاتیکدا (هولاکو) هیرشی ده کړده سه ر هه ریښه کانی جیهانی نیسلا می و داگیری ده کړدن، له به رامبه ردا نه ستیره ی (سیف الدین قطن) زیاتر ده دره وشایه وه و قه دو قیافه ی سیاسی که له گه تر ده بوو، هه ر ده تگوت له گه ل میژوودا مه وعیدی هه یه و به ته مایه کاره گرنگه میژووییه که ی پی سپیږدراوه — که له تی کشکاندنې په شه سوپای سته مکاری ته تاردا خوی ده بینیه وه — هاتو وه ده یه وی پایه پښی، نه و کو بوونه وه که ی قه لای قو سته وه و بۆ لیخستنې سولتانی مندالی به کار هیڼا، ده سستی به قسه کړدو باسی خراپه کانی (مه ليك منصور)ی هیڼایه گوړی و گوتی: مه لیکی مندال بچوکه و نازانی کاروباری سه لته نه ت هه ل سوپښی، پیویسته سولتانیکی نازا و زال هه بی و به گز نه و دوژمنه دا بچیته وه،^٢ خودی کاره خراپه کانی (مه ليك منصور علی) که خویان له گالته و گه مه ی زړو ده ستیوه ردانی دایکی له حکومه تداو ته کینه وه ی خه لک له ده وره ی و شله ژانی بارودوخدا نیشان ده دا

١ المصدر نفسه ص: ٨٨.

٢ المصدر نفسه ص: ٨٩، النجوم الزاهرة ٥٥/٧.

یارمه تی (سیف الدین قطن) یان دا به ئاسانی به ئامانجی خۆی بگات، پۆژیکیان میرانی مه مالیکی موعیززی و به حری که له نیواندا (سیف الدین به هادور و علم الدین سنجر غه تمی) ده ببنران، بۆ پاووشکار ده چنه ناوچه ی (عباسیه ی شرقیه) و (غزه)، (قطن) ئه م هه له ی وه رگرت و له پۆژی شه ممه ۲۴ ی نیوچه ژنانی ۶۵۷/۲۵۹ ییدا (مه لیک منصور علی) و (فاقان) ی برای مه لیک و دایکیانی قۆلبه ست کردن و له یه کێک له بورجه کانی قه لادا زیندانی کردن، ماوه ی حکومرانی منصور (۲) سال و (۸) مانگو (۳) پۆژی خایاند.^۱

به م شیوه یه (قطن) ی کۆیله گه شته که ی خۆی ته و او کردو گه یشته کۆتا مه نزلێ و له هه مان پۆژدا له سه ر کورسی سه لته نه ت پۆنیشته، هه ره موو ئاماده بووان به حوکمی ئه وه (قطن) تا کو ئیستا گه وره ی نیو مائی مه لیک و جیگری خودی مه لیک بووه و سه رۆکی سوپای مصریشه و به سوارچاکی و ئازایه تیش ناوی ده رکردوه پێی قایل بوون، میره گه وره کان و خه شداشییه له سه ر کورسی حکومه تی مصریان دانیشاندو ناسناوی (مظفر) یان پێوه لکاند.^۲

۹- (سیف الدین قطن) و پێکخستنه وه ی کاروباره کانی نیو خۆی ولات:

(قطن) به گه یشتنی بۆ سه ر کورسی حوکم گه شته که ی ته و او نه بوو، به لکو له سه ر سولتانی تازه پێویست بوو بنه ماکانی حکومه ته که ی زیاتر به نیو خاکی مصردا به ریته خواره وه و دامه زراو و پته و تریان بگات، ئینجا به ره و پووی دوژمنی ده ره کی ببیته وه، پێشدا (کوپی کچی ئه عه ززی) وه زیری لابر دو (زین الدین یعقوب عبدالرفیع کوپی یزید کوپی زوبییر) له جیگا دانایه وه، ئینجا ده بوايه به ره و پووی ئه و میره گه و رانه ی مه مالیک ببوايه وه که له به رامبه ر قه لای (جبل) دا نا په زایی خۆیان سه باره ت به ده ستگیر کردنی (مه لیک منصور علی) و زه و تکردنی کورسی ده سه لات له لایه ن (قطن) وه ده رپه یبوو، به لام (قطن) لێیان ترساو به به لگه ی جموجۆلی ته تار به ره و مصر و شام عوززی بۆ هێتانه وه و داوای لێبواردنی لێ کردن،^۳ سه باره ت به وه ی پوویدا گوته:

من هیچ نیازێکم نه بووه جگه له وه هه موومان بۆ جه نگی چاوه پوانکراوی ته تار کۆ ببینه وه، ئه مه ش به ده سه لاتدار نه بێ ناکرێت، کاتی که بۆیان چوینه ده ره وه و تیکمان شکاندن و گه پاینه وه با ئه و کاته کاروبار به ده ست ئێوه بیته، هه زتان له کێیه له سه ر

۱ السلوك ۱/ ۴۱۷، النجوم ۷/ ۵۵.

۲ السلطان مظفر سيف الدين قطز ص: ۹۰.

۳ السلوك ۱/ ۴۱۷، ۴۱۸، السلطان مظفر سيف الدين قطز ص: ۹۲.

کورسی سەلتەنەتی دانیشیپ،^١ بەردەوام خەریکی پازیکردنیان بوو تاوھکو ئەوھێ (مقریزی) دەلی: جی پیتی خۆی قایم کرد، ھەر کە ھەستی کرد دەسلەتەکی دامەزراو ھەستا بە خۆقوتارکردن لە ھەموو ئەوانە ھەپەشە لە کورسیەکی ژیری دەکەن، (منصور علی و براکە و دایکی) بۆ (دمیاط) بەپێکردن و لە بورجی (سلسلە) دا کە خۆی دروستی کردبوو بەندی کردن، پاش ئەمە ھەموویانی بۆ قوستەنتینیە دوورخستەو، دواپە ئەم میرانەشی قۆلبەست کردن: (علم الدین سنجر غەتمی و عزالدین ئەیدمری نەجیبی بچوک، شرف الدین قەیرانی موغیززی، سیف الدین بەھادور، شمس الدین قراسنقر، عزالدین ئایبەکی نەجمی بچوک، سیف الدین دودی خالی منصور، طواش شەبل الدولە کافور لالای مەلیک منصور، حسام الدین بلالی ی مغیثی جمدار)، ھەموو ئەوانە بەندکردن و بەمە خۆی لە دەستی ترسناکی سەرانی ھیزی موغارەزە دەرباز کرد، لە لایەکی تریشەو (سولتان مظفر قطن) دەستی بە دیاریکردنی وەزیران و پاویژکارانی دەولەتەکی کردو پایە سەلتەنەتەکی قایم کرد، تەواوی میرەکانی و سەرسوپاکانی سویندیان بۆ خوارد گوێزپایە و فەرمانبەرداری بن، (صاحب زین الدین یعقوب کوپی رفیع) ی کردە وەزیر، (میر فارس الدین ئۆکتای بچوکی صالحی) ی ناسراو بە (موسستەعەب) ی بە (ئەتابەک) دامەزراندو ھەلسوپاندن و مشورخواردنی سوپا و کاروباری سەربازان و جەنگ و جیھاد و ئامادەباشیەکانی سوپای بۆ بەرپەرچدانەوھێ تەتار بە (ئۆکتای) و (زین الدین) سپارد، (سیف الدین قطن) ئاسایشی بارودۆخی نیوخۆی ولاتی مصری پادەیەکی باش مسۆگەر کرد، بەلام ترسی زۆری لە بەرامبەر مەلیکەکانی ئەیبوی بە تاییبەتی (مەلیک ناصر یوسف صلاح الدین) ی حوکمرانی دیمەشق ھەبوو، ئەم ترسو دلەپاویکیە لەو سەردەمەدا زیاد کرد (قطن) بە ھەوالی گەیشتنی ھیزیکی فریادپەسی ھۆلاکوئی زانی بۆ لای (مەلیک ناصر) لە دیمەشق، لە پاشەپۆژی ئەمە ترسا، لەبەر ئەمە نامەیکە نەرم و ناسکی بۆ ناردو تییدا ھەولیداو خۆ لە پووبەپووبوونەو ھەپاریزیت و سویندی بۆ خواردبوو کە ئەو بە ھیچ کلۆجیک کیشە ھەلیکایەتی لەگەڵ مەلیک ناصر ناکات و لە بەرامبەریدا پاناوھەستی، بۆی دووپات کردبوو کە ئەو تەنھا جیگریان نوێنەریکی ئەو لە مصر و ھەر کاتیک ھاتە ئەو کورسیەکی بۆ چۆڵ دەکات و ئەو لەسەر دادەنیشینی، ھەروەھا (قطن) لە درێژە نامەیدا گوتبووی: ئەگەر منت ھەلبژارد ئەوا لە خزمەتت دام، ئەگەر ھەلبژاردم بە خۆم و ھەرچی سوپای سەربازیمەوھێ بە پیتیان و

به په له به هاوارته وه دین، نه گهر باوه پ به من ناکه یت ولیم دلنیا نیت نه وا کیت پی خوښه دیاری بکه و به خوی و به سوپاوه بۆ خزمهت جه نابتی ده نیرم،^۱ به م شیوازه ته واری و اتاکانی قوربانیدان و خۆبه که م دانان و پږدبوون له سهر به یه کپیزی نوممهت له که سایه تی (سولتان قطن) دا ده رکه وتن و هر نه م نیازه پاک و بیگه ردهش بوو یارمه تیدا به ره نگاری پرۆسه ی مه غولی ببیته وه و له (عین جالوت) دا تیکی بشکینئ، به نیزنی خوا له و فله سلای دادی به دریژی باسی ده که ین.

فه سلی چوارم

جهنگی (عین جالوت) ی زیندوو، تیکشکانی مه غول

باسی یه کهم: مه غول و داگیرکردنی شام و جزیره:

یه کهم: خوارگری (میافارقین):

ته تهره کان کۆتاییان به میژشه سیخوپی و هه والگیریه کان خویان له سه رخا و گه لو مه لیکه کان ولاتی (جزیره) هیتا، له داگیرکردن و له نیوبردن (به غدا) بوونه وه و قورسای میژشی سوپاکه یان به سه رکردایه تی (هۆلاکۆخان) به ره و (جزیره) به پێکهوت، نه مه و دوی بوخانی به غدا له ۶۵۶ ک/ ۱۲۵۸ زیدا ته تهره کان کاتی خویان به فیرو نه داو، هۆلاکۆ پاسته وخو به ره و جزیره به پێکهوت و دهست به سه رگرتنی (دینسمرو نه سیبین و حران) ی به ئامانج گرت، سوپایه کی تری به سه رکردایه تی (یه شموت) ی کوپی به هاریکاری دوو سه رکرده ی تر (ئیلکانویان) و (سوئی تویان) به ره و (میافارقین) به پێکرد، میژنکی تریشی به سه رکردایه تی صالحی کوپی بدرالدين لؤلوی حوکمرانی موصل به ره و (ئامه د) به پێکرد.

۱- ئامه د له بوویه بووونه وه ی ته تاردا:

له سالی ۶۵۵ ک/ ۱۲۵۷ ز (مه لیک کامیل ناصرالدين محمد کوری مظفر شهاب الدين) ی حوکمرانی (میافارقین) پاش پیدانی به ئینی گوپرایه لی و فره مانبه رداری به (مه نکۆخان) ی ئیمپراتوری گه وره ی ته تار له سه ردانه که ی خۆیدا بۆ پایته ختی ولاتی مه غول گه پایه وه، هه والی پێکه یشت (بدرالدين لؤلوی) حوکمرانی موصل نامه ی بۆ دانیشتوانی ئامه د نوسیوه و داوای خو به دهسته وه دانی خویان و شاره که یانی لیده کا، داوای له مه لیک سه عیدی سه روکی حکومه تی ماردین کرد به فریای بکه وی، میژی سه ربازیان نارد ه سه رو سه ربازانی سلجوقیان لی به ده رنان و (ئامه د) یان داگیر کرد،^۲ له سالی ۶۵۷ کیدا و له و کاته دا ته تاره کان گه ماروی (میافارقین) یان دابوو، (هۆلاکۆ) گه یشته ئامه د و بانگه یشتی (سیف الدین کوپی محلی) کرد که به وه کاله تی (مه لیک کامیل) حوکمی شاری ده گپرا، نه ویش هاته لای و (هۆلاکۆ) داوای لیکردن شار به دهسته وه بده ن، نه وانیش پێگریان نه کرد، ئینجا (هۆلاکۆ) حوکمی هه ری می

۱ العلاقات الدولية في عصر الحروب الصليبية ۴۷/۲.

۲ المصدر نفسه ۴۸/۲.

(ئامەد) ى خستە دەست (ركن الدين) و (عزالدين) ى جوتەكوپى (كەيخوسرەو) ى سولتانى كۆچكردووى سلجوقىيە پۇمىيەكان، كاتىك ھەرىمەكەيان دابەشكرد، (ئامەد) كەوتە بەردەستى (ركن الدين قلىچ ئەرسەلان)، كارىيە دەستانى ئەو كارىيە دەستانى تە تار و يېكرا ھوكميان تىدا دەگىپرا، ئىنجا دوابەدوای كورزانى (غياث الدين) ى كوپى جىگە ى گرتەو.^١

٢- (مىافارقىن) و بەرەنگاربوونەو ى تە تار:

پاش گەپانەو ى لە سەردانەكەيدا بۆ لای (خانى تە تار)، (مەملەك كامىل) ياخى بوونى خۆى لە دژى تە تار ئاشكراكردو كارىيە دەستەكانى لى بەندكردن و بە مەبەستى وتوويژكردن لەگەل (مەلىك ناصر) دا بەرەو دىمەشق بەرپىكەوت، كە گەيشتە لای بە جەنابى سولتانى گوت: ئەم تە تارانە موداراتيان لەگەل ئاكرىت و خزمەتكردنيان ھىچ سوودىكى نىيە، ئەوان جگە لە كوشتنى خەلك و زەوتكردنى ولاتان چ ئامانجىكى تريان نىيە، جەنابى سولتانى گەورەو سەرورەمان لە سالى ٦٤٢ ى كۆچىيەو ھەتا ئىمپىر ٦٥٦ ك سەرورەو سامانى و بەركردوون، دەپرسەم ئەم ھەموو دىلسۆزى و دوستايەتە چ كارىگەرىيەكى لەسەر داناون؟ با سەرورەمان بە بە قەسەى بدراندىن ى ھوكمپرانى موصل و - زين الحافظى - ى نوپنەرى تەفرە نەخوا، ئەم دووانە جەنابتيان لەبەر خاترى نان و ژيان دەوئى، ئۆر بە چاكى لەم نوپنەرەت و رىبابە، ئەو دىلسۆزى جەنابت نىيە و جەنابت بەسەر ئەوان - تە تاراندا - ھەلئابژىت، ئەو ئامانجى ئەو ىيە دەسەلاتت لە دەست دەرچى، من لىم پوونە لەگەلئان بىم يان لە دژيان بىم ھەر كۆژاوم، بەلام بىپارم داو ە گيانى خۆم لە پىي خودادا بەخت بكم، ئىستا لە دەورەى بەغدا دابەزىون، پاش ئەمە چاوەپىي كردن بۆچى چاكە، بەرژەو ەندى وا دەخوازى جەنابى سولتان - ناصر - بە خۆى و سوپاكەى بە فرىاي موسلمانانەو ە بچىت و دەرچىت، وا من لە خزمەتيدام، ئەگەر توانيمان پىي بگەين و پزگارى بگەين ئەمە باشترىن شتە بۆ ئىمەو لە لای خەلىفەش دەبىنە خىوى دەستى سىي، ئەگەر پىيشى نەگەيشتىن تۆلەى بۆ دەستىنەو.^٢

٣- پېرۆزەى (كامىل) بۆ پووبەپووبوونەو ى تە تار:

(كامىل) بۆچوونىكى پوون و ئاشكراى ھەبوو بۆ بەرەنگاربوونەو ى تە تار، ئەو پېرۆزەىيە ى كە لە كاتى دیدارى (مەلىك ناصرى ئەيوپى) لە دىمەشق خستىەپووبىرىتى بوو لە پېرۆزەى و پەلامار نەك پېرۆزەى بەرگى:

١ المصدر نفسه ٤٨/٢.

٢ العلاقات الدولية ٥٠/٢.

- ا- (ناصر) دهیزانی دابه زینی هۆلاکۆ له دهوړه ی به غداو گه مارۆدانی گه وړه ترین ئامانجی ته تاره کانه و دوی نه وه ی دهستیان به سهرداگرت پوو له جزیره و شام ده که ن.
- ب- کامیل دپواتی ده کرده وه که به پووخانی به غدا کوتایی به ده ولته ی ئیسلامی دیت به هه موو نیشانه و واتاو مه مله که ت و ئیماره ته کانیه وه.
- ج- له بهر نه مه ده یه ویست له (به غدا) ده ست به جیبه جیکردنی پرۆژه که ی بکات، داوای له (سولتان ناصر) کرد به خۆی و به سوپایه که یه وه که (کامیل) و سوپاکه شی له گه لدا ده بیت به ره و به غد به پۆ بکه ویت له زاری عزیای نه جاتدا، چونکه ململانیی گه ل ته تار له به غدا یه کلا ده کریته وه.
- د- له قسه کانی (کامیل) وه باوه پوون به سهرکه وتن له لوتکه دایه، نه گه ر به فریای خه لیفه ش نه که ون و پتیان دهر باز نه بی، نه وا ده توانن تۆله ی بسیننه وه.
- س- کامیل (سولتان ناصر) له سهر ل تیکدانی بدرالدین لؤلوی حوکمرانی موصل و خیانه تی (زین الدین الحافظی) ی وه زیری ئاگادار کرده وه و تییگه یاند: که بدرالدین زیاد له پیویست دهستی له گه ل ته تاره کان تیکه ل کردو وه (زین الحافظی) نوینه ریشی به هه مان شیوه و پتی گوت که نه مانه تۆیان کردو وه به ئامانجی نان و بژۆی.^۱
- بیگومان مه لیک کامیل یه کیک بوو له وه مه لیکه دانستانه ی به هۆی بۆچوون و پشیشینی پاست و دروستیان له به رامبه ر هه لۆیسته کانی دوژمندا ئازایانه بیریان له به رهنکاربوونه وه کرده وه، قسه ی کامیل پاست دهرچوو و ته تاره کان یه که به یه که دهستیان به کوشتنی مه لیکه کان کردو جیاوازیان نه خسته نیوان به رگریکاران و خۆبه دهسته وه دهرانیانه وه، نه مه نه و حه قیقه ته بوو پۆژگار سه لماندی.^۲
- ئ- وه لاهی (سولتان ناصر) له به رامبه ر پرۆژه که ی مه لیک کامیل؛
- پاش نه وه (سولتان ناصر) به ته واوه تی گوئیستی گوفتاره کانی (مه لیک کامیل) بوو و له هه لۆیسته کانی حال ی بوو یه کسه ر کار به دهستانی ده ولته که ی کۆ کرده وه و سه باره ت به م مه سه له یه راوژی پیکردن، پای زۆرینه پیشوازی له پرۆژه که ی کردو پتیان چاک بوو بخریته بواری جیبه جیکردنه وه، به لام (زین الحافظی و صالح نورالدین ی کوپی مجاهد و مه لیک نه شرفی کوپی منصور ی حوکم پگپپی (حمص)) له بهر نه وه له گه ل ته تار پیکه وتبوون له دژی پرۆژه که وه ستانه وه.

۱ الاغلاق الخطيرة لابن رشد، نقلا عن العلاقات الدولية ۵۱/۲.

۲ العلاقات الدولية في عصر الحروب الصليبية ۵۲/۲.

(زين الحافظي) به (سولتان ناصر)ی گوت: هه‌ركات هه‌والی ده‌رچوونت بگات (هۆلاكۆ) يه‌كسه‌ر به‌لگه‌ت پى ده‌گريئت و په‌لامارى مه‌مله‌كه‌ت ده‌دا، به‌رژه‌وه‌ندى وا ده‌خوازى، به قسه‌ى (كاميل) نه‌كه‌يت و عوزى بۆ بى‌نيته‌وه.

ليڤه‌دا سولتان بۆى نه‌بوو له‌ پاى زۆرينه‌ ده‌رچى، به‌لام له‌ كۆبوونه‌وه‌كه‌ هاته‌ ده‌ره‌وه‌ ده‌ستى له‌ قۆلى كاميل هه‌ليناو له‌ كۆشكى (دار السعادة) داينيشاندو وه‌لامى به‌ نه‌رى دايه‌وه،^۱ ده‌ره‌نجام له‌ كۆبوونه‌وه‌كه‌ى (سولتان ناصر) دا ده‌ركه‌وت كه‌ پشتيوانانى ته‌تار هه‌تا له‌ نيو ده‌ستوپيڤه‌نده‌كانى سولتانيشدا وه‌كو حيزيڤ بونيان هه‌بووه، به‌لام كه‌ مينه‌ بوون و هه‌ست و نه‌ستى زۆرينه‌ى خه‌لك له‌ دژى ته‌تار بوو و مه‌يلى به‌لاى به‌ره‌نگاريبوونه‌وه‌دابوو و گوڤى له‌وه‌ نه‌بوو ده‌ره‌نجام چ ده‌بى، (سولتان ناصر) گوڤى بۆ كاميل شل كرد به‌لام پېژده‌كه‌ى په‌سند نه‌كرد، كاتيڤ (كاميل) پېژده‌كه‌ى خۆى بۆ ده‌رچوون به‌ره‌و به‌غدا خسته‌پوو، هه‌موو ئاماده‌بووان جگه‌ له‌ حيزبه‌كه‌ى سه‌ر به‌ره‌تار پشتگيرى پېژده‌كه‌يان كرد، نه‌و حيزبه‌ زۆر پوو هه‌لما‌لوانه‌ دژايه‌تى خۆيان خسته‌پوو، هه‌رچى (مه‌ليك ناصر) يشه‌ جگه‌ له‌ وه‌لامه‌ نه‌شياوه‌كه‌ى و په‌تكردنه‌وه‌ى پېژده‌ بوڤرانه‌كه‌ى كاميل، داواى له‌ كاميل كرد كه‌ له‌ لايه‌ن خۆيه‌وه‌ نوڤنه‌ريڤ بنڤريته‌ لاي (هۆلاكۆ) و تكاى بۆ بكا!، (كاميل) يش ئاوا وه‌لامى دايه‌وه: سه‌باره‌ت به‌ كاروبارى دينه‌كه‌م هاتوومه‌ته‌ لات، به‌ كاروبارى دونيا قه‌ره‌بووم بۆ ده‌كه‌يه‌وه؟ ناصر گوتى: هه‌ركات هڤرشيان بۆ هڤناى سوپات به‌ هاواره‌وه‌ ده‌نڤرم، كاميل گوتى: نه‌و كاته‌ هاوارم پى ناگاو هڤچ سوودم پى ناگه‌يه‌نڤت،^۲ (مه‌ليك كاميل) به‌وپه‌رى جورنه‌ت و شه‌هامه‌ته‌وه‌ ويستى جيهاد و به‌ره‌نگارى خۆى به‌ هه‌ر نرخيڤ له‌سه‌رى بكه‌وڤت بخاته‌پوو و ئاماده‌بى خۆى بۆ سه‌ركه‌وتن يان بۆ شه‌هاده‌تى سه‌ربه‌رزانه‌ ده‌ربېرى به‌لام (مه‌ليك ناصر) هه‌لوڤستى به‌زيوانه‌ و ترسنۆكانه‌ى ده‌ربېرى و خۆى به‌بى هڤزو ده‌سته‌پاچه‌نيشاندو نه‌يتوانى هه‌نگاوڤكى بوڤرانه‌ هه‌لڤنى و بڤراريڤكى سه‌ركه‌وتوانه‌ى وا واژوو بگات كه‌ پڤ به‌ پڤستى پڤويستيه‌كانى نه‌و ساته‌ وه‌خته‌ هه‌ستياره‌ بى، (مه‌ليك كاميل) تا نه‌و كاته‌ى هه‌والى پوو‌خانى به‌غداى پڤگه‌يشت هه‌ر له‌ ديمه‌شق مابوو، له‌ پڤگاي (حه‌له‌ب) وه‌ به‌ره‌و ولاته‌كه‌ى گه‌رايه‌وه، له‌ پڤگا (ابن شداد) تووشى بوو، پڤى گوت: سه‌باره‌ت به‌ نيازى هاتنت بۆ لاي مه‌ليك ناصر پڤكات - و پايه‌كه‌ت هه‌ق بوو - به‌لام

۱ الاغلاق الخطيرة لابن رشد، نقلا عن العلاقات الدولية ۵۲/۲.

۲ العلاقات الدولية ۵۲/۲.

سه باره به گه پانه و نه تېښکاو، ده لټی نیازی مصرت هه یه ؟ (مه لیک کامیل) گوتی: له تېښکچوونی دلی مه لیک ناصر ترساوم، ښجا (ابن شداد) هانی دده که ژن و مندا له کانی له (میا فارقین) دهریکات و چنه د جیگرک له وی له جتی خوی دابنیت و خویشی به مه به سستی گېرانه وهی عزم و یراده بۆ نیو دل و دهروونی بۆ لای مه لیک ناصر بگه پېته وه.

له ماوهی ئه م چنه د قسانه ی نیوان کامیل و ابن شداد بۆمان دهرده که وی: کامیل وه کو دوا ویتسگی پویه پوهوونه وه له به رامبه رته تاردا بیري له چونه مصر کردوته وه، به لام له حالیکدا ناصر زوری پتویست به ئه وه و نه بادا توپه ش بییت ئه م کاره ی نه کردو نه چوو، وه دهرده که وی (ابن شداد) له بارودوخی گشتی ناگاداره، ده یزانی (هریمی جزیره) بۆی دهرچوه و ده سستی لی شوراوه بۆیه شه به کامیل ده لټی: خاووخیزانته له (میا فارقین) به دهرنی، ده شیزانی ناصر به زیوه و پتویست به وه ده کات که سانیکي وه کو کامیل عزم و یراده ی هه ستنه وه.^۱

۱- پروو خانی (میا فارقین) و شه هیدبوونی (کامیل):

پاش ده ست به سهر داگرتنی (هه ولیر) و دهرویه ری له لایه نه مغوله وه، هولاکو فرمانی به هه ریه که له فرمانده کانی خوی (یه شموت و ښلکانویان و سونتای) کرد به ره و (میا فارقین) پیشره وی بکه، کاتیک گه یشتنه سهر سنور نوینه ریکی خویان بۆ لای (مه لیک کامیلی) هیوبی)ی حوکمرانی نارد و داویان لی کرد به خوشی خویان خویه ده سته و به دن. نه گهر سهر پېچیش بکه نه و به ر په لاماری کوشتن و پوخاندن و له نیوچون ده که ون، (مه لیک کامیل) به حوکمی نه وه به خیانه ت و په یمان شکینی و بی به لټینی (مه غول) ناشنابوو بۆیه به توندی دواکه یانی پهرت کرده وه و به م شتویه وه لامی دانه وه:

من به قسه ی هه نگویناوی ته فره ناخوم، له سوپای مه غولیش ناترسم، تا بژیم شمشیر دوه شتم.^۲

له نه نجامی ئه م وه لامه پاشکاوه ی (مه لیک کامیل) دا، میرانی مه غول به یه کده نگی بریاریندا لیکرا په لاماری (میا فارقین) به دن و به زه برو زهنگ له ژیر ده سستی حوکمرانه کانی دهریبن، هاوکات له گه ل نه مه دا (مه لیک کامیل) خوی و هیزه کانی ناماده ی به رهنکار بوونه وه ی په لاماره که کرد، پیشه کی چوه نیو دانیشتوانی شاره وه و دل و دهروونی خوشکردن و گیانی معنه وی له جه سته دا گه شانده وه و به لټینی پیدان هه رچی زیو زیو و

۱ جهاد المالیک ص: ۵۳.

۲ جهاد المالیک، ص: ۵۳.

پاره و دهغل و دان و ئازوخه ی له نئو خه زینه کانداهیه و په سمه نده ی کردوه له پیناوی بهرگریکردنی شار ه که یان به سهریانداههش دهکا، هه موو دانیشتونانی شار به لیتینانداهه قسه ی بکه و خویان بۆ جیهاد و بهرهنکاربوونه وه ی مهغول ئاماده بکه ن که هه ره شه ی کوشت و بپرو پوخاندنی خویان و شار ه که یان دهکات، موسلمانانانی (میا فارقین) توانیان خۆپاگران ه بهرهنکاری هیرشه که بینه وه و قاره مانیتی خویان بسه لمیتن،^١ ئه م شار ه تیگۆشه ره خۆی پاگرت و بهرهنکاربوونه وه یه کی توندوتیژی تیدا ئه نجام درا، (مه لیک کامیل محمد) ئازایه تیه کی که م وینه ی نیشانداهه رده وام دانیشتونانی له سهر جیهاد و خۆپاگری و سه قامگیری هان ده دا، که مارۆی سهر (میا فارقین) دریزه ی کیشا، ده بوایه ئیماره ته ئیسلامیه هاوسیگانی به هاواریه وه چووبانایه، به لام ئه مه نکرا، نه چهک و چۆل، نه خوارد ه مه نی، نه دهرمان، هیچیان پی نه گه یشت، راست و دروست سهرانی موسلمانانانی ئیمرو به هه مان شیوه ی میره کۆنه مانمان چۆن پیزیان له هیزه خۆسه پیته جیهانگریه که ی یه که م - ته تار - گرت، ئه وانیش پیزیان له سیسته می تازه ی نئوده ولته ی گرت و چاویان له راست له نئوچوون و کوشت و بپرو برسیتی خوشک و برا و باوک و پۆله و دایک و خزم و که سه کانی خویان ده قوچیتن، له واقعیدا من سهرم له راست په رچه کرداری نه ته وه کان ده سوپمی، نه ته وه کان له کوین و چیان به دهسته؟

- نه ته وه کان ئازاد نین و ویست و بپیاره کانیان له دهست حکومه ته کانیان دایه و ئه وان ته نها گه ردنکه چی حکومه تن.

- لیره وله وئی ولاتان کار له سهر (شۆرینی مۆخ) ی پۆله ی نه ته وه کان ده کریت، حوکمران و وه زیرو زاناکانیان به رده وام ده یانه ویت قه ناعه ت به خه لگ بکه ن که ئه وان سیاسه تیکی باش و هه کیمانه له ئیداره ی ده ولته که یاندا په یرو ده که ن.

هه ر که سیگ زانایان و وتاره کانیان و به لگه کانیان قه ناعه تی پی نه که ن، ئه و ده بی شمشیر قه ناعه تی پی پهیدا بکات، به راستی نه ته وه کان باریان به زه بروهنگو زولم و زۆرو خۆسه پیته حوکمگیره کانیان گرتوه.^٢

- مهغوله کان به به شداری چه ند نیپه سه ربازیک (ئهرمینی و مه سیحی شه رقی) ئابلۆقه ی سهر شاری (میا فارقین) یان توند کرد، موسلمانانانی نئو شار مهردانه بهر په رچیان

١ جامع التواریخ، نقلًا عن جهاد الممالیک ص: ٧٥.

٢ قصة التتار ص: ١٧٨.

دانه و خوږيان ږاگرت، پاش تڼپه پښی نه و هه مو ماوه دوو دريژو مه غوله کان نه يانتوانی بچنه نڼو شاره وه، له نڼو سوپای نه يوبيدا دوو شوپه سوارۍ نازاو به جهره زه هه بوونو سهری دوژمنيان سوږماندبوو و داخيان به جهرگه و نابوونو له هه شويڼيک سهریان دهرېڼايه سهرکوتيان دهرکردن، نه و قاره مانو نيشانه شکڼانه به شپرو تيره کانيان زيانڼيکی گورچوبړيان له سوپای مه غول دا، (هولاکو) زانی سوپاکه ی له پاست چوونه نڼو شاره وه دهسته پاچه ږاوه ستاوه بڼه به ناچارۍ له دوی (ميرقه تو) نارد به خوۍ و به سوپاکه يه وه به هانای بڼ، نه ویش به خوۍ و به سوپاکه يه وه خوۍ گه ياندنۍ، له و قوله و گيرسايه وه که سوپاکه ی (نيلکياتيان) ی لی مؤل ببوو، به حوکمی نه و نابلو قه دريژخايه نه ی له لايه نه مه غوله کانه وه له سهر شار دانرابوو، پڼقو پڼزی له نڼو شارد کتايی هات، برسيتی بالی به سهر هه موو دانیشتوناندا کښا، نه خوښی بلاوبڼوه، شوره کان به هوی به رډبارانی توندی مه نجه نيکه کان داږوخان، زږيه ی زږی دانیشتونان له نڼو چو.^۱

— به هوی نه و گمارو دريژخايه نه برسيتی له نڼو شارد پوويدا، له سالی ۶۵۸ ک/ ۱۲۶۰ ز دوايه مين سهنگری به رهنکاری (جزيره) گيرا، سوپای ته تار چووه نڼو (ميا فارقين) هوه ته ماشايان کرد هه هه موو دانیشتونان جگه له (۷۰) که سی نیوه زيندوی نیوه مردو که س نه ماوه هه مووی مردوه، (مه ليک کامیلی نه يوبی) يان دهستگير کرد، (هولاکو) به وپه پي توندوتیژی په فتاری له گه ل ده نواندو فرمانی کرد پارچه پارچه ی بکه ن.^۲

دهسته جی دهستيان به جيبه جيکردنی فرمانه که کرد، کوت کوت گوشتيان له جهسته ی ده پي، هه جار هه ش کوه گوشتيکیان بڼ ده م ده برد، تا مرد له سهر نه م کاره به رده وام بوون، پاشان سهریان له جهسته کرده وه به سهر سهره پميکیان دا کردو به ولاتدا ده يانگيږا، نه مه له سالی ۶۵۷ ک/ ۱۲۵۹ ز يدا پوويدا،^۳ زږيان گيږا تا گه ياندiane ديمه شق، ښيجا به سهر (باب الفراديس) دهر وازه ی باخچه کانه وه هه لئانواسی، دانیشتونانی ديمه شق به پږزه وه دايانه زاندو ناشتيان، مه غوله کان داخ له دلانه شاری (ميا فارقين) يان به ته واره تی داږماندو که سيشيان به زيندویي تيدا نه هیشته وه، نه م په فتاره دږندانه يان به لگه ی نه و هه موو پڼقو داخ و مه راقه يانه که به هوی به رهنکار بوونه وه شيرانه که ی مه ليک (کاميلو دانیشتونانی نه و شاره) له دل و دهر ونياندا په نگی خوارد بڼوه، موقاوه مه و به رخودانی مه ليک

۱ جهاد العماليک ص: ۷۶.

۲ المصدر نفسه ص: ۷۶.

۳ المصدر نفسه ص: ۷۶.

كامىل جگە لەو زەرەر زىيانىكى زۆر زەوھەندى مادى و مۆيى پى گە ياندن، وىپراي ئەمەش حەيى پەلامارە دېندانە و توقىنەرەكانىشى بىردن، چونكە بەرخودانى كامىل بوو بە دروشم و مەشخەلى ئىرادەي بەگژداچوونەوھى تەتەرەكان، خۆيشى بە ھۆى شىۋازى مەرگىيەو بوو بە پىشەنگو نمونەي قوربانيدان و شەھادەت.^۱

حکومەتەكەي مەلىك كامىلى ئەيۋى دەسەلاتى بەسەر باكوورى خۇرئاۋاي عىراق و باكوورى خۇرەلاتى سورىا و خۇرەلاتى توركىدا ھەبوو، - كە ھەر ھەموى بەر كوردستانى گەرە دەكەوئ - شارى (مىيافارقىن) دەكەوئتە خۇرەلاتى توركىا و بارى خۇرئاۋاي دەرياچەي (وان)، كەواتە سوپاي كامىلى ئەيۋى وىپراي ئەوھى دەسەلاتى خۆى بەسەر خۇرەلاتى توركىدا كىشابوو، بە ھەمان شىۋەش حوكمى لە ناۋچەي (جزيرە)ش دەگىپرا - كە ناۋچەيەكە دەكەوئتە نىۋان دوو پوويارى (دىجلە و فورات).^۲

۶- ماردىن:

ھۆلاڭق پاش بەجىگە ياندن و تەواوكردىنى ئەركەكانى سوپاكەي لە (مىيافارقىن)، فەرمانى بەھىزەكانى كرد بەرەو شارى ماردىن بەپى بگەون، ماردىن قەلاو شورەي بەرزو دامەزراۋى ھەبوون، مەغۇلەكان بە بىننىنى سەرسام بىوون، لەبەر ئەمە سەركرەدەكانىان پەنايان بۆ دابونەرىتى پىشدايان بىردو نوئەرى تايبەتى خۇيان بە كۆمەلىك ھەپەشەو گوپەشە بۆ لاي (مەلىك سەيدى)ى حوكمپرانى بەپىكرىد، بەلام (مەلىك سەيدى نجم الدىن ئىلغازى ئورتوقى) گەردىنكەچى داواكارى و فەرمانەكانىان نەبوو و گوتى: من بە نىياز بووم بىمە خزمەت مەلىك و فەرمانبەردارى خۆمى پى پابگەيەنم، بەلام تەماشام كرد بەلىنتان بە خەلگانى تر داو پاش ئەوھى بە تەواوھەتى لە باوھەشى پەيمان و بەلىنەكانتاندان ئاراميان گرت كوشتانن، كەواتە من ئىستا باوھەپتان پى ناكەم، لە خودا بەزىاد بى قەلا پەرە لە ئازوخە و خواردەمەنى و چەك و چۆل و تەقەمەنى و پىاۋانى تورك و قارەمانانى كوردىش خۇيان بۆ بەرەنگاربوونەوھە ئامادە كردووه.^۳

ئىنجا بە توندى ئابلۇقەي (ماردىن)يان دا، لەو ماوھىەدا ھۆلاڭق تۋانى دەست بەسەر (نامەدو حەپان و پەھاو سىروچ) و ژمارەيەكى زۆر لە شارو قەلاو شورەكانى (جزيرە)دا بگىرىت، لىرەوھە ھۆلاڭق بىرارى دا جارىك لە ماردىن گەپى تا بە تەواوھەتى حىسابى خۆى

۱ العلاقات الدولية ۵۴/۲.

۲ جامع التواريخ، نقلا عن جہاد الممالیک ص: ۷۷.

۳ الاغلاق الخطيرة ۵۶۶/۳-۶۷۸، جہاد الممالیک ص: ۸۴.

له گڼ شام دېرېنښته وه، به خوی و سوپا که یوه له فوږات په پړه وه و بهره و (حه له ب) به پړکه و توله مانگی محرم ی ۶۵۸ ک/ ۱۲۵۹ ز داگیری کرد، دووباره بایدایه وه بۆ ماردین و گه ماروی له سر دانایه وه، له ماوه ی گه ماروکه دا نه خوشیه کی کوشنده له نښو شاردا بللو بۆوه، له نه نجامدا (مه لیک سعید) و خه لکیکي ژوری دانیشتون سهریان نایه وه و مردن، (مه لیک مظفر) ی کورپی (مه لیک سعید) جیگه ی بابی گرته وه، و توویژی ناشتی له نښان (مه لیک مظفر) و (هولاکو) دهستی پیکردو دهره نجام صولحیان کرد، هولاکو یه کیک له میره گه وره کانی مه غولی به ناوی (کژهدای) به سیفته تی نوینر بۆ ماردین نارد، (کژهدای) موسلمان بوونی خوی له سر دهستی (مه لیک مظفر) پاگه یاند، (مه لیک مظفر) خوشکیکی خوی لی ماره کردو کردی به زاوی خوی، پاش نه مه و له مانگی په مه زانی هه مان سالدا (مه لیک مظفر) به دهستی دیاریه وه سهردانی هولاکو ی کرد، هولاکو به گهرمی پیشوازی لیکردو پیزی لینا و له گه لی کوبووه، هولاکو پووی له (مه لیک مظفر) کردو گوتی: هه والی هه لاتنی حوکمرانی (موصل) م بهره و مصر پیگه یشتووه، من ده زانم نه و له ژیر کاریگهری هاوه ل و کاربه دهسته کانیدا نه م کاره ی کردووه، توش له و هاوه ل و کاربه دهستانه ت گه پئی که له گه ل خوت هیان و بۆ لای من، چونکه من باوه پریان پی ناکه م و ده ترسیم له منت هه لبرویون و له ولاتی خوت به دهرنیز و بهره و مصرت به رن، هه ركات هاتمه ماردین با له گه ل من بینووه،^۱ (مه لیک مظفر) گوپرایه لی نواندو نینجا بهره و ماردین گه پایه وه، هیشتا له پیکادا بو و نه گه یشتبووه جی، هولاکو به دوایدا نارد دووباره بگه پیتوه لای، به ترسو خوفه وه هاته وه، کاتیک پیکه وه دانیشن، هولاکو گوتی: هاوپیکانت پریان پاگه یاندم که تو په یوه ندیه کی ژیریه ژیرت له گه ل حوکمرانی مصردا هه یه، چاک وایه که سیکی منت له گه ل بیت و نه یه لی مه یلت به لای نه واندو بجولی، نینجا میریکی خوی به ناوی (أحمد به غا) بۆ نه م کاره دیاری کردو له گه ل (مه لیک مظفر) بهره و ماردینی ناردووه، نه مه پاش نه وه ی هولاکو شاره کانی (نه سیبین و خاپور) و ناوچه یه کی زور که له فراوانیدا گالته ی پی نه ده کراو له (دیاربه کر) وه بهره و (نامه د) نینجا تا (میافارقین) دریژ بۆوه خسته سر حوکومه ته که ی (مه لیک مظفر)، هه روه ها چند شارو شوینیکی تریشی وه کو (قهرقیسا) که تازه له ناوچه ی جزیره له لایه ن مه غوله کانه وه داگیرکراوون به هه مان شیوه خرانه سهر ده وله ته که ی (مه لیک مظفر) به جوریک مه غوله کان هیزیکیان له ناوچه که دا به مه بهستی پاسه وانیکردنی

پىگايوانەكان بەجى ھىشتىبو،^۱ ھاۋكات لەگەل ئەمەدا ھۆلاڭق فەرمانى بە (مەلىك مظفر) كرد بورجەكانى قەلای ماردین بپوخىنى، ھەر كە (مەلىك مظفر) سەربازگەى ھۆلاڭق بەجى ھىشت، ھۆلاڭق لە گەردنى كاربە دەستانى مەلىك سعیدی داو كوشتنى، ئەمانە (۷۰) میرى گەورەى شارى ماردین بوون، ھىچ تاوانىكى وایان نەبوو شایانى ئەم سزایە بن، بەلگە ھۆلاڭق ویستى بەم كارەى بالىكى (مەلىك مظفر) بپریت،^۲ بەم شىۋەىە ماردین بوو بە بەشك لە ویلايەتەكانى مەغۇل، ھوكمرانەكانى بە فەرمان و پرپارى سەركردەكانى مەغۇل ھوكمیان دەگىراو بە تەواوەتى پابەندى ھىلە گشتیە سیاسى و سەربازىەكانى ئەوان بوون، سەرۋەت و سامان و كۆمەكى سەربازیان پىشكەش دەكردن و پارەیان بە ناوى ئەوانەو دەردەكرد و تارىیان بە ناوى ئەوانەو دەخویندەو، مەغۇلەكان توانیان ئامانجى خۇیان بپىكن و (ئیمارەتى ماردین) بخەنە ژىر پكىفى ھوكمى خۇیانەو و لەویشەو دەست بەسەر (دیاربەكر) دا بگرن و بیکەنە مەلبەندىڭ بۆ پىكخستنى ھىرشەكانیان بۆ سەر بەشى ولاتى خۇرئاۋى ئىسلامى.^۳

دوومە: سولتان (ناصر) لە نیوان بەرەنگارىوونەو و خۇبە دەستەو دەندا:

دوابەداۋى پووخانى بەغدا (مەلىك ناصر یوسفى ئەیوبى) ى ھوكمرانى حەلەب و دیمەشق — كە بە گەورەترین میرى نىۋو میرانى بنەمالەى ئەیوبى دادەنرا لە ولاتى شامدا — فەرمانبەردارى خۆى بۆ ھۆلاڭق ساغ كردهو و ھەلامى داواكارىەكانى دایەو، یەكسەر وەفدىكى بە سەركایەتى (مەلىك عبدالعزیز) ى كۆپى بە دەستى پى دیاریەو بۆ لای ھۆلاڭق بەپرێكر، كاتىك (عەزىن) گەیشتە نىۋو سەربازگەى ھۆلاڭق دیاریەكانى دەستى — كە نیشانەى دۆستى و گوپراپەلى دەگەینن — پىشكەش كرد، (عەزىن) بە ناوى باوكیەو داۋای لە ھۆلاڭق كرد لە پىناۋى ستاندەو ى خاكى ولاتى مصر لە دەست مەمالىك ھىزىكى بە ھاوارەو بۆ بەپى بكات.^۴

۱- ۋەلامى (ھۆلاڭق) بۆ (مەلىك ناصر):

بەبۆچوونى ھۆلاڭق (مەلىك ناصر) بە كەسىكى سەپرپچىكارو یاخى دیتە ھەژمار، چونكە بە دەم بانگەوازەكەى چووەو بە خودى خۆى سەردانى نەكردووە، ئەو وەفدەى ناردوویەتى

۱ المصدر نفسه ص: ۸۴.

۲ المصدر نفسه ص: ۸۴.

۳ المصدر نفسه ص: ۸۴.

۴ السلوك ، نقلا عن جهاد المالیک ص: ۶۹.

له گڼ پایه ی مه زنی نه و نایه ته وه، له بهر نه مه وه لامي داواکاريه که ی نه دایه وه، نه مجاره به په سمی داوی لیکرډ به خوی و (۲۰) هه زار سواره وه بیته به رده می و سویندی گوپړایه لی و فرمانبه رداری بڼ بخوات، (مه لیک عه زین) وه فده که ی به پړ کرده وه و نامه یه کی پیدا ناردن و پړی کړدبوو له هه پشه و گوپشه و باسی شیوازه کانی سزادان و کوشتن و پوخاندن و ویرانکړدنې مه غولانه ی تیدا کړدبوو،^۱ نه مه له و نامه دا هاتووه: (با مه لیک ناصر) حوکمگپړی حه له ب بزانی، نیمه به شمشیری بړنده ی خودای بالاده ست به غدامان گرت، سواره کانیان کوشت، کوشک و ته لاره کانیان پوخاند، دانیشتوانه که یمان دیل کړد، هه روه کو خودای بالاده ست له قورثانه پیروزه که یدا ده فه رموویت: ﴿قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَاجَ أَهْلِهَا آذِلَّةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ﴾ (النمل: ۳۴)، خه لیفه که یمان له بهر ده می خو مان دانیشانند، پرسپاری چهند شتی کمان لیکرډ دروی له گڼ کړدین، پاشان په شیمان بڼوه، په شیمان بوونه وه که ی دادی نه دا، خه زنه ی گرانبه های په سمه نده کړدبوو، خاوه ن نه فسیکی نزم بوو، سه روه ت و سامانی له سه ر یه ک دانابوو، گوپی به کړکړنه وه ی پیاوان نه دابوو، به باشی ناوی ده هیتر او پیزی زوری لی ده گیرا، نیمه له به رامبه ر تیرو ته واویدا په نا به خودا ده گرین:

إِذَا تَمَّ أَمْرٌ دَنَا نَقْصُهُ	تَوَقَّ زَوَالًا إِذَا قِيلَ تَمَّ
إِذَا كُنْتَ فِي نِعْمَةٍ فَارْعَاهَا	فَإِنَّ الْمَعَاصِيَ تُزِيلُ النِّعَمَ
وَكَمْ مِنْ فَتَى بَاتَ فِي نِعْمَةٍ	فَلَمْ يَدْرِ بِالمَوْتِ حَتَّى هَجَمَ

هه ر چاوت به نامه که م که وت، خیرا به خو ت و پیاوانت و سامانت و سوارانته وه دتیه ژیر به یداخی گوپړایه لی شاهه نشای پووی زه مین، له شه پی چه پاله ده دری، له خیروبیری سوو دمه ند ده بیت، هه روه کو خودای بالاده ست ده فه رموویت: ﴿وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (۳۹-۴۰) ﴿ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءُ الْأَوَّلَى﴾ (النجم: ۳۹-۴۰). نوینه ره کانمان لای خو ت گل مه دوه و دویان مه خه، وه کو جاری پی شو مه که و خیرا به پریان بکه وه، ﴿فَإِمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيعُ بِإِحْسَنٍ﴾، هه والمان پیگه یشتووه که بازگانانی شام و خه لکانی تریش به خو یان و ژن و مندالیانه وه به ره و (کاروانسه رای)^۲ هه لاتون، نه گه ر بچه نیو چیاوه به سه ریاند ده پوخینین، نه گه ر بچه نیو زه ویه وه زه ویه که یان به سه ردا پږده چینین.^۳

۱ جهاد الممالیک ص: ۶۹.

۲ ته تار به مصریان ده گرت کاروانسه رای.

۳ السلوک ۱/۵۰۶.

أين النجاة ولا مناص لهارب ولي البسيطان الثرى والماء
 ذلت لهيبتنا الأسود وأصبحت في قبضتي الأمراء والوزراء^١
 ئەمە بە شێك بوو لەو جەنگە ساردە (دەروونی)یەى تەتارەکان لە بەرامبەر دوژمنەکانیاندا
 بە کاریان دەهێنا.

٢- ھاواربەستنی (ناصر) لە (مەمالیک):

(مەلیک ناصر) داواکەى ھۆلاکۆى پەت کردەووە و نامە یەکی پێ لە جێنۆى بۆ بەرپێکردەووە و
 سیاسەتى خۆى سەرتاپا لە بەرامبەر مەغۆلدا ھەلگیرا پەت، کاتیك ھەوالی پەپنەوہى
 مەغۆلەکانى لە پووبارى فوراتەوہ پى گەشت، ھەستا نوینەریكى خۆى بە ناوى (کمال الدین
 کوپى عەدیم) بۆ لای (مەمالیک)ى مصر ناردو لە دژى ئەو ھێرشەى کە خەریکە خۆ بە شامدا
 دەکات داواى بە ھاوارەوہوونى لیکردبوون، ئەم ھەلوێستە بویرانەى (مەلیک ناصر) وای لە
 (ھۆلاکۆ) کرد بێر لە دۆپانى سیاسەتە توندوتیژەکەى بکاتەوہ کە لە بەرامبەر ئەودا
 نواندوویەتى و وای لى کردووە خۆ باوێتە نێو کۆشى مەمالیکى مصرەوہ، بیری کردەوہ
 قەرەبووى ھەلەکەى بکاتەوہ، یەکسەر ھێزىكى خۆى بە ھاوارى (مەلیک ناصر) بۆ دیمەشق
 بەرپێکرد، بەلام ئەم کارەى ھیچ سوودیكى ھۆلاکۆى لى نەکەوتەوہ، بەلکو فیکرەى ناشتەواى
 لە نێوان (مەمالیک) و (ئەیوبیان)دا بەھێزتر کرد.

(مقریزی) دەلێ: کاتیك ھەوالی گەیشتنى ھێزە مەغۆلەکە بۆ پەشتیوانى (مەلیک ناصر)
 گەیشتە (مەلیک قطن)ى سولتانى مەمالیک، خێرا (قطن) نامە یەکی بۆ (ناصر) ناردو
 نووسیووی: کە سویند بە خدا دەخوا کێبەرکێى سەلتەنەتى لەگەڵ ناکات، لە بەرامبەرى
 پاناوہستى، ئەو تەنھا جیگرێكى ناصرە لە مصر و نامەکەى بەم شێوہە کۆتایى پى
 ھێنابوو: ئەگەر ھەلتبژاردم - بەسەر ھۆلاکۆدا - خزمەت دەکەم، بە خۆم و ھەموو
 سوپاکەم و ھەموو دەورەت و بە ھاوارتەوہ دیم، ئەگەر لە منیش دلتیا نیت و متمانەم پى
 ناکەى ھێزە سەربازى کەمانت بە سەرکردایەتى کەسێک دەنێرمە لات کە بۆ خۆت دیارى
 بکەى.^٢

٣- روخانى (حەلەب):

شارى حەلەب یەکەمین شارى ولاتى شام بوو پووبەپووى گەردەلولى مەغۆلى بۆوہ، ھۆلاکۆ
 فەرمانى بە ھێزەکانى کرد لە پووبارى فووات بپەپنەوہ و ھێرش بکەتە سەر ولاتى شام، ئەم

١ المصدر نفسه ٥٠٦/١.

٢ جہاد العماليك ص: ٧٠.

هه والە گەیشته حەلب، ئەو کاتە (مەلیک معظم تورانشا) بە جیگرایەتی (مەلیک ناصر) حوکمی دەگێڕا، لە ترسان قەرەبالی کەوتە نیو شاری حەلب و خەڵک بە سەرسامی چاوەڕێی کارەسات بوون، پێش گەیشتنی هێزەکانیان بۆ حەلب وەک نەڕیتی هەمیشەبیان، هۆلاکۆ بە نوێنەری خۆیدا حوکمرانی شاری ناگادار کردەوه بەلام (مەلیک معظم ئەیوبی) بەم شیۆهە وەلامی دایەوه: ئێمە جگە لە شمشیر هیچ شتیکی ترمان نیە بۆ ئێوه،^۱ ئینجا دەورەیی حەلبی گرتو بە باشترین شیۆازی سەریازی ئەو کاتە بە هۆی شۆرە و دیواری بەرزو مەحکەمەکانیەوه و قەلا دامەزراوەکیەوه و دانانی دەزگای بەرگری ئەو کاتە خۆیان بۆ پووبەپووبوونهوهی هێرشەکانە ئامادەکرد،^۲ ئەمە و لە ۱۰ قوریانی ۶۵۷ک/ نۆفەمبەری ۱۲۵۹ز مەغۆلەکان بەرەو حەلب پێشپەریان کرد، لە گوندیک بە ناوی (سلمیە) دابەزین، ئینجا بەرەو دوو گوندی (حیلان) و (حاری) - کە سەر بە حەلب بوون - داکشان، پاشان فیرقەییەکیان بەرەو حەلب بەرێکرد، سوارەیی موسڵمانان کە لە ژمارەییەکی زۆری پەشەخەڵک پێکھاتبوو بۆیان دەرچوون لە سەر لوتکەکانەوه بەسەر مەغۆلەکانیاندا دەپوانی، هەر هەموویان سواری و لاخەکانیان ببوون و چاوەڕێی سوپای حەلبەیان دەکرد، کاتیک موسڵمانەکان بۆیان دەرکەوت سوپاکەیان زۆرە بەرەو شار پۆیشتەوه، ئینجا (مەلیک معظم تورانشا) فەرمانی بەسەر سوپاکەیی و هێزەکانی داداخوان لە نیو حەلبدا دابەزێنن و لە شار نەچنە دەرەوه.^۳ لە پۆزی دووھەدا هێزەکانی مەغۆل بەرەو حەلب بەرێکەوتن، کاتیک گەیشتنە خوارەوهی چیاکە، هێزێکی سوپای موسڵمانان بۆیان دابەزی، کە مەغۆلەکان بینیان بە فرتوفیل تا لە شاریان دوورخەنەوه بەرەو دواوە گەپانەوه، ماوەییەکی باشی ئەو پۆزە هێزەکی حەلب بەدوایان کەوت، ئینجا سوپاکەیی مەغۆل ئەو هێزانەشیان کە خۆیان لە بۆسەدا دامەزراندبوو لێیان گەپانەوه، موسڵمانەکان پڕتاو بەرەو شار گەپانەوه، دۆژمنیش بە دوایان دەکەوێ و هەلیان دەنێ، ژمارەییەکی زۆر لە سەربازان و خەڵکی عەوامی موسڵمان کوژران، مەغۆلەکان تا کۆتایی ئەو پۆزە بە دەورەیی حەلبدا هەلسوپان و شەپیان کرد، ئینجا بەجێیان هێشت و پاش ئەمە بە صولحی ئەمان چوونە نێوی.^۴

۱ المختصر فی اخبار البشر ۲/۲۰، جہاد الممالیک ص: ۸۹.

۲ النجوم الزاهرة ۲/۲۰، جہاد الممالیک ص: ۸۹.

۳ جہاد الممالیک ص: ۸۹.

۴ النجوم الزاهرة ۷/۷۵-۷۷، جہاد الممالیک ص: ۹۰.

ا- خۆبە دەستە و دەانی ناچاری:

له ۲ صفر ۶۵۸ ک/ینایر ۱۲۶۰ز یدا مەغۇلەکان بۆ جاریکی تر پەلاماری حەلەبیان دایەو، ئەمجارە پێگا و شوینی ئابلوقە دانیان بەم شیوەیە گرتەبەر: خەندەکیکی بازنەبیان بە بەرزی بالای پیاویک و پانایی (۴) باسک بە دەورەدا کیشا، ئینجا (۲۰) مەنجەنیقیان بەرەو پوو دامەزاراندو دەستیان بە بەردبارانکردنی شورە ی شارو کونکردنی کرد، لە هەموو لایەکەو هێرش کرا، ئەمەو لە ژێر ئەم بۆردومانە سەختەو هێرشە بەردەوامانەدا لە ۹ صفر ۶۵۸ ک/ینایر ۱۲۶۰ز یدا بە ناچاری خۆیان بە دەستەویدا، هەرکە دەستیان بەسەردا گرت پەیمانیان شکاندو بە غەدرو خیانت خەلکیکی زۆریان لێ کوشتنو ژن و منداڵیکی زۆریان لێ گرتو ماله کانیاں لێ تالان و بڕۆ کردن، ئینجا بۆ ماوەی (۵) پۆژی تەواو بەربوونە وێزە ی شارو دانیشتوانەکی و خراپەییەکی زۆرو زەوەندیان ئەنجام داو پێگاویان و کوچەو کۆلانەکان لە تەرمی کوژدوان پێ بیوون، گوتراو: زیاتر لە (۱۰۰) هەزار ژن و منداڵ لە حەلەبدا دیلکراو، کەسێک لە دانیشتوانی ئەو شارە بە ساغی دەرنەچوو، جگە لەو کەسانە ی پەنایان بۆ ئەو مالانە بردبێت، (مالی شهاب الدین کوپی بازید، مالی علم الدین ی قیصر الموصلی، خانەقای زین الدین صوفی، کەنێسی جولهکان) گوتراو: بەهۆی ئەم شوینانەو زیا تر لە (۵۰) هەزار کەس لە کوژدان پزگار بوو.^۱

ب- پوخواندنی شورەو قەلاو مزگەوتەکانی شار:

(مەلیک معظم تورانشا) بە خۆی و ژمارەییەکی زۆری دانیشتوانی شار پەنایان بۆ قەلا برد، ماوەی مانگێک بە بەردەوامی گەمارۆی لەسەر توند کراو تەنگاو کران، بەهۆی خیانتە ی خەلکانیکی نیو سوپاکە ی (مەلیک معظم تورانشا)، مەغۇلەکان توانیان کاری گەمارۆدان قەلا درێژە پێ بدەن و بە خالە لاوازهکانی سوپا ئاشنا بن و جەنگاوەرانی نیو قەلا تووشی پۆکەوتن ببن و بالانسی هیمەتیان دابەزیت، بەلێ خیانتە ی نیو خۆی کردو لەگەڵ ئەو هەشدا قەلا قایم بوو بەلام مەغۇلەکان بەهۆی ئەمەو توانیان بە ئاسانی دەستی بەسەردا بگرن، پاش ئەمە هۆلاکو چوو قەلاو، یەكسەر قەلاو شورەو مزگەوتەکانی پوخواندن و باخ و بێستانەکانی سوتاندن و ئاداری بەسەر پاداری ئەو شارەو نەهیشت و شوپنەکانی کۆکردنەو، شاری حەلەب پێش هاتنی هۆلاکو بە قەشەنگترین شاری ولاتی شام حیساب دەکرا، بەلام هۆلاکو کارەساتیکی بەسەردا هینا، کە کەس دوا ی ئەمە بەقای نەدەکرد شار

۱ السلوك للمقریزی، نقلًا عن جهاد المالک ص: ۹۰.

بووبیّت، (مەلیک معظم تورانشا) لە قەڵا ھاتە دەرەوہ - بە قسە (مقریزی) بیّت - بە ھۆی تەمەنی زۆرەوہ ھۆلاکۆ بەدەرەفتاری لەگەڵ نەواند،^١ بە دوور نازانریّت (مەلیک معظم تورانشا) لە ماوہی گەمارۆی قەڵادا بە خەستی بریندار بووبیّت، یان تووشی نەخۆشیەکی کوشندە بووبیّت، یان بە بەلگەئەوہ کە خودی (مقریزی) دەڵێ دواي چەند پۆژیک (مەلیک معظم تورانشا) مردوہ، ئەوا ھۆلاکۆ بە نھینی کوشتیبتی.^٢

ج - پاداشتەکانی ھۆلاکۆبۆ ھاوپەیمانە نەسرانیەکانی:

ھەر کە ھۆلاکۆ دەستی بەسەر ھەڵبدا گرت نەبویست ئەم ھەلە ی بەبێ پاداشتدانەوہی جوتە ھاوپەیمانە نەسرانیەکانی (ھەیسومی مەلیکی یەکەمی ئەرمینیای بچوک و بوھیمەندی شەشەمی میری ئەنتاکیای خاچەرست) ی لە دەست دەرچیت، ئەم دوو نەسرانیە بۆ سەرگرتنی ھێرشوپەلامارەکانی مەغۆل بۆ سەر ولاتانی ئیسلام یارمەتی ھۆلاکۆیان دابوو، بەشیکی لە مائی تالانی پێشکەش بە (مەلیکی ئەرمینیا) کردو ھەموو ئەو ناوچە و کۆشک و تەلارەنەشی پێدانەوہ کە پێشدا موسڵمانانی ھەلب لێیان زەوت کردبوون، بە ھەمان شیوہی (ھەیسوم) ھەموو ئەو خاک و زەوی و زارانە موسڵمانان لە ئیمارەتی ئەنتاکیەیان زەوتکردبوون، ھۆلاکۆ تەسلیمی (بوھیمەندی) مەلیکی ئەو ھەریمە ی کردنەوہ، (ھەیسوم) لە کاتی داگیرکردنی ھەلبدا شادومانی خۆی بە سولتانەندی (مزگەوتی گەورە ی ھەلب) دەرپێوی بە دەستی خۆی ئاگری تی بەردا.^٣

بەم جورە شاری ھەلب بە دەستی مەغۆل پوخا، ئەوہی میرانی خاچەرست و ئەباتیرە ی بێزەنتی نەیاننوانی جێبەجێی بکەن، ھۆلاکۆ توانی جێبەجێی بکات، یەکیک لە قەڵا ھەرە مەزنە ئیسلامیەکانی داپوخاند، ئەم شارە کە جوانترین شاری ولاتی شام بوو، وێران کرا، ھۆلاکۆ ھوکمرانیکی سەر بە خۆی لەسەر دامەزراند.^٤

پوخانی شاری ھەلب - کە تا دوینی مەلەبەندی جموجۆلە جیھادیەکانی دژی خاچەرستان بوو - کاریگەری لەسەر دل و دەروونی موسڵمانان دانا و تووشی ترس و تۆقان و دلەپاوکی ھاتن، زۆر لە میرە موسڵمانەکان خۆیان گەیانە ھەلب و بە مەبەستی خۆ بەدەستەوہدان و دانی بە ئێنی گوێزپایەلی سەردانی ھۆلاکۆیان کرد، (مەلیک ئەشرەف موسای

١ السلوك، نقلا عن جهاد المالک ص: ٩١.

٢ السلوك، نقلا عن جهاد المالک ص: ٩١.

٣ تاریخ الدولة المغولية في ایران ص: ١٤١، عبدالسلام فەمی.

٤ جهاد المالک ص: ٩٢.

ئەبۇبىيى)ى حوكمپرانى پيشداى (حمص) - كه له لايەن (مەليك ناصر)هوه لىخراپوو - لەنىو
ئەو مىرانه دەبينرا، هۆلاكو كرديهوه به حوكپرانى (حمص)و له لايەن خۆيهوه لهسەرى تاپو
كردو كردي به مالى خۆى و ئەوهو نەتيجهكانى.

كاتيك پاسەوانانى شارى (حارم) پايانگەياند كه جگه له سەركردهى پاسەوانانى حەلەب
تەسليمى كەسى تر نابن، هۆلاكو ئەمەى به سوكايتى پىكردى خۆى و پايه و مەقامى
حىساب كردو- پاش داگر كردنى - فەرمانى كۆكۆز كردنى هەموو دانىشتوانەكەى و ديلكردى
ژن و مندالەكانىيانى دەركر دو پاش ئەوانيش دەستى به كوشتنى هەموو پياوانى پاسەوانى
(حارم) كرد.^۱

۴- ديمەشق:

دوابەدواى پوخانى حەلەب، هۆلاكو چەند نوينهريكى خۆى به ئەماننامەيەكەوه بەرهو
شارى (ديمەشق) ناردن، نوينهريهكان له شەوى دوو شەممەى ۱۰ صفر ۶۵۸ك/فەبرایر ۱۲۶۰ز
يدا گەيشتن، ئەماننامەكە - كه بانگەشەى خۆبەدەستەوهدانى شارى تیدا كرابوو له بەرامبەر
چەپالەدانیان - دواى ئەنجامدانى نوێژى نێوهپۆ بەسەر خەلكى شاردا خوينترياهوه.^۲
ا- هەلۆيستی (بىبرىسى بىندقدارى):

لەم كاتە تەنگە تاويەدا ژمارەيەك له گەورە پياوانى ديمەشق، له سەرروى هەمووشيانەوه
(زين الدين الحافظي) به پاساوى دوورخستنهوهى ديمەشق و دانىشتوانەكەى لەو پوخانو
كوشت و برەى بەسەر حەلەبو دانىشتوانەكەيدا هاتوو ئەماژەيان به خۆبەدەستەوهدانو
خۆسازاندن لەگەڵ مەغۆلو گوپراپەلئى كردنى هۆلاكو كرد، بەلام دانىشتوانى ديمەشق
پشتگيرى پتيويستيان لەم پايه نەكردو بەلكو ژمارەيەك گەورەپياو^۳ له سەررو هەمووشيانەوه
(ركن الدين بىبرىس) بەرپەرچيان دايهوهو (ركن الدين) بەسەر (زين الدين)دا شىراندى و گوتى:
ئێوه بوونە هۆكارى لەنىوچوونى موسلمانان.

پى دەچى (مەليك ناصر)يش لەسەر راوبۆچوونى (زين الدين الحافظي) بوبى، بۆيە هەندىك
پياوى بىبرىس كه سەر بە تايەفەى (مەمالىكى بەحرى) بوون، هەوليان دا (مەليك ناصر)
بكۆژن و حوكمپرانى ترى هيمەت بەرزو قسەپۆيشتوى لەجى دانين و بتوانى خەلك بۆ جيهادى
پێى خودا كۆبكاتەوهو له گۆپەپانەكانى جەنگو جيهادو بەرگرى كردن لە ئىسلامو

۱ المصدر نفسه ص: ۹۲.

۲ المصدر نفسه ص: ۹۳.

۳ المصدر نفسه ص: ۹۴.

موسلمانانو به پرېچدانه وهی هیڅ شی دوزمنکاری مه غولدا سه رکړدایه تیان بکات، به لام (بیبرس) (دیمه شق) ی به جی هیشتو به خوی و تاقمیک له تایه فی مه مالیکی به حری به ره و غه زه به ریکه وت، له لایه ن میری غه زه وه به جوانترین شیواز پیشوازی لیکرا، (بیبرس) نویڼه ریکی خوی بۆ لای (سولتان مظفر قطن) ناردو داوای ناشتبوونه وه و ئه مانى لیکړدبوو، (قطن) یش له پاستی خویړا ناشته وایی له گه ل کړدو چنه د به لینیکی پيدا، پاش ئه مه بیبرس به ره و مصر پوښته وه و چوه وه نیو دهسته ی سه رکړدایه تیه که ی (قطن)، له مه ولا (بیبرس) بوو به یه کیک له و گه وړه پشستیانانای (قطن) که نه خشی جهنکی (عین جالوت) یان داپشتو سه رکړدایه تی سوپای ئیسلامیان کړدو ئه و سه رکه وتنه مه زنه یان تومارکړد که هرچی خه ونو خه یالاتی مه غول هه بیوو ته فروتونای کړد.^۱

ب - خویبه دهسته وه دانی (دیمه شق)؛

له و کاته دژواره دا که دیمه شق شینی بۆ ده گتپر دا (مه لیک ناصر) و تاقمیک له ده ستوپتوه نده کانی (دیمه شق) یان به جی هیشتو به ره و غه زه پوښتن، کومه لیک گه وړه و پیاوماقولی دیمه شق به خویان و ده ستو دیاری به نرخ و کلیله ی ده روازه کانی شاره وه چوونه خزمه ت هولاکو و گویتپایه لای و گه ردنکه چی خویان بۆ خسته پوو و شاریان ته سلیم کړد، هولاکو فه رمانی به (کیتوبؤقا) ی سه رکړد کړد به ره و دیمه شق بجیت و دانیشته وانه که ی تاقی بکاته وه، دانیشته وان پیشوازیان لیکړدو داویان لیکړد چه پاله یان بدات، ئینجا نویڼه ره کانی خویان بۆ لای باره گای هولاکو ناردن، به م شیوازه مه غوله کان به بی گه مارؤدان و کوشتار چوونه نیو دیمه شقه وه، هولاکو تاقمه یه کی خوی کړد حوکمرانی شارو (۳) که سی ئه ویشی دیاریکړدو و کړدنی به چاوساغ و یاریده دهری پیاوه کانی خوی.^۲ به لام قه لای دیمه شق له مه غول یاخی بوو، ئه وانه ی له وی خویان دامه زرانده و ته سلیم بوونیان په تکرده وه، له م کاته دا (مه لیک ئه شره ف) ی حوکمرانی (حمص) به خوی و به فه رمان نامه یه کی (هولاکو) وه گه یشته دیمه شق، به پی ئه و فه رمان نامه یه (مه لیک ئه شره ف) پوستی جیگری سه لته نه تی دیمه شق و هه موو ولاتی شامی پیدراوه، ئالقی ئابلوقه ی سه ر قه لا توند کړا، بۆردومانى مه نجه نیقه کان گه رمی کړد، هه ندیک شوینی قه لا به بۆردومانه که داپوخان، خه لکی نیو قه لا داوای ئه مانیان کړد، مه غوله کان چوونه نیویه وه و هرچی خه زینه ی دیارو حه شار دراو هه بوو تالانیان کړد، زور شوینی قه لاکه یان پماندن و ژماره یه کی

۱ جهاد الممالیک ص: ۹۵.

۲ جامع التواریخ ۳۰۷/۲-۳۰۸، نقلا عن جهاد الممالیک ص: ۹۶.

نۆر بورجیان لی پوخاندن، هەرچی چەك و ئامرازی جەنگی تێیدا دانرابوو وردو خاشیان کردن.^١

ج - خۆبە دەستەو دەانی (حەما) :

سەبارەت بە شاری (حەما)، (مەلیك منصورى دووهم) ی حوكمپانی چووبوو دەرهو دەرهو ی شار تا لەگەڵ (مەلیك ناصر) خۆی ساز بکات، کاتێک خەڵکی شار داگیرکرانی حەلە بیان پیگە یشت و مەلیكیش دیار نەبوو، کۆبوونەو و نوێنەرێکی خۆیان بۆ لای ھۆلاکۆ بە پێکردو داوای نواندنی سۆزو بەزەییان لێکردو شاریان بە دەستەو دەا و ئەویش ئەمانی پێدان، چەند کاربە دەستێکی خۆی بە سەرەو کردنە حوکمپان، سەبارەت بە قەلاکە ی (حەما) ش، بە حوکمی بلۆبوونەو ی ئەو کارەساتە ی بە سەر حەلە ب و دانیشتوانە کە ی و قەلاکە یدا ھێنرابوو، زیاد لە مەش (مەلیك منصور) یش ھەلاتبوو، ئەمانە وایان لە سەرپرشتیکارە کە ی کرد بە پەلە قەلاکە بە دەستەو بەدات،^٢ پاش دەست بە سەرداگیرانی (حەلە ب و دیمە شق و حەما) و ھەریمە ھاوسیگانیان لە لایەن مەغۆلەکانەو، دەست بە سەرداگیرانی تەواو ی شارەکانی تری شام بوو بە بابەتی پۆژ، ھەر کاتێک سەرکردە ی مەغۆلی شارێکی دەستیشان کردبایە بە ئاسانی داگیر دەکرا، دیارە ھەموو ئەمانە لە لایە کەو بە ھۆکاری ھەموو ئەو کارەساتە سامناک و تۆقینەرە درپندانە ی لە لایەن مەغۆلەو بە سەر شام و دانیشتوانە کە یدا ھێنراو لە لایەکی تریشەو بە ھۆکاری ئەو ھەموو دووبەرەکی و ناکۆکیانە ی لە نێوان میرانی دەولەتی ئەیوبیدا بەرپابوو.

لە و کاتەدا ھۆلاکۆ بە خاتری بەشداری کردن لە کۆنگرە ی ھەلبژاردنی خانی نوێی مەغۆل لە حەلە ب دەرچوو و بەرەو مەراغە گەراپەو، پێش ئەو ی بپوا کاری تەواوکردنی زەوتکردنی ولاتی شامی بە (کیتۆبۇقا) ی سەرکردە ی سپارد، ئەویش داوای چەند ھەفتە یەکی کەم ئەم کارە ی تەواو کرد،^٣ پێشدا پەرووی پەلامارە کە ی لە (نابلوس) کرد، دانیشتوانە کە ی ھەولێاندا بەرپەرچی بەدەنەو بەلام ژمارە یەکی نۆریان لی کوژان، ئینجا لافاوی ھێرشە کە بەرەو گۆشە و کەنارەکانی تری شام پۆی، تا گە یشتە دەروپەری (غەزە) و (بەیت جبریل) و (صلت) و (بەعلبەگ) و (بانیاس) و شوینی تریش، ھەموو ئەو شوینانە یان داگیرکردن، دانیشتوانە کە یان کوشتن، بە گوێرە ی توانا ژن و مندالیان لەگەڵ خۆیان پەپێچە ک دان، ئینجا

١ دول الاسلام للذہبی، نقلا عن جہاد الممالیک ص: ٩٧.

٢ المختصر ٢٠١/٣، جہاد الممالیک ص: ٩٧.

٣ جہاد الممالیک ص: ٩٧.

به ره و ديمه شق گه پانه وه و به و تالان و برېويه گرته بويان ده ستي ده سلا تي خويان پي دريژتر کرد.^۱

ت - هه لويستي نه سرانيان له شام:

ده ت به سهر د اكرتني شام له لايه ن مه غوله كانه وه زور به خراپي به سهر موسلماناندا شكايه وه و زيانكي گه وړه ي پيگه ياندين، پيش هه موو شتيك به په له ده ستيان به پوخاندي قه لاو شوره كاني حله بو ديمه شق و حمص و حه ماو به غلبه گو بانياس و ته واري شارو مه لېبه نده كاني تر كرد، به م په فتاره يان ثامانجيكيان پيكا كه تا ئه و كاته خاچه رسته داگير كره كاني پيش نه وان نه يان تواني بوو بپيكن.^۲

مه غوله كان له سهره تاي هيرشو په لاماره كانيان بو سهر خوره لاتي نزيك هه واداري خويان بو په گه زى مه سيجي نه ستوپي نيشاندا، پيش به پيكردي سوپاكه: (مه نكوخان) وه سيت بو (هولاكو) ي براي ده كات كه له بريارو كاروباره كانياندا پاويژ به (دوقوزخاتوون) ي هاوسه ري بكات، (دوقوزخاتوون) به په گه ز مه سيجي نسطوري بوو، پي ده چي نه مه ي گوتمان باشتري به لگي ده ستمان بي بو سه لماندني نه م راستيه، (دوقوزخاتوون) هه ميشه له كه زاوه كه ي هولاكو دا بوو و پيكه وه سواره بوون و ده پويشتن، نه و كاري له سهر ميړده كه ي كرد تا مه سيجي هه رقيه كان له دهره ي مه غول كو بكاته وه، وهك زانراوه نسطوريه كان له نيو مه غوله كاندا ژماره يه كي يه كجار زورن، بوو تا كار به وه گه يشت خويان گه يانده ناستي سه ركردايه تي كړدي سوپاكه ي مه غول، (كي تو بوقا) ي سه رسوپاي هولاكو له په گه زى نايماني نسطوري بوو، كه واته شتيكي ناسايي و سروشتي بوو كه نه م نسطوريانه براي ته له گه ل تا قمه نه رمينيه كان و يه عقوبيه كان و تايه فه كاني تري مه سيجيدا بكنو، كه به ژماره بونيان له گه وړه شاره كاني شام يه كجار زور بوو.^۳ نه م يه كگرتنه سه ري كي شا بو نه وه په گه زى مه سيجي له ناستي سه ركردايه تي كړدي سوپا به شداري خو پركيشكردني نيو شاره كان بكات، كاتي ك هولاكو به خوي و سوپاكه ي وه خوي به نيو شاري حله بدا كرد، هه يسومي يه كه مي مه ليكي نه رمينيا و بوهمه ندي شه شه مي ميري نه نتاكيه ي زاوي هه يسومي هاوپي بوون، هه روهك چون ديمه شقي پايته ختي خيلافه تي نه موي دوي تيپه پيني (۶) سه ده بو يه كه مجار (۳) سه ركرده ي مه سيجي له خودا بينين: (كي تو بوقا و

۱ اخبار البشر ۲/۳، جهاد الممالك ص: ۹۸.

۲ المغول للعربي ص: ۲۴۸.

۳ المصدر نفسه ص: ۲۸۴.

هه‌یسوم و بوهیمه‌ند) به که‌ژاوه‌ی و لاخه‌کانیانه‌وه شه‌قلیان به نیتۆقه‌دی شه‌قامه‌کانی شاری دیمه‌شقداییده‌دا.^۱

له پاستیدا داگیرکردنی ولاتی شام له لایه‌ن مه‌غۆله‌وه سروشتیکی خاچه‌رستانه‌ی به‌خۆوه نیشان ده‌دا، ده‌لێن کاتیك هۆلاکۆ ولاتی جزیره‌ی داگیرکرد (جاشلیقی ئه‌رمه‌نی) هاته‌لای و به‌ره‌کاتی پی به‌خشی، کاتیك هه‌یسومی یه‌که‌م بوو به مه‌لیکی ئه‌رمینیای بچووک په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ مه‌غۆلدا هه‌بوو و به ناوی ئه‌وانه‌وه به ناوی بوهیمه‌ندی شه‌شه‌می میری (ئه‌نتاکیه‌ی) خاچه‌رستی زاویه‌وه قسه‌ی ده‌کردن و برپاری ده‌دان، بۆیه ئا ئه‌م هێرشه‌ی سه‌ر شام سیفه‌تی هێرشیکی دووقۆلی خاچه‌رستی ئه‌رمینی - مه‌غۆلی خسته‌پوو.^۲

واقیعه‌ن هه‌ره‌سی (۲) شاره‌گه‌وره‌که (به‌غدا و حه‌له‌بو دیمه‌شق) به ده‌ستی مه‌غۆل کاره‌ساتیکی دلته‌زین بوو و جیهانی ئیسلامی ئه‌و کاتی هه‌ژاند، هه‌ره‌سی دیمه‌شق به ده‌ستی مه‌غۆل سه‌ری کیشا بۆ ئه‌وه مه‌سیحیه‌کان هه‌لگه‌پانه‌وه و لووت به‌رزى خۆیان ئاشکرا بکه‌ن و به بۆنه‌ی ئه‌و کاره‌سات و موسیبه‌ته‌ی به‌سه‌ر موسلماناندا هاتووه شادی بگێپن، (کیتۆبۆقا)ی سه‌رکرده‌ی مه‌غۆلی دۆستایه‌تی مه‌سیحیه‌کانی ده‌کرد و به‌رده‌وام هاموشۆی که‌نیه‌کانی ده‌کردن، هه‌ندیک له مه‌سیحیه‌کان چووبوونه لای هۆلاکۆ فه‌رمانیکیان له لا هێتابوو و تێیدا فه‌رمان به کاربه‌ده‌ستانی ده‌کات که گرنگی به مه‌سیحیه‌کان و کاروباره‌کانیان بده‌ن، دواى ئه‌مه مه‌سیحیه‌کان ده‌چوونه هه‌ر شارێکه‌وه فه‌رمانه‌که‌یان به ده‌سته‌وه ده‌گرت و خاچه‌کانیان به‌رز ده‌کرده‌وه و هوتافیان بۆ به‌رزبوونه‌وه و سه‌رکه‌وتنی دینه‌که‌یان و شکستی ئیسلام ده‌کیشا، مه‌یان به به‌رگی موسلمانان و ده‌رگای مزگه‌وته‌کانیاندا هه‌لده‌په‌ژاند، به تۆبزی خاچیان به دوکانداره موسلمانه‌کان هه‌لده‌واسی، هه‌ر که‌سیک به قسه‌ی نه‌کردبانا به سوکایه‌تیان پی ده‌کرد و بۆ خۆیان بۆیان هه‌لده‌واسی، له نیتۆ شه‌قام و کوچه‌و کۆلاڤه‌کاندا ده‌سوپانه‌وه و خاچه‌کانیان به‌رز ده‌کردنه‌وه و به ناقوسه‌کانیان ده‌کیشاو زه‌نگیان بۆ (که‌نیه‌ مریم) لی ده‌دا، یه‌کێک له‌وان هه‌ر به پۆیشتنه‌وه و تارى ده‌خوینده‌وه و دینی مه‌سیحی به گه‌وره‌ داده‌نا و په‌خنه‌ی له (دینی ئیسلام) ده‌گرت، به‌هۆی به‌رده‌وام بوونی ئه‌م جۆره مه‌سیره‌وه سوکایه‌تی کردن به دینی په‌یروزی ئیسلام موسلمانان توپه‌به‌بوون و به‌خۆ به قازی و شاهیدحاله‌کانیانه‌وه به‌ره‌و قه‌لا سه‌رکه‌وتن و سه‌ردانی جیگری

۱ المصدر نفسه ص: ۲۴۸.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۴۲.

هولاکزيان کرد، به لام وه لامی سکا لکه ی نه دانه وه به لیدان و سوکایه تی پیکردن له قه لایان وه دهرنان، جیگری هولاکو بایه خی زوری به نه سرپانیه کان ددهاو سهردانی که نیسه کانی ده کردن و پیزی پیاوی هه موو مه زه به جیاجیا کانی (مه سیحی) به یه کسانى ده گرتن، له به رامبه ر نه مه دا موسلمانان جوشان و خروشانیان تیکه وت ده ستیان به توله سهندنه وه ی موقه ده ساته کانیان کرده وه هه ستان ناگریان له که نیسه ی مریم بهرداو به شیک له که نیسه ی یه عقوبیه کانیان پوخاند.^۱

ده کریت بلتین نه م یه کگرتنه ی نښان هیزه کانی مه غول و هیزه کانی مه سیحی شهرقی - که زه و تکرانی ولاتی شام و پوخانی قه لآو شوره کانی و ده ست دریزکرانی سهر موسلمانان و موقه ده ساته کاتی نه و ولاته ی لیکه وت وه - یه کیک بوو له و هولاکاره کاریگه رانه ی هانی موسلمانانی نښو خاکی مصری دا به خویان را بگن و هه موو هیزو پیزی خویان یه ک بخن و پاشان نه فیرعامی جیهادی ئیسلامی موقه ده ده س له به رامبه ر مه غول و هاوپه یمانه کانی را بگه یه نن و سهرکه وتنه مه زن و یه کلاکه ره وه که ی جهنگی (عین جالوت) به ده ست بیئن.^۲

هه کوتایی هاتنی سولتانی ناصری نه یوبی:

(مه لیک ناصر) واقعی ورمابوو و دهسته پاچه وه ستابوو و پاوپوچوونیکى بویرانه ی به رامبه ر پووداو و کاره ساته کان دهرنه ده به ری، کاتیک سهر بازو مه مالیکه کانی نه م حاله یان پیوه بینى، برپاریاندا به کوشتن بى یان به گرتن بى له پوستی سه لته نه تی لابه رن و (مه لیک ظاهر غازي کوپى عه زینى براى - که جوامیریکى بویر بوو - له جیبى دانین،^۳ (مه لیک ناصر) هه والى پیلانه که ی پیگه یشت، شه و سهر یازگه ی به جى هیشت و به سهر قه لای دیمه شقى داداو مه مالیکى ناصری و پشتیوانه کانیان که (مه لیک ظاهر غازي) یان له گه ل بوو به ره و غه ززه هه لاتن،^۴ نه م پیلانه سهر نه گرتووه به هوی پووداو یه ک له سهر یه که کانی ولاتی شام ده نگیکى وای نه دایه وه جیگه ی باس بیت، ته تار هه دایان نه ده داو له سهر په لاماره کانیان به رده وام بوون، (مه لیک نه شره فی کوپى موجهید) به ناشکرایى په یوه ندى پیوه کردن، نه وانیش حوکمرانى (حمص) و ده ورو به ره که یان بۆ گتیرایه وه، (مه لیک سعید کوپى

۱ جهاد المالیک ص: ۱۰۲، البدایه والنهایه ۳۹۸/۱۷.

۲ جهاد المالیک ص: ۱۰۲.

۳ السلوک للمقریزی ۵۱۲/۱، جهاد المالیک ص: ۷۴.

۴ العلاقات الدولية فی عصر الحروب الصلیبیه ۷۴/۲.

عبدالعزيز) یش، پاش پزگارکرانی له زیندانی (بیره) له لایەن ھۆلاکۆۋە، پەيوەندی پێۋە کردن، ھۆلاکۆش ھوکمرانی ھەریمی (بانیا) ی بۆ گێراپاھە و قەلای (صیبیە) شی دایەوہ.^۱

(مەلیک ناصر) بپاریدا بەرەو باشور واتە ولاتی مصر بکشی، له پێگادا سوپاکە ی سەری ئی شیواو پەرتو بلۆ بوو، تەنھا خەڵکانیکی کەمی بە دەورەو مابوون، پێزو حورمەتی کەم ببۆو ھەموو کەسیک بە چاوی تەماعەو لێ دەگەرپا، ئەو بە حیسابی خۆی کە بە خۆی و ئەو سوپایە ی لەگەڵیدا بوو بپاریدا بوو له دیمەشقو بەرەو مصر بچیت و لەگەڵ (مەلیک مظفر قطن) یە بگریت و بە یە کدەست بەرپەرچی تەتار بدەنەو، دیمەشقی بەجی ھیشت و سوپای تیدا نەھیشت، دانیشتوان لەسەر شوورەو دیوارەکان پاوہ ستابوون و جنتویان پی دەدان و توکوو دوغایان ئی دەکردن و دەیانگوت: بۆ تەتارەکانتان بەجی ھیشتین، دەک خوا سەلامەتتان نەکات،^۲ (زین الحافظی) یش بۆ بەری دیمەشق پەریەو دەرگاکانی مالاوہی لەسەر خۆ داخستن، مەلیک ناصر بە دوایدا نارد بیتە لای و لەگەڵی کۆبیتەو، بەلام بە قەسە ی نەکردو نەچوو بۆ لای، پاشان (الحافظی) گەرەپیاوانی دیمەشقی کۆکردنەو و قەناعەتی پیکردن دیمەشق تەسلیمی جیگرەکانی ھۆلاکۆ بکەن،^۳ ناصر پۆیشت و (منصور محمد) ی ھوکمرانی (حەما) شی لەگەڵ کەوت، گەیشتە (نابلوس) و ھیزکی پاسەوانی بە دەورەو دانا، کاتیک گەیشتە غەزە مەمالیکە ھەلاتووەکانی پەيوەندیان پێۋە کردەو و لەگەڵ (مەلیک ظاهر غازی) برای پێک ھاتەو، ھەر لە غەزە ھەوالی داگیرکرانی نابلوسی له لایەن مەغلۇوہ پێگەیشت، بەرەو (عەریش) پۆیشت، پەيامیکی بۆ (قطن) ناردو ھەوالی بارودۆخەکە ی تیگەیانددبوو و داوی لیکردبوو بە مەبەستی بەرپەرچدانەوہ ی پەلاماری تەتەرەکان لەگەڵی کۆبیتەو، بەلام وەک دەرەکەوئ (قطن) وەلامیکی شیفای بەخشی بۆ ناصر بەپێ نەکردبیتەو، بۆیە ناصر گومانی خراپی لەسەر خەلکی مصر بۆ دروست بوو،^۴ کاتیک گەیشتە ناوچە ی (قطیە)، ترسا بچیتە ناو خاکی مصرەو دەستگیر بکریت،^۵ بەلام

۱ المصدر نفسه ۷۴/۲.

۲ المصدر نفسه ۷۴/۲.

۳ اخبار الايوبيين ابن العميد ص: ۵۱، العلاقات الدولية ۷۴/۲.

۴ العلاقات الدولية ۷۵/۲. نقلا عن تاريخ ابن خلدون.

۵ عقدة الجمان للمعيني ۷۵/۲، العلاقات الدولية ۷۵/۲.

گوتی کئ له هاوړپییانی حەزی لێیه با بچئ، (مەلیک منصورى محمد) و سەربازەکانى چوونه مصر و (قطن) لەگەڵیدا کۆبۆوه و لیواىەکی سەربازى دایە و چوونه نێو قاھیرەوه.^۱

بەلام (مەلیک ناصر) واقى وپمابوو و سەرى ئى شىوابوو و نەیدەزانى چ بکات؟ پوو لە کوئ بکات؟ بیری کردەوه پوو لە حىجاز بکات، ئینجا بەرەو لای (کەپک = ئەردەن) بەرپێکەوت، لەوئى خۆى مەڵاسدان بەلام جیگیر نەبوو، سوار بوو و بە بیاباندا پۆیشت، لە لای مەندێک عەرەبى دەشتەکی و پەوهند خۆى پەنادا،^۲ یەکیک لە پاسەوانەکانى خۆى بە ناوى (حوسین تەورداری کوردی) بە پالانەرى تەماع یان وەرگرتنى پلەى بەرز لە لای تەتار، بەرەو لای یەکیک لە سەریەسوپاکانى تەتار پۆیشت – کە لە خوارووی ئەردەن و فەلەستین بلأوبوونهوه – و شوپینی حەوانەوهى (مەلیک ناصر) ی پئى پاگەیانندن، تەتار پەلامارى ناوچەکەیان داو هەر شتیکیان دەهاتە بەردەم، تەفروتونایان دەکردو خانوبەرەیان دەپوڤخاندن و گەورە و بچووکیان بە یەکەوه دەکوشتن، هێرشیان کردە سەر عەرەبە پەوهندەکانى ناوچەکە و خەلکیکی زۆریان ئى کوشتن و ژن و مندالەکانیان بەتالان بردن و (مەلیک ناصر) یشیان قۆلبەست کردو لەگەل (ظاهر غازى) براى و (عزیز محمد کوپى یوسف) ی کوپى و (اسماعیلی کوپى شیرکۆ) بەرەو لای (کیبتوقا) یان پەپێچەک دان، (کیبتوقانویین) ی (ناصر) ی لە لای خۆى گیرنەکردو بەرەو لای هۆلاکۆى بەرپێکرد، (ناصر) بەخۆى و ئەوانەى لەگەڵیدا بوون لە لای هۆلاکۆ جیگیر بوون، هەرکە هەوالی دەرەنجامەکانى جەنگەکەى (عەین جالوت) بە هۆلاکۆ پاگەینرا – کە بە سەرکەوتنى موسلمانان و شکستى یەكجارەکی (تەتار) کۆتایى پێهاتبوو –، هۆلاکۆ ناصرى کوشت، ئینجا هاوړپیکانیشیان کوشتن، جگە لە (عزیز محمد کوپى ناصر یوسف) – کە مندال بوو – کەسیان لە داخ و تۆلەى هۆلاکۆ دەرپاز نەبوون، (عزیز) تا مرد لە لای تەتار بوو.^۳

۱ المختصر ۲/۲۰۱، العلاقات الدولية ۲/۷۵.

۲ البداية والنهاية ۱۳/۲۳۳، العلاقات الدولية ۲/۷۵.

۳ العلاقات الدولية ۲/۷۶، شفاء القلوب ص: ۴۲۰.

باسی دووهم: پیشه‌کیه‌کانی جه‌نگی (عهین جالوت) و به‌ریگردنی پووداوه‌کان:

له نه‌ج‌امی زه‌وتکرانی ولاتی شام له لایه‌ن مه‌غول و هاوپه‌یما‌نه‌کانی: ترسو و توقان و دل‌پاوکی مه‌موو کون و قوزینه‌کانی نه‌و ولاته‌ی گرت‌وه، دانیشتوان به‌چاوی خویان پوخاندن و سوتاندن و کوشتبوی به‌کۆمه‌لی دپندان‌ه‌ی مه‌غوله‌کانیان بینیبوو، زۆر ترسابوون و زراویان چووبوو، به‌ناچاری به‌ره‌و خاکی (مصر) مه‌لاتن و له‌سه‌رکردایه‌تیه‌کی لیوه‌شاوه و کاربه‌جی و به‌جه‌ربه‌زه ده‌گه‌پان خویان و مال و مندال و سه‌روه‌ت و سامانیان له‌چه‌نگ چه‌په‌لۆکی هیزشه دپنده‌کانی مه‌غول بیاریزیت، سه‌رکردایه‌تیه‌ک به‌هیزیت و کۆتایی به‌ناکۆکی و دووبه‌ره‌کیه‌کانیان بیئت و له‌ژیریه‌ک تاکه‌ بپیارو و ه‌لۆیستی بویرانه‌دا یه‌کیان خات و تاqm تاقمینه نه‌هیلیت و مه‌موو لایه‌ک له‌ژیریه‌ک ئالادا پیکخته‌وه و پاشانیش گیانی جیهاد و فیداکاری ئیسلامیان له‌ده‌روندا بیوزینتیه‌وه و چپاناسا به‌پووی نه‌و په‌لاماره سامناکه هه‌لشاخین و تارمایی ویرانکاری و کوشت و بپی نه‌و دپندانه له‌سه‌ر ئاسمانی جیهانی ئیسلامی بپه‌ویننه‌وه، له‌واقیعه‌دا مه‌موو شتی‌ک له‌ولاتی مصردا هه‌والی ده‌رکه‌وتنی هیزو ده‌سه‌لاتیکی تازه‌ی پاده‌گه‌یاند.^۱

یه‌که‌م: داگیرکردنی (مصر) ئامانجیکی ستراتیژی (مه‌غول) بوو:

هه‌ر که‌سی‌ک ته‌ماشایه‌کی ئاراسته‌ی هیلای هیزشه‌کانی ته‌تار بکات، به‌ته‌واوه‌تی بۆی پوون ده‌بیته‌وه که‌ مصر له‌به‌ر نه‌م چه‌ند هۆکارانه ئامانجیکی ستراتیژی مه‌غول بووه:

۱- سیاسه‌ته‌ فراوانخوازه پوون و ئاشکراکه‌ی ته‌تار، نه‌وان هیشتا له‌داگیرکردنی ولاتی‌ک نه‌ده‌بوونه‌وه نه‌خشه‌ی په‌لاماری ولاته‌که‌ی دوا‌ی نه‌ویان ده‌دا، (مصر) یش پاسته‌وخۆ به‌دوا‌ی (فه‌له‌ستین) دا ده‌هات.

۲- مانه‌وه‌ی مصر وه‌ک تاکه‌ ولاتی‌کی به‌هیزی هه‌په‌شه‌ئامیز بۆ سه‌ر هیمنایه‌تی ته‌تار به‌ته‌نها له‌جیهانی ئیسلامیدا، جگه‌ له‌قه‌لا خۆپاگره‌که‌ی مصر و زۆربه‌ی زۆری مه‌مله‌که‌ت و حکومه‌ت و شارو شوره‌و قه‌لا ئیسلامیه‌کانی جیهانی ئیسلام له‌سه‌ر ده‌ستی پووخینرابوون.

۳- گرنگ بوونی شوینی جوگرافی و ستراتیژی (مصر): له‌پاستیدا له‌ناوه‌پاستی جیهانی کۆندا چه‌قی به‌ستبوو و حوکمی به‌سه‌ر پینگاویانه‌ بازرگانیه‌ جیهانیه‌کانی نه‌و کاتدا ده‌کرد.

۴- مصر ده‌روازه‌ی باکووری نه‌فریقیا‌یه و به‌داگیرکردنی نه‌وی ده‌رگا به‌ره‌و نه‌فریقیا‌ ئاوه‌لا ده‌بی‌ت، چونکه‌ له‌و کاته‌دا ولاتی (مه‌غریب) ی‌گه‌وره - دوا‌ی پووخانی ده‌وله‌تی

(موحدین) — بڼا چې د ده ولې ته چې که یه ک دابه ش بېو و توانای به رهنګار بېو نه وه ی
نیمپراتوری ته مه غوښته وو.

۵- نه وه هیزه مړیبه ی له مصر دا په نګی خوار دې وو نه وه وزه شار او ه ی له ولات دا
په سمه نده کرابو، پاکېشانی ه مو نه وه موسلمانان ه ی له بهر مه غوښته ولات بېو، ه مو
نه مانه وایان له مه غوښته کرد مصر به سرچاوه ی ترسو دلې پراوګی خوی ته ماشا بکات.

۶- زږد بونی پایه پراګر ه کانی جموجوځی جیهادی سرکه وتوو: له (سرکر دایه تیه کی
تېګه یشتوو و پېګه یشتوو، غیره ته دینی، جه مېو نی ه مو نه وه زاناو شهر عزانان ه ی له بهر
مه غوښته ولات بېو)، مه غوښته کاند ده ترسان نه م پایه پراګرانه پېوژده یه کی نیسلا می داپېژنو
جیهانی نیسلا می له ژیر چه په لږکی داګیرکاری مه غوښته پزګار بکات.^۱

۷- هیتانه دی ښاره زوی داګیرکردنی جیهان به گشتی داوایان لې ده کات ده ولې ته
مه مالیکي مصر له نېو بهرن، له لایه کی تره وه برپاری داګیرکردنی مصر، برپاری کی
نیمپراتوری مه غوښته وو که به شایه دی گوره پراوېژکاره کانی له (قه واقوېم) ی پایته ختی
مه غوښته دهری کرد بېو.

دووهم: (سیف الدین قطز) و هه نګاوه کانی بڼا یه کګر تنه وه ی پیزه کانی نیسلا می:

(سیف الدین قطز) به ته واو ته بڼی دهرکه وت که مانه وه ی ده ولې ته لاهه کی په یوه سته
به تېپه پاندنی نه وه تاقیرکړنه وه قورسه که خوی له بهر رهنګار بېو نه وه ی پړوسه ی داګیرکاری
مه غوښته دهنوینې بڼا سر جیهانی نیسلا م، نیستاش له سر سنووری ولات ه کی نه ودا
پېکډلې په لامار ده کن، دهرکی به وه کرد که پېوېسته بیسه لمینې پیاوې قوناغی خوی ته و
پاله وانی گډه پانه و شایسته ی نه و متمانه یه که له لایه میرانی مه مالیکي مصر وه — دوی
لېخستنی (مه لیک منصور) — پېی به خشر او وه بڼا پړوستی مه لیکایه تی ه لېژدراوه.^۲

(قطز) له پېناو یه کړیزي هیزه کانی نیسلا م له بهر امېر کېشه که دا نه م چه د هه نګاوه ی
نان:

هه نګاوی یه که م: کډو بونه وه یه کی به میرو سرکرده و زاناو پراوېژکارانی مصر کرد،
ته وهری باسه که یان له سر سرکر دایه تی کردنی نه وه هیزه سوپایه بېو که بهر به هیزه که ی
مه غوښته دهرګریت، دهره نجام ناماده بېوان یه کده نګ بېو له سر نه وه: (مه لیک منصور علی

۱ جهاد المالیک ص: ۱۰۶، ۱۰۵.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۰۷.

کوپری موعیز ثابیه ک) ی که م ته م ن که سیکی لاوازه و تین و توانای پووبه پووبونه وه ی هه موو
 نه و مه ترسیانه ی نیه که هه په شه له دهولته می مالیکی مصر ده کهن، له بهر نه مه بهر یاریندا
 سولتانی مندال له پۆستی سه لته نه ت لابه رن،^١ (قطن) به ناماده بووانی گوت: من ته نها به
 مه به سستی کوشتاری ته تار کۆبوونه وه م پی کردوون، - نه ک ده ست به سه رداگریتی حکومت،
 نه مه ش به بی هه بوونی مه لیکیکی به ده سه لات نابی، نه گه ر پۆیشیتینه دهره وه و نه و
 دوژمنه مان تیکشکاند، نه و کاته با هه موو شتی ک به ده ست ئیوه بی و، کیتان پی چاک بوو
 نه و که سه بکه نه مه لیک،^٢ (قطن) توانی خه لک له سه ر فکری جیهاد و به ره نگاریبونه وه ی
 داگریکه ران کۆبکاته وه و له سه رووی نه مه شه وه به پاشکای گوتی پاش کۆتایی هاتنی
 جهنگ و شکاندنی دوژمن کاروبار ده خاته وه به رده سستی خه لک و حه زیان به چاره ی کئی هات با
 هه لیبژین و بیکه نه سولتان، قسه که ی به گشتی کردو دیاری کردنی سولتانی ناینده ی به هیچ
 تیره و تایه فیه که وه نه به سته وه و تاییه تیشی نه کرد به مه مالیکه وه.^٣

میژووی ژیانی به لگی پاست و دروستی نه و نیازه پاکه ی بوو که گوتی: نه و نه و نده ی
 حه ز به سه رکه و تنی نه م دینه و کوشتاری ته تار ده کات حه ز به ده سته و تنی سه لته نه ت
 ناکات، خودای بالاده ست سه رکه و تنی ئوممه تی ئیسلامی له سه ر ده سستی نه و تۆمار کرد،
 خودا نه یکردوه به باو سه رکه و تنی ئوممه ت له سه ر ده سستی که سانی دوو پوو و گهنده لکار
 تۆمار بکریت، خودای به رز ده فه رموویت: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُصَلِّحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ﴾ (یونس: ٨١).
 (قطن) په حمه تی خوی لی بیته له م کۆبوونه وه یه دا که زانایان و سه رکرده کانی کۆکرده وه به
 په چاوکردنی په وشت و به ها به رزه کان ده سته ردار ی نه و ئیراده و جۆش و خرۆشه ی هه ناوی و
 هۆکاره کانی سه رکه و تن و دیاریکردنی تیمی یاریده دهر و لابر دنی که سانی نه شیوا نه بوو، (ابن
 بنت الاعن) ی وه زیری هه واداری (شجرة الدر) ی لابر دو (زین الدین یعقوب کوپی
 عبدالرفیع) ی - باوه پپیگراوی خوی ی له جیگه دانا، سپارده کانی پاراستن و کاروباره کانی بۆ
 خه لکانی شیوا گێژانه وه -، هه رچه نده (فارس الدین ئوکتای بچووی صالحی) ی - سه رۆک
 سوپا له ته یافه ی مه مالیکی به حری - ی نه یاری بوو به حوکی نه وه سه رکرده یه کی
 لیوه شاوه و به توانا و پاستگرو نه میندار بوو له سه ر پۆسته که ی خۆی هیشته وه و بایه خی

١ المصدر نفسه ص: ١٠٥.

٢ قصة التتار ص: ٢٤٥.

٣ المصدر نفسه ص: ٢٤٦.

ته وای پېدا، (قطن) به م سیاسته زیره کانه ی توانی مه مالیکه به حربه کان — که ناوړه ی شام و تورکیا بېون — به لای خویدا پاکیشیتته وه و دنیایان بکات که هیچ زیانیکیان پی ناگه یه نیت، بېگومان نه مه ش سهر بې جیگیر بېونی بارودڅی مصر ده کیشت و موسلمانان سود له خیروبیتری نه و هیزه سهر بازیه ده گم نه ده بینن که خوی له (مه مالیکي به حری) دا ده بینیتته وه، له لایه کی تره وه (قطن) ژماره یه که سی قوْل به ست کردن و به ندی کردن که که ده وری سهر څو کایه تی کردنی ناژاوه یان ده گپړاو به نیاز بون له حکومت ته که ی ه لگه پښه وه، (قطن) ده یزانی نه گهر خه لک به جه نگو جیهاده وه سهر گرم نه کرین، نه وا به خویانه وه خه ریک ده بن، له بهر نه مه، هر که له سهر کورسی سه لته نه تی مصر دانیش فهرمانی به (زین الدین) ی وه زیری و (فارس الدین ټوکتای) ی سهر څو سوپای کرد پیکه وه سوپا سازکه نو پیزه کانی پیک بهن و که رهسته کانی جه نګ ناماده بکن، به م شیوه یه خه لک خویان بې بهر نه کار بېونه وه ی دوژمن ناماده کرد، نه م هه نګاوه به شداریه کی چالاکي به هیژ کردنی بارودڅی نیوڅوی مصری کردو، خه لکی به جیهاده وه سهر گرم کرد، سولتان حوکه کانی شهریه تی راپه پانندن و بهرگری له ولات کردو مشوری له کاروباری په عیت و پاراستنی بهر نه وندیه کانی خه لک خواردو به مه بارودڅی نیوڅو جیگیر بو و پیزه کانی نیوڅو پیکخران، که واته نه مه به یه که مین هه نګاوی هیثانه دی سهر که وتن حساب ده کریت.

هه نګاوی دوهم: لیبور دنی پاسته قینه:

(سولتان قطن) برپاری لیبور دنی گشتی — پاسته قینه — ی بې تیکړای (مه مالیکي به حری) ده رکرد، له باسه کانی پېشدا چو نیتی سهر ه لدانی ناژاوه ی نښان (مه مالیکي به حری) و (مه مالیکي موعیززی) یمان زانی، سهر ته ی ناژاوه که به کوژرانی (فارس الدین ټوکتای) سهر څو مه مالیکي به حری له سالی ۶۵۲ ک/ ده سستی پیکردو (۶) سال درېزه ی کیشا، بهر به ره ناژاوه که گهره تر ده بو و زیاتر ته شه نه ی ده کرد، دوا به دوا ی کوژرانی (مه لیک موعیز عزالدین نایبه ک) و پاش نه ویش (شجرة الدر) ناژاوه که گه یشته لوتکه و، کار به وه گه یشت زورینه ی مه مالیکي به حری و له سهر ووی هه مووشیانه وه (رکن الدین بیبرس) — مصر به جی بیلن و بهر و شام پاکه نو له ویدا بلاوېینه وه، خه لکانیکیان هانی میرانی شامیان ده دا مصر دا گیر بکن، دوژمنایه تیه که توند بو و گه یشته نه اندازه ی ته قینه وه و پیکه لساخان، به لام کاتیک (قطن) چوه سهر کورسی سه لته نه تی مصر و ه لویسته

حه کیمانه که ی نواندو بریاری لیبور دنی گشتی بۆ مه مالیکی به حری ده رکردو داوای لی کردن بۆ نیو نامیزی ولاتو دهوله ته که ی خویان بگه پینه وه بارودوخه که ئاسایی بۆوه،^١ (قطن) توانی قنیا ت به میرانی مه مالیکی به حری نه یاری له سه رووی هه مووشیا نه وه (بیبرس بندقداری) بکات له شامه وه به رهو مصر بگه پینه وه له ژیر ئالا که یدا کۆبینه وه هه رچی نا کۆکی و دووبه ره کی نتوانیان هه بووه له بیر خویانی ببه نه وه، (میرانی مه مالیکی به حری) هه ستیان به دهسته پاچه یی (میرانی ئه یوبی شام) کرد له به رامبه ر هیرشی مه غول و پاشان به رهو مصر گه پانه وه،^٢ (سیف الدین قطن) له بهر ئه م چه ند هۆیا نه هه ستی به گرنگی پاکیشانی (رکن الدین بیبرس) کرد بۆ نیو پیزی سوپا یه که ی:

أ- لیوه شاهویه یه کی به زر له بواری جه نگدا، شاره زاییه کی پتویست له بواری سه رکردایه تیدا، غیره تیکی په سه ن له بواری ئیسلامه تی و دینداریدا.

ب- بیرتیژی و زیره که یه کی فراوان که سایه تی بیبرس پی ده ناساند، (قطن) هه ولای ده دا ئه م که سایه تیه له جیا تی ئه وه له جه نگی نیوخوداو له دژی (مه مالیکی مو عیزی) به کاربه ئنریت، ئه و چاک وایه له بهرزه وه ندیه بالا کانی ئیسلامدا و له جه نگی به گرزدا چوونه وه ی ته تاردا به کاربه ئنریت.

ج- هه واداری مه مالیکی به حری بۆ (رکن الدین بیبرس)، (قطن) ده رکی به م پاستیه کردبوو و ده یزانی که ئه گه ره مه مالیکی به حری هه روا به ئاواره یی بمیننه وه پۆژیک دادی پۆژیان بیته وه له دژی پاست ببنه وه، له بهر ئه مه سیاسه تی هه کیمانه داوای لی ده کا (بیبرس) به ته وای مه مالیکی به حریه وه که مه ندکیش بکات و له نیو پیزی سوپا که یدا پله وپا یه کی به رزی بداتی و پیزو قه دری بگری ت و توانایه کانی به کاربه ئنریت، به م شیوه یه دلّه کان جیگیر ده ببنه وه و ترسی دوزمنا یه تی نیوخو ده ره ویته وه و ئه و هیزو پیزو وزه نۆره په رت و بلّوه کۆ بگری ته وه و له با تی ئه وه له جه نگی لا وه کی و نیوخودا به هه ده ر بدریت، ئه و له جه نگی به ره نگار بوونه وه ی ته تاردا سه رف بگری ت.

له بهر ئه مه بیبرس له سه ر بانگه یشته که ی (قطن) به رهو مصر به پیکه وت، (قطن) به پیزو حورمه ته وه پیشوازی لی کرد، له وه زاره تخانه دانیشاندو هه ری می (قه یلوب) و ده وروبه ره که ی

١ قصة التتار من: ٢٤٩.

٢ جهاد الممالیک من: ١٠٦.

له سهر تاپو کړدو وه کو میرو سهر کړده یه کی پیشکه وتوو هه لسوکه وتی له گه ل نواندو دوی نه مه کړدی به پیشه نگی سوپاکه ی.

نیمة لیږه تبیینی چوند سیفه تیکی سهر کړدایه تیانه ی (قطن) ده که ین، (لیبور دن له کاتی ده ست پوښتندا، دانانی خه لک له جیگای خویندا، فیه یکی سیاسی هه کیمانه، به خه مېوون له یه کیتی و یه کپزی)، (سیف الدین قطن) به م سیاسی ته هه کیمه ی توانی سود له وزه و توانا کانی مه مالیکی به حری ببینیت و سوپاکه ی خوی به هوی نه وانه وه به هیتر بکات،^۱ نه و ده روزه کانی ولاتی مصری له پووی هه موو نه و ناوارانه ی ولاتانی خوره لاتی نیسلا می کړدنه وه که له نه نجامی هیترش و په لاماره کانی مه غول به ره و نه و ولاته داکشابوون، له نیو پاکړدوه کاندا: چوند کومه له خه لکیکی خواره زم ده بینران و (سیف الدین قطن) پیشوازی لیگردن، چوند کومه له خه لکیکی (شام) یش که له نیویاندا (مه لیک منصور) ی حوکمرانی (حه ما) ده بینرا،^۲ هه روه ها خه لکانی تریش.

هه نگاهی سیه م: هه ولدان بو پیکهاتن له گه ل ده ولتی (نه یو بیان):

نه و کاته په یوه ندی نیوان مه مالیکی و نه یو بیان ژور گرژ بوو، به لکو دوی پوخانی به غدا (سولتان ناصر) ی نه یو بی میری (دیمه شقو هه لب) داوی له ته تار کړد به مه به سستی داگیر کړدی مصر کومه کی سهر بازی بو په وان بکه ن، به لام (سیف الدین قطن) هه موو هه ول و ته هه لاکانی له پیناوی هه لاچو کړدی ناکوکی و ناخوشیه کانی نیوان خوی و میرانی شام خسته گه پ، هه ولی ده دا یه کیتی له نیوان (شام و مصر) دا دروست بکات، یان لانی که م میرانی شام بی لایه ن بکات و نیوانی مه مالیکی مصر و مه غول چول بکه ن و له پشته وه را به رخه نجه ریان نه دهن، (قطن) ژوری هه ولدا تا له گه ل مه لیک ناصر پیک بیت، پیشنیاری کړد که نه و با هه ر مه لیک بیت و سولتان و براگه وره بیت و خوشی برا بچوکه و شوینکه و تووی جه نابیان بیت، نینجا (قطن) بوی پوون بووه که مه لیک ناصر گومانی له و یه کیتی تیروته و او ه پیشنیار کراوه و مه سه له ی چوونه مصر هیه، بوی نه مجاره یان به شیوازیکی تر بوی چوو، پیشنیاری بو کړد که بو به رهنکار یوونه وه ی ته تار ده یه ویت سوپای به کومه ک بو بنیتریت، چونکه تیکشکانی ته تار به رزه و هندی هاو به شی هه ردوکلای تیدایه و نه گه ر یه کیتی نیوانیشیان دروست نه بیت نه م ناما نجه یان بیت هدی هه ر شتیکی باشه، (قطن) به و په پی پیزو

حورمەتەۋە گوتى: ئەگەر ھەلتىبىزاردىم لە خىزمەتتە دام، ئەگەر كەسىكى تىرىشت بۇ سەركىردايەتى سوپاي بەرەنگارىيەۋە تەتار ھەلتىبىزارد ئەۋا مەنىش بەخۇم سوپاكەمەۋە بە ھاۋارتەۋە دىم دىمە بەردەمت و بە پىۋە پادەۋەستىم، ئەگەر مەتەمانەشت بە مەن نىيە و پىت خۇش نىيە بىم، سوپاكەمت بۇ دەننىرم و بۇ خۇت بە ئارەزۋى خۇت كەسىكىيان بە سەرەۋە دابىنى.^۱

بەلام ناصىر يوسىف ۋەلامى ھىچ كامىك لەم بانگەۋازانەى (قۇن) نەدايەۋەۋە مەلئالۇكىنەى بەسەر يەكمالى ۋەيەكىتىدا ھەلتىبىزارد، ئەنجامى ئەمە چ بوو؟ (پوۋخانى ھەلەب و دىمەشق، بە دىلگىرانى مەلىك ناصىر پاشان كوزدانى دۋاي جەنگى عەين جالوت)، (قۇن) تەنھا بە مەلىك ناصىر ۋازى نەھىنا، بەلكو پەيۋەندى دىيۇماسى بە تەۋاي مىرانى ئەيۋبى ۋلاتى شامەۋە كىردو نوينەرى خۇي بۇ لا ناردن، مىر مىنصورى مىرى (ھەما) ۋەلامى دايەۋەۋە سوپاكەى پەيۋەندى بە سوپاكەى (قۇن) ۋەۋە كىرد، بەلام (مىر موغىس عومەرى مىرى (كەپەك) نەردەن بىلەينەى ھەلتىبىزارد، پىش ئەمە دوۋجار ھەۋلى داگىركىردى مىرى دابو، بەلام ھەردوۋك جىار (قۇن) ھىرشەكانى تىكشكاندەۋە، (ئەشەرەف ئەيۋبى) ھوكمپانى (ھىمىش) بە ھىچ شىۋەيەك ۋەلامى (قۇن) نەدايەۋەۋە پاستەخۇ پەيۋەندى بە تەتارەۋە كىردو پىشتىۋانى ئى كىردن، (ھۆلاكو) ھوكمپانى ھەموۋ ۋلاتى شامى دايە تا بەناۋى تەتارەۋە ھوكمى بگىرپىت، دۋامەن مىرى ئەيۋبىيان (مەلىك سەيد حسن كوپى عبدالعزىز) ھوكمپانى (بانىاس) بىپاي بەبىپ ھارىكارى (قۇن) نەكىرد، بەلكو بە خۇي و سوپاكەيەۋە چۈۋە نىۋىزى سوپاي (تەتار) ۋەۋە لە داگىركىردى ۋلاتانى ئىسلامىدا پىشتىگىرى ئى دەكىردن، بەم شىۋەيە (قۇن) تۋانى (مەلىك مىنصور) ھوكمپانى (ھەما) بە خۇي و سوپاكەى مەلىك ناصىر بە لاي خۇيدا پاكىشەت و بەرەبەرەش سەربازانى شامى پەيۋەندى بە سوپاكەيەۋە بىكەن، بەلام (مەفىث عمر) ھوكمپانى كەپەك خۇي لە پوۋدۋەكان دورەپەرىز كىرد.^۲

ھەنگاۋى چۈارەم: تاقىكىردنەۋەى خاچپەرستان:

(مەلىك سەيف الدىن قۇن) دەترسا لە كاتى ھەلايسانى چەخماخەى شەپ خاچپەرستانى كەنارى شام پەيۋەندى بە مەغۇلەۋە بىكەن، بۇيە بىپارى دا پىش ئەۋەى بچىتە كۆپەپانى جەنگەۋەۋە بەرەنگارى مەغۇل بىپىتەۋە لە ھەلۋىستىيان ھالى بى، لەسەر ئەم بىنەمايە

۱ قصة التتار ص: ۴۵۵.

۲ قصة التتار ص: ۲۵۸.

نۆینه رایه تی مصر به ره و عه کا به پیکه وت و داوای له خاچه رستان کرد پښگا به سوپای نیسلام بدهن به ولاته که یاندا تپه پښت و چشيان پښوېست بوو له خورد و خوراک پښيان بفروشن، له راستیدا خاچه رسته کان پاش نه وه ی به چاوی خویان مه غولیان بینى هیرشی کرده سهر شاری (صیدا) و تالانی کرد پقو کینه و بیژرانی خویان له بهرام به ردا نه ده شارده وه، نه مه له لایه که لایه کی تریشه وه کاره قیزه ون و دپندانه کانیان و کوشتاره کومه لکوزه کانیان وای لیکردن دۆسته کانیشیان تا به خاچه رسته کان پاده گات متمانه یان پی نه کهن، لایه کی تری مه سه له کهش نه وه یه که خاچه رستان په یوه نډیه کی له میژینه یان به شارستانیه تی نیسلامیه وه هیه و هوگری موسلمانان بوون، له نه نجامی نه مانده له سهره تادا ناماده یی هاریکاری سهریازیان بۆ (سولتان قطن) نیشان دا، به لام سولتان سوپاسی نه م هه لوېسته ی لیکردن و په یمانی لى ستاندن که نه کومه کی بکه ونه له دریشی بوه ستن.^۱

به م شپوه (سولتان قطن) توانی په زامه نډی خاچه رستان وه ربگریت تا سوپاکه ی به خاکی که ناروای شامدا هاموشو بکات و له لای نه وانه وه پاریزاو بیت و له زۆبه ی ناراسته کانه وه و له م ساته وهخته ته نگه به ردا ناسته نگه کانی سهر پښگای بۆ تهخت بیت و مه ترسیه کانی تیکه له چوون له سوپاکه ی دوور بخاته وه.^۲

ههنگاوی پینجه م: ناماده کردنی سامانیکی زور:

خه رجی ناماده سازی زوری پښدا ده ویست، سازکردنی سوپا و خه رجی کیشانی به شپوه یه کی پښوېست، چا کردنه وه ی پردو قه لاو شوره پووخواه کان، ناماده کردنی که ره سته کانی جهنگ به شپوه یه کی پښوېست، په سمه نډه کردن و دا کردنی خوراکى پښوېست بۆ که ل له کاتی پوه به پوووبوونه وای نابلقه دران له لایه ن دوزمنه وه، ولات له نیو ته نگزه ی نابوریدا گیزی خواردبوو، کاته کهش نه وهختی پینجیه کی زه کاته نه وهختی ده یه که که یه تی، ته تار که یشتونه ته غه ززه و له سهر ده روازه ی مصر پاوهستان، ده ولت پښوېستی به سه روهت و سامانه، (سیف الدین قطن) مه جلیسی پراویژکارانی کوکرده وه، بانگهیشتی میرو سه رکرده و زانایانی ئاینی له سه رووی هه مووشیانه وه سولتانى زانایان شیخ عیززه دینی کوپی عبدالسلام کرد، دهستیان به وتووێژ کرد، سه رها سه بارهت به سازکردنی که تیبه سه ریازیه کان گفتوگویان کرد، (سیف الدین قطن) پښنیاری کرد که با بۆ نه م مه به سته سه رانه له سهر خه لک دانئین.^۳

۱ السلوک ۴۳۰/۱، جهاد الممالیک ص: ۱۰۸.

۲ جهاد الممالیک ص: ۱۰۹.

۳ قصة التتار ص: ۲۸۱.

به لّام شیخ عیززی عبدالسلام خوی له پیشنیاره که بواردو گوتی که ئه و به دوو مه رج نه بیّت په سندی ناکات، فتواکه ی به م شیوه یه ده رکرد: هه رکات دوژمن ته قه ی له ده رگای ولات دا، به رپه رچدانه وه ی و شه ر له گه ل کردنی له سه ره موو خه لکی جیهانی ئیسلامی واجب ده بیّت، جائیزیشه بۆ هاریکاری کردن و چه کدارکردنی جه نگاوه ره کان یارمه تی و کۆمه کیان بۆ له گه ل وه ربگیریت، به لّام به و مه رجه ی: هیچ شتیك له زیپو زیوو پاره و چه ک و زین و شمشیره زیپو کفتکراوه کان له نئو به یقولماله دا نه مابن و کۆتاییان پیهاتبیّت و به کار هاتبن، ئیوه ش واته سولتان و میرو سه رکرده و وه زیره کان هه رچی هه تانه له مولک و مال و که ره سته بۆ ئه و مه به سته ی بفرۆشن و هه ر یه کیک له ئیوه با ئه سه په که ی و چه که که بۆ خوی بیلّیته وه و، له گه ل خه لک یه کسان بیّت، به لّام به هیچ شیوه یه ک جائیز نه پاره و سامان له خه لکی وه ربگیریت و سه رکرده کانیش مال و سامان و که ره سته کانیان مابیّت،^۱ شیخ عیززی عبدالسلام ناشکرای کرد دانانی سه رانه له سه ره په عیّت جائز نه، له و حاله ته دا نه بیّت که وه زیرو میره کان له گه ل خه لکی گشتی له پاره و ساماندا یه کسان بووین، سه ره تا سوپا له سه ره حیسابی سه روه ت و سامانی میرو وه زیره کان ساز ده کړیت، ئه گه ر به شی نه کرد ئه و لیره دا به ئه ندازه ی سازکردنی سوپا که نه ک زیاتر له پووی دابینکردنی خۆراک و که ره سته کانی جه نگه وه جائزه سه رانه له سه ره گه ل دابنریت.^۲

(سیف الدین قطن) فتواکه ی شیخی به ئاسانی وه رگرت و له خۆپرا ده سته ی پیکرد و هه رچی دارو نه داری هه بوو فرۆشتی و ئینجا فه رمانی به وه زیرو میرو سه رکرده کانیشی کرد ئه م کاره بکه ن، هه هه موویان به سنگیکی فراوانه وه گوپراه لّیان کرد، هه رچی هه یان بوو له مال و پاره و خشلی ژنه کانیان هیئایانه به رده م (قطن) و یه که یه که سویندیان خوارد که جگه له مه نده سامانه هیچی تری نه شار دۆته وه، کاتیک هه موو ماله که فرۆشرا و کرایه پاره و له دابینکردنی پیداو یسته کانی سوپادا سه رف کرا، زۆر که م بوو و به شی نه کرد، له بهر ئه مه (قطن) برپاری دا ده بیّت هه ر که سیك له دانیش توانی ولاتی مصر و قاهره ی پایتهخت، گه وره بی یان مندال بی پیاو بی یان ژن دینارک ببه خشیت، کرپی مانگیکی له مولکه به کړی دراوه کان وه رگرت، زه کاتی پیشوه ختی سالانه ی له ده ولمه ندو بازرگانه کان وه رگرت، سی یه کی مالی له تورکه نیشته جیکان وه رگرت، کرپی مانگیکی له باخه وان و شوان و گاوانه کان

۱ بدائع الزهور ۳۰۲/۱، جهاد الممالیک ص: ۱۱۰.

۲ قصة التتار ص: ۲۸۳.

وهرگرت، کوی مالی کوبووه خوی زیاتر له (٦٠٠) هزار دینار دا،^١ بهم شیوازه نایابه و به بی ستم و توبزی و لیستاندن و مالیکی حلال و زه لال کوبووه.^٢

نهم کاره مه زنه بوو به یه کیک له هوکاره کانی سرکه وتننه شکوداره که ی عین جالوت خودای بهرز ده فهرمویت: ﴿إِنْ تَصُرُوا اللَّهَ يَصْرُكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ﴾ (محمد: ٧)، بیگومان سرکه وتنی موسلمانان ته نها به هو ی جیبه جیکردنی شرعیه تی خوداوه دیته دی، نهو سوپا موسلمانان خوی له جیبه جیکردنی شرع به دور ده گریته له سرکه وتن دورده که ویته وه، کاتیک (سیف الدین قطن) گوپرایه لو فهرمانبه رداری فتوا شرعیه که ی (شیخ عیززی کوپی عبدالسلام) ی کرد، هموو خه لک بهم کاره سرسام بوون و معنه ویاتیان بهرز بووه و تیغی هیمه تی جیهادو گیانازی و مالبه خشینیان له پئی خودادا تیزبووه، ده گریته بلین نهم فتوا شرعیه ی شیخ عیززی عبدالسلام له سرده میکا ده رکرا که جیهانی خوره لاتی ئیسلامی خیلافه تی شرعی تیدا پیچرابووه، بیگومان فتواکه نهو ده وره ی خوی گیرا که نه گهر خیلافه تی ئیسلامی هه بویه ده بویه نهو بیگیرابایه، کاتیک (خیلافه ت) ده سه لاتی پوچی و معنه وی هه یه، بیگومان فتواکه ی شیخیش به هه مان شیوه ده سه لاتی پوچی و معنه وی خوی به سهر (سولتان قطن) دا سه پاندو نهویش به هویه وه توانی پره زامه ندی دانیشتون مسوگر بکات له سهر پیدانی نهو سامانه ی که به پریار له سهریان دانراوه و پییان وابوو نهو و اجبیک شرعیه و دینه پا که که یان له سهری فه پزکردون، بویه ده بی به گهرم و گوپی و چالاکانه جیبه جی بکن.^٣

شیخ عیززی عبدالسلام و زانایانی مصر جه ماوه ریان هانده دا جیهاد بکن و له پئی خودا بجه ننگن، شیخ ناموزگاری یه که یه که ی میرو حوکمرانه کانی ده کردو دل و ده روونی ده خرۆشاندن و ئیمان که یانی بیدار ده کردنه وه، بویه هه رچی هه یان بوو له پیناوی خودادا به خشیان، که خه لک نهو هه یان بینی کتیرکیتی به خشینیان ده کرد، مال و سامانیک زور کوبووه، خو یان سازو بازکرد چه ک و چولیان کوکرنه وه، سهریازگه کانی مه شق و راهینان له هه موو شوینیک کرانه وه، شارو شارو چکه و گونده کان به هوتافی (الله اکبر) ده له رزانه وه، هه موو موسلمانیک حه زی ده کرد خیرا بگاته گوپه پانی جه ننگ.

١ بدائع الزهور ٣٠٥/١، جهاد المالیک ص: ١١٠.

٢ الایوبیون بعد الصلاح الدین ص: ٤٢٩، للصلابی.

٣ جهاد المالیک ص: ١١٠.

ته ماشا! زانایان و میرانی مه مالیک له به ره ننگاری بونه وهی ته تاردا بونه ته واوکه ری به کتری، که واته نه م کاره ی ئه وان بایه خداره و په ندی گرنگی لی وهرده گیریت.^۱

سیههم: نامه ی (هولاکو) بۆ (سیف الدین قطز):

هولاکو نامه یه کی بۆ سولتانی مصر نارد، پرپوو له هه په شه و توقاندن، تیییدا ده لی: له (خانی گهره) ی شاهه نشای خۆره لات و خۆرئاواوه: به ناوی تو ئه ی (الله) ی پاخه ری فه پشی زه مین و به رزکه ره وه ی کۆله کی ئاسمان: با ئه و (مه لیک مظفر قطز) ه بزانی: که له نه ژادی ئه و کۆیلانه یه له ترسی شمشیره کانی ئیتمه هه لاتون و په نایان بۆ ئه و هه ریتمه بردوووه له نازو نیعمه ته کانی ده خۆن و به هۆی ده سه لاتیا نه وه کتیا ن مه به ست بیت ده یکوژن، پاش ئه مه: با (مه لیک مظفر قطز) و تیکرای میرانی ده ولته که ی و دانیش توانی ولاتی مصر و ده ورو به ری بزائن: ئیتمه سه ربارانی خوداین له سه ر زه مینه که یدا. له پقی خۆی دروستی کردوین، هه ر که سیک ئه و لیتی توپه بیت ئیتمه ی به سه ردا زال ده کات، جا پیش ئه وه ی فرمی سکی چاوتان بسپن و په نجه ی په شیمانی بگه زن و هه له کانتان به سه ر خۆتاندان بشکینه وه، خۆتان و کاروبارتان به ده سه ته وه بدن، چونکه ئیتمه په رۆشی که سیکمان نیه که ده گریا و به زه بیمان به که سیکیشدا نایه ته وه بهارپته وه و بلا لیتته وه، بیستوتانه ئیتمه ولاتانمان گرتن و پاکسانیمان کردن و زۆرینه ی به نده کانیشمان کوشتن، جا ئیوه هه لاتنتانت له سه ره و ئیتمه ش له سه رمانه به دواتان که وین، کام خاک له خۆتان ده گریت و کام پرباز ده ربارتان ده کات و کام ولات په ناتان ده دا؟، که س له شمشیری برنده مان ده ربازی نابیت و له بهر سام و هه بیته تی ئیتمه خۆ پاناکریت، ئه سه په کانمان خۆشپه ون و پیشده ده نه وه، تیره کانمان تیزن و هه موو شتیک ده سمن، شمشیره کانمان ده لیتی بریسون، دلّه کانمان وه کو شاخ په قن، ژماره مان به قه د لمو زیخه، قه لاکان ئیتمه یان پی ناگه پیتته وه، بهرپه رچی سوپاکان سودیان نیه، توکو دوعا کانتان له دژی ئیوه قبول نابن، ئیتمه هه رامتان خواردو له قسه کردنیش پاناوه ستن، خیانه ت و له بهرامبه ر به لێن و په یماندا کردوووه، سزادان و سه رپه چیتان له نیتودا بلا بوته وه، که واته موژده ی سه رشوپیتان لی بی ﴿فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَمِمَّا كُنتُمْ تَفْسُقُونَ﴾، ﴿وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾، هه ر که سیک داوی جهنگمان لی بکات په ژبووان ده بیته وه، هه ر که سیک داوی ئه مانمان لی بکات پارێزواو ده بیت،

جا نه گهر ئیوه گوږپایه ل و فرمانبه رداری فرمان و مرجه کانمان بن نه وای ئیمه چ مافیکمان هبې ئیوه ده تانبې و ئیمه چ نه رکیکمان له سر بیت ئیوه ش له سرتان ده بیت، نه گهر سه ریچیش بکن له نیوده چن، جا به دهستی خوتان خوتان له نیو مه بن، هر که س ناگدار کرایه وه به هانه ی نامینې، له لای نیوه چه سپاوه ئیمه کافرو بیباوه پین، له لای ئیمه ش چه سپاوه ئیوه لاپې و تاوانبارن، بنگومان نه و زاته ئیمه تان به سهردا زال ده کات که خاوه نی فرمانه نه ندازه بک گیراوه کان و حوکمه ته گبیر بؤکراوه کانه، به لانی ئیمه وه زورتان بؤده، ده سه لاتدرتان داماوه، مه لیکه کانتان به بې سهری کزه وه پښای هاتنه لای ئیمه یان نیه، جا زور مه لئین، پینش نه وه ی جهنگ ناگره که ی ه لکات و گرو گلپه که ی میړستان بؤ بینې و هیچ حیسابیکی پؤست و پایه و ده سه لاتتان له لای ئیمه نه مینې و کاره ساتی بتانتا سینیت و ولاتتان به زه برو زه نگمان که سی تیدا نه مینیت خیرا بن و ده ستوبرد وه لامان بده نه وه، ویزدانمان به کاره ینا که نه م نامه مان بؤ ناردن و ناگدارمان کردن، تا له خه وی غه فله ت به خه بر بین، جگه له خو به ده سه ته وه دانی نیوه هیچ مه به ستیکی ترمان نیه، سلو له ئیمه و نیوه و نه وه ش شوین (هودا) ده که ویت و له دهره نجامه کانی گه پانه وه ده ترسیت و گوږپایه لی خودای مه لیکې به رزو مه زن ده کات.

أَلَا قُلْ لِمَصْرُفًا لَدُنْ قَدْ أَتَى
يَصِيرُ أَعَزَّ الْقَوْمُ مَنَا أَذَلَّةً
بِحْدَ سَيُوفٍ تُنْضِي وَيُؤَاتِرُ
وَيُلْحِقُ أَطْفَالًا لَهُمْ بِالْأَكْبَرِ

۱- نه نجومه نیکی راوړښتګاری جه نګی:

نامه که له جی دوا ه مین به ربه ره کانی بوو بؤ دوا ه مین سه رکړده ی ئیسلامی چاره نووسی جیهانی ئیسلامی و شارسنانه ته که ی که به رو په نجی سه ده دووړد ریژه کان بوو، هر ه مووی خوی خستبوه ژیر پؤشنای نه وه لویسته ی که برپار بوو له لایه نه وه سه رکړدایه تیه وه برپاری له سر بدریت، ه موو بؤچوونه کان به خاتری سه ختی پووبه پووبوونه وه و ناچاری سه رده م ناماژه یان بؤ خو به ده سه ته وه دان و چؤکد دان ده کړد به لام سه رکړده ه لکه و تووه کان به جولانه وه یه کی که می نه خشه بؤ داپړژاو و تیروانی نیکی نامانچ ه نگیو پووبه پووی به ربه ره کانی که ره کانی میژوو دهنه وه و به سه ر مهینه تی وه یشومه کانیدا تیده په پښ و سه رکه و تووانه به سه ریدا زال دهن، به م وه لامدانه وه

پاست و دروسته‌یان بازی گه‌وره له مه‌یدانی کردارو به نه‌نجام گه‌یشتن ده‌دهن،^١ (سیف الدین قطن) نامه‌که‌ی خوینده‌وه، بانگه‌یشتی میرو سه‌رکرده‌کانی کردو مه‌سه‌له‌که‌ی بۆ خستنه‌پوو و نه‌م گفتوگۆیه پوویدا:

(قطن): پاتان چیه؟

(ناصر الدین قمیری): هۆلاکۆ زیاد له‌وه که نه‌وه‌ی (جه‌نگیزخان)ه، ناوبانگی و سامو هه‌یه‌تی خۆشی هه‌وجیی به پوون کردنه‌وه نیه، نه‌و ولاته‌ی له سنووری چینه‌وه تا سه‌ر سنووری مصر درێژ بۆته‌وه هه‌مووی له ژێر چه‌پۆکی نه‌ودایه، خۆ نه‌گه‌ر بچینه لای و داوای نه‌مانی لی بکه‌ین نه‌ نه‌نگیه و نه‌ شوره‌یه، به‌لام ژه‌هر خواردن به پێگای خۆته‌فره‌دان و پیشوازی کردنی مه‌رگ دوو شتن عه‌قل حوکه‌میان له‌سه‌ر نادات، نه‌و مرقۆنکه جیگه‌ی متمانه نیه، هه‌رگیز ده‌ستی له‌سه‌ر سه‌رپهرینی خه‌لك ناپارێزێت، په‌یمان و به‌ئینه‌کانی ناباته سه‌رو خیانه‌تکاره، نه‌و پاش پێدانی نه‌مان کتوپر خه‌لیفه و ژماره‌یه‌کی زۆری سه‌ران و زانایانی به‌غدا‌ی کوشتن، نه‌گه‌ر بچینه لای هه‌مان چاره‌نوس چاره‌پیمان ده‌کات.

(قطن): بارودۆخه‌که ئاویه، ته‌واوی هه‌رێمه‌کان دیاربه‌کرو ربیعه و شام پهن له‌و کاره‌ساتانه، ولات له به‌غداوه تا پۆم پوخاو وێرانیه، هه‌رچی تێدا‌بوو له مرقۆ و کشتوکال له‌نیو برا، نه‌گه‌ر ئێمه بۆیان بچین و جه‌نگیان له‌گه‌ڵ بکه‌ین و به‌رپه‌رچیان بده‌ینه‌وه، نه‌و له‌مه‌ولا مصریش وه‌کو ته‌واوی ولاته‌کانی تروێران ده‌بی‌ت، پێویسته له‌گه‌ڵ نه‌و کۆمه‌له‌ی که ولاته‌که‌مانی ده‌وی یه‌کێک له‌م (٣) پێگاچاره هه‌لبژێری:

(ناشتی، جه‌نگ، کۆچپه‌وی)، هه‌رچی کۆچپه‌وی و ده‌رچوون له نیشتمانه مه‌حاله و ناکرێت، چونکه جگه له مه‌غریب هه‌یچ په‌ناگه‌یه‌کی تر نیه، نێوانی مصر و مه‌غریبیش ماوه‌ی نۆره.^٢

قمیری: هه‌روه‌ها هه‌یچ به‌رژه‌وه‌ندیش له ناشته‌وا‌یی کردن و سازشکردنیا‌ندا نیه، چونکه متمانه به په‌یمان‌ه‌کانیان نا‌کرێت.^٣

چه‌ند میرێک: ئێمه تواناو بپرستی به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی نه‌وانمان نیه، به‌لام پات له‌سه‌ر چیه نه‌وه ده‌که‌ین.

١ دراسات تاریخیة، عماد خلیل ص: ٨٤.

٢ سیف الدین قطن قاهر المغول، نورالدین خلیل ص: ١١٢.

٣ المصدر نفسه ص: ١١٤.

(قطن): پام وایه هر هه موومان به ره و پووی جه نگ بچین، نه گهر سه رکه و تین نه وه به تاوات و مبهستی خۆمان ده گهین، نه گهر شکاشین نه وا خه لک سه رزه نشتان ناکات.

ظاهر بیبرس: به پای من نوینه ره کان ده کوژین، ده پۆین و نه خشه ی کوشتنی (کتبغا) ی سه رکرده یان داده پیژین، نه گهر سه رکه وین یان ژیر که وین نه وا له هه ردووک حاله تدا به هانه مان بریوه .

میرانی ناماده بوو به کۆی دهنگ پشتگیری نه م پایه یان کرد، ئینجا له سه ر (قطن) بوو
 بپیری کۆتایی ده ر بکات، نه ویش به فیعلی ده ری کرد.^۱

٢- نه فیر عام: له م ساته وه خته دا (قطن) ویستی هرچی دودلئو دله پاوکئ هیه به بارت به بهر ننگاریونه وهی مه غول پیشه که نی بکات، فرمانه کانی خوی به سهر والی هریمه کانی (مصر) دادان سوپا پیکخن و خه لک بق جیهادی پئی خوداو سهرخستنی دینی محمد رسول الله (ﷺ) هان بدن، داواشی لی کردبوون هر سهربازیک خوی له جیهاد دزیه وه به توبزی بینیرن و نه گهر خۆشی هشاردا بهر شوپکه داری بدن، به خودی خوی به نیو هریمه کاندا که پا تا گه یشته (صالحیه) و له وی هه موو سوپاکه به ته واوه تی کۆبۆوه، لییره دا سهربازگی لی شام کوردو عهره بو تورکمان و نه ته وهی تریش په یوه نندیان پیوه کردن، ئه م یه کانگریه ی سوپای ئیسلام له ۱۵ی شهعبانی ۱۶۵۸ک/ یولیو ۱۲۶۰ زیدا بوو،^۲ هر لییره (صالحیه) دا (قطن) بانگهیشتی میره کانی کوردو سهربارت به چۆنیه تی به پیکردنی سوپا بهر و جهنگی مه غول کۆبوونه وهی پیکردن، پی دهچی له م ساته سهخته دا ترسو دله پاوکئ به سهر هه ندیک میردا زال بوویت له پویشتنه ده ری په شیمان کردبهنه وه، ئه مه وای له (قطن) کرد به وپه پی گهرموگوپی و هه ماسه ته وه پئیان بلئ: هۆ میرانی موسلمانان ئیوه سهرده مانئیکی دورودوریژ سامانی به یتولمالتان ده خوارد، ئیستاش غه زاتان پی ناخۆشه، ئه و من به پی ده که وم، کی جیهاد هه لده بژیژیت با له گه لم بیت، کیش هه لی نابژیژیت با بهر و مالی خوی بگه ریته وه و خودا پیی ناگاداره، هه موو ئه و تاوانانه ی دهره ق به خاک و ناموسی موسلمانان نه نجام ده درین له نه ستوی ئه وانه دایه که خویان دوا ده خه ن.^۲

له بهرام بهر ئه وه موو عه زم و ئيراده به هيزو پته وهى (قطن) بۆ بهر نهنگاريبونه وهى مه غول نيشانيداو پاش ئه مه ش سويند دانى ئه و ميرانه ي كه له گه ليدا ها وه لويست و

١ دراسات تاريخية ص: ٨٥.

٢ السلوك، نقلا عن جهاد المماليك ص: ٨٥.

٣ المصدر نفسه ص: ١٢٠.

هاوراپوون و دهرکردنی فهرمانی به پرخسیستی سوپاکان به بی گویدانه چۆنیه تی بارودوخه که و دهربرینی دوا قسه ی سه بارهت به دهرچوون: من به خودی خۆم هیرشیان ده که مه سه رو خۆ ده که م به نیویاندا، به لئ له به رامبه ر نواندنی مه ردایه تیه که ی (قطن) دا، هینده ی نه خایاند میره نه یاره کانیش هه لۆیستی ئه ویان نواند، هه ر هه موو بپاریان دا به یه کپیزی دهرچن و موسلمانان له وه یشومه کانی داگیرکاری مه غول پزگاریکه ن.^١

٣- کوشتنی نوینه ره کانی هۆلاکۆ؛

یه که م کاری (قطن) له دژی مه غول نه نجامی داو ته پلئ جهنگی پی لیدا نه مه بوو: بانگی نوینه ره کانی هۆلاکۆی کردن و به ره قی و توندوتیژی پيشوای لیکردن، ئینجا قۆلبه سستی کردن و هه ر یه کێک له وانی له به ر یه کێک له دهر وازه کانی (قاهیره) پاره ستاندو له گه ردیندا، به لام نوینه ریکیان منداڵ بوو و نه یکوشت و خسته پیزی کۆیله کانی خۆیه وه، ئینجا که لله سه ره کانی به سه ر دهرگای (زوه یله) وه هه لۆاسین، ئه م که لله سه رانه ی مه غول بۆ یه که مجار بوو به سه ر دهرگای (زوه یله) دا هه لۆاسران.^٢

دیاره (قطن) نوینه ره کانی به جهنگاوه ر حساب کردن و پیتی وابوو هه یج پاساویک له گۆرپیدا نیه پێگای کوشتنیان ئی بگریت، چونکه مه غوله کان له شاره کانی سه مه رقه ندو بوخاراو به غداو حه له بو دیمه شق و ته وای شوینه داگیرکراوه کانی تری جیهانی ئیسلامدا خه لکانیکی زۆری بی چه ک و لاشه پیان له ژن و منداڵ و پیرو... هتد کوشته که له ژماردن نه ده هاتن، له لایه کی تریشه وه ئه م نوینه رانه قسه ی په قیان کردن و بی ئه ده بیان نواندو فیزیان به سه ر (قطن) و ده ووبه ره که یه وه لیده دا، ئامانجی هه لۆاسینی که لله سه ره کانیشیان به سه ر دهرگای سه ره کی قاهیره وه، به رزکردنه وه ی مه عنه ویاتی خه لک و ئاشکراکردنی جهنگ له دژی ته تارو ئاگادارکردنه ویان که ئیستا ئه وان پووبه پووی نه ته وه یه ک ده بنه وه که زۆر جیاوازن له و نه ته وانه ی تا ئیستا په لاماریان داو، بێگومان ئه مه کاریگه ریه کی خراپ نه گه ر که میش بی له سه ر دل و ده روونی ته تاردا ده نیته ترسو بیمیکیان بۆ دروست ده کات، ده مینیتته وه بلاین: ئامانجی سه ره کی کوشتنی نوینه ره کانی هۆلاکۆ له وه دا خۆی ده بینیه وه که به هه یج شیوازیک له مه ولا بیر له چاره سه ری ئاشتی کیشه که ناکریتته وه و خۆیان به وپه پی تیروته وای بۆ جیهاد ئاماده ده که ن، خۆ دوا ی کوژدانی نوینه ره کان ئه گه ر موسلمانانیش

١ المصدر نفسه ص: ١٢٠.

٢ تاریخ الدولة المغولية في ایران ص: ١٤٤، جهاد العماليك ص: ١٢٠.

بیانه ویی به ناشتی مصر ته سلیمی ته تار بګن، نهوا ته تار نه مه ی قبول نیه، نه مه نیجته یادی (قطن) و میره کانی بوو سه بارهت به کوشتنی نوینه ره کانی هولاکو، به لام نه مه پیچه وانه ی بڼه ماکانی شه ریعتی نیسلا مه، چونکه نوینه ران ناکورژین، نه هی موسلمانان نه هی بیباوه پان، نه هی مورته دو مه لګه پراوه کانیش ناکورژین.^۱

پیغه مبه رمان (ﷺ) نه مه بابه ته ی بۆ پوون کردوینه وه، (عبدالله ی کورپی مسعود ده لی: (ابن النواحة) و (ابن أشال) نوینه ری (مسيلمه) بوون و هاتنه خزمهت پیغه مبه ر (ﷺ)، پووی تیکردن و پیی فهرمون: شایه دی ددهن که من پیغه مبه ری خودام؟ گوتیان شایه دی ددهین (مسيلمه) پیغه مبه ری خودایه، پیغه مبه ر (ﷺ) فهرمووی: نیمانم به خوداو پیغه مبه ره که ی هیتا، نه گهر نوینه رم بکوشتایه نهوا نیوهم ده کوشت،^۲ عبدالله ی کورپی مه مسعود قسه له سر فهرموده که ده کات و ده لی: سوننه ت ناوا هاتوو نوینه ران ناکورژین.^۳

نه مه فهرموده یه به لګه یه له سر حرام بوونی کوشتنی نوینه رانی بیباوه پان، نه گهر قسه ی کوفریشیان له بهر دم نیمام و تیکرپی موسلمانان کرد هر ناکورژین،^۴ نه مه ی (سیف الدین قطن) نه نجامی دا پیچه وانه ی حوکمه کانی شه ریعت بوو و تیروته و اویش به س هی خودای بالاده سته.

چوارهم: پوژی لیکه لاواردن:

۱- سهره تاکانی پیکه لشاخان:

دوای ته و اوکردنی نه مه ناماده ساریانه، سهره هاته سهر نه وه (سولتان قطن) کات و شوینی پووبه پووبوونه وه ی مه غول هه لبریزیت لیږده دا بۆمان دهرده که وی (قطن) به خاتری نه نجامدانی نه مه جهنگه یه کلاکه ره وه پړو شوینیکی ستراتیژی تازه ی گرتوته بهر، چونکه نه گهر حوکمپانانی ولاتانی جیهانی نیسلا مه هر له ده ولته ی خواره زمیه وه تا ده گاته خاکی فله ستین به نه خشه و فیکره ی خق مه لاسدان و خق دامه زانندی نیو قه لاکانیان و شاره کانیانه وه پابه نددبوون و چاوه پریان ده کرد داخوا که ی مه غوله کان ده گه نه جی و بهرپه رچی بده نه وه، نهوا نیستا (سولتان قطن) په ندی وهرگرتووه و دهرکی نه و پاستیه کردووه که شیوازی بهرگری سوودی نیه و به پای نه و چاکترین شیواز نه وه یه ده بیت سوپای

۱ قصه التتار ص: ۲۷۸.

۲ مسند احمد، وسنن ابی داود، نقلًا عن قصة التتار ص: ۲۷۹.

۳ قصه التتار ص: ۲۷۹.

۴ نیل الاوطار للشوکانی نقلًا عن قصة التتار ص: ۲۷۹.

ئیسلام بۆیان بچیتته دهره وه و پیش ئه وهی قاچ بنیتته نیو خاکی مصره وه به گزیاندا بچنه وه، بۆ ئه مه سه ته ناوچه یه کی له بارو گونجاوی له دهره وهی سنووری ولاته کی دیاری کرد ئه ویش ناوچه ی (عهین جالوت)ی نیو خاکی فهله ستین بوو، شوینی (عهین جالوت) گۆره پانیکی تهخت بوو چیا به سه ریدا دهنۆی و له و ناوچه که ناریا نه وه نزیک بوو که خاچه رستان حوکیان تیدا ده گیترا،^١ که واته مه لکه وتنی ناوچه که به م شیوه یه له هه موو بارو دۆخی کداو له کاتی پووبه پووبوونه وهی دوزمندا هاریکاری هیزه کانی ده کات، له حاله تی پیکهه لپه رانی پاسته وخۆدا جهنگ له نیو گۆره پانه تهخته که دا ده بیست، له حاله تی ناراسته وخۆشدا چیا که په ناگه یه کی باشه بۆ تیرهاویژه کان تا به ریکوپیکترین شیوه ئه رکی خۆیان راپه رینن، هه روه ها مه لپه زاردنی ئه م ناوچه یه بۆ به ره نگاریبونه وهی مه غول هانده ریکی کاریگه ری ده بیست بۆ ئه و تاقمه شامیانه ی ئاواره ی مصر ببوون ئیستاش له گه ل سوپاکه ی مه مالی که گه رانه ته وه و هانیان دها له پیناوی گه رانه وه بۆ خاکی زیدی نیشیمانی خۆیان به وپه ری قاره مانانه خۆیان له نیو جهنگه که دا بتویننه وه، به تایبه تیش لیره داو له نیو پیزی سوپاکه دا چه ند سه رو میریکی ئه یوبی به دی ده کران، (مه لیک قطن) به لینی پیدابوون هه ر که مه غولیان له خاکی شام به دهرنا، ئه و ئیمارات و حوکمپانیه کانی خۆیان بۆ ده گیتیتته وه، هه روه ها (قطن) مانگی ئوغستوس (ئابی) بۆ جهنگه کی دیاری کرد که کاتیکی زۆر گه رمه و به نیسبه ت تاقمه مه غولیه کان که له بیابانی مه غولیا ی سارد و وشک و برینگه وه هاتوون تا پاده یه کی زۆر دژواره،^٢ و تا ئیستا باریان به و که شو هه و گه رمه ی فهله ستینه وه نه گرتوه که له وه رزه دا تین دینیت و کاریان تی ده کات و له ئاستی جموجۆله سه ریا زیه کانیان داده به زینی.^٣

٢- به ریکه وتنی سوپای موسلمانان:

(سیف الدین قطن) به په له کۆبوونه وه یه کی به میره کان کرد، هانیدان جهنگ و جیهاد بکه ن و کاره ساتی هه ریمه داگیرکراوه کانی ئیسلامی به بیر هینانه وه،^٤ پپی گوتن: ئه ی موسلمانان: بیستوتانه چ کاره ساتیکی سامناک له کوشتن و سوتاندن و پوخاندن و تالان و بپۆو گرتن و بردنی ژن و مندا ل به سه ر دانیشتوانی ولاتاندا هاتوه، هه ریه کی که له ئیوه ش مال و

١ الروض الزاهد لابن عبدالظاهر ص: ٦٤، جهاد الممالیک ص: ١١٦.

٢ تاریخ الدولة المغولية في ایران ص: ١٢، جهاد الممالیک ص: ١١٦.

٣ جهاد الممالیک ص: ١١٦.

٤ المصدر نفسه ص: ١٢١.

مندال و خيزان و شهره فو ناموسی هه يه، زانیویشته ته تار ده سلاتی په شی خوی به سر شامدا کیشاوه و ثانی نیسلا می زه بوون کردوه، جوامیران و غیره تمه ندان په یوه ندیان به م کاروانه جیهادیه وه کردوه و ده یانه ویت نیسلا م سرخه ن، ئی به نده کانی خودا: پیویسته به باشتین شیوه جیهاد بکه ن و به پووی دوزمنانی خودادا هه لشاخین، ئی نه ته وه که م: به نیازیکی پاک و خاوینه وه جیهاد له پیی خودادا بکه ن، باززگانیه کی به قازانجه، منیش یه کیکم له ئیوه، نه وه تا نیستا من و ئیوه له نیوان دوو دهستی ئه و په روه ردگارهداین که هه رگیز ناخه ویت و هیچ شتیکی لې بزر نابیت و کیش پاده کات له دهستی دهرناچیت، له و کاته دا ژاوه ژاوی میره کان به گریان وه به رز بوه و هه ر هه موویان سویندیان خوارد که یان ده بیت ئه م تارماییه بره ویت وه یان نابیت که سیان بمینیت، له و کاته دا سولتان (میر رکن الدین بیبرس) ی به خوی و تاقمه سه ربازیکه وه به خیرایی وه کو پیشه نگی سوپا گه وره که به پیکرد.

۳- جهنگی (غززه):

پیشه نگی سوپای مه مالیک به سه رکرایه تی (میر رکن الدین بیبرس بندقداری) به ره و فله ستین به پیکه وت، له شهعبانی ۶۵۸ ک/ یولیو ۱۲۶۰ ز گه یشته (غززه)، راست و چه پ له هیزه مؤلخواردوه که ی مه غولیان داو شکستیکی تالیان دهرخوارد دان، لیږده دا مه غوله کان بویان دهرکه وت که نیستا خه لکانیک له نیو موسلماناندا ماون ده توانن به پیی نه خشی سه ربازی و بوعدی ستراتیژی بچولینه وه و له پیناوی پاسه وانیکردن و به رگری کردنی دین و خاک و شهره فو ناموسیاندا چه ک و شمشیر هه لږگرن، ئه م جهنگ به نیسبته موسلمانان وه گرنگترین جهنگ بوو، موسلمانان کان به چاوی خویان ده یانینی ته تاره کان چوڼ پاده که ن، ئه و ده نگوږی له و سه رده مه دا بلاوېووه و ده یگوت: (کی پیی گوتی ته تار شکاون باوه پی پی مه که) ماوه ی به سه رچوو، جهنگی غززه کاریگه ریه کی نیجایی و باشی له سه ر سوپای نیسلا م دانا و کاریگه ریه کی سلبي و خرابیشی له سه ر سوپای ته تار دانا،^۲ به م سه رکه وتنه غززه بوو به مولکی موسلمانان، به م شیوه یه جهنگی غززه به یه که مین جهنگی موسلمانان داده نریت که تییدا به سه ر مه غولدا سه رکه وتن، ده کریت بلین: ئه م سه رکه وتنه ی به نیسب موسلمانان کان بوو، هانیدان به ره و باکوور هه لکشین و له ناوچه یه کی له بارتیر بگریستنه وه و له ویدا واته (عهین جالوت) چالاکانه تر پووبه پووی مه غوله کان بینه وه، له لایه کی تره وه ئه و

۱ نزهة الانام فی تاریخ الاسلام ص: ۲۶۳.

۲ قصة القتار ص: ۲۰۱.

شکستهی به سهر هیژه تهتاره که ی غه ززه دا هات و میر (بایدار) ی مهغولی سهر کردایه تی ده کرد، له لایه ن (کتبغا) ی سهر کرده ی مهغولیه وه — که تا گه یشتنی سوپاکه ی مه مالیک بۆ (عهین جالوت) پۆکه وتبوو — به چاوی بایه خ پیدان و حیساب له سهر کردن ته ماشا نه کرا، ههروه ها ئه م سهرکه وتنه بوو به یه کێک له وه کارانه ی خاچه رسته کان وادار بکه ن داکۆکی له سهر دۆستایه تی کردنی موسلمانان بکه نه وه و له پێی یارمه تیدان و ناچوخ کردنی پێگاوبانی ناوچه که یانه وه بۆ پێدا تیپه پینی سوپای مه مالیک به ره وه فه له ستین ئه مه بسه لمینن،^۱ کاتیک (سیف الدین قطن) له غه ززه وه به پێکه وت و پێگای که ناری گرته به رو به شاری (عهکا) دا تیپه پی — که له وه پۆزه دا به ده ست فه ره نگه وه بوو — کاتیک له دووره وه بینیان به خۆیان و ده ست و دیاریانه وه به پیره وه چوون و میوانداریان لیکرد و له گه ل پاشاکه یان به یه ک گه یشت، پێشنیاریان کرد که به هیژیک ی سهر بازیه وه پشتگیری بکه ن، به لام سولتان به نهرم و نیانی په فتاری له گه ل نواندن و گو تی که پێویستی به کۆمه کی سهر بازی ئه وان نیه، به لام په یمانی ئی وه رگرتن که نه له دژی بن و نه کۆمه کیشی بکه ن، پێی گو تن: (به خودای گه وره هه ر سواریک یان هه ر پیاده یه کتان شوین سهر بازه کانمان بکه وئ و بیه ویت زیانیان پی بکه یه نیت ئه و پێش ئه وه ی له ته تار بده ن ئیوه ده کوژم، ئه و پیم گو تن و بیزانن)، له وه کاته دا پاشا کانیان چیان له سولتان بیست بۆ شوینکه وتوو ه کانیان نووسی و ناگاداریان کردنه وه.^۲

(سولتان قطن) داکۆکی ده کرد ئه و جه نگانیه ی له دژی مهغوله کان و خاچه رسته کان ده یانکات ده بیئت مۆرکی ئیسلامیان پێوه بیئت، له بهر ئه مه کۆمه که پێشنیار کراوه که ی خاچه رستانی په تکرده وه و به هیچ شیوه یه ک لێی قبول نه کردن و نه یه ویست چاکه و منه تی ئه وانی به سهر وه بیئت، خۆی له خۆیدا ئه م هه لویسته ئاماژه به ئاره زویه کی تری (قطن) ده کات: ئه ویش ئه وه یه که ئه و له ماوه ی جێبه جێکردنی پڕۆژه جیهادیه که یدا ده یه ویت وێپرای به ئامانج گرتنی تیکشکانی مهغول، شکست ده رخوا ردی خاچه رسته داگیرکه ره کانیش بدات، دوا ی سهرکه وتنی به سهر مهغولدا به ره و که ناری شامی باداته وه و له پیسی خاچه رسته داگیرکه ره کانی پاک بکاته وه، له هه مان کاتیشدا ویستی کاتیک هیژشی کردنه سهر منه تی ئه وانی به سهر وه نه بوو بیئت و^۳ نه کگیریان نه بیئت.

۱ جهاد الممالیک ص: ۱۲۱.

۲ نزهة الانام فی تاریخ الاسلام ص: ۲۶۳.

۳ جهاد الممالیک ص: ۱۲۲.

۱- چەند زانیاریه کی گرنگی هه والگیری:

(سولتان قطن) پێش سوپاکه ی کهوت و له (عهین جالوت) نزیک بۆوه، هیشتا هه ر له پێگادا بوو یه کێک له پیاوانی شامی هاته لای و چەند زانیاریه کی گرنگی هه والگیری پێشکەش کرد، ئه م پیاوه: له لایه ن (میر صارم الدین ئایبهک) وه نێردرابوو - (میر صارم الدین) له کاتی داگیرکردنی شامدا له لایه ن هۆلاکووه دیلکراوو و پاشان قبوڵی کرد له نێو پیزهکانی سوپای ته تاردا خزمهت بکات و له زۆر جهنگدا به شداری له گه ل کړدبوون و ئه مجاره ش له گه لیان هاتبووه (عهین جالوت)...، ئیتمه نازانین به چه زو ئاره زووی ده روونی خۆی هاوکاری سه ربازی ته تاری کردووه یان له پووی ناچاریه وه، هه ر چۆنێک بێت ئه مه له نښان خۆی خودادایه، به لām له جهنگی (عهین جالوت) دا برپاری داوه به پیتی توانا یارمه تی سوپای موسلمانان بدات، نوینه ره که ئه م زانیاریانه ی خسته نه بهرده م (سولتان قطن):

أ- سوپای ته تار وه کو پتویست به هیژنیه، چونکه هۆلاکو زۆرێک له سه رکرده و سه ربازهکانی سوپای له گه ل خۆدا بردونه وه، ئه و سوپایه ی هاتبووه شام و داگیری کرد له پووی چه ندیته ی و چو نایه تیه وه وه کو پێشدا نه ماوه، که واته ترستان لیان نه بێت.

ب- ته تاره کان قوڵی لای راستی سوپاکه یان له قوڵی چه پیان به هیژتره، که واته پتویسته موسلمانه کان قوڵی چه پی سوپاکه یان که به رهنگاری قوڵی راستی سوپای ته تار ده بێته وه به هیژبکه ن.

ج- (ئه شرف ئه یوبی) میری (حمص) به خۆی سوپاکه یه وه له گه ل (صارم الدین ئایبهک) له نێو سوپاکه ی ته تاردان، به لām ئه وان که شه پ دهستی پێکرد به قهستی شکست ده خۆن، واته ده لی: (ئه شرف ئه یوبی) چاوی به هه لهکانی خۆیدا خشانده و ته وه ده یه ویست له گه ل سوپاکه ی (قطن) بوايه، به لām به فیل و به مه بهستی هه لوه شانده و لیکتراننده ی پیزهکانی سوپای ته تار له گه ل ئه واند هاتوه،^۱ له گه ل ئه مه شدا موسلمانه کان ته و او وریا و له سه ره سه ت پاره وستان و به بی که مه ترخه می کردن له ئاماده باشی و ئیحتیا تکردن سوودیان له م زانیاریانه وه رگرت، به م شتیوازه پۆزی ۲۴ په مه زانی ۶۵۸ ته و او بوو و موسلمانه کان شه وی (۲۵) یان به شه ونوێژو پارانه وه و تکا و نزا به پێکرد.^۲

ه- پیکه له شاخان له گه ل مه غولدا:

پێشوهخت (سیف الدین قطن) هیژکی سه ربازی به سه رۆکایه تی (میر رکن الدین بیبرس) به ره و فه له ستین به پێکردبوو تا له بارویدۆخی ناوچه که وه والی جموجوڵی دوزمن

ئاگاداربیت و جیگه‌کانیشان ده‌ست نیشان بکات، له‌گه‌ل گه‌یشتنی، (بیبرس) و هیزه‌که‌ی له‌گه‌ل دوزمن تیگه‌لچوون و به‌رده‌وام دوور و نزیک گورزی لیده‌وه‌شانندن تا ئه‌و کاته‌ی (سولتان قطن) به‌خۆی و سوپای سهره‌کیه‌وه له‌ ناوچه‌ی (عه‌ین جالوت) له‌ ۲۵ په‌مه‌زانی ۶۵۸ک/ سبته‌مبه‌ر ۱۲۶۰ز پێیان گه‌یشت، ئه‌مه‌و له‌ ده‌می چیشته‌نگاوی (۲۵) ی په‌مه‌زاندا هیزی ئیسلام و هیزی ته‌تار به‌یه‌ک گه‌یشتن، شیوه‌که‌ پر بوو له‌ خه‌لک، غه‌لبه‌غه‌لبی گوندنشینان و جوتیاران ده‌نگی ده‌دایه‌وه، لیکدا لیکدا ته‌پلی سولتان و میره‌کان ده‌کوتران و ئینزاری ده‌ست پیکردنی هێرشیان لیده‌دا.^۱

(کتبغا) سهر‌کردایه‌تی سوپای مه‌غولی ده‌کرد، (قطن) ده‌یزانی له‌ پووی ژماره‌وه له‌ ژوور ژماره‌ی دوزمنه‌وه‌یه: بۆیه هیزه سهره‌کیه‌کانی له‌سهر‌گه‌ردو ته‌پۆلکه‌کان هه‌شاردا بوون و ته‌نها هیزی پیشه‌نگی هینا بۆ مه‌یدان که له‌ لایه‌ن (بیبرس) وه سهر‌کردایه‌تی ده‌کرا، هینده‌ی نه‌خایاند (کتبغا) که‌وته نێو داوه‌که‌وه، به‌هه‌موو پیاوانی سوپاکه‌یه‌وه هێرشێ کرده سهر‌ ئه‌و هیزه ئیسلامیانه‌ی به‌به‌ر چاویه‌وه له‌ به‌رامبه‌ری پاوه‌ستابوون، پاش ئه‌وه (کتبغا) تینی بۆ هینان (بیبرس) به‌ په‌له‌ پاشه‌وپاش به‌ره‌و گه‌ردو ته‌پۆلکه‌کان کشایه‌وه، هینده‌ی نه‌برد هه‌ر هه‌موو سوپای مه‌غول کتوپر گه‌مارۆ درا، جه‌نگ و پیکدادانێکی گه‌وره‌ پوویدا و کوشتاریکی زۆریان له‌ یه‌کتر کرد، هیزه‌کانی مه‌مالیک ماوه‌یه‌کی که‌م شله‌ژابوون و^۲ سهره‌تای پیکدادانه‌که‌ قۆلی چه‌په‌ی سوپاکه‌یان به‌ خراپی شکا، (مه‌لیک مظفر) به‌ خۆی و هیزیکی سوپاکه‌یه‌وه به‌ هاواریانه‌وه چوو و زه‌بوونیه‌که‌ی بۆ قه‌ره‌بوو کردنه‌وه، (قطن) خۆی خسته نێوچه‌رگه‌ی جه‌نگه‌که‌وه‌و، له‌و پۆژه‌دا به‌لایه‌کی باشی به‌سهر‌ دوزمندا هینا و هانی هاوه‌لانی ده‌دا و مه‌رگی پێی خودای له‌به‌ر چاو و دلایان جوان و شیرین ده‌کرد و جار له‌ دوا‌ی جار هه‌لمه‌تی پێ ده‌برده‌وه سهر‌ دوزمن،^۳ کلاو خوده‌که‌ی به‌ زه‌وی دادا و یه‌ک به‌خۆی هاواری کرد: (وا اسلامه‌ = هاوار بۆ ئیسلام) و به‌ خۆی و تاقمه‌ تایبه‌تیه‌که‌ی خۆیه‌وه به‌ نیتی پاک و چاکیه‌وه هه‌لمه‌تیکی بویرانه‌ی کرد و خوداش سهری خست، دوا‌ی چه‌ند ساته‌وه‌ختێک موسلمانه‌کان به‌ره‌به‌ره سهر‌ده‌که‌وتن، هه‌لبه‌زاردیه‌ی هیزه‌کانی مه‌غول له‌نێوان دوو به‌رداشی شه‌په‌که‌دا هارپدران، موسلمانه‌کان هه‌لیان نان، تا گه‌یاندیان شه‌ نزیک (بیسان)، بۆ جاری دووه‌م ته‌تار خۆیان پێکخسته‌وه و بۆ موسلمانه‌کان گه‌پانه‌وه‌و شه‌پ له‌ جاری یه‌که‌م گه‌رمتر

۱ جهاد المالیک ص: ۱۲۲.

۲ دراسات تاریخیه ص: ۸۷.

۳ جهاد المالیک ص: ۱۲۳.

بوو، موسلمانان کان لینگه له رزه یه کی توند دایگرتن، (سولتان) دهنگیکي گه وړه ی لی به رزبوه و هه موو سوپا گوئی لی بوو که (۳) جار له سهر یه ک گوتی: (وا اسلامه = هاوار بۆ ئیسلام) خودایه (قطنی) بهنده ی خۆت به سهر ته تاردا سهرخه، ئینجا خودای گه وړه شکستی به سهر ته تاردا هینا و ژماره یه کی زوریان له سهر کرده ی گه وړه و سهر یاز لی کوژان، هه رکه ته تار بۆ جاری دووهم شکان، سولتان له سهر نه سپه کی دابه زی و سهری خسته سهر خاک و ماچی کرد، ئینجا دوو پکات نویژی بۆ خودای بالاده ست به رپا کردن و سواری نه سپه کی بۆوه، به ره و پووی سوپا که ی پویشیت بینی ده سته که وتی زوریان گرتووه،^۱ (رکن الدین بیبرس) به خۆی و به سوپا که یه وه به دوا ی هیزه کانی مه غۆل که وتن تا (أفامیه)، تماشایان کرد دیسان بۆ جاری سیپه م پیزه کانی خۆیان پێک خستوته وه، شیرانه هیرشیان کرده سهریان و به خراپی تیکیان شکاندن و پوه وه نه سپ و مالیکي زوریان پی به جی هیشتن.^۲

۶- نازایه تی (کتبغا ی سهر کرده ی مه غۆل؛

له گه ل نه و شکسته تالانه ی له م جهنگه دا به گه رووی مه غۆله کاند کرا، نه و میژوونووسیکی موسلمان که ناوی (رشید الدین فضل الله هه مه دانی) یه حاشای له نازایه تی (کتبغا ی سهر کرده ی مه غۆلی نه کردووه و هه لویسته پاله وانیته کانی که له م جهنگه دا نواندوونی گیراونه ته وه: ده لی: له و ده مه دا یه کیک له یاریده ده ره کانی پېشنیاری کشانه وه ی بۆ ده خاته پوو، له وه لامدا ده لی: پتویسته له سهرمان لی ره بمرین، بۆ نه وه ی (خان) به خۆشی و کامه رانی بژیا نه مه قسه ی کۆتاییمه؟ به پیتی گیرانه وه یه کی تر ده لی: لی ره هه لاتن له بهر مهرگ ناکریت، مهرگی سهر به رزانه له هه لاتنی سهر شوپانه باشته، یه کیک له نه دمانای سوپا که م گه وړه بی یان بچوک بیت ده گاته وه به (خان) و نه م قسه ی منی بۆ ده گیریتته وه، له پتی نه نجامدانی نه رکه که یدا خۆی کرده قوربانی، پتویست ناکات له نیوچوونی سوپا که ی مه غۆل به بیرو زهینی موباره کی مه لیک دابیت و خه فه تی پتوه بخوا، با جه نابی مه لیک وا حیساب بکات که ژنی سهر یازه کانی سالتیک مندالیان به سک نه که وتووه و ماینه کانیش سالتیک نه زاون و جوان و ماینیان لی نه بووه، هه ر بژی (خان) به خۆشی، مادام گیان و جه سته ی پیروزی ساغو سه لامه ته نه مه قه ره بووی هه موو له ده ست چوویه که، چونکه بوون و نه بوونی ئیمه ی بهنده و مسکین شتیکی سووک و ناسانه.^۲

۱ دراسات تاریخیه ص: ۸۸.

۲ جهاد المالیک ص: ۱۲۴.

۳ جامع التواریخ ۲/۲۱۴، جهاد المالیک ص: ۱۲۴.

بەلام خودى (رشيد الدين) لە لايەكى ترەو ە پاھەكى پېچەوانە سەبارەت بە چۆنئىتى
 كوشتنى (كتبغا) سەرسوپاى مەغۇلى باس دەكات، ئاماژە بەو دەكات كە (كتبغا)
 لە سەرەتاي شىكستەكە ياندا بە دىل گىرا، (قطن) بە كەلەپچەكراوى ھىناى لە بەرامبەر خۇى
 داينىشاندا، گەفتوگۇ دەمەقالە بەم شىۋەيە لە نىوانياندا دروست بوو، (قطن) پەوى لە
 (كتبغا) كەردو گوتى: ھەى پىاوى بەدەمەك و پەيمانىشكىن، ئەو تۆى دواى ئەو خوينى
 خەلكانىكى نۆرى بى گوناھو پاكو بىگەردەت پەشت پالەوان و گەورە پىاوانىكى نۆرت بەفەل
 بەلئىنى دەرۆن لەنئو بەرد، خانوبەرەو مالانىكى نۆرتان بە دەرۆدەلەسەو قەسەى بىرقەدار داگىر
 كەردو پوخاند، ئەو ئىستا كەوتويە تەلەى بەندو ئەسارەتەو، ھەركە (كتبغا) گويىستى
 ئەم قسانە بوو بە قۇلبەستىكرەوى دەتگوت فەلى تەپەكرەو ەلامى داىەو ەگوتى: ھەى
 خۇپىشايى مەغور، نۆر شانازى بەم سەركەوتنەت مەكە، ئەگەر مەن بە دەستى تۆ كوژدام،
 چاك دەزانم ئەمە لە خۇداوہيە نەك لە تۆ، نە بەم پەكەوتە لە نكاو نە بەم چاوسوورپوونە
 كاتى و فەتواو فەريومەخۇ، ھەركات ھەوالى مەركم گەيشت بە ھۇلاكو، يەكسەر دەرياي
 تەپەبوونى ھەلدەچى و بە سەمى ئەسپەكانى مەغۇل ولاتى ئازەربايجان تا دەكات بە مصر
 گىرە دەكات و ھەرچى لم و لىتەى مصر ھەيە پايدەمالى، ھۇلاكو (۳۰۰) ھەزار سواری
 ھاوشىۋەى (كتبغا) ھەيە، گرىمان يەككىيان نەما، (قطن) پىى گوت: بەم ئەندازە بە
 سوارانى (توران) مەنازە، چونكە ئەمانە كارەكانيان بە مەكرو فەرت و فەل دەبەنە سەرنەك
 بە پىاوەتى و شەھامەت،^۱ (كتبغا) ەلامى داىەو ەگوتى: مەن تا لە ژياندام تەنھا بەندەيەكى
 بەر دەركاى (خان) م و ەكو تۆ تەلەكە بازو پەيمان شىكىن نىم، خىرا بىكوژەو خەلاسەم بەكە با
 ھىچكە گويم لەو قەسە پەق و ناخۇشانەت نەبىت، (قطن) فەرمانى كەرد بىكوژن، سەريان لە
 جەستە كەردەو، ھەركە ھۇلاكو ھەوالى مەركى (كتبغا) پىگەيشت، قەسەكانى و
 ھەلويسەكانى سەرمەركيان بۆ گىرپاىەو ەو، خەفەتى نۆرى خواردو ئاگرى تەپەبوونى
 داگىرسا و گوتى: تۆكەرىكى تەرى ەكو ئەو لە كوئى پەيدا بەكەم خاوەنى ئەم نىت و نىازە
 خاوينە و كۆيلايەتيە پاكو پوختەبىت لە كاتى سەرمەركىدا،^۲ لەگەل ئەو ەدا (رشيد الدين)
 بەو ناسراو ەمەغۇلى خۇش وىستەن و – ئەمەى بۆ پەكخستەن – بەلام ناكەرىت حاشا لەو
 جىگە و پىگە بەرزە بەكەين كە (كتبغا) لە لاي مەغۇلەكان ھەيپو ەو، ئەوان بە بىروپا

۱ جامع التواريخ ۲/۳۱۵، ۳۱۶، جہاد الممالیک ص: ۱۲۴.

۲ جامع التواريخ ۲/۳۱۵، ۳۱۶، جہاد الممالیک ص: ۱۲۵.

ته گبیره کانی و نازایه تیه که ی پشت نه ستوور بوون، نه و پالنه وانیککی نازاو له سه ری پی بوو، شاره زای بواره کانی جه نگو گرتنی قه لاکان بوو، هولاکو متمانه ی پی بوو له پاکانی دهرنه ده چوو، دهره ق به ئیسلام و موسلمانان خراپترین و شه په نگیزترین که س بوو، بۆیه به مهرگی نه و ئیسلام و موسلمانان حه سانه وه.^١

(نورالدین خلیل) قسه ی له سه ر نازایه تی (کتبغا) ی سه ر کرده ی مه غولی و نه و چیرۆکو به سه رهاتانه کردوو که دهره ق به نه و گپدراونه ته وه و ده لی: به وه پی گومانه وه به لکو نکۆلی کردنه وه ته ماشای نه م چیرۆکانه ده که ی، ده لێن (هه مه دانی) چون توانی نه و نامه ده میه ی که له لایه ن که سیکی نادیاره وه به زمانی مه غولی گوازاوه ته وه به م شیوه یه به ده ست بخت، به ته بیعه تی حال نه مه نه گه ر له نه سلدا نامه ش بوو بیته په یوه ندی به هه موو نه و پیاویه تانه وه هه یه که تیکه ل و پیکه ل و دژ به یه کن و ده توانین بلیین واقعی نیو زیاتر خه یالین، هه رچه نده میژوونوو سه عه ره به کان و بیانیه کانیش یه ک له دوا ی یه ک گپرا بیاننه وه هه ر جی شک و گومان.^٢

٧- پزگار کردنی دیمه شق و ولاتی شام:

مادام ته تار له دیمه شق و حه له ب و حمص و شاره کانی تری شامدا ماون، که واته ئیستا (قطن) له پرۆژه جیهادیه که ی نه بو ته وه و تا لی نه بیته وه نابیت پشوو بدات، دیمه شق یه که م ویستگه ی ئیسلامی بوو که ده که وته ژیر ده سه لاتی ته تاره وه، ده که ویته باکووری خۆره لاتی (عین جالوت) و ماوه ی نیوانیان خۆ له (١٥٠) کیلومه تر ده دات، (قطن) پیش نه وه ی بگاته دیمه شق نامه یه کی موزده نامیزی سه رکه وتنی مه زنی بۆ دانیشتوانه که ی نارد، له نامه که دا هاتوو: (سه باره ت به سه رکه وتن، به شیوازیکی ته ندروستانه گورز وه شیئراو دلسۆزانه ش ئامانج پیکرا، ته تاریش خودا سه ری پی شۆپ کردن و شکاندنی، ده ست درێژیان کرده سه ر پوژگار و ولاتی شامیان گه ردنکه چی خۆیان کرد، به هۆی هۆزه کانیانه وه گه له کۆمه کیان له دژی ئیسلام کرد، نه مه سوپا کانی ئیسلام و له جیگه کانی خۆیان جیگیر بوون، هه ر ئیماندارێک لاقی به لرزیت لاقی ئیمانی فیریای ده که ویته و چه سپاو و پاوه ستاوی ده کات، حه جی خاچه رستان بۆ (بیت المقدس) جومعه ی موسلمانان هه لیده وه شیئیتته وه، هه ر کات زهنگی ناقوسی کلیسه کان لیدرا یه ک سه ر بانگی ئیسلام جیگه ی ده گریتته وه، هه ر کتیییک بیته قسه قورئان دیت و لالی ده کات).

١ النجوم الزاهرة ٩١/٧، المغول للعربین.

٢ سیف الدین قطن، قاهر المغول ص: ١٤١.

به درده وام هه والی موسلمانان بۆ بېباوه پان ده گوانزايه وه و هه والی بېباوه پانیش به موسلمانان ده گه یشت، تا ئه و کاته ی به یانی سپیده ی زیوینی خوی له گه ل زه رده په پی زپړینی پۆژ تیکه ل کردو سوپه تی (الشمس = پۆژ) ئایه تی (اللیل) هه لوه شانده وه و کار به وه گه یشت هه ردوک به ره ی جهنگ له بهر پۆشنای چاویان به چاوی به کتر که و ته وه و دهسته ویه خه ی به کتر بوونه وه و ناگری شه پ هه لایسایه وه، هه ر تیرو شیریک ده وه شینرا خوی به نیو سک و هه ناوی کافراندا ده کردو پوچی لی ده ستاندن و که له شه ی پی به جی ده هیشتن، هه موو زۆردارو که لله په قی کافره کان به موی تاوانه قیزه ونه کانی پېشدايان له کوژان و له گۆرپه پانی جهنگدا به جیمان ﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَمٍ لِّلْعَبِيدِ﴾،^١ ئه م هه واله ش گه یشته دیمه شق، (ابن کثیر) ده لی: (رکن الدین بیبرس) و گۆمه له جهنگاوه ریکی ئازا هه دایان نه داو به دوی ته تاره کان ده که وتن و له هه موو شوینیک هه لیان ده کوتایه سه ر سه ریان و ده یانکوشتن، ئه وه بوو له دیمه شق هه لاتن و تا پشته وه تا حه له ب پریان که وتن، له پۆژی به ک شه مه ٢٧ په م زانداو له گه ل گه یشتنی موژده ی سه رکه وتنه که ی (عهین جالوت) ته تاره کان له دیمه شق هه لاتن، موسلمانانی دیمه شق پراویان ده نان و لییان ده کوشتن و ده گرتن و ماله که یان پی به جی ده هیشتن و به زه برو زهنگ دیله موسلمانان کانیان لی ده ستاندن وه، سوپاس و ستایش بۆ خودا له به رامبه ر ئه م لوتفو مه رچه مه ته ی نیشانی دان و شکسته کانی پېشدا ی به م سه رکه وتنه مه زنه بۆ قه ره بوو کردنه وه، سه باره ت به مه مزگیننی بلوکرایه وه، له قه لای مه نصوره پا وه لای مزگیننی و موژده کان درایه وه، ئه و پۆژ موسلمانان به م سه رکه وتنه مه زنه که خوا به نسیمی کردن زۆر دلخۆش و شادومان بوون، به م شیوه یه خودای بالاده ست پشتگیری کی چاکی خه لکی خوی کرد، هه ر هه موو دوژمنانی خودا جووله که و دیان و دووپوو سوک و پیسو و سه ر شوپبوون، دینی خودا سه رکه وت و خه فته دایگرتن، به لام خودا پشتگیری دینی خوی ده کات هه رچه نده کافره کان پېشیان ناخۆش بیت، له و کاته دا موسلمانان په لاماری ئه و که نیسه یان دا که خاچی لیوه هاتبووه ده ره وه، چونه ناویه وه و تالانیان کردو پاشان سوتاندیان و ناگریان له چواره وده ی کرده وه، خانوبه ره یه کی زۆری دیانه کان سوتان، خودا مال و گوپی بۆ پرکردن له ناگر، هه ندیک له که نیسه ی به عقوبیه کانیش سوتا، تاقمه خه لکیک خه ریک بوون جووله که کان تالان بکه ن، پریان گوترا: کاتیک وه یشومه ی ته تاره کان هات جووله که کان وه کو خاچه رسته کان نه چوون گه لیان و له

دژمان نه وه ستاونه ته وه، ئاپوړای جه ماوهر له نیوه پاستی مزگه وتی گهره ی شاردا مه لایه کی پافیزی (شیعه) یان کوشت، نه و مه لایه ناوی (فخر محمد کوپی یوسفی کنجی) بوو و له سهر حیسابی مالی خه لک خوی له گهل ته تار سازاندبوو، دل و دهر وونیکی پیسو و گلاوی هه بوو و خوره لاتی بوو و له سهر حیسابی مال و سامانی خه لک هاریکاری ته تاری ده کرد، به هه مان شیوه کومه لیک مونا فیکی وه کو نه ویان قول به ست کردن و به تاوانی به کریگیروای کوشتیانن:

﴿فَقُطِعَ دَائِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ (الانعام: ۴۵).

۸- گه یشتنی (سیف الدین قطز) بؤ دیمه شق:

۳۰ پهمه زانی ۶۵۸ پالوان (سیف الدین قطز) گه یشته دیمه شق، وه کو سهر وکیکی براوه له لایه ن خه لک وه پیشوازی لیکرا، شار پازینرایه وه، پیاوان و ژنان و مندالان هاتنه دهره وه و پیر و زیایان له قاره مانى سهر که وتوو کرد، به پاستی نه مه خوښی و شادی پاسته قینه یه، خودای به رز ده فهرمویت: ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾ (یونس: ۵۸). شادی و خوښی به بؤنه ی سهر که وتنی دینی خوداو به رزبوونه وه ی نیسلام و شکومه ندبوونی موسلمانان له گهل شادی و خوښی به بؤنه ی خواردن و خواردنه وه و مال و پله و پایه و سه لته نه ت به رامبه ر ناکریت، سوپای مه مالیک هاته نیو دیمه شقه وه، به خیرایی بارودوخ جیگیر بوو و ناسایش چه سپا، نه و جوره کاره ساتانه ی که له کاتی داخل بوونی هیزه داگیر که ره کان پوو ده دهن، پوویان نه دا، سهر و ته و سامان و مولک و مال و شهره و ناموس و گیانی جووله که و دیانه نیشته جیکانی شار پاریزگاریان لیکرا.

(قطز) (ابن الزکی) ی قازی دیمه شقی له پوستی قه زاوه ت لایرو (نجم الدین ابابکر کوپی صدرالدین کوپی سنی الدولة) ی له جی دانا، (ابن الزکی) سهر به ته تار بوو و له لایه ن نه وانه وه کرابووه قازی دیمه شق، نینجا (قازی نجم الدین) دهستی به چاره سهر کردنی کیشه کان به تاییه تی کیشه ی نیوان موسلمانان و نه سرانیه کان کرد، هه رچه نده نه سرانیه کان له کاتی هیرش ته تاردا هه لویستی زور نه شیاو و قیزه و نیان دهره ق به موسلمانان نه نجام دان، به لام قازی (نجم الدین) به خاتری نه وه ی ستم له نه سرانیه کانی نیو ولاتی نیسلام نه کریت سهره تای کاری قه زاوه تی بؤ چاره سهر کردنی کیشه سهره لداوه کانی نیوان موسلمانان و نه سرانیه کان کرد، پوژی دووه می هاتنی (قطز) بؤ

دیمه شق پوڙی جه ژنی په مه زان بوو خوارده مه نی په نگاوپه نگو نایابو تاییه ت به هه ردووک
 بونه که وه دروست کرابوون، به بونه ی جه ژنی په مه زانی پیروز، جه ژنی سه رکه وتن به سه ر
 هه او هه وه سدا هه روه ها به بونه ی جه ژنی سه رکه وتن به سه ر داگیرکه رانی کافرو
 جیگیربوونی پایه کانی حوکومه تی ئیسلام له زه ویدا، خودای به رز ده فهرموویت: ﴿وَجَعَلَ
 كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾
 (التوبة: ٤٠).

(قطن) کاتی به فیږونه دا، به لکو پیښه نگی سوپاکه ی خوی به سه رکرده تی (بیبرس)
 به پیکرد تا پاره دووی ته تاره هه لاتووه کان بنیت و شاره کانی تری شام له به رماوه ی
 سوپاکه یان پاکسازی بکات،^۱ نه مه و مه غوله کانی له به رزاییه کانی شام به ده رنارن و له (حمص)
 خړی هه لدان، له ویوه به خویان و پوچه کانیانه وه هه لاتن، هه رچ که لوپه ل و پیدایستی و پاره و
 سامانیکیان هه بوو فریاند، دیله موسلمانان کانیان نازاد کردن، به ره و پیکای که نار (ساحل)
 پیچیان کرده وه، موسلمانان کان له و پیکایه خویان بو چه شاردان، لیان ده رپه پین و خه لکیکی
 زوریان لی کوشتن و زیاتریشیان لی به دیل کردن، کاتیک هولاکو هه والی تیکشکانی سوپاکه ی و
 کوژرانی (کتبغا) ی جیگری پیگه یشته داخ و مه راق داگیرت، چونکه تا نیستا پوڙیکی ناوا
 په شیان له شکان و کوژران و هه لاتننیا به خویانه وه نه دیبوو.^۲

موسلمانان توانیان له ماوه ی چنه د هه فته یه کدا ولاتی شام به ته واوه تی له مه غوله کان
 پاک بکه نه وه، (قطن) یه کگرتنی (مصر و شام) ی له ژیر سایه ی یه ک ده وله تداو به
 سه روکایه تی خوی راگه یاند، نه مه و دوا ی وه فاتی (مه لیک صالح نجم الدین نه یوب) ی
 په حمه تی له سالی ۶۴۸ کزچی و تیپه پینی (۱۰) سال به سه ر ناکوکی و دووبه ره کی
 نه یوبیه کانی شام له سه ر هه موو مینه ره کانی مصر و هه لستین و شام و تا به سه رووی شام و
 شاره کانی ده ورپه ری پووباری (فورپات) راده گات و تار به ناوی (سولتان قطن) خوینرایه وه و
 موسلمانان پوژانیکیان به خوشتین شیوه له ژیانی خویاندا گوزره راند.^۳

۹- پیکختنی کاروباری هه ریمه کانی شام:

(سولتان سیف الدین قطن) به خاتری نه وه ی بتوانی به زوویی به ره و مصر بگه پیته وه،
 ده ست و بردی له ناسایی کردنه وه ی بارودوخ و پیکختنی کاروباری هه ریمه کانی شام کرد،

۱ قصة التتار ص: ۳۴۰.

۲ السلوك ۱/ ۵۱۸.

۳ قصة التتار ص: ۳۴۱.

ژماره یه ک میری صالحی و موعیززی به سهر کاروباری نه و هریمانه دا دابه شکردن، (میر علم الدین سنجاری حه له بی) به جیگری خوی به سهر دیمه شقه وه دانا و وه کو هاریکار (میر نه بو هه یجای کوپی عیسای کوپی حشتری نه زکشی کوردی) له گه ل دانا،^۱ نه یوبیه کانی به سیفته تی نه وه که سهر به ده وله ته که ی مصرن له سهر پۆست و پله و پایه کانی خویانه وه به سهر هریمه کانه وه دانانه وه، (نه شپه ف موسای حوکمرانی (حمص) - که هولاکو وه کو جیگری خوی له سهر ولاتی شامی دانابوو - داوای (نه مان) ی کرد، (قطن) وه لامی دایه وه و نه مانیدا و له سهر کورسی ده سه لاته که ی خوی دانایه وه، ههروه ها بانگه پشستی (مه لیک مظفر علاء الدین علی کوپی بدرالدین لؤلؤی) ی حوکمرانی (سنجاری) کرد تا وه کو جیگری خوی به سهر شاری حه له به وه دانیت، هه ندیک پارچه زهوی کشتوکالیشی له ناوچه دیتاهیه کانی ده وره ی حه له ب به سهر میره کانی خویدا دابه شکردن، (مه لیک منصور) ی له سهر (حه ما) و (بارین) دانایه وه (معره) شی بۆ گێرپاوه که له سالی (۶۳۵ ک) یه وه له ژیر دهستی حوکمرانی حه له بدا بوو، له لایه کی تره وه (سلمیه) ی لی وه رگرته وه و به خشی به (میر شرف الدین عیسای کوپی مه نای کوپی مانع) ی میری عه ره ب، (میر شمس الدین ئاقوس ی برلی عه زیزی) کرده حوکمرانی (ساحل) و (غه زه) و ژماره یه ک میری عه زیزی له گه لدا بوون، نه م میره کانی خوی له (ناصر یوسف) ی حوکمرانی دیمه شق و حه له ب جودا ببۆوه و چووبوه قاهره و په یوه ندی به سوپاکه ی (قطن) وه کردبوو، ئینجا له گه ل سوپاکه ی سولتاندا هاته وه و به شداری جه نکه که ی (عه ین جالوت) ی کرد، ههروه ها (قطن) فره مانی کرد (حوسین کوردی ته برداری) بخنکینریت نه مه و به تاوانی نه وه دهستی مه غوله کانی گرتووه و جیگه ی مه لیک ناصری نیشان داون، گوریسی له مل کراو خنکینرا.^۲

به م شیوه یه (سولتان قطن) کاروباره کانی حکومه تی شامی پیکه ستنه وه، هه موو نه و هیمنی و به رقه راریه ی بۆ گێرپاوه که به داگیرکرانی له لایه ن مه غوله کانه وه له دهستی دابوو، له پۆزی ۲۶ ی شه والی ۶۵۸ ک به خوی و سوپا براوه که یه وه به ره و مصر به پیکه وت، له و کاته دا که قاهره خوی بۆ پیشوازی کردنی سه رکرده سه رکه وتووه که ی پاده زانده وه^۳ هیشتا هه ر به پێوه بوو نه جه ل گه یشته سه ری خواحافیزی یه کجاری له م دنیا فانیه کرد، له مه ولا به ئیزنی خودای بالاده ست به درێژی قسه له سهر نه م بابه ته ده کریت.

۱ السلوک ۱/ ۵۱۸.

۲ السلوک ۱/ ۵۱۸، مملکة حماة الايوبية، عدنان سعد الدين ص: ۱۰۰.

۳ السلطان المظفر سيف الدين قطن، قاسم عبده ص: ۱۴۱.

۱۰- ھەلۋىستى ھۆلاڭۇلە بەرامبەر شىكىستەكەدا :

ھەرچەندە شىكىستەكە بەسەر خودى ھۆلاڭۇدا نەھاتبوو، بەلام بە ھوكمى ئەو ھە سوپاكە ھى ئەو بوو و قەبارەو بارستايى شىكىستەكە گەرەو قورس بوو و (كتىغا)ى سەرسوپاي تىدا كوزابوو، ئەوا بە نىسبەت ھۆلاڭۇو سەدمەيەكى توند بوو و سەرتاپا تەزاندى و لەزاندى، لەگەل ئەمەدا لەسەر شانۆى پووداۋەكان دور بوو، بەلام كارى تىكراو ئاۋمىدانه ھەۋلىدا بە ناردنى ھىرشىكى تازە بەرەو شام پەلەى نەنگى سەر سوپا شكاۋەكى بسىپتەۋە، بەلام بارودۇخەكانى ئەۋكات پىئى ئەمەيان پىئەدا،^۱ چونكە لەگەل مونافىسەكانى بنەمالەكى لە سەرووى ھەموويانەۋە سەروكى قەبىلەى زەھەبى ئامۇزاي مشەۋەشى جەنگو ھەراۋ گورىس كىشىئە بوو نەيتوانى بەرەو خۇرئاۋا پىشپەۋى بىكات و يارمەتى سوپا شىكىستخاردوۋەكى بدات، ناچار بە ناردنى نامەيك بۇ (خانى گەرە) لە (قەپاقوپم) ۋازى ھىئا، تىيدا ھەۋالى شىكىستەكەى سوپاي مەغلۇى ۋلاتى شامى لەسەر دەستى سولتانى مصرپاگە ياندبوو. (خانى گەرە) جگە لە دەركردنى بىپارىك بۇ بەرژەۋەندى ھۆلاڭۇ ھىچ ھەلۋىستىكى تىر نەنۋاند، بە پىئى بىپارەكە: ۋلاتانى ھەلگەۋتوۋى نىۋان دەرياي جەيخون و ۋلاتى شام پىشكەشى ھۆلاڭۇ دەكرىن، ديارە (خان) ويستويەتى بەم بىپارە گىيانى ئازايەتى بە بەر ھۆلاڭۇدا بىكاتەۋە ھانى بدا جارىكى تر جەنگ لەگەل مەمالىك بەرپا بىكاتەۋە، ھۆلاڭۇ خەرىكى خۇسازدانەۋەى ئەم كارە بوو، بەلام مەرگ پىشى دايەۋەۋە لە سالى ۱۲۶۳/ك ۱۲۶۵زىدا مردو، خەون و خەيالى لكاندى (مىرو شام)يشى بۇ سەر قەلەمپەۋى ھوكمەتەكەى لەگەل خۇيدا بىردە نىۋو گۇرپەۋە.^۲

۱۱- لەۋ ھۇنراۋانەى بەسەر (عەين جالوت) دا گوتراۋە:

بە بۇنەى سەرکەۋتنە مەزىنەكەى موسلمان لە (عەين جالوت)دا، (شەھاب الدىن محمود) قەصىدە شىعەرىكى مەدح ئامىزى بەسەر (مىر ظاھر بىپىرس)دا گوتوۋە دەلى:

سرحيٹ شئت لك المهيمن جار	واحكم فطوع مرادك الأقدار
لم يبق للدين الذي أظهرته	يا ركنه عند الاعادي ثار
لما تراقصت الرؤوس وحركت	من مطريات قسيك الأوتار
حملتك امواج الفرات ومن رأى	بحراً سواك تقله الانهار
وتقطعت فرقا ولم يك	طودها اذ ذاك الا جيشك الجرار

۱ جهاد المماليك ص: ۱۳۱.

۲ جهاد المماليك ص: ۱۳۲، جامع التواريخ ۲/۳۳۶.

منهم على الجيش السعيد غبار
والترب والأساد والاطيار
وسقيت تلك وعمّ ذا الإيسار
تبقى بقيت وتذهب الأعصار^١

رشت دماؤهم الصعيد فلم يطر
شكرت مساعيك المعادل والورى
هذي منعت وهؤلاء حميتهم
فلأملأن الدهر فيك مدائحاً

(شرف الدين أنصاري) يش له قهسيده يه كيدا به سهر (مهليك منصورى دوهم) ى
حوكمپرانى (حه ما) دا هه لده لى كه به خوى وسوپاكيه وه به هاوشانى (قطن) به شدارى
جهنگى (عهين جالوت) ى كردبوو:

ولقيتها فأخذت فلّ جيوشها
عن فحلها قسرا وعن إكديشها
حصد المناجل في يبيس حشيشها
لما أطل سواك في تعطيشها
تكسو الجياد رياشها من ريشها
فغدت رؤسهم حطام جريشها
مابين بركتها وبين عريشها
من رومها الأقصى الى أحبوشها
فوطئت عين الشمس من مفروشها
دهشت سروراً سار في مدهوشها
وتنال أقصى الأجر من منعوشها^٢

رعت العدى فضمنت شل عروشها
نازلت أملاك التتار فانزلت
فغدا لسيفك في رقاب كماتها
رويت أكباد القنا بدمائهم
أقدمت مقتحما على نثابها
دارت رحى الحرب الزبون عليهم
وطويت عن مصر فسيح مراحل
حتى حفظت على العباد بلادها
فرشت حماة لوطء نعلك خذها
وكذا المعرة اذ ملكت قيادها
لازلت تُنعش بالنوال فقيرها

شاعيريكى تريش ناوا به (عهين جالوت) هه لده لى:

واستجد الاسلام بعد دحوضه
سيف الاسلام عند نهوضه
فاعتززنا بسمره وبيضه
دائما مثل واجبات فروضه^٣

هلك الكفر في الشام جميعاً
بالمليك المظفر الملك الأروع
ملك جاء بعزم وحزم
أوجب الله شكر ذاك علينا

١ الادب العربي من الانحدار الى الازدهار ص: ١٦٦.

٢ الادب العربي من الانحدار الى الازدهار ص: ١٥٧.

٣ الملك المظفر قطز بن عبدالله المعزي، رحاب عكاوي ص: ١١٤.

پێنجەم: گوژرانی (سیف الدین قطز):

لە ئەنجامی سەرکەوتنی (قطز) لە (عەین جالوت) جیهانی ئیسلامی بە گشتی و ولاتی مصر بە تایبەتی جوانترین پەنگدانەوهی شادی بەخۆوه بینی، مصر خۆی بۆ پێشوازی و بەخێراتنەوه و پەرۆزیایی لێکردنی (قطز) سازکردبوو، تەپڵی موژدە لە قەلا کوترا، قامیرە پازیننرایەوه، جەماوەر چاوەپێ بوو کە ی (مظفر قطز) دەگاتەجێ،^١ کاتیکی سولتان گەیشته شارۆچکە ی (قصیر)،^٢ بە خۆی و چەند کەسیکی تاییبەت بە خۆی بەجێماو، تەواوی سوپاکە ی بەرەو (صالحیە) ی هەریمی (شرقیە) بەرێکەوت. لە (قصیر) خێوەتی سولتان هەلدارا، هاوکات لەگەڵ ئەمەدا نیوانی (سیف الدین قطز) و (رکن الدین بیبرس) تێکچوو، ناکۆکیە کۆنینهکانی نێوانیان سەریان هەلداوە، ئیدی لەمەولا هەریەکیان لە بەرامبەر ئەوی تریاندا لەسەر هەست بوو و رویایی خۆی وەردهگرت و چاوەپێی هەلیکی دەکرد لە کۆل خۆی بکاتەوه و لەنیوی بەریت، لەو نیوانەدا (بیبرس بندقاری) بە هۆی ئەو جەسارەت و فێلبازیە ی پێیهوه ناسرابوو دەستی خۆی پێشخست و^٣ لەگەڵ ئەم میرانە پێکەوت نەخشە ی کوشتنی داپێژن: (میر سیف الدین بلبان رشیدی، میر سیف الدین بهادر موعیزی، میر بدرالدین بکتوت جوکنداری موعیزی، میر سیف الدین بیدغان پوکنی، میر سیف الدین بلبان هارونی، میر بدرالدین انس ئەسفەهانی)، کاتیکی سولتان (قطز) لە (قصیر) ی نیوان (غرابی) و (صالحیە) نزیک بۆوه بە مەبەستی پاو لەپێ لایدا، کاتیکی لە نیشەکە ی بۆوه بەرەو (خێوەتی سولتان) گەڕایەوه، لە پێگادا میر (رکن الدین بیبرس) و میرە هاوپەیمانەکانی لەگەڵ بوو، (رکن الدین) داوای لێکرد ژنە دیلیکی تەتاری بداتی هەرکە گوئی بەلێ باشە یەکسەر دەستی گرت ماچی بکات، - ئەم ماچە جفرە ی نیوان ئەو و میرەکانی گەلی بوو - کە بینیان دەستی گرت (بدرالدین) شمشیری لەسەر ملی داناو ئینجا (میر بدرالدین انس) گرتی و لە ئەسپەکە ی هینایە خوارەوه، دوا ی ئەویش (میر بەهادوری موعیزی) تیریکی لێداو پوچی لێ ستاند، دەگوتریت (رکن الدین بیبرس) یەکەم کەس بوو بەر شیر ی دا، ئەم قەسە یە پاستە، ئەم پووداوه لە پۆژی شەممە ١٦ ی ذی القعدة دابوو، ئینجا میرەکان چوونە نیو خێوەتی سولتانیهوه، سەبارەت بە دیاری کردن و هەلبژاردنی (سولتان) دەمەتەقیان کرد، لە کۆتاییدا لەسەر (رکن الدین بیبرس) پێکەوتن، لە پێش هەموویاندا (میر فارس الدین ئۆکتای

١ مصر والشام فی عصر الايوبیین، سعید عاشور ص: ١٨٦.

٢ القصیر: گوندی الجغافریقە و سەر بە پارێزگای شرقیە.

٣ فی تاریخ الايوبیین والمعالمیک ص: ٢٠٣.

موسټه عرب) ناسراوه به (نه تابهك) به يعته پيداو سوښدى بڼ خوار،^۱ دواى ته وېش (بلبان رشيدى) هاتو ئينجا هموويان به پريز به يعه تيان دايه و ناستاوى (مهلك ظاهر) يان به سهردا برې، له م ساته وهخته ناسكه دا (مير فارس الدين توكتاي نه تابهك) پووى له (مهلك ظاهر) كړدو گوتى:

تا نه چيټه نيو قه لاي (جه بهل) مه ليكايه تيت بڼ ناچه سپي، ئينجا (بيبرس) به هاوه لايه تى (مير فارس الدين و مير بدر الدين بييسرى و بلبان رشيدى و قلاون نه لفي و بيليك خه زنه دارو ژماره يه كى تر له ميره تاييه ته كانى) لاي سوار بوو و به ره و (قه لا) به پڼكه وت، له پڼگا توشى (مير عزالدين نه يدمرى حه له بى) ي جىگرى (سولتان مظفر قطن) بوون كه ده يه ويست بجيټه ديدارى (قطن) ئوستادى، چ پوويدابو بڼيان باس كړد، سوښديان پي خوار و په يمانيان لي ستاند، نه وېش به په له به ره و قه لا پښشت، به رده وام له بهر دهرگا چاوه پي بوو هه تا گه يشت، ئينجا (بيبرس) چوه نځويه وده و ده ستي به سهردا گرت، ماوه يهك بوو قاهره خوى بڼ پيشوازي و به خيراتنه وده و پيړوزياي سهركه وتنى (سولتان قطن) پازاند بڼوه، هه موو خه لك به گه پانه وده و سهركه وتنه كه ي دلخوش و شادمان بوون، كاتيگ شه و به سهرچو و به يانى لي بڼوه پڙمه لات، بانگكه ريك به دهنكي به رز هاوارى ده كړد: هڅ كومه لاني خه لك، په حمه ت بڼ (مهلك مظفر) بنځرو دوعا بڼ سولتانه كه تان (مهلك ظاهر ركن الدين بيبرس) بكن.^۲

۱- هڅكاره كانى كوژرانى (قطن):

سه باره ت به و هڅكارانه ي سهر يان بڼ كوشتنى (قطن) كي شاوه، ميژوونوسه هاوچه رخه كان به سهرهاتى جوړاوجوړ باس ده كن، لي ره دا ده مانه وي قسه له سهر نه م هڅكارانه بكن و هره به هيژه كه شيان هه لېژرين:

۱- (ابن ابيك الدوادري) ده لي: بابم كه نوكه رى (مير سيف الدين بلبان ده وادارى پڼمى) بووه له نه وده ده گيپيټه وه: پڙي پريزبوونى سوپاكان تاقمه ميريك له خه شداشه كانى (مير ركن الدين بيبرس بندقدارى) هه لاتن، كاتيگ ئيسلام سهركه وت، (سولتان مظفر) موږه ي لي كړد و سهر زه نشتى كړد و جنپوى پيدان و بهر هه پره شه ي دان، نه وانيش له و پڙه وده داخو خه فه تيان لي خوار، بوغو غه رزو پك و كينه ي نځوان سولتان بيبرس و تاقمه كه ي زيادى ده كړد و له سهر پووپه پي ده م و چاويان په نكي ده دايه وده و هه ر كاميكيان چاوه پي هه ليكي ده كړد كاسه ي پكى خوى به سهر سهرى به رامبه ره كه يدا بريژيت.^۳

۱ نزهة الانام في تاريخ الاسلام ص: ۲۶۷.

۲ المصدر نفسه ص: ۱۶۸.

۳ كنز الدر ۶۰/۸، في تاريخ الايوبيين والمماليك ص: ۲۰۴.

ب- (تقي الدين المقرئی) میژوونوس ده لی: هۆکاری کوشتنی (قطن) بو ئه وه ده گه پیته وه (میر رکن الدین بیبرس) داوی له (سولتان مظفر) کرد به سه ره ری می حه له بیه وه دانی، ئه ویش نه یدایه، (رکن الدین) رقی قوتدایه وه له به رامبه ریدا غه زری، ﴿لَقَضَىٰ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا﴾ (الانفال: ٤٤).^١

ج- (بیبرس الدواداری) نزیکترین که سی پووداوه که، ده لی: کاتی که (قطن) دیمه شقی به جیه پیتشت و به ره و لا تی مصر گه پایه وه ئه مه پوویدا: تایه فه ی (مه مالیکی به حری) به حوکی ئه وه (قطن) و (عزال دین ئاییه که) ی ئوستادی (فارس ئوکتا) یان لی کوشتبوون و ته ختی سه لته نه تیان لی زهوت کردبوون و سوکایه تی و ده ره به ده ری و ئاواره بیان به سه ردا هی نا بوون، به لی به م هۆکارانه وه دل و ده روونیان پر ببوو له پک و کینه و چاوه پتی هه لیکیان ده کرد تۆله ی خویان بسیننه وه، کاتی که کش له شامپا گه پانه وه مصر و پالیان به (قطن) وه دا، له به ره ئه وه نه بوو (قطن) یان خوش ده ویت و پشتیوانی له خودی ئه وه ده که ن یان به ده سه لاته که ی پازی بووین، به لکو پتیان قبول نه بوو به سه ری کزه وه له شام بمیننه وه، له لایه کی تریشه وه حه زیان لی بوو له گه ل (قطن) یه که بگرنه وه و پپۆزه ی سه رکه وتنی ئیسلام به سه ره ته تاردا بیه نه سه ر.

وقد بنيت المرعى على دمن الثرى وتبقى حزازات النفوس كما هي^٢
(دکتور قاسم عبده قاسم) ئه م هۆکاره ی دوایه ی په سندن کردوه، که (بیبرس دواداری) میژوونوس نوسیویه تی، پیتی وایه ئه مه هۆکاری سه ره کی پووداوه که بووه، له نیو کۆیله کانی (سولتان عزال دین ئاییه که) دا (قطن) له هه موانیان گه وره ترو له پیتشت بووه، له کاتی کوشتنی (فارس الدین ئوکتای) و پاوه دوونان و ده رکردنی خه شداشه کانی مه مالیکی به حریدا گرنگترین پۆلی خۆی گپاوه، (قطن) پاسته وخۆ و ناراسته وخۆ به شداری به رچاوی له لیدان و زیندانی کردن و ده رکردنیاندا کردوه، هه ره کو ده زانین (تایه فه ی به حری) ماوه ی چه ند سالی که له شام به ده رکراوی و ئاواره یی و چه ره سه ری گوزه راندیان، ئه وه ی لی ره دا گرنگ بیت ئه وه یه ده توانین بلیین په یوه ندی خه شداشیه که کاروباری نیوخۆی مه مالیکی و نیوان ئوستاد و شاگردی پک ده خست تا بلیتی پته وو به هیز بوو، له به ره ئه وه (بیبرس) و هاوه له کانی له (مه مالیکی به حری) حه زیان به تۆله سه ندنه وه ی (ئوکتای) هاوه لیان و هه موو

١ السلوك ٥١٩/١، في تاريخ الايوبيين والمماليك ص: ٢٠٤، الظاهر بيبرس، ص: ٨٨.

٢ زبدة الفكرة في تاريخ الهجرة ٧٢/٩، في تاريخ الايوبيين والمماليك ص: ٢٠٥.

ئو هاوولانه يان ده کرد که له لایه که وه له لایه ن (قطن) وه و له لایه کی تریشه وه به هوی
 نه وه کوژد ابون و له لای سیته میشه وه تۆله ی ئو هه موو سه رشۆپی و زه بوونی و زیانه
 تفت و تال و پپ چه ره سه ریانه يان بکه نه وه که له ئاواره یی و دوورخانه وه یاندا به ریان
 که وتوو.^۱

دکتۆر (أحمد مختار العبادي) یش ده لئ: بیگومان په گو پیشه ی هۆکاره کانی کوشتنی
 (قطن) له لایه ن (بیبرس) وه زۆر زۆر له په گو پیشه ی هۆکاری به سه رهاته که ی پیپه وانه و
 نه دیتنی (هه له ب) و قوولتر بوون، هه رگیز پیته دانی هه له ب نابیتته هۆکاری پاسته وخوی
 کوشتنی (قطن) له شوینیکی وه کو سه ر سنووری مصردا، له پاستیدا هۆکاره کان
 ده که پیته وه بۆ پۆزگاری (سوڵتان ئاییه ک)، کاتی که زۆربه ی مه مالیکی به حری صالحی
 ده ره ده ر کردو (ئو کتای) ی سه رۆکی ئی کوشتن، له و ده مه وه (مه مالیکی (ئاییه ک) که پتیان
 ده گو ترا (موعیززی) و (قطن) یش که سینکی دیاری نیو ئه وان بوو جله وی سه لته نه تی مصریان
 به ده سته وه گرتبوو، تا ئه و سه ر ده مه ی مه غۆله کان هێرشیان هی نایه سه ر تخوبی (مصر)
 دوژمنایه تی له نیتوان موعیززیه کان و به حریه کانداه ر ده وام بوو، له و کاته دا هه موو مه مالیک له
 به رامبه ر ئه مم خه ته ره دا یه کیان گرتیه وه، هه روه کو (عینی) ده لئ: (مه مالیکی به حری)
 لایه نگیری (قطن) ی موعیززیان کرد، له پووی دلسۆزیانه وه بۆ (قطن) ئه مه یان نه کرد، به لکو
 له به ر دوو هوی سه ره کی:

یه که م: به پو بیانوی مانه وه یان و جیگیر بوونیان له شام کۆتایی پیته اتبوو.

دووهم: زه روورته ی یه کگرتن و سه رخستنی یه کتر له پیناوی پاراستنی ئیسلام.^۲

کاتی که یش مه مالیک له (عین جالوت) به سه ر مه غۆلدا سه رکه وت، زه روورته ی یه کگرتن
 کۆتایی پیته ات، دوژمنایه تییه کۆنه که ی نیتوانیان له نوێ سه ری هه لدا یه وه، له ئه نجامدا:
 (قطنی موعیززی) له سه ر ده ستنی (بیبرسی به حری صالحی) کوژرا، ئه مه ئه و وا تا ته وا وه ی
 قسه کانی (ابن أبي الفضائل) ن که له سه ر بابته ی کوژرانی (قطن) کردوونی، ئه و ده لئ: کاتی که
 به حریه کان گه پانه وه، ترسیکی گه وره بالی به سه ر خه لکدا کیشا، ترسان له سه ر ئه و
 گه نده لیه تیه لچنه وه که پیشدا له سه ری بوون.^۳

۱ فی تاریخ الايوبيين والمماليك ص: ۲۰۶.

۲ عقدة الجمان، نقلا عن فی تاریخ الايوبي والمملوكي للعبادي ص: ۱۶۲.

۳ السلوك ۱/ ۵۲۱.

ھەر سەبارەت بەم بابەتە (ابن ایاس) دەگێڕێتەو: کاتیکی کاروباری سەلتەنەت بە تەواوەتی بۆ (بیبرس) جێگیر بوو، فەرمانی بە ئامادەبوونی ھەموو ئەو مەمالیکە بەحرانە کرد کە ئاوارە و لات ببوون، ھەر ھەما (ابن ایاس) و (مقریزی) دەگێڕنەو: بیبرس دوابەدوای گەڕانەوێ بۆ قاھیرە، مەمالیکی موعیززی ھەولیان دا پەشەکوژی بکەن، ھەندیکی ئی کوشتن و ژمارەیکشی ئی بەند کردن و ھەندیکی تریشی نەفی کردن.^١

ئەم دەقانە ھەر ھەموویان دەبنە بەلگە بۆ ئەو کە: کوژانی (قطن) دەرەنجامی دوزنایەتیەکی پتەوی کۆنی نێوان (مەمالیکی بەحری صالحی) و (مەمالیکی موعیززی) بوو.^٢

٢- پێبازی چوونە سەر عەرشێ مەمالیک:

پێبازی چوونە سەر کورسی دەسەلاتی مەمالیک ھەر لە سەرەتار کوشتن و خوێنپێژی بوو، دوابەدوای کوژانی (تورانشا)ی دوا سولتانێ ئەیوبی لە شام، (شجرة الدین) و (عزالدین ئایبەک)ی میردی بەھۆی ململانێی دەسەلات تێداچوون، کەواتە بەھۆی ئەو دەولەتی مەمالیک لە سەر بنەمای (کی ئازا و زالە حکومەت بۆ ئەو) دامەزراو و لایەنی سەربازی بەسەریدا زال ببوو، شتیکی سروشتی و ئاسایی بوو (رکن الدین بیبرس بندقاری) بیر لە پامائینی سولتان (سیف الدین قطن) بکاتەو و لە پێی کوشتنی ئەو دەوڵەتە بگەینێتە سەر عەرشێ سەلتەنەتی مەمالیک.

دکتۆر (قاسم عەبدە قاسم) ئەم رایەیی پەسند کردووە کە دەلیت: بیبرس بە بیروبووچوونی خۆی لە (قطن) شیاوترو لە پێشترە بۆ چوونە سەر عەرشێ دەسەلات، بە تاییبەتی کە ئەو دە سال لە مەو بەر لە تیکشکاندنی ھێرشێ ھەوتەمی خاچەرستاندا بۆ سەر مصر بەسەر کردایەتی لویسی تۆھەم، خاوەنی پۆلی ھەرە گەورە ئەم تیکشکانە بوو، ھەر ھەما ئەو لە (عەین جالوت) دا دەوریکی گەورە و حاشاھەلنەگری گێڕا لە شکاندنی مەغولەکان، ھەر ھەو کو پێشدا ئەمەش یە کە مین کەس بوو گورزی گورچوێر لە پێشەنگی سوپاکە مەغول بەدا، ئینجا ھەر ئەو بوو پاوەدووی مەغولە ھەلاتووەکانی نا تا سنووری ئەوسەری ولاتی شامی پەتاندن، بیبرس کوپی سەردەمی خۆیەتی، ئەمانە چەند بۆچوون و پەرپاگەندە یەکی سیاسی بوون و لەو سەردەمە دا پەرپاگیان پێ دەدرا.^٣

١ بدائع الزھور ١/ ٩٩-١٠٠، فی تاریخ الايوبي ص: ١٦٣.

٢ فی تاریخ الايوبي والمملوكي ص: ١٦٣.

٣ فی تاریخ الايوبيين والمماليك، قاسم عەبدە ص: ٢٠٦.

وهكو دهبنين دامو دهزگايهكي پاويزكاري بههيزو فيقهينكي سياسي ئيسلامي پهيوهست بههلبژارندو ديارى كردنى سولتان يان مهليك يان حاكم له نارادا نه بوون، (سولتان قطن) ههولى دا هه موو كاروبارهكان له جيگاي خويان دانيتتهوه، بهلام پيش بهديهتاني هم نامانجهي و دواي تيكشانندنې مهغولو پزگاركردنې شام كوژا.

۳- نه نجامهكانى كوژرانى (قطن):

پيش وشكبوونهوهي خويني كوژراوو بى نهوهي ورتهيهكي ناپهزايى له ميرانى مهمالك ببيسرى، پوسى سهلتهنهت بى بكوژ گوزرايهوه، (نهتابهك) واته سهروكي سوپا پرسيارى كرد بكوژ كنيه؟

كاتيك زانى (ببېرس)ه، پي گوت: ((نهى گه ودهم بى خوت له سهر پوسى سهلتهنهت دانيشه))، نه مه وهكو نهوه وايه: كى سولتاني كوشتوه، كورسيهكهى دهبيتته خهلات و كرى كوشتنهكهى، بهم شيويه و جاريكي تر ياساى (الحكم لمن غلب = حوكم بى نهو كه سيه زال دهبيت) چه سپايهوه،^۱ وهكو دهبنريت مهمالكى بهحرى به كوى دهنگ له سهر سهروكايهتي (ركن الدين ببېرس) پيكتوتوون، بهلام نه نجامهكانى هم كارهساته نه مانه بوون:

۱- ياساى هيزو خوين له بواري سياسيدا:

پييازك بوو بى گيشتن به سولته و عرشى سهلتهنهت، ئيدى نه مه بوو به كلتورى مهمالك له دهستاووده ستركردنى دهسهلاتى دهوله تهكه يانداو له ماوهي (۲۷۰) سالى ته مهنيدا گوزانكاري به سهردا نه هات، چه مكه سياسيه كانيشى به ره مې نهو بارودوخه ميژوييه بوون، كه تييدا له دايك بوو و چاوى به بوون هلهيتان، تهواوى چه مكه سياسيه كانيان قياس دهكرينه سهر هم بيروباوه پريان كه دهلى: ميرانى مهمالك له سهره تاي كارپانه وه پييان وابوو كورسى دهسهلاتى ولات مافى هه موويانه، كامه يان بههيزيت و بتوانيت نهوانى تر بره تييت و له زهويان بدات، نهوا بى نهو دهبيت، نه مه له سهره تاي په يدابوونى دهوله تهكه يانه وه فرقى نيه به كوژرانى (تورانشا) بى يان (عزالدين ثاييهك) بيت يان (شجرة الدر) بى له واقيدا پهنگى دايه وه، ئينجا (ببېرس) هات و به كوشتنى (قطن) بيروباوه په كهى توختر كرد، هه نه مه له زنجيره يهك كوده تاي نيو كوشك و پيلان و پاشقول ليكگرتنى سياسى له سهر دهسهلات له ماوهي دريژايى حوكمى سولتانه كانياندا چه ندياره پات بوته وه.^۲

۱ المصدر نفسه ص: ۲۰۸.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۰۹.

ب - قۇناغیكى نوئۇ لە میژووی (مەمالیک) ۱۵:

دووەمین ئەنجام: خۆ لە و راستیە میژووییەدا دەنوئینی کە دەیگوت: بە سەرکەوتنی (بیبرس) بۆ سەر عەرشی سەلتەنەتی مەمالیک قۇناغیكى تازەى گرنگ لە میژووی دەولەتە لاوەکەى مەمالیک دەستی پیکرد، وای لە (بیبرس) کرد، بەو سیفەتانەى پێیانەو ناسرابوو لە سام و ھەییەت و دلپەقی و زۆرداری و فیلى سیاسى و شارەزایی سەربازى بێتە دامەزێنەری راستەقینەى ئەم دەولەتە، پاش ئەمەش بە ھۆى دەستکەوتە سیاسى و ئیدارى و عەسکەریەکانى زیاتر خۆى بردە پێشەو، لە راستیدا (۱۰) سالاکەى پێشداى حوکمی مەمالیک قۇناغى پەوانى سیاسى بوو و لە و ماوە کەمەدا (۵) سولتان دەستاو دەستى حوکمیان کرد، سى دانەیان ئى کوزران و دوانیشیان بە ھۆى ئەو مندال بوون و جیگەى مەترسیش نەبوون لە کوشتن دەربازیان بوو، بەلام (بیبرس) بە تەنیا و ماوە (۱۷) سال بە بەردەوامى لە سەر سەلتەنەت مایەو، لە لایەکى ترەو دەولەتەکەى مەمالیک لە (۱۰) سالی یەکەمیدا موحتاجى ئەو بوو شەریعت وەرەگریت و لەم پووەو لە سەر ئاستى جیھانى ئیسلامى دانى پێدا بنزیت، لەبەر ئەمە ھاتن بە شیوەیەکى پەمزی و لە پێناوی چارەسەرى کێشەى شەریعت خیلافەتى عەباسیان لە قاھیرە ژيان دەو، لە پووی ئەمنیشەو ھەپەشەى ئەیوبیەکان کێشەى زۆرى بۆ دروست دەکردن، بەلام جەنگى (عەین جالوت) وەکو دەرمانیکی شیفابەخش چارەسەرى کێشەى ئەمنى کردو کۆتایی بە ھەپەشەى ئەیوبیان ھیتا.

ج - پشتبەستنى زیاد لە پێویست بە کۆیلەکان:

دوابەدوای کارەساتى کوزرانى (قطن) میرانى مەمالیک زیاد لە پێویست گرنگیان بە کۆیلەکانیان دەدان و پشتیان پى دەبەستن، بە جۆریک بە چەک و کەرەستەى سەربازى و ھە ئامادەیان دەکردن و لە پوچەلکردنەو ھە پیلانێکی چاوەپوانکراوى مەملانیى نیوخویدا بە کاریان دێنان.

ح - پشتبەستنى لە راددە بەدەر بە کۆیلەکان:

سێھەم ئەنجامى کوزرانى (قطن) ئەو بوو کە دوای ئەو میرانى مەمالیک زیاد لە پێویست پشتیان بە کۆیلەکان دەبەست و چەکداریان دەکردن و لە ھەر پووداویکی چاوەپوانکراوى دەرھاویشتەى مەملانیى نیوخۆدا لە ھەر کاتیکیدا بووایە بە کاریان دێنان، ھەریەک لە میرە

ګوره ګان و والي هه ږمه ګان ځاوه نې سوپايه کي بچکوله ځي ځوي بوو و ژماره يان له نځوان (۳۰۰) تا (۶۰۰) کږيله دا دهات و دهچوو، له وانه بوو له م ژماره يه ش تېپه پي کړدبايه و ځوي له (۸۰۰) ګه س دابايه، هه رچي سولتانه کانيشيان بوون تا له توانايان دابوويه بايه ځيان به کړيني کږيله ځي زور دده، له دواي سه رده مي (بيبرس) هوه هه ريه ک له سولتانه کانيان به خودي ځوي (۸۰۰) کږيله يه کي ده کړي، نه مه جګه له و کږيله زورانه ځي که له سولتاني کچرکړدووه يان له مير ه ګوره ګانه وه وه کو ميرات بڼي به جي دده مان.^۱

به م شيوه يه تايه فه ګه ري نځوان په ګه زه ګاني مه ماليک به شيوه يه ک په رهي سه ندو ځوي سه پاند که به دريژايي ميژوي ده ولته که يان کاري ګه ري سلبي و خراپي له سه ر بيناي سياسي ده ولته که يان دابني، تووي نه م تايه فه ګه ري عه سکه رتاريه سامناکه له و کاته وه به نځو ځاک و زه مينی ده ولته مي مه ماليکدا چي تر ګه به نه نجامداني يه که م کوشتن و خوينرپيژي ده سته کاربوو و به کوژراني (سيف الدين قطن) يش هي نده ځي ديکه زور بوون.^۲

۱- ګوري (سيف الدين قطز) و مه و ګراني له لايه ن (عيززي ګوري عبدالسلام) هوه:

(ابو المحاسن) ده ګيرپته وه: (قطن) پاش کوژراني به پووت و په جالي فرې درابوو، يه کيک له و خزمه تکارانه ځي له (قصير) له لاي بوو ناشتي، به رده وام ځه لک ده چوونه سه ر ګوره که ځي و... دوعاي په حمه تيان بڼ ده کړدو توکو دوعاشيان له بکوژي ده کړد، کاتيک (بيبرس) نه م هه والي پي ګه يشت، فه رمانی کړد ته رمه که ځي بي ننه ده رده وه بڼ شوي نيکي تري ګواسته وه و شوي نه واري ګوره که ځي کوږکړده وه، به لام هه وال و ميژووه که ځي وه کو ځوي مایه وه.^۳

(مقريزي) ده لي: له (قصير) نيژرا، ماوه ځي سه لته نه ته که ځي ۱۱ مانګو ۱۷ پوژ بوو، دواي نه مه هي نايانه وه قاهره و له مرقه دي شيخ تقي الدين نيژرايه وه، پاش نه مه ش (حاجي قطز ظاهري) بڼ (قارفة) ځي ګواسته وه و له نزیک مرقه دي (ابن عبود) ځي شارده وه، ده لښ (قطن) ناوي محمودي کوپي ممدوح بووه و دايکي خوشکي سولتان جلال الدين خواره زمشا بووه و باوکيشي ناموزاي سولتان جلال الدين بووه، له ګه ل هيژشي ته تار به مندالي به ديل ګيراوه، له ديمه شق کړدراوه و پاشانيش به کږيله يي به رده و قاهره يان هي ناوه.^۴

۱ المصدر نفسه ص: ۲۰۹.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۱۰.

۳ النجوم الزاهرة ۸۶/۷-۸۷.

۴ السلوك ۵۲/۱.

بیگومان به هاو مه زنايه تی پیاوان به ته من دريژی و سرمايه داری و دهسه لاتداری پیوانه ناکریت، به لکو به و کرداره زیندوانه یان ده پیوریټ که گۆپان به سهر واقعی میژودا دینن، (قطن) کی بوو نه گهر دهستی به نیسلام نه گرتبایه و به رگری لی نه کردبایه؟ کی دهیناسی؟ بیگومان نه گهر خاوه نی نه م کرداره نه مره نه بوایه میژوو ناوی نه ویشی وه کو ناوی خه لکانیکی زۆر فه رامۆش ده کرد، که له بی سەنگی و زۆر بواریاندا وه کو که فی سهر ده ریا بوون، به لکو له گهل نه وهدا ماوه یه کی دوورودریژی ته مه نیان به پیکردو جله وی حوکمیان به دهسته وه گرت به لام جگه له وه که باریکی قورسو به لایه کی شووم بوون به سهر شانی گهل و نیشتمانیان وه، هیچ شتیکی تریان نه کردو ناویان و ناسنامه یان له گهل قانگه لۆشکه کانی پایز به هه وادا چوون، بیگومان پیاوانی مه زن ده توانن ناوی خویان له سهر پووپه پی له وه که کانی میژوو هه لکه نن، لیژهدا کاتی دوورودریژ به زهرور دانانریټ.^١

گۆپان پشت به جۆری نه و پیاوانه ده به سستی که له گهل نه وهدا ده یانه وی گۆپانکاری نه نجام بدنه حساب بۆ پیژوهه کانی ژین و فیهقی ده ستینیشانکردنی چاکه کان و خراپه کان و سیاسه تی شه رعی و فیهقی به رپابوونی ده وله تان و پوو خانیان و ناسینی پیژوهه پان و باریکه کانی بزوتنه وه ی میژوو ده کن. (شیخ عیززی کوپی عبدالسلام) ده ترسا به مه رگی (قطن) سه رکه وتنه مه زنه که زایه بیټ و ئوممه ت و کیانه سیاسیه که سه رله نوی پووختیه وه، بۆیه له دوا ی مردنی (قطن) یه که به خۆ ده گریا و ده یگوت: خودا به زه یی به جوانه مه رگیه که ی بکات، نه گهر ماوه یه کی دوورودریژتر بژیایه به گه نجا یه تیه که ی نیسلامی گه نچ ده کرده وه،^٢ هه ره ها گوته: له دوا ی (عمری کوپی عبدالعزیز) وه هیچ حوکمپرانیکی موسلمانان له پووی چاکه خوازی و دادپه روه ریه وه خۆی له شانی (قطن) ی په حمه تی نه داوه.^٣

به لام من له گهل نه وهدا (قطن) م زۆر خۆش ده ویت و دان به وهدا ده نیم که جیهاد و تیکۆشانیکی گه وره و شکۆداری نه نجام داوه و خزمه تیکی دیار و به رچاوی نیسلامی کردووه و چۆته نیو پیزی پیاوه مه زنه کانی ئوممه ت، نه و لیژهدا پام له گهل شیخی گه وره مان جیاوازه، به پای من سه رکرده ی شه هید (نورالدین محمود زهنگی) له هه موو بواره کانی خۆپاریزی و چاکه خوازی و دادپه روه ری و جیهاد و تیکۆشاندا له پیش (قطن) وه یه، کی ده یه ویت سه باره ت به م بابته زانیاری زیاتری ده سته که وی با ته ماشای کتیبی (عن عصر الدولة

١ قصه التتار ص: ٣٦٦.

٢ المصدر نفسه ص: ٣٦٧.

٣ المصدر نفسه ص: ٣٦٧.

الزكنية) بكات، به پاستی (سيف الدين قطن) له مهليكه هره چاكه كانی تورك بوو، به دهستی سپی و مه شخه لداریه وه پاپه پي و تارمايي په شی دوزمنانی له ناسمانی ولاتانی نیسلام - شام و مصر - په واندوده.^۱

۵- هه لویستی مه غول له بهرامبه رکوژانی (قطز ۱۸):

کاتیک هه والی کورژانی (قطن) به م شیوه به مه غول گه یشته، پیان و ابو ده ولته تی مه مالیک دابه ش ده بیت و لیک هه لده وه شیت، له بهر نه مه به پیرایاندا نه مه له له کیس نه دهن و جاریکی تر هه وله کانیان بډاگیر کړنه وه ی شام بخه نه وه گپ، مه غوله کانی (حه پان) و ته وای شاره کانی تری هه ریمی (جزیره) کڅوونه وه و هه موو نه و مه غولانه ش که له جهنگی (عین جالوت) به پوړ پزگاریان ببوو و هه لاتیبون په یوه ندیان پیوه کړدن، خویان سازداو به پیکه وتن تا له (بیره) نزیک بوونه وه، چونکه له په لاماره که ی پیشتوتیراندا شور و بورجی قه لاکانی نه شاره یان له گال زهوی ته خت کړدبون خانوبه ره کانی له دوورپا دیار بوون، (مه لیک سعید کوپی بدرالدین لؤلؤ) ی والی حه له ب هه سستی به سامناکی هه لویسته که کړد، هیژیکي سهریازی به هاواری شاری بیر هه به پیکرد، به لام له بهر نه وه توانای نه بوو له بهرامبه نه م گه له کومه گه وره ی مه غول خوراپگریته، به ره و شار گه پایه وه و سامناکی هیژشه که ی مه غولیان به مه لیک سعید پاگه یان دو گوئیان که نیستا به ره و (منبج) به پیکه وتوو، وه کو دیاره مه غوله کان نه یانویستوو کات به فیرو بدنه و خویان به هیژشی سر شار به چوکه کانه وه ده سته پڅ بکن، له بهر نه مه به پیرایاندا هیژش بډ سر حه له ب بهرن.

له پوژي پینج شه مه ۲۶ ی ذی الحجة ۶۵۸ ک/نوفمبر ۱۲۶۰ ز گه یشته سهری، به سهر کړدایه تی میر (بایده) ی مه غولی ده ستیان به هیژش کړدو توانیان خو به نیو شاردا بکن و دانیشته وانه که ی لی به دهرننن، نه وانیش به ره و گوندی (قرنبیا) ی خوره لاتی حه له ب هه لاتن، لیژده دا موسلمانان هه ولایاندا جاریکی تر پیزه کانی خویان پیکه نه وه و له بهرامبه ره مه غوله کاند پاره سته ووه و بهر به هیژشه که یان بگرنه وه، به لام نه م کڅوونه ووه یان له بهرامبه ره چروپری هیژشه که ی مه غول سودی نه گه یاندا، به ناچاری موسلمانان کان به سهر کړدایه تی (حسام الدین جوکندار) - که (مه لیک سعید) له جیگه ی خوی به سهر (حه له ب) یه وه به جی هیژشتبوو - به پیرایاندا به ره و پشته وه پاشه کشه بکن و مه غوله کان

بەرەو شوپىننىكى وا پەلکىش بکەن كە بتوانن لەویدا بە شیۆەيەكى چاکتر بەرەنگاریان بىنەو، بەرەو (حەما) پۆيشتن، (مەلىك منصور)ى حوکمپانى لەوئى بوو، ويستيان گۆرەپانى جەنگەكە فراوانتر بکەن و گۆمى شەپەكە قولتر بکەن و خۆيان بە بەرچاوى دوزمەنەو لاواز نیشان دەن و دەرەفەتیکى پۆيىستیش بۆ کۆکردنەوئى ژمارەيەكى زۆرتى سوپای ئىسلام وەرگىرن، لەبەر ئەم ھۆيانە بەرەو (حمص) گەپانەو، ئەلئىرەدا (مەلىك منصور)ى حوکمگىپى (حەما) و (مەلىك افضل علي)ى براى بەخۆيان و سوپای (حەما)و گەيشتە لايان، ھاوکات لەگەڵ ئەمەدا (مەلىك ئەشەرەف)ى حوکمگىپى (حمص)یش پەيوەندى پتۆەکردن، ئىتر (حسام الدين جوکندار) سەرلەنوئى سوپاکەى لە پووى ئامادەسازى و چەك و کەرەستەى جەنگیەو پێکخستەو و بۆ بەرەنگاریوونەوئى مەغلۇلەکانى ئامادە کردەو.

لە مانگی محرم ۶۵۹ک/دیسەمبەر ۱۲۶۰زیدا مەغلۇلەکان گەيشتە (حمص)، لە نزیک (رستن) و دەورووبەرى گۆپى خالیدی کوپى وەلید (ﷺ) جەنگیکى گەرموگۆپو دەستەويەخە لە نێوان مەغلۇلەکان و موسڵمانەکاندا پوویدا،^۱

ھەرچەندە موسڵمانەکان ژمارەيان لە لەچاو مەغلۇلەکان بە پێژەيەكى بەرچاوەکەمتر بوو، بەلام دەستى چاکيان وەشانو خودا بەسەر دوزمىندا سەرخست، (بايدى) سەر سوپای مەغلۇل بەخۆى و سەبازە ساغەکانى ھەلاتن، موسڵمانەکان بەدوايان دەکەوتن و لايان دەکوشتن و دەگرتن، پاش ئەمە (مەلىك منصور) بە ئاراستەى (سلمیة) پۆيشت، چەند تاقمەيەكى مەغلۇل خۆيان گەياندبوو و ئەوئى، دەيانويست جاريكى تر ھێرش بەرنەو و سەر (حەما)، پۆژيک مانەو، ئىنجا بەرەو (أفامیة) پۆيشتن، ھێژيکى موسڵمانان پيش ئەمانيان دابۆو و چووبوونە نێو قەلاى شارەکەو و لەوێرا ھێرشى پارتيزانيان دەکردنە نێو شارو دەستيان لە مەغلۇلەکان دەوەشان، مەغلۇلەکان تىنيان بۆھات و بە ناچارى (أفامیة)يان چۆلکردو بەرەو حەلەب بەپێکەوتن، ماوہيەكى زۆر گەمارۆياندا، ھەرکە (مەلىك ظاهر بىبرس) بە تەواوەتى قاچى خۆى لەسەر کورسى دەسەلاتى مصر و شام چەسپاندن، بە پەلەو بۆ دواکەوتن سوپايەكى گەورەى — بە مەبەستى دەرکردنى مەغلۇل لە ولاتى شام — بەرەو ئەو ولاتە بەپێکرد، کاتيک مەغلۇلەکان ھەوالى بەپێکەوتنى ئەو سوپايەيان بىست ترسو لەرز دايگرتن و بە ئاراستەى خۆرھەلات ھەلاتن، بەم شیۆەيە جاريكى تر ولاتى شام لە ژيەر نېرى داگیرکاری مەغلۇل پزگارى بوو.^۲

۱ جہاد الممالیک ص: ۱۲۹.

۲ النجوم الزاهرة ۷/ ۱۰۴-۱۰۶.

موسلمانان توانيان نه و مېنه ت و وېشومه گه ورانه تېپه پېژن و به سر ته واوړي
 ناسته ننگه کاند ا زال ېن، ميژو به هوی پووداوه کانيه وه سه لماندوويه تي: هر کاتيک نوممه تي
 نيسلامی شه پو نارواوه به رده رگای پېگرت و به لاو موسييه ت چوارده وره ي ته ن و ه وړي
 په شي دوژمنکارانه ناسمانی لي داگيرکرد، به وپه پي هيمه تي به رزه وه و بېر وياوه پي پته وه وه
 هيزوپيژي کوده کاته وه و وزه شارواوه کاني به گه پ ده خاته وه و چيائاسا له به رامبه ر هيزشي
 داگيرکارانه دا ده وه ستيته وه، نينجا خوراکرانه پشت به خودای بالاده ست ده به ستي ت و به
 نيماني پولاينيه وه و مشته کوله ي ناسنينه وه زه بري گورچوپر ده وه شينيت و — تا کاتيک خودا
 ده وړوي خيري لي ده کاته وه و له ته ننگانه وه به ره و فهرانی و ناسووده يي ده بات و شه وه
 زه نگی نه نگوسته چاوي بؤ ده کاته پوژي پوونک هدا نادات و به جوانی نارام ده گري ت، به م
 شيويه نوممه تي نيسلام په سه نايه تي خو ي سه لماندو نيشانيدا که تواناي قوتدانه وه ي
 شکسته کان و تېپه پاندي مېنه تيه کاني ه يه و له کوتايدا به وپه پي ساغ و سه لامه تي خو ي
 ده گه ي نيته که نار ه کاني نه مان.^۱

شه شه م: هوکاره کاني سه رکه وتني موسلمانان له جه نگی (عېن جالوت) ۱۵:

۱- سه رکردايه تيه کی هه کيم و ليژان:

خودي به خشنده — له م ماوه ميژوويه پړکيشه يه دا — به هوی سولتان (سيف الدين قطن)
 پيژي له (نوممه ت) گرت و ناوړي به خيري ليډايه وه، (قطن) مرقفيکي صالح بوو، زوربه ي
 نويزه کاني به جه ماعت ده کردن، وه کو مه ليکاني تر نه بوو و توخني مه ي نه ده که وت،^۲
 بوړو پاله وان و ده ست به خير بوو، دلسوژي نيسلام و موسلمانان بوو، نه وېش به لای
 نه وانه وه خو شه ويست بوو،^۳ پيشه نگو گورچ و گول و ته گيرکه رو کاره لسوړپنه ريکي ناياب
 بوو، نوممه ت له و سه رده مه دا زور پيويستي به سه رکردايه تيه کی هه کيم و به جورته و
 هه لکه وتووي وه کو نه و هه بوو، واقيعه ن سيفه ته ده گمن و نايابه کاني نه م سه رکرده يه
 پړاوپړي پيداويستيه کاني نه و سه رده مه ي نوممه ت بوون.^۴

به حوکمي نه وه له پيژي سوپای نه يو بياندا به شداري زور جه نگی کردبوو، شاره زاييه کی
 ته واوړي له هونه ر ه کاني جه نگدا په يدا کردبوو، له گه ل تيزبووني نينوکه کانيدا به خاتري نه وه

۱ تاريخنا المفتری عليه، للقرضاوي ص: ۲۱۰.

۲ البدايه والنهايه ۴۰۵/۱۷.

۳ المصدر نفسه ۴۱۱/۱۷.

۴ سيف الدين قطن، قاسم عبده ص: ۱۶۶.

سەرکردە یەکی هەلگە و تەووی ئی پەیدا بێت لایەنی پووحی و پەوانی گەشە سەند، ئەمە لە تەختی نۆچە وانیدا دەخوێنرایە وە لە نۆی هاوێ لانیدا پێی جودا دەکرایە وە، لە تەوای پوودا وەکانی سەر گۆرە پانی مصر و شامدا پۆلی کاریگەر و بەرچاوی دەگێت، سەر بە ریزی خۆی بە هۆی ئیسلام و عەقیدە کە یە وە نیشان دەدا و شانازی زۆری پێوە دەکرد، لە بەرامبەر مهغولەکاندا — ئەوانە ی تالای شەکیستان بە گەرووی خوارە زمشا و شوینکە و تەوانیدا کردبوو و ولاتە کە یان ئی زەوت کردبوو — دل و دەروونی بە داخ و پک و تۆلە پەنگی خوار دەبوو، چۆن لە لایەنی پووحی و پەوانیە وە سەرکردە یەکی هەلگە و تەووی ئی دروست ببوو، بە هەمان شێوە لە لایەنی جەستە شێوە سیفە تەکانی سەرکردە ی سەرکە و تەووی تیدا دەدرە و شانە وە: جەستە ی تۆکمە و تیکسەرما و کەلە گەت و دامە زرا و بە هیز بوو، دەموچاویکی خەو پانی هەبوو، پەنگی سوور و سپی بوو، ئەگەر دوزمن لە پشته وە پرا پاریزی ئی هێتابایە و پمبە کە ی تیگرتبایە و نزیک نۆوشانی هاتبایە خۆی ئی هەلە دەسوێاند و بە دەستی دەیگرته وە و لە سنکی دوزمنە کە ی هەلە دەچە قاندە وە.^١

کاتیک ترس و سام و دلە پاوکی دەورە ی شام و مصری داگرت و مهغولەکان — بە مەبەستی لە نۆبەردنی مەمالیک بە خۆکە و تن و خۆیان سازدا، لە و کاتە دا (قطن) ژمارە یە ک کاری گرنکی لە پێتای شکاندە وە ی مهغول و بەرگری کردن لە خۆ ئەنجامدان، لە و کارانە: پاکیشانە وە ی مەمالیکە هەلاتو وەکانی شام و فەرماو شکردنی هەموو ئە و پک و کین و دوزمنایە تیانی لە نۆبەردنی هەردوو لایەنی ناگۆکدا هە یە، لە سەر کار لا بردنی (مەلیک منصور علی) لە پۆستی سەلتەنەت، بە خاتری ئە وە منداڵ بوو و نەیدەتوانی بارو دۆخ بە ئاسایی پاگرت و کاروباری دەولەت وەکو پێویست بە پێوە بەریت و لە لایەکی تری شە وە پێویستە سەرکردە یەکی بە هیز و دەسەلات بێتە پێشە وە و بتوانی بەرەنگاری مهغول بێتە وە، ئەمە لە سالی ٦٥٧ ک/ ١٢٥٩ ز یدا بوو، گۆکردنە وە و پیکخستن و ئاراستە کردنی وزە و توانا مۆیی و ئابوریەکان و هەلەدان بۆ پیکهێنانی هاو پەیمانیه تیه کی دوو قۆلی لە گەل (مەلیک ناصری ئە یوبی) ی حوکمرانی شام و یە کگرتنی هەردوو هیز بۆ بەرەنگاری بوونە وە ی دوزمن.^٢

لایەنی سیاسی و ئیداری و پلاندانانی لە لایەنی عەسکەری بە هیزتر بوو، لە ماوێ یەکی کە م و کورتدا توانی سیاسەتی ولاتی شام بکات و چاکە لە گەل دانیشتوانە کە ی بکات و ناشتی و

١ معركة عين جالوت ص: ١٢٤.

٢ المصدر نفسه ص: ١٢٤.

ناسایش و ئوقره یی بۆ بگپړته وه و ژياننیکى سهر به رزانه ی بۆ بسازننن و لایه نى ئیداره ی پرنک بخت و حوکمرانى ئیدارى به سهر هه موو نه و شارانه وه دانن که تا نه و کاته ته تار داگیرى کردبوون.^۱

ئهم سولتانه بهم سیفه تانه جودا ده کریتته وه:

ئیماننیکى پاک و بى شک و گومان به خودای به رزو مه زن، فیتره تیکى ساغ و سه لیم که له ژیر سایه یدا په روه رده ببوو، ژياننیکى ته نگ ده ستى: که ئاماده یی ته وای تیدا په یدا کرد تا له به رامبه ر نا په حه تی و ناگوزیه کاند خوپاگرانه پاوه ستى، ئاواره بوونى له ولاتى خوى، به شمه ی نه تی قوناغى مندالى، په روه رده و پاهیترانى قوناغى مندالى و میردمندالى – له لایه ن ئوستادانى مه مالیکه وه – بهم شیوازه: عه قیده ی کامل بوو، ئیمانى له دلدا چه سپابوو، ده روونى پاک پاگرت، خوى ئاسوده و خاترجه م کرد، عه زم و ئیراده ی به میز کرد و پشتى به خودای به رزو مه زن به ست و نیتى سه رکه وتنى لى هینا و حیسابى بۆ مه رگ نه کرد و هه نگاوى هاویشته و به ره و گوپه پانى جیهاد و به گزداچوونه وه ی (مه غول) به پرنکه وت،^۲ جهنگه کانى (قطن) له به رامبه ر نه یوبیه کانى (که پک) و میره هه لاتوه کانى مه مالیک بۆ نه و هه ریمه و هه موو نه وانه ش ده یانه ویست عه رشى سه لته نه تی مصر داگیر بکه ن، و پپای جهنگه پیرۆزو سه رکه وتوه که ی (عه ین جالوت)، هه موو نه مانه ده بنه به لگه ی به هیز، که (قطن) سه رکرده یه کى سه ربازى پلانداریزی پله یه که م بوو، نه و به نه سپایى له سه ر و لاخه که ی ده جولا یه وه، له هه موو چه که باوه کانى نه و سه رده مه ی ده زانى و به هه مووان شه پى ده کرد، بپیارى پۆشن و پر ورده کارى ده رده کردن، وردبین و دوربین بوو، ئامانجه کانى دیار بوون، راستیه کانى جهنگى ده خسته پوو، هه موو نه م سیفه تانه له جهنگى (عه ین جالوت) دا له (قطن) دا به رجه سه ت ببوون، له کاتى ته نگه تاویدا چوست و چالاک و وریا بوو، هه رچه نده ئاسته نگه کانى به رده مه ی نه سه تم بوونایه به لام عه زمى له سه ر سه رکه وتن جه زم بوو، له توانا و برستى دوژمن ده گه یشت و پرنى هیزى دۆستى ده گرت، هه ر شته حیسابى خوى بۆ ده کرد، زانیا ریه کانى خورد ده کردنه وه، پاریزگارى میره کانى خوى ده کرد و به شیوازه سه رنج پاکیشه که ی به لای خویدا که مه ندکیشى ده کردن و هاریکاری ده کردن و یارمه تی مادی ده دانن و دیارى پیشکesh ده کردن و متمانه ی ته وای پى ده به خشین، له جهنگى (عه ین

۱ فوات الوفیات ۲/ ۲۸۶، معركة عین جالوت ص: ۱۲۶.

۲ شذرات الذهب، نقلا عن معركة عین جالوت ص: ۱۲۷.

جالوت)دا سەرکردايەتى بەشە سەرەككەكەي سوپا بەدەست خۆيەوہ بوو و ھەرسىك قۆلى پاستەوچەپە و ناوہ پاستى سوپاكەي پىكخستو، بۆ ھەريەككەك لەم قۆلانە سەرکردەيەكەي ئازاي داناو، سوپاي بەسەر چەند پىزىككا دابەشكرد، لە پىگسا سوپاكەي بەم شىئوہيە بەپىكرد: قۆلى پاست بە قەوسى پىشپەوي دەكرد، قۆلى چەپ لولپىچ دەپۆي، نيۋە پاست بەپىكى سەبروكە دەپۆيشت، ژمارەيەك پاسەوان چاودىرى دەوربەرۈ پاشو پىشى پىگساوبانيان پى سىپىردابوو، لە تەنىشتەكانەوہو بەسەرگرو تەپۆلكەي واوہ بۆسەي دادەنا كە دوژمن فەكرى بۆ نەدەچوو، بەرەبەرە پەلكىشىيان دەكردنە ئەو چالە مەرگانەوہو لىيان دەردەپەپىن و ژمارەيەكەي زۆريان لى دەكوشتن.

(قطن) كاروبارەكانى ئىدارەي سوپاي مەمالىكى لەسەر چەند بىنەمايەكەي پتەوي ديارىكراو دامەزناند، بە جۆرىك تۈانى پىكى بخاتەوہ و ھىلە گشتىەكانى بۆ بكىشىت، بە تايىبەتەش ئەو پىلانەي پەيوەندى بە جموجۆل و خۆشاردانى سوپاكەي (عەين جالوت)وہ ھەبوو، كاتىك چۆنىتى و جۆرى ھىمداد بۆ ھوكمپانى (حەما) ديارى دەكات، داكۆكى لەسەر ئەوہ دەكات كە دەبىت سەرباز بارى سووك بىت و بتۈانى بە ئەسپايى و چالاكانە جموجۆل بىكات و خۆراكى زۆرۈ ھەمەجۆر كۆلى قورس نەكات، بۆيە فەرمان — بە سەرباز — دەكات تەنھا پارچە گۆشتىك بخاتە نىو تورپىنەكەيەوہو بەس.^۱

پىيۋىستە ئاماژە بەوہش بىكىت كە: (قطن) دىندارو پاك داوینو بە تەقواو خۆپارىز بووہ، بە ھۆي ئەم سىفەتەوہ ئازايەتى و پىشەنگايەتى جەنگو جىھادى وەرگرت، واى لىكرد، پالەوانانە بچىتە گۆرپەپانى جىھادەوہو گيانى خۆي ھەرزان بىكات و حىساب بۆ مەرگ نەكات، ئەو كاتىك ولاخەكەي لە ژىردا كۆژرا، كەوتە پىيانو بەردەوام بەبى ولاخو لە ھىللى پىشەوہي تەماسو لە پىتاوى بىروباوہپو پارىزگارى خاك و ناموسدا شەپى دەستەويەخەي دەكرد،^۲ كەلىك ھەلوپىستى ئىمانى بەرزو نايابى ھەبوون، لەو ھەلوپىستانە:

— تىپروانىنى پۇشنو پاكىزەيى پىناس:

ئىمانى وابوو كە سەرکەوتن تەنھا بەدەست خوداي بەرزو بالادەستە، لەبەر ئەوہ گرنگى زۆرى بە لايەنى ئىمانى — سوپا و ئوممەت دەداو پۆلى زانايانى ئاينى بە گەورە دادەناو ھانى سوپاكەي دەدا بە پالئەرى ئىسلاميەوہ — نەك نەتەوہچىتى و پەگەزپەرسىتى — بچنە نىو

۱ عىن جالوت ص: ۱۲۸.

۲ المصدر نفسە ص: ۱۲۸.

گۆرپه پانی جهنگی (ته تار) هوه، له جهنگی (عهین جالوت) دا بهم وشه مه زنه (وا اسلاماه - هوار بۆ ئیسلام) تیروانیینی خۆی کورت کرده وه، ئه وه نه یگوت: (وا مصراه) یان (واملكاه) یان (وا عربتاه).

(قطن) مه به ست و ئامانجی پۆشن بوو، به واتای پر به پیستی وشه ناسنامه ی ئیسلامی به ته و اهه تی هه لگرتبوو، بیگومان تیروانیینی پۆشن و پاکژی پیئاس یه کێک بوو له هۆکاره هه ره سه ره کیه کانی سه ره که و تنه که ی.

ب - نزا چه کێکی کوشنده یه :

پیش ده ست پیکردنی جهنگ سیف الدین (قطن) ده یه ویست شه ره که بخاته درهنگایی پۆژه وه، گوتی: با درهنگ بیئت، تا ئه و کاته پۆژ خپ ده بیئت و سیبه ر بچووک ده بیته وه و بای شه مال هه لده کات و تارخوین و خه لک له نوێژه کانیاندا دوعامان بۆ ده که ن.

له م کارهیدا شوین پی پیغه مبه ر (ﷺ) و هاوه له کانی هه لگرتووه، چونکه ئه وان هه زیان ده کرد جهنگ له دای نیوه پۆوه ده ست پی بکات، جهنگ و پیکدادان ده ستی پیکرد، تۆقی شه ر له سه ر موسلمانان توند بوو، تا ئه وه ی خه ریک بوو دوژمن له شوینه کانی خویان ده ریانه پینن، سولتان (قطن) به ده وره یاندا هه لده سوپا و گیانی ئازایه تی و خۆپاگری وه به ر ده نان، هه ر که هه ستی به لاوازیوونی لایه کی سوپا که ی ده کرد، خۆی ده گه یاندنی و عه زم و ئیراده ی تیژده کردنه وه، له کاتی جهنگه که دا ژماره یه ک هه لویستی پاله وانانه و ئازایانه ی تۆمارکردن.

ج - ئاواتی شه هیدی :

له جهنگی (عهین جالوت) دا ئه سه په که ی کوژرا، له و کاته دا مه یته ریکی ئی نه بوو ئه سه پیکی ره سه ن و خۆشپه وه ی بۆ بیئیت، جهنگ له گه رمیدا بوو، ناچار له سه ره پی پاوه ستا و کۆلی له شه پرکردن نه دا، یه کێک له سه رکرده کانی چاوی پیکه وت له سه ر ئه سه په که ی دابه زی و سویندی خوارد ده بیئت سولتان سواری بیت، به قسه ی نه کردو گوتی: نامه ی موسلمانان له سوودی تۆ بییه ش بکه م، هه ر به م شیوه یه بوو تا مه یته ر ئه سه پی بۆ هینا و سواری بوو، یه ک له میره کان لۆمه ی کردو گوتی: جه ناب! بۆ سواری ئه سه په که ی فلا نه که س نه بووی؟ ئه گه ر دوژمنیک بینیبای ده هات و ده یکوشتی، ئه و کاته به هۆی کوژرانی تۆوه ئیسلامیش له نیو ده چوو،

۱ قصة التتار ص: ۳۵۳.

۲ الفتوح الاسلامیة عبر العصور ص: ۳۴۷.

۳ المصدر نفسه ص: ۳۴۷، الطريق للقدس، محسن محمد ص: ۱۷۵.

وہ لایم دایەو و گوتی: ئەو کاتە من بەرەو بەھەشت دەپۆیشتەم ئیسلامیش خاوەنی خۆی مەھە دەپپاراست، فلان و فلان و فلان — ھەر مەمویان کوژران، — ناوی ژمارە یەك مەلیکی ھینان — خەلکانیکی تری پاستکردەو و کردنی بە پاسەوان و پارێزەری و نەپەشت ئیسلام لەنێوچیت،^۱ ئەم ھەلوێستە مەزنە (قطنی پالەوان، بەلگە یەك لەسەر خۆ بەكەم دانان و گرنگی نەدان بە پاراستنی خۆی لە پێناوی بەرزەو وەندی گشتی موسلماناندا، ھەر وەھا بەلگە یەك بۆ گەرەبی ئیسلام و ئەو ئامانجە بەرزە ی بۆتە ئاواتی ھەموو ئیماندارێك، ئەویش پەزنامەندی خودا و چوونە بەھەشتە.^۲

س — خەونیکی راست و دروست:

یەكێك لەو ھۆکارە گرنگانە زەوق و شەوقی بەبەر (قطن) نابوو بە پەلە ھەنگاوە ئێنی و تەتار لە جەنگدا بێ زینیت، خەونیکی سەردەمی مندالی بوو كە پێغەمبەر (ﷺ) ی بینیبوو زۆرجار بۆ ھاوڵەکانی دەگێڕایەو و دەیگوت: لە خەودا خەونم بە پێغەمبەر (ﷺ) ھو و بینی، پێی فەرمووم: (تۆ دەبی بە سولتانی مصر و تەتاریش دەشکێتی)، فەرموودە ی پێغەمبەریش (ﷺ) راست و دروست و بێگومانە،^۳ لە کاتی کدا زۆریە میرانی مەمالیک و جەنگاوەرەکانیان ترس دایگرتبوون، بەلام ئەم خەونە راستە بوو بە ھاندەرێکی گەرە تا (قطن) بەو پەڕی عەزم و ئیرادە ی بەھێزەو یەکلایەنە برپاری خۆی بۆ بەرەنگاریوونەو ی مەغۇل راگە یەنیت و — غیرەت و شەھامەتیش بەبەر میرە ھاوڵەکانیدا بکاتەو —، چۆن ھاوڵە بەرپزەکانی پێغەمبەر (ﷺ) و (رضي الله عنهم) لەسەر بە ئێن و موزدە یەك كە لە لایەن پێغەمبەرەو (ﷺ) پێیان دەدرا، بەو پەڕی یەقینەو خۆیان بەنێو گۆرە پانی جەنگدا دەکرد، (سیف الدین قطن) یش وەكو ئەوان چوو و نێو جەنگەو و متمانە ی تەواوی ھەبوو خودا ئەو و سەربازانی سەردەخات، خەونەكە بەنێو میرە ھاوڵەکانیدا بلابوو، بۆیە ئەوانیش بەو پەڕی ھیمەتی بەرزو متمانە ی پتەو وە چاکی مەردایە تیان لێ ھەلماڵی و بەرەنگاری تەتار بوونەو، ئەلحەقی ئەم خەونە پالئەرێکی بەھێزی (قطن) و ھاوڵانی بوو تا ھەموو ھیزو وزە ی خۆیان لە پێی خودادا ببەخشن و^۴ بوو بە یەكێك لە ھۆکارەکانی سەرکەوتن بەسەر دۆژمندا.

۱ الفتوح الاسلامیة عبر التاريخ ص: ۳۴۸.

۲ التاريخ الاسلامي ۲۸۸/۱۶.

۳ المصدر نفسه ۳۹۶/۱۶.

۴ المصدر نفسه ۳۹۲/۱۶.

ش - پيشهنگی:

(سیف الدین قطن) خۆبه که مزان بوو، به کردار ئەمە ی سەلماندو جوانترین نمونە ی بۆ سەربازەکانی و تەواوی ئوممەت خستە پوو، له ئەنجامدانی ئیشەکاندا له باری پيشهوهبوو، بێگومان کە سێک بیهوێت خەلک پەرورەدە بکات و پەرورەدەش به کردەوه له خودی خۆیدا پەنگی دابیتەوه پیتی دەگوتریت پيشهنگ، ئەم جوړه پەرورەدەیه هەزار هیندە ی وتارو نوسین له باری پەرورەدەدا کاریگەری زیاتره.

(سیف الدین قطن) له هەموو بوارەکاندا پيشهنگ بوو: (پەروشت بەرزى، دەست پاکى، جیهاد، ئیمان، لیبوردن)، هەر کامێک له سەربازەکانی هەستیان بەوه نەدەکرد به (قطن) نامۆن و شتیکیان له ئەو کەمتره، به خودی خۆی (پەحمەتی خۆای لی بیت) چوو نێو سەنگەرەوهو به هاوشانی سەربازەکانی دەجەنگا، ئەمانیش کە ئەویان دەبینی دەبوايه حەتمەن بجەنگن.^۱

ع - دۆستایەتی نەکردن لەگەڵ دۆژمنانی ئوممەت:

هەرچەندە تەتار له سوپا و چەکدا له موسڵمانان له پيشتریبوون، بەلام (سیف الدین قطن) حیسابی بۆ ئەمە نەکردو تۆزقائیکیش مەیلی دۆستایەتی کردنی ئەوانی نەکرد، لەگەڵ ئەوه پێویستی زۆری به سەرانى نەسپانیەکانى شام هەبوو بەلام دۆستایەتی ئەوانیشی نەکرد، پيش (قطن) گەلێک سەرکردە ی موسڵمان به بیانوی دوورخستنهوه ی خۆیان و گەلەکانیان له وهیشومەکانی جەنگ خۆیان هەلدايه نێو زەلکاوی دۆستایەتی کردنی کافرانەوه، بەمە هەلەیهکی شەری نەشیاویان ئەنجام دا، بەلکو هەلەیهکی چەند لایەنەیان ئەنجامدا، لایەکیان خۆ دزینەوه له جیهاد هەلەیه و تاوانه، لایەکی تریشیان پاهێنانی نەتەوه له سەر مل دانەواندن بۆ دۆژمنان هەلە و تاوانیکی تره، له لایەکی تریشەوه دۆستایەتی کردنی دۆژمن و پیت و ابیت هاوپیته هەلە ی سێهەمه، بەلام (قطن) سوپاس بۆ خوا بیروبووچوونهکانی پۆشن بوون و دەستیشی به شەرعەوه گرتبوو،^۲ خودای بەرزو مەزن دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيُّهَا

الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا

يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾ (المائدة: ٥١).

(سيف الدين قطن) لە پىزى ئەو سەرۆك و سەرکردە ھەكىم و لىزانانە بوو كە توانيان دەست بە ھۆكارە كاريگەرەكانى سەرکەوتنەو ە بگرن و ھەلسۆكەوتيان لەگەڵدا بگەن، ئەو بە يەكسانى ھىسابى بۆ ھۆكارە مادى و مەعنەو يەكان كرد، دواى كۆتايى ھاتنى جەنگە كە سوپاكان و سەرکردەكانى كۆكردنەو ە و دابەزى و نۆچاوانى لەسەر زەوى دانائ و دوو پكات نوێژى شوكرانەى سەرکەوتنى بۆ خودا ئەنجام دان و بپاريدا دريژە بە جىھاد بدات، ھەستايە سەرپى و بەم شىئو ە و تارى دا: لەگەڵ خودا پاست بوون و جىھادتان لە پىناوى ئەودا كرد، ئەو وىش كەمى ئىئو ە بەسەر زۆرى دوژمندا سەرخست، ھەرگىز شانازى بەم كارەتانەو ە نەكەن، بەلكو سوپاسى خودا بگەن و گەردنكەچى بپارەكانى بن و سەر بۆ ئەو زاتە مەزنە دانەوینن، چونكە ئەو خاوەنى ھىزى نەپساو ە، چاك بزائن: ئىئو ە دەستان بە جىھاد كردو ەو ە ھىشتا ئى نەبوونەتەو ە، بىگومان خودا و پىغەمبەرەكەى لىتان پازى نابن تا دوژمنەكانيان لە خاكى ئىسلام دەرئەكەن، ئەگەر ئەمەتان كرد ئەو ە ھەقى ئىسلام دەدەن و لەو پۆژەشدا ئىمانداران بە سەرکەوتنى خودا دلخۆش دەبن.^۱

۲- سپاردنى كاروبار بە خەلكانى شىا و:

(سيف الدين قطن) گرنگى بە پىسپۆرى و ئەمانەت دەدا و كاروبارەكانى دەولەتى بە پىئو ەرى ئەم دوو سىفەتە و - كوردگوتەنى نان بۆ نانە و گوشت بۆ قەساب - بە خەلكان دەسپارد، خوداى بەرز لەسەر زمانى كچەكەى شوعەيب (عليه السلام) دەفەرمووێت: ﴿إِن خَيْرَ مَنْ أَسْتَجَرْتَ الْقَوَى الْأَمِينُ﴾ (القصص: ۲۶). واتە: ئەم پىاو ە - كە موسا عليه السلام بوو - باشتەرىن كەسە بە كرىى بگريت، چونكە - بە ھىزو ئەمىندارە).

ئىمامى (بوخارى) لە (ابو ھريرة) و ە گىرپىتەو ە: دەشتەكەىك پىرسىارى لە پىغەمبەر ﷺ كرد، كەى دنيا دەپوختى؟ فەرمووى: ((إِذَا ضُيِّعَتِ الْأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ))، واتە: ھەركات ئەمانەت فەوتىنرا چاوەپى پووناخى دنيا بگە، گوتى: لەنۆچوونى ئەمانەت چۆناوچۆنە؟ فەرمووى: ((إِذَا وَسُدَّ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ))، واتە: ھەركات كاروبار خرايە دەست خەلكى نەشیاو، چاوەپى پووخانى دنيا بگە.^۲

۱ من اجل فلسطين، حسني أدهم جرار ص: ۱۰۲.

۲ البخاري، كتاب الرقائق، باب رفع الامانة الحديث: ۶۴۹۶.

جا هر کاتیک خه لکانی نه شیاوو نانه مین به واسیته و خزم خزمینه و به رتیل ده سستیان به سهر کاروباره کاند ا گرت، بېگومان سهرکه وتن - به سهر دوزمن و ناسته نگه کاند - دوور ده بیت.^۱

به لام (سیف الدین قطن) کاروباره کانی ده وله ته که ی دانه ده ست خه لکانی لیته اتوو و شیاو، نه و جوړه که سانه ی کردنه سهرکرده ی سوپاکه ی که دوا ی خودای بالاده ست نه وان له سهر ناستی تاکتیکي و ستراتیژی سهریازی ده وری به رچاویان له شکست پیډانی مه غول و سهرکه وتنی موسلمانان گپړا،^۲ به ناویانگرتینی سهرکرده کانی (عین جالوت) نه مانه بوو:

أ - (الظاهر رکن الدین بیبرس البندقداری):

(بیبرس) له جهنگی (عین جالوت) دا سه روکی سوپای مه مالیک و سهرکرده ی پیشهنگی سوپاکه بوو، (بایدی) سهرکرده ی پیشهنگی سوپاکه ی مه غولی به ره و خاکی (افامیه) پاونو، هر له سهره تاي ژيانیه وه و به کویله یی زیره کی و نه جابه تی پتوه دیار بوو، له بهر نه مه (مه لیک صالح نجم الدین ایوب) له خوی نزیك کرده وه و هیئایه ریزی (جمدان) هکان - که مه مالیکي تاییه تی خوی بوون و پاسیان لی ده کرد -، له جهنگی (دمیاط) دا به شداری کردو جهنگیکی دهسته و که ره وه و قاره مانانه ی نه نجامداو ده ری خست که له بواری سهریازیدا که سپکی هه لکه وتوو و لیته اتوو نازاو به جهزیه یه، به حوکی نه وه مه غوله کان له ته مه نی (۱۴) سالیډا گرتبوویان و سوکایه تیان پیکردبوو، پاشان فروشتبوویان، تا نه وه ی که یشتبووه لای (البندقداری) ی - نه و که سه ی بوته نیسبه ت بق ناوه که ی - و پاش نه وه ش له لای مه لیک صالح گیرسابووه، هر ده هات و داخ و رک و کینه ی له درئی مه غول ژورتر ده بوو، پاله وانیکي مه زنی لی دروست بوو، یه کیک بوو له و قاره مانانه ی به شداری جهنگی (المنصورة) ی کرد - که یه کیک بوو له جهنگه گه وره و یه کلاکه ره وه کانی نښان خاچه رستان و نه یو بیان و، سوپای نه یوبی - که ژورینه ی له مه مالیک پیکه اتبوو - سهرکه وتنی تیډا به ده ست هیئا، نه و نه زمونی په یدا کردو به چاوی خوی ده بیینی که ده کریت سهرکه وتن به سهر نه م - خاچه رست - انه و غیری نه وانیشدا تو مار بکریت، نه گه ر بیتو مه مالیک خویان پیک بخن و مه شق بکه ن ده توان به سهر ته واوی چاوچنو که کان و داگیرکه راندا زال بین، له لایه نی سهریازی وه خوینده وارو پوښنبر بوو، خوی به خویندنه وه و لیکنانه وه ی میژووی جهنگه کونه کانه وه سهرگرم کردبوو، ژور هانی سهرکرده

سەربازىيەكانى دەدا دەربارەي ئەم بابەتە شارەزايى پەيدا بىكەن، ھاۋىكات لەگەل ئەمەدا مامۇستايان و پىسپۇپانى جەنگى خۇش دەۋىستىن و پىزى لى دەنان و لەپىناۋى گوتىنەۋەي وانەكان و بەخشىنى زانىارى زياترى مېژۋىي سەربازى كەش و ھەۋاي سافى بۇ ساز دەدان، (بىبىرس) دەيگوت: (بىستىنى بەسەرھاتەكانى مېژۋو، نۆر لە ئەزمون گەرەترە، ئەو مەشقە سەربازىيەي فېرى بوى بىپارېزە و لەسەرى بەردەۋام بە، بايەخ بە ھەموو شتە بچوۋو گەرەكانى سىياسەت و جەنگ بدەم).

سىفەت و خوخذە عەسكەرىيەكانى تىدا بەرجەستە بىيون و رىيا و لەسەر ھەست و چالاك و بە ئىحتىيات بو، لە بەرامبەر ھەر پوۋداۋو كارىكى دوزىمنكارانەدا ھەلۋىستىكى گونجاۋو لەبارى دەنۋاند، لە واقىيى جەنگە گەرەكاندا ژيانىكى دوزوردرېژو پىر ئەزمونى بەپىكرىد،^۱ يەكك بوو لەو سەركردە بە جەزەبانەي سەركەۋتەكەي جەنگى (عەين جالوت) يان تۆمار كرد.

ب - مېر فارس ئۇكتاي مۇستەعرەب:

ئەتابەكى سوپا بوو، مشورى بارگە و چەك و كەرەستەي سوپاي دەخوارد، سەرپەرشتى تەۋايى كاروبارەكانى سوپاي دەكرد، سەرەپاي ئەمەش: يەكك بوو لەو كەلە مېردانەي لە بوارى پىكخستىن و چەكداركردن و بارگە سازدانى سوپادا متمانەي تەۋاۋ لەسەر دىانەت و پەۋشەت و ئازايەتى و لىۋەشاۋەيىيان ھەبوو،^۲ ئازاۋ پىشەنگ بوو، شارەزاي ھونەرەكانى جەنگ بوو، (قطن) نۆرچار پەنای بۇ ئەو دەبرد، ھىدى و لەسەر خۇ بوو خۇي لە ھەرام و شتى گوماناۋى دەپاراست، ھەزى لە خىرو خىرخۋازى بوو، يەكك بوو لە كەسە ھەرە نىزىكە خۇشەۋىستەكانى (مەلىك قطن)، بە لاي بەردەستەكانىشەۋە خۇشەۋىست بوو.^۳

ج - سىنجر ھەلەبى: لە سالى ۶۵۵ ك/ ۱۲۵۷ز يداۋ لە سەردەمى (مەلىك منصور على كوپى ئايىبەك) دا ئەتابەكى سوپا بوو، دوابەدۋاي جەنگى (عەين جالوت) لە دىمەشق بوو بە والى (مەلىك قطن)، كاتىك ھەۋالى كوژرانى (قطن) و بەيەتدان بە (مەلىك ظاھر بىبىرس) يىگەيشت بەرەو (بەعلەبەگ) ھەلات، لەۋى تەنگيان پى ھەلچنى و پاش دەستگىركردنى خستىانە زىندانەۋە، ھىندەي نەخايدان ئازادكرا، لە پالەۋاننىتى و ئازايەتيدا پلەيەكى يەكجار بەرزى ھەبوو، لە جەنگە يەكلاكەرەۋەكەي (عەين جالوت) دا پۇلئىكى گەرەو بەرچاۋى گىپا.^۴

۱ معركة عين جالوت من: ۱۲۸-۱۳۶.

۲ من اجل فلسطين، حسني آدم جزار من: ۹۸.

۳ معركة عين جالوت من: ۱۳۶.

۴ الوائي بالوفيات ۷۳۳/۱۵، معركة عين جالوت من: ۱۳۷.

د - ناقوش الشمس الامير جمال الدين:

سهربازيکي به هيڅو ميريکي نازاو بويرو پيشهنگي نيو گورپه پاني جهنگ بوو، له لاي نه مير بدرالدين بيښهري (خه شداش) بوو، له لاي غيږي نه ویش خزمه تي کردبوو، له ده موچاوي ده خوښه وده که نه م پياوه به ره و پوښتي بالا به رز ده بيته وه، تا جهنگي (عين جالوت) هاته پيشه وه، يه که سهربازيه که ي خوي پښخست و به ره و باره گاي سهرکرديا تي سوپاکه ي مه غول پوښت، به قه د نيواني ژني دوو که وان (قابه قه وسه ين) يان نزیکتر له سهرکرده ي گشتي سوپا نزيک بڼو، زه بريکي گورچوبړي ليداو به زه وي داداو (کتبغا) ي ديلکرد، کاتيک سوپاکه ي مه غول بيني سهرکرده که ي گيراوه، مه عنه وياتي دابه زي و ناسبه تالي به جهنگ کرد، به م شپوه يه (ناقوش) نامانجي پتيکو سوپاکه ي سهرخست و گوډاني به سهر ميژودا هيڼا، پاشان بوو به والي (حه له ب) و تا مرد له ويدا مايه وه.^۱

ه - نه مانه ي ناومان هيڼان ديارترين و گرنگترين سهرکرده کاني سوپاي مه مالک بوون و بوونه هوکاري سهرکه وتن، (سيف الدين قطن) به بايه خه وه هه لسوکه وتي له گه ل سهرکرده هه لکه وتوو و شايسته کان ده کرد، نه وانيش ده وره يان ليداو به چاوي پريزو خوښه ويسته وه ته ماشايان ده کرد، له م نيوانه دا متمان له دايک بوو، متمان يه ک بوو به کليله ي سهرکه ي کردنه وه ي ده روازه ي سهرکه وتنه که ي (عين جالوت)، (سيف الدين قطن) خيوي نه و سيفه ته به رزانه بوو که به هوپانه وه تواني خوي بکاته جي متمان ي ميره کان و زانايه کان و تيکپاي خه لک، گرنگترين نه و سيفه تانه:

- سرنج پاکښان: نه مه به گرنگيدان به خه لکاني ترو چوونه نيوپانه وه و به شداريکردن له خوښي و ناخوښه کانيان و شه پو خيره کانيان و خه م و په ژاره کانيان و مشورليخواردنيان ديته نه نجام، نه و له ماوه ي نه نجامداني نه م کارهيدا متمان ي سهرکرده کان و زانايه کان و تيکپاي جه ماوه ري بڼ خوي په يدا کرد.

- (پاستي و پاشکاو ي و ليوه شواوه يي کاري به کومه لي پيکوپيکي نيسلامي، بوون و تواناي په يوه نديکردن به خه لکاني تره وه)، هه موو نه مانه چه ند سيفه تيکي دره و شواوه ي (قطن) بوون، وايانکرد (قطن) بيته جي متمان ي هه موو لايه ک.^۲

۱ النجوم الزاهرة ۹۷/۷، معركة عين جالوت ص: ۱۳۸.

۲ ادارة الجودة الشاملة للشيخ فيصل بن محمد الثاني ص: ۲۱۳.

۳- سوپاي بەھیز: لەو سەردەمەدا سوپاي مەمالىك بەھیزترین سوپاي ئىسلامى بوو، فەزل و چاكەى ئەمە پېشدا بۇ خوداي گەورە و ئىنجا بۇ (مەلىك صالح نجم الدين ايوب) دەگە پېتەو، (مەلىك صالح) چاكسازى سەربازى لەنىو دەولەتى ئەيويىدا ئەنجامداو سىياسەتتىكى تازەى لەم پېناوہدا پەچاوكرد، بە جۆرىك توركە كۆيلەكانى خستەنە خزمەتى سەربازىوہ كە لە لاين سولتانه ئەيويىبەكانى پېش خۆى كارى لەم شېوہىە نەكرابوو، ئەم سوپا بەھیزو پېكوپېكە بوو بە پشتيوانىكى باشى مەلىك صالح لە جەنگە دەرەكەكانى گەل مەملەكەتى (بيت المقدس) و بەگژداچوونەوہى پەلامارى (حوتەمى خاچپەرستان)،^۱ بەھاوشانى ئەم پېشكەوتنە سەربازىە لاينى ئاينىش لە پەرورەدە و فېركردن -ى مەمالىك -دا بايەختكى گەورەى پېدرا، تا كار بەوہ گەشت كەتیبە سەربازىەكانى مەمالىك بەرگريان لە عەقىدە و بىروباوہپى ئىسلام دەكرد، ئەمەو دەولەت -ى ئەيويى - بوو بە خاوەنى سوپايەكى عەقایدی پېكخراو و پراھىنراو لەسەر ھونەرەكانى جەنگ و كوشتارو ھەموو جۆرە چەكەكانى ئەو سەردەمەو، بەوپەپى پىسپۇرپانە و پالەوانانە بەرەنگارى ھىزەكانى خاچپەرست بۆو، لە سەرەتادا شىكستيان پېوہ ديار بوو، بەلام بە ھوكمى شارەزايى باشى سەركردەكانى لە دانانى نەخشە و پىلانى جەنگى تېكەل بە فرتوفىل و ھەلخەلە تاندنى جەنگى توانى لە ئەنجامدا سەركەوتن بە دەست بېنىت، كاتىكىش مەمالىك گەشتەنە سەر تەختى سەلتەنەتى مصر دامەزراوہ سەربازىەكەيان لە ئەيويىبەكان وەرگرت و زياتر گەشەيان پېدا، سوپاي مەمالىك بە تەواوى سەركردە سەربازىەكانىوہ و پېكخراوہ نىزامىەكانىوہ و سوپاي ناوہندىوہ و سوپاي ھەرىمەكانەوہ و سوپاي يەدەكىوہ - كە عەرەب و كوردو توركمانىشيان تېدابوون - بەشدارى جەنگى (عەين جالوت) ى كرد، مېژوونووسان قەبارەى تەواوى سوپاي مەمالىكى ئەو سەردەمە بە (۴۰) ھەزار جەنگاوہ مەزەندە دەكەن،^۲ ژمارەى ئەسپسوارەكانىيان خۆى لە (۱۰) ھەزار داوہ كە زۆرىنەيان مەمالىك بوون و ژمارەىەكى كەمیان لە بەشدارىكەران بوو، ژمارەى سوپاكەى مەغلۇل لە (عەين جالوت) (۱۵) ھەزار جەنگاوہ بوو، ھىزە سەركەكەى ئەم سوپايە لەگەل ھۆلاكو بە ئاراستەى ولاتى (فارس = ئىران) گەراپەوہ و ھەندىكى تىرى ھىزەكانى بەسەر ناوچە داگیركراوہكانى ئىوان بەغداو شامدا دابەش بوو، بە بىروباوہپى سەركردەكانى مەغلۇل ئەم ھىزە (۱۵) ھەزارىەى سوپاكەيان بە

۱ الملك الصالح ايوب وانجازاته السياسية والعسكرية ص: ۱۵۱.

۲ النجوم الزاهرة ۱۹۷/۷، معركة عين جالوت ص: ۱۶۵.

حوکمی شاره زایی ته واوی له جه نگداو پیشینه ی سهرکه وتنی له هه موو شه په کانی پیشدادا نهوا به سوک و ئاسانی ده توانی سوپاکه ی مه مالیک تیک بشکیتیت، ژماره یه ک سهرچاوه ی میژوویی جهخت له سهر نه م ژماره یه ده که نه وه، وه کو: (جامع التواریخ، تاریخ مختصر الدول، تاریخ الشهابی، تاریخ الصلیبین، تاریخ الزمان).^۱

۱- ژيانده وه ی گيانی جيهاد:

ئامانج له بالا بردن و جۆشدانی لایه نی پوحی و په وانی (مه عنه وی) ی سوپای مه مالیک نه مه بسو: تامه زۆکردنی فه پیزه ی جیهاد و جۆلاندنی غیره تی پیاوانه بۆ به گۆداچوونه وه و سهرشکاندنه وه ی داگیرکه ران و پارێزگاری کردنی حورمهت و پێزی ئیسلام و ولات و ناموسی موسلمانان.

بێگومان هه ره موو سوپایه ک پشت به هیزی مه عنه وی ده به ستیت، هیچ سوپایه کیش به بی مه عنه ویات سهرناکه وی، هه ره له بهر نه مه یه سهرکردایه تی سوپا له گه له نه وه دا هه ول ده دا چه ک و که ره سه تی جهنگی تازه و چاک بیته و لایه نی ئیداری و خزمهتگوزاری وه کو پۆشاک و خۆراک و ته واوی پێویسته کانی تر له حاله تیکی باش دابن، به هه مان شیوهش هه ول ده دات لایه نی مه عنه وی سوپا به هیز بکات و به ره و ئاستی بالای به ریت، سهرکردایه تی سوپای مه مالیک بایه خیکی باشی به به هیزکردنی لایه نی ئیداری و خزمهتگوزاری دا، په وه پایه ی میرو سهر بازه کانی به رزده کرده وه، پێزی لێ ده نان و خه لاتی ده کردن، پاره و مالی زۆری ده دانی، به لام ته واوی نه م هۆکارانه کاتین و کار ناکه نه سهر سهر باز به زوویی ماندو و مجرۆبی له بیر بچیته وه و بگه پیته وه سهر دۆخی ئاسایی جارانی، لیته دا هۆکاریکی زۆر گه وره تر هیه که نه م کاره ده کات، نه ویش عه قیده و ئیمان، ئیمان فه رمان به جیهاد ده کات، نه نجامی گه له موجهیدان سهرکه وتن یان شه هیدبوونه، مامۆستا و زانایانی ئایینی پۆلی کاریگه ریان بینی له هه لایساندن و گه شکردنه وه ی مه شخه لی ئیمان له دل و ده روونی سوپای مه مالیکدا، بلێسه که یان گه یانده نه و جیگه یه ی سهر باز به هه موو تین و توانا و زه یه کیه وه بیه گۆرپه پانی جیهاده وه،^۲ ده توانین هانده ره کانی لایه نی مه عنه وی سوپاکه ی مه مالیک له جهنگی (عهین جالوت) دا له م چه ند خاله دا کورت بکهینه وه:

— گه وره یی قه باره ی سوپای (مه مالیک) له به رامبه ر قه باره ی سوپای دۆژمندا.

— متمانه ی ته واو که خودا سهریان ده خات.

۱ معركة عین جالوت ص: ۱۶۶.

۲ معركة عین جالوت ص: ۱۹۱.

- تۆلە سەندەنە لە مەغلۇلانەى ولاتانىكى زۆرى ئىسلاميان داگىر كىردۈۋە خەلگىكى
 زۆريان بە ناھەق كۈشتۈۋە شەرەف و ناموسى مۇسلمانانان شىكاندۈۋە بى حورمەتتەكى
 زۆريان بە ئايىنى پىرۆزى ئىسلام كىردۈۋە.
- ئيمان و عەقىدەى ئىسلامى گىانى قوربانيدان و گىانبازى لە دل و دەروونى
 جەنگاۋەراند خۇشاند و هانيدان پىش مەرگ بدەنەۋە مەرگيان لە ژيان بە لاۋە
 خۇشەۋىستىر بىت.
- خۇ سازدان و ئامادەباشى تەۋاۋ بۇ ئەۋ جەنگە و كۆكردنەۋەى ھەرچى تواناۋ وزەى
 مادى و مەعنەۋى ھەبوۋ لە پىناۋى بردنەۋەيدا.
- تەمبەلى و كەمتەرخەمى دۈژمن و جىبەجىنە كىردى ياساۋ پىساكانى جەنگەۋ لەسەر
 ھەست نەبوۋن و ئىحتىيات نە كىردن.^۱
- ۋەكۈ لە بابەتى لايەنى مەعنەۋى سوپاى مەمالىكدا تىببىنى دەكەين تەنھا عەقىدە و
 بىروباۋە چىسابى بۇ كراۋە، بە ھۆيەۋە كۆبۈنەۋە و يەكيان گىرتۈۋە لەسەر ئاستى
 يەكسانى و يەك زەمىنەدا ئاراستەيان ۋەرگىرتۈۋە، ھەرچەندە سەريازانى ئىسلام لەم جەنگەدا
 چىن و پەگەزەكانيان ھەمەجۆربۈۋن بەلام عەقىدە و ئيمان ھەر ھەمويانى بەرەۋ جىھاد
 ئاراستە كىرد، لايەنى مەعنەۋىيان كە پىيەۋە چۈۋنە نىۋجەرگەى گۆرپەپانى جەنگەۋە لەگەل
 لايەنى مەعنەۋى مەغلۇلەكان بەرامبەر نەدەكراۋ نىۋانان ئاسمان و پىسمان بوۋ.
- ئەمە (قۇت) ۋە بانگى ئيمان لى دەداۋ پىر بە گەروۋى ھاۋار دەكات (ۋا اسلاما) – ھاۋار بۇ
 ئىسلام)، ھەر ھەموو سوپا بە ھەموو پەگەزۈ پەنگەكانيانەۋە بەۋپەپى مەعنەۋىياتى
 بەرزيانەۋە لە دەۋرەى كۆبۈنەۋە، ھەر ئەم بانگە ئيمانىيە بوۋ، دل و دەروونى سەركىدەكان و
 سەريازەكانى خۇشاند و هانيدان بە ھەموو وزە و توانايانەۋە بە شەۋق و زەۋقى سەركەۋتن
 يان شەھىد بوۋن بەرەنگارى دۈژمن بىنەۋە، سوپاى مەمالىك بە ھۆكارى ئەم بانگە
 ئيمانىيەۋە بە يەك دەست جەنگاۋ لەۋ زەمەنە مېژۋىۋى ھەستيارەدا بەسەرگەۋرەترىن
 زەھپىزى جىھاندا سەركەۋت.^۲
- ۵- خۇسازادان و سۈننەتى دەستگرتن بە ھۆكارەكانەۋە؛
- مۇسلمانان لە جەنگى (عەين جالوت) دا چۈنكە دەيانزانى چۈن ھەلسۈكەۋت لەگەل
 سۈننەتى دەستگرتن بە ھۆكارەكانەۋە بىكەن سەركەۋتتەيان بە دەست ھېنا، ھەريەك لە

۱ المصدر نفسہ ص: ۱۹۱.

۲ المصدر نفسہ ص: ۱۹۳.

سولتانه کانی مه مالیک شاره زاییه کی ته وایي به م سوننه ته هه بوو، کاروکرده ووه کانیان ده بڼه به لگه ی نه م قسه یه مان، خودای به رزو مه زن ده فهرموویت: ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ...﴾ (الانفال: ۶۰). واته: هرچی له توانا تاندا هه یه له هیزو توانا تا به پښمهی نه سپیش ده گات بویان سازکه ن....، سرکرده کانی مه مالیک چاک له وه حالی بېوون که (جیگیرکردنی حوکمی نایینی نیسلام) پټویستی به به کارهیانی هه موو جوړه کانی هیز هه یه، نه وان به کردارو له ماوه ی مه شقو و پاهیتان و نه خشه و پلان و پټخستندا نه م نایه ته پیروزیان ته فسیر کرد.

گرنگیه کی باشیان به سوارچاکی و نه سپسواری ددها، ده یانه ویست نه گهر سواره چووه نیو گوره پانی جه نگووه له گال شیربازیدا پمبازینیش بزانی، بویه زوره ی مه لیک و سولتان و میره کانی له سوارچاکه یه که مینه کان بوون و، له و پال وانه ده سترکه وانه بوون که له ته وایي هونه ره کانی تیراندازی و نیشانه شکینی و پم وده شانندن و شیربازی و جولانه وه ی سوکی نیو گوره پان و تیکرای هونه ره کانی تری جه نگدا پښه ننگ بوون و ده یانزانی ته وایي نه و چه کانه به کارینتن که له و سرده مه دا باوېوون، هونه ری نه سپ سوار ی به س له سر سولتان و میرو سرکرده کان کورت هه لته هاتبوو، به لکو زوره ی سربازه کان یان بلای هر هه موویان نه سپ سوار بوون و له سر سوارچاکی پاهیتانیان پټکرا بوو، به لای سوپای مه مالیکه وه هونه ری نه سپ سوار ی له پښ هه موو هونه ره کانی تری جه نگووه ده ژمیتردا.^۱ سرکرده کانیان له کاتی خو سازدان و مه شقو و پاهیتان و ده سترگتن به هوکاره کان جه ختیا ن له سر نه م سیفه تانه ده کرده وه:

۱- گشتگیری و هه مه لایه نه یی:

چون مه شقو و پاهیتان به شی پښه نگی سوپای ده گرت هه به هه مان شیوه ش به شی پاشکوکه شی ده گرت هه، تاقمه سهربازی بچوک و یه که سوپای گه وره و سهربازو سرکرده و هیزی دریا یی و هیزی و شکانی - به بی هه لاواردن - به یه کسان ی له پاهیتان به هره مه ند ده بوون، مه لبه نده کانی مه شق هه موو جوړه پاهیتانه کانی به ته وایي شکل و شیوازه کانی هه له خوده گرت، هرچی چه ک و که ره سته ی جه نگی باوی نه و سرده مه هه بوو له ویدا به کارده هیتران و پاهیتانیان له سر ده کرا، ژماره یه ک یاری و گه مه ی وه کو پښېرک و زورانبازی تیدا ده کران که ده بوونه مایه ی قایمی و دامه زراوی جه سته ی سهربازو

زیادبوونی وزه و توانای بۆ پۆژه کانی جهنگ و کوشتار، به په چا و کردنی گشتگیری و هه مه لایه نی له بواری مه شق و پاهیتاندا، سوپای مه مالیک هاوسه نگیه کی پیکوپیتی عه سکه ری له نیۆ پیزه کانیدا و تایبه ته ندیه هه مه جۆره کانیدا بۆ دروست ببوو و، چوووه قۆناغی یه ک — دامه زراوی سوپای جهنگی و له مه ولا دهیتوانی به قورساییه کی باش فشار بخاته سه ر دوژمن و که لیئنی گه و ره له نیۆ پیزه کانیدا دروست بکات، له جهنگی (عهین جالوت) دا له گه ل پاراستنی هیئلی به رگری و مانه وه له سه نگره کانیدا، هیئلی ته ماسی به رگری سوپای مه غۆلی به زانندو توانی له پاست و چه په وه خۆ بگه یه نیته پشته وهی دوژمن و^۱ کاریکی له به رامبه ردا نه نجامدا که هه رگیز به خه یالیدا نه ده هات.

ب — په یوه ست بوونی مه شقی ئیمانی و مه شقی سه ربازی به یه گه تره وه:

مه مالیک له ژێر چا و دیتری ژماره یه ک پاهینه ری تایبه ت به په روه رده و فیژکردن له سه ر ئیمان و بنه ما و حوکه مه کانی و تیپوانینی بۆ جهنگ و جیهادی کافران پاهینانیان پئی ده کرا، ویژای نه مه شق قورئانیان فیژده کرا و هه ندیک له وان قورئانیان به ته واوه تی ده رخ ده کردو ده بوون به (حافظ القرآن)، له گه ل نه مه شدا ته واوی وانه کانی زانستی شه رعیان له ته فسیرو حدیث و په وشت و زماندا پئی ده گوترا، پاش تاقیکردنه و هیان و ده رچوونیان و ته واوکردنی نه م قۆناغه و گه و ره بوونیان، پاده ستی پاهینه رانی تایبه تی کاروباری سه ربازی (جهنگ و کوشتار) ده کران، له سه ر نه سپ سواری مه شقیان پئی ده کرا، پله به پله له سوکه وه به ره و قورس کاریان له سه ر ده کرا، سه رو چه کیان پئی ده دراو ده بوایه له سه ر پشتی و لاخه کانیان پاهینانیان کردبایه، تا نه وهی فیژری به کارهیتانی هه موو چه که کان ده بوون له هه موو حاله ته کانی پۆیشتن و غاردان و وه ستاندا مه شقیان ده کرد، ئینجا ده چوووه قۆناغی مه شقی نیشانه شکینی و شیربازی وه، له م قۆناغه دا مه شقیان له سه ر تیرو شیرو پمبو گورزو گۆچانی پیژده کرا، لیژه شدا فیژری تیراندازی و شیربازی و لیّدانی پمبو گورزو و ه شانندن و شه په گۆچان ده بوون، له دوا قۆناغدا و له گۆپه پانی جهنگدا مه شقی شیوازه کانی جهنگیان به کرده وه نه نجام ده دا — که بیگومان نه مه یان گرانتیرین قۆناغی پاهینان بوو — و ئینجا هه ر یه کیک له م سه ربازه مه شق پیکرا وانه جهنگاوه ریکی به هیژو دامه زراوی ئیمانی و سه ربازی لی دهرده چوو، دوا ی ته واوکردنی قۆناغه کانیش له سه ر پاهینانی ئیمانی و جیهادی به رده وام ده بوو و گه شه ی پیژده دا — تا نه وهی ده گه یشته به رزترین ئاستی مه شق و پاهینانی^۲ ویکرا.

۱ معركة عین جالوت ص: ۱۵۱.

۲ المصدر نفسه ص: ۲۵۲، الخطط للمقريزي ۴۸۹/۲.

ج - پاهینانی به رده وام:

سهریازی مه مالیک پاش دهرچوونی له قوناهه کانی مه شق و پاهینان هه رگیز له م کاره ی کولی نه ده دا، به لکو دهبویه هم له سر مه شقه کانی پیشووی به رده وام ببویه، هم دهبوو فیری شیوازه جه نگیه تازه کانی پوژو چه که تازه په یدابوو ه کان ببویه، له به یانیه وه تا نیواره له گوړه پانی مه شق دهبوو، نه گهر که شو ه و باران یان گهرما یان سهرماش بویه دهبویه نه و هه رنامه ی پاهینانی بریار له سر دراوی جبهه جی کردبایه، خوله کانی عه قیده یی و عه سکه ری هه میشه کراوه بوون، ماموستایانی ثانی به هاوشانی پاهینه رانی سهریازی بوونی به رچاویان له و خولانه دا سه لماندبوو، گوړه پانه کانی مه شق هه میشه به سهریازان جهمیان دهات.^۲

س - تاییه تمه ندی له پاهیناندا:

تاییه تمه ندیتی له نښو نه رکه کانی سوپای مه مالیکدا ببوو کلتور، هه ر ماده یه که چند پاهینه ری تاییه تمه ندی بۆ دیاری کرابوون، بۆ وینه چند سهرکرده یه کی سهریازی پسپوړ له بواری تیراندازیدا بۆ پاهینانی نه سپ سواره سهره تاییه کان ته رخانکراوون، چند کتیب و که ته لؤکیان له سر نه م چه که و پارچه کانی و چوڼیه تی پیکه وه به ستو و لیکه لوه شانندی و به کارهینانی له گوړه پانه کانی جه نگدا داده نان و وانه یان له سر ده گوتنه وه، به م شیوه یه له پووی نه زه ری و کرده ییه وه پاهینانیکي باشیان پی ده کردن، تا کاتیک سهریازی تیرانداز شاره زاییه کی زیاد له پیویستی له سر تیروکه وان په یدا ده کردو به وپه پی ورده کاریه وه به کاری ده هیناو، چالاکانه نیشانه ی پی ده هه نگاوت.^۳

هه ر پاهینه ریک به پیی ناستی شاره زایی و زانیاری خوی یه کیک له م (۳) پلانه ی ده درایه: (ماموستا، ئوستاد، سه رۆک)، تا له تاقیکردنه وه و پشکنین دهرنه چوبایه نه یده توانی پله ی ماموستایه تی بپریت و خوی بگه یه نیتته پله ی ئوستادییه ت، یان پله ی ئوستادییه ت بپریت و بچیتته پله ی سه رۆکی دهبویه بۆ پله برین به ره مه نوسینیک یان شاره زاییه کی زانستی سهریازی پیشکه ش کردبایه.^۴

۱ الخطط ۴۸۹/۲، معركة عين جالوت ص: ۲۵۲.

۲ معركة عين جالوت ص: ۲۵۲.

۳ المصدر نفسه ص: ۲۵۳.

۴ المصدر نفسه ص: ۲۵۴.

مەمالىك دوابەدوای خۆسازدانى جىيەدى دەستگرتن بە ھۆكارەكانەوہ سەرکەوتنىكى بى پەزاو مەزنيان بەسەر مەغلۇدا تۆمار کرد، ئەوان بە ئامانجى دانانى فشارىكى قورس لەسەر مەغلۇل وەشاندى گورزىكى كارىگەرى گورچوبلە سوپاكانەيان ھەستان چەند كارىكى بە پەلەيان ئەنجام دان، گرنگرتىنيان:

• وەلامدانەوہى خىراى زەنگى ھىرشى مەغلۇ:

مەغلۇلەكان پىش ئەوہ پەلامارى ھەر ولاتىكيان دابايە ئاگادارىنامەيەكيان ئارپاستەى سەرۇك يان سەرکردايەتى ئەو ولاتە دەکرد، نامەكەيان بە چەند نىردراوئىكى خۇياندا دەناردو ئەم چەند بابەتانەى لەخۇ دەگرت: (كارو کردەوہ باشەكانى مەغلۇ، جۆرو شىوانى گورز وەشاندى سوپاى مەغلۇ لەو سوپاو ولاتانەى پووبەپوويان بوونەتەوہ لە كوشتوبى بە كۆمەل پووخاندن و ويرانکردن و سوتاندن، بانگھىشتى خۇ بەدەستەوہدان و سەردانەواندن بۇ مەغلۇ)، جا ئەگەر سەرۇك و سەرکردەكانى ئەو ولاتە خۇيان و ولاتيان بەدەستەوہ نەدابايە، شەپو پىكدادان و پەلامارىكى توند دەستى پىدەکردو ھىچ شتىكى لە دوای خۇى بەجى نەدەھىشت و ھەر ھەموى پادەمالى،^۱ ھەرچى مەمالىك بوون لە شەپو پىكدادانى گەل مەغلۇ دەترسان، دەترسان خراپيان بەسەر بىنن، نوينەرەكانى ھۆلاكو لە پىش جەنگى (عەين جالوت) دا بە خۇيان و (ئاگادارىنامە) كەيانەوہ گەيشتە لای (قطنى سەرۇكى ولات، نامەكە ھەپەشەى زۆرى لەخۇ گرتببون، گرنگرتىن خالەكانى برىتى بوون لە، يان جەنگ يان چۆلگەردى ولات،^۲ بەلام سەرکردايەتى مەمالىك بە كوشتنى نوينەرەكانيان و لىدانى تەپلى جەنگ و خۆسازدان بۇ پووبەپووبوونەوہ وەلامى ئاگادارىنامەكەى مەغلۇيان دايەوہ.^۳

• ئەنجومەنى جەنگ:

ئەنجومەنى جەنگى سوپاى مەمالىك پاستەوخۇ دوابەدوای ئاگادارىكەى مەغلۇل كۆبوونەوہى ئاناسايى خۇى بە سەرۇكايەتى (قطنى سولتانى ولات و ئەندامىتى ھەريەك لە ئەتابەك و ميرەكانى سوپاو شىخ الاسلام قازى و زانايانى ئاينى ئىسلام سەردەستەى ھىزە سەد كەسيەكان و پىوماقولانى ولات گرىدا، گرنگرتىن كارەكانى كۆبوونەوہكە برىتى بوون لە: (چاوپىدا خشانەنەوہيەكى پەوا (شەرى) بوونى جەنگ، كۆکردەوہى سەرياز (ھىزى بەشەرى)، پاگەياندى نەفىر عام و مەشقەردن، دابىنكەردى چەك و خۇراك، ئامادەكەردى

۱ المصدر نفسه ص: ۳۰۱.

۲ معركة عين جالوت ص: ۳۰۲.

۳ معركة عين جالوت ص: ۳۰۲.

پاره و سامانېکي زياد له پټويست، دانان يان ديارى کردنى سهر کردهى گشتى جهنگو
ميره کاني گه لى و هه موو نه وانه ش نه پکاني سوپاو سهرده سته يى تا قمه سهر بazine کانين
پټکهنابو،^۱ گفت وگوو پاگوپينه ووه ده ستي پټکرا، هر نه ندامک پاوبوچوونى خوئى
به پوون و پاشکاوئ ده خسته پوو، به شټويه کى به رپرسانه پاکانين هه لسه نگاندين، دهره نجام
نه نجومه نى جهنگ کوپوونه ووه کى خوئى به دهر کردنى برپاريکى ميژوويى بو خو سازدان
به ره و جهنگى يه کلاکه ره ووه کوئايى پټهينا.^۲

• خو سازدان بو جهنگ:

به خاترى نه مه نه م کارانه نه نجامدران: کوکردنه ووهى خه لک، بلاوکردنه ووهى پټنمايه کاني
نه نجومه نى جهنگ، دابه شکردنى ميوهره کاني شه پ، بايه خدان به ده سته ي پټشهنگى
سوپا، دا کوکى کردن له سهر بالا بردنى چه نديتى و چوئيتى، گرنگيدان به که مين دانان و چاو
به سته کټکردنى دوژمن، هه لټزاردنى کات و شوئنى جهنگ، ناوچه ي چه ق تيدابه ستن،
پاشقولگرتن له دوژمن و پاوه دونانى، سهر لى تټکدانى ستراتيژى، پاراستنى جهنگاوه رو
دهرچوون به زيانى که مه ووه، پريزه ندى نيوان هيژه کاني سوپاي شه پکرو، شه پکردن به
سهر و به پريز، نه نجامدانى جهنگى ستراتيژى به پټکه لشاخانى سوپايى و پوسته ي جهنگى و
هوکاره کاني گهياندين، له بهرچاوگرتنى هاوسهنگى هيژه کان، برپاري گه يشتن به نامانچ،
به ده سته يئنانى سهرکه و تنى سياسى که به ده وري خوئى ده بيته پټشهنگ بو به ده سته يئنانى
سهرکه و تنى سهر بazine،^۳ و نه م هه نگاوانه و چه ند هه نگاوئکى تريش که له پټناوى
به ده سته يئنانى سهرکه و تندا پوئى کاريگه ريان گټرا.

٦- نه خشه ي پټکوپټک:

سهر کرده کاني مه ماليک به دانانى نه خشه ي به هيژو جيټه جيټکردنى و زانين و ناسينى
قانونه کاني جهنگ و هه موو نه و بنه مايانه ي پوئى گرنگ له پټناوى به ده سته يئنانى سهرکه و تندا
ده گټپن به ناويانگ بوون، نه گهر به وردى بپوانينه جهنگى (عهين جالوت) و هه موو نه و
جهنگانه ي مه ماليک نه نجاميان داوون، به ته واوه تى بومان پوون ده بيته ووه که سهر کرده کاني
مه ماليک هه موو نه و قانون و بنه مايانه يان سهرتاپا جيټه جيټکردوون، به تاييه تيش
سهر کرده يه کى وه کو (ظاهر بيبرس) که به خودى خوئى له م جهنگه و چه ند جهنگيکى ترى
دواتردا به شدارى کرد.

١ معركة عين جالوت ص: ٣٠٢.

٢ المصدر نفسه ص: ٣٠٣.

٣ المصدر نفسه ص: ٣٠١-٣٠٣.

أ- پاشەكە وتكردىنى ھىز: (قطنى) سەر كىردەى گىشتى ھىزە جەنگاۋەرەكانى مەمالىك نەيدەۋىست ھەموو ھىزەكانى سوپاكەى لە جەنگى (عەين جالوت) دا بەشدارى بگەن، خودى خۆى سەر كىرداىەتى ھىزە سەرەكەكەى دەكرد، (بىبىرس) ىش سەر كىرداىەتى ھىزى پېشەنگى دەكرد، (بىبىرس) - كە گەيشتە نىو خاكى فەلەستىن - لەگەل مەغۇلە ئىشكەچىكەكانى دەۋرەى غەزە شەپكى دەستەۋىەخەى كرد،^۱ ھەردوك ھىزى قۇلى راست و قۇلى چەپىش بە ژمارەى بەرامبەر لەگەل ھىزە بەرامبەرەكانى مەغۇل پېكەلشاخان،^۲ (قطن) جەختى لەسەر ھاۋسەنگى ژمارەى نىۋان تاقمە جەنگاۋەرەكانى خۆى و تاقمە جەنگاۋەرەكانى دوژمن دەكردەۋە، لەبەر ئەمە ھىزەكانى خۆى بەم شىۋەىە دابەش كردن، ھىزىكى پېشپەرەى لە بارى پېشەۋەى سوپاكەى دانا، ھىزىكى تىرى بۇ تىكچېزىنى نىزىك و يەككى تىرىشى بۇ تىكچېزىنى دوور دانا، ھىزى چۈارەمى بۇ بۆسەدانان و ھىزى پىتچەمىشى بە مەبەستى شەپقۇشتن و بەرپىگرتن و جەلەككىشكردنى دوژمن بۇ ناۋچەى نەخشە بۇ دائىراى شەپ دانا،^۳ (بىبىرس) سەر كىردەى ھىزى پېشەنگ (پېشپەرە) لە پىگەى (عەين جالوت) دا بە شىۋەى ھىزى پارتىزانى و بۆسەدانان جەنگىكى تەكتىكى پىكۇپىكى لەگەل دوژمن كىرد و بە بەكار ھىتەنى سەربازانىكى كەم زىيانىكى گەۋرەى لە دوژمندا،^۴ پاش بىردنەۋەى جەنگەكە و شەكسى مەغۇلىش چەند تاقمە جەنگاۋەرەكى گونجاۋى بەسەر پىۋبەنى ئەو ناۋچەدە بىلاۋ كىردەۋە كە مەغۇلەكان پىياندا ھەلەدەھاتن.^۵

ب- كۆكردنەۋەى سوپاكان لە خالە سەرەكەكان: كاتىك ۋادەى بەرەنگارىۋونەۋەى مەغۇلەكان لە (عەين جالوت) نىزىك بۆۋە، (سەيف الدىن قطن) سوپاى مىصرى كۆكردەۋە و نامەشى بۇ سوپاى شام نارد بە ئىمكاناتى تەۋاۋە خۇسازدات و نوپىنەرى بەسەر گوندىشىن و پەۋەندەكاندا بىلاۋ كىردەۋە كە ھىزە عەشائىرەكانى خۇيان بۇ جىھاد كىردنى پىيى خۇدا ئامادە بگەن، ھەموو ئەم ھىزانەى شام و عەشائىر بە ھەموو ھىزو تۋانايانەۋە لە دەۋرەى سوپاى مەمالىك كىردىۋونەۋە و بەرەو (مىرج بن عامر) بەپىكەۋتنو، لەۋىشەۋە يەكپارچە بە ئاراستەى (ساحل) مىصرى پۇشتن، سوپاىكى ھەمەپەرەگەزى لەم شىۋەىە

۱ دائرة المعارف الاسلامية ۳۶۳/۴، معركة عين جالوت ص: ۲۸۳.

۲ معركة عين جالوت ص: ۲۸۳.

۳ ذيل الزمان، اليونيني ۳۶۱/۱، معركة عين جالوت ص: ۲۸۳.

۴ معركة عين جالوت ص: ۲۸۳.

۵ المصدر نفسه ص: ۲۸۳.

کاتیک یه ده گریت و پیزه کانی پیکه وه جوش ددهات سهرکه وتنی حه تمی مسوگر ده کات،^۱ نه مه به فیعلی له (عهین جالوت) دا هاته دی.

ج - فشارخستنه سهر دوزمن: کاتیک سه لته نه تی مه مالیک به توندی وه لامی ناگادارینامه که ی مه غولی دایه وه له (عهین جالوت) یش سوپاکه یان چیا ئاسا - له به رامبه ر سوپاکه یان پاوه ستا - پاشان تیکی شکاندو دوی که وت تا شمشیری له سهر گهردی زۆرینه ی هه لاتوو هه کانیان دانه نا کۆلی لی نه دان و پزگار بووه کانیشیانی به ره و چواره و ده ی سنوره کانی شام په راگنده کردن، نه مانه هه ره موویان فشاری گه و ده ی مه مالیک بوون له سهر مه غوله کان،^۲ که گرنگترینیان خوی له په تکرده وه ی ناگادارینامه که و کوشتنی نوینه ره کانیاندا ده بینیه وه،^۳ له لایه کی تره وه سهر سوپای مه غول له زۆری ژماره ی سوپای به رامبه ری سهر سام ببوو و ترسو دله پاوکه دایگرتبوو، زۆر داوای له سهر روی خوی کرد هیزی به هاواره و بنیرن و هاوسه نگیه که له نیوان هه ردوک هیزه شه پکه ره که دا دروست ببیت،^۴ به لام سوپای مه غول به ناچاری له ناوچه یه کی نه گونجاو و نه خوازو دا توشی به توشی شه پی په لاماریکی خیرا بۆوه،^۵ مه غوله کان هه ره که لینیکیان له سوپای مه مالیک ده کرد، (قطنی) سهر کرده خیرا که لینه که ی پپ ده کرده وه، خۆپاگریه کی بی پها له به رامبه ر تاووتینی مه غول تۆمارکرا، به تایبه تی له راستی قۆلی چه پدا - که خه ریک بوو شکست بخوات - به لام (قطن) توانی به کۆمه کی هیزه کانی تر قه ره بووی بکاته وه و هه لی ستینیتته وه،^۶ فشاریکی تر هیرشه بریسو ئاساکه ی سوپای مه مالیک بۆ سهر سهر کرده ی سوپای مه غولی و کوشتنی بوو،^۷ هه ره ها کاتیک مه غوله کان شکان، سوپای مه مالیک فشاریکی گه و ده یان خسته سهر مه غوله کان، وازیان لی نه ده هیتان و لیرو له وی له هه موو پیگاوبانه کان بۆسه یان بۆ داده نان و ده یان کوشتن و ده یان گرتن و پاویان ده نان تا نه وه ی به ته واوه تی له ولاتی شامیان به ده رنان.^۸

۱ المصدر نفسه ص: ۲۸۳.

۲ تاریخ عجائب الآثار فی التراجم والاخبار ۲۹/۱، معركة عین جالوت ص: ۲۸۵.

۳ جامع التواریخ ۳۱۳/۲، معركة عین جالوت ص: ۲۸۵.

۴ بدائع الزهور فی وقائع الدهور ۳۰۰/۱، معركة عین جالوت ص: ۲۸۵.

۵ معركة عین جالوت ص: ۲۸۵.

۶ النجوم الزاهرة ۷۹/۷، معركة عین جالوت ص: ۲۸۵.

۷ النجوم الزاهرة ۳۱۶/۲، معركة عین جالوت ص: ۲۸۶.

۸ جامع التواریخ ۳۱۶/۲، معركة عین جالوت ص: ۲۸۶.

ح- دروستکردنى موفاجەئە: لەم جەنگەدا سەرەتا مەمالىك ژمارەيەكى كەمىيان لەبەرچاوى مەغۇلدا پانواندو زۆرىنەي ژمارەي سوپا سەرەكەكان لە چياو گەردەكان و بن بەردو نۆو درەختەكانى (مرج بن عامر) خۆي مەلاس دابوو، بەم شێوە خۆپاگرى و پى چەسپاوى سوپاي مەمالىك و دروستکردنەوئەي جەنگىكى تازەو دانانى كەمىيان و بۆسەو گەپان و سوپانى تاقمە دەورەيەكانى مەمالىك لە بەرامبەر هێزەكانى مەغۇل و تۆقاندنى تەواوى هێزەكانىيان و خۆپاگرىەكى سەرسوپهێنەرەنە لە بەرامبەر هێرش و پەلامارە يەك لەدوايەكەكانى مەغۇل، هەموو ئەمانە (كتبغا)ى سەركرەدى مەغۇليان تووشى سەرسامى و دلەپاوكى كەردبوو، دواھەنگاوى سەرەكەوتنى مەمالىك دەركردن و پاوەدونان و كوشت و بپ كەردن و تۆلە سەندنەو لە مەغۇل بوو كە بوو بە موفاجەئەيەك هەركىزىاوەرگىز مەغۇلەكان چاوەپوانى ئەوھيان نەدەكەرد، ئەم موفاجەئەيە وای لە سوپاي مەمالىك كەرد ئامانجى سەرەكەوتن بپيكت.

س- پوونى ئامانج: هەركە (قطن)ى سولتانى مەمالىك نوینەرەكانى ھۆلاكووى كوشتن و بپيارى جەنگى لە دژى مەغۇل پاگەيان، ئامانجەكەي خوشى بە پوونى پاگەيان: كە خۆي لە لەنۆبەردنى سوپاي مەغۇل و تەفروتوناكەردنیدا دەبىنيەو،^۲ پيش پاگەياندى ئەم ئامانجە، نەخشەي جەنگو بەكارھێنانى پياوانى پالەوان و شۆپەسوارو ئامادەكەردنى تەواوى ئامرازو كەرەستە جەنگەكان و مال و سامانىكى باش، كە لە پى بەدبەيىنانى ئەم ئامانجانەو ئامانجى كۆتايىش واتە لەنۆبەردنى سوپاي مەغۇل بە ئاسانى جيبەجى دەبیت،^۳ پيكتەوتن لەگەل خاچەرستەكانى (عەكا) تا بە بى لايەنى خويانەو پابەند بن^۴ يەكىكى تەربوو لەو ئامانجانەي پيكتانى ئامانجى كۆتايى مسۆگەرتر دەكەرد.

ش- تاقمە پارتيزانەكان و خوشكەردنى ئاگرى شەپ: پيش دەستپيكردى جەنگ، (قطن) تاقمە پارتيزانەكانى سوپاكەي دابەشكەردن، كاتيك قۆلى چەپى سوپاكەيان لاوازی لى دەركەوت، هێزە پارتيزانەكانى بۆ ناردن و بەهێزيان كەردەو، لێرەدا زانايى و ھەلگەوتووي سەركرەدى سوپاكەي دەردەكەویت، كە چۆن توانى بەھۆي ئەم تاقمە يەدەكانەو ئەو كەلپانە پپ بكا تەو كە بە ھۆي پەلامارى مەغۇلەكان لە قۆلى چەپى سوپاكەي كەوتوون و

۱ معركة عين جالوت ص: ۲۸۶.

۲ معركة عين جالوت ص: ۲۸۷.

۳ اعلام النبلاء، بتاريخ حلب الشهباء ۲/ ۲۹۰-۲۹۱.

۴ معركة عين جالوت ص: ۲۸۷.

له هه مان کاشدا توانی به هوی هیزه تاییه تیه کانی خوی بهر به هیژشه بی ټه مانه کانی مه غول بگریټ و له جیبی خوی پایوه ستینیت و نه یه لیت چیت بیته پیښه وه،^۱ هه روه ها توانی هه ندیک که رتی هیژی پیښه وه بگوازیته وه و له گه ل ټاقمهی دوه مه دا پټکیان بخات و دژه هیژشکیان پی بکات، به په له و له چالاکیه کی سه رسوپه ینه رانه دا توانیان هه موو ټه و که رته هیژانه ی مه غول له نیو بهرن که ریزه کانی سوپای مه مالیکیان به زانډبوو خویان به نیوچه رگی موسلمان ه کاند کړدبوو، وپرای ټه مش (قطن) بډ دواچارو له مهیدانی جهنگدا توانی زانیاری ته واوله سه ر لایه نه به هیژو لاوازه کانی سوپای مه غول وه ربگریټ و سه رله نوی ټه سه ر بڼه مای ټه م زانیاریانه سوپاکه ی پټک بخاته وه و به گژ دوژمنیدا بکاته وه.^۲

ع- خیرایی چالاکیه جیهاده کان: سه رکرده ی بالای سوپای مه مالیک، ته نها به بیستنی هه په شه کانی مه غول هه لویستی وه رگرت و خیراو به بی دواکه وتن ټاماده باشی سوپای پراگه یانډو کډوونه وه ی ټه نجوومه نی جهنگی گړنډاو چه ند کاریکی به په له ی بډ خو ټاماده کړنی جهنگ ټه نجام دان، هیژه کانی سوپاو عه شایه ر به په له و بی دواکه وتن به دهم بانگه وازه جیهاده کیه وه و به رهنکار بوونه وه ی دوژمن هاتن، ټه ویش به په له و پیش ټه وه ی سوپای مه غول پیښه وه ی بکات و خوی به نیو خاکی مصردا بکات و له نیو مالی خویدا له مه مالیک بدات، به خوی و سوپا ټاماده کراوه کیه وه سنووری مصری به زانډو بډ پووه پووه بوونه وه ی دوژمن زه مینه یه کی گونجاوی له نیو خاکی شامدا ټاماده کړد، لیږده دا پیویسته ټامازه به و پوله گرنکه بکه ین که (بیرس) ی سه رکرده ی هیژی پیښه نگی سوپای مه مالیک له غافلگیر کړنی خیرای هیژه مه غوله ټیشکچیه کانی دهوره ی غه زه ټه نجامی داو هه موو هه ول و خونه خو شه کانی (بایدر) ی سه رکرده ی سوپای مه غولی بردنه وه هیچه.^۳

ص- هه والگری عه سکه ری: (قطن) هه والگریه تاییه ته کانی خوی بلاو کړنه وه و بډ ټه م کاره ی پشتی به و جوړه خه لکانه ی ناوچه که به ست که زور پقیان له مه غول ده بډوه و به دهم خواست و پیویستیه کانی سوپای مه مالیکه وه هاتبوون، هاوکات له گه ل ټه مه دا سوپاکه ی مه غول زور پشتی به م بابه ته نه به ستبوو، به لکو زیاتر پشتی به هیژو پیژو دامه زراوی و توندو تیژی خوی ده به ست و زور گوئی به ده وروبه ر نه ده دا داخوا چی تیډا پووده دات، هه لویستیښی له به رامبه ر هه موو ټه و خه لکانه وه رنه ده گرت که هاموشوی نیو

۱ النجوم الزاهرة ۷/۷، معركة عين جالوت ص: ۲۸۸.

۲ معركة عين جالوت ص: ۲۸۸.

۳ المصدر نفسه ص: ۲۸۸.

سەربازگە كانيان دەكردو ژمارەيەكيان زانباريە وردو درشتەكانى نىو سەربازگەي مەغلۇيان وەردەگرتو وەكو خۇي بۇ مەمالىكيان دەگواستەو،^۱ وئېراي ئەمەش كاتىك (بىبىرس) لەگەل ھىزە مەغلۇ ئەشكچىيەكەي مەغلۇ تىكگىرا، تۈانى چەند ھەوالىكى پاست و دروست دەريارەي تۈانى سۈپاي مەغلۇل جومجۇلەكانى و چەك و چۆلەكانى و سەركدەكانى وەريگىرت،^۲ پىشداش سەرانى سۈپاكەي مەمالىك حىسابى چاودىرى كىردى ناوچەكە و زانىنى جومجۇلى سۈپاي مەغلۇل كىردبو، بۇيە پىش ئەو سۈپاكەيان داخىلى شام بىكەن چەند تاقمە چاودىرىكيان بە نەينى لە پىش خۇياندا پەوانەي ئەوئ كىردبو،^۳ (دەزگاي پۇستەي سەربازى مەمالىك) كە بە سەركەكەي دەگوترا (خەبەردار) و لەم بۈارەدا تاييەتمەندى پەيدا كىردبو يەككى تىر بو لەو سەرچاۋە ھەوالگىريانەي سۈپاي مەمالىك پىشتى پى دەبەستى، كارمەندانى ئەم دەزگايە ھەوالى بارودۇخى دوزمىيان پادەگەياندو لايەنە خەتەرنەك و مەترسىدارەكانيان دەستنىشان دەكردن و ھەمو ئەو گروپە تىكدەرو سىخوپانەشيان دەناساندن كە بۇ حىسابى بەرژەو ھەندى مەغلۇل كاريان دەكرد،^۴ بىگومان دەزگاي ھەوالگىرى لە پابردو و ئىستا و داھاتووشدا پۇلى كاريگەرى لە سەر جەنگەكان گىپاۋە و دەگىرپىت، كاتىك سەرانى سۈپاي مەمالىك ئەم ھۆكارەيان خستەگەپ كاريكى دروستيان ئەنجامداو، بەھۇي ئەم ھۆكارە و ھۆكارە دروستەكانى ترەو تۈانىان بېياري ساغو سەلىم دەرەكەن و ئامانچ وەكو خۇي بېيىكن و سەركەوتن بە دەست بېين.

۷- دۈۈرىنى و سىياسەتى جەكىمانەي (سيف الدين قطز):

(قطز) پىش وەرگىرتى پۇستى سەلتەنەت، ھەستى بە ھەمو ئەو مەترسىيە دەكرد كە لە بەرامبەر دەولەتى مەمالىكدا پاست بېۋنەو، بە تاييەتەش مەترسى مەغلۇلەكان كە خۇيان بە نىو جىھانى ئىسلامدا كىردبو، كوشت و كوشتارو وئرانكارىيەكى سەرسوپھىنەريان ئەنجام دابو، ماۋەي چەند پۇژيان چەند مانگىكى تىرش لافاۋى ھىرشەكەيان دەگاتە شام و مصر، بۇيە لە پىناۋى بەرگىرتى ئەم لافاۋە و كۇتايى پىيىنەنى ئەم مەترسىيە دەبىت ژمارەيەك كارى سىياسى ئەنجام بدىن، لەو سەردەمەدا مەمالىك - ي تورك - غەرشى

۱ معركة عين جالوت ص: ۲۸۹، المغول للعربى ص: ۲۵۹.

۲ تاريخ ابن الوردي ۲/۲۹۳، معركة عين جالوت ص: ۲۹۰.

۳ ذيل مراء الزمان ۱/۳۶۶، معركة عين جالوت ص: ۲۹۰.

۴ تاريخ الحضارة الاسلامية في العصور الوسطى ص: ۳۸.

۵ معركة عين جالوت ص: ۲۹۱.

سه‌لته‌نه‌تی مصریان له ئه‌یوبیه‌کان - ی کورد داگیرکرد، ژنێکی وه‌کو (شجرة الدرد) له‌سه‌ری دانیه‌شت، کێشه‌کانی نیوخۆش دروستبوون و په‌رته‌وازه‌یی و لیخوێندن سه‌ری هه‌لدا، له‌ به‌غدا خه‌لیفه به‌ حوكمپانی (شجرة الدرد) - وه‌كو ژن - قایل نه‌بوو، پاشان (شجرة الدرد) بۆ شه‌رعاندنی سه‌لته‌نه‌ت و قایلکردنی خه‌لیفه شوی به‌ میر عزالدین ئاییه‌ك کردو له‌ باتی خۆیشی کردی به‌ سوڵتان، هه‌نده‌ی نه‌خایاند ململانی و دووبه‌ره‌کی له‌ نیتوان سوڵتان و سوڵتانه‌خاندان پوویدا و سه‌ری کێشا بۆ کوژرانی هه‌ردووکیان، ئینجا (علی کوپری ئاییه‌ك) - که می‌ردمنداڵ بوو - چوو سه‌رعه‌پش، به‌لام به‌هۆی که‌م ته‌مه‌نیه‌وه نه‌یده‌توانی کاروباره‌کان وه‌کو پتویست هه‌لسوپننیت، (قطن) جیگری سه‌روه‌سیتی (سوڵتان علی) می‌رمنداڵ بوو، ده‌شیزانی شه‌پنکی سامناک و یه‌کلاکه‌ره‌وه له‌ به‌رده‌م ده‌وله‌تا خۆی زه‌ق کردۆته‌وه، بۆیه‌ ویستی له‌ بواری سیاسي و عه‌سکه‌ریدا زیاتر ئازاد و ده‌ست ئاوه‌لا بێت، به‌ خاتری ئه‌مه له‌ هه‌ولێکی سیاسیه‌یدا توانی سوڵتانی می‌ردمنداڵ له‌ پۆسته‌که‌ی لادات و پاشان بۆ خۆی جیگه‌که‌ی بگرتۆته‌وه، هه‌رچه‌نده ئه‌مه هه‌نگاوه‌ی (قطن) به‌ نیه‌سه‌ت جه‌نگی چاوه‌پوانکراوی مه‌غوله‌وه گرنه‌گ بوو، به‌لام ژماره‌یه‌ك له‌ (میرانی مه‌مالیکی به‌حری) کاتیک ده‌سته‌وستانی خۆیان له‌ به‌رامبه‌ر پڕۆژه ئاماده‌کراوه‌که‌ی (قطن) دا بیه‌یه‌وه - که بۆ چاکسازی و نوێ بوونه‌وه‌ی ولاتی ئاماده‌ کردبوو -، به‌ره‌و لای (مه‌لیک مغیث) ی حوكمپانی (کرک) هه‌لاتن، له‌ دژی (قطن) له‌گه‌ڵ (مه‌لیک مغیث) پێککه‌وتن، له‌ سالی ۶۵۵/۱۲۵۷ زی‌دا به‌ره‌و (مصر) داگه‌پان، به‌لام (قطن) پیلانه‌که‌ی پوچه‌ڵ کردنه‌وه و به‌سه‌ریاندا زال بوو، خه‌لکیکی نۆدی لێ کوشتن و به‌ره‌و دواوه‌ تێکی شکاندنه‌وه،^۱ ئیدی نه‌یه‌یه‌شت ئه‌مانه‌ چیه‌تر گه‌مه به‌ هه‌یمنايه‌تی ده‌وله‌ت بکه‌ن و له‌ به‌رامبه‌ر به‌ره‌نگاریبوونه‌وه‌ی هه‌ترشه‌ چاوه‌پوانکراوه‌که‌ی (مه‌غۆل) دا ئاسته‌نگی بۆ دروست بکه‌ن، خۆپاگه‌رانه و شیلگه‌رانه له‌سه‌ر چالاکیه‌ سیاسی و چاکسازیه‌کانی ولات و پاکسازی کردنی له‌ ئاشوبه‌ نیوخۆیه‌یه‌کانی و یه‌که‌پزکردنی هه‌یزه‌کانیدا له‌ کاردا بوو، تا کاتی جه‌نگی (عه‌ین جالوت) نزیک بۆوه و سام و ترس زیادی کرد، بۆیه به‌ چاکی زانی له‌ پێناوی بردنه‌وه‌ی شه‌په‌که‌دا له‌گه‌ڵ میره‌ پاکردووه‌کاندا ئاشت بێته‌وه و له‌ سه‌رکردایه‌تی کردنی سوپادا و شه‌ره‌زایی هونه‌ره‌کانی جه‌نگدا سودیان لێ وه‌ریگریته‌.

پای نیوخۆی ولات له‌سه‌ر به‌ره‌نگاریبوونه‌وه‌ی مه‌غۆل یه‌ك ده‌نگ بوو، ئه‌مه یه‌ك ده‌نگیه‌ کۆبوونه‌وه‌ی (ئه‌نجومه‌نی جه‌نگ) ی به‌ره‌م هه‌تیا، که ته‌واوی زانایان و سیاسه‌تمه‌داران و عه‌سکه‌رتاران و پیاو ماقولانی ولاتی تیدا ئاماده‌بوون، به‌م شه‌یوه‌یه‌ یه‌کیته‌ی نیوخۆیی به‌

۱ النجوم الزاهرة ۶/ ۴۶، معركة عين جالوت ص: ۳۳۲.

۲ تشریف الايام والعصور في سيرة الملك المنصور ص: ۲۶۴.

ئەنجام گەشت. ^۱ ئىنجا بايەخى بە بارودۇخى سىياسى دەرهو دەو، پەيمانىكى ئاشتى لەگەل خاچپەرستەكانى (ساحل) گرېداو، بەلئىنى لى ستاندن بەبى لايەنى بىمىننەو و پىگەش بدەن سوپاى مەمالىك بە ھەرىمەكەياندا گوزەر بكات، بەم شىۋەيە لە دوو بەرەو شەپى نەكرد، لە (عەين جالوت) دا دەستەويەخەى مەغۇل بۆو و بەسەرياندا زال بوو، دواى كۆتايى ھاتنى جەنگەكە و پاكسازىكردنى شام لە مەغۇلەكان لەسەر كارو چالاكىيە سىياسى و ئىدارىيەكانى بەردەوام بوو، پەيامنىرى بە ھەندىك ولاتدا بلاوكردنەو و ھەوالى سەرگەوتنەكەى پى پاگەيانندن، يەككىتى نىۋان (شام و مصر) پاگەيانند، بەم شىۋەيە پاىەكانى ھىمنايەتى و ئارامى سىياسى چەسپاندن، لە بوارى ئىدارەشدا ولات - ي شام - ي پىكخستەو و واليەكانى خۆى بەسەر ھەرىمەكانىيەو دامەزاندن و دەستى بەسەر ھەموو ئەو ئاۋچانەدا گرت كە پىشدا مەغۇلەكان داگىريان كىردبوون، ^۲ ھەموو ئەمانە دەبنە بەلگە بۆ (سيف الدين قطن) كە پىاۋىكى دوورىن بوو و لە لايەنى سىياسىشەو پىاۋىكى تەمامەيار بوو.

۸- زۆربوونى سيفەتەكانى (تايەفە سەرگەوتوۋەكە):

(سيف الدين قطن) ھەروا لە خۇپا دەرەكەوت، بەلگە لەسەر بنەماى پەرەدەيەكى زانستى پىرەوى ئەھلى سوننەت و جەماعەت گەرە بوو، ئەگەر تەماشايەكى خۆى و ئەو جىلەى گەلى بگەين - كە خودا بە سەرگەوتنى (عين جالوت) بەھرەمەندى كردن - سيفەتگەلىكى زۆر زەھەندى تايەفە سەرگەوتوۋەكە (الطائفة المنصورة) يان تىدا دەخوئىنەو، گرنگترىنى ئەو سيفەتە:

۱- لەسەر ھەقبوون: تايەفە سەرگەوتوۋەكە يان سەرخواو كە بە پىچەوانەى عاممەى موسلمانان ھەمىشە پابەندى (ھەق) نو بە دواى ئەودا ھەنگاۋ ھەلدەگرىت، كاتىك زۆربەى خەلك پىشتى تى دەكەن، ئەوان بەوپەرى دىسۆزىيەو لە دەورى كۆدەبنەو و پابەندى دەبن، (ھەق) بە چەند شىتىكى ديارەو دەناسرىت، ھەرگەلىك دەستيان پىۋەبگىت دەبىتە تايەفەى سەرگەوتوۋ:

- دلبەستنى بەردەوام بە عەقىدەو ئىمانى ئىسلامى، پابەندبوون بە سوننەت و پىوشوئىنى پىغەمبەر (ﷺ) و ھاۋەلەكانى، خۇدوورگرتن لە بىدعەو بىدعەچيان، تىگەيشتىنى ئەھلى سوننەت.

۱ معركة عين جالوت ص: ۲۳۲.

۲ تاريخ مصر، أسكندر عمون ص: ۱۹۶، معركة عين جالوت ص: ۳۳۳.

— به رده وام بوون له سر په وشتو خوه په سنده دیارو نادیاره کانو، خو پاراستن له هوه سبازی و هه موو هؤکاره کانی لادانی په وشتی.

— به رده وام بوون له سر جیهادی نه فسو مال و فرمان به چاکه و به رگری له خراپه و به رپاکردنی هق.

ب- فرمانی خودا پاده په پیتی: کاتیک پیغه مبه رمان (ﷺ) وه سفی تایه فی سهرکه وتوو ده کات، به پاشکاوئ ثم تاییه تمه ندیه یان ده خاته پال و ده فرمویت به فرمانی خوداوه پاده په پیت، بیگومان (قطن) ناوی خوی لیته پناو به گویره فی فرمانه کانی خودا له (ناماده باشی و، نه خشه دانانو، به رگریکردن له نیسلام و موسلمانان) په فتاری کرد.

ج- جیهاد له پی خودادا ده کات: فرموده کانی پیغه مبه ر (ﷺ) به م شیوه یه وه سفیان ده کات: ((یقاتلون علی الحق))،^۱ واته: له سر هق جهنگ ده کن یان ((یقاتلون علی امر الله))،^۲ واته: به گویره فی فرمان و بریاری خودا ده جهنگن، بیگومان (سیف الدین قطن) و سوپاکه ی جیهادی شهرعیان پاپه پاندو له پی خودادا جهنگان و به رهنکاری بیباوه پان و دوزمنانی خودا بوونه وه،^۳ له بهر نه مه بوو خودای بالاده ست له (عین جالوت) دا سهرکه وتنی پی به خشین.

د- پی چسپاوو خو پارگره: خودا (جل جلاله) خو پارگری و سه قامگیری تاییه ت کردوه به تایه فی سهرکه وتوو وه، بینیمان که (سیف الدین قطن) و سهریازه کانی له جهنگ و جیهاده که یاندا چوئن به سیفته پی پشوو دریتی به هیزو سه برو تهحه ممولی جوان خو یان چه کدارکردو هیزی زولم و ستم نه یوانی له سر خت لایاندات و تو زقالتیک له نامانجه پیروزه که یان دوورخاته وه، له بهر نه مه یه پیغه مبه ر (ﷺ) به م جوړه وه سفیان ده کات: ((لا یضرهم من کذبهم ولا من خالفهم ولا یبالون من خالفهم))،^۴ واته: نه نه وانه باوه پریان پی نین و نه نه وانه ش دریان ناتوان زیانیان پی بگه یهنن، نه وانیش گوئ به دژه کانیان ناده ن.

ثم دهر پینه پیروزه ی پیغه مبه ر (ﷺ) نامازه به و تیکوشه رانه دده ن نامانجی خو یان دهناسن و به رپیازی خو یاندا ده پوئن و ئاوپ له گيچه لی دوزمنان و بریوانو و ئاسته نگی به زیوان و درو بوختانی دوزمنه دلپه شه کانیان ناده نه وه و خو پارگران و سه قامگیرانه و

۱ سنن ابی داود، کتاب الجهاد رقم: ۲۴۸۴.

۲ مسلم رقم: ۱۷۶، الضریات التي وجهت للإقتضاض علی الأمة، الجندی ص: ۱۱۳.

۳ تبصیر المؤمنین بفقه النصر والتمکین ص: ۴۷۳.

۴ رواه سعید بن منصور، کتاب الجهاد رقم: ۲۳۷۶، وله طرق تقویه.

بەوپەپی یەقینەو پووپەپووی ناپرەحتیەکان دەبنەو،^۱ ئەم وەسفانە ی سەبارەت بە تایەفە ی سەرکەوتوو لە فەرموودە پڕۆژەکاندا ھاتوون، لە سوپاکە ی (سیف الدین قطزو مەمالیک) دا بەرجەستە ببوون، بۆیە خودا لە (عین جالوت) دا بە سەرکەوتنی خۆی پێزی لێنان، بێگومان خۆدانە پال تایەفە ی سەرکەوتوو نە دروشم و نە بانگەشە ی، بە لکو خۆ لە پەیرەوکردنی سیفە تە شەریعە کانیان و کارکردن و بە دیھێنانی ئامانجە کانیاندا و پاپە پاندنی واجبە کانی سەر شانیا نە دەبینیتەو، جا ھەر کە سێک سیفە تە کانی تایەفە ی سەرکەوتوو لە خۆیدا بەرجەستە بکات و واجبە کانی سەر شانی پاپە پێنیت، ئەوا ئەو کەسە ئەگەر بە تەنیاش بێت دەچیتە پێزی ئەندامانی ئەو تایەفەو،^۲ خودای بەرزو مەزن دەفەر موویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ۚ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ۚ﴾ (۲) ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقِيمُونَ صَلَاةً وَكَانَ هُمْ بِأَيْمَانِهِمْ﴾ (البص: ۴-۲). واتە: ئە ی ئەوانە ی ئیماننان ھێناو: بۆ قسە یە ک دەکەن کە کردەو ی پێ ناکەن، — نازانن — قسە یە ک بکەن و عەمە لی پێ نە کەن چەند گوناھێکی گەورە یە بە لای خوداوە؟!، خودا ئەوانە ی خۆش دەوین: کە وەکو خستە ی دیوارێک چوونە پال یە ک و لە پێناوی خودا دا جەنگ دەکەن.

۹- بەرنامە ی پلە پلە یی و بە میراتگرتنی پڕۆژە ی بەرەنگار بوونەو:

میرانی سلجوقی ھەول و تەقەلایەکی زۆریان لە پێناوی تێکشکاندنی خاچپەرستاندا خەرج کرد، (عماد الدین زەنگی) بە دانانی (پڕۆژە یەکی پێشەنگ) بۆ وەستانەو لە بەرامبەر داگیرکەرە ران بە گشتی و داگیرکەرانی خاچپەرست بە تاییەتی دەستکەوتێکی گەورە ی بە دەست ھینا، ھەرچەند خە لکانێکی زۆری ئەو سەردەمە پێیان وابوو پڕۆژە کە سادە یە و قەتیش جێبەجێ ناکریت، بە لام (نور الدین) ی کوپی بەشی یە کەمی بە ئەنجام گە یاندو، (صلاح الدین) یش بە شێکی گەورە ی بەشی دووەمی بە ئەنجام گە یاند، لە بەر ئەمە پێمان وایە سەرکەوتنە کە ی (صلاح الدین) لە (حطین) بەرھەمێکی پڕۆژە پزگاریخواریە کە ی (عماد الدین) بوو، ئەگەر پششتیوانی خودا و چاودێری (نور الدین) و نەخشە کە ی (عماد الدین) ی باوکی بۆ یە کگرتنی شام و پاشانیش یە کگرتنی (شام و مصر) لە ئارادا نەبووایە، قەت ئەم سەرکەوتنە

۱ صفة الغریاء سلمان العودة ص: ۲۰۵.

۲ الطائفة المنصورة، مجلة البیان ص: ۶۵.

نه ده هاته دی.^۱ سرکه وتنیک که پېش هه موو شتیک به پشتيواني خوداو ټینجا به هه ولو ته قه لای نهو په کیتی ه لسه ربنه ماکانی عه قیده و بیروباوه پی نیسلا می دروست بیوو، عه قیده یه که بانگه شه بو په کیتی نیسلا می ده کات و جیاوازی ناخاته نیوان په گه زو په نگو تیره و تایه وه نه ته وه کانو، له بازنه ی بریه تی نیسلا میدا کو یان ده کاته وهو، به یه کسان ی حیساب بو تورکو کوردو عه ربه و فارسو هه موو نهو نه ته وانه ده کات که له ژیر نالای نیسلا مده هه واونه ته وه، شاعیر ده لی:

ولست أدري سوى الاسلام لي وطننا الشام فيه وادي النيل سيان
واينما ذكر اسم الله في بلد عدت أرجاءه من لب أوطاني

له سرده می (صلاح الدين) دا هوکاره هاریکاره کانی سر په کیتی له گه ل سرده مده کارلیکیان کردو به پتی پیرووی پله پله یی گه شته وهرزی به ردان و له جهنگی (حطین) دا به ره مه که ی خوی پیشکه ش کردو به فه تحکردنی (بیت المقدس) چوه لوتکه، ټینجا موسلمانان به یه کتر خو شو یستو سوزو به زه یی هاتنه وه یان به یه کتریدا وینه ی لاشه یه کیان لیها ت و نه گه نه ندامتی نازاری لی په یدا ببوا یه هه موو نه ندامه کانی تری بو ی ده خر و شان و شه ونخوونیان بو ده گرت،^۲ له گه ل هه موو نهو هه ولو ته قه لا گه ورانه ی داگیرکه ران له پت ناوی پارچه پارچه کردنی جیهانی نیسلا میدا به ختیان کرد، له پارچه پارچه کردنی خاکی نیسلا میدا سرکه وتنیان به ده ست هینا، به لام نه یانقوانی دلّه کانیان لیک بکنو به رده وام موسلمان برای موسلمان ی خو ش ده ویت،^۳ حالی زمانی هه ره یه کیک له وان ده لی:

أبا سليمان قلبي لا يطاوعني على تجاهل احبابي وإخواني
إذا اشتكى مسلم في الهند أرقني وان بكى مسلم في الصين أبكاني
ومصر ریحانتی والشام نرجشتی وفي الجزيرة تأريخي وعنواني
أرى بخارى بلادي وهي نائية واستريح الى ذكرى خراسان
فأينما ذكر اسم الله في بلد عدت ذاك الحمى من صلب أوطان
شريعة الله لمت شملنا وبنت لنا معالم إحسان وإيمان^۴

۱ العلاقات الدولية في عصر الحروب الصليبية ۳۷۵/۲.

۲ الوحدة الإسلامية بين الامس واليوم ص: ۲۳.

۳ المصدر نفسه.

۴ الطائفة المنصورة، سلسلة تصدر عن مجلة البيان ص: ۷.

سولتانه کانی مه مالیک به هه مان پټیازو بهرنامه‌ی (عمادالدین) و (نورالدین) و (صلاح الدین) دا پویشتن و نیت و نیازیان بۆ خودا یه کلاکرده وه و بانگه شه‌ی جیهادیان نوێ کرده وه،^۱ (سیف الدین قطن) ئەم حه‌قیقه‌ته‌ی به گوفتار و پەفتاره‌کانی سه‌لماند، دوبه‌دوای جه‌نگی (عین جالوت) هه‌ستایه سه‌رپی و وتاریکی داو گوتی: له‌گه‌ڵ خودا پاست بوون و جیهادتان له پټناوی ئەودا کرد: له‌به‌ر ئەمه‌ که‌می ئیوه‌ی به‌سه‌ر زۆری دوژمندا سه‌رخست، نه‌که‌ن به‌مه‌ی کردوتانه له‌خۆبایی بن و خۆتا پی زل بیئت، به‌لکو سوپاسی خودا بکه‌ن و سه‌ر بۆ زاتی مه‌زنی و بریاره‌کانی دانه‌ویئن، ئەو زاته‌ خاوه‌ن هیزی دامه‌زراوه، بزائن: ئیوه‌ ده‌ستتان به جیهاد کردوه، به‌لام هیشتا لی نه‌بوونه‌وه، تا واجبی سه‌ر شانتان به‌ ته‌واوی جیبه‌جی نه‌که‌ن و دوژمنه‌کانی خودا له‌ خاکی ئیسلام ده‌رنه‌که‌ن، خودا و پټغه‌مبه‌ره‌که‌ی لی‌تان قایل نابن، له‌و پوژده‌ ئیمانداران به‌ سه‌رکه‌وتنی خودا شادمان ده‌بن.^۲

ئه‌گه‌ر بیئت و به‌دواداچوونیکی کار و چالاکیه‌کانی ده‌وله‌تی مه‌مالیک بکه‌ین بۆمان په‌وون ده‌بیته‌وه، که جیهاد کردن له‌ پټی خودادا پالنه‌ری سه‌ره‌کی ته‌واوی چالاکیه‌کانیان بووه‌و، ئامانجی سه‌ره‌کیشیان به‌رگری کردن و پاراستنی موقه‌ده‌ساتی ئیسلام و سه‌رو مال و ناموسی موسلمانان بووه، که زانیان ئەمه‌ به‌ یه‌که‌ریزی موسلمانان نه‌بیئت نایه‌ته‌دی، بۆیه هه‌موو هه‌وله‌کانیان له‌ پټناوی ئەمه‌دا خسته‌گه‌پو، بانگه‌شه‌ی هه‌موو هیزه‌کانی ناوچه‌که‌ و هیزه هه‌لاتووه‌کانی ولاتیان کرده‌وه بټنه‌وه مصر و له‌ به‌رامبه‌ر مه‌ترسی هټرشه‌ی مه‌غول بوه‌ستنه‌وه، پاش کۆکردنه‌وه و پټ‌خستنی هیزه‌کان و چاندنی تۆوی (جیهاد) له‌ دل و ده‌روونی یه‌که‌ یه‌که‌ی ئەندامه‌کانیدا، (سولتان قطن) پټیشیان که‌وت و به‌ره‌ و ولاتی شام به‌ پټ‌که‌وت و له‌ ناوچه‌ی (عین جالوت) دا توانی مه‌غول تټ‌ک بشکټ‌نیت و ئەم جه‌نگه‌ بوو به سه‌ره‌تای کۆتایی هاتنی قه‌واره‌ی مه‌غوله‌کان له‌ ولاتی شامدا و یه‌که‌گرتنی شام و مصری به‌دوای خۆیدا هټناو، بوو به‌ پټ‌ی خۆشکه‌ریک بۆ سولتانه‌کانی دواي‌ خۆی تا له‌ دژی مه‌غول و خاچه‌رستان درټژه به‌ جیهاد بده‌ن، جیهادیک که‌ له‌ پوانگه‌ی ئەوانه‌وه (فه‌ززی عه‌ین) بوو و چی وای له‌ په‌وکه‌نه‌کانی تری ئیسلام که‌مه‌تر نه‌بوو و له‌سه‌ر هه‌موو موسلمانان واجب بوو ئەنجامی بده‌ن،^۳ پوخته‌ی قسه‌: سولتانه‌کانی مه‌مالیک سوودیان له‌ هه‌ول و ته‌قه‌لا که‌له‌ کوبووه‌کانی پټ‌ش خۆیان وه‌رگرت و له‌سه‌ر دیواره‌کانی ئەو جیهاده‌ دیواریان هه‌لچنی و

۱ جهاد المالیک ص: ۲۸۹.

۲ من أجل فلسطين ص: ۱۰۲.

۳ جهاد المالیک ص: ۲۹۰.

بانگه شې جيهادو پزگار كړدنی خاكي موسلمانانيان له (مه غول و خاچپه رست) هكاندا نوټ كړده وه .

۱۰- پشت به ستن به زانايان وړاويز پيكر دنيان:

به ما دانان بڼ زانايان و زانسته شرعيه كان يه كيڅك بوو له ناكاره هره جوانه كاني دهوله تي مه ماليك، به دريژايي پوزگاري دهسه لاتي (نه يوبيان) له (مصر) و پاش نه وه ي (صلاح الدين) كوتايي به دهوله تي (فاطمي) و شيعه هيتا و بنه ماكاني مه زه بي (سوننه) ي له و ولاته دا دامه زړاندن، پله وپايه ي زانايان له بهرچاوي حوكمگيړان به تاييه تي و خه لك به گشتي به رز ته ماشا ده كرا، تا نه وه ي (شجرة الدر) چوه سه ر ته ختي دهسه لات و زانايان ناږه زايي خويان له دووتويي چنډ نامه يه كدا بڼ (شجرة الدر) و هانداني جه ماوهر ي خه لك بڼ قبول نه كړدني نه مه ده ربړي، نه (شجرة الدر) و نه داروده سته كاني نه يانتواني بهر به م بزوتنه وه بويره ي زانايان بگړن و پاييگړن،^۱ سروشتي زاناياني نه و سه رده مه نه و بوو كه هره موويان ده چوونه نيو گوږه پانه كاني جه نگو جيهاده وه و به زارو زماني پاراويشيان خه لكيان بڼ هان ددها، زانايان له بهر نه نكار بوونه وه ي هيرشي حه و ته مي خاچپه رستندا كه له سالي ۶۴۸ كيدا پوويده به شداريه كي بهرچاوو كاريگه ريان نه نجام دا، خودي سولتاني زانايان (شيخ عيزي كوپي عبدالسلام) ناماده بوو، (شيخ) به لاي (سيف الدين قطن) وه بي نه ندازه خوځه ويست بوو و له ژيړ پوښنايي فتوا و پيښمايه كاني نه ودا، هه لويس ته كاني ده نواندن، - له سه روبه ندي نزك بوونه وه ي جه نكي (عين جالوت) دا- (سيف الدين قطن) كو بوونه وه يه كي به ناماده بووني (قازي بدرالدين حسن سنجاري) ي سه روكي قازياني ولات و (شيخ عزالدين كوپي عبدالسلام) و چنډ زانايه كي ترو ميران ي دهوله ته كه ي سازدا، پرسپاري سه ره كي سه باره ت به وه رگرتني مال و سامان له خه لك و خه ر جكردني له پيداويستيه كاني سوپادا بوو، (شيخ عزالدين) گوتي: هه ر كاتيڅك پاره و سامان له به يتولمالدا نه ما، زيږو زيو و خشله كانتان، خه ر جكردن و له پوښاك و چه كدا له گه ل خه لكدا يه كسان بوون و سه ر يازيش جگه له ولاخه كه ي سواري ده بيت هيچي تري نه بوو، نه و نه و كاته و له پيښاوي بهر په رچدانه وه ي دوزمن دروسته بړيڅك پاره و سامان له خه لك وه ريگريټ، چونكه هه ركات دوزمن نابلو قه يدان و تيني هيتا واجب ده بيت له سه ر هه موو خه لك گيان و مالي خويان له پيښاوي بهر په رچدانه وه يدا به خت بكه ن.^۲

۱ قصه التتار ص: ۳۶۰.

۲ جهاد الاسلامي ضد الصليبيين والمغول، د. فايد ص: ۱۲۰.

به م شیوهیه فتواکه جیبه جی کرا، وه کو له مه ده فامریته وه: موسلمانانی نه و کاته ناماده نه بوون به بی هه بوونی فتوایه که له لایه ن زانایانی نه و سه رده مه وه کاریک بکه ن، یان به خوتو خۆپایی مالی خویان وه کو باج و پیتاک له دهستی ده سه لاتداران بکه ن و که زانایانیش فتوای دروست بوونیان ده رکرد یه کسه ر گوپرایه ل بوون، واته گوپرایه لی شه ریعت بوون، نه مه له لایه ک، له لایه کی تریشه وه خودی سولتان پابه ندی فتواکه بوو، به لکو میروپیاوانی ده ولت چوونه ماله وه وه هرچی هه یانبوو له پاره و سامان و خشل و زپرو زیوی هاوسه ره کانیان، هه ر هه موویان دیناو، ئینجا سوپندیان ده خوارد که یه ک شتیان له مالدا به جی نه هیشتوه، نه م گوپرایه لی و فره مانبه رداریه به بی هه په شه و چاو لی سوورکردنه وه و توپزیکاری نه نجامدرا، نه مه وه لامدانه وه ی پای شه ریعت بوو، کاتیک مال و سامان و زپرو زه به ری سولتان و میرو سه رکرده کان کۆکرایه وه به شی نه کردو نه وانیش له گه ل په عیت یه کسان بوون، ئینجا (سولتان قطن) بریکی پاره له سه ر هه ر تاکیکی ولاتی مصر دانا بیدا، به لکو بتوانن به هۆیه وه پیداو یستیه کانی جه نگی پی جیبه جی بکه ن، نه لیتره دا ده رده که ویت که نه و ماله ی موسلمانان له جه نگی (عین جالوت) دا به خشییان چه ند مالیکی پاک و حه لال بووه و به شداریه کی کاریگه ری له سه ر به ده سه تهینانی سه رکه وتن کرد،^۱ (سولتان سیف الدین قطن) پیزی له زانایان دهناو فتواکانی جیبه جی ده کردن، پشتی پی ده به ستو له کاتی بووداوه کاندرا ویژی پی ده کردن، زانایانیش پۆلی گه وره و گرنگی خویان ده گپرا، گه لیان له مه ترسیه هاتوه کان ناگادارده کرده وه، خه لکیان بۆ جیهاد و شه هاد تخواری هان ددها، وه ک ده بینین (میرانی مه مالیک) و (زانایان) یه کترین ته و او کردو، پیزه کانیان جۆشدان و به یه ک ده ست پوویه پووی ته تار بوونه وه، نه مه بوو به یه کیک له هۆکاره کانی سه رکه وتنه کی جه نگی (عین جالوت)، زانایان حوکه کانی خودایان سه به اרת به جیهاد پوونکردنه وه، پوونیان کرده وه که چۆن و به چ شیوه یه ک ده بی هه ل سوکه وت له گه ل مال و سامانی خه لک بکریت و کاریکی وا بکریت حه لال و زه لال بییت و ئینجا له جیهاددا سه رف بکریت، له گه ل ناماده باشی لایه نی پووحی و په وانی (قطن) که چه نده پابه ندی جیبه جی کردنی حوکی خودایه و خه لکیش چه نده به های عه داله ت و دادپه روه ری ده زانن، دادپه روه ری که، گیانیکی تازه ی خسته نیو جه سه تی گه لو له ژیر سه رکردایه تی (قطن) دا کۆی کردنه وه.

۱۱- دنیا نه ویستی؛ کاتیک باسی هۆکاره کانی پووخانی ده ولته تی (خواره زمی) مان کرد، باسی (خوشویستنی دنیا و پق لیووننه وهی مردن) مان کرد، که چۆن له و کاته دا خوشویستنی دنیا به سهر سهر کردایه تی و گه لدا زال ببوو، موسلمانان له لایه نی ده روونی وه پووخابوون و به سهری کزو داماو وه خۆیان به دنیا وه هه لواسیبوو، پازی بوون به بی خه می له شارو گونده کانیان دانیشتن و چاوه پێ بن داخوا که ی مه غۆله کان ده گه نه سهریان و سهریان ده پین، بینیمان ئه مانه چۆن کۆتایی به ژانیان هات: (محمد کوپی خواره زم، جلال الدین کوپی خواره زم، الناصر لدین الله، خلیفه (المستعصم بالله)، بدرالدین لؤلؤ، ناصری ئه یوبی)؛، به لام (سیف الدین قطز) و نه ته وه که ی خۆیان به م نه خوشیه وه گیرۆده نه کردو، دنیانه ویستیان هه لبارد، خودی (قطزی سولتان له م بواره دا نمونه یه کی زیندوی نیشان داو بوو به پێشهنگی خه لک، هه ره موو مومته له کاتی فروشت و له ئاماده کردنی ئه و سوپایه دا خه رج کرد که به گژ ته تاردا چۆوه و شکاندی، ئه و چاوی نه بریبوه کورسی ده سه لات، به لکو پێشنیاری کورسی بۆ (مه لیک ناصر یوسفی ئه یوبی) کرد به مه رجیک به یه کگرتنی شام و مصر قایل بیته، ئه و له م پۆسته دا پێگه یه کی بنه ماله یی یان کۆمه لایه تی یان هیمنایه تی و پشودانی بۆ خۆی سازنه دا، به لکو هه موو ژیا نی خۆی بۆ جههاد ته رخانکرد به هۆی پۆسته که یه وه ته ماعی ته مه ندریژی نه یگرت، به لکو به خودی خۆی به سه رۆکایه تی سوپایه ک ده رچوو و خۆی به نیو گۆره پانی جه نگیک یی ئه ماندا کرد، ئه و له وه دلتیا بوو یه که م که س له لایه ن ته تاره وه کرابیته نیشانه ی کوشتن خودی (قطزه)، له وه ش دلتیا بوو ئه گه ر بۆ خۆی له سه ر ته ختی سه لته نه ت پالی دابایه وه و میریک ی به سه ر سوپاکه وه بکردبایه جیگری خۆی که س لۆمه ی نه ده کرد، به و پێوه دانه ی ئه و سولتانه و له به ر پاراستنی به رژه وه ندیه کانی ئۆمه ت پێویسته خۆی له و شوینه مه ترسیدارانه ببویژیت، به لام ئه و به و په پی حه زو شه وق و زه وقه وه و به ئاواتی مردنی نیو زینگی ده مه شیرو نوکه پهمبان به ره و گۆره پانی جههاد به پیکه وت، ئه و دنیای نه ویست و ژیا ن و گوزه رانی به گوێره ی ئه و قسانه بوون که ده یکردن،^۱ ئه و قسانه ی گیانی حه په که تیا ن به به ر سوپای سه ریا زه کانی و نه ته وه که یدا کردو به ره و گه یشتن به یه کیک له دوو ئاواته شیرینه کان به پتی کردن، ئه مه و له (عین جالوت) به ئاواتی سه ره که وتنی گه وره ی گه یاندن.

۱۲- مەلئانى نىيۇخۇيىيە كانى نىيۇ بىنە مالىي حوكومەتى مەغلۇل:

(مەنكۇخان)ى ئىمپىراتۇرى مەغلۇل مردو ھەوالەكەى بە ھۇلاكو گەيشت، (كوبىلاى)و (ئەرىكبوكا)ى جوتە براى لەسەر (كورسى ئىمپىراتۇر) لىك كەوتنە تەقە، لەبەر ئەمە ھۇلاكو بە ناچارى و بە خاترى ئەوہ لە پەوداۋە چاۋەپوانكراۋەكانى نىيۇ (مەنغۇليا) نزيك بىت و ئەگەر پىيۇستىشى كرد لەۋپرا بە پەلە بۇى بگەپىتەۋە، بەرەو (مەپاغە)ى بارەگای سەرەكى خۇى گەپايەۋە، لەگەل ئەوہ ھۇلاكو كوپى چوارەمى (تۆلۇيخان) بوو و ھەقى خۇى بوو كىيەپكىتى دوو براكەى بكات و خۇى بۇ پۇستى (ئىمپىراتۇرىيەت) بكوئى، بەلام ئەو گرنگى بەمە نەدا، پى دەچى ھۇيەكەى بۇ ئەو سەرەكەوتنە بگەپىتەۋە كە لە (ئىيران و عىراق و شام)دا بە دەستى ھىنايىت،^۱ و ۋىپراى ئەمەش لەۋانەيە لەوہ ترسابىت كىشەكە گەرەتربىت و كاروبارەكان زياتر ئالۇز بىن، لە ھەمان كاتىشدا پىيۇ وابوو (كوبىلاى) بۇ ئەم پۇستە لە (ئەرىك بۇكەى) براى شىاوترە، بۇيە لە پىتئوى ئەۋەدا بە شىۋەيەكى ياساى پىشتكىرى (كۆبىلاى) بكات داكۇكى لەسەر ئەنجامدانى ھەلپۇاردن دەكردەۋە لە لايەكى تىرشەۋە با ئەۋەشمان لەبىر نەچىت كە پۇژبەپۇژ پەيۋەندىەكانى نىيوان ھۇلاكو ئامۇزاكانى لە قەبىلەى زەھەبى (قەبجاق)^۲ بەرەو خراپى دەچوون و ببوونە مايەى ھەپەشە بۇ سەرەمەلەكەتەكەى، ئەمە ۋاى لىكرد چاۋلەو كۆمەكى و ھارىكارىانە بنوئىنى، كە پىيۇست بوو بۇ مەغلۇلەكانى ۋلاتى شامى بنىرپىت، بەم شىۋەيە نەيتۋانى سەركردايەتى سوپايەكى گەرە بكات و تۆلەى جەنگى (عين جالوت) بكاتەۋە و سام ھەيىبەت و ئىعتىبارى لە دەستچو بۇ مەغلۇل بگىپىتەۋە، لەبەر ئەمە (بەرەكەخان)ى سەرۇكى ھۇزى (زەھەبى) دلى بە موسلمانانەۋە بەستبوو، ھاۋكات لەگەل ئەمەشدا ھۇلاكو و دەست و پىۋەندەكانى دەيانەۋىست پەزەمەندى مەسىحىەكان بەدەست بىنن و بە لاي خۇياندان كەمەند كىشيان بكن، بەرەبەرە (بەرەكەخان) لە موسلمانان نزيك بۆۋە و چوۋە سەر ئاينى ئىسلام و موسلمان بوو، ئىدى بوو بە نىشانەى تىرو توانچ و لۆمە و گازاندەى ھۇلاكو، (بەرەكەخان)ىش ھەپەشەى تۆلە سەندنەۋەى خويىنى بە ناھەق پۇاى ھەزاران موسلمان و ھەموو ئەو ۋىرانكارى و خراپەكارىانەى بەسەرى ھىناون لى كرد، لەسەرۋ ھەمووشيانەۋە ھەپەشەى دەكرد كە تۆلەى (خەلىفە)ى لى دەكاتەۋە، كە چۆن سوكاىەتى

۱ المغل في التاريخ للصياد ص: ۱۹۸.

۲ قەبجاق: تىرەيەكى توركن، نىشتمانى ئەسلى يان ھەزى پەۋبارى ئەرەشە، لىرەۋلەۋى گواستيانەۋە تا لە ھەزى پەۋبارى ئەرەل-الغلاجى باشۋورى پوسىي ئىستا گىرسانەۋە، ئەم ناۋچەيە قەبجاق ناسرا، ھەرۋەھا قەبجاق بوو بە ناۋو شۆرەتى ئەو دەۋلەتە مەغلۇلە كە بە قەبىلەى زەھەبى ناۋيان دەركرد.

پېكردووه و پاشانېش وپړاويه تې بېكوژت، له بهر نه مه هيزه كانيان زورجار له چپاي (قهوقان) — كه سنوړي نځوان حكومه ته كانيان بوو — تېك ده گيران و لېكيان دده، به لكو له نه نجامي سياسته ته ستمكارۍ كه ې هولاكو كه له بهرامبر موسلماناندا پېړه وي ده كړدو ده يه ويست داماويان بكات، (بهركه خان) په رچه كړداری نواندو ده ستي به چه وساندنه وه و نازاردانی نه و مه سيحiane كړد كه له ولاته كه ې نه ودا نيشته جې بوون، هولاكو ويستی سنوړيك بؤ كاروباره كاني (بهركه خان) دابنيت و هوليده ده ست به سر به شي باكوړي چپاي (قهوقان) دا بگړت، به لام (بهركه خان) خوي بؤ به رهنكاري ناماده كړدو سوپاكه ې تواني شكستېكي گوره به نسيب سوپاكه ې هولاكو بكات، ليره دا چه ند هوكاريكي تر بؤ گه پانه وه ې هولاكو بؤ (مه پاغه) ې پايته ختي سه لته نه ته كه ې باسكرون، به لام نه وه ې به لاي نيمه وه بابه خدارييت نه و خاله يه، كه مهرگي (مه نكو خان) و دهركه وتني ناكوكي نځوبنه ماله ې نيمپراتور پوداويكي كتوپرو گزپانكاريه كي مه ترسيدار بوو به نيسبت مه غوله وه، پېړه وي سياسته فراوانخوږيه كه ې مه غولي تېكدا، نه مه واي له هولاكو كړد خوي به تهنه بؤ (فارس = نيران) نه گه پېته وه، به لكو به خوي و ژماره يه كي زور له هوزه كاني سوپاكه يه وه گه پايه وه،^۲ نه مه ش يه كيك بوو له و هوكارانه ې به شداري به نه نجام گه يشتني سرهركه وتنه مه زنه كه ې (عين جالوت) ې كړد.

۱۲- سوننه تي گرتني ستمكاران له لايه ن خوداي بالاده ستمه وه:

خوداي بالاده ست ده فهرموويت: ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَفْلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ﴾ (ابراهيم: ۴۲). واته: پيت وانه بيت خودا له خراپه كاري ستمكاران بي ناگايه، هره ها خوداي مه زن ده فهرموويت: ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ﴾ (الفجر: ۱۴). واته: په روه ردگارت له (كه مين - پوانگه) دايه، كه واته خودا موله تي ستمكار ده دات، كه گرتي قهت به ري نادات، ته تار خراپه ې زوريان له زه ويدا بلاو كړده وه، له زوريه ې جهنگه كانياندا سرهركه وتن، خوږه لاتيان به ته واوه تي زه وركرد، دواي نه وه شاميان گرت، پتيان و ابوو به س مصر ماوه، كه نه وي شيان گرت نيدى به يه كجاري ده ست به جلوه وي هه موو كاروباره كان — ې دنياي نيسلامه وه — ده گرن،^۳ وپړاي نه و هه موو ستمو سرهركه وتنه يان زوريش له خويان بابي

۱ جهاد الماليك ص: ۱۱۳.

۲ المغول للعربي ص: ۲۵۷، جهاد الماليك ص: ۱۱۴.

۳ الطريق الى بيت المقدس ص: ۱۴۱.

ببوی و لوتیان به رز ببوی، تهماشاکه چ له نامه یه دا هاتوه که ئاراسته ی (قطن)یان کردبوو: ... ئیمه سکمان به کهس ناسوتی بگریات و بهزه ییمان به که سیکدا نایه دادو فوغان بکات، زۆریه ی عه بده کان-ی خودا-مان کوشتوپ کردوه، ئیوهش پاگردنتان له سهره و ئیمهش واجبه له سهرمان به دواتان بکهوین، جا کام خاک ده تانحه وینیتیه وه، کام پیاز دهریازتان ده کات و کام ولاته په ناتان ده دا؟!، له شمشیری ئیمه پرگارتان نابیت و له ترسی ئیمه دهریاز نابین، ئه سه په کانمان پیشتان ده ده نه وه، تیره کانمان ده تانگه نی و شمشیره کانمان بریسون و ده کانمان وه کو چیان، ژماره مان به قه د زیخو چه وه، قه لاکان له به رامبه ر ئیمه دا خو پاناگرن و سوپا کانتان ئیمه یان پی ناگه پیتیه وه و توك و دوعا کانتان له دژی ئیمه قبول نابین.^۱

لیتیه وه دهر ده که وی که مه غوله کان له سهره پۆیی و له خو بایی بوندا سنوریان به زاند، ئیدی چیدیکه خودای بیسه رو زانا لیتی قبول نه کردن و به قودره ت و توانای خو ی گرتنی و، به هوی (سولتان قطن) وه له ولاتی شامدا تیکی شکاندن و مه رگی موفاجاتی بۆ ناردن و تۆماری ده سه لاتی - له و ولاته دا - پی پینچانه وه.^۲

هۆکاره کانی سه رکه و تنه که ی (عین جالوت) تیکه له کیش بوون و هه موویان په یوه ندی راسته و خو یان به یه کتره وه هه بوو، هۆکاری سیاسی کاریگه ری له سه ر هۆکاری ئابووری هه بوو و، به پینچه وانه شه وه هۆکاری ئابوریش کاریگه ری له سه ر هۆکاری سیاسی هه بوو، ناتوانین بلیتین سه رکه و تنه که ته نها به هوی ئه م هۆکارانه ی باسما ن کردن به به ره م گه یشت، به لکو ده شی هۆکاری دیکه ش هه بن و لیکۆله ری تر بیئ و دهرکیان پی بکه ن، ئه وه ی له سه ر ئیمه پیویسته ئه وه یه که به چاکی بیر له م پوودا وانه ی میژوو بکه ینه وه و، وانه و په ندیان لی دهر بیئین و، له لایه که وه هه موو ئه و قانونانه بناسین که ده بنه مایه ی: سه قامگیر بوون و پوو خانی ده وله تان و سه رکه و تن و تیکشکانی گه لان، له لایه کی تریشه وه، سیفه ته کانی سه رکردایه تی سه رکه و تن و و زانایانی شو پشو و پا په رین و هۆکاره کانی دروستکردنی میژوو بناسین و له سه رخستنی ئایینی خودا دا به کاریان بیئین، خودای به رزو بالا ده فه رموو یت:

﴿لَقَدْ كَانَتْ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ (یوسف: ۱۱۱).

حده وتم: نه نجام و شوينه واره کاني جهنگي (عين جالوت):

به هؤى سهرکه وتنى (موسلمانان) به سهر (مه غول) له جهنگي (عين جالوت) دا نه نجام و شوينه واريکي زور هاتنه نارو، له وانه:

۱- نازاد بوونی (شام) له چنگي مه غول:

له گهل گيشتني مه والي سهرکه وتنه که ي (عين جالوت) به ديمه شق: دانيشتوانی شار خرؤشا، کاربه ده ستانی ته تار ه لائن، شار به بي حکومت و ناسايش مايه وه، به به لگه ي نه وه ي سزای شوپشي جه ماوهری شار ه موو په گزه کاني به موسلمانانیش گرت ه وه، نه واکريټ کوشتنی خيانه تکاران و به کريگير اوان و پيلانگيرپانی دژي نيسلام و موسلمانانی ماوهری حوکومه ته که ي ته تار له سه ده ستي موسلمانان خوين گهرمه کاني نه و شار به کاریکي توندپه وانه و په گزه رسته تانه ي دژ به نه سپرانی و جووله که کان ناوبه رين، وه کو (مقریزی) ده لي: تاقمه موسلمانانک پشتگيري ته تاريان کردبوو له بهر نه مه خه لکی شار قولبه ستیان کردن و کوشتيان،^۱ نه مه ه والي - ي مقریزی - به لگه يه له سهر نه وه که شوپشه جه ماوهریه که ي شاری ديمه شق له دژي خيانه تکاران و هاريکارانی دوژمن بووه، بيگومان نه مه مافيکی خودی موسلمانانان که هر که سيک ستم و زوريان لي بکات توله ي خويانی لي بسپننه وه، به م شيوه يه ديمه شق له مه غول و کلکه به کريگير اوه کانيان پاکسازي کرا، دواي کوتايي پنهاننی جهنگي (عين جالوت) (مير بيبرس بندقداری) به خوی و به هيژه کانيه وه پتي تاقمه به زيوه کاني مه غول ده که وت، پاره دوو پاکسازي دريژه ي کيشا تا نه وه ي ولایي شام و فله ستين و خوره لایي تورکيا به ته واره تی له مه غول ياککرانه وه، پاش نه مه ناگري ستم و چه وساندنه وه له م ولاتانه دا خه فوک کراو خه لکی له گيان و مال و خاک و ناموسی خويان نه مين بوون و تا ماوهری ده يان سال گوپيان له ناوی ته تار نه بووه.^۲

۲- به ديهاتنی يه کيتي (شام و مصر):

گيرپانه وه ي يه کيتي نيوان دوو به ره ي نيسلامی مصر و شام يه کيک بوو له نه نجامه هره گرنگه کاني جهنگي (عين جالوت)، نه و يه کيتيه ي که به کوژرانی (مه ليک معظم تورانشا) له موچه په می ۶۴۸ کزچيدا دوو که رت ببوو، به پتي زانيار يه کاني ميژوو (مه ليک مظفر قطن) له وه گه يشتبوو که سهرکه وتنه که ي (عين جالوت) به بي نازاد کردنی ته وایي شام له چنگي مه غول به ره م نادات، نه ليژه داو له گهل بردنه وه ي جهنگه که، يه کسهر نامه يه کی بؤ

۱ جهاد الاسلامي ضد الصليبيين والمغول، د. فايد ص: ۱۲۳، ۱۲۴.

۲ قصة التتار ص: ۲۴۵، التتار والمغول، د. محمود السيد ص: ۱۲۲.

دانیشتوانی (دیمه شق) ناردو و پرای پاگه یاندنی سه رکه وتنه که، دانیاشی کردبون که هه موو هه ول و ته قه لاکانی له پیناوی به کگرتنه وهی شامو مصر ده خاته گه پ.^۱

سه ره نوئی به کیتی بۆ شامو مصر گه پایه وه، به کیتی که له سه ر پیره وی سه رانی جیهادی ئیسلامی وه کو (عمادالدین و نورالدین و صلاح الدین) دامه زرایه وه، (قطن) له سه ر دیواری جیهاده که ی ئه وان دیواری سه رکه وتنه به کلاکه ره وه کانی خۆی له دژی خاچه رسته کان هه لچنی و (قودس) ی ئازاد کرده وه، ئه مه جهنگه که ی (عین جالوت) ه پته تی په یوه ندیه کان گشت ده کاته وه و جاریکی تر زه مینه ی خۆ تیدا سازدانه وه بۆ موسلمانان خۆش ده کاته وه، تا له و پرا به ره نگاری دوژمنان ببه وه و به کویدا هاتوون ده بی به ئه ویدا بگه پینه وه، ماوه یه ک بوو ئوممه تی ئیسلامی به پوو خاندنی به غدا و له نیوچوونی ده ولته کانی وه کو (زهنگی، ئه یوبی، خوارهزمی، سلجوقی) ژانی به بیرى (تۆله ی زه ب) وه گرتبوو، به له دایک بوونی ئه مه له (عین جالوت) دا (شامو مصر) له ژیر سه رکردایه تی مه مالیکه دا بواری به کگرتنه وه ی بۆ په خسا.^۲

۳- سه رکو تبوونی نه یارانی مه مالیک:

مه مالیک هه موو ئه و میرو سولتانه ده ست پویشتوو ئه یو بیانه ی له نیو بردن که تا ئه و کاته له ولاتی شامدا حوکمیان ده گپرا، له په بیعی دووه می ۶۵۹ ک/ شوباتی ۱۲۶۰ زیدا (سولتان بیهرس) سوپای به ره و (شوبک) ناردو داگیرى کرد،^۳ پاش چه ند مانگیکی تر - به مه به ستی پانواندنی هیژو بازووی - سوپایه کی تری به ره و (کرك) به پئی کرد،^۴ له په بیعی دووه می ۶۶۱ ک/ شوباتی ۱۲۶۲ زیدا به خودی خۆی به ره و دیمه شق چوو و توانی به فرتو فیل (مه لیک مغیث) ی مه لیکى (که پک) بگریت و له زیندانی قاهره دا به ندی بکات و پاشانیش بیکوژیت،^۵ ئینجا سوپایه کی پر چه ک و جبه خانه یه کی هه نده سی به سه ره رشتی ژماره یه ک چاکسازی بواری چه ک و ته قه مه نی ئه و سه رده مه ئاماده کرد و به ره و (که پک) به پیکه وت و ئابلۆقه ی شاری دا، شار به بی ده سترکرنه وه خۆی به ده سته وه داو که وته ژیر قه له مپه وی مه مالیکه وه.^۶

۱ الجبهة الإسلامية، د. حامد غنیم ص: ۲۴۲، دراسات في تاريخ الايوبيين والمماليك، د. نعمان جبران ص: ۲۷۸.

۲ دراسات تاريخية ص: ۹۱.

۳ الروض الزاهر ص: ۴۸، معركة عين جالوت ص: ۳۹۴.

۴ معركة عين جالوت ص: ۳۹۴.

۵ المصدر نفسه ص: ۳۹۴.

۶ المصدر نفسه ص: ۳۹۴.

پاش نه مه له (کهړک) چوند شوېش واپه پړنځک له درې مه مالیک بهرپاڼوون، به لام به نووی سهرکوت کران، (مه لیک بیبرس) پاکتاوکردن و پراوه دونانی له سر میرو (سولتانه نه یو بی) په کان کورت هه لنه هینا، به لکو نه م سیاسته ته وای سهریازه نه یو بیبه کانیشی گرت ووهو له سر ناستی زابت و سهریازو خزمه تگوزار له پیزی هیزه چه کداره کانی سوپای به دهرنان.

میر (فخرالدین) ی خانه نشین کردو خوی له دهستی میر (سیف الدین ی نه یو بی) دهریاز کردو، پتی و ابو ده بی به گه پخستنی سوپا ته نها له زایت و سهریازه کانی خویاندا کورت هه لېښت.^۱

له لایه کی تره وه ته نگي به ده ولته ی به درې هه لچنی — که که وتبووه خوره لاتنی سوریا و (موسلو جزیره و نسیبین و ماردین) ی له خوگرته و — (مه لیک صالح کوپی مه لیک په حیم بدرالدین لؤلؤ) حوکی موسلی ده گتپا، دهره نجام نه م ده ولته شی له نیوپردو مه مله که ته که ی خسته سر مه مله که تی (مه مالیک)، ټینجا به هه موو هیزی سوپا که یه وه فشاری بۆ هیزه کانی (نيسماعیلی) هینا — که له چه ند هاوینه واریکی هه ری می خوړناوای (حمص و حما) دا نیشته جی ببوون —، نيسماعیلیه کان له نیو قه لاو شوره به ناوېانگه کانی نه و هه ری مه دا خویان مه لاس د ابو پیش نه وه نه وان خویان بۆ جه نگ ساز بکن (بیبرس) له نکاو به سهری دادان و دهستی به سهر هاوینه هه واره کاند ا گرت، ټینجا له سر په لاماره کانی به رده وام بوو، دهره نجام ته وای قه لا کانیشی لی دا گیرکردن و سهرکه وتنیکي بپړه زای به سهر دا توړمارکردن.^۲

۱ سهرکه وتنی نيسلام به سهر بپړه رستیدا:

هیچ زیاده پړی نیه بلین: (عین جالوت) جه ننگیکي په کلاکه ره وه ی گشتی له هه موو بواره کانی سهریازی و سیاسی و ټیمانی و شارستانی به خوره بینی، سهرکه وتنی موسلمانان واته: سهرکه وتنی نيسلام به سهر بپړه رستی و شارستانی به سهر نه فامی و په وشت به سهر به ره لاییدا،^۳ له جه نگی (عین جالوت) دا نه گهر هه ردوک هیزو توانای ده سترگتن به هوکاره کان و ټیمان و پشتبه ستن به خودا نه خرابانایه گه پ سهرکه وتن نه ده هاته دی، به لام پاراستنی هاوسه نگی نیوان نه م دوو هیزو توانایه به قازانجی موسلمانان شکایه وه، میژووی دریزی نيسلام سهدان و هه زاران پوودای و هکو پووداوه که ی (عین جالوت) مان نیشان ده دات

۱ المصدر نفسه ص: ۳۹۶.

۲ معركة عین جالوت ص: ۳۹۶.

۳ دراسات تاريخية ص: ۸۹.

به لام به هوی نه بوونی هاوسه نگی ناوبراو له هه نديك له و پووداوانه دا ده بيبين شكست ياوه رمان بوو.^۱

(ستيفن رنسييمان) میژوونووسی ئینگلیزی هاوچه رخ له کتیبی (تاریخ الصروب الصلیبیه) دا به م جۆره شایه دی ده دات و ده لیت: جه نگی (عین جالوت) به گرنګترین جه نګه یه کلاکه ره وه کانی میژوو داده نریت، خو نه گه ر دوا به دوا ی پووداوه که مه غۆله کان به په له سوپایه کی گه وره یان بۆ ناوچه که نارد بایه نه وا به ئاسانی قه ره بووی شکسته که یان ده کرده وه، به لام حوکمدانی میژوو سنووریکي گه وره ی له نیوان نه وان و نه و بریارانه دانا که له جه نگی (عین جالوت) دا ده رکران.

ئه م سه رکه وتنه گه وره ی مه مالیک ئیسلامی له سامناکترین هه په شه ی له نیوچوون ده رباز کرد، نه گه ر - خوانه کرده - مه غۆله کان خو یان به نیو مصر دا بکر دایه و - وه کو ولاتیان تریان به سه ر هینا بایه، نه وا موسلمانان له جیهاندا ده وله تیکي گه وره یان له به شی خۆره لاتی ولاتی مه غریبدا نه ده ما، نه مه له گه ل نه وه دا هه رچه نده موسلمانانی ئاسیا به ژماره زۆرو زه وه ند بوون، به لام هیه شوره یه کیان له ده وروه نه مابو تا له له نیوچوونی یه کجاره کی بیانپارێزیت و په گه زه کانی گێرانه وه ی حوکمگێریشیان هینده له نیو نه مابوون تا به ره وه هه ستانه وه ته کانیا ن پێ بدات، نه گه ر (کتبغا) می مه سیحی سه رکه وتبایه، مه غۆله کان هینده ی تر مه سیحیان خۆشده ویستن و بایه خیان پێ ده دان و ده ره نجام مه سیحیه کان له ئاسیادا بۆ یه که مجار ده بوونه خاوه ن ده سه لاتی یه که م.^۲

بیگومان پووداوه که ی (عین جالوت) یه که مین زه بری گورچوپر بوو له خۆره لاتدا به ر سوپای مه غۆل و خانه کانیا ن که وت، که به بیروباوه پی خه لکانی هاوچه رخی خو یان به زینیا ن به سه ردا نه ده هات.^۳

ه- پووداویکی یه کلاکه ره وه له میژووی مروقایه تیدا:

سه رکه وتنی موسلمانان له جه نگی (عین جالوت) دا و پاکسازی کردنی ته واوی ولاتی شام له مه غۆله کان، به یه کیک له پووداوه یه کلاکه ره وه هه ره گرنګه کانی نه ک هه ر میژووی شام و مصر و به سو، نه ک هه ر میژووی ئۆمه ته ی ئیسلامی به ته نها داده نریت، به لکو به پووداویکی یه کلاکه ره وه ی هه ر هه موو میژووی جیهان و مروقایه تی داده نریت، چونکه نه م

۱ المصدر نفسه ص: ۹۰.

۲ المصدر نفسه ص: ۴، عین جالوت، فتحي شهاب الدين ص: ۳۴.

۳ نهر التاريخ الاسلامي ص: ۴۵۶.

سه ركه و تنه مه زنه ته نها جيهانى ئيسلامى پزگار نه كرد، به لكو جيهان و شارستانى ته
نه وروپاشى له م پېژده داگيركاره ويرانكارىه پزگار كرد، خو نه گه مه غوله كان له م
په لاماره ياندا خاكى مصرى شيان پاماليبايه و خويان به نيو باكوورى (نه فريقيا) دا كردبايه،
نه وان به سيناى له پښگاي (صقليتى جبل طارق) وه به ره و خاكى نه وروپا ده په پينه وه،
له بهر نه مه ته نها دو كه سيش ناكوك نين كه نه م (جهنگه) له پووى گرنگيه كه يه وه له
سه رووى هه موو نه و جهنگه يه كلاكه ره وانه يه كه له چاخى تازه دا پوويانداوه.^۱

۶- بوورانه وهى گيانىكى تازه له جهستهى ئومه تدا:

سه ركه و تنه كهى (عين جالوت) بوو به يه كيك له هوكاره هه ره كاريگه ره كانى
بلاو بوونه وهى ناينى ئيسلام له و سه رده مه دا، گيانىكى تازهى به بهر موسلمانان به گشتى و
موسلمانانى فارس به تاييه تى كرد، فارسه موسلمانان كانى ئيران له گه ل مه سىحيه كان له سه ر
وه رگرتنى پسته بالاكانى حكومه ته مه غوليه كهى نه و ولاته كه و تنه كي به پكه وه، ليكدا ليكدا
بانگه شهى مه غوله كانيان بو ئيسلام ده كردو ماهيه تى ئاينه كه يان پى ده ناساندن، ده ره نجام
مه غوله كانى خوړئاواى ئاسيا، پاش نه وه بويان ده ركه وت كه ئيسلام بو هه موو كات و
شويتنيك گونجاوه به رنامهى بو هه موو لايه نه كانى ژيان هه يه و وه كو ناينى مه سىحى نيه و
به ده ردى ناكوكى جه وه ره يه وه ئالوده نه بووه، كوتايين ئايينى خودايه بو مرقايه تى و تا
خودا زهوى به ميرات وه رده گرته وه ده ميتنيته وه، به لى پاش نه وهى به هوى وه رگرتنى
زانبارى له سه ر ئيسلام و پوون بوونه وهى واقعيه تى ئيسلام به هوى هه لسوكه وتى موسلمانان
له گه لياندا هاتنه سه ر ناينى ئيسلام و موسلمان بوون.^۲

به ئيزنى خودا له كتيبىكى ترمدا كه باس له (مه ليك ظاهر بيبرس) ده كات به دريژى قسه
له سه ر موسلمان بوونى مه غوله كان ده كه ين.

۷- په رش و بلاو بوونى هيرشه كانى مه غول:

پاش شكسته كهى (عين جالوت) يان، مه غوله كان له پيناوى گيرانه وهى ده سه لاتيان و
سومعه و ناو و ناويانگى جه نكيان و خپر كرنه وهى شه رم و شكرو عه يبو عارى پزاويان
هاروژان و چه ند په لامارتيكى سه ربازيان له دژى مه ماليك نه نجامدان، دل و ده روونيان پرپوو له
بوغزو غه رزه و تو له، كه تا دوينى به هيرترين سوپاي جيهان بوون، به لام ئيمرو گيرودهى

۱ جهاد الممالك ص: ۳۵۶، مصر في العصور الوسطى محمود محمد ص: ۲۴۶.

۲ المصدر نفسه ص: ۳۵۷.

لاوازی و زەبوونی بوون و سامو هەییەتیان نەماوە.^۱ موسلمانان لە جەنگی (عین جالوت)دا توانیان بە سەر ئەو شکانە دەروونیەیاندا زال بن کە پێیەو گێڕۆدە ببوون و لە ناوئەمی پزگاریان بوو و تیگە یشتن کە هیواو ئومێد هەبوون بە خودا قەت کۆتایی نایەت، هەرچەند هیزی بێباوەرپان گەورە ببیت، بەلام کاتیک دیت لەنیو دەچیت،^۲ خودای بالادەست دەفەرموویت: ﴿لَا يَغُرُّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ﴿١١٦﴾ مَتَّعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١١٧﴾﴾ (ال عمران: ۱۹۶-۱۹۷). واتە: بە گەپان و سوپانی بێباوەرپان لە ولادتدا هەلت نەخە لە تیئیت، پابواردنێکی کەمە، ئینجا جیگایان دۆزەخەو، خراپترین جیی حەوانەو هەیه.

۸- سەرئەگرتنی هاوێپە یمانی نیوان خاچپەرستان و تەتار:

سەرکەوتنی مەمالیک لە (عین جالوت)داو، دەرکەوتنیان وەکو هیزیکی گەورە ئیسلامی لە ناوچەکەدا، هیواو ئومێدی خاچپەرستەکانی لە بەرامبەر هاوکاری مەغۇلەکان لاوازکرد، کە تەماشایان کرد مەمالیک مەغۇلەکانی بەرەو سنوورەکانی عێراق هەڵئاو خەریکە هەڵدەدەن عێراقیش لە ژێر چنگی تەتار پزگار دەکەن هێندە دیکە لە مەغۇل ناوئەمی بوون.^۳

۹- لاوازیوونی قەوارە خاچپەرستان:

سەرکەوتنەکی (عین جالوت) کاریگەرێکی گەورە لە سەر لاوازیوونی قەوارە خاچپەرستان لە کەنار (ساحل)ی ولاتی (شام)دا دانا، بێ شک خاچپەرستان بەهۆی ئەم سەرکەوتنە مەزنە موسلمانان تووشی بێ هیواییەکی بێرەزا بوون، لەبەر ئەوە و پاش ئەوەی هەستیان بە دیمایی هاتنی حەتمی خۆیان کرد، سەرۆکەکانیان خۆیان لە سولتان (بیرس) نزیک دەکردهو، داوایان لێ دەکرد بۆ بەزەییان بەسەردا بکێشیت، ئەویش چەند هاوێپەیمانەتیەکی لەگەڵ وایۆکردن کە هەموو مەرجەکان لە لایەن ئەوەوە دادەنران، هاوکات لەگەڵ ئەمەدا زەنجیرەیک پێکەوتنی ناشتی لەگەڵ ولاتە دراوسی بێگانهکان ئەنجام دران و مەرجی لەسەر دانان لە دژی دەولەتی ئیسلام هاوکاری خاچپەرستەکانی (ساحل)ی شام نەکەن، بەم شیۆهە پەڕەوکردنی سیاسەتی بڕینی کۆمەکی دەرەکی لەسەریان سەری کێشا بۆ هەلکەنرانی یەكجارەکی پەرگەو پێشەیان لە (ساحل)ی ولاتی شامدا.^۴

۱ معركة عين جالوت ص: ۳۸۱.

۲ قصة التتار ص: ۳۴۴.

۳ جهاد الاسلامي ضد الصليبيين والمغول، د. فايد ص: ۱۲۶.

۴ جهاد الممالك ص: ۳۵۷، المظفر قطز، العسيلي ص: ۱۲۶.

۱۰- شاری قاهره:

(عین جالوت) وپړای کاری خوی له بواره کانی سیاسیدا نه جامدا، له بواره کانی شارستانیشدا کاری خوی کرد، ولاتی مصری له واوه یلاو وپړانکاریه کان و شه پو گيچه له کانی مه غول پاراست، نه و وپړانکاری و پوخانه ی به سهر شاره گه وره کانی وه کو (به غدا، دیمه شق) و شاره کانی تری نیران و عیراق و شامدا هات، به سهر شاری قاهره دا نه هات، له کاتیکیدا مه موو مه لېبهنده شارستانیه کانی نه و شارانه په کیان خراو له کارکه وتن، شاری قاهره وه کو شاریکی هیمن و دور له جه نجالیه کانی پوژ دهر وازه کانی خوی له پووی زانایان و نه دبیان و هونه رمندان و فیرخوازاندا کردند وه، به م شیوه یه قاهره ی پایته ختی مه مالیک جگه له وه بوو به مه لېبهنديکی پیگه فراوان و به هیزو دهسه لاتی سیاسی، بوو به مه لېبهنديکی به رزو فراوانی بواری شارستانی و دهسته و ته زیپینه کانی خوی پیشکشی مرقایه تی کرد، به م شیوه یه مه مالیکه موسلمانان کان سام و هیه ته و توانا و دهسه لاتی سیاسی و جهنگی و زانستی خویان دهر خستو، له ماوه ی په یوه نندیان به جیهانی دهر وه و به پړوه بردنی دهوله ته به رفراوانه که یاندا و نه جامدانی چاکسازیه ئیداریه نیوخوییه کانیاندا دهسته و ته شارستانیه کانی خویان پیشکشی کرد.^۱

۱۱- له دایکبونی دهوله تی مه مالیکي لاو:

له و کاته دا هیزه کانی هیژشی هه و ته می خاچه رستان له قه راغ دهریای نیوه پاست و له بهرامبه ر (دمیاط) دا بارگه یان خستبوو، ئاپوړای ته تاریش به سهر کردایه تی هولاکو سهرگه رمی پامالینی ولاتانی خوره لاتی ئیسلامی بوو و، به ره به ره له به غدا ی پایته ختی خیلایه تی عه بباسی زراو پړاو نزیک ده بووه، نه گه ر سهرکه و تنه کانی مه مالیک له جهنگه کانی (المنصورة) و (فرسکور) ی سالی ۶۴۸ ک/ ۱۲۵۰ ز به قیژه ی له دایکبونی دهوله تی مه مالیک حیساب بکه ی، نه و ا جهنگه کی (عین جالوت) یش - که ئاشبه تالی به هیژشه کانی مه غولی کرد - به گه یشتنی به ته مهنی بالغبونی حیساب ده که ی، دهوله تی مه مالیک له م ته مهنیدا پوولی میثووی خوی گپړا، پوولی هیزو دهسه لاتی لیدان و به رگریکردن له جیهانی ئیسلامی،^۲ نه م دهوله ته (لاوه) به سهر کردایه تی (سولتان ظاهر بیبرس) توانی له زور لاهو گپړانکاری به سهر بارودوخ و سهره نجامی ناوچه که دا بینیت، پاشماوه ی هیژه به زیوه که ی مه غولی له

۱ جهاد المالیک ص: ۳۵۷.

۲ ماهیه الحروب الصلیبیه ص: ۱۹۲.

ولات به ده رنا، کۆتایی به پاشماوهی ئه یوبیان هینا، له هه مو لایه که وه، ئابلقه ی له سه ر خاچه رسته نیشه جیکانی (ساحل) دانا.

هه رچه نده مه غۆله کان ئازاوه و هۆسه یه کی گه وره یان له میژوی ناوچه که دا به رپاکرد، به لام مه ترسیان به قه ده مه ترسی خاچه رستان گه وره نه بوو، ئه و خاچه رستانه ی ململانیه کی درێژخایه نیان له گه ل ئیسلام و ناوچه که دا هه بوو، پاست و دروستی قسه که مان له چوارچیه ی گوته ی ئه م حه قیقه ته حاشا هه لئه گرده دا بۆ پوون ده بیته وه که ده لی: ئه و مه غۆلانه ی خۆره لاتی جیهانی ئیسلامیان داگیرکرد هینده ی نه خایاند موسلمان بوون، دوبه دوا ی جهنگی (عین جالوت) و به سه رچوونی ته نها دوو نه وه و نه تیجه (جیل) یان، له هه مو نه ته وه یه ک زیاتر به خه م (ئیسلام) وه بوون و چالاکانه تر به رگریان ئی ده کرد.

۱۲- پۆلی په مزی خیلافه تی عه بباسی:

جه ختی له سه ر پۆلی په مزی خیلافه تی عه بباسی کرده وه، بوژاندنه وه ی خیلافه تی عه بباسی له قاهره و له ساڵی ۶۵۹/ ۱۲۶۱ز له لایه ن سولتان (ظاهر بیبرس) وه شه رعیه تی دینی به ده وله سه ربازیه که ی مه مالیک به خشی و پۆلیکی کاریگه ریشی له پاکتاوکردنی بوونی خاچه رستی له ناوچه که دا گێرا، پووداوه کانی سه ر گۆره پانی قه له مپه وی ده وله تی مه مالیک به درێژایی سه ده ده کانی حوکمرانیان ده یسه لمیئن که خه لیفه کانی عه بباسی جگه له ناوی (خیلافه ت) و به س خاوه نی (خیلافه ت) ی حه قیقی نه بوون، مانه وه ی زۆربه یان له قاهره به م شیوازه زیاتر له مانه وه ی نیو گرتوخانه و ده سته سه ری ده چوو.

۱۳- گه شه پیدانی (سوپای مه مالیک) و تازه کردنه وه ی سیسته مه سه ربازیه که ی و نوێکردنه وه ی چه ک و نامرازه جهنگیه کانی:

دوبه دوا ی جهنگی (عین جالوت) سوپای مه مالیک له پووی ژماره ی هیزه کانیه وه و پێکخستنه جهنگیه کانیه وه پێشکه و تنێکی گه وره ی به خۆوه بینی، ئه مه و پاش جهنگه که و له سه رده می سولتان (بیبرس) دا مه مالیک سی سوپای سه ره کی هه بوون، یه که میان له مصر بوو، دوو مه میان له دیمه شق بوو، سیپه میان له حه له ب بوو، به و سوپایه ی سه رکرده ی بالا ی سوپا سه رکرده یه تی ده کرد ده گوترا: سوپای (زحف)، ژماره که ی ده گه یشته (۴۰) هه زار جهنگاوه ر. پارچه یه ک سوپای سه رده می (مه لیک ناصری ئه یوبی) به ته نها خۆی له (۱۵۰) هه زار سه رباز ده دا، ئینجا سوپای مه مالیک گه شه ی سه ند، هیزه کانی ناوه ندی مصر و هیزه

یهدەك(احتياط)هكانى لهخۆ دهگرتن، سوپای هۆزهكانى (عه‌ره‌بو تورکمان و کورد) هاتنه
 نۆويه‌وهو، قه‌باره‌كه‌ى گه‌يشته (٣٥٧) هه‌زار جه‌نگاوه‌ر، له‌ بوارى چه‌ك و كه‌ره‌سته‌ى
 جه‌نگى و تايبه‌تمه‌نديه‌ هه‌مه‌چه‌شنه‌كانى سوپاشه‌وه‌ پيشكه‌وتنىكى گه‌وره‌ هاته‌دى،
 پرده‌ربازو گونجيان دروست كردن، له‌پيش هه‌موو چه‌كه‌كانه‌وه‌ چه‌كى نه‌وت هاويژو ئاگر
 پرژين په‌ره‌ى سه‌ندو، نه‌مه‌و به‌ شۆه‌يه‌كى گشتى هه‌موو جوهره‌كانى چه‌ك و كه‌ره‌سته
 جه‌نگيه‌كانى نه‌و سه‌رده‌مه‌ په‌يدا كران و په‌ره‌يان پي‌درا.

ئه‌وانه‌ى پابردن گرنگ‌ترين به‌ره‌مه‌و نه‌نجامه‌كانى جه‌نگى (عين جالوت) بوون بۆ جيهانى
 ئىسلامى و مرقاىه‌تى.

((پوخته))

ئەمەى پابورد بریتى بوو لەو کارەى خودا بۆى ئاسان کردم، لە کۆکردنەو و پیزکردن و شیکردنەو و نێوەپۆکی بابەتەکانى ئەم کتیبە کە ناوم لێنا: (دهولته می مهغول و تەتار لە نێوان بلایو بونەو و سەرشکانەو و دا)، کە ئالقیەکی گرنکی (موسوعة الحروب الصليبية=میژوونامەى جەنگى خاچپەرستان)ە، کە تا ئیستا چەند ئالقیەکی تری بەم ناوێشانانە لى بەرھەم ھاتووە: (السلاجقة=سلجوقیەکان، عصر الدولة الزنكية=سەردەمى دەولەتى زەنگى، صلاح الدين، الايوبيون بعد صلاح الدين=ئەبوبەکان لە دواى صلاح الدین)، کتیبەکە بايەخى زۆرى بە ھەلۆیستەکردن لە بەرامبەر ھۆکارى پوخانى دەولەتان داوە، وەکو ئەو کارەساتەى بەسەر دەولەتى (خوارەزمى) دا ھات، ھاتووە بە تیرو تەسەلى ھۆکارەکانى پوخانى ئەو دەولەتەى شیکردوونەو، کە گرنگترینیان: نەھێنانەدى تەوژمىكى شارستانی، بێززانى پڑمى ھوکمرانى لە لایەن کۆمەلانى خەلکەو، ناکۆکی نێوخۆیى لە نێو ئەندامانى بنەمالەى ھوکمران، لاوازی سیستەمى جەنگى، خۆشویستنى دونیاو پقبوونەو لە مردن، وازلە یەکیتى ھێنان، ستەمکردن لە بەندەکانى خودا، خۆپەرستى (محمد علاءالدین خوارەزمى) و شکستە دەروونى کەى، کەسایەتى (جلال الدین منکەرتى)، کورتبینى (الناصر لدین الله)ى خەلیفەى عەباسى، ھەروەھا لێرەو ھەلۆیستە لەسەر ھۆکارەکانى لەنێوچوونى دەولەتى عەباسیش کراوە و بەبەشى خۆیان شیکراونەو، گرنگترینیان دیارنەبوونى سەرکردایەتییەکی ھەکیم، فەرمانۆشکردنى فەریزەى جیھاد، لەدەستدانى یەکیتى سیاسى، لاوازبوونى سوپای عەباسى، لاوازبوونى ئینتیمای بۆ دەولەت، دابەزینی بەھای پەیمان و بەلێن، کزبوونى ھیمەتى میرومەلیکەکانى دەورووبەر، ژمارەیک تەنازولى سیاسى بوونە بەلگەى لەرزۆک بوونى خەلافەتى عەباسى، زۆریوونى مەلەبەندەکانى ھێن، داگیرکرانى ھێلەکانى پێشەو و بەرگری، پۆلى نەسپانیکەکان لە پوخاندنى دەولەتى عەباسیدا، پۆلى موسلمانان لە پوخاندنى دەولەتى عەباسیدا، دوورخستەو و کەسە شیاو دەگمەنەکان، کتیبەرکەى عەلەویەکان، خۆشگوزەرانى و کاریگەرەکانى لەسەر لەنێوچوونى دەولەتى عەباسى، گەشتەن بە دوا خالى لیکەلۆەشان و ھەرەسەتەکان، ھەرەسى بارودۆخى ئابوورى و مەملەتێتى خۆبەخۆى نێو (بەغدا)، خیانتە و ناپاکىەکانى (شیعە)ى وەکو (ابن العلقمى)ى وەزیر، پراھاتنى جەنگى ئەسپ سوارانى مەغول، بەھیزى ئیمپراتۆریەتى مەغول، ھەروەھا کتیبەکە گرنکی بە

جیهادی مه مالیک داوه، لیژهدا هه لویسته ی له سهر غیرهت و بویری مه مالیک کردووه که چۆن به پووی پرۆسه ی مه غزلیدا هه لشاخان و خه ونه کانی لئ بردنه وه هیچه و تۆله ی موسلمانانیا ن لئ سه ندنه وه، به دریزی باسی (سیف الدین قطن) ی کردووه، و گرنگی به زانیاری و شاره زایی ئه م پاله وانه داوه له به پیره بردنی ململانیی گه ل مه غۆله کان و به گژدا چوونه وه ی پرۆسه داگیرکاریه که یان، له سهر هۆکاره کانی سه رکه و تنه که ی (عین جالوت) هه لویسته ی کردووه و شیکردوونه ته وه و سوننه ته کانی و وانه و په نده کانی لئ ده رهینان، که گرنه گرتینیا ن ئه مانه بوون: سه رکرده یه کیه کی حه کیم و لیژان، پوونی بۆچوون و ئامانج، پاکی پیناس، سووریوون له سهر شه هیدی، دۆستایه تی نه کردنی دوژمنانی ئۆمهت، کارسپاردن به که سانی شایسته، سوپای به هیز، بوژاندنه وه ی گیانی جیهاد، ده ستگرتن به هۆکاره کانی سه رکه و تن و گرتنه به ری پۆشوینه کانی گه یشتن به ئامانجی وه کو: په یوه ست بوون به مه شق و پاهینانی عه قیده یی و سه ربازی، مه شقی به رده وام، لیژانیی نه خشه دانان، دووبینی و سیاسه تی حه کیمانه ی (سیف الدین قطن)، به رجه سه ته بوونی سیفه ته کانی (الطائفة المنصورة) کۆمه له سه رکه و تن وه که) له سوپای مه مالیکدا، به رنامه ی پله پله یی، به میراتگرتنی پرۆسه ی به ره نگاریوونه وه، کۆمه ک خواستن له زانا یان و پرس و پوویژ پی کردنیا ن، دنیا نه ویستی، ململانیکیانی نیوخۆی بنه ماله ی حوکمرانی مه غۆلی، خودای بالاده ست و سوننه تی گرتنی یاخی و سه ته مکاران، به ئیزنی خودای به رزو مه زن له پیناوی پۆشنایی خسته نه سه ر سه رده می مه مالیک، به دوا ی ئه م کتیبه دا چه ند کتیبیکی تر له سه ر مه مالیک بلأوده که یه وه و لیکۆلینه وه یه کی تیرو ته سه لی له سه ر ده که ین، هه رچی له م کتیبه دا پاست و دروست بیته ئه وه له چاکه ی خودا وه یه و خۆم به منه تباری ئه و زاته به رزه ده زانم، هه رچی هه له یه و که م و کورتیشه (أستغفرالله) ی له سه ر ده که م و بۆ لای ئه و ده گه رپمه وه، ده لیم خودا پاکه و لئی به ربیه، منیش ئه وه نده م به سه که زۆر دا کوکیم له سه ر ئه وه ده کرده وه نه که وه نیو هه له وه و له پاداشت بی به ش نه بم، له به ر ئه وه له خودای بالاده ست ده پارپمه وه: به هۆی ئه م کتیبه وه سوود به خوشک و برایانی موسلمانم بگه یه نی، هه ر که سیکیش خویندیه وه فه رامۆشم نه کات و دوام بۆ بکات، چونکه پارانه وه ی پشته مله ی برا بۆ برا به ویستی خودا وه رده گیریت، کتیبه که م به م ئایه ته پیروژه ی سوپه تی (الحشر) و ئه م شیعه ری (ابن الوردی) ی هاوسه رده می مه مالیک کۆتایی پی دینم:

ثابہ تہ پیروزہ کہ: خودای بہ رزدہ فہرموویت: ﴿رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ (الحشر: ۱۰).

شیعہ کہ (ابن الوردی) دہ لیت:

<p>جاوزت قلب امریہ الا وصل انما من يتق الله البطل كيف يسعى في جنون من عقل رجل يرصد بالليل زحل قد هدانا سبلنا عزوجل فل من جمع وافنى من دول ملك الأمور ولي وعزل رفع الأهرام من يسمع يخل هلك الكل ولم تغنى القل أين أهل العلم والقوم الأول وسيجزي فاعلا ماقد فعل حكما خصت بها خير الملل أبعد الخير على أهل الكسل تشتغل عنه بمال أو خول يعرف المطلوب يحقر ما بذل كل من سار على الدرب وصل وجمال العلم ياصح العمل قطعها أجمل من تلك القبل تخفض العالي وتعلي من سفل أكثر الانسان منه أو أقل ولي الاحكام هذا ان عدل فدليل العقل تقصير الأمل أكثر الترداد أضناه الملل فاغترب تلق عن الأهل بدل</p>	<p>واتق الله فتقوى الله ما ليس من يقطع طرقاً بطلاً واهجر الخمرة ان كنت فتى صدق الشرع ولا تكن الى حارت الافكار في قدرة من كتب الموت على الخلق فكم ايمن نمرود وكنعان ومن أين عاد أين فرعون ومن أين من سادوا وشادوا وينوا أين أرياب الحجا أهل النهى سيعيد الله كلاً منهم أي بني اسمع وصايا جمعت أطلب العلم ولا تكسل فما واحتفل للفقہ في الدين ولا واهجر النوم وحصله فمن لاتقل قد ذهبت أريابه في ازدياد العلم إرغام العدى انما لا أختار تقبيل يد واترك الدنيا فمن عاداتها قيمة الانسان ما يحسنه ان نصف الناس أعداء لمن قصّر الأمال في الدنيا تفز غيب ويزد غيباً تزد حياً فمن حبك الاوطان عجز ظاهر</p>
--	---

فبمكث الماء يبقی أسنا وسُرى البدر به البدر اكتمل
 ((سبحانك اللهم وبحمدك أشهد ان لا اله الا انت أستغفرك وأتوب إليك)).

دانەرلە چەند دېرىكدا:

- سالى ۱۳۸۳/ك/۱۹۶۳ز لە شارى (بنغازى)ى ولاتى (ليبيا) لەدايك بووه .
- سالى ۱۴۱۴/ك/۱۹۹۳ز لە كۆلىژى (أصول الدين)ى زانكۆى (المدينة المنورة) بە پلەى (يەكەم)و (ناياب) بپوانانەى (ليسانس)ى وەرگرتووه .
- سالى ۱۹۹۶ز لە زانكۆى (ام درمان)ى ئىسلامى (سودان) بپوانامەى (ماجستېر)ى وەرگرتووه .
- نامەى ماجستېرەكەى بە ناوى: (الوسطية في القرآن)ه .
- نامەى دكتوراكەى بە ناوى: (فقه التمكين في القرآن الكريم)ه، لە سالى ۱۹۹۹زدا بە دەستى هێناوه .
- پۆستەى ئەلېكترونى:

Abumohamedr@maktoob.com

ناوړوک

بابهت

لاپهړه

- پنښه کی ۵
- فهللی یه کهم: پرژدهی مه غزل و داگیرکردنی ولاتانی جیهانی نیسلام ۲۷
- باسی یه کهم: پهگ و پښه میژووییه کانی مه غزل: ۲۷
- یه کهم: بایه خی لیکولینه وهی میژووی مه غزل: ۲۷
- دووه م: ناساندنی (مه غزل): ۳۰
- سپه م: نیشتمانی نه سلی (مه غزل): ۳۲
- چواره م: نه و هوزانه کی کرمه لگای (مه غزل) بیان پتک هتیاوه: ۳۳
- ا- هوزه (تورکی) یه کان: ۳۳
- ب- هوزه ناتورکیه کان: ۳۵
- پینجه م: ژبانی کرمه لایه تی مه غزل: ۳۷
- شه شه م: ناینی مه غزل: ۳۹
- حه و ته م: کیشمه کیشمه کانی کرمه لگای (مه غزل) له پیش (جهنگیزخان) دا: ۴۳
- هه شه م: بارودخی جیهانی نیسلامی پیش داگیرکاریه کی مه غزل: ۴۶
- ۱- فیرقی نیسماعلیه ی باتینی: ۴۹
- ۲- خیلافته تی عیباسی: ۵۱
- ۳- نه ییوبیه کان له میسر و شامدا: ۵۳
- ۴- بلار یوونه وهی تاوانه گه وره کان له نښو جیهانی نیسلامیدا: ۵۴
- باسی دووه م: دهرکه وتنی جهنگیزخان له سر شاتقی پروداوه کان: ۶۱
- یه کهم: پتگه یشتن و په روه رده کرانی: ۶۱
- ۱- خه باتی دایکی جهنگیزخان: ۶۱
- ۲- (تیموجین) دزه کان دهرده کات: ۶۳
- ۳- هاوسه رگری تیموجین و به خشینی سویندی لایه نگیری به سه رژی کرایت: ۶۴
- دووه م: هالېژاردنی (تیموجین) بق کرانی به (خان) ی مه غزل: ۶۵
- سپه م: دوو مه له که تی (نه یمان) و گهردنه چیان بق حوکمرانی (جهنگیزخان): ۷۳
- چواره م: دامه زانندی نیمپراتوریه تی (مه غزل): ۷۴
- پینجه م: پاگره کانی پرپه سی - داگیرکاری - مه غزل له سرده می (جهنگیزخان) دا: ۷۹
- باسی سپه م: له نښوچوونی دهوله تی (خواره زمی) به دهستی (مه غزل): ۱۲۷
- یه کهم: سولتانه کانی (خواره زم): ۱۲۸
- دووه م: تیکه لچوونی نښان دهوله تی خواره زمی و خیلافته تی عیباسی: ۱۳۰

- سٽيهه: هؤكاره كانى هيترشى (مه غؤل) بؤ سر خواره زميه كان: ۱۴۲
 چوارهم: هيترشى مه غؤل بؤ ولاتى ئو ديو پويارو عيراقى عه جهم: ۱۴۲
 پٽنجهم: هؤيه كانى له نيتوچوونى ده وله تى خواره زمى: ۱۹۲
 شه شهه: مردنى جه نكيڙخان: ۲۲۰
 فه سلى دووهم: پوخاندنى (به غدا) له لايه ن مه غؤله كانوه ۲۲۵
 باسى يه كه م: جيتشينه كانى جه نكيڙخان: ۲۲۵
 يه كه م: دابه شكردى مه مله كه ته كانى جه نكيڙخان: ۲۲۵
 دووهم: مه لٻژاردنى (توكتاى) به خانى گورده ي (مه غؤل): ۲۲۶
 سٽيهه: مه غؤله كان له سر دزه كردنيان بؤ نيتو ولاتانى ئيسلامى به رده وام ده بن: ۲۲۸
 چوارهم: (هؤلاڭق) و له نيتو بردنى (ئيسماعيليه): ۲۴۷
 ۱- ده ركه وتنى قه لاكانى (ئيسماعيليه): ۲۴۹
 ۲- پيشه كٽش كردنى ده وله تى (ئيسماعيليه): ۲۵۰
 پٽنجهم: جولانى سوپاكانى مه غؤل به رهو به غدا: ۲۵۰
 شه شهه: پوخانى ده وله تى عه بياسى و باسٽك له ژيانى خليفه (المستعصم بالله): ۲۷۱
 حوته م: گرنگترين هؤكاره كانى پوخانى ده وله تى عه بياسى: ۲۷۸
 هه شته م: ئه نجامه كانى پووخانى (به غدا): ۳۳۱
 فه سلى سٽيهه: به رباوونى ده وله تى (مه ماليك) ۳۴۰
 باسى يه كه م: بنه چه كه ي مه ماليك و چؤنيه تى پينگه يشتنيان ۳۴۰
 يه كه م: (مه ماليك) كٽن؟ ۳۴۰
 دووهم: سيستمى په روه رده و فيژكردن و مه شق پيكردى (مه ماليك): ۳۴۸
 سٽيهه: هه وله كانى (مه ماليك) له پٽنا و تيكشكاندى په لامارى حوته مى خاچپه رستان: ۳۶۲
 چوارهم: هؤكاره كانى پوخانى ده وله تى ئه يويى: ۳۷۵
 باسى دووهم: سه لته نه تى (مه ماليك) له نيتوان (شجرة الدن) و (عزالدين ثابيه ك) دا: ۳۹۶
 يه كه م: (شجرة الدن): ۳۹۶
 دووهم: سه لته نه تى (عزالدين ثابيه ك): ۴۰۴
 فه سلى چوارهم: جه نكي (عين جالوت) ي زيندو، تيكشكانى مه غؤل ۴۳۳
 باسى يه كه م: مه غؤل و داگير كردنى شام و جزيره: ۴۳۳
 يه كه م: خؤپاگرى (ميا فارقين): ۴۳۳
 دووهم: سولتان (ناصر) له نيتوان به رهنكار يوونه وه و خؤبه ده سته وه داندا: ۴۴۲
 باسى دووهم: پيشه كيه كانى جه نكي (عين جالوت) و به پيكردى پووداوه كان: ۴۵۶
 يه كه م: داگير كردنى (مصن) ئامانچيكي ستراتيژى (مه غؤل) يوو: ۴۵۶

- دووهم: (سیف الدین قطن) و ههنگاره کانی بۆ یه کگرتنه وهی ریزه کانی ئیسلامی: ۴۵۷.....
- سییه م: نامه ی (مۆلاکۆ) بۆ (سیف الدین قطن): ۴۶۶.....
- چوارهم: پۆژی لیکه لاواردن: ۴۷۱.....
- پینجه م: کوزرانی (سیف الدین قطن): ۴۸۶.....
- شه شه م: هۆکاره کانی سه رکه وتنی موسلمانان له جهنگی (عین جالوت) دا: ۴۹۷.....
- حه وته م: نه نجام و شوینه واره کانی جهنگی (عین جالوت): ۵۲۲.....
- ((پوخته)) ۵۴۲.....
- دانه ر له چه ند دیرێکدا: ۵۴۶.....
- ناوه پۆک ۵۴۷.....

Printed by

DAR EL-MAREFAH
Publishing & Distributing

Tel: 834301, 838830, Fax: 835814, Beirut-Lebanon
<http://www.darelfah.com>

التنفيذ الطباعي

دار المعرفة
نشر وتوزيع

E-mail: info@darelfah.com